

श्री अष्टाहंसाश्रय-श्री इन शेखरस्वरिकृतटीकया समलंकृतं गणभृद् भगवत्सुधर्मस्वामिसूत्रितं

श्रीभगवतीसूत्रम् ।

मुद्रणकारिका-जामनगरवास्तव्यश्रेष्ठि 'पोपटलाल धारशीभाइ' समर्पितद्रव्य साहाय्येन
जैनश्रेताम्बर श्रीमालवदेशान्तर्गतश्रीरत्नपुरीय (रतलाम) श्रेष्ठि स्वयमदेव केशरीमलनाम्नी संस्था ।

इदं पुस्तकं 'श्री जैन विजयानन्द प्रीन्टिंग प्रेस' इति मुद्रणालये फकीरचन्द मगनलाल चदामी इत्यनेन मुद्रितं ।

वीरसंघत २४६२

विक्रमसंघत १९९२

सन १९३५

आ अन्य आचार्य श्री सागरनाथ

पणयम् रु. ३-४-०

[Rs. 3-4-0

प. श्री भस्मिनिग्रथल गणित, तथा पं. श्री पद्मनिग्रथल गणिना आचार्यपदार्थेषु महोत्सवे प्रसंगे, आश्वीय
श्रीलना सदस्यश्री नरगयद निवासी शा. पुद्गोलमहास पानाथद तरदशी केर.-

[All Rights Reserved]
Printed by Fakirchand Miganlal Badami at the "Jain Vijayanand"
Printing Press, Kampith Bazaar Surat and Published by
Rishabdev Keshrimal's Jain Svetambar Pethi, Ratlam.

श्री. आ. श्रीयशसागर-
स्मरित् ज्ञानभंडार.
नं. १०१०

श्रीभगवतीजोसूत्रस्य

श्रीदानशेखरसूरिसंकलिताविशेषवृत्तिः

श्रीवीरं नमस्यन्वा तत्त्वाद्यगमाय सर्वप्रचानाम् । व्याख्या दुर्गपदानामुद्ध्रियते भगवतीवृत्तेः ॥१॥ श्रीषट्त्रिंशत्सहस्रग्रंथस्यगणि-
कृतप्रद्वयपुत्ररङ्गश्चत्वारिंशच्छतान्तःस्थिततत्रिविधोद्देशहंसाप्रसङ्गः । दंडप्रोदंडनालाद्भुतचरितसरोजन्मलक्ष्मीविवाहग्रज्ञप्तिश्रीतडागः
ग्रथयतु मुमनोमानसानां विनोदम् ॥ २ ॥ अथ शास्त्रस्यादात्रेव पञ्चपरमेष्ठिनमस्कारं कुर्वन्नाह—

नमो अरिहंताणमित्यादि (सू० १) सुगमं

एवं तावन् परमेष्ठिनो नमस्कृत्य आधुनिकजनानां श्रुतज्ञानस्थायुपकारित्वात् तस्य च द्रव्यभावश्रुतरूपत्वाद् भावश्रुतस्य च द्रव्यश्रुत-
हेतुकत्वात् संबाधरूपं द्रव्यश्रुतं नमस्कृत्वन्नाह—भास्वच्छ्रीभगवत्यङ्गवृहद्भूतिसमुद्धृतौ । श्रीब्राह्मीसंस्मृतिं कुर्यामिहार्यगन्दवानहम् ॥३॥

नमो वंभीण् लिवीण्ति (सू० २)

लिपिः—अथरविन्यासः, सा चाष्टादशविधापि श्रीआदिजिनेन स्वसुताया ब्राह्मीनाम्न्या दर्शिता ततो ब्राह्मीत्यभिधीयते, आह च-
“लेहं लिवीविहाणं जिणेण वंभीण् दाहिणकरेणे” त्यतो ब्राह्मी विशेषणं लिपेरिति, शिष्यमतिमङ्गलायं मङ्गलोपादानमिति प्रोक्तमेव, तदे-

नमस्य शास्त्रस्यैकश्रुतस्वकारूपस्य सातिरेकाध्ययनशतमितस्य उपदेशकदशराहस्रीभूतस्य पद्मत्रिंशत्तराहस्रप्रश्नप्रगितस्य अष्टाशीतिराहस्रा-
धिकलक्षत्रयप्रमाणपदराशेर्गङ्गलादीनि दर्शितानि, अथ प्रथमशते ग्रन्थान्तरपरिभाषया अध्ययने च दशोपदेशकाः स्युः, तदाथागिसामाह-
रायगिह चलणः १ दुन्वले २ कल्पओसे ३ य पगइ ४ पुढवीओ ५ जावते ६ नेरइ ७ चाले ८ गुरु ९ य चलणाओ १० । १ ।
'रायगिहे'ति छसप्तसाम्येकचचनत्वाद् राजगृहे नगरे वक्ष्यमाणोपदेशकदशकस्यार्थो वीरेण दर्शित इति व्याख्येयम्, एवमन्य-
त्रापि ज्ञेयम्, 'चलण'स्ति चलनविषयः प्रथमोपदेशकः, 'चलमाणे चलिण' इत्याद्यर्थनिर्णयार्थः १, 'दुन्वले'स्ति दुःखविषयो द्वितीयः
'जीवा भदंत ! स्वयंकृतं दुःखं वेदयन्ति ?' इति प्रश्ननिर्णयार्थः २, 'कल्पओसे'स्ति कांक्षा-मिथ्यात्वगोहनीयोदयरगुत्थोऽन्या-
न्यदर्शनाभिलाषरूपो जीवपरिणामः स एव प्रकृत्यो दोषो जीवदूषणं कांक्षाप्रदोषः तद्विषयस्त्वृतीयः, 'जीवेन भदन्त ! कांक्षामोह-
नीयं कर्म कृतमित्यादिनिर्णयार्थः ३, 'पगइ'स्ति प्रकृतयः--कर्मभेदाः, 'कति भदंत ! कर्मप्रकृतयः ?' इत्यादिनिर्णयार्थश्चतुर्थः ४,
'पुढवीओ'स्ति 'कति भदंत ! पृथिव्यः ?' इत्यादिविश्ववाच्यः पञ्चमः ५, 'जावते'स्ति 'यावतो भदंत ! आकाशान्तरात् सूर्य उदेति'
इति षष्ठः ६, 'नेरइण'स्ति 'नेरथिको भदंत ! निरये उत्पद्यमान' इति सप्तमः ७, 'चाले'स्ति 'एकान्तवालो भदंत गजुष्य' इति
अष्टमः ८, 'गुरुण'स्ति 'कथं भदंत ! जीवा गुरुकत्वमागच्छन्ति' इति नवमः ९, च सगुञ्जयार्थः 'चलणाओ'स्ति बहुवचननि-
र्देशकसंग्रहणीगाथार्थः ॥ तदेवं कृतमङ्गलादिकृत्योऽपि प्रथमशतादौ विशेषात् मङ्गलमाह—

नमो सुगस्ससत्ति (सू० ३)

नमोऽस्तु श्रुताय-द्वादशाङ्गीरूपायार्हप्रवचनाय ।

व्रणणओत्ति (सू० ४)

इह स्थानके नगरवर्णको वाच्यः, ग्रन्थगौरवभयादिह तस्यालिखितत्वात्, स चैवं-रिद्धत्थिमियसमिद्धे, रिद्धं-पुरभवनादिभिर्वृद्ध, लिमितं—स्थिरं, सचक्रादिभयवर्जितत्वात्, समृद्धं—धनधान्यादिविभूतियुक्तत्वात्, ततः पदत्रयस्य कर्मधारयः, 'पसुइयजण-जाणवण' प्रमुदितो-हृष्टा जना-नगरवास्तव्याः जानपदाश्च-जनपदभवास्तत्रायाताः सन्तो यत्र तत् प्रमुदितजनजानपदमित्यादि-रौपपात्तिकात् सव्याख्यानोऽत्र दृश्यः, 'तस्स णं'ति षष्ठ्याः पञ्चम्यर्थत्वात् तस्माद्राजगृहान्नगरात् 'बहिय'त्ति बहिस्तात् 'उत्त-रुरुरच्छिमे'त्ति उत्तरपौरस्य दिग्भागे ईशानकुणिविदिग्भागे गुणशिलकं नाम चैत्यं-व्यन्तरायतनं 'होत्थ'त्ति बभूव, इह च यत्र व्याख्यास्यते तत्प्रायः सुगमत्वादित्यवसेयमिति ॥

तेणं कालेणं तेणं समएणं समणेत्ति (सू० ५)

"श्रु तपसि खेदे चे'त्ति वचनात् श्राम्यति-तपस्यतीति श्रमणः, अथवा सह शोभनेन मनसा वर्तत इति समनाः, शोभनत्वं च मनसो व्याख्यातं स्तवप्रस्तावात्, 'भगवं'ति भगवान्-ऐश्वर्यादियुक्तः, पूज्य इत्यर्थः, 'महावीरे'त्ति महांश्चासौ दुर्जयान्तररि-पुनिरस्करणाद्वीर्येति महावीरः 'आदिकरे'त्ति आदितो धर्मम्-आचारादिश्रुतं करोतीत्यादिकरः 'सहसंबुद्धे'त्ति सह-आत्म-नैव संबुद्धो, नान्योपदेगत इत्यर्थः 'धम्मवरचाउरंत'त्ति त्रयः समुद्राश्चतुर्थश्च हिमवान् एते चत्वारोऽन्ताः-पृथिव्यन्ताः तेषां स्वामी यथा चक्रवर्ती तथा भगवान् चतुर्थमचक्रवर्ती इति, 'तेण'मित्यादि शक्रस्तवव्याख्यानं सुगमत्वान्न विवियते ।

‘तेण’मित्यादि (म० ७)

तेन कालेन तेन समयेन श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य ‘जेट्टे’ति प्रथमः ‘अंतियामी’ति शिष्यः ‘इंधभूद’ति इन्द्रभृतिरिति मातापितृकृतनामा ‘नामं’ति विभक्तिविपरिणामात् नाश्रेत्यर्थः, ‘सत्तुस्सेहे’ति सप्तहस्तोच्छ्रयः ‘चजरिसद्धनारायसंनयणे’त्ति संहंनं-अश्रियाश्रयविशेषः, इह वंचनादीनां लक्षणमिदम्-‘रिसो यो होइ पडो वडं पुणं कीलियं वियाणांदि । उगंजो गणउंबंधो नारायं ते वियाणादि ॥१॥’ति वचनात् वचनार्थानाराचसंहननः, ‘कणग’त्ति कनकं-गुर्वणं तंस्य यः पुलको-लवः तस्य यो निकायः-कपपट्टके रेखालक्षणः ‘पम्हले’त्ति पत्रापक्ष्माणि-केसराणि तद्वहोरो यः स तथा, ‘उग्गतवे’त्ति उग्रं अप्रश्रुण्यं तपः-अनया नांदि यस्य सः उग्रतपाः, ‘वित्तत्तवे’त्ति वीर्यं-जाज्वल्यमानदहन इव कर्षवगणनदहनसमर्थताया ज्वलितं तपो-धर्मध्यानादियस्य स तथा, ‘तत्तत्तवे’त्ति तप्तं तपो येनासौ तप्तताः, ‘ओराले’त्ति उदारः-प्रधानः, ‘घोरे’त्ति घोरो-निर्घृणः, परीणोन्द्रियांदि रिपुणाविनाशमाश्रित्य निर्दय इत्यर्थः, ‘घोरगुणे’त्ति घोरा-अन्यैर्दुस्सुचरा गुणा-मूलगुणादयो यस्य स तथा, ‘उच्छृष्ट-सरीरे’त्ति उच्छृष्टं-उज्झितं स्रज इव चपुंयेन तत्संस्कारत्यागात् स तथा, ‘संसित्त’त्ति संश्रिया-शरीरान्तर्लानत्वेन प्रसृतां गता विपुला-अनेकयोजनप्रमाणक्षेत्राश्रितवस्तुदहनसमर्थत्वाद्धिपुला विस्तीर्णा-अनेकयोजनमाना तेजोलेभया-तीव्रतापोलब्धिप्रभवा तेजो-ज्वाला यस्य स तथा, ‘सच्चक्खर’त्ति सर्वे अधारसंनिपाता-वर्णानारूपास्ते यस्य द्येयताया गन्ति, अदूरसामंते विहत्तीति योगः, तत्र दूरं-विप्रकटं सामंतं च-संनिकटं तन्निपेथाद्दूरसामंतं, नातिदूरे नातिनिकट इत्यर्थः, स किंभूत इत्याह ‘उचूंजाणु’त्ति उचूंजाचुनी यस्य सः उत्कटुकामन इति, ‘झाणकोट्ट’त्ति ध्यानं धर्मध्यानादिकं तदेव कोष्ठः-गुच्छूलस्तत्र प्रविष्ट इति, ‘उट्टाण’त्ति

उत्थानं उर्या-उर्ध्ववर्तनं तथा उचिष्ठिति 'आयाहिणं' चि आदक्षिणात्-दक्षिणहस्तादारभ्य प्रदक्षिणं परितो भ्रमणं आदक्षिणंप्रद-
 शिणं करोति 'बंदइ' चि वन्दते वाचा स्तौति 'नमंसइ' चि नमस्करोति 'पञ्जुवास' चि पर्युपासीनः-सेवमानः श्रीगौतम एवं-वश्य-
 माणप्रकारं वस्तु अवादीन्, 'से' इति तत् यदुक्तं पूज्यैः 'चलचलित' मित्यादि 'नृणं' चि निश्चितं 'चलमाणे चलिए' चि (सू० ९)
 चलन्-स्थितिक्षयादुदयमागच्छन् विपाकामिमुखीभवदुदयत् कर्म तच्चलितं प्रोक्तम् ? 'उदीरिज्ज' चि उदीरणा नाम अनुदयप्राप्तं
 चिरंणागामिना कालेन यद्वेदयितव्यं कर्मदलिकं तदाकृष्योदये प्रक्षेपणमुदीरणा तथा उदीर्यमाणं प्रथमसमयादिना कालेनोदीरि-
 तमुक्तं २ 'वेडज्जमाणे' चि वेद्यमानं-स्थितिक्षयादुदयं प्राप्तं उदीरणाकरणेन त्रौदयमुपनीतं आद्यसमयादिकालेन यत् कर्मदलिकं
 तदेदिनं स्यात् ३ 'पह्जिज्ज' चि ग्रहाणं तु जीवग्रदेशेभ्यः, पतनसमये प्रहीयमाणं कर्म प्रहीणं स्यात् ४ 'छिज्जमाणे' चि छेदनं
 दीर्घकालकर्मस्थितिकानां हस्यतापादनं अपवर्तनाकरणेन कुर्यात्, तत् समये समये छिद्यमानं छिन्नं स्यात् ५ 'भिज्जमाणे' चि भेदस्तु
 शुभागुभयकर्मणस्तीव्रस्यपवर्तनाकरणेन मन्दताकरणं, समये समये रसतो भिद्यमानं कर्म भिन्नम् ६ 'डज्जमाणे' चि दाहस्तु
 कर्मदलिकदारूणां ध्यानाग्निना तद्रूपापनयनं कर्माभावजननं, तस्याप्यन्तर्मुहूर्त्वेनासंख्यसमयस्यादिसमये दह्यमानं दग्धं ७ 'सिज्ज-
 माणे' चि त्रियमाणं आयुःकर्म मृतं, मरणं स्यात् ८ 'निज्जिज्ज' चि नितराम्-अपुनर्भवेन क्षीयमाणं कर्म निर्जाणमिति, निर्ज-
 णस्यसंख्यसमयभावित्वेन तत्रप्रथमसमय एव निर्जायमाणं निर्जाणम् ९, तदेवमेतान्नव ग्रशान् गौतमेन वीरः पृष्टः सञ्जुवाच-'हंता
 गोयम' चि हंत इति एवमेतदिति अभ्युपगमवचनं, एवमेतानि नव पदानि कर्माधिकृत्य वर्तमानातीतकालसामानाधिकरण्यजिज्ञा-

सया पृष्ठानि निर्णीतानि, अथैतानि चलनादीनि मिथः किं तुल्यार्थानि भिन्नानि वा इति पृच्छानिर्णयं दर्शयितुमाह—‘ए ए णं भंते’ति इति व्यक्तम्, ‘एगड’त्ति एकप्रयोजनानि च ‘नाणाघोस’त्ति इह घोषा—उदात्तादयः ‘नाणावञ्जण’त्ति व्यञ्जनानि—अक्षराणि ‘उदाहु’त्ति उताहो निपातो विकल्पार्थः ‘नाणड’त्ति नानार्थानि, इह चतुर्भङ्गी पदेषु दृष्टा, तत्र कानिचिदेकार्थानि एकव्यञ्जनानि, यथा क्षीरं क्षीरं १ तथा अन्यानि एकार्थानि नानाव्यञ्जनानि यथा क्षीरं पय इति २ तथा अन्यानि अनेकार्थानि एकव्यञ्जनानि यथा अर्कगव्यमाहियाणि क्षीराणि ३ तथा अन्यानि नानार्थानि नानाव्यञ्जनानि यथा घटपटमुडलकुटशकटादीनि ४, एवं चतुर्भङ्गीसंभवेऽपि द्वितीयचतुर्थभङ्गकौ अत्र प्रश्नसूत्रे गृहीतौ, चलनादीनि चत्वारि पदान्याश्रित्य द्वितीयः, छिद्यमानादीनि पञ्च पदान्याश्रित्य चतुर्थः, कथं आद्यानि चत्वारि पदान्येकार्थानीत्याशङ्क्याह—‘उप्पन्नपक्खस्स’त्ति इह च पष्ठथास्तृतीयार्थत्वात् उत्पन्नपक्षेण, उत्पादपर्यायो विशिष्टः केवलोत्पाद एव, यतः कर्मक्षये फलद्वयं—केवलज्ञानमोक्षप्राप्ती, तत्रैतानि पदानि केवलोत्पादपक्षविषयत्वादेकार्थान्युक्तानि, तत् कथं?—चलितं सत् उदीरयति, उदीरितं सत् अद्भूयते, (अद्भूतं सत्) प्रहीयते, तस्मादेकार्थान्येतानि, केवलोत्पादपक्षसाधकानीत्यर्थः, अथ शेषाणि अनेकार्थानि पञ्च पदानि प्रतिपादयितुमाह—‘छिज्जमाणे’त्ति छिद्यमानं छिन्नमित्तिपदं स्थितिवन्धाश्रयं, यतः सयोगिकेवली योगनिरोधं कर्तुकामो वेदनीयनामगोत्राख्यानां तिसृणां प्रकृतीनां दीर्घस्थितिकानां सर्वापवर्तनया अन्तर्मुहूर्तकं स्थितिवन्धं कुर्यात्, भिद्यमानं भिन्नमित्तिपदमभुगन्धाश्रयं, तत्र यस्मिन् काले स्थितिघातं करोति तस्मिन्नेव काले रसघातमपि करोति अतो रसघातकरणेन पूर्वसाद्भिन्नार्थं पदमेतत्, दक्ष्यमानं दग्धमित्ति-पदं प्रदेशवन्धाश्रयं, अनन्तानां प्रदेशानां कर्मदलिकानां पञ्चइस्वाक्षरोच्चारणकालपरिमाणयाऽसंब्यातरामयया गुणश्रेणीरचनया पूर्व

रचितानां शैलेशीकरणाद्यस्याभाविसमुच्चिन्नक्रियध्यानानिना प्रथमसमयादारभ्य यावदन्यसमयस्तावत् प्रतिमयमसंख्येयगुणवृ-
द्धानां कर्मपुद्गलानां दहनं दाह इति दहनार्थेनेदं पूर्वस्माद्भिन्नार्थं, तथा त्रियमाणं मृतम् एतत्पदं आयुःकर्मविषयं, यतः आयुःपुद्गलानां
प्रतिमयं क्षयो मरणं, अनेन च मरणार्थेन पूर्वस्माद्भिन्नपदं, तथा निर्जीयमाणं निर्जीर्णम् एतत् पदं सर्वकर्मभावविषयं निर्जरणार्थेन पूर्वप-
दस्यो भिन्नम्, अर्थतानि पदानि नानार्थानि कस्य पक्षस्याभिधायकतया प्रवृत्तानि इत्याशंक्याह- 'विगयपत्रखस्स' ति विगतं विगमो-
चस्तुनोज्वस्थान्नागोपक्षया विनाशः स एव पक्षो-चस्तुधर्मः तस्य वा पक्षः-परिग्रहो विगतपक्षः तस्य विगतपक्षस्य, वाचकानीति शेषः,
विगमत्वं त्विहाशेषकर्मभावोऽभिमतो, जीवेन तस्याप्राप्तपूर्वतयाऽत्यन्तमुपादेयत्वात्, तदर्थत्वाच्च पुरुषप्रयासस्येति, एतानि त्वेवं
विगमार्थानि भवन्ति-छिद्यमानपदे हि स्थित्तिखंडनं विगम उक्तः, मिद्यमानपदे त्वनुभावभेदो विगम उक्तः, दह्यमानपदे त्वकर्म-
नाभवनं विगम उक्तः, त्रियमाणपदे पुनरायुःकर्मभावो विगम उक्तः, निर्जीयमाणपदे त्वशेषकर्मभावो विगम उक्तः, तदेवमेतानि
विगनपद्यप्रतिपादकानि केवलोत्पत्तौ सर्वकर्मविगमाभिधानरूपवृत्ताभिप्रायव्याख्यानेन निर्णोतानि ।

इहाद्यप्रश्नोत्तरसूत्रेणैव मोक्षतत्त्वं चिन्तितं, मोक्षः पुनर्जीवित्य, तेन जीवाश्च नारकादथत्रुविशतिविधा उक्ताः, यदाह- "नेरइया १
अगुराई ? ० पुढवाई ५ वेदियादशो ३ चैव । पंचिदियतिरिय १ नरा १ वंतर १ जोइसिय १ वेमाणी १ ॥१॥" तत्र नारकान् स्थित्या-
दिभिधिनयनाह- 'नेरइयाणं' ति, निर्गतमयम्-इष्टफलं तेषां ते निरयाः तेषु भवां नैरयिकाः तेषां नैरयिकाणां, 'दस वाससहस्स' ति
प्रथमप्रथिवीप्रथमप्रलटांपक्षया, 'तेत्तीसं' ति सप्तमप्रथिव्यपेक्षया उत्कृष्टा, शेषा सर्वापि कालस्थितिर्मध्यमा ज्ञेया ? । 'केचइकाल-
स्स' ति प्राकृतगोन्या कियता कालेन 'आनमंनि' ति 'अनश्चस प्राणने' इतिधातुपाठान् मकारस्यागमिकत्वात्, एवं प्राणमंति, एतदेव

पदद्वयमर्थतः स्पष्टयन्नाह—‘ऊससंति नीससंति च’ति, यदेवोक्तमानमंति तदेवोक्तमुच्छ्वसंति यदेवोक्तं प्राणंति तदेव तिःश्वसन्ति,
‘जहा ऊसासपए’ति एतत् प्रश्नोत्तरं प्रज्ञापनासप्तमपदे यथा तथा वाच्यं, तच्चेदं ‘गोयमा’! समयं संतयामेव आणमंति वा पाणमं
उस० नीस०! ‘सयय’ति—सततं निरन्तरमेव ‘संतयामेव’ति नैकसमयेऽपि तद्विरहोऽस्तीतिभावः २। अथ तेषामाहारं प्रश्नय-
न्नाह—‘आहार’ति आहारमर्थयन्ते—प्रार्थयन्ते इत्येवंशीलाः आहारार्थिनः—‘जहा पन्नवणाए’ति यथा प्रज्ञापनायाः आहार-
पदस्याद्याविंशतितमस्योद्देशकः, पदशब्दलोपात्; प्रथमे आहारोद्देशके तथा वाच्यो, नैरधिक्रानां स्थित्यादिद्वारागाथांमाह—‘ठिति
उस्सासाहार’ति स्थित्युच्छ्वासावुक्तावेव ‘आहार’ति आहारविधिर्वाच्यः, स चैवं-नेरइयाणं भंते ! केवइकालस्म आहारहे
समुप्यजइ?; आहारार्थः—आहारप्रयोजनम्, गोयमा! नेरइयाणं दुविहे आहारे पन्नत्ते, तंजहा—आभोगणिव्वचित्ति एणाभोग-
णिव्वचित्ति, आभोगनिर्वर्तितः—आहारयामीतीच्छापूर्वकनिष्पन्नः, अनाभोगस्त्वेवमाहारयामीतीच्छामन्तरेण, प्रावृदकाले प्रचुरतर-
प्रथवणाद्याभिव्यङ्गयशीतपुद्गलाहारवत्, तत्थणं जे से अणाभोगणिव्व० से णं अणुसमयमविरहिए आहारहे समुप्यजइ, अनुसमयं-
प्रतिक्षणं अविरहितं (प्रति) समयं धुद्वेदनीयकर्मोदयत ओजाहारादिना प्रकारेण, तत्थ णं जे आभोगणिव्वचित्ति से णं असंखेजसमइए
अंतोमुहुत्तिए आहारहे समुप्यजइ, आहारयामीत्यभिलाप एयामसंख्यसामयिकान्तमुहुत्तीर्त्तितः ४। ‘किं वाहारे’ति किंवरूपं
वा वस्तु नारका आहारयन्ति, गोयमा! दव्वओ अणंतपएसियाइ—अनन्तप्रदेशवन्ति पुद्गलद्रव्याणि, तदन्येषामयोग्यत्वात्, खेत्तओ
असंखेजपएसवगाढाइ—असंख्यातप्रदेशवगाढानि, तन्नूनतरप्रदेशवगाढानि तु तेषां न ग्रहणप्रायोग्यानि, अनन्तप्रदेशवगाढानि
तु न भवन्त्येव, सकललोकस्याप्यसंख्येयप्रदेशपरिमाणत्वात्, कालओ अण्णतरठ्ठियाइ—जघन्यमध्यमोत्कृष्टस्थितिकानि, स्थितिश्चा-

दारयोग्यम्बन्धपरिणामेनावधानं इत्यर्थः, भावओ वष्णमंताइं गंधमंताइं रसमंताइं फासमंताइं आहारंति, जाइं भावओ वष्णमंताइं आहारंति ताइं किं एगवष्णाइं आहारंति जाव किं पंचवष्णाइं आहारंति ? गोयमा ! ठाणमग्गणं पडुच्च एगवष्णाइंपि आहारंति जाव पंचवष्णाइंपि आहारंति, विहाणमग्गणं पडुच्च कालवष्णाइंपि आहारंति जाव सुक्खिहाइंपि आहारंति, तत्र 'ठाणमग्गणं पडुच्च'त्ति तिष्ठ-
 न्त्यस्मिच्चिनि न्यानं-मामान्यं यथकवर्णमित्यादि, 'विहाणमग्गणं पडुच्च'त्ति विधानं-विशेषः कालनीलादिरिति ६, जाइं वष्णओ कालवष्णाइं आहारंति ताइं किं एगगुणकालाइं आहारंति जाव दसगुणकालाइं आहारंति ? संखेज्जगुणकालाइं० अणंतगुणकालाइं आहारंति ? गोयमा ! एगगुणकालाइंपि आहारंति जाव अणंतगुणकालाइंपि आहारंति ७, एवं नीलवष्णाइं ८, पीय-
 यणाइं ९, रजवष्णाइं १०, सुक्खिहाइं ११, एवं गंधओडवि सुक्खिमंथाइं १२, रसओविच्चि जाइं भावओ रसमंताइं किं निग ? रुद्धय २ अंचिल ३ मद्दुर ४ कसाय ५ परिणयाइं आहारंति १८, एवं जाइं भावओ फासमंताइं ताइं ठाणमग्गणं पडुच्च णो एगफामाइं आहारंति णो दूफामाइं आहारंति नो तिफामाइं आहारंति, एकस्सार्थानामसंभवात्, अन्येषां चाल्पप्रादेशिकताश्चम्प-
 रियामान्यां ग्रहणायोग्यत्वान्, चउफामाइंपि आहारंति जाव अट्टफामाइंपि आहारंति, बहुयदेअतावादस्परिणामाभ्यां ग्रहणयोग्यत्वा-
 दिनि, यथा एकस्मिन् महकारं गुरुत्वं १ मृदुत्वं २ शीतत्वं ३ स्निग्धत्वं ४ एवं चत्वारः स्पर्शाः, एतद्विपरीतास्त्वन्ये चत्वारः स्पर्शाः स्पर्शाः, विहाणमग्गणं पडुच्च कक्खडाइंपि आहारंति जाव लुक्खडाइंपि आहारंति १९, जाइं फामओ कक्खडाइं आहारंति ताइं किं एग-
 गुणकक्खडाइं आहारंति जाव अणंतगुणकक्खडाइंपि आहारंति ? गोयमा ! एगगुणकक्खडाइंपि जाव अणंतगुणकक्खडाइंपि आहा-
 रंति २०-२७, एवं अट्टवि फामा भाणियन्वा जाव अणंतगुणलुक्खडाइं आहारंति, ताइं किं पुट्टाइं आहारंति अपुट्टाइं आहारंति ? गोयमा !

पुट्टाई आहारेति, नो अपुट्टाई आहारेति २८, पुट्टाईति-आत्मप्रदेशस्पर्शवन्ति, तत् पुनरात्मप्रदेशस्पर्शनमत्रगाहक्षेत्राद् बहिरपि भवति अत उच्यते—जाई भंते ! पुट्टाई आहारेति ताई किं ओगाढाई आहारेति ?, गोयमा ! ओगाढाई, नो अपोगाढाई अव-
गाढानीति—आत्मप्रदेशैः सह एकक्षेत्रावगाढानीत्यर्थः २९, जाई भंते ! ओगाढाई आहारेति ताई किं अणंतरोगाढाई आहारेति परंपरो-
गाढाई आहारेति ?, गोयमा ! अणंतरोगाढाई आहारेति, नो परंपरोगाढाई आहारेति, अनन्तरावगाढानीति—येषु प्रदेशेषु आत्मा अवगा-
ढस्तेवेव यानि अवगाढानि तानि अनन्तरावगाढानि, अन्तराभावेनावगाढत्वात्, यानि च तदनन्तरवर्तीनि तानि अवगाढसंबंधात्
परंपरावगाढानीति ३०, जाई भंते ! अणंतरोगाढाई ताई किं अणूई आहारेति ? बायराई आहारेति ?, गोयमा ! अणूईपि आहारेति
बायराईपि आहारेति, तत्राणुत्वं बादरत्वं चापेक्षिकं तेषामेव आहारयोग्यानां स्कंधानां प्रदेशशृद्ध्या दृढानामवसेयम् ३१, जाई भंते !
अणूईपि आहारेति बादराईपि आहारेति ताई किं उडू आहारेति ? एवं अहोऽपि तिरियंपि ?, गोयमा ! उडूपि आहारेति एवं अहो-
वि० तिरियंपि० ३२, जाई भंते ! उडूपि आहारेति अहेवि० तिरियंपि आहारेति ताई किं आदिं आहारेति मज्जे आहारेति पञ्चव-
साणे आहारेति ?, गोयमा ! तिहावि, अयमर्थः—आभोगनिर्वर्तितस्याहारास्यांतमौहूर्तिकस्यादिमध्यावसानेषु सर्वत्राहारयन्तीति ३३,
जाई भंते ! आई मज्जे अवसाणेपि आहारेति ताई किं सविसए आहारेति ?, गोयमा ! सविसए, नो अविसए
आहारेति, तत्र स्वः—स्वकीयो विषयः स्पृष्टावगाढानंतरावगाढाख्यः स्वविषयः तस्मिन् आहारयन्ति ३४, जाई भंते ! सविसए
आहारेति ताई किं आणुपुब्बि आहारेति ? अणाणुपुब्बि आहारेति ?, गोयमा ! आणुपुब्बि आहारेति, तत्रानुपूब्ब्यां यथाऽऽसन्नं,
नातिक्रम्य ३५, जाई भंते ! आणुपुब्बि आहारेति ताई किं तिदिसं आहारेति ? जाव छदिसं आहारेति ?, गोयमा ! नियमा

अदिप्तिं आहारंति, इह नारकाणां लोकमध्यवर्तिन्वेन पणामयूध्वादिदिशाम्लोकेनानावृतत्वात् पद्सु दिक्षु आहारग्रहणमस्ति, तत उक्तं- नियमान् पद्दिशि, दिक्षुत्रयादिविकल्पास्तु लोकान्तवर्तिषु पृथिवीकायिकादिषु दिशां त्रयस्य द्वयस्य एकस्याश्चालोकेनावरणे भवतीति, यद्यपि वर्णतः पंचवर्णानिन्याद्युक्तं तथापि प्राचुर्येण यद्वर्णगंधादियुतानि द्रव्याण्याहारयन्ति तद्दर्शयति- 'उत्सस्पर्णकारणं पद्भूतं'ति चाहुल्यलक्षणं कारणमाश्रित्य, तत्र च प्रकृत्यशुभानुभाव एव कारणमिति, वष्णओ कालनीलाहं, गंधओ दुग्भिर्गंधाहं, रसओ तिक्तकट्टयस्ताहं, फासओ ककूबडगुरुयुसीयलुक्त्वाहं, एतानि च प्रायो मिथ्यादृष्टय एवाहारयन्ति, न तु भविष्यतीर्थकरादय इति, अथ तानि यथास्वरूपान्येव नारका आहारयन्ति अन्यथा वेत्यस्यामाशङ्कयामभिधीयते- तैसि पोरणे वष्णगुणे गंधगुणे रसगुणे फासगुणे विषपरिणमइत्ता परिपीलइत्ता परिमाडइत्ता परिचिद्धंसइत्ता, विपरिणामादयो विनाशार्थत्वेनैकार्था एव ध्वनयः, अणो य अपुल्वं वष्णगुणे गंधगुणे रसगुणे फासगुणे उप्यात्ता आयसरीरोगाहं पोगले सञ्चस्पणयाए आहारंति, सञ्चस्पणयाएत्ति सनात्मना, संघरान्मप्रदंशरित्यर्थः ३६, व्याख्यातं सूत्रसंग्रहगाथायाः किंवाऽऽहारंतीतिपदम्, अथ 'सञ्चओ वाची'ति व्याख्यायते, नत्र वर्णतः प्रदंशः किं वापिग्रब्दान् अभीक्ष्णं नारका आहारयन्ति, तच्चवं-नेरइया णं भंते ! किं सञ्चओ आहारंति सञ्चओ परि- पासंति सञ्चओ ऊमगंति सञ्चओ नीमसंति वा अभिसञ्चणमाहारंति, एवं पूर्ववत् सर्वत्र योज्यं, आहच आहारंति ४ ?, हंता गीयमा ! नंगुया सञ्चओ आहारंति, 'सञ्चओ'ति सर्वात्मप्रदंशः, 'अभिसञ्चणं'ति अनवरतं पर्याप्तत्वे सति 'आहच'ति कदाचित्, न सर्वदा, अपर्याप्तज्ञान्वायामिति ३७, 'कइभागं'ति आहारतयोपात्तपुद्गलानां कतिभागं आहारयन्ति ?, तच्चवं-नेरइया० जे पोगन्दे आहारचाए विज्जंति ते णं तेगिं पोगलणं सेयालंसि कतिभागमाहारंति ? कइभागमाप्राएत्ति ?, गीयमा ! असंखेज्जइभा-

गमाहरोति, अणंतभागमासाएंति, 'सेयालंसि'ति एष्यत्काले, ग्रहणकालोत्तरकालमिति, 'असंखेज्ज'ति अत्र केचिदाहुः--गवा-
दिग्रथमबृहद्ग्रासग्रहणमिच कश्चिद् गृहीतासंख्येयभागमात्रान् पुद्गलनाहारयति, तदन्ये तु पतन्ति, अन्ये पुनराहुः असंखिज्जइभागमा-
हारोतिचि शरीरतया परिणमयन्ति, शेपास्तु किङ्कीभूय मनुष्याभ्यवहताहारवन्मलीभवन्ति, न शरीरत्वेन परिणमन्तीत्यर्थः, 'अणं-
तभागं'ति आहारतयाऽऽत्तपुद्गलनामनन्तभागमास्वादयन्ति, तदसर्वादीन् रसनादीन्द्रियद्वारणोपलभन्ते ३८, 'सञ्चाणि च'ति
सर्वाण्येवाहारद्रव्याणि आहारयन्ति, तत्रैवं-नेरइया णं भंते ! जे पोगला आहारचाए परिणमंति ते किं सञ्चे आहारोति णो सञ्चे
आहारोति ? , गोयमा ! सञ्चे अपरिसेसिए आहारोति, इह विशिष्टग्रहणगृहीता आहारपरिणामयोग्या एव प्राणाः, उज्झितशेषा इत्यर्थः,
अन्यथा पूर्वापरसूत्रयोर्विरोधः स्यात्, दृष्टा चैवं व्याख्या, यदाह--'जं जह सुत्ते भणियं तहेव जह तं वियालणा गत्थि । किं कालि-
याणुओणो दिहो दिष्टिप्पहाणेहिं ? ॥१॥ ३९, 'कीस च'त्तिपदे पदसमुदायोपन्नात् कीसचाणत्ति इत्थं, स्वभावतया कीदृशतया-
केन प्रकारेण किरूपतया 'सुज्जो'चि भूयो भूयः परिणमन्ति आहारद्रव्याणि, नेर० जे पोगले आहारचाए णिहंति ते णं तेसिं
पोगला कीसचाए सुज्जो २ परिणमंति ? , गोयमा ! सोइदियचाए जाव फासिदियचाए, अणिष्ठचाए अकंतचाए अप्पियचाए अम-
णुत्तचाए अमणामचाए अणिच्छियचाए अभिच्छियचाए अहचाए नो उडूचाए दुक्खचाए नो सुहचाए एसिं सुज्जो २ परिणमंति,
तथानिष्ठतया--सामान्येनावच्छभतया, अक्रांततया सदा सद्भावेनाकमनीयतया, अत्रियतया सर्वेषामेव द्वेष्यतया, अमनोइतया कथ-
याऽप्यमनोरमतया, अमनोगम्यतया चिन्तयाऽपि अमनोगम्यतया, अनीसिततया आप्तुमनिष्ठतया, एकार्थश्रिते शब्दाः, अभि-
ज्झियचाए--अभिष्येयतया, त्थोस्तुत्पादकत्वेन पुनरप्यभिलाषनिमित्ततया, अहत्ताएत्ति गुरुपरिणामतया, नो उडूचाए, नो

अप्यपरिणामनेति गंग्रहणार्थायः ४०॥ अथ नारकाहारविषयं प्रश्नचतुष्टयमाह—

‘नेरुद्वयाणामिन्यादि० (सू. १२)

‘पुण्यवाद्धारिण्य’नि ये पूर्वकाले आहृताः—संगृहीता अभ्यवहृता वा ‘पोगल’त्ति पुद्गलस्कंधाः ते ‘परिणय’त्ति परिणता वपुष्परि-
णानि गता इति प्रथमः प्रश्नः १, ‘आद्धारिण्य’त्ति आहृताः पूर्ववत् ‘आद्धारिज्जिमाण’त्ति त्रै वर्तमानकाले आद्धारिमाणः—संगृह्य-
माणाः पुद्गलाः परिणताः इति द्वितीयः प्रश्नः २, ‘अणाद्धारिण्य’त्ति त्रै अतीतकाले अनाहृताः, ‘आद्धारिज्जिस्समाण’त्ति त्रैऽ-
नागने काले आद्धारिण्यमाणाः पुद्गलास्ते परिणताः इति तृतीयः प्रश्नः ३, तथा अणाहारिया अणाद्धारिज्जिस्समाणत्ति अतीताना-
मणाद्धारिण्यक्रियानिर्भाचतुर्थः ४, इह च यद्यपि चन्वार एव प्रश्ना उक्ताः तथाप्येते त्रिपष्टिः संभवन्ति, यतः पूर्वाहृताः आद्धारिमाण-
आद्धारिण्यमाणाः ३ अनाहृता अनाद्धारिण्यमाणाः ३ इतीह पद् भङ्गाः सूचिताः, तदैकैकपदाश्रयणेन पद् ६ द्विक्रयोगे
१५ द्विक्रयोगे २० चतुष्क्रयोगे १५ पंचक्रयोगे ६ षट्क्रयोगे एक १ इति, अथैतद्व्यक्तिविशेषतो विव्रियते, यथा आहृताः १ आद्धारि-
ण्यमाणाः १ आद्धारिण्यमाणाः १ अनाहृताः १ अनाद्धारिण्यमाणाः १ अतीतवर्तमानानागतकालभेदैरेकक्रयोगा-
जानाः षट्, अथ द्विक्रयोगाः पञ्चदश, ते चैवं—यथा आहृता आद्धारिण्यमाणाः १ आहृता आद्धारिण्यमाणाः २ आहृता अनाहृताः ३
आहृता अनाद्धारिण्यमाणाः ४ आहृता अनाद्धारिण्यमाणाः ५ आद्धारिण्यमाणा आद्धारिण्यमाणा अनाहृताः ७ आद्धारि-
ण्यमाणा अनाद्धारिण्यमाणाः ८ आद्धारिण्यमाणा अनाहृताः ९ आद्धारिण्यमाणा अनाहृताः १० आद्धारिण्यमाणा अनाद्धारिण्यमाणाः ११
आद्धारिण्यमाणा अनाहृताः १२ अनाहृता अनाद्धारिण्यमाणाः १३ अनाहृता अनाद्धारिण्यमाणाः १४ अनाद्धारिण्यमाणा अनाहृताः १५

ह्रियमाणा अनाहरिष्यमाणाः १५, एवं यतुक्योगे जाताः पञ्चदश, अथ पञ्चकयोगाः पद्-आहृता आह्रियमाणा आहरिष्यमाणा
अनाहृता अनाह्रियमाणाः १ आहृता आह्रियमाणा आहरिष्यमाणा अनाहृता अनाह्रियमाणा आह्रियमाणा आहरिष्य-
माणा अनाह्रियमाणा अनाह्रियमाणाः ३ आहृता आहरिष्यमाणा अनाहृता अनाह्रियमाणा अनाह्रियमाणा आह्रिय-
माणा अनाहृता अनाह्रियमाणा अनाह्रियमाणाः ५ आह्रियमाणा आहरिष्यमाणा अनाहृता अनाह्रियमाणा अनाह्रियमाणाः ६,
एवं पञ्चकयोगे जाताः पद्, आहृता आह्रियमाणा आहरिष्यमाणा अनाहृता अनाह्रियमाणा अनाह्रियमाणा तु एक
एव महः, एवंमेककृत्तिकचतुष्कपञ्चकयुग्जानाः सर्वेऽपि मिलितास्त्रियष्टिभेदाः, अत्रोत्तरं 'गोयमे'त्यादि व्यक्तम् ॥ अथ
नपुंसकैक्यक्षणपण्यामान् पुद्गलानां परिणामादयो भवन्ति तद्दर्शनार्थं प्रश्नयन्नाह—

नेरइयार्णंति (म. १२)

अत्र परिणया तत्र नियति, तत्र निताः—कायेन चयं गताः, उपचिताः पुनर्वह्युशः प्रदंशसामीप्येन शरीरे चिता एव, उदी-
ग्निः स्वभावांगोऽबुदिनात् पुद्गलान् उदयप्राप्ते कर्मदलिके करणविशेषेण प्रक्षिप्य यान् वेदयते, उदीरणालक्षणं त्विदं—'जं करणे-
शाकृद्विय उदये दिग्ब्र उदीरणा एसा' । तथा वेदिताः स्वस्वविपाकेन प्रतिमयमनुभूयमाना अपरिसमाप्तोपायानुभावाः, निर्जाणाः
कान्त्यैनानुगम्यं संपूर्णानि गताः, एतत्पदग्रहगाथा व्याख्यातार्या ॥ पुद्गलानांश्रिलेसामाप्रदशश्रुतीमाह—

नेरइयार्णं० (म. १३)

कइविहा योगला भिर्जनिनि, तीत्रमंदमध्यगमभेदंन भेदवन्तः स्युः उद्वर्तनापवर्तनाकरणाभ्यां, 'कम्मदब्ब'त्ति समानजाती-

यकर्मद्रव्यराशिर्वर्गणा; तासाधिकृत्य आश्रित्य, कर्मद्रव्यवर्गणासत्का इत्यर्थः; 'अणू चेव'चि दृक्षमाश्र वादराश्रेति, यत औदारि-
कादिद्रव्याणां मध्ये कर्मद्रव्याण्येव दृक्ष्याणि, एवं चयादयः शब्दार्थभेदेन वाच्याः, किंतु चयोपचयसूत्रयोः 'आहारदब्ज'सि आहा-
रद्रव्यवर्गणामधिकृत्योक्तं तत्रायमभिप्रायः--नपुराश्रित्य चयोपचयौ प्राणुक्तौ आहारद्रव्येभ्य एव स्यातां, नान्यतः; अत आहारद्रव्य-
वर्गणामाश्रित्योक्तमिति, उदीरणादयस्तु कर्मद्रव्याणामेव स्युः अतः तत्तद्वैपुक्तम्--कर्मद्रव्यवर्गणामधिकृत्येति, 'उग्रहिंसु'चि ३
अपवर्तितवन्तः; इहापवर्तनं कर्मस्थित्यादेरध्यवसायविशेषेण हीनताऽऽपादनम्, एतदुपलक्षणत्वादुद्धर्तनमपि दृश्यं, तत्र स्थित्यादे-
र्द्विद्विकरणं, 'संकासिंसु'चि ३ संक्रमितवन्तः; तत्र संक्रमणं मूलप्रकृत्यभिन्नानामुत्तरप्रकृतीनामध्यवसायविशेषेण परस्परं संचारणं,
तथा चाह--"मूलप्रकृत्यग्निनाः संक्रमयति गुणत उत्तराः प्रकृतीः । नन्वात्माऽमूर्तत्वाद्ध्यवसायप्रयोगेण ॥१॥" अन्यस्त्वेवमाह--
"मोक्षेण आउयं खलु दंसणमोहं चरित्तमोहं च । सेसाणं पगईणं उत्तरविहिसंक्रमो भणिओ ॥१॥" एतदेव निदर्शयते--यथा कस-
चित् सद्ब्रह्ममुभवतोऽशुभकर्मपरिणतिरेवंविधा संजाता येन तदेव सद्ब्रह्मसद्ब्रह्मतया संक्रामतीति, एवं वर्तमानानागतयोरपि वाच्यं--
'निहत्तिंसु'चि ३ निश्चिन्तान् कृतवन्तः; इह विश्लिष्टानां मध्ये मिथःपुद्गलानां निश्चयं कृत्वा धारणं रूढिबद्धेन निश्चयमुच्यते,
उद्धर्तनापवर्तनव्यतिरिक्तकरणानामविषयेण कर्मणोऽवस्थानमिति, 'निकाइंसु'चि ३ निकाचितवंतो--नितरां बद्धवन्तः; निकाचनं
कर्मणां व्यवस्थापनं, भेदयेतिपदसंग्रहगाथा गतार्था । अथ पुद्गलाधिकारादिदं सूत्रचतुष्कमाह--
नेरइश्राणमिति व्यक्तं (सू. १४)

‘तैय्याकंसत्ताण’नि नेत्रःशरीरकार्माणशरीरतया तद्रूपतया वा ‘तीनकालसमण’ति कालः-समयः अतीतकालस्योत्सर्पिण्यादेः परमनिकटोऽतीतीतकालसमयः ‘पटुप्पणण’ति प्रयुग्यन्नो-वर्तमानः एवं त्रिकालस्वरूपं वाच्यं, उत्तरमध्येयं, अतीतानागतयो-
 र्निन्तानुगतव्येन अत्रचान् नक्षिपयग्रहणप्रतिषेधः, प्रयुग्यन्नत्वेऽप्यभिमुखान् गृह्णाति, नान्यान्, ‘गहणसमयपुरक्खण्डे’त्ति
 ग्रहणसमयः पुरक्खणो-वर्तमानसमयस्य पुगेवर्त्ता येषां ते ग्रहणसमयपुरस्कृताः प्रहीव्यमाणा इतियावन्, ऊदीरणा च पूर्वगृहीताना-
 मेवानोऽतीतकालसमयगृहीतानुदीरयन्ति, वर्तमानशुभमाणानां गृहीव्यमाणानां वा निषेधः, तत उक्तं-‘नो पटुप्पण्णे’त्यादिपद-
 द्वयं, वेदनानिन्तगग्रवयोर्ग्येवोपपत्तिरिति । अथ कर्माधिकारदेवेयमष्टश्लो-
 नेरुत्तराणां अन्ते ! जीवाओ किं चत्थियंनि (सू० १५)

जीवभेदेऽभ्यशब्दि-शतवस्तानशीलं तदितरश्चनलितं तदेव व्रजति, एवमुदीरणावेदनापवर्तनासंक्रमनिधचनिकावनानि भाव्यानि,
 निर्वेगं च प्रदृष्टानां निरनुभावीकृतानामान्यभेदेऽभ्यः ज्ञानं, सा नियमानलितस्य कर्मणो, नाचलितस्य, इह सद्रहणीगाथा
 गार्थां, कालमुदयव्यब्देनोदीरणा गृहीतेति । उक्ता नारकवक्तव्यता, अथ चतुर्विंशतिदंडकक्रमागतामयुरकुमारवक्तव्यतामाह-असुरकु-
 मारवक्तव्यता नारकवक्तव्यतावक्षेया, यतः ‘ठिईऊआमाहारे’त्यादिगाथोक्तानि ४० ब्रह्माणि ‘परिणयचिण’ इति गाथोक्तानि ६ ‘भेइ-
 मचिण’ इति गाथोक्तानि १८ ‘बंधोद्वे’ इति गाथोक्तानि ८, तदेवं च द्विसप्ततिः ब्रह्माणि नारकप्रकरणोक्तानि त्रयोविंशतावसुरादिप्र-
 करणेषु गमन्ति, नारं-विशेषोऽयं-उल्लेखं सादृशं सादृशं मागेवमंति इत्युक्तं वलीन्द्रमाश्रित्य, यतः-“चमर वलि सारमहियं”ति,
 ‘गणवं धोतानं’नि गमानां लोकानागुपरीति गम्यते, लोकलक्षणं चेदं-“हइस्स अणवगहइस्स निरुयकिइस्स जंतुणो । एणे ऊसासनी-

सासे एस पायुत्ति बुच्चइ ॥१॥ सत्त पाणूणि से थोवे, सत्त थोवाणि से लवे । लवाणं सत्तहरिए, एस मुहुत्ते वियाहिए ॥२॥” इदं जघ-
न्यमुच्चवासादिमानं जघन्यस्थितिकानां, उच्छृष्टं चोत्कृष्टस्थितिकानां, ‘चउत्थभत्तस्स’त्ति चतुर्थभक्तमित्येकोपवासस्य संज्ञा, एकत्र
रथेणिमाश्रित्य, यतः—“दाहिण दिवद्दु पलियं दो देखणइ पलिओवमाइ”ति यदुक्तं तदुत्त-
भृतिरानवभ्यः संख्याविशेषः, एवं ‘सुवण्णकुमाराणवि’त्ति मुहूर्तः—उत्कलक्षण एव, पृथक्त्वं द्विप्र-
यकुमाराणंति यावत् स्तनितकुमाराणां । अथ पृथिव्यादिस्थित्यादीन्याह—‘पुढवी’त्यादि व्यक्तमावनस्पतिस्त्रयात्, नवरं ‘अंतोमुहु-
त्तं’ति मुहूर्तस्यान्तरन्तमुहूर्तं, भिन्नमुहूर्तमित्यर्थः ‘उक्कोसेणं बावीसं वाससहस्साइ’ति तत् खरपृथिवीमाश्रित्योक्तं, यदाह—“सण्हा य १ सुद्ध
२ वालु०” ‘वेमायाए’त्ति विपमा विविधा वा मात्रा-कालविभागो विमात्रा तथा, इदमुक्तं स्यात्-विपमकाला पृथिवीकायिकानामु-
च्छ्रयासादिक्रिया, इयत्कालादिति या न निरूपयितुं शक्या, ‘जहा नेरइयाण’मित्यतिदेशात् ‘खेत्तओ
असंखेज्जपएसोगाढां कालओ अण्णयरठिइयाइ’ इत्यादि दृश्यं, ‘निच्चाघाए’त्ति व्याघातः आहारस्य
करोति, तत्स्थापना चैवं ‘वाघायं’ व्याघातं ‘पुच्च’त्ति प्रतीत्य, व्याघातो लोकान्तकोणेषु स्यात्
तत्र च ‘सिय तिदिसिं’ति स्यात्-कदाचित् तिस्रसु दिक्षु आहारग्रहणं स्यात्, कथं?, यदा पृथ्वीका-
थिकोऽधस्तने उपरितने वा कोणे स्थितः स्यात् तदाऽधस्तादलोकः पूर्वदक्षिणयोश्चालोकः, एवं तिसृणा-

पू.	उ.	द.
उर्ध्वं	उ.	द.
अध		
	प.	

मलोकादृत्तत्वात् तदन्यासु तिसृषु दिक्षु पुद्गलग्रहणं स्यात्, एवमुपरितनकोणेऽपि पुद्गलग्रहणं वाच्यं, यदाऽथ उपरि वाऽलोको न स्यात्तदा चतसृषु, यदा पूर्वादीनां षण्णां दिशामन्यतरस्यामलोकः स्यात् तदा पञ्चस्वपि, 'सेसं'ति शेषं भणित्वावशेषं तथैव यथा नारकाणां तथा पृथिवीकायिकादीनामपि, तच्चेदं—'जाई भंते ! लुक्वाइं आहारैति ताई किं पुद्वाइं अपुद्वाइं ओगाढाई अणोगाढाई' इत्यादि, 'नाणत्तं'ति नानात्वं—भेदः पृथिव्यादीनां नारकापेक्षयाऽऽहारं प्रतीदं—कतिभागमाहारैति इति, एवं फासाइंति आहारपुद्गलान् स्पर्शयन्ति, स्पर्शनेन्द्रियेण आहारपुद्गलानां कतिभागं स्पृशन्तीत्यर्थः, 'सेसं जह'ति, तच्चैवं—'पुढविकाइयाणं भंते ! पुब्वाहारिया पोगगला परिणया' इत्यादि प्राग्बद्धथाख्येयं, पृथ्वीवदप्तेजोवायूनां स्वरूपं ज्ञेयं, नवरं 'ठिई'ति (१६ सू.) 'जा जस्स'ति जघन्यमन्तमुद्दूतं सर्वेषां, उत्कृष्टं तु त्रयाणां अपां सप्त वर्षं सहस्राणि, तेजसामहोरात्रत्रयं वायूनां त्रीणि वर्षसहस्राणि जाव वणस्सइत्ति वनस्पतीनां दश, इत्युक्त्वा पृथिव्यादिपञ्चकस्थितिः 'बंदियाणं'ति द्वीन्द्रियाणां द्वादश वर्षाणि, द्वीन्द्रियाहारसूत्रं चैवं 'तत्थ णं'ति तस्यायमर्थः—असंख्यातसामयिक आहारकालः स्यात्, स चावसर्षिण्यादिरूपोऽप्यस्ति अत उच्यते—आन्तमौहूर्तिकः, तत्रापि विमात्रया अंतमुद्दूतसमयासंख्यातत्वस्यासंख्येय-भेदत्वादिति 'बंदियाणं दुविहे'ति लोमाहार ओघतो वर्षादिषु यः पुद्गलप्रवेशः, प्रक्षेपाहारस्तु कावलिकः, तत्र प्रक्षेपाहारे ब्रह्मः अस्पृष्टा एव शरीरादन्तर्बहिश्च विध्वंसन्ते, स्थौल्यसौक्ष्माभ्यां, अत एव आह—जे पोगगले पक्खेवाहारत्ति, 'असंखिज्जभागं'ति, असंख्यातभागं 'अणेगाई'ति असंख्येयभागाः अणासाइंति रसनेन्द्रियतः अफासाइंति स्पर्शनेन्द्रियतः, सब्वत्थोवत्ति सर्वस्तोकाः, अनास्वाद्यमानानां अस्पृश्यमानानां चानंतभागवर्तिनो रसनेन्द्रियविषया इति, ये त्वस्पृश्यमानास्तेऽनन्तगुणाः रसनेन्द्रियविषयेभ्यः सकाशात्, 'तेंदिय'त्ति त्रिचतुरिन्द्रिययोः स्थितिः एकोनपञ्चाशद् दिनानि षण्मासाश्च, तथाऽऽहारेऽपि नानात्वं अणाघाईति अनाघ्रायमाणानि, अत्रैतदतिरिक्तं

प्राणेन्द्रियं, चतुरिन्द्रियाणां चक्षुरधिकं, एतन्नानात्वं ज्ञेयं, पञ्चेन्द्रियतिरश्चां स्थितिं जघन्यतोऽर्तमुहूर्ता-उत्कृष्टतस्त्रिपल्योपमां च भणित्वा उच्छ्वासो विमात्रया वाच्यः; 'छट्ट भक्तस्स'त्ति तद्देवकुरुरक्षुरुतियद्यु लभ्यते, मनुष्यसूत्रे 'अष्टमभक्तस्स'त्ति देवकुर्वीदिमिथुनकं नराज्ञाश्रित्य ज्ञेयमिति, 'वाणमंतराणं'ति व्यन्तराणां स्थितौ नानात्वं, स्थितेश्चोपं प्रागुक्तमाहारादि वस्तु यथा नगकुमाराणां, व्यन्तराणां नागकुमाराणां च प्रायः साधस्यत्, तत्र व्यन्तरस्थितिर्जघन्येन दश वर्षसहस्राणि उत्कर्षेण तु पल्योपममिति, 'जोइसियाणं'ति तत्र ज्योतिष्कस्थितिर्जघन्येन पल्योपमाष्टभागः, उत्कर्षेण वर्षलक्षाधिकं पल्योपमं, 'उस्सासो'त्ति उच्छ्वासश्च तेषां 'जहणोणं'त्ति पृथक्त्वं द्विप्रभृतिरानवस्यः; तत्र यत् जघन्यं मुहूर्तपृथक्त्वं तद्विना मुहूर्ताः, उत्कृष्टं तदष्टौ नव च, आहारस्तथैव ज्ञेयः, 'वेमाणि'त्ति वैमानिकानां 'ओहिय'त्ति औधिकी सामान्या, सा च पल्योपमादिका त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमान्ता, जघन्यमुच्छ्वासप्रमाणं जघन्यस्थितिकंदेवान् इतरचूकृष्टस्थितिकदेवांश्चाश्रित्य ज्ञेयं, अत्र गाथा 'जस्स जइ सागराइं तस्स ठिई तच्चिएहिं पक्खेहिं । उसासो देवाणं वाससहस्सेहिं आहारो ॥१॥ ग्रन्थेनैवं चतुर्विंशतिर्दंडा उक्ताः, एवमुक्त्वा नारकादिकर्मवक्तव्यता, सा आरंभपूर्विका इत्यारंभनिरूपणायाम्— जीवाणं भन्ते किमायारं भत्ति (१७ सू.) आरंभो जीवोपघातः; तत्र आत्मानं आत्मना वा स्वयमारभन्ते इत्यात्मारंभाः परमारभन्ते परेण वाऽऽरंभयन्तीति परारंभाः तदुभयं—आत्मपररूपं तदुभयेन वाऽऽरभन्ते इति तदुभयारंभाः, आत्मपरोभयारंभवर्जितास्त्वनारंभाः इति प्रश्नाः-४, नवरं अस्तिशब्दस्याव्ययत्वेन बहुत्वार्थत्वादस्ति-विद्यन्ते सन्तीत्यर्थः; 'एगइय'त्ति एककाः—एके केचन जीवाः कदाचिदात्मारंभाः कदाचित् परारंभाः कदाचिदुभयारंभाः, एते एव नोऽनारंभाः, भिन्नार्थत्वं त्वेवम्—एके जीवा असंयताः आत्मारंभाः परारंभा वा इति, 'से केणहेणं'ति अथ केन कारणेन?, 'दुविहा पणत्त'त्ति मयाऽन्यैश्च केवलिभिः; अनेन सर्वसर्वविवा

मत(ता)भेदमाह, प्रमत्तसंयतस्य हि शुभोऽशुभश्च योगः स्यात्, संयतत्वात् प्रमादपरत्वाच्च, तत आह—‘सुहं जोगं पडुच्च’त्ति शुभ-
योगं—उपयुक्ततया प्रत्युपेक्षणादिक्रियाकरणं, अशुभयोगं तु तदेवानुपयुक्ततया, आह च—“पुढवीअउक्काए तेऊवाऊवणस्सइत्तसाणं।
पडिलेहणापमत्तो छण्हंपि विराहओ होइ ॥१॥” “सव्वे पमत्तजोगा समणस्स उ होइ आरंभो ” अतः शुभाशुभयोगौ आत्मार-
मादिकारणं, ‘अविरइं पडुच्च’त्ति, इहायं भावः—यद्यप्यसंयतानां ह्यस्यैकेन्द्रियादीनामात्मारंभादित्वं साक्षान्नास्ति तथाऽप्यविरति
प्रतीत्य तदस्ति तेषां, न हि ते ततो निवृत्ताः, अतोऽसंयतानामविरतिस्तत्र कारणं, निवृत्तानां च कथंचिदात्मारंभाधारंभकत्वे[ना]-
प्यनारंभकत्वं, यदाह—“जा जयमाणस्स भवे०”त्ति, ‘से तेणट्ठेणं’ अथ तेन कारणेनेति । अथात्मारंभकदित्वं नारकादिवत्तु-
र्विशतिदंडकेषु भावयन्नाह—‘नेरइयाणं’ति व्यक्तं, नवरं मनुष्येषु संयतासंयतप्रमत्ताप्रमत्तभेदाः पूर्वोक्ताः सन्ति ततस्ते यथा जी-
वास्तथाऽध्येतव्याः, किन्तु संसारसमापन्ना इतरे च ते न वाच्याः, भववर्तित्वात्तेषामिति, व्यन्तरादयो यथा नारकास्तथाऽध्येतव्याः,
असंयतत्वसाधर्म्यादिति । अथ सलेश्यास्तान् तैरात्मारंभादिदंडकैरेव निरूपयन्नाह, तत्र ‘सलेस्स’त्ति लेश्यावन्तो जीवाः ‘जहा
ओहिय’त्ति यथा ओधिकाः—सामान्या जीवा नारकाद्यभिधानविशेषरहिता (स्तथा) वाच्याः, तच्चेदं—सलेसा णं भंते ! जीवा किमाया
रंभा०, इति एको दंडकः सामान्यः प्रथमः, कृष्णादिलेश्याभेदादन्ये षट्, एवं सर्वे सप्त, नवरं कृष्णादिलेश्यात्रये प्रमत्ताप्रमत्तवि-
शेषणे न वाच्ये, यतः कृष्णादिलेश्यासु अग्रशस्तभावरूपासु संयतत्वं नास्ति, यच्चोच्यते—‘पुव्वपडिवन्नओ पुण अण्णयरीए उलेसाए’त्ति
तद् द्रव्यलेश्यामाश्रित्येति ज्ञेयं, ततस्तासु प्रमत्ताद्यभावः, तत्र सूत्रं चेदं—‘कण्हलेसा णं भंते ! जीवा किं आयारंभा ४ ?, गोयसा !
आयारंभा जाव नो अणारंभा, से केण०, गोयसा ! अविरइं पडुच्च’त्ति, एवं नीलकापोतलेश्यादंडकौ वाच्यौ, तथा तेजोलेश्यादेः३-

जीवस्थानस्य दंडकाः ३ वाच्याः, यथा औधिकदंडकस्तथैतेऽपि, नवरं तेषु सिद्धा न वाच्याः, सिद्धानामलेश्यत्वात्, तत्रैवं—
तेऽलेस्सा णं भंते ! जीवा किं आया०? ४, गोयमा ! अत्थेगइया आयारंभावि जाव नो अणारंभा ४, अत्थेगइया नो आयारंभा
जाव अणारंभा ४, से केणोणं०?, गोयमा ! दुविहा तेऽलेस्सा पन्नत्ता, तंजहा—संजया य असंजया य'इत्यादि ॥ अथ भवाभावहेतुकं
ज्ञानादिधर्मकदम्बमाह—

इह भविण्णत्ति (सू० १८)

इह भवे—वर्तमानजन्मनि यद्दत्तते तदैहभविकं ज्ञानं, एवं परभवेऽन्तरमनुगामितया यद्दत्तते तत्परभविकं ज्ञानं, 'तदुभय'त्ति इह-
परलक्षणयोर्भवयोर्यदनुगामितया सात्तत्तदुभयभविकं ज्ञानमिति प्रश्नः, 'इह भविण्ण'त्ति उत्तरं तथैव, 'दंसणंपि एवमेव'त्ति
दर्शनं—सम्यक्त्वमवसेयं, मोक्षाधिकारात्, चरित्रद्वयं व्यक्तं, तत्र विशेषः पुनरयं—चारित्र्यमैहभविकमेव, नहि चारित्रवानिह भूत्वा
तेनैव चारित्रेण पुनश्चारित्री स्यात्, यावज्जीवावधिकत्वात्तस्य, अनुष्ठानरूपत्वाच्च चारित्रस्य शरीरभावे तदयोगात्, अत एवोच्यते—
'सिद्धे नो चरिन्ती नो अचरिन्ती' नो अचरिन्ती' नो अचरिन्ती' इति, एवं तपस्संयमावपि वाच्यौ, चारित्ररूपत्वात्तयोरिति ।

असंबुद्धे णं (सू० १९)

असंबुद्धोऽनगारः—अविद्यमानगृहः, साधुरित्यर्थः, सिद्धमिदं सिध्यति सिद्धियोग्यः स्यात् 'बुद्धमिदं'त्ति उत्पन्नकवलज्ञानतया
सर्वजीवादियदार्थान् जानाति, त(य)दाऽर्थान् जानाति तदा बुध्यते इत्युच्यते, 'बुद्धमिदं'त्ति स एव केवली कर्मभिः प्रतिसमयं विमु-
च्यमानो मुच्यते इति भण्यते, 'परिनिव्वामि'त्ति स एव यथा यथा समयं समयं कर्मक्षयमाप्नुयात् तथा तथा शीतीभवन् परि-

निर्वातीति शोच्यते, स एव आयुरन्त्यसमये सर्वदुःखानामन्तं कुर्यादिति प्रश्नः, उत्तरं च कण्ठ्यं, 'नो इण्डे समड्'ति नायमर्थः समर्थो-बलवान्. 'आउयवज्जाओ'ति यस्मादेकत्र भवग्रहणे सकृदेवान्तर्मुहूर्तमात्रकाले एवायुषो बन्धः तत उक्तमायुर्वर्जो इति, 'सिडिलबंघणबद्धाओ'ति श्लथबन्धनं स्पृष्टता वा बद्धता वा निधत्तता वा तेन बद्धाः-आत्मप्रदेशेषु सम्यन्धिताः पूर्वविश्यायाम(संघृतत्वाद्)शुभतरपरिणामस्य च कथंचिद्भावादिति शिथिलबन्धनबद्धाः, एताश्च शुभा एव द्रष्टव्याः, असंघृतभावस्य निन्दाप्रस्तावात्, ताः किमित्याह- 'घणियबंघणबद्धाओ'ति गाढतरबन्धना बद्धावस्था वा निधत्तावस्था वा प्रकरोति-कर्तुमारभते, असंघृतत्वस्याशुभयोगरूपत्वेन गाढतरप्रकृतिबन्धहेतुत्वाद्, आह च- 'जोगा पयडिपएसं'ति, पौनःपुन्यभावे त्वसंघृतत्वस्य ताः करोत्येवेति, तथा 'हससकाल'ति ह्रस्वकालस्थितिकाः दीर्घकालस्थितिकाः प्रकरोति, तत्र स्थितिः-उपात्तस्य कर्मणोऽवस्थानं तामल्पकालं महतीं करोतीत्यर्थः, असंघृतत्वस्य कषायरूपत्वेन स्थितिबन्धहेतुत्वाद्, आह च- 'ठिइमणुभागं कसायओ कुणइ'ति, तथा 'मंदाणुभावे'त्यादि, इहाशुभावो विपाको रसविशेष इत्यर्थः, ततश्च मन्दानुभावाः-परिपेलवरसाः सतीर्गढरसाः प्रकरोति, असंघृतत्वस्य कषायरूपत्वादेव, अनुभागबन्धस्य च कषायप्रत्ययत्वादिति, 'अप्पपएसे'त्यादि, अल्पं-स्तोकं प्रदेशाग्रं-कर्मदलिकपरिमाणं यासां ताः तथा ता बहुप्रदेशाग्राः प्रकरोति, प्रदेशबन्धस्यापि योगप्रत्ययत्वादसंघृतस्य च योगरूपत्वादिति, 'आउयं चे'त्यादि, आयुः पुनः कर्म स्यात्-कदाचिद् बध्नाति स्यात्-कदाचित् न बध्नाति, यस्मात् त्रिभागाद्यवशेषायुषः परमवायुः प्रकुर्वन्ति इति, तेन यदा त्रिभागादिः तदा बध्नाति अन्यदा न बध्नातीति, तथा 'असाचे'त्यादि, असातवेदनीयं च-दुःखवेदनीयं कर्म पुनर्भूयो भूय उपचिनोति-उपचितं करोति, ननु कर्मसप्तकान्तर्वाचित्वादासातवेदनीयस्य पूर्वोक्तविशेषणेभ्य एव तदुपच-

यप्रतिपत्तेः किमेतद्ब्रह्मणेनेति, अत्रोच्यते, असंघृतोऽत्यन्तदुःखितो भवितेतिप्रतिपादनेन भयजननादसंघृत्वपरिहाराथमिदमित्यदुष्ट-
मिति, 'अणाइयं'ति अविद्यमानादिकं, अज्ञातिकं वा-अविद्यमानस्वजनं, ऋणं वाऽतीतं, ऋणजनितदुःखता(तिक्रान्तदुःखता)नि-
मित्ततयेति ऋणातीतं, 'अणचयग्नं'ति अवयवगतिं देशीवचनोऽन्तवाचकस्तन्निषेधात् अणवयवगं, अनन्तमित्यर्थः, 'दीहमद्धं'ति
दीर्घाद्धं-दीर्घकालं-दीर्घाध्वं वा-दीर्घमार्गं 'चाउरंतं'ति चतुरंतं देवादिगतिभेदात् पूर्वादिदिग्भेदाच्च चतुर्विभागं, 'अणुपरिसि'
पुनः पुनर्नाम्यति, 'संघुडे णं'ति संघृतः-साधुः प्रमत्ताप्रमत्तादिः, स चरमशरीरोऽचरमशरीरश्च स्यात्, तत्र यः चरमशरीरस्तमाश्रित्येदं
सूत्रं-'संघुडे णं'ति, अनगारः संघृतत्वात् सिध्यति इत्युक्तं, यस्तु तदन्यः स विशिष्टगुणविकलः सन् किं देवः स्यान्नवेति प्रश्नयन्नाह-

जीवे ण मिति (सू० २०)

व्यक्तं, नवरं असंयतः-असाधुः संयमरहितो वा 'अविरए'ति प्राणातिपातादिविरतिरहितः, विशेषात्तपसि योऽनायुक्तः स्यात्
सोऽप्यविरतश्च, 'अपडिहए'ति अतीतापेक्षया अप्रतिहतं-न निषिद्धं अनागतापेक्षया न प्रत्याख्यतं पापकर्म-प्राणातिपातादि येन
सः अप्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा, 'इथो'ति इतो-मनुष्यभवाच्च्युत्वा-मृतः 'पेच'त्ति प्रेत्य-जन्मान्तरे देवः स्यात् ?, 'जे इमे'त्ति
ये इमे प्रत्यक्षाः पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चो मनुष्या वा 'गामागर'त्ति तत्र ग्रामो-जनपदप्रायजनाश्रितः, आकरो-लोहाद्युत्पत्तिस्थानं, नकरं-
कररहितं, निगमो-वणिगजनप्रधानं स्थानं, राजधानी-यत्र राजा स्वयं वसति, खेटं-धूलीप्राकारं, कर्बटं-कुनगरं, मडवं-सर्वतो दूर-
वर्तिसंनिवेशान्तरं, द्रोणमुखं-जलस्थलपथोपेतं, पचनं-विधिवेशागतवस्तुस्थानं, तच्च द्विधा-जलपचनं स्थलपचनं च, आश्रमः-ताप-
सादिस्थानं, सन्निवेशो-घोषादिः, 'अकामतण्हाए'त्ति अकामानां-निर्जराद्यनभिलाषिणां सतां तृष्णा-तृद् अकामतृष्णा तथा, एव-

मकामधुया, 'अकामबभचरवासण'त अकामो वा-निर्गमप्रायो ब्रह्मचयण-ह्यादंभोगशून्येन वासो-रात्रौ शयनमकाम-
ब्रह्मचर्यवासोऽतस्तेन, 'अकाम'त्ति अकामा येऽस्नानकादयस्तेभ्यो यः परिदाहः तेन, तत्र स्वेदः-प्रस्वेदः याति च लगति चेति
जह्यो-रजो मलः-कठिनीभूतं रजः पङ्को-मल एव खेदेनार्द्रिभूतः 'शुज्जतरं वा' भूयस्तरं वा-चहुतरं कालं यावदात्मानं 'परिकिले-
संति' विवाधयन्ति, 'कालमासे'त्ति कालो-मरणं तस्य मासः कालमासः तस्मिन् कालं कृत्वेति 'उवव'त्ति उपपचारो भवन्ति,
'कुसुमिय'त्ति संजातपुष्पं 'मोयरिय'त्ति संजातकुसुमिविशेषं 'लवइय'त्ति लवकितं-संजातपल्लवमङ्कुरवदिति 'थचइय'त्ति
स्तवकितं-जातपुष्पस्तवकं 'गुलइय'त्ति जातगुल्मकं, गुल्मकं-लतासमूहः, 'गुच्छिइय'त्ति संजातगुच्छं, गुच्छश्च पत्रसमूहः, 'जम-
लिय'त्ति यमलतया-समश्रेणितया तत्तरूणां व्यवस्थितत्वात् यमलितं 'जुगलिय'त्ति युगलतया तत्तरूणां युगलितं 'विणमि'त्ति
विनमितं पुष्पफलभरेण, सुविभक्ताः सुनिष्पन्नतया पिण्ड्यो लुम्ब्यो मञ्जयस्ता एवावतंसकाः-शेखरकास्तान् धारयतीति यत्तत्सुवि-
भक्तपिण्डीलुम्बीमञ्जर्यवतंसकथरं 'सिरीए'त्ति श्रिया वनलक्ष्म्या 'आइण्णे'त्ति आकीर्णाः-स्वस्व देवदेवीवृन्दैर्व्याप्ताः, क्वचित्तु
'विइन्न'त्ति विकीर्णा-विशेषेण पूर्णाः, 'उवत्थड'त्ति उत्पत्तिर्निपत्तिः क्रीडासकैरुपयुपरिच्छादिताः उपस्तृताः 'संथड'त्ति
समंततश्चरद्भिराच्छादिताः संस्तृताः 'फुड'त्ति स्पृष्टा आसनशयनादिना, स्फुटा वा निरन्तर व्यन्तरसुरनिकरकिरणोद्योतेन 'अव-
गाढ'त्ति गाढं-चाढमवगाढाः सकलक्रीडाकारणस्थानभोगादिनाऽपि व्याप्ताः, प्राकृतत्वाद्दवगाढा इति, इह च देवत्वयोग्यजी-
वाभिधाने तदयोग्यः सामर्थ्याद्दवसीयते, 'अत्थेगइए नो देवे सिंय'त्ति 'सेवं भंते'त्ति यत् मया पृष्टं तद् भगवद्भिः प्रतिपा-
दितं तदेवं-इत्थमेव भदन्त !, नान्यथा, अनेन भगवद्भवने बहुमानं दर्शयति, एवं कृत्वा श्रमणं० गौतमो वंदते नमस्यति चेति ॥

इति प्रथमशते प्रथमोद्देशकदुर्गपद्मविचरणं समाप्तम् ॥ अथ द्वितीय आरभ्यते—
'जीवे णं भंते ! सयंकडं दुःखं'ति (सू० २१)

खयंकृतं दुःखं, न परकृतं, वेदयतीति प्रश्नः, उत्तरं तु यदुदीर्णं तद्वदयति, अनुदीर्णस्य कर्मणो वेदनभेद नास्ति, तत उदीर्णं वेदयति, नाउदीर्णं च, 'एवं जाव चेमाणिप'इत्यनेन चतुर्विंशतिदंडकः क्वचित्; 'नेरइया णं भंते ! सयंकडं दुःखं'मित्यादि । अथायुःप्रधानत्वानारकादिव्यपदेशस्यायुराश्रित्य दंडकद्वयं, तत्र 'एगत्तपोहत्तिय'ति क्वचिद्रस्तुनि एकत्वबहुत्वार्थयोर्विशेषो दृष्टो, यथा सम्यक्तवादेरेकं जीवमाश्रित्य पदपट्टिः सागराणि साधिकानि स्थितिकालः श्रोक्तः, नानाजीवानाश्रित्य पुनः सर्वाद्वा, 'नेरइए०' इति व्यक्तं, 'महासरीरा य अप्पसरीर'त्ति तत्र जघन्यमल्पत्वमंगुलसंख्येयभागमात्रत्वं, उत्कृष्टं तु महत्त्वं पञ्च-
धनुःशतमानत्वं, एतच्च भवधारणीयवपुरेपेक्षया, उत्तरवैक्रियापेक्षया वा जघन्यमंगुलसंख्यातभागमात्रत्वं इतरस्तु धनुःसहस्रमानत्वं, चतुर्वैपम्याभिधाने सति आहारोच्छ्वासयोर्वैपम्यं सुखप्रतिपाद्यं स्यात् तेन आहारोच्छ्वासप्रयोरुचरमाह—'तत्थ ण'मिति, तत्र ये महाशरीरास्ते बहुतरान् पुद्गलानाहारयन्ति, दृश्यते हि लोके बृहच्छरीरो बहवाशी लघुशरीरश्चाल्पभोजी हस्तिशशकवत्, इदं व्यव-
हारत उक्तं, कोऽपि स्थूलवपुरल्पमश्नाति कोऽपि लघुवपुर्धरि शुक्ले (तथाविध) मनुष्यवत्, उस्ससंति उच्छ्वासतया गृह्णन्ति निस्ससंति निःश्वासतया शुञ्चन्ति, 'अभिक्वं'ति अभीक्ष्णं—पौनःपुन्येनेति, 'आह्व'त्ति कदाचिदाहारयन्ति कदाचिन्न, 'नेरइया णं भंते ! सव्वे समकम्म'त्ति समकर्मस्त्रे 'पुञ्चोवचणणा य पञ्चोवचणणा'त्ति तत्र पूर्वोत्पन्नानामायुप-
स्तदन्यकर्मणां च बहुतरवेदनादल्पकर्मत्वं, पथादुत्पन्नानां च नारकाणामायुष्कादीनामल्पतराणां वेदितत्वान् महाकर्मत्वं, एतच्च

सूत्रं समानस्थितिनारकानाश्रित्योक्तं, एवं वर्णसूत्रे पूर्वोत्पन्नस्याल्पकर्मतया विशुद्धो वर्णः, पश्चादुत्पन्नस्य च बहुकर्मत्वादविशुद्धतरो वर्ण इति, एवं लेश्यासूत्रेऽपि, इह च लेश्याशब्देन भावलेश्या ग्राह्या, बाह्यद्रव्यलेश्या वर्णद्वारेणैवोक्तेति, 'समवेयण'त्ति समवेदनाः, 'सण्णिभूय'त्ति संज्ञा-सम्यग्दर्शनं तद्वन्तः संज्ञिनः संज्ञिनो भूताः संज्ञिभूताः, तद्विपरीता असंज्ञिभूता-मिथ्यादृष्टयः, 'तत्थ णं'त्ति तत्र मिथ्यादर्शनमपहाय सम्यग्दर्शनजन्मना समुत्पन्ना इति अहो महदुःखसंकटमिदमकस्मादस्माकमापतितं न कृतो जैनधर्मः सर्वकर्मक्षयकृत् अतो महावेदनास्ते, अन्ये त्वसंज्ञिभूता-मिथ्यादृष्टयः ते कृतकर्मफलमिदमित्येवमविजानन्तोऽनुपतप्तचित्ता अल्पवेदनाः स्युरिति, 'समकिरिय'त्ति समाः-तुल्याः क्रियाः-कर्मवन्धनिवन्धनभूता आरंभभिव्यादिका येषां ते समक्रियाः, 'आरंभिय'त्ति आरंभः-पृथिव्याद्युपमर्दः स कारणं यस्याः सा आरंभिकी 'पारिग्गहिय'त्ति परिग्रहो-धर्मोपकरणवर्जनस्तुस्वीकारो धर्मोपकरणमूर्च्छा वा स हेतुर्यस्याः सा पारिग्रहिकी, 'मायावत्तिय'त्ति माया-अनर्जवं क्रोधादिरपि च स प्रत्ययो-निमित्तं यस्याः सा मायाप्रत्यया, 'अप्पच'त्ति अप्रत्याख्यानेन-निवृत्त्यभावेन क्रिया-कर्मबंधादिकरणमप्रत्याख्यानक्रिया, 'मिच्छादं सण'त्ति मिथ्यादर्शनं प्रत्ययो-हेतुर्यस्याः सा मिथ्यादर्शनप्रत्यया, ननु मिथ्यात्वाविरतिकषाययोगाः कर्मबंधहेतव इति प्रसिद्धिः, इह तु आरंभादयस्तेऽभिहिता इति कथं न विरोधः?, उच्यते, आरंभपरिग्रहशब्दाभ्यां योगपरिग्रहो, योगानां तद्रूपत्वात्, शेषपदैस्तु शेषबंधहेतुपरिग्रहः प्रतीयते एवेति, तत्र सम्यग्दृष्टीनां चतस्र एव, मिथ्यात्वाभावात्, शेषाणां तु पञ्चापि, सम्यग्मिथ्यात्वस्य मिथ्यात्वेनैवेह विवक्षितत्वादिति । 'सन्वे समाउय'त्ति प्रश्नोत्तरं चतुर्भङ्ग्या स्यात्, निवद्धदशवर्षसहस्रप्रमाणायुषो युगपचोत्पन्नाः १ भङ्गः, तेष्वेव दशवर्षसहस्रस्थितिषु नरकेषु प्रथममुत्पन्नाः अपरे तु पश्चादिति २ भङ्गः, अन्यैर्निवद्धं कैश्चिद्दशवर्षस-

हस्तस्थितिकेपु कैश्चित् पञ्चदशवर्षसहस्रस्थितिषु च उत्पत्तिः पुनर्युगपदिति ३ भङ्गः, केचित् सागरोपमस्थितयः केचिद्विंशवर्षसहस्रस्थि-
तयः एवं विपमायुषो विपममेव चोत्पन्ना इति ४ भङ्गः, इह संग्रहगाथा—आहारार्इसु समा कम्मे वने तहेव लेसाए । विणणाए किरि-
याए आउयउववत्तिचउभंगी ॥१॥ 'असुरकुमारारणं'ति असुरकुमारप्रकरणमिदमाहारार्इसु समा कम्मे वने तहेव लेसाए । विणणाए किरि-
तत्राहारखन्ने नारकसमानेऽपि विशेषेण उच्यते, असुराणामल्पशरीरत्वं भवधारणीयापेक्षया जघन्यतोऽंगुलसंख्येयभागमानत्वं महा-
शरीरत्वमुत्कर्षतः सप्तहस्तमानत्वं, उत्तरवैक्रियापेक्षयाऽल्पशरीरत्वं जघन्यमङ्गुलसंख्येयभागं, महाशरीरत्वं उत्कर्षतो योजनलक्षमानं,
तत्रैते महाशरीरा बहुतरपुद्गलान् आहारयन्ति, मनोभक्षणलक्षणाहारापेक्षया, देवानां ह्यसौ ह्यसौ स्यात्, एवं सौधर्मदेवानां सप्तहस्तमान-
तया महाशरीराणामनुत्तरसुराणां च हस्तमानतयाऽल्पशरीराणां क्रमेण वर्षसहस्रद्वयेनाहारः पक्षद्वयेनोच्छ्वासः त्रयस्त्रिंशद्वर्षसहस्राण्या-
हारः त्रयस्त्रिंशत्पक्षैरुच्छ्वासः 'कम्मवणलेसाओ परि(वण्णे)(छिल्ले)यन्वाओ'ति पर्यस्तयितव्याः, कर्मादीनि नारकापेक्षया वि-
पर्ययेण वाच्यानि इत्यर्थः, तत्र ये नारकाः पूर्वोत्पन्नास्तेऽल्पकर्मकशुद्धतरवर्णशुद्धतरलेख्या उक्ताः, असुरास्तु ये पूर्वोत्पन्नास्ते महा-
कर्मणोऽशुद्धवर्णलेख्याश्चेति, कथम्?, ये हि पूर्वोत्पन्ना असुरास्ते कंदर्पाध्मातचित्तत्वात् प्रभूतमशुभं कर्म संचिन्वन्ति अतोऽभिधी-
यन्ते ते महाकर्मणः, अथवा बद्धायुषो ये ते तिर्यगादिप्रायोग्यकर्मबन्धनात् महाकर्मणः, तथा अशुद्धवर्णलेख्यास्ते, तेषां पूर्वोत्प-
न्नानां हि क्षीणत्वाच्छुभकर्मणः, पश्चादुत्पन्नास्त्वबद्धायुषोऽल्पकर्मणो बहुतरकर्मणामबन्धनात् शुभकर्मणामक्षीणत्वाच्च शुभवर्णादियः
स्युरिति, वेदनाविशेषश्चायम्—ये संक्षिभूतास्ते महावेदनाः इतरे त्वल्पवेदनाः, एवं नागकुमारादयोऽपि वाच्याः, 'पुढविकाइया-
ण'मिति 'आहारकम्मवणलेस्सा जहा णेरइयाणं'ति चतुःसत्राणि नारकसत्राणीव पृथ्वीकायिकाभिलापेनाधीयन्ते, आहार-

भावना चैवं-पृथ्वीकायिकानामंगुलासंख्येयभागमात्रशरीरत्वेऽप्यल्पवपुस्त्वमितरचेतः प्रज्ञापनादवसेयं, यतः 'पुढविकाइए पुढवि-
काइयस्स ओगाहणइयाए चउष्ठाणवडिए'ति, ते च महाशरीरा लोमाहारतो बहुतरान् पुद्गलानाहारयन्ति, उच्छ्वसन्ति अभीक्ष्णं महा-
शरीरत्वादेव, अल्पशरीराणामल्पाहारोच्छ्वसत्वमल्पशरीरत्वादेव, कादाचित्कं तयोः पर्याप्तकेतरवस्थापेक्षमवसेयं, तथा कर्मादिहृद्रेषु
पूर्वपश्चादुत्पन्नानां पृथ्वीकायिकानां कर्मवर्णलेख्याविभागो नारकवद्भाव्यः, वेदनाक्रिययोस्तु नानात्वमित्याह-पुढविकाइयाणं सव्वे
समवेयणत्ति, 'असण्णि'त्ति असंज्ञिनो-मिथ्यादृष्टयोऽमनस्का वा 'असण्णिभूयं'ति असंज्ञिभूतां, असंज्ञिनां या जायते तामि-
त्यर्थः, एतदेव व्यनक्ति- 'अणिदाए'त्ति अनिद्धरिणया वेदनां वेदयन्ति, वेदनामनुभवन्तोऽपि न पूर्वोपात्ताशुभकर्मपरिणतिरि-
यमिति मिथ्यादृष्टित्वादवगच्छन्ति, अमनस्कत्वाद्वा मत्तमूर्च्छितादिवदिति भावना, 'माईमिच्छ'त्ति मायावन्तो हि तेषु प्रायेणो-
त्पद्यन्ते, यदाह- "उम्मगगदेसओ मग्गणासओ गूढहियय माइल्लो । सबसीली य ससल्लो तिरियाउं बंधए जीवो ॥१॥" ततस्ते मायिन
उच्यन्ते, अथवा इह माया अनन्तानुबन्धिकषायोपलक्षणमतोऽनन्तानुबन्धिकषायोदयवन्तोऽत एव मिथ्यादृष्टयो-मिथ्यात्वोदयव-
र्तिन इति, 'ताणं णियइयाओ'त्ति तेषां-पृथ्वीकायिकानां नियताः पञ्चैव, नतु त्रिप्रभृतयः इति निगमनं, 'जाव चउरिंदिय'त्ति
इह महाशरीरत्वमितरच्च स्वस्वावगाहनानुसारेणावसेयं, आहारश्च द्वीन्द्रियादीनां प्रक्षेपलक्षणोऽपीति । 'पंचिंदियतिरिक्खजोणिया
जहा णेरइ'त्ति प्रतीतं, नवरमिह महाशरीरा अभीक्ष्णमाहारयन्त्युच्छ्वसन्ति चेति यदुच्यते तत् संख्यातवर्षायुषोऽपेक्ष्य, नासंख्या-
तवर्षायुषः, तेषां प्रक्षेपाहारस्य षष्ठस्योपरि प्रतिपादितत्वात्, अल्पवपुषां यत् कादाचित्कं तदपर्याप्तकत्वे लोमाहारोच्छ्वसयोरभवनेन
पर्याप्तकत्वे च तद्भावेन ज्ञेयमिति, तथा कर्मक्षेत्रे यत् पूर्वोत्पन्नानामल्पकर्मत्वमितरेषां महाकर्मत्वं च (तत्) तद्भववेद्यायुष्कादिकमपेक्षया,

तथा वर्णलेश्यासङ्घयोर्वत् पूर्वोत्पन्नानां शुभवर्णाद्युक्तं तत्कारण्यात्, पश्चादुत्पन्नानां चाशुभवर्णलेश्यादि बाल्यादवसेयं, लोके तथै-
व दर्शनादिति । तथा 'संजयसंजय'त्ति संयतासंयता-देशविरताः; मयुस्ता णं भंते ! ते सन्वे सगहासग'त्ति १, 'नो इण्ठे' इत्यु-
त्तरं, नानात्वं, ते 'आह्वञ्च आह्वरंति', आह्वत्य, कादानित्कत्वं महाशरीरदेवकुर्वादिभिधुनकरानाश्रित्य, अल्पशरीरा अभीक्षणम् अल्पं
च, नालानां तथैव दर्शनात्, संयुक्लिंसमनुष्याणामल्पवपुषां नित्यमाहारसंभवात्, यत्वेह पूर्वोत्पन्नानां शुद्धवर्णादि तत्कारण्यात् संसू-
च्छिमापेक्षया वेति, 'सरागसंजय'त्ति अधीणापुशान्तकषाया; 'वीयरगसंजय'त्ति उपशान्तकषायाः क्षीणकषायाश्च,
'अकिरिय'त्ति वीतरागत्वेनारंभादीनामभावादक्रियाः; 'एगा मायाव'त्ति अप्रमत्तसंयतानामेकैव मायाप्रत्यया, 'कज्जइ'त्ति क्रि-
यते भवति, कदाचिदुडुह्रक्षणप्रवृत्तानामधीणकषायत्वादिति, 'आरंभिय'त्ति प्रमत्तसंयतानां सर्वः प्रमत्तयोग आरंभ इतिकृत्वा
आरंभिकी स्याद् अधीणकषायत्वाच्च मायाप्रत्ययेति, 'वाणमंतर'त्ति व्यन्तरा अल्पवेदनाः स्थुरसंक्षित्वात् तेषामसुरकुमारवत्,
इतरे संक्षिनो व्यन्तरा महावेदनाः संक्षित्वादेव, यतोऽसुरादिषु व्यन्तरान्तेष्वसंक्षिनः संक्षिनश्च उत्पद्यन्ते तेनैवयुक्तं-वाणमन्तरा सण्णि-
भूया असण्णिभूया ये'त्ति, नवरं ज्योतिष्कवैमानिकेषु त्वसंक्षिनो नोत्पद्यन्ते अतो वेदनापदे तेषां ज्योतिष्कवैमानिकानामेवमधीयते,
नवरं वेयणाए दुविहा जोईसिया मार्लिमिन्ल० अमार्लिसम्मदिष्ठिव०, तत्र मायिमिथ्यादृष्टयोऽल्पवेदनाः इतरे महावेदनाश्च शुभ-
वेदनामाश्रित्येति । अथ(स)लेश्यलेश्याभेदविशेषणमाहारादिपदैर्निरूपयन् दंडसप्तकमाह-'सलेस्सा णं भंते ! नेरइया सन्वे समाहार-
ग'त्ति अनेन पदेनाहार १ शरीरो २ च्छ्वास ३ कर्म ४ वर्ण ५ लेश्या ६ वेदना ७ क्रियो ८ पपाता ९ रव्यपूर्वोक्तनवपदोपेतना-
रकादिचतुर्विंशतिदंडको लेश्यापदविशेषितः क्वचित्; तदन्ये च कृष्णलेश्यादिविशेषिताः पूर्वोक्तनवपदोपेता एव यथासंभवं नार-

कादिपदात्मकाः षट् दंडकाः सूचिताः, तदेवं च एतेषां ७ दंडकानां यो यथाऽध्येतव्यस्तं तं तथा दर्शयन्नाह—‘ओहियाणं’ति तत्रौधिकानां—पूर्वोक्तानां सामान्यानां नारकादीनां तथा सलेश्यानामधिकृतानां २ शुक्लेश्यानां तु ३ सप्तसदंडकवाच्यानामेषां त्रयाणामेको गमः—सदृशः पाठः, सलेश्यः शुक्लेश्यश्चेत्येवंविधविशेषणकृत एव तत्र भेदः, औधिकदंडकवदनयोः सूत्रमितिहृदयं तत्थ जस्सत्थि’ इति वक्ष्यमाणपदस्येह संबंधाद्यस्य शुक्लेश्याऽस्ति स एव तदंडकोऽध्येतव्यः, तेनेह पञ्चेन्द्रियतियञ्चो मनुब्या वैमानिकाश्च वाच्याः, नारकादीनां शुक्लेश्याया अभावात्, ‘किण्हलेशनील्लेश्याणंपि एको गमो’ औधिक एवेत्यर्थः, विशेषमाह—‘नवरं वेयणाए मायिमिच्छं अमायिसम्मं’ कृष्णलेश्यनील्लेश्यदंडके वेदनासूत्रे च ‘दुविहा गेरइया पणत्ता—सण्णिभूया असण्णिभूया यंत्ति औधिकदंडकाधीतं नाध्येतव्यम्, असंज्ञिनां प्रथमपृथिव्यामेवोत्पादात् ‘अस्सण्णी खलु पढमं’ इतिचनत्, प्रथमायां तु कृष्णनील्लेश्ययोरभावात्, तर्हि किमध्येतव्यं?, ‘मायिन्ति अमायिन्ति’ एते मायिनो मिथ्यादृष्टयश्च महावेदनाः स्युः, यतस्तेऽशुभासुखस्थितिं कुर्युः, प्रकृष्टायां तस्यां महती वेदना स्यात्, इतरेषां तु विपरीता । ‘मणुस्सा किरियासु’त्ति मनुष्यपदे क्रियासूत्रे सरांगवीतरागत्वे पठिते, ते तु कृष्णनील्लेश्यदंडकयोर्नाध्येतव्ये, कृष्णनीलोदये संयमस्य निषिद्धत्वात्, तथा मनुष्याणां ‘काउलेस्साए’त्ति कापोतलेश्याया दंडको नीलादिल्लेश्यादंडकवदध्येतव्यः, णवरं गेरइएत्ति नवरं नारका वेदनासूत्रे औधिकदंडकवद्वाच्याः, ते चैवं-नेरइया दुविहा पं०, तं०-संनिभू० असण्णिभूया यत्ति, असंज्ञिनां प्रथमपृथिव्युत्पादेन कापोतलेश्यासंभवात् इति, तेउलेस्सापह्लेस्स’त्ति तेजःपग्लेश्ये यस्य स्यातां तमाश्रित्य यथौधिकदंडकः तथैतौ दंडकौ भणितव्यौ, नारकाविकलेन्द्रियाणां तेजोवायूनां चाद्यास्तिस एव, भवनपति(पृथ्व्यम्बु)वनस्पतिव्यन्तराणामाद्याश्चतस्रः, पञ्चेन्द्रियतियिद्धमनुष्याणां

“पट् ज्योतिषां तेजोलेख्या वैमानिकानां तिस्रः प्रशस्ताः; आह च—“किण्हा नीला काळ तेजलेसा य भवणवंतरिया । जोइससोहम्भी-
 साण तेजलेसा सुणोयन्वा ॥१॥ कप्ये साणकुमारे माहिंदे चैव बंभलोणे य । एण्यु पम्हलेसा तेण परं सुणलेसा उ ॥२॥ पुळ्वी आउ
 वणस्सइ नायर पत्तेय लेस नचासि-तेजोलेख्यन्ताः । गन्धायतिरियनरेसुं छल्लेसा तिनि सेसाणं ॥३॥” ‘सरागधीगरागा न
 भाणियन्व’त्ति क्रियाखेले मनुष्याः सरागवीतरागाः अधीताः इहतु तथा न चान्याः; तेजःपत्रलेख्ययोर्वीतरागत्वासांभवेन, शुक्र-
 लेख्यायामेव वीतरागत्वसंभवात् ‘सरागा वीतरागा य’ इति न वाच्यं, प्रमत्ताप्रमत्तास्तूल्यन्ते, ‘गाह’त्ति उद्देशकादितः अत्रकार-
 गाथा गतार्थां हेया ॥

‘लेस्साणं भीओ उरेसो’त्ति (सू० २३)

प्रज्ञापनायाश्चतुर्लक्षेयकालेख्यापदाद् द्वितीयेदेशकः सुलावबोधाय भणितव्यः; ‘जाच इत्थि’त्ति अद्विवक्तव्यतां यावत्, तत्रैवं-
 ‘कइ णं भंते ! लेस्सा पणत्ता १, गोयमा ! छलेस्सा’ एवं सर्वत्र प्रश्नोत्तरं वाच्यं, यथा नेरइयाणं तिणिण लेस्सा ३ तेरिच्छिआणं ६
 एंगिंदियाणं ४ पुढविआउवणस्सईणं ४ तेउवाउवितिचउरिंदियाणं ३ पंचिंदियतिरियमणुयाणं ६ इत्यादि बहु वक्तव्यं यावत् ‘ए-
 ण्णिं णं भंते ! जीवाणं कण्हेस्साणं जाव सुणलेस्साणं कयरेरइत्तो अप्पड्डियां वा महड्डिया वा १, गोयमा ! कण्हेस्सेहिंत्तो नील-
 लेसा महड्डिया, नीललेसेहिंत्तो काउलेसा महि० २’ इत्यादि ॥ अथ पशवः पशुत्वमश्रुवते इति यो मन्यते अनादावपि भवे एकर्षव
 जीवावस्थानं(च) इति तद्वोधनार्थं प्रश्नयन्नाह—

जीवस्स णं भंते ! तीतद्वाणत्ति (सू० २४)

अनादावतीतकाले 'आदिद्वस्स'ति आदिदृश्य-अभुष्य नारकादेरित्येवंविशेषितस्य कतिविधः संसारचि-संसारसंस्थानकालः, अभुष्य जीवस्य अतीतकाले कस्यां गतावस्थानमासीदिति प्रश्नः, गौतम ! चतुर्विधो, नारकादिगतिभेदात्, नारकानुगतसंसारवस्थानकालस्त्रिधा-शून्यकालः १ अशून्यकालः २ मिश्रकालश्च ३, तिरश्चां शून्यकालो नास्ति, तेषां द्वौ भेदौ स्तः, मनुष्यदेवानां तु त्रिविधोऽप्यस्ति, आह च-“सुन्नोऽसुन्नो मीसो तिविहो संसारचिदुणाकालो । तिरियाण सुन्नवज्जो सेसाणं होइ तिविहोऽवि ॥१॥” तत्राशून्यकालस्तावदुच्यते, अशून्यकालस्वरूपपरिज्ञाने सतीतरौ सुन्नानौ स्यातां, तत्र वर्तमानकाले सप्तपृथिवीषु ये नारका वर्तन्ते तेषां मध्याद्यावन्न कश्चिदुद्धर्तते न त्राऽन्य उत्पद्यते तावन्मात्रा एव ते आसते स कालस्तान्नारकानङ्गीकृत्याशून्य इति पठ्यते, आह च-“आइद्वस्समइयाणं नेरइयाणं न जाव एक्कोऽवि । उव्वइइ अन्नो वा उव्वज्जइ सो असुन्नो उ ॥२॥” मिश्रकालस्तु तेषामेव नारकाणां मध्यादेकादय उद्धृत्ताः यावदेकोऽपि शेषस्तावन्मिश्रकालः, शून्यकालस्तु यदा त एवादिदृश्यसमयिका नारकाः सामस्त्येनोद्धृत्ताः नैकोऽपि तेषां शेषोऽस्ति स शून्यकाल इति, आह च-“उव्वइइ एक्कमिवि ता मीसो धरइ जाव एक्कोऽवि । निछेविइहिं सव्वेहिं वड्डमाणेहिं सुन्नो उ ॥३॥” इदं मिश्रनारकसंसारवस्थानकालसूत्रं न तमेव नारकभवमङ्गीकृत्य प्रवृत्तं, अपि तु वार्त्तमानिकनारकजीवानां गत्यन्तरगमनेन तत्रैवोत्पत्तिमाश्रित्योक्तं, यदि पुनस्तमेव नारकभवमङ्गीकृत्येदं सूत्रं स्यात् तदाऽशून्यकालापेक्षया मिश्रकालानन्तगुणता सूत्रोक्ता न स्यात्, आह च-“एवं ते पुण जीवे पडुच्च सुचं न तव्वभवं चेव । जइ होज्ज तव्वभवं तो अणंतकालो न संभवइ ॥४॥” कस्मादिति चेत्, उच्यते, ये वार्त्तमानिका नारकाः ते स्वायुष्ककालस्यान्ते उद्धर्तन्ते, असङ्ख्यातमेव च तदायुः, अत उत्कर्षतो द्वादश मौहूर्त्तिकाशून्यकालापेक्षया मिश्रकालस्यानन्तगुणत्वाभावप्रसङ्गादिति, आह च-“किं कारणमादिद्धा नेरइया ? जे

इमंमि समयमि ?। ते ठितिकालस्ततो जम्हा सव्वे खविजंति ॥५॥” ‘सव्वत्थोवे असुण्ण’त्ति, नारकणागुत्पादोद्धर्चनाविरहकालस्यो-
त्कर्षतोऽपि १२ श्रुहर्त्तप्रमाणत्वात्, ‘अस्सकाले अणंतगुण’त्ति मिश्राख्यो विधातितनारकजीवनिलेपनाकालोऽशून्यकालापेक्षया
अनन्तगुणः स्यात्, यतोऽसौ नारकेतरभवेष्वागयनयमनकालः, स च नारकनिलेपकालो वनस्पतिस्थितिकालमिश्रितः सन्नन्तगुणः स्यात्,
वनस्पत्यादिगमनागमनानामनन्तत्वात्, स च नारकनिलेपकालो वनस्पतिस्थितेरनन्तभागे वर्त्तते, उक्तं च—‘थोवो असुन्न-
कालो सो उक्कोसेण चारसमुहुत्तो । तत्तो य अणंतगुणो मीसो निह्वेवणाकालो ॥६॥ आगमणगमणकालो तसाहतरुमीसिओ
अणंतगुणो । अह निह्वेवणाकालो अणंतभागे वणद्वाए ॥७॥’ ‘सुण्णकाले अणंतगुणे’त्ति सर्वेषां विवक्षितनारकजीवानां प्रायो
वनस्पतिव्वनन्तानन्तकालावस्थानात्, एतदेव वनस्पतिव्वनन्तकालावस्थानं नारकभवान्तरकाल उत्कृष्टो देशितः समये, उक्तं च—
‘सुण्णो य अणंतगुणो सो पुण पायं वणस्सइगयाणं । एयं चैव य नारयभवंतरं देसियं जेहं ॥८॥’त्ति, ‘तिरिक्कवजोणियाणं
सव्वत्थोवे’त्ति, स चान्तमुहूर्त्तः, अयं यद्यपि सामान्येन तिरश्चाशुक्तथापि विकलेन्द्रियसम्मूच्छिमानामत्रसेयः, तेषामेवान्तमुहूर्त्त-
विरहकालस्योक्तत्वात्, यदाह—‘भिवसुहुत्तो विगल्लिदिएसु संमुच्छिमेसुवि स एव’ एकेन्द्रियाणां उद्धर्त्तनोपपातविरहाभावेन शून्य-
कालाभाव एव, आह—‘एगो असंखभागो वट्टइ उव्वहणोववायम्मि । एगनिगोए निच्चं एवं सेसेसुवि स एव ॥९॥’ पृथिव्यादिपु-
पुनः—“अणुसमयमसंखिजा एगिंदिय इति य चयंति’त्तिवचनाद्विरहाभावः, मिस्सकालोऽणंतगुणो नारकवत्, शून्यकालस्तु तिरश्चां
नास्त्येव, यतो वार्त्तमानिकसाधारणवनस्पतीनां तत उद्धृत्तानां स्थानमन्यवास्ति, ‘मणुस्सदेवा जहा णेरइया’ तेषामशून्यकालस्य द्वाद-
शश्रुहर्त्तप्रमाणत्वात्, आह च—“एवं नरामराणवि तिरियाणं णवरि णत्थि सुण्णद्धा । जं निग्गायाण तेसिं भायणमणं तओ नत्थि

॥१०॥” किं संसार एव जीवस्थानं उत मोक्षेऽपि इत्याशङ्कायां पृच्छामाह—‘अंत किरियं’ति (ब्र० २५) कर्मणामन्तो—विनाशस्तस्य क्रिया अन्तक्रिया तां, मोक्षप्राप्तिलक्षणासिद्धि, ‘अंत किरियापयं’ति, तच्च प्रज्ञापनाविंशतितमं पदं नेतव्यं, तच्चेदम्—‘जीवे णं भंते ! अंतकिरियं करेजा ?, गो० ! अथेगइए करेजा, अथेगइए नो०, एवं णेरइए जाव वेमाणिए’ भव्यः कुर्यात्, नेतर इति, ‘नेरइए णं भंते ! णेरइएसु वटमाणे अंतं करेजा ?, गो० ! नो इणमहे समहे’ इत्यादि, नवरं ‘मणुस्सेसु अंतं करेजा,’ मणुष्येषु वर्त्तमानो, नारको मणुष्यीभूत इत्यर्थः । कर्मवशादन्तक्रियाया अभावे केचिज्जीवा देवेषूपद्यन्ते अतस्तद्विशेषमाह—‘अह भंते !’ इत्यादि (ब्र० २६) व्यक्तं, नवरमथेति परिप्रश्नार्थः; ‘असंजय भवियदव्वदेवाणं’ति, इह प्रज्ञापनाटीका लिख्यते—असंयताः—चारित्रशून्याः भव्या—देवत्वयोग्याः अत एव द्रव्यदेवाः, ते मिथ्यादृष्टयः अभव्या भव्या वा असंयतभव्यद्रव्यदेवाः श्रमण-गुणसामाचार्यनुष्ठानयुक्ता द्रव्यलिङ्गधारिणो गृह्यन्ते, ते ह्यखिलक्रियाप्रभावादेवोपरिमत्रैवेयकेषु उत्पद्यन्ते इति, असंयताश्च ते सत्यप्यनुष्ठाने चारित्रपरिणामशून्यत्वात्, ननु ते कथमभव्या भव्या वा श्रमणगुणधारिणः स्युः ?; अत्रोच्यते, तेषां महामिथ्या-दर्शनमोहप्रादुर्भावे सत्यपि चक्रवर्त्तिप्रभृतिपूजासत्कारसन्मानदानान् साधून्वलेक्य तदर्थं प्रव्रज्याक्रियाकलापानुष्ठानं प्रति श्रद्धा स्यात्, ततश्च ते यथोक्तक्रियाकारिण इति, तथा ‘अचिराहियसंजमाणं’ति, अभयचारित्राणां, सञ्ज्वलनकषायचतुष्कसामर्थ्यत् प्रमत्तगुणस्थानकाद्वा स्वल्पमायादिदोषसम्भवेऽप्यनाचरितचारित्रघातानामित्यर्थः; तथा ‘विराहियसंजमाणं’ति, तद्विपरीतानां, ‘अविराहियसंजमासंजमाणं’ति, अभयदेशविवरतिश्राद्धानां, ‘विराहियसंजमासंजम’त्ति तद्विपरीतानां, ‘असण्णीणं’ असंज्ञिनां दर्दुरमत्स्योरगादीनां सम्मूर्च्छिमानां—मनोलब्धिरहितानामकामनिर्जरावतां, ‘तावसाणं’ति तांपसानां पतितपत्राद्युपभो-

गवतां बालतपस्विनां, 'कंदर्पिय'ति, कन्दर्पः-परिहासः स येयामस्ति ते कान्दर्पिकाः तेषां कान्दर्पिकाणां, व्यवहारतत्परणवतां कन्द-
र्पकोत्कृच्यदिकारकाणामित्यर्थः, आह च- "भुमनयणवयणदसणच्छदेहिं करपायकण्णमार्इहिं । तं तं करेइ जह जह हसइ परो अप्प-
णा अहसं ॥१॥" 'चरंग'ति चरकपरित्राजका धाट्यादिर्भक्षयोगजीविनस्त्रिदण्डिन इत्यर्थः, अथवा चरकाः-कल्लोटादयः परिव्रा-
जकाः-कपिलग्रुनिग्रनवोस्तस्तेषां, 'क्विंससयाणं'ति क्विंणं-पापं तदस्ति येषां ते क्विंणिकाः तेषां, व्यवहारतत्परणवतां
ज्ञानाद्यवर्णवादिनां चेत्यर्थः, 'तेरिच्छियाणं'ति तथा तिरथां-गवाथादीनां देशविरतिगाजां, 'अजीच'ति आजीविकानां-
पाखण्डिनां, नाग्न्यधारिणां गोशालकशिष्याणामित्यन्त्ये, आजीवन्ति वा अविवेकिलोकतो लब्धिपूजारव्याप्त्यादिभिस्ते (ये ते) आजीवि-
कास्तेषां, 'आभिओगि'ति अभियोगः-परेषां वशीकरणादि रूपविद्यामन्त्रादिभिः, स च द्विधा, यदाह-"दुविहो खलु अभिओगो,
दब्बे भावे य होइ नायव्वो । दब्बम्मि होइ जोगो, विज्जा मंता य भावम्मि ॥१॥" ते व्यवहारतत्परणवन्त एव मन्त्रादिप्रयोक्तारः,
यदाह-"कोज्जय भूइकम्मे पसिणापसिणे निमित्तमाजीवी । इहिरससायगुरुओ अभिओगं भावणं कुणह ॥१॥" कौतुकं-सौभाग्याद्यर्थं
स्वपनकं, भृतिकर्मं ज्वरितादिभूतिदानं, प्रश्नाप्रश्नं स्वप्नविद्यादि, 'सद्धिं गाणं'ति रजोहरणादिसाधुलिङ्गवतां, किंविधानामित्याह-
'दंसणवाचणणाणं'ति दर्शनं-सम्यक्त्वं व्यापनं-प्रभ्रष्टं येषां ते दर्शनव्यापनास्तेषां, निह्वानामित्यर्थः, 'देचलोएसु उचवज्ज-
माणणां'ति, अनेन देवत्वादन्वयत्रापि केचिदुत्पद्यन्ते इति प्रतिपादितं, 'विराद्धियसंजमाणं जहन्नेणं भवणवासीसु, उघो-
सेणं सोहम्मकप्पे'ति इह कश्चिदाह-विराधितसंयमानामुत्कंपेण सौधर्मं कल्पे इति यदुक्तं तत्कथं घटते ? द्रौपद्याःसुकुमारिका-
भवे विराधितसंयमाया ईशानोत्पादश्रवणात् इति, अत्रोच्यते, तस्याः संयमविराधना उचरगुणविषया वक्रुशत्वमात्रकारिणी, न स्थूल-

गुणविराधनेति, सौधम्मोत्यादश्च मूलगुणविराधनायां स्यात्, यदि पुनर्विराधनामात्रमपि सौधम्मोत्पत्तिकारणं स्यात् तदा बहुशादीना-
मपि उत्तरगुणादिप्रतिसेवावतां कथमच्युतादिषूपत्तिः स्यात् ?, कथञ्चिद्विराधकत्वात् तेषां, तेनोत्तरगुणविराधनाया ईशानोत्पादो युक्त
एव, 'असन्नीणं जहन्नेणं भवणवासिसु, उक्कोसेणं वाणमंतरेसु'ति, इह यद्यपि 'चमरबलि सारमहिय'मित्यादिवचनाद-
सुरादयो महद्धिकाः, 'पलिओवममुक्कोसं वंतरियाणं'ति वचनाच्च व्यन्तरा अल्पद्धिकाः, तथाऽप्यत एव वचनादवसीयते-सन्ति व्यन्त-
रेभ्यः सकाशादल्पद्धयो भवनपतिदेवाः । असंज्ञी देवेषूपघत इत्युक्तं, स चायुषा इति तदायुर्निरूपयन्नाह- 'कइविहे णं'ति, 'अस-
ण्णिण'त्ति (सू० २७) असंज्ञी सत् यत् परमवप्रायोग्यं कर्म वद्मति तदसंज्ञायुः, 'नेरइयअसण्णिणयाउए'त्ति नैरधिकप्रायोग्यमसं-
ज्ञायुर्नैरधिकसंज्ञायुः, एवमन्यान्यपि । एतच्चासंज्ञायुः सम्बन्धमात्रेणापि स्यात्, यथा भिक्षोः पात्रमिति, 'दसवास'त्ति १०
वर्षसहस्राणि, रत्नप्रभाप्रथमप्रतरमाश्रित्य, 'उक्कोसेणं पालिओवमस्स असंखिज्जइभागं'ति, रत्नप्रभा ४ प्रस्तटे मध्य-
स्थितिकं नारकमाश्रित्य, कथं ?, यतः-प्रथमप्रस्तटे १० वर्षसहस्रा जघन्या, उत्कृष्टा तु नवतिसहस्राणि, २ प्र० १० लक्षाणि जघन्या
उ० ९० लक्षाणि स्थितिः, एषैव ३ प्र० जघन्या उ० पूर्वकोटी, एषैव ४ प्र० जघ० इतरा तु सागरोपमस्य १० भागः, एवं
पल्योपमासङ्ख्येयभागो मध्यमा स्थितित्र स्यात्, 'तिरिक्खजोणि'त्ति तिर्यक्खेत्रे यदुक्तं 'पलिओवमस्स'त्ति तन्मिथुन
कातिरथोऽधिकृत्येति, 'मणुस्साउए'त्ति जघन्या अन्तर्मुहूर्त्तं, उत्कर्षतः पल्योपमासङ्ख्येयभागो मिथुनकनरानाश्रित्य, 'देवा जहा
णेर०' यथा असंज्ञिविषयं नारकायुः तच्च प्रतीतमेवं देवविषयं, तदपि भवनपतिव्यन्तरानाश्रित्यावसेयं, 'एयस्स णं भंते !'
इत्यादिना यदसंज्ञायुषोऽल्पबहुत्वमुक्तं तदस्य असङ्ख्यातायुषः असङ्ख्यातभेदत्वात् इत्यदीर्घत्वमाश्रित्य ज्ञेयमिति ॥

॥ प्रथमशते द्वितीयोद्देशकविवरणम् ॥ १-२ ॥

यदुक्तं 'कल्पपओसे'ति एतदर्थयन्नाह-कंवासोहृणि०' (सू०२८) काङ्क्षामोहनीयं-विध्यात्वमोहनीयं कृतं-क्रियानिव्याघ-
मिति प्रश्नः, इह चतुर्भङ्गी हृद्य, 'से भते'ति तस्य कर्माणो हे भदन्त ! किमिति प्रश्ने, 'देशेण'ति देशेन-जीवशांशेन देशः-कार-
धामोहनीयकर्मणोऽंशः कृतः १ भङ्गः, देशेन-जीवांशेन सर्वं काङ्क्षामोहनीयं कृतं २ भङ्गः, सर्वेण-सर्वात्मना देशः काङ्क्षामो-
हनीयस्य कृतः ३ भङ्गः, सर्वेण सर्वं कर्म कृतं ४ भङ्गः, अत्रोत्तरम्—“सन्धेयं सन्धेयं कले'ति, यत्किञ्चिकाङ्क्षामोहनीयं
तत् सर्वात्मना सर्वजीवप्रदेशांशैः कृतं, नदेशेनेति । तत्किंया च त्रिकालविषया, तां दर्शयन्नाह—“कारिस्तु' (सू०२९) अतीतकाले कृत-
वन्तः १, हन्ता ! अकार्पुः, 'करे'ति' सम्प्रति कुर्वन्ति, 'करिस्संति' करिष्यन्ति च ॥ कृतस्य कर्मणश्चयादयः स्युस्तान् दर्शयन्नाह—
'कडचिय'ति गाढा, 'आदिति'ति आदिक्रमे कृतचितोपचितलक्षणे च, 'उभय'ति सामान्यक्रियया कालत्रिकक्रिया-
भेदाच्च चतुर्भेदाः, 'तिभेया पच्छिम'ति पश्चिमा उदीरितवेदितनिर्जाणा मोहपुद्गलास्त्रिभेदाः, सामान्यक्रियाविरहात्, 'तिन्नि'त्ति
त्रयस्त्रिविधा इति, नन्याद्ये सूत्रत्रये कृतचितोपचितान्युक्तानि उत्तरे तु कसानोदीरितवेदितनिर्जाणीति, उच्यते, कृतं चित्तमुपचितं
च कर्म चिरमप्यवतिष्ठते इति करणादीनां त्रिकालक्रियामात्रातिरिक्तं चिरवस्थानलक्षणं कृतत्वाद्याश्रित्य कृतादीन्युक्तानि, उदीरणा-
दीनां तु न चिरवस्थानमस्तीति त्रिकालवर्तिना क्रियामात्रेणैव तान्यभिहितानि इति उदीरितादीनां तात्कालत्वात् त्रिकालविषयतैवास्ति,
'तेहि'ति (सू०३०) तैस्तैः शङ्कादिहेतुभिः, किमित्याह-शङ्कितानि नोक्तपदार्थान् प्रति सर्वतो देशतो वा सञ्जातसंशयाः, काङ्क्षिताः—
सञ्जातान्यान्यदर्शनग्रहाः, विचिकित्सिताः-सञ्जातफलशङ्काः, भेदसमापन्नाः शैवं जैनं वा शासनं प्रशस्तं इति च मतेर्द्वधीभावं

गताः, कलुषिण-नैतदेवमिति मतिविपर्यासं गताः, जीवानां काङ्क्षामोहनीयवेदनमिदमवसेयं, 'से नृणं'ति, (सू० ३१) तदेवं नूनं सत्यं निःशङ्कं यजिनैः प्रवेदितं इति मनो धारयन् स्थिरीकुर्वन् प्रकुर्वन् 'चिद्व'त्ति चेष्टमानो विधेयतपोध्यानादिषु 'संवरे'त्ति संवृण्वन् अन्यमतेभ्यो निवर्त्तयन्, सर्वत्र मनो योज्यं। 'अत्थित्तं'ति (सू० ३२) अस्तित्वमङ्गुल्यादेरङ्गुल्यादिभावेन सत्त्वं, उक्तं च- "सर्वमस्ति स्वरूपेण, पररूपेण नास्ति च। अन्यथा सर्वभावानामेकत्वं संप्रसज्यते ॥१॥" यथा मृद्द्रव्यस्य पिण्डप्रकारेण सत्ता घट-रूपतया सत्तायां 'नत्थित्तं नत्थित्ते'त्ति नास्तित्वमङ्गुल्यादेरङ्गुल्यादिभावेनासत्त्वं, यथा मृदो नास्तित्वं तन्त्वादिरूपं मृत्नास्ति-त्वरूपे पटे इति परिणमति तथा स्यात्, 'पओगस'त्ति सकारस्यागमिकत्वात् प्रयोगेण-जीवव्यापारेण 'वीसस'त्ति विश्र-साशब्दोऽऽत्र स्वभावार्थो दृश्यः, 'पओगसावि'त्ति प्रयोगेणापि तदस्तित्वादि, यथा कुलालव्यापारात् मृत्पिण्डो घटतया परिण-मति, अङ्गुलिक्रजुता वा वक्रतयेति, 'वीससावि'त्ति यथा शुभ्राभ्रमशुभ्राभ्रतया इति नास्तित्वस्य नास्तित्वपरिणामे प्रयोगविश्रसयोरै-वामून्युदाहरणानि, वस्त्वन्तरापेक्षया मृत्पिण्डादेरस्तित्वस्य नास्तित्वात्, 'जहा ते' ते इति तत्र मतेन अस्तित्वं, शेषं तथैव, 'अत्थित्तं अत्थित्ते गमणिज्ज'मिति अस्तित्वमस्तित्वेनैव गमनीयं, सद्द्रस्तु सत्त्वेनैव प्रज्ञापनीयमिति द्वावालापकौ, 'जहा ते' (सू० ३४) ते-तव भदन्त ! 'एत्थं'ति एतस्मिन् मयि सन्निहितस्वशिष्ये गमनीयं, 'तहा ते इहं गमणिज्जं'ति तथा-तैनेव समतालक्षणप्रकारे-णोपकारधिया वा 'इहं'ति इह अस्मिन् गृहिपाखण्डिकादौ जने गमनीयं, वस्तु प्रकाशनीयमिति प्रश्नः, उत्तरं व्यक्तं 'पसा-यपच्चयं जोगनिमत्तयं'ति (सू० ३५) पसायो य शुणिंदेहिं, भणिओ अट्टभेयओ। अन्नाणं संसओ चेव, मिच्छानाणं तहेव य ॥१॥ रागो दोसो मइब्भंसो, धम्मंमि य अणायरो। जोगाणं दुप्पणीहाणं, अट्टहा वज्जियव्वओ ॥२॥" एवंविधप्रमादप्रत्ययं, योगो-

मनःप्रभृतिव्यापारस्ते निमित्तं-हेतुर्यत्र तत्तथा व्रश्नाति, 'पमाप'त्ति प्रमादः कसात् प्रवहति-प्रवर्तते इति किंप्रवहः, पाठान्तरेण किंप्रभवः, योगप्रभवः मनोवचःकाययोगप्रभवः; स किंप्रभवो?, वीर्यप्रभवः, वीर्यं द्विधा-संकरणमकरणं वा, तत्र अलेख्यकेवं-लिनो यत्केवलज्ञानं तदकरणं, तदिह नाधिक्रियते, यस्तु मनःप्रभृतिसाध्यः सलेख्यो जीवप्रदेशपरिस्पंदात्मको व्यापारः स संकरणं वीर्यं, किंप्रभवं?, शरीरप्रभवं, शरीरं किंप्रभवं? 'एवं सति'त्ति एवं जीवस्य काङ्क्षामोहनीयकर्मबन्धत्वे सति, 'अत्थि'त्ति अस्ति-विद्यते, न तु नास्ति, यथा गोशालकमते नास्ति जीवानां उत्थानादि, पुरुषार्थासाधकत्वात्, नियतित एव पुरुषार्थसिद्धिः, यदाह-"प्राप्तव्यो नियतिबलाश्रयेण योऽर्थः, सोऽवश्यं भवति नृणां शुभोऽशुभो वा । भूतानां महति कृतेऽपि हि ग्रयत्ने, नाभाव्यं 'कर्म'त्ति कर्म-उत्क्षेपणावक्षेपणादि, 'बले'त्ति बलं-शरीरः प्राणः 'वीरिण'त्ति वीर्यं उत्साहः 'पुरिस'त्ति पुरुषकारपराक्रमः पौरुषाभिमानः ॥ 'अप्पणा चेव'त्ति (सू० ३६) आत्मनैव-स्वयमेव जीवः, उदीरयति, करणविशेषेणाकृष्य भविष्यत्काले वेद्यं क्षणायोदयावल्किायां प्रवेशयति, तथैव गर्हते अतीतकर्म, संवृणोति चार्चमानिकं कर्म, 'तं तं भंते!' अत्र प्रश्नाः ४, तत्रो-त्तरम्-नोदीर्णं, तदुदीरणाऽभवनात्, नानुदीर्णं, कथं?, चिरेण भविष्यदुदीरणं अभविष्यदुदीरणं च कर्म नोदीरयति, उदीरणा-भविकं उदीरणायोग्यतां प्राप्तत्वात् अनुदीर्णं शीघ्रभविष्यदुदीरणं कर्मोदीरयति, उदयेनानन्तरसमये पश्चात्कृतं-अतीततां नीतं यत्त-दपि नोदीरयति । इत्थं काङ्क्षामोहनीयस्योदीरणोक्ता, तस्यैवोपशमनमाह-'अप्पणा चेव उवसामेइ'त्ति, उपशमनं मोहनीय-स्यैव, यदाह-"मोहस्सेवोवसमो खाओवसमो चउण्ह घाईणं । उदयक्खयपरिणामा, अण्हव्वि होति कम्मणं ॥१॥" उपशमः

को नाम ? उदीर्णस्य क्षयोऽनुदीर्णस्य च विपाकतः प्रदेशतश्चाननुभवनं, सर्वथैव विष्कम्भितोदयत्वमित्यर्थः, अयं चानादिमि-
थ्यादृशैरौपशमिकसम्यक्त्वलाभे उपशमश्रेणिगतस्य वा, 'अणुदिण्णं'ति, उदीर्णस्य त्ववश्यवेदनादुपशमनामावः, उदीर्णं संद्वेद्यत
इति वेदनासूत्रं 'उदिण्णं वेएइ' अनुदीर्णस्य वेदनाभावात्, वेदितं सन्निर्जायते इति निर्जासूत्रं, तत्र 'उदयाणं'तर'त्ति उदये-
नानंतरसमये यत्पश्चात्कृतं-अतीतताङ्गमितं तन्निर्जयति-प्रदेशतः शातयति, अत्र सङ्ग्रहागाथा-“तइएण उदीरंति, उवसामिति य
पुणोवि वीएणं । वेदंति निजरंति य पढमचउत्थेहिं सव्वेहिं ॥१॥” अथ काङ्क्षामोहनीयवेदनादिनिर्जासूत्रं २४ दण्डकेषु योज्यं,
तच्चैवम्-‘कहणं भंते ! गेरइया णं कंखामोहणिज्जं कम्मं वेदंति ?, गो० ! तेहिं तेहिं कारणेहिं० हंता ! वेण्ति’, यावत्स्तनितकुमाराः,
तेषु च यत्र २ जीवपदं आगतं तत्र २ नारकादिपदमध्येयमिति, पञ्चेन्द्रियाणामेव शङ्कितत्वादयः नैकेन्द्रयादीनामतस्तेषां तद्विशे-
पमाह-‘णो तक्काइ व’त्ति, तर्को-विमर्शः, स्त्रीत्वं प्राकृतत्वात्, ‘सन्नाइ’त्ति संज्ञा-अर्थविग्रहरूपं ज्ञानं, ‘पन्नाइ’त्ति प्रज्ञा-अशे-
पविषयं ज्ञानं, ‘मणे’त्ति मनः स्मृत्यादि विशेषमतिभेदरूपं, ‘वायाइ’त्ति वाक्-वचनं, पृथ्वीकायवदकायादिवचुरिन्द्रियान्त-
सूत्राण्यध्येयानि, तिर्यक्पञ्चेन्द्रयादीनि वैमानिकान्तसूत्राणि ओधिकजीवाभिलापेनेवाध्येयानि । अथ श्रमणानाश्रित्य काङ्क्षामोह-
नीयवेदनं प्रशयन्नाह-‘अत्थि णं भंते !’त्ति(सू०३८)निर्ग्रन्थाः-साधवः, ‘नाणंतेरेहि’न्ति एकस्मात् ज्ञानादन्यानि ज्ञानान्तराणि
तैस्तैर्ज्ञानान्तरैः शङ्किताः, कथं ज्ञानविषयाशङ्का स्यात् ?, मनःपर्यायज्ञानविषयभूतानां मनोद्रव्याणामवधिनेव दृष्टत्वात् मनःप-
र्यायज्ञानं पृथग् किमुक्तं ? इति ज्ञानतः शङ्का, अत्रोत्तरम्-मनःपर्यायज्ञानं मनोमात्राहकमदर्शनपूर्वकञ्च, अवधिज्ञानं तु किञ्चिद्
मनोव्यतिरिक्तद्रव्यग्राहकं किञ्चिच्चोभयग्राहकं दर्शनपूर्वकं च । ‘दंसणं’ति सामान्यार्थविवोधो दर्शनं, तत्र यदि नामेन्द्रियानि-

न्द्रियनिमित्तसामान्यार्थविबोधो दर्शनं, तदा किमेकश्चक्षुर्दर्शनं, अन्यस्त्वचक्षुर्दर्शनम्, अश्रेन्द्रियानिन्द्रियभेदाद्भेदः तदा चक्षुष इव
 श्रोत्रादीनामपि दर्शनभावात् गण्डिन्द्रियनोइन्द्रियजानि दर्शनानि स्युः; न द्वे एवेति, अत्र समाधिः--सामान्यविशेषात्मकत्वात् वस्तुनः
 क्वचिद्विशेषतः क्वचिच्च सामान्यतः; तत्र चक्षुर्दर्शनमिति विशेषतः, अचक्षुर्दर्शनमिति सामान्यतः; यच्च प्रकारान्तरतोऽपि निर्देशस्य
 सम्भवे चक्षुर्दर्शनमचक्षुर्दर्शनं चेत्युक्तं तदिन्द्रियाणामप्राप्तकारित्वविभागात्, मनसास्त्वप्राप्तकारित्वेऽपि प्राप्तकारीन्द्रिय-
 वर्गस्य तदनुसरणीयस्य बहुत्वात् तद्दर्शनस्याचक्षुर्दर्शनस्याचक्षुर्दर्शनशब्देन ग्रहणं, अथवा दर्शनं-सम्यक्त्वं, तत्र शब्दाः 'सिञ्चते
 जमुदिष्णं तं खीणं अणुदियं च उवसंत'मिति क्षायोपशमिकलक्षणं, औपशमिकलक्षणमप्येवं, यदाहः "खीणंमि उइष्णंमी अणुदिजंते
 य सेसमिच्छते । अंतोमुहुचमिचं उवसमसमं लहइ जीनो ॥१॥" ततोऽनयोः को विशेष उक्तः ? अत्र समाधिश्च-क्षयोपशमे हि
 उदीर्णस्य क्षयः अनुदीर्णस्य च विपाकानुभवापेक्षया उपशमः; प्रदेशानुभवतस्तदयोऽस्त्येव, उपशमे तु प्रदेशानुभवोऽपि नास्तीति, उक्तं च-
 'वेणइ संतकमं खओवसमिएसु नाणुभावं से । उवसंतकसाओ उण वेदेइ न संतकम्मंति ॥१॥" "चरित्तं"ति तत्र चारित्रं
 द्विधा-सामाधिकं छेदोपस्थापनीयं च, तत्र प्रथमं सर्वसावद्यविरतिरूपं ततूदयोऽ(०पत्रतादिरूपम)न्यदपि तल्लक्षणमेव, तत्कोऽनयो-
 भेदः इति शब्दा, अत्र समाधिः--ऋजुवक्रजडानां प्रथमचरमजिनसाधूनामाश्वासनाय छेदोपस्थापनीययुक्तं, व्रतारोपणे हि मनाक्
 सामाधिकशुद्धानपि व्रताखण्डनाचारित्रिणो वयं, चारित्रस्य व्रतरूपत्वादिति बुद्धिः स्यात्, सामाधिकमात्रे तु तदशुद्धौ भग्नं नशा-
 रित्रं, चारित्रस्य सामाधिकमात्रत्वादित्यनाश्वासस्तेषां स्यादिति, आह--"रिउवंकजडा पुरिमेयराण सामाइए वयारुहणं । मणयमसु-
 ष्णोऽवि जओ सामाइए हुंति हु वयाइं ॥१॥" लिङ्गं-साधुवेषः, तत्र मध्यमजिनैर्यथालब्धवस्त्ररूपं लिङ्गं साधूनामुक्तं, तदा किमिति प्रथम-

चरमजिनैरेलत्वं शुभ्रवत्त्वं चोक्तमिति शङ्का, अत्र समाधिः—ऋजुजडवक्रजडऋजुग्राह्मिशिष्यानाश्रित्य भगवदुपदेशः, प्रवचनं—आगमस्तत्र शङ्का—मध्यमजिनैश्चतुर्यामो धर्मः प्रथमान्तिमजिनैश्च पंचयामः प्रोक्त इति, अत्र समाधिः सुगमः, 'पावयणं'ति प्रवचनमधीते वेत्ति वेति प्रावचनिकः, तत्रैक एवं कुर्यादन्यस्त्वेवमिति किमत्र तच्चमिति शङ्का, समाधिश्चात्र—मोहनीयक्षयोपशमविशेषेणोत्सर्गापवादव्यवहारनिश्चयादिविविधत्वेन प्रावचनिकानां विचित्रा प्रवृत्तिरिति, 'कप्पं'ति, कल्पो द्विधा—जिनकल्पः स्थविरकल्पश्च, तत्र प्रथमो नाश्यादिमहाकष्टरूपः, इतरो वल्लपात्रादिपरिभोगरूपः, ततो द्वावेतौ कथं कर्मक्षयाय?, अत्रोत्तरम्—अवस्थामेदेन जिनोक्तत्वात् द्वावपि कर्मक्षयकरौ, 'मग्ग'ति मार्गः—पूर्वपुरुषसामाचारीरूपः, स च केषांचिदनेकविधकायोत्सर्गकरणाद्यावश्यकसामाचारीरूपः, तदन्येषां तु न तथेति शङ्का, अत्रोत्तरम्—गीतार्थाशिशुश्रुतिरूपाः सर्वाऽपि न विरुद्धा, आचरितलक्षणोपेतत्वात्, उक्तं च—“असबाह्णत्तणवज्ज, गीयत्थअवारियंति मज्झत्था । आयरणाऽवि हु आणत्ति वयणओ सुवहु मन्नंति ॥१॥” इति, 'मत्त'ति आचार्याणामागमेऽसमानोऽभिप्रायः, कथं?, सिद्धसेनः केवलिनो युगपज्ज्ञानं दर्शनं च, जिनभद्रगणिस्तु भिन्नसमये तौ द्वावपि केवलिनो मन्यते, जीवस्वरूपत्वात्, यथा तदावरणक्षयोपशमे समानेऽपि क्रमेणैव मतिश्रुतोपयोगौ, न च एकतरोपयोग इतरक्षयोपशमाभाव इति वाच्यं, तत्क्षयोपशम उत्कृष्टतः षट्षष्टिसागराणि, कथं?, 'दोवारो विजयाइसु गयस्स'ति वचनत् इति शङ्का, इहैवं समाधिः—“जुगं दो नत्थि उवओगा, तच्चं जिनप्रणीतमेव, आह च—'अणुवक्यपराणुणह ०'त्ति, 'मंगं'ति मङ्गा—ध्यादिसंयोगभङ्गकाः, तत्र द्रव्यतो नामैका हिंसा न भावत इत्यादि चतुर्भङ्गी उक्ता, तत्र प्रथमोऽत्र भङ्गो न युज्यते, यतः किल द्रव्यतो हिंसा ईर्यासिमत्या गच्छतः साधोः पिपीलिकादिव्यापादनं, नेयं हिंसा, तल्लक्षणायोगात्, तथोक्तं च—“जो उ पमत्तो पुरिसो

तस्स उ जोगं पञ्च जे सत्ता । वाचञ्जती नियमा तेसिं सो हिंसओ होइ ॥१॥” उक्तं हिंसा इति शङ्का, अत्रोचरं—एतद्गार्थो-
क्तहिंसालक्षणस्य द्रव्यभावहिंसाश्रयत्वात्, द्रव्यहिंसायास्तु मरणमात्रतया रूढत्वात् इति, तथा ‘नये’ति नयाः—द्रव्यास्तिका-
दयः, यदेव द्रव्यतो नित्यं वस्तु तदेव पर्यायतोऽनित्यं कथं इति शङ्का, अत्रोचरम्—द्रव्यापेक्षया अनित्यं,
जनकापेक्षया य एव पुत्रः स एव पौत्रापेक्षया पितेति, ‘नियम’ति, नियमः—अभिग्रहः, स चानेकधा, कथं?, यदि नाम सर्व-
विरत्तिसामायिकं तदा किमन्येन पौरुष्यादिना?, सामायिकेनैव सर्वगुणावाप्तेरिति शङ्का, अत्रोचरम्—यतः सत्यपि सामायिके युक्तः
पौरुष्यादिनियमः अप्रमादहेतुत्वात् ‘पमाणं’ति प्रमाणं—प्रत्यक्षादि, तत्रागमप्रमाणं—आदित्यो भूमेरुपरि योजनशतैरथाभिः राश्ररति,
चक्षुःप्रत्यक्षं च तस्य श्रुवो निर्गच्छतो ग्राहकमिति किं तत्त्वं?, अत्रोचरम्—न हि सम्यक् प्रत्यक्षमिदं, दूरतरदेशतो विश्रमादिति ॥

॥ १ शते ३ तृतीयोद्देशकविवरणम् ॥

अनन्तरोद्देशके कर्मोदीरणवेदनाद्युक्तं, तस्यैव भेदादीन् दर्शयितुं द्वारागार्थोक्तमभिधातुमाह—‘कम्मपयडीए’त्ति (सू० ३९) प्रज्ञापना
२३ कर्मप्रकृतिपदे प्रथम उद्देशको ज्ञेयः, तद्वाच्यानामत्र सङ्ग्रहगार्थाऽस्ति, सा ज्ञेयं—‘कइ पगडी’त्ति द्वाराम्, तत्रैवम्—‘कइ णं
भंते ! कम्मपगडीओ पं०?, गो० ! अह, ‘किइ बंधइ’त्ति, ‘कहणं भंते ! जीवे अह कम्मपगडीओ बंधइ?, गो० ! नाणाव-
रणिज्जस्स उदएणं दंसणावरणिज्जं कम्मं नियच्छइ’ विशिष्टोदयावस्थं जीवस्तदारादयतीत्यर्थः, दरिसणावरणिज्जस्स उदएणं दंसण-
मोहणिज्जं कम्मं निग्गच्छइ, विपाकावस्थं करोति, दरिसणमोहणिज्जस्स कम्मस्स उदएणं मिच्छत्तं नियच्छइ, मिच्छत्तेण उदिजेणं
एवं खलु जीवे अह कम्मपगडीओ बंधइ’, न चैवमिहेतरेतराश्रयदोषः, कर्मवन्धवद्वाहाहस्यानादित्वादिति, ‘कइहिं ठाणेहिं’ ति,

‘जीवे णं भंते ! णाणा० कम्मं कइहिं ठाणेहिं वंघइ?, गो० ! दोहिं, तं०--रागेण य दोसेण य’ । ‘कइ वेएइ व’त्ति, ‘जीवे णं भंते ! कइ कं० वेएइ?, गो० ! अत्थेगइए वेएइ, अत्थेगइए नो वेएइ, जो वेएइ से अट्ट, जीवे णं भंते ! नाणावरणिज्जं कम्मं वेएइ?, गो० ! अत्थेगइए वेएइ, अत्थेगइए नो वेएइ, केवलिनोऽवेदनात्, ‘णेइए णं भंते ! णाणावरणिज्जं वेएइ?, गो ! णियमा वेएइ’, ‘अणु-भागो कइविहो’त्ति, कस्य कर्मणः कतिविधो रस इति, तच्चैवम्—‘णाणावरणिज्जस्स कम्मस्स कइविहे अणुभागे पणत्ते?, गो० ! दसविहे पणत्ते, तं०—सोयावरणे सोयविन्नाणवरणे’ इत्यादि, द्रव्येन्द्रियावरणो भावेन्द्रियावरणश्चेति । अथ कम्मचिन्ताधिकारात् मोहनीयमाश्रित्याह—“जीवे णं”ति (सू०४०) ‘मोहणिज्जेण’ति मिथ्यात्वमोहनीयेन ‘उइएणं’ति उदितेन ‘उवडाएज्जा’ उपतिष्ठेत्, उपस्थानं परलोकक्रियां कुर्यात्, त्रियत इत्यर्थः; ‘वीरियत्ताए’त्ति वीर्याणां भावो वीर्यता तथा, ‘अवीरिय’त्ति वीर्याभावेन अविद्यमानवीर्यतया, इति प्रश्नः?; ‘नो अवीरि’त्ति, वीर्यहेतुकत्वादुपस्थानस्येति, ‘बालवीरिय’त्ति बालः—सम्यगर्थानववो-धाद्विरत्यभावाच्च मिथ्याद्यष्टिः तस्य या वीर्यता—परिणतिविशेषस्तया, ‘पंडियवीरि’त्ति पण्डितः—सर्वविरतः; ‘बालपंडियवी-रिय’त्ति बालपण्डितो—देशविरतो विरत्यविरतिसद्भावात्, अत्र मिथ्यात्वे वेदिते मिथ्याद्यष्टित्वाज्जीवस्य बालवीर्येणैवोपस्थानं स्यात्, नेतरार्यां, उपस्थानविषयोऽपक्रमणमतस्तदाह—‘अवक्कमेज्ज’ अपक्रमेद्—अवसर्पेत्, उत्तमगुणस्थानकात् हीनतरं गच्छेत्, ‘बाल-वीरिय’त्ति मिथ्यात्वमोहोदये सम्यक्त्वात् संयमात् देशसंयमाद्वा अपक्रामेत्, मिथ्याद्य्ग स्यादिति, ‘नो पंडिय’त्ति न पण्डि-तवीर्यतया, यतः—पण्डितवीर्येण प्रधानतरं गुणस्थानकं ब्रजेत्, नापक्रामेत्, ‘सिय बालवीरिय’त्ति स्यात्—कदाचिच्चारित्रमोहनी-योदयेन संयमादपगत्य बालपण्डितवीर्येण देशविरतः स्यात्, चात्रानन्तरं त्वेवम्—‘बालवीरियत्ताए, नो पंडियवीरियत्ताए नो

माद्वेदयति, विपाकस्यानुभवनेऽपि कर्मप्रदेशानामवश्यंक्षणात्, प्रदेशेभ्यः प्रदेशाभियमाच्छातयतीत्यर्थः, अनुभागकर्म च तथा संवेदयति वा न वा, यथा मिथ्यात्वं तत्क्षयोपशमकालेऽनुभागकर्मतया न वेदयति, प्रदेशकर्मतया तु वेदयत्येव, इह च प्रदेशानुभाग-रूपे द्विविधे कर्मणि वेदयितव्ये प्रकारद्वयमस्ति ॥ कर्मस्वरूपमहत्तैव ज्ञायते इति दर्शयन्नाह—‘गायमेयं’ति ज्ञातं—सामान्येनावगतं एतद्—वक्ष्यमाणं वेदनाप्रकारद्वयं अर्हता जिनेन १, ‘सुयं’ति स्मृतं—प्रतिपादितमनुचिन्तितं वा ‘विज्ञायं’ति विविधैः देशकालादिविभागरूपैश्चितं विज्ञातं, ‘इमं कर्म’ति ‘अयं जीवे’ति, अनेन द्वयोरपि प्रत्यक्षतामाह, केवलित्वादहृतः, ‘अज्ज्ञोवग-मियाए’ति प्राकृतत्वात् अभ्युपगमः—प्रव्रज्याप्रतिपत्तितो भूमिशयनब्रह्मचर्यकेशशुच्यनादीनामङ्गीकारः तेन निर्दृत्ता अभ्युपग-मिकी तथा वेदनया वेदयिष्यति, भविष्यत्कालनिर्देशः भविष्यद्भस्त्वुविशिष्टज्ञानतामेव द्योतयति, अतीतो वर्त्तमानश्च पुनरनुभवद्वारे-णान्यस्यापि ज्ञेयः सम्भवति, ‘उवक्मि’ति उपक्रस्यतेऽनेनेत्युपक्रमः—कर्मवेदनोपायस्तत्र भवा औपक्रमिकी—स्वयमुदीर्णस्योदीरणा-करणेनोदयं नीतस्य वा कर्मणोऽनुभवस्तया औपक्रमिक्या वेदनया वेदयिष्यति, ‘अहाकर्म’ति यथाकर्म—बद्धकर्मनतिक्रमेण ‘अहानिकरणं’ति निकरणानां—नियतानां देशकालादीनां करणानां—विपरिणामहेतूनां (अनति) क्रमेण यथा २ तत् कर्म भग-वता दृष्टं तथा २ विपरिणंस्यति इत्युक्तं । अनन्तरं कर्म चिन्तितं, तच्च पुद्गलात्मकं इति परमाण्वादिपुद्गलांश्चिन्तयन्नाह—‘एस-णं भंते ! पोगले’ति (सू०४२) एषः—परमाणुः, उत्तरत्र स्कन्धग्रहणात्, ‘अतीतं’ति अतीतं शश्वतं समयं कालं ‘सुवी’ति अभूत्, इत्येतद् वक्तव्यं स्यात् १, सद्भूतार्थत्वात्, ‘पडुप्प’ति प्रत्युत्पन्नं—वर्त्तमानं, वर्त्तमानस्यापि शाश्वतत्वसद्भावाद्, एवमना-गतस्यापीति, स्वधेणेति इति वचनात् स्कन्धग्रहणं, तेन स्कन्धे त्रय आलापका वाच्याः, एवं जीवपदेनापि ॥ जीवाधिकारात्

छत्रस्थवक्तव्यताष्टुद्देशकान्तं यावदाह—‘संजमेण’ति (सू० ४३) संयमेन—वृथिव्यादिरक्षणरूपेण संवरेण—इन्द्रियकपायनिरोधेन, एतच्च गौतमेनानेनाभिप्रायेण पृष्टं, यद्गत उपशान्तमोहावस्थायां सर्वविशुद्धाः संयमादयः स्युः, विशुद्धसंयमसाध्या च सिद्धिरिति, सा न छात्रस्थस्य स्यादिति, अंतं करे’ति भवान्तकारिणः, ‘अंतिमसरीरि’त्ति अन्तिमवपुषः—चरमदेहाः, ‘आहोहित्र्य’त्ति ‘आहो-हिए णं भंते ! मणूसे तीतमणंतं सासय’मिति दण्डकत्रयं, तत्र अधः—परमावधेरदस्ताधोऽवधिः सः अधोऽवधिस्तेन यो व्यवहरत्य-सावधोऽवधिकः, परिमितक्षेत्राधिक इति, ‘परमोहित्र्य’त्ति परमाधोऽवधिकः, स द्रव्यतः सर्वरूपिद्रव्याणि क्षेत्रतोऽलोकेऽसङ्ख्यात-लोकमात्रालोकखण्डानि कालतोऽसङ्ख्यातावसर्पिणीः पद्मेद्, असौ परमावधिकज्ञानविषयः, तस्यान्तर्मुहूर्तात्परतः केवलोत्पत्तिः इति प्रथमशते चतुर्थेद्देशकविवरणम्

इति प्रथमशते चतुर्थेद्देशकविवरणम्
 अन्तरोद्देशकान्ते अर्हदादय उक्ताः, ते वृथिव्यां स्युः अथवा वृथिवीत उद्गता मजुजत्वमाप्ताः सन्तस्ते स्युरिति वृथिवीस्वरूप-
 माह—‘छण्हंवि जुयलाणं’ (१० गाथा), तत्र दक्षिणोत्तरदिग्भेदतोऽसुरादिनिकाये पद्सु युगलेषु पद्सप्ततिर्भवनलक्षमिति, पद्सुग-
 लानामयं विभागः—‘वउतीसा चउचत्ता अहुतीसं च सयसहस्साओ । पण्णा चत्तालीसा दाहिणओ हुंति भवणां ॥१॥ चउचउल-
 ष्वविहूणा तावइया वेवउत्तरदिसाए ।’ ‘पुढवि’त्ति ‘जीवावाससयसहस्स’त्ति वृथिव्यादिषु जीवावासानां—जीवावस्थानस्था-
 नानां शतसहस्राः—असङ्ख्याताः स्युः, ‘पुढविठिई ओगाहण’त्ति, गाहा (१५) ‘पुढवि’त्ति वृथिव्यादिषु जीवावासेषु इति द्रष्ट-
 न्यं, ‘ठिई’त्ति ‘सूचनात् सूत्र’मिति न्यायात् स्थितिस्थाननिवाचनानि, ‘ओगाहण’त्ति अत्रगाहनास्थानानि, शरीरादिपदानि व्यक्ता-

न्येव, एवं स्थितिस्थानादीनि दश द्वाराणि इहोद्देशके वाच्यानि इति गाथासमासार्थः, विस्तरार्थस्त्वेवम्—‘एगमेगंसि णिरया-
वासंसि’ एकैकसिन्धरकावासे ‘ठिइठाण’त्ति आयुयो विभागाः, ‘असंखेज्ज’त्ति सङ्ख्यातीतानि, कथं?, प्रथमपृथिव्यपेक्षया
जघन्या स्थितिर्दशवर्षसहस्राणि उत्कृष्टा तु सागरोपमं, एतस्यां वैकैकसमयवृद्ध्या असङ्ख्यातानि स्थितिस्थानानि स्युः, अस-
ङ्ख्यायत्वात् सागरोपमसमयानामिति, नरकावासापेक्षयाऽप्यसङ्ख्यायान्येव तानि, तेषु च जघन्योत्कृष्टविभागश्चैवम्—प्रथमप्र-
सूटे जघन्या १० वर्षसहस्राणि उत्कर्षतो नवतिरिति प्रतिनरकं भिन्नरूपं सैवैकसमयाधिका द्वित्रिसमया० एवं यावदसङ्ख्यातस-
मयाधिका जघन्या स्थितिः, ‘तप्पाउग्गुक्कोसिय’त्ति तस्य-विवक्षितनरकावासस्य प्रायोग्या-उचिता उत्कर्षिका तत्प्रायोग्योत्क-
र्षिका, इदमपि स्थितिस्थानं विचित्रं, विचित्रत्वादुत्कर्षस्थितेः, एवं स्थितिस्थानानि निरूप्य क्रोधाद्युपयुक्तत्वं नारकाणां विभागेन
दर्शयन्नाह—‘किं कोहोवउत्ता ४’ इति प्रश्ने सर्वेऽपि, तत्र प्रतिनरकं जघन्यस्थितिकानां सदैव भावात् तेषु च क्रोधोपयुक्तानां
बहुत्वात् सप्तविंशतिर्भङ्गाः स्युः, ‘समयाहियाए’त्ति एकादिसङ्ख्यातसमयाधिकजघन्यस्थितिकानां तु कादाचित्कत्वात् तेषु
क्रोधाद्युपयुक्तानां एकत्वात् नैकत्वसम्भवाद्दशीतिर्भङ्गाः, एकेन्द्रियेषु तु सर्वकपायोपयुक्तानां बहूनां भावादभङ्गकमहेति “सम्भवति
जहिं विरहो असीती भंगा तहिं करेज्जाहि । जहियं न होइ विरहो, अभंगयं सत्तवीसा वा ।।१।।” अयं च तत्सत्त्वापेक्षो विरहो
द्रष्टव्यः, न तूपादापेक्षया, यतो रत्नप्रभायां २४ सुहूर्त्ता उत्पादविरहकालः, ततश्च यत्र सप्तविंशतिर्भङ्गाः तत्रापि विरहभावाद-
शीतिं प्राप्नोति, सप्तविंशतेश्चाभाव एव, ‘सत्त्वेऽवि ताव हुज्ज’त्ति प्रतिनरकं जघन्यस्थितिकानां नारकाणां सदैव बहूनां सङ्ख्यात्
नारकभवस्य बहुक्रोधवत्त्वात् सर्व एव क्रोधयुक्ताः स्युरित्येको भङ्गः, ‘अहवे’त्यादि, अत्र द्वित्रिचतुसयोगभङ्गा दर्शिताः, तत्र

क्रिकसंयोगे बहुवचनं अर्द्धवता षड् भङ्गाः, क्रिकसंयोगे १२ भङ्गाः, क्रोधे नित्यं बहुवचनं, मानमाययोरैकवचनमिति प्रथमः, मान-
रिक्थमेव चत्वारः, क्रोधमानलोभैरिक्थमेव चत्वारः, क्रोधमायालोभै-
क्रिकसंयोगे बहुवचने ३ मानमाययोरैकवचने ४, क्रोधमानलोभैकवचने १, एवं लोभे बहुवचने २
कृते मायाबहुत्वे द्वितीयः, माने बहुत्वे मायैकत्वे ३, क्रोधे बहुत्वेन मानमायालोभैकवचने १, एवं बहुवचनान्तमानेन,
१२, चतुष्कसंयोगे त्वष्टौ, कथं १, क्रोधे बहुत्वेन मानमायालोभैकवचनमेव, अथाशीति-
रिक्थमेव चत्वारः, एवं जाताः १२, चतुष्कसंयोगे त्वष्टौ, एवं जाताश्चत्वारः स्युस्तेन क्रोधे बहुवचनमेव, क्रोधमाययोः
एवमेतौवेकवचनान्तमायया जातौ, एवं बहुवचनान्तमायया द्वौ, एवं जाताश्चत्वारः स्युस्तेन क्रोधे बहुवचनमेव, अथाशीति-
जाता एवमष्टौ, जवन्यस्थितिनारका उक्ताः, जवन्यस्थितिनारका बहवः स्युस्तेन क्रोधे बहुवचनमेव, क्रोधमाययोः
भङ्गा उच्यन्ते-क्रोधैकवचनेन ४ मानलोभयोः ४ मायालोभयोः ४ इति क्रिकयोगे ४, क्रोधैकवचने ४, क्रोधसंयोगे
४ क्रोधलोभयोः ४ मानमाययोः ४ मानलोभयोः ४ मायालोभयोः ४ इति क्रिकयोगे ४, क्रोधैकवचने ४, क्रोधसंयोगे
नमायासैकवचनेन १ एवमेव मायाबहुत्वेन जाताः, तथैवाष्टौ क्रोधमायालोभेषु, तथैवाष्टौ मायामानलोभेषु, एवं जाताः ३२, चतुष्कसंयोगे
४, एवमष्टौ क्रोधमानमायात्रिके जाताः, तथैवाष्टौ क्रोधमायालोभेषु, तथैवाष्टौ मायामानलोभेषु, एवं जाताः ३२, चतुष्कसंयोगे
१६, क्रोधदिक्कैकवचनेन न, एवमष्टौ क्रोधैकवचने, अन्ये अष्टौ क्रोधबहुत्वेन चेति जाताः षोडश, सर्वे भिलिता एवमशीतिभङ्गाः, एते
चत्वारो मानबहुत्वेन न, एवमष्टौ क्रोधैकवचने, अन्ये अष्टौ क्रोधबहुत्वेन चेति जाताः षोडश, एवं वदुमाणा षोडश किं क्रोधेव
न जवन्यस्थितिविकादिसङ्ख्यातान्तमाययाधिकायां भवन्ति, अत्र रासविंशत्यशीतिगङ्गाकल्पविक्रिया, यथा-इमीसे णं भंते ! स्य-
णप्पभाए पुढवीए तीराए गोइयावाससयहस्सेसु एगमेगंसि णिरयावासंसि जहन्वियाए ठिइए वदुमाणा षोडश किं क्रोधेवउत्ते य,
उत्ता माणोवउत्ता मायोवउत्ता लोभोवउत्ता १, गोयभा ! मन्नेडवि ताव होइ क्रोधोवउत्ता अहवा क्रोधोवउत्ता य माणोवउत्ते य,

१ अहवा क्रोहोवउत्ता य माणोवउत्ता य २ अहवा क्रोहोवउत्ते य मायोवउत्ता य ३ अहवा क्रोहोवउत्ता य मायोवउत्ता य, एवं सत्तावीसं भंगा णेयव्वा, भावना चैवं, यथा—सर्वेऽपि क्रोधोपयुक्ताः इत्येकः प्रथमो भङ्ग १, अथ द्विक्रयोगाः—क्रोधोपयुक्ताः मानोपयुक्तः १ क्रोधोपयुक्ता मानोपयुक्ताः २ क्रोधोपयुक्ता मायोपयुक्तः ३ क्रोधोपयुक्ता मायोपयुक्ता लोभोपयुक्तः ४ क्रोधोपयुक्ता लोभोपयुक्ताः ६ द्विक्रयोगे जाताः षट्, अथ त्रिक्रयोगाः—क्रोधोपयुक्तः मानोपयुक्तो मायोपयुक्तः १ क्रोधोपयुक्ता मानोपयुक्तो मायोपयुक्ताः २, क्रोधोपयुक्ता मानोपयुक्ता मायोपयुक्ताः ४ क्रोधोपयुक्ता मानोपयुक्तो लोभोपयुक्तः ५ क्रोधोपयुक्ता मानोपयुक्तो लोभोपयुक्ता मायोपयुक्तः ७ क्रोधोपयुक्ता मानोपयुक्ता लोभोपयुक्ताः ८, क्रोधोपयुक्ता मायोपयुक्तो लोभोपयुक्तो लोभोपयुक्ताः १०, क्रोधोपयुक्ता मायोपयुक्ता लोभोपयुक्तः ११ क्रोधोपयुक्ता लोभोपयुक्ताः १२, एवं त्रिक्रयोगे जाता द्वादश, अथ चतुष्क्रयोगाः—क्रोधोपयुक्ता मानोपयुक्तो मायोपयुक्तः १, क्रोधोपयुक्तो मायोपयुक्तो लोभोपयुक्ताः २, क्रोधोपयुक्ता मानोपयुक्तो मायोपयुक्ता लोभोपयुक्तः ३ क्रोधोपयुक्ता मानोपयुक्ता लोभोपयुक्ता मायोपयुक्ता लोभोपयुक्ताः ४ क्रोधोपयुक्ता मानोपयुक्तो लोभोपयुक्तः ५ क्रोधोपयुक्ता मानोपयुक्ता मायोपयुक्ता लोभोपयुक्ता मायोपयुक्ता लोभोपयुक्ताः ६, क्रोधोपयुक्ता मानोपयुक्ता मायोपयुक्ता लोभोपयुक्ता लोभोपयुक्ताः ७ क्रोधोपयुक्ता मानोपयुक्ता मायोपयुक्ता लोभोपयुक्ता लोभोपयुक्ता मायोपयुक्ता लोभोपयुक्ता लोभोपयुक्ताः ८, एवं चतुष्क्रयोगे जाता अष्टौ इत्येकषड्द्वादशअष्टयुगमीलने सर्वे जातास्सप्तविंशतिमिताः । 'इमीसे' णं भंते ! इयणप्पभाए पुढवीए तीसाए गिरयावासमयसहस्सेसु एगमेगंसि गिरयावासंसि समया-
हियाए जहण्णड्ढितीए वड्डमाणा णेरइया किं क्रोहोवउत्ता माणोवउत्ता मायोवउत्ता लोभोवउत्ता ?, गो०! क्रोहोवउत्ते य १ माणो-

वउत्ते य २ मायोवउत्ते य ३ लोभोवउत्ते य ४ कोहोवउत्ता य ५ माणोवउत्ता य ६ मायोवउत्ता य ७ लोभोवउत्ता य ८, अहवा
कोहोवउत्ता य माणोवउत्ते य, एवं असीति भंगा भणियन्वा, अथाशीतिभङ्गा उच्यन्ते-यथा क्रोधोपयुक्तो मानोपयुक्तो मायोपयुक्तो
लोभोपयुक्तः, एकत्वेन चत्वारो जाताः, क्रोधोपयुक्ता मानोपयुक्ता मायोपयुक्ता लोभोपयुक्ता; बहुत्वेनापि चत्वारः, सर्वे एकक्र-
योगा अष्टौ, अथ द्विक्रयोगे चतुर्विंशतिभङ्गा यथा-क्रोधोपयुक्तो मानोपयुक्तः १ क्रोधोपयुक्ता मायोपयुक्तः ६ क्रोधोपयुक्तो मानो-
पयुक्ताः ३ क्रोधोपयुक्ता मानोपयुक्ताः ४ एवं क्रोधोपयुक्तो लोभोपयुक्तः १० क्रोधोपयुक्तो लोभोपयुक्ताः ११ मानो-
पयुक्ताः ७ क्रोधोपयुक्ता मायोपयुक्ताः ८ क्रोधोपयुक्तो लोभोपयुक्तः १२ मानोपयुक्ता लोभोपयुक्ताः १३ मायो-
पयुक्ता लोभोपयुक्ता मायोपयुक्ताः १४ एवं क्रोधोपयुक्तो लोभोपयुक्तः १५ मानोपयुक्ता लोभोपयुक्तः १६ मानो-
पयुक्ता मायोपयुक्ता मायोपयुक्ता लोभोपयुक्ताः १७ मानोपयुक्तो लोभोपयुक्तः १८ मायोपयुक्ता लोभोपयुक्ताः २३ मायो-
पयुक्ता मायोपयुक्ताः १६ एवं मानोपयुक्तो लोभोपयुक्तः २१ मायोपयुक्ता लोभोपयुक्ता ४ मानलोभाभ्यां ४ मायालो-
पयुक्ता लोभोपयुक्ताः २०, एवं मायोपयुक्तो लोभोपयुक्तः २१ क्रोधलोभाभ्यां ४ क्रोधलोभाभ्यां ४ मानमायाभ्यां ४ मानलोभाभ्यां ४
पयुक्ता लोभोपयुक्ताः २४, एवं क्रोधमानाभ्यां ४ क्रोधमायाभ्यां ४ चत्वारो भवन्ति, सर्वे मीलितता जाताश्चतुर्विंशतिभिताः, त्रिकसंयोगे द्वात्रिंशद् भवन्ति,
यथा क्रोधोपयुक्तो मानोपयुक्तो मायोपयुक्तः १, क्रोधोपयुक्तो मानोपयुक्तो मानोपयुक्तो मायोपयुक्ताः ६ क्रोधो-
पयुक्ता लोभोपयुक्तो मानोपयुक्तो मायोपयुक्तः ५, क्रोधोपयुक्ता मानोपयुक्तो मानोपयुक्तो लोभोपयुक्तः ९ क्रोधोपयुक्तो
पयुक्ता मानोपयुक्ता मायोपयुक्तः ४, क्रोधोपयुक्ता मानोपयुक्ता मायोपयुक्ता ८ क्रोधोपयुक्तो मानोपयुक्तो लोभोपयुक्तः ९ क्रोधोपयुक्तो

मानोपयुक्तो लोभोपयुक्ताः १० क्रोधोपयुक्तो मानोपयुक्ताः लोभोपयुक्तः ११ क्रोधोपयुक्तो मानोपयुक्ता लोभोपयुक्ताः १२ क्रोधो-
पयुक्ता मानोपयुक्तो लोभोपयुक्तः १३ क्रोधोपयुक्ता मानोपयुक्तो लोभोपयुक्ताः १४ क्रोधोपयुक्ताः मानोपयुक्ता लोभोपयुक्तः १५
क्रोधोपयुक्ता मानोपयुक्ता लोभोपयुक्ताः १६ क्रोधोपयुक्तो मायोपयुक्तो लोभोपयुक्तो मायोपयुक्तो लोभोपयुक्ताः
१७ क्रोधोपयुक्तो मायोपयुक्ता लोभोपयुक्ताः २० क्रोधोपयुक्ता मायोपयुक्तो लोभोपयुक्तो लोभो-
पयुक्तः २१ क्रोधोपयुक्ता मायोपयुक्तो लोभोपयुक्ताः २२ क्रोधोपयुक्ता मायोपयुक्ता लोभोपयुक्ता मायोपयुक्ता
लोभोपयुक्ताः २४ मानोपयुक्तो मायोपयुक्तो लोभोपयुक्तो मायोपयुक्तो लोभोपयुक्ताः २६ मानोपयुक्तो मायो-
पयुक्ता लोभोपयुक्तः २७ मानोपयुक्तो मायोपयुक्ता लोभोपयुक्तो मायोपयुक्ता लोभोपयुक्तः २९, मानोपयुक्ता
मायोपयुक्तो लोभोपयुक्ताः ३०, मानोपयुक्ता मायोपयुक्ता लोभोपयुक्ताः ३१, मानोपयुक्ता लोभोपयुक्ता लोभोपयुक्ताः ३२, क्रोध-
मानमायात्रिकेऽथै क्रोधमानलोभेऽथै क्रोधमायालोभेऽथै मानमायालोभेऽथै, एवं त्रिकसंयोगैर्जाता ३२ भेदाः, चतुष्कसंयोगे
षोडश भवन्ति, यथा क्रोधोपयुक्तो मानोपयुक्तो मायोपयुक्तो लोभोपयुक्तः १, क्रोधोपयुक्तो मानोपयुक्तो मायोपयुक्तो लोभोपयुक्ताः
२ क्रोधोपयुक्तो मानोपयुक्तो मायोपयुक्ता लोभोपयुक्तः ३, क्रोधोपयुक्तो मानोपयुक्तो मायोपयुक्ताः लोभोपयुक्ताः ४, क्रोधोपयुक्तो
मानोपयुक्ता मायोपयुक्तः लोभोपयुक्तः ५ क्रोधोपयुक्तो मानोपयुक्ताः मायोपयुक्तो लोभोपयुक्ताः ६, क्रोधोपयुक्तो मानोपयुक्ता
मायोपयुक्ताः लोभोपयुक्तः ७, क्रोधोपयुक्तो मानोपयुक्ता मायोपयुक्ता लोभोपयुक्ताः ८, क्रोधोपयुक्ता मानोपयुक्तो मायोपयुक्तो लोभो-
पयुक्तः ९, क्रोधोपयुक्ता मानोपयुक्तो मायोपयुक्तो लोभोपयुक्ताः १० क्रोधोपयुक्ता मानोपयुक्तो मायोपयुक्ता लोभोपयुक्तः ११

क्रोधोपयुक्ता मानोपयुक्ता लोभोपयुक्ताः १२, क्रोधोपयुक्ता मानोपयुक्ता मायोपयुक्तो लोभोपयुक्तः १३ क्रोधोप-
युक्ता मानोपयुक्ता मायोपयुक्तो लोभोपयुक्तः १४ क्रोधोपयुक्ता मानोपयुक्ता मायोपयुक्ता लोभोपयुक्तः १५ क्रोधोपयुक्ता मानोपयुक्ता
मायोपयुक्ता लोभोपयुक्ताः १६, एवं सर्वे जाताः अशीतिर्भङ्गाः, भगवतीप्रथमशते पञ्चमोद्देशके भङ्गकसङ्ख्या ॥
॥ अथ अवगाहनाद्वारम् ॥ तत्र 'ओगाहणठिति' ति अवगाहन्ते-आसते यस्यां सा अवगाहना-तनु; तदाधारभूतं च क्षेत्रं, तस्याः
स्थानानि-प्रदेशवृद्धा विभागा अवगाहनास्थानानि, तत्र 'जहृपिण' ति जघन्या अङ्गुलासङ्ख्येयभागमात्रा सर्वनरकेषु 'तप्पाउरगु' ति
तत्रायोप्योत्कर्विका, यथा त्रयोदशप्रस्तटे धनुस्सप्तकं हस्तत्रयमङ्गुलपट्टं च, 'जहृपिणयाए' ति एकादिसङ्ख्यातान्तप्रदेशाधिकजघ-
न्यावगाहनायां वर्चमानानां नारकाणां लोकात्वात् क्रोधाद्युपयुक्त एकोऽपि लभ्यते अतोऽशीतिर्भङ्गाः, 'असंखेज्जपांस' ति
असङ्ख्यातप्रदेशाधिकायां तत्रायोप्योत्कृष्टायां च नारकाणां बहुत्वात् क्रोधे बहुत्वसद्भावान्मानानादिष्वेकत्वबहुत्वसम्भवात् २७
भङ्गाः, शरीरद्वारे सत्तावीसं भङ्गाः, वैक्रियतैजसकर्मणवपुःपु सप्तविंशतिर्विच्येति, ननु विग्रहगतौ केवले-तैजसकर्मणशरीरे स्याताम्,
तयोर्स्वल्पत्वेनाशीतिर्भङ्गानां सम्भवति, कथमुच्यते तयोः सप्तविंशतिरेवेति, अत्रोच्यते, संत्यमेतत्, केवलं वैक्रियवपुःसुगतयोस्त-
योरिहाश्रयणं, केवलयोस्तयोश्चानाश्रयणमिति सप्तविंशतिरेव, 'छण्हं संघयणणी' ति पण्णां-संहननानां मध्यदे-
कतरेणापि संहनेनासंहननी, कस्मादित्याह-'नेचडी' ति, नैवास्थ्यादीनि तेषां सन्ति, अस्थिसञ्चयरूपं च संहननमुच्यते अतोऽसंह-
ननी, 'अपिठ्ठ' ति इष्यन्ते स्मेतीषाः तत्रियेधादनिष्ठाः अकान्ताः 'अमणुण्ण' ति-न मानसिकसंवेदनेन शुभतया ज्ञायन्ते इत्य-
मनोज्ञाः, 'अमणाम' ति न मनसा अम्यन्ते-गम्यन्ते पुनः २ सरणतो ये ते अमनोऽमाः 'संघायत्ताए' ति सङ्घाततया शरीर-

रूपसञ्चयतयेत्यर्थः, संस्थानद्वारे 'किसंठिय'त्ति किं संस्थितं-संस्थानं येषां तानि किसंस्थितानि, 'भवधारणि'त्ति भवधारणं-निजजन्मातिवाहनं प्रयोजनं येषां तानि भवधारणीयानीति, 'उत्तरवेउच्च'त्ति पूर्ववैक्रियापेक्षया उत्तरकालभावीनि वैक्रियाणि, 'हुंडसंठिय'त्ति सर्वत्रासंस्थितानि, दृष्टिद्वारे 'सम्मामिच्छादंसणे असीइ'त्ति (सू०४७) मिश्रदृष्टीनामल्पत्वात्, तद्भावस्यापि च कालतोऽल्पत्वादेकोऽपि लभ्यते इत्यशीतिर्भङ्गाः । ज्ञानद्वारे 'तिच्चि नाणाइं नियम'त्ति ये ससम्यक्त्वा नरक-उत्पद्यन्ते तेषां प्रथमसमयादारभ्य भवप्रत्ययस्यावधिज्ञानस्य भावात् त्रिज्ञानिन एव ते, ये तु मिथ्यादृष्टयस्ते संज्ञिभ्योऽसंज्ञिभ्यश्चोत्पद्यन्ते, तत्र ये संज्ञिभ्यस्ते भवप्रत्ययादेव विभङ्गस्य भावाच्चिज्ञानिनो, ये त्वसंज्ञिभ्यस्तेषामाद्यादन्तमूहूर्त्तत्वं परतो विभङ्गोत्पत्तिरिति तेषां पूर्वमज्ञानद्वयं, पश्चाद् विभङ्गोत्पत्तावज्ञानत्रिकमित्युच्यते—'तिण्णि अण्णाणाइं भयणाए'त्ति, भजनया—विकल्पनया, कदाचित् द्वे कदाचित्रीणि इत्यर्थः, अत्रार्थे गाथे स्याताम्—'अस्सन्नी नरएसुं पज्जतो जेण लहइ विडंभंगं । नाणां तिन्नेव तओ अन्नाणा दोण्णि तिण्णव ॥१॥ सन्नी नेरइएसुं उरलपरिच्चायणंतरे समए । विडंभंगं ओहिं वा अविग्गहे विग्गहे लहइ ॥२॥' आभिमिनोधिकज्ञानवत् सप्तविंशतिभङ्गोपेतानि आद्यानि त्रीणि ज्ञानानि वा, इह च त्रीणि ज्ञानानि इति यदुक्तं. वद्वाभिमिनोधिकस्य पुनर्गणनेन, अन्यथा द्वे एव ते वाच्ये स्यातां, 'तिण्णि अण्णाणाइं' इत्यत्र यदि मतिश्रुताज्ञाने विभङ्गात् पूर्वकालभाविनी विवक्ष्येते तदाऽशीतिर्भङ्गा लभ्यन्ते, अल्पत्वात्तेषां, किन्तु जघन्यावगाहनास्ते, ततो जघन्यावगाहनाश्रयणैवाशीतिर्भङ्गास्तेषां ज्ञेयाः, योगद्वारे 'एवं कायजोए'त्ति इह यद्यपि केवलकर्मण्काययोगेऽशीतिर्भङ्गाः सम्भवन्ति तथापि तस्याविवक्षणात् सामान्यकाययोगाश्रयणाच्च सप्तविंशतिरूक्ताः । उययोगद्वारे 'सागरोवउत्त'त्ति आकारो-विशेषांशग्रहणशक्तिस्तेन सहेति साकारः, तद्विपक्षो निराकारः,

सामान्यग्राहीत्यर्थः, 'पाणत्तं लेसासु'त्ति स्तनप्रभावच्छेषपृथिवीप्रकरणान्यधेयानि, केवलं लेस्यासु विशेषः, तासां भिन्नत्वात्, तदर्शनायाह—'तइयाए मीसिय'त्ति चालुक्यप्रभायां उपरितनरकेषु कापोता, अधस्तनेषु नीललेस्या स्यादिति यथासम्भवं प्रश्रहने उत्तरह्रस्वे चाध्येतव्ये, गाथानुसारतः सूत्रामिलाप एवं कार्यः 'सकरप्पभाए णं भंते! पणवीसाए नरयावाससयसहस्सेसु एकमेकंसि णिरयावासंसि कइ लेसाओ पं०१, गो०!, एगा काउलेस्सा पणत्ता, सकरप्पभाए णं भंते! जाव काउलेसाए वट्टमाणा णेरइया किं कीहोवउत्ता इत्यादि जाव सत्तावीसं भङ्गाः, असुरकुमारप्रकरणे 'पडिलोमा भंग'त्ति(सू०४८)नारकप्रकरणे हि क्रोधमानादिना क्रमेण भङ्गकनिर्देशः कृतः, असुरकुमारप्रकरणेषु तु लोभमायामानक्रोधादयः प्रतिलोमतो वाच्याः, अत एवाह—'सन्वेडवि ताव होजा लोभोवउत्ता, देवा हि प्रायो लोभदन्तः स्युः तेनासुरकुमाराः सर्वेऽपि लोभोपयुक्ताः १, द्विकसंयोगे तु लोभोपयुक्तत्वे बहुत्वं मायोपयुक्तत्वे एकत्वबहुत्वाभ्यां द्वौ भङ्गौ, एवं सप्तविंशतिर्भङ्गाः 'पाणत्तं जाणियव्वं'ति, नारकाणामसुरादीनां संहनन-संस्थानलेस्यासु नानात्वं ज्ञातव्यमिति, 'चउसड्डीएणं भंते! असुरकुमारावाससयसहस्सेसु एगमेगंसि असुरकुमारावासंसि असुरकुमा-राणं सरीरा किंसंघयणी १, गो०! असंघयणी, जे योगला इडा कंता ६ ते तेसिं संधायचाए परिणमंति, एवं संठाणेवि, नवरं भवधारणिजा समचउरंसंसंठिया, उत्तरवेउव्विया अन्नयसंठाणसंठिया, एवं लेसासुवि, कति लेस्साओ पं०१, गो०! चत्तारि तं० किण्हा नीला काउ तेउलेसा, चउसड्डीए णं जाव किण्हेलेस्साए वट्टमाणा किं कोहावउत्ता ४ १, गो०! सन्वेडवि ताव होजा लोहो-वउत्ता, एवं नीला काउ तेउएवि, नागकुमारादिषु चुलसीए नागकुमारावाससयसहस्सेसु इत्येवं प्रश्रहनेषु नानात्वमवगम्य सूत्रा-मिलापः कार्य इति । एवं पुढं विक्काइयाणं सन्वेसुंवि ठाणेसु अभंगयं(४९)एकैकस्मिन् पृथिवीकायिके कपायोपयुक्ताः बहवो लभ्यन्ते

तेनाभङ्गकं दशस्वपि स्थानेषु योज्यं, नवरं 'तेजलेसाए'त्ति पृथ्वीकायिकलेश्याद्वारे तेजोलेश्या वाच्या, सा च यदा देवलोका-
च्युतो देव एकोऽनेका वा पृथ्वीभूत्पद्यते तदा सा स्यात्, तत्र तदेकादिभवनदशीतिर्भङ्गाः स्युः, शेषाणि तु नारकवद्वाच्यानि,
'गाणत्तं जाणियच्चं'ति नानात्वं यत् पूर्वोक्तं, तच्चैवं शरीरादिषु सप्तसु ज्ञेयम्—'असंखिज्जेषु णं पुढविकाइयावासासयसहस्सेसु
पुढवीकाइयाणं कइ सरीरगा पं०?, गो०! तिण्णि, तं०—ओरालिए तेयए कम्मए, एतेषु च 'कोहोवउत्ता' इत्यादि वाच्यं, तथा
'असंखेज्जा णं पुढवीकाइया णं किंसंययणी?', तथैव नवरं पोगला अमणुन्ना मणुन्ना सरीरसंघायत्ताए परिणमंति' एवं संस्थानद्वारे-
ऽपि, 'किंसंठिया पणत्ता ?, गो०! हुंडसंठियाचि' इति वाच्यं, न तु 'दुचिहा सरीरगा पणत्ता, तं०—भवधारणिज्जा उत्तरवेउव्विया-
ये'ति, यतः पृथ्वीकायिकानां तदभावात्, अथ लेश्याद्वारे—'पुढवीकाइया णं भंते! कइलेसा पं०?, गो०! चत्तारि, तं०—किण्हा नीला
काउ तेउ' आद्यासु तिसृज्वभङ्गकमेव, तेजोलेश्याविधिः पूर्वोक्त एव, दृष्टिद्वारे इदं वाच्यं—'असंखेज्जपुढविकाइयाणं किं सम्महिट्ठी-
मिच्छं० सम्मामिच्छं०?, गो०! मिच्छहिट्ठी', शेषं तथैव, ज्ञानद्वारे 'पुढविकाइया णं भंते! आणी अन्नाणी?, गो०! अन्नाणी' योग-
द्वारे 'पुढविकाइया किं मणजोगी वयं० कायजोगी ?, गो०! नो मण० नो वयं० कायजोगी'। 'एवं आउकाइयावि'त्ति, पृथ्वी-
वदपृकायिका वाच्याः, दशस्वपि स्थानेषु अभङ्गा वाच्याः, तेजोलेश्यायामपि तथैवाशीतिर्भङ्गाः, यतो देवश्च्युतोऽत्र उत्पद्यत इति। 'तेउ-
काए' इत्यादि, 'सन्वेसुवि ठाणेषु'ति स्थितिस्थानादिदशस्वपि अभङ्गकं, क्रोधाद्युपयुक्तानामेकैदेव बहूनां तेषु भावात्, इह देवो
नोत्पद्यत इति तेजोलेश्या तेषु नास्ति, ततस्तदसम्भवान्नाशीतिरपीत्यभङ्गकं, एतेषु सत्राणि पृथ्वीकायसमानि, केवलं वायुकायसत्रेषु
शरीरद्वारे एवमध्येयं—'असंखिज्जेषु णं भंते! वाउकाइयाणं कइ सरीरगापं०?, गो०! चत्तारि तं०—ओरालिए वेउव्विए तेयए कम्मए'

‘वणफ्फइ’त्ति वनस्पतयः पृथ्वीवद्वाच्याः, दशस्वधि स्थानकेषु भङ्गकाभावात् तेजोलेख्यायां च तथैवाशीतिभङ्गसङ्गावावदिति ।
 ननु पृथिव्यव्वनस्पतीनां दृष्टिद्वारे सास्वादनभावेन सम्यक्त्वं कर्मगन्धेष्वस्युपगम्यते, तत एव च ज्ञानद्वारे मतिज्ञानं श्रुतज्ञानं च,
 अल्पात्रैत एव ततोऽशीतिर्भङ्गाः सम्यग्दर्शनाभिनिन्नोधिकश्रुतज्ञानेषु भवन्तु, नैवं, पृथिव्यादिषु सास्वादनभावात्सात्यन्तविरलत्वेन
 ‘वेदिय’त्ति(सू०५०)जेहिं ठाणेहिं गोरइयाणं असीति भंगा तेहिं ठाणेहिं वेदियतेदियचउरिंदियाणं असीइं चेव, तत्र एकादिसङ्ख्या-
 तान्तसमयाधिकायां जयन्यस्थितौ ? जघन्यावागाहनायां च २, तत्रैव च सङ्ख्येयान्तप्रदेशदृष्ट्यायां ३ मिश्रदृष्टौ ४ च, नारकाणाम-
 शीतिर्भङ्गाः उक्ताः, विकलेन्द्रियाणामप्येतेषु स्थानेषु मिश्रदृष्टिवर्जेष्वशीतिरेव, अल्पत्वात् तेषां क्रोधाद्युपयुक्त्यैकैकस्य सम्भवात्,
 मिश्रदृष्टिस्तु विकलेन्द्रियेषु न स्यात् इति न विकलेन्द्रियाणां तत्राशीतिभङ्गसम्भव इति, इहैव विशेषाभिधानायाह—‘णवर’मिति,
 दृष्टिद्वारे ज्ञानद्वारे च नारकाणां सप्तविंशतिरुक्ता विकलेन्द्रियाणां तु अब्महियंति, अभ्यधिकानि अशीतिर्भङ्गकानां च भवति, क्वे-
 त्याह—सम्यक्त्वे, अल्पीयसां हि विकलेन्द्रियाणां सास्वादनभावेन सम्यक्त्वं, अल्पत्वाच्च तेषामेकत्वस्यापि सम्भवादशीतिर्भङ्गाः, एवं
 मतिज्ञाने श्रुतज्ञाने च, तथा ‘जेही’त्यादि, येषु स्थानेषु नारकाणां सप्तविंशतिर्भङ्गाः तेषु स्थानेषु द्वित्रिचतुरिन्द्रियाणां भङ्गका-
 भावः, तानि च प्रागुक्ताशीतिभङ्गस्थानावशेषाणि मन्तव्यानि, भङ्गकाभावश्च क्रोधाद्युपयुक्तानामेकैव बहूनां भावादिति, विक-
 लेन्द्रियसङ्घाणि पृथ्वीकायसङ्घाणीवाध्येयानि, नवरमिह लेख्याद्वारे तेजोलेख्या नाध्येतव्या, दृष्टिद्वारे वेइंदिया णं भते ! किं सम्म-
 दिही मिच्छ०सम्मामिच्छ०?, गो०! सम्मादिही मिच्छ०(णो)सम्मामिच्छदिही’,सम्मइंसणे वट्टमाणा वेइंदिया किं कोहोवउत्ता’इति प्रश्ने

उत्तरमशीतिभङ्गाः, ज्ञानद्वारं च वेद्दिया णं भंते ! किं नाणी अन्नाणी ?, गो० ! नाणीचि अन्नाणीवि, जइ नाणी दुनाणी-मइनाणी सुयनाणी' ज्ञेपं तथैवाशीतिभङ्गाः । योगद्वारे-वेद्दिया णं भंते ! किं मण० वय० कायजोगी ?, गो० ! गोमण० वय० कायजोगीवि, एवं त्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियसूत्राण्यपि । 'पंचिंदिए' इत्यादि, 'जहिं सत्तावीसं भंग'त्ति यत्र नारकाणां सप्तविंशतिभङ्गास्तत्र पञ्चेन्द्रियतिरथा अभङ्गकं, तच्च जघन्यस्थित्यादिकं पूर्वदर्शितमेव, भङ्गकाभावश्च क्रोधाद्युपयुक्तानां बहूनां भावाद्, एकदैव तेषु भावादिति सूत्राणीह नारकसूत्रवदध्ययानि, नवरं शरीरद्वारे अयं विशेषः, 'असंखिजेसु णं भंते ! पंचिंदियतिरिक्खजोणियावासेसु पंचिंदियतिरिक्खजोणिया णं केवइया सरीरा पं०?, गो० ! चत्तारि, तं०-ओरालिए वेउव्विए तेयए कम्मए' सर्वत्र चाभङ्गकं तेषां । संहननद्वारे, 'पंचिंदियतिरिक्खजोणियाण किं संबयणा पं०?, गो० ! छ सं०' एवं संस्थाने छ संठाणा । लेख्याद्वारे 'छ्छेसा' मणु-स्सावि'त्ति यथा नारका दशसु द्वारेषु अभिहिताः तथा मनुष्याः स्युः, 'जेहि'त्ति तत्र नारकाणां जघन्यस्थितौ एकादिसङ्ख्या-तान्तसमयाधिकायां ? जघन्यावगाहनायां २ तस्यामेव सङ्ख्यातान्तप्रदेशाधिकायाम् ३ मिश्रे च ४ अशीतिभङ्गा उक्ताः, मनुष्या-णामभ्येतेष्वशीतिभङ्गाः, तत्कारणं च तदल्पत्वमेव, नारकाणां मनुष्याणां च सर्वथा साम्यपरिहारायाह- 'जेसु सत्तावीस'न्ति नारकाणां येषु सप्तविंशतिरुक्ता मनुष्याणां तेष्वभङ्गकं, यतो नारकाणां बाहुल्येन क्रोधोदय एव स्यात् तेन तेषां सप्तविंशतिभङ्गा उक्त-स्थानेषु युज्यन्ते, मनुष्याणां तु प्रत्येकं क्रोधाद्युपयोगवतां बहूनां भावान्न कषायोदये विशेषोऽस्ति, तेन तेषां तेषु स्थानेषु भङ्गकाभावः, इहैव विशेषमाह- 'नवरं'त्ति येषु स्थानकेषु नारकाणामशीतिः तेषु मनुष्याणामप्यशीतिः, तथा 'जेसु सत्तावीसा तेषु अभंगयं' नवरं मनुष्याणामिदमभ्यधिकं, यदुत-जघन्यस्थितौ नेयामशीतिः, नतु नारकाणां तत्र सप्तविंशतिरुक्तेति अभङ्गकं, तथा आहारकशरीर-

वतां अशीतिः, आहारकृतां मनुष्याणामल्पत्वात्, नारकाणां तु तन्नास्त्येव, इत्येतदभ्यधिकं मनुष्याणामिति, इह च नारकद्वयाणां मनुष्यद्वयाणां च शरीरादिषु चतुर्षु ज्ञानद्वारे विशेषमाह—‘असंखिज्जेषु गं भंते! मणुसा किंकोहोवउत्ता? गो०! पंच, तं०—उरा० वेउ० आहारए तेयए कम्मए, असंखिज्जेषु गं जाव ओरालियमरीरे वट्टमाणा भंते! मणुसा किंकोहोवउत्ता? गो०! पंच, कीद्दवउत्ता ४’ एवं सर्वशरीरेषु, नवरमाहारकेवशीतिभिज्जानां वाच्या, एवं संहननद्वारेऽपि ‘मणुसा गं भंते! किंसंययणा पं०? गो०! छ,’ संस्थानद्वारे ‘छसंठाणा’ लेख्याद्वारे ‘छहेसा’ ज्ञानद्वारे ‘नाणाणि पंच जाव केवलनाणं’ एषु च केवलवज्जेषु अभङ्गकं केवले तु कयायोदय एव नास्ति इति। ‘वाणमंतरे’ त्यादि व्यन्तरादयो दशस्वपि स्थानेषु भवनपतिवद्वाच्याः, यत्र असुरादीना- मशीतिभिज्जा यत्र च सप्तविंशतित्त्र व्यन्तरादीनामपि ते तथैव वाच्याः, भङ्गकास्तु लोभमादौ कृत्वा ‘लोहोवउत्ता’ इत्यध्येयाः भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कादीनां विशेषमाह—‘णवरं णाणत्तं जाणियच्चं जं जस्संत्ति, यत् लेख्यादिगतं यस्य ज्योतिष्कादेस्तत् लेख्यादयस्तिस्सो लेख्या वाच्याः, ज्ञानद्वारे ज्ञानानि अज्ञानानि च त्रीणि ज्ञानानि अज्ञानानि च त्रीणि, असंखिजां वेसाणियावासंसि केवइया छिइठाणा पणत्ता?’ इत्यादि ॥ इति प्रथमशते पञ्चमोद्देशकविवरणम् ॥

अथ षष्ठो व्याख्यायते, ‘जावत्ते’ इत्यादिदर्शनायाह—‘जावइयाओ’त्ति (५१ सू०) यत्परिमाणत् ‘उवासंतराओ’त्ति अवकाशान्तरात् आकाशविशेषात् अवकाशरूपान्तरालाद्वा, यावत्याकाशे स्थित इति, ‘उदयत्ते’त्ति उदयन्—उद्गच्छन् ‘चक्खु-

फरिसं'ति चक्षुषो-दृष्टेः स्पर्श इव स्पर्शो, न तु स्पर्श एव, चक्षुषोऽप्राप्तकारित्वात्, 'हृद्वं'ति शीघ्रं, स सूर्यः सर्वाभ्यन्तरमण्डले
सप्तत्वारिंशति योजनानां सहस्रेषु द्वयोः शतयोः त्रिपटौ च साधिकायां वर्तमान उदये दृश्यते, तदस्तमयेऽप्येवं इति, मण्डल-
विचारः स्थानान्तरादवसेयः । 'सञ्चओ समंत'त्ति सर्वतो दिक्षु, समन्तात् विदिक्षु च, 'ओभासइ'त्ति अवभासयति ईषत्
स्थूलमेव प्रकाशयति, 'उज्जोवेइ' भृशं उद्योतयति, 'तवेइ'त्ति तपति-शीतनाशं कुर्यात् इति, (प्रभासयति) यथा स्रक्ष्मं वस्तु दृश्यते
तथा कुर्यात् इति, अथ क्षेत्रमाश्रित्याह-'तं भंते'त्ति यत् क्षेत्रमवभासयति उद्योतयति तपति प्रभासयति तत् क्षेत्रं किं भदन्त !
स्पृष्टं अस्पृष्टं वाऽवभासयति ?, इह यावत्करणादिदं दृश्यं, गो०! पुढं, नो अपुढं ओभासेइ, तओ ओगाढं अणोगाढं ?, गो०! ओगाढं,
नो अणोगाढं, एवं अणंतरोगाढं, नो परंपरोगाढं, तं भंते ! किं अणुयं चायसोभासइ ?, गो०! अणुपि ओभासेइ वायरंपि ओभा-
सेइ, तं किं उडुं तिरियं अहे ओभा०!, गो०! उडुपि ३, तं भंते ! किं आहं मज्जे अंते ओभासेइ ?, गो०! आहंपि ३, तं भंते !
सविसए अविसए ?, गो०! सवि० नो अविसए, तं भंते ! आणुपुळ्ळि अणुपुळ्ळि ओभा०!, गो०! आणुपु० नो अणुपुपु०, तं
भंते ! कइदिसि ओभासइ ?, गो०! णियमा छदिसिं'ति, एतेषां पदानां 'उज्जोइ०'इति पदत्रयेण योजना वाच्या, 'पुडुं'ति स्पृष्टं क्षेत्रं
प्रभासयति, अथ स्पर्शनामाह-'से नूणं'ति, 'सञ्चवंति'त्ति प्राकृतत्वात् सर्वतः सर्वासु दिक्षु 'सञ्चवंति'त्ति सर्वेण वा आतपेन
आसिः-प्राप्तिर्यस्य क्षेत्रस्य तत्सर्वासि, सर्वेण वा आतपेन आपो-व्याप्तिर्यस्य तत्सर्वासि, सह व्यापेन आतपव्याप्त्या यत् तत्सर्व्यापं,
इतिशब्दः सामान्यार्थः, 'कुसमाणकालसमयंमि'त्ति स्पृश्यमानक्षणे, अथवा स्पृशतः सूर्यस्य स्पर्शनायाः कालसमयः स्पृश-
त्कालसमयः, आतपेनेति गम्यते, यावत् क्षेत्रं स्पृशति सूर्यः; 'ताचइयं'ति तावत् क्षेत्रं स्पृश्यमानं स्पृष्टमिति, 'हन्ते'त्युत्तरं

सृज्यमानसृष्टयोश्चैकत्वं मन्तव्यमिति प्रथमब्रूयात्, स्पर्शनामेवाधिकृत्याह--'लोक्यंते भन्ते! अलोयन्तं'ति (५२ ख०) लोकान्तः सर्वतोऽलोकान्तं अलोकान्तो लोकान्तं, इहापि 'पुढं कुसह'इति, योज्यं, यावन्नियमात् पद्द्विदिशः, एतद्भावना चैवं--सृष्टमलोकान्तं वधानेन सम्बद्धं, न तु परम्परावगाहं, शृङ्खलाकटिकावत् परम्परासम्बद्धं, तं चाणुं सृष्टति, अलोकात्तप्रदेशमात्रं, यद्भवत्वात्, तद्वत्त्वत्वात्, तसूर्ध्वमधस्तिर्यग् च सृष्टेत्, ऊर्ध्वदिदिक्षु लोकान्तस्यालोकान्तस्य च भावात्, तमादौ सध्वेऽन्ते च विधि, तं चाणुपूर्व्या, आदिमध्यान्तकल्पनात्, तिर्यगूर्ध्वोभोलोकग्रान्तानां, तं च स्वविप्रे सृष्टति सृष्टावगाढादौ, नाविपयेऽसृष्टादानैव न स्यात्, तं च पद्दु दिक्षु सृष्टेत्, लोकान्तस्य पार्श्वतस्सर्वतोऽलोकान्त इत्यवस्थानतया सृष्टेत्, अन्यथा तु स्पर्श-सम्प्रमाणत्वात्, विदिशां च तत्परिहारेण भावात्, एवं द्वीपसागरान्तद्वयेषु सृष्टादिपदभावना कार्या, द्वीपान्तसागरान्ते 'द्विषिंसं'ति वाच्या, पूर्वादिदिशां तु प्रतीतैव, समन्ततस्तेषामवस्थानात्, 'उदयन्ते पोतन्तं'ति, नद्याणुदकान्तं पोतान्तं-नौपर्यवसानं, इहाप्यु-च्छ्रयापेक्षया ऊर्ध्वदिक्स्पर्शना वाच्या, जलनिमज्जने वेति, 'छिदन्ते दूंसन्तं'ति, छिद्रान्तो 'दूंसन्तं'ति छिद्रान्तो दूष्यान्तं-वहान्तं रन्ध्रापेक्षया लोकान्तत्त्वावत् पद्दिक्रस्पर्शना भावयित्वा, 'द्वयन्ते'ति, इह छायाभेदेन पद्दिगुणानैवम्--आतपे व्योमवर्षिप-

श्लिप्रमृतिद्रव्यस्य या छाया तदन्त आतपान्तं चतुर्दिक्षु स्पृशति सः, तथा तस्या एव छायाया भूमेः सकाशात् तत् द्रव्यं यावदु-
च्छ्रयोऽस्ति, ततश्च छायान्त आतपान्तं ऊर्ध्वमधश्च स्पृशति, अथवा प्रासादवरण्डिकादीर्या छाया तस्या भिचेरवतरन्त्या आरोहन्त्या
वा अन्त आतपान्तमूर्ध्वमधश्च स्पृशतीति, अथवा छायातपयोरेव पुङ्गलानां असङ्ख्येयप्रदेशावगाहित्वादुच्छ्रयसद्भावस्तत्सद्-
भावाच्चोर्ध्वाधोविभागः, ततः छायान्त आतपान्तमूर्ध्वमधश्च स्पृशेत् इति भावनीयं । स्पर्शनाधिकारात् प्राणातिपातादिपापस्थानक-
र्मस्पर्शनामाह—‘अत्थि’त्ति, (५३ सू०) अस्ति अयं पक्षः, ‘किरिया कज्जइ’ इति क्रियत इति, क्रिया—कर्म सा क्रियते—भवति,
‘पुङ्गु’त्यादि, व्याख्या पूर्ववत्, ‘कडा कज्जइ’त्ति कृता भवति, अकृतस्य कर्मणोऽभावात्, आत्मकृतमेव कर्म स्यात्, नान्यथा,
‘अणाणुपुञ्चि’त्ति, पूर्वपश्चाद्विभागो यत्र नास्ति सा अनापुपूर्वी उच्यते, ‘जहा नेरइया तथा एगिंदियवज्जा भाणियव्वा’
नारकवदसुरादयो वाच्याः एकेन्द्रियवर्जाः, तेषां हि दिक्पदे ‘निव्वाघाएणं छइसिं, वाघायं पडुच्च सिय तिदिसंति’ इत्यादि
विशेषामिलापस्य जीवपदोक्तस्य भावाद्, अत एवाह—‘एगिंदिया जहा जीवा तथा भाणियव्वा, ‘पेज्ज’त्ति, अनभिव्यक्त-
मायालोभस्वभावमभिज्जमात्रं प्रेम, ‘दोसे’त्ति अनभिव्यक्तक्रोधमानस्वरूपमप्रीतिमात्रं द्वेषः, ‘अब्भक्खाणे’त्ति असद्दोषावि-
ष्करणम्, ‘पेसुन्न’त्ति प्रच्छन्नमसद्दोषाविष्करणं, ‘परपरिचाए’त्ति प्रकीर्णं परेषां गुणदोषवचनं, ‘अरइरइ’त्ति अरतिः—मोहनी-
योदयाच्चित्तोद्वेगः रतिः—विषयेषु मोहनीयोदयाच्चित्ताभिरतिः, अरतिरतिरिति, ‘मायामोसे’ तृतीयकपायद्वितीयाश्रवयोः संयोगः,
अनेन च सर्वसंयोगा उपलक्षिताः, अथवा वेपान्तरकरणेन यत्परवच्चनं तन्मायामृषा, ‘मिच्छादंसणसल्ले’त्ति, मिथ्यादर्शन
शल्यमिव द्विविधव्यथानिवन्धनत्वात्, मिथ्यादर्शनशल्यमिति ॥ एवं गौतमद्वारेण कर्म प्रज्ञप्तम्, तच्च शाश्वतं, अतः शाश्वतानेव

लोकादिभावान् रोहकाख्याग्रनिष्ठारेण दर्शयितुमाह—'आलीने'ति (स. १४) युक्त्यागाश्रितः संलीनो वा 'अप'ति अनुगता-
पको युलुक्षिद्युगुणात् 'सत्तसे उवासन्तरे'ति तामपप्रथिल्या अपोवस्यकिलमिति, अत्र यद्भगवाद्या याल्या, तत्र 'उवासं'ति,
सप्त अवकाशान्तराणि 'नाम'ति तनुवाता ७ वनवाताः ७ 'नगउदहि'ति मनोद्वेषः यत्, 'पुदधि'ति या प्रल्लयः, 'हीन'ति
जम्बूद्वीयादयोऽसंख्याताः गगनरा-लक्षणादयोऽपि अत्र संख्याताः, 'वास'ति यानि भवतादीनि ७, 'नेरद्वयाड'ति २४ दण्डकाः,
'अन्धि'ति अस्तिकायाः पञ्च, 'समम'ति कालविभागाः, कर्मागद्यो लेभ्याः ६, पश्यो गिभ्याद्व्यारयः ३, दर्शनानि ४
ज्ञानानि ५ संज्ञाः ४ शरीराणि पञ्च गोयाः ३ उग्रयोगो ऋद्रुज्याणि ६ प्रदेशा अनन्ताः पर्ववा अपनन्ताः 'अद्'ति अतीतान्ना
अनगताद्वा रवन्ना वा, अत्रैवं द्वागिलपः 'पुनिं' गते ! लोपं पञ्च सञ्चदा'इति, एतानि यत्नानि शून्यज्ञानादिवान्द्विनिरासेन
विचिन्मवाणाध्यात्मिकवस्तुसाराचाभिधानार्थानि, शम्भुकृतत्वनिरासेन वाऽनादित्वाभिधानार्थानि । अत्र गीतपामणेनाह—'कद्वभिरा
पं'ति (स. ५५) आकाशप्रतिष्ठितो वातः तनुवातमगधातरूपः, तत्र चाकाशान्तरोपरिस्थितत्वात्, आकाशं तु सप्रतिष्ठितमेव, न
तत्प्रतिष्ठाचिंचा कार्या, तथा चातप्रतिष्ठित उदधिः, मनोदधेस्तनुगनवातोपरिस्थितत्वात्, आकाशं तु सप्रतिष्ठितमेव, न
सुपरिस्थितत्वात् स्तम्भभादीनां, चाङ्गुल्यापेक्षया वेदं उक्तं, अन्यथा इत्यत्राभारा पृथ्वी आकाशप्रतिष्ठितैव ३ सुषुप्तं, पृथ्वीप्रतिष्ठा
तारस्यसाधाराः प्राणाः, इदमपि प्रायिकमेव, यतः आकाशान्तिमानगिरिस्थिता अपि ते सन्ति इति ४, अर्जीयाः शरीरादिपुरुङ्गलाः, ते
जीवप्रतिष्ठिताः, जीवेषु तेषां स्थितत्वात् ५, जीवाः कर्मप्रतिष्ठिताः, कर्मसु अनुद्वयवत्सक्यपुरुङ्गलसम्युदयरूपेषु संतारिजीवानामाश्रि-
तत्वात्, अथवा जीवाः कर्मभिः प्रतिष्ठिताः—नास्कादिभावेनानाश्रिताः ६, तथा अर्जीया जीवासङ्गृहीता १, मनोभावादेः पुरुङ्गलानां

जीवैः सङ्गृहीतत्वात्, अथ जीवप्रतिष्ठितास्तथा अजीवा जीवसङ्गृहीता इत्येतयोः को भेदः?, उच्यते, पूर्वस्मिन् वाक्ये आधाराधेय-
भाव उक्तः, उत्तरे तु सङ्गाद्यसङ्गाहकभाव इति भेदः, यच्च यस्य सङ्ग्राह्यं तत्तस्याधेयमिति अर्थापत्तितः स्यात्, यथा अपूपस्य
तैलमित्याधाराधेयभावोऽप्युत्तरवाक्ये दृश्य इति ७, 'जीवा कर्मम'त्ति जीवाः कर्मसङ्गृहीताः, संसारिजीवानामुदयप्राप्तकर्मवश-
वर्तित्वात्, ये च यद्दशास्ते तत्र प्रतिष्ठिताः, यथा घटे रूपादय इत्येवमत्राप्याधाराधेयता दृश्या 'से जहानामए'त्ति, (सू०
५६) स यथानामकः कश्चित्पुरुषो वस्ति-दत्ति, 'आडोवे'त्ति आटोपयेत्—वायुना पूरयेत्, 'उष्पिं सियं'त्ति उपरिसितं 'पिङ्ग-
वन्धने' इति धातोः क्ते प्रत्यये चार्पत्वात्, सितं-वन्धं ग्रन्थिं वञ्चति-करोतीति 'से आडयाए'त्ति सः अप्कायः, 'तस्स वाड-
कायस्स'त्ति तस्य वायुकायस्य च 'उष्पिं'त्ति उपरितले सर्वोपरि तिष्ठति, 'हन्ते'त्युत्तरं, यथा वायुराधरो जलस्य एवमाधाराधे-
यभाव आकाशघनवातादीनामिति भावः, 'अथाहं'त्ति अस्ताधं-अगाधमिति, अस्ताधो वा निस्ताधस्तलमिवेति, 'अतरं'त्ति तरीतु-
मशक्यं 'अपोरिसं'त्ति न विद्यते पुरुषः प्रमाणमस्येति अपौरुष्यं 'पोगगले'त्ति कर्मशरीरादिपुद्गलाः 'अण्णमण्णबद्ध'स्ति
अन्योऽन्यं जीवाः पुद्गलानां पुद्गला जीवानां च सम्बद्धा इति, 'अण्णमण्णपुड्ड'त्ति पूर्वं स्पर्शनामात्रेण अन्योऽन्यं स्पृष्टा-
स्ततोऽन्योऽन्यं गाढतरसम्बद्धा इति 'अण्णमण्णमोगाढ'त्ति परस्परेण लेलीभावं गताः, स्नेहप्रतिबद्धा इति, अत्र रागादिरूपः
स्नेहः, 'अण्णमण्णघड'त्ति अन्योऽन्यं घटा-समुदायो येषां ते अन्योऽन्यघटाः तद्भावस्तथा तथा अन्योऽन्यघटतया 'हरए'त्ति
हृदो-नदः स्याद्-भवेत्, 'पुण्णे'त्ति पूर्णो-भृतः, 'पुण्णप्पमाणे'त्ति पूर्णप्रमाणः, तथा(यद्वा)पूर्णं जलेनात्मनो मानं यस्येति
पूर्णत्समानः 'वोलहमाणे'त्ति व्यपलोखन् अतिजलभरणात् छर्धमानजल इति, 'वोसड्ड'त्ति जलप्राचुर्यादेव कसन्-स्फारीभवन्

वर्द्धमान इति, 'समभरघट'ति रामभरघटो घट्येति समासः, रामभरघटः तद्भावात्तत्रा तथा रामभरघटतया रामभरघट इव सर्वथा भूतघटाकारतयेति, 'अहेण'ति अर्थः, गृह्णी 'समासच' सदा आश्रयति--ईषत् क्षरति जलं येस्ते आश्रयाः--सूक्ष्मरन्त्राणि, रन्त्रो-
हि'ति अवगाहयेत्, 'आसच'ति आश्रयार्थैः छिद्रैरिति, 'आपूर'ति आपूर्यमाणा जलेनेति शेषः, 'नोस्त्वहमाणा' भृता-
सती निगजति, 'समभरघट'ति इदंशिरामभरघटवत्, इदस्याधस्त्योदकेन सह लिप्यति, यथा नोश्च इदोदकं अन्योऽन्याव-
गाहते, एवं जीवपुद्गलयोगविना । 'सया सभियं'ति (सू. १७) सदा--सर्वदा 'सभियं'ति सपरिमाणं, अथवा सदा--सर्व-
तुष्टु समितमिति--रात्रौ दिवसस्य च पूर्वापरयोः प्रहरयोः, तत्रापि कालस्य स्निग्धतरयाचमपेक्ष्य बहुत्वमल्पत्वं वाज्वसेयमिति,
यदाह--'पदमचरिगाढ सिसिरे०' इत्यादि, लेपितपानं नहिर्नं स्थापयेत्, स्नेहशय्याथयिति, सूक्ष्मः स्नेहकायः प्रगतति, ऊर्ध्वं अधश्च
तिर्यक् च, वैताल्यादावधोलोक्यामेपु तिर्यग्लोके, 'दीहकालं चिद्वह'ति तडागादिपूरणात्, विध्वंससागागच्छति अल्पत्वात् तस्येति,
॥ प्रथमशते षष्ठोपदेशकविवरणम् १-६ ॥

अथ सप्तम आरभ्यते--'उचवज्जमाणे'ति (सू. ५८) ननु उत्पाद्यमान एव उत्पन्नः कथं नारक उच्यते ? अनुत्पन्नत्वात् तिर्यगा-
दिवदिति, अत्रोच्यते, उत्पाद्यमान उत्पन्न एव, तदाद्युक्तोदयाद्, अन्यथा तिर्यगाद्याद्युक्ताभावान्नाकारानुक्तोदयेऽपि यदि नारको नास्तौ
तदन्यः कोऽशाविति ? 'किं देसेण'ति देशेन देशेन च गदुत्पदनं प्रवृत्तं तद् देशेन देशं, तत्र जीवः किं देशेन-स्वीकृत्यावयवेन देशेन-
नारकालगविनोऽंशतयोत्पद्यते, अथवा देशेन देशमाश्रित्योत्पादयन् वे(० शित्वे)ति, एवमन्यत्रापि, 'देसेणं सन्त्र'ति तत्र देशेन--

स्वाययेन सर्वतः—सर्वात्मना नारकावयवितयोत्पद्यत इति, 'सञ्चयेणं देसं'ति सर्वेण—सर्वात्मना सर्वतो देशतो—नारकांशतया वा, 'सञ्चयेणं सञ्चवं'ति सर्वेण सर्वात्मना सर्वतो नारकतयेति प्रश्नः, अत्रोत्तरं—न देशतयोत्पद्यते, यतो न परिणामिकारणावयवेन कार्यवियवो निर्वच्यते, तन्तुना पटाप्रतिबद्धपटप्रदेशवत्, यथा हि पटदेशभूतेन तन्तुना पटाप्रतिबद्धः पटदेशो न क्रियते तथा पूर्ववियविप्रतिबद्धेन तद्देशेन उत्तरावयविदेशो न निर्वच्यत इति १, तथा न देशेन सर्वतया, अपरिपूर्णकारणत्वात् तन्तुना पट इवेति २, न सर्वेण देशतया, सम्पूर्णपरिणामिकारणत्वात् समग्रघटकारणैर्घटकदेशवत् ३, सर्वेण सर्वतयोत्पद्यते, पूर्णकारणसमवायात् घटवदिति ४, आहारसञ्चयेष्वेवं चतुर्भङ्गी, 'सञ्चयेणं देसं'ति ३, उत्पर्यनन्तरसमयेषु सर्वात्मप्रदेशैराहारपुद्गलान् कांश्चिदादत्ते कांश्चिद्विश्रुञ्चति, तप्ततापिकाधृतैतैलग्राहकविमोचकापूपवदिति देशमाहारयति, सर्वेण सर्वमिति ४, सर्वात्मप्रदेशैरुत्पत्तिसमये आहारपुद्गलानादत्त एव, प्रथमतैलभृततप्ततापिकाप्रथमसमयपतितापूपवदिति, सर्वमाहारयति, यथा उत्पादस्तदाहारेण सह प्राग्दण्डकाभ्यां उक्तः, अ(त)-थोत्पादप्रतिपक्षत्वादुद्धर्तनादण्डकस्तदाहारदण्डकेन सह वाच्यः, नोद्धर्तना अनुत्पन्नस्य स्यादित्युत्पन्नतदाहारदण्डकौ चत(तत उ)द्धर्त्तनाऽऽहारदण्डकौ वाच्याधिति, एवं तावदष्टाभिर्दण्डकैर्देशसर्वाभ्यां उत्पादादि चिन्तितम्, अथाष्टाभिरेवार्द्धसर्वाभ्यामुत्पादादि चिन्त्यते, 'णेरइएत्ति जहा पढभिल्लेणं'ति, यथा देशेन तथाऽर्द्धेनापि, ननु देशस्यार्द्धस्य च को विशेषः ?, उच्यते, देशस्त्रिभागादिरनेकथा अर्द्धं त्वेकथा एवेति ॥ उत्पत्तिरुद्धर्तना च प्रायो गतिपूर्विका स्यात् इति गतिस्त्रयाणि 'विग्गहगइ'त्ति(सू० ६०) विग्रहो ! वक्रं तत्प्रधाना गतिविग्रहगतिः तद्विपक्ष ऋजुगतिकः, तत्र जीवानां आनन्त्यात् प्रतिसमयं विग्रहगतिमतां तद्विपक्षणाणां च बहूनां भावाद् द्वयोरपि बहुत्वं, नारकाणामल्पत्वेन विग्रहगतिमतां कदाचिदसम्भवात् सम्भवेऽपि च एकादीनामपि तेषां भावात् तद्विप-

क्षाणां च बहूनां भावादाह—‘सर्व्वेऽचि ताव होज्ज अविग्गहे’त्यादि त्रिकल्पत्रयम्, ‘जावे विंदि यत्रज्जे’त्ति जीवानां निर्विंशेषाणां एकेन्द्रियाणां चोक्तयुक्त्या विग्रहगतित्वे तत्प्रतिषेधे च बहुत्वमेवेति न भङ्गत्रयं, तदन्येषु तु त्रयमेव, ‘तिय अंगो’त्ति त्रिकरूपो भङ्गखिकभङ्गो, भङ्गत्रयमित्यर्थः ॥ गत्यधिकाराख्यवनसहस्रम् ‘महद्दि’त्ति (सू. ६१) महद्दिको विमानपरिवाराद्यपेक्षया ‘मह-
ज्जइ’त्ति महाद्युतिकः शरीरारभरणद्यपेक्षया ‘महाणुभावे’त्ति महानुभावो विशिष्टवैक्रियादिकरणाचिन्त्यसामर्थ्यः, ‘अविउ-
क्कं’त्ति व्युत्क्रान्तिः—उत्पत्तिस्तन्निषेधाद्व्युत्क्रान्तिकं, अथवा व्यवक्रान्तिः—मरणं तन्निषेधादव्यवक्रान्तिकम्, तद् यथा स्यादेवं च
व्यवमानो जीवनेव मृतिकाले इति, चयं—चपुः ‘चयमाणो’त्ति त्यजन् किञ्चित्कालं ‘हिरि’त्ति द्वीप्रत्ययं—लज्जानिमित्तं, स हि
व्यवनसमयेन प्रक्रान्त एव नरपरिशुज्यमानस्त्रीगर्भाशयरूपं उत्पत्तिस्थानं दृष्ट्वा जिह्वेति, हिया च नाहारयति, ‘दुगुंछावत्तिगं’त्ति
जुगुप्साप्रत्ययं—कुत्सानिमित्तं शुक्रादेरुत्पत्तिकारणस्य कुत्साहेतुत्वात्, ‘परीसह’त्ति परीपहशब्देन अरतिपरीपहो ग्राह्यः, तन्निमित्तं,
दस्यतेऽरतिप्रत्ययाल्लोक्येऽप्याहारे वैशुख्यं स्यादिति, ‘अहेणं’त्ति अथ लज्जादिक्षणानन्तरं आहारयति, दुशुशानेदनीयस्य चिरे
सोढुमशक्यत्वात्, ‘आहारिज्ज’त्ति क्रियाकालनिष्ठाकालयोरेभेदाभिधानेन तदीयाहारस्याल्पतोक्त्वा, ‘पहीणे’त्ति प्रक्षीणमायुः
स्यात्, ‘जत्थ’त्ति यत्र मनुजत्वादौ ‘तमाउ’त्ति तन्मनुजत्वाद्यायुः प्रतिसंवेदयति—अनुभवतीति, देवनारकायुर्निषेधाच्चिर्यमनु-
जायुर्गर्भं गृह्यते ‘गब्भं वक्कमि’त्ति (सू. ६२) गर्भं व्युत्क्रामन्—गर्भं उत्पद्यमानः ‘दच्चिंदि य’त्ति निर्दृश्युपकरणलक्षणानि, तानि
हि इन्द्रियपर्याप्तौ स्थिरित्यनिन्द्रिय उच्यते, ‘आविंदि य’त्ति लब्धयुपयोगलक्षणानि, तानि संसारिणां सर्वावस्थाभावीनीति, ‘तप्प-
ढमं’त्ति तस्य—गर्भव्युत्क्रमणस्य ग्रथमता तत्प्रथमता तथा, मातुरो जो—जनन्या आर्चवं शोणितमिति, पितुः शुक्रं, तदुभयं संश्लिष्टं

‘जं से’ति, या तस्य गर्भस्य माता ‘रसविगईउ’ति रसरूपा विहृतीर्दुग्धाद्या रसविकारान् ‘तदेगदेसेणं’ति तासां-रसवि-
 कृतीनामेकदेशस्तदेकदेशस्तेन सह ओज आहायति, उच्चरो-विष्टा, प्रश्रवणं-सूत्रं, खेलो-निष्ठीवनं, ‘सिंघाणगं’ति नासिकाश्लेष्म
 ‘केसमंसु’ति केशाः-कूर्चरूपाः रोमाणि-कक्षादिकेशाः, जीवेण’ति गर्भगतो जीवः, प्रभुः-समर्थो मुखेन कावलिकमाहारमाहार-
 चित्तुं ?, अत्रोत्तरम्-‘नो तिणमडे’ नायमर्थः समर्थः, ‘सव्वओ’ति सर्वात्मना, ‘अभिकखणं’ति पुनः २ ‘आहच्च’ति कदा-
 चिदाहारयति कदाचिन्नाहारयति तथास्वभावत्वात्, ततो मुखेन न प्रभुः-समर्थः कावलिकमाहारमाहर्तुमिति भावः, अथ कथं
 सर्वत आहारयति इत्याह-रसो द्वियते-आदीयते यया सा रसहरणी, नाभिर्नालमित्यर्थः, मातृजीवरसहरणी पुत्रजीवरसहरणी, पुत्र-
 स्य रसोपादाने कारणत्वात्, कथमित्याह-मातृजीवप्रतिबद्धा सती सा यतः पुत्रजीवं स्पृष्टवती, इह च प्रतिबद्धता गाढसम्बन्धः,
 तदंशत्वात्, स्पृष्टता च सम्बन्धमात्रं अतदंशत्वात्, मातृजीवरसह० पुत्रजीवरस० द्वे नाड्यौ स्तः, ततस्तयोश्चाद्या मातृजीवप्रतिबद्धा
 पुत्रजीवस्पृष्टा, तस्मान्मातृजीवरसहरण्या प्रतिबद्धया पुत्रजीवस्पर्शनात् आहारयति, ‘अवरावि’ति पुत्रजीवरसहरण्यपि च पुत्र-
 जीवप्रतिबद्धा सती मातृजीवं स्पृष्टवतीति, तस्माच्चिनोति शरीरं, उक्तं च तंत्रान्तरे-“पुत्रस्य नामौ मातुश्च, हृदि नाडी निबध्यते।
 ययाऽसौ पुष्टिमाप्नोति, केदार इव कुल्याया ॥१॥” इति, ‘मत्थुलुंजे’ति मस्तकभेज्जकं, अन्येऽप्याहुः-सेदः, फिफ्फसादि मस्तु-
 लुङ्गमिति भावः, ‘अट्टिमिंज’ति अस्थिमध्यावयवः, ‘अम्मापिज्जणं’ति अम्बापैतुकं, शरीरावयवेषु शरीरोपचारात्, ‘केवइ-
 यं’ति कियत्कालं गर्भे तिष्ठति, ‘जावइयं’ति यावत्कालं ‘से’ति तस्य जीवस्य भवधारणीयं-भवधारणप्रयोजनं, मनुष्यादिम-
 नोपग्राहकमिति, ‘अव्वावण्णे’ति अव्यापन्नं-अविनष्टं, ‘अहे णं’ति उपचयान्तिमसमयादनन्तरमेतत्, अम्बापैतुकं शरीरं

‘वोयसिञ्ज’त्ति व्यवकृत्यमाणं हीयमानं । ‘गन्धभाग ए समाणे’त्ति. (सू. ६३) गर्भगतः सन्, मृत्वेति शेषः, ‘एगइए’त्ति स गर्भः राजादिगर्भरूपः संज्ञित्वादिविशेषणानि च गर्भस्थस्यापि नरकप्रायोग्यकर्मवन्धसम्भवाभिधायितयोक्तानि, वीर्यलब्ध्या वैक्रिय-लब्ध्या सङ्ग्रामयतीति योगः, अथवा वीर्यलब्धिको वैक्रियलब्धिकश्च सन्नित्यर्थः, परानीकं—शत्रुसैन्यं श्रुत्वा श्रुतिभ्यां निशम्य-मनसाऽवधार्य ‘एएसे निच्छुभइ’ गर्भदेशाद्गहिः क्षिपति, ‘समोहणइ’त्ति समवहन्ति, समवहत्तः स्यात्, तथाविधपुद्गलयत्-सौ अर्थकामकः, एवं राज्यकामकः, ‘कामकामे’त्ति कामौ शब्दरूपे ‘अत्थकामए’त्ति अर्थे—द्रव्ये कामो—चांछा यस्या-काङ्क्षा—शुद्धिरासक्तिर्येति सोऽर्थकाङ्क्षितः, अर्थपिपासितः, पिपासा प्राप्तोऽप्यर्थेऽवृत्तिः, ‘अत्थकंस्विप’त्ति अर्थे-‘तम्मणे’त्ति मनो-विशिष्टोपयोगरूपं ‘तह्से’त्ति लेख्या-आत्मपरिणामविशेषः ‘तदज्जव’त्ति अध्यवसितं-परिभोगक्रियाम-म्पादनविषयमस्येति तदध्यवसितः, ‘तत्तिञ्जव’त्ति उपशुक्तोऽवहितः, ‘तदप्पियकरण’त्ति तस्मिन्नेव अर्थादौ अपितानि-आहितानि करणानि-इन्द्रियाणि कृत-कारितामुभतिरूपाणि येन सः ‘तञ्भावण’त्ति तद्भावना-अर्थसंस्कारस्तेन भावितो यः सः ‘एयंमि’त्ति एतस्मिन्नन्तरे-सद्भाव-करणवसरे, श्रमणस-साधोः ‘माहणस्स’त्ति मा हनेत्येवमादिशति स्वयं स्थूलप्राणनिपातादिनिवृत्तत्वाद् यः स माहनः, अथवा ब्रह्मचर्यस्य देशतः सद्भावात् ब्राह्मणो देशविरतस्तस्य वा, ‘आरियं’ति आराधातं पापकर्मभ्य इत्यार्यं, ‘धम्म’त्ति धर्मः—श्रुतचारि-त्रलक्षणः पुण्यं-तत्फलभूतं शुभकर्म ‘अञ्जव’त्ति आम्रफलवत्कुञ्जः ‘अञ्जे’आसीत् सामान्यतः ‘निहुँजे’ ऊर्ध्वस्थानेन ‘निसी-

एजा' निपदनस्थानेन 'तुयद्वेज्ज' शयीत 'सममागच्छइ' समम्-अविषमं, 'सम्मं'ति पाठे सम्यक् अनुपधातहेतुत्वात्, आगच्छति, मातुरुदराद्योन्या निष्क्रामति, 'तिरियमागच्छइ'त्ति तिरिथीनो भूत्वा जठरानिर्गन्तुं प्रवर्तते, विनिघातं-मरणमापद्यते, निर्गमाभावादिति, गर्भनिर्गतस्य यत् स्यात्तदाह-वर्णवज्झाणि य'त्ति वर्णः-श्लाघा वध्यो-हन्तव्यो येषां तानि, अथवा वर्णाद्वाह्यानि, अशुभानि, 'से' तस्य गर्भनिर्गतस्य वद्धानि सामान्यतः पुष्टानि-पोषितानि, गाढतरबन्धतो, 'निहत्ता' इति निधत्तानि, उद्धर्तनापवर्तनाकरणवर्जशेषकरणयोग्यत्वेन स्थापितानीत्यर्थः, अथवा वद्धानि, यतः कथं?, पूर्वं स्पृष्टानि, 'कडाइ'ति कृतानि-निकाचितानि 'पट्टवियाइ'ति प्रस्थापितानि मनुष्यगतिपञ्चेन्द्रियजातित्रसादिनामकर्मसहोदयत्वेन 'अभिनिविडाइ'ति अभिनिविष्टानि तीव्रानुभावतया, 'अभिसमणणागया'ति अभिसमन्वागतानि उदयाभिमुखीभूतानि 'उदिण्णाइ'ति ततश्चोदीर्णानि, स्वत उदीरणाकरणेनोदीरितानि, 'नो उवसंताइ'ति नोपशान्तानि, अतो 'दुरूवे'त्ति दुरूपादि तत्फलभूतानि ज्ञेयानि पदानि, 'अणादेय'त्ति इहैवमक्षरघटना-प्रत्याजातो समुत्पन्नो वा स्यादनांदेयवचन इति ॥ प्रथमशते सप्तमोद्देशकविवरणम् ॥

'एगंतचाले'त्ति (सू. ६४) एकान्तवालो मिथ्यादृग् अविरतो वा, एकान्तग्रहणेन मिश्रतां व्यवच्छिनत्ति, यच्चैकान्तवालत्वे समानेऽपि नानाविधायुर्वन्धनं तत् महारम्भाद्युन्मार्गदेशनादितनुकषायत्वाद्यक्वामनिर्जरादितत्तद्वेतुवशादिति, अत एव बालत्वे समानेऽपि अविरतिसम्यग्दृष्टिर्मनुष्यो देवायुरेव प्रकरोति-वद्भाति, न शेषाणि, 'णेरइयाउयं किच्च'त्ति नैरथिकायुर्वद्भ्या नैरथिके उत्पद्यते, एवं देवायुरपि, 'एगंतपंडिए'त्ति (सू. ६५) एकान्तपण्डितः-साधुः 'आउयं सिय'त्ति सम्यक्त्वसप्तके क्षपिते न वद्भाति आयुस्साधुः, अर्थाच्च-पुनर्वद्भाति, अत इत्युच्यते-स्यात् प्रकरोति-वद्भाति, न वा, 'केवलमेव'त्ति केवलः-सामस्त्येन 'दो गइ-

उ'त्ति द्वे गती प्रज्ञायेते-अवबुध्यते केवलाना, तयोरेव सत्त्वादिति, 'अंतकिरिय'त्ति निर्वाणं 'कप्पोव'त्ति कल्पेषु-अनुत्तरवि-
मानांतदेवलोकेषु उत्पत्तिः सैव कल्योपपत्तिका, 'बालपंडिणं'त्ति श्रावकः 'देसं उवरमइ'त्ति देशतः स्थूलप्राणातिपातादिना
उपरमते-विरतः स्यात् । 'कच्छंसि च'त्ति (सू. ६६) कच्छे-नदीजलपरिवेष्टिते बल्लथादिमति प्रदेशे 'दचिंगंसि'त्ति द्रविके-
तृणादिद्रव्यसमुदाये 'वलयंसि च'त्ति बलये घृताकारनद्यालुदकुटिलगतियुक्तप्रदेशे नृसे-अवतमसे, गहने बुधादिसमुदाये, 'गह-
णविदुग्गं'त्ति गहनविदुर्गे पर्वतैकदेशस्थितवृक्षवल्लीरूपे पर्वतविदुर्गे-गिरिवृन्दे वने-एकजातीयवृक्षरूपे वनविदुर्गे-नानाजातीय-
तरुरूपे, 'मियचित्ति'त्ति मृगैर्दृत्तिः-जीविका यस्य स मृगदृत्तिकः, 'संकप्पे'त्ति मृगसङ्कल्पो बधाध्यवसायो यस्य स मृग-
सङ्कल्पः, 'पणिहाणे'त्ति मृगग्रणिधानो-मृगवधैकाग्रचित्तः, 'मियचत्ताए' मृगवधाय 'गंत'त्ति गत्वा, कच्छादाविति योगः,
'एए मिय'त्ति एते मृगा इति कृत्वा, कूटं च-मृगग्रहणहेतुर्गर्तादिपाशस्तद्वन्धमिति-कूटपाशं 'उघाइ'त्ति उद्घाति-रचयति,
'तओ णं'त्ति ततः-कूटपाशकरणात्, 'कइकिरिए'त्ति कतिक्रियः, 'जे भविण'यो भव्यो-योग्यो मृगवधकर्त्ता 'जावं च णं'त्ति
यावन्तं कालमित्यर्थः, तस्याः कर्त्तव्याह, उद्वगणयाए-कूटपाशधारणया, 'तावं च णं' तावन्तं कालं 'काइयाए' गमनादिकायचेष्टा-
रूपया 'अहिगरण'त्ति अधिकरणेन-कूटपाशकरणरूपेण 'पाउसि'त्ति प्रद्वेषो-मृगेषु दुष्टभाचः तेन निर्दृत्ता प्राद्वेषिकी तया, 'तीहिं
किरियाहिं'त्ति ताभिस्तिमृभिः क्रियाभिः स्पृष्टः, 'पारितावि'त्ति मृगे बद्धे सति परितापनेह्लुः पारितापनिकी तया, प्राणाति-
पातक्रियया च मृगघातिन इति, 'ऊसचित्त'त्ति उत्सर्प्य 'ओसक्किऊण' ऊर्ध्वीकृत्य 'निसरइत्त'त्ति निसृजति, 'उसुं'त्ति
बाणं, 'आययकण्णं'त्ति आयतकर्णं-कर्णं यावदायतः-आकृष्टः कर्णायतः, तं इयं 'आयामेत्ता' आयम्य-आकृत्य चिद्धंज'त्ति

तिष्ठेत्, मृगवधेच्छुः, अन्यथ कोऽपि पुरुषस्तस्य मृगवधतेच्छोः, 'मृगवध' इति पृष्ठतः आगम्य 'सयपाणिण' इति स्वरूपाणिना तस्य शीर्षं छिन्द्यात्, 'से य' इति स च 'उद्ध' इति इषुः, 'पुन्वायामेण' इति पूर्वार्कर्मणेन तं 'मियं' इति मृगं 'वधिजा' इति हन्यात्, 'से णं भन्ते ! पुरिसे' इति स मृगवधेच्छुः शिरःछेत्ता पुरुषः किं मृगवधेरेण स्पृष्ट इति, अथ शिरःछेत्तृनरहेतुकत्वाद्विदुनिपातस्य कथं धनुर्द्धरपुरुषो मृगवधेन स्पृष्ट इत्याकृतवतो गौतमस्य तदभ्युपगतमेवार्थमुत्तरतया ग्राह वीरः—गौतम ! क्रियमाणं धनुःकाण्डादि कृतं इति व्यपदिश्यते, 'संधिज्जामणे' इति सन्धीयमानं—प्रत्यञ्चायामारोप्यमाणं काण्डे धनुर्व्याऽऽरोप्यमाणप्रत्यञ्चं सन्धितं—कृत-सन्धानं स्यात्, 'निव्वित्तिज्जामणे' इति निर्वर्यमानं—नितरां वृत्तलीक्रियमाणं प्रत्यञ्चाकर्षणेन निर्वृत्तं—वृत्तीकृतं स्यात्, 'णिसरि-ज्जामाणो' इति निसृज्यमाणं—क्षिप्यमाणं काण्डं निसृष्टं, यदा च निसृज्यमानं स्यात् तदा निसृज्यमानताया धनुर्द्धरेण कृतत्वात् तेन काण्डं निसृष्टं स्यात्, काण्डनिसर्गाच्च मृगस्तेनैव मारितः हे गौतम ! 'जे मियं' इति यो मृगं मारयति स मृगवधेरेण स्पृष्टः, 'जे पुरिसं' इति यः पुरुषं मारयति स पुरुषवधेरेण स्पृष्टः इत्युत्तरं, 'अन्तो छण्हं' इति षण्मासमध्ये यदि मृगो म्रियते तदा स मृगव-धेच्छुः कायिकादिपञ्चक्रियाभिः स्पृष्टः (धातक)त्वात्, 'बाहिं छण्हं' इति षण्मासात् बहिः—परतो यदि मृगमृतिः स्यात् तदा कायि-कादिचतसृभिः स्पृष्टः, षण्मासाद्ध्वं तस्य प्राणातिपातक्रिया पञ्चमी न लगति इत्युक्तं व्यवहारनयापेक्षया, अन्यथा यदा कदा-ऽप्यधिकृतप्रहारहेतुकं मरणं स्यात् मृगादेः तदैव तस्य प्राणातिपातक्रिया लगति, 'सत्तीए' इति शक्त्या—प्रहरणविशेषेण 'समसि-धंसेज्ज' इति हन्यात्, 'काइयाए' इति कायिक्या—चपुःस्पन्दरूपया अधिकरणिक्या—शक्तिवद्भव्यापाररूपया प्राद्वेषिक्या—मनोदुष्प्र-णिधानेन परितापनिक्या—परितापनरूपया प्राणातिपातक्रियया शक्त्याऽभिध्वंसकः असिना वा शिरःछेत्ता पञ्चक्रिया-

सृष्टः, पुरुषवैरेण वा-मारितपुरुषवैरभावेन, किंभूतेन ? 'आसन्न'ति आसन्नो तद्यो यथाद् वैरात्तेनासन्नवधकेन, पुनः किंभूतेन 'अणव'ति अनवकाङ्क्षा-परप्राणनिषेधा द्युत्तिः-वर्चनं यत्र वैरे तेनानवकाङ्क्षणद्युत्तिकेनेति ॥ क्रियाधिकार एवेदमाह-द्वौ पुरुषौ 'सरिसस्य'ति (सू० ७१) सदृशकौ कौशल्यदिना 'सरित्तय'ति सदृशत्वचौ 'सरिन्वय'ति सदृशत्वयसौ 'सरिस'भंड'ति सदृशानि भाण्डानि-कांस्यपात्रादीनि मात्रा-गणिमादिद्रव्यपरिच्छेदः उपकरणानि-अनेकधाऽऽवरणप्रहरणादीनि ययोस्तौ, 'वीरिय-वज्रभाइ'ति वीर्यं वध्यं येषां तानि, 'सिद्धा णं अवीरिय'ति सकरणवीर्याभावाद्दीर्याः सिद्धाः, 'सेलेसिगपडिवण्णम'ति शैलेशो-मेरुस्तस्य च याऽवस्था स्थिरतासाधर्म्यात् सा शैलेशी सा च योगनिरोधेन पञ्चाःखाधरोचारकालमाना तां प्रतिपन्नका ये ते शैलेशीप्रतिपन्नकाः, 'लद्धिवीरिणं'ति वीर्यान्तरायक्षयक्षयोपशमतो या वीर्यलब्धिः सैव तद्धेतुत्वाद्दीर्यलब्धिः वीर्यं, तेन सवीर्याः, एषां शैलेश्यवस्थानां च क्षायिकमेव लब्धिवीर्यं, 'करणवीरिणं'ति लब्धिवीर्यकार्यभूता क्रिया करणं तद्रूपं वीर्यं करणवीर्यं, 'करणवीरिणं सवीरियावि अवीरिया'वि, तत्र सवीर्या उत्थानादिक्रियानन्तः, अवीर्यास्तद्विपक्षाः, ते च अपर्याप्तकाले अवगन्तव्याः ॥ इति प्रथमशते अष्टमोद्देशकचित्रणम् १-८ ॥

अथ नवमोद्देशे गुरुकादिपदत्वानाम्, 'आउलीकरे'ति (सू० ७३) प्रचुरीकुर्वन्ति कर्मभिः 'परिस्तीकरि'ति स्लोकं कुर्युः कर्मभिः 'दीहीकरंति' दीर्घं प्रचुरकालमिति, इस्वीकरंति-अल्पकालमिति 'अणुपरियदंति' पौनःपुन्येन भ्रमन्ति, 'वीईवगंति' व्यतिव्रजन्ति, पसत्था चत्तारि, लघुत्वपरीतत्वात्सत्त्वव्यावित्रजनदण्डकाः प्रशस्ताः, मोक्षाश्चत्वात्, अपसत्था चत्तारि, गुरुत्वात्कुलत्वदीर्घानुपरिवर्तनदण्डकाः अप्रशस्ताः, संसारहेतुन्तान्, 'सत्तमे णं'नि (सू. ७४) इह नेयं गुरुलघुत्वव्यवस्था, "निच्छयओ सव्वगुरुं

सम्बलुं वा न विज्जए दब्बं । ववहारओ य जुज्जइ वायरलंघेसु णऽण्णेसु ॥१॥ अगुरुलहू चउफासा अरुविदव्वा य होँति नायव्वा ।
सेसा उ अट्टफासा गुरुलहुया णिच्छयणयस्स ॥२॥” ‘चउफास’त्ति म्भक्ष्मपरिणामानि, ‘अट्टफास’त्ति बादराणि, गुरुलघु द्रव्यं रूपि,
अगुरुलघुद्रव्यमरूपि रूपि वेत्ति, व्यवहारतस्तु गुर्वादीनि चत्वार्यपि सन्ति, तत्र निदर्शनानि—गुरुल्लोष्टः अधोगमनात्, लघुर्धूमः ऊर्ध्व-
गमनात्, गुरुलघु आकाशं तत्त्वभावत्वात्, अवकाशान्तरादिस्त्रिन्नाग्येतानि एतद्गुणानुसारेणवगन्तव्यानि, तद्यथा—‘ओवास वाय
घणउदहि’त्ति(सूत्रे ५४ गा. १७-१८)गाथाद्वयं सुगमं पूर्वोक्तव्याख्यानात्, ‘वेउन्विचयतेयांइं पडुच्च’त्ति वैक्रियतैजसशरीरे प्रतीत्य
गुरुकलघुका एव, यतो वैक्रियतैजसवर्गणात्मके ते, यदाह—“ओरालिय वेउन्विचय आहारग तेय गुरुलघू दब्ब”त्ति । जीवं कार्मण-
शरीरं प्रतीत्य नारका अगुरुलघुका एव, जीवस्थारूपित्वेनागुरुलघुत्वात् कार्मणशरीरस्य कार्मणवर्गणात्मकत्वात् अगुरुलघुत्वं, आह
च—‘कम्मगमणभासाई एयांइं अगुरुलहुयांइं’त्ति, ‘नाणत्तं’त्ति यस्य यानि शरीराणि तस्य तानि ज्ञात्वा असुरादिस्त्रिन्नागि वाचयानि,
असुरादिदेवा नारकवद्वाच्याः, पृथिव्यादयस्तु औदारिकतैजसे प्रतीत्य गुरुलघवः, जीवं कार्मणं च प्रतीत्यागुरुलघवः, वायवस्तु
औदारिकवैक्रियतैजसानि प्रतीत्य गुरुलघवः, एवं पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चोऽपि, मनुष्याश्चौदारिकवैक्रियाहारकतैजसानि प्रतीत्येति,
‘धम्मन्थिकाए’ इह यावत्करणाद् अहम्मन्थिकाए आगासन्थिकाए पदं यावन् चउत्थपएणं अगुरुलघवः, शेषाणां नियेधः कार्यः,
धम्मास्तिकायादीनामरूपितया अगुरुलघुत्वादिति, समया अमूर्त्ताः, कर्माणि च कार्मणवर्गणात्मकानि अगुरुलघूनि, ‘दब्बले-
सं’त्ति द्रव्यतः कृष्णलेस्या औदारिकादिशरीरवर्णा औदारीकादिकं च गुरुलघु इतिकृत्वा एषापि गुरुलघ्वी, भावलेस्या तु जीव-
परिणतिस्तस्या अमूर्त्तत्वाद्गुरुलघ्वीति । ‘दिट्ठी दंसणणाण’त्ति ‘हृष्ट्यादी’ति हृष्ट्यादीनि जीवपर्यायत्वेनागुरुलघुत्वात् चतुर्थपदेन

वाच्यानि, अज्ञानपदं त्विह ज्ञानविषयत्वाद्भीतं, अन्यथा प्रथमशतरोहाकृताण्डककुर्वुटीप्रशयष्टोदेशके 'दिष्टीदंसणनाणे'ति द्विती-
यगाथायां ज्ञानपदमेव दृश्यते, 'हेड्विल्ले'ति औदारिकादीनि गुरुलघुपदेन, गुरुलघुवर्गणात्मकत्वात्, 'कम्मयं'ति कामीणं चतुर्थ-
पदेन, अगुरुलघुद्रव्यात्मकत्वात्, मनोवाग्योगौ चतुर्थपदेन वाच्यौ, काययोगः कामीणवर्जस्तृतीयेन, गुरुलघुद्रव्यात्मकत्वात्,
'सन्ध्वे दन्ध्व'ति सर्वद्रव्याणि धर्म्मस्तिस्त्रायादीनि, सर्वप्रदेशस्तेषामेव निर्विभागा अंशाः, सर्वपर्यवा वर्णोपयोगादयो द्रव्यधर्माः,
एते पुद्गलास्तिकायवद्वाच्याः, गुरुलघुत्वेनागुरुलघुत्वेन चेत्यर्थः, यतः सूक्ष्माण्यमूर्तानि च द्रव्याणि अगुरुलघूनि, इतराणि तु
गुरुलघूनि, प्रदेशपर्यवास्तु तत्तद्रव्यसम्बन्धित्वेन तत्तत्स्वभावा इति, गुरुलघुत्वाधिकारादिदमाह-'लाघचि'(सू० ७५) अल्योपधित्वं
'अग्निपच्छ'ति आहारादिषु अल्यामिध्यः 'असुच्छ'ति उपधात्रसंरक्षणानुबन्धः 'अगेहि'ति भोजनकरणादिषु नासक्तिः अग्रतिवद्धता
स्वजनादिषु इति पदपञ्चकं, 'पसन्त्र'ति प्रशस्तं साधूनां ज्ञेयं, 'कंखापओसे'ति काङ्क्षा-दर्शनान्तरग्रहः सैव प्रकृष्टो दोषः कांक्षा-
प्रदोषः काङ्क्षाप्रद्वेपौ वा रागद्वेषावित्यर्थः, 'अण्णउत्थियाणं'ति (सू० ७६) अन्ययूथं-विवक्षितसङ्घादपरः सङ्घः, तदस्ति येषां
ते अन्ययूथिकाः-तीर्थान्तरीयाः एवमारव्यान्ति सामान्यतः, भापन्ते विशेषतः, पन्नविंति-उपपत्तिभिः 'परूविं'ति भेदकथनतः,
द्वयोर्जीवयोरेकस्य वा समयभेदेन आयुर्द्वयकरणे नास्ति विरोध इत्युक्तम्-'एगे जीवे'इत्यादि, 'आहंसु'ति उक्तवन्तः, मिथ्यात्वं
चास्यैवं-एकेनाध्यवसायेन विरुद्धोरथुयोर्बन्धायोगात्, यतो जातमात्रो जीव इहभवायुर्वेदयते, तदैव तेन यदि परभवयुर्वेदं तदा
दानाध्ययनादीनां वैथर्थ्यं स्यादिति, 'तेणं'ति(सू० ७७)पासावच्छिजा' पार्श्वशिष्याणां अयं पार्श्वपत्नीयः 'थेरे'त्ति
श्रीमहावीरशिष्याः, 'सामाहयं'ति समभारुरूपं न जानन्ति, सूक्ष्मत्वात्, 'के भे'त्ति किं भवतामिति, 'आयाणे'त्ति आत्मा नः

अस्माकं मते सामायिकं, यदाह—‘जीवो गुणपडिवणो नयस्स दव्वड्डियस्स सामइयं’ति, सामायिकार्थोऽपि जीव एव, कर्मनुपादानादीनां जीवगुणत्वात्, जीवाव्यतिरिक्तत्वात् तद्गुणानां, एवं प्रत्याख्यानान्धव्रन्तव्यं। ‘जइ मे’ति यदि भवतां हे आर्याः! सामायिकमात्मा तदा ‘अवहट्ठु’ति अपहृत्य—त्यक्त्वा क्रोधादीन् किमर्थं गर्हध्वं ‘निंदामि गरिहामी’ति. वचनात्, अत्रोत्तरं—संयमार्थं ‘गरहा संजमे’ति अवधे गर्हिते संयमः स्यात्, अवघानुमतिव्यवच्छेदनात्, ‘गरहाविद्य’ति गर्हय, ‘सब्बं दोसं’ति रागादिकं दोषं पूर्वकृतं पापं द्वेषं वा प्रविनयति—क्षपयति, ‘सब्बवालियं’ति बाल्यं बालतां मिथ्यात्वं वा अविरतिं च ‘परिणाय’ति परिज्ञाय ज्ञपरिज्ञया ज्ञात्वा प्रत्याख्यानपरिज्ञया च प्रत्याख्यायेति, ‘एवं खु’ति एवमेव ‘णे’त्यसाकं ‘आया संजमे’ति आत्मा संयमे ‘उवहिणं’ति उपहितो—न्यस्तः स्यात्, ‘उवचिए’ति उपचितः पुष्टः, ‘उवड्डिए’ति उपस्थितो भवति, अत्यन्तवश्यायी स्यात्, ‘पुब्बि’ति पूर्वं ‘अदिट्ठाणं’ति कथं अदृष्टानामित्यादिना सर्वत्र सम्यन्धः, ‘अणभिगमेणं’ विस्तरबोधभावेन ‘असुयाणं’ति अश्रुतानां अन्यतः, ‘असुयाणं’ति अस्मृतानां, दर्शनकर्णनाभावेन, ‘अब्बोकड्डाणं’ति अव्याकृतानां, गुरुभिरनाख्यातानां, ‘अब्बोच्छिन्नाणं’ति विपक्षादव्यवच्छेदितानां, ‘अणिज्जूहाणं’ति महाग्रन्थात् सङ्क्षेपनिमित्तं गुरुभिरनुद्घृतानां ‘अणुवधारियाणं’ति अनुपधारितानां अनवधारितानां वा ‘नो सह्हिए’ति न श्रद्धितः ‘नो पत्तिए’ति न प्रीतः—प्रीतिविषयीकृतः, न रोचितः, अप्रत्ययतो वा न चिकीर्षितः, ‘लद्धावलद्धि’ति लब्धं—लभो अलब्धं—अलभो लब्धावलब्धिः ‘गामकटयं’ति ग्रामो—इन्द्रियसमूहस्तस्य कण्टका इव कण्टका—वाधकाः शत्रवो वा ग्रामकण्टकाः ॥ कालास्यैशिकपुत्रः प्रत्याख्यानक्रियया सिद्ध इति ‘सेट्टिस्स’ति (सू. ७८) श्रीदेवताश्रितसौवर्णपट्टुविभूषितशिरोवेषनयुक्तपौरलोकनायकस्य, तनुकस्य—

दरिद्रस्य 'किञ्चिण'ति रङ्गस्य कृपणस्य वा, 'अपञ्चकत्वाण'ति अप्रत्याख्यानक्रिया क्रियते, अविरतिं प्रतीत्य सर्वेषां समैव—
सदृशीत्युत्तरं । 'आहाकम्ममे'त्यादि (सू. ७९) आधया-साधुविकल्पेन यत् सचेतनमचेतनं क्रियते चीयते गृहादिकं व्यूयते वस्त्रा-
दिकं । 'अधिरे पलोद्दह'ति (सू. ८०) अस्थिरं द्रव्यं लोष्ठादि प्रलोढति—परावर्त्तते, अध्यात्मचिन्तायां तु जीवप्रदेशेभ्योऽस्थिरं
कर्म, तस्य प्रतिसमयं चलनेनास्थिरत्वात्, प्रलोढति-बन्धोदयनिर्जणादिपरिणामैः परिवर्त्तते, 'धिरे ण पलोद्दह' स्थिरं शिलादि
न प्रलोढति, अवस्थितत्वात्, तथा अस्थिरं-भङ्गुरस्वभावं तृणादि भज्यते, एवं कर्मक्षयेऽपि अस्थिरं कर्म तद्भज्यते—व्यपैति, तथा
स्थिरम्-अभङ्गुरं अयःशलाकादि न भज्यते, एवमध्यात्मचिन्तायां स्थिरो-जीवः स च न भज्यते, शाश्वतत्वादिति, जीवप्रस्ता-
वादिदमाह—'सासए बालए'ति बालको व्यवहारतः शिशुः, निश्चयतोऽसंयतो जीवः, स च शाश्वतो द्रव्यत्वात्, 'बालियत्तं'ति
इह इकप्रत्ययस्य स्वार्थिकत्वात् बालत्वं व्यवहारतः शिशुत्वं निश्चयतोऽसंयतत्वं तदशाश्वतं, पर्यायत्वादिति, एवं पण्डितसूत्रमपि,
नवरं पण्डितो व्यवहारेण शास्त्रज्ञो जीवः, निश्चयतस्तु संयत इति ॥ प्रथमशते नवमोद्देशकविचरणम् १-९॥

'अन्नउत्थिया णं'ति (सू. ८१) 'चलमाणे अचलि'ति चलकर्म अचलितं, तेन चलितकार्यकरणत्, वर्त्तमानस्यातीततया
व्यपदेशुमशक्यत्वात्, एवमग्रेऽपि वाच्यं, 'एग्यओ न साहणंति'ति एकतः—एकत्वेन एकस्कन्धतया वा न संहन्यति—न
संहतौ स्याताम्, 'नत्थि सिणेहकाए'ति नास्ति स्नेहपर्यवराशिः, सूक्ष्मत्वात्, त्रयादियोगे तु स्थूलत्वात् सोऽस्ति, 'दुक्खत्ताए
कज्जंति'ति पञ्च पुद्गलाः संहत्य दुःखतया-कर्मतया क्रियन्ते, भवन्ति इत्यर्थः, 'दुक्खेऽवि य णं'ति कर्म्ममपि च 'से'त्ति
तत् शाश्वतमनादित्वात्, 'सय'त्ति-सदा 'समिग्रं'ति सम्प्रकृ समितं वा चीयते—चयं याति, अपचीयते—अपचयं याति, 'पुण्डि

भास'त्ति भाषणात्प्राक् 'भास'त्ति वाग्द्रव्यसंहतिः 'भास'त्ति सत्यादिभाषा स्यात्, कारणत्वात्, विभङ्गज्ञानित्वेन तेषां मत-
मात्रमेतन्निरुपपत्तिकमुन्मत्तवचनवत्, अतो नेहोपपत्तिर्गवेषणीया, सर्वत्रापि 'भासेज्जमाणी भासा अभास'त्ति निसृज्यमा-
नवाग्द्रव्याण्यभाषा, वर्तमानसमयस्यातिब्रह्मत्वेन व्यवहारानङ्गत्वादिति, 'भासासमयं विय'त्ति इह क्तप्रत्ययस्य भावार्थत्वात्
विभक्तिपरिणामाच्च भाषासमयव्यतिक्रमे च 'भासिय'त्ति निसृष्टा सती भाषा स्यात्, प्रतिपाद्यस्याभिधेये प्रत्ययोत्यादकत्वात्,
'अभासओ णं'ति अभाषमाणस्य, भाषाभाषणात् पूर्वं पश्चाच्च तदभ्युपगमात्, 'नो खलु भासओ'त्ति भाष्यमाणा, तस्या अनु-
भ्युपगमात् इति, तथा 'पुर्व्विच किरिया दुक्ख'त्ति क्रिया कायिक्यादिका सा यावन्न क्रियते 'तावत् दुक्ख'त्ति दुःखहेतुः,
'कज्जमाणि'त्ति क्रियमाणा क्रिया न दुःखहेतुः, क्रियासमयव्यतिक्रान्तं च—क्रियायाः क्रियमाणता व्यतिक्रमणता व्यति-
क्रमे च कृता सती क्रिया दुःखेति, इदमपि तन्मतमात्रमेवायुक्तम्, अथवा पूर्वं क्रिया दुःखाऽनभ्यासात्, क्रियमाणा क्रिया न
दुःखा, अभ्यासात्, कृता क्रिया दुःखा, अनुतापश्रमादेः, 'करणओ दुक्ख'त्ति करणमाश्रित्य करणकाले कुर्वतः, 'अकरण-
ओ'त्ति अकरणमाश्रित्याकुर्वत इति 'ता खलु सा करणओ दुक्खत्ति, अक्रियमाणत्वे दुःखतया तस्या अभ्युपगमात्, 'सेव-
वत्तच्च'त्ति अथ एवं पूर्वोक्तं वस्तु वक्तव्यं स्यात् ? उपपन्नत्वादसेति, अथान्ययुथिकान्तरमतमाह—अकिच्च'ति अकृत्यं—अना-
गतकालापेक्षया अनिर्वर्तनीयं, जीवैरिति गम्यम्, दुःखमसातं तत्कारणं वा कर्म, तथा अकृतत्वादेवास्पृश्यं—अबन्धनीयं, तथा
क्रियमाणे वर्तमानकाले, कृतं अतीतकाले, तन्निषेधादक्रियमाणे कृतं, कालत्रयेऽपि कर्मणो बन्धनिषेधात्, अकृत्वा २ आभीक्ष्ण्ये
द्विर्वचनं, दुःखमिति प्रकृतमेव, के इत्याह—प्राणभूतजीवसत्त्वाः, तल्लक्षणमिदम्—'प्राणा द्वित्रिचतुः प्रोक्ता, भूतास्तु तरवःस्मृताः ।

जीवाः पञ्चेन्द्रिया ज्ञेयाः, शेषाः सत्त्वा इतीरिताः ॥१॥” ‘वेद्यणं’ति शुभाशुभकर्मविदनां पीडां वा वेदयन्ति-अनुभवन्ति, इत्ये-
तद् वक्तव्यं स्यात् ? , एतस्यैवोपपद्यमानत्वात्, यादृच्छिकं लोके सर्वं सुखदुःखमिति, यतः-“अतर्कितोपस्थितमेव सर्वं, चित्रं जनानां
एवमन्ययूथिकन्यायेनेति प्रश्नः, ‘जण्णं ते अण्णउत्थिय’ इत्याद्युक्तं, मिथ्या चैतदेवं-यदि चलेदेव प्रथमसमये चलितं न स्यात्
तदा द्वितीयादिष्वपि तदचलितमेवेति न कदापि चलेद्, अत एव वर्तमानस्यापि विवक्षया अतीतत्वं न विरुद्धं, यच्चोच्यते-‘चलि-
तकार्यकिरणदचलितमेवे’ति तदयुक्तं, यतः प्रतिक्षणमुत्पद्यमानस्यासकोशादिवस्तुष्वल्पक्षणाभावि वस्तु आद्यक्षणे स्वकार्यं न कुर्यात्,
स्वस्वकार्यकरणस्वभावत्वादिति, यच्चोक्तम् ‘द्वौ परमाणू न संहन्येते, हृद्भ्रमतया, स्नेहाभावात्’, तदयुक्तं, एकस्यापि परमाणोः स्नेह-
सम्भवात्, सार्द्धपुद्गलस्य संहतत्वेन तैरेवाभ्युपगमात्, यत उक्तम्-“तिणिण परमाणुपोगला एगयओ साहण्णंति, ते भिज्जमाणा
दुहावि तिहावि कज्जंति, दुहो कज्जमाणा एगयओ दिवहुं’ति अनेन हि सार्द्धपुद्गलस्य संहतत्वाभ्युपगमेन तस्य स्नेहोऽभ्युपगत एव,
अतः कथं परमाण्वोः स्नेहाभावेन सङ्घातीभावः, यच्चोक्तम्-‘एकतःसार्द्ध’ एतदप्यचारु, परमाणोरधीकरणे परमाणुत्वाभावप्रसङ्गात्,
तथा यदुक्तं ‘पञ्च पुद्गलाः संहताः कर्मतया स्युः’, तदप्यसङ्गतं, कर्मणोऽनन्तपरमाणुमयानन्तस्कन्धरूपत्वात्,
वरणस्वभावमिष्यते, तच्च कथं पञ्चपरमाणुस्कन्धमात्ररूपं सदसङ्ख्यातप्रदेशात्मकं जीवमाद्युपयादिति, तथा यदुक्तं ‘कर्म शाश्वतं’
तदप्यसङ्गतं, कर्मणः शाश्वतत्वे तत्क्षयोपशमाद्यभावेन ज्ञानादीनां हानिरुत्कर्षस्य चाभावप्रसङ्गात्, दृश्येते ज्ञानादिहानिद्वयी, तथा

यदुक्तं 'कर्म सदा चीयते, अपचीयते चे'ति तदप्येकान्तशाश्वतत्वे नोपपद्यत इति, यच्चोक्तं 'भाषणात्पूर्वं भाषा, तद्धेतुत्वात्' तद-
सङ्गतमेव, औपचारिकत्वात्, उपचारस्य तत्त्वतोऽवस्तुत्वात्, उपचारस्तात्त्रिके वस्तुनि सति भवतीति तात्त्रिकी भाषाऽस्तीति सिद्धं,
यच्चोक्तं 'भाव्यमाणा अभाषा, वर्त्तमानसमयस्याव्यवहारिकत्वात्' तदप्यसम्यक्, वर्त्तमानसमयस्यैवास्तित्वेन व्यवहाराङ्गत्वात्,
अतीतानागतयोश्च विनष्टानुत्पन्नतयाऽसत्त्वेन व्यवहारानङ्गत्वात्, यच्चोक्तं 'भाषासमयेत्यादि' तदप्यसाधु, भाष्यमाणाया भाषाया
अभावे भाषासमय इत्यमिलापस्याभावप्रसङ्गात्, यश्च प्रतिपाद्यस्याभिधेयप्रत्ययोत्पादकत्वादिति हेतुः सोऽनेकान्तिकः, करादिचे-
ष्टानामभिधेयप्रतिपादकत्वे सत्यपि भाषात्वासिद्धः; तथा यदुक्तम् 'अभाषकस्य भाषे'ति, तदसङ्गतं, एवं हि सिद्धस्याचेतनस्य च
भाषाप्राप्तिप्रसङ्ग इति, एवं क्रियाऽपि वर्त्तमानकाल एव युक्ता, तस्यैव सत्त्वादिति, यच्चानभ्यासादिकं कारणशुक्तं तच्चानेकान्तिकं,
अनभ्यासादावपि यतः कान्चित् सुखादिरूपैव, तथा यदुक्तं 'अकरणतः क्रिया दुःखे'ति, तदसम्यक्, यतः करणकाल एव क्रिया
दुःखा वा सुखा वा दृश्यते, न पूर्वं पश्चाद्वा, तदसत्त्वात्, तथा यदुक्तं 'अकिञ्चमिति, यदृच्छावादिमताश्रयणात्' तदप्यसाधीयः,
यतो यद्यकरणादेव कर्म दुःखं सुखं वा स्यात् तदा विविधैहलौकिककारणलौकिकानुष्ठानाभावप्रसङ्गः स्यात्, अभ्युपगतं च किञ्चित्
पारलौकिकानुष्ठानं तैरपि चेत्येतत्सर्वं अज्ञानविजृम्भितम्, उक्तं च वृद्धैः—“परतिस्थिवत्तन्वय पढमसए दसमयंमि उदेसे ।
विभंगीऽणादेसा मइमेया यात्रि सा सन्वा ॥१॥ सन्भूयमसन्भूयं भंगा चत्तारि हुंति विभंगे । उम्मत्तवायसरिसं तो अन्नाणंति
निदिद्धं ॥२॥” सद्भूते परमाणौ असद्भूतमर्द्धादि १ असद्भूते सर्वगात्मनि सद्भूतं चैतन्यं २ सद्भूते परमाणौ सद्भूतं निष्प्रदेशत्वं ३
असद्भूते सर्वगात्मनि असद्भूतमकर्तृत्वमिति ४ 'अहं पुणगोयम'त्ति प्रतीतार्थमेव, नवरं दोषं परमाणुपोगलाणं अत्थि सिणे-

हकाएति एकस्यापि परमाणोः शीतोष्णस्निग्धरूक्षस्य स्पर्शानामन्यतरदविरुद्धं स्पर्शद्वयमेकैदवास्ति, ततश्च द्वयोरपि तयोः स्निग्धत्वभावात् लेहकायोऽस्त्येव, ततस्तौ विषमस्नेहात् संहन्येते, इदं च परमतानुवृत्त्योक्तं, अन्यथा रूक्षापि रूक्षत्ववैषम्ये संहन्येते एव, यदाह—“समनिद्धयाइ बन्धो, न होइ समलुक्वयाइवि न होइ। वेमायनिद्धलुक्वत्तणेण बंधो उ खंधाणं ॥१॥”ति, ‘खंधेऽचि य णं से असासए’त्ति उपचयापचयिकत्वाद्, अत एवाह—‘सया समिय’मिति, ‘पुब्बिं भासा अभास’त्ति भाष्यत इति भाषा, भाषणाच्च पूर्वं न भाष्यत इति न भाषा, ‘भासिज्जमाणी’त्ति शब्दार्थोपपत्तेः, ‘भासिया अभास’त्ति शब्दार्थवियोगात्, ‘पुब्बिं किरिय’त्ति करणात्पूर्वं क्रियैव नास्तीति, असत्त्वादेव न दुःखा, सुखापि नासात्रसत्त्वादेव, केवलं परमतानुवृत्त्या अदुःखेति उक्तं, ‘जहा भास’त्ति वचनात्, ‘कज्जमाणी किरिया दुःखा सत्त्वात्, इहापि यत् क्रिया दुःखेत्युक्तं तत्परमतानुवृत्त्यैव, अन्यथा सुखापि क्रियमाणैव क्रिया, तथा ‘किरियासमयविइक्कंतं च ण’मिति दृश्यं च । ‘किच्चं दुक्ख’मित्यनेन कर्मसत्त्वाऽऽवेदिता, प्रमाणसिद्धत्वात्स्य, तथाहि—यद् द्वयोरिष्टशब्दादिविषयसुखसाधनसमेतयोरेकस्य दुःखलक्षणं फलमन्यस्येतरत् तत् न विशिष्टहेतुमन्तरेण सम्भाव्यते, कार्यत्वात्, घटवद्, यथासौ विशिष्टो हेतुः स कर्मेति, आह च—“जो तुल्लसाहणाणं फले विसेसो ण सो विणा हेउं । कज्जत्तणओ गोयम ! घड्डुव्व हेऊ य से कम्मं ॥१॥”ति, पुनरप्यन्ययूथिकमतान्तरसुपदिशन्नाह—‘इरियावहि’त्ति (सू. ८२) ईर्या गमनं तद्विषयः पन्था ईर्यापथः तत्र भवा ऐर्यापथिकी—केवलयोगप्रत्ययः कर्मबन्ध इति, ‘संपराइय’त्ति संपरैरिति—परिश्रमति प्राणी भवे एभिरिति सम्परायः(या)-कषायाः तत्प्रत्यया या सा साम्परायिकी—कषायहेतुः कर्मबन्ध इति, ‘परउत्थियवत्तब्बं णेयब्बं’ति इह सूत्रे अन्यतीर्थिकवक्तव्यं स्वयं वाच्यं, तच्चेदम्—“जंसमयं संपराइयं पकरेइ तंस-

मयं इरियावहियं पकरेइ, इरियावहियाए पकरणयाए संपराइयं पक०, संपराइयपकरणयाए इरिया० प०, एवं खलु एणेणं सम-
 एणं दो किरियाओ पकरेइ, तंजहा-इरियावहियं संपराइयं चे'ति, 'ससमयवत्तव्वयाए णेयव्वं' सूत्रमिति गम्यम्, सा चैवम्-
 'से कहमेयं भंते! एवं १, गौतमा! जणं ते अण्णउत्थिया एवमाइक्वंति ४ जाव संपराइयं चे'ति, जे ते एवमाहंसु मिळं त ए०,
 अहं पुण गोयमा! एवमाइक्वामि ४-एवं खलु एगे जीवे एणेणं समएणं एगं किरियं पकरेइ' इत्यादि, पूर्वोक्तानुसारेणाध्येयमिति,
 मिथ्यात्वं चास्यैवं-एय्यापथिकी क्रिया अकषायोदयप्रभवा इतरा तु कषायप्रभवा इति कथमेकस्यैकदा तयोः सम्भवो, विरोधा-
 दिति, अथ क्रियावतां जीवानामुत्पादविरहरूपणयाह—'निरयगई' (सू. ८३) इत्यादि 'वंकंतीपय'न्ति व्युत्क्रान्तिः—जीवा-
 नामुत्पादस्तदर्थं पदं व्युत्क्रान्तिपदं, तच्च प्रज्ञापनायां षष्ठम्, तच्चार्थलेशत एवं द्रष्टव्यम्, पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मनुष्यदेवगतौ उत्कर्षतो
 १२ सुहूर्त्ताः, जघन्यत एकसमय उत्पादविरहकालः, 'चउवीसइ सुहुत्ता १ सत्त अहोरत्त २ तह य पन्नरस ३ मासो य ४ दो य
 ५ चउरो ६ छम्मासा विरहकालो य। १॥उकोसो रयणाइसु सन्वासु जहन्नओ भवे समओ। एमेव य ओवट्टण संख पुण सुरवरुत्तुछा
 (०रेहिं समा) ॥ २ ॥" सा चैयम्—एगो य दो य तिण्णि य संख असंखा व एगसमएणं । उवज्जेत्तेवइया उव्वट्ठावि एमेव
 ॥३॥ तिर्यगतौ न विरहकालो, यद्वा भिन्नसुहृत्तो विगल्लिदियाण संसुच्छिमाण य तहेव । बारस सुहुत्त गब्भे उकोस जहन्नओ समओ
 ॥४॥" एकेन्द्रियाणां तु विरह एव नास्ति, मनुष्येषु—'बारस सुहुत्त गब्भे सुहुत्त संसुच्छिमे चउवीसं । उकोस विरहकालो दोसु-
 वि य जहन्नओ समओ ॥५॥ देवेषु—“भवणवणजोइसोहम्मीसाणे चउवीसइ सुहुत्ता । उकोस विरहकालो पंचसुवि जहणओ
 समओ ॥६॥ नव दिण वीससुहुत्ता ३ बारस दस चैव दिण सुहुत्ताओ ४ । वावीसा अद्धचिय ५ पणयाल ६ असीइ ७ दिवससयं

वाससयाम् संखेज मास आपण १ पाणपरु १० तद् आरण ११ चुण् १२ चामा । संखिञ्जा विणोया, गोविञ्जो अओ नुळं ॥८॥ हेष्टिमं
सो होइ विरहकालो म । विजगाइसु निहिडो सञ्जेसु जहन्नाओ समओ ॥ १० ॥ उन्नवायविरहकालो इय एगो वणिणओ म देवाणं ।
उब्बट्ठणावि एवं सञ्जेसुचि होइ विणोया ॥ ११ ॥ जहणोणेगतमओ, उजोसेणं तु होइ छम्मासा । विसो सिद्धिगईए उब्बट्ठणावडिया

॥७॥ संखेज मास आपण १ पाणपरु १० तद् आरण ११ चुण् १२ चामा । संखिञ्जा विणोया, गोविञ्जो अओ नुळं ॥८॥ हेष्टिमं
वाससयाम् संखेज मास आपण १ पाणपरु १० तद् आरण ११ चुण् १२ चामा । संखिञ्जा विणोया, गोविञ्जो अओ नुळं ॥८॥ हेष्टिमं
सो होइ विरहकालो म । विजगाइसु निहिडो सञ्जेसु जहन्नाओ समओ ॥ १० ॥ उन्नवायविरहकालो इय एगो वणिणओ म देवाणं ।
उब्बट्ठणावि एवं सञ्जेसुचि होइ विणोया ॥ ११ ॥ जहणोणेगतमओ, उजोसेणं तु होइ छम्मासा । विसो सिद्धिगईए उब्बट्ठणावडिया

॥ विवाहप्रज्ञात्यद्रुतौ प्रथमशतविवरणं सम्पूर्णम् ॥
॥ त्रिविधं व्याख्यायते—'जे इमे' (सू. ८४) इत्यादि, यद्यत्केन्द्रियाणां आगमादिप्रमाणजीवत्वं
न्याख्यातं प्रथमशतम्, अथ द्वितीयं व्याख्यायते—'किण्णं भंते' ति (सू. ८५) किमिति
प्रतीयते, तथापि तदुल्लासादीनां साक्षादनुपलम्भात् जीव(न्)शरीरस्य च निरुल्लासादेरपि कदाचिदर्शनात् पृथिव्यादिपुल्लसादि-
शब्दा स्यादिति तन्निरासाय सूत्रमिदं ज्ञातव्यं, उल्लासादिद्रव्याणां प्रज्ञापनाद्याविशतितगाहारापादोक्तो ज्ञेयः, 'जीवि-
सामान्यनिर्देशात् कानि-किविधानि द्रव्याणि इति 'आहारगमो नेयञ्चो', प्रज्ञापनाद्याविशतितगाहारापादोक्तो ज्ञेयः, 'जीवि-
निर्दिशं' ति जीवा एकेन्द्रियाः, 'वाचायनिब्बाघाय' चि ज्ञाघातनिर्व्याघातवन्तो भणितव्याः, तथा-पुढविकाइया णं भंते !
कइदिसं आपणमंति पणमंति ४१, गो० निब्बाघाएणं छइसिं, वाघायं पुढ्वा सिय तिदिशिं' ति, इत्यादि, एवमप्यायादिष्वपि, तत्र
निर्व्याघातेन पइदिशिं—पइ दिशो यत्रानमनादौ तत्था, ज्ञाघातं प्रतीत्य स्यात्तिदिशं चतुर्दिशं पञ्चदिशं वा आनमंति, यतस्तेषां
निरुल्लासादिपुढ्वाकेन व्यादिक्खुल्लासादिपुढ्वालानां व्याघातः संम्भवति, 'सेसा णियमा छइसिं' ति' शेषाः-नारकादित्रयाः

श्रीभग-
वत्पुत्रो

पद्दिशमानमन्ति, तेषां हि त्रसनाड्यन्तर्भूतत्वात्, अथैकेन्द्रियाणामुच्छ्वाससादिभावादुच्छ्वाससादेश्च वायुरूपत्वात् किं वायुकायानामपि उच्छ्वासदिना वायुना भवितव्यं उतान्येन केनापि पृथिव्यादीनामिद्य तद्विद्येनेत्याशङ्कायां प्रश्नयन्नाह—‘वाउयाए णं’ति(सू. ८६) अथोच्छ्वासस्यापि वायुत्वादन्येनोच्छ्वासवायुना भाव्यं, तस्याप्यन्येन, एवमनवस्था, नैत्रं, अचेतनत्वात्तस्य, किञ्च—योऽयमुच्छ्वास-वायुः स वायुत्वेऽपि न वायुसम्भव्यौदारिकत्रैक्रियशरीररूपः, तदीयपुद्गलानामानप्राणसंज्ञितानामौदारिकत्रैक्रियशरीरपुद्गलेभ्योऽनन्तरुणप्रदेशत्वेन सूक्ष्मतया एतच्छरीराव्यपदेश्यत्वात्, तथा च सत्युच्छ्वासदीनामभाव इति नानवस्था, ‘वाउकाए णं भंते’ति अयं च प्रश्नो वायुकायप्रस्तावाद्विहितः, अन्यथा पृथिवीकायिकादीनामपि मृत्वा स्वकाये उत्पादोऽस्त्येव, सर्वेषामेषां कायस्थितेरसङ्ख्याततयाऽनन्ततया चोक्तत्वात्, यदाह—“अस्संखोसपिणिसपिणीउ एगिंदियाण य चउण्हं । ता चेव ऊ अणंता वणस्सईए उ वोद्धव्वा ॥१॥” तत्र वायुकायो वायुकाये एव अनेकगतसहस्रकृत्वः ‘उदाइत्त’ति अपहृत्य—मृत्वा ‘तत्थेव’त्ति तत्रैव वायौ ‘पच्चायाइ’ प्रत्याजायते उत्पद्यते, ‘पुडे उदाइ’ स्पृष्टः स्वकायपरकायशब्देण अपद्रवति—म्रियते, ‘नो अपुडे’त्ति, सोप-क्रमापेक्षभिदं, ‘निक्खमइ’त्ति निष्कामति स्वकलेवरात्, ‘सिय ससरीरि’त्ति स्यात्—कथञ्चिच्छरीरी, ‘ओरालिय’त्ति औदा-रिकत्रैक्रियापेक्षयाऽशरीरी तैजसकर्मणापेक्षया तु शरीरी निष्कामति ॥ यथा वायोस्तथा कस्यापि मुनेरपि तत्रैवोत्पत्तिः स्यादिति दृश्यन्नाह—‘सडाई णं’ति (सू. ८७) मृतादिः—प्रासुकभोजी निर्ग्रन्थः—साधुः ‘नो निरुद्ध’त्ति अनिरुद्धाग्रेतनजन्मा, चरमभवाप्राप्त इति, अयं च भवद्वयप्राप्तव्यमोक्षोऽपि स्यादित्याह—‘नो निरुद्ध भवपवंचे’त्ति प्राप्तव्यभवविस्तार इति, अयं च देवमनुष्यभवप्र-पञ्चापेक्षयाऽपि स्यादत आह—‘नो पहीण’त्ति अग्रहीणचतुर्गतिगमनः, यत एवमतो ‘नो पहीणसंसार’त्ति अप्रक्षीणसंसारवे-

आगासगणं छत्तेणं' समवसरणान्तं वाच्यं, 'गद्भालस्स'त्ति गद्भालाख्यपरित्राजकस्य, इतिहासः पुराणं तत् पञ्चमं येषां तेषां) चतुर्वेदानां, निर्घण्डुः नामक्रोशः, 'संगोवंगणं' अङ्गानि-शिक्षादीनि षट्, उपाङ्गानि-तदुक्तप्रपञ्चनपराः प्रबन्धाः, 'सारए' सारकः-अध्यापनेन प्रवर्तकः, सारको वाऽन्येषां विस्तृतस्यत्रादिसारणात्, वारकोऽशुद्धपाठनिषेधात्, धारकोऽधीतस्यत्रघरणात्, वारगामी, 'सङ्गवी' पङ्गवित्, 'सद्धितंतविसारए' कापिलीयशास्त्रपण्डितः, 'संखाणे' सङ्ख्याशास्त्रे 'सिखाकप्पे'त्ति शिक्षा-अक्षरस्वरूपनिरूपकं शास्त्रं, कल्पश्च-तथाविधसमाचारनिर्देशकं शास्त्रमेव, छन्दे-पद्ये शास्त्रे निरुक्ते-शब्दव्युत्पत्तिशास्त्रे 'जोइसामयणे' ज्योतिःशास्त्रे, 'वंभन्नए'त्ति ब्राह्मणसम्बन्धिषु 'परिव्वायएसु' परिव्राजकसत्केषु नयेषु-नीतिषु, दर्शनेष्वित्यर्थः, 'वेसालियसावए'त्ति विशाला-महात्रीरमाता तदपत्यं वैशालिको भगवान्, तस्य वचः शृणोति तद्रसिकत्वात् वैशालिकश्रावकः 'इणमवखेवं' एतमाक्षेपं-प्रश्नं पृष्टवान् 'मागह'त्ति मगधजनपदजातत्वात् मागधस्तस्यासामन्त्रणं हे मागध ! 'वड्डेइ' संसारवर्द्धनात् 'हायइ' संसारहान्येति, एतावत् प्रश्नजातं तात्रदाख्याहि, उच्यमानः-पृच्छ्यमानः एवम्-अनेन प्रकारेण शङ्कितः किमिदमिहोत्तरं इदं वेति जातशङ्कः, इदमिहोत्तरं न साधु इदं च साधु इति काङ्क्षितः, अस्मिन्नुत्तरे दत्ते किमस्य प्रतीतिरुत्पत्स्यते नवेति विचिकित्सितः, भेदं-मतेर्भेदं किंकर्तव्यताव्याकुलत्वलक्षणमापन्नो नाहमिह किञ्चिज्जानामीति स्वविषयं कालुष्यं समापन्नः, 'नो संखाए'त्ति न शक्नोति, 'पमोक्खमवखाइउं'त्ति प्रमुच्यते पर्यनुयोगवन्धनात् अनेनेति प्रमोक्षः, उत्तरमाख्यातुं-वक्तुं, वन्दामः-स्तुमः नमस्यामः-प्रणमामः सत्कारयामः-आदरं कुर्मः सन्मानयामः-उचितप्रतिपत्तिभिः, किंभूतं ? 'कल्याणं' कल्याणहेतुं 'मंगलं' दुरितोपशमहेतुं 'दैवतं' देवं इष्टदेवताप्रतिमा चैत्यमिव चैत्यं पशुपासयामः सेवामहे, 'अब्भत्थिए' आध्यात्मिकः-आत्मविषयः

चिन्तितः स्वारणरूपाः प्रार्थितः—अधिलपितः स्तुल्यो—विकल्पः भयुत्पन्नवान्, अर्थात् भवान्, भवान् लोकप्रान्तत्वादीन्, 'हे-
 इति अन्वयव्यतिरेकलक्षणं तु गम्यत्वाद्धेतुन्, तानेव 'पस्मिणाई' ग्रथान्, उपपत्तिमात्राणि कारणानि, व्याप्तियमाणत्वाद् व्या-
 इति अन्वयव्यतिरेकलक्षणं तु गम्यत्वाद्धेतुन्, तानेव 'पस्मिणाई' ग्रथान्, उपपत्तिमात्राणि कारणानि, व्याप्तियमाणत्वाद् व्या-
 इति अन्वयव्यतिरेकलक्षणं तु गम्यत्वाद्धेतुन्, तानेव 'पस्मिणाई' ग्रथान्, उपपत्तिमात्राणि कारणानि, व्याप्तियमाणत्वाद् व्या-
 इति अन्वयव्यतिरेकलक्षणं तु गम्यत्वाद्धेतुन्, तानेव 'पस्मिणाई' ग्रथान्, उपपत्तिमात्राणि कारणानि, व्याप्तियमाणत्वाद् व्या-
 इति अन्वयव्यतिरेकलक्षणं तु गम्यत्वाद्धेतुन्, तानेव 'पस्मिणाई' ग्रथान्, उपपत्तिमात्राणि कारणानि, व्याप्तियमाणत्वाद् व्या-
 इति अन्वयव्यतिरेकलक्षणं तु गम्यत्वाद्धेतुन्, तानेव 'पस्मिणाई' ग्रथान्, उपपत्तिमात्राणि कारणानि, व्याप्तियमाणत्वाद् व्या-
 इति अन्वयव्यतिरेकलक्षणं तु गम्यत्वाद्धेतुन्, तानेव 'पस्मिणाई' ग्रथान्, उपपत्तिमात्राणि कारणानि, व्याप्तियमाणत्वाद् व्या-
 इति अन्वयव्यतिरेकलक्षणं तु गम्यत्वाद्धेतुन्, तानेव 'पस्मिणाई' ग्रथान्, उपपत्तिमात्राणि कारणानि, व्याप्तियमाणत्वाद् व्या-
 इति अन्वयव्यतिरेकलक्षणं तु गम्यत्वाद्धेतुन्, तानेव 'पस्मिणाई' ग्रथान्, उपपत्तिमात्राणि कारणानि, व्याप्तियमाणत्वाद् व्या-

श्रीभग-
 लक्ष्मणो

‘विग्रहभोऽ’ति व्यावृत्ते द्वयं युङ्क्ते इत्येवंशीलो व्यावृत्तभोजी, प्रतिदिनभोजीति भावः, ‘सिंगारं’ति शृङ्गारमिव शृङ्गारं—अति-
 शयशोभावत्, ‘आणंदिण्’ति ईषत्सौम्यतादिभावैः, नन्दितः सौम्यतादिभावैः, ‘परमाणं’ति समृद्धितरतां प्राप्तः, ‘पीयस-
 णे’ति ग्रीतिः ग्रीणनं—आप्यायनं मनसि यस्य स ग्रीतमनाः, ‘परमसोमण’ति परमं सौमनस्यं—सुमनस्कता सञ्जातं यस्य स पर-
 मसौमनस्यः, ‘विसृज्य’ति हर्षेण विस्तारं ब्रजत् हृदयं यस्य स तथा, ‘दन्वओ णं एणे लोए सअंते’ति पञ्चास्तिकायमयैक-
 द्रव्यत्वाहोक्तस्य सान्तोऽसौ, आयामो—दैर्घ्यं विष्कम्भो—विस्तारः, ‘परिव्वेण’ति परिधिना ‘सुविंसु’ति अभवत्, ध्रुवोऽव-
 लत्वात्, नियतः एकस्वरूपत्वात्, नियतरूपः कादाचित्कोऽपि स स्यादत आह—‘सासए’ति शाश्वतः, प्रतिक्षणं सद्भावात्, अक्ष-
 योऽविनाशात्, अव्ययः तत्प्रदेशानामव्ययत्वात्, अवस्थितः पर्यायानामनन्ततया अवस्थितत्वान्नित्यः, ‘वण्णपज्जव’त्ति वर्णवि-
 शेषा एकगुणकालत्वादयः, एवमन्येऽपि गुरुलघुपर्यवास्ताद्विशेषाः बादरस्कन्धानां, अणूनां ह्रस्मस्कन्धानाममूर्त्तानां
 च, ‘नाणपज्जवे’त्ति ज्ञानविशेषाः, बुद्धिकृता वा अविभागपलिच्छेदाः अणता, गुरुलघुपर्यवा औदारिकादिगरीगण्याश्रित्य इतरे
 तु कार्मणादिद्रव्याणि जीवस्वरूपं वाऽऽश्रित्य, ‘दन्वओ णं एणा सिद्धि’त्ति इह सिद्धिः सिद्धाधाररूपा ईषत्प्राग्भारा सिद्धि-
 शिला ‘खेत्तओ’त्ति पञ्चवत्प्रांशद्योजनलक्षाणि आयामविष्कम्भाभ्यां, ‘एणा ज्ञोयणकोडि ४२ लक्षाः ३० सहस्राः किञ्चिन्धू-
 नगव्यूतद्वयाधिके द्वे योजनशते एतत्परिधिः । ‘बालमरणे दुवालसविहे’त्ति ‘बलए’त्ति बलतो—बुभुक्षा परिगतत्वेन बलव-
 लायमानस्य संयमाद्वा अश्रयतो मरणं बलन्मरणं ‘वसह’त्ति वशेन इन्द्रियवशेन क्रतस्य—पीडितस्य मृतिः दीपरूपाक्षितचक्षुषः
 शलमस्येव यत्तद्वशार्त्तमरणं, ‘अंतोसह’त्ति अन्तःशल्यस्य द्रव्यतोऽनुद्धततोभरादेः भावतः सातिचारस्य यत् तदन्तःशल्यमरणं,

तस्य भवाय मनुष्यादेस्ततो मनुष्यादावेव बद्धयुषो यत्तत्तद्भ्रमरणं, 'सत्थोवाङ्गणं'ति शब्दादिना अवपादनं शब्दा-
 विद्यासि'ति विहायसि-आकाशे भवं वृक्षशालाद्युद्धत्वेन वैहानसं मरणं 'गिद्धपिट्ट'ति गुणैः-पक्षिभिः गृद्धैः-मांस-
 स्युष्य-विदारितस्य करिकरभरासमादिशरीरान्तर्गतत्वेन यत्तद् गुणस्फुटं वा, 'बद्धु'ति बद्धते,
 भृगालादिभिः स्युष्य-अस्पन्दतयाऽवस्थानं पादपोषणम्, इदं चतुर्विधाहारवर्जितमेव स्यात्, यद्वाऽन्यत्रेह स्थाने इङ्गि-
 लुधैर्वा भृगालादिभिः स्युष्य-अस्पन्दतयाऽवस्थानं पादपोषणम्, अनिर्हारिमं योऽटव्यां त्रियते इति, यद्वाऽन्यत्रेह स्थाने इङ्गि-
 संसारवर्द्धनेन, पादपवदुपगमनम्-प्रतिप्रत्ययं यो त्रियते तत्कलेवरनिर्हारात्, अन्विष्टमि एतदङ्गीकरोमि,
 रेण निर्धुत्तं तन्निर्हारिमं, उपाश्रये यो त्रियते तत्कलेवरनिर्हारात्, अन्विष्टमि एतदङ्गीकरोमि,
 तमरणमुच्यते, तद्भक्तप्रत्याख्यानस्यैव विशेष इति नेह भेदेन दर्शितमिति । 'सदृहामि'ति (मू० ११) निर्गन्धं प्रवचनमहं प्रति-
 पद्ये 'पत्तियामि'ति (प्रत्येभि) प्रीतिप्रत्ययं वा सत्यमिदं एवं तत्र करोमि, रोगमि-चिकीर्षामि, अन्विष्टमि एतदङ्गीकरोमि,
 'तद्भमेयं'ति तथैतत् 'अचित्तद्'ति सत्यमेतत् 'असंदिद्धं'ति अमन्दिग्धं 'इच्छिय'न्ति इष्टमेतत् 'पण्डिच्छिय'न्ति आदीपप्रदीप इति,
 'पिसंतं-प्राप्तुमिष्टं, 'आलित्ते'ति आ-ईयत् ज्वलितः 'अलित्तपलित्ते'ति अलित्तपलितः, 'आगाण' आत्मना,
 'क्षियायमाणं'ति ध्मायमाने-दध्यमाने अल्पसारं-मणिमुक्तादिकण्डको मम निस्तारितः-अथिनिष्कासितः 'स्वमाण'ति
 'एगंतं'ति एकान्तं-विजनं अन्तं-भूभागं अपक्रामति, एष मणिमुक्तादिकण्डको मम निस्तारितः-अथिनिष्कासितः सम्मत-
 क्षमायै धृतयेऽनुगामितया भविष्यति, शैर्यधर्मयोगात् शैर्यः वैश्वसिको विश्वासप्रयोजनत्वात् सम्मतः तत्कृतकार्याणां सम्मत-
 त्वात्, बहुशो मतो बहुमतः, अनु-विश्रियकरणस्य पश्चादपि मतोऽनुमतः, 'भ्रण्डकरडग'ति भ्रण्डकरण्डकम्-आभरणभाजनं
 तत्समानः, आदेयत्वात्, 'मा णं वाल'ति मा-नियेधे, ब्यालाः-श्वापदभुजगाः, 'फुसंतु'ति स्रशन्तु इतिकृत्वा 'सेहावि-

शं'ति सेधितुं प्रत्युपेक्षणादिक्रियाकलापग्राहणतः; शिक्षितुं सूत्रार्थग्राहणतः; 'सयमेव'त्ति स्वयमेव भगवन्नैव, प्रव्राजितुं रजोहरणादि-
वेपदानेन, आत्मानमिति गम्यते, आचारः—श्रुतानुष्ठानं कालाध्ययनादि गोचरं—भिक्षाटनं विनयः—प्रतीतः वैनयिकं तत्फलं कर्म-
क्षयादि चरणं—चारित्रं करणं—पिण्डविशुद्ध्यादि यात्रा—संयमयात्रा तदर्थमेव मात्रा—आहारग्रहणं द्युत्तिः—वर्त्तनं यत्र तं धर्ममा-
ख्यातुं, इच्छामीति योगः; 'तुयद्वियन्व'ति शयितव्यं, सामायिकोच्चारणादिपूर्वं, उत्थायोत्थाय—विबुध्य २ 'पाणेहिं'ति
प्राणादिषु चतुर्षु यः संयमो—रक्षा तेन संयतव्यम्—यतितव्यं, 'तमाणाए'त्ति तदनन्तरमाज्ञया—आदेशेन खेलः—कण्ठमुखश्लेष्मा
सिंघानक्री—नाशामलः; समितः सङ्गतमनःप्रद्व्युत्तिक्रः 'गुत्ते'त्ति मनोगुप्तत्वादीनां निगमनं, गुप्तं—ब्रह्मगुप्तियुक्तं ब्रह्म चरति यः
'त्राइ'त्ति सङ्कल्यागत्रान् 'लज्जू' संयमत्रान् रञ्जुरिव वा रञ्जुः अवकव्यवहार इति 'खंतिखमे'त्ति क्षान्त्या क्षमते न त्वसम-
र्थतया यः स क्षान्तिक्षमः; 'सोहिय'त्ति शोधितो वा निरतिचारचारित्रत्वात्, सौहृदं—मैत्री सर्वप्राणिषु तद्दयोगात् सौहृदो वा
'अप्सुस्सु'त्ति अल्पौत्सुक्यः त्वरारहित इति, 'अत्रहिल्लेसे'त्ति अविद्यमाना बहिः—संयमाद्बहिस्तात् लेख्या—मनोद्व्युत्तियस्य सः
अत्रहिल्लेख्यः; 'दंते'त्ति दान्तः क्रोधादिदमनात्, पन्तो वा रागद्वेषयोस्तार्थप्रवृत्तत्वात्, 'पुरओ'त्ति मार्गानिमिज्ञो मार्गज्ञनरमिव
पुरस्कृत्य, एकादशाङ्गीमधीते, इह कश्चिदाह—ननु अनेन स्कन्दकचरितात्प्रागेवैकादशाङ्गीनिष्पत्तिरवसीयते, पञ्चमाङ्गान्तभूतं चेदं
चरितं इति कथं न विरोधः?; उच्यते, श्रीवीरतीर्थे किल नव वाचनाः; तत्र सर्ववाचनासु स्कन्दकचरितात् पूर्वकाले ये स्कन्द-
कचरिताभिधेया अर्थास्ते चरितान्तरद्वारेण प्रज्ञाप्यन्ते, स्कन्दकचरितोत्पत्तौ च सुधर्मणा जन्मुमधिष्ठत्यासां वाचनायां स्कन्दक-
चरितमेवाश्रित्य तदर्थप्ररूपणा कृतेति न विरोधः; अथवा सातिशयत्वाद् गणधराणां अनागतकालभाविचरितबन्धनमदुष्टमिति,

भावेऽपि न दुष्ट इति, 'भिक्षुपण्डितं'ति भिक्षुचित्तमभिग्रहविशेषं, एतत्स्वरूपं चेदं- 'गच्छा वि-
 भावेऽपि न दुष्ट इति, 'भिक्षुपण्डितं'ति भिक्षुचित्तमभिग्रहविशेषं, एतत्स्वरूपं चेदं- 'गच्छा वि-
 भावेऽपि न दुष्ट इति, 'भिक्षुपण्डितं'ति भिक्षुचित्तमभिग्रहविशेषं, एतत्स्वरूपं चेदं- 'गच्छा वि-
 भावेऽपि न दुष्ट इति, 'भिक्षुपण्डितं'ति भिक्षुचित्तमभिग्रहविशेषं, एतत्स्वरूपं चेदं- 'गच्छा वि-
 भावेऽपि न दुष्ट इति, 'भिक्षुपण्डितं'ति भिक्षुचित्तमभिग्रहविशेषं, एतत्स्वरूपं चेदं- 'गच्छा वि-
 भावेऽपि न दुष्ट इति, 'भिक्षुपण्डितं'ति भिक्षुचित्तमभिग्रहविशेषं, एतत्स्वरूपं चेदं- 'गच्छा वि-
 भावेऽपि न दुष्ट इति, 'भिक्षुपण्डितं'ति भिक्षुचित्तमभिग्रहविशेषं, एतत्स्वरूपं चेदं- 'गच्छा वि-
 भावेऽपि न दुष्ट इति, 'भिक्षुपण्डितं'ति भिक्षुचित्तमभिग्रहविशेषं, एतत्स्वरूपं चेदं- 'गच्छा वि-
 भावेऽपि न दुष्ट इति, 'भिक्षुपण्डितं'ति भिक्षुचित्तमभिग्रहविशेषं, एतत्स्वरूपं चेदं- 'गच्छा वि-
 भावेऽपि न दुष्ट इति, 'भिक्षुपण्डितं'ति भिक्षुचित्तमभिग्रहविशेषं, एतत्स्वरूपं चेदं- 'गच्छा वि-

नमासे श्वेतव्यानि, 'चउत्थं चउत्थेणे'ति चतुर्थं भक्तं यावद्भक्तं त्यज्यते यत्र तच्चतुर्थंभक्तं, इयं चोपवासस्य संज्ञा, एवं पष्ठा-
दिकमुपवासद्वयादेरिति, 'अणिक्खित्तेणं' अविश्रान्तेन 'दिय'त्ति दिवसे 'ठाणुक्कुडु'त्ति स्थानं-आमनमुत्कडुकं आधारे पुताल-
गनरूपं यस्यासौ स्थानोत्कडुकः, 'वीरासणेणं' वीरासनेन रात्रौ, निपीदनासनाकर्षणात् तथैव स्थित्येत्यर्थः, 'अचाउडेणं' प्राच-
णरहितेन 'उरालेणं' प्रथानेन विपुलेन बहुदिनत्वात् 'पयत्तेणं' प्रदत्तेन गुरुभिरनुज्ञातेन 'पज्जहिण्णं' प्रकर्षादिङ्गीकृतेन
'उदग्गेणं' उत्तरोत्तरं वृद्धिमता 'उदात्तेन' उच्चतभावता 'उत्तमेन' उत्तमगुरुपसेवितत्वेन 'उदारेणं' औदार्यवता निःस्पृह-
त्वात् 'महानुभागेणं' महानुभावेन 'शुप्को' नीरसवपुद्गात्, 'लुक्खे'त्ति बुभुक्षायशेन रूक्षीभूतत्वात्, अस्थिचर्माचनद्भः किट्टि-
कट्टिका-निर्मासास्थिसम्बन्धी उपवेशनादिक्रियासमुत्थः शब्दस्तां भूतः-प्राप्तौ यः स किट्टिकट्टिकाभूतः धमनीसंततो-नाडीव्याप्तौ
मांसशयेणादृश्यमाणनाडीकत्वात् 'जीवंचीवेणं'ति अनुस्वारस्यागमिकत्वात् जीवजीवेन, जीवत्रलेनेत्यर्थः, न वपुर्वलेनेति, 'भासं
'भासि'त्यादि, कालत्रयनिर्देशः ग्लायति ग्लानः स्यात्, 'से जहानामण'त्ति से इति अथार्थः, 'ग्रथे'त्ति दृष्टान्तार्थः, नामेति
सम्भावनायां, ए इति वाक्यालङ्कारे, 'कट्टसगडिय'त्ति काष्ठभृता शकटिका काष्ठशकटिका 'पत्तसगडिय'त्ति पलाशादिपत्र-
भृता गन्धी 'पत्ततिल'त्ति पत्रयुक्ततिलानां भाण्डकानां च मृन्मयभाजनानां भृता गन्धी, अङ्गारशृतगन्धीत्यर्थः, 'उण्हे दित्ता' उष्ण-
स्तापस्तत्र दत्ता, शुक्का सतीति विशेषणद्वयमार्द्रकाष्ठादीनामेव सम्भवति, हुताशन इव भस्मराशिप्रतिच्छन्नः, 'तवेणं तेण्णं'ति तपस्ते-
जसा एव, वह्निर्निस्तेजाः, अतः शुभध्यानाग्निना ज्वलति, 'पुब्बरत्तावर'त्ति पूर्वरात्रश्च-रात्रेः पूर्वभागः अपरात्रश्च-रात्रेः पश्चिमो भागस्त-
ल्लक्षणी यः कालममयः-कालान्मकः समयः स तथा तत्र धर्मजागरिकां जाग्रतः, कुर्वत इत्यर्थः, 'तं अत्थि ता मे'त्ति तदेवमप्यस्ति तावत्

मेति मम उत्थानादि, न सर्वथा क्षीणमिति भावः, 'तं जाव ता मे'ति तत्-तस्मात् यावत् ता इति भाषामात्रे मे-ममास्तीति 'जाव
 य'ति यावच्च 'सुहृत्स्थी'ति शुभार्थी भव्यान् प्रति, सुहृत्स्ती वा-पुल्लवगन्धहृत्स्ती वा, 'कुल्लं'ति श्वः 'पाउ'ति प्राडुः-प्रकटप्र-
 मेति मम उत्थानादि, न सर्वथा क्षीणमिति भावः, 'तं जाव ता मे'ति तत्-तस्मात् यावत् ता इति भाषामात्रे मे-ममास्तीति 'जाव
 य'ति यावच्च 'सुहृत्स्थी'ति शुभार्थी भव्यान् प्रति, सुहृत्स्ती वा-पुल्लवगन्धहृत्स्ती वा, 'कुल्लं'ति श्वः 'पाउ'ति प्राडुः-प्रकटप्र-
 मेति मम उत्थानादि, न सर्वथा क्षीणमिति भावः, 'तं जाव ता मे'ति तत्-तस्मात् यावत् ता इति भाषामात्रे मे-ममास्तीति 'जाव
 य'ति यावच्च 'सुहृत्स्थी'ति शुभार्थी भव्यान् प्रति, सुहृत्स्ती वा-पुल्लवगन्धहृत्स्ती वा, 'कुल्लं'ति श्वः 'पाउ'ति प्राडुः-प्रकटप्र-
 मेति मम उत्थानादि, न सर्वथा क्षीणमिति भावः, 'तं जाव ता मे'ति तत्-तस्मात् यावत् ता इति भाषामात्रे मे-ममास्तीति 'जाव
 य'ति यावच्च 'सुहृत्स्थी'ति शुभार्थी भव्यान् प्रति, सुहृत्स्ती वा-पुल्लवगन्धहृत्स्ती वा, 'कुल्लं'ति श्वः 'पाउ'ति प्राडुः-प्रकटप्र-
 मेति मम उत्थानादि, न सर्वथा क्षीणमिति भावः, 'तं जाव ता मे'ति तत्-तस्मात् यावत् ता इति भाषामात्रे मे-ममास्तीति 'जाव
 य'ति यावच्च 'सुहृत्स्थी'ति शुभार्थी भव्यान् प्रति, सुहृत्स्ती वा-पुल्लवगन्धहृत्स्ती वा, 'कुल्लं'ति श्वः 'पाउ'ति प्राडुः-प्रकटप्र-
 मेति मम उत्थानादि, न सर्वथा क्षीणमिति भावः, 'तं जाव ता मे'ति तत्-तस्मात् यावत् ता इति भाषामात्रे मे-ममास्तीति 'जाव
 य'ति यावच्च 'सुहृत्स्थी'ति शुभार्थी भव्यान् प्रति, सुहृत्स्ती वा-पुल्लवगन्धहृत्स्ती वा, 'कुल्लं'ति श्वः 'पाउ'ति प्राडुः-प्रकटप्र-

श्रीभग०
लघुष्टौ

अथ द्वितीय आरम्यते- 'समुद्घाया'ति (सू० ९६) सम्-एकीभावे उत्-प्राबल्ये, ततश्च एकीभावेन प्राबल्येन च घाताः समु-
 द्घाताः, अथ प्राबल्येन घाताः कथम् ?, उच्यन्ते, यस्माद्देनादिसमुद्घातपरिणतो बहून् वेदनीयादिकर्मप्रदेशान् कालान्तरानु-
 भवयोग्यान् उदीरणाकरणेनाकृष्य उदये प्रक्षिप्यान्नुभूय निर्जरयति, आत्मप्रदेशैस्सह श्रिष्टान् शातयतीत्यर्थः, 'सत्त'ति वेदना-

समुद्घातादयस्सप्त समुद्घाताः, अत एवाह—‘छाउमत्थियससुग्घायवज्जे’ति छत्रस्थसाधोः केवलज्ञानाभावेन केवलिसमुद्घाताभावः, तत्रेदं सूत्रं—‘कइ णं भंते ! छाउमत्थियससुग्घाया पवत्ता ?, गोयसा !’ इत्यादिद्वित्रजितं ‘ससुग्घायपयं’ति प्रज्ञापनायां पद्त्रिंशत्तमपदं समुद्घातार्थं नेतव्यं, तच्चेदम्—‘कइ णं भंते ! समुग्घाया पं०?, गो०! सत्त, तंजहा—वेयणससुग्घाए कसायससुग्घाए’ इत्यादि, इह सब्रह्मगाथा—‘वेयण १ कसाय २ मरणे ३ वेउव्विय ४ तेयए य ५ आहारे ६ । केवलिए चेव भवे जीवमणुस्साण सत्तेव ॥१॥’ जीवपदे मनुष्यपदे सप्त वाच्याः, नरकादिषु तु यथायोगं, तत्र वेदनासमुद्घातेन समुद्धत आत्मा वेदनीयकर्मपुद्गलानां शातं कुर्यात्, कषायसमुद्घातेन कषायपुद्गलानां, मारणान्तिकसमुद्घातेन आयुःकर्मपुद्गलानां, वैकुर्विकसमुद्धतो जीवप्रदेशान् शरीराद्बहिर्निकास्य शरीरविष्कम्भवाहल्यमात्रमायामतश्च सङ्ख्येययोजनानि दण्डं निसृजति, निसृज्य च यथास्थूलान् वैक्रियशरीरनामकर्मपुद्गलान् शातयति, यथासूक्ष्मांश्चादत्ते, यथोक्तम्—‘वेउव्वियससुग्घाएणं समोहणइ २ संखेजाइं जोयणाइं दंडं निसरइ २ अहाउपुगले परिसाडेइ २ अहासुहुमे पोगले परिआयइ’ति, एवं तैजसाहारकसमुद्घातावपि व्याख्येयौ, केवलिसमुद्घातेन समुद्धतः केशली वेदनीयादिकर्मपुद्गलान् शातयति, एतेषु सर्वेषु समुद्घातेषु शरीराजीवप्रदेशनिर्गमोऽस्ति, सर्वे एतेऽन्तर्मुहूर्त्तमानाः, नचरं केवलिकोऽष्टसामयिकः, एते चैकेन्द्रियविकलेन्द्रियाणामादितस्त्रयो वायुनारकाणां चत्वारः देवानां पञ्चेन्द्रियतिरथां च पञ्च, मनुष्याणां तु सप्तेति ॥ द्वितीयशते द्वितीय उद्देशकः ॥

अथ तृतीय आरभ्यते—यथा ‘कइ णं भंते ! पुढवीओ’ति (सू० ९७) इह जीवाभिगमद्वितीयोद्देशको नारकवक्तव्यतारूपो ज्ञातव्यः, अत्र सब्रह्मगाथा—‘पुढवी ओगाहित्ता, निरया संठाणमेव वाहल्लं । विक्खंभपरिक्खेवो, वण्णो गंधो य फासो य ॥१॥’

‘पुढवि’ति प्रथिव्यो वाच्याः—ताश्चैवम्—‘कह णं भते !
 शेषाणां विवक्षितार्थानां यावच्छब्देन सूचितत्वात्, ‘ओगाहिता निरय’ति पृथ्वीमवगाह्य कियहूरे नरका इति वाच्यं, तत्रास्यां एवं
 सूत्रे पूर्वाद्धमेव लिखितं, शेषाणां विवक्षितार्थानां यावच्छब्देन सूचितत्वात्, ‘ओगाहिता निरय’ति पृथ्वीमवगाह्य कियहूरे नरका इति वाच्यं, तत्रास्यां एवं
 पुढवीओ पं०? गो०! सत्, तं०—रयणप्पभे’त्यादि, ‘ओगाहिता निरय’ति पृथ्वीमवगाह्य कियहूरे नरका इति वाच्यं, तत्रास्यां एवं
 रत्नभायां अशीतिसहोत्तरयोजनलक्षवाहल्यायां उपर्येकं योजनसहस्रमवगाह्याधोऽप्येकं वर्जयित्वा त्रिंशन्नरकलक्षाणि स्युः, एवं
 शर्करप्रभादिषु यथायोगं वाच्यं, ‘संठाणसेव’ति संस्थानं नरकेषु वाच्यं, तत्र ये आबलिकाप्रविष्टाः ते वृत्ताह्वयश्राश्र, इतरे तु
 नानासंस्थानाः, ‘बाहळ’ति नरकवाह्वयं वाच्यं, तत्र सङ्ख्यातविरुतानां सङ्ख्यातयोजन आयामो विष्कम्भः परिक्षेपश्च, इतरेषां
 इति, ‘विक्रवंभपरिक्खेवो’ति एतौ वाच्यौ, तत्र सङ्ख्यातविरुतानां सङ्ख्यातयोजन आयामो विष्कम्भः परिक्षेपश्च, इतरेषां
 त्वन्यथेति, तथा वर्णादयो वाच्याः, ते चात्यन्तमनिष्टा इत्यादि बहु वक्तव्यं, यात्रदयमुद्देशकान्तो यदुत किं ‘सन्वपाण’ति अथा
 रत्नभायां ३० नरकलक्षेषु किं सर्वे प्राणादय उरपन्नपूर्वाः?, अत्रोत्तरं—‘असइ’ति असकृद्-अनेकशः, ‘अदुव’ति अथवा
 ‘अनंतखुत्तो’ अनन्तकृत्वः अनन्तवारानिति ॥ द्वितीयशते तृतीय उद्देशकः ॥
 अथ चतुर्थे आरभ्यते, यथा ‘पढम्मिल्लो इंदिग्रउद्देसउ’ति (सू. ९८) प्रज्ञापनायामिन्द्रियपदाख्यपञ्चदशपदस्य प्रथम
 उद्देशकोऽत्र नेतव्यः, तत्र च द्वारागाथा—‘संठाणं बाहळं पोहं कइएएस ओगाढे । अप्पा बहु पुढपविठ्विसये अणगार आहारे
 ॥ १ ॥’ इह सूत्रेऽयमेव लिखितः शेषास्तु तदर्थं यावच्छब्देन सूचिताः, तत्र संस्थानं श्रोत्रादीन्द्रियाणां वाच्यं, श्रोत्रेन्द्रियं कदम्ब-
 पुष्पसंस्थितं, चक्षुः मत्सरकचन्द्राकारं, रसेन्द्रियं क्षुरप्रसंस्थितं, स्पर्शेन्द्रियं नानाकारं, ग्राह्यत्वतः सर्वाण्यङ्गुलासङ्ख्येयभागवाहल्यानि,
 अतिमुक्तकचन्द्रपुष्पविशेषाकारं, रसेन्द्रियं क्षुरप्रसंस्थितं, स्पर्शेन्द्रियं नानाकारं, ग्राह्यत्वतः सर्वाण्यङ्गुलासङ्ख्येयभागवाहल्यानि,

‘पोहत्तं’ति पृथुत्वं श्रोत्रचक्षुर्घ्राणानामञ्जुलासङ्ख्येयभागः; जिह्वेन्द्रियस्याङ्गुलपृथक्त्वं, स्पर्शनेन्द्रियं शरीरमानं, ‘कइपएस’त्ति अनन्तप्रदेशनिष्पन्नानि पञ्चापि, ‘ओगाह’त्ति असङ्ख्यातप्रदेशावगाढानि, ‘अप्पबहु’त्ति सर्वस्तोकं चक्षुरवगाहतः, ततः श्रोत्रघ्राणरसनेन्द्रियाणि क्रमेण सङ्ख्यातगुणानि, स्पर्शनं त्वसङ्ख्येयगुणं, ‘पुह्वपचिड’त्ति श्रोत्रादीनि चक्षूरहितानि स्पृष्टमर्थं प्रविष्टं च गृह्णन्ति, ‘विसय’त्ति सर्वेषां जघन्यतोऽङ्गुलासङ्ख्येयभागो विषयः; श्रोत्रस्य उत्कर्षतो १२ योजनानि, चक्षुषः सातिरेकं लक्षं, शेषाणां नव योजनानि, ‘अणगारे’त्ति अनगारस्य समुद्घातगतस्य ये निर्जरापुद्गलास्तेऽ(तान)त्र छन्नस्थो मनुजः न पश्येत्, ‘आहारे’त्ति निर्जरापुद्गलान्न नारकादयो जानन्ति न पश्यन्ति च आहारयन्ति चैवमादि बहु वाच्यं, अथ किमन्तोऽयमुद्दे-
शक इत्याह—यावद्लोकः—अलोकम्वान्तः, तच्चेदम्—अलोके णं मंते ! किण्णा फुडे ? धम्मं छहिं वा काएहिं अद्धा० फुडे ? गो० !
नो धम्मत्थिकाएणं फुडे जात्र नो आगासत्थिकाएणं फुडे, आगासत्थिकायस्स देसेणं फुडे, आगासत्थिकायस्स पदेसेहिं फुडे, नो पुढत्थिकाएणं फुडे, जात्र नो अद्दासमएण फुडे, एगे अजीत्रद्वदेसे, अगुरुलहुए, अगुरुलहुएणोहिं अणंतेहिं संपुणे, सव्वागासे अणंतभाणूणेत्ति, नालोको धम्मीस्त्थिकायादिना पृथिव्यादिकायैः समयेन च स्पृष्टो—व्याप्तः, तेषां तत्रासत्त्वात्, आकाशास्तिका-
यदेशादिभिः स्पृष्टः, तेषां तत्र सत्त्वात्, एकश्चासावजीवद्रव्यदेशः; आकाशद्रव्यदेशत्वात् तस्येति ॥ द्वितीयशते चतुर्थः ॥

अथ पञ्चम आरभ्यते—यथा ‘देवञ्चूर्णं’ति (सू० ९९) देवभूतेनात्मना नो परिचारयति ‘से णं’ति स निर्ग्रन्थदेवः तत्र-
देवलोके ‘नो’ नैव ‘अण्णे’त्ति अन्यान् आत्मव्यतिरिक्तान् देवान्, तथा नोऽन्येषां देवानां सम्वन्धिनीं देवीं अभिजुजिय—
अभियुज्य—वशीकृत्य आश्रुष्य च परिचारयति—परिशुद्धं, ‘नो अप्पणिच्चि’त्ति न आत्मीया देवीः ‘अप्पणामेव अप्पाणं विउव्विय’

आत्मानं स्त्रीपुरुषरूपतया विकृत्य, 'परउत्थियच्चत्त्वय'ति परतीर्थिकवक्तव्यता एवं नेतव्या, 'जंसमयमित्थिवेयं वेएइ, तंसमयं पुरिस० जंसमयं पुरिस० तं समयमित्थिवेयं वेएइ, इत्थिवेयस्स वेयणाए पुरिसवेयं वेएइ, पुरिसवेयस्स वेयणाए इत्थिवेयं वेएइ, एवं खलु एगेऽपि य णं'ति, मिथ्यात्वमेयमेवं ज्ञेयं-स्त्रीरूपकरणेऽपि तस्य देवस्य पुरुषत्वात् पुरुषवेदस्यैवैकसमये उदयो, न स्त्रीवेदस्य, वेदपरिदृत्त्या वा स्त्रीवेदस्यैव, परस्परविरुद्धत्वादिति, 'उववत्तारो'ति प्राकृतशैल्या उपपत्ता भवति इति दृश्यं, 'उज्जोवेमाणे'ति उद्योतयन् प्रकाशकरणेन 'पभासेमाणे'ति प्रभासयन् शोभयन् 'पडिरूचे'ति द्रष्टारं २ प्रति रूपं यस्य स प्रतिरूपः ॥ 'उदगगब्भे णं'ति (सू० १००) 'एङ्गं समयं'ति समयानन्तरमेव अवर्षणात्, उत्कृष्टस्तु षण्मासान्, षण्मासानामुपरि वर्षणात्, अयं च मार्गशीर्षीर्षादिषु वैशाखान्तेषु सन्ध्यारागमेघोत्पादादिलिङ्गः स्यात्, यदाह- "पौषे च मार्गशीर्षे सन्ध्यारागाम्बुदाः सपरिवेयाः । नाल्यर्थं मार्गशिरे शीतं पौषेऽतिहिमायातः ॥१॥ 'कायभवत्थेणं'ति (सू० १०१) काये जनन्मुदरस्थितनिजदेह एव यो भवो-जन्म स कायभवत्थः, 'चउचीसं'ति स्त्रीकाये द्वादश वर्षाणि स्थित्वा पुनर्मुत्वा तस्मिन्नेव स्वशरीरे उत्पद्यते द्वादशवर्षस्थितितया इत्येवं चतुर्विंशतिवर्षाणि स्युः, त्रैचिदाहुः-द्वादश वर्षाणि स्थित्वा पुनस्तत्रैवान्यबीजेन तच्छरीरे उत्पद्यते द्वादशवर्षस्थितिरिति, 'एगजीवेणं'ति (सू० १०३) मनुष्याणां तिरथां च बीजं द्वादश श्रुत्वा च यावद् योनिभूतं स्यात्, गवादीनां शतपृथक्त्वस्यापि बीजं गवादियोनिप्रविष्टं बीजमेव, तत्र च बीजसमुदाये एको जीव उत्पद्यते, स च तेषां बीजस्वामिनां सर्वेषां पुत्रः स्यात्, अत उक्तम्- 'उक्कोसेणं सयपुहुत्ते'ति, 'सयसहस्सपुहुत्ते'ति (सू० १०५) मत्स्यादीनामेकसंयोगेऽपि शतसहस्रपृथक्त्वं गर्भे उत्पद्यते निष्पद्यते चेत्येकस्यैकभवग्रहणे लक्षपृथक्त्वं पुत्राणां स्यात्, मनुष्य-

योनौ पुनरुत्पन्ना अपि बहवो न निष्पद्यन्ते, कस्यामसाद्युत्पद्यते ?, 'कम्मकडाए'त्ति नामकर्मनिर्वृत्तितायां योनौ, अथवा कर्म-
मदनोदीपकव्यापारस्तत् कृतं यस्यां सा कर्मकृता तस्यां, मैथुनस्य वृत्तिः-प्रवृत्तिर्यसिन्नसौ मैथुनं वा प्रत्ययो-हेतुर्यसिन् स मैथु-
नप्रत्ययिकः, 'ते दुहओ'त्ति ते इति स्त्रीपुरुषौ उभयतः स्नेहं-रेतःशोणितलक्षणं सञ्चिनुतः-सम्बन्धयतः ॥ अथ मैथुनस्यैवासंय-
महेतुतामाह-'रूयनालियं व'त्ति (सू० १०५) स्तं-कर्पासविकारः, तद्भृता नालिका तां, बूरनालिकामपि, नवरं बूरं-वनस्पति-
विशेषावयवविशेषः, 'समभिधंसेज्ज'त्ति समभिधंसेयेत् ॥ 'तेण'मित्यादि(सू० १०६) 'अद्ध'त्ति आढ्या धनादिभिः 'दित्त'त्ति
दीप्ताः, 'चित्थिण्ण'त्ति वित्तीर्णानि-विपुलानि प्रचुराणि भवनानि-गृहाणि शयनासनवाहनैराक्रीर्णानि-व्याप्तानि येषां ते तथा,
तत्र यानं-गन्ध्यादि वाहनं त्वश्वादि, 'बहुधण'त्ति बहुधनं-गणिमादि, तथा बह्वेव जातरूपं-सुवर्णं रजतं-रूप्यं येषां ते तथा, 'आओ-
ग'त्ति आयोगो-द्विगुणादिदृष्ट्याऽर्थप्रदानं प्रयोगः-कलान्तरं तौ सम्प्रयुक्तौ-व्यापारितौ येस्ते, 'विच्छड्डिय'त्ति विच्छदितं-विविध-
मुज्झितं बहुलोकभोजनतः उच्छिष्टावशेषसम्भवात्, विपुलं भक्तं पानकं येषां ते, बहवो दासीदासा येषां ते, गोमहिषगवेलकाश्च
प्रभृता येषां, गवेलका-उरग्राः, 'आसवे'त्यादौ क्रिया-कायिक्यादयः, अधिकरणं-गन्त्रीशुशालोद्वपलाः 'असहेज्ज'त्ति न विद्यते
साहाय्यं-परसाहायिकसत्यन्तसमर्थत्वाद्येषां ते असहाय्याः ते च ते देवादयश्च, अथवा असाहाय्या इति व्यस्तमेव, असुरा नागा
भजनपतयः, 'बुवण्ण'त्ति सङ्घर्षा-—ज्योतिष्काः, यक्षादयः सर्वे व्यन्तरविशेषाः, लब्धार्था अर्थश्रवणात्, गृहीतार्था अर्थविधार-
णात्, पुञ्जितार्थाः प्रश्नकरणान्, अधिगतार्थाः प्रश्नार्थाभिगमात्, 'अट्टिमिज'त्ति अस्थीनि च-कीकसानि मिञ्जा च-तन्मध्य-
वर्गी घातुः, अस्थिमिञ्जाः, प्रेमाचुराणेण-सर्वज्ञप्रवचनप्रीतिरूपकुसुम्भादिराणेण रक्ता इव रक्ता येषां ते, अथवाऽस्थिमिञ्जासु जिन-

गतप्रेमानुरागेण रक्ता ये ते, उच्छ्रितो-गृहद्वारादपगतः परिधः-अर्गला येषां ते उच्छ्रितपरिधाः, औदार्यातिशयाद्भिक्षुकप्रवेशार्थ-
मनर्गलितगृहद्वारा इत्यर्थः, अप्राद्यतद्वाराः कपाटादिभिः, 'चियत्तं'ति प्रीतिकरोऽन्तःपुरे गृहेषु च प्रवेशः-शिष्टजनप्रवेशनं येषां
ते, अथवा व्यक्तोऽन्तःपुरे परेषां गृहे वा प्रवेशो यैस्ते, 'बृहद्भिः'ति शीलं-ब्रह्मचर्यं व्रतानि-अणुव्रतानि गुणा-गुणव्रतानि चिरम-
णानि-रागादिविरतयः प्रत्याख्यानानि-नमस्कारसहितादीनि पौषधः-पर्वदिनं तत्रैवोपवासः पौषधोपवास इत्येषां ब्रह्मन्ः, 'चाउद्द-
सि'ति उद्दिष्टा-अमावास्या 'पीढ'ति पीठं-आसनं फलकं-उपष्टम्भनफलकं शय्या-वसतिर्द्वहत्संस्तारको वा, 'अहापरि'ति
यथापरिगृहीतैः । 'शेर'ति (सू० १०७) स्थविराः-श्रुतबुद्धाः, 'ओयंसी'ति ओजस्विनो-मनोबलयुक्ताः 'वचंसी'ति वर्च-
स्विनः-सप्रभावा वचस्विनो वा-पटुवक्ताः, 'जाव'ति यावत्करणादिदं दृश्यं-'तवप्पहाणा गुणप्पहाणा करणप्पहाणा चरणप्प-
हाणा' करणं-पिण्डशुद्ध्यादि, चरणं-'वयसमणधम्मै'त्यादि, 'निग्गहप्पहाणा'ति निग्रहः-इन्द्रियनिग्रहः, 'विच्छयप्प०' निश्चयः-
अवश्यंकरणाभ्युपगमः, 'मद्दवप्पहाणा अज्जवप्पहाणा लाघवप्पहाणा' लाघवं क्रियासु दक्षत्वं, 'खंतिप्पहाणा'ति, एवं विज्जमंता वेय-
वंभनयनियमसञ्चसोयप्पहाणा चारुणान्ना-सत्तज्जाः, रोही अणियाणा अपुस्सुया अबहिस्सेसा सुसामण्णरया अच्चिद्दपसिणवाग-
रणा अच्चिद्राणि-अविरलानि निर्दूषणानि प्रश्रव्याकरणानि येषां ते, 'कुत्तिगावण'ति कुत्रिकं-स्वभूर्भुवोलक्षणं भूमित्रयं तत्स-
म्भवं वस्त्वपि कुत्रिकं तत्सम्पादक आपणो-हट्टः कुत्रिकापणस्तद्धूताः समीहितार्थसम्पादकत्वेन सकलगुणोपेतत्वेन वा तदुपमाः ।
'सिंघाडग'ति (सू. १०८) शृङ्गाटकफलाकृतिस्थानं, त्रिकं-रथ्यात्रयमीलनस्थानं चतुष्कं-रथ्याचतुष्कमीलनस्थानं चत्वरं-बहुर-
थ्यामीलनस्थानं महापथो-राजमार्गः, पन्था-रथ्यामार्गं, यावत्करणात् 'बहुजणसेवइ वा' इत्यादि दृश्यं, 'कयवलि'ति कृतं

बलिकर्म स्नानानन्तरं यंस्ते स्वगृहदेवतानां, दुःखमादि विधातार्थं कृतानि कौतुकमङ्गलप्रायश्चित्तानि यैः, अवश्यं करणीयत्वात्, कौतु-
कानि-मपीतिलकादीनि मङ्गलानि-सिद्धार्थदध्यक्षतद्वैचिन्दनादीनि 'सुद्धप्पा' शुद्धात्मानो वेण्याणि—वैपोचितानि, 'विउसर-
णायाए' व्युत्पञ्जनया-त्यगेन, त्रिविधया मनोवाक्कायभेदात् पर्युपासनया 'महइमहालियाइ'ति (सू. १०९) आलप्रत्यय-
स्य स्थाश्रिकत्वात् महातिमहत्याः पर्यदः, 'अणग्हयफले' अनाश्रवफलः, अनाश्रवो-नचकर्मनुपादानं फलमस्येति अनाश्रवफलः,
'बोदाणफले'ति व्यवदानं-पूर्वकृतकर्मवनगहनलवनं प्राकृतकर्मशोधनं वा फलं यस्य तद् व्यवदानफलं, 'तवे'इति 'किंपत्ति-
यं'त्ति कः प्रत्ययः-कारणं यत्र तत्किंप्रत्ययं, निष्कारणमेव, तपस्संयमयोः उक्तनीत्या तदकरणत्वादित्यभिप्रायः, 'पुव्वतवे-
णं'ति पूर्वतपः-सरागावस्थांभावितपस्था, वीतरागावस्थापेक्षया सरागावस्थायाः पूर्वकालभावित्वात्, एवं संयमोऽपि, अयथाख्या-
तचरित्रमिति, सरागकृतेन संयमेन तपसा च देवत्वावाप्तिः, रागांशस्य कर्मवन्धहेतुत्वात्, 'कम्मियाए'त्ति कर्म विद्यते यस्यासौ
कर्मी तद्भावत्तत्ता तथा कर्मितया, 'संगियाणं'त्ति सङ्गोऽस्थास्तीति सङ्गी तद्भावस्तत्तां तथा सङ्गितया, सत्सङ्गो हि द्रव्यादिषु संय-
मादियुक्तोऽपि कर्म वध्नाति, ततः सङ्गितया देवत्वासिरिति, आह च- 'पुव्वतवसंजमी होति रागिणो पच्छिमा अरागस्स । राणो संगो
बुत्तो संगो कम्मं भवो तेणं ॥१॥' 'नो चेव णं आयभाववत्तन्वया' नैवात्मभाववत्कव्यतया, अयमर्थः-आत्मना च स्वाभि-
प्राय एव न वस्तुतत्त्वं वक्तव्यो-वाच्यो येषां ते तेषां भाव आत्मभाववत्कव्यता-अहंमानिता तथा, एवमहंमानितया न त्रूसो वयं,
अपि तु परमार्थ एवायमिति भावना, 'अतुरियं'ति (सू. ११०) कायिकत्वरारहितं, 'अचवलं'ति मानसचापल्यरहितं अस-
म्भ्रान्तज्ञानः 'घरसमुदाणस्स' गृहेषु समुदानं-भैक्ष्यं गृहसमुदानं तस्मै गृहसमुदानाय, चतुर्थ्यर्थं षष्ठी, 'भिक्षवायरियाए'

भिक्षासमाचारण, 'से कहमेयं मण्णे एव'ति अथ कथेततत् एविवचनं मन्ये इति चितकार्थो निपातः, एवं-अधुना प्रकारेण बहुजनवचनं 'पशू णं भंते ! ते' प्रभवः-समर्थास्ते 'समियाणं'ति सम्यक् ते न्याकर्तुं वर्चन्ते, अविपर्यासास्ते इत्यर्थः, समिता वा-सम्यक्प्रवृत्तयः, श्रमिता वा-अभ्यासवन्तः, आयोगिका-उपयोगवन्तो ज्ञानिनश्च, 'पुलिउज्जिय'ति परि-समन्तात् योगिकाः परिज्ञानिन इति, परिजानन्तीति भावः, श्रमणं-तपोयुक्तं 'माहण'ति (ख. १११) ग्राहणं वा-स्वयं हनननिवृत्तत्वात् परं प्रति मां हनेतिवादिनं उपलक्षणत्वान्मूलगुणयुक्तं, अथवा श्रमणः-साधुः माहनः-भ्रातृको वा 'विण्णाणफले'ति विशिष्टज्ञानफलं विवेकाविवेकज्ञानरूपं 'अघे'ति अधार्व्यः (आप्यः) अपां प्रभवः 'उरालि'ति विस्तीर्णा ब्रलाहका-मेघाः 'संसेयंति'संस्वयंति उत्पादाभिमुखीभवन्ति 'संसुच्छंति' सम्सृच्छन्ति-उत्पद्यन्ते, 'वासं'ति वर्षन्ति, 'तच्चहरित्ते य'ति हृदपूरणादतिरिक्तश्च उत्क-लितः 'आउयाण'ति अप्रकायः, 'अहिनिस्सचइ'ति अभिनिःश्रयति-क्षरति अद्रूसामन्ते-नातिदूरे नातिसमीपे 'महात्तवो'ति आतपः-उष्णता महाश्रासावातपश्चेति महातपः, महातपस्य उपतीरं-तीरसमीपे प्रभवः-उत्पादो यस्य स महातपोपतीरप्रभवः 'पासवणे'ति प्रश्रवति-क्षरतीति प्रश्रवणः, प्रस्यन्दन् 'वक्कमंति' उत्पद्यन्ते 'विउक्कमंति' विनश्यन्ति, एतद्व्यत्ययेनाह-च्यवन्ते उत्पद्यन्ते 'एस णं'ति एषः अन्यगुथिककृताघसंज्ञो महातपोपतीरप्रभवप्रश्रवण इति ॥ द्वितीयशते पञ्चम उद्देशकः ॥ अथ षष्ठे भाषास्वरूपमुच्यते-'से नूणं'ति (ख. ११३) 'से'ति अथ नूनं-निश्चितं, भदन्त ! गुर्वामत्रणं अहं मन्ये-अवबुद्ध्ये 'ओट्टारणिया' अन्वधार्यते-अवगम्यते अन्वयेत्यवधारिणी, अवबोधवीजभूतेत्यर्थः, अथ भदन्त ! एवमहं मन्ये अवश्यमवधारणी भाषा इति, भाषापदं प्रज्ञापनायामेकादशं मणित्व्यं, इह भाषा द्रव्यश्लेषकालभावेः सत्यादिभेदेऽन्यैश्च बद्धभिः पर्यायैर्विधा-

र्यत इति, द्वितीये शतै पष्ठ उद्देशकः १-६ ।

‘जहा ठाणपण्’ (सू० ११४) यथा प्रज्ञापनायां द्वितीये स्थानाख्यपदं च वक्तव्यता सेति तथा भणितव्या, सा चैवम्-‘इमी-
से र्यणप्पभाए असीउत्तरजोयणसयसहस्सनाहल्लाए उवरिमेणं जोयणसहस्समोगाहेत्ता हेट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वजेत्ता मज्जे
अट्टुत्तरजोयणसयसहस्से एत्थ पं भवणवासीणं देवानं सत्त भवणकोडीओ वावत्तरिं च भवणावाससयसहस्सा भवतीतिमक्खवा-
य’मित्यादि, ‘उक्वाण्णं’ति उपपातो-भवन्नपत्तिस्स्थानप्राप्त्याभिमुख्यं तेन, उपपातमाश्रित्येत्यर्थः, लोकस्यासङ्ख्येयतमे भागे
वर्तन्ते भवनवासिन इति, एवमन्यदपि भणितव्यं, तत्रेदं ‘समुग्घाएणं लोगस्स असंखिज्जभागे’ मारणान्तिकादिसमुद्घा-
तवत्तिंभवन्नपत्तयो लोकसङ्ख्येयभागे वर्तन्ते, ‘सट्ठाणेणं लोगस्स असंखिज्जभागे’ स्वस्थानस्योक्त भवनावाससातिरेककोटी-
सप्तलक्षणस्य लोकसङ्ख्येयभागवत्तित्वादिति, एवं दाक्षिणात्यानां चासुरादीनामौदीच्यानां नागादीनामपि तथौचित्येन व्यन्तर-
ज्योतिश्चैवैमानिकस्थानानि वाचयानि, यावत्सिद्धिगण्डिका, ‘कप्पाण’न्ति कल्पानां प्रतिष्ठानं-आधारो वाच्य इति, स चैवम्-
‘सोहम्मीसाणेसु णं भंते ! कप्पेसु विमाणपुढवी किंपइड्डिया पं० ! गो० ! घणोदहिपइड्डिया पन्नत्ता, आह च ‘घणउदहिपइड्डाणा,
सुरभवणा हीति दोसु कप्पेसु । तिसु वाउपइड्डाणा, तदुभयसुपइड्डिया तिसुवि ॥१॥ तेण परं उवरिमगा आगासंतरपइड्डिया सन्वे ।’
‘वाहल्ले’त्ति विमानपृथिवीपिण्डो वाच्यः, स चैवं-‘सोहम्मीसाणेसु णं भंते ! कप्पेसु विमाणपुढवी किंवाहल्लेणं पं० ! गो० ! सत्ता-
वीसं जोयणसयाहं’ इत्यादि, आह च-‘सत्तावीस सयाहं आइमकप्पेसु पुढविवाहल्लं । एकेकहाणि सेसे दु दुगे य दुगे चउके य ॥२॥’
त्रैयवेपु द्वाविंशतियोजनगतानि, अनुत्तरेष्वेकविंशतिरिति, ‘उच्चत्तं’ति विमानोच्चत्वं वाच्यं, तत्रैवं-‘सोहम्मी० विमाणा केव-

इयं उच्यते पं०१, गो०! पंचजोयणसयाई," आह च—“पंचसयुक्तेषु आइमकप्पेषु ह्येति य विमाणा । एकेकदुद्धिसेसे दु दुगे य दुगे चउके य ॥१॥ त्रैवेयकेषु १० योजनशतानि, अनुचरेषु ११ शतयोजनशतानि । ‘संठाणं’ति विमानराखानं वाच्यं, सोहम्मी० विमाणा किरांठिया पं०१, गो०! जे आंवलियापविद्धा ते बद्धा तंसा चउरंसा, जे आंवलियावाहिरा ते नाणासंठिया इत्यादि वक्तव्यता श्रीजीवाभिगमैमानिकोदेशके नेतव्येति ॥ द्वितीये सप्तम उद्देशकः २-७ ॥

‘उप्पागपञ्चणं’ति (सू० ११५) तिर्यग्लोकगमनाय यत्रागल्योत्पत्ति रा उत्पातपर्वतः गो०! ‘ध्रुअस्स’ति गोतमस्तुभो लवणाब्धिमध्ये पूर्वदिशि नागराजावासगिरिः, तस्मादिमध्यान्तेषु विष्कम्भप्रमाणमिदं—‘कमसो विच्छ्रुखम्भो से दसवावीसाइं जोयणसयाई १ । सत्तसए तेवीसे २ चचारि सया चउब्बीसे ३ ॥१॥ ‘नवरं’ति मूले दस बावीसे जोयणसए निवखंभेणं, मज्जे चचारि चउब्बीसे. उवरि सत्त तेवीसे, मूले तिनि जोयणसहस्साइं, दोन्नि य बत्तीसुचरे जोयणसए किंचिविरेसुणे परिकखेवेणं मज्जे, एणं जोयणसहस्रं तिनि इयुयाले जोयणसए किंचि० परिकखेवेणं उवरिं, दोनि जोयणसहस्साइं दोनि बत्तीसाए जोयणसए किंचिविरेसाहिण परिकखेवेणं, पुस्तकान्तरे च्वेतत्सकलमस्येवेति, ‘चरवइर’ति चरवज्जसेव विग्रहः—आकृतिर्यस रा चरवज्जविग्रहिको, मध्यक्षाम इति ‘मउंहे’तिं शुकुन्दो वाद्यविशेषः, आकाशफटिकन्त ‘सण्हे’ श्लक्ष्णः ‘लण्हे’ मसृणः, ‘उल्लोयभूमिवण्णउ’त्ति उल्लोकः—प्रासादस्योपरिभागः तस्य वर्णकः, स चैवम्—‘तस्स पासायवडिसगस्स एरिसे उल्लोए पणत्ते, पउमलयभत्तिचिचे, इत्यादि, भूमिवर्णकस्त्वेवम्—‘तस्स पासायवडिसयस्स बहुसमरमणिजे भूमिभागे पणत्ते’इत्यादि ‘सपरिवारं’ति चमरसम्बन्धिपरिवारसिंहासनोपेतं ‘उवारियंहेणं’ति गृहस्य पीठबन्धकल्पं ‘सन्वप्पमाणं’ति अयमर्थो यत्तस्यां राजधान्यां प्राकारप्रासादसभादि वस्तु

तस्य सर्वस्योच्छ्रयादिग्रमाणं सौधर्मवैमानिकविमानग्राकारग्रासादसभादिवस्तुगतस्य प्रमाणस्याद्धं नेतव्यं, तथाहि-सौधर्मदेवविमानग्राकारस्त्रीणि योजनशतान्युच्चत्वेन एतस्याः सार्द्धशतं, सौधर्मविमानमूलग्रासादः पञ्च योजनशतानि, तदन्ये चत्वारस्तत्परिवारभूताः सार्द्धे द्वे शते प्रत्येकं च तेषां चतुर्णामन्ये परिकरभूताश्चत्वारः सपादं शतं तदन्ये तत्परिकरभूताः ४ सार्द्धां द्विषष्टिः, एवमन्ये सपादमेकत्रिंशत्, इह तु मूलग्रासादः सार्द्धे द्वे योजनशते एवमद्धर्द्धिहीनास्तदपरे यावदन्तिमाः १५ योजनानि पञ्च योजनस्याष्टांशाः, एतदेव वाचनान्तरे उक्तं-‘चत्वारि परिव्राडिओ पासायवडिसगाणं अद्धद्धहीणाओ’त्ति, एतेषां ग्रासादानां चतसृष्वपि परिव्राट्टियु त्रीणि योजनशतानि एकचत्वारिंशदधिकानि स्युः, एतेभ्यः ग्रासादेभ्य उत्तरपूर्वस्थां-ईशानदिग्भागे सभा सुधर्मा सिद्धायतनमुपपातसभा हृदोऽभियेकसभा व्यवसायसभा वा, एतानि सुधर्मसभादीनि सौधर्मवैमानिकसभादिभ्यः प्रमाणतोऽद्धप्रमाणानि, एयामुच्छ्रयः ३६ योजनानि, पञ्चाशदायामो विष्कम्भश्च पञ्चत्रिंशतिरिति, सर्वं च जीवाभिगमोक्तं विजयदेवसम्बन्धि चमरस्य वाच्यं, यावद्दुपपातसभायां सङ्कल्पश्चाभिनवोत्पन्नस्य-किं मम पूर्वं पश्चाद्वा कर्तुं श्रेय इत्यादिरूपः, अभियेकसभायामभियेको महर्द्ध्यां सामानिकादिदेवकृतः, अलङ्कारपर्यदि वस्त्रालङ्कारादि, व्यवसायसभायां पुस्तकवाचनं, ‘अच्चणिय’त्ति अर्चनिका सिद्धायतनसिद्धप्रतिमादीनां ‘सहगमो’त्ति सुधर्मसभागमनं च, चमरस्य परिवारश्च सामानिकादिः ‘इद्धित्तं’ ऋद्धिमत्त्वं वाच्यमिति ॥ द्वितीयेऽष्टम उद्देशकः ॥

‘समयलेत्तत्ति’ (सू० ११६) समयः-कालस्तेन युक्तं क्षेत्रं समयक्षेत्रं, कालो हि दिनमासादिरूपः सूर्यगतिसमभिव्यङ्ग्यो मनुष्यक्षेत्रे एव, न परतः, परतो हि न सूर्यास्संचरिष्यव इति जीवाभिगमवक्तव्यता नेतव्या, एषा चैवम्-‘एगं जोयणसयसहस्सं आया-मविस्संभेण’मित्यादि. ‘जोइस्सविहृणं’ति जीवाभिगमोक्तजम्बूद्वीपादिमनुष्यक्षेत्रवक्तव्यतायां ज्योतिष्कवक्तव्यता उक्ताऽस्ति

तत एतद्विहीनं यथा स्यात्तथा जीवाभिगमवक्तव्योद्देशसद्व्यमत्र हेयं, 'जाव इमा गाह'ति 'अरहंत समय वायर विज्जू थणिया बलाहगा अगणी । आगर णिहि नह उवराग निग्गमे बुद्धिवयणं च ॥१॥ जम्बुद्वीपादीनां मानुषोचरान्तानामर्थानां वर्णनान्ते इदमुक्तम्—'जावं च णं माणुसुत्तरे पव्वए तावं च णं अस्सि लोएत्ति पबुच्चइ' मणुष्यलोक उच्यते 'अरहंत'त्ति 'जावं च णं अरहंता चणवड्डी जाव सावियाओ मणुया पगइभइया पगइविणीया तावं च णं अस्सिलोएत्ति पबुच्चइ' 'समय'त्ति 'जावं च णं अरहंता वा आवलियाइ वा जाव अस्सिलोए० एवं जाव वायरे विज्जू वायरे थणियसइ जावं च णं उराला बलाहया संसेयंति' 'अग- णि'त्ति 'जावं च णं वायरे तेउयाए जावं च णं आगराइ वा निहीइ वा नई वा उवरागत्ति चंदोवरागाइ वा खरोचरागाइ वा तावं च णं अस्सिलोए०' उपरागो-ग्रहणं 'निग्गमे बुद्धिवयणं'ति यावन्निर्र्गमादीनां चादनं-प्रज्ञापनं तावन्मनुष्यलोक इति, तत्र 'जावं च णं चांदिमल्लरिया जाव तारारूचाणं अइयमणं निग्गमणं बुद्धी निव्वुड्डी आघविज्जइ, तावं च णं अस्सि०' अतिगमनमिहोचरायणं, निर्गमनं-दधिणायनं, दृद्धिदिंसस्य वर्द्धनं, निव्वुद्धिस्तस्यैव हानिरितं ॥ द्वितीये नवम उद्देशकः ॥

'अत्थिकाया' (सू. ११७) अस्तित्शब्दन प्रदेश उच्यन्ते, तेषां काया-राशयो अस्तिकायाः, अथवा अस्तीत्ययं निपातः काल-त्रयवाची, ततोऽस्तीति सन्ति आरांन् भविष्यंति च ये काया इति धर्मास्तिकायादयः, तत्र मङ्गलत्वादादौ धर्मास्तिकाय उक्तः, तद्वि-पक्षोऽधर्मास्तिकायः, तदाऽऽधारत्वादाकाशास्तिकायः, ततोऽन्तरं त्वमूर्त्तत्वसाधर्म्याञ्जीवास्तिकायः, तदुपष्टम्भकत्वात् पुद्गलास्ति-कायः, 'अवट्टिण' अवस्थितप्रदेशाः, 'लोगदव्वे'त्ति लोकस्य-पञ्चास्तिकायात्मकस्यांशभूतं द्रव्यं लोकद्रव्यं, 'भावओ'त्ति पर्यायतः, 'गुणओ'त्ति कार्यतः, 'गमणगुणे'त्ति जीवपुद्गलानां गतिपरिणतानां गत्युपष्टम्भहेतुमीनानां जलमिवेति 'डाण-

गुणे'त्ति स्थितपरिणतजीवदुर्गलानां स्थित्युपटम्भहेतुमीनानां स्थलमिव, 'अवगाहगागुणे'त्ति जीवादीनामवकाशहेतुः वदराणां कुण्डमिव, 'उवओगगुणे'त्ति उपयोगः—चेतन्यं साकारमनाकारमेदं, 'गहणगुणे'त्ति ग्रहणं—मिथःसम्बन्धनं जीवेन औदारिकादिप्रकारैः ॥ 'खण्डे चक्रे'त्ति (सू० १.१८) खण्डं च—ऊनं न स्यात्, किन्तु सकलमेव चक्रं स्यात्, एवं धर्मास्तिकायः प्रदेशेन न न्यूनो न धर्मास्तिकाय इति वक्तव्यः स्यात् इति. निश्चयनयमतं, व्यवहारनयमतं तु एकदेशेन न्यूनमपि वस्तु वस्तुवेव, यथा खण्डोऽपि घटो घट एव, छिन्नकर्णोऽपि श्वा श्वैव, भणितं च 'एकदेशविकृतमन्यवदि'ति; एवं 'भोयए'त्ति मोदकोऽपि, 'से किं खाइ'ति अथ किंपुनरित्यर्थः, सर्वे—समस्ताः ते च देशापेक्षयापि स्थिरतः 'कसिजे'त्ति कृत्वाः, 'पडिपुण्ण'त्ति प्रतिपूर्णाः—आत्मस्वरूपेणात्रिकलाः 'निरचसेस'त्ति प्रदेशान्तरतोऽपि स्वभावान्यूनानां; 'एकशब्दग्रहणेन धर्मास्तिकाय इत्येवंलक्षणं गृहीता ये ते, एकशब्दाभिधेया इत्यर्थः; नवरं 'तिण्हपि पएसा अणंता भाणियव्व'त्ति, धर्माधर्मयोसङ्ख्येयाः प्रदेशा उक्ताः; आकाशादीनामनन्ताः प्रदेशा वाच्याः; अनन्तप्रदेशिकत्वात्रयाणामपि, 'सउड्डाणे'त्ति (सू० १.१९) इत्यादि विशेषणानि सिद्धजीवव्युदासार्थानि, 'आयभावेण'त्ति उत्थानशनगमनभोजनादिरूपेणात्मपरिणामविशेषेण, 'जीवभाव'त्ति जीवत्वं चेतन्यमुपदर्शयति—प्रकाशयति इति, 'वत्तव्व'त्ति वक्तव्यं स्याद्, विशिष्टस्योत्थानादेर्विशिष्टचेतनापूर्वकत्वादिति, 'अणंताणमाभिनियोहियनाणपज्जव'त्ति पर्यवाः—प्रज्ञाकृता अविभागपलिच्छेदाः; ते चानन्ता आभिनियोधिकज्ञानस्य, अतोऽनन्तानामाभिनियोधिकज्ञानपर्यवाणां सम्बन्धनामनन्ताभिनियोधिकज्ञानपर्यवात्मकं उपयोगं—चेतनाविशेषं गच्छति इति हृदयस्थं, उत्थानादाचारमभावे वत्तमान इति योगः; अत 'उवओगलव्वणेण'त्ति उपयोगलक्षणो जीवस्तेनार्थेन—तस्मात् कारणादुपयोगलक्षणं जीव-

भावसुस्थानाद्यात्मभावेनोपदर्शयतीति वक्तव्यं स्यादेव । 'लोगागासे अलोगागासे'त्ति (सू० १२०) तत्र लोकोल्लोकाकाशयो-
र्लक्षणमिदं—धर्मादीनां वृत्तिर्यत्र द्रव्याणां स्यात् तत्क्षेत्रं तैर्द्रव्यैः सह लोकः, तद्विपरीतोऽलोकः, 'लोगागासे ण'मित्यादौ पट्-
प्रशाः, लोकाकाशे अधिकरणे 'जीव'त्ति संपूर्णानि जीवद्रव्याणि, 'जीवदेस'त्ति जीवस्यैव बुद्धिपरिकल्पिता द्रव्यादयो विभागाः,
'जीवपएस'त्ति जीवस्यैव बुद्धिकृताः प्रदेशाः, प्रदेशा निर्विभागा विभागाः, एवं अजीवपट्प्रशयामपि जे अजीवा ते रूवी यत्ति-
मूर्त्ताः पुद्गलाः 'अरूवी य'त्ति अमूर्त्ता धर्मास्तिकायादयः, 'खंध'त्ति परमाणुसमूहात्मकः तदेशा द्रव्यादयो विभागाः, प्रदेशाः
तस्यैव निरशाः, 'परमाणु'त्ति स्कन्धभावमनापन्नाः परमाणव इति, 'जे अरूवी ते पंचविह'त्ति, कथमित्याह—'धम्मत्थि-
काए'त्ति इह जीवानां पुद्गलानां च बहुत्वाद् एकस्यापि जीवस्य पुद्गलस्य वा स्थाने संकोचादितथाविधपरिणामवशाद् वहवो
जीवाः पुद्गलाश्चेति, तथा तदेशास्तत्रदेशाश्च सम्भवन्ति, इतिकृत्वा जीवाश्च जीवप्रदेशाश्च, तथा रूपिद्रव्यापेक्षया अजीवा अजीव-
देशा अजीवप्रदेशाश्चेति सङ्गतं, एकत्राप्याश्रये भेदवत्तो वस्तुत्रयस्य सद्भावात्, धर्मास्तिकायादौ तु द्वितयमेव युक्तं, यतो यदा
सम्पूर्णं वस्तु विवक्ष्यते तदा धर्मास्तिकायादि उच्यते, तदंशविवक्षायां तु तत्रदेशा इति, तेषामवस्थितरूपत्वात्, तदेशकल्पना
त्वयुक्ता, तेषामनवस्थितरूपत्वादिति, अत आह—'नो धम्मत्थिकायस्स देसेत्ति, नो अधम्मत्थिकायस्स देसे'त्ति, चूर्णि-
कारोऽप्याह—'अरूविणो दब्बा समुदयसद्देण भणंति नीसेसा, पएसेहिं वा नीसेसा भणिज्जा, नो देसेण, तस्स अणवड्डियपमाण-
त्तणओ, तेण न देसेण निहेसो, जो पुण देससद्दो एसु कओ सो सविसयववहारत्थं परदब्बफुसणादिगयववहारत्थं वे'ति, तत्र
स्वविषये धर्मास्तिकायादिरूपे यो देशव्यवहारो यथा धर्मास्तिकायः स्वदेशेनोर्ध्वलोकाकाशं व्याप्नोति तदर्थं, तथा परद्रव्येण ऊर्ध्व-

लोकाकाशादिना यस्तस्य स्पर्शनादिगतो व्यवहारो यथोर्ध्वलोकाकाशेन धर्मास्तिकायस्य देशः स्पृश्यते इत्यादिस्तदर्थमिति, 'अच्छा-
समग'त्ति अद्वा-कालस्तल्लक्षणः समयः-क्षणः अद्वासमयः, स चैक एव, वर्तमानलक्षणः, अतीतानागतयोरसत्त्वात् । अथालोका-
काशं प्रति प्रश्नयन्नाह-'पुञ्जा तद् चैव'(सू. १२१)यथा लोकप्रश्नः तथैव, निर्वचनं तेषां पणामपि नियेधः 'एगे अजीवद्ववदेस'त्ति
अलोकाकाशस्य देशत्वं लोकालोकाकाशद्रव्यस्य भागरूपत्वात्, 'अशुरुलहुण'त्ति गुरुलघुत्वाव्यपदेश्यत्वात्, 'अणत्तेहि' अनन्तैः
स्पर्शपर्यायरूपगुणैः, अशुरुलघुत्वमवैरित्यर्थः, 'सव्वागासे'त्ति अलोकाकाशस्य लोकाकाशसम्बद्धत्वेन अलोकाकाशं सर्वा-
कागमित्युच्यते, 'अणंन भागूणे'त्ति लोकाकाशस्यालोकाकाशापेक्षया अनन्तभागरूपत्वात् तेनालोकाकाशाशमन्तभागोनमित्यर्थः॥
अथ धर्मास्तिकायादिप्रमाणमाह-'केमहालण'त्ति (सू. १२२) लुप्तभावप्रत्ययत्वात् निर्देशस्य किं महत्त्वं यस्यासौ किमहत्त्वः,
'ल्योण'त्ति लोको लोकप्रमितत्वात्, लोकमान्नो लोकप्रमाणः, 'ल्योयफुडे'त्ति लोकेन-लोकाकाशेन सकलस्वप्रदेशैः स्पृष्टो लोक-
स्पृष्टः, 'ल्योयं चैव'त्ति लोकमेव च स्पृष्टा स्वप्रदेशैस्तिष्ठतीति । 'अहोलोएणं'त्ति (सू. १२३) 'भातिरेगमद्ध'त्ति लोकव्यापक-
त्वाद्धर्मास्तिकायस्य सातिरेकसप्तस्रज्जुप्रमाणत्वाच्चाधोलोकस्य 'असंखेज्जइभागं'नि असङ्ख्यातयोजनप्रमाणस्य धर्मास्तिकायस्य
ऊर्ध्वाधो मेरुलचकादि अष्टादशयोजनशतप्रमाणस्तिर्यग्लोकः, यतः-'सगरज्जू तिरियाऽड्डारसजोयणसय'त्ति लोकनालिवचनात्
इति, असङ्ख्यातभागत्तीति तस्यासाप्तसङ्ख्येयभागं स्पृशति, 'देसूणमद्ध'त्ति देशेनसप्तस्रज्जुप्रमाणत्वाद्ध्वलोकस्येति, 'इसा णं
भंते'त्ति इह रत्नप्रभायां प्रथमं रत्नप्रभास्रजं घनोदधिस्रजं घनवातस्रजं ४ अथकाशान्तरस्रजं पञ्चमं, एवं प्रति पृथिवीं
पञ्चस्रजाणि स्युः, ततः सप्तानां पञ्चभिर्गुणेन जातानि पञ्चत्रिंशत्स्रजाणि, द्वादशदेवलोकस्रजाणि द्वादश, त्रैवेयकस्रजाणि त्रीणि,

अनुत्तरेपत्राग्नभास्वरे २, एवं द्वापंचाशत्, ३५।१२।३।२ सर्वमीलने द्विपञ्चाशत्क्षत्राणि धर्मास्तिकायस्य किं सङ्ख्येयभागं स्पृशन्तीत्याद्यभिलाषेनावसेयानि, तत्रावकाशान्तराणि सङ्ख्येयभागं स्पृशन्ति, शेषास्त्रसङ्ख्येयभागमिति निर्वचनं, एतान्येव सूत्राणि अधर्मास्तिकायलोकाकाशयोरिति ॥ इहोक्तार्थसङ्ग्रहगाथा भाविताथैवेति ॥ द्वितीयशतविवरणं सम्पूर्णम् ॥

अथ तृतीयं शतकं

अथ तृतीयशते दशोद्देशकसङ्ग्रहगाथामाह—‘केरिस’त्ति (१२३) कीदृशी चमस्य विकुर्वणा शक्तिरिति प्रथमः; ‘चमर’त्ति चमरोत्पाताभिधेयो द्वितीयः; ‘किरिय’त्ति कायिकयादिक्रियावाच्यस्तृतीयः; ‘जाण’त्ति यानं, देवेन वैक्रियकृतं जानाति साधुरिति चतुर्थः; ‘इत्थि’त्ति साधुर्बाह्यान् पुद्गलान् पर्यादाय प्रभुः हयादिरूपाणि वैक्रियाणि कर्तुमिति पञ्चमः; ‘नगर’त्ति वाणारस्यां नगर्यां कृतसमुद्घातस्साधुः राजगृहे रूपाणि जानीयादिति षष्ठः; ‘पालय’त्ति सोमादिलोकपाल ४ स्वरूपः सप्तमः; ‘अहिवइ’त्ति असुरादीनामधिपतयः कति इत्यष्टमः; इन्द्रियविषयवाच्यो नवमः; ‘परिस’त्ति चमरपर्यदरूपो दशमः; ‘केमहिड्डि’त्ति (सू० १२५) केन किरूपा वा महद्द्विरथेति किमहद्विकः; इन्द्रतुल्यः; ऋद्ध्या समानाः सामानिकाः; त्रयस्त्रिंशतां मन्त्रिकल्पानां ‘आहेवचं’ आधिपत्यं ‘पोरेवचं’ पुरोवर्तित्वं—अग्रत्वं भद्वि० भर्तृत्वं पोपकत्वं, ‘आणाईसर’त्ति आहेश्वरस्य—आज्ञाप्रधानस्य सती यत् सेनापत्यं तत्तथा कारयन्नन्यैः; ‘एवं’ति इतिमहद्विकः; ‘जुवइ’त्ति यथा युवति युवा हस्तेन हस्ते गुह्णाति कामवशगाढग्रहणतः; अन्यदृष्टान्तमाह—‘चक्कस्स’त्ति चक्रस्य नाभिः; किरूपा ?—‘अरगाउत्ते’त्ति अरकैरायुक्ता अरकायुक्ता ‘सिया’

स्याद् भवेन् 'एवामेव' चि, निरन्तरतयेत्यर्थः, दृष्टस्त्वेवं वाख्यातं-यथा यात्रादिषु युवतिर्गुणो हस्ते लग्ना प्रतिवद्धा गच्छत् बहु-
लोकप्रचितदेशे, एवं यानि रूपाणि विकुर्वितानि तान्येकस्मिन् कर्त्तरि प्रतिवद्धानि, यथा चक्रनाभिरैका बह्वारकप्रतिवद्धा घना निच्छिद्रा
स्यात् एवं जम्बूद्वीपं स्वशरीरप्रतिवद्धासुरदेवदेवीभिः पूरयेदिति योगः, 'वेडडिवससु' चि वैक्रियकरणाय प्रयत्नविशेषेण 'सम्मो-
हण्ड' समुपहतः स्यात्, समुपहन्ति वा स्वप्रदेशान् विक्षिपतीति 'संखेज्जाइ' इति, दंड इव दण्डः ऊर्ध्वमध आयातः शरीर-
वाहल्यो जीवप्रदेशकर्मपुद्गलसमूहः, 'रयणाणं' ति रत्नानां कर्केतनादीनां, इह च यद्यपि रत्नादिपुद्गला औदारिका वैक्रियस-
मृद्धानि च वैक्रिया एव ग्राह्याः, तथापि तेषां रत्नादिपुद्गलानामिव सारताप्रतिपादनाय रत्नानामित्याद्युक्तम्, तच्च रत्नानामिवेति
व्याख्येयम्, अन्ये त्वाहुः-औदारिका अपि ते गृहीताः सन्तो वैक्रियतया परिणमन्ति, 'अहाबायरे' चि यथावादारान्-असा-
रान् पुद्गलान् परिश्रानयति दण्डनिसर्गगृहीतान् 'अहासुहुमे' चि यथासूक्ष्मान् सारान् पर्यादत्ते दण्डनिसर्गगृहोतान् सामस्त्ये-
नादत्ते, ततश्च प्रभुः-समर्थः, 'केवलकल्पं' ति सम्पूर्णं जम्बूद्वीपं 'आइणं' ति व्याप्तं, आइणमित्यादयः शब्दाः एकार्था अत्यं-
न्तव्याप्तिप्रदर्शनायोक्ताः, 'अदुत्तरं च णं' ति अथापरं चेदं सामर्थ्यातिशयवर्णनं, 'चिसए' चि गोचरो वैक्रियकरणशक्तेः, विप-
यमात्रं क्रियाशून्यं 'बुइए' चि उक्तमेतदिति, 'संपत्तीए' चि यथोक्तार्थसम्पादनेन 'विकुर्वितवान् विकुर्वति
वा विकुर्विन्यति वा, विकुर्वे इत्ययं धातुः सामयिकोजस्ति, विकुर्वणेत्यादिप्रयोगदर्शनात्, 'संखेजे दीवससुहे' चि (ख० १२६)
लोकपालानां सामानिकेभ्योऽल्पतरद्विकत्वेनाल्पतरत्वाद्वैक्रियकरणलब्धेः, 'अपुडुवागरणं' ति (ख० १२७) अपृष्टे सति प्रतिपादनं
'चइरोयणिंदे' चि दाक्षिणात्यासुरकुमारेभ्यो त्रिशिष्टं रोचनं-दीपनं येषामस्ति वैरोचना-औदीब्यासुरास्तेषामिन्द्रो वैरोचनेन्द्रः,

‘साहरेणं केवलकण्ठं’ति उदीच्येन्द्रत्वेन बलेर्विशिष्टतरलब्धिकत्वादिति, ‘तीस्रः’त्ति(सू० १२९) तिष्यकार्य इति ‘सयंसि’
 श्लके विमाने ‘पञ्चविहाराणं’त्ति पर्यासिराहारशरीरादीनामभिनिर्घृत्तिः, साऽन्यत्र षोढा उक्ता, इह तु पञ्चधा, भाषामनःपर्यास्योर्बहुश्रुता-
 भिमतेन केनापि कारणेनैकत्वविवक्षणात्, ‘लब्धे’त्ति जन्मान्तरे तदुपार्जनेन ‘पत्ते’त्ति ग्राप्ता देवभवापेक्षया ‘अभिसमणणागण’त्ति
 तद्भोगापेक्षया। ‘उद्धं ब्राह्मणो’त्ति (सू० १३१) ऊर्ध्वं ब्राह्म प्रगृह्य-विधायेति, ‘कूडागारसालदिङ्गतो’त्ति(सू० १३३)कूटाकारेण-
 शिखराकृत्या उपलक्षिता या शाला तथा दृष्टान्तो यस्स तथा, कूटाकारशाला स्यात् तदासन्नो महाजनद्वन्द्वस्तिष्ठत्, स महामेघपटलमू-
 र्त्तं दृष्ट्वा कूटाकारशालां प्रविशति, एवमीशानेन्द्रदेवस्य सा दिव्या देवाद्धिः शरीरकमनुप्रविष्टा, ‘किणा’त्ति केन हेतुना, किं वा दत्त्वा
 दत्त्वा-भक्तादि भुक्त्वा-अन्तप्रान्तादि कृत्वा-तपःसामाचार्यादि, जगणंति-यथात् पुण्यात् गमिति वाक्यालङ्कारे ‘पुरा पौराणा-
 णं’ति पुरा-पूर्वं कृतानां पौराणानां अत एव पुराणानां ‘सुचिण्णाणं’ति सुचीर्णानां-दानादिसुचरितरूपाणां सुष्ठु पराकान्तानां,
 पराक्रमः-तपःप्रभृतिकं येषु तेषां, शुभानामर्थावहत्वेन कल्याणानामनर्थोपशमेन ‘रयणं’त्ति रत्नानि कर्कतनादीनि, मणयः-
 चन्द्रकान्ताद्याः शिला-राजपट्टादिरूपा प्रवालं-चिद्रुमां रक्तरत्नानि-पञ्चरागादीनि एतद्रूपं यत् ‘संतसारस्माच्च’त्ति सद्-विधमानं
 सारं-प्रधानं स्वापतेयं तेन, ‘गंगन्तसोक्त्वयं’ति एकान्तशः-एकान्तेन क्षयं नवानामशुभानां कर्मणागनुपार्जनेन ‘आढाङ्’
 आद्रियते ‘परियाणाङ्’ परिजानाति स्वाभितया, ‘पाणामाणं’ प्रणामोऽस्ति विधेयतया यस्यां सा प्राणामी तथा, ‘सुद्धोयणं’त्ति
 स्रपशकादिवर्जितं कूरं ‘तिसत्त’त्ति त्रिसप्तकत्वः-एकविंशतिवारानिति, ‘आसाणं’त्ति आ-ईपत् स्वादयन् ‘वीसाणं’त्ति विशे-
 पेण स्वादयन् ‘परिभाणं’त्ति ददत् ‘परिशुंजे’त्ति भोज्यं परिशुजानः, ‘जिमियं’त्ति प्रथमैकवचनलोपात् जेमितो-शुक्तवान्,

शुक्तीपरं-भोजनोत्तरकालं 'आगम'ति आगत उपवेशनस्थाने भुक्तोत्तरागतः 'आयंते'ति आचान्तः शुद्धोदकयोगेन 'चोच्ये'ति चोद्यो-लेपसिक्थ्याद्यपनयनेन, अत एव परमशुचिरूप इति, 'खंदं वा' स्कन्दं कार्तिकेयं 'शिबं'ति व्यन्तरविपं 'वेसमणं'ति उचरदिक्रमालं 'अज्ज'ति प्रशान्तरूपां चंडिकां 'कोट्टकिरि'ति चण्डिकामेव रौद्ररूपां महिषकुट्टनक्रियावतीं 'पाणं व'त्ति श्याकं 'अणिचजागरि'त्ति (मृ. १३०) अनित्यचित्तां 'दिट्ठाभट्टे य'त्ति दृष्टाभाषितान् 'पुञ्जलंग'ति पूर्वगङ्गतिकान् गृहस्थत्वे परिनिवान् 'निगत्तणियमंडलं'ति निवर्त्तनं-क्षेत्रमानविशेषस्तत्परिमाणं निवर्त्तनिकं, निजतनुप्रमाणमित्यन्त्रे, 'अपुरोहि'त्ति शान्तिः कर्मकारिपुरोहितरहिता इन्द्राभावात्, 'निचण्णे' निषण्णः, सुप्त इत्यर्थः, 'डित्तिपक्कप्पं'ति स्थितौ-स्थाने बलिचञ्चावि-पये प्रकल्पः-सद्व्यल्पश्चिन्तनं स्थितिप्रकल्पस्तं, त्वरितया-आकुलया, न स्वाभावजयेति, वपलया वपुश्चापल्ययुक्तया, चण्डया रौद्रया, जयिन्या गत्यन्तरजेतृत्वात्, छेक्या-निपुण्या, सिंहया सिंहगतिसमानया श्रमाभावेन, शीघ्रया वेगवत्या, दिव्यया प्रधानया, उद्धतया वखादीनामुद्धतत्वेन सदर्पया वा, 'सपक्खि'ति सर्वे पक्षाः-पार्श्वीश्रतुर्दिग्विभागा यत्र तत् सपक्षं, इकारः प्राकृतत्वात्, 'सपडिदिसं'ति सर्वाः प्रतिदिशो-विदिग्भागा यत्र तत् सप्रतिदिक्, 'अट्टं बंधह' प्रयोजननिश्चयं कुरुत, 'अण्णाढाइज्जमा-ण'त्ति अनाद्रियमाणाः 'अपरियाइज्जमाण'त्ति अपर्यादीयमानाः-अनङ्गीक्रियमाणाः । 'आसुरुत्ता' (सू० १३५) आशुरुताः-शीघ्रं शोषिमृदुबुद्धयः, कुपिता जातकोपोदयाः, 'चंडि'य'त्ति प्रकटितरौद्ररूपाः 'मिसिमिसेमाण'त्ति देदीप्यमानाः क्रोध-ज्वलनेन 'उच्छुहंति' मुखे निष्ठीवनं कुर्युः, 'आकडू'त्ति आकर्षविकर्षिकां कुर्वन्ति, 'हीलंति'ति जात्यांबुद्धघाटनतः कुत्संति, निन्दन्ति चेतसा, खिसंति स्वसमं वचनं, तडंति अंगुलीशिरश्चालनेन, ताडयन्ति हस्तचपेटया, 'परिवहंति'त्ति परिव्यथन्ते-सर्वतो-

व्यथन्ते 'पव्वथंति' प्रव्यथंते-प्रकषेण कदर्थयन्ति । 'तत्थ'त्ति (सू. १३६) जातभयाः 'तिचलि'न्ति त्रिवलिकां-श्रुकुटं दृष्टिवि-
काररूपां 'भीय'त्ति त्रस्ता भयाञ्जातोत्कम्पादिभयभावाः, वृषिताः श्रुयितानन्दरसाः, उद्विग्नाः त्यागमानसाः, 'समतुरंगे'त्ति
समाश्लिष्यन्तः, अन्योऽन्यमनुप्रविशन्त इति दृढाः, 'नाइसुज्जो'नैव भूयः 'एवं करणयाए' एवंकरणाय सम्पत्त्यामहे, 'आणा-
उचवाय'त्ति आज्ञा इदं कर्त्तव्यमेवेति, उपापातः-सेवावचनं, भृत्ययोग्य आदेशः, निर्देशः प्रश्रिते कार्ये नियतार्थश्रुतस्य, तत
एषां द्वन्द्वस्तत्र, 'उच्चतराए'त्ति (सू. १३७) उच्चत्वं प्रमाणतः उच्चत्वं गुणतः॥ 'से कहमियाणि'त्ति (सू. १३८) अथ कथ-
मिदानीं-असिन् काले कार्यविसरलक्षणे प्रकुरुतः, कार्याणि इति गम्यं, 'इति भो'त्ति परस्परालापानुकरणम् । 'आणुं कं पिण'
(सू. १४०) कृपावान् 'निस्सेयसिण' निःश्रेयसो-मोक्षः तत्र नियुक्त इव नैःश्रेयसिकः । 'तीसगक्कुरुदत्ताण'त्ति (*२४-२५)
तिण्यककुरुदत्ताध्वोः क्रमेण षष्ठमष्टमं च तपः, मासोऽर्द्धमासश्चानशनं, तथैकस्याष्ट वर्षाणि अन्यस्य च षण्मासा इति, द्वयोरपि भक्त-
परिज्ञा अनशनं दीक्षापर्यायश्च । तृतीयशते प्रथमोद्देशकविचरणम् ३-१ ॥

'विउव्वेमाण'त्ति (सू० १४१) संस्मरेण महद्वैक्रियशरीरं कुर्वन्तः, 'परियारे'त्ति परिचारयन्तः-परकीयदेवीपरिभोगं कर्तु-
क्रामाः 'अहाल्लहुस्सगाई' यथोचितानि लघुस्यकानि-अमहास्वरूपाणि दिव्यस्त्रीरत्नानि 'आयाए'त्ति आत्मना स्वयं 'एगंतं'वि-
जनं 'अंतं'ति देशं, 'से कहमियाणि'त्ति अथ किमिदानीं रत्नग्रहणानन्तरमेकान्तापक्रमणकाले प्रकुर्वन्ति वैमानिका रत्नादातृणां
इति, 'तथो से'त्ति ततो रत्नादानात् 'पच्छ'त्ति अनन्तरं 'से'त्ति तेषां रत्नादातृणां असुराणां कार्यं प्रव्यथन्ते-ग्रहसैर्मश्रन्ति वैमा-
निका देवाः, तेषां प्रव्यथितानां वेदना जघन्येनान्तर्ग्रहचक्रुष्टः षण्मासान् यावत्, 'से'त्ति अथ दृष्टान्तोपन्यासे, 'जहा नाम-

ए'ति यथा नामकः, 'इह'ति अत्र क्षेत्रे 'सगा इव'ति शत्रवादयोऽन्वयविशेषा देशाधिपाः यथा 'गडुं व'ति गतां 'विसमं'ति गर्ता-
 तर्थात्कालभूमिरूपं 'नीसाए'ति निश्राय—आश्रित्य 'आसबलं'ति अश्वसैन्यं, एवं हस्तिसैन्यं 'घणुबलं' घनुर्द्रवबलं,
 'आगलैति—आकलयन्ति—[जयन्ति, कलयन्ति—पराजयन्तीति], एतत्सैन्यं वयं जेष्याम इति चिन्तयन्तीत्यर्थः, 'नणत्थ'ति ननु—
 निश्रितमत्र—इह लोके, अथवा अरिहंतादिनिश्राया अन्यत्र, नैव तां विनेत्यर्थः । 'दाणामाए'ति (सू. १४३) दानमय्या 'छउमत्थ-
 कालियाण'ति छप्रस्थकाल एव छप्रस्थकालिका तस्यां 'साहडु'ति संहृत्य—संहतौ कृत्वा, जिनसुद्धयेति, 'वग्घारिय'ति प्रलम्बि-
 तशूलः 'ईसिं पन्भारगणं'ति ईपत्यागारः—अग्रतो मुखावनतत्वं, 'अहापणिहिएहिं'ति यथाप्रणिहितैः—यथास्थितैः 'बीस-
 साण'ति स्वभावतः 'पासइ'ति पश्यति तत्र सौधमे 'अपत्थिय'ति अप्रार्थितं प्रार्थयते यः सः 'दुरंत'ति दुरन्तानि—दुष्टा-
 वसानानि, अत एव प्रान्तानि—अमनोहराणि लक्षणानि यस्य सः 'हीणपुण्णचाउद्धसि'ति हीनायां पुण्यचतुर्दश्यां जातो हीनपु-
 ण्यचातुर्दशः, किल पुण्या चतुर्दशी तिथिरत्यन्तभाग्यवत एव जन्मनि स्यात्, अत इदं आक्रोशवच इति, 'जण्णं ममं'ति यस्मात्
 कारणम् मम एतद्रूपायां दिव्यायां देवद्वौ सत्यां प्रधानायां वा 'अप्पुरसुए'ति(अल्पौत्सुभ्यः) 'अचासाइत्तए'ति अत्याशातयितुं,
 छायाया अंशयितुमिति, उष्णः क्रोपात् उष्णभूतोऽस्वाभाविकमुष्णत्वं प्राप्त इति, घोरां हिंसां 'घोराकारं'ति घोराकृतिं, भीमां विकराल-
 र्वेण, भीमाकारं भयजनकाकारं 'भयाणीयं'ति भयमानीतं यया सा भयानीतातां 'उत्तासणियं'ति उत्रासनिकां 'त्रसी उद्वेगे
 इति वचनान्, 'अण्कोडेइ' करस्फोटं कुर्यात् 'वग्गइ'ति बल्यति गर्जति 'हयहेसियं' हयहेपारवं 'हत्थियुल्लुगुलाइयं' हस्ति-
 नारसी 'रत्थयणवग्गाइयं'ति रथवद् वणवणादिकं, 'पायदइरयं' पादेन भूम्यास्फोटनं 'भूमिचवेडयं' करेण भूमेश्वेपटां

‘उच्छोलेइ’ अग्रतोयुखां चपेटां ‘पच्छोलेइ’ पृष्ठतोयुखां चपेटां अपहस्तरूपां ‘त्तिवइ छिंदइ’ मल्ल इव रंगधूमौ त्रिपदीच्छेदं कुर्यात्, ‘उसावइ’ उत्सृतं प्रलम्बं कुर्यात्, ‘विडंबेइ’ विधृतं कुर्यात्, ‘आकडू’ति वि०’ति आकर्षयन्निव ‘विउज्झभाणे’ति व्युद्भाजमानः-शोभमानः, विजृम्भमाणो वा, ‘इन्दकीलं’ गोपुरकपाटयुगसन्निवेशस्थानं ‘नाहि ते’ति नैव ते-तव सुखमस्ति, ‘फुल्लिगमालाजाल’ति स्फुलिङ्गानां ज्वालानां च या मालास्तासां यानि सहस्राणि तैश्चक्षुर्विक्षेपः-चक्षुर्भ्रमो दृष्टिप्रतिघातश्च-दर्शनाभावः, ‘जईणवेगं’ शेषवेगवद्देवगजयी वेगो यस्य ‘सहवभग्नं’ति महतां भयमस्मादिति महद्भयं ‘झिग्गाइ’ति ध्यायति, क्रिमे-तदिति चिन्तयति, ‘पिहाइ’ति स्पृहयति, यद्येवंविधं ग्रहरणं सम स्यात् एवमभिलषति, तथा ‘पिहेइ’ अक्षिणी पिधत्ते-निमील-यति, ‘सालम्बणहत्थाभरणे’ति सह आलम्बनेन वर्चन्ते सालम्बानि २ हस्ताभरणानि यस्य अधोमुखगमनवशादसौ सालम्बह-स्ताभरणः ‘कक्खागयसेयं पिप’ति भयातिरेकात् कक्षागतस्वेदमिव विनिर्मुञ्चन्, देवानां किल स्वेदो न स्यात् इति संदर्शनार्थः पिपशब्दः, झटिति ‘समोवइए’ति समः एव पतितः, ‘पसु’ति शक्तः ‘समत्थे’ति सङ्गतप्रयोजनः, ‘अचियाइ’ति अपि चेति आइति वाक्पालङ्कारे, ‘मुड्ढिवाएण’ति वज्रग्रहणाय यो मुष्टेर्बन्धने वात उत्पन्नः स मुष्टिवातः तेन मुष्टिवातेन ‘वीइस्था’ केशाग्राणि वीजितवान् ‘अज्ज’ति अद्यास्मिन्नहनि, तथा आर्य उपसम्पद्यतु उपसम्पन्नो भूत्वा वर्ते, ‘नाइसुज्जो’ति नैव भूय एवंकरणतायां वर्त्तिष्ये, ‘सीहे’ति शीघ्रो वेगवान् ‘सीहगइ’ति शीघ्रगतिरेव, त्वरितः कायतः, त्वरितगतिः मार्गे सौत्सुक्यप्रवर्धितवेगगतिः, ‘उद्धंलोयकंडए’ति ऊर्ध्वलोकगमने कण्डकं-कालवण्डं ऊर्ध्वलोककण्डकं, ऊर्ध्वलोककण्डकापेक्षया अधोलोककण्डकं सङ्ख्या-तगुणं-द्विगुणमिति, अथ शक्रादीनां प्रत्येकं गतिक्षेत्रस्याल्पबहुत्वोपदर्शकं सूत्रत्रयमाह-‘सक्कस्स णं भंते’ति ‘सन्वत्थोव’ति

सर्वस्वीकृत्यः क्षेत्रं समयेनानुपपत्ति, अधोमन्दगतित्वाच्छकस्य, 'तिरियं संवेज्जे'ति कल्पनया किलैकेन समयेन योजनसधो गच्छति शकः, तत्र च योजने द्विधाकृते द्वौ भागौ भवतः, तयोश्चकस्मिन् द्विभागे मीलिते त्रयः सङ्ख्येयभागाः स्युः, अतस्तान् तिरियगच्छति, सार्द्धं योजनमिति भावः, तिरियगतौ तस्य शीघ्रगतित्वात्, 'उद्धं संवेज्जे'ति यान् कल्पनया त्रीन् द्विभागान् तिरियगच्छेत् तेषु चतुर्थेऽन्यन्मिन् द्विभागे मीलिते चत्वारो द्विभागरूपसङ्ख्यातभागास्सम्भवन्ति, अतस्तान् चतुर्णामेकैकं समएणं यत्र सङ्ख्यातभागमात्रग्रहणे सति इदं नियतभागव्याख्यानं क्रियते?, उच्यते—'जावइयं खित्तं चमरे अहे ओवयइ एक्केणं समएणं नं सक्के दोहिं,' तथा 'सकस्स य उपययणकाले चमस्स य ओवयणकाले एएणं दोणिवि तुह्हा" इति वचनात्त्रिधीयते—शक्यो यात्र-दशौ द्वाभ्यां समयभ्यां वजेत् तावदूर्ध्वं एकेनेति द्विगुणमधःक्षेत्रादूर्ध्वं क्षेत्रं, एतयोश्चापान्तरालवर्ति तिरियक्षेत्रं सार्द्धं योजनं स्यादिति व्याख्यानं, आह चणिकारः—'एणेणं समएणं ओवयइ अहे जोयणं, एणेणव समएणं तिरियं दिवद्धं गच्छइ, उद्धं दो जोय-णाइं सको'ति 'चमस्स गा'मिति 'सञ्चत्थोव'ति ऊर्ध्वगतौ मन्दगतित्वात् तस्य, तत्र कल्पनया किल त्रिभागन्यूनं गव्यूतत्रयं, 'तिरियं'ति तस्मिन्नेव पूर्वोक्ते त्रिभागन्यूने गव्यूतत्रये द्विगुणिते ये योजनसङ्ख्येयभागाः स्युः तान् वजेत्. तिरियगतौ शीघ्रतर-गतित्वात् तस्य, 'अहे संवेज्जे'ति पूर्वोक्ते त्रिभागद्वयन्यूने गव्यूतपदके त्रिभागन्यूनगव्यूतत्रये मीलिते ये सङ्ख्येयभागास्तान् वजेत्, योजनद्वयमिति भावः, अथ कथं सङ्ख्येयभागमात्रोपादाने नियतसङ्ख्येयभागत्वं व्याख्यायते?, उच्यते, शकस्योर्ध्वग-तेभ्यस्साधोगतैः समत्वमुक्तं, शकस्य समयेनैकेन योजनद्वयमूर्ध्वगमनं चमरस्थाधत्तथैव, 'जावइयं सक्के ३ उहुं उपपयइ एणेणं सम-एणं नं वजे दोहिं, जं वजे दोहिं तं चमरे तीहिं'ति वचनात् प्रतीयते—शकस्य यदूर्ध्वगमनक्षेत्रं तस्य त्रिभागमात्ररूपं चमरस्योर्ध्व-

गतिक्षेत्रं, अतो व्याख्यातं—त्रिभागन्यूनत्रिगव्युत्तमानं तदिति, ऊर्ध्वाधोगतिक्षेत्रयोरपान्तरालवर्ति तिर्यक्क्षेत्रमितिकृत्वा त्रिभागद्वयन्यूनषट्गव्युत्तमानं तत्र व्याख्यातमिति, यत्र चूर्णिकारेणोक्तम्—‘चमरो उडूं जोयण’मिति तस्मावगतं, ‘वज्रं जहा सफस्स’ वज्रस्य गत्यल्पबहुत्वं यथा शक्रस्य, ‘विसेसाहिय’न्ति ‘सञ्चत्थोवे’त्ति सर्वस्तोकक्षेत्रं शक्रः अधो व्रजेत् एकेन समयेन, तस्याधो मन्दगतित्वात्, तत्र किल कल्पनया त्रिभागन्यूनं योजनं, तिर्यक् विशेषाधिकौ भागौ याति, शीघ्रतरगतित्वात्, तौ च योजनस्य द्वौ त्रिभागौ विशेषाधिकौ, सत्रिभागं गव्युत्तत्रयमिति भावः, तथोर्ध्वं विशेषाधिकौ भागौ गच्छति, यौ किल तिर्यग् विशेषाधिकौ भागौ तावेवोर्ध्वगतौ किञ्चिद्विशेषाधिकौ, शीघ्रतमगतित्वात्, परिपूर्णं योजनमिति भावः, अथ कथं सामान्यतो विशेषाधिकत्वेऽभिहिते नियतभागत्वं व्याख्यायते?, उच्यते, ‘जाव- इयं चमरे अहे ओधयइ जाव तं वजे तिहि’ति वचनसामर्थ्याद् अधोगत्यपेक्षया वज्रस्य त्रिभागन्यूनं अधोगतिर्लब्धेति त्रिभागन्यूनं योजनमिति सा व्याख्याता, तथा ‘सफस्स ओधयणकाले वज्रास्स उप्पयणकाले एस्स णं दुण्णिवि तुल्ले’ इति वचसा अवसीयते यावदेकेन समयेन शक्रोऽधो व्रजेत् तावद्वज्रस्योर्ध्वं, शक्रक्षेत्रेऽनाधः किल योजनं, एवं कृत्वा वज्रस्योर्ध्वं योजनमुक्तं, ऊर्ध्वाधोगत्योत्रापान्तरालवर्ति तिर्यग्गतेः सत्रिभागगव्युत्तत्रयलक्षणं तिर्यग्गतिप्रमाणमुक्तमिति.

ऊर्ध्वं	२४	१२	८				
तिर्यग्	१८	१०	१६				
अधः	१२	८	२४				
	इन्द्र	वज्र	चमर				
ऊर्ध्वं	यो. २	तिर्यग्	अधः				
इन्द्र	यो. १	यो. १	यो. १				
वज्र	ग. १	३	ग. २				
चमर	ग. ३	यो. १	ग. १				
	२	२	२				

एवं व्याख्या सुब्राह्मणेयार्थं विस्तारो विव्रियते, तत्रादौ गाथाद्वयमाह - "चउवीस शारसऽङ्क य दुवालसंसा उ जोयणस्सुहुं । सको
 वजं चमरो तिण्णिवि गच्छंति समकालं ॥१॥ तिरियऽङ्कारस दस सोलसेव अह नारसऽङ्क चउवीसा । जहसंखं तेण हरी वजं पाविंशु
 नो चमरं ॥२॥" देवेन्द्रसूरिभिरिमे गाथे कृते, एतत्स्थापना चेयम् । एवं गतिविषयं क्षेत्रमानमनेकविधं, तस्य मध्ये कतरो गति-
 विषयः कतरस्माद् गतिविषयादल्पादिरिति प्रश्नः, उत्तरं तु सर्वस्तोकमधःक्षेत्रं समयेन शक्योऽवपतति, यतः-त्रिभिर्भगिर्गव्युतं
 निम्नितगमास्ति, तेन चतुर्भित्तिकैर्द्वादशेति त्रयसा त्रिभारूपगव्युतचतुष्केण योजनं स्यात्, ततोऽधः शक्यो मन्दगतित्वात् योजनं
 यतीत्यर्थः, इत्यथो द्वादशभागैर्योजनं. ततश्च योजने द्विधा कृते द्वौ भागौ स्यातामिति, कथं ? द्वादशभागरूपं योजनमधीक्रियते,
 अतन्निभागद्वयरूपाः पद्भागाः स्युरित्येवं द्वौ पद्द्वयौ भागौ जातौ, तयोश्चैकस्मिन् द्विभागे मीलिते त्रयस्सङ्ख्येया भागाः स्युरिति,
 कथं ?, तयोः पद्द्वययोर्भागयोरैकस्मिन् द्विभागत्रिभागरूपगव्युतद्वयरूपे तृतीयपद्भागे मीलिते सति जातास्त्रयः पद्भागा इति
 प्रागुक्तद्वादशभागरूपयोजनोपरि त्रिभागरूपं गव्युतद्वयं यदि चिन्त्यते तदा तिर्यगतौ तस्य शीघ्रगतित्वात् जातं पद्भागाधिकं
 योजनं, भागाधेयं जाता अष्टादश, तैर्जातं गव्युतद्वयाधिकं योजनं, साद्धं योजनमित्यर्थः, तेषु चतुर्थेऽन्यस्मिन् द्विभागे मीलिते ते
 चत्वारो द्विभागरूपाः सङ्ख्यातभागाः सम्भवंतीति. कथं ?, तेषु प्रागुक्ताष्टादशभागेषु चतुर्थेऽन्यस्मिन् द्विभागे त्रिभागरूपगव्युत-
 द्वयरूपे चतुर्थपद्भागे च मीलिते सति जाते द्वे योजने, भागाधेयं चतुर्विंशत्यः, अतस्तान्द्वौ शीघ्रगतित्वात्क्यो व्रजेत्, जाते
 द्वयं द्वे योजने इत्यर्थः, एवं शक्यस्याधस्तिर्यगूर्द्धगतित्रयमानं प्रोक्तं । "चमरस्स णं"ति ऊर्ध्वं चमरस्त्रिभागन्यूनं गव्युतत्रयमिति,
 कोऽर्थः ?, प्रागुक्तत्रिभागरूपगव्युतद्वयं तृतीयगव्युतस्य द्वौ भागौ च, एवं जाते द्वे गव्युते त्रिभागरूपगव्युतद्वयद्विभागधिके ग. २३

एवं जातास्सर्वेऽप्यष्टौ भागाः, ऊर्ध्वं तस्य मन्दगतित्वात्, 'तिरिच्य'ति तस्मिन्नेव प्रागुक्तभागाष्टरूपे तृतीयभागन्यूनगव्युत्तत्रये द्विगुणिते सति जाताः षोडश भागाः सख्युत्थेया योजनस्येति यो. १ ग. १५ तात् त्रजेत्, तिर्यग्गतौ तस्य शीघ्रगतित्वात्, 'अहे' संज्ञेजे भागे गच्छइ'त्ति प्रागुक्ते द्विगुणितेऽङ्के भागद्वारेण षोडशभागरूपे बद्धाङ्कतया जातानि पञ्च गव्युत्तानि त्रिभागरूपगव्युत्त-
स्येको भागश्च, एवं जातं त्रिभागद्वयन्यूनगव्युत्तगव्युत्तगव्युत्तगव्युत्तगव्युत्तगव्युत्तगव्युत्तगव्युत्तगव्युत्तगव्युत्तगव्युत्तगव्युत्तगव्युत्त-
गव्युत्त-
त्रयमानमुच्यते, तत्र यद्भारस्योर्ध्वगतिमानं तद्भ्रमसाधोर्ध्वगतिमानं, त्रिभागन्यूनं योजनमिति, कोऽर्थः?—अत्र भागचतुष्करूपा योज-
नस्य त्रयो भागाश्चिन्त्यन्ते, तत्र चतुर्भागरूपी योजनस्य द्वौ भागौ, तत एवं तृतीयचतुर्भागरूपत्रिभागेन न्यूनं योजनं, गव्युत्तापे-
क्षया तु द्वे गव्युत्ते द्वौ त्रिभागहत्तौ भागौ भवतः ग. २३ अंशाश्चाष्टौ जाताः, अधो मन्दगतित्वात् तस्येति, अथ तिर्यक् उच्यते—
योजनस्य द्वौ त्रिभागौ इति, कोऽर्थः?, प्रागुक्तौ चतुर्भागरूपौ योजनस्य द्वौ भागौ विशेषाधिकारविति, किं?, प्रागुक्तयोस्तयोस्व-
शिष्टो यंस्तृतीयश्चतुर्भागः स त्रिभाग इत्युच्यते, ततस्तौ योजनस्य द्वौ भागौ तृतीयचतुर्थभागसत्कद्विभागाधिकौ क्रियेते, एवं
जाता योजनदशभागाः, गव्युत्तापेक्षया तु गव्युत्तत्रयं त्रिभागहत्तैकभागश्च ग. २३ सत्रिभागगव्युत्तत्रयमित्यर्थः, तिर्यग् शीघ्रग-
तित्वात्तस्य । अथोर्ध्वगतिरुच्यते—प्रागुक्तोऽङ्कः स एव दशभागरूपः स्थाप्यते, तत्रापि विशेषाधिकारविति, कोऽर्थः?, पूर्वद्वयमध्ये
योजनापेक्षया तृतीयचतुर्भागवशिष्टद्विभागक्षेपे जातं योजनमेकमित्यर्थः, ऊर्ध्वं शीघ्रतमगतित्वात्तस्य, गव्युत्तापेक्षया तु पूर्वोक्ता-
द्वयमध्ये त्रिभागसत्कोद्धरितद्विभागक्षेपे जाता द्वादश भागाः, तस्यैवमेव जातं योजनमूर्ध्वं तस्य, गव्युत्तापेक्षया गव्युत्तत्रिकैश्चतुर्भिः

चतुर्भागीयोजनापेक्षया चतुर्भागीयमिथ योजनं स्यादिति भावः, अथ गतिकालाल्पवहुत्वमाह—‘एयस्स णं भंते ! बज्जस्स’ति ‘ण्णं णं दुण्णिणवि तुल्ले’ति शकचमरयोः स्वस्थानगमनं प्रति गतिवेगसमत्वाद्दुत्पतनावपतनकालौ तयोस्तुल्यौ परस्परणे, ‘सव्वत्थोव’ति वक्ष्यमाणापेक्षेति, तथा ‘सक्कस्स’ति ‘एस्स णं दुण्णिणवि तुल्ले’ उभयोरपि तुल्यः, शक्रावपतनकालो वज्रोत्पतनकालस्य तुल्यो वज्रोत्पतनकालश्च शक्रावपतनकालस्य इत्यर्थः, ‘संखेज्जगुणे’ति शक्रोत्पतकालः चमरावपतकालापेक्षया, एवमनन्तरत्रमपि भावनीयम्, ‘ओहयमण’ति (सू० १४७) अपहतो—ध्वस्तो मनसः सङ्कल्पो—दर्पहर्षादिप्रभवो विकल्पो यस्य सः ‘पल्लत्थत्थमुद्दे’ति पाणौ पर्यस्तं—अथो न्यस्तं मुखं येन सः ‘अक्किट्ठे’ति अक्लिष्टः—अवाधितो निर्वेदतः ‘उवसंपज्जित्ताणं’ति उपसम्पद्य उपगान्तौ भूत्वा विहरामि ‘किंपत्तियं’ति (सू० १४८) कः प्रत्ययः—किं कारणं यत्र तत् किंप्रत्ययं, ‘चरमभवत्थाणं’ति भवचरमभागस्थानां, च्यवनानामरे इत्यर्थं ॥ तृतीयशते द्वितीयचमरोद्देशकविवरणम् ॥

‘अणुचरय’ति (सू० १४९) अनुपरतः—अविरतस्तस्य कायक्रिया अनुपरतकायक्रिया, इयमविरतस्य, ‘दुप्पउत्स’ति दुष्टप्रयुक्तं—प्रयोगो यस्य सः रतस्य कायक्रिया दुष्प्रयुक्तकायक्रिया, इयं प्रमत्तसंयतस्येति, विरतिमतः प्रमादे मति कायदुष्टप्रयोगसद्भावान्, ‘संजोगण’ति हलप्रयुगलादीनां संयोजनं—मीलनं तदेवाधिकरणक्रिया संयोजनाधिकरणक्रिया ‘निव्वत्तण’ति निर्वर्तनं—असिशक्तनोमरादीनां निष्पादनं तदेवाधिकरणं तेन क्रिया निर्वर्तनाधिकरणक्रिया, ‘जीवपांडसिय’ति जीवस्थाल्मपरतदुभयोपरिब्रंशेपितया क्रिया सा जीवब्रंशेपिका, ‘अजीवपांडसिय’ति अजीवानां—स्तम्भभाण्डुभिचित्रभृतीनामुपरि करिरोघातादिना यन् ब्रंशेपकरणं सा अजीवब्रंशेपिका । ‘पमायपच्चया’ (सू० १५१) प्रमादः प्रत्ययो—निमित्तं यस्याः सा प्रमाद-

प्रत्यया, यथा दुष्प्रयुक्तकायक्रियाजन्यं कर्म, योगनिमित्तं च यथैर्यापथिकं कर्म 'एयइ' (सू० १५२) एजति-कम्पते, 'वेयइ' व्येजति-विविधं कम्पते, 'चलइ' स्थानान्तरं गच्छति, 'फंदइ'त्ति किञ्चिच्चलति, 'स्पदि किञ्चिच्चलने' इतिधातोः, अन्यमवकाशं गत्वा पुनस्तत्रैव गच्छति इत्यन्ये, 'घट्टइ'त्ति सर्वदिक्षु चलति, पदार्थान्तरं वा स्पृशति, 'खुब्भइ'त्ति क्षुभ्यति पृथिवीं प्रविशति, क्षोभयति वां पृथ्वीं, विभेति वा, 'उदीरेइ'त्ति उदीरयति, उत्-प्राबल्येन प्रेरयति, 'तं तं भावं'ति उत्क्षेपणावक्षेपणाकुंचनप्रसारणादिकं परिणामं यातीत्यर्थः, 'आरंभइ' आरभते पृथिव्यादीन् उपद्रवयति, संरभते-तेषु विनाशसङ्कल्पं कुर्यात्, 'समारभइ'त्ति समारभते, तानेव परितापयति, आह च-'संकम्पो संरंभो, परितावकरो भवे समारंभो। आरंभो उद्भवओ. सञ्चनयाणं विसुद्धानं ॥१॥ 'सोत्रावणयाए'त्ति दैन्यप्रापणायां 'जूरावण'त्ति शोकातिरेकाच्छरीरजीर्णताप्रापणायां 'निप्पाचणत्ति' 'ति-पृष्टे पृक्षरणे, इति वचनात्, तिप्रापणायां शोकातिरेकादेव अश्रुलालादिक्षरणप्रापणायां 'परियावण'त्ति परितापनायां शरीरसन्तापे वर्त्तते, 'णो एयइ'त्ति शैलेशीकरणे योगनिरोधे नो एजति, एजनादिरहितस्तु नारम्भादिषु वर्त्तते, तथा च योगनिरोधाभिधानशुक्लध्यानेन सकलकर्मध्वंसरूपा अन्तक्रिया स्यात्, 'तणहत्थयं'ति तृणपूलकं जाततेजसि-बह्वौ 'मसमसाञ्जिज्जइ' शीघ्रं दहते, एवमेजनादिरहितस्य शुक्लध्यानचतुर्थभेदानलेन कर्मदाह्यादहनं स्यात् 'उद्दाइ'त्ति उद्धाति, जलस्योपरि-वर्त्तते, 'अत्तत्ता-संखुडस्स'त्ति आत्मन्यात्मना संवृतस्य प्रतिसंलीनस्येति, 'आउत्तं'ति आयुक्तः उपयोगपूर्वकं 'चयखुपम्ह'त्ति चक्षुःपक्ष्मनिपातोऽपि, प्राकृतत्वाह्लिङ्गव्यत्ययः, उन्मेपनिमेपमात्रक्रियाऽप्यस्ति, आस्तां गमनादिका, 'वेमाय'त्ति विविधा मात्रा अन्तर्मुहूर्त्तदिदेशो-नपूर्वकोटीपर्यन्तस्य क्रियाकालस्य विचित्रत्वात्, 'सुहुम'त्ति मूक्षमत्रन्धादिकाला 'इरियाचहि'त्ति इर्यापथो-गमनमार्गस्तत्र भवा

र्ण्यापथिकी, केवलकाययोगप्रत्ययेति, 'किरिय'त्ति क्रिया-कर्म सातावेदनीयं 'कज्जइ'त्ति क्रियते भवतीति, उपशान्तमोहक्षीण-
 मोहसयोगिकेवल्लिगुणस्थानकत्रयवर्तिवतरागोजपि सक्रियत्वात् सातवेधं कर्म वधातीति भावः, 'बद्धपुडु'त्ति बद्धा कर्मतापादनात्,
 सृष्टा जीवप्रदेशः, स्पर्शानात्, वेदिता अनुभूतस्वरूपा, निर्जीर्णा अनुभूतस्वरूपत्वेन जीवप्रदेशेभ्यः परिशदितेति, एतद्वाक्यान्तरेणाह-
 चत्ता सृष्टा प्रथमसमये द्वितीयसमये उदीरिता-उदयमुपनीता, किमुक्तं स्यात्?—वेदिता, नह्यकस्मिन् समये उदीरणां उदयश्च
 सम्भवति इत्येवं व्याख्यानं, तृतीये निर्जीर्णा, 'सेयकाले'त्ति एष्यकाले 'अक्रमं वावि'त्ति अकर्मापि स्यात्। अथ यदुक्तं श्रम-
 गानां प्रमादप्रत्यया क्रिया स्यात्, तत्र प्रमादपरत्वं तदितरत्वं संयतस्य कालतो निरूपयन्नाह—'सञ्चवि य णं पं पमत्तद्धे'ति
 (सू० १/२३) तर्थापि-सर्वकालसम्भवापि च प्रमत्ताद्धा-प्रमत्तगुणस्थानकालः कालतः-क्रियन्तं कालं यात्रद् भवति .इति प्रश्नः;
 'एकं सन्नयं' जघन्येन प्रमत्तसंयमप्रतिपत्तिसमयप्रमत्तमेव मरणात्, 'देसूणा पुञ्चकोडि'त्ति किल ग्रत्येकमन्तमुहूर्त्तप्रमाणे
 एव प्रमत्ताप्रगनगुणस्थानके, ते च पर्यायेण जायमाने देशेनपूर्वकोटिं यावदुत्कर्षेण भवतः, संयमवतो हि पूर्वकोटिरेव परमायुः,
 न च संयममष्टाणु चंपेपु गतेचैव लभन्ते, महन्ति वा अप्रमत्तान्तमुहूर्त्तपिक्षया प्रमत्तान्तमुहूर्त्तानि कल्पन्ते, एवमन्तमुहूर्त्तप्रमाणानां
 प्रमत्ताङ्गानां सर्वायां मीलनेन देशोना पूर्वकोटीकालमानं स्यात्, अन्ये त्वाहुः-अटवर्षानां पूर्वकोटीं यावदुत्कर्षतः प्रमत्तसंयतता
 स्यादिति, एवमप्रमत्तप्रश्नमपि, नवरं 'जहण्णेगं'ति किलाप्रमत्ताङ्गायां वर्तमानस्थान्तमुहूर्त्तमध्ये मृत्युर्न स्यात्, चूर्णिकारमतं तु
 प्रमत्तसंयमवजः तर्थापि सर्वविरतोऽप्रमत्त उच्यते, प्रमादाभावात्, स चोपशमश्रेणीं प्रतिपद्यमानो मुहूर्त्तभ्यन्तरे कालं कुर्वन् जघ-
 न्यकालो लभ्यते, देशेनपूर्वकोटी तु चैवलिनमाश्रित्येति, 'अइरेयं'नि (सू० १/५४) तिथ्यन्तरापेक्षयाऽधिकतरं 'लघणसमुह-

वत्तन्वय'त्ति जीवामिगमोक्ता, कियद्दूरं यावदित्यह- 'जाव लोयट्टिई' यावल्लोकस्थितिः, 'लोयाणुभावे'त्ति लोकप्रभाव इति ॥ तृतीयशते तृतीयोद्देशकविचरणम् ॥

तत्र 'भावियप्प'त्ति भावितात्मा संयसतपोभ्यां, एवंविधानगाराणां हि प्रायोऽवधिज्ञानलब्धयः स्युरितिकृत्वा भावितात्मे-
त्युक्तं, 'जाणरूवेणं'त्ति यानप्रकारेण-शिविकाधाकारवता वैक्रियविमानेनेति, 'जायमाणं'त्ति यान्तं-गच्छन्तं 'जाणइ' ज्ञानेन
'पासइ' दर्शनेन, उत्तरं तु चतुर्भङ्गी, विचित्रत्वादवधिज्ञानसेति, 'अंतो'त्ति मध्यं काष्ठसारादि, 'वाहिं'त्ति बहिर्वर्ति त्वक्पत्र-
सञ्चयादि 'जाव वीयं'त्ति यावत्करणत् मूलं १ कन्दः २ स्कन्धः ३ त्वक् ४ शाखा ५ प्रवालं ६ पत्रं ७ पुष्पं ८ फलं ९ बीजं
१० चेति पदानि, एतेषां पञ्चचत्वारिंशत् द्विकरांयोगाः स्युः, एतावन्त्येव चतुर्भङ्गीद्वयाण्यध्येयानि, 'जाणं'त्ति शकटं, 'जुग्ग'त्ति
गोष्ठविषयप्रसिद्धं, जंपानं द्विहस्तप्रमाणं वेदिकोपशोभितं, 'गिल्लि'त्ति हस्तिन उपरि कोष्ठरूपा या मानुषं गिलतीव 'थिल्लि'त्ति
लाटानामडुपल्यानं तद् अन्यविषयेषु थिल्लीत्युच्यते, 'सीय'त्ति शिविका कूटाकाराच्छादिता, 'संवमाणिय'त्ति पुरुषप्रमाणायाया
'वाउकाए'त्ति वायुकायः 'पडागासंठिय'त्ति पताकासंस्थितं, स्वरूपेणैव वायोः पताकाकारशरीरत्वाद् वैक्रियावस्थायामपि
तदाकारभावात्, 'आयड्ढि'त्ति आत्मर्द्ध्या आत्मलब्ध्या वा 'आयकम्मण'त्ति आत्मक्रियया 'आयप्पओगेणं' न परप्रयुक्त
इति, 'उस्सिओदयं' उच्छ्रितः-ऊर्ध्व उदयः-आयामो यत्र गमने तदुच्छ्रितोदयं, ऊर्ध्वपताकमिति, 'पतोदयं'त्ति पतितपताकं
गच्छति, ऊर्ध्वपताका स्थापना चेयम् ।> पतितपताका स्थापना चेयम् ।> 'एगओपडाग'त्ति एकतः-एकस्यां दिशि पताका यत्र
तदेकतः पताकं स्थापना < 'दुहओपडागं'त्ति द्विधापताकं, स्थापना त्वेवम् < ।> 'यलाहए'त्ति (सू० १५७) मेघः, 'परिणामे'त्ति

ब्रह्मकस्याजीवत्वेन विकृतेणाया असम्भवात् परिणामयितुमुक्तम्; 'नो आयद्भिः'त्ति अचेतनत्वान्मे-
 वस्य विवक्षितशक्तेरभावात्तान्मध्यां गमनमस्ति वायुना देवेन वा प्रेरितस्य तु स्याद् गमनमतोऽभिधीयते- 'परिङ्गीण'त्ति एवं 'पुरि-
 से आसे'त्ति स्त्रीरूपप्रमिव पुरुषाश्चहस्तिरूपसूत्राण्यधेतव्यानि, 'एगओचक्कवालं'पि' नवरसिह यानं-शकटं चक्रवालं-चक्रं,
 शकट एव चक्रवालभावात्; ततश्च युग्यगिच्छिथिच्छिविकास्यन्दमानिकारूपसूत्राणि स्त्रीरूपसूत्रवदधेयानि, 'जे भविण'त्ति यो
 योग्यः 'किलेसेसु'त्ति (सू० १५८) का कृप्यादीनामन्यतमा लेख्या येषां तेषु किलेश्येषु मध्ये 'जह्लसाइ'त्ति या लेख्या येषां
 द्रव्याणां नानि यल्लेख्यानि, यस्या लेख्यायाः सम्यन्धीनीति भावः, 'परियाइत्ता' पर्यादाय कालं करोति-प्रियते, तल्लेश्येषु नार-
 कंशूत्पद्यते, अत्र गाथाः- "सन्वाहिं लेमाहिं, पढमे समयमि संपरिणयाहिं । नो कस्सवि उववाओ परे भवे अत्थि जीवस्स ॥१॥"
 सन्वाहिं लेमाहिं चरमे समयमि संपरिणयाहिं । नवि कस्सवि उववाओ परे भवे अत्थि जीवाणं ॥२॥ अंतमुहुंचमि गए अंत-
 मुहुंचमिं सेंगए चं । लेमाहिं परिणयाहिं, जीवा गच्छंति पस्लेयं ॥३॥" 'जात्र'त्ति ननु एतावतैव विवक्षितार्थसिद्धेः किमर्थं
 भेदेन ज्योतिःकालापकः पृथगुक्तः १, उच्यते, २४ दण्डकान्त्यसूत्रदर्शनार्थं, ननु तर्हि यावत्करणत्वं मानिकसूत्रं वाच्यं स्यात्,
 न तु ज्योतिःकज्ञं, सत्यं, किन्तु ज्योतिःकैवमानिकाः प्रशस्तलेश्याः स्थिरित्यलेश्यस्य दर्शनार्थं तेषां भेदेनाभिधानं, विचित्रत्वाद्वा
 प्रशसते; 'वाहिरण'त्ति औदारिकयरीरव्यतिरिक्तान् वैक्रियानिति, उल्लेखनं सकृत्, प्रलङ्घनं पुनः २, 'णो इणमडे'त्ति वैक्रिः
 यपुरगलपर्यादानं विना वैक्रियकरणसंवाभावान्, वाह्यपुद्गलपर्यादाने तु पर्वतोल्लेखनदौ प्रभुः स्यात्, महतः पर्वतातिक्रामिणः
 द्रवीरस्य गम्भवादिनि, 'मार्या'त्ति (सू० १५९) मायावान् मरुपायः प्रमत्त इति, अप्रमत्तो हि वैक्रियं न कुर्यादिति, 'चामेइ'त्ति

वसनं करोति, 'बहुली'त्ति घनीस्यात्, प्रणीतसामर्थ्यात्, 'पयणुए'त्ति अधनीस्यात् 'अहाबाधर'त्ति यथागादरा आहार-
पुद्गलाः 'लूहं'त्ति रूक्षं अप्रणीतं, 'णो वामेइ' अकपायितया वैक्रियायामनर्थित्वात् रूक्षभोजिन आहारादिपुद्गला उच्चारदितयैव
परिणमन्ति, अन्यथा शरीरासारतानापत्तेरिति, 'तस्स ठाणस्स'त्ति तस्मात् स्थानात् विक्षुर्वणलक्षणात् प्रणीतभोजनलक्षणाद्वा

॥ तृतीयशते चतुर्थोद्देशकविवरणम् ॥

'असिचम्मपायं'त्ति (सू० १६०) असिः-खन्नः, चर्मपात्रं-प्रत्याकारः, असिचर्मपात्रं हस्ते यस्य स तथा, कृत्यं सङ्घाधि, तत्र
कार्यं गतः-प्राप्तः, हस्त्रे विशेषणकर्मधारयसमासः, 'उद्धं वेहासं'त्ति ऊर्ध्वं विहायसं-आकाशं, 'वग'त्ति वृकः 'दीचिय'त्ति चतु-
ष्पदविशेषः, 'अच्छ'त्ति ऋक्षः 'तरच्छ'त्ति व्याघ्रविशेषः 'परासर'त्ति शरमः 'अहिजुंजित्तए' अभियोक्तुं-विद्यासामर्थ्यत-
स्तदनुप्रवेशेन व्यापारयितुं, यच्च स्वस्थानुप्रवेशेनाभियोजनं तद्विद्यादिसामर्थ्योपात्तवाह्यपुद्गलात् विना न स्यादित्युच्यते- 'नो बाहि-
रए पोग्गले अपरियाइत्त'त्ति, 'अणगारे णं'त्ति अनगार एवासौ, तत्त्वतोऽनगारस्यैवाश्वाश्वानुप्रवेशेन व्याप्रियमाणत्वात्,
'माई अभिजुंजइ'त्ति कपायवानभियुक्ते, अधिकृतवाचनायां 'माई विउब्बइ'त्ति दृश्यते, तत्र अभियोगोऽपि विक्षुर्वणा मन्तव्या,
विक्रियारूपत्वात् तस्येति, 'अणणयरेसु'त्ति आभियोगिकदेवा अच्युतान्ताः स्युरिति अन्यतरेषु केषुचित् उत्पद्यन्ते अभियोगभा-
वनायुक्तः साधुराभियोगिकदेवेषु, कश्चित्करोति विद्यालब्ध्युपजीविकोऽभियोगभावनां, यदाह-मंता जोगं काउं भूईकम्मं च जे पउं-
जंति । सायरसइड्डिहेउं अभिओगं भावणं कुणइ ॥१॥" 'इत्थी(*२६)त्यादि सङ्ग्रहगाथा गतार्था ॥ तृतीयशते पञ्चम उद्देशकः ॥
विक्षुर्वणाधिकारसम्बद्ध एव षष्ठ उद्देशकः, तस्येदमादिसूत्रम्-'अणगारे णं'त्ति (सू० १६१) अनगार एव गृहवासत्यागात्

भावितान्मा स्वप्नमयानुगारिप्रशमादिभिः, मायी कयायवान्, मिथ्यादृष्टिरन्यतीर्थिकः, वीर्यलब्ध्यादिभिः कारणभूताभिः वाणा-
र्यां पुरीं 'समोद्ग'त्ति विकृवितवान्, रूपाणि-पशुपुरुषप्रासादप्रभृतीनि, जानाति पश्यति च विभङ्गज्ञानलब्ध्या, स हि मन्यते
अहं राजगृहं समग्रहतः, वाणारसीरूपाणि जानामि पश्यामि, एवं 'से' तस्यानगारस्य 'से'त्ति असौ दर्शने विपर्यासो विपर्ययः,
अन्यदीयरूपाणामन्यदीयरूपतया विकल्पितत्वात्, दिग्मोहादिव पूर्वमपि पश्चिमां मन्यमानस्येति, अन्तरा—तयोस्तरालवर्तिनि
अनपदग्रग्रहं ममग्रहतः नो तथाभावं, यतोऽसौ वैक्रियाण्यपि तानि मन्यते स्वाभाविकानि, 'जसे'त्ति यशोहेतुत्वाद्यशः, 'चत्तारि
चउसट्टि'त्ति (ग्र० १६३) तत्र सर्वेषामिन्द्राणां सामानिकचतुर्गुणा आत्मरक्षाः तेन चतुःपट्टिः 'चत्तारि'त्ति चतुर्गुणाः क्रियन्ते,
जाताः सर्वे २५६००० प्रमाणाश्चमरस्यान्मरक्षकाः । तृतीयशते पष्ठ उद्देशकः ॥

'श्रीइचइत्त'त्ति (ग्र० १६४) व्यतिवज्य-व्यतिक्रम्य 'उवालीसं जोयण'त्ति एकोनचत्वारिंशद्योजनलक्षाणि 'उवगारि-
यालेण'नि उपकारिकालयनं-गृहपीठनन्धकल्पं 'सोमकाइय'त्ति सोमस्य कायो-निकायो येषामस्ति ते सोमकायिकाः-सोमप-
तिवारभूताः 'भोसुदेचयकाइय'त्ति गोमंदवताः-तन्मामानिकादयस्तासां कायो येषामस्ति ते सोमंदवताकायिकाः-सोमसामा-
निकादिंदयपरिचाररूपाः, 'नचभत्तिया' तत्र-गोमे भक्तिर्यां ते तद्भक्तिकाः, 'तप्पक्खिया' सोमपाक्षिकाः-सोमप्रयोजनसहायाः
'नचमारिया' तस्य-सोमस्यानिवड्यन्याचद्धार्या इव, अथवा तद्धारो बोहव्यतया येषामस्ति ते तद्धारिकाः, 'गहदंड'त्ति दण्डा
इव दण्डाः तिञ्जादताः श्रेणयः प्रहाराः—मङ्गलादीनां दण्डा ग्रहदण्डाः, एवं ग्रहमुशालानि, नवरसूर्ध्वायतश्रेणयः, 'गहगज्जि-
य'नि ग्रहपथान्नादौ ज्जिनानि ग्रहजिनानि ग्रहगजितानि, ग्रहयुद्धानीनि ग्रहयोरेकत्र नक्षत्रे दक्षिणोत्तरेण समश्रेणितयाऽवस्थानानि,

अभवन्, उपलक्षणत्वाच्च भवन्ति भविष्यतीति द्रष्टव्यम्, ते चाङ्गरादयः पूर्वोक्ताः, एतेषु यद्यपि चन्द्रसूर्ययोर्वर्षलक्षाद्याधिकं
 पल्योपमं तथाप्याधिक्यस्याविवक्षितत्वात् पल्योपममेवोक्तं, 'पेयकाड्या' प्रेतकायिका व्यन्तरविशेषाः 'पेयदेवगाय'त्ति प्रेतस-
 त्कदेवतासम्बन्धिनः, 'आदिओग'त्ति अभियोगश्च—आदेशस्तद्भाषनावशेन आभियोगिकदेवेषूपत्त्याः अभियोगवर्तिनश्च,
 'द्विम्बाइ'न्नि द्विम्बा-विम्बाः, इमरा-एकराज्य एव राजकुमारादिद्विजितोपद्रवाः कलहा—वचनराटयः अव्यक्ताक्षरध्वनिसमूहः
 स्यागः—परस्परमन्सराः महायुद्धानि—व्यवस्थारिषीनानि महासङ्ग्रामाः—चक्रादिव्यूहरचनोपेताः सव्यवस्थाः महाशस्त्रनिपातनादयश्च
 महायुद्धादिकार्यभूताः, 'दुश्चम्य'त्ति दृष्टा जनथान्यादीनामुपद्रवहेतुत्वात् भूताः—सत्त्वा युकामत्कुणोदुरतिदुप्रभृतयो दुर्भूताः,
 ईतर इत्यर्थः, इन्द्रग्रहा—उन्मत्तनाहेतवः, एकाहिक्रादयो ज्वरविशेषाः, 'उच्चेयग'त्ति उद्वेगकाः, इष्टविशेषादिजन्या उद्वेगाः,
 उद्वेगका वा लोकोद्वेगकारिणश्चौरादयः, 'कच्छकोद्द'त्ति कक्षाणां—वपुरवयवरूपाणां वनगहनानां वा कोथाः—क्षुथितत्वानि शट-
 नानि वा कथाकोथाः कक्षकोथा वा, अम्ब (ख० २७) इत्यादयः, पञ्चदशासुरनिकायान्तर्वर्तिनः परमाधामिकनिकायाः, तत्र यो देवो
 नारकान्मचरत्तलं नीत्वा विमृञ्चत्यमावचः ? यो नारकान् खण्डयः कृत्वा श्रष्टपाकयोग्यान् कुर्यादसावम्बरीपस्य आसम्बन्धात् अम्ब-
 रीपः २ तेषां यः जातनादिकारको वर्णतश्च इयामः स इयामः ३ 'सयल'त्ति तेषामब्रह्मदयादीन्सुत्पाटयति यो वर्णतश्च शबलः—
 कर्तुरः स शबलः ४, यः कुन्तादीषु नारकान् श्रोतयति स रौद्रः, ५ यस्तेषामङ्गोपाङ्गानि भनक्ति स उपरौद्रः ६ यः कंद्वादिषु पचति
 वर्णतश्च कालः स कालः ७ यः श्लक्ष्णमांसखण्डानि कृत्वा खादयति स वर्णतश्च महाकालः ८ योऽसिना छिनत्ति स असिरेव ९
 स्वज्ञानागपत्रवचनविकृर्षणादसिपत्रः ? ० कुम्भ्यादिषु तेषां पंचनात् कुम्भः ? १ पाठान्तरे तु 'असिपत्ते वणकुंभे'त्ति असि-

पत्रकुम्भौ पूर्ववत्, 'धणु'त्ति यो धनुर्विशुक्ताद्धचन्द्रादियाणैः कर्णादिच्छेदनभेदनादि कुर्यात् स धनुः १२ कदम्बपुष्पाद्याकारवा-
लुकासु यः पचति सः बालुकः १३ 'वेयरणी य'त्ति तत्र पूयरुधिरादिशृतवैतरण्याख्यनदीविकुर्वणात् वैतरणीदेव इति, यो वज्र-
कण्टकाकुलं शाल्मलीतरुमारोप्य नारकं खरखरं कुर्वन्तं कर्पत्यसौ खरखरः १४, यो भीतान् पलायमानान् नारकान् पशूनिव
वाटके महाघोषं कुर्वन् रुणद्धि स महाघोषः १५ एवमेते यथापत्यदेवा उक्ताः, 'अइवास'त्ति अतिशयवर्षाः—वेगवद्रर्षणानि
'मंद'त्ति शनैर्वर्षणानि, सुवृष्टि, दुवृष्टिः, 'उदउभेय'त्ति उदकोद्भेदाः, गिरितटादिभ्यो जलोद्भवाः, 'उदउप्पीलिय'त्ति उद-
कोत्पीलाः—तडागादिजलसमूहाः 'पवाह'त्ति अपकृष्टानि अल्पान्युदकवहनानि, तान्येव प्रकर्षवन्ति प्रवाहाः, इह प्राणक्षयादयो
जलकृता द्रष्टव्याः 'कक्कोडए'त्ति कर्कोटकाभिधानोऽनुवेलन्धरनागराजावासभूतो गिरिलवणाब्धौ ऐशान्यां दिश्यस्ति, ततस्तन्नि-
वासी नागराजः कर्कोटकः, 'कइमए'त्ति आग्नेय्यां तथैव विद्युत्यभगिरिः तत्र कर्दमको नाम नागराजः 'अंजणो'त्ति वेल-
म्बाभिधानचायुक्कुमारराजस्य लोकपालोऽञ्जनाभिधानः, 'संखवालए'त्ति धरणाभिधाननागराजस्य लोकपालः शङ्खपालः, शेपास्तु
पुण्ड्रादयोऽप्रतीताः, 'वसुहार'त्ति (सू. १६७) तीर्थकरजन्मादिषु नभसो द्रव्यदृष्टिः वसुधारा, हिरण्यं—रुप्यं, घटितं सुवर्णमि-
त्यन्ये, वर्षोऽल्पतरः दृष्टिस्तु महतीति वर्षवृष्ट्योर्भेदः, माल्यं—श्रथितपुष्पाणि, वर्णाश्रन्दनं, चूर्णो—गन्धद्रव्यसम्बन्धी, गन्धाः—
कोष्ठपुटपाकादयः 'सण्णिहि'त्ति घृतगुडादिस्थापनानि, 'सन्निचय'त्ति धान्यसञ्चयाः, निश्चिर्लक्षादिप्रमाणद्रव्यस्थापनानि,
निधाना भूमिगतसहस्रादिद्रव्यसङ्ख्यसञ्चयाः, 'पहीणसेइयाइ'न्ति प्रहीणा—अल्पीभूताः सेक्ताः—सेचका नवद्रव्यप्रक्षेप्तारो
येषां तानि प्रहीणं—विरलीभूतमाजुषं गोत्रागारं—तत्स्वामिगोत्रगृहं येषां तानि, 'निद्धमणेसु' नगरोदकनिर्गमनेषु 'सुसाण'त्ति

गृह्यशब्दस्य प्रत्येकं सम्बन्धान् रमयानगृहं-पितृगृहं गिरिगृहं-पर्वतोपरिगृहं कन्दरगृहं-गुफा शान्तिकर्मस्थानं शैलगृहं-
पर्वतमूर्त्कीये यत्कृतं उपस्थानगृहं-आस्थानमण्डपः भवनगृहं-कुटुम्बवसनस्थानमिति ॥ तृतीये सप्तम उद्देशकः ॥

अथ दक्षिणभवनपतीन्द्राणां प्रथमलोकपालनामानि सो० को० चि० प० ते० रु० ज० तु० का० आ० (स्र. १६८) इत्यक्ष-
रद्वयं क्ल उच्यन्ते, वाचनान्तरेषु गाथा, सा चैवम्-“सोमे य १ कोलवाले २ चित्तं ३ एषभ ४ तेउ ५ तह ६ ए चैव ६ । जलपह
उ तह तुरियगई ८ काले ९ आवत्त १० पढमाओ ॥१॥” एवं द्वितीयादयोऽप्यम्बुह्लाः, इह पुस्तकान्तरेऽयमर्थो दृश्यते, दाक्षिणात्येषु
लोकपालेषु प्रतिमूर्त्तं यो तृतीयचतुर्थौ तार्वादीच्येषु चतुर्थतृतीयौ ज्ञातव्यौ, ‘एसा वत्तव्यया सव्वेसुवि कप्पेसु’ति एषा वक्तव्यता
तीर्थयोगानोक्ता सर्वेषु कल्पेषु-इन्द्रनिवासभृतेषु भणितव्या, सनत्कुमारादीन्द्रयुग्मेषु पूर्वेंद्रापेक्षया उत्तरेन्द्रसम्बन्धिनां लोकपालानां
तृतीयचतुर्थयोग्येत्ययो वाच्य इत्यर्थः, एते सोमादयः प्रतिद्वैवलोकं वाच्याः, न तु भवनपतीन्द्राणामिवापरापरं, ‘जे य इंदवि’
अकादयो दजेन्द्रा वाच्याः, अन्तिमद्वैवलोकचतुष्के इन्द्रद्वयभावादिति ॥ तृतीये शतेऽष्टम उद्देशकः ॥

त्रीणाभिगमाक्तः ‘जोइमियउद्देशओ’ (स्र. १६९) स चायं-सोइंदियविसए जाव फासिंदियविसए, सोइंदियविसए णं भंते !
पोग्गलपरिणामे कइविहे पण्णने ?, गो० ! इविहे-सुच्चिभ० दुच्चिमसइपरिणामे य’ शुशाशुभशब्दपरिणामः, चक्षुरिन्द्रियविषये मुरूव०
दुच्चपरिणामे य, याणंदिये सुच्चिभ० दुच्चिभगंधपरिणामे य, जिच्चिभदिये सुरसदुरसपरिणामे य, स्पशेन्द्रिये तुमुफासदुफासपरिणामे य,
ने न्णां भंते ! उचावाएहिं मइपरिणामेहिं परिणामेमाणा पोग्गला परिणमंति इति वत्तव्वं सिया ?, हंता ! गोयसा !, एवं सुच्चिभणो’ति इदं
हंती पुणेवम्, -ये न्णां भंते ! सुच्चिमयइपोग्गला दुच्चिमसइत्ताए परिणामन्ति ? हंता ! गोयसा ! ॥ तृतीयशते नवम उद्देशकः ॥

‘समिय’त्ति (सू. १७०) समिका उत्तमत्वेन स्थिरप्रकृतितया उपशमनी स्वप्रभोर्वा क्रोषौत्सुक्यादिभावान् शगयति उपादेय-
वचनतया शमिता वा-अनुद्धता, ‘चंड’त्ति तथाविधमहत्त्वाभावेनेपत्कोपादीनां जातत्वाच्चण्डा, ‘जाय’त्ति अकृतिसहस्त्वचर्जितत्वेन
अस्थानकोपादीनां जातत्वाज्जाता, क्रमेणाभ्यन्तरा मध्यमा बाह्या चेति, तत्राभ्यन्तरा समुत्पन्नकार्येण प्रभुणा गौरवार्हत्वादाकारि-
तैव पार्श्वे समेति, तां चासावर्थपदं पृच्छेत्, मध्यमा तूभयथाऽप्यागच्छेत्, अल्पतरगौरवविषयत्वात् अभ्यन्तरया चादिष्टमर्थपदं
तया समं प्रब्रूयति-ग्रन्थिबन्धं कुर्यात्, बाह्या अनाकारितैवागच्छति, अल्पतरमगौरवविषयत्वात्, तस्याश्चार्थपदं वर्णयत्येव, आध्यायां
चतुर्विंशतिसहस्राणि देवानां द्वितीयायामष्टाविंशतिः तृतीयायां द्वात्रिंशदिति, तथा क्रमेण देवीशतानि अध्युष्टानि त्रीणि शार्द्धं द्वे चेति,
तद्देवानामायुः क्रमेणाद्धृतृतीयपल्योपमानि द्वे शार्द्धं चेति, देवीनां तु शार्द्धं एकं तदद्धं चेति, एवं बलेरपि, नवरं देवप्रमाणं तदेव
चतुश्चतुःसहस्राहीनं, देवीमानं तु शतेनाधिकं, आयुर्मानमपि तदेव, नवरं पलथोपमाधिकं, एवमच्युतान्तानामिन्द्राणां प्रत्येकं तिस्रः
पर्यदः स्युः, नामतो देवादिमानतः स्थितिमानतश्च क्वचित्किञ्चिद्धेदः, एतत्स्वरूपं जीवाभिगमादवसेयमिति ॥ सम्पूर्णं तृतीयं शतम् ॥

‘अचणिय’त्ति (सू. १७१) सिद्धायतनजिनप्रतिमाधर्चनमभिनवोत्पन्नसोलोकपालस्येति, ‘रायह्राणीसु चत्तारि उद्देश्यया
भाणियञ्च्वा’ ते चैवम्-‘कहन्नं भंते ! ईसाणस्स देविंदस्स देवरण्णो सोमस्स महारण्णो सोमाणमं रायहाणी पणत्ता ?, गो० !
सुमणस्स महाविमाणस्स अहे सपक्खं इति, पूर्वोक्तानुसारेण जीवाभिगमोक्तविजयराजधानीवर्णकानुसारेण चैकैक उद्देशकः अध्ये-
तव्यः, ‘आदि’गाह(*३२)त्ति ईशानेन्द्रस्य, ‘आदिदुय’त्ति आद्यद्वयोः सोमयमयोरायुस्त्रिभागोने द्वे पल्ये ‘दो चैव’त्ति सम्बन्धा-

द्रवत्, धनदस्य द्वे एवं पल्योपमे, 'तिभाग'त्ति वरुणविषये सविभागे द्वे पल्ये, 'पलिय'त्ति यथापत्यदेवानां पल्यमेकमिति, गाया गवार्था ॥ चतुर्थशतेऽष्टम उद्देशकः ॥

'नेरइण ण'त्ति (म. १७३) लेस्सापदे सप्तदशे प्रज्ञापनायाम्बृतीय उद्देशको भणितव्यः, स चैवं-गोयमा ! नेरइण णेरइणसु उव-वज्जइ, णो अणग्इण्णेरइणसु उववज्जइ अयं चास्यार्थः-नेरयिको नेरयिकेऽप्युपपद्यते, न पुनरनेरयिकः, कथमेतद् ?, उच्यते, यस्मान्नास्कादिभवापग्राहकं आयुरेव, अतो जीवः कोऽपि प्राग्भवायुर्भुक्त्वा नस्कादिऽप्युपपद्यते, स नस्काद्यायुःप्रथमसमयसंवेद-नकाल एव नस्कादिऽप्युपपद्यते, यत उक्तं नयविद्धिः-पलालं न दहत्यग्निर्भिव्रते न घटः क्वचित् । न ग्रन्थानिर्गमोऽनीह, न च ग्रन्थं प्रविश्यते ॥१॥" नस्काद्यतिरिक्तश्च, नस्के नोपपद्यते । नस्कान्नास्काश्चास्य. न कश्चिद्विग्रमुच्यते ॥२॥" 'जाव नाणाइ'त्ति अयम्वेदको ज्ञानावसानोऽध्येतव्यः, स चायम्-कण्हलेसे णं जीवे कइसु नाणेषु होज्जा ?, गो० ! दोसु विगु चउनु वा नाणेषु होज्जा, दोसु होजेमाणे आभिणित्रोहियसुयनाणेषु होज्जा ॥ चतुर्थशते नचस उद्देशकः ॥

'नारुचत्ताण'त्ति (म. १७४) तद्रूपतया नीललेख्यास्त्रभावेन, एवं प्रज्ञापनालेख्यापदे चतुर्थोद्देशकः, स चैवम्-तावणत्ताण ता-गंथ० नाग० ताहामत्ताण भुज्जो २ परिणमंति ?, हंतां ! गोयमा ! कण्हलेसा नीललेसं पण्य तारुचत्ताण ० भुज्जो २ परिणमइ, अयमस्य भावार्थः यदा कृष्णलेख्यापरिणतो जीवो नीललेख्यायोग्यानि द्रव्याणि गृहीत्वा कालं कुर्यात् तदा नीललेख्यापरिणत उत्पद्यते, 'जइमाइ द्याइ परि्याइत्ता कालं करेइ तद्धसे उववज्जइ' इति वचनाद्, अतः कारणमेव कार्योक्षान्, 'से केणहुणं भंते ! एवं गुणइ-कण्हलेसा नीललेसं पण्य तारुचत्ताण भुज्जो २ परिणमइ ?, गोयमा ! से जहानामण् खीरे दूप्पि पण्य' तक्रमिति भावः, 'मुद्धे

वा वत्थे रागं पप्य तारूचत्ताणं शुद्धो र परिणमइ, एण्णट्टेणं गोयमा ! एवं तुल्लइ-कण्हलेसा' इत्यादि, एतेनैवाभिलापेन नीला कापोती कापोती तैजसी तैजसी पयां पया शुद्धां प्राप्य तद्रूपत्वादिना परिणमतीति वाच्यम्, अथ कियव्दूरुयुधेशकोऽयं वाच्य इत्याह--'जावे'त्यादि, परिणामेत्यादिगाथोक्तद्वारपरिरामाप्तिं यावदिति, तत्र परिणामो दर्शित एव, तथा 'चण्ण'त्ति कृष्णादि-लेख्यानां वर्णो वाच्यः, स नैवं--'कण्हलेस्सा णं भंते ! केरिरागा.वण्णेणं पञ्चेति, उत्तरं तु कृष्णा जीमूतादिवत्, नीला भृङ्गादिवत्, कापोती कापोतवर्णा खदिरसारादिवत्, तैजसी लोहिता शशकरक्तादिवत्, पया पीता चम्पकादिवत्, शुद्धा(श्वेता)शुद्धादिवत्, 'रस'त्ति कृष्णा तिकरसा लिम्बवत्, नीला कटुकरसा नागरवत्, कापोती कपायरसा अपक्कदरवत्, तेजोलेख्याअल्लमधुरा अपक्काम्मफलवत्, पया कटुकपायमधुररसा चन्द्रमुरभासुरावत्, शुद्धा मधुररसा गुडादिवत्, 'गंभ'त्ति लेख्यागन्धो वाच्यः, आयास्तिसो दुरभिगन्धाः, अन्त्याश्च तदितराः, 'सुद्ध'त्ति अन्त्याः शुद्धाः, आयास्त्वितराः, 'अपसत्थ'त्ति आधा अग्रशस्ता अन्त्याः प्रशस्ताः 'संकि-लिद्ध'त्ति आधाः संकृष्टाः, अन्त्या अन्याः, 'उण्ह'त्ति अन्त्या उष्णाः स्निग्धाश्च, आधाः शीता रूक्षाश्च, 'गइ'त्ति आधा दुर्ग-तिहेतवः अन्त्याः सुगतिहेतवः, 'परिणाम'त्ति लेख्यानां कतिविधः परिणाम इति वाच्यं, तत्रासौ जघन्यमध्यमोत्कृष्टभेदात् त्रिधा उत्पादादिभेदाद्वा त्रिधा, 'गण'सि'न्ति आसां प्रदेशा वाच्याः, तत्रानंतप्रदेशकाः प्रत्येकं वाच्या एताः, 'ओगाह'त्ति अवगाहना आसां वाच्या, तत्रैता असङ्ख्यातक्षेत्रप्रदेशावगाह्याः, 'चग्गण'त्ति वर्गणा आसां वाच्याः, तत्र वर्गणा कृष्णलेख्यादियोग्यद्रव्य-वर्गणाः, ताश्चानन्ता औदारिकादिवर्गणावत्, 'ठाण'त्ति तारतम्येन विचित्राध्यवसायनिबन्धनानि कृष्णादिव्रव्यवृन्दानि, तानि चासङ्ख्येयानि, अध्यवसायस्थानानामासङ्ख्यातत्वात्, 'अण्णवट्टु'त्ति लेख्यास्थानानामल्पचहुत्वं वाच्यं, तत्रैवम्--'गण'सि णं भंते !

कुकुलेसाठाणाणं जात्र मुहलेसाठाणाण य जहवगाणं दव्वड्डयाए ३ कयरं २ हित्तो अप्पा वा ४ ? , गोयसा ! सव्वत्थोवा जहणगा
 काउलेसाठाणा दव्वड्डयाए जहणगा नील्लेसाठाणा अंसंसेज्जगुणा जहणगा कण्हेसा० दव्व० अंसं० जह० पम्हलेसाठाणा
 दव्व० अंसंसेज्जहणगा तेउलेसाठाणा दव्व० अंसं० जह० पम्हलेसाठाणा दव्व० अंसं० जह० सुक्कलेसाठाणा दव्व० अंसं० इत्या-
 दीनि ॥ चतुर्थशते दशमः ॥ सम्पूर्णं चतुर्थं शतम् ॥

भगवत्यां चतुर्थशतान्ते लेख्या उक्ताः, पञ्चमशते तु प्रायो लेख्यावन्तो निरूप्यन्ते, एवंसम्बन्धस्यास्योद्देशकस्य सङ्ग्रहाशेषम्—
 “चंप रत्रि १ अणिल २ गंठिय ३ सदे ४ छउमा ५ ऽऽउ ६ एअण ७ णियंठे ८ । रायगिहं ९ चंपा चंदिमा य १० दस पंचमंमि
 मए ॥१॥” ‘चंपे’ति तत्र चम्पायां रत्रिविषयप्रश्ननिर्णयार्थः प्रथमः; ‘अणिल’ति वायुविषयो द्वितीयः; ‘गंठिय’ति जाल-
 ग्रथिकावातवापनीयार्थनिर्णयपरस्तृतीयः; ‘सदे’ति शब्दविषयप्रश्ननिर्णयार्थतुर्थः; ‘छउम’ति छन्नस्थत्रक्तव्यतार्थः पञ्चमः;
 ‘आउ’ति आयुज्ज्वन्नादिवाच्यार्थः षष्ठः; ‘एअण’ति पुद्गलानामेजनाद्यर्थवाच्यः सप्तमः; ‘णियंठे’ति निर्ग्रन्थीपुत्राभि-
 यानानगरविहितमुचिनास्सरोऽष्टमः; ‘रायगिहं’ति राजगृहनगरविचारसरो नवमः; ‘चंपा चंदिमा य’ति चम्पायां चन्द्रवक्त-
 व्यनाथो दशमः; तत्र प्रथमोद्देशकं किञ्चिल्लिख्यते—‘सूरिय’ति द्वौ रवी, जम्बूद्वीपे द्वयोरेव भावात्, ‘उदीणपाईणं’ति उद-
 गेव उदीचीनं प्रागेव प्राचीनं, उदीचीनं तदुदीच्यासन्नत्वात्, प्राचीनं तत्प्रत्यासन्नत्वात्, उदीचीनप्राचीनं दिगन्तरं, क्षेत्रदिग-
 पेक्षया पूर्वोत्तरदिगित्यर्थः; ‘उग्गच्छ’ति उद्गत्य क्रमेण तत्रोद्गमनं कृत्वा ‘पाईणदाहिणं’ति प्राचीनदक्षिणं दिगन्तरं, पूर्व-

दक्षिणमिति, 'आगच्छति' ति आगच्छतः, क्रमेणैवास्तं यात इति, इह चोद्गमनमस्तमयं च द्रष्टूलोकविवक्षयाऽवसेयं, तथाहि—
 श्रेयामदृश्यौ सन्तौ दृश्यौ तौ स्वी स्यातां ते तयोरुद्गमनं व्यवहरन्ति, येषां तु दृश्यौ सन्तावदृश्यौ सन्तौ तयोरस्तमनं व्यवहरन्ति
 इत्यनियतांबुदयास्तमयौ, आह च—“जह २ समए २ पुरओ संचरइ भक्स्वरो गयणे । तह २ पुरओऽवि नियमा जायइ रयाणीय
 भावंथो ॥१॥ एवं च सह नराणं उदयत्यमणाई होंतऽनिययाई । सह दिसिभेए कस्स य किंची वचदिस्साए नियगा ॥ २ ॥ सह
 चेव य निदिद्धो, भहसुहुत्तो क्रमेण सञ्चेसि । केसिंची दाणिंपिय विसयपमाणो स्वी जेसिं ॥३॥” इत्यादि, अनेन च सूर्यस्य चत-
 सृषु दिक्षु गतिरुक्ता, ततश्च त्रे मन्यन्ते सूर्यः पश्चिमसमुद्रे ग्रविश्य पाताले गत्वा पुनः पूर्वसमुद्रे उदेति तन्मतं निषिद्धं, इह च
 सूर्यस्य सर्वतो गमनेऽपि प्रतिनियतत्वात् प्रकाशस्य रात्रिदिवसविभागोऽस्ति, तं क्षेत्रभेदेन दर्शयन्नाह—‘जया णं’ति (सू. १७६)
 इह सूर्यद्वयभावादेकदैव दिग्द्वये दिवस उक्तः, इह यद्यपि दक्षिणाद्धे तथा उत्तराद्धे इत्युक्तं तथाऽपि दक्षिणभागे उत्तरभागे चेति
 बोद्धव्यं, अर्द्धशब्दस्य भागमात्रार्थत्वात्, यतो यदि दक्षिणाद्धे उत्तराद्धे च समग्र एव दिवसः स्यात् तदा कथं पूर्वेणापरेण च रात्रिः
 स्यात् इति वक्तुं युज्येत ? अर्द्धद्वयग्रहणेन सर्वक्षेत्रस्य गृहीतत्वात्, इतश्च दक्षिणाद्धीदिशब्देन दक्षिणादिभागमात्रमवसेयं, न त्वद्धे,
 यतो यदापि दक्षिणोत्तरयोः सर्वोत्कृष्टो दिवसः स्यात् तदापि जम्बूद्वीपस्य दशभागत्रयप्रमाणमेव तापक्षेत्रं तयोः प्रत्येकं स्यात्,
 दशभागद्वयमानं च पूर्वपश्चिमयोः प्रत्येकं रात्रिक्षेत्रं स्यात्, तथाहि—पृथ्या सुहूचैः किल सूर्यो मण्डलं वृत्ताकारं जम्बूद्वीपं पूरयति,
 उत्कृष्टदिनं चाष्टादशभिर्मुहूर्त्तैरुक्तः, अष्टादश च पदेर्दशभागत्रितयरूपाः स्युः, यदाऽष्टादशमुहूर्तो दिवसस्तदा रात्रिर्द्वादशमुहूर्तो
 स्यात्, द्वादश च पदेर्दशभागद्वयरूपाः स्युः, तत्र च मेरुं प्रति नव योजनसहस्राणि चत्वारि शतानि पडशीत्यधिकानि ९४८६ ई०

भागा नत्र च दशभागयोजनस्येतन्न सर्वोत्कृष्टदिवसे दशभागत्रयस्यं तापक्षेत्रप्रमाणं स्यात्, कथं?, मन्दरपरिक्षेपस्य किञ्चिन्न्यून-
 त्रययोर्विशान्यूनस्य ३?६२३ शताधिकैकत्रिंशद्योजनमहत्त्वमानस्य दशभिर्भागे हने यद्द्वयं तस्य त्रिगुणितत्वे एतस्य भावादिति ।
 तथा लक्षणममृदं प्रति चतुर्नवतियोजनानां महत्त्वं ०.४८६८ $\frac{१}{१०}$ अष्टौ शतानि अष्टपष्टयधिकानि चत्वारश्च दशभागयोजनस्येत्येत-
 द्दुकृष्टदिने तापक्षेत्रप्रमाणं स्यात्, कथं?, जम्बूद्वीपपरिधिः किञ्चिन्न्यूनाष्टाविंशत्युत्तरशतद्वयाधिकयोऽशमहत्त्वोपेतयोजनलक्षणत्रय-
 मानस्य ३?६२२८ दशभिर्भागे यद्द्वयं तस्य त्रिगुणितत्वे एतस्य भावादिति, जवन्यरात्रिक्षेत्रपरीमाणं चाप्येवमेव, नवरं परिधि-
 दशभागो द्विगुणः कार्यः, तत्राद्यः पद् योजनानां ६३२४ $\frac{१}{१०}$ महत्त्वाणि त्रीणि शतानि चतुर्विंशत्यधिकानि पद् च भागा दश-
 भागयोजनस्य द्वितीयं तु त्रिपष्टिः महत्त्वाणि द्वे पञ्चचत्वारिंशदधिके योजनानां शते पद् भागा दशभागयोजनस्य ६३२४ $\frac{१}{१०}$
 सर्वान्यौ च दिने तापक्षेत्रमनन्तरोक्तरात्रिक्षेत्रतुल्यं, रात्रिक्षेत्रं त्वनन्तरोक्तापक्षेत्रतुल्यमिति, आयासतस्तु तापक्षेत्रं जम्बूद्वीपमध्ये
 पञ्चन्याविंशद्योजनमहत्त्वाणि, लवणे च त्रय ३३३३ $\frac{३}{१०}$ त्रिंशत्सहस्राणि त्रीणि शतानि त्रयस्त्रिंशदधिकानि एकभागश्च त्रिभाग-
 योजनस्य, उभयमीदृशे तु अष्टमसतिः महत्त्वाणि त्रीणि शतानि त्रयस्त्रिंशदधिकानि योजनत्रिभागश्चेति ७८३३ $\frac{३}{१०}$ । 'उक्कोसपः'
 अष्टारममृदुत्ते दिवसे ह्यइ'त्ति इह किल सूर्यस्य चतुरशीत्यधिकं मण्डलगतं स्यात्, तत्र किल जम्बूद्वीपमध्ये पञ्चपष्टिमण्ड-
 लानि स्युः एकोनविंशत्यधिकं च शतं मण्डलानां लवणममृदुमध्ये भवति, तत्र सर्वाभ्यन्तरे मण्डले यदा वर्तते सूर्यस्तदा अष्टा-
 दशमृत्तो दिवसो भवति, यदा सर्वान्ते मण्डले वर्तते रविस्तदा सर्वजवन्यो द्वादशमृदुत्तो दिवसो भवति, अष्टादश मृदुत्तोः कथं
 स्युः?, उच्यते, द्वितीयमण्डलादारभ्य प्रतिमण्डलं द्वाभ्यां एकपष्टिभागरूपमृदुत्तमन्विद्यभागभ्यां दिनस्य दृष्टौ व्यशीत्यधिकशत-

तममण्डले षट् शुहूर्त्तौ वर्द्धन्त इत्येवमष्टादशशुहूर्त्तौ दिवसः स्यात्, अत एव द्वादशशुहूर्त्तौ रात्रिः स्यात्, त्रिंशत्शुहूर्त्तत्वाद्द्वोरात्रस्य, 'अट्टारसमुहुत्ताणंतरे'त्ति यदा सर्वाभ्यन्तरमण्डलानन्तरे मण्डले वर्त्तते सूर्यस्तदा शुहूर्त्तैकपष्टिभागद्वयहीनोऽष्टादशशुहूर्त्तौ दिवसः स्यात्, स चाष्टादशशुहूर्त्तौ द्विवसादनन्तरोऽष्टादशशुहूर्त्तानन्तर इति व्यपदिश्यते, 'साइरेगा दुवालसमुहुत्ता राइ'त्ति द्वाभ्यां शुहूर्त्तैकपष्टिभागभ्यामधिका द्वादशशुहूर्त्तप्रमाणा रात्रिः स्यात्, यावता भागेन दिनं हीयते तावता रात्रिर्वर्द्धते, त्रिंशत्शुहूर्त्तत्वाद्द्वोरात्रस्येति, 'एवं एणं कमेणं'ति एतेनानन्तरोक्तेन 'जया णं भंते ! जंबुद्वीवे २ दाहिणद्धे' इत्यनेन 'ओसारेयन्वं'ति दिनमानं द्रुसीकार्यं, तदेव दर्शयति-- 'सत्तरसे'त्यादि, तत्र सर्वाभ्यन्तरमण्डलानन्तरमण्डलादारभ्यैकत्रिंशत्तममण्डलाद्धे यदा सूर्यस्तदा सप्तदशशुहूर्त्तौ दिवसः स्यात्, पूर्वोक्तहानिक्रमेण त्रयोदशशुहूर्त्तौ च रात्रिरिति, 'सत्तरसमुहुत्ताणंतर'त्ति शुहूर्त्तैकपष्टिभागद्वयहीनसप्तदशशुहूर्त्तप्रमाणो दिवसो यत् द्वितीयादारभ्य द्वात्रिंशत्तममण्डलाद्धे स्यात्, एवमन्तरत्वमन्यत्राप्युक्तम्, 'साइरेगतेरसमुहुत्ता राइ'त्ति शुहूर्त्तैकपष्टिभागद्वयेन सातिरेकत्वं, एवं सर्वत्र, 'सोलसमुहुत्ते दिवसे'त्ति द्वितीयादारभ्यैकपष्टितममण्डले १६ शुहूर्त्तौ दिवसः स्यात्, 'पत्तरसमुहुत्ते दिवसे'त्ति द्विनवतितममण्डलाद्धे वर्त्तमाने रवौ, 'चउक्कसमुहुत्ते दिवसे'त्ति द्वाविंशत्तुत्तरशततमे मण्डले, 'तेरसमुहुत्तेत्ति सार्द्धद्विपञ्चाशत्तुत्तरशततमे मण्डले, 'बारसमुहुत्ते'त्ति त्र्यशीत्यधिकशततमे मण्डले, सर्वबाह्य इत्यर्थः॥ कालाधिकारादिदमाह-- 'जया णं भंते ! जंबुद्वीवे द्वीवे दाहिणद्धे चासाणं पहमे समए पडिवज्जइ' इत्यादि, (सू. १७७) 'चासाणं'ति चतुर्मासप्रमाणवर्षकालस्य सम्बन्धी प्रथमः--आद्यः समयः--क्षणः प्रतिपद्यते--संपद्यते, भवति इत्यर्थः, 'अणंतरपुरेक्खले समयंसि'त्ति अनन्तरो निर्व्यवधानो दक्षिणार्धवर्षप्रथमतपेक्षया, स चातीतोऽपि स्यादत आह--

पुरस्त्रनः—युगेवर्षी, भविष्यन्नित्यर्थः, समयः प्रतीतः, ततः पदत्रयस्य कर्मधारयः तत्र, 'अगंतरपच्छाकडे' समग्र्यसि'त्ति पूर्वा-
परविद्वेष्याप्रथममयापेक्षया योजनन्तरः पश्चात्कृतः—अतीतः समयस्तत्र दक्षिणोत्तरयोर्वर्षिकालप्रथमसमयः स्यात्, 'एवं जहा
समग्र्यो'त्ति इत्यादि, आवलिकामिलापश्चम्—'जया णं भंते ! जंबुद्वीवे २ दाहिणंद्वे वासाणं पढमा आवलिया पडिवज्जइ जया
णं उत्तरंद्वेवपि, जया णं उत्तरंद्वे वासाणं पढ० तथा णं जंबु० मंदरपन्वयस्स पुरच्छिमपचच्छिमे णं अणंतरपुरस्त्रवडंसमयंसि वासाणं
पढमावलिया पडिवज्जइ ? हंता ! गोयमे'त्यादि, एवमानप्राणादिषु पदेष्वपि, आवलिकाद्यर्थः पुनरेवं—आवलिका—असङ्ख्यात-
नभयान्मिक्का श्रानप्राणः—उच्छ्रामनिःश्यासकालः स्तोत्रकः—सप्तप्राणप्रमाणो लवस्तु—सप्तस्तोकरूपः, मुद्दत्तः पुनः लवससप्तसत्तिमितः
अनुस्तु मामद्वयमानः 'हेमंताणं'त्ति शीतकालस्य 'गिम्हाणं'त्ति उष्णकालस्य, 'पढमे अयणे'त्ति दक्षिणायनं, श्रावणादित्वात्
गंत्तरस्य, एवमासीं यावद्दक्षिणायनमिति, एवमुत्तरायणमपि, 'जुण्णवि'त्ति युगं—पञ्चसंवत्सरमानं 'पुब्बेण व'त्ति पूर्वांगं ८४
यान्थाणां, 'पुब्बेण व'त्ति पूर्वं पूर्वाङ्गमेव ८४ वर्षलक्षगुणितं, एवमग्रंजपि ८४ वर्षलक्षगुणितमुत्तरोत्तरं स्थानं स्यात्, चतुर्णवत्य-
धिकं चाङ्गतमन्तिमे स्थाने स्यादिति, 'पढमा ओसप्पिणि'त्ति अवसर्पयति भावानित्येवंशीला अवसर्पिणी तस्याः प्रथमो विभागः
प्रथमा अवसर्पिणि 'उत्सप्पिणि'त्ति उत्सर्पयति भावानित्येवंशीला उत्सर्पिणी ॥ पञ्चमशते प्रथम उद्देशकः ॥

प्रथमोद्देशकं दिशु दिव्यादिभाग उक्तः, द्वितीये तु तास्वेव चातं प्रतिपिपादयिषुवातभेदांस्तावद्भिधातुमाह—'अत्थि'त्ति (स्र.
१७१) अस्ययमर्थो यदृत याना वान्ति, कीदृशा इत्याह—'ईसिं पुरेवाय'त्ति मनाक् सत्रेहवाताः, 'पच्छावाय'त्ति पथ्या—वन-
गत्यादिदिना वायनः, 'मंदा वाय'त्ति मन्दाः—ग्रनैः सञ्चारिणोऽमहावाताः 'महावाय'त्ति उद्दण्डवाता अनल्पाः, 'पुरत्थिमे-

षं'ति गेरोः पूर्वदिशि, एवमेतानि दिग्विदिगपेक्षयाऽप्यौ सुत्राणि ॥ उक्तं दिग्भेदतो वातानां चानां, अथ दिशामेव परस्परौपनिबन्धेन तदाह—'जया णं'ति इह च द्वे दिग्बन्धौ द्वे विदिक्यग्रे ॥ अथ प्रकारान्तरेण वातस्वरूपनिरूपणमग्नं, तत्र 'द्वीविबन्धि'त्ति इन्द्रिया द्वीपराम्बन्धिनः 'सान्नुचिय'त्ति समुद्रस्थेते सागुद्रिकाः, 'अचमन्नविचन्वासेण'त्ति अन्योऽन्यव्यत्यासेन. यद्वेकं इत्यतुरोवातादि-विशेषणा वाता वान्ति तदेतरे न तथाविधा वान्तीति, 'चेलं नाइक्कमंति' तथाविधातद्रव्यसामर्थ्यद्विलायाः तथास्वभावत्वान्नेति । अथ वातानां चाने प्रकारत्रयं सुत्रत्रयेण दर्शयन्नाह—'अत्थि ण'मित्यादि, 'अद्धारियं'त्ति सीतं रीतिः स्वभावः तस्थानतिक्रमेण यथासीतं गच्छति, यथास्वाभाविकया गत्या गच्छति, 'उत्तरकिरियं'त्ति वायुकायस्य हि मूलशरीरमौदारिकं. उत्तरं तु वैक्रियं, अतः उत्तरा उत्तरशरीराथया गतिलक्षणा क्रिया यत्र गमने तदुत्तरक्रियम् तद्यथा भवतीत्येवं 'रीयं रीयते' गच्छति. इह चैकग्रन्थेणैव वायुवानकारणत्रयस्य वक्तुं शक्यत्वे यत् सुत्रत्रयकरणं तद् विचित्रत्वात् सूत्रगतैरिति मन्तव्यं, वाचनान्तरे त्याग्रं कारणं महावात-वर्जितानां द्वितीयं तु मन्दवातवर्जितानां तृतीयं तु चतुर्णामप्युक्तं ॥ वायुकायाधिकारादेवमाह—'वाउआण ण'मित्यादि, 'जहा खंदण' तत्र प्रथमो दक्षित एव, 'अणेणे'त्यादि द्वितीयः, स चैवम्—वाउयाण णं भंते ! वाउयाण चैव अणेणस्यसहस्रबुक्तौ उदा-इत्ता २ तत्थेव गुञ्जो २ पच्चायाह १, हंता ! गो० !, 'पुट्टे उदाइ'त्ति तृतीयः, स चैवम्—'से भंते ! किं पुट्टे उदाइ' ? अपुट्टे० !, गो० ! पुट्टे उदाइ, नो अपुट्टे' 'ससरीरी'त्यादिश्चतुर्थः, स चैवम्—से भंते ! किं ससरीरी निक्खमइ, असरीरी नि० !, गो० ! सिय ससरीरी'त्ति, वायुकायश्चिन्तितः । अथ घनस्पतिकायादीन् शरीरतश्चिन्तयन्नाह—'एणण'त्ति एतानि 'किंसरीर'त्ति (ख० १८०) केषां शरीराणि किंसरीराणि, 'सुराण य जे घणे'त्ति सुरायां द्वे द्रव्ये स्यातां—घनद्रव्यं द्रवद्रव्यं च, तत्र यद् घनद्रव्यं 'पुब्ब-

भावात्प्रवचनं पट्टनं'त्ति अर्नानपर्यायप्रकृत्यामर्हीकृत्य वनस्पतिशरीराणि, पूर्वं हि ओदनादयो वनस्पतयः 'तओ पळ्ळ'त्ति वनस्पतिशरीराणाव्यन्यन्ननं अग्निजीवशरीराणांति वक्तव्यं स्यादिति, किंभूतानि सन्तीत्याह—'सत्थातीय'त्ति शस्त्रेण—उद्-
 वन्यमुदयश्चादिना अर्नानानि—अतिशक्तानि पूर्वपर्यायमिति शस्त्रातीनानि, 'सत्थपरिणामिय'त्ति शस्त्रेण परिणामितानि-
 क्तानिपर्यायाणि शस्त्रपरिणामितानि, 'अगणिज्झामिय'त्ति वह्निनाध्यामितानि—ध्यामीकृतानि, स्वर्णत्याजनात्, 'अग-
 णियसिय'त्ति अग्निशोणितानि, पूर्वशब्दावश्रवणात्, अग्निसेवितानि वा. 'जुयी प्रीतिसेवनयो'रित्यस्य धातुपाठात्, 'अगणिपरि-
 णामियाळं'नि अग्निपरिणामितानि, औष्ण्ययोगादिति, 'उचले'त्ति दग्धः पापाणः, 'कसवच्चिय'त्ति कणपट्टः 'अट्टिज्झामि'त्ति
 अन्धे च नद्ध्यसं च—अग्निना ध्यामलीकृतं आपादितपर्यायान्तरमिति, 'इंगालो' ज्वलितेन्धनः, 'छारिय'त्ति क्षारिकं—भस्म,
 'नुसे'त्ति नुनं 'गोमणं'त्ति छगणं, इह वृमगोमयी भूतपर्यायानुवृत्त्या दग्धावस्थौ ग्राह्यौ, अन्यथा अग्निध्यामितादिविशेषणाना-
 मनुपरतिः स्यात्, एते पूर्वभावप्रज्ञापनां प्रतीत्य एकेन्द्रियजीविः शरीरतया प्रयोगेण—स्वव्यापारेण परिणामिताः ये ते तथा,
 एकेन्द्रियशरीरान्यान्यर्थः, अपिः ममुच्चं, यावन्कुरणान् द्वीन्द्रियजीवशरीरप्रयोगपरिणामिता अपीत्यादि दृश्यं, द्वीन्द्रियादिजीव-
 शरीरपरिणतन्यं च ययासम्भवमेव, न तु सर्वपदेच्छिति, तत्र पूर्वमङ्गरो भस्म च एकेन्द्रियादिशरीररूपम्, एकेन्द्रियादिशरीराणा-
 भिन्यनव्यान्, युतं तु यत्रगोभूमहरिताव्यायामेकेन्द्रियशरीरं, गोमयस्तु तृणाद्यवस्थायां एकेन्द्रियशरीरं, द्वीन्द्रियादीनां तु गवा-
 दिभिर्भाशेण द्वीन्द्रियादिशरीरमपि ॥ पृथिव्यादिकायाधिकारादप्यायस्य लवणोदधेः स्वरूपमाह—'लवणे'इत्यादि, (सू. १८१)'जाव-
 न्नेराद्विद'त्ति, तवेदम्, 'केवइए परिक्खेवेणं ? गोयमा ! दो जोयणसयसहस्साइं चक्वालविकखंवेणं, पन्नसस सयसहस्सा इक्क-

सीई च सहसा सयं च इगुयालं किंचिविसेखणं परिक्रवेणं पण्णत्ते, इत्यादि, एतस्यां 'ता कम्हा णं भंते ! लवणसमुद्दे जंबुदीवं २ नो उब्बिलेइ' इत्यादिग्रन्थे 'गोयमा ! जंबुदीवे २ भरहेरवएसु वासेसु अरहंता चक्कवधी'त्यादि, उत्तरग्रन्थस्यान्ते 'लोगट्टिई' इत्यादि, द्रष्टव्यमिति ॥ पञ्चमे शते द्वितीय उद्देशकः ॥

तृतीयोद्देशकादिद्वन्त्रमिदमाह—'जालगंठिय'त्ति (स्र. १८२) जालं—मत्स्यबन्धनं तस्यैव ग्रन्थयो यस्यां सा जालग्रन्थिका जालिका, किंस्वरूपा सेत्याह—'आणुपुड्विगट्टिय'त्ति आनुपूर्व्या—परिपाट्या, आद्युचितग्रन्थीनामादौ विधानाद् अन्तोचितानां च क्रमेण अन्त एव करणात् 'आणंतरगट्टि'त्ति प्रथमग्रन्थीनामन्तरव्यवस्थापितग्रन्थिभिस्सह ग्रथिताः, एवं परस्परैः—व्यवहितैस्सह ग्रथिताः, 'अन्नमन्न'त्ति अन्योऽन्यं—मिथः एकेन ग्रन्थिना सहान्यो ग्रन्थिः अन्येन च सहान्य इत्यन्योऽन्यग्रथिताः, 'अन्नमन्नगुरुय'त्ति अन्योऽन्येन ग्रथनात् गुरुकता—विस्तीर्णता तथा, 'अन्नमन्नभारिय'त्ति अन्योऽन्यस्य यो भारः स विद्यते यत्र तदन्योऽन्यभारिकं तद्भावस्तथा तथा, 'अन्नमन्नगुरुयसंभारिय'त्ति अन्योऽन्येन गुरुकं यत्र संभारिकं च तत्तथा तद्भावस्तथा तथा, 'अन्नमन्नघट्ट'त्ति अन्योऽन्यं घटा—समुदायरचना यत्र तदन्योऽन्यघटं तद्भावस्तथा तथा 'चिट्ट'त्ति आस्ते, अयं दृष्टान्तः, अथ दार्ष्टान्तिक उच्यते—'एवामेव'त्ति अनेनैव न्यायेन 'बहसु आज्जाइसहसेसु'त्ति अनेकेषु देवादिजन्मसु प्रतिजीवं क्रमेण प्रवृत्तेषु बहून्यायुक्त्सहस्राणि, तत्स्वामिजीवानां आज्ञातीनां च बहसहस्रसङ्ख्यरवात्, आनुपूर्वीग्रथितानीति पूर्ववद् व्याख्येयं, अथैतेपामायुषां को वेदनविधिरित्याह—'एगेऽवि चे'त्यादि, एकोऽपि जीव एकेन समयेनेत्यादि प्रथमशतवत्, अत्रोत्तरं—'जे ते' इत्यादि, मिथ्यात्वं चैपामेवं—यानि हि बहूनि आयुषि बहूनां जालग्रन्थिकावत्तिष्ठन्ति तानि य(त)था

न्यर्जीवप्रदेशेषु सम्बद्धानि असंबद्धानि वा ? यदि सम्बद्धानि तदा कथं भिन्नरजीवस्थितानां तेषां जालग्रन्थिकाकल्पना कल्प-
यितुं शक्या, तथापि तत्कल्पने जीवानामपि जालग्रन्थिकाकल्पत्वं स्यात्, तत्सम्बद्धत्वात्, तथा च सर्वजीवानां सर्वायुस्संवेदनेन
सर्वमयासुभवनप्रसङ्गः, अथ जीवानामसम्बद्धान्यायुषि तदा तद्वशाद्देवादिजन्म इति न स्याद्, असम्बद्धत्वादेवेति, यच्चोक्तं—एको
जीव एतेन समयेन द्वे आयुषी वेदयति, तदपि मिथ्या, आयुर्द्वयसंवेदने युगपद्भवद्वयप्रसङ्गादिति, 'एगमेगस्स'ति. एकैकस्य
जीवनस्य, ननु बहूनां, बहुभ्याजानिसहस्रेषु क्रमवृत्तिअतीतकालिकेषु तत्कालांपक्षया सत्सु बहून्यायुःसहस्राणि अतीतानि वर्तमान-
मयानानि अन्यभविकमन्यभविकेन प्रतिबद्धं इत्येवं सर्वाणि मिथःप्रतिबद्धानि स्युः, न पुनरेकभव एव बहूनि, 'इह भवियाउ'ति
वर्तमानभवायुः 'परभवियाउ'ति परभवप्रायोग्यं यद्वर्तमानभवनिबद्धं, तच्च परभवे गतो यदा वेदयति तदा व्यपदिश्यते 'पर-
भवियाउयं व'ति 'कद्धिं कडे'ति क भवे बद्धं ? 'समाइण्णे'ति, समाचरितं, तद्धेतुसमाचरणात् 'जे जं भविण् जोगिं
उचवज्जिसण'ति यो यस्यां योनायुत्पत्तुं योग्य इति, 'दुचिहं'ति सम्मूच्छिमगर्भव्युत्कान्तिकभेदान् द्विधा, 'चउचिहं'ति चतुर्विधं
भवनपरत्यादिसंदादिति ॥ पञ्चमशते तृतीय उद्देशकः ॥

'आउडिज्जमाणाइ'ति (शु० १८४) 'जुड वन्थने' इति धातोः आजोड्यमानेभ्यः—सम्यग्घ्यमानेभ्यो मुखहस्तदण्डादिना सह शङ्ख-
पट्टशङ्ख्यादिवायेभ्यः, आकृत्यमानेभ्यो वा एभ्य एव, ये जाताः शब्दास्ते आजोड्यमाना आकृत्यमाना एव वा उच्यन्ते, अतस्ताना-
जोड्यमानानाकृत्यमानान् वा शब्दान् शृणोति, इह प्राकृतत्वाच्छब्दस्य नपुंसकता, अथवा 'आउडिज्जमाणाइ'ति आकृत्यमानानि
मिथोऽपि मिलन्यमानानि शब्दानि—शब्दद्रव्याणि, 'अंखिय'ति शङ्खिका—द्रव्यशङ्खः 'स्वरसुहे'ति काहला 'पोया'महती काहला

‘धिरिधिरिया’ कोलिकपुटकवाचनद्वयसूत्रो वाद्यविशेषः, ‘पणव’चि भाण्डपटहः लघुपटहो वा ‘अंभ’चि हृक्का ‘होरंभ’चि रूढि-
गम्या, ‘भेरि’चि महाहृक्का ‘अष्टरि’चि बलयाकारा ‘दुन्दुहि’ देववाद्यं ‘तताणि’चि, ततं वीणादिकं ज्ञेयं, चित्तं पटहादिकम् ।
घनं तु कांश्यतालादि, बंशादि शुभिरं मत ॥१॥’ मिति, ‘पुट्टाई’ति प्रथमशते आहाराधिकारवचसेयं. ‘आरगयाई’ति आराद्-
भागस्थितान् इन्द्रियगोचरमागतान् ‘पारगयाई’ति इन्द्रियविषयात्परतोऽवस्थितान् ‘सञ्चनूरमूलमंतिग्रं’ति सर्वथा दूरं-विप्र-
कृतं मूलं च-निकटं सर्वदूरमूलं तद्योगाच्छब्दोऽपि सर्वदूरमूलोऽस्तं, अत्यर्थदूरवर्तिनमत्यन्तासन्नं चेत्यर्थः, अतिकमासन्नं च, तन्नि-
षेधादनन्तिकं, नजोऽल्पार्थत्वान्नात्यन्तमन्तिकं अदूरासन्नमिति भावः, तद्योगाच्छब्दोऽप्यनान्तिकोऽस्तं, अथवा ‘सञ्च’चि सर्वतः-
समन्तात् दूरमूलं, अनादिकमिति हृदयं, ‘अणंतिग्रं’ अनन्तिकमिति ‘सिग्रं’ति परिमाणत्रयं, गर्भजमनुष्यजीवद्रव्यादि, ‘अभि-
ग्रं’ति अनन्तमसङ्ख्येयं वा वनस्पतिप्रश्वीजीवद्रव्यादि, ‘निञ्चुडे’चि निर्घृचं निरावरणज्ञानं, केवलिनः क्षायिकत्वाच्छुद्धमिति,
वाचनान्तरे तु ‘निञ्चुडे वि’तिभिरे विसुद्धैइति पाठो वा ॥ ‘उस्सुयाइज्ज’चि (सू० १८५) उस्सुकायेत-उत्सुको भवेत्, विषयादानं
प्रत्योत्सुक्यं कुर्यादिति, ‘जणणं जीव’चि यस्माज्जीवः, ‘से णं’ति तच्चारित्रमोहनीयं कर्म केवलिनो नास्ति, एवं वैमानिकान्
यावत् नारकादिदण्डको वाच्यः, स चैवम्-‘णेरइणं णं भंते ! हसमाणे उस्सुयमाणे कइ कम्मपगडीओ बंधह ? गो० ! सत्तविह-
बंधए वा अहुविहबंधए वा’ इत्यादि, इह च प्रथिव्यादीनां हासः प्राग्भविकतत्परिणामादवसेयः, ‘पोहत्तिण्हिं’ति पृथक्त्वह्येषु-
बहुवचनह्येषु ‘जीत्रा णं भंते ! हसमाणा वा उस्सुयमाणा वा कइ क० बंधंति ?, सत्तविहबंधगावि अहुविहबंधगावि’, ‘जीवेणिंदि-
यवज्जो’चि जीवपदमेकेन्द्रियपदानि पृथिव्यादीनि च वर्जयित्वा अन्येषु एकोनविंशतौ नारकादिपदेषु विक्रमज्जो-भङ्गत्रयं वाच्यं, यतो

गीगणं प्रुष्य्यादिपदेषु चद्वाजीवानां सप्तविधवन्धका अष्टविधवन्धकाश्चैत्येक एव भङ्गो लभ्यते, नारकादिषु तु त्रयं, तथाहि-
 मयं एव ममविधवन्धकाः स्मरित्येकः, ममविधवन्धका अष्टविधवन्धकाश्चैति द्वितीयः, सप्तविधवन्धका अष्टविधवन्धकाश्चैति तृतीयः,
 'निद्राण'त्ति निद्रा-सुषुप्तिप्रोचलक्षणां कुर्यान् निद्रायेत, 'पचन्त्याण'त्ति प्रचलां-ऊर्ध्वस्थितनिद्राकरणलक्षणां कुर्यान् प्रचलायेत,
 'दुन्धीगन्धं'ति (घ. १८६) नीमम्बन्धी गर्भः-मजीवपुद्गुगुलपिण्डः क्षीगर्भस्तं, 'संहरमाणे'त्ति अन्यत्र नयन्, इह चतुर्भङ्गी-
 गर्भाद् गर्भांगयादयेत्यर्गभं-गर्भांगयान्तरं गंहरति-प्रवेशयति इत्येकः, गर्भाद् अत्रधेयौनि-गर्भनिर्गमद्वारं संहरति योन्या उदरा-
 न्तरं प्रवेशयति २ तथा योनिनो-योनिद्वारेण गर्भं संहरति ३ तथा योनीनो-योनिप्रकाशात् योनिं संहरति-नयति, योन्या-
 उदराभिष्काश्या योनिद्वारेणोदरान्तरं प्रवेशयतीत्यर्थः ४, एतेषु शेषनिषेधेन तृतीयमनुजानन्नाह-'पराशुसि'त्ति पराशुशय २
 तथाविधकृत्यापारेण संस्पृश्य स्त्रीगर्भं अत्र्यावायमन्यावाधेन मुखंसुखेन योनिद्वारेण निष्काशय गर्भं-गर्भाशयं संहरति, यत्रोह
 योनीनो निर्गमनं स्त्रीगर्भस्योक्तं तद्व्योक्त्यवहागानुवर्तनात्, तथाहि-निष्पन्नोऽनिष्पन्नो वा गर्भः स्रभावाद्योन्येव निर्गच्छति इति,
 अथ गामभ्यं दशयति-नखाये 'साहरित्तण' संहृतुं-प्रवेशयितुं 'नीहरित्तण' नखशिरसो रोमकूपाद्वा निहंतुं-निष्काशयितुं
 'अभिच्छेदं'ति गर्भस्य हिच्छविच्छेदमकृत्वा नखादौ प्रवेशयितुमशक्यत्वात्, 'पसुष्टुमे ण'ति इतिष्टुभं-इतिलक्षिति । 'कुमा-
 रसमणे'त्ति (घ. १८७) पद्वर्पजानस्य तस्य प्रव्रजितत्वाद्, आह-'छ्वरिसो पचइओ निर्गन्धं रोइऊण पावयणं'ति, एतदेवाश्रयं,
 अन्यथा तपोऽकादागत्र दीया स्यात्, 'कम्ब'त्ति कश्यायां प्रतिग्रहं रजोहरणमादाय 'नाविया मे' नौका-द्रोणी मे-ममेयमिति,
 'अथरसु'त्ति अत्रासुः-एष्टयन्तः, ते च शुद्धकोचिनां चेषां दद्यात्तपहसन्त इव भगवन्तं पप्रच्छुः, 'हीलेह' जाल्युदयाटनतः,

निन्दह मनसा 'खिस'ति जनसमक्षं, 'गरह'ति अन्यजनसमक्षं 'अवमन्नह'ति तदुचितप्रतिपत्त्यकरणेन 'परिभवह'ति परिभवः-समस्तपूर्वोक्तपदकरणेन अगलान्या-अखेदेन 'संगिणहह' सङ्गृहीत-खीकुरुत, 'उचगिणहह' उपगृणीत-उपष्टम्भं कुरुत, 'अंतकर'ति भवच्छेदकरः, स च दूरतरभवेऽपि स्यादत आह-'अंतिमसरीर'ति चरमशरीर इति, 'झाणंतरियाए'ति अन्तरस्य-विच्छेदस्य करणमन्तरिका ध्यानस्थान्तरीका आरब्धध्यानस्य समाप्तिरपूर्वस्थानारम्भमिति भावः, तस्यां वर्त्तमानस्य ॥ 'कप्पाओ' (सू. १८८) कल्पाद्-देवलोकात् 'सग्गाओ'ति खर्गादि-देवलोकेदेशात् प्रस्तटात् 'विमाणाओ' प्रस्तटेकदेशात् 'वागरणाइं' व्याक्रियन्त इति व्याकरणानि-अर्थाः अधिकृता एव, 'देवाणं'ति (सू. १८९) 'से किं खाईणं भंते! देवा इय वत्तब्वं सिय'ति से इति अथार्थः, खाई पुनरर्थः, णमिति वाक्यालङ्कारे, देवा इति यद्वस्तु तद्वक्तव्यं स्यात्, 'नोसंयता' इत्येतद्वक्तव्यं स्यात्, असंयतशब्दपर्यायत्वेऽपि नोसंयतशब्दस्यानिष्ठुरवचनत्वात्, मृतशब्दापेक्षया परलोकीभूतशब्दवदिति, 'विसिस्सइ'ति (सू. १९०) विशिष्यते-विशिष्टा स्यात्, 'अद्धमागह'ति भाषा पद्धिधा, यथा प्राकृतसंस्कृतशौरसेनीमागधी-पैशाचीअपभ्रंशरूपाः, तत्र मागधभाषालक्षणं किञ्चित्किञ्चिच्च प्राकृतभाषालक्षणमस्यामस्ति सा अर्थं मागध्या इति व्युत्पत्त्याऽद्ध-मागधी 'उवासगस्स'ति (सू. १९१) केवलिनमुपास्ते यः श्रवणाकाङ्क्षी तदुपासनमात्रपरः सन्नसौ केवल्युपासकः, 'तप्प-क्खियस्स'ति केवलिपाक्षिकस्य स्वयंबुद्धस्येति, 'पप्पाणे'ति (सू. १९०) प्रभीयते धेनार्थस्तत्प्रमाणं 'पच्चखे' अक्षं-जीवं प्रति गतं प्रत्यक्षं 'अणुमाणे' अनु-लिङ्गग्रहणसम्बन्धस्मरणदेः पश्चात् भीयतेऽनेनेत्यनुमानं 'ओवम्मे' उपमीयते-सदृशतया गृह्यते वस्तु अनयेत्युपमा सैव औपम्यं 'आगमि'ति गुरुपारम्पयैणैतीत्यागमः, द्विविधं प्रत्यक्षं-इन्द्रियप्रत्यक्षं नोइन्द्रियप्रत्यक्षं च,

ननु प्रथमं यत्रथा श्रोत्रादीन्द्रियभेदान्, नोइन्द्रियं त्रिधा-अवध्यादिभेदान्, त्रिविधमनुमानं-पूर्ववत् शेषवत् दृष्टसाधर्म्यवत्, तत्र (पूर्ववत्) पूर्वोपलब्ध्यामाधारणलक्षणात् सात्रादिप्रमातुः पुत्रादिपरिज्ञानं, शेषवत् यत्कार्यादिलिङ्गान्परोक्षार्थज्ञानं, यथा मयूरोज्व कृत्यादिनादिति, दृष्टसाधर्म्यवत् यथा एकस्य कार्यापणादर्शनादन्येऽप्येवंविधा एते इति प्रतिपत्तिः औपम्यं यथा गौर्गवयस्तथेति, त्रागमो द्विधा लौकिकलोकोत्तरभेदात्, त्रिधा वा सूत्रार्थोभयभेदात्, अन्यथा वा त्रिधा, आत्मागमअनन्तरागमपरम्परागमभेदात्, तत्रात्मागमादयोऽर्थतः क्रमेण जिनगणधरतच्छिष्यापेक्षया द्रष्टव्याः, सूत्रतस्तु गणधरतच्छिष्यप्रशिष्यापेक्षयेति, 'तेण परं-ति, गणधरशिष्याणां सूत्रतोऽनन्तरागमः अर्थतस्तु परम्परागमः, ततः परं प्रशिष्याणामिति, 'नो'ति आत्मअनन्तरपरं परागम-त्रिके निमित्त एव वाच्य इत्यर्थः ॥ 'चरमकर्म'ति (सू. १९३) चरमकर्म यच्छैलेशीचरमसमयेऽनुभूयते, चरमनिर्जरा तु यत्ततोऽन-न्तरममे जीवप्रदंशम्यः परिशुद्धतीति ॥ 'पणीयं'ति (सू. १९४) प्रणीतं शुभतया प्रकृतं 'धारेज्ज'ति धारयेद्-व्यापारयेत्, 'एवं अर्णंतरपरंपरं'ति अस्यायमर्थः-यथा वैमानिका द्विधा प्रोक्ताः, मायिमिथ्यादृष्टीनां च ज्ञाननिषेधः, एवमत्रापि सम्यग्दृष्टयोऽन-न्तरोपपन्नकारणस्योपपन्नकर्मदेन द्विधा वाच्याः, अनन्तरोपपन्नकानां ज्ञाननिषेधः, तथा परम्परोपपन्नकाः पर्याप्तिकापर्याप्तिकभेदात् द्विधा, उपपत्तिकाणां च ज्ञाननिषेधः, पर्याप्तिका उपपुक्तानुपपुक्तभेदेन द्विधा, अनुपपुक्तानां ज्ञाननिषेधः, आलापं-(सू. १९५) गुरुजन्यनं मंछापं-मुहुमुहुर्जल्पनं, 'लब्धाओ' तदवधेधिपयं गताः, 'पत्ताओ' तदवधिना सामान्यतः प्राप्ताः-परिच्छिन्नाः, अभि-गमन्नागतानि-विशयनः परिच्छिन्नाः, यतस्तेषामवधिज्ञानं सम्भिन्नश्लोकविषयं, यच्च लोकनाडीग्राहकं तन्मनोवर्गणाग्राहकं स्यादेव, यतो योगीलोकलक्षण्ययभागविषयोऽवधिः सोऽपि मनोद्रव्यग्राही, यः पुनः सम्भिन्नलोकविषयोऽसौ कथं न मनोद्रव्यग्राही भवि-

प्यति ? इष्यते लोकसङ्ख्येयभागावधेर्मनोद्रव्यग्राहित्वं, यदाह—“संखिज्ज मणोदब्बे, भागो लोगपलियस्स वोद्धब्बो”ति ॥“उद्दि-
 द्दसोह”ति (सू. १९६) उत्कटवेदसोहनीयाः, ‘उचखंल’ति अनुत्कटवेदसोहाः; परिचाराणायाः कथञ्चिदप्यभावात्, नतु सर्व-
 श्रेयशान्तसोहाः; उपशमश्रेणेस्तेपामभावात्, ‘नो खीणसोहे’ति क्षपकश्रेणेरभावात् ‘आयाणेहिं’ (सू. १९७) आदीयते—गृह्यते-
 ऽर्थ एभिरित्यादानानि—इन्द्रियाणि तैर्न जानाति, केवलित्वात् ॥ ‘अस्सि समयंसि’ (सू. १९८) अस्मिन् वृत्तमानसमये ‘ओगा-
 हित्ताणं’ अवगाह्य—आक्रम्य—‘सेयकालंसि’ एव्यक्कालेऽपि ‘वीरियं’ति वीर्यं—वीर्यान्तरायक्षयप्रभवा शक्तिस्तत्प्रधानं सयोगं—
 मानसादिव्यापारयुक्तं यत् सद्—विद्यमानं द्रव्यं—जीवद्रव्यं तत्तथा, वीर्यसद्भावेऽपि जीवद्रव्यस्य योगान् विना चलनं न स्यात् इति
 सयोगशब्देन द्रव्यं विशेषितं, सदिति विशेषणं तस्य सदा सत्तावधारणार्थं, अथवा स्वः—आत्मा तद्रूपं द्रव्यं स्वद्रव्यं, ततः कर्मधा-
 रयः, अथवा वीर्यप्रधानः सयोगो—योगवान् वीर्यसयोगः स चासौ सद्रव्यः—मनःप्रभृतिवर्गणायुक्तो वीर्यसयोगसद्रव्यस्तस्य भावस्तत्ता
 तथा हेतुभूतया ‘चंलाइं’ति चलानि—अस्थिराणि ‘उवकरणाइं’ अङ्गोपाङ्गानि ‘चलोवगरणइयाए’ति चलोपकरणलक्षणो योऽर्थ-
 स्तद्भावः चलोपकरणार्थता तथा चलोपकरणार्थतया ॥ ‘घडाओ घडसहस्सं’ (सू. १९९) घटावधेः—घटं निश्रं कृत्वा घटसहस्रं
 ‘अभिनिव्वट्टित्तां’ अभिनिर्वर्त्य—विधाय श्रुतसमुत्थलब्धिविशेषेणोपदर्शयितुं प्रचुरिति प्रश्नः; ‘उक्कारियाभेएणं’ इह पुद्गलानां
 पञ्चधा भेदः खण्डादिभेदात्, तत्र खण्डभेदः खण्डशो यो भवति लोष्ठादिरिव, प्रतरभेदोऽत्रपटलानामिव, चूर्णिकाभेदस्तिलादि-
 चूर्णवत्, अनुतटिकाभेदोऽवटतटवंशभेदवत्, उत्कारिकाभेदः एरंडबीजानामिव, तत्रोत्कारिकाभेदेन भिद्यमानानि लब्धानि—
 लब्धिविशेषाद् ग्रहणविषयतां गतानि—प्राप्तानि, अभिसमन्वागतानि घटादिरूपेण परिणमयितुमारब्धानि, ततस्तैर्घटसहस्रादि निर्व-

र्चयति, आहारकशरीरवत् निर्वच्यं च दर्शयति जनानामिति, इह च उत्कारिकाभेदग्रहणं तद्विज्ञानामेव द्रव्याणां विवक्षितघटद्वि-
निष्पादनसामर्थ्यमस्ति, नान्येषामितिकृत्विति ॥ पञ्चमश्राते चतुर्थः ॥

‘जहा पदमसृष्टि (सू. २००) तत्र ह्यस्य आधोऽवधिकः परमाधोऽवधिकश्च केवलेन संयमादिना न सिध्यति इत्याद्यर्थपरं
तावन्नयेयं यावदुत्पन्नज्ञानादिधरः केवली अलमस्त्विति वक्तव्यं स्यादिति, ‘एवं भूयंति (सू. २०१) यथाविधं कर्म निबद्धमेव-
भूतां—एवंप्रकारोत्पन्नां वेदनामसातादिकर्मोदयां वेदयन्ति—अनुभवन्ति, मिथ्यात्वं चैतद्वादिनामेवं, नहि यथा बद्धं तथैव सर्वं कर्मा-
नुभूयते, आशुःकर्मणा व्यभिचारत्, तथाहि—दीर्घकालानुभवनीयस्याशुःकर्मणोऽल्पीयसापि कालेनानुभवो भवति, कथमन्यथा
अपमृत्युव्यपदेशः स्यात्?, कथं वा युद्धे जीवलक्षणां युगपन्मृत्युरूपपद्यते?, ‘अणेवं भूयंति यथा बद्धं कर्म नैवंभूता अनैवंभूता
अतस्तां, यतो बहुस्थितिकं कर्मदलिकं बद्ध्वा अपवर्तनाकरणेनाल्पकालेनापि वेद्यते, यदुक्तं सद्बहिष्यां—‘बहुकालवेपणिज्ज’-
(४६२)मित्यादि, श्रूयंते ह्यागमे कर्मणः स्थितिरसथातादय इति, नारकाधिकारे तु नैवं, अनैवं, कथं?, तत्र सम्यग्दृष्टित्वमिथ्या-
दृष्टित्वादि कारणविशेषात्, यथा कृष्णश्रेणिकजीवादीनां सप्तमीतः प्रथमतृतीयपृथ्व्योर्गमनं जातं, ततो नैवमनैवमित्युच्यते, ‘संसार-
मंडलं’ति प्वच्युक्तक्रमेण वैशानिकावसानं संसारिजीवचक्रवालं नेतव्यमिति ॥ पञ्चमश्राते पञ्चमः ॥

‘अप्याउयत्ताष्ट’त्ति (सू. २०३) अल्पाशुक्कतया वा, कर्म—आशुक्कलक्षणं प्रकुर्यान्ति—
वक्षन्ति ‘अइवायित्त’त्ति अतिपाल्य—विनाशय मृधावादमुत्तवा ‘तहारुवं’ तथारूपं भक्तदानोचितपात्रमिति, श्राम्यति—तपस्य-
तीति श्रमणस्तं, मा हनेत्येवं योऽन्यं प्रति वक्ति स्वयंहनननिवृत्तः सन्नसौ माहनः, न प्रगता असवः—प्राणिनो यस्मात् तद्प्राशुकं,

सजीवमित्यर्थः; 'पडिलाभे'ति प्रतिलिभ्य-लागवन्तं कृत्वा, अध्यवसायविशेषादेतन्नयं जघन्यायुःफलं स्यादिति भावः; हीलनं जाल्या-
 छुद्घञ्जन्तः, निन्दनं मनसा, खिसनं जनसमर्थं, अपमानं--अनभ्युत्थानादिकं, अमनोश्चेन कदत्रादिना, 'गाहावइस्स'त्ति(सू.२०८)
 गृहपतेः--गृहिणः 'मिच्छादंसण'त्ति मिथ्यादर्शनप्रत्यया'सिय'त्ति स्यात्-कदाचित् क्रियते-भवति, स्यान्नो भवेत्-कदाचिन्न
 भवति, यदा मिथ्यादृष्टिर्गृहपतिस्तदाऽसौ स्यात्, यदा तु सम्यग्दृष्टिस्तदाऽसौ न स्यात् इत्यर्थः; 'से'त्ति तद् भांडं 'अभिसम-
 ण्णागए'त्ति गवेपयित्वा लब्धं स्यात् 'तओ'त्ति ततो भाण्डलं भवानन्तरं 'से'त्ति तस्य गृहपतेः पश्चात्--समन्वागमानन्तरमेव
 'सन्वाओ' यासां सम्भवोऽस्ति ताः क्रियाः प्रतनुकी भवन्ति--ऽस्त्री भवन्ति, अपहृतभाण्डगवेपणकाले हि महत्यस्ता आसन्, प्रयत्न-
 विशेषपरत्वाद् गृहपतेः, तच्छाभकाले तु प्रयत्नविशेषस्योपस्तत्वात् ऽस्याः स्युरिति, 'कइए भंडं साइजेज'त्ति क्रयिको-ग्राहको
 भाण्डं स्यादयेत्-सत्यंकारदानतः खीकुर्यात्, 'अणुवणीए'त्ति अनुपनीतं-समापितं न स्यात्, 'पयणुई'त्ति अप्राप्तभाण्डत्वेन
 तद्गतक्रियाणामल्पत्वात्, गृहपतेस्तु महत्स्यो, भाण्डस्य तदीयत्वात्, क्रयिकस्य भाण्डे समापिते महत्यः, गृहपतेस्तु प्रतनुकाः,
 इदं भाण्डस्यानुपनीतोपनीतभेदाभ्यां द्वययमुक्तं, एवं धनस्यापि वाच्यं, तत्र प्रथममेवं--'गाहावइस्स णं भंते ! भंडं किणमाणस्स
 कइए भंडं साइजेजा, धणे य रे अणुवणीये सिया, कइयस्स णं भंते ! ताओ धणाओ किं आरंभिया किरिया कजइ ५ ? , गाहावइस्स
 वा ताओ धणाओ किं आरंभिया किरिया कजइ ५ ? , गोयमा ! कइयस्स ताओ धणाओ हेट्टिछाओ चचारि किरियाओ कजंति,
 मिच्छादंसणकिरिया भयणाए, गाहावइस्स णं ताओ सन्वाओ पयणुई भवन्ति', धनेऽनुपनीते क्रयिकस्य महत्यस्ताः स्युः, धनस्य
 तदीयत्वात्, गृहपतेस्तु तास्तनुकाः; धनस्य तदानीमतदीयत्वात्, एवं द्वितीययज्ञसमानमिदं तृतीयं, अत एवाह--'एथं पि जहा भंडे

द्रव्योपमामनिष्ठां, एवं कटुकां-परुषां कठोरां-निष्ठुरां चण्डां-रौद्रां तीव्रां-झगिति शरीरव्यापिकां दुःखां-असुखरूपां, दुर्गा-
दुःखाश्रयणीयां, अत एव दुरधिसह्यामिति । इयं च वेदना ज्ञानाधाराधनात्रिरहेण स्यादिति 'अणवज्जे' (सू. २.०९) अनवद्यमिति,
'मण' मानसं प्रधारयिता-स्थापयिता स्यात् चिन्तितवानिति, रइयकडं-मोदकचूर्णादि पुनर्मोदकतया रचितमौद्देशिकभेदरूपं 'कंता-
र'त्ति कान्तरं-अरण्यं तत्र भिक्षुकाणां निर्वाहार्थं यद्विहितं भक्तं तत्कान्तरभक्तं, एवमन्यान्यपि, नवरं बहूलिया-—वाहलिका
मेघदुर्दिनं 'गिलाण'त्ति ग्लानस्य नीरोगतार्थं भिक्षुकदानाय यत्कृतं भक्तं तत् ग्लानभक्तं, आधाकम्मदीनां सदोपत्वेनागमेऽभिहि-
तानां निर्दोषताकल्पनं तत एव स्वयं भोजनमन्यसाधुभ्योऽनुप्रदानं सभायां निर्दोषताभणनं च विपरीतश्रद्धानादिरूपत्वान्मिथ्या-
त्वादि, ततश्च ज्ञानादिविराधना स्फुटैव । 'सचिसयंसि' (सू. २.१०) स्वाविषये-अर्थसहजदानलक्षणे गणं-गच्छं अखेदेन सङ्गृहणन्-
स्वीकुर्वन् उपगृह्णन्-उपष्टंभयन् द्वितीयश्च भवो देवभवान्तरितो दृश्यः, चारित्रवतोऽनन्तरो देवभव एव स्यात्, न च तत्र सिद्धिरस्ति,
अलीकेन (सू. २.११) भूतनिह्ववरूपेण पालितब्रह्मचर्यसाधुविषयेऽपि नानेन ब्रह्मव्रतं पालितमित्यादिरूपेण 'असंभूएणं'ति
असङ्गतोद्भावनरूपेण-अचौरे चौरौज्यमिति, 'असंतएणं' असत्येन, तच्च द्रव्यतोऽपि स्याद् यथा लुब्धकादिना मृगादीन् पृष्ट-
स्य जानतोऽपि नाहं जानामीति, असङ्गतेन-दुष्टामिप्रायत्वाद्दशोभनरूपेण 'अभक्त्वादे' अभिमुख्येन ख्यानं-दोषाविष्कर-
णमभ्याख्यानं तेन अभ्याख्यानेन 'अभक्त्वाद्' अभ्याख्याति ब्रूते 'कहप्पगारा' कथंप्रकाराणि-किंप्रकाराणीति, 'तहप्प-
गारा' अभ्याख्यानफलानीति, 'जत्थेव णं' यत्रैव मानुषत्वाद्दौ अभिसमागच्छति-उत्पद्यते, तत्रैव प्रतिवेदयति अभ्याख्यानफलं
कर्म, ततः पथाद्देदयति, निर्जरयतीति ॥ पञ्चमशते षष्ठ उद्देशकः ॥

कायादिव्यापाराणां तस्य ह्ययमानत्वात्, धनुरादिनिर्वचकशरीराणां तु जीवानां कथं पञ्च क्रियाः?, कायमात्रस्यापि तदीयस्य तदानीमचेतनत्वात्, अचेतनकायमात्रादपि पञ्चधाऽभ्युपगमे सिद्धानामपि तत्प्रसङ्गः, तदीयशरीराणामपि प्राणातिपातहेतुत्वेन लोके विपरिर्चमानत्वात्, किञ्च—यथा धनुरादीनि कायिक्यादिक्रियाहेतुत्वेन पापबन्धकारणानि भवन्ति तज्जीवानां, एवं पात्रदण्डकादीनि जीवरक्षहेतुत्वेन पुण्यकर्मनिबन्धानि स्थिरिति, न्यायस्य समानत्वात्, अत्रोच्यते, अविरतिपरिणामश्च यथा पुरुषस्यास्ति एवं धनुरादिनिर्वचकशरीरजीवानामपीति, सिद्धानां तु नास्त्यसाविति न बन्धः, पात्रादिजीवानां च पुण्यबन्धहेतुत्वं तद्धेतोर्विवेकादेस्तेष्वभावादिति, किञ्च—सर्वज्ञवचनग्रामाण्याद्यथोक्तं तत्तथा श्रद्धेयमेवेति, इपुरिति—शरपत्रफलादिसमुदायः, 'अहं से उस्तू' इत्यादि, 'पञ्चोचयमाणे'ति प्रत्यवपत्तन्—नीचैर्गच्छन्, इह धनुर्धनुष्मदादीनां यद्यपि सर्वक्रियासु कथंचिन्निमित्तभावोऽस्ति तथापि विचक्षितवधं प्रति अमुख्यप्रवृत्तिकतया विचक्षितवधं क्रियायास्तैः पुरुषैः कृतत्वेनाविचक्षणात् शेषक्रियाणां च निमित्तभावमात्रेणैव तत्कृतत्वेन विचक्षणाच्चतस्तस्मा उक्ताः, बाणादिजीवशरीराणां तु साक्षाद् वधक्रियायां प्रवृत्तत्वात् पञ्चेति, 'बहुसमाहणो' (सू. २०८) अत्यन्तमाकीर्णो—व्याप्तः, मिथ्यात्वं च तद्वचनस्य विभङ्गज्ञानपूर्वकत्वादवसेयमिति, 'एगत्तं'ति एकत्वं ग्रहरणानां 'पुहुत्तं' पृथक्त्वं—बहुत्वं ग्रहरणानामेव, 'जहा जीवाभिगमे' आलापकशैवम्—'एगत्तं'पि पृह विडब्बिचए, पुहुत्तं'पि पृह विड०, एगत्तं विडब्बेमाणे एगं महं भोगररूढं वा' इत्यादि, 'पुहुत्तं विडब्बेमाणे भोगररूढाणि वा' इत्यादि, 'ताइं संखे-ज्जाइं २ ससरीराइं विडब्बंति, विडब्बिता अनमनसस कायं अभिहयेमाणा वेयणं उदीरंति, उज्जलं पगाढं कक्कसं कडुयं फरुसं निहंरं चंढं तिणं दुक्कं दुरहियासं'ति तत्रोज्ज्वलां—विपक्षलेशेनाप्यकलङ्कितां विपुलां—शरीरव्यापिकां प्रगाढां—प्रकर्षवतीं कर्कशां—कर्कश-

भाजनानि, उपकरणानि-लोहकटहकादीनि, एकेन्द्रियाणां परिग्रहोऽप्रत्याख्यानद्वेषेयः, 'बाहिरभंडमत्तोवगरण'ति उपकर-
णसाधर्म्यात् बाह्यानि द्वीन्द्रियाणां शरीररक्षार्थं तत्कृतगृहकादीनि अवसेयानि, 'दंक्र'ति छिन्नदङ्काः 'कूट'ति कूटानि-शिखराणि
हस्त्यादिवन्धनस्थानानि वा 'सेल'ति मुण्डपर्वताः 'सिहरि'ति शिखरिणः-शिखरवन्तो गिरयः 'पठभार'ति ईषद्वनता
गिरिदेशाः 'लेण'ति उत्कीर्णं पर्वतगृहं 'उञ्जर'ति अपझरः-पर्वततटादुकस्याधः पतनं 'निञ्जर'ति निर्झरः-उदकस्य श्रवणं
'चिह्न'ति चिक्रखिलमिश्रोदको जलस्थानविशेषः, 'पल्लण'ति प्रल्हादनशीलः स एव 'चरिपण'ति केदारवान् तदवान् वा देशः
'अगड'ति कूपः 'वावि'ति वापी-चतुरस्रो जलाश्रयविशेषः 'पुन्खरिणि'ति पुष्करिणी-वृत्तः स एव पुष्करवान् वा 'दीहि-
य'ति सारण्यो 'मुंजालिय'ति वकाः सारण्यः 'सर'ति सरांसि-स्वयंसम्भूतजलाश्रयविशेषाः 'सरपंतिय'ति सरःपङ्कयः
'सरसर'ति यासु सरःपङ्क्तिषु एकस्मात् सरसोऽन्यस्मिन् अन्यस्मादन्यत्र एवं सञ्चारकपाटवे नोदकं सञ्चरति ताः सरःसरःपङ्कयः,
विलपङ्कयः प्रतीताः 'आराम'ति आरमंति येषु माधवीलतादिषु दम्पत्यादीनि ते आरामाः 'उज्जाण'ति उद्यानानि-पुष्पादि-
मदृक्षसंकुलानि उत्सवादीं बहूजनभोग्यानि, काननानि-सामान्यवृक्षसंयुक्तानि नगरासन्नानि वनानि-नगरविप्रकृष्टानि वनखण्डा-
एकजातीयवृक्षसमूहात्मकाः वनराजयो-वृक्षपङ्कयः, वातिका-उपरि विस्तीर्णा अधःसङ्कटत्वात्तरूपाः, परिसवा-अथ उपरि च सम-
वातरूपाः 'अट्टालग'ति प्राकारोपरि आश्रयविशेषाः 'चरिय'ति चरिका गृहप्राकारान्तरे हस्त्यादिप्रचारमार्गः, 'द्वारं' द्वारं
खड्गिका 'गोपुरं' नगरप्रतोली, 'पासाय'ति प्रासादो देवभूषणानां 'सरण'ति शरणानि तृणमयावसरिकादीनि, आपणा-
हटाः शृङ्गाटकं स्थापना ∇ त्रिकं स्थापना ⊥ चतुर्कं स्थापना + चत्वरं स्थापना * चतुर्मुखं देवकुलादि, महापथो-राजमार्गः, लोही-

लगतः, न पुनरर्धांशेन, अर्धादिदेशस्य तयोरभावात्, घटाद्यभावापत्तिस्तु तदैव प्रसज्येत यदा तयोरेकत्वापत्तिः, न च तयोः सा, स्वरूपभेदात्, 'सत्तमनवमेहि'ति सर्वेण देशं सर्वमित्येताभ्यामित्यर्थः, तत्र यदा द्विप्रदेशिकः प्रदेशद्वयावस्थितः स्यात् तदा तस्य परमाणुः सर्वेण देशं स्पृशति, परमाणोस्तदेशस्यैव विषयत्वात्, यदा तु द्विप्रदेशिकः परिमाणसौंक्ष्म्यादेकप्रदेशस्थो भवति तदा तं परमाणुः सर्वेण सर्वं स्पृशेत् इत्युच्यते, 'निष्पच्छिमएहि'ति निर्गतः पश्चिमो भङ्गको येभ्यस्ते निष्पच्छिमास्तरपश्चिमभङ्गकैः त्रिभिरन्त्यैस्त्रिप्रदेशिकमसौ स्पृशति, तत्र यदा त्रिप्रदेशिकः प्रदेशत्रयस्थितः स्यात् तदा तस्य परमाणुः सर्वेण देशं स्पृशति, यदा तु तस्यैकप्रदेशे द्वौ प्रदेशावन्यत्र एकोऽवस्थितः स्यात् तदा एकप्रदेशस्थितपरमाणुद्वयस्य परमाणोः स्पर्शविषयत्वेन सर्वेण देशौ स्पृशति इत्युच्यते, ननु द्विप्रदेशकेऽपि युक्तोऽयं विकल्पः, तत्रापि प्रदेशद्वयस्य स्पृश्यमानत्वात्, नैवम्, यतस्तत्र द्विप्रदेशमात्र एवावयवीति कस्य देशः स्पृशति ?, त्रिप्रदेशिके तु त्रयापेक्षया द्वयस्पर्शेन एकः अवशिष्यते, ततश्च सर्वेण देशौ स्पृशति त्रिप्रदेशिकस्कन्धस्य इति व्यपदेशः साधुः स्यात्, यदा त्वेकप्रदेशावगाढोऽसौ तदा सर्वेण सर्वं स्पृशतीति स्यादिति, 'तइयणवमेहि'ति यदा तु द्विप्रदेशिको द्विप्रदेशस्थस्तदा परमाणुदेशेन सर्वं स्पृशति इति तृतीयः, यदा एकप्रदेशावगाढोऽसौ तदा सर्वेण सर्वमिति नवमः, 'पढमतइयसत्तमणवमेहि'ति यदा द्विप्रदेशकौ प्रत्येकं द्विप्रदेशावगाढौ तदा देशेन देशमिति प्रथमः, यदा त्वेक एकत्र अन्यस्तु द्वयोस्तदा देशेन सर्वमिति तृतीयः, तथा सर्वेण देशमिति सप्तमः, नवमस्तु प्रतीत एवेति, अनया दिशाऽन्येऽपि व्याख्येया इति । अथ पुद्गलानां द्रव्यक्षेत्रभावात् कालतश्चिन्तयति, तत्र द्रव्यचिन्ता 'असंखिज्जं'ति (सू. ११६) असङ्ख्येयकालात्परतः पुद्गलानामेकरूपेण स्थित्यभावात्, 'एणपएसोगाढे णं'ति क्षेत्रचिन्ता, 'सेए'ति सैजः-सकम्पः 'तंमि वा ठाणे' तस्मिन्निधि-

कृते स्थाने 'अज्ञसि'ति अधिकृतादन्यत्र, 'असंखेज्जाभागं'ति पुद्गलानामाकशिकत्वाच्चलनश्च निरेजत्वादीनामिवासाङ्-
ख्येयकालत्वं, 'असंखिज्जापणसोगाढ'ति अनन्तप्रदेशावगाहस्थाराग्भावादसाङ्ख्याताप्रदेशावगाढ इत्युक्तं, 'निरेण'ति निरेजो-
निष्कम्पः 'परमाणुपुग्गलस्स'ति परमाणोरपगते परमाणुत्वे यदपरमाणुत्वेन वर्चनं--आपरमाणुत्वपरिणतेः तदन्तरं स्कन्ध-
सम्बन्धकालः, स चोत्कर्षतोऽसाङ्ख्यात इति, द्विप्रदेशिकस्य तु शेषस्कन्धसम्बन्धकालः परमाणुकालस्यान्तरकालः, स च तेपामन-
न्तत्वात् प्रत्येकं चोत्कर्षतोऽसंख्येयस्थितिकत्वादनन्तः, तथा यो निरेजस्य कालः स मैजस्यान्तरमितिकृत्वोक्तं--सैजस्यान्तरं-
शुत्कर्षतोऽसंख्यातकालः, यस्तु सैजस्य कालः स निरेजस्यान्तरमितिकृत्वोक्तं आवलिकाया असाङ्ख्यातो
भागः, एकंगुणकालकत्वादीनां चान्तरमेकगुणकालकत्वादि कालसमानमेव, न पुनर्द्विगुणकालकत्वादीनामनन्तत्वेन तदन्तरस्यान-
न्तत्वं, वचनग्राभाण्यात्, दृष्टमादिपरिणतानां त्ववस्थान्तुल्यमेवांन्तरं, यतो यदैकस्यावस्थानं तदेवान्यस्यान्तरं, तन्नासाङ्ख्येय-
कालमानमिति । 'प्यस्स णं भंते ! दब्बद्धानाउयस्स'ति (सू. २१७) द्रव्यं--पुद्गलद्रव्यं तस्य स्थानं--भेदः परमाणुद्विप्रदे-
शकादितांस्यायुः--स्थितिः अथवा द्रव्यस्याणुत्वादिभावेन यत् स्थानं--अवस्थानं तद्रूपमायुः व्यवस्थानायुत्तस्य 'खित्ताणाउयस्स'-
ति क्षेत्रस्य--आकाशस्य स्थानं--भेदः पुद्गलावगाहकृतस्तस्यायुः--स्थितिः, अथवा क्षेत्रे एकप्रदेशादौ स्थानं--यत् पुद्गलावस्थानं
तद्रूपमायुः, एवमवगाहनास्थानायुर्भावस्थानायुश्च, नवरमवगाहना--नियतपरिमाणक्षेत्रावगाहित्वं पुद्गलानां भावस्तु--कालत्वादि,
ननु क्षेत्रस्यावगाहनायाश्च को भेदः ? उच्यते, क्षेत्रगगाहमेव, अवगाहना तु विवधितक्षेत्रादन्यत्रापि पुद्गलानां तत्परिमाणक्षेत्रा-
वगाहित्वमिति, 'कग्गेरे' इत्यादि काण्ठ्यं, 'भंउमत्तोवगरण'ति (सू. २१८) भाण्डानि--मृन्मयभाजनानि, मात्राणि--कांश्य-

मंजनानि, उपकरणानि-लोहकटहकादीनि, एकेन्द्रियाणां परिग्रहोऽप्रत्याख्यानादवसेयः, 'बाहिरभंडमतोवगरण'त्ति उपकरणसाधर्म्यत्वाद्वाह्यानि द्वीन्द्रियाणां शरीररक्षार्थं तत्कृतगृहकादीनि अवसेयानि, 'दंठक'त्ति छिन्नदंठाः 'कूट'त्ति कूटानि-शिखराणि हस्त्यादिवन्धनस्थानानि वा 'सेल'त्ति गुण्डपर्वताः 'सिंहरि'त्ति शिखरिणः-शिखरवन्तो गिरयः 'पठभार'त्ति ईषदवनता गिरिदेशाः 'लेण'त्ति उत्कीर्णं पर्वतगृहं 'उज्झर'त्ति अपझरः-पर्वततटादुकस्याधः पतनं 'निज्झर'त्ति निज्झरः-उदकस्य श्रवणं 'चिह्ल'त्ति चिक्खिह्लमिश्रोदको जलस्थानविशेषः, 'पछ्छण'त्ति प्रव्हादनशीलः स एव 'वपिण'त्ति केदारवान् तटवान् वा देशः 'अंगड'त्ति कूपः 'वावि'त्ति वापी-चतुरस्रो जलाश्रयविशेषः 'पुत्रखरिणि'त्ति पुष्करिणी-वृत्तः स एव पुष्करवान् वा 'दीहि-य'त्ति सारण्यो 'गुंजालिय'त्ति वक्राः सारण्यः 'सर'त्ति सरांसि-स्वयंसम्भूतजलाश्रयविशेषाः 'सरपतिय'त्ति सरःपङ्क्तयः 'सरसर'त्ति यासु सरःपङ्क्त्यु एकस्मात् सरसोऽन्यस्मिन् अन्यस्मादप्यत्र एवं सञ्चारकपाटकेनोदकं सञ्चरति ताः सरःसरःपङ्क्तयः, विलपङ्क्तयः प्रतीताः 'आराम'त्ति आरमंति येषु माधवीलतादिषु दम्पत्यादीनि ते आरामाः 'उज्जाण'त्ति उद्यानानि-पुष्पादि-मदृक्षसंकुलानि उत्सवादौ बहूजनभोग्यानि, काननानि-सामान्यवृक्षसंयुक्तानि नगरासन्नानि वनानि-नगरविप्रकृष्टानि वनखण्डा-एकजातीयवृक्षसमूहात्मकाः वनराजयो-वृक्षपङ्क्तयः, स्वातिका-उपरि विस्तीर्णा अधःसङ्कटखातरूपाः, परिखा-अध उपरि च समा-खातरूपाः 'अट्टालंग'त्ति प्राकारोपरि आश्रयविशेषाः 'चरिय'त्ति चरिका गृहप्राकारान्तरे हस्त्यादिप्रचारमार्गः, 'दारं' द्वारं खडक्किका 'गोपुरं' नगरप्रतोली, 'पासाय'त्ति प्रासादो देवभूषणानां 'सरण'त्ति शरणानि तृणमयावसरिकादीनि, आपणा-हंदाः शृङ्गाटकं स्थापना < त्रिकं स्थापना ⊥ चतुर्ष्वं स्थापना * चतुर्मुखं देवकुलादि, महापथो-राजमार्गः, लेही-

मण्डकादिपचनिका, 'लोहकडुच्छुय'त्ति अन्नपरिवेपणाद्यर्थो भजनविशेषः, 'भवणा' भवनपतिनिवासाः॥ 'पंच हेउ'त्ति (सू. २१९)
इत्यादि, इह हेतुषु वर्तमानो ना-नरो हेतुरेव, तदुपयोगानन्यत्वात्, पञ्चविधत्वं चास्य क्रियाभेदादित्याह- 'हेउं जाणइ'त्ति हेतुं-
साध्यविनाभूतं साध्यनिश्चयार्थं जानाति-विशेषतः सम्यगवगच्छति, सम्यग्दृष्टित्वाद्, अयं च पञ्चविधोऽपि सम्यग्दृष्टिर्मन्तव्यः,
मिथ्यादृष्टेः स्वरूपात् परतो वक्ष्यमाणत्वादित्येकः, एवं हेतुं पश्यति, सामान्यत एव, अवबोधश्चादिति द्वितीयः, एवं हेतुं बुध्यते,
सम्यक् श्रद्धात्, बोधेः सम्यक्श्रद्धानपर्यायत्वात् इति तृतीयः, हेतुं अभिसमागच्छति, साध्यसिद्धौ व्यापारणतः सम्यक् प्राप्नोतीति
चतुर्थः, 'हेउं छउमत्थे'त्ति हेतुः-अध्यवसानादिर्मरणकारणं तद्योगात् मरणमपि हेतुरतस्तं, हेतुमदित्यर्थः, छत्रमरणं, न केवल-
मरणं, तस्य निहंतुकत्वात्, नाप्यज्ञानमरणं, एतस्य सम्यग्ज्ञानित्वात्, अज्ञानमरणस्य च वक्ष्यमाणत्वात्, म्रियते-करोतीति पञ्चमः ।
प्रकारान्तरेण हेतून्नेवाह-हेतुना अनुमानस्थापकेन जानाति-अनुमेयं सम्यगवगच्छति, सम्यग्दृष्टित्वादेकः, पश्यति द्वितीयः, बुध्यते
श्रद्धात् इति तृतीयः, एवमभिसमागच्छति-प्राप्नोतीति चतुर्थः, अकेवलित्वात् हेतुना अध्यवसानादिना छत्रमरणं म्रियत इति
पञ्चमः । अथ मिथ्यादृष्टिमाश्रित्य हेतूनाह-'पञ्चे'त्यादि, पञ्च क्रियाभेदात्, हेतवो हेतुव्यवहारत्वात्, तत्र हेतुं-लिङ्गं न जानाति,
नवः कुत्सार्थत्वादसम्यग्वैति, मिथ्यादृष्टित्वात्, एवं न पश्यति न बुध्यते नाभिसमागच्छति, हेतुं अध्यवसानादिहेतुयुक्तं अज्ञा-
नमरणं म्रियते-करोति, मिथ्यादृष्टित्वेनासम्यग्ज्ञानित्वात् । अथ प्रकारान्तरेण हेतूनाह-हेतुना-लिङ्गेन न जानाति, असम्यग-
वगच्छति, एवमन्येऽपि चत्वारः, अथ उक्तविषयभूतानहेतूनाह-'पंचे'त्यादि, प्रत्यक्षज्ञानित्वादिना अहेतुव्यवहारित्वाद्देहतवः-
केवलिनः, ते च पञ्च क्रियाभेदात्, तद्यथा-'अहेउं जाणइ'त्ति अहेतुं न हेतुभावेन, सर्वज्ञत्वेनानुमानानपेक्षत्वाद्द्रुमादिकं जानाति,

स्वस्थानुमानानुत्थापकतयेति, अतोऽसावहेतुरिति, एवं पश्यतीत्यादि ३, तथा 'अहेउं केवलिसरणं'ति अहेतुः—निर्हेतुकमनुप-
क्रमत्वात् केवलिसरणं म्रियते—करोति इति, अहेतुरसौ पञ्चम इति । प्रकारान्तरेण 'पञ्च'त्यादि तथैव, नवरं अहेतुना—हेत्वभावेन
केवलित्वाज्जानाति योऽसावहेतुरित्येवं पश्यतीत्यादयोऽपि ३ 'अहेउणा केवलिसरणं'ति अहेतुना उपक्रमामावे केवलिसरणं
म्रियते, केवलिनो निर्हेतुकस्यैव तस्य भावादिति, अहेतूनेव प्रकारान्तरेण आह—'पञ्च अहेउ'इत्यादि, अहेतवः—अहेतुव्यवहारि-
णस्ते च पञ्च, ज्ञानादिभेदात्, तद्यथा—'अहेउं न याणइ'त्ति अहेतुं न हेतुभावेन, स्वस्थानुमानानुत्थापकतयेत्यर्थः, न जानाति
न सर्वथाऽवगच्छति, कथञ्चिदेवावगच्छतीत्यर्थः, नजो देशनिषेधार्थत्वात्, ज्ञातुश्चावध्यादिज्ञानित्वात् कथञ्चित् ज्ञानमुक्तं, समग्रज्ञानं
तु केवलिन एव स्यादिति, एवमन्यान्यमि ३, तथा 'अहेउं छउमत्थमरणं'ति अध्यवसानादेरुपक्रमकारणस्याभावात्, छद्म-
स्थमरणं अकेवलित्वात्, नत्वज्ञानमरणं, अवध्यादिज्ञानित्वेन ज्ञानित्वात्तस्येति, अहेतूनेवान्यथाऽऽह—'पञ्चे'त्यादि, तथैव, नवरं अहे-
तुना—हेत्वभावेन न जानाति—कथञ्चिदवगच्छति, गमनिकामात्रमेवेदमथानामपि सूत्राणां, एषां भावार्थं तु बहुश्रुता विदन्ति ॥

॥ इति पञ्चमशते सप्तमः ॥

'दन्वादेसेणं'ति (सू. २२०) द्रव्यप्रकारेण, द्रव्यात् इत्यर्थः, परमाणुत्वाद्याश्रित्येतियावत्, 'खित्तादेसेणं'ति एकप्रदेशा-
वगाढत्वादिनेति, 'कालादेसेणं'ति एकादिसमयस्थितिकत्वेन 'भावादेसेणं'ति एकगुणकालकत्वादिना, 'सञ्चवपोग्गला सप-
एस'त्ति सर्वे पुद्गलाः सप्रदेशा अप्रदेशा अपि इत्यादि, इह च ये सार्द्धादिपुद्गलविचारे प्रक्रान्ते सप्रदेशा अप्रदेशा एव ते प्रस्ता-
वित्तास्तत्तेषां प्ररूपणे सार्द्धत्वादि प्ररूपितमेव स्यादितिकृत्वेत्यवसेयं, तथाहि—सप्रदेशाः सार्द्धाः समध्या वा अप्रदेशा अमध्या वा,

‘अणत्’त्तिं तत्परिमाणज्ञापनपरं तत्स्वरूपाभिधानं, अथ द्रव्यतोऽप्रदेशस्य क्षेत्राद्याशित्याप्रदेशादित्वं निरूपयन्नाह—‘जे दब्बओ अप्पएसे’त्ति द्रव्यतोऽप्रदेशः परमाणुः, स च क्षेत्रतो नियमादप्रदेशो, यस्मादसौ क्षेत्रस्यैकत्रैव प्रदेशेऽवगाहते, प्रदेशद्वयाद्यवगाहे तु तस्य अप्रदेशत्वमेव न स्यात्, कालतस्तु यद्यसावेकसमयस्थितिकत्त्वात्, अनेकसमयस्थितिकस्तु सप्रदेश इति, भावतः पुनर्यथैकगुणकालकादित्वात्, अनेकगुणकालकादिस्तु सप्रदेश इति, निरूपितो द्रव्यतोऽप्रदेशः, अथ क्षेत्रतोऽप्रदेशं निरूपयन्नाह—‘जे खेत्तओ अप्पएसे’त्ति यः क्षेत्रतोऽप्रदेशः स द्रव्यतः स्यात् सप्रदेशः, द्व्याणुकादपि एकप्रदेशावगाहित्वात्, स्यादप्रदेशः परमाणोरप्येकप्रदेशावगाहित्वात्, कालतो ‘भयणाए’त्ति क्षेत्रतोऽप्रदेशो यः स कालतो भजनया अप्रदेशादिवच्यः, तथाहि—एकप्रदेशावगाह एकसमयस्थितिकत्वात्, स्याद् अनेकसमयस्थितिकत्वात् सप्रदेशोऽपि स्यादिति, ‘भावओ भयणाए’त्ति क्षेत्रतोऽप्रदेशो योऽसावेकगुणकालकत्वादिनाऽप्रदेशोऽपि स्यादनेकगुणकालकत्वादिना सप्रदेशोऽपि स्यादिति । अथ कालाप्रदेशं भावाप्रदेशं च निरूपयन्नाह—‘जहा खेत्तओ एवं कालओ भावओ’त्ति यथा क्षेत्रतोऽप्रदेश उक्तः, एवं कालतो भावतश्चासौ वाच्यः, तथाहि—‘जे कालओ अप्पएसे से दब्बओ सिय सपएसे’ एवं क्षेत्रतो भावतश्च, तथा ‘जे भावओ अप्पएसे से दब्बओ सिय सपएसे सिय अप्पएसे’ एवं क्षेत्रतः कालतश्चेति, उक्तोऽप्रदेशः । अथ सप्रदेशमाह—‘जे दब्बओ सपपएसे’त्ति, अयमर्थो—यो द्रव्यतो द्व्याद्यणुकादित्वेन सप्रदेशः स क्षेत्रतः स्यात्सप्रदेशो द्व्यादिप्रदेशो द्व्यादिप्रदेशावगाहित्वात्, स्यादप्रदेश एव एकप्रदेशावगाहित्वात्, एवं कालतो भावतश्चेति, तथा यः क्षेत्रतः सप्रदेशो द्व्यादिप्रदेशावगाहित्वात् स द्रव्यतः सप्रदेश एव, द्रव्यतोऽप्रदेशस्य द्व्यादिप्रदेशावगाहासम्भात्, कालतो भावतश्चासौ द्वेषापि स्यादिति, तथा यः कालतः सप्रदेशः स द्रव्यतः क्षेत्रतो भावतश्च

द्विधापि स्यात्, तथा यो भावतः सप्रदेशः, स द्रव्यक्षेत्रकालैर्द्विधाऽपि स्यादिति सप्रदेशसूत्राणां भावार्थ इति । अथैषां सप्रदेशानां द्रव्याणामल्पबहुत्वविभागसाह—‘एएसि णं’ति इत्यादि सूत्रसिद्धं, यदाहुर्द्विधाः—‘बोच्छं अप्पात्रहुयं दव्वक्खेत्तद्धभावओ वावि । अपएससप्पएसण पोगगलणं समासेणं ॥१॥ दव्वेणं परमाणू खेत्तेणग्गप्पएसमोगाढो । कालेण एगसमया अपएसो पुग्गला हुंति ॥२॥ भावेण अप्पएसो एगगुणा जे हवंति वच्चाई । वणादिभिरिति, तेच्चिय थोवा जं पुण वाहल्लं पायसो दव्वे ॥३॥ द्रव्ये प्रायो द्व्यादिगुणाश्चानन्तगुणान्ताः कालकत्वादयः स्युः, एकगुणकालकादयस्त्वल्पा इति विस्तरतो बृहद्बृत्तौ प्रोक्तमस्ति तदत्र ग्रन्थ-गौरवभयान्न लिखितं, जीवा वर्द्धन्ते हीयन्ते अवस्थिताः?, (सू० २२१) गौतम ! अवस्थिताः, ‘नेरइया णं’ति ‘अवट्टिया जहण्णेणमेगसमयं उक्कोसेणं चउवीसई सुहुत्तं’ति, कथं?, सप्तस्वपि पृथिवीषु द्वादश सुहृत्तान् यावन्न कोऽप्युत्पद्यते उद्ध-र्त्ते च, उत्कृष्टतो विरहकालस्यैवरूपत्वात्, अन्येषु पुनर्द्वादशसु सुहृत्तेषु यावन्त उत्पद्यन्ते तावन्त एवोद्धर्त्तन्त इत्येवं चतुर्विंशति यावन्नारकाणामेकपरिमाणत्वादवस्थितत्वं, बृद्धिहान्योरभाव इत्यर्थः, एवं रत्नप्रभादिषु य उत्पादोद्धर्त्तनाविरहकालश्चतुर्विंशतिमुहूर्त्त-र्त्तौदिको व्युत्क्रान्तिपदेऽभिहितः स तत्र तुल्यस्य समसङ्ख्यानामुत्पादोद्धर्त्तनाकालस्य मीलनात् द्विगुणितः सन्नवस्थितकालोऽष्ट-चत्वारिंशन्मुहूर्त्तौदिकः सूत्रोक्तः स्यात्, विरहकालश्च प्रतिपदमवस्थानकालोद्धर्त्तः स्वयमभ्यूहः, ‘एगिंदिया वडुंति’ तेषु विरहाभा-वेऽपि बहुतराणामुत्पादादल्पतराणां चोद्धर्त्तनात्, ‘हायंति’ति बहुतराणामुद्धर्त्तनात् अल्पतराणां चोत्पादात्, ‘अवट्टिय’ति तुल्यानामुत्पादादुद्धर्त्तनाच्चेति, ‘एतेहिं तिहिवि’ति एतेषु त्रिष्वपि एकेन्द्रियबुद्ध्यादिषु आवलिकासङ्ख्येयो भागः, ततः परं यथा-योगं बुद्ध्यादेरभावात्, ‘दो अंतोमुहुत्तं’ति एकमन्तमुहूर्त्तं विरहकालः द्वितीयं तु समानानामुत्पादोद्धर्त्तनकालः, सङ्ख्येया मासाः

सङ्ख्येया वासाः, इह विरहकालस्य सङ्ख्यातमासवर्परूपस्य द्विगुणितत्वेऽपि सङ्ख्यातत्वमेवेत्यतः सङ्ख्यातमासाः इत्युक्तं, एवं गेवेज्जदेवाणंपि' इह यद्यपि त्रैवेयकाधस्तत्रये सङ्ख्यातानि शतानि वर्षाणां मध्यमे सहस्राणि उपरिमे लक्षाणि विरह उच्यते तथापि द्विगुणेऽपि सङ्ख्यातवर्षत्वं न विरुध्यते; विजयादिषु त्वसङ्ख्यातकालो विरहः, स च द्विगुणितोऽपि स एव, सर्वार्थ-सिद्धे पल्योपसङ्ख्येयभागः, सोऽपि द्विगुणितः सङ्ख्येयभाग एव स्यात्, अत उक्तम्—'विजयवेजयन्तजयन्तापराजियाणं असं-खिळाहं वाससहस्राहं' इत्यादि। 'सिद्धा सोवचय'ति अनेकसिद्धानामेकसमये द्वयादीनामष्टोत्तरशतान्तानां प्ररूपणागाथामाह सङ्ग्रहिण्यां यथा 'बत्तीसा अडयाल०'ति एतद्व्याख्या—यदैकसमयेनैकादय उत्कर्षतो द्वात्रिंशत्सिद्ध्यन्ति एवं द्वितीय-समयेऽपि द्वात्रिंशद् एवं नैरन्तर्येण अष्टसमयान् यावद् द्वात्रिंशत्सिद्ध्यन्ति ततोऽवश्यमन्तरं स्यात्, यदा ४८ एकसमयेन सिद्ध्यन्ति तदा निरन्तरं सप्त समयान्, तदनन्तरमन्तरं, यदा एकोनपञ्चाशत्तमादौ कृत्वा एकसमयेन षष्टिः सिद्ध्यन्ति तदा निरन्तरं ६ समयान्, तदुपर्यन्तरं समयोऽपि स्यात्, एवमग्रेऽपि ज्ञेयं, यावदष्टोत्तरशतमेकसमयेन सिद्ध्यति, तदनन्तरमवश्यमन्तरं इत्युक्ताः सोप-चयाः। अथ जीवानेव भङ्गान्तरेणाह—सोपचयाः सष्टद्वयः प्राक्तनेष्वन्येषामुत्पादात्, सापचयाः प्राक्तनेभ्यः केषाञ्चिद्दुर्चनात् सधया इति, सोपचयसापचया उत्पादोद्वर्चनाभ्यां वृद्धिहान्योर्युगपद्भावात्, निरुपचयनिरुपचया उत्पादोद्वर्चनयोरभावेन वृद्धिहान्योरभावात्, ननूपचयो वृद्धिः, अपचयस्तु हानिः युगपत् द्वयमद्वयं चावस्थितत्वमेवं च शब्दभेदव्यतिरेकेण क्रोऽनयोः द्वययोर्भेदः?, उच्यते, पूर्वत्र परिमाणमभिप्रेतमिह तु तदनपेक्षमुत्पादोद्वर्चनानामत्रं, ततश्चेह तृतीयभङ्गे पूर्वोक्तवृद्ध्यादिविकल्पानां त्रयमपि स्यात्, तथाहि—बहुतरोत्पादे वृद्धिः, बहुतरोद्वर्चने च हानिः, समोत्पादोद्वर्चनयोश्चावस्थितत्वमित्येवं भेदः, 'गुणिंदिग तद्इयाए' सोपचयास्सा-

पचया इत्यर्थः; युगपदुत्पादोद्धर्त्तनाभ्यां वृद्धिहानिभावात्, शेषभङ्गेषु ते न सम्भवन्ति, प्रत्येकमुत्पादोद्धर्त्तनयोस्तादृग्रहस्य वा भावात्, 'अवट्टिएहि'ति अत्र प्राकृतत्वात् तृतीयार्थे सप्तमी वाच्या, कथं?, निरुपचयनिरपचयनिरपचयेषु 'व० तीकालो भाणियन्वो' विरहकालो वाच्यः ॥ पञ्चमशतेऽष्टमः ॥

'जहा एयणुद्देसए'त्ति (सू० २२२) एजनोद्देशकोऽस्यैव पञ्चमशतस्य सप्तमः; तत्र पञ्चेन्द्रियतियग्नक्तव्यता, 'टङ्का कूडा सेला सिहरी'त्यादिका योक्ता सेह भणितव्या, अत्रोत्तरम्—'पुढवीवि नगर'मिति पृथिव्यादिसमुदायो राजगृहं, न पृथिव्यादिसमुदायादते राजगृहशब्दप्रवृत्तिः; 'पुढवी जीवा इय अजीवाइय'त्ति जीवाजीवस्वभावं राजगृहमिति प्रतीतं, ततश्च विवक्षिता पृथिवी सचेतनाचेतनत्वेन जीवाश्चाजीवाश्चेति राजगृहमिति शोच्यते, 'दिवा सुभ'त्ति (सू० २२३) दिवा-दिवसे शुभाः पुद्गलाः स्युः; किमुक्तं भवति?—शुभः पुद्गलपरिणामः; स चार्ककरसम्पर्कात्, 'रत्ति'ति रात्रौ, 'नेरइयाणं असुभपुग्गल'त्ति तत्क्षेत्रस्य पुद्गलशुभतानिमित्तभूतरविकरादिप्रकाशकवस्तुवर्जितत्वात् 'असुरकुमाराणं सुभा पोग्गल'त्ति तदाश्रयादीनां भास्वरत्वात् 'पुढविकाइय'त्ति पृथ्वीकायिकादयस्त्रीन्द्रियान्ता यथा नैरयिका उक्ताः तथा वाच्याः; एषां नास्त्युद्योतस्तमिसं चास्ति, पुद्गलानामशुभत्वात्, इह चेयं भावना—एतत्क्षेत्रे रविकरसम्पर्के सत्यपि एषां चक्षुरिन्द्रियाभावेन दृश्यवस्तुनो दर्शनाभावात् शुभपुद्गलकार्याकरणेनाशुभपुद्गला लभ्यन्ते, ततश्चैयामन्धकारमेवेति, 'चउरिंदियाणं सुभासुभ'त्ति एषां चक्षुःसद्भावेन रविकरादिसद्भावेन दृश्यार्थावबोधहेतुत्वात् शुभाः पुद्गलाः; रविकराद्यभावे त्वर्थविवोधजनकत्वादशुभाः; 'तत्थ गया णं'त्ति (सू० २२४) नरकस्थितैः; षष्ठ्यास्तृतीयार्थत्वादेव, 'पण्णायइ'त्ति एवं प्रज्ञायते, इदं विज्ञायते, 'समयाइवा' समया इति त्रि

‘इहं तेसिं’ति इह-मनुष्यक्षेत्रे तेषां-समयादीनां मानं-परिमाणं, आदित्यगतिसमभिव्यङ्ग्यत्वात्, तथा आदित्यगतेश्च मनुष्यक्षेत्रे एव भावात्, नरकादौ त्वभावादिति, ‘इहं तेसिं पमाणं’ति इह-मनुष्यक्षेत्रे समयादीनां प्रमाणं-प्रकृतं मानं, स्रक्षममानमित्यर्थः, तत्र सुहूर्चस्तावन्मानं, तदपेक्षया लवः स्रक्षमत्वात् प्रमाणं, तदपेक्षया स्तोकः प्रमाणं लवस्तु मानमित्येवं नेयं यावत्समय इति, ततश्च ‘इहं तेसिं’मित्यादि इह-मर्त्यलोके मनुजैस्तेषां समयादीनां सम्बन्धि एवं वक्ष्यमाणं स्वरूपं समयत्वाद्येव ज्ञायते, तद्यथा-‘समयाह वा’ इत्यादि, इह च समयक्षेत्राद्बहिर्वर्तिनां समयाद्यज्ञानमवसेयं, तत्र समयादिकालस्याभावेन तद्व्यवहाराभावात्, तथा पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चो भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्काश्च यद्यपि केचन मनुष्यक्षेत्रेऽपि सन्ति, तथापि तेऽल्पाः प्रायस्तदव्यवहारिणश्च इतरे तु बहव इति तदपेक्षया ते न जानन्तीत्युच्यते, इति कालनिरूपणाधिकाराद् रात्रिदिवक्षणकालविशेषनिरूपणार्थमिदमाह-‘तेषां कालेण’मित्यादि (सू० २२५) ‘असंखिज्जे’ असङ्ख्यातप्रदेशात्मकत्वात्, लोके चतुर्दशरज्ज्वात्मके क्षेत्रलोके आधारभूते ‘अणंतराहंदिद्य’ति अनन्तपरिमाणानि रात्रिदिवानि-अहोरात्राणि ‘उप्पज्जिंसु’ति उत्पन्नानि उत्पद्यन्ते उत्पत्स्यन्ते वा, पृच्छतामग्रमभिप्रायो-यदि नामासङ्ख्यातो लोकस्तदा कथमनन्तानि तत्र भवितुमर्हन्ति ?, अल्पत्वादाधारस्य महत्वाच्चाधेय-स्येति, तथा ‘परित्ता राहंदिद्य’ति परीचानि-नियतपरिमाणानि, नानन्तानि, इहाप्ययमभिप्रायो-यद्यनन्तानि तदा कथं परीचानीति विरोधः, अत्र ‘हन्ते’त्याद्युत्तरं, अत्रायमभिप्रायः-असङ्ख्यातप्रदेशेऽपि लोके अनन्ता जीवा वर्तन्ते, तथाविधस्वरूपत्वाद्, एकत्राश्रये सहस्रादिसङ्ख्यप्रदीपप्रभा इव, ते चैकत्रैव समयादिके कालेऽनन्ता उत्पद्यन्ते विनश्यन्ति च, स च समयादिकालेऽपि साधारणशरीरावस्थायामनन्तेषु प्रत्येकशरीरावस्थायां च परीचेषु प्रत्येकं वर्तते, तत्स्थितिलक्षणपर्यायरूपत्वात् तस्य, तथा

कालोऽनन्तः परीचश्च स्यादित्येवं वा सङ्ख्येऽपि लोके रात्रिदित्रान्यनन्तानि परीचानि च कालत्रये युज्यन्त इति, एतदेव प्रश्नपूर्वकं तत्संमतजिनमतेन दर्शयन्नाह—‘से नृणं’ति ‘भे’ति भवतां सम्बन्धिना ‘अज्जो’ति हे आर्याः ‘पुरिसादाणीधेणं’ति पुरुषाणां मध्ये आदानीयः—आदेयः पुरुषादानीयः तेन ‘सासए’ति प्रतिक्षणं स्थायी, स्थिर इत्यर्थः; ‘बुइए’ति उक्तः, स्थिरश्च उत्पत्तिक्षणादप्यारभ्य स्यादित्यत आह—‘अणाइए’ति अनादिकः, स च सान्तोऽपि स्याद् भव्यत्ववदित्याह—‘अणवयग्गे’त्ति अनवदग्रः—अनन्तः ‘परित्ते’त्ति परिमितः प्रदेशतः; अनेन लोकस्यासङ्ख्येयत्वं पार्श्वजिनस्यापि सम्मतमिति दर्शितं, ‘परिबुडे’त्ति अलोकेन परिबृत्तः, ‘हेडा विच्छिण्णे’त्ति सप्तस्रज्जुविस्तृतत्वाद्दधः, ‘मज्झे’त्ति मध्ये एकरज्जुविस्तारत्वात्, ‘उत्पिं’ति ब्रह्मलोकदेशस्य पञ्चरज्जुविस्तारत्वात्, एतदेवोपमानतः ग्राह—‘अहे पत्थियं कसंठिए’त्ति उपरि सङ्कीर्णत्वाधोविस्तृतत्वाभ्यां ‘मज्झे वरवहर’त्ति वरत्रज्जुवद्विग्रहः—शरीरमाकारो मध्यक्षामत्वेन यस्य स तथा, स्वार्थिकश्चेकप्रत्ययः, ‘उत्पिं उड्डुसुइंगांगारसंठिए’त्ति ऊर्ध्वो, न तु तिरश्चीनो, यो मृदङ्गस्तस्याकारेण संस्थितो यः स तथा, महलकसम्पुटाकार इत्यर्थः; ‘अणंता जीवघण’त्ति अनन्ताः परिमाणतः ब्रह्मादिसाधारणशरीराणां विवक्षितत्वात्, सन्तत्यपेक्षया चानन्ता जीवसन्ततीनामपर्यवसानत्वात्, जीवाश्च ते घनाश्च अनन्तपर्यायिसमूहरूपत्वाद्दसङ्ख्येयप्रदेशपिण्डरूपत्वाच्च जीवघनाः, किमित्याह—‘उत्पज्जित्ते’त्ति उत्पद्योत्पद्य निलीयन्ते—विनश्यन्ति, तथा ‘परित्ता’ प्रत्येकं शरीराः, अनपेक्षितातीतानागतसन्तानतया वा सङ्घिप्ताः जीवघनाः, अनेन च प्रश्नेन यदुक्तं ‘अणंता राइंदिया’ इत्यादि तस्योत्तरं ह्यचितं, यतोऽनन्तपरीचजीवसम्बन्धात् कालविशेषा अपि अनन्ताः परीचाश्च व्यपदिश्यन्ते, अतो विरोधः परिहृतः स्यात्, अथ लोकमेव स्वरूपत आह—‘से नृणं भूए’त्ति ४ जीवघना उत्पद्य निलीयन्ते स-

लोको भूतः सञ्ज्ञतो वा भवनधर्मयोगात्, स नातुत्पत्तिकोऽपि सात् यथा नयगतेनाकाशमत आह-उत्पन्नः, एवंविधश्च अनश्वरोऽपि
 विगतः; स नानन्वयोऽपि किल सात् अत आह-परिणतः-पर्यायान्तराण्यापन्नो, नतु
 सात् यथा विश्वशितघटाभाव इत्यत आह-विगतः; स नानन्वयोऽपि किल सात् अत आह-परिणतः-पर्यायान्तराण्यापन्नो, नतु
 निरन्वयनाशेन नष्टः; अथ कथमयमेवंविधो निश्चीयते इत्याह-‘अजीवेहि’ति अजीवैः-पुद्गलादिभिः सत्तां विभ्रञ्जिरूपधर्माने-
 विगच्छद्भिः परिणमद्भिश्च लोकानन्यभूतैर्लोकयते-निश्चीयते प्रलोकयते-प्रकर्षेण निश्चीयते भूतादिधर्मकोऽयमिति, अत एव यथा-
 र्थनामाऽसाविति दर्शयन्नाह-‘जे लोकए से लोए’ति यो लोकयते प्रमाणेन स लोकः-लोकशब्दवाच्यः साविति, एवं लोक-
 स्वरूपाभिधायकपार्थजिनवननरासारणेन खवननं भगवान् समर्पितवानिति, ‘पञ्चभिजाणांति’त्ति प्रत्यभिजानते सर्वज्ञमिति, ॥
 अन्तरं ‘देवलोएसु उववणा’ इत्युक्तमतो देवलोकप्ररूपणसूत्रम्, ‘कइविद्याण’(सू. २२६)मित्यादि ॥ पञ्चमशते नचम उपदेशकः ॥
 अथ नन्द्रं सप्तदशमं दशमोपदेशकाह, तस्य चेदं सूत्रम्, ‘तेणं कालेण(सू. २२७)मित्यादि, एतच्चन्द्राभिलाषेण पञ्चमशतप्रथमो-
 पदेशकवचनेयमिति ॥ पञ्चमशते वचनमः ॥ समाप्तं पञ्चमशतमिति ॥

विशिष्टकर्मक्षयः, अनयोश्चान्योऽन्याविनाभूतत्वाविर्भायनाय 'जे महाणिज्जरे' इति प्रत्यावर्त्तनमित्येकः प्रश्नः, तथा महावेदनस्य चाल्पवेदनस्य च मध्ये स श्रेयान् यः प्रशस्तनिर्जराकः—कल्याणानुबन्धनिर्जर इत्येष द्वितीयः प्रश्नः, हन्तेत्याद्युत्तरं, प्रथमप्रश्नोत्तरे महावीरो महोपसर्गकाले ज्ञातं, द्वितीयस्यापि स एवोपसर्गानुपसर्गविस्थायामिति, यो महावेदनः स महानिर्जर इति यदुक्तं तत्र व्यभिचारं शङ्कमान आह—'छट्सत्तमासु णं'ति, 'दुधो यतराए'त्ति दुष्करतरथावनप्रक्रियं दुवामतराए—दुर्वाभ्यतरकं दुस्त्या-ज्यतरकलङ्कं, दुपरिकम्भतराए—कष्टकर्त्तव्यतेजोजननभङ्गकरणादिप्रक्रियं, अनेन विशेषणत्रयेणापि दुर्विशोध्यमित्युक्तं 'गाढीक-याइ'ति आत्मप्रदेशैः सह गाढबद्धानि, सणद्धत्रगाढबद्ध्वचीकलापवत् 'चिक्कणीकयाइ' ब्रह्मकर्मस्कन्धानां सरसतया मिथो-गाढसम्बन्धकरणतो दुर्भेदीकृतानि मृत्पिण्डवत्, 'सिलिड्डीकयाइ' श्लिष्टीकृतानि निधत्तानि—सूत्रबद्धाग्निमतम्लोहशलाकाकलापवत्, 'खिलीभूयाइ' खिलीभूतानि अनुभूतिव्यतिरिक्तोपायान्तरेण क्षपयितुमशक्यानि, निकाचितानीत्यर्थः, विशेषणचतुष्टयेनाप्यनेन दुर्विशोध्यानि स्युस्ततः 'संपगाढं'ति सम्प्रगाढां अतिदुःसहां 'णो महापज्जवसाणा भवन्ति' अनेन महानिर्जराया अभाव-स्य निर्वाणामावलक्षणस्युक्तं फलमिति नाप्रस्तुतत्वस्य शङ्कनीयमीति, तदेवं यो महावेदनः स महानिर्जर इति विशिष्टजीवापेक्ष-मवगन्तव्यं, न पुनर्मारकादिक्लिष्टकर्मजीवापेक्षं, यदपि यो महानिर्जरः स महावेदन इत्युक्तं तदपि प्रायिकं, यतः स्यादयोगी महा-निर्जरो महावेदनस्तु भजनयेति, 'अहिगरणि'त्ति अधिकरणी यत्र लोहकारा अयोधनेन लोहानि कुट्टयन्ति, 'आउडेमाणे'त्ति आकुट्टयन् 'सदेणं'ति अयोधनघातप्रभवेण धूनिना पुरुषहुंङ्कितरूपेण वा 'घोसेणं'ति तस्यैवानुनादेन 'परम्पराघाएणं'ति परम्परा-निरन्तरता तस्माधान्ये घातः—ताडनं परम्पराघातस्तेन, उपर्युपरिघातेनेति, 'अहाबायरे'त्ति स्थूलप्रकारान् 'सुधोयत-

राण'त्ति अनेन सुविशोध्यं स्यादिति 'अह्नावायराइ'ति स्थूलतरस्कन्धानि, असारणीत्यर्थः, 'सिद्धिलीक्याइ'ति श्लथीकृतानि, मन्दविपाकीकृतानि, 'निद्रियाइं कयाइं'ति निस्सत्ताकानि कृतानि 'धिपरिणागिमियाइं' विपरिणामं नीतानि स्थितिसघातादिभिः, 'कम्मकरणे'त्ति कम्मविपयं करणं, जीववीर्यं तानि क्षिप्रमेव विघ्नस्तानि स्युरिति, एभिर्विशेषैः सुविशोध्यानि इत्युक्तं स्यात्, 'कम्मकरणे'त्ति कदाचिदसातां 'महाविद्यणे'त्ति (*३८)

अथ द्वितीयः—आहुरोद्देशकः, (सू. २३१) स च प्रज्ञापनायामिव दृश्यः, स चायं—नेरइया.णं भंते! किं सच्चिदाहारा अचि-
बन्धनसङ्कमादिनिमित्तभूतं कर्मकरणं 'वेमायाण'त्ति विविधमात्रया कदाचित् सातां कदाचिदसातां 'महाविद्यणे'त्ति (*३८)

सद्ग्रहाया गतार्थी ॥ पृष्ठशते प्रथम उद्देशकः ॥

अथ द्वितीयः—आहुरोद्देशकः, (सू. २३१) स च प्रज्ञापनायामिव दृश्यः, स चायं—नेरइया.णं भंते! किं सच्चिदाहारा अचि-
बन्धनसङ्कमादिनिमित्तभूतं कर्मकरणं 'वेमायाण'त्ति विविधमात्रया कदाचित् सातां कदाचिदसातां 'महाविद्यणे'त्ति (*३८)

चाहारा मीसाहारा ?, गोयमा ! नो सच्चिदाहारा, अचिचाहारा, नो मीसाहारा'इत्यादि ॥ पृष्ठशते द्वितीय उद्देशकः ॥

सद्ग्रहाया गतार्थी ॥ पृष्ठशते प्रथम उद्देशकः ॥

अथ द्वितीयः—आहुरोद्देशकः, (सू. २३१) स च प्रज्ञापनायामिव दृश्यः, स चायं—नेरइया.णं भंते! किं सच्चिदाहारा अचि-
बन्धनसङ्कमादिनिमित्तभूतं कर्मकरणं 'वेमायाण'त्ति विविधमात्रया कदाचित् सातां कदाचिदसातां 'महाविद्यणे'त्ति (*३८)

चाहारा मीसाहारा ?, गोयमा ! नो सच्चिदाहारा, अचिचाहारा, नो मीसाहारा'इत्यादि ॥ पृष्ठशते द्वितीय उद्देशकः ॥

सद्ग्रहाया गतार्थी ॥ पृष्ठशते प्रथम उद्देशकः ॥

अथ द्वितीयः—आहुरोद्देशकः, (सू. २३१) स च प्रज्ञापनायामिव दृश्यः, स चायं—नेरइया.णं भंते! किं सच्चिदाहारा अचि-
बन्धनसङ्कमादिनिमित्तभूतं कर्मकरणं 'वेमायाण'त्ति विविधमात्रया कदाचित् सातां कदाचिदसातां 'महाविद्यणे'त्ति (*३८)

चाहारा मीसाहारा ?, गोयमा ! नो सच्चिदाहारा, अचिचाहारा, नो मीसाहारा'इत्यादि ॥ पृष्ठशते द्वितीय उद्देशकः ॥

सद्ग्रहाया गतार्थी ॥ पृष्ठशते प्रथम उद्देशकः ॥

ओ'त्ति सर्वतः—सर्वासु दिक्षु सर्वान् वा जीवप्रदेशानाश्रित्य बध्यन्ते—चीयन्ते बन्धनतः, उपचीयन्ते—निषेकरचनतः, अथवा बध्यन्ते बन्धनतः चीयन्ते निधत्ततः उपचीयन्ते निकाचनतः, सदा—सर्वदा समितं—सततं, 'तस्स आय'त्ति यस्य जीवस्य पुद्गला बध्यन्ते तस्यात्मा—बाह्यात्मा, शरीरमित्यर्थः, 'अणिट्टत्ताए' इच्छाया अविषयतया 'अकंतत्ताए' असुंदरतया 'अप्पियत्ताए' अप्रेमहेतुतया 'असुभत्ताए' अमङ्गलतया 'अमणुन्नत्ताए' न मनसा—भावतो ज्ञायते सुन्दरोऽयमित्यमनोऽज्ञस्तद्भावस्तत्ता तथा 'अमणामत्ताए' न मनसा अम्यते—गम्यते संसरणतोऽमनोऽमस्तद्भावस्तत्ता तथा 'अणिच्छियत्ताए' अनीप्सिततया—प्राप्तुमवाञ्छितत्वेन 'अहिञ्जियत्ताए' भिध्या—लोभः, सा सञ्जाता यत्र स मिध्यितो न मिध्यितः अभिध्यितस्तद्भावस्तत्ता तथा 'अहत्ताए' जयन्यतया, 'नो उड्डुत्ताए' न सुख्यतया 'अहयस्स'त्ति अपरिश्रुक्तस्य 'धोयस्स' नीरधीतस्य तंतुवायस्य तत्रात्तु विवेमादेरपनीतमात्रस्य 'बज्झंती' त्यादिना पदत्रयेणेह वस्त्रस्य पुद्गलानां च यथोत्तरं सम्बन्धप्रकर्ष उक्तः, 'भिद्दंति'त्ति प्राक्तनसम्बन्धविशेषत्यागात् छिजंति—विशेषतः, विद्धस्संति ततोऽधःपातात्, परिविद्धस्संति, विशेषतया पातात्, 'जल्लियस्स' जल्लितस्य—यानगलनधम्मोपेतमलयुक्तस्य 'पंकियस्स' पङ्कितस्य—आद्रमलोपेतस्य 'मइलियस्स' मलिनस्य—कठिनमलयुक्तस्य 'परिकम्मिज्जमाणस्स' क्रियमाणशोधनार्थोपक्रमस्य ॥ 'वत्थस्सत्ति (सू० २३३) वस्त्रस्य द्वारे 'पओगसा वीससा' छांदसत्त्वात् प्रयोगेण—पुरुषव्यापारेण विससा—स्वभावेन, 'जीवाणं कम्मोवचए पओगसा नो वीससा, प्रयोगेणैव, अन्यथा अयोगस्यापि बन्धप्रसङ्गः, सादिद्वारे 'इरियावहियबंधगस्स'त्ति (सू० २३४) ईर्यापथो—गमनमार्गस्तत्र भवमैर्यापथिकं—केवलयोगप्रत्ययं कर्म तदन्वयकस्य, उपशान्तमोहस्य क्षीणमोहस्य सयोगिकेवलिनश्चेति भावः, ईर्यापथिककर्मणो हि अबद्धपूर्वस्य बन्धनात् सादित्वं, अयो-

ग्यवस्थायां श्रेणिप्रतिपाते वा अवन्धनात् सपर्यवसितत्वं, 'गङ्गरागई पङ्कच्च' नारकादिगतिगमनमाश्रित्य सादिकः, आगमनमाश्रित्य सपर्यवसितः; 'सिद्धगङ्'त्ति 'साह्या अपञ्जवसिया' इहाक्षेपपरिहारावेवं-साई अपञ्जवसिया सिद्धा न य नामतीयकालम्मि। आसि कयाइवि सुण्णा, सिद्धी सिद्धेहिं सिद्धते ॥१॥ सव्वं साइसीरं, नय नामादिमयदेहसब्भावो । कालाणाइरणओ, जहा व राई-दियाईणं ॥२॥ सव्वो साई सिद्धो, न यादिमो विज्जई तथा तं च । सिद्धी सिद्धा य सया, निहिद्धा रोहपुच्छाए ॥३॥त्ति, 'तं च'त्ति तच्च सिद्धानादित्वमिष्यते, यतः- 'सिद्धी सिद्धां चे'त्ति 'भवसिद्धिकानां भव्यत्वलब्धिः सिद्धत्वेऽयैतीतिकृत्वा अनादिकाः सपर्यवसितां वेति, कर्मस्थितिद्वारे 'तिन्नि चांससहस्साइं अबाहां, अवाहूणिय'त्ति (ब० २३५) 'बाधु लोडने', बाधत इति बाधा-कर्मण उदयः; न बाधा अबाधा, कर्मणो बन्धस्योदयस्य चान्तरं, अबाधया उक्तलक्षणया उक्तिका अबाधोनिका कर्म-स्थितिः-कर्मविस्थानकालः उक्तलक्षणः कर्मनिपेकः स्यात्, तत्र कर्मनिपेको नाम 'कर्मदलिकानुभवनाथो' रचनाविशेषः, तत्र च प्रथमसमये बहुकं निपिंचति-अनुभवति, द्वितीयसमये विशेषीनेव यावदुत्कृष्टस्थितिकं कर्मदलिकं ताव-द्विशेषीनें २ निपिञ्चति, तथा चोक्तम्- "मोत्तूण सगमचाहं पढमाइं ठिईइं बहुतरं दव्वं । सेसे विसेसहीणं जाबुक्कोसंति सव्वासिं ॥१॥" इदमुक्तं स्यात्-बद्धमपि ज्ञानावरणकर्म त्रीणि वर्षसहस्राणि यावदवैधमानमास्ते, ततस्तन्नूनोऽनुभवनकालस्तस्य, स च वर्ष-सहस्रत्रयन्नूनिशत्सागरोपमकोटाकोटीमान इति, एवमन्यकर्मस्वप्नबाधाकालो व्याख्येयः; नत्रमायुपि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमणि निपेकः पूर्वकोटीत्रिभागश्च अबाधाकाल इति, 'वेयणिज्जेणं जहण्णेणं दो समय'त्ति केवलं काययोगप्रत्ययबन्धापेक्षया वेदनीयं द्विसमयस्थितिकं स्यात्, एकत्र बध्यते द्वितीये वेद्यते, यच्चोच्यते 'वेयणियस्स जहण्णा वारस नामगोयाणं अट्ट उ मुहुत्त'त्ति, तदु

सकषायस्थितिवन्धमाश्रित्य वेदितव्यमिति । स्त्रीद्वारे 'नाणावरणिजं कम्मं किं इत्थी बंधइ' (सू० २३६) इत्यादि प्रश्नः, तत्र न स्त्री न पुरुषो न नपुंसको वेदोदयरहितः, स च निवृत्तिबादरसंपरायप्रभृतिगुणस्थानवर्ती स्यात्, तत्र चानिवृत्तिबादरसम्परायद्वक्ष्यसम्परायौ ज्ञानावरणीयस्य बन्धकौ सप्तविषड्विविधबन्धकत्वात्, उपशान्तमोहादिकस्त्वबन्धकः, एकविधबन्धकत्वाद्, अत उक्तं-स्याद् वध्नाति स्यान्न वध्नाति, 'आउगं णं भंते'ति इत्यादि प्रश्नः, तत्र ह्यादित्रयमायुः स्याद् वध्नाति स्यान्न वध्नाति, बन्धकाले वध्नाति अबन्धकाले न वध्नाति, आयुषः सकृदेवैकत्र भवे वन्धात्, निवृत्तह्यादिवेदस्तु न वध्नाति, निवृत्तिबादरसम्परायादिगुणस्थानकेष्वायुर्वन्धस्य व्यञ्जिन्नत्वात्, संयतंद्वारे 'संजए सिंय'ति संयतः आद्यसंयमचतुष्टयवृत्तिज्ञानावरणं वधीयात्, यथाख्यातसंयमसंयतस्तूपशान्तमोहादिर्न वध्नाति, अत उक्तं-स्याद् वध्नाति स्यान्न वध्नाति, असंयतो-मिथ्यादृक्प्रभुत्वः, संयतासंयतस्तु देशविरतः, तौ च वधीतः, निषिद्धसंयमादिभावस्तु सिद्धः, स च न वध्नाति, हेत्वभावादिति, 'आउगं हेड्डिळा तिन्नि भयणाए'ति संयतोऽसंयतः संयतासंयतश्चैत्रयोऽपि आयुर्वन्धकाले आयुर्वध्नन्ति अन्यदा नेति भजनयेत्युक्तं, 'उवरि'ति संयतादिषूपरितनः सिद्धः, स च न वध्नात्यायुः। सम्यग्दृष्टिद्वारे सम्यग्दृष्टिर्वीतरागः तदितरश्च स्यात्, तत्र वीतरागो ज्ञानावरणं न वध्नाति, एकविधबन्धकत्वात्, इतरश्चावीतरागो वध्नातीति स्यादित्युक्तं, मिथ्यादृग्मिश्रदृष्टी तु वधीत एव इति, 'आउए हेड्डिळा दो भयणाए'ति सम्यग्मिथ्यादृष्टी तु आयुः स्याद् वधीत इत्यर्थः, तथाहि-सम्यग्दृष्टिपूर्वकरणादिरायुर्न वध्नाति, इतरस्तु आयुर्वन्धकाले तद् वध्नाति अन्यदा तु न वध्नाति, एवं मिथ्यादृष्टिरपि, 'सम्मामिच्छदिड्ढि'ति मिश्रदृष्टिस्त्वयुर्न वध्नात्येव, तद्बन्धाध्यवसायस्थानाभावादिति, 'मीसा न रागदोसो' इति मिश्रगुणस्थानकलक्षणेन कामर्मग्रथिकेन 'न सम्ममीसो कुणइ

काल'मिति वचसा आयुर्न बध्नात्येव, संज्ञिद्वारे 'सञ्ज्ञी सिय'त्ति संज्ञी-मनःपर्याप्तियुक्तः, स च यदि वीतरागस्तदा ज्ञानाव-
रणं न बध्नाति यदि पुनरितरस्तदा बध्नाति ततः स्यादित्युक्तं, 'असण्णी बंधइ'त्ति मनःपर्याप्तिकलो वध्नात्येव, 'नोसञ्ज्ञीनो-
असञ्ज्ञी' केवली सिद्धश्च न बध्नाति, हेत्वभावात्, 'वेयणिज्जं हेड्डिछा दो बंधंति' संज्ञी असंज्ञी च द्वौ वेदनीयं बध्नीतः, अयो-
गिसिद्धवर्जानां तद्वन्धकत्वात्, 'उचरिह्हे भयणाए'त्ति उपरितनो नोसंज्ञीनोअसंज्ञी च, स च सयोगायोगकेवली सिद्धश्च,
तत्र यदि सयोगकेवली तदा वेदनीयं बध्नाति, यदि पुनरयोगकेवली सिद्धो वा तदा न बध्नाति, अतो भजनयेत्युक्तं, 'आउगं
हेड्डिछा दो भयणाए'त्ति संज्ञी असंज्ञी च द्वौ स्याद् बध्नीतः आयुःकर्म स्यात् बध्नीत, कथं?, बन्धकाले बध्नीतः, अबन्धकाले न,
अन्तर्बुद्धीमेव तद्वन्धात्, 'उचरिह्हेो ण बंधइ'त्ति केवली सिद्धश्चायुर्न बध्नातीति । भवसिद्धिकद्वारे भवसिद्धिको यो वीतरागस्स
न बध्नाति ज्ञानावरणं तदन्यस्तु भव्यो बध्नातीति भजनयेत्युक्तं, 'नोभवसिद्धिएनोअभवसिद्धिए'त्ति सिद्धः, स च न
बध्नाति 'आउगं हेड्डिछा दो भयणाए'त्ति भव्योऽभव्यश्चायुर्वन्धकाले बध्नीतः अन्यदा तु न बध्नीत इत्यतो भजनयेत्युक्तं 'उच-
रिह्हे ण'त्ति सिद्धो न बध्नाति । दर्शनद्वारे 'हेड्डिछा तिन्नि भयणाए'त्ति चक्षुरचक्षुर्वधिदर्शनिनो यदि छबस्यवीतरागास्तदा न
ज्ञानावरणं बध्नन्ति, वेदनीयस्यैव बन्धकत्वात् तेषां, सरागास्तु बध्नन्ति, अतो भजनयेत्युक्तं, 'उचरिह्हे ण बंधइ'त्ति केवलदर्शनी
भवस्यः सिद्धो वा न बध्नाति, हेत्वभावात् । 'वेयणिज्जं हेड्डिछा तिन्नि बंधंति' आद्यास्ययो दर्शनिनः छबस्यवीतरागाः सरागाश्च
वेदनीयं बध्नन्त्येव, 'केवलदंसण्णी भयणाए'त्ति केवलदर्शनी सयोगकेवली बध्नाति, अयोगकेवली सिद्धश्च न बध्नीयात्, अतो
भजनयेत्युक्तं । पर्याप्तकद्वारे 'पज्जत्ताए भयणाए'त्ति पर्याप्तको वीतरागः सरागश्च, तत्र वीतरागो ज्ञानावरणं न बध्नाति, सरागस्तु

बन्धीयादिति भजना, 'नो पञ्चत्त०'त्ति सिद्धो न वध्नाति, 'आउगं हेड्डिछा दो भयणाए'त्ति पर्याप्तकोऽपर्याप्तको वा आयु-
स्रद्धन्धकाले बन्धीतान्यदा नेति विकल्पः, 'उचरिहे'त्ति सिद्धो न वध्नाति । भाषकद्वारे 'दोन्नि भयणाए'त्ति भाषको-भाषाल-
न्धिमान् तदन्यस्त्वभाषकः, तत्र भाषको वीतरागो ज्ञानावरणं न वध्नाति, सरागस्तु बन्धीयात्, अभाषकस्त्वयोगी सिद्धश्च न वध्नाति
पृथिव्यादयो विग्रहगत्यापन्नाश्च वध्न्तीति 'दोवि भयणाए' इत्युक्तं, वेयणिजं 'भासए बंधइ'त्ति संयोग्यवसानस्यापि भाष-
कस्य सद्देदनीयबन्धकत्वात् 'अभासए भयणाए'त्ति अभाषकस्त्वयोगी सिद्धश्च न वध्नाति, पृथिव्यादिकस्तु वध्नातीति भजना ।
परीत्तद्वारे 'परित्ते भयणाए'त्ति परीतः-प्रत्येकशरीरोऽल्पसंसारो वा, स च वीतरागोऽपि स्यात्, न चासौ ज्ञानावरणीयं वध्नाति,
सरागपरीत्तस्तु वध्नाति इति भजना, 'अपरित्ते बंधइ'त्ति अपरित्तः-साधारणकायोजनन्तसंसारो वा, स च वध्नाति, 'नोपरित्ते
नोअपरित्ते'त्ति सिद्धो न वध्नाति 'आउयं अपरित्तोऽवि भयणाए' प्रत्येकशरीरादिरायुर्वन्धकाल एव वध्नाति आयुः, न
तु सर्वदा ततो भजनेति, सिद्धस्तु न वध्नात्येव, अत आह-'नो परित्ते' इत्यादि । ज्ञानद्वारे 'हेड्डिछा चत्तारि भयणाए'त्ति
आम्निबोधिकज्ञानिप्रमृतयश्चत्वारो ज्ञानिनो ज्ञानावरणं वध्न्ति सरागावस्थायां न वध्न्तीति भजना, 'वेय-
णिजं हेड्डिछा चत्तारि बंधति' वीतरागणामपि छद्मस्थानां वेदनीयस्य बन्धकत्वात्, 'केवलणाणी भयणाए'त्ति सयोगि-
केवलिनां वेदनीयस्य बन्धनाद् अयोगिनां सिद्धानां चावन्धनाद् भजनेति । योगद्वारे 'हेड्डिछा तिन्नि भयणाए'त्ति मनोवा-
क्काययोगिनो ये उपशान्तमोहक्षीणमोहसयोगिकेवलिनस्ते ज्ञानावरणं न वध्न्ति, तदन्ये तु वध्न्तीति भजना, 'अयोगी न बंध-
इ'त्ति अयोगी-अयोगिकेवली सिद्धश्च न वध्नाति, 'वेयणिजं हेड्डिछा बंधति' मनोयोग्यादयो वध्न्ति, सयोगानां वेदनीयस्य

बन्धकत्वात्, 'अजोगी ण बंधइ'त्ति अयोगिनः सर्वकर्मणामबन्धकत्वादिति । उपयोगद्वारे 'अट्टसुवि भयणाए'त्ति साकारानाकाराबुपयोगौ सयोगानामयोगानां च स्यातां, तत्र सयोगा ज्ञानावरणादिप्रकृतीर्थथायोगं बध्नन्ति अयोगास्तु नेति भजना । आहारकद्वारे 'दोऽवि भयणाए'त्ति आहारको वीतरागोऽपि स्यात्, न चासौ ज्ञानावरणं बध्नाति, सरागस्तु बध्नाति, इति भजनया आहारको बध्नाति, तथा अनाहारकः केवली विग्रहगत्यापन्नश्च स्यात्, तत्र केवली न बध्नाति, इतरस्तु बध्नाति, इत्यनाहारको भजनया उक्तः, 'वेयणिज्जं आहारए बंधइ'त्ति अयोगवर्जानां सर्वेषां वेदनीयस्य बन्धकत्वात्, 'अणाहारए भयणाए'त्ति अनाहारको विग्रहगत्यापन्नः समुद्घातगतकेवली च बध्नाति, अयोगी सिद्धश्च न बध्नाति इति भजना, 'आउयं आहारए भयणाए'त्ति आयुर्बन्धकाल एवायुषो बन्धनात् अन्यदा त्वबन्धनात् भजनेति, 'अणाहारए ण बंधइ'त्ति विग्रहगत्यापन्नानामप्यायुषोऽबन्धनादिति । ब्रह्मद्वारे 'बायरे भयणा' वीतरागवादराणां ज्ञानावरणाबन्धकत्वात् सरागवादराणां च बन्धकत्वात् तद्भजनेति, सिद्धस्य पुनरबन्धकत्वादाह—'नो सुहुमे'इत्यादि, 'आउए सुहुमे बायरे भयणाए'त्ति बन्धकाले बन्धनादन्यदा त्वबन्धनात् भजनेति । चरमद्वारे 'अट्टविह भयणाए'त्ति इह यस्य चरमो भवो भविष्यति स चरमः, यस्य तु नासौ भविष्यत्यसौ अचरमः, सिद्धथाचरमः, तस्य चरमभवाभावात्, तत्र चरमो यथायोगमपि बध्नाति, अयोगित्वे तु नेत्येवं भजना, अचरमस्तु संसारी अप्यापि बधीयात्, सिद्धस्तु नेत्येवं भजनेति । अथाल्पबहुत्वद्वारं तत्र—'इत्थिवेयगा संखेज्जगुण'त्ति (सू. २३७) यतो देवनरतिर्यक्पुरुषेभ्यः स्त्रियः क्रमशो द्वात्रिंशत्सप्तविंशतिरूपधिकाः स्युरिति, 'अवेयगा अणंतगुण'त्ति अनिष्टचित्तादरसम्परायादयः सिद्धाथावेदाः अतस्तेऽनन्तत्वात् स्त्रीवेदेभ्योऽनन्तगुणाः स्युरिति, नपुंसगवेयगा 'अणंतगुण'त्ति अनन्तकार्यिकानां सिद्धे-

भ्योऽनन्तगुणानामिहं गणनादिति, 'एएसिं सन्वेसिं'ति एतेषां पूर्वोक्तानां संयतादीनां चतुर्दशद्वाराणां तद्गतभेदापेक्षया अल्प-
बहुत्वमुच्चारयितव्यं, तद्यथा—एएसिं णं भंते ! संजयाणं असंजयाणं संजयासंजयाणं नोसंजयनोअसंजयनोसंजयासंजयाणं कयरे
कयरेहिंतो अप्पा वा ४ ?, गोयमा ! सन्वत्थोवा संजया संजयासंजया असंखेज्जगुणा नोसंजयानोअसंजयानोसंजयासंजया अणं-
तगुणाइत्यादि प्रज्ञापनानुसारेण वाच्यं, यात्रच्चरमाधल्पवहुत्वं, एतदेवाह 'सन्वत्थोवा जीवा अचरिमे'त्यादि; अत्राचरिमा
अभव्या; चरमाश्च ये भव्याश्चरमभवं प्राप्स्यंति, सेत्स्यन्तीत्यर्थः; ते चाचरमेभ्योऽनन्तगुणाः; यस्मादभव्येभ्यः सिद्धा अनन्तगुणा
मणिताः; यावन्तश्च सिद्धास्तावन्त एव चरमाः; यस्माद्यावन्तस्सिद्धा अतीताद्धायां तावन्त एव सेत्स्यन्त्यनागताद्धायामिति ॥ षष्ठशते
तृतीयोद्देशकविवरणम् ॥

अनन्तरोद्देशके जीवा निरूपिताः; तानेव भङ्गान्तरेण चतुर्थोद्देशकेऽपि निरूपयन्नाह—'जीवे ण'मित्यादि (सू. २३८) 'कालाएसे-
ण'ति कालप्रकारेण कालमाश्रित्येत्यर्थः; 'सपएसे'त्ति सविभागः 'नियमा सपएस'त्ति अनादित्वेन जीवस्यानन्तसमयस्थिति-
कत्वात् सप्रदेशता, यो ह्येकसमयस्थितिकः सोऽप्रदेशः द्वयादिसमयस्थितिकस्तु सप्रदेशः; इह चानया गाथया भावना कार्या; 'जो
जस्स पढमसमए चट्टइ भावस्स सो य अपएसो । अन्नंमि वट्टमाणे कालाएसेण सपएसो (सू. २३८) ॥१॥ नारकस्तु यः प्रथमसम-
योत्पन्नः सोऽप्रदेशः द्वयादिसमयोत्पन्नः स सप्रदेशः अत उक्तम्—'सिय सपएसे सिय अपएसे' एष एकत्वेन जीवादिः सिद्धा-
वसानः षड्विंशतिदण्डकः कालसप्रदेशत्वादिना चिन्तितो, अधायमेव तथैव पृथक्त्वेन चिन्त्यते 'सन्वेऽवि ताव होज्ज सप-
एस'त्ति उपपातविरहकाले असङ्ख्यातानां पूर्वोत्पन्नानां भावात् सप्रदेशाः सर्वेऽपि भवेयुः; तथा पूर्वोत्पन्नेषु मध्ये यदैकोऽन्यो

नारक उत्पद्यते तदा तस्य प्रथमसमयोत्पन्नत्वेन अग्रदेशत्वाच्छेषाणां च द्वयादिसमयोत्पन्नत्वेन सप्रदेशत्वादुच्यते—सपएसां य अप-
 एसे य'त्ति, एवं यदा बहव उत्पद्यमानाः स्युस्तदोच्यते—सपएसा अपएसा यत्ति, उत्पद्यन्ते चैकैकादयो नारकाः, यदाह—“एगो
 व दो व तिन्रि व संखसंखा व एगसमंणं । उवज्जेतेवइया उव्वहंतावि एमेव ॥१॥” ‘पुढविकाइया णं’ति एकेन्द्रियाणां
 पूर्वोत्पन्नानां उत्पद्यमानानां च बहूनां सम्भावात् ‘सपएसा अपएसावि’त्ति इत्युच्यते । ‘सेसा जहा नेरइय’त्ति यथा नारका अभि-
 लापत्रयेणोक्तास्तथा शेषा द्वीन्द्रियादयः सिद्धान्नसाना वाच्याः, सर्वेषामेषां विरहसम्भवादेकाद्युत्पत्त्येति, एवमाहारकानाहारकशब्द-
 विशेषितावेतावैकत्वपृथक्त्वदण्डकौ चिन्त्यौ, चिन्तनक्रमश्चायं—आहारए णं भंते ! जीवे कालाएसेणं किं सपएसे अपएसे ?, गो !
 सिय सप० सिय अपएसे’इत्यादि स्वधिया वाच्यं, तत्र यदा विग्रहे केवलिसमुद्घाते वाऽनाहारको भूत्वा पुनराहारकत्वं प्रतिपद्यते
 तदा तत्प्रथमसमयेऽग्रदेशो द्वितीयादिषु सप्रदेश उच्यते अतः ‘सिय सपएसे सिय अपएसे’त्ति, एवमेकत्वे सर्वेष्वपि सादिभावेषु,
 अनादिभावेषु तु नियमा सपएसेति वाच्यः, पृथक्त्वदण्डके त्वेवमभिलापो दृश्य—‘आहारया णं भंते ! जीवा कालाएसेणं किं सप-
 एसा अपएसा ?, गो ! सपएसावि अपएसावि’त्ति, तत्र बहूनामाहारकत्वेनावस्थितानां भावात् सप्रदेशत्वं, तथा बहूनां विग्रहग-
 तेरनन्तरं प्रथमसमये आहारकत्वसम्भवात्प्रदेशत्वमप्याहारकाणां लभ्यते इति सप्रदेशा अपएसा अपएसा ?, गो ! सन्वेऽवि ताव
 ध्येयाः, नारकादयः पुनर्विकल्पत्रयेण वाच्याः, तथा ‘आहारया णं भंते ! नेरइया किं सपएसा अपएसा ?, गो ! सन्वेऽवि ताव
 होज सपएसा, अहंतां सपएसा य अपएसे य, अहवा सपएसा य अपएसा य’ एतदेवाह—‘आहारगाणं जीवेगिंदियवज्जो तिय-
 भंगो’त्ति जीवपदमेकेन्द्रियपदपञ्चकं च वर्जयित्वा त्रिकरूपो भङ्गत्रयं वाच्यमित्यर्थः, सिद्धपदं त्विह न वाच्यं, तेषा-

श्रीभग०
लघुश्रुतौ

मनाहारकत्वात्, अनाहारकदण्डकद्वयमप्येवमनुसरणीयं, तच्चानाहारको विग्रहगत्यापन्नः समुद्धातगतकेवली अयोगी सिद्धो वा स्यात्, स चानाहारकत्वप्रथमसंयेश्च, द्वितीयादिषु तु सप्रदेशत्वेन स्यात् सप्रदेश इत्याहुच्यते, पृथक्त्वदण्डके विशेषमाह- 'अणाहारगा णं'ति जीवनेकोन्द्रियांश्च वर्जयन्तीति जीवैकेन्द्रियवर्जाः, तान् वर्जयित्वेत्यर्थः, जीवपदे एकेन्द्रियपदे च सप- एसा अपएसा इत्येवमेक एव भङ्गः, बहूनां विग्रहगत्यापन्नानां सप्रदेशानामप्रदेशानां च लाभात्, नारकादीनां द्वीन्द्रियादीनां चाल्पतराणामुत्पादः, तत्र चैकद्वयादीनामनाहारकाणां भावात् षड्भङ्गिकासम्भनः, तत्र द्वौ बहुवचनान्तौ अन्ये तु चत्वार एकवच- नबहुवचनसंयोगात्, केवलैकवचनभङ्गाविह न स्तः, पृथक्त्वस्याधिकृतत्वादिति, 'सिद्धेहिं तियभंगो'त्ति सप्रदेशपदस्य बहु- वचनान्तस्यैव सम्भवात्, 'भवसिद्धिय अभवसिद्धिय जहा ओहिय'त्ति, अयमर्थः औधिकदण्डकवदेषां प्रत्येकं दण्डकद्वयं, तत्र अभव्यो भव्यो वा जीवो नियमात् सप्रदेशः, नारकादिस्तु सप्रदेशोऽप्रदेशो वा, बहवस्तु जीवाः सप्रदेशा एव, नारकाद्यास्तु त्रिभङ्गवन्तः, एकेन्द्रियास्तु सप्रदेशा अप्रदेशाश्चेत्येकभङ्गा एवेति, सिद्धपदमिह न वाच्यं, सिद्धानां भव्याभव्यविशेषणानुपपत्ते- रिति, 'नोभवसिद्धियनोअभवसिद्धिय'त्ति एतद्विशेषणं जीवादिदण्डकद्वयमध्येयम्, तत्रायमभिलापः—नोभवसिद्धिएनो- अभवसिद्धिए णं भंते ! जीवे सपएसे अपएसे ? इत्यादि, एवं पृथक्त्वदण्डकोऽपि, केवलमिह जीवपदं सिद्धपदं चेति द्वयमेव, नार- कादिपदानां तु नोभव्यो विशेषणस्यानुपपत्तेरिति, इह च पृथक्त्वदण्डके पूर्वोक्तं भङ्गत्रयमेव वाच्यं, अत आह—'जीवसिद्धेहिं तियभंगो'त्ति संक्षिप्तौ दण्डकौ तयोर्द्वितीयदण्डके जीवादिपदेषु भङ्गत्रयं स्याद् अत आह—'सन्नीहिं'ति तत्र संक्षिनो जीवाः कालतः सप्रदेशाः स्थिरोत्पन्नानपेक्ष्य, उत्पादविरहानन्तरं चैकस्योत्पत्तौ तत्प्राथम्ये सप्रदेशाश्चाप्रदेशश्चेति स्यात्, बहूनामुत्पत्ति-

दानि वाच्यानि, अन्येष्वनयोरभावादिति, 'अलेसे'त्ति अलेश्यदण्डकयोर्जीवमनुष्यसिद्धपदान्येवोच्यन्ते, अन्येषामलेश्यत्वस्यासम्भवात्, तत्र जीवसिद्धयोर्भङ्गत्रयं, मनुष्येषु षट् भङ्गाः, अलेश्यतां प्रतिपन्नानां प्रतियोग्याणां चैकादीनां मनुष्याणां सम्भवेन सप्रदेशत्वाप्रदेशत्वयोरेकत्वबहुत्वसम्भवात्, इदमेवाह ॥ 'सम्मदिट्ठीहिं'ति सम्यग्दृष्टिदण्डकयोः सम्यक्त्वप्रतिपत्तिप्रथमसमयेऽप्रदेशत्वं द्वितीयादिषु तु सप्रदेशत्वं, तत्र द्वितीयदण्डके जीवादिपदेषु त्रयो भङ्गाः, विकलेन्द्रियेषु तु षट्, यतस्तेषु सास्वादनसम्यग्दृष्टय एकादयः पूर्वोत्पन्ना उत्पद्यमानाश्च लभ्यन्ते, अतः सप्रदेशत्वाप्रदेशत्वयोरेकत्वबहुत्वसम्भवः, इहैकेन्द्रियपदानि न वाच्यानि, तेषु सम्यक्त्वाभावात्, 'मिच्छदिट्ठीहिं'ति मिथ्यादृष्टिद्वितीयदण्डके जीवादिपदेषु त्रयो भङ्गाः, मिथ्यात्वं प्रतिपन्नाः सम्यक्त्वत्रंशेन तत्प्रतिपद्यमानाश्चैकादयः स्युरितिकृत्वा एकेन्द्रियपदेषु सप्रदेशा अप्रदेशाश्चैत्येक एव, तेष्ववस्थितानामुत्पद्यमानानां बहूनां भावात्, इह सिद्धा न वाच्याः, तेषां मिथ्यात्वाभावादिति, 'सम्मभिच्छदिट्ठीहिं'ति सम्यग्मिथ्यादृष्टित्वं प्रतिपन्नकाः प्रतिपद्यमानाश्चैकादयोऽपि स्युरित्यतस्तेषु षट् भङ्गाः स्युः, इहैकेन्द्रियविकलेन्द्रियसिद्धपदानि न वाच्यान्यसम्भवात्, 'संजएहिं'ति संयतेषु-संयतशब्दविशेषितेषु जीवादिपदेषु त्रिकभङ्गः, संयमं प्रतिपन्नानां बहूनां प्रतिपद्यमानानां चैकादीनां भावाद्. इह जीवपदमनुष्यपदे एव वाच्ये, अन्यत्र संयतत्वाभावात्. 'असंजएहिं'ति असंयतद्वितीयदण्डकेऽसंयतत्वं प्रतिपन्नानां बहूनां संयतत्वादिप्रतिपातेन तत्प्रतिपद्यमानानां चैकादीनां सम्भवाद् भङ्गत्रयं, एकेन्द्रियाणां तु प्रागुक्तयुक्त्या सप्रदेशा अप्रदेशाश्चैत्येक एव भङ्गः, इह सिद्धपदं न वाच्यं, असम्भवादिति, 'संजयासंजए'त्ति इह देशविरतिप्रतिपन्नानां संयमादसंयमाद्वा निवृत्त्य तां प्रतिपद्यमानानां चैकादीनां भावाद् भङ्गत्रयम्, इह जीवपञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मनुष्यपदान्येवाद्येयानि, अन्यत्र संयतासंयतत्वाभावादिति, 'नोसंजए'

त्यादौ सैव भावना, नवरमिह जीवसिद्धपदे एव वाच्ये, अत एवोक्तं—‘जीवसिद्धेहिं तियभंगो’। ‘सकसाईहिं’ति सकपायाणां सदावस्थितत्वात् ते सप्रदेशा इत्येको भङ्गः, तथोपशमश्रेणीतः प्रच्यवमानत्वे सकपायत्वं प्रतिपद्यमाना एकादयो लभ्यन्ते, ततः सप्रदेशा अप्रदेशः, सप्रदेशा अप्रदेशाश्चेति अपरं भङ्गकद्वयं, नारकादिषु तु प्रतीतमेव भङ्गत्रयम्, ‘एगिंदिणसु अभंगं’ति भङ्गानामभावोऽभङ्गकं, सप्रदेशा अप्रदेशाश्चेत्येक एव विकल्प इत्यर्थः, बहूनामवस्थितानामुत्पद्यमानानां च तेषु लाभादिति, इह सिद्ध-पदं नाध्येयमकपायित्वात्, ‘कोहकसाईहिं’ति क्रोधकपायिद्वितीयदण्डके जीवपदे पृथिव्यादिपदेषु च सप्रदेशा अप्रदेशाश्चेत्येक एव भङ्गः, शेषेषु त्रयः, ननु सकपायिजीवपदत्रयं कथमिह भङ्गत्रयं न लभ्यते?, उच्यते, इह मानमायालोभेभ्यो निवृत्ताः क्रोधं प्रतिपद्यमाना बहव एव लभ्यन्ते, त्रत्येकं तद्राशीनामनन्तत्वात्, नत्वेकादयो, यथोपशमश्रेणीतः प्रच्यवमानाः सकपायित्वप्रतिपत्तार इति। ‘देवेहिं’ति देवपदेषु त्रयोदशस्यपि पद् भङ्गाः, तेषु क्रोधोदयवतामल्पत्वेनैकत्वे च सप्रदेशाप्रदेशत्वयोः सम्भवात्, ‘माणकसाई’त्ति मानकपायिद्वितीयदण्डकेऽप्येवं भङ्गत्रयं, ‘नेरइयदेवेहिं’ति नारकाणां देवानां च मध्येऽल्पा एव मानमायोदयवन्तः स्युरिति प्राग्बत् पद् भङ्गाः स्युरिति, ‘लोभकसाईहिं’ति एतस्य क्रोधप्रवृत्तवद्भावना, ‘णेरइणहिं’ति नारकाणां लोभोदयवतामल्पत्वात्प्रागुक्ताः पद् भङ्गाः स्युरिति, आह च—‘कोहे माणे माया बोद्धव्वा सुरगणेहिं छ्बभंगा। माणे माया लोभे नेरइणहिं छ्बभंगा ॥१॥’ देवा लोभप्रचुराः नारकाः क्रोधप्रचुरा इति, ‘अकसायिजीव’त्ति अकपायिद्वितीयदण्डके जीवमनुष्यसिद्धपदेषु भङ्गत्रयं, अन्येषामसम्भवादिति। ‘ओहियनाणे’त्ति औषिकज्ञानं मत्यादिभिरविशेषितं, तत्र मत्तिश्रुतज्ञानयोश्च बहुत्वदण्डके जीवादिपदेषु पूर्वोक्ता एव त्रयो भङ्गाः, तत्रौघज्ञानमत्तिश्रुतज्ञानिनां सदाऽवस्थितत्वेन सप्रदेशानां भावात् सप्रदेशा इत्येकः,

तथा मिथ्याज्ञानमात्रान्मत्यादिज्ञानमात्रं मत्यज्ञानान्मतिज्ञानं श्रुताज्ञानात् श्रुतज्ञानं प्रतिपद्यमानानामेकादीनां लाभात् सप्रदेशा
अप्रदेशश्च, तथा सप्रदेशा अप्रदेशाश्चेति द्वितीयः, इत्येवं त्रयमपि, 'विचलिदिष्टिं छब्भंग'त्ति द्विविचतुरिन्द्रियेषु सास्वाद-
नसम्यक्त्वसम्भवेनाभिनिवोधिकारिज्ञानिनामेकादीनां सम्भवात् त एव षड् भङ्गाः, इह यथायोगं पृथिव्यादयः सिद्धाश्च न वाच्याः
असम्भवादिति, 'ओहिणाणे सण'त्ति एवमवध्यादिषु भङ्गत्रयभावना, केवलमवधिदण्डकयोरेकेन्द्रियविकलेन्द्रियाः सिद्धाश्च न
वाच्याः, मनःपर्यायदण्डकयोश्च जीवा मनुष्याश्च वाच्याः, केवलज्ञानदण्डकयोर्जीवमनुष्यसिद्धा वाच्याः, अत एव वाचनान्तरे
दृश्यते 'चिन्नेयं जस्स जं अत्थि'त्ति, 'ओहिण्ण'त्ति सामान्येऽज्ञाने मत्यज्ञानादिभिरविशेषिते मत्यज्ञाने श्रुताज्ञाने
च जीवादिषु त्रिभङ्गी स्यात्, एते हि सदावस्थितत्वात् सप्रदेशा इत्येकः, यदा तु तदन्ये ज्ञानं विमुच्य मत्यज्ञानादितया परिण-
मन्ति तदैकादिसम्भवेन सप्रदेशा अप्रदेशः सप्रदेशा अप्रदेशाश्चेति भङ्गद्वयमित्येवं भङ्गत्रयमपि, पृथिव्यादिषु तु सप्रदेशा अप्र-
देशाश्चेत्येक एव, अत आह—'एगिंदियवज्जो तियभंगो'त्ति इह भङ्गत्रये सिद्धा न वाच्याः, विभङ्गे तु जीवादिषु भङ्गत्रयं,
तद्भावना च मत्यज्ञानादिवत्, केवलमिहैकेन्द्रियविकलेन्द्रियाः सिद्धाश्च न वाच्याः, 'सजोई जहा ओहिण्ण'त्ति सयोगी जीवादि-
दण्डकद्वयेऽपि तथा वाच्यः यथौघिको जीवादिः, स चैवम्-सयोगी जीवो नियमात्सप्रदेशो, नारकादिस्तु सप्रदेशोऽप्रदेशो वा,
ब्रह्मस्तु जीवाः सप्रदेशा एव, नारकाद्यास्तु त्रिभङ्गवन्तः, एकेन्द्रियाः पुनस्तृतीयभङ्गा इति, इह सिद्धपदं नाध्येयं, 'मणजोई'त्ति
मनोयोगिनो योगत्रयवन्तः, संज्ञिनः इत्यर्थः, वाग्योगिन एकेन्द्रियवर्जाः, काययोगिनस्तु सर्वेऽप्येकेन्द्रियादयः, एतेषु जीवादिक-
स्त्रिविधो भङ्गः, तद्भावना च मनोयोग्यादीनामवस्थितत्वे प्रथमः, असनोयोगित्वादित्यागाच्च मनोयोगित्वाद्युत्पादेन अप्रदेशत्व-

लाभेऽन्यद् भङ्गद्वयमिति, नवरं काययोगिनो ये एकेन्द्रियास्तेष्वभङ्गकं, सप्रदेशा अप्रदेशाश्चेत्येक एव भङ्गः, एषु योगत्रयदण्डकेषु जीवादिपदानि यथासम्भवमध्येयानि, सिद्धपदं च न वाच्यमिति, 'अजोगी जहा अलेस'त्ति दण्डकद्वयेऽपि अलेश्यसमनक्तव्यत्वात् तेषां, ततो द्वितीयदण्डकेऽयोगिषु जीवपदसिद्धपदयोर्भङ्गत्रयं, मनुष्येषु च पद्भङ्गीति, 'सागारोचउत्त'त्ति साकारोपयुक्तेषु अनाकारोपयुक्तेषु च नारकादिषु त्रयो भङ्गाः, जीवपदे पृथिव्यादिपदेषु च सप्रदेशा अप्रदेशाश्च एवमेक एव भङ्गः, तत्र चान्यत्रोपयोगादन्यतरगमने प्रथमेतरसग्येष्वप्रदेशत्वसप्रदेशत्वे भावनीये, सिद्धानामेकसमयोपयोगत्वेऽपि साकारस्थेतरस्य चोपयोग्यासकृत्प्राप्त्या सप्रदेशत्वं सकृत्प्राप्त्या चाप्रदेशत्वमवसेयं, एवं चासकृदवाप्तसाकारोपयोगान् बहूनाश्रित्य सप्रदेशा इत्येको भङ्गः, तथा तानेव सकृदवाप्तसाकारोपयोगं चैकमाश्रित्य द्वितीयः, तथा तानेव सकृत्प्राप्तानाकारोपयोगांश्च बहूनाश्रित्य तृतीयः, अनाकारोपयोगे त्वसकृज्जातानाकारोपयोगानाश्रित्य प्रथमः, तानेव सकृत्प्राप्तानाकारोपयोगं चैकमाश्रित्य द्वितीयः, उभयेवासप्यनेकत्वे तृतीयः, 'सवेयगा जहा सकसाधी' इति सवेदानामपि जीवादिपदेषु भङ्गत्रयभावात्, इह च वेदप्रतिपत्तान् बहून् उपशमश्रेणिश्रेणो च वेदप्रतिपद्यमानकानेकादीनाश्रित्य भङ्गत्रयं भावनीयं, 'इत्थि' वेदाद्भावेदान्तरसंस्कान्तौ प्रथमसमयेऽप्रदेशत्वमितरेषु च सप्रदेशत्वमवगम्य भङ्गत्रयं प्राणवत् योज्यं, नपुंसकवेददण्डकयोस्त्वेकेन्द्रियेषु चैको भङ्गः सप्रदेशश्च अप्रदेशाश्चेत्येवंरूपः, प्राणुक्त्युक्तेरेवेति, स्त्रीदण्डकपुरुषदण्डकेषु देवपञ्चेन्द्रियतिर्यग्मनुष्यपदान्येव, नपुंसकदण्डकयोस्तु देववर्जानि वाच्यानि, सिद्धपदं च सर्वेष्वपि न वाच्यमिति, 'अवेयगा जहा अकसाद्'त्ति जीवमनुष्यसिद्धपदेषु भङ्गत्रयमकायिवद्वाच्यमित्यर्थः, 'ससरीरी जहा ओहिय'त्ति औषिकदण्डकवत्, सशरीरिदण्डकयोर्जीवपदे सप्रदेशतैव वाच्या, अनादित्वात् सशरीरत्वस्य, नारकादिषु तु

बहुत्वे भङ्गत्रयमेवेन्द्रियेषु तु तृतीयभङ्ग इति, 'ओरालिय'त्ति औदारिकादिशरीरसत्त्वेषु जीवपदे एकेन्द्रियपदेषु च बहुत्वे तृतीयभङ्ग एव, बहूनां प्रतिपन्नानां प्रतिपद्यमानानां चानुक्षणं लाभात्, शेषेषु भङ्गत्रयं, बहूनां तेषु प्रतिपन्नानां तथौदारिकवैक्रियत्यागेन औदारिकं वैक्रियं च प्रतिपद्यमानानामेकादीनां लाभात्, इहौदारिकदण्डकयोर्नरका देवाश्च न वाच्याः, वैक्रियदण्डकयोस्तु पृथिव्यप्तेजोवनस्पतिविकलेन्द्रिया न वाच्याः, यश्च वैक्रियदण्डके एकेन्द्रियपदे तृतीयभङ्गोऽभिधीयते स वायूनामसङ्ख्यातानां प्रतिसमं वैक्रियकरणमाश्रित्य, तथा यद्यपि पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चो मनुष्याश्च वैक्रियलब्धिमन्तोऽल्पे तथापि भङ्गत्रयवचनसामर्थ्याद्बहूनां वैक्रियावस्थानसम्भवः तथैकादीनां तत्रप्रतिपद्यमानता चावसेया, आहारकशरीरे जीवमनुष्ययोः पद् भङ्गाः पूर्वोक्ता एव, आहारकशरीरिणामल्पत्वात्, शेषजीवानां तु तन्न सम्भवतीति, 'तेयोगे'त्ति तैजसकर्मणशरीरे समाश्रित्य जीवादयस्तथा वाच्याः यथौघिकास्त एव, तत्र च जीवाः सप्रदेशा एव वाच्याः, अनादित्वात्तैजसादिसंयोगस्य, नारकादयस्तु त्रिभङ्गाः, एकेन्द्रियास्तु तृतीयभङ्गाः, एतेषु शरीरादिदण्डकेषु सिद्धपदं नाध्येयमिति, 'असरीरेहिं'ति अशरीरेषु जीवादिपदेषु सप्रदेशतादित्वेन वक्तव्येषु जीवसिद्धपदयोः पूर्वोक्ता त्रिभङ्गी वाच्या, अन्यत्राशरीरत्वस्याभावादिति, 'आहारपञ्जतीए'त्ति इह जीवपदे पृथिव्यादिपदेषु च बहूनामाहारादिपर्याप्तीः प्रतिपन्नानां तदपर्याप्तित्वागेनाहारपर्याप्त्यादिभिः पर्याप्तिभावं गच्छतां बहूनामेव लाभात् सप्रदेशा अप्रदेशाश्चेत्येक एव भङ्गः, शेषेषु त्रयो भङ्गाः, 'भासामर्ण'त्ति इह भाषामनसोः पर्याप्तिर्भाषामनःपर्याप्तिः, भाषामनःपर्याप्त्योस्तु बहुश्रुताभिमतेन केनापि कारणेनैकत्वं विवक्षितं, ततश्च तथा पर्याप्तकाः यथा संज्ञिनस्तथा सप्रदेशादितया वाच्याः, सर्वपदेषु भङ्गत्रयमित्यर्थः, पञ्चेन्द्रियपदान्येवेह वाच्यानि, पर्याप्तीनां चेदं स्वरूपमाहुः—येन करणेन भुक्तमाहारं खलं रसं च कर्तुं समर्थः स्यात्

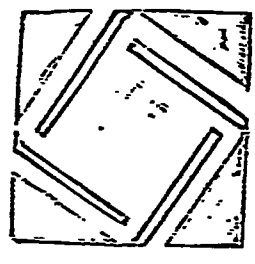
जीवाः सप्रदेशा इतरे च एकत्वबहुत्वाभ्यामुक्ताः १, 'आहारग'त्ति आहारका अनाहारकाश्च तथैव २, 'भविय'त्ति भव्या अभव्यास्तदुभयनिषेधाश्च तथैव ३, 'सण्णि'त्ति संज्ञिनोऽसंज्ञिनो द्वयनिषेधवन्तश्च तथैव ४, 'सलेस'त्ति कृष्णादिलेश्यापट्टयुक्ताः अलेश्याश्च तथैव ५, 'दिट्ठि'त्ति दृक् दृष्टिः सम्यग्दृष्ट्यादिकाऽत्र तद्वन्तस्तथैव ६, 'संजय'त्ति संयता असंयता मिश्राख्य-निषेधिनश्च तथैव ७, 'कसाय'त्ति कषायाः क्रोथादिमन्तः ४ अकषायाश्च तथैव ८, 'नाणि'त्ति मत्यादिज्ञानिनः ५ अज्ञानिनो मत्यज्ञानादिमन्तश्च ३ तथैव ९, 'जोग'त्ति सयोगा मनआदियोगिनः ३ अयोगिनश्च तथैव १०, 'उवओगे'त्ति साकाराना-कारोपयोगाः ११, 'सवेद'त्ति स्त्रीवेदादिमन्तः ३ अवेदाश्च तथैव १२, 'ससरीर'त्ति औदारिकादिमन्तः ५ अशरीराश्च तथैव १३, 'पज्जत्त'त्ति पर्याप्तिमन्तः ५ तदपर्याप्तिकाश्च तथैव ५ उक्ता इति ॥ 'पच्चक्खाणि'त्ति (सू. २३९)सर्वविरताः 'अपच्चक्खा-णि'त्ति अविरताः 'पच्चक्खाणापच्चक्खाणि'त्ति देशविरताः; 'सेसा दो पडि'त्ति प्रत्याख्यानदेशप्रत्याख्याने प्रतिषेधनीये, अविरतत्वान्नारकादीनामिति, 'जे पंचिदिया ते तिण्णिवि'त्ति नारकादयो दण्डकोक्तपञ्चेन्द्रियाः समनस्कत्वात् सम्यग्दृष्टित्वे सति ज्ञपरिज्ञया प्रत्याख्यानानादित्रयं जानन्तीति, 'अवसेसे'त्यादि, एकेन्द्रियविकलेन्द्रियाः प्रत्याख्यानानादित्रयं न जानन्ति, अम-नस्कत्वादिति ॥ प्रत्याख्यानमायुर्वन्धहेतुः स्यात्, तत्र च 'जीवा य'त्ति जीवपदे जीवाः प्रत्याख्यानानादित्रयनिबद्धायुष्का वाच्याः, वैमानिकपदे वैमानिका अप्येवं, प्रत्याख्यानानादित्रयवतां तेषूत्पादात्, 'अवसेस'त्ति नारकादयोऽप्रत्याख्याननिर्बन्धायुषो, यतस्तेषु तत्त्वेनाविरता एवोत्पद्यन्ते इति, उक्तार्थसङ्ग्रहगाथा—'पच्चक्खाणं'त्ति (* ४२) प्रत्याख्यानमिति, एतदर्थं एको दण्डकः, एवमन्ये त्रयः ॥ षष्ठशते चतुर्थ उद्देशकः ॥

जीवाः सप्रदेशा इतरे च एकत्वबहुत्वाभ्यामुक्ताः १, 'आहारग'त्ति आहारका अनाहारकाश्च तथैव २ 'भविष्य'त्ति भव्या अभ-
व्यात्तदुभयनियेधाश्च तथैव ३, 'सण्णि'त्ति संज्ञिनोऽसंज्ञिनो द्वयनियेषध्वन्तश्च तथैव ४, 'सलेस'त्ति कृष्णादिलेश्याषट्कयुक्ताः
अलेश्याश्च तथैव ५, 'दिट्ठि'त्ति दृक् दृष्टिः सम्यग्दृष्ट्यादिकाऽत्र तद्वन्तस्तथैव ६, 'संजय'त्ति संयता असंयता मिश्रास्त्रय-
नियेषधिनश्च तथैव ७, 'कसाय'त्ति कषायाः क्रोधादिमन्तः ४ अकषायाश्च तथैव ८, 'नाग्नि'त्ति मत्यादिज्ञानिनः ५ अज्ञानिनो
मत्यज्ञानादिमन्तश्च ३ तथैव ९, 'जोग'त्ति सयोगा मनआदियोगिनः ३ अयोगिनश्च तथैव १०, 'उवओगे'त्ति साकाराना-
कारोपयोगाः ११, 'सवेद'त्ति लीवेदादिमन्तः ३ अवेदाश्च तथैव १२, 'ससरीर'त्ति औदारिकादिमन्तः ५ अशरीराश्च तथैव
१३, 'पज्जत्त'त्ति पर्याप्तिमन्तः ५ तदपर्याप्तिकाश्च तथैव ५ उक्ता इति ॥ 'पच्चक्खाणि'त्ति(सू. २३९)सर्वविरताः 'अपच्चक्खा-
णि'त्ति अविरताः 'पच्चक्खाणापच्चक्खाणि'त्ति देशविरताः, 'सेसा दो पडि'त्ति प्रत्याख्यानदेशप्रत्याख्याने प्रतिषेधनीये,
अविरतत्वानारकादीनामिति, 'जे पंच्चिदिया ते तिण्णिवि'त्ति नारकादयो दण्डकोक्तपञ्चेन्द्रियाः समनस्कत्वात् सम्यग्दृष्टित्वे
सति जपरिज्ञया प्रत्याख्यानान्दित्रयं जानन्तीति, 'अवसेसे'त्यादि, एकेन्द्रियविकलेन्द्रियाः प्रत्याख्यानान्दित्रयं न जानन्ति, अम-
नस्कत्वादिति ॥ प्रत्याख्यानमायुर्बन्धहेतुः स्यात्, तत्र च 'जीवा ग'त्ति जीवपदे जीवाः प्रत्याख्यानान्दित्रयनिबद्धायुष्का वाच्याः,
वैमानिकपदे वैमानिका अप्येवं, प्रत्याख्यानान्दित्रयवतां तेषूत्यादात्, 'अवसेस'त्ति नारकादयोऽप्रत्याख्याननिर्घृत्तायुषो, यतस्तेषु
तत्त्वेनाविरता एवोत्पद्यन्ते इति, उक्तार्थसङ्ग्रहात्—'पच्चक्खाणं'त्ति(॥ ४२)प्रत्याख्यानमिति, एतदर्थ एको दण्डकः, एवमन्ये-
त्रयः ॥ षष्टशते चतुर्थ उद्देशकः ॥

‘तमुक्ताए’त्ति (ख. २४०) तमसां-तमिश्रपुद्गलानां कायो-राशित्तमस्कायः, स च नियत एवेह स्कन्धः कश्चिद्विद्यथितः, स च तादृशः पृथ्वीरजःस्कन्धो वा उदकरजःस्कन्धो वा, नत्वन्यः, तदन्यथातादृशत्वादिति, पृथ्व्यव्यविपयसन्देहादाह—‘किं पुढवी’ति व्यक्तं, ‘पुढविकाइए णं’ पृथ्वीकायिकोऽस्त्येककः, ‘सुभे’त्ति कश्चिच्छुभो-भास्वरः ‘देसं’ति देशं विवक्षितक्षेत्रस्य प्रकाशयति, भास्वरत्वात् मण्यादिवत्, तथाऽस्त्येककः पृथ्वीकायो देशं पृथ्वीकान्तरं प्रकाशयति न प्रकाशयति, अभास्वरत्वादिति, नैवं पुनरपूकायः, तस्य सर्वस्याप्यप्रकाशकत्वात्, ततश्च तमस्कायस्यैव सर्वथाऽप्रकाशत्वादपूकायपरिणामतैव, ‘एगएए-सियाए’त्ति एक एव न इत्यादयः औत्तरार्थ्यं प्रति प्रदेशो यस्यां सा तथा तथा, समभित्तितेयर्थः, न च वाच्यमेकप्रदेशप्रमाणतयेति, असङ्ख्यातप्रदेशावगाहस्वभावत्वेन जीवानां तस्यां जीवावगाहाभावप्रसङ्गात्, तमस्कायस्य च स्तिबुकाकारापूकायिकजीवात्मकत्वात् बाह्यमानस्य च प्रतिपादयिष्यमाणत्वादिति, ‘एत्थ णं’ति प्रज्ञापकालेख्यलिखितस्याखणोदसमुद्रादेरधिकरणतोपदर्शनार्थमुक्तत्वात्, ‘अहे’त्ति अधस्तात् मल्लकमूलसंस्थितः-शरावद्युग्मसंस्थानः समजलस्योपरि सप्तदशयोजनशतान्येकविंशत्यधिकानि याचद्गलयसंस्थितत्वात्, स्थापना च यम्-[]‘केचह्यं चिक्खंभेणं’ति, विस्तारेण, क्वचिद् ‘आयामविक्खंभेणं’ति इत्यते, तत्रायाम उच्चत्वमिति, ‘संखिज्ज’त्ति सङ्ख्यातयोजनविस्तृतः, आदित आरभ्य ऊर्ध्वं सङ्ख्येययोजनानि यावत्, ततोऽङ्ख्यातयोजनविस्तृतः, उपरि तस्य विस्तारगामित्वेनोक्तत्वात्, ‘असंखिज्जाइ’ति सङ्ख्यातयोजनविस्तृतत्वेऽपि तमस्कायस्यासङ्ख्याततमद्वीपपरिक्षेपतो बृहत्तरत्वात् परिक्षेपस्यासङ्ख्यातयोजनसहस्रप्रमाणत्वं, आन्तरवहिःपरिक्षेपविभागस्तु नोक्तः, उभयस्याप्यसङ्ख्याततया तुल्यत्वादिति, ‘देवे णं’ति अथ किमैदंपर्यभिदं महद्द्वीपदिविशेषणं देवस्य?, जात्र इणामेव’त्ति इह याव-

च्छब्द ऐदंपर्यार्थः, 'इणामेव २' इदं गमनमेवेति शीघ्रत्वावेदकचपुटिकारूपहस्तव्यापारोपदर्शनपरं, अनुस्वाराश्रवणं च प्राकृत-
त्वात्, द्विर्वचनं शीघ्रत्वातिशयोपदर्शनपरं 'इतिकट्टु' इतिः-उपदर्शनार्थः कृत्वा-विधाय 'केवलकल्पं'ति केवलज्ञानकल्पं,
परिपूर्णमित्यर्थः, वृद्धव्याख्याने तु केवलः सम्पूर्णः, कल्पते इति कल्पः-स्वकार्यकरणसमर्थो वस्तुरूप इतियावत् केवलश्चासौ
कल्पश्चेति केवलकल्पः तं, 'तिहिं अच्छराहि'ति तिस्रुभिश्चपुटिकाभिरित्यर्थः, 'तिसत्त'ति त्रिगुणाः सप्त त्रिसप्त, त्रिसप्त चारान्
त्रिसप्तकृत्वः, एकविंशतिवारानित्यर्थः, 'ह्रव्वं'ति शीघ्रं, 'अत्थेगइय'ति सङ्ख्यातयोजनमानं व्यतिव्रजेद् इतरं तु नेति, 'उरा-
ल'त्ति महान्तो मेघाः 'संसेयंति' संस्विद्यन्ति, तज्जनकपुद्गलखेहसम्पत्त्या सम्मूर्च्छन्ति, पुद्गलमीलनात् तदाकाशतयोत्पत्तेः,
'तं भंते'त्ति तत्संस्वेदनं सम्मूर्च्छनं वर्षणं च 'बायरे'त्ति इह न बादरतेजस्कायिका मन्तव्याः, इहैव तेषां निपेत्यमाणत्वात्,
किन्तु देवप्रभावजनिता भास्वराः पुद्गलास्ते इति, 'नन्नत्थ विग्गहगइ'त्ति न इति योऽयं बादरपृथ्वीतेजसोर्निषेधः सोऽन्यत्र
विग्रहगतिसमापन्नाच्च, विग्रहगत्यैव बादरे ते तत्र भवतः, पृथ्वी हि बादरा रत्नप्रभावास्वप्नसु पृथिवीषु गिरिविमानेषु च, तेजस्तु
मनुष्यक्षेत्र एवेति, तृतीया चेह पञ्चम्यर्थे प्राकृतत्वात्, 'पल्लियस्स'त्ति परिपार्थतः पुनस्संति तमस्कायस्य चन्द्रादय इति 'का-
दूसणिया पुण'त्ति, ननु तत्पार्थतश्चन्द्रादीनां सङ्भावात् तत्प्रभाऽपि तत्रास्ति, सत्यं, केवलं कं-आत्मानं दूषयति तमस्कायप-
रिणामेन परिणमनात् कद्रूपणा सैव कद्रूपणिका, दीर्घता च प्राकृतत्वात्, 'कालोभास'त्ति कालोऽपि कश्चित् कुतोऽपि कालो
नावभासते अत आह-कालावभासः, कालदीप्तिर्वा, 'गंभीरलोम'त्ति गम्भीरश्चासौ भीषणत्वात् रोमहर्षजननश्चेति गम्भीरोम-
हर्षजननः भीष्मः, 'उत्तासण'त्ति उत्तासनक उत्कम्पहेतुः 'तप्पढस'त्ति दर्शनप्रथमतायां 'खोभाण'त्ति स्कभीयात्-धुभ्येत्,

‘अहे णं’ति अर्थेन तमस्कायमसिमागच्छेत्—प्रविशेत्, भयात् ‘सीह’न्ति कायगतिवेगेन ‘तुरिय’त्ति मनोगतेरतिवेगेन ‘खिप्पा-
मेव’त्ति क्षिप्रमेव ‘वीर्हव’त्ति व्यतिव्रजेदिति, ‘तमे’त्ति तमः अन्धकाररूपत्वात् १ तमस्कायो वा २ अन्धकारारारिरूपत्वात्
अन्धकारं ३ महान्धकारं ४ लोकान्धकारं ५ लोकमध्ये तादृगन्धकारस्यान्यस्यासम्भवात्, लोकतमिश्रं वा ६ देवान्धकारं ७ देवा-
णभूतत्वात्, देवव्यूहः १० देवानां दुर्भेदत्वात् व्यूह इव देवव्यूहः, ‘देवफलिहे’त्ति देवपरिघः, देवानां भीत्युत्पादकत्वेन गम-
नविघातहेतुत्वात् ११ ‘देवपलिकखोभे’त्ति देवप्रतिक्षोभहेतुत्वात् १२ ‘अरुणोदण’त्ति अरुणोदक इति वा समुद्रः, १३, अरु-
णोदकाब्धिजलविकारत्वादिति, ‘तमुक्काण’त्ति वादरवायुवनस्पतयह्नासाश्च तत्रोत्पद्यन्ते, अप्काये तदुत्पत्तिसम्भवात्, न स्थितरे,
अस्थानत्वात्, अत उक्तं—‘नो चेव ण’मित्यादि ॥ अथ कृष्णराजिप्रकरणम्—‘कणहराईओ’त्ति (वृ. २४१) कृष्णवर्णपुद्गल-
रेखाः ‘अक्खाडग’त्ति इहाखाटकः—प्रेक्षास्थाने आसनविशेषलक्षणस्तत्संस्थिताः, स्थापना चैयम्—



‘नो असुरो’त्ति असुरनागकुमाराणां तत्र गमनासम्भवादिति, ‘कणहराई’त्ति प्राग्वत् १ ‘मेघरा-
ई’त्ति कालमेघरेखातुल्यत्वात् २ ‘सघा ई’त्ति तमिश्रतया पठनरकशृञ्चीतुल्यत्वात् ३ ‘माघचई’त्ति
तत्रैव सप्तमशृञ्चीतुल्यत्वात् ४ ‘चायफलिह’त्ति वातो-वात्या तद्व्यतिमिश्रत्वात्, परिघश्च दुर्लक्ष्यत्वात्
वातपरिघः ५, ‘चायपलिकखोभे’त्ति वातोऽत्र वात्या तद्व्यतिमिश्रत्वात्, परिक्षोभश्च परिक्षोभहेतुत्वा
द्वातपरिक्षोभ इति ६, श्लोके नास्ती प्राग्व्याख्याते स्तः, ‘अडसु’त्ति द्वयोस्तरं अवकाशान्तरं, तत्राभ्यन्तरोत्तरपूर्वयोरेकं पूर्वयोर्द्वितीयं

अभ्यन्तरपूर्वदक्षिणयोस्वृतीयं दक्षिणयोश्चतुर्थं अभ्यन्तरदक्षिणपश्चिमयोः पञ्चमं पश्चिमयोः षष्ठं अभ्यन्तरपश्चिमोत्तरयोः सप्तमं, उत्तरयोरष्टमम्, 'लोगंतिय'त्ति लोकस्थान्ते-समीपे भवानि लोकान्तिकानि तानि च तानि विमानानि चेति समासः, लोकान्तिका वा देवाः तेषां विमानानि इति समासः, अत्र च अत्रकाशान्तरवर्त्तिष्वष्टसु अर्चिःप्रभृतिविमानेषु यत् कृष्णराजीमध्यभागवत्ति रिष्टं विमानं नवममुक्तं तद्विमानप्रस्तावादवसेयं, 'सारस्सयमाइच्चाणं'ति सारस्वतादित्ययोः समुदितयोः सप्त देवशतानि परिच्छदः इत्यक्षरानुसारेणावगम्यते, एवमुत्तरत्रापि, 'अवसेसाणं'ति अव्यावाधाग्नैरिष्टानां, 'एवं नेयञ्च'ति पूर्वोक्तप्रश्नानुसारेण लोकान्तिकाविमानवक्तव्यताजातं नेतव्यं, 'विमाणाण पइड्डाणं'ति तत्र विमानानां प्रतिष्ठानं दर्शितमेव, विमानानां पृथ्वीवाहल्यं, तच्च पञ्चविंशतियोजनशतानि, उच्चत्वं तु योजनसप्तशतानि, संस्थानमेषां नानाविधमनावलिकाप्रविष्टत्वात्, आचलिक्राप्रविष्टानि हि वृत्तत्र्यस्रचतुरस्रभेदात् त्रिसंस्थानानि स्युः, 'बंभलोए'त्ति ब्रह्मलोके या विमानानां देवानां च जीवाभिगमोक्ता वक्तव्यता सा तेषु ज्ञेया, सा चैवं लेशतः--'लोकंतियविमाणा णं भंते ! कइवन्ना ? , तिवन्ना, लोहियां हालिदां सुकिच्छा', एवं पभाए निच्चालीया गंधेणं इड्डगंधा एवं इड्डफासा एवं सव्वरयणामया, तेषु देवा समचउरंसा अल्लमहुगसमवण्णा पम्हलेसा । लोकंतियविमाणेषु णं भंते ! सव्वे पाणा ४ पुढवित्ताए देवत्ताए उववण्णपुव्वा ? , हंते'त्यादि लिखितमेव, 'केवइयं'ति छान्दसत्वात् कियत्या अवाधया-अन्तरेण लोकान्तः प्रज्ञप्तः ॥ षष्ठशते पञ्चम उद्देशकः ॥

'से णं भंते ! तत्थगए'त्ति (सू. २४८) नरकावासमाप्त एव 'आहारेज्ज'त्ति पुद्गलानादद्यात्, 'परिणामेज्ज'त्ति तेषामेव खलरसविभागं कुर्यात्, 'सरीरं'ति तैरेव शरीरं निष्पादयेत्, 'अत्थेगइए'त्ति यत्तस्मिन्नेव समुद्घाते म्रियते, ततः प्रतिनिवर्त्तते,

‘मूलगवीय’ति मूलकवीजानि, शाकविशेषवीजानीत्यर्थः, ‘ऊसासब्दा वियाहिय’ति (ब. २४७) उच्छ्वासाद्धाः—उच्छ्वास-
प्रमितकालविशेषाः, व्याहृता भगवद्भिः, अत्रोत्तरं—‘असंखिज्ज’ति असङ्ख्यातानां समयानां सम्बन्धिनो ये समुदया—वृन्दानि
तेषां याः समितयो—मीलनानि तासां यस्समागमः—संयोगः तेन यत्कालमानं स्यात् सैकावलिका प्रोच्यते, ‘संखेज्जावलिय’ति
किल षट्पञ्चाशदधिकशतद्वयेन आवलिकानां क्षुल्लकभवग्रहणं स्यात्, तानि सप्तदश सातिरेकाणि उच्छ्वासनिःश्वासकालः, एवं
सङ्ख्याता आवलिका उच्छ्वासकालमानं, ‘हडस्स’ति हृष्टस्य ‘अणवगल्लस्स’ (*४६) अनवकल्पस्य—जरानभिभूतस्य
‘निरुवकिडस्स’ व्याधिना प्राक् साम्प्रतं चाक्लिष्टस्य जन्तोः—प्राणिन एकोच्छ्वासेन सह निःश्वास उच्छ्वासनिःश्वासो य एष प्राण
इत्युच्यते, ‘सत्त पाणु’ति (*४७) प्राकृतत्वात्, सप्त प्राणा—उच्छ्वासनिश्वासाः, तैस्सप्तमिरेकः स्लोकः, सप्तस्तोकैरेको लवो, लव-
सप्तसप्तत्या मुहूर्त्तः, ‘तिन्नि सहस्सा(*४८)गाह’ति अस्या भावार्थोऽयम्—सप्तभिः प्राणैः स्लोकः, तैस्सह्यभिल्वः, ततो लवस्सप्त-
भिर्गुणितो जाता एकोनपञ्चाशदुच्छ्वासाः, एवं मुहूर्त्तं च सप्तसप्ततिः लघाः स्युः, सा एकोनपञ्चाशद्गणने जातं यथोक्तं मानमिति,
‘एताव ताव गणियस्स विसए’ति एतावान् शीर्षग्रहेलिकाप्रमेयराशिप्रमाणः, तावदिति क्रमागतः गणितविषयो—गणितगो-
चरो, गणितप्रमेय इत्यर्थः, ‘उवमिए’ति उपमया निर्वृत्तमौषमिकं, उपमामन्तरेण यत्कालप्रमाणमनतिशयिना ग्रहीतुं न शक्यते तदौ-
षमिकमिति भावः, (*४९) छेतुं—द्विधाकर्तुं खड्गादिना भेतुं—सूच्यादिना सच्छिद्रं कर्तुं ‘सिद्ध’ति ज्ञानसिद्धाः केवलिनः, न तु
सिद्धाः सिद्धिं गताः, तेषां वदनस्यासम्भवादिति, ‘पमाणानं’ति वक्ष्यमाणप्रमाणानामुच्छ्लक्ष्णश्लक्ष्णकादीनामिति, ‘अणंताणं’ति
अनन्तानां व्यावहारिकपरमाणूनां समुदाया—द्वयादिरूपास्तेषां समितयो—मीलनानि तासां समागमः—परिणामवशादेकीभवनं तेन

समुदयसमितिसमागमनेका उत्-श्रावत्येन श्लक्ष्णिका उच्छ्लक्ष्णश्लक्ष्णिका, एते चोच्छ्लक्ष्णश्लक्ष्णिकादयोऽङ्गुलान्ता दश प्रमाणभेदा यथोत्तरसप्तगुणाः सन्तोऽपि प्रत्येकमनन्तपरमाणुत्वं न व्यभिचरन्ति अत उक्तम्—उच्छ्लक्ष्णश्लक्ष्णिका, एतदष्टगुणत्वात् ऊर्ध्वरेण-पेक्षया तु अष्टभागत्वात् 'सण्डसण्डिहय' चि श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका 'उद्धरेणु' चि ऊर्ध्वाधत्तिर्यगमनलक्षणो रेणुरूर्ध्वरेणुः 'तसरेणु' चि त्रस्यति-वायुप्रेरितो गच्छेदिति त्रसरेणुः रथोत्खातो रेणू रथरेणुः; बालाग्रलिक्षादयः प्रतीता; 'नालिय' चि यष्टिविशेषः; 'अचखे'- चि अक्षः-शकटावयवः; 'तं तिऊणं सचिसेसं' ति तं पल्यं त्रिगुणं सविशेषं, वृत्तपरिधेः किञ्चिद्भूतपद्मभागाधिकत्रिगुणत्वात्, 'पगाहिये' त्यादि एकाहिकद्वयाहिकत्रयाहिकानां 'उद्धोस' चि उत्कर्षतः समरात्रप्ररूढानां 'संमट्टे' चि सम्मट्ट-आकण्ठमृतः सच्चि-चित्तो-व्याप्तौ निविडः; 'कुत्थेज्ज' चि न कुत्थेयुः-नाशारतां गच्छेयुः 'परिचिद्धंसेज्ज' चि तानि बालाग्राणि न परिविध्वंसेरन्-विनाशं न गच्छेयुः 'नो पूइत्ताए' चि न पूइत्तया 'अचहाय' चि तद्बालाग्रमपनीय 'खीणे' क्षीणो बालाग्राकर्षणात् 'नीरणे' निर्गतखाः अपकृष्टधान्यरजःकोष्ठागारवत्, 'निम्मले' निर्मलः विगतमलः; मलः ब्रह्मतरबालाग्रः; प्रमार्जितकोष्ठागारवत्, 'निट्टिव' चि अतिसंश्लेषात् तन्मयतां गतो (लेपः; तथाविध)-अपनेयद्-व्यापनयनमाश्रित्य निष्ठां गतः; प्रयत्नप्रमार्जितकोष्ठागारवत्, 'निट्टिव' चि अतिसंश्लेषात् तन्मयतां गतो (लेपः; तथाविध)-बालाग्रापहारात्; अपनीतभिन्यादिगतधान्यकोष्ठागारवत्, 'अचहडे' निःशेषबालाग्रापहारात्, विद्युद्वो रजोमलकल्पबालाग्राकर्षणात् विशेषेण शुद्धो विशुद्धः; एकार्थाश्रिते शब्दाः; व्यावहारिकं चेदमद्वापल्योपमं, इदमेवासङ्ख्येयखण्डीकृतकैकबालाग्रभूतपल्यात् वर्षशते २ य उद्धारस्तत्ब्रह्मं स्यात्, समयोद्दारे तु उद्धारपल्योपमं, तैरेवासंख्येयखण्डैः समयोद्दारे ब्रह्ममयुद्धारं, तथा तैरेव बालाग्रैः स्पृष्टाः त्रेअदेशाः तेषां प्रतिममयोद्दारेण यः कालस्तद् व्यावहारिकं क्षेत्रपल्योपमं, एवं यः पुनस्तैरेवासङ्ख्येयखण्डीकृतैः स्पृष्टास्पृष्टानां

तथैवोद्धारकालस्तत् सूक्ष्मं क्षेत्रपल्योपमं, एवं सागरोपममपि विज्ञेयमिति, 'उत्तमद्वपत्ताए'ति उत्तमान् उत्कृष्टानर्थान् आयुष्कादीन् प्राप्ता, उत्तमकाष्ठां प्राप्ता वा-प्रकृष्टावस्थां गता, तस्यां 'आगारभावपडोआरि'ति आकारस्य-आकृतेः भावाः-पर्यायास्तेषां प्रत्यवतारः-अवतरणमाविर्भाव आकारभावप्रत्यवतारः, 'आलिंगपुक्त्वरे'ति मरुजमुखपुटं, 'एवं'ति उत्तरकुलवक्तव्यता जीवाभि-गमोक्ता च दृश्या, 'मुङ्गपुक्त्वरेइ वा सरतलेइ वा' सरतलं-सर एव वा करतले-कर एव, एवं भूमिसमतायाः भूभागगतवृणम-पीनां वर्णपञ्चकस्य सुरभिगन्धस्य मृदुस्पर्शस्य शुभशब्दस्य वाप्याद्यनुगतोत्पातपर्वताद्गीनामुत्पातपर्वताश्रितानां हंसाल-नादीनां लतागृहादीनां शिलापट्टकादीनां च वर्णक्रो वाच्यः, तदन्ते चैवं दृश्यं-तत्थ २ णं ब्रह्मे भारहया मणुस्मा मणुस्सीओ आस-यंति ५'तत्थ २'ति तत्र तत्र भारतस्य खण्डे २ देशे २-खण्डांशे २ 'तहिं तहिं'ति देशसांशे २ उद्दालकादयो वृक्ष-विशेषाः, यावत्करणात् 'कयमाला नहुमाला' इत्यादि दृश्यं, 'कुस'ति कुशा-दर्माः, विकुशाः-वृणविशेषास्तैर्विशुद्रानि-सहितानि वृक्षमूलानि येषां ते तथा, 'जाव'ति यावत्करणात् 'कन्दमंतो मूलमन्त' इति दृश्यं, 'अणुसज्जित्थ'ति अनुसक्तवन्तोऽनुवृत्तवन्तः, 'छन्विह'ति पद्मगन्धयः १ मियगंध'ति मृगमदगंधयः २ 'अमम'ति ममकाररहिताः ३ 'तेयली'ति तेजश्च तलं च-रूपं येषां ते तेजस्तलिनः ४ 'सह'ति सहिष्णवः-समर्थाः ५ 'सगंचर'ति शनैः-मन्दमुत्सुकत्वाभावाच्चरन्तीत्येवंशीलाः शनैश्चारिणः ॥ षष्ठशते सप्तमः उद्देशकः ॥

'धायरे अगणिकाए'ति ननु यथा बादराक्षेर्मनुष्यक्षेत्र एव सद्भावान्निषेध इहोच्यते-एवं बादरपृथिवीकायस्यापि निषेधो वाच्यः स्यात्, पृथिव्यादिष्वेव स्थानेषु तस्य भावादिति, सत्यं, किन्तु नेह यद्यत्र नास्ति तत्र सर्वं निषिध्यते, मनुष्यादिवत्, विचित्र-

त्वात् खत्रगतेः, अतोऽसतोऽपीह पृथ्वीकायस्य न निषेध उक्तः; अप्कायवायुवनस्पतीनां त्विह घनोदध्यादिभावेन निषेधाभावः सुगम एव, 'नो नाओ'त्ति नागकुमारस्य तृतीयायाः पृथिव्या अधो गमनं नास्तीत्यनुमीयते, 'नो असुरो नो नागो'त्ति इहाप्यत एव चतुश्चर्यादीनामधोऽसुरनागकुमारयोर्गमनं नास्तीत्यनुमीयते, सौधर्मेशानयोस्त्वधोऽसुरो ब्रजेचमरवत्, न नागकुमारोऽशक्तत्वाद्, अत एवाह—'देवो पकरेद्' इत्यादि, इह बादरपृथ्वीतेजसोनिषेधः सुगम एव, अस्वस्थानात्, तथा अब्वायुवनस्पतीनामनिषेधः सुगम एव च, तयोरुदधिप्रतिष्ठितत्वेनाव्वनस्पतिसम्भवात्, वायोश्च सर्वत्र भावादिति, 'एवं सगंकुमार'त्ति इहातिदेशतो बादराव्वनस्पतीनां सम्भवोऽनुमीयते, स च तमस्कायसद्भावतोऽवसेयः, 'सञ्चहि'त्ति अच्युतं यावदित्यर्थः, परतो देवस्यापि गमो नास्तीति न तत्कृतबलाहकादेर्मतिः, 'पुच्छेयञ्चो'त्ति बादराण्कायः अश्र्विनस्पतिश्च प्रष्टव्यः, 'अण्णं तं चेव'त्ति वचना-न्नियथश्च, यतोऽनेन विशेषोक्तादन्यत् सर्वं पूर्वोक्तमेव वाच्यमिति सूचितं, तथा त्रैवेयकादीपत्प्राग्भारान्तेषु पूर्वोक्तं सर्वं गेहादिक-मधिकृतवाचनयामनुक्तमपि निषेधतोऽध्येयमिति, प्रागुक्तसद्ग्रहणार्थमाह—'तमुकाय'त्ति (*५१) तमस्कायप्रकरणे प्रागुक्ते 'कल्पपणण' सौधर्मादिकल्पपञ्चके 'अगणि'त्ति अग्निपृथ्वीकायात्रध्येतव्यौ, 'अत्थि णं मंते ! बादरे' पुढविकाए वादरे अगणि-काए ? , नो इणमहे समहे, नणत्थ विगहगहममावण्णगेणं, इत्यनेनाभिलापेन, तथा 'अगणि'त्ति अग्निकायोऽध्येतव्यः, 'पुढ-वीसु'त्ति रत्नप्रभादिपृथिवीसूत्रेषु, 'अत्थि णं मंते ! इमीसे रयणप्यभाए पुढवीए अहे वादरे अगणिकाए' इत्याद्यभिलापेनेति, तथा 'आऊत्तेउ चणससइ'त्ति अप्तोजोवनस्पतयोऽध्येतव्याः, 'अत्थि णं मंते ! वादरे आउकाए वादरे तेउकाए वादरे वणस्स-काए ? नो इणमहे समहे' इत्यादिनाऽभिलापेन, केञ्चित्थाह—'कप्पुवरिम'त्ति कल्पपञ्चकोपरितनकल्पसूत्रेषु, तथा 'कणहराईसु'त्ति

प्रागुक्तकृष्णराजीश्वरे, इह च ब्रह्मलोकोपरिस्थानानामधो योऽव्यनस्पतिनिषेधः स यान्यत्र वायुप्रतिष्ठितानि स्थानानि तेषामथ आन-
न्तरेण वायोरेव भावात् आकाशप्रतिष्ठितानां त्वाकाशस्यैव भावादवगन्तव्यः, अग्रेस्वस्थानादिति, 'जाइनामनिहत्ताउए'त्ति
(सू. २४९) तत्र जातिः—एकेन्द्रियजात्यादिः सैव पञ्चधा, नाम इति नामकर्मण उत्तरप्रकृतिः तथा निधत्तं—निषिक्तं यदायुस्तज्जाति-
नामनिधत्तायुः, निषेकश्च कर्मपुद्गलानां प्रतिमयमनुभवनार्थं रचनेति ? 'गतिनाम०'त्ति गतिः—नारकादि चतुर्द्धा, शेषं तथैव
२, 'ठिइनाम'त्ति स्थितिरिति यत्स्थातव्यं क्वचिद्विचक्षितभवे जीवेनायुःकर्मणो वा सैव नामः—परिणामो धर्मः स्थितिनाम तेन
निधत्तं यदायुर्दलिकरूपं तत्र स्थितिनामनिधत्तायुः ३, ओगाहनामनिधत्त० ४ अवगाहते यस्यां जीवः सा अवगाहना—शरीरमौदा-
रिकादि तस्य नाम—औदारिकादिशरीरनामकर्मत्यवगाहनानाम शेषं प्राग्वत्, 'पएसनाम'त्ति प्रदेशानां—आयुःकर्मद्रव्याणां
नामः—परिणतिः, प्रदेशनामः शेषं प्राग्वत् ५ 'अणुभागनाम'त्ति अनुभागः आयुर्द्रव्याणामेव विपाकस्तल्लक्षणो नामः—परि-
णतिः, शेषं तथैव ६, अथ किमर्थं जात्यादिनामकर्मणाऽऽयुर्विशेष्यते ?, उच्यते, आयुष्कस्य प्राधान्योपदर्शनार्थं, यस्मान्नारकाद्या-
युरुदये सति जात्यादिनामकर्मणासुदयः स्यात्, नारकादिभवोपग्राहकं चायुरेव, यस्मादुक्तं इहैव—'नेरइए णं भंते ! नेरइएसु उव-
वजइ, अनेरइए नेरइएसु उः?, गो०! नेरइए नेरइएसु उव०, नो अनेरइए नेरइएसु उ०' अयमर्थः—नारकायुःप्रथमसमयवेदन
एव नारक उच्यते, तत्सहचारिणां च पञ्चेन्द्रियजात्यादिनामकर्मणामप्युदय इति, इह च आयुर्वन्धस्य पड्विधत्वे उपन्यस्ते यदायुः
पड्विधमुक्तं तदायुषो बन्धाव्यतिरेकाद् बद्धसैवायुर्व्यपदेशविषयत्वादिति, 'दंडओ'त्ति 'जीवाणं भंते ! कइविहे आउवंधे पणत्ते'
इत्यादि वैमानिकान्तथतुर्विशतिदण्डको वाच्यः, अत आह—'जाव वैमाणियाणं'त्ति एवं जीवपदस्यैकत्वबहुत्वाभ्यां आयुर्व-

न्धपद्मिधत्वे द्वादश दण्डकाः स्युरिति, अथ कर्मविशेषाधिकारात् तद्विशेषितानां जीवादिपदानां द्वादश दण्डकानाह—'जीवा णं भंते ! जातिनामनिहत्ता' जातिनामनिधत्तं वा कृतं यैस्ते जातिनामनिधत्ताः यावत्करणाद् एवं गत्यादिनाम० पद् प्रकारा वाच्याः अयमेको दण्डको वैमानिकान्तो वाच्यः १, 'जातिनामनिहत्ताउया' जातिनामनिधत्तायुः, एवमन्यो दण्डकः २, जातिनामनिउत्ता० तत्र जातिनाम नियुक्तं-नितरां संयुक्तं-संबद्धं निकचितं वेदने वा नियुक्तं यैस्ते जातिनामनियुक्ताः ३ 'जातिनामनिउत्ताउया' तत्र जातिनाम्ना सह नियुक्तं-निकचितं वेदयितुमारब्धं वाऽऽयुयैस्ते जातिनामनियुक्तायुः ४ 'जातिगोयनिहत्ता०' तत्र जातेः-एकेन्द्रियादिकाया यदुचितं गोत्रं-नीचैर्गोत्रादि तज्जातिगोत्रं तन्निधत्तं यैस्ते जातिगोत्रनिधत्ताः ५, एवमन्यान्यपि, 'जातिगोयनिहत्ताउया' जातिगोत्रेण समं निधत्तमायुयैस्ते जातिगोत्रनिधत्तायुः ६, एवमन्यान्यपि ५, 'जाहगोयनिउत्ता' जातिगोत्रं नियुक्तं यैस्ते जातिगोत्रनियुक्ताः, एवमन्यान्यपि ७, जातिगोयनिउत्ताउया जातिगोत्रेण समं नियुक्तमायुयैस्ते जातिगोत्रनियुक्तायुः ८, एवमन्यान्यपि ५ जाहणामगोयनिहत्ता जातिनाम गोत्रं च निधत्तं यैस्ते तथा ९, एवमन्यान्यपि ५, जातिनाम्ना गोत्रेण च सह निधत्तमायुयैस्ते तथा १० एवमन्यान्यपि ५, 'जाहनामगोयनिउत्ता' जातिनाम गोत्रं च नियुक्तं यैस्ते ११ एवमन्यान्यपि ५, जातिनामगोयनिउत्ताउया जातिनाम्ना गोत्रेण च समं नियुक्तमायुयैस्ते १२ एवमन्यान्यपि ५ । अथ लक्षणसमुद्रस्वरूपं प्ररूपयन्नाह—'उस्सिओदपत्ति (श्र. २५०) उच्छ्रितोदकः—ऊर्ध्वं वृद्धिगतजलः, तद्वृद्धिश्च साधिकपोदशयोजनसहस्राणि 'पत्थडोदपत्ति प्रसृतोदकः—समजलः, 'श्रुभिय'त्ति वेलावशात्, वेला च महापातालकलशगतवायुक्षोभादिति, 'एत्तो'त्ति इतः मृदादारब्धं सद्यथा 'जीवाभिगमे' तथाऽध्येतव्यं, तच्चेदम्—'जहा णं भंते !

लवणे समुद्दे ऊसिओदए, नो पत्थडोदए, खुभियजले नो अबुभियजले, तथा णं बाहिरगा समुद्दा ऊसिओदगा ४ ? , गोयमा ! बाहिरगा समुद्दा नो ऊसिओदगा पत्थडोदगा, नो खुभियजला अबुभियजला, पुण्णा पुण्णप्पमाणा वोलइमाणा वोलइमाणा सम-भर०, अत्थि णं भंते ! लवणसमुद्दे बहवे ओराला बलहया संसेयंति संमुच्छंति ? , हंता ! अत्थि, जहा णं भंते ! लवणसमुद्दे ओराला ५. तथा णं बाहिरसुवि समुद्देसु ओराला ५ ? , नो इणमडे समडे, से केणडेणं भंते ! एवं बुचइ-बाहिरगा णं समुद्दा पुन्ना जाव घड-त्ताए चिहंति ? , गोयमा ! बाहिरसु णं समुद्देसु बहवे उदगजोणिया जीवा य पोगला य उदगत्ताए वक्कमंति विउक्कमंति उवव-जंति, शेषं तु लिखितमेवास्ते, व्यक्तं चेदमिति, 'संठाणओ एग'त्ति एकेन विधिना-प्रकारेण चक्रवालक्षणेन विधानं-स्वरू-पस्य करणं येषां ते एकविधिविधानाः, विस्तारतोऽनेकविधिविधानाः, कुत इत्याह- 'दुगुणे' त्यादितः, 'जाव अस्सि' ति यावत्क-रणादिदं दृश्यं— 'पवित्ररमाणो २ बहुउप्पलपउमकुयणल्लिणसुभगसोगंघियपुंडरीयमहापुंडरीयसयवत्तसहस्सपत्तकेसरफुल्लोव-इया' उत्पलादीनां केसरैः फुल्लैश्चोपपेता इत्यर्थः, 'सुभा गाम'त्ति सस्सिक्रादीनि, 'सुभा रूव'त्ति शुक्कपीतादीनि देवादीनि वा 'सुभा गंध'त्ति कर्पूरादयः 'सुभा रस'त्ति मथुरादयः, 'सुभा फास'त्ति मृदुप्रभृतयः स्पर्शवन्तो वा नन्ननीतादयः, 'एव'- मिति द्वीपसमुद्राभिधायकतया नेतव्यानि, शुभनामानि प्रागुक्तानि 'उद्धारो'त्ति द्वीपसमुद्रेषूद्धारो नेतव्यः, स चैवम्- 'दीवसमुद्दा णं भंते ! केवइया उद्धारसमाणं पणत्ता ? , गो० ! जावइया अट्टाइजाणं उद्धारसगरोवमाणं उद्धारसमया एवइया दीवप्रमुद्दा उद्धा-रसमाणं पणत्ता', येनैकेकेन समथेन चालाग्रमैकमुद्दुधियते अत्ताद्धारसमयोऽतस्तेन, 'परिणामो'त्ति परिणामो ज्ञेयो द्वीपसमुद्रेषु, स चैवं- 'दीवसमुद्दा णं भंते ! किं पुढविपरिणामा आउपरिणामा जीवपरिणामा पुगलपरिणामा ? , गोयमा ! पुढविपरिणामावि-

इत्यादि, 'सन्वजीवाणं'ति सर्वजीवानां द्वीपसमुद्रेषु उत्पादो ज्ञेयः, स चैत्रम्—'दीवसमुद्देशु ण भंते ! सन्वे पाणा ४ पुढविकाइय-
चाए जाव तसकाइयत्ताए उववणणुव्वा १, हंता ! गोयमा ! असइं अदुवा अणंतखुत्तो'ति ॥ षष्ठशते अष्टम उद्देशकः॥
'सत्तविहंबंधए'ति (सू. २५१) आयुरवन्धकाले, 'अट्टविह'ति आयुर्वन्धकाले, 'छत्रिविह'ति स्रक्षमसम्पराये मोहायुपो-
रबन्धकत्वात्, 'बंधुद्देश'ति बन्धोद्देशकः, प्रज्ञापनात्तुर्विंशतितमपदेऽध्येतव्यः, स चायम्—'नेरइए णं ! नाणावरणिञ्जं कम्मं
बंधेमाणे कइं कम्मपण्डीओ बंधइ १, गो ० ! अट्टविहंबंधए वा सत्तविहंबंधए वा जाव वेमाणिए, णवरं मणुस्से जहा जीवे'इत्यादि,
'एगंवण्ण'ति (सू. २५२) कृष्णाधोकवर्णं एकरूपं—एकविधाकारं स्वशरीरादि 'इहगए'ति इहगतान् प्रज्ञापकासन्नक्षेत्रस्थितान्
'तत्थ गए'ति देवः किल प्रायो देवस्थान एव वर्त्तते इति तत्र गतान्—देवलोकागतान् 'अण्णत्थगए'ति प्रज्ञापकक्षेत्राद्देव-
स्थानाच्चान्यत्र स्थितान्, तत्र च स्वस्थान एव प्रायो विकुरुते, यतः—कृतोत्तरचैक्रियरूप एवान्यत्र गच्छति, इति नो इहगतान् पुद्-
गलान् पर्यादायेत्युक्तमिति, 'कालयं पुगलं नीलुगलत्ताए' इत्यादौ कालनीललोहितहालिद्रशुक्लक्षणानां पञ्चवर्णानां दशद्वि-
कसंयोगसहस्राण्यध्येयानि, 'गंधरसफास'ति इह सुरभितुरभिगन्धद्वयसैकमेव तित्तकटुकपायाम्लमधुरलक्षणानां पञ्चरसानां दश
सहस्राणि, अष्टानां स्पर्शानां च चत्वारि सहस्राणि, परस्परविरुद्धेन कर्कशमृद्वादिना द्वयेनैकैकसहस्रनिष्पादनादिति, 'अवि सुद्धलेसे'ति
(सू. २५३) अविशुद्धलेख्यो विभङ्गज्ञानी देवः, 'असमोह'ति असमवहतेन—अनुपयुक्तेनात्मना, इहाविशुद्धलेख्यो देवः १ अस-
मवहत्तरमा २ अविशुद्धलेख्यं देवादिकं ३ इत्यस्य पदत्रयस्य १ २ विकल्पास्सन्ति, तद्यथा—'अविशुद्धलेसे णं देवे १ असमोहएणं अप्पा-
णेणं २ अविशुद्धलेसें देवं ३ जाणइ पासइ, नो इणमहे स महे इत्येकः प्रथमो विकल्पः, अविशुद्धले ० १ असमो ० २ अप्पाणेणं विशुद्ध ० देवं

३, नो इणमड्डेत्ति २ विकल्पः, अविमुद्धलेसे समो० अप्पाणेणं अविमुद्धलेसं देवं ३, नो इणत्ति ३, अविमुद्धलेसे स० अप्पाणेणं विमुद्धलेसं देवं ३ नो इणत्ति ४, अविमुद्ध० समोहयासमोहएणं अविमुद्धलेसं देवं ३ नो इणमड्डे ५, अविमुद्ध० समोहयासमो० अप्पाणेणं विमुद्धलेसं देवं ३ नो इणमड्डे ६, विमुद्धलेसे असमोहएणं अप्पाणेणं अविमुद्ध० देवं ३ नो इणड्डे समड्डे ७, विमुद्ध० देवे असमो० अप्पाणेणं विमुद्धलेसं देवं ३ नो इणमड्डे ८, एभिरएभिर्विकल्पेर्न जानाति, तत्र पड्डिभिंथयादटित्वात् द्वाभ्यां त्वनुपयुक्त्वात् न जानाति, विमुद्धलेसे समोहएणं अविमुद्धलेसं देवं ३ जाणइ ९, विमुद्ध० देवे समोहएणं विमुद्ध० देवं जाणइ १, हंता १०, विमुद्ध० देवे समोहयासमोहएणं अविमुद्धलेसं देवं जाणइ ११, विमुद्धलेसे समोहयासमोहएणं विमुद्धलेसं देवं ३ जाणइ १२, एभिश्चतुभिर्विकल्पैस्सम्यग्दटित्वादुपयुक्त्वात्तुपयुक्त्वाच्च जानाति, उपयोगानुपयोगपक्षे उपयोगांशस्य ज्ञानहेतुत्वादिति, एतदेवाह—‘हेड्डिल्लेहिं अड्डहिं’ इत्यादि ॥ षष्ठशते नचम उद्देशकः ॥

‘नो चक्किय’त्ति (सू. २५४) न शक्नुयात्, ‘जाव कोलड्डिय’त्ति यावत्कुवलात्थिकमात्रमपि, कुवलात्थिकं—वदरकुवलकः ‘निप्फाव’त्ति बह्वः ‘कल’त्ति कलाया धान्यविशेषः ‘जूय’त्ति यूका लिक्षामात्रमपि सुखं दुःखं वा ‘अभिनिच्चट्टित्ता’ अभिनिर्णय—प्रादुक्कृत्य ‘उवदंसित्तए’त्ति उपदर्शयितुं, न शक्नुयात्—न समर्थः स्यात्, ‘अयण्ण’मित्यादि दृष्टान्तोपनय एवं, यथा—गन्धपुद्गलानामतिस्वप्नमत्वेन अमूर्त्तकल्पत्वात् कुवलात्थिकमात्रमप्युपदर्शयितुं न शक्यते तथा सर्वजीवानां सुखदुःखमपि, ‘जीवेणं भंते ! जीवे’ (सू. २५५) इहेकेन जीवशब्देन ‘जीव एव गृह्यते, द्वितीयेन च चैतन्यमित्यतः प्रश्नः, उत्तरं पुनर्जीवचैतन्ययोर्मिथोऽविनाभृतत्वात् जीवश्चैतन्यमेव चैतन्यमपि जीव एवेत्येवमर्थो गृह्यते, नारकादिषु पदेषु एवं—जीवे णं भंते !

नेरइए नेरइए णं जीवे'त्ति नारकादिपु पदेपु पुनर्जीवत्वमव्यभिचारि जीवेपु तु नारकादित्वं व्यभिचारि इत्यत आह—'जीवे पुण. सिय नेरइए सिय अनेरइए' इति, जीवाधिकारादिदमाह—'जीवति भंते ! जीवे'त्ति जीवति—प्राणान् धारयति यः स जीवः, उत यो जीवः स जीवति इति प्रश्नः, उचरं तु यो जीवति स तावन्नियमाजीवः, अजीवस्य आयुष्कर्मभावेन जीवनाभावात्, जीवस्तु स्याजीवति स्यान्न जीवति, सिद्धस्य जीवनाभावाद् अशरीरत्वेनेति, 'जीवति भंते ! नेरइए'त्ति नारकादिस्तु नियमाजीवति, संसारिणः सर्वस्य प्राणधारणधर्मकत्वात्, जीवतीति पुनः स्यान्नारकादिः स्यादनारकादिः, प्राणधारणस्य सर्वेषां सद्भावदिति । 'आह्च सायं'त्ति (सू. २५६) कदाचित् सातां—वेदनां, कथमिति चेत्, उच्यते—'उवाएण व सायं षोरइओ देवकम्मुणा वावि ।" 'आह्च असायंती'ति देवा आहननप्रियविप्रयोगादिष्वसातां वेदनां वेदयन्ति, 'वेमायाण'त्ति विविधया मात्रया, कदाचित् सातां कदाचिदसातामित्यर्थः । 'अत्तमायाण'त्ति (सू. २५७) याच् पुद्गलान् आत्मना आदाय—गृहीत्वा 'आयसरीर'त्ति खवपुत्रगढक्षेत्रावस्थितानिति, 'अणंतर'त्ति खगणुःक्षेत्रापेक्षयाऽनन्तरक्षेत्रावगाढानिति, 'परंपर'न्ति आत्मक्षेत्राद्यत्परं क्षेत्रं तत्रावगाढानिति । 'आयाणेहि'त्ति (सू. २५८) आदानैः—इन्द्रियैः 'जीवाण य सुद्धुक्खं'त्ति (*५२) दशमोद्देशकसद्ग्रहणया गतार्था ॥ दशमोद्देशकविवरणम् ॥

इति श्रीलक्ष्मीसागरसूरिशिष्यशतार्थश्रीजिनगणिक्यगणिशिष्यश्रीअनन्तहंसगणिशिष्य-
श्रीदानशेखरगणिसमुद्भूतायां भगवतीलघुवृत्तौ पष्ठशतविवरणं सम्पूर्णम् ॥

अथ सप्तमशतं व्याख्यायते—तत्र दशोद्देशकादिसङ्ग्रहाथामाह—‘आहार’त्ति(*२३)आहारकानाहारकव्यक्तिरूपः१ विरतिः—
 प्रत्याख्यानार्थः२, ‘थावर’त्तिवनस्पतिवक्तव्यतार्थः३, ‘जीव’त्ति संसारिजीवप्रज्ञापनार्थः३, ‘पक्ख’त्ति खचरजीवयोनिवक्तव्यतार्थः
 ५, आयुक्त्वक्तव्यतार्थः६, ‘अणगार’त्ति अनगारवक्तव्यतार्थः७, ‘छउसत्थ’त्ति छत्तस्थमनुष्यवक्तव्यतार्थः८, ‘असंबुड’त्ति असंबु-
 तानगारवक्तव्यतार्थः ९ ‘अण्णउत्थि’त्ति कालोदायिप्रभृतिपरतीर्थिकत्वक्तव्यतार्थः १०॥ ‘कं समयं’त्ति(सू. २५९)परभवं गच्छन्
 कस्मिन् समये अनाहारकः स्यादिति प्रश्नः, उत्तरन्तु—जीवो यदा ऋजुगत्येत्यादर्थानं गच्छेत् तदा परभवायुषः प्रथमसमये आहारकः
 स्यात्, यदा विग्रहगत्या गच्छति तदा प्रथमसमये व्रकेणानाहारकः स्यात्, उत्पत्तिस्थानानत्राप्तौ तदाहरणीयपुद्गलानामभावाद्, अत
 आह—‘पढमे समए सिय अणाहारए’त्ति यदा तु एकेन व्रकेण द्वाभ्यां समयाभ्यामुत्पद्यते तदा प्रथमेऽनाहारको द्वितीये त्वाहा-
 रकः, यदा तु वक्रद्वयेन त्रिभिस्समयैरुत्पद्यते तदा प्रथमे द्वितीये त्वनाहारकः, यदा तु वक्रत्रयेण चतुर्भिस्समयैरुत्पद्यते तदाऽऽद्यसमयत्रये
 अनाहारकः, चतुर्थे नियमादाहारक इतिकृत्वा ‘तइयसमए सिये’त्याद्युक्तं, वक्रत्रयमित्थं स्यात्—नाड्या बहिर्विदिश्ववस्थितस्य यस्या-
 धोलोकादूर्ध्वलोके उत्पादो नाड्या बहिरेत्र दिशि स्यात् सोऽवश्यमेकेन समयेन विश्रेणितः समश्रेणिं प्रतिपद्यते, द्वितीयेन नाडिं प्रविशति,
 तृतीयेनोर्ध्वलोकं गच्छेत्, चतुर्थेन लोकनाडीतो निर्गत्योत्पत्तिस्थान उत्पद्यते, इह चाद्यसमयत्रये वक्रत्रयं ज्ञेयं, समश्रेण्यैव गमनात्, अन्ये
 त्वाहुः—वक्रचतुष्कमपि स्यात्, यदा हि विदिशो विदिश्येवोत्पद्यते, तत्र समयत्रयं प्राग्नात्, चतुर्थसमये तु नाडीतो निर्गत्य सम-
 श्रेणिं प्रतिपद्यते, पञ्चमेनोत्पत्तिस्थानं प्राप्नोति, तत्राद्यसमयचतुष्के वक्रचतुष्कं स्यात् तत्रानाहारक इति, इदं च सूत्रे न दर्शितं,
 प्रायेणेत्यमनुत्पत्तेरिति, ‘एवं दंडओ’त्ति अमुना प्रकारेण चतुर्विंशतिदण्डको वाच्यः, तत्र जीवपदे एकेन्द्रियपदेषु च पूर्वोक्त-

भावनेयैव चतुर्थे समये नियमादाहारक इति वाच्यं, शेषेषु पदेषु तृतीयसमये नियमादाहारक इति, तत्र यो नारकादिह्रसः त्रसे-
ब्वेवोत्पद्यते तस्य नाड्या बहिस्तादागमनं गमनं च नास्तीति तृतीयसमये नियमादाहारकत्वं, तथाहि—यो मत्स्यादिर्भरतस्य पूर्वभा-
गादैरवतपश्चिमभागस्याधो नरके उत्पद्यते स ह्येकेन समयेन भरतस्य पूर्वभागात् पश्चिमभागं याति, द्वितीयेन तु ऐरवतपश्चिमभागं,
ततस्तृतीये नरक इति, अत्र चाधयोरनाहारकस्तृतीये त्वाहारकः, एतदेव दर्शयति—‘जीवा य एगिंदिया य चउत्थे समये
सेसा तइए समये’त्ति, ‘कं समयं सञ्चप्पाहारए’त्ति कस्मिन् समये सर्वाल्पः—सर्वस्तोक आहारो यस्य स सर्वाल्प्याहारः
स एव सर्वाल्प्याहारकः स्यात्, ‘चरमसमयभवत्थे’त्ति चरमसमये भवस्य—जीवितस्य तिष्ठति यः स चरमभवस्यः, आयुश्रम-
समये इत्यर्थः, इदानीं प्रदेशानां संहतत्वेनाल्पेषु शरीरावयवेषु स्थितत्वात् सर्वाल्प्याहारतेति। ‘सुपइडुग’त्ति (सू. २६०) सुप्रति-
ष्ठकं—शरावत्रिकं तच्चेहोपरिस्थापितकलशादिकं ग्राहं, तद्धत् संस्थितो लोकः, ‘जाव’त्ति यावत्करणात् ‘मज्जे संखित्ते उट्ठिं
चिसाले अहे पलियं कसंठाणसंठिए, मज्जे चरचइरचिग्गहिण’त्ति इत्थं, व्याख्या प्राग्वत्, ‘सामाइयकडस्स’त्ति (सू. २६१)
कृतसामायिकस्य श्रमणोपाश्रये—साधुवसतावासीनस्य—ल्लिप्तः साम्प्रयायिकी क्रिया स्यात्, विशेषणद्वययोगे पुनरैर्यापथिकी युक्ता,
निरुद्धकपायत्वादित्याशङ्का अतोऽयं प्रश्नः, उतरन्तु—‘आगा अहिगरणी वडुइ’ आत्मा जीवः, अधिकरणानि—हलशकटादीनि
कपायाश्रयभूतानि यस्य सन्ति सोऽधिकरणी, यतश्च ‘आगाहिगरणवत्तिगं’ति आत्मनोऽधिकरणानि आत्माधिकरणानि,
तान्येव प्रत्ययः—कारणं यत्र क्रियाकरणे तदात्माधिकरणप्रत्ययं साम्प्रयायिकी क्रिया इति ॥ ‘नो खलु’त्ति (सू. २६२) न खल्वसौ
तस्य त्रसप्राणस्य अतिपाताय—वधाय आवर्त्ते इति न सङ्कल्पवधादेव निवृत्तोऽस्माविति नासावतिचरति व्रतं ।

‘किं चयइ’ति (ख. २६३) किं ददातीत्यर्थः ‘जीवियं वम(चय)इ’ति जीवितमिव ददात्यन्नं ‘दुच्चयं’ति दुस्त्यजं दानं ददाति, त्यागस्य दुष्करत्वाद्, आह-‘दुष्करं’ति दुष्करं करोति, अथवा किं त्यजति, जीवितमिव जीवितं-कर्मणो दीर्घा स्थिति, ‘दुच्चयं’ति दुष्टं चयं-कर्मद्रव्यसञ्चयं, ‘दुष्करं’ति दुष्करमपूर्वकरणतो ग्रन्थिभेदं ‘दुल्लहं’ति दुर्लभम्-अनिष्टचिह्नरणं लभते, ‘बोहिं’ति बोधि-सम्यग्दर्शनं बुध्यते, दानविशेषस्य बोधिकारणत्वं, यदाह-‘अणुकम्पडकामनिजरवालतवे दाणविणयविब्भंगे । संजोगविप्पओगे वस-णूसवइड्डिसकारे ॥१॥ केई तेणेव भवेण निव्बुया सव्वकम्मउम्मुक्का । केई तइयभवेण, सिञ्जिस्संति जिणसगासे ॥२॥’ ‘गइ’ति गतिः प्रज्ञायते-अभ्युपगम्यते ‘निस्संगयाए’ति निःसङ्गतया कर्ममलापगमेन ‘निरंगं’ति नीरागतया मोहापगमेन ‘गइपरि-णामेणं’ति गतिस्वभावतया अलाबुद्रव्यस्यैव ‘बंधणं’ति बन्धनच्छेदनेन एरण्डफलस्यैव ‘नीरंधणयाए’ कर्मेन्धनविमोचनेन धूम-स्यैव, ‘पुव्वप्पओगेण’ति सकर्मतायां गतिपरिणामवचनेन वाणस्यैवेति, ‘निरुवहतं’ वाताग्रनुपहतं दग्धैस्समूलैः कुशैर्निर्मूलैर्द-भैरिति, ‘भूइं भूइं’ति भूयो भूयः ‘अथाहं’ति इह मकारौ ग्राकृतप्रभवौ अतः अस्ताद्ये अतः अपौरुषेये-अपुरुष-प्रमाणे ‘कलसिंचलि’ति कलायाख्यान्याफलिका, सिंचलि-वृक्षविशेषः, ‘एगतसन्तं गच्छइ’ति एक इत्येवमन्तो-निश्चयो यत्रासौ एकान्त एक इत्यर्थः अतस्तं अन्तं-भूभागं गच्छति, ‘वीससाए’ति विश्रसया-स्वभावेन निर्व्याघातेन कटाघाच्छादना-भावात् ॥ ‘दुक्खी भन्ते’ति (ख. २६५) दुःखहेतुत्वाद्दुःखं-कर्म तद्दान् जीवो दुःखी भदन्त ! दुःखेन कर्मणा स्पृष्टो-वद्धः ‘नो अदुक्खी’ति नो-नैव अदुःखी-अकर्मा दुःखेन स्पृष्टः, सिद्धस्यापि तत्प्रसङ्गात्, एवं पञ्च दण्डका ज्ञेयाः, दुःखी दुःखेन स्पृष्टः ? ‘दुक्खी दुक्खं परिआयइ’ति दुःखी-कर्मवान् दुःखं-कर्म पर्याददाति-सामस्येनोपादत्ते, निघत्तादिकं करोतीत्यर्थः २ उदी-

रेइ ३ वेणइ ४ निज्जरेइ ५ उदीरणवेदननिर्जरणानि प्राग् व्याख्यातानि, 'अणाउत्तं'ति (सू. २६६) अनायुक्तं-अनुपयोगं अयतनयेत्यर्थः, 'वोच्छिष्णं'ति अनुदिताः स्युरिति । 'सइंगाल'त्ति (सू. २६७) चारित्र्येधनमङ्गारमिव यः कुर्यात्, भोजन-विषयरागाग्निः सोऽङ्गार एवोच्यते, तेन सह यद्विद्यते पानकादि तत् साङ्गारं तस्य, 'सधूमस्स'त्ति चारित्र्येधनधूमहेतुत्वात्, धूमो-द्वेषः, तेन सह यद् भक्तादि तत् सधूमं, 'सुच्छिद्य'त्ति मोहवान् दोषानभिज्ञानात् 'गिद्धे'त्ति तद्विशेषाकाङ्क्षावान् 'गहिण'त्ति तद्गतलेहन्तुसन्दर्भितः 'अज्झोवव'त्ति अध्युपपन्नः-तदेकाग्रतां गत आहारयति । 'महया अप्पत्तियं'ति महद्व्रीतिकं 'कोह-किलामं'ति क्रोधात् क्लमः-शरीरायासः क्रोधक्लमस्तं क्रोधक्लमं 'गुणुप्पायणाहेउ'ति गुणोत्पादनहेतुकं 'अण्णदब्बेणं'ति रस-विशेषोत्पादनाय, संयोज्येत्यर्थः, 'वीइ'ति वीतो-गतः अङ्गारो यसात्तद्दीताङ्गारं । 'खित्ताइक्कं'ति (सू. २६८) क्षेत्रं-सूर्य-तापक्षेत्रं, दिनमित्यर्थः, 'अणुग्ग'त्ति अनुद्गते सूर्ये अशनादि लात्वा उद्गते रवौ बुद्धे, तदतिक्रान्तं यत्तत् क्षेत्रातिक्रान्तं तस्य 'कालाइक्कं'ति कालं-दिनग्रहरत्रयलक्षणं, शेषं तथैव, 'मग्गाइक्कं'ति अर्द्धयोजनातिक्रान्तस्य 'पमाणाइक्कं'ति द्वात्रिंशत्कवलक्षणं प्रमाणं तदतिक्रान्तस्य, 'उवायणावित्त'त्ति उपादापण्य, प्राप्येत्यर्थः, 'अद्धजोयणमेराए वीइक्कमावइत्त'त्ति अर्द्धयोजन-मर्यादायाः परतो व्यतिक्रमय्य, नीत्वेत्यर्थः, 'कुक्कुडिअंडगं'त्ति कुक्कुड्यण्डकस्य प्रमाणं येषां अथवा कुटीव-कुटीरकमिव जीवस्या-श्रयत्वात् कुटी-शरीरं कुत्सिता अशुचिप्रायत्वात् कुटी कुक्कुटी तस्या अण्डकमित्राण्डकं उदरपूरकत्वादाहारः कुक्कुड्यण्डकं तस्य प्रमाणतो मात्रा-द्वात्रिंशत्तमांशरूपा येषां ते कुक्कुड्यण्डकप्रमाणमात्राः अतस्तेषां, अयं अभिप्रायः-यावान् यस्य नरस्याहारस्तस्याहा-रस्य द्वात्रिंशत्तमो भागस्तत्पुरुषपेक्षया कवलः, इदमेव कवलमानमाश्रित्य प्रसिद्धकवलचतुःषष्ट्यादिमानाहारस्यापि पुरुषस्य द्वात्रिंशतां

कवलः प्रमाणप्राप्ततोपपन्ना स्यात्, न हि स्वभोजनस्याद्धं भुक्तवतः प्रमाणप्राप्तत्वमुपपद्यते, 'अवड्डोमोयरिय'ति अवमस्य-ऊन-
स्योदरस्य करणमवमोदरिका, अपकृतं किञ्चिद्गुणमर्द्धं यस्यां सा अपाद्धा, द्वात्रिंशत्कवलपेक्षया द्वादशानामपार्द्धरूपत्वात्, अपाद्धा
चासाववमोदरिका चेति समासः, एवं धर्मधर्मिणोरभेदादपार्द्धविमोदरिकः साधुः स्यात्, एवं ज्ञेयं, 'दुभागपत्ते'ति द्विभागः-
अर्द्धं तत्प्राप्तौ द्विभागप्राप्तः आहारः स्यात् इति गम्यं, 'ओमोयरिय'ति अन्नमोदरिकः साधुरिति ज्ञेयं 'पगाम'ति प्रकामं, अत्यर्थं
रसभोगीति । 'सत्थाइय'ति (सू. २६९) शस्त्राद्-अन्नरतीतं-उत्तीर्णं शस्त्रातीतं पृथुकादि 'सत्थपरि'ति वर्णाद्यन्यथाकरणेना-
चित्कीकृतस्य 'एसिय'ति एषणीयस्य गवेषणा विशुद्धस्य 'वेसिय'ति व्येषितस्य ग्रहणेषणाश्लेषणाविशोधितस्य, अथवा वेषो-मुनि-
रूपो वेपः स हेतुलभे यस्य तद्वेषिकं, 'सामुदाणि'ति भिक्षारूपस्य, 'निक्खित्त'ति त्यक्तशस्त्रमुशलः, 'ववगय'ति व्यपगत-
पुष्पमालाचन्दनानुलेपनः, 'ववगयचुयचत्तदेहं'ति व्यपगताः-स्वाश्रयपृथग्भूताः क्रुम्यादयः व्युता-मृताः स्वतः परतो वा
पृथ्व्यादयः, 'चइय'ति त्याजिता भोज्यद्रव्यादायकेन 'चत्त'ति स्वयमेव दायकेन भक्ष्यद्रव्यात् त्यक्त्वा देहा-अभेदविवक्षया
देहिनो यस्मात् स तमाहारं जीवैर्विष्यज्जुं रहितमिति, अकयं अकृतं साध्वर्थं, अकारितं दायकेनेति, विशेषणद्वयेनानाधाक-
र्मिक उपात्तः, असङ्कल्पितं साध्वर्थं, अणाहयं न विद्यते आह्वानं-आमन्त्रणं नित्यं मद्गृहे पोषमात्रमन्नं ब्राह्ममिति, 'अकीय'न्ति
न क्रीतकृतं, क्रयेण-मूल्येन साध्वर्थं न कृतं, अनुद्दिष्टं 'नवकोडि'ति इह कोटयो-विभागाः, ताश्चेमाः-न जीवं हन्ति न घातयति
मन्तं नानुमन्यते ३, एवं न पचति ३ न क्रीणाति ९ एवंरूप ९ कोटिपरिशुद्धं, दशदोषविप्रसुक्तं, दोषाः शङ्कितप्रश्लितादयः,
'संकिममक्खिय निक्खित्ते'त्यादि, 'उग्गम'ति उद्गमश्च आधाकर्मादिदोषाः १६ 'घाई दूई निमिचे'इत्यादि,

एतद्विषया एषणा पिण्डविशुद्धिस्तया शुद्धं 'असुरसुरं अचचचच'मिति द्वावेतावकुरणशब्दौ, अद्भुतं अद्भुतं अविलम्बितं-नाति-
मन्दं 'अपरिसाङ्घि'ति अनवयवोज्झनं 'अत्रस्रोचंजण'ति अक्षोपाङ्गनं-शकटभ्रम्रशृणं व्रणानुलेपनं च-व्रणौपथं च अक्षोपाङ्ग-
नव्रणानुलेपने ते इव विवक्षितार्थसिद्धेः रसादिनिरभिष्वंगतया अक्षोपाङ्गनव्रणानुलेपनभृतोऽस्तं, 'संयमजायं'ति संयमयात्रा-संय-
मानुपालनं सैव मात्रा-आलम्बनसमूहंशः संयमयात्रामात्रा तदर्थं द्युतिः-प्रवृत्तिर्यत्राहारे स संयमयात्रामात्राद्युत्तिकस्तं, संयमभार-
वहनार्थितायै इति ॥ सप्तमशते प्रथम उद्देशकः ॥

'पञ्चवल्वायं'ति (स. २७०) सर्वेभ्यः सत्त्वादिभ्यश्चतुर्भ्यः प्रत्याख्यातं-प्रत्याख्यानं कृतं मयेति वदतस्तस्य नरस्य 'सुपच'चि
सुप्रत्याख्यातमिति सुष्ठु प्रत्याख्यानं कृतं स्यात्, नो-नैव दुष्प्रत्याख्यातन्यायत्यागेन यथासन्नतान्यायमङ्गीकृत्येति द्रष्टव्यं 'णो एवं'
इति प्रतिपाद्य यत् प्रथमं दुष्प्रत्याख्यातत्ववर्जनं कृतं तद्यथासङ्ख्यन्यायत्यागेन यथासन्नतान्यायमङ्गीकृत्येति द्रष्टव्यं 'णो एवं'
अभिसम'चि नो-नैव 'एवं'ति वक्ष्यमाणप्रकारेण अभिसमन्वागतं-अवगतं स्यात्, 'नो सुष्पचवल्वायं'ति ज्ञानाभावेन यथा-
वदपरिपालनात् सुप्रत्याख्यातत्वाभावः, 'तिविहं तिचिहेणं'ति त्रिविधं-कृतकारितानुमतिभेदभिन्नं योगमाश्रित्य त्रिविधेन-मनो-
वाक्पायलक्षणेन करणेन, 'असंजय'चि संयतो-वधादिपरिहारप्रयतः विरतो-वधादेर्निवृत्तः प्रतिहतानि-अतीतकालसम्बन्धीनि
निन्दातः प्रत्याख्यातानि च-अनागतप्रत्याख्यानेन पापकर्माणि येन स तथा, संयतादिपदानां कर्मधारयः, ततस्तन्त्रियेयादसंयत-
विरतप्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा, 'सकिरिण'चि कायिक्यादिक्रियः, 'असंयुद्धि'चि असंवृताश्रवद्धारः, 'एगंतदंडे'चि एका-
न्तेन-सर्वथा परान् दण्डयति यस्स एकान्तदण्डः, एकान्तगालः, सर्वथा बालिशः, अज्ञ इत्यर्थः, 'मूलगुणे'चि(स. २७१) प्राणा-

तिपातादिविरमणादयः ५, उत्तरगुणाः—पिण्डविशुद्ध्यादयः, 'देसमूलगुण'ति स्थूलप्राणातिपातादयः, सर्वमूलगुणप्रत्याख्यानं
साधूनां देशमूलगुणप्रत्याख्यानं श्राद्धानां, 'अणागय'गाह (*५४) ति, पर्युषणादावाचार्यादिवैद्यावृत्त्यकरणमनागतमित्यर्थः,
आह च—'होही पज्जोसवणे'त्यादि, एवमतिक्रान्तं स्यात्, उक्तं च—'पज्जोसवणाइ तवो'ति ॥१॥ 'सो दाइ तव्वोकम्म० ॥२॥'—
मित्यादि, 'कोडी'ति कोटीसहितं मीलितप्रत्याख्यानद्वयकोटि, चतुर्थादि कृत्वाऽनन्तरमेव चतुर्थादिकरणमित्यर्थः, आह च—पट्ट-
वणओ य दिवसो०'ति ॥१॥ 'नियंठियं'ति नियंत्रितं यंत्रितं—चंद्रं प्रतिज्ञातदिनादौ ग्लानत्वाद्यन्तरायभावेऽपि नियमात्
कर्त्तव्यमिति हृदयं, यदाह—'मासे मासे य तवो०'ति ॥१॥ 'एयं पच्चक्खाणं०'ति ॥२॥ 'साकार'ति आक्रियन्ते इत्याकाराः—
प्रत्याख्यानपत्रादेहेतवो महत्तराकारादयः, सहाकारैर्वर्त्तत इति साकारं, अविद्यमानाकारं अनाकारं, 'परिमाणकडं'ति दत्त्यादिभिः
कृतपरिमाणं परिमाणकृतं, आह च—'दत्तीहि व कवलेहि व०'ति ॥१॥ 'णिरवसेसं'ति निरवशेषं समग्राशनादिविषयं, आह
च—'सव्वं असणं सव्वं च पाणगं०' ति ॥१॥ 'संकेयं चेव'ति सङ्केतः—चिह्नं, सङ्केतयुक्तत्वात् सङ्केतमञ्जुष्ठादि, यदाह—'अंगुडुमुट्टि
गंठी०'ति ॥१॥' अद्धा—कालस्तस्याः प्रत्याख्यानं पौरुष्यादिकालस्य नियमनं, आह—'अद्धापच्चक्खाणं'ति ॥१॥' उक्तमिति दश-
विधप्रत्याख्यानं 'अपच्छिम'ति अपश्चिमा मरणं प्रतीतं, यद्यपि प्रतिक्षणमावीचीमरणमस्ति तथापि तन्न गृह्यते, किं तर्हि ?, विव-
क्षितं सर्वायुष्कक्षयलक्षणमिति, मरणमेवान्तो मरणान्तस्तत्र भवा मारणान्तिकी, संह्लिष्यते—कृशीक्रियते अनया शरीरकषायादि
इति संलेखना—तपोविशेषलक्षणा, तस्या जोषणं—सेवनं तस्याराधना—अखण्डकालकरणं, तद्धवाऽपश्चिममारणान्तिकसंलेखनाजोष-
णाराधनता, इह च सप्त दिग्द्वतादयो देशोत्तरगुणाः, संलेखना तु भजनया, तथाहि—सा देशोत्तरगुणवतो देशोत्तरगुणः, आव-

श्यके तथाभिधानात्, इतरस्य तु सर्वोत्तरगुणः, साकारानाकारादिप्रत्याख्यानरूपत्वात्, इति ॥ 'पञ्चिदियतिरिखखजोगिय'स्ति (सू. २७२) मनुष्या नार्यथ मूलदेशगुणप्रत्याख्यानिनः अप्रत्याख्यानिनश्च, नवरं पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चो देशत एव मूलगुणप्रत्याख्यानिनः, सर्वविरतेस्तेषामभावात्, इह चोद्यं गाथया—'तिरियाणं चारित्तं निवारियं अहव तो पुणो तेसिं । सुव्वइ बहुयाणं चिय महव्यारोवणं समए ॥ १ ॥' परिहारोऽपि गाथयैव 'ण महव्वयसम्भवेऽवि चरणपरिणामसंभन्नो तेसिं । ण बहुगुणाणंपि जहा केवलसंभूइपरिणामो ॥२॥' अथ मूलगुणप्रत्याख्यानादिवतामल्पत्वादि चिन्तयति—'सन्वत्थोवा जीवा मूलगुण'स्ति देशतः सर्वतो वा ये मूलगुणवन्तस्ते स्तोकाः, देशसर्वाभ्यामुत्तरगुणवतामसङ्ख्येयगुणत्वात्, इह च सर्वविरतेषु ये उत्तरगुणवन्तस्तेऽवश्यं मूलगुणवन्तः, देशमूलगुणवन्तस्तु सादुत्तरगुणवन्तः स्याच्चद्विकलाः, य एव च तद्विकलास्त एवैह मूलगुणवन्तो ग्राह्याः, ते चेतरेभ्यः स्तोका एव, बहुतरयतीनां देशविधप्रत्याख्यानयुक्तत्वात्, तेऽपि च मूलगुणेभ्यः सङ्ख्यातगुणा एव नासङ्ख्यातगुणाः, सर्वयतीनामपि सङ्ख्यातत्वात्, देशविरतेषु पुनर्मूलगुणवद्भ्यो भिन्ना अपि उत्तरगुणिनो लभ्यन्ते, ते च मधुमांसादिविचित्राभिग्रहवशाद्बहुतराः स्युरिति च कृत्वा देशविरतोत्तरगुणवतोऽधिकृत्योत्तरगुणवतां मूलगुणवद्भ्योऽसङ्ख्यातगुणत्वं स्याद् अत आह—'उत्तरगुणपचक्खाणा असंखिज्जागुण'स्ति, 'अपचक्खाणी अणंतगुण'स्ति मनुष्यसूत्रे 'अपचक्खाणी असंखिज्जागुण'स्ति यदुक्तं अन्ये त्वंप्रत्याख्यानिन एव, वनस्पतिप्रभृतिकत्वात्तेषामनन्तगुणत्वमिति, मनुष्यसूत्रे 'अपचक्खाणी असंखिज्जागुण'स्ति यदुक्तं तत् सम्मूच्छिमग्रहणेनावसेयं, इतरेषां सङ्ख्यातत्वात्, 'एवं अप्पाबहुगाणि तिप्पिणधि जहा पहमिल्लए दंडण'स्ति तत्रैकं जीवानामिदमेव, द्वितीयं पञ्चेन्द्रियतिरथां, तृतीयं तु मनुष्याणां, एतानि च यथा निविंशेषेण मूलगुणादिप्रतिबद्धे दण्डके उक्तानि

एवमिह त्रीण्यपि वाच्यानि, विशेषमाह- 'नवरं' इत्यादि, 'पंचिदिया तिरिक्खजोगिया मणुस्सा य एवं चेव'ति यथा जीवाः सर्वोत्तरगुणप्रत्याख्यान्यादय उक्ताः एवं पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चो मनुष्याश्च वाच्याः, इह च पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चोऽपि सर्वोत्तरगुण-प्रत्याख्यानिनः स्युरित्येवमवसेयं, देशविरतानां लेशतः सर्वोत्तरगुणप्रत्याख्यानस्याभिमतत्वादिति । मूलगुणप्रत्याख्यानिप्रभृत-यश्च संयतादयः स्युरिति संयतादिद्वयं 'तिन्निवि'त्ति जीवास्त्रिविधा अपीत्यर्थः, 'एवं जहेवे'त्यादि, एवं-अनेनैवाभिलापेन यथैव प्रज्ञापनायां तथैव द्वात्रिंशत्मध्येयं, तत्रैवम्-नेइया णं भंते ! किं संजया १ असंजया २ संजयासंजया ३ ?; गो० नो संजया असंजया नो संजयासंजया'इत्यादि, 'अप्पे'त्यादि, अल्पबहुत्वं संयतानां तथैव यथा प्रज्ञापनोक्तं, 'तिण्णिवि'त्ति जीवानां पञ्चेन्द्रियतिरथां मनुष्याणां च, तत्र सर्वस्तोकाः संयता जीवाः, संयतासंयता असङ्ख्येयगुणाः, असंयता अनन्तगुणाः, पञ्चेन्द्रिय-तिर्यञ्चस्तु सर्वस्तोकाः संयतासंयताः, असंयता असङ्ख्येयगुणाः, मनुष्यास्तु सर्वस्तोकाः संयताः संयतासंयताः सङ्ख्येयगुणाः, असंयता असङ्ख्येयगुणा इति । संयतादयस्तु प्रत्याख्यानादिमन्त्रे सति स्युरिति प्रत्याख्यानादिद्वयं, ननु पष्ठशते चतुर्थेदिशके प्रत्याख्यानादयः प्ररूपिता इति किं पुनस्तत्प्ररूपणेन ?; सत्यमेतत्, किन्त्वल्पबहुत्वचिन्तारहितास्तत्र प्ररूपिताः, इह तु तद्युक्ताः सम्वन्धान्तरद्वारायाताश्चेति ॥ जीवाधिकारात्तच्छाश्वतचक्षुर्नाणि- 'दन्वड्याए'त्ति जीवद्रव्यत्वेनेत्यर्थः; 'भावड्याए'त्ति नास्कादि-पर्यायत्वेनेति ॥ सप्तमशते द्वितीयोद्देशकविवरणम् ॥

'पाउसे'त्ति (सू. २७४) प्रावृडादौ बहुत्वाजल्लेहस्य महाहारतोक्ता, प्रावृद् च श्रावणादि वर्षापात्रोऽश्वयुजादिः 'सरदे'त्ति शरद् मार्गशीर्षादिः, तत्र चाल्याहाराः स्युरिति, ग्रीष्मे सर्वाल्पाहारतोक्तेः, अत एव शेषे स्वल्पाहारता क्रमेण ज्ञेया, 'हरियगरे-

रिज्जमाण'त्ति हरितकाश्च-नीलकाः रेरिज्यमाना-देदीप्यमानाः 'सिरीण' श्रिया वनलक्ष्म्या 'उसिणज्जोणिय'त्ति उष्णमेव योनिंयेषां ते उष्णयोनिकाः॥'मूला मूलजीव'त्ति (सू. २७५) मूलानि मूलजीवैः स्पृष्टानि-व्याप्तानि, 'जाव' यावत्करणात् 'खंधा खंधजीवफुडा, एवं तथा साला पचाला पुष्पा फला' इत्यादि दृश्यं, 'जइ णं'त्ति यदि भदन्त ! मूलानि मूलादिजीवैः स्पृष्टानि तदा 'कम्मह'त्ति कस्मात्-केन हेतुना वनस्पतय आहारयन्ति ?, आहारस्य भूमिगतत्वात्, अत्रोत्तरं-मूलानि मूलजीवस्पृष्टानि, केवलं पृथ्वीप्रतिबद्धानि, 'तम्मह'त्ति तस्मात् प्रतिबन्धात् पृथ्वीरसं मूलजीवा आहारयन्ति, कन्दाः कन्दजीवस्पृष्टाः केवलं मूलजीवप्रतिबद्धाः, तस्मात् मूलजीवोपात्तं पृथ्वीरसमाहारयन्तीति, एवं स्कन्धादिष्वपि वाच्यं ॥ 'आलुण'त्ति (सू. २७६) एतेऽनन्तकायभेदा लोक-रूढिगम्याः, 'तहप्पंगार'त्ति तथाप्रकारा-आलुकादिसदृशाः, 'विचिहसत्त'त्ति विविधा-बहुप्रकारा वर्णादिभेदात् सच्चा येषां ते विविधसच्चास्ते तथा, अथवा विविधा-विचित्रकर्मतया अनेकविधाः सच्चा येषु ते तथा ॥ 'सिय भन्ते ! कण्हलेसे नेरइण' इत्यादि (सू. २७७) 'ठिइं पडुच्च'त्ति, अत्रेयं भावना-सप्तमश्रुथिवीनारकः कृष्णलेश्यस्तस्य स्वस्थितौ बहुश्रुपितायां तच्छेषे वर्तमाने पञ्चमश्रुथिव्यां सप्तदशसागरस्थितिनारको नीललेश्यस्समुत्पन्नस्तमपेक्ष्य स कृष्णलेश्योऽल्पकर्मा व्यपदिश्यते, एवमुत्तरस्यत्राण्यपि भावनीयानि, 'जोइसियस्स'त्ति एकस्या एव तेजोलेश्यायास्तस्य सद्भावात् संयोगो नास्तीति । सलेश्यजीवाश्च वेदनावन्तः स्थुरिति वेदनाह्वयाणि 'कम्म वेयण'त्ति (सू. २७८) उदयप्राप्तं कर्म वेदना, धर्मधर्मिणोरभेदविबध्नात्, 'नोकम्मं णिज्जरइ'त्ति कर्माभावो निर्जरा, तस्या एवंस्वरूपत्वादिति 'नोकम्मं णिज्जरिंसु'त्ति वेदितरसं कर्म नोकर्म तन्निर्जरितवन्तः, कर्मभूतस्य कर्मणो निर्जरणासम्भवादिति, 'अब्बोच्छित्तिनयट्ठाण'त्ति (सू. २७९) अव्यवच्छित्तिप्रधानो नयोऽव्यवच्छित्तिनयस्तस्यार्थोऽ-

व्यवच्छिन्नियार्थस्तद्भावस्तथा अव्यवच्छिन्नियार्थतया, द्रव्यमाश्रित्य शाश्वता इति, 'वोच्छिन्निय'त्ति व्यवच्छिन्तिप्रधानो यो नयस्तस्यार्थो यः पर्यायलक्षणस्तस्य यो भावः सा व्यवच्छिन्नियार्थता तथा पर्यायानाश्रित्याशाश्वता नारका इति ॥ सप्तम-
शते तृतीय उद्देशकः ॥

'एते जहा जीवाभिगमे'त्ति (सू. २८१) एवं च तत्सूत्रं-पुढविकाइया जाव तसकाइया, से किं तं पुढविकाइया ?, पुढवि-
काइया दुविहा पणत्ता, तं०-सुहुमपुढविकाइया वादरपुढविका०'इत्यादि, अंतः पुनरस्य एवं 'एगे जीवे एगेणं समएणं एगं किरियं
पकरेइ, तंजहा-सम्मत्तकिरियं मिच्छत्तकिरियं वा' अत एवोक्तम्-'जाव कम्मत्ते'त्यादि, वाचनान्तरे त्विदं दृश्यते-जीवा छव्विह
पुढवी जीवाणं ठिइ भवठिई काए । निच्छेवण अणगारो किरिया सम्मत्तमिच्छत्ते ॥५५*॥त्यादि, तत्र च पइविधा जीवा दशिता
एव, 'पुढवि'त्ति पइविधा वादरपृथ्वी श्लक्षणा ? शुद्धा २ वालुका ३ मनःशिला ४ शर्करा ५ खरपृथ्वी ६ भेदात्, एषामेव पृथ्वी-
भेदजीवानां स्थितिरन्तर्मुहूर्त्तिका जघन्या यथायोगं द्वाविंशतिसहस्रान्ता वाच्या, तथा नारकादिपु भवस्थितिर्वाच्या, सा च सामा-
न्यतोऽमुहूर्त्तादिका त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमान्ता, तथा कायस्थितिर्वाच्या, सा च जीवस्य जीवकाये सर्वाद्धिमित्यादिका, तथा निर्लेपना
वाच्या, सा चैवम्-ग्रत्युत्पन्नपृथिवीकायिकाः समयापहारेण जघन्यपदेऽसङ्ख्याताभिरुत्सर्पिण्यत्रसर्पिणीभिरपह्रियन्ते, एवमुत्कृ-
ष्टपदेऽपि, किन्तु जघन्यपदादुत्कृष्टपदमसङ्ख्येयगुणमित्यादि ॥ 'अणगार'त्ति अनगारवक्तव्यता वाच्या, सा चैयम्-अविशुद्ध-
लेख्योऽनगारः असमवहतेनात्मना अविशुद्धलेख्यं देवं देवीमनगारं च जानाति, नायमर्थः'इत्यादि'किरिया सम्मत्तमिच्छत्ते'ति एवं
दृश्यम्-अन्ययूथिका एवमाख्यान्ति-एको जीव एकेन समयेन द्वे क्रिये कुर्यात्-सम्यक्त्वक्रियां च मिथ्यात्वक्रियां चेति, मिथ्या

चैतद्धिरोधादिति ॥ सप्तमशते चतुर्थं उद्देशकः ॥

‘जोगिसंगहे’ति योनिः—उत्पत्तिहेतुजीवस्य तथा सश्रहो योनिःसङ्ग्रहः, ‘अंडय’ति अंडजा-हंसादयः, ‘पोय’ति पोतजाः—पोतवद्-बह्ववजरायुवर्जिततया शुद्धदेहा योनिविशेषाज्ञाताः पोता इव वा—बह्वसम्मार्जिता इव जाताः पोतजाः—चलुल्यादयः, ‘संसुच्छिम’ति समूर्च्छनयोनिविशेषधर्मेण निर्धृताः समूर्च्छिमाः—बह्विह्वदयः, एवं ‘जहा जीवाभिगमे’ति, तत्सूत्रं चैवम्-अंडया तिविहापणत्ता, तंजहा—इत्थी पुरिसा नपुंसगा, एवं पोययाचि, तत्थ णं जे ते संमुच्छिमा ते सब्वे नपुंसगा’इत्यादि, अन्तद्यत्रं चेदम्-‘अत्थि विमाणां विजयाहं वेजयाहं जयंताइ अपराजियाहं ?, अत्थि, ते णं भंते ! विमाणा केमहालया पणत्ता ?, गीयमा ! जावहयं च णं छरिए उदेह जावहयं च णं छरिए अत्थमेइ, यावताऽन्तरेणेत्यर्थः, एयारूवाहं नव ओनासंतराहं अत्थेगइयस्स देवस्स एगे विक्रमे सिया, से णं देवे ताए उक्किहाए तुरियाए जाव दिन्वाए देवगईए वीईवयमाणे २ एगाहं वा दुयाहं वा उगोसेणं छम्मासे वीईवयति’ शेषं तु लिखितमेवास्ति, एतदेव च पर्यन्तद्वयतया ‘जाव’ति यावत्करणेन दर्शितमिति ॥ सप्तमशते पञ्चम उद्देशकः ॥

‘जे भविण’ति (ख. २८२) यो जीवो भविको, नैरयिकेण उपपत्तुकामः स्यादित्यर्थः, ‘एगंतदुक्खं वेगणं वेयंति’ति एका-न्तदुःखरूपां वेदनां-वेदनीयकर्मामुभूतिं ‘आहच सायं’ति कदाचित्तुल्लरूपां, नरकपालादीनामसंयोगकाले, ‘एगंतसायं’ति भवप्रत्ययात् ‘आहचअसायं’ति प्रहाराद्युपनिपातात्, ‘कम्मस’ति (ख. २८४) कर्कशैः-रौद्रदुःखवेंद्येते यानि तानि कर्कशवेदनीयानि स्कन्दकाचार्यसाधूनामिव, ‘अकफस’ति अकर्कशेन—सुखेन वेद्यन्ते यानि तानि अकर्कशवेदनीयानि भरतादीनामिव, ‘पाणाइवायवेरमणेणं’ति(ख. २८५)संयमेनेत्यर्थः, नारकादीनां तु संयमाभावात्तदभावोऽवसेयः, ‘अदुक्खणयाए’ति

न दुःखस्य करणं अदुःखनं तद्भावस्तथा अदुःखनतया अदुःखकरणेनेत्यर्थः, 'असोयण'ति अशोचनतया दैन्यानुत्पादने-
नेत्यर्थः, 'अजूरण'ति शरीरापचयकारिशोकानुत्पादनेनेत्यर्थः, 'अतिष्पण'ति अश्रुलालादिक्षरणकारणशोकानुत्पादनेन, 'अपि-
हण'ति यष्ट्यादिताडनपरिहारेण 'अपरिताव'ति शरीरपरितापानुत्पादनेन । दुःखप्रस्तावादिदमाह—'उत्तमकट्टपत्ताए'त्ति
उत्तमकाष्ठप्राप्तायां, उत्तमावस्थां गतायामित्यर्थः, 'आगारभाचपडोयोरे'त्ति आकारभावस्य—आकृतिलक्षणपर्यायस्य प्रत्यव-
तारः—अवतरणं आकारभावप्रत्यवतारः 'हाहाभूए'त्ति (सू. २८५) हाहेतिशब्दस्य दुःखार्त्तेन करणं हाहोच्यते तत् गतः—प्राप्तो
यः कालः स हाहाभूतः 'भंभाभूए'त्ति भंभेतिशब्दस्य दुःखार्त्तगवादिभिः करणं भंभोच्यते, शेषं तथैव, 'कोलाहल'त्ति कोला-
हल इहार्त्तगकुनिष्टन्दच्चनिः, शेषं तथैव, 'समाणुभावे'त्ति समा-दुष्यमदुष्यमाकालस्तस्यानुभावेन—सामर्थ्येन 'खरफरुस'त्ति अति-
कठोरा धूल्या च मलिना ये वातास्ते 'दुब्बिसहा' दुस्सहाः 'वाउल'त्ति व्याकुलाः 'संवहय'त्ति तृणकाष्ठदिसंवर्त्तका 'वाहिं-
ति'त्ति वायन्ति, 'इह'त्ति असिन् काले, 'अभिक्व' अमीक्षणं 'धूमार्हिति य दिस'त्ति धूमार्हियन्ते च—धूममुद्गमिष्यन्ति
च पुनर्द्विशः, ताः किभूताः ?—'समंतारउ'त्ति समन्तात् रजःखला—स्त्रोयुक्ताः अत एव 'रेणु०' धूल्या मलिनाः, अन्धकार-
वृन्देन निरस्तदृष्टिग्रसराः 'सम०' कालरूक्षतयेत्यर्थः, 'अहियं'ति अधिकं अहितं वा—अपथ्यं चन्द्राः शीतं मोक्षयन्ति 'अदुत्त-
रं'ति अथापरं च 'अरस'त्ति अमनोज्ञसा मेघाः 'विरस'त्ति नीरसमेघाः, 'खार'त्ति सर्जादिक्षारसदृग्मेघाः 'खत्त'त्ति
करीपसदृग्मेघाः, 'अग्गि'त्ति अग्निवदाहकजलाः, 'विज्जु'त्ति विद्युन्निपातवन्तः 'विस०' विपसदृग्गाः, 'असणि'त्ति करक-
निपातवन्तः, अथवा गिरिविदारणत्वाद्ब्रमेघाः, 'अपियणिज्जे'त्ति अपातव्यजला इत्यर्थः, क्वचित् 'अजावणिज्जे'त्ति अया-

पनीयोदकाः न यापनाहेतुर्नरिं येषां ते तथा 'चण्डानिल'त्ति चण्डवायुना प्रहतानां तीक्ष्णानां वेगवतीनां नीरघाराणां निपात-
प्रचुराः, 'वासंति' येषां-वृष्टिं 'वासिंहिति' वर्षिष्यन्ति, 'जेण'त्ति येन वर्षेण प्रागुक्ता मेघाः पट्टणाश्रमगतं 'जणवयं'त्ति
जनपदं-मनुष्यलोकं, चतुष्पदशब्देन महिष्यादयो गृह्यन्ते, 'गवेलग'त्ति गोशब्देन गावः एलका-उरग्राः 'खहयर'त्ति खहच-
रान्-पथिसङ्घातान्, 'गामारण'त्ति ग्रामारण्यप्रचारनिरतान् त्रसप्राणान् बहुप्रकारान् द्वीन्द्रियादीन् 'रुक्ख'त्ति वृक्षाः-चूता-
दयः गुच्छा-वृताकीप्रभृतयः गुल्मा-नत्रमालिकादयः लता-अशोऋलतादयः वल्लयो-वालुङ्कादयः वृणानि-वीरणादीनि पर्वगा-
इक्षुप्रमुखाः हरितानि-दूर्वादीनि औषध्यः-शाल्यादयः प्रवालाः-पल्लवादयः शाल्यादिबीजसूचयः, ते आदौ येषां ते तानि, आदि-
शब्दात् कदलीपद्मादिग्रहः, 'तणवणस्स'त्ति चादरवनस्पतिप्रभृतीनित्यर्थः, 'विङ्खसेहिंति' विध्वंसयिष्यन्तीति सम्बन्धः, 'पन्व-
य'त्ति पर्वतननात्-उत्सवविस्तारणात् पर्वताः-क्रीडापर्वताः उज्जयन्तादयः गृणंति-शब्दायन्ते जननिवासभूतहेतुत्वेनेति गिरयो
गोपालगिरिचित्रकूटप्रमुखाः 'डोंगरा' शिलोच्चयमात्ररूपाः 'उत्थल'त्ति उत्-उन्नतानि धूलिस्थलानि उत्थलानि, 'भट्ट'त्ति
भ्राष्ट्राः-पांश्चादिवजितभूमयः, ततस्ते आदियेषां ते ताव्, आदिशब्दात् प्रासादशिखरादिपरिग्रहः, 'विरावेहिंति' विद्रावयिष्यन्ति
'सलिलबिलानि' भूमिनिज्झाराः 'गर्चा' प्रतीताः 'दुर्गाणि' खातिकाप्राकारादिदुर्गमाणि विपमभूथितानि 'निण्णु'त्ति निम्नो-
न्नतानि प्रतीतानि 'समाक'त्ति समाकरिष्यति 'तत्तसम'त्ति तस्मै-तापेन समा-तुल्या ज्योतिषा-बहिना भूता-जाता या सा
तथा, रेणुः-वालुका- 'चलणि'त्ति चरणप्रमाणश्चलनीति कर्दम उच्यते, 'दुन्निक्क'त्ति दुःखेन नितरां क्रमणं यस्यां सा दुर्निक्रमाः
'अणाइज्ज'त्ति अनादेये वचनप्रत्याजाते येषां ते अनादेयवाक्प्रत्याजाताः, प्रत्याजातं तु जन्म, 'कूडकवड'त्ति कूटं-कूटनाणकं

कपटं-वञ्चनाय यद्द्वेषान्तरादिकरणं 'गुरुनिओग'ति गुरुषु-मात्रादिषु नियोगेन-अवश्यं तथा यो विनयस्तेन रहिताः, 'खरफरुस'ति खरपरुषाः स्पर्शतोऽतीवकठोरा 'ध्यामवर्णा'धूमवर्णाः 'फुट्ट'ति विकीर्णकेशाः 'बहुणहारु'ति बहुस्त्राद्युभिः संपिनद्धं-सम्बद्धं दुर्द-र्शनीयं रूपं येषां ते तथा, 'संकुडिय'ति सङ्कुचितं वलीलक्षणतरङ्गैः परिवेष्टितमङ्गं येषां ते तथा, के इवेत्याह-'जरापरिणय'ति जरापरिगतस्थविरनरा इव, प्रविरला दन्तविरलत्वेन परिशदिता च दन्तश्रेणियेषां ते तथा विकरालतुच्छदशनश्रेणिमुखाः, 'वंक-वली'ति वंकं-वकं वलिभिः विकृतं-विकरालं भेषणं-भयकृन्मुखं येषां ते तथा, 'कच्छु'ति कच्छुः-पामा तथा 'कसर'ति कशैरः-खसैरभिभूता-व्यासा ये ते 'खरनख'ति खरतीक्ष्णनखानां कण्डूयनेन 'विक'ति विकृताकृतिव्रणा तदुर्थेषां ते तथा, 'दहू-किटिभ'ति दर्दकितिभसिध्मानि क्षुद्रकुष्ठविशेषास्तैः स्फुटिताः-परुषा च्छविः-चपुस्त्वक् येषां ते तथा, 'चित्तलंग'ति चित्राङ्गाः, 'दोल'ति टोलगतयो-विषमगतयो यद्वा विषमाकृतयः, 'विसम'न्ति विषमाणि दीर्घह्रस्वादिना सन्धिरूपाणि बन्धनानि येषां ते तथा, 'उचकुडुय'ति उच्छुडुकानि-असम्बद्धानि अस्थिकानि-कीकसानि येषां ते तथा 'विभक्ता' भोजनविशेषरहिताः दुर्बलाः-कुत्सि-तसंहननाः कुप्रमाणाः-प्रमाणहीनाः अस्थिताः-कुसंस्थानाः-सनाकुशयाः कुभोजिनः खलती-स्खलन्ती विह्वला गतिर्येषां ते 'विग-यचिट्ट'ति विकृतचेष्टा नष्टतेजसश्च, 'सीय'ति शीतोष्णखरपरुषव्रतेन 'विञ्जडिय'ति व्याप्तं मलिनं च पांशुरूपेण रजसा 'उग्गुडिय'ति उद्गुण्डितं-उद्भ्रूलितं अङ्गोपाङ्गं येषां ते तथा, 'उस्सणण'ति प्रायः 'धम्मस्सणण'ति धर्मश्रद्धा, 'रयणि' रत्नेः-हस्तस्य प्रमाणं चतुर्विंशत्यङ्गुलमानं तेन मात्रा-परिमाणं येषां ते तथा, 'सोलसवासाइ'ति षोडशविंशतिवर्षपरमायुषः, 'पुत्त'ति पुत्रनप्तुपरिवारप्रणयबहुलाः, अनेनाल्पायुष्ट्वेऽपि बहूपत्यता तेषामुक्ता, अल्पेनापि कालेन यौवनसद्भाव्यादिति, 'निस्साए'ति

निश्राय, निश्रां कृत्वेत्यर्थः; 'निगोदाः' छुट्टुन्मानि, 'वीथं'ति वीजमिव वीजं भविष्यज्जनहेतुत्वात् 'वीथमेत्त'त्ति वीजस्येव मात्रा-परिमाणं येषां ते वीजमात्राः, स्वल्पाः स्वरूपत इत्यर्थः; 'रह'त्ति रथपथः—शकटचक्रद्वयमितमार्गः; 'अक्खसोय'त्ति अक्षश्रोतः—चक्रे धुरः प्रवेशरन्ध्रः तदेव प्रमाणमक्षःश्रोतःप्रमाणं तेन मात्रा—परिमाणं समवगाहतो यस्य तत्तथा 'वोळ्झिहंति' वक्ष्यतः; 'आउबहुले' बहुपूकायमित्यर्थः; 'निद्धाहंति' निद्धाविष्यन्ति—निस्सरिष्यति 'गाहंति' ग्राहयिष्यन्ति, स्थलेषु स्थापयिष्यन्तीत्यर्थः; 'निस्सील'त्ति महात्रंतायुत्रंतविकलाः निर्गुणाः—उत्तरयुगत्रियुक्ताः निर्मेराः कुलादिमर्यादारहिताः 'खोदाहार'त्ति क्षौद्रं—मधु तद्भोजिनः; 'कुणिम'त्ति कुणपः—शवस्तद्रसोऽपि वसादिः कुणपस्तदाहारयन्तीति—कुणपाहाराः; 'उववज्जिहिनन्ति' उत्पत्स्य-यन्ते 'ते ण'ति ते अच्छा—ऋक्षाः तरच्छा—व्याघ्रविशेषाः; 'परस्सरा' शरसाः; 'ढंका' काकाः डिलकाः—मधुगा मद्रवो—जलवायसाः 'सिहि'त्ति शिखिनो मयूरा इत्यर्थः ॥ सप्तमशते षष्ठ उद्देशकः ॥

'आउत्तं'ति (ह. २८८) आयुक्तं यथा स्यात् तथा, आयुक्तं तु सावधानता, 'उस्सुत्तं'ति उत्स्वन्नं यथा स्यात् तथा, स्वन्ना-तिक्रमेणेत्यर्थः; 'रीयमाणे'त्ति रीयतो गच्छत इत्यर्थः ॥ 'रूवी'त्यादि (ह. २८९) स्वन्नवृन्दमाह, तत्र रूपं—मूर्त्तता तदस्ति येषां ते रूपिणः; तद्विपरीतास्त्वरूपिणः; 'काम'त्ति काम्यन्ते—अभिलष्यन्ते येनेति कामाः मनोज्ञाः शब्दाः संस्थानानि वर्णाश्र, अत्रोत्तरम्—रूपिणः कामाः; नो अरूपिणः; पुद्गलधर्मत्वेन तेषां मूर्त्तत्वादिति, 'सच्चित्त'त्ति सच्चित्ता अपि कामा स्युः; समनस्क-प्राणिरूपापेक्षया, अचित्ता अपि ते शब्दद्रव्यापेक्षया असंज्ञिजीवशरीररूपापेक्षया चेति, 'जीवाणं'ति जीवा अपि कामाः स्युः जीवशरीररूपापेक्षया, अजीवा अपि ते शब्दापेक्षया चित्रशालभञ्जिकारूपापेक्षया चेति, 'जीवाणं'ति जीवानामेव कामाः; काम-

हेतुत्वात्, नो अजीवानां कामाः, कामासम्भवादिति । 'रूवि'मित्यादि, भुज्यन्ते-उपभुज्यन्ते वपुषा इति भोगा-गन्धरसस्पर्शत्रय-
रूपाः रूपिणो भोगाः, नो अरूपिणः, पुद्गलधर्मत्वेन तेषां सूक्तत्वादिति, सञ्चित्ता अपि भोगा गन्धादिप्रधानजीवशरीराणां केषा-
ञ्चित् समनस्कत्वात्, अचित्ता अपि ते, गन्धादिप्रधानजीवशरीराणां केषाञ्चिदमनस्कत्वात्, 'जीवावि भोगि'त्ति जीवशरीराणां
गन्धयुक्तत्वाज्जीवा भोगाः, 'अजीवावि भोगि'त्ति अजीवद्रव्याणां गन्धादिगुणोपेतत्वादिति । 'सव्वत्थोवा कामभोगि'त्ति
ते हि चतुरिन्द्रियाः पञ्चेन्द्रियाश्च स्युः, ते च स्तोका एव, नो कामिनो नो भोगिनस्ते च सिद्धा एव, ते च तेभ्यः प्रागुक्तेभ्योऽनन्तगुणाः,
'भोगि'त्ति एकद्वित्रीन्द्रियास्तेभ्योऽनन्तगुणाः, वनस्पतीनामनन्तगुणत्वादिति ॥ 'से नूणं'त्ति (ह. २९०) स नरो नूनं-निश्चितं
भदन्त ! 'स्त्रीण'त्ति भोगास्सन्ति यस्य तद्भोगि-चपुस्तक्षीणं यस्य तपोरोगादिभिः स क्षीणभोगी-क्षीणतनुः, दुर्बल इत्यर्थः,
'उट्टाणेणं' उत्थानेन-ऊर्ध्वीभवनेन 'कम्मणेणं'त्ति गमनादिना 'बलेणं'त्ति देहप्राणेन 'वीरिएणं'त्ति जीवबलेन 'पुरिसका-
र'त्ति पुरुषाभिमानेन, साधितस्वप्रयोजनेनेत्यर्थः, 'भोगभोगाहं'त्ति मनोज्ञशब्दादीन् 'से नूणं'त्ति अथ भदन्त एवं-अनन्त-
रोक्तमर्थं वदथ यूयमिति प्रश्नः, पृच्छतोऽयमभिप्रायो-यद्यसौ न प्रभुस्तदाऽसौ भोगभोजनासमर्थत्वात् न भोगी, अत एव न भोग-
त्यागी, अतः कथं निर्जरावान् ?, कथं वा स्वर्गमनपर्यवसानोऽस्तु ?, उत्तरं तु 'नो इण'त्ति, कस्माद् ?, यतः- 'पभू णं से'त्ति
स क्षीणभोगी प्रभुः-समर्थः । 'आहोहिणं'त्ति अधोऽवधिको-नियतक्षेत्रविषयावधिज्ञानी 'परमाहोहि'त्ति परमावधिज्ञानी ॥
'एगइया' (ह. २९१) एके केचन, न सर्वे सम्मूर्च्छिमा इत्यर्थः, 'अंध'त्ति अन्धा-अज्ञानाः सूढो-सूर्बस्तत्त्वश्रद्धानं प्रति, एत
एवोपमयोच्यन्ते- 'तमं'त्ति तमःप्रविष्टा इव तमःप्रविष्टाः 'तमपडल'त्ति तमः पटलमिव तमःपटलं-ज्ञानावरणं मोहो-मोह-

नीयं तदेव जालं मोहजालं ताभ्यां प्रतिच्छन्ना-आच्छादिता ये ते तथा, 'अकाम'त्ति अकामो-वेदनानुभवे अनिच्छा अमनस्क-
त्वात् स एव निकरणं-कारणं यत्र तदकामनिकरणं-अज्ञानप्रत्ययमिति यथा स्यात्तथैव, वेदनां सुखदुःखरूपां वेदनं वा संवेदनम-
नुभवन्तीत्यादि, 'अत्थी'त्यादि, अस्त्ययं पक्षो यदुत 'पभूचि'त्ति प्रभुरपि-संज्ञित्वेन यथा तद्रूपवेदनादिज्ञाने समर्थोऽपि, आत्मा-
मसंज्ञित्वेनप्रभुरित्यपिशब्दार्थः, अकामनिकरणं अनिच्छाप्रत्ययमनाभोगात् यथा स्यादेवं वेदनां वेदयन्तीति प्रश्नः, उत्तरं तु
'जे णं'ति यः प्राणी संज्ञित्वेनोपायसद्भावेन च हेयादीनां हानादौ समर्थोऽपि 'नो पडु'त्ति न प्रभुः-समर्थः विना प्रदीपेना-
न्धकारे रूपाणि 'पासित्तए'त्ति द्रष्टुं एयोऽकामप्रत्ययं वेदनां वेदयतीति सम्यन्धः, 'पुरओ'त्ति पुरतः 'अणिञ्झाणत्ताणं'ति
अनिध्याय-चक्षुरव्यापार्य 'पासि'त्ति द्रष्टुं 'मग्गउ'त्ति मार्गतः-पृष्ठतः 'अणवयक्खित्ताणं'ति अनवेक्ष्य-पश्चाद्भागमन-
वलोक्येति, 'पभूचि'त्ति प्रभुरपि संज्ञित्वेन रूपदर्शनप्रमर्थोऽपि 'पकामनिकरणं'ति प्रकामः-ईच्छितार्थप्राप्तिः प्रवर्द्धमानतया
प्रकृत्योऽभिलाषः स एव निकरणं यथा स्यादेवं वेदनां वेदयन्तीति प्रश्नः, उत्तरं तु 'जे णं'त्ति यो न प्रभुः समुद्रस्य पारं गन्तुं
तद्गतद्रव्यग्राह्यर्थित्वे सत्यपि तथाविधशक्तिवैकल्याद्, अत एव च यो न प्रभुः-समर्थः समुद्रस्य पारंगतानि रूपाणि द्रष्टुं स
तद्गताभिलाषातिरेकात् प्रकामनिकरणं वेदनां वेदयन्तीति ॥ सप्तमशते सप्तम उद्देशकः ॥

'पवं जहा रायप्पसेणइजे'त्ति (सू. २९३) तत् खल्वं चेदम्-'समे चेव जीवे, से नूणं भंते ! हत्थीउ कुंथू अप्पकम्मतराए-
चेव अप्पकिरियतराए चेव अप्पासत्तराए चेव, कुंथूओ हत्थी महाकम्मतराए चेव ३ ?, हंता ! गोयमा !, कम्हा णं भंते ! हत्थिस्स
य कुंथुस्स य समे चेव जीवे ?, गोयमा ! से जहानामए कूडागारसाला सिया दुहओ लिता गुत्ता गुत्तादुवारा निवाया निवाय-

गंभीरा, अहे णं कंइ पुरिसे पईवं च जोइं च गहाय तं कूडागारसालं अंतो २ अणुपंविसेइ २ तीसे कूडागारसालाए सव्वओ समंता घणनिचियनिरंतरनिच्छिड्डां दुवारवयणां पियेइ, तीसे बहुमज्झदेसभाए तं पईवं पलीवेआ, से य पदीवे कूडागारसालमंतो ओभासेइ उज्जोइ तवेइ पभासेइ, नो चैव णं कूडागारसालाए बाहिं, तए णं से पुरिसे तं पईवं इड्डरेणं पियेइ, तएणं से पईवे इड्डरस्स अंतो ओभासेइ ४, नो चैव णं इड्डरस्स बाहिं, एवं गो०! कल्लिजएणं गंडवाणियाए पच्छिपिडएणं आढएणं अद्धाढएणं पत्थएणं कुडवेणं अद्धकुडवेणं चउभाइयाए सोलसियाए वचीसियाए चउसड्डियाए, तए णं से पुरिसे तं पदीवं दीवारंपणएणं पियेइ, तएणं से पदीवे तं दीवारंपणयं अंतो ओहासेइ ४, नो चैव णं दीवारंपणयस्स बाहिं, एवं चउसड्डियाए बाहिं जाव नो चैव णं कूडागारसालाए बाहिं, एवामेव गोयमा ! जीवे जारिसयं पुव्वकम्मनिवद्धं वोदिं निव्वत्तेइ तं असंखिजेहिं जीवपदेसेहिं सच्चिचीकरेइ' शेषं तु लिखितमेवास्ति, अथायमर्थः—कूडाकारेण—शिखराकृत्या युक्ता शाला कूटाकारशाला 'दुहओ लिक्ता' अंत-वहिंश्च गोमयादलिप्ता 'गुत्ता' प्राकाराद्यावृत्ता 'गुत्तदुवारा' कपाटादियुक्तद्वारा 'निवाता निचायगंभीरा' निवातविशाले-त्यर्थः; 'जोइओ'त्ति ज्योतिषः; अग्नेरित्यर्थः; घणनिचितानि कपाटादिद्वारविधानानां द्वाराशाखादिषु गाढनि-योजनेन निचितानि निरन्तरं कपाटान्तराभावात् निच्छिद्राणि 'इड्डरेणं'ति गत्रीहंचनकेन 'गोकल्लिजएणं'ति गोमक्तार्थं वंश-भाजनविशेषेण, डल्लेकनेत्यर्थः; 'गंडवाणियाए'त्ति गंडपाणिका वंशभाजनविशेष एव यो गण्डेन-हस्तेन गृह्यते डल्ल्याउ लघुतरः 'पिच्छिपिडएणं'ति पिच्छिकालक्षणपिटकेन, आढकादीनि प्रतीतानि, 'चउवभाइय'त्ति घटकस्य रसमानविशेषस्य चतुर्थभाग-मात्रो मानविशेषः; 'अड्डभाइय'त्ति तस्यैवाष्टभागमानविशेष एव, 'सोलसिय'त्ति षोडशभागमाना 'वत्तीसिय'त्ति तस्यैव

द्राविशङ्कागमात्, चतुःपष्टिका तस्यैव चतुःपष्टितांशस्वभावा, पलमिति तात्पर्यं, 'दीवाचंपएणं'ति दीपकचम्पनकेन-दीपाच्छा-
दनेन, कोशकेनेत्यर्थः, एतच्च सर्वमपि वाचनान्तरे साक्षाच्छिखितमेव दृश्यते इति ॥ 'सन्ध्वे से दुचखे'त्ति (सू. २९४) दुःख-
हेतुसंसारनिबन्धनत्वाद्दुःखं, 'से सुहे'त्ति सुखस्वरूपमोक्षहेतुत्वात् यजिजीर्णं कर्म तत्सुखमुच्यते । नारकादयश्च संज्ञिन इति संज्ञा
आह-'सण्ण'त्ति (सू. २९५) संज्ञानं संज्ञा, आभोग इत्यर्थः, अष्टौ संज्ञाः कथ्याः, मतिज्ञानावरणक्षयोपशमाच्छब्दाद्यर्थगोचरा
सामान्यावबोधक्रियैव संज्ञायते वस्त्वनयेत्योघसंज्ञा, एवं शब्दार्थगोचरा विशेषावबोधक्रियैव संज्ञायतेऽनयेति लोकसंज्ञा, ततश्चौ-
घसंज्ञा दर्शनोपयोगः लोकसंज्ञा ज्ञानोपयोग इति, 'परज्झं'ति पारस्व्यं 'पंडियत्तं असासयं'ति अयमर्थो-जीवः शब्धतः
पण्डितत्वमशाश्वतं, चारित्र्यंशादिति ॥ सप्तमशान्तेऽष्टम उद्देशकः ॥

'असंबुद्धे'त्ति (सू. २९८) असंबुद्धः-अप्रतः 'इहगए'त्ति इह प्रच्छको गौतमादिस्तदपेक्षया इहशब्दवाच्यो मनुष्यलोकः,
ततश्चेहगतान्-नरलोकगतान् 'तत्थगए'त्ति वैकियं कृत्वा यत्र यासति तत्र व्यवस्थितानित्यर्थः, 'अन्नत्थ'त्ति उक्तस्थानद्वया-
दन्यत्र व्यवस्थितानित्यर्थः, 'नचरं'ति अयं विशेषः- 'इहयं'ति इह शते अनगारो यतिरिहगतान् पुद्गलानिति वाच्यं, तत्र तु
देव इति तत्रगतानिच्युक्तं चेति । 'णायमेयं'ति (सू. ३००) ज्ञातं सामान्यतः एतद् वक्ष्यमाणं वस्त्वर्हता भगवता वीरेण, सर्वज्ञ-
त्वात्, तथा 'सुयं'ति स्मृतमिव स्मृतं, स्पष्टप्रतिभाससंज्ञावात्, विज्ञातं विशेषतः, किं तदित्याह-'महासिलाकण्टको' जीवि-
तमेकत्वान्महाशिलाकण्टकः, यत्र वृणश्चूकादिनाऽभिहतस्य हस्त्यादेर्महाशिलाकण्टकेनेव पीडितस्य वेदना स्यात् स संग्रामो महा-
संग्राम उच्यते, अयं संग्राम एवं जातः, यथा-चम्पायां कोणिको नृपोऽभूत्, तस्यानुजो हल्लविहल्लाख्यौ आतसौ

सेचनाख्यगन्धर्गे समारूढी दिव्यकुण्डलदिव्यबल्लालङ्कृतौ दृष्ट्वा कूणिकराजपत्नी पद्मावती मत्सरादन्तिनोऽपहाराय तं प्रेरितवती, तेन तौ तं याचितौ, तौ च तद्भयाद्द्वैशालीनगर्यां निजमातामहेचेटकराज्ञोऽन्तिकं सगजौ सान्तःपुरपरिच्छिद्यौ गतवन्तौ, कूणिकेन च दूतप्रेषणतो मार्गितौ, न च तेन प्रेषितौ, ततः कूणिकेन भाणितं-यदि न प्रेषयसि तौ तदा युद्धसज्जो भव, तेनापि भणितं-एष सज्जोऽस्मि, ततः कूणिकेन कालादयो दश स्वकीयभिक्षामातृकाः आतरो राजानश्चेटकेन सह सङ्ग्रामायाहूताः, तत्रैकस्य त्रीणि गजानां सहस्राणि, एवं स्थानामध्वानां, नराणां च प्रत्येकं तिस्रः क्रोटयः, कूणिकस्याप्येवमेव, एनं व्यतिकरं मत्वा चेटकेनापि अष्टादशं गणराजा मीलितः, तेषां चेटकस्य चैवमेव प्रत्येकं गजादिपरिमाणं, मिथो युद्धं लभं, चेटकराजश्च प्रतिपन्नप्रतिज्ञतया दिनमध्ये एकमेव शरं मुञ्चति, अमोचनाणश्च सः, तत्र कूणिकसैन्ये गरुडव्यूहः चेटकानीके शकटव्यूहो विरचितः, ततश्च कूणिकस्य कालो दण्डनायको युध्यमानस्तात्रद् गतो यावच्चेटकः, ततस्तेनैकशरपतेनासौ निपातितः, भग्नं च कूणिकबलं, गते च द्वे अपि बले निज २ स्थानं, एवं च दशसु दिनेषु चेटकेन विनाशिता दशापि कालादयः, एकादशे दिने चेटकजयार्थं देवताराधनाय कूणिकोऽष्टमभक्तं जग्राह, ततः शक्रचमरावागतौ, शक्रो वभापे-चेटकः श्राद्ध इत्यहं न तं प्रति प्रहरामि, नवरं भवन्तं संरक्षामि, ततोऽसौ तद्रक्षार्थं वन्नमदृशं अभेद्यकवचं कृतवान्, चमरस्तु द्वौ संग्रामौ विबुध्वितवान्-महाशिलाकण्टकं रथशुशलं चेति ॥ 'जइत्थ'त्ति (स्र. ३०१) जितवान्, 'पराजइत्थ'त्ति पराजितवान्, हारितवानित्यर्थः, 'वज्जी'वज्जी-शक्रः, 'विदेह'त्ति कूणिकः, एतावेव तत्र जेतारौ, नान्यः कश्चित्, 'मल्लइ'त्ति मल्लकिनामानो नव राजानः 'कासीकोसल'त्ति काशी-वाराणसी तत्सम्बन्धिनः आद्या नव कोशला-अयोध्या, तद्वासिनो भूषा इत्यर्थः, नव द्वितीयाः, 'गणरायाणो'त्ति कार्ये समुत्पन्ने ये गणं कुर्वन्ति ते गणराजाः, सामन्ता इत्यर्थः,

ते च चेटकराजस्य साहाय्याय गणं कृतवन्त इति, 'उदाह'त्ति उदायिनामानं 'पडिकप्पेह' सन्नद्धं कुरुत, 'पच्चप्पिणह' प्रत्य-
र्पयत, निवेदयत इत्यर्थः, 'हड्डुडुच्चित्त'त्ति हड्डं-विसितं तुष्टं-तोषवत् चित्तं-मनो यथा स्यात्, 'छेयारिउवएस'त्ति छेको-
निपुणो य आचार्यः-शिल्योपदेशदाता तदुपदेशाद्या मतिकल्पना-विकल्पाकृतिभेदास्तैस्सुनिपुणैः, एवं भीमं दुष्प्रघर्षं सङ्ग्रामिकं,
रणे योग्यमित्यर्थः, 'अउज्झं'त्ति अयोध्यं 'कयबलि'त्ति कृतबलिकर्मा गृहदेवतानां, 'कयकोउय'त्ति कृतानि कौतुकमङ्गला-
न्येव दुःस्वमादिव्यपोहायावश्यं कर्चव्यत्वात् प्रायश्चित्तानि तत्तथा, तत्र कौतुकानि मयीपुण्ड्रादीनि मङ्गलानि-सिद्धार्थकादीनि, 'सन्न-
द्ध'त्ति सन्नद्धः संनहनिकया, तथा बद्धः कसाबन्धनतो, वर्मितो वर्म्मतया कृतोऽङ्गे निवेशनात् कत्रचः--कंक्रटो येन स तथा,
ततः कर्मधारयः, 'उप्पीडिय'त्ति उत्पीडिता-गुणसारणेन दृढीकृता शरासनपट्टिका--धनुर्दण्डा येन स तथा, उत्पीडिता वा
बाहौ बद्धा शरासनपट्टिका-बाहुपट्टो येन स तथा, 'पिणद्ध'त्ते पिणद्धं-परिहितं त्रैवेयकं-ग्रीवाऽऽभरणं येन स तथा, 'च्चिधपट्टो'
योधचिह्नपट्टः 'गहियाउह'त्ति गृहीतानि आयुधानि-शस्त्राणि प्रहरणाय-परेषां प्रहारदानाय येन सः, अथवा आयुधानि-अक्षेप्य-
शस्त्राणि खड्गादीनि प्रहरणानि तु-क्षेप्यशस्त्राणि नाराचादीनि येन स तथा, 'सकोरेंट'त्ति सह कोरण्टकाख्यैः कुसुमगुच्छैः-माल्य-
दामभिः-पुष्पमालाभिर्यत्तत्तथा तेन ध्रियमाणेन, 'भंगल'त्ति मङ्गलो-माङ्गल्यो जयशब्दः कृतो-जनैर्विहितः आलोकै-दर्शने यस्य
स तथा, 'हंरोत्थय'त्ति हारावस्तुतेन-हारावच्छादनेन सुष्ठु कृतरतिकं वक्षः-उरो यस्य स तथा, 'महयाभड'त्ति महाभटानां
'चडगर'त्ति देशीशब्देन विस्तारवत्सङ्घेन परिवृत इत्यर्थः, 'ओयाए'त्ति उपायातः, उपागतः इत्यर्थः, 'अभिज्ज'त्ति परशस्त्रा-
गम्यमिति कवचं 'वइर'त्ति वज्रसमं 'पराजिणित्तए' पराजयितुं, परानभिभवितुमित्यर्थः, 'हयमहिय'त्ति हताः-प्रहारदानतः

मथिता-माननिर्मथनतः प्रवरवीरा घातिताश्च येषां ते तथा, 'निवडिय'ति निपतिता, चिह्नध्वजाः पताकाश्च तदन्या येषां ते तथा, 'किच्छ'ति कृच्छ्रेण-कष्टेन गतप्राणाः तान् 'पडिसेहित्थ'ति प्रतिपेधितवान्, युद्धाभिर्वर्तितवानित्यर्थः, 'रहमुसलः' यत्र रथो मुशल्लेन युक्तः परिधावन् महाजनक्षयं कृतवान् स रथमुशलः 'उवडियं' उपस्थितं, प्राप्तमित्यर्थः, 'मग्गउ'ति पृष्ठतः, 'आयसं'ति अयस्संबन्धिनं लोहमयं 'कडिण'ति कठिनं-वंशमयं तापसभाजनविशेषं तत्प्रतिरूपकं-सदृशं 'अणासए'ति अश्वरहितः असारथिकः अनारोधको-योधवर्जितः 'महया' महाजनक्षयं जनवधं जनव्यथां वा जनप्रमर्दं-चूर्णनं 'जणसंबद्धि'न्ति जनसंवर्त्त इव-संहार इव कल्पः-सदृग् अतस्तं ॥ 'पुञ्जसंगइए'ति (सू. ३०२) कार्तिकश्रेष्ठिभवे शक्रस्य कृणिकजीवो मित्रमभवत्, 'परियाय-संगइए'ति पूरणतापसभवे चमरस्यासौ तापसपर्यायवर्त्ती मित्रमासीत्, 'दलइत्थ'ति दत्तवान् ॥ 'अणिक्खित्तेणं'ति (सू. ३०३) अनिक्षिप्तेन, अखण्डितेनेत्यर्थः, 'आणत्त'ति आज्ञप्ते सति 'जुतामेव'ति युक्तमेव रथसामग्र्येति, 'सरिसए'ति सदृशः, 'सरित्तए' सदृशत्वक् 'सरिञ्चए'ति सदृग्त्वया; 'सरिसभंड'ति सदृशी भाण्डमात्रा-ग्रहरणकोशादिरूपा उपकरणं-कङ्कटादिकं यस्य स तथा, 'पडिरहं'ति रथं प्रति, 'आसुरुत्ते'ति आशु-शीघ्रं रतः-कोपोदयात् विमूढः 'रूप् लुप् विमोहने' इति धातोः; 'जाव'ति यावत्करणादिदं दृश्यम्-'रुडे कुविए चंडक्किए'ति चाण्डक्यः-प्रकटितरौद्ररूपः 'मिसिसिसे'ति क्रोधाग्निना दीप्यमान इव 'ठाणं'ति पादन्यासविशेषपलक्षणं 'ठाइ'ति कुर्यात्, 'आयय'ति आयतः-आकृष्टः सामान्येन कर्णायतं-आकर्णकृतं आयतकर्णायतस्तं 'एगाहच्चं'ति एका हल्या-हननं प्रहारो यत्र तदेकाहल्यं 'कूडाहच्चं'ति कूटे इव तथाविधपाषाणसम्पुटादौ आहल्या-आहननं यत्र तत्र कूटाहल्यं 'अथामा' अथामा सामान्येन शक्तिरहितः 'अबले' वपुश्शक्तिविकलः 'अवीरिए'ति

मानसशक्तिशून्यः 'अपुरिसत्त'ति पुरुषकारः-पुरुषाभिमानः स एव कृतप्रयोजनः पराक्रमः, 'अधारणिज्ज'ति आत्मनो धरणं कर्तुमशक्यं इतिकृत्वा 'एगंतं'ति एकांतं-विजनं अन्तं-भूमिभागं, 'सीलाइ'ति फलानपेक्षाः क्रियाप्रवृत्तयः शुभाः 'वयाइ' अणुव्रतादीनि 'वेरमणाइ'ति रागविरतयः गीतं-गानं गन्धर्वं मुरुजादिसहितं तल्लक्षणो निनादः, 'कालमासे'त्ति मरणमासे, कालदिने इति द्रष्टव्यं, (सू. ३०४) महाविदेहे सेत्स्यति ॥ सप्तमशते नवमः ॥

'एगयउ'त्ति (सू. ३०५) एकतस्ससमुपागतानां, स्थानान्तरेभ्य एकत्र मिलितानां, 'संनिवि'त्ति सन्निविधानां उत्कडुकत्वात् 'सन्निस'त्ति सङ्गततया निपण्णानां, सुखासीनानामित्यर्थः, 'अत्थिक्राए'त्ति प्रदेशराशीन् 'अजीवकाए'त्ति अजीवा-अचेतनांश्च ते कायाश्च-राशयः अजीवकायास्तान् अरूधिकार्यं अमूर्तमिति भावः, 'जीवकार्यं'ति जीवनं जीवो-ज्ञानद्युपयोगस्तत्प्रधानः कायो जीवकार्यस्तं, 'से कहमेयं'ति अथ कथमेतद् अस्तिकायवस्तु मन्ये एवं-अमुना अचेतनादिविभागेन तेषां समुल्लाप इति स्यात् 'अविप्पकड'त्ति इयं कथा अस्तिकायवक्तव्यतारूपा न विशेषेण प्रकटा प्रतीता-अविप्रकटा, 'अचिउप्पकड'त्ति पाठान्तरे अविद्वत्प्रकृता-अविज्ञप्रस्तुता, अथवा न विशेषतः उत प्राबल्यतश्च प्रकटा अब्युत्प्रकटा, 'तं चेयस'त्ति तत् तस्मात् चेतसा-मनसा 'वेदस'त्ति पाठान्तरे वेदसा-ज्ञानेन 'एयमहुं' अमुमस्तिकायस्वरूपमर्थं 'पच्चुधिकल्लह'त्ति प्रत्युत्प्रेक्षञ्चं, पर्यालोचयतेति, 'एयंसि णं'ति एतस्मिन्-उत्तरूपेऽस्तिकाये 'चक्खिय'त्ति शक्नुयात् कश्चित्, 'एयंसि'त्ति अयमस्य भावार्थः-जीवसम्बन्धीनि पापकर्माणि अशुभविपाकदायीनि पुद्गलस्तिकाये न स्युः, अचेतनत्वेन अनुभववर्जितत्वात्तस्य, जीवस्तिकाये तानि तथा स्युरनुभवयुक्तत्वात् तस्येति, 'अत्थि णं'ति (सू. ३०६) अस्तीदं वस्तु 'जीवाणं'ति जीवानां पापानि कर्माणि पापफलविपाकसंयुक्तानि 'कज्जंति'त्ति

मघन्तीत्यर्थः, 'शालीपाग'ति श्याल्यां-उत्रायां पाको यस्य तत्र श्यालीयाकयुद्धं, भक्तदोषवर्जितं, 'अट्टारसचंजण'ति व्यञ्ज-
नानि-शालनकानि तैराकुलं-व्याप्तम्, अष्टादश भेदाश्चैते--"स्रओ १ दणो २ जवणं ३, तिणिण य मंसाहं ६ गोरसो ७ जूसो ८।
भक्खा ९ गुललावणिया १०, मूलकला ११ हरियगं १२ डागो १३ ॥ १ ॥ होइ रसाळ य १४ तथा पाणं १५ पाणीय १६
पाणगं चव १७। अट्टारससो सागो १८ निरुवहओ लोइओ पिंडो ॥ २ ॥" मांसत्रयं जलचरादि, जूपो-शुद्धगतन्दुलीरककटु-
माण्डादिससं, मक्ष्याणि-खण्डखाद्यादीनि, गुललावणिया-गुलभर्पटिका गुलधानिका वा, मूलकलान्येकमेव पदं, हरितकं जीरकादेः,
डागो वा मूलकादिभञ्जिका रसाळ-मञ्जिका, तल्लक्षणं चेदम्--"दो घयपला महु पलं दहियस्सद्दाहयं मिरियवा(मा)सो । दस खंडगु-
डपलाहं णम रसाळ् निवहजोगो ॥१॥" पानं-मुरादि, पानीयं-जलादि पानकं-द्राक्षापानकादि शाकः-तक्रसिद्ध इति, आपातः-
तत्रयथमतया संमर्गः, 'भदंण'ति मधुरत्वान्मनोज्ञः, 'महस्सचण'ति पृथगतृतीयोद्देशको महाश्रवको यथा तथेहाप्यध्येयं 'परि-
णम'न्ति परिणमन्-परिणामान्तरं गच्छत् प्राणतिपातादि कार्ये कारणोपचारात् प्राणतिपातहेतुकं कर्म, 'दुरूवत्ताण' दुरूपता-
हेतुतया परिणमन्ति, दुरूपतां कुर्यादित्यर्थः, 'ओसहम्मिस्स'ति महातिककटुघृतादिपक्वमौषधं, 'नो भदंण'ति इन्द्रियप्रतिकूल-
त्वान्, 'से'ति (सू. ३०७) द्वौ नरो समारमेते, उपद्रवयत इत्यर्थः, 'अपतरागं तेउकायं'ति तत्रोज्ज्वलने बहुतरतेजसासु-
त्पादेऽपि श्लपतराणां विनाशोऽप्यस्ति, तथैव दर्शनात्, 'महाचेयण'ति महती वेदना जीवानां यस्मात् स महावेदनतराक इति,
'अचित्ताचि'ति (सू. ३०९) सचेतना अधिक्रियादयः तावदवभासन्त एवेत्यपिशब्दार्थः 'ओभासंति' अवभासंते प्रकाशकाः
स्युः, 'उज्जोवेति' वस्तुद्योतयन्ति, 'तावन्ति' तापं कुर्युः 'पभासंति' तथाविधवस्तुदाहकत्वेन प्रभासते, दूरं निपतति-दूरे दूरे

गत्वा दूरे निपततीत्यर्थः, 'देसगय'ति अग्निप्रेतस्य गन्तव्यस्य क्रमशतादेः देशे—तदद्वादी, गमनस्यभावेऽपि देशे तदद्वादी
निपततीत्यर्थः ॥ सप्तमशते दशम उद्देशकः ॥
इति श्रीलक्ष्मीसागरसूरिशिष्यशतार्थिश्रीजिनमाणिक्यगणिशिष्यश्रीअनन्तहंसगणिशिष्य-
श्रीदानशेखरगणिससुद्धृतायां भगवतीलघुवृत्तौ सप्तमशतविवरणं सम्पूर्णम् ॥

अथाष्टमं शतकं

'पुगल'ति (*५७) पुद्गलपरिणामार्थः १ 'आसिविस'ति आशीविषादिविषयः २ 'रुक्ख'ति सङ्ख्यातजीवादिवृक्षरूपः
३ 'किरिय'ति क्रियारूपः ४ 'आजीव'ति आजीविकवक्तव्यतारूपः ५, 'फासुग'ति प्रासुकदानादिरूपः ६ 'अदत्त'ति अद-
त्तादानरूपः ७ 'पडिणीय'ति प्रत्यनीकतार्थरूपः ८ 'बंध'ति प्रयोगबन्धादिरूपः ९ देशाराधनादिरूपः १० इत्योद्यतः सङ्ग-
हगाथा उक्ता । 'पओगपरिणय'ति (सू. ३०९) जीवव्यापारेण शरीरादिप्रयोगपरिणताः १ 'मीसा परिणता' (सू. ३१०)
प्रयोगविस्वसाभ्यां परिणताः, प्रयोगपरिणाममत्यजन्तो विश्रसया स्वभावान्तरमापादिताः मुक्तकलेत्रादिरूपाः २, अथवा औदा-
रिकादिवर्गणारूपा विश्रसया कृतास्सन्तो ये जीवप्रयोगेणैकेन्द्रियादिवपुःप्रभृतिपरिणामान्तरमापादिताः ते मिश्रपरिणताः, ननु
प्रयोगपरिणामोऽप्येवमेव ततः क एषां विशेषः १, सत्यं, किन्तु प्रयोगपरिणतेषु विस्वसा सत्यपि न विवक्षिता इति, 'विस्वसा-
परिणय'ति (सू. ३११) स्वभावपरिणताः ॥ अथ 'पओगपरिणया ण'मित्यादिना (सू. ३१२) ग्रन्थेन नवभिर्दण्डकैः प्रयोग-

लानां प्रथमो दण्डकः, तत्र च 'आउकाइएगिंदिय एवं चैव'ति पृथ्वीवदप्रकायप्रयोगपरिणता वाच्या इत्यर्थः, एवं 'दुप-ओ'ति पृथिव्यप्रकायप्रयोगपरिणतेष्विव द्विपदो भेदः सूक्ष्मवादविधानाभ्यां कृतस्तेजस्कायादिषु वाच्यः, 'अणेगविह'ति पुल-ककृमिकादिभेदत्वात् द्वीन्द्रियाणामनेकविधाः, त्रीन्द्रियप्रयोगपरिणता अपि एवमनेकविधाः कुन्थुपिपीलिकादिभेदात्, एवं चतु-रिन्द्रिया मक्षिकामशकादयोऽनेकविधाः, एवं सर्वेऽपि वाच्याः १, अथैकेन्द्रियादिसर्वार्थसिद्धदेवान्तः पर्याप्तकापर्याप्तकविशेषणो द्वितीयो दण्डकः प्रारभ्यते, तत्र—'एकेके'त्यादि, एकैकस्मिन् काये सूक्ष्मवादभेदा द्विविधाः पुद्गला वाच्याः, ते च प्रत्येकं पर्या-प्तकायपर्याप्तकभेदात् पुनर्द्विधा वाच्या इत्यर्थः २, 'जे पज्जत्तसुहुमपुढवी'त्यादि, औदारिकादिवपुर्विशेषणस्तृतीयो दण्डकः, तत्र च 'ओरालियतेयाकम्मसरीरपओग'ति औदारिकैतजसकर्मणवपुषां यः प्रयोगस्तेन परिणता ये ते तथा, पृथिव्यादीनां हि एतदेव वपुस्त्रयं स्यादितिकृत्वा तत्प्रयोगपरिणता एव ते स्युः, 'जे पज्जत्ता बायर'ति वादरपर्याप्तकवायूनां त्वाहारकवर्जत्रपुत्र-तुष्टयं स्यात्, एवं 'गन्भवकंतियअपज्जत्तग'ति त्रैकियाहारकशरीराभावाद् गर्भव्युक्तान्तिका अपि अपर्याप्तका नरास्त्रिशरीरा एवेति ३, अथ सर्वजीवेन्द्रियविशेषणश्चतुर्थो दण्डकः ४, 'जे अपज्जत्तसुहुमपुढवी'त्यादिः, औदारिकादिशरीरस्पर्शादीन्द्रियार्थः पञ्चमः, 'एवं चैव'ति एवमेव सर्वैकेन्द्रियजीवेषु 'चउक्कएणं'ति सूक्ष्म १ वादर २ पर्याप्तक ३ अपर्याप्तक ४ चतुष्कभेदेन भावात्, अथ सर्वजीववर्णागन्धरसस्पर्शसंस्थानवाच्यः षष्ठः, एवमौदारिकादिशरीरवर्णादिभावविशेषणस्सप्तमः, इन्द्रियवर्णादिविशेषणोऽष्टमः, शरीरेन्द्रियवर्णादिविशेषणो नवमः, मिश्रपरिणतेष्वन्येत एव नत्र दण्डका वाच्याः । 'एवं जहा पणवणाए'त्ति, तत्रैवमिदं सूत्रम्—

‘जे रसपरिणया ते पंचविहा, तंजहा-तित्तरसपरिणया कडुरस० कसाय० अंबिल० महुररसपरिणया, जे फासपरिणया ते अड्ड-विहा पणत्ता, तंजहा-कक्खडफासपरिणया एवं मउय० गुरुय० लहुय० सीय० उसिण० सिणिद्ध० लुक्खफासपरिणया’ इत्यादि ॥
अर्थकं पुद्गलद्रव्यमाश्रित्य परिमाणं चिन्तयन्नाह-‘एगे’ इत्यादि, ‘मणप्पओ’ चि मनस्तया परिणतं ‘वइप्पओ’ चि भाषाद्रव्यं काययोगेन गृहीत्वा वाग्योगेन सृज्यमानं नाकप्रयोगपरिणतं, ‘कायप्पओ’ चि औदारिकादिकाययोगेन गृहीतमौदारिकादिवर्गणा द्रव्यमौदारिकादिकायतया परिणतं कायप्रयोगपरिणतं, ‘सच्चमणे’ चि सद्भूतार्थचिन्तनहेतोर्मनसः प्रयोगः सत्यमनःप्रयोगः, एवमन्येऽपि, नवरं मृषा-असद्भूतोऽर्थः, सत्यामृषा-मिश्रो, यथा पञ्चसु दारकेषु जातेषु दश दारका जाता इति, सत्यमृषाविपरीता असत्यामृषा, तत्स्वरूपमिदं-यथा देहीति, ‘आरंभसच्च’ चि आरम्भो-जीवोपघातः तत्सत्कं सत्यमारंभसत्यं तद्विषयो मनःप्रयो-गत्वेन परिणतं यत्तत्तथा, एवमुत्तरत्रापि, अनारम्भो-जीवदया, ‘सारंभ’ चि संरम्भो-वधसङ्कल्पः, समारम्भस्तु परिताप इति, ‘ओरालिय’ चि औदारिकशरीरकायप्रयोगः स पर्याप्तकश्चैव वेदितव्यः तेन यत्परिणतं तत्तथा, ‘ओरालियमीस’ चि औदा-रिकसुप्तिकालेऽसम्पूर्णं सत् मिश्रं कर्मणेनेत्यौदारिकमिश्रं तल्लक्षणं शरीरं औदारिकमिश्रशरीरं तदेव कायः तस्य यः प्रयोग-स्तेन परिणतं यत्तथा, अयं पुनरपर्याप्तकश्चैव, यदुक्तम्-“जोएण कम्मएणं आहारेई अणंतरं जीवो । तेण परं मीसेणं जाव सरीरस्स निष्फत्ती ॥१॥” एवं तावत्कर्मणेनौदारिकवपुषो मिश्रता, उत्पत्तिमाश्रित्य तस्य प्रधानत्वात्, यदा पुनरौदारिकशरीरी वैक्रिय-लब्धिसम्पन्नो नरः १ पञ्चेन्द्रियतिर्थगुणोनिकः २ पर्याप्तवादवायुकायिको वा ३ वैक्रियं कुर्यात् तदौदारिककायप्रयोग एव वर्त्त-मानः प्रदेशान् विक्षिप्य वैक्रियवपुर्गोयान् पुद्गलान् गृहीत्वा यावद्वैक्रियवपुःपर्याप्त्यां पर्याप्तिं व्रजेत् तावद्वैक्रियेणौदारिकवपुषो

मिश्रता, प्रारम्भकत्वेन तस्य प्रधानत्वाद्, एवमाहारकेणाप्यौदारिकशरीरस्य मिश्रता वेदितव्या, 'वेडविवय'त्ति वैक्रियवपुःकाय-
प्रयोगो वैक्रियपर्याप्तकश्चेति 'वेडविवयमीस'त्ति वैक्रियमिश्रवपुःकायप्रयोगो देवनारकेषूपद्यमानस्यापर्याप्तकस्य, मिश्रता चेह वैक्रि-
यशरीरस्य कर्मणेनैव, लब्धिवैक्रियपरित्यागे त्वौदारिकप्रवेशाद्वायासौदारिकोपादनाय प्रवृत्तवैक्रियप्राधान्यादौदारिकेणापि वैक्रि-
यस्य मिश्रतेति, 'आहारग'त्ति आहारकशरीरकायप्रयोग आहारकवपुर्निवृत्तौ सत्यां, तदा तस्यैव प्राधान्यात्, 'आहारगमीस'त्ति
आहारकस्यौदारिकेण मिश्रतायां, सा चाहारकत्यागेनौदारिकग्रहणाभिसुलस्य, एतदुक्तं स्यात्—यदाऽऽहारकशरीरीभूत्वा कृतकार्यः
पुनरप्यौदारिकं गृह्णाति तदा आहारकस्य प्राधान्यादौदारिकप्रवेशं प्रति व्यापारभावान्न परित्यजति यावत् सर्वथैवाहारकं तावदौ-
दारिकेण सह मिश्रतेति, ननु तत्तेन न सर्वथा मुक्तं, पूर्वनिर्वृत्तितं तिष्ठत्यत्र तत्कथं गृह्णाति ?, सत्यं, तिष्ठति तत्, तथाऽप्यौदारि-
कशरीरोपादानार्थं प्रवृत्त इति गृह्णात्येवेत्युच्यते, 'कम्मसासरीर'त्ति इह कर्मणशरीरकायप्रयोगो विग्रहे, समुद्घातगतस्य च केवलिनः
तृतीयचतुर्थपञ्चमसमयेषु स्याद्, उक्तञ्च—'कर्मणशरीरयोगी चतुर्थके पञ्चमे वृत्तीये चे'त्ति, एवं प्रज्ञापनाटीकानुसारेणौदा-
रिकशरीरकायप्रयोगादीनां व्याख्या, शतकटीकानुसारतः पुनर्मिश्रकायप्रयोगाणामेवं—औदारिकमिश्र औदारिक एवापरिपूर्णो
मिश्र उच्यते, यथा गुडमिश्रं दधि नो दधितया नापि गुडतया व्यपदिश्यते, तत्त्वाभ्यामपरिपूर्णत्वात्, एवमौदारिकं मिश्रं कर्म-
णेन नौदारिकतया नापि कर्मणतया व्यपदेष्टुं शक्यमपरिपूर्णत्वादिति तस्यौदारिकमिश्रव्यपदेशः, एवं वैक्रियहारकमिश्राव-
पीति, 'नचरं चाग्रवाउक्काइय'त्ति यथौदारिकशरीरकायप्रयोगपरिणते स्तद्धमपृथ्वीकायिकादि प्रतीत्य आलापकोऽधीतः तथौदा-
रिकमिश्रशरीरकायप्रयोगपरिणतेऽपि वाच्यः, नत्रमयं विशेषः—तत्र सर्वेऽपि स्तद्धमपृथ्वीकायिकादयः पर्याप्तापर्याप्तविशेषणा अधीताः

इह तु बादरायुकायिका गर्भजपञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मण्डुल्याश्च पर्याप्तकवियोगेणा अभ्येतव्याः, शेषास्त्वपर्याप्तकवियोगेणा एव, यतः—
 बादरायुकायिकादीनां पर्याप्तवस्थायामपि वैक्रियारंभगत औदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोगो लभ्यते, शेषाणां पुनरपर्याप्तकावस्थायामे-
 यत्पयोगपरिणए किं सुहृमवाउकाइयएगिंदिय जाव परिणए तत्रेदं ह्यत्र—‘जह वाउकाइयएगिंदियवेउच्चियसरीरका-
 परिणए, नायर जाव परिणए’ इत्यादि, ‘एवं जहा ओगाहणसंठाणे’ चि तवेदं ह्यत्र—‘गोयमा ! नो सुहृम जाव
 कम्मासरीरकायपयोगपरिणए, एवं तेंदिय० चउरिंदिय०’ इत्यादि ॥ अथ द्रव्यद्रयं चिन्तयन्नाह—‘दो भंते’ इत्यादि (ग्र. ३१, ३)
 इह प्रयोगपरिणतादिपदत्रये एकत्वे प्रयो विकल्पाः, द्विक्रयोगेऽपि त्रय एव, एवं जाताः पद्, एवं मनःप्रयोगादित्रयेऽपि पद्,
 सत्यमनःप्रयोगपरिणतादीनि तु चत्वारि पदानि, तेष्वेकत्वे चत्वारः, द्विक्रयोगे तु पञ्चदश, सर्वेऽप्येकविंशतिः, एवं सर्वेऽपि पद्,
 णए’ इत्यादिनेह द्विक्रयोगप्रथम एव भङ्गको दर्शितः, शेषास्तदन्यपदसम्भवांश्रातिदेशेन दर्शयतोक्तम्—‘एवं एपणं गमेण’ ति एव-
 मेतेन गमेन आरम्भसत्यमनःप्रयोगादिपदप्रदर्शितेन द्विक्रययोगेन नेतव्यं समस्तं द्रव्यद्रयद्रव्यं द्विक्रययोगस्य चैकत्वं विकल्पाभिधान-
 पूर्वकत्वादेकत्वविकल्पैश्चेति ह्ययं, तत्र च यत्रारम्भसत्यमनःप्रयोगादिपदसमूहे यावन्तो द्विक्रययोगात्पर्थते सर्वे ते तत्र वाच्याः,
 तत्रारम्भसत्यमनःप्रयोगादिषु दर्शिता एव, आरम्भादिपदपद्विविशेषितेषु पुनरित्यमेव, त्रिषु मृपापनःप्रयोगादिषु चतुर्षु च सत्यवाक्यप्र-

योगादिषु प्रत्येकमेकत्वे षड् विकल्पाः, द्विकसंयोगे तु १५ प्रत्येकं, एवं सर्वेष्वपि एकविंशतिः, औदारिकादिशरीरकायप्रयोगादिषु सप्तसु षट्षु एकत्वे सप्त, द्विकसंयोगे तु एकविंशतिः, एवं सर्वे जाता अष्टाविंशतिः, एवमेकेन्द्रियादिपृथ्वीप्रभृतिष्वपदैः पूर्वोक्तक्रमेण औदारिकादिकायप्रयोगपरिणतद्रव्यद्वयं प्रपञ्चनीयं, कियदूरं?, यावत्सर्वार्थसिद्धाः, एतच्चैवं-‘जह सच्चिदं’सिद्धअणुत्तरोवाइयकप्पा-इयवेमाणियदेवपंचिदियकम्मासरीरकायप्पओगपरिणया किं पञ्जत्तसव्वहुसिद्ध जाव परिणया अपञ्जत्तसव्वहु जाव परिणया?, गोयमा! पञ्जत्तसव्वहुजावपरिणया वा, अहवेगे पञ्जत्तसव्वहुजाव परिणए अहवेगे अपञ्जत्तसव्वहु जाव परिणए’त्ति, ‘एवं वीससापरिणया-वि’त्ति प्रयोगपरिणतद्रव्यद्वयवत् प्रत्येकविकल्पैर्द्विकसंयोगैश्च विश्रमापरिणतेऽपि द्रव्ये वर्णगन्धरसस्पर्शस्थानेषु पञ्चादिभेदेषु वाच्यं, कियदूरं यावदित्याह-‘अहवेगे’इत्यादि, अयं च पञ्चभेदस्थानस्य दशानां द्विकसंयोगानां दशम इति ॥ अथ द्रव्यत्रयं चिन्तयन्नाह-‘त्तिष्णिण भन्ते ! दन्व’त्ति इह प्रयोगपरिणतादिषु द्विकत्वे त्रयो विकल्पाः, द्विकयोगे तु षट्, कथं?, आद्यस्यैकत्वे शेषयोः क्रमेण द्विच्वे द्वौ, तथाऽऽद्यस्य द्विच्वे शेषयोः क्रमादेकत्वेऽन्यौ द्वौ, तथा द्वितीयस्यैकत्वे तृतीयस्य च द्विच्वेऽन्यः, तथा द्वितीयस्य द्विच्वे तृतीयस्यैकत्वे अन्य इत्येवं षट्, त्रिकयोगे एक एव, जातास्सर्वे दश, एवं मनःप्रयोगादिषु त्रयोऽपि, अत एवाह-‘एकसंजोगो’इत्यादि, सत्यमनःप्रयोगादिषु चैकत्वे चत्वारः, द्विकयोगे तु द्वादश, कथं?, आद्यस्यैकत्वेन शेषाणां त्रयाणां क्रमादनेकत्वेन त्रयो लब्धाः, पुनरन्ये त्रय आद्यस्य बहुत्वेन शेषाणामेकत्वेन, तथा द्वितीयस्यैकत्वेन शेषयोः क्रमादनेकत्वेन द्वौ, पुनर्द्वितीयस्य बहुत्वेन शेषयोरेकत्वेन द्वावेव, तृतीयचतुर्थयोरेकत्वबहुत्वाभ्यामेकः, पुनस्तद्विपर्ययेणैकः, एवं द्वादश, त्रिकयोगे चत्वारः सर्वेऽपि २० ‘एवं दुयासंजोग’इत्यादि ‘एत्थवि तहेव’त्ति अत्रापि द्रव्यत्रयाधिकारे तथैव सूत्रं यथा द्रव्यद्वयाधिकारे

उक्तं, तत्र च मनोवाक्यायग्रभेदतो यः प्रयोगपरिणामो मिश्रतापरिणामो विश्रसापरिणाम उक्तः स इहापि वान्यः, किमंतं तत्सर्वं वान्यम् ? 'जाचे'त्यादि, इह च परिमण्डलादीनि पञ्च पदानि, तेषु चैकत्वेन पञ्च विकल्पाः, द्विकयोगे तु २०, कथं ? आद्यसैकत्वे शेषाणां क्रमेण बहुत्वे ४, आद्यस्य बहुत्वं शेषाणासैकत्वे ८, द्वितीयसैकत्वे बहुत्वे द्वयोरेकत्वे अनेकत्वे च ४, चतुर्थसैकत्वं बहुत्वे पञ्चमस्य वा बहुत्वे द्वावित्येवं सर्वं २०, त्रिकयोगे १०, तत्र 'अहवा एगे तंससंठाणे'इत्यादिना त्रिकयोगानां दशमो दर्शितः । अथ चतुष्कमाश्रित्याह—'चत्तारि भंते ! दन्व'त्ति इह प्रयोगपरिणतादित्रयेण एकत्वे ३, द्विकयोगे ९, कथं ? आद्यसैकत्वे द्वयोः क्रमेण बहुत्वे द्वौ, आद्यस्य द्वित्वे द्वयोर्द्वित्वे अन्यौ द्वौ, आद्यस्य त्रित्वे द्वयोरेकत्वे द्वौ, द्वितीयसैकत्वे अन्यस्य त्रित्वे द्वयोर्द्वित्वे तथा द्वितीयस्य त्रित्वे अन्यसैकत्वे त्रयोऽन्वये एवं सर्वेऽपि ९, त्रिकयोगे तु त्रय एव स्युः, एवं सर्वे पञ्चदशेति, 'जह पओगपरिणया किं मणपओगे'त्यादिना चोक्तशेषं द्रव्यचतुष्कप्रकरणमुपलक्षितम्, तत्र पूर्वोक्तानुसारेण संस्थानसर्वं समुचितभङ्गकोपेतं समस्तमध्येयमिति ॥ अथ पञ्चादिद्रव्यप्रकरणान्यतिदेशतो दर्शयन्नाह—'एवं एरणं कमेण'ति; एवं चाभिलापः—पंच भंते ! दन्वा किं पओगपरिणया ? ३, गोयमा ! पओगपरिणया वा ३ अहवा एगे पओगपरिणए चत्तारि मीसापरिणया'इत्यादि, इह च द्विकसंयोगे विकल्पाः १२, कथं ? एकं चत्वारि च १ द्वे त्रीणि च २ त्रीणि द्वे ३ चत्वार्येकं चेत्येवं ४ विकल्पाः, द्रव्यपञ्चकमाश्रित्य एकत्र द्विकयोगे पदत्रयस्य त्रयो द्विकयोगाः, ते च चतुर्भिर्गुणिता द्वादशेति, त्रिकयोगे तु पद्, कथं ? त्रीण्येकमेकं च १ एकं त्रीण्येकं च २ एकमेकं त्रीणि च ३ द्वे द्वे एकं च ४ द्वे एकं द्वे च ५ एकं द्वे द्वे चैति ६ 'जाच दससंजोएणं'ति इह यावत्करणाचतुष्कादिसंयोगास्त्रचित्ताः, तत्र द्रव्यपञ्चरूपेशया सत्यमनःप्रयोगादिषु चतुर्षु पदेषु

द्विक्रत्रिकचतुष्कसंयोगाः स्युः, तत्र द्विकसंयोगाः २४, कथं?, चतुर्णां पदानां षड् द्विकसंयोगाः, तत्रैकस्मिन् प्रागुक्तक्रमेण ४ विकल्पाः, षण्णां चतुर्भिर्गुणने २४, त्रिकसंयोगा अपि २४, कथं?, चतुर्णां पदानां त्रिकसंयोगाः ४, एकैकस्मिन् प्रागुक्तरीत्या षड् विकल्पाः, चतुर्णां षड्भिर्गुणने २४, चतुष्कसंयोगे तु ४, कथं?, आदौ द्वे त्रिषु चैकैकं १ द्वितीयस्थाने द्वे शेषेषु चैकैकं २ तृतीयस्थाने द्वे शेषेषु चैकैकं ३ चतुर्थे द्वे शेषेषु चैकैकं ४ एवं चत्वार इति, एकेन्द्रियादिषु पञ्चपदेषु द्विकत्रिकचतुष्कपञ्चकसंयोगाः स्युः, तत्र द्विकसंयोगे ४० विकल्पाः, कथं?, पञ्चानां पदानां दश द्विकसंयोगाः, एकैकस्मिन् द्विकसंयोगे प्रागुक्तरीत्या ४ विकल्पाः, दशानां चतुर्भिर्गुणने चत्वारिंशत्, त्रिकसंयोगे तु षष्टिः, कथं?, पञ्चानां पदानां दश त्रिकसंयोगाः, एकैकस्मिन् त्रिकसंयोगे प्रागुक्तरीत्या ६ विकल्पाः, दशानां च षड्भिर्गुणने षष्टिरिति, चतुष्कसंयोगाः २०, कथं?, पञ्चानां पदानां चतुष्कसंयोगे ५ विकल्पाः, एकैकस्मिन् प्रागुक्तरीत्या ४ विकल्पाः, पञ्चानां चतुर्भिर्गुणने २०, पञ्चकसंयोग एक एव, एवं षड्भादिसंयोगा अपि वाच्याः, नवरं षड्संयोगा आरम्भसत्यमनःप्रयोगादिषु स्यात्, सप्तकसंयोगस्त्वौदारिकक्रायादिप्रयोगमाश्रित्य, अष्टकसंयोगस्तु व्यन्तरभेदान्, नवकसंयोगो त्रैवेककंद्वभेदान्, दशकसंयोगस्तु भवनपतिदेवभेदानाश्रित्य वैक्रियशरीरकायप्रयोगापेक्षया समवसेयः, एकादशसंयोगः शून्यः नारकादिपदेषु तस्यासम्भवात्, द्वादशसंयोगः कल्पोपपन्नदेवभेदानाश्रित्य वैक्रियशरीरकायप्रयोगापेक्षया चेति, 'पवेसणाए'ति नवमशततृतीयोद्देशके गाङ्गेयाभिधानानगारकृतनरकादिगतिप्रवेशनविचारे, कियन्ति तदनुसारेण द्रव्याणि वाच्यानीत्याह—'जाव असंलेज्ज'ति असङ्ख्यातान्तनारकादिवक्तव्यताश्रयं हि तत्त्वं, इह यो विशेषस्तमाह—'अणंते'त्यादि ॥ अथैषा भेवाल्पवहुत्वमाह—'सञ्चत्येव'ति (सू. ३१४) कायादिरूपतया जीवपुद्गलसंन्यकालस्य स्तीकत्वात्, 'मीसाप० अणंत-

शुण'ति कायादिप्रयोगपरिणतेभ्यः सकाशात् मिश्रकपरिणता अनन्तगुणाः, यतः प्रयोगकृतभाकारमपरित्यजन्तो विश्रसया ये परिणामान्तरभ्रुयागता युक्तकलेवराथवयरूप्यस्तोऽनन्तानन्ताः, विश्रसापरिणतास्तु तेभ्योऽप्यनन्तगुणाः, परमाण्वादीनां जीवाग्रहणयो-
'आसीक्सि'ति (द्य. ३१५) आशीविपा-दंष्ट्राविपाः, 'जाएआसी'ति जात्या-जन्मना आशीविपाः, 'कम्मआसी'ति कर्मणा-क्रियया शापादिनोपघातकरणेनाशीविपाः कर्माशीविपाः, तत्र पञ्चेन्द्रियवियर्थो मनुष्याश्च कर्माशीविपाः, पर्याप्तका एव, एते हि तपश्रणानुष्ठानतोऽन्यतो वा गुणतः खल्वाशीविपाः स्युः, शापप्रदानेनैव व्यापादयन्तीत्यर्थः, एते चाशीविपलब्धिब्रह्मभानाः सहस्रारान्तदेवेष्वेवोत्पद्यन्ते, देवास्त्वेत एव ये देवत्वेनोत्पन्नाः ते पर्याप्तिकावथायामनुभूतभावतया कर्माशीविपाः, उक्तं च भाष्य-
कारेण-"आसी दाहा तग्गय महाविसाऽऽसीविपा भवे दुविहा । ते कम्मजाइभेण्ण णगहा चउविःविपप्या ॥१॥" केच०७ थिस-
ए'ति कियान् विपयो-गोचरो, विपस्येति गम्यं, 'अद्ध'भरह'ति अर्द्धभरनस्य यत् प्रमाणं सातिरेकत्रिपण्यधिकयोजनशतद्वय-
लक्षणं तदेव मात्रा-प्रमाणं यस्यां सा तथा, 'योद्धि'ति तदुं विपेण निजाशीप्रभवेन 'थिसपरि'ति विपरिगतां 'भिसइना-
पि'न्ति विकसन्तीं 'करित्तण' कर्तुं, 'थिसइयाए'ति विपमेवाथो विपार्थस्तद्भावस्तता तथा विपार्थतया, विपत्वस्य तस्यां वा,
'नो चेव'ति नेवेत्यर्थः, 'संपत्तीण' सम्पत्त्या एवंविधोन्दिगम्यासिद्धारेण, 'करे'तु'ति अकारुं, दुत्रिका इति गम्यते, 'सम-
यखेत्तं'ति समयक्षेत्रं 'एवं जहा वेउ'न्वियसरीरसस भेदो'ति यथा वैकिक्यं भगता जीवभेदो भणितः तथेहापि वाच्योऽप्यवि-
त्यर्थः, स चायं-गोयमा ! नो संमुच्छिपपंचिदियतिरियखलोणियकम्मातीविरो गन्धर्वकंतियपंचिदियतिरियखातीविसे, जइ गन्ध-

वक्तियपंचिदियतिरिक्त्व० विसे किं संखेज्जवासाउयगबभक्कंतियपंचिदिय-
तिरिक्त्व० विसे ? गो०! संखिज्जवासाउय जाव कम्मासीविसे जइ संखिज्ज जाव कम्मासीविसे किं पज्जत्तसंखेज्ज जाव कम्मासीविसे
अपज्जत्तसंखेज्ज जाव कम्मासीविसे ? गो०! शेषं लिखितमेवास्ते ॥ 'दस द्वाणाइं'ति (सू. ३१६) दश स्थानानि-वस्तूनि, गुणपर्याया-
थितत्वात्, छन्नस्य इहावध्यादिज्ञानरहितो गृह्यते, अन्यथा अमूर्त्तत्वेन धर्मास्तिकायादीनजानन्नपि परमाण्वादि जानाल्येवासौ,
मूर्त्तत्वात् तस्य, समस्तमूर्त्तविषयत्वाच्चावधिविशेषस्य, 'सञ्चभावेणं'ति इत्युक्तं, ततश्च तत्कथञ्चिज्जानन्नपि अनन्तपर्यायतया न
जानातीति, सत्यं, परं दशेति सङ्ख्यानियमो व्यर्थः स्यात्, बहूनामपि घटादीनामर्थानामक्रेवल्लिना सर्वपर्यायतया ज्ञातुमशक्य-
त्वात्, सर्वभावेन च साक्षात्करणं चक्षुःप्रत्यक्षेणेति हृदयं, श्रुतज्ञानादिना त्वसाक्षात्कारेण जानात्यपि, 'जीवं'ति अशरीरप्रतिबद्धं-
देहमुक्तं, सिद्धमित्यर्थः, 'सञ्चभावेणं'ति केवलज्ञानेनेति हृदयं ॥ 'आभिणिबोहिय'त्ति (सू. ३१७) अर्थाभिमुखोऽपि पर्याय-
रूपत्वात् नियतोऽसंगयरूपत्वाद् बोधो-ज्ञानमभिनिबोधः स्वार्थिकप्रत्ययोपादानादाभिनिबोधिकं, 'उग्गहे'ति अत्र इति-प्रथमतो
वस्तुग्रहणमग्रहः, 'इह'त्ति सदर्थविशेषालोचनमीहा, 'अवाय'त्ति प्रक्रान्तार्थविनिश्चयोऽवायः, अवगतार्थविशेषधरणं धारणा
४, 'जहे'ति यथा 'राजप्रश्रीधे' ज्ञानानां भेदो-विचारो भणितः तथेहापि भणितव्यः, स चैत्रम्-'से किं तं उग्गहे पणत्ते ?,
उग्गहे दुविहे पणत्ते, तं०-अस्थोवग्गहे वंजणोव०'इत्यादि, 'विभंगनाणे'त्ति विरुद्धा भङ्गा-विकल्पा यस्मिन् तद्विभङ्गज्ञानं,
'वंजणोवग्गहे'त्ति व्यज्यतेऽर्थोऽनेन दीपेनेव घट इति व्यञ्जनं, तच्चोपकरणेन्द्रियं तेनावग्रहो व्यञ्जनावग्रहः, 'जहा आभि-
णि'त्ति यथा मतिज्ञानं तथा मत्प्रज्ञानमप्यध्वेयं, तच्चैत्रम्-'से किं तं वंजणावग्गहे ? , २ चउच्चिहे पं०, तं० सोइंदियं० जिब्भि-

दिव्यं० घाणिदिव्यं० फासिदिव्यंजणुंगहे 'एगद्वियवज्जं'ति इहापि आभिणिवोहियनाणे अग्निहणयाए अवधारणाए अवलंघणयाए मेहाए' इत्यादिपदानि पञ्चैकार्थिकान्यग्रहादीनामधीतानि, मत्तज्ञाने तु न तान्यध्येयानि इति भावः, 'जाव नोइंदियघारण'त्ति इदमन्त्यपदं यावदित्यर्थः, 'जं इमं अण्णाणिएहिं' यद्विदं मत्तज्ञानिकैः, अत आह—'सिञ्जादिदीहिं'ति मिथ्याद्वष्टिभिः 'जहा नदीए'त्ति तत्रैतत्त्वं सञ्चंदबुद्धिमहविविगप्पियं, तं—भारहं रामायण'मित्यादि, 'संगोवंग'त्ति इहज्जानि—शिक्षादीनि पद उपज्जानि—तद्व्याख्यारूपाणि, 'गामसंठिए'त्ति ग्रामालम्बनत्वात् ग्रामाकारमेव, एवमन्यन्यपि 'वाससंठिए' भरतादित्रयार्कारं 'वासहर'त्ति हिमवदादिधरपर्वताकारं 'पसय'त्ति पसय आटव्यो द्विखुरश्चतुष्पदविशेषः; एवं विविधसंस्थानसंस्थितमिति, 'अत्थेगइया एगनाणी' केवलज्ञानीति, 'नेरइयाणं'ति 'तिन्नाणी'ति सम्यग्दृष्टिनारकाणां भवप्रत्ययमवधिज्ञानमस्तीतिकृत्वा नियमात् त्रिज्ञानिनः, 'अन्नाणी ते अत्थेगइया दुअन्नाणी'ति, कथं स्यात्?, असंज्ञिनसंसंतो ये नारकेपूपद्यन्ते तेषामपर्याप्तावस्थायां विभङ्गाभावादाद्यमेवाज्ञानद्वयमस्ति, ततो द्वयज्ञानिनः, ये तु मिथ्यादृशः संक्षिभ्य उत्पद्यते तेषां भवप्रत्ययविभङ्गे सति ते त्र्यज्ञानिनः, 'वेइंदियाणं'ति द्वीन्द्रियाः केचित् ज्ञानिनः सासादनसम्यग्दर्शनभावादपर्याप्तिकावस्थायां स्थिरित्युच्यते 'नाणी'ति ॥ अथ गत्यादि २० द्वारगाथाद्वयमाह—'गइ १ इंदिए य २ काए ३ सुहुमे ४ पज्जत्तए ५ भवत्थे य ६ भवसिद्धिए य ७ सन्नी ८ लद्धी ९ उवओग १० जोगे य ११ ॥ १ ॥ लेसा १२ कसाय १३ वेयण १४ आहारे १५ नाणगोयरे १६ काले १७ ॥ अंतर १८ अप्पावहुयं १९ पज्जा २० चेव दाराइं ॥२॥' 'निरयगइ'त्ति(सू.३१८)निरथे गतियंयां ते निरयगतिकास्तेषां, इह च सम्यग्दृष्टयो मिथ्यादृष्टयो वा ज्ञानिनोऽज्ञानिनो वा ये पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मनुष्येभ्यो नारके उत्पत्तुकामा अन्तरगतौ वर्तन्ते ते निरयगतिका विव-

श्रिताः, एतत्प्रयोजनत्वाद् गतिग्रहणस्येति, 'तिन्नि नाणाहं नियम'ति अवधेर्भवप्रत्ययेनान्तरगतावपि भावात्, 'तिष्णिण अण्णा-
णाहं भयणाए'ति असंज्ञिनां नरके गच्छतां द्वे अज्ञाने; अपर्याप्तकृत्ये विभङ्गाभावात्, संज्ञिनां मिथ्यादृष्टीनां त्रीण्यज्ञानानि भव-
प्रत्ययविभङ्गसद्भावात् अतस्त्रीण्यज्ञानानि भजनयेत्युच्यते, 'तिरियगइयाणं'ति तिर्यगगतिकानां तदपांतरालवर्तिनां 'दो नाण'ति
सम्यग्दृष्टयोऽवधिज्ञाने पतित एव तिर्यक्षु गच्छन्ति तेन तेषां द्वे एव ज्ञाने 'दो अन्नाणे'ति मिथ्यादृष्टयो विभङ्गज्ञाने पतित एव
तिर्यक्षु गच्छन्ति तेन तेषां द्वे अज्ञाने, 'मणुस्सगइयाणं'ति 'तिष्णिण नाणाहं भयणाए'ति मनुष्यगतौ गच्छन्तः केचिज्ज्ञा-
निनोऽवधिज्ञानेन सहैव गच्छन्ति, तीर्थकरवत्, केचिच्च तद्विसुच्येति, तेषां त्रीणि वा द्वे वा ज्ञाने स्यातामिति, ये पुनरज्ञानिनो मनु-
ष्यगताद्युत्पत्तुकामास्तेषां पतित एव विभङ्गे तत्रोत्पत्तिः स्यात् अत उक्तम्-'दो अन्नाणाहं नियम'ति, 'देवगइय'ति देवगतौ
ये ज्ञानिनो यत्तुकामास्तेषामत्रिर्भवप्रत्ययो देवायुःप्रथमसमय एवोत्पद्यते अतस्तेषां नारकाणामिवोच्यते 'तिन्नि नाणाहं निय-
म'ति, ये त्वज्ञानिन्स्तेऽसंज्ञिभ्य उत्पद्यमाना द्वयज्ञानिनः; अपर्याप्तकृत्ये विभङ्गाभावात्; संज्ञिभ्य उत्पद्यमानास्तु त्र्यज्ञानिनो, भव-
प्रत्ययविभङ्गसद्भावात्, अतस्तेषां नारकाणामिवोच्यते 'तिष्णिण अण्णाणाहं भयणाए' 'जहा सिद्ध'ति यथा सिद्धाः केवल-
ज्ञानिन एव, एवं सिद्धिगतिका अपि वाच्या इति भावः; यद्यपि सिद्धानां सिद्धगतिकानां चान्तरगल्यभावाच्च विशेषोऽस्ति तथापि
इह गतिद्वारचलायातत्वात्ते दर्शिताः; 'सइंदिया णं भंते'ति सेन्द्रिया-इन्द्रियोपयोगवन्तः; ते च ज्ञानिनोऽज्ञानिनश्च, ज्ञानिनां
चत्वारि ज्ञानानि भजनया, स्यात् द्वे स्यात् त्रीणि स्यात् चत्वारि, केवलज्ञानं नास्ति तेषां, अनिन्द्रियज्ञानत्वात्तस्य, द्वयादिभावो
ज्ञानानां लब्ध्यपेक्षया, उपयोगापेक्षया तु सर्वेषामेकैकमेव ज्ञानं, अज्ञानिनां तु त्रीण्यज्ञानानि भजनयैव, स्यात् द्वे स्यात् त्रीणि

इति, 'जहा पुढचिकाइय'त्ति एकेन्द्रिया मिथ्यादृष्टित्वादज्ञानिनस्ते च द्वयज्ञाना एवेत्यर्थः; 'बेदिये'त्यादि, एषां द्वे ज्ञाने साखा-
दनस्तेषूपघते इतिकृत्वा, साखादनश्चोत्कृष्टतः पडावलिकामानः, अतो द्वे ज्ञाने तेषु लभ्येते, 'अणिंदि'त्ति अनिन्द्रियाः—केव-
लिनः 'सकाइया ण'त्ति सह कार्येन—औदारिकादिशरीरेण पृथ्व्यादिपद्मक्रयान्यतरेण वा ये ते सकायिकाः, ते च केवलिनो-
ऽपि स्युरिति सकायिकानां सम्यग्दृशां पञ्च ज्ञानानि, मिथ्यादृशां तु त्रीण्यज्ञानानि भजनया स्युरिति, अकायिकास्सिद्धा एवेति ।
सूक्ष्मद्वारे 'जहा पुढचि'त्ति द्वयज्ञानिनः सूक्ष्माः, मिथ्यादृक्त्वात्, 'जहा सकाइ'त्ति वादराः केवलिनोऽपि स्युरिति ते सका-
यिकवद् भजनया पञ्चज्ञानिनः त्र्यज्ञानिनश्च वाच्याः । पर्याप्तकद्वारे चतुर्विंशतिदण्डके पर्याप्तकनारकाणां त्रीण्यज्ञानानि नियमात्,
अपर्याप्तकानामेवासंशिनारकाणां विभङ्गाभाव इति पर्याप्तवस्थायां तेषामज्ञानत्रयमेवेति 'एवं जाव चउरिंदिय'त्ति द्वित्रिचतुरि-
न्द्रियाः पर्याप्तका द्वयज्ञानिन एवेत्यर्थः, 'पज्जत्ता णं भंते ! पंचिंदियतिरिक्ख'त्ति पर्याप्तकपञ्चेन्द्रियतिरश्चासवधिर्विभङ्गो वा
केपांचित् स्यात् केपांचिन्नेति त्रीणि ज्ञानानि अज्ञानानि वा द्वे ज्ञाने अज्ञाने वा तेषां स्यातामिति, 'बेदियाणं दो नाण'त्ति अपर्या-
प्तकद्वीन्द्रियादीनां केपांचित्साखादनसम्यग्दर्शनसद्भावात् द्वे ज्ञाने, केपांचित्तु तदभावात् द्वे अज्ञाने, अपर्याप्तकनराणां सम्यग्दृशाम-
वधिभावे ज्ञानत्रयं यथा तीर्थकृतां, तदभावे तु द्वे ज्ञाने, मिथ्यादृशां तु द्वे अज्ञाने, तेषामपर्याप्तकत्वे विभङ्गाभावात्, अत एवोक्तम्—
'तिन्नि नाणाइं भयणाए दोग्णिण अण्णाणा नियम'त्ति, 'चाणमंतर'त्ति व्यन्तरा अपर्याप्तका नारका इव त्रिज्ञानाः त्र्यज्ञाना
वा वाच्याः, तेध्वसंज्ञिभ्य उत्पद्यमानानामपर्याप्तकानां विभङ्गाभावात्, शेषाणां चावधेर्विभङ्गस्य च भावादिति, 'जोइस्सिय'त्ति
एतेषु संज्ञिभ्य एवोत्पद्यन्ते, तेषामपर्याप्तकत्वेऽपि भवप्रत्ययसावधेर्विभङ्गस्य वाऽवश्यंभावात् त्रीणि ज्ञानानि अज्ञानानि वा स्युरिति ।

भवत्यद्वारे 'निरय भवत्थाणं'ति निरयभवे तिष्ठन्तीति निरयभवस्थाः—प्राप्तोत्पत्तिस्थानाः, ते च यथा निरयगतिकास्त्रिज्ञाना द्वय-
ज्ञानाश्चोक्तास्तथा वाच्या इति । भव्यद्वारे 'जहा सकाह्य'ति भवसिद्धिकाः केवलिनोऽपि ते सकायिकवद् भजनया पञ्चज्ञानाः,
तथा यावत् सम्यक्त्वं न प्रतिपन्नास्तावद् भजनयैव न्यज्ञानाश्च वाच्या इति, अभवसिद्धिकानां त्वज्ञानत्रयं भजनया स्यात्, सदा
मिथ्यादृष्टित्वात्तेषां, अत उक्तम्—'नो नाणी, अन्नाणी'त्यादि । संक्षिप्तद्वारे 'जहा सइंदिय'ति ज्ञानानि चत्वारि भजनया,
अज्ञानानि च त्रीणि तथैव, 'असक्ती जहा वोंदेय'ति अपर्याप्तकत्वे ज्ञानद्वयमपि सास्वादनतया स्यात्, पर्याप्तत्वेऽज्ञानद्वयमेवेति ।
लब्धिद्वारे 'कइचिहाणं'ति (सू. ३१९) तत्र लब्धिः—आत्मनो ज्ञानादिगुणानां तत्कर्मक्षयापादितो लाभः, स च दशधा, ज्ञान-
पञ्चकस्य ज्ञानावरणक्षययोपशमस्य लब्धिज्ञानलब्धिः, एवमन्यत्रापि, नवरं दर्शनं रुचिरूप आत्मपरिणामः, चरित्रं—चारित्रमोह-
नीयकर्मक्षययोपशमोपशमजो वा जीवपरिणामः, तथा चरित्रं च तदचरित्रं च चरित्राचरित्रं—संयमासंयमः, तच्चाप्रत्याख्यानकषा-
यक्षयोपशमजो जीवपरिणामः, दानादिलब्धयः पञ्चान्तरायक्षयक्षयोपशमजाः, 'इंदियलच्छि'ति स्पर्शनाद्येकेन्द्रियादि इन्द्रियल-
ब्धिमतज्ञानावरणक्षयक्ष योपशमजा पञ्चान्तरायक्षयक्षयोपशमजा, 'सम्मइंसणलच्छी'ति इह सम्यग्दर्शनं मिथ्यात्वमोहनीयकर्म-
णुवेदनो १ पशम २ क्षय ३ समुत्थ आत्मपरिणामः, मिथ्यादर्शनं त्वशुद्धमिथ्यात्वदलिकोदयसमुत्थजीवपरिणामः, 'सामाह्य-
चरित्तलच्छि'ति सावद्ययोगविरतिरूपं सामायिकचारित्रं तल्लब्धिः, सामायिकचारित्रं द्विधा—इत्वरं यावत्कथिकं च, इत्वरं अल्प-
कालं, तच्च भरतैरावतप्रथमान्तिमजिनतीर्थेन्नरोपितत्रतस्य शैक्षकथेति, यावत्कथिकं तु यावज्जीविकं, तच्च विदेहमध्यमजिनती-
र्थगतसाधूनामवसेयं, तेषामुपस्थापनाभावात्, नन्वितरस्थापि यावज्जीवतया प्रतिज्ञानात् तस्यैवोपस्थापनायां परित्यागात् कथं न

प्रतिज्ञालोपः १, अत्रोच्यते, अतिचाराभावात्, तस्यैव सामान्यतः सावधयोगनिवृत्तिरूपेण त्रस्थितस्य शुद्धान्तरापादनेन संशामात्र-
विशेषादिति, 'छेओवद्वाच'चि छेदे-आक्तनसंयमव्यवच्छेदे गति यद्पस्थापनीयं-साधावारोपणीयं तत् छेदोपस्थापनीयं-पूर्वप-
थीयच्छेदेन महाव्रतारोपणमिति, तन्न सातिचारमनतिचारं च, तत्रानतिचारं यदित्तरासामयिकस्य शिष्यशासरोप्यते, तीर्थान्तरस-
ञ्ज्ञान्तौ वा, यथा पार्श्वनाथतीर्थान्तिरीतीर्थं राज्ञःसतः पश्चयामधर्मशासौ, सातिचारं तु मूलपुण्यघातिनो व्रतारोपणं तच्छेदोपस्थापनीयं ।
'परिहार'चि परिहारः-तपोविशेषः तेन विशुद्धिर्यशिन तत्परिहारविशुद्धिकं, तत् द्विधा-निर्विशमानकं निर्विष्टकायिकं चेति, निर्वि-
शमानकास्तदासेवकास्तदव्यतिरेकात् तदपि निर्विशमानकं, आसेवितविवशितचारित्रकायास्तु निर्विष्टकायास्त एव निर्विष्टकायिकाः
तदव्यतिरेकात् तदपि निर्विष्टकायिकं, इह च नवको गणः स्यात्, तत्र चत्वारः परिहारिका स्युः अन्ये तदन्त्ये तद्वेयायुचयकराश्चत्वार
एवानुपरिहारिकाः, एकस्तु कल्पश्रितो वाननाचार्यो गुरुभूतः, एतेषां च निर्विशमानकानामयं परिहारः-“परिहारियाण उ तवो
जहण मज्झो तहेव उणोसो । सीउण्ह्यासकाले भणिओ वीरेहिं पत्तेयं ॥१॥ तत्थ जहणो गिम्हे चउत्थ छुं तु होइ मज्झिमओ ।
अट्टममिह उणोसो इत्तो सिसिरे पवक्खामि ॥२॥ सिसिरे उ जहण्णार्हं छट्ठार्हं दसमचरमगा हूति । वायासु अट्टमार्हं चारसपअंतओ
नेओ ॥३॥ पारणगे आयामं पंचसु गह दोसडभिग्गहो भिक्खे । कप्पट्ठिया य पइदिण करंति एमेव आयामं ॥४॥” इह सत्सखे-
पणासु मध्ये आद्ययोस्ग्रह एव, पंचसु पुनर्ग्रहः, तत्राप्येकतरया भक्तं वा पानकं वा, एवं द्वयोरभिग्रहोऽवगन्तव्य इति, “एवं छम्मा-
सतथं चरिउं परिहारगा अणुचरंति । अणुचरणे परिहारिय पयट्ठिण जाव छम्माया ॥५॥ कप्पट्ठिओऽधि एवं छम्माया तवं करेइ सेगा
उ । अणुपरिहारगभावं वयंति कप्पट्ठियचं च ॥६॥ (इय एत्तो)अट्टममायापमाणो य वणिणओ कणो । संखेवओ विसेसो सुत्ता एयस्स

नायव्यो ॥७॥ कण्ठसम्मत्तीह तयं जिणकण्ठं वा उविति गच्छं वा । पडिवज्जमाणगा पुण जिणस्सगासे पवज्जति ॥८॥ तित्थयरसमी-
वासेवगस्स पासेऽवि नेव अबस्स । एएसिं जं चरणं परिहारविसुद्धियं तं तु ॥९॥ अन्यैस्तु व्याख्यातम्-परिहारतो मासिक चतु-
ल्लेञ्चादि तपश्चरति यः तस्य परिहारचरित्रलब्धिः स्यात्, इदं च परिहारतपो यथा स्यात् तथोच्यते-“णवमस्स तइय वत्थुं जहण्ण
उक्कोस ऊणगा दस उ । सुत्तथभिग्गहा पुण दव्वाइ तवो रयणमाई ॥१॥” अयमर्थः-जघन्यतो यस्य नवमपूर्वतीयं वस्तु याव-
द्भवति, उत्कर्षतस्तु दश पूर्वाणि न्यूनानि सूत्रतोऽर्थतश्च स्युः, द्रव्यादयश्चाभिग्रहाः, रत्नावल्यादि तपः, तस्य परिहारतपो दीयते,
तद्दाने च निरुपसर्गार्थं कायोत्सर्गो विधीयते, शुभे क्षणे तत्प्रतिपत्तिः, गुरुस्तं व्रूते-यथाऽहं तत्र वाचनार्चार्यः अयं गीतार्थसाधुस्स-
हायस्ते, श्रेयसाश्रयोऽपि वाच्याः, यथा-‘एस तवं पडिवज्जइ न कंन्चि आलवइ मा य आलवह । अत्तट्टुच्चिंतगस्सा वाघाओ भे ण
कायव्वो’ ॥१॥ तथा कथमहिमहालापादिरहितस्सन् तपः करिष्यामि एवं विम्यतस्सथ भयापहारः कार्यः, कल्पस्थितस्य तस्यैत-
त्कुर्यात्-किङ्कम्मं च पडिच्छइ परिण पडिपुच्छंयपि सो देइ । सोवि य गुरुभुवचिड्डइ, उदन्तमवि पुच्छिओ कहइ ॥ २ ॥ इह
परिणा-परिज्ञा प्रत्याख्यानं, प्रतिपृच्छा त्वालापकः, यदा स ग्लानीभूत उत्थानादिकर्तुकामोऽसि (इति व्रूते) ततोऽनुपरिहारिक-
स्तूष्णीक एव तदभिश्रेतं सर्वमपि कुर्यात्, आह च-“उट्टेज निसीइजा भिक्खं हिंडेज भंडगं पेहे । कुवियपियंघवस्स व करेइ इय-
रोऽवि तुसिणीओ ॥३॥” तपश्च तस्य ग्रीष्मशिशिरवर्षासु जघन्यादिभेदेन चतुर्थादिद्वादशान्तं प्रागुक्तमेवेति, उक्तः परिहारतपोविधिः ।
‘सुहुमसंपराय’न्ति संपरैति संसारमेभिरिति सम्परायाः, सूक्ष्मा-लोभांशावशेषरूपाः सम्पराया यत्र तत्सूक्ष्मसम्परायं, एतदपि
द्विधा-त्रिशुद्ध्यामानकं संक्लियमानकं चेति, तत्र विशुद्ध्यामानकं क्षपकोपशमश्रेणिमारूढस्य स्यात्, संक्लियमानकं तु उपशमश्रे-

णीतः प्रत्यक्षमानयेति, 'अहंत्वलाग्नचरित्त'न्ति यथा-येन प्रकारेणारुगातं--अभिहितं अकपायतयेति तथैव यत् तत् यथारुगातं, तदपि द्विधा-उपशमक्षपक्षेत्रणिभेदात्, शेषं तथैव, 'चरित्ताचरित्ते'स्ति 'पूगागारा' मूलोत्तरसुणादीनां तद्वेदानामाविवक्षणात् द्वितीयकपायक्षयोपशमलभ्यपरिणाममात्रशैव विवक्षणाचरित्तलब्धेरेकाकारत्वमघरोयं, एवं दानादिलब्धीनागेकाकारत्वं भेदानामविवक्षणात्, 'पालधीरिय'स्ति चालस्य-असंयतस्य यद्वीर्यमसंयमयोगप्रयुक्तिहेतुभूतं तस्य या लब्धिश्चास्मिन्नमोहोदयाद्वीर्यान्तिसायक्षयोपशमान सा तथा, एवमन्ये अपि यथायोगं वाच्ये, नवरं पण्डितः--संयतारसंयतः श्राद्धः । 'तस्स अलङ्कितगणं'ति तस्य--ज्ञानस्य अलब्धिकाः, ज्ञानलब्धिरदिता इत्यर्थः, 'आभिनियोक्षियनागे'त्यादि, आभिनियोधिकज्ञानलब्धिकास्तं चत्वारि ज्ञानानि भजनया, केवलिनो नास्ति आभिनियोधिकज्ञानगिति । मतिज्ञानस्यालब्धिकास्तु ये ज्ञानिनस्ते केवलिनस्ते नैकज्ञानिन एव, ये त्वज्ञानिनस्ते अज्ञानद्वयवन्तो वा, एवं श्रुतेऽपि, 'ओक्षिणाणालङ्कि'स्ति अवधिज्ञानलब्धिकास्त्रिज्ञानाः केवलमनःपर्यायभावे, चतुर्ज्ञाना वा केवलाभावात्, अवधिज्ञानस्यालब्धिका ये ज्ञानिनस्ते द्विज्ञानिनो मतिश्रुताभावात्, त्रिज्ञाना वा मतिश्रुतमनःपर्यायभावात्, एकज्ञाना वा केवलभावात्, ये त्वज्ञानिनस्ते द्वयज्ञाना वा मत्यज्ञानश्रुताज्ञानभावात्, त्रयज्ञाना वा विगदज्ञाभावात्, 'मणपञ्जव'स्ति मनःपर्ययज्ञानलब्धिकास्त्रिज्ञानाः, अवधिकेवलभावात्, चतुर्ज्ञाना वा, केवलभावात्, मनःपर्ययज्ञानालब्धिकास्त्रिज्ञाना अवधिकेवलाभावात्, अलब्धिकास्तु ये ज्ञानिनस्ते द्विज्ञानाः, आणप्रयभावात्, त्रिज्ञाना वा आणप्रयभावात्, एकज्ञाना वा केवलभावात्, ये त्वज्ञानिनस्ते द्वयज्ञाना आधाज्ञानद्वयभावात्, त्रयज्ञाना वा अज्ञानत्रयभावात्, 'केवलनाण'स्ति केवलज्ञानलब्धिकाः केवलज्ञानिन एव, केवलज्ञानालब्धिकास्तु ये ज्ञानिनस्तेषामाद्यं ज्ञानद्वयं, प्रतयं मतिश्रुत-

मनःपर्यायज्ञानानि वा केवलज्ञानवर्जानि चत्वारि वा ज्ञानानि स्युः, ये त्वज्ञानिनस्तेषामाद्यमज्ञानद्वयं तत्रयं वा स्याद्, एवं भजनावसेयेति । 'अत्राणलब्धियाणं'ति अज्ञानलब्धिका अज्ञानिनस्तेषां त्रीण्यज्ञानानि भजनया, द्वे अज्ञाने त्रीण्यज्ञानानि वा, अज्ञानालब्धिकास्तु ज्ञानिनः, तेषां च पञ्च ज्ञानानि भजनया पूर्वोपदर्शितया वाच्यानि, 'जहा अत्राणे'त्यादि, यथा अज्ञानलब्धिकानां त्रीण्यज्ञानानि भजनयोक्तानि मत्पज्ञानश्रुताज्ञानलब्धिकानामपि पञ्च ज्ञानानि तथैव, तथा अज्ञानालब्धिकानां पञ्च ज्ञानानि भजनयोक्तानि मत्पज्ञानश्रुताज्ञानलब्धिकानामपि पञ्च ज्ञानानि भजनयैव वाच्यानि, विभङ्गज्ञानलब्धिकानां त्रीण्यज्ञानानि नियमात्, तदलब्धिकानां पञ्च ज्ञानानि भजनया, अज्ञानिनां च द्वे अज्ञाने नियमादिति । 'दंसणलब्धि'त्ति दर्शनलब्धिकाः, श्रद्धानमात्रलब्धिका इत्यर्थः, ते च सम्यक्श्रद्धानवन्तो ज्ञानिनस्तदितरे त्वज्ञानिनः, तत्र ज्ञानिनां पञ्च ज्ञानानि भजनया, अज्ञानिनां तु त्रीण्यज्ञानानि भजनयैवेति, 'तस्स अलब्धिया नत्थि'त्ति तस्य-दर्शनस्य येषामलब्धिस्ते न संत्येव, सर्वजीवानां रुचिमात्रस्यास्तित्वादिति, 'सम्म-इंसणलब्धि'त्ति सम्यग्दर्शनलब्धिकानां 'तस्स अलब्धि'त्ति तस्यालब्धिकानां-सम्यग्दर्शनस्यालब्धिमतां मिथ्यादृष्टीनां मिश्र-दृष्टीनां च त्रीण्यज्ञानानि भजनया, यतो मिश्रदृष्टीनामप्यज्ञानमेव, तात्त्विकसद्बोधहेतुत्वान्मिश्रस्येति, 'मिच्छादंसणलब्धि'त्ति मिथ्यादृष्टां, 'तस्स अलब्धि'त्ति तस्यालब्धिकानां मिथ्यादर्शनालब्धिमतां सम्यग्दर्शां मिश्रदृष्टीनां च क्रमात् पञ्च ज्ञानानि त्रीण्य-ज्ञानानि च भजनयेति, 'चरित्तलब्धि'त्ति चरित्रलब्धिका ज्ञानिन एव, तेषां पञ्च ज्ञानानि भजनया, यतः केवल्यपि चारित्री, चरित्रालब्धिकास्तु ये ज्ञानिनस्तेषां मनःपर्यवर्जानि चत्वारि ज्ञानानि भजनया स्युः, कथं?, असंयतत्वे आद्यं ज्ञानद्वयं तत्रयं वा, सिद्धत्वे च केवलज्ञानं, सिद्धानामपि चारित्रलब्धिश्चान्यत्वाद्, यतस्ते 'नो चारित्रिणो नो अचारित्रिण' इति, ये त्वज्ञानिनस्तेषां

त्रीण्यज्ञानानि भजनया, 'सामाह्वय'चि सामायिकचारित्र्यलब्धिका ज्ञानिन एव, तेषां च केवलवर्जानि चत्वारि ज्ञानानि भजनया, सामायिकचारित्र्यलब्धिकास्तु ये ज्ञानिनस्तेषां पञ्च ज्ञानानि भजनया, छेदोपस्थापनीयादिभावेन सिद्धत्वेन वा, ये च्छानिनस्तेषां त्रीण्यज्ञानानि भजनया, एवं छेदोपस्थापनीयादिष्वपि वाच्यं, एतदेवाह—'एवं'ति तत्र छेदोपस्थापनीयादिचारित्र्यलब्धयो ज्ञानिन एव, तेषां चाद्यानि चत्वारि ज्ञानानि भजनया, ये त्वज्ञानिनस्तेषामज्ञानत्रयं भजनयैव, यथाख्यातचारित्र्यलब्धिकानां तु विशेषोऽस्ति अस्तदर्शनायाह—'नवरमहत्कलाय'चि सामायिकदियारित्र्यचतुष्टयलब्धिमतां छगस्थत्वेन चत्वार्येव ज्ञानानि भजनया, यथाख्यातचारित्र्यलब्धिमतां छगस्थतरभावेन पञ्चापि भजनया स्मुरिति तेषां तथैव तान्युक्तानि, 'चरित्ताचरित्त'चि 'तस्स अलद्धि'चि तचारित्र्यलब्धिमतां छगस्थतरभावेन पञ्चापि भजनया, ये त्वज्ञानिनस्तेषां त्रीण्यज्ञानानि भजनयैव, चारित्र्यलब्धिकाः श्रावकादन्ये, ते च ये ज्ञानिनस्तेषां पञ्च ज्ञानानि भजनया, ये त्वज्ञानिनोऽज्ञानिनश्च, तत्र ये ज्ञानिनस्तेषां 'दाणलद्धि'चि दानान्तरायश्रयक्षयोपशमाद् दाने दातव्ये लब्धियैषां ते दानलब्धिकाः, ते ज्ञानिनोऽज्ञानिनश्च, तत्र ये ज्ञानिनस्तेषां पञ्च ज्ञानानि भजनया, केवलिनामपि दानलब्धियुक्तत्वात्, ये त्वज्ञानिनस्तेषां त्रीण्यज्ञानानि भजनयैव, दानालब्धिकास्त्रिद्विद्वानि इति, न्तरायक्षयेऽपि दातव्यभावात् सम्यदानासत्त्वात् दानप्रयोजनाभावाच्च दानालब्धय उक्ताः, ते च नियमात् केवलज्ञानिन इति, 'एवं'ति लाभभोगोपभोगवीर्यलब्धय एवं ज्ञेयाः, तदलब्धयः सिद्धानामेवोक्तन्यायादत्रक्षेयाः, ननु दानान्तरायश्रयत्वात् केवलिनो दानादयः कस्मान्न स्युः?, उच्यते, प्रयोजनाभावात्, कृतकत्वास्ते भगवन्तः, 'वालवीरिय'चि बालवीर्यलब्धयोऽसंयताः तेषां ज्ञानिनां त्रीणि ज्ञानानि, अज्ञानिनां च त्रीण्यज्ञानानि भजनया, तदलब्धिकास्तु संयतासंयताः संयताश्च ते च ज्ञानिन एव, तेषां पञ्च ज्ञानानि भजनया, 'पंडियवीरिय'चि 'तस्स अलद्धि'चि असंयतानां संयतासंयतानां सिद्धानां चेत्यर्थः, तत्रासंयतानामात्रं

ज्ञानत्रयं अज्ञानत्रयं च भजनया, संयतासंयतानां तु ज्ञानत्रयं भजनयैव स्यात्, सिद्धानां तु केवलज्ञानमेव, 'मगपज्जव'ति मनः-
पर्यायज्ञानं तु पण्डितवीर्यवतामेव स्यात्, नान्येषां, अत उक्तम्—मनःपर्यायवर्जानि, सिद्धानां च वीर्यालब्धिकत्वं पण्डितवीर्यवाच्य-
प्रत्युपेक्षणादिअनुष्ठाने प्रवृत्त्यभावात्, 'वालपंडिप'ति 'तस्स अलद्धि'ति अत्रावकाणामिति, 'इंदियलद्धि'ति इन्द्रियलब्धिका
ये ज्ञानिनस्तेषां चत्वारि ज्ञानानि भजनया, केवलं तु नास्ति तेषां, केवलिनमिन्द्रियोपयोगाभावात्, ये त्वज्ञानिनस्तेषामज्ञानत्रय-
भजनयैव, इन्द्रियालब्धिकाः केवलिन एव, तेषामेवेन्द्रियोपयोगाभावात्, 'तस्स लद्धि'ति श्रोत्रन्द्रियलब्धिका इन्द्रियलब्धिकत्र-
द्वाच्याः, ते च ये ज्ञानिनस्ते अकेवलित्वादाद्यज्ञानचतुष्टयवन्तो भजनया, अज्ञानिनस्तु भजनया द्वित्र्यज्ञानाः, श्रोत्रेन्द्रियालब्धिका
ये ज्ञानिनस्ते आद्यद्विज्ञानिनः, ते चापर्याप्तकाः सास्वादनसम्यग्दर्शिनो विकलेन्द्रियाः, एकज्ञानिनः केवलज्ञानिनः, ते हि श्रोत्रे-
न्द्रियालब्धिका इन्द्रियोपयोगाभावात्, ये त्वज्ञानिनस्ते चाद्याज्ञानद्वयवन्तः, 'चकिंबदिय'ति अयमर्थः—यथा श्रोत्रेन्द्रियलब्धि-
मतां भजनया चत्वारि ज्ञानानि त्रीणि वा तदलब्धिकानां द्वे ज्ञाने अज्ञाने वा एकं च ज्ञानशुक्तं एवं चक्षुर्ग्राणलब्धिकानां तदल-
ब्धिकानां च वाच्यं, तत्र चक्षुर्ग्राणलब्धिकाश्च ये पञ्चेन्द्रियास्तेषां केवलवर्जानि चत्वारि ज्ञानानि त्रीणि वा भजनया, ये तु विक-
लेन्द्रियाश्चक्षुर्ग्राणलब्धिकास्तेषां सास्वादनसम्यग्दर्शनभावे आद्यज्ञानद्वयं, तदभावे त्वाद्यमज्ञानद्वयं, चक्षुर्ग्राणिन्द्रियालब्धिका यथा-
योगं विद्वयेकेन्द्रियाः केवलिनश्च, तत्र त्रीन्द्रियादीनां सास्वादनसद्भावे आद्ये ज्ञाने, तदभावे आद्ये अज्ञाने, केवलिनमेकं केवल-
ज्ञानं, 'जिंभिंभदिय'ति, 'तस्स अलद्धिया' जिह्वालब्धिवर्जितास्ते केवलिन एकेन्द्रियाश्च, ये अज्ञानिनस्ते नियमात् द्व्यज्ञानिनः, एके-
न्द्रियाणां सास्वादनभागतोऽपि सम्यग्दर्शनासद्भावाद्विभङ्गाभावाच्चेति, 'फासिंदिय'ति स्पर्शनेन्द्रियलब्धिकाः केवलवर्जज्ञानच-

तुक्चन्तो भजनया, तथैव द्वयज्ञानिनो वा त्र्यज्ञानिनो वा, स्पृशनेन्द्रियालब्धिकास्तु केवलिन एव, इन्द्रियलब्ध्यालब्धिमन्तोऽ-
प्येवंविधा एव 'जहा इंदिय'ति यथा इन्द्रियलब्धिका अलब्धिका वा, उपयोगद्वारे 'सागारोवउत्त'ति(द्व. ३२०)आकारो-
विशेषस्तेन यो बोधस्स साकारो-विशेषग्राहको बोधस्तेनोपयुक्ताः—तत्संवेदका ये ते साकारोपयुक्ताः ज्ञानिनोऽज्ञानिनश्च, तत्र
ज्ञानिनां पञ्च ज्ञानानि भजनया, स्याद् द्वे स्यात्रीणि स्याच्चत्वारि स्यादेकं, यच्च स्याद् द्वे इत्युच्यते तल्लब्धिसाम्राज्यीकृत्य, उपयोगा-
पेक्षया एकदा एकमेव ज्ञानमज्ञानं च, अज्ञानिनां तु त्रीण्यज्ञानानि भजनया, 'आग्निणि'ति 'ओहिनाणे'ति अवधिज्ञानसा-
कारोपयुक्ताः, यथा तल्लब्धिकाः प्रागुक्ताः, स्यात् त्रिज्ञानिनो मतिश्रुतावधियोगात्, स्याच्चतुर्ज्ञानिनो मतिश्रुतावधिमनःपर्यव्याप्ति-
सम्बन्धात् तथा वाच्याः, 'मणपज्जव'ति मनःपर्यवज्ञानसाकारोपयुक्ता यथा मनःपर्यवलब्धिकाः प्रागुक्ताः, स्यात्त्रिज्ञानिनो मति-
श्रुतमनःपर्यवयोगात्, स्याच्चतुर्ज्ञानिनः केवलवर्जज्ञानयोगात्, 'अणागारोवउत्त'ति न विद्यते आकारो यत्र तदनाकारं-दर्शने
तत्रोपयुक्ता ये ते ज्ञानिनोऽज्ञानिनश्च, तत्र ज्ञानलब्ध्यापेक्षया पञ्च ज्ञानानि भजनया, अज्ञानिनां तु त्रीण्यज्ञानानि भजनया, 'एवं'ति
यथा अनाकारोपयुक्ता ज्ञानिनोऽज्ञानिनश्चोक्ता एवं चक्षुर्दर्शनाद्युपयुक्ता अपि, 'नवरं'ति विशेषः पुनरयं—चक्षुर्दर्शनेतरोपयुक्ताः
केवलिनो न स्युः, तेषां चत्वारि ज्ञानानि भजनयेति, 'ओहिदंसणअणागारो'ति अज्ञाना(अनाकारा)धिकारेऽवधिविधिमङ्गसाधा-
रणत्वं, यतः—'सागरा, ओहिविभंगा जहणगा तुल्ला' इत्युक्तेः अवधिदर्शनयुक्ता अज्ञानिन उच्यन्ते । योगद्वारे 'सजोगिणं'ति,
'जहा सकाइय'ति प्रागुक्तकायद्वारे यथा सकायिका भजनया पञ्चज्ञानाहयज्ञानाश्च उक्तास्तथा सयोगा अपि वाच्याः, एवं मनो-
योग्यादयोऽपि, केवलिनोऽपि मनोयोगादीनां भावात् तथा मनोयोगित्वादिमतां मिथ्यादृशामज्ञानत्रयभावाच्च, 'अजोगी'ति

अयोगिनः केवलिन इति । 'जहा सकाड्य'त्ति सलेश्याः सकाधिकत्रद् भजनया पञ्चज्ञानाः त्र्यज्ञानाश्च वाच्याः, केवलिनोऽपि शुक्लेश्यासम्भवेन सलेश्यत्वात्, 'कणहलेस'त्ति कृष्णलेश्याश्चतुर्ज्ञानिनह्यज्ञानिनश्च भजनया, 'सुक्कलेसा जहा सलेस'त्ति पञ्चज्ञानिनो भजनया त्र्यज्ञानिनश्चेति, 'जहा सिद्ध'त्ति एकज्ञानिन इति । कषायद्वारे 'सकसाइ'त्ति केवलवर्जचतुर्ज्ञानिनो भजनयाऽज्ञानिनश्च, 'अकसाईणं'ति अकषायिणां पञ्च ज्ञानानि भजनया, कथं ? उच्यते छद्मस्थवीतरागः केवली वा अकषायः, तत्र च छद्मस्थवीतरागस्याद्यज्ञानचतुर्कं भजनया स्यात्, केवलिनस्तु पंचममिति । वेदद्वारे 'सवेयग'त्ति सवेदकाः सेन्द्रियवद्भजनया केवलवर्जचतुर्ज्ञानिनह्यज्ञानिनश्च वाच्याः, 'अवेइग'त्ति अवेदका अकषायिवद्भजनया पञ्चज्ञाना वाच्याः, ततोऽनिष्टचित्तिबादरादयोऽवेदकास्त्युः, तेषु च छद्मस्थानां चत्वारि ज्ञानानि भजनया केवलानां तु पञ्चममिति । आहारकद्वारे 'आहारग'त्ति सकपाया भजनया चतुर्ज्ञानाह्यज्ञानाश्चोक्ताः, आहारका अप्यत्रमेव, नवरमाहारकाणां केवलमप्यस्ति, केवलिन आहारकत्वादिति, 'अणाहारग'त्ति मनःपर्यवज्ञानमाहारकाणामेव, आद्यं पुनर्ज्ञानत्रयं च विग्रहे, केवलं वा केवलिसमुद्घातशैलीसिद्धावस्थास्वनाहारकाणामपि स्यादत उक्तम्—'मणपज्जवे'त्यादि । आएसेणं'ति (सू. ३२२) आदेशः—प्रकारः सामान्यविशेषरूपः, तत्र चादेशेन—ओघतो द्रव्यमात्रतया, नतु तद्गतसर्वविशेषापेक्षेति भावः, अथवा आदेशेन श्रुतपरिकर्मिततया सर्वद्रव्याणि—धर्मास्तिकायादीनि जानाति अवायधारणापेक्षयाऽवबुद्ध्यते, ज्ञानस्यावायधारणारूपत्वात्, 'पासइ'त्ति पश्यति अत्रग्रहेहापेक्षया अबबुद्ध्यते, यतः अत्रग्रहेयोर्दर्शनत्वं, आह भाष्यकारः—'णाणमत्रायधिईओ दंसणमिडुं जहोणगहेहाओ । तह तत्तलई सम्मं रोइज्जइ जेण तं नाणं ॥१॥ जं सामन्नगगहणं दंसणमेयं विसोसियं नाणं ।' अवग्रहेहे च सामान्यरूपे, अवायधारणे न विशेषरूपे, 'खेत्तओ'त्ति सर्वं क्षेत्रं

लोकालोकरूपं, एवं कालतो भावतश्चेति, आह च भाव्यकारः—'आएसुचि पगारो ओघादेसेण सच्चदब्वाहं । धम्मत्थिकाइयाहं जाणहं
न उ सच्चभावेणं ॥१॥ खिचं लोगालोगं कालं सच्चद्रमहव तिविहंमि । पंचोदइयाईए भावे जा णेयमेवइयं ॥२॥' 'उचउत्ते'ति
भावथुतोपयुक्तः; 'जाणह'चि जानाति विशेषतोऽवगच्छति, श्रुतज्ञानस्य तत्स्वरूपत्वात्, 'पासइ'चि पश्यति च श्रुतानुवर्तिना मान-
सेन अचक्षुदर्शनरूपेण सर्वद्रव्याणि, अथवा पश्यत्यभिन्नदशपूर्वधरादिः श्रुतकेवली, तदारतस्तु भजना, सा पुनर्मतिविशेषतो ज्ञात-
व्येति, ननु 'भावओ णं सुयनाणी उचउत्ते सच्चभावे जाणह'चि यदुक्तमिह तत् 'सुए चरित्ते ण पञ्जवा सच्चे' इत्यनेन सह कथं
न विरुध्यते ? उच्यते, इह सूत्रे सर्वकथनेन पंचौदयिकादयो भावा गृह्यन्ते, तांश्च सर्वान् जातितो जानाति, 'रूचिदब्वाहं'ति
रूपिद्रव्याणि पुद्गलद्रव्याणि, तानि च जघन्यतोऽनन्तानि तैजसभापाद्रव्याणामपान्तरालवर्त्तानि, यदुक्तं—'तेयाभासादब्वाण
अंतराइत्थ लहइ पड्डवओ'चि, उत्कृष्टतस्तु सर्ववादरस्रक्ष्मभेदभिन्नानि जानाति विशेषाकारेण, ज्ञानत्वात् तस्य, पश्यति सामान्यतः,
अवधिज्ञानाधिकारात् प्राधान्यख्यापनार्थमादौ जानातीत्युक्तं, नन्वादौ दर्शनं ततो ज्ञानमिति क्रमस्तत्किमर्थमेनंत्यक्त्वा प्राजानातीत्युक्तं; अत्रोच्यते,
इहावधिज्ञानाधिकारात् प्राधान्यख्यापनार्थमादौ जानातीत्युक्तं, अवधिदर्शनस्यावधिमङ्गसाधारणत्वेनाप्रधानत्वात् पश्चात् पश्यतीति,
अथवा सर्वा एव लब्धयः साकारोपयोगोपयुक्तस्य उत्पद्यन्ते, लब्धिश्चावधिज्ञानमिति साकारोपयोगोपयुक्तस्यावधिज्ञानलब्धिः स्यात्
इत्येतस्यार्थस्य ज्ञापनार्थं साकारोपयोगाभिधायकं जानातीति प्रागुक्तं, ततः क्रमेणोपयोगप्रवृत्तेः पश्यतीति, 'जहा नंदीए' तत्रेदं
सूत्रम्—'खेत्तओ णं ओहिनाणी जहणेणं अंगुलस्सासंखेज्जभागं० जाणह पासइ'चि, व्याख्या पुनरेवं-क्षेत्रतोऽवधिज्ञानी जघन्येना-
ङ्गुलस्यासइत्येयभागमुत्कृष्टतोऽसइत्येयान्यलोके शक्तिमपेक्ष्य लोकमितानि खण्डानि जानाति पश्यति, कालतो जघन्यमावलि-

कामइयेयभागाभुक्कृतः असइयेया उत्सर्पिण्यवसर्पिणीरतीता(इयति)अनागताश्च जानाति पश्येत्, तद्गतरूपिद्रव्यावगमात्, इदं सूत्रं क्रियद्दं वाच्यं 'जाव भावओ'त्ति भावाधिकारं यावदिति, स चैवं-भावतो जघन्यतोऽनन्तान् भावान्, आधाख्द्रव्यान्तत्वात्, न तु प्रतिद्रव्यमिति, उत्कृष्टतोऽपि तानेवानन्तान् भावान् जानाति पश्यति च, तेऽपि चोत्कृष्टपदिनः सर्वपयीयाणामनन्तभाग इति। 'उज्जुमइ'त्ति ऋजुसतिर्घटोऽनेन चिन्तित इत्यध्यवसायलक्षणा मनोद्रव्यपरिच्छित्तिरित्यर्थः, 'अणंतपएसिए'त्ति अनन्तपरमाणात्मकात्, यथा नन्दीसूत्रे 'खंधे जाणइ पामइ'त्ति तत्र स्कन्धान् पर्याप्तसंज्ञिभिः प्राणिभिरद्धृततीयद्वीपसमुद्रान्तर्वृत्तिभिर्मनस्त्वेन परिणमितानित्यर्थः, 'जहा नन्दीए'त्ति कियन्नन्दीसूत्रमिहाभ्येयमिति 'जाव भावओ'त्ति भावसूत्रं यावदिति, तच्चैवम्- 'भावओ णं उज्जुमइ अणंते भावे जाणइ पासइ, मव्वभावाणमणंतं भागं जाणइ पांपइ, तं चैव विउलमई विसुद्धतरागं वितिमिः रतराकं जाणइ पासइ'त्ति, व्याख्या-विपुला-विशेषग्राहिणी मतिर्घटोऽनेन चिन्तितः, स च सौत्रर्णः पाटलिपुत्रकोऽद्यतनो महान् इत्यध्यवसायलक्षणा मनोद्रव्यविज्ञप्तिरित्यर्थः, विसुद्धतरकं-निर्मलतरं वितिभिरतरकं-तिभिरकल्पतदावरणक्षयोपशमभावादिति, 'केवलनाणस्स'त्ति इह नन्दीसूत्रम्-'खेतओ मव्वं खित्तं, कालओ णं सव्वं कालं, भावओ णं केवली सव्वभावे जाणइ पासइ'त्ति, 'मइअन्नाण'त्ति यावत्करणात् 'खेतओ णं मइअन्नाणी मइअन्नाणपरिगयं खित्तं जा० पा० कालओ णं मइ० णी मइ० गयं कालं जाण०, 'सुयअन्नाणपरिगयाइ'त्ति श्रुताज्ञानेन मिथ्यादृग्गृहीतसम्यक्श्रुतेन लौकिकश्रुतेन वा परिगतानि-विषयीकृतानि, 'आंधवेइ'त्ति आप्रहयति, अर्थापयति वा आख्यापयति वा, प्रत्यापयतीत्यर्थः, 'पण्णवेइ' प्रज्ञापयति भेदतः, प्ररूपयति युक्तितः, 'जाणइ'त्ति विभङ्गज्ञानेन 'पासइ'त्ति अवधिदर्शनेनेति, कालद्वारे 'साइए'त्ति इहाद्यः केवली द्वितीयो मत्यादिमान्, तत्राद्यस्य साध्यपर्यव-

सितेतिशब्दतः कालः प्रतीयत इति द्वितीयस्यैव जघन्येतरभेदमाह—‘तत्थ णं जे साइए’ति ‘अंतोसुहुत्तं’ति आद्यज्ञानद्वयमाश्रित्योक्तं, तस्यैव जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमात्रत्वात्, ‘छावट्टिं सागरोवमाइं’ति यदुक्तं तदाद्यज्ञानत्रयमाश्रित्य, तस्यैवोत्कर्षेणैसावत्येव स्थितिः ‘दो चारे विजयाइसु’ इति वचनात्, ‘नाणीआभिणिवोहिय’ति ज्ञान्याभिविधिकाज्ञानिश्रुतज्ञानिअवधिज्ञानिमनःपर्यायज्ञानिकेवलज्ञानिअज्ञानिमत्यज्ञानिश्रुताज्ञानिभिन्नज्ञानिनां ‘दसण्हं’ति दशानां भेदानां ‘संचिट्ठण’ति अवस्थितिकालो यथा प्रज्ञापनाष्टादशपदे कायस्थितौ अभिहितस्तथा चाच्यः, तत्र ज्ञानिनां पूर्वमुक्त एवावस्थितिकालः, यच्च प्रागुक्तस्य पुनर्भणनं तदेकप्रकरणपतितत्वात् इति ज्ञेयं, आद्यज्ञानद्वयस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुहूर्त्तं तु साधिकानि ६६ सागराणि, अवधिज्ञानेऽप्येवं, नवरं जघन्यतो विशेषः, न चायं—ओहिनाणी जहण्णेणमेकं समयं, कथं?, यदा विभंगज्ञानी सम्यक्त्वं प्रतिपद्यते तत्प्रथमसमय एव विभङ्गभवधिज्ञानं जातं, तत्क्षणमेव तदवधिज्ञानं प्रतिपतति तदा एकं समयमवधिरित्युक्तः, ‘मणपज्जवणाणीणं भंते ! पुब्बा जहण्णेणमेकं समयं उोसेणं देसूणा पुब्बकोडी’ति, कथं?, संयतस्याप्रमत्तताद्वायां वर्त्तमानस्य मनःपर्यायज्ञानश्रुत्यभं तत उत्पत्तिसमयसमनन्तरमेव विनष्टं इत्येकं समयं, तथा चरणकाल उत्कृष्टो देशोना पूर्वकोटी तत्प्रतिपत्तिसमनन्तरमेव यदा मनःपर्यवज्ञानश्रुत्यभं आजन्म स्थितं तदा मनःपर्यायज्ञानस्योत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी स्यादिति, ‘केवलनाणीणं पुब्बा, गोयमा ! साइए अपज्जवसिए, अचाणी १ मइअ० २ सुयअण्णाणीणं ३ पुब्बा, गो० ! एए तिण्णिवि तिविहे पणत्ते, तंजहाअणाइए अपज्जवसिए १ अभव्यानां, अणाइए सपज्जवसिए २ भव्यानां, साइए सपज्जवसिए ३ सम्यक्त्वअट्ठानां, ‘तत्थ णं जे से साइए सपज्जवसिए से जहण्णेणमंतोसुहुत्तं, सम्यक्त्वपतितस्य अन्तर्मुहूर्त्तोपरि सम्यक्त्वप्रतिपत्तौ, उक्तोसेणमणंतं कालं अणंता ओस-

पिण्डस्सपिणीओ कालओ, खेतओ अवडुयोगलपरियडुं देखणं, सम्यक्त्वअष्टस्य वनस्पत्यादिब्वनन्ता उत्सपिणीरतिवाह्य पुनः प्राप्तसम्यग्दर्शनस्येति, विभङ्गणाणीणं भंते ! पुच्छा, गो० ! जह० एकं समयं, उत्पत्तिसमयानन्तरमेव प्रतिपाते, 'उक्कोसेणं तेचीसं सागरोवमाहं देखणपुव्वकोडीअब्भहियाहं, देशेनां पूर्वकोटिं विभङ्गवत्तया मनुष्येषु जीवित्वा अप्रतिष्ठानादाबुत्पन्नस्येति । अन्तरद्वारे ज्ञानानामज्ञानामन्तरं सर्वं यथा जीवाभिगमे, तच्चैवं- 'आभिणिवोहियनाणिस्स णं भंते ! अंतरं कालओ केवच्चिरं होइ ? गो० ! जहण्णेणं अंतोसु० उक्कोसेणं अणंतं कालं जात्र अवडुपुगलपरियडुं देखणं, सुयनाणि ओहिनाणि मणपञ्चवनाणि एवं चेव, केवलनाणिस्स पुच्छा, गो० ! नत्थि अंतरं, मइअन्नाणि सुयअन्नाणि पुच्छा, जहण्णेणं अंतो सु० उक्को० छासट्टिसागराहं साइरेगाहं, विभंगनाणिस्स पुच्छा, गो० अंतोसु० उक्को० वणफइकालो'त्ति । अल्पबहुत्वद्वारे 'अप्पाबहुगागि तिण्णि'त्ति अल्पबहुत्वानि त्रीणि ज्ञानिनां १ मिथोऽज्ञानिनां च २ ज्ञान्यज्ञानिनां च यथा अल्पबहुत्ववक्तव्यतायां प्रज्ञापनोक्तायां त्रीण्युक्तानि तथा वाचयानीत्ति, तानि चैवं-एएसिणं भंते ! जीवाणं आभिणिवोहियणाणिणं० कयरे कयरेहितो अप्पा वा ४ ? गो० ! सब्वत्थोवा जीवा मणपञ्चवनाणी, ओहिनाणी असंखिजगुणा, आभिणिवोहियनाणी सुयनाणी दोवि तुल्ला विसेसा०, केवलनाणी अणंतगुणा, इत्येको भेदः, शेषौ द्वौ भेदादित्यत्र ग्रन्थगौरवभयान्न ताडुच्च्यते । अथ पर्यायद्वारे 'केवइया आभिणिवोहिय'त्ति, आभिनिवोधिकज्ञानस्य पर्यवा-विशेषधर्माः, ते च द्विधा-स्वपरपर्यायभेदात्, तत्र येऽवग्रहादयो मतिविशेषाः क्षयोपशमवैचित्र्यात् ते स्वपर्यायाः तेऽनन्ताः, कथं ? एकस्मादवग्रहादेरन्यः अवग्रहादिरनन्तभागवृद्ध्या विशुद्धः अन्यस्त्वसइयेयभागवृद्ध्या अपरस्सइल्हेयेयभागवृद्ध्या अन्यतरस्सइल्हेयेयगुणवृद्ध्या तदन्योऽसइल्हेयेयगुणवृद्ध्या अपरस्त्वनन्तरगुणवृद्ध्येति, एवं च सइल्हयातस्य सइल्हयातमेदत्वात्

असङ्ख्यातस्यासङ्ख्यातभेदत्वात् अनन्तस्य अनन्तभेदत्वाच्चानन्ता विशेषाः स्युरिति, अथवा तज्ज्ञेयस्थानन्तत्वात् प्रतिज्ञेयं च तस्य भिद्यमानत्वात्, अथ चैतत् ज्ञानमविभागपरिच्छेदबुद्ध्या परिच्छिद्यमानमनन्तखण्डं स्यादित्येवमनन्ता इति, तथा ये पदार्थान्तरपर्यायाः ते तस्य परपर्यायाः, ते च स्वपर्यायिभ्योऽनन्तगुणाः, परेषामनन्तगुणत्वादिति, ननु यदि ते परपर्यायास्तदा तस्येति न व्यपदेशं युक्तं, परसम्बन्धित्वात्, अथ तस्य ते तदा न परपर्यायास्ते व्यपदेशव्याः, स्वसम्बन्धित्वादिति, अत्रोच्यते—यस्मात् तत्रासम्बद्धास्ते तस्मादेषां परपर्यायव्यपदेशः, यस्माच्च ते(त्यागेन)परिच्छिद्यमानत्वेन च तस्मिन्बुध्यन्ते तस्मात्तस्य पर्याया इति व्यपदिश्यन्ते, यथा असम्बद्धमपि धनं स्वधनं इति, उपयुज्यमानत्वात्, आह च—‘जइ ते परपञ्जाया न तस्म ? अह तस्म न परपञ्जाया । आचार्यः प्राह— जं तस्मि असंबद्धा तो परपञ्जायवदेसो ॥१॥ चायसपञ्जायविसंसाइणा तस्स जसुवजुंजति । सधणमिवासंबद्धं हंतिं ते पञ्जाया तस्स ॥२॥’ ‘केवइया णं सुयनाणपञ्जव’ति, ‘एवं चैव’ श्रुतज्ञानपर्यायाः प्रज्ञासाः, ते तथैव द्विधा, तत्र स्वपर्याया ये श्रुतज्ञानस्य स्वगताक्षरश्रुतादयो भेदास्तेऽप्यनन्ताः, क्षयोपशमवैचित्र्यस्य पदार्थानां चानन्त्याभ्यां श्रुतानुसारिणां बोधानामनन्तत्वादिति, अविभागपरिच्छेदानंत्याच्च, परपर्यायास्त्वनन्ताः सर्वभावानां प्रतीता एव, अथवा श्रुतग्रन्थानुसारिज्ञानं श्रुतज्ञानं, श्रुतग्रन्थश्चाक्षरात्मकः अक्षराणि चाकारादीनि तेषामैकैकमक्षरं यथायोगमुदात्तस्वरितभेदात् सानुनासिकनिरनुनासिकभेदादल्पप्रयत्नमहाप्रयत्नभेदात् संयुक्तसंयुक्तद्वयादिसंयोगभेदादभिधेयानन्त्याच्च भिद्यमानमनन्तभेदं स्यात्, ते च तस्य स्वपर्यायाः, परपर्यायाश्चानन्ता एव, एवमनन्तपर्यायं तत्, आह च—‘एकैकमक्खरं पुण सपरपञ्जायभेयओ भिन्नं । तं सव्वदव्वपञ्जायारासिमाणं सुणेयव्वं ॥१॥ जे लहइ केवलो से सवणणसहिओ यं पञ्जवेऽगारो । ते तस्स सपञ्जाया सेसा परपञ्जवा तस्स ॥२॥’ति, एव-

मधुरात्मकत्वेनाक्षरपर्यायोपेतत्वादनन्ताः श्रुतज्ञानपर्याया इति, 'जाव'सि यावत्करणादिदं दृश्यं, 'केवइया ओहिनाणपज्जवा पणत्ता ? गोयमा ! अणंता, केवइया भंते ! मणपज्जवनाणपज्जवा पणत्ता ? गो० ! अणंता, केवइया ओहिनाणपज्जवा पं० ? गो० ! अणंता' तत्रावधिज्ञानस्वपर्याया येऽवधिज्ञानभेदाः, भवप्रत्ययक्षयोपशमभेदात्, नारकतिर्यङ्मनुष्यदेवरूपतत्त्वामिभेदात् असङ्ख्यातभेदतद्विषयक्षेत्रकालभेदादनन्ततद्विषयद्रव्यपर्यायभेदादविभागपरिच्छेदाच्च, ते चैवमनन्ता इति, मनःपर्यायकेवलज्ञानस्वपर्यायाः परिच्छेदापेक्षया अविभागपरिच्छेदापेक्षया चेति, एवं मत्तज्ञानादित्रयमभ्यूह्यमिति, अथ पर्यवालपबहुत्वमाह, इह स्वपर्यायापेक्षयैवैषामल्पबहुत्वमवसेयं, स्वपरपर्यायापेक्षया सर्वेषां तुल्यपर्यायत्वादिति, तत्र सर्वस्तीका मनःपर्यायज्ञानपर्यायाः, तस्य मनोमात्रविषयत्वात्, तेभ्योऽवधिज्ञानस्य अनन्तगुणाः, द्रव्यपर्यायतोऽनन्तगुणविषयत्वात्, तेभ्यः श्रुतज्ञानपर्याया अनन्तगुणाः, तस्य रूप्यरूपिद्रव्यविषयत्वेनानन्तगुणविषयत्वात्, ततोऽप्याभिनिवोधिकज्ञानपर्याया अनन्तगुणाः, तस्याभिलाष्यानभिलाष्यद्रव्यादिविषयत्वेनानन्तगुणविषयत्वात्, ततः केवलज्ञानपर्याया अनन्तगुणास्सर्वद्रव्यपर्यायविषयत्वात् तत्क्षेति, अज्ञानक्षेत्रेऽप्यल्पबहुत्वं सूत्रानुसारेणोहनीयं, मिश्रक्षेत्रे स्तीका मनःपर्यायपर्यवाः, इहोपपत्तिः प्राग्वन्, तेभ्यो विभङ्गपर्यवा अनन्तगुणाः, मनःपर्यायोपेक्षया विभङ्गस्य बहुतमविषयत्वात्, तथाहि-विभङ्गज्ञानं ऊर्ध्वार्धः उपरिमग्नैवेयकादारभ्य सप्तमपृथिव्यन्तक्षेत्रे तिर्यक् चासङ्ख्यातद्वीपसमुद्ररूपे यानि रूपिद्रव्याणि तानि कानिचिज्जानाति कांश्चित्पर्यायांश्च, तानि च मनःपर्यायापेक्षयाऽनन्तगुणानि, तेभ्योऽवधिपर्याया अनन्तगुणाः, अत्रथेः सकलरूपिद्रव्यप्रतिद्रव्यासङ्ख्यातपर्यायत्वेन विभङ्गापेक्षया अनन्तगुणविषयत्वात्, तेभ्योऽपि श्रुताज्ञानपर्यवा अनन्तगुणाः, श्रुताज्ञानस्य श्रुतज्ञानवदोषादेशेन समस्तमूर्त्तमूर्त्तद्रव्यासर्वपर्यायविषयत्वेनावधिज्ञानापेक्षया अनन्तगुणविषयत्वात्, तेभ्यः श्रुतज्ञा-

नपर्यवा विशेषाधिकाः, केवाञ्चित् श्रुताज्ञानाविषयीकृतपर्यायाणां विषयीकरणाद्, यतो ज्ञानत्वेन स्पष्टा अवभासन्ते, तेभ्योऽपि मत्यज्ञानपर्याया अनन्तगुणाः, यतः श्रुतज्ञानमभिलाष्यवस्तुविषयमेव, मत्यज्ञानं तु तदनन्तगुणानभिलाष्यवस्तुविषयमपीति, ततोऽपि मतिज्ञानपर्यवा विशेषाधिकाः, केवाञ्चिदपि मत्यज्ञानाविषयीकृतभावानां विषयीकरणात्, तद्धि मत्यज्ञानोपेक्षया स्फुटतरमिति, ततोऽपि केवलज्ञानपर्यवा अनन्तगुणाः, सर्वाद्भाविनां समस्तद्रव्यपर्यायाणामनन्यसाधारणावभासेनावभासनादिति ॥
॥ अष्टमशते द्वितीयः ॥

‘संखिज्जजीविय’ति (स्र. ३२३) सङ्ख्यातजीविका; एवमन्यदपि पदद्वयं; ‘जहा पणवणाए’ति यथा प्रज्ञापनायां तथात्र वाच्यं, तदेतत्-ताले तमाले तफले तेतलि साले य सालकृष्णणे । सरले जात्रइ केयइ, कंदलि तह चम्मरुखे य ॥१॥ चूरुखंबहिंगुरुखे लविंगरुखे य होइ बोद्धव्वे । पूयफले खज्जूरी बोद्धव्वा नालिएरी य ॥ २ ॥ ‘जे यावण्णे’ति ये चान्ये तथाप्रकाराः वृक्षविशेषास्ते सङ्ख्यातजीविकाः, ‘एगट्टिय’ति एकमस्थिकं—मध्ये बीजं येषां ते एकास्थिकाः, ‘बहु’ति बहूनि बीजानि येषां ते बहुबीजकाः, निम्बाप्रजम्बुइत्याद्येकास्थिकाः यथा प्रज्ञापनायां प्रथमपदे, ‘से किं तं बहुबीयगा ? , २ अणेगविहा पं० तं०—अत्थियतिंदु कविट्ठे अंचाडग माउलिंग विहे य । आमलग फणस दाडिम आसाहे ऊंवर वडे य ॥१॥’इत्यादि । (स्र. ३२४) कूर्म्मः—कच्छपः, कूर्म्मविलिका गोधा तदानलिका वा, ‘जे अंतर’ति यान्यन्तरालानि ‘तेऽवि य णं’ति तान्यपि च णं वाक्यालंकारे, ‘तेहिं’ति तैः जीवप्रदेशैः स्पृष्टानि—व्याप्तानि ‘कलिंचेण’ति क्षुद्रकाष्ठरूपेण वा ‘आमुस’न्ति आमृशन्—ईषत् स्पृशन् ‘संसुस’न्ति संमृशन्—सामस्येन स्पृशन् ‘आलिह’न्ति आलिखन्—ईषत् सकृद्वा कर्षन् ‘विलिह’न्ति विलिखन् विशेषेण कर्षन् ‘अञ्छि-

दन्ति आच्छिदन् 'विच्छिद'न्ति विशेषेण छिन्दन् 'समोडह'त्ति समुपदहन् आवाधां-ईयत्पीडां व्यावाधां-प्रकृष्टपीडां ॥ 'कह-
णं'ति(श्रु. ३२'५)अयं कथं चरमाचरमपरिभाषा इति, अत्रोच्यते-चरसं नाम ग्रान्तं पर्यन्तवर्त्ति, आपेक्षिकं चरमत्वं, चरसं यदुक्तं
तदन्यद्रव्यापेक्षया इदं चरमद्रव्यमिति, यथा पूर्वशरीरापेक्षया चरसं वपुरिति, तथा अचरसं नाम अग्रान्तं मध्यवर्त्ति, आपेक्षिकं
अचरमत्वं, यदुक्तं अन्यद्रव्यापेक्षया इदमचरमद्रव्यं, यथा अन्यशरीरापेक्षया मध्यशरीरमिति, इह स्थाने प्रज्ञापनादशसं पदं वाच्यं,
तदेवाह-तत्र पदद्वयं दर्शितमेव, शेषं तु दर्शयते-चरिमाहं अचरिमाहं चरिमंतपदेसा अचरिमन्तपदेसा ?, गो०! इमा णं रयणप्पभा
पृथ्वी नो चरिमा नो अचरिमा नो चरिमाहं नो अचरिमाहं नो अचरिमंतपदेसा, नियमा अचरिमं चरिमाणि य चरिमंतपदेसा य
अचरिमंतपदेसा य, तत्थ किं चरिमा अचरिमा एकत्रचनान्तः प्रश्नः, चरिमाहं इति बहुत्रचनान्तः प्रश्नः, चरिमंतपदेसा अचरि-
मंतपदेसत्ति, चरिमाणेत्रान्तर्वृत्तित्वान्ताश्चरमान्तस्तेषां प्रदेशा इति समाप्तः, तथा अचरिममेवान्तो-विभागोऽचरमान्तस्तत्प्रदेशा
अचरमान्तप्रदेशाः, गो०! नो चरिमा नो अचरिमा इत्युत्तरं, चरिमत्वं हेतदापेक्षिकं, अपेक्षणीयस्याभावाच्च कथं चरिमा भवि-
ष्यति ?, अचरमत्वमप्यपेक्षयैव स्यात्, ततः कथमन्यस्यापेक्षयस्याभावे अचरिमत्वं स्यात् ?, यदि हि रत्नप्रभाया मध्येऽन्या पृथ्वी स्यात्
तदा तस्याश्चरिमत्वं युज्यते, न चास्ति सा, तस्मान्न चरमाऽसौ, तथा यदि तस्या ब्राह्मणोऽन्या पृथ्वी स्यात् तदा तस्या अचरमत्वं
युज्यते, न चास्ति सा, तस्मान्नाचरमाऽसाविति, अत्रायं वाक्यार्थः-किमियं रत्नप्रभा पश्चिमा उत मध्यमेति, तदेतद् द्वितयमपि
यथा न सम्भवति तथा चोक्तं, अथ नो चरिमाहं नो चरमाहं, कथं ?, यदा तस्याश्चरमव्यपदेशोऽपि नास्ति, तदा चरमाणीति
कथं भविष्यति ?, एवमचरमाण्यपि, तथा नो चरमंतपदेसा नो अचरमंतपदेसा, अत्रापि चरमत्वस्याचरमत्वस्य चाभावात्, तत्प्र-

देशकल्पनाया अप्यभाव एव, अत उक्तम्—'नो चरमांतप्रदेशानो अचरमांतप्रदेशा रत्नप्रभे'ति, तद्वि किं?, नियमात् निश्चयेन अचरिमां चरमाणि च, एतदुक्तं स्यात्—अत्रश्यतयेयं केवलमङ्गनाच्या न स्यात्, अवयवावयविरूपतया असङ्ख्येयप्रदेशावगाढत्वाद्यथोक्तनिर्वचनविषयैव, तथाहि—रत्नप्रभा तावदनेन प्रकारेण व्यवस्थिता इति, तत्स्थापना विनेयजनानुग्रहाय लिख्यते, एवमवस्थितायां यानि प्रान्तेषु व्यवस्थितानि तदध्यासितक्षेत्रखण्डानि तानि तथाविधवियुक्तत्वाचरमाणि, यत्पुनर्विशिष्टैकपरिणामं मध्ये महत् रत्न प्रभाक्रान्तं क्षेत्रखण्डं तदपि तथाविधपरिणामयुक्तत्वात्त्वादचरमं, तदुभयसमुदायरूपा चेयं, अन्यथा तदभावप्रसङ्गात्, प्रदेशपरिकल्पनायां तु चरमान्तप्रदेशा अचरमान्तप्रदेशाश्च, कथं?, ये ब्राह्मखण्डप्रदेशाः ते चरमान्तप्रदेशाः, ये च मध्यप्रदेशास्ते अचरमान्तप्रदेशा इति, अनेन चैकान्तदुर्णयनिरासप्रधानेन निर्वाचनश्रेणावयवावयविरूपं वस्त्वित्याह, तयोश्च भेदाभेद इति, एवं शर्करादिष्वपि, अथ कियद्दूरं तद्वाच्यमित्याह—'जाव'ति ये वैमानिकभवनसम्भवं स्पर्शनं न लप्स्यन्ते पुनस्तत्रानुत्पादेन युक्तिगमनात् ते वैमानिकस्पर्शनमपेक्ष्य चरमाः, ये तु पुनर्लप्स्यन्ते तेऽचरमा इति ॥ अष्टमशते तृतीयः ॥

'किरियापयं'ति (छ. ३२६) एवं क्रियापदं प्रज्ञापनाद्वाविंशतितमं पदं वाच्यं, 'जाव'ति इह गाथे—'मिच्छाऽपचवखाणे

परिग्रहाऽऽरंभमायकिरियाओ । कमसो मिच्छाअविरयमीसपमत्तऽपमत्तणं ॥१॥ मिच्छत्तत्तियाउ मिच्छदिहीणं ते भवे शोचां ।
सेसणं एकेको चड्ढरामी तओ अहिय ॥२॥"त्ति, अन्तिमसुत्रमिदम्—'आरंभियाणं परिगहियाणं अप्पच्चखाणकिरियाणं मायाव-
त्तियाणं मिच्छादंमणत्तियाणं करेरे २ हितो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा १, गोयमा ! सव्वत्थोत्ता मिच्छादं-
मणत्तिया, मिथ्यादृशमेव तद्भावात्, 'अपच्च० किरिया विसेसाहिया' मिथ्यादृशमविरतसम्यग्दृशां च तासां भावात्, परि-
ग्गहिया विसे०, देशविरतानां प्रागुक्तानां च तासां भावात्, आरंभिया विसेसा०, प्रागुक्तानां प्रमत्तसंयतानां च तासां भावात्,
मायावत्तिया विसे०, पूर्वोक्तानामप्रमत्तसंयतानां च तद्भावात्, एतदन्तं सुत्रं वाच्यमिति ॥ अष्टमशते चतुर्थोद्देशकः ॥

'रायनिहे'त्ति गौतमो भगवन्तमेवमवादीत् 'आजीविया णं'ति (सू. ३२७) आजीविका गोशालकृशिया भदन्त ! स्वविरान्
निग्रन्यान् भवतः एवं-वक्ष्यमाणप्रकारमवादिषुः, यच्च ते तान् प्रत्यावादिपुस्तद्वीतमः स्वयमेव पृच्छन्नाह—'सामाहयकडस्स'त्ति
कृतसामायिकस्य प्रतिपन्नाद्यशिश्रवतस्य, श्रमणोपाश्रये हि श्राद्धः सामायिकं प्रतिगद्यते, अतः 'समणोवस्सए' श्रमणोपाश्रये
'अच्छमाणस्स' आसीनस्य 'केह' कथिन् 'भंडं'ति ब्रह्मादिकं वस्तु गृहवत्तिं साधूपाश्रयवत्तिं वा 'अचहरेज्ज' अपहरेत् 'से
णं'ति स श्रमणोपासकः 'तं भंडं'ति तदपहृतं भाण्डं 'अणुगवे'त्ति सामायिकसमाप्त्यनन्तरं गवेषयन् 'सभंडं'ति स्वभाण्डं
'परागयं'ति परकीयं वा, पृच्छतोऽयमभिप्रायः—स्वसम्बन्धित्वात् स्वकीयं, सामायिकप्रतिपत्तौ च परिग्रहस्य प्रत्याख्यातत्वात्स्व-
कीयं अतः प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—'सभंडं'ति स्वकीयं भाण्डं, नो परकीयं, 'तेहिं सील'त्ति शीलव्रतानि—अणुव्रतानि गुणव्रतानि
विरमणानि—रागादिविरतयः प्रत्याख्यानं—नमस्कारसहितादि पौषधोपवासाश्चेति शीलव्रतादिभिः, इह च शीलव्रतादीनां ग्रहणेऽपि

सावधयोगविरत्या विरमणश्चेदोपात्तया प्रयोजनं, तथा एव परिग्राहस्यापग्रहताहेतुभूतत्वेन भाण्डस्याभाण्डताभावनहेतुत्वादिति, 'से भंक्ते'चि तदपहंतं भाण्डं अभाण्डं साह्, असंब्यवहार्यत्वात्, 'से केणं'ति अथ केन 'न्नाडणं'ति पुनः 'अडेण' अर्थेन-हेतुना 'तस्स णं एवं'ति तस्य एवं मनःपरिणामः स्यात् 'नो मे षिरण्णे'चि हिरण्यविपरिग्रहस्य द्विविधविधिनेन प्रत्याख्यातत्वात्, 'नो मे'चि धानं गच्छणियमादि (गधादि धान्यं व्रीह्यादि) रत्नानि-कर्कतनादीनि मणयः-चन्द्रकान्तादयः शिलाप्रवालानि-विद्रु-माणि स्करत्नानि-पारागादीनि, 'संत'न्ति सद्-विद्यमानं सारं-प्रधानं 'सावपज्जं' ज्ञापतेयं द्रव्यं 'ममत्त'चि गमत्वभावः पुनः-हिरण्यादिविषये ममतापरिणामोऽप्यरिज्ञातो-न प्रत्याख्यातः स्यात्, अनुगतेरप्रत्याख्यातत्वात्, गमत्वभावस्य चानुभक्तिरूप-त्वात्, 'केई जायं चरिज्ज'चि कश्चिद् उपपत्तिस्तस्य श्राद्धस्य जायां पत्नीं चरेत्-येवेत्, 'सुणह'चि स्तुगां-पुत्रगार्गा, 'पिज्जवंभणे'चि प्रेमा एव बन्धनं तत् पुनस्से-तस्य श्राद्धस्य न व्यतच्छिन्नं स्यात्, अनुगतेरप्रत्याख्यातत्वात्, प्रेमानुबन्धशानुगतिल्लपत्वात्, 'समणो-च्चासगस्स'चि (अ. ३२८) तृतीयार्थत्वात् पच्छाः श्रमणोपायकेन, सम्बन्धगात्रविवक्षया चा पच्छीयं, 'पुच्चासमेव'चि ग्राह्याल-एव-सम्यक्त्वप्रतिपत्तिप्राप्तानन्तरमेव 'अपचन्नाड'चि न प्रत्याख्यातस्यत्वात्, तदा देशविरलेऽज्ञातत्वात्, तत्र 'से णं'ति सः-

३	३	३	३	३	३	३	३	३	३
३	३	३	३	३	३	३	३	३	३
३	३	३	३	३	३	३	३	३	३
३	३	३	३	३	३	३	३	३	३

श्राद्धेषु प्राणातिपातविरतिकाले 'पचन्नाड'चि प्रत्याचक्षणः, प्राणातिपातमिति गम्यते, किं कुर्यादिति प्रश्नः १, 'नीतं'ति तीतम्-अतीतकालकृतं प्राणातिपातं प्रतिक्लामति, ततो निन्दाद्वारेण विनर्तते इत्यर्थः, 'पसुणप'चि प्रत्युत्पन्नं-वर्तमानकालीनं प्राणातिपातं संबुणोति, न करोतीत्यर्थः, अनगतं-भविष्यत्कालविषयं

प्रत्याख्याति-न करिण्यामीति प्रतिजानीते, 'तिचिदं तिचिहेणं'ति इह नव विकल्पाः, तत्र गाथ-तिथि तिथ्या तिथि दुया तिणिण-

क्रिया ह्यंति जोगेषु । तिटुङ्कं तिटुङ्कं चैव करगाहं ॥१॥ एषु विकल्पेषु एकादयो विकल्पा लभ्यन्ते, आह—‘एगो तिलि य
तियगा दी नवगां तह्य तिलि नव नव य । भंगनवगस्स एवं भंगा एगूणपन्नासं ॥२॥’ स्थापना चैयम् ॥ तत्र ‘तिविहं तिविहेगं’ ति
त्रिविधं करणकारणानुमतिभेदान्, प्राणातिपातमिति गम्यते, त्रिविधेन मनोव्याक्यायलक्षणेन करणेन प्रतिक्रामति—ततो निन्दनेन
निवर्त्तते इति, ‘तिविहं वुचिहेगं’ ति त्रिविधं करणादिभेदाद् द्विविधेन मनःप्रभृत्येकतरवर्जितेन द्वयेन, ‘तिविहं एग-
विहेगं’ ति त्रिविधं तथैव एकविधेन मनःप्रभृत्येकतरमेन करणेन, ‘वुचिहं तिविहेगं’ ति द्विविधं कृतादीनामन्यतमद्वयरूपयोगं
त्रिविधेन मनःप्रभृतिकरणेन, एवमन्येऽपि, त्रिविधं त्रिविधेनैको विकल्पः, द्वितीयतृतीयचतुर्थेषु त्रयस्त्रयः, पञ्चमषष्ठयोर्नव नव,
सप्तमे त्रयः, अष्टमनवमयोर्नव नव, एवं सर्वे एकोनपञ्चाशत्, ‘सीयालं भंगसयं’ ति अतीतानागतवर्त्तमानकालैस्त्रिगुणीकरणे
सप्तनववारिंशदधिकं भङ्गशतं स्यात्, ‘एएखलु’ ति एते खलु—एत एव दृश्यमाना निर्ग्रन्थसत्का इति ‘नो खलु’ ति नैव ‘आजी-
विकसमयस्स’ ति ॥ (सू. ३२२) आजीविकप्रमयस्य गोशालकसिद्धान्तस्थायमर्थः—इदमभिधेयमिति, ‘अत्रखीणपरिभोइणो
सन्वसत्त’ ति अधीणायुक्तं—अप्रासुकं परिभुञ्जन्त इत्येवंशीला अधीणपरिभोजिनः सर्वसत्त्वा असंयताः सर्वप्राणिनः, यद्येवं ततः
किमाह—‘से’ ति ततः हंता—हत्वा लघुडादिना, छित्त्वा—असिना द्विधा कृत्वा, भित्त्वा—शूलादिना भिन्नं कृत्वा, लुप्त्वा—पक्ष्मादि-
लोपनेन, विलुप्य—त्वचो विलोपनेन, अपद्रव्य—विनाश्याहारमाहारयन्ति, ‘तत्थ’ ति तत्र असंयतसत्त्ववर्गहननादिदोषपरायणे ‘दुवा-
लमं’ ति द्वादश विशेषानुष्ठानत्वान् परिगणिताः, आनन्दादिश्राद्धवत्, अन्यथा बहवस्ते, ‘एवं ताले’ ति तालाख्यादयोऽपि ‘अरि-
हंतदेवगाग’ ति गोशालके कल्पनयाऽहंत्वात् ‘पंचफलपडिं’ फलपञ्चकान्निवृत्ताः ‘सयरेहि’ न्ति फलविशेषैः ‘पिलंखूहिं’

प्रक्षेः 'अणालंछिएहिं' अवद्धितकैः, अलण्डैरित्यर्थः, 'अनक्क'ति अनक्रमिचैः-अनस्तितैः 'गोणेहिं'ति गोणैः-वृषभैरिति 'छित्तेहिं'ति क्षेत्रैरिति, 'एएधि ताव'ति एतेऽपि तावत् विशिष्टयोग्यताविकलाः एवमिच्छन्ति-अमुना प्रकरेण वाञ्छन्ति, धर्म-मिति गम्यम्, 'किमंग पुण'ति किं पुनर्ये श्रमणोपासका इमे? ते नेच्छन्तीति गम्यम्, इच्छन्त्येवेति, विशिष्टेवगुरुप्रवचनस-माश्रितत्वात् तेषां, 'कम्मादाणाणि' कर्मणि च तानि आदानानि च-कर्महेतव इति, 'केसत्राणिजे'त्ति केशत्रजीवानां गोमहिषीस्त्रीप्रभृतीनां विक्रयः, 'निलुंछण'न्ति वद्धितककरणं निर्लुञ्छनकर्म, 'इच्चेए'त्ति इत्येवंप्रकाराः एते निर्ग्रन्थसत्काः 'सुक्क'त्ति शुक्लाः-अभिवृत्ताः अमत्सरिणः कृतज्ञाः सदारम्भिणो हितानुबन्धाश्च 'सुक्कामिजाए'त्ति शुक्लामिजाताः शुक्ल-प्रधानाः ॥ (सू० ३३०) ॥ अष्टमशते पञ्चमः ॥

'किं कज्जइ'त्ति (सू० ३३१) किं फलं स्यादित्यर्थः, 'एंगंनसो'त्ति एकान्तेन 'नत्थि य से'त्ति नास्ति चैतत् 'से' तस्य पापकर्म क्रियते-स्यात्, 'बहुतरियाए'त्ति पापकर्मापेक्षया 'अप्पनराए'त्ति अल्पतरं निर्जरापेक्षया, अयमर्थो-गुणवत्पात्राया-प्राप्तुकाशनादिदाने चारित्रोपष्टम्भो जीवोपघातो वा व्यवहारतत्तवारिव्रथाया च स्यात्, ततश्चारित्रोपष्टम्भात् निर्जरा जीवघातादेस्तु पापकर्म, तद्वत्सुहेतुसामर्थ्यात्, पापापेक्षया बहुतरा निर्जरा निर्जरापेक्षया चाल्पतरं पापं स्यात्, असंस्तरणादिकारणत एवाप्राप्तु-कादिदानेन बह्वी निर्जरा स्यात्, नाकारणे, यदुक्तम्-"संथरणंमि असुद्धं दोण्हवि गिण्हंतदितथाणडहियं । अउरदिद्धंतेणं तं चैव हियं असंथरणे ॥१॥" अन्ये त्वाहुः-अकारणेऽपि गुणवत्पात्रायाप्राप्तुकादिदानेन परिणामवशाद्बहुतरा निर्जरा स्यात्, अल्पतरं पापकर्मैति, निर्विशेषणत्वात् सूत्रस्य, परिणामस्य च प्रमाणत्वान्, आह च-"परमरहस्यमिमीणं समत्तगणिपिडगह्नरियसाराणं ।

प्ररिणामियं पमाणं निच्छयमवलंबमाणं ॥१॥” यत्रोच्यते—‘संशरणम्भि असुद्धं’ति, अशुद्धं द्वयोरपि दातृगृहीत्रोरहितायेति तद्
 ग्राहकस्य व्यवहारतः संयमविराघना(त्)दायकस्य च लुब्धकदृष्टान्तभावितत्वेन वा ददतः शुभालपायुःकृतनिमित्तत्वात्, शुभमपि
 चायुरल्पमहितं विवक्षया, शुभालपायुःकृतनिमित्तत्वं च अप्रासुकादिदानस्याल्पपायुःकृताफलप्रतिपादकसत्त्वे प्राक् चर्चितं, यत् पुनरिह
 तत्त्वं तन् केवलिरगम्यमिति ॥ तृतीयश्लोके ‘असंजये’त्यादिना अगुणवान् पात्रविशेष उक्तः, ‘फासुएण अफासुएण’त्ति प्रासु-
 काप्रासुकादेदीनस्य पापकर्मफलता निर्जराया अभावश्चोक्तः, असंयमोपष्टम्भस्योभयत्र तुल्यत्वात्, यत्र प्रासुकादौ जीवघाताभावेन
 अप्रासुकादौ जीवघातमद्भावेन विशेषः सोऽत्र न विवक्षितः, पापकर्मणो निर्जराऽभावस्यैत्र विवक्षितत्वादिति, सूत्रत्रयेणापि चानेन
 मोक्षार्थमेव दानं यन् तच्चिन्तितं, यत्पुनरनुकम्पादानं औचित्यदानं च न ते चिन्तिते, निर्जरायास्तत्रानपेक्षणीयत्वात्, अनुकम्पो-
 चित्ययोरपेक्षणीयत्वाच्चेति, उक्तं च—“मोक्षवृत्थं जं दानं तं पइ एसो विही समववाओ । अणुकंपादानं पुण जिणेहिं न कयाइ पडि-
 सिद्धं ॥१॥ति” ॥ दानाधिकारादेवेदमाह—‘निर्गन्तंथे गाहावडकुलं’ति(सू. ३३२) गृहपतिकुलं—गृहियुहं ‘पिंडवाय’त्ति पिण्डस्य
 भोजनस्य पातः—पात्रे ग्रहः पात्रे गृहस्थान्निपतनं तत्र प्रतिज्ञानं पिण्डपातप्रतिज्ञा तया, पिण्डस्य पातो मम पात्रे भवत्विति बुद्धिरि-
 त्यर्थः, ‘उचनिमंतिज्ज’त्ति उपनिमन्नयेत्, भिक्षो ! गृहाणेदं पिण्डद्वयमित्यभिध्यादित्यर्थः, ‘से य’त्ति स साधुस्तं पिण्डं ‘थेरा
 य से’त्ति स्थविराश्च तस्य अनुगवेपयितव्याः स्युरिति, ‘दावण’त्ति दद्याद् दापयेद्वा अदत्तादानप्रसङ्गात्, गृहिणा विवक्षितस्य-
 विरेभ्य एव पिण्डो दत्तो, नान्यस्मै, एकान्ते—जनरहिते ‘अणावाण’अनापाते जनसम्पातरहिते ॥ निर्गन्तंथे’त्यादि(सू. ३३३)
 स्थविरनिर्ग्रन्थं कश्चित्पिण्डपातप्रतिज्ञया प्रविष्टमुपनिमन्नयेत्, तेन निर्ग्रन्थेन ‘अकिंचठाणे’त्ति अकृत्यस्थानं—मूलगुणविपरीतो कार्य-

विशेषः, 'तस्स णं'ति तस्य साधोः सडातातुतापस्य 'एवं ह्वइ' एवं प्रकारं गनस्स्यात् 'एयस्स डाणस्स'ति विशक्तिपरिणा-
मात् एतत्स्थानं अनन्तरं 'से किञ्चित्तं' आलोचयामि-आपनाचार्यनिवेदनेन, प्रतिक्रमाभि मिथ्याहुकृतदानेन, निन्दामि स्वसमर्थं,
गर्ह-गुरुसमर्थं, विउड्डामि-विद्योदयामि तदनुबन्धं छिन्नमि, विशोधयामि प्रायश्चित्तपङ्कं प्रायश्चित्ताभ्युपगमेन, अकरणतया अभ्युप-
तिष्ठामि, अभ्युत्थितो भवामीत्यर्थः, 'अमुहा सिय'ति अमुखा-निर्वाचः स्युरिति 'आराहण'ति आराधकः शुद्ध इति, आलो-
चनापरिणतौ सत्यां तदग्राहणव्यापराधकत्वं, यतः--"आलोचनापरिणतौ सम्मं संपट्टिओ गुरुसगासे । जो मसह अंतरनिय तहानि
सुद्धत्ति भावाओ ॥१॥"ति, स्वधिरात्मभेदेन द्वे अमुखद्वेषे द्वे कालगतद्वेषे, एवं चत्वारि असम्प्राप्तिप्रवाणि, सम्प्राप्तिप्रवाण्यपि ४,
एवमद्यौ पिण्डपातार्थं गृह्णित्वे प्रविष्टस्य, एवं विचारभूम्यादावद्यौ, ग्रासगमनेऽप्यद्यौ, एवमेतानि २४ प्रवाणि, साच्या अपि ज्ञेयानि,
अनालौचित एव कथमारोधक इत्याशङ्कयामुत्तरं (दृष्टान्तं) चाह-तगसुयं च'ति वृणाग्रं वा 'छिज्जामणे छिण्णे'ति क्रिया-
कालनिष्ठाकालयोरभेदेन प्रतिक्षणं निष्पत्तेः छिन्नमिति उच्यते, एवमयाचालोचनापरिणतौ सत्यां आराधनाप्रवृत्तः आराधक ग्वेति,
'तंतुगगयं'ति तत्रोद्युगतं तुरिवेमादेः उत्तोरणमात्रं, 'मंजिट्ठादोणीण'ति मज्झिम्भद्वेष्यां, भाजने इत्यर्थः॥ आराधको दीपदीप्यते
इति दीपलरूपं निरूपयन्नाह- 'झियायामाणस्स'ति (श्र. ३३४) ध्मायतो ध्मायमानस वा, ज्वलत इत्यर्थः; 'पदीवे'ति प्रदीपो
दीपवर्तिसमुदायः 'झियाइ' ध्मायति ध्मायते वा ज्वलति 'लट्ठि'ति दीपपट्टिः 'वत्ति'ति दशा 'दीवचंपण'ति दीपस्थगनकं
'जोइ'ति अग्निः ॥ ज्वलनाधिकारादिदाह- 'कूहु'ति भित्तयः 'कडम'ति त्रट्टिकाः 'धारण'ति बलहरणाधारभूते स्थूणे
'बलहरण'ति धारणयोरुपस्थितिं तिर्यगायतकाष्ठं(लोके)गोम इति, 'वंस'ति वंशाः छित्त्वाधाराः लोके छप्पराधारा इति 'मह'त्ति

कृत्वावष्टम्भस्थाणवः बलहरणाश्रितानि वा, ऊर्ध्वायतानि काष्ठानि वा, 'वग्ग'त्ति बल्का वंशादिवन्धनभूता वटादित्वचः 'छित्त-
र'त्ति वंशादिमयानि छादनाधारभूतानि कलिजानि, 'छाणे'त्ति छादनं दर्भादिमयं कुटीरमिति ॥ 'ओरालियसरीराओ'त्ति
(शु. ३३५) औदारिकादिशरीरात्-परकीयमौदारिकवपुराश्रित्य कतिक्रियो जीव इति प्रश्नः; उत्तरं 'सिय तिकिरिए'त्ति यदैको
जीवोज्ज्यस्य पृच्छ्यादं: सम्बन्ध्यौदारिकं शरीरमाश्रित्य कार्यं व्यापारयति तदा त्रिक्रियः; कायिक्यधिकरणीप्राद्वेषिकाणां भावाद्,
एतासां च मिथोऽविनाभावात् स्यात् त्रिक्रिय इत्युक्तं, न पुनः स्यादेकक्रियः स्याद् द्विक्रिय इति, अविनाभावश्च तासामेव-अधि-
कृतक्रिया द्वीतरागस्यैव, नेतरस्य, तथाविधकर्मवन्धहेतुत्वात्, अतीतरागकायस्य चाधिकरणत्वेन प्रद्वेषान्वितत्वेन च कायक्रि-
यासद्भावे इतरयोरवश्यंभावः; इतरभावे च कायकीसद्भावः; उक्तं च प्रज्ञापनायामिहार्थं-जस्स णं जीवस्स काइया किरिया कज्जइ
तस्स अहिररणिाया नियमा किरिया कज्जइ, जस्स अहिररणिाया किरिया कज्जइ तस्सवि काइया किरिया नियमा कज्जइ'त्यादि,
नयाऽऽत्रक्रियावयसद्भावे उत्तरं क्रियाद्वयं भजनया स्यात्, यदाह-"जस्स णं जीवस्स काइया किरिया कज्जइ तस्स पारियावणिाया
सिय कज्जइ सिय नो कज्जइ"इत्यादि, ततश्च यदा जीवः कायव्यापारेणाद्यक्रियात्रय एव वर्तते नतु परितापयति न चातिपातयति
तदा त्रिक्रिय एव स्यात्, अत उक्तं-स्यात् त्रिक्रिय इति, यदा तु परितापयति तदा चतुष्क्रियः; आद्यक्रियात्रयस्यावश्यंभावात्,
उक्तं च-"जस्स पारियावणिाया किरिया कज्जइ तस्स काइया किरिया नियमा कज्जइ'इत्यादि, अत एवाह-"सिय चउकिरिए सिय
पंचकिरिए'त्ति, तथा सिय अकिरिए'त्ति वीतरागत्वस्थामाश्रित्य, तस्यां हि वीतरागत्वादेव न सन्त्यधिकृतक्रिया इति, 'नेर-
रइण ण'मिति नारको यस्मादौदारिकवपुर्वं(ष्म)न्तं पृथिव्यादिकं स्पृशति परितापयति विनाशयति च तस्मादौदारिकात् स्यात्

त्रिक्रियः, अक्रियस्त्वयं न स्यात्, अशीतरागत्वेन क्रियाणामवश्यंभावित्वात्, 'एवं चेव'त्ति स्यात्त्रिक्रिय इत्यादि सर्वेष्वसुरादिपदेषु वाच्यमिति, 'मणुस्से जहा जीचे'त्ति जीवपदे इव मनुष्यपदे अक्रियत्वमपि वाच्यमित्यर्थः, जीवपदे मनुष्यसिद्धापेक्षेयत्राक्रियत्वस्याधीतत्वात्, 'ओरालियसरीरेहिंतो'त्ति औदारिकशरीरेभ्य इत्येवं बहुत्वापेक्षोऽयमपरो दण्डकः, एवमेतौ जीवस्यैकत्वेन द्वौ दण्डकावेवमेव बहुत्वेनापरो द्वौ, एवं औदारिकशरीरापेक्षया चत्वारो दण्डका इति, 'जीवे णं'ति जीवः परकीयं त्रैक्रियवपुराश्रित्य कर्तिक्रियः, उच्यते, स्यात् त्रिक्रियः स्यात् चतुष्क्रियः, पञ्चक्रियश्चेह नोच्यते, प्राणतिपातस्य वैक्रियवपुः कर्तुमशक्यत्वात्, अविरतिमात्रस्येह विवक्षितत्वात्, अत एवोक्तं 'पंचक्रिरिया न भण्णइ एवं जहा चेउच्चियं तहा आहारगंपि तेयगंपि कम्मगंपि भाणियच्चं'ति अनेनाहारकादिवपुह्वयमप्याश्रित्य दण्डकचतुष्टयेन नैरयिकादिजीवानां त्रिक्रियत्वं चतुष्क्रियत्वं चोक्तं, पञ्चक्रियत्वं तु निवारितं, मारयितुमशक्यत्वात् तस्य वपुह्वयस्येति, अथ नारकस्याथोलोकत्रात्तिवाद् आहारकस्य नरक्षेत्रवर्त्तित्वेन तत्क्रियाणामविषयत्वात् कथं आहारकवपुराश्रित्य नारकः स्यात् त्रिक्रियः स्यात् चतुष्क्रिय इति, अत्रोच्यते, यावत् तत्पूर्ववपुरव्युत्सृष्टं जीवनिर्त्रात्तपरिणामं न त्यजति तावत्पूर्वभावप्रज्ञापनानयमतेन निर्वर्त्तकजीवस्यैवेति व्यपदिश्यते, घृतघटन्यायेनेति, अतो नारकपूर्वभवदेहो नारकस्यैव, तद्देशेन च मनुष्यलोकत्रात्तिना अस्थ्यादिरूपेण यदाहारकशरीरं स्पृश्यते परिताप्यते वा तदाहारकदेहानारकस्त्रिक्रियश्चतुष्क्रियश्चेति, कारिकीभावे इतरयोरवश्यंभावात् परितापनिकीभावे चाद्यत्रयस्यावश्यं भावादिति, एवमिहान्यदपि त्रिषममवगन्तव्यमिति, यत्र तैजसकर्मणवपुरपेक्षया जीवानां परितापकत्वं तदौदारिकाद्याश्रितत्वेन तयोस्वसेयं, स्वरूपेण तयोः परितापयितुमशक्यत्वादिति ॥ अष्टमत्राते पष्ठः ॥

‘हे अज्जो’ति (सू. ३३७) हे आर्याः ! ‘तिविहं तिविहेगं’ति त्रिविधं करणादिकं योगमाश्रित्य त्रिविधेन मतः प्रभृतिकरणेन ‘पंगंत’ति एकान्तवाला मिथ्यात्विनो भवथ ‘साइज्जहं’ति अदत्तं स्वदधे, अनुमन्यञ्चे इत्यर्थः, ‘दिज्जमाणे अदिण्णे’ति दीयमानमदत्तं, दीयमानस्य वर्त्तमानकालत्वात् दत्तस्य चातीतकालत्वात् वर्त्तमानातीतयोश्चात्यन्तं भिन्नत्वात् दीयमानं दत्तं न स्यात्, दत्तमेव दत्तं व्यपदिश्यते, एवं प्रतिगृह्यमाणान्नादावपि, तत्र दीयमानं दायकापेक्षया, प्रतिगृह्यमाणं ग्राहकापेक्षया, निसृज्यमाणं-क्षिप्यमाणं पात्रापेक्षया, ‘अंतरे’ति अन्तरे, अयमभिप्रायो-यदि दीयमानं पात्रेऽपतितं सद् दत्तं स्यात् तदा तस्य दत्तस्य सतः पात्रपतनलक्षणं ग्रहणं कृतं स्यात्, यदा तु तदीयमानं अदत्तं तदा पात्रपतनलक्षणमदत्तस्येति प्राप्तमिति, निर्ग्रन्थोत्तरवाक्ये तु ‘अम्महाणं अज्जो ! दिज्जमाणे दिण्णे’इत्यादि यद्भुक्तं तत्र क्रियाकालनिष्ठाकालयोरभेदादीयमानत्वादेर्दत्तत्वादि (भावात् नादत्तास्वादाना) अथ दीयमानमदत्तमित्यादेर्भ्रान्ततत्वात् यूयमेवासंयतत्वादिगुणा इत्यावेदनायान्ययूथिकान् प्रति स्वविराः प्राहुः—‘तुब्भे णं अज्जो ! अप्पण्णा रीयं रीयमाणे’ति रीतं-गमनं रीयमाणा-गच्छन्तो, गमनं कुर्वाणा इत्यर्थः, ‘पुहविं पेच्चहं’ति पृथ्वीं आक्रमथ ‘अभिहणहं’ति पद्भ्यामाभिमुख्येन हत्वा ‘वत्तेहं’ति पद्भ्यां वर्त्तयथ-श्लक्ष्णतां नयथ, ‘लेसेहं’ति श्लेषयथ-भूम्यां श्लिष्टां कुरुथ ‘संचाएहं’ सञ्जातयथ-संहतां कुरुथ ‘संचेट्ठेहं’ति संघट्टयथ-स्पृशथ ‘परियवेहं’ति परितापयथ, समन्ताज्जातं सन्नापं कुरुथ, ‘किलामेहं’ति क्लमयथ-मारणान्तिकममुद्वातं गमयथ ‘उवहवेहं’ति उपद्रवयथ, मारयथेत्यर्थः, ‘कायं’ति कार्यं-वपुः, उच्चारणदिकायकार्यमित्यर्थः, ‘जोयं’ति योगं ग्लानादिवैयाघृत्त्यादि व्यापारं वा ‘रियं’ कृतं सत्यं प्रतीत्य-आश्रित्येति गृह्यते, अक्कायादिजीवरक्षामाश्रित्येत्यर्थः, ‘देसं देसेगं’ति प्रभृतायाः पृथ्व्या ये विचक्षिता देशास्तत्रैज्जामो, नाविशेयेण, इर्या-

समितिपरायणत्वेन सचेतनदेशपरिहारतोऽचेतनदेशैर्ब्रजाम इत्यर्थः, 'एवं पदेसं पदेसेणं'ति इत्यपि, नवरं देशो भूमेर्महत् खण्डं, प्रदेशस्तु लघुतरमिति । अथोक्तगुणायोगेन नास्माकमिषां गमनमस्तीत्यभिप्रायतः स्थविराः यूयमेव पृथ्व्यादिकायाक्रमणतोऽसंय-
तत्वादिगुणा इति प्रतिपादनायान्ययूथिकान् प्रत्याहुः—'अम्हे णं अज्जो'त्ति, 'गइप्पचायं'ति गतिः प्रोद्यते—प्ररूप्यते यत्र तद्
गतिप्रवादं अथवा गतेः—गमनक्रियायाः प्रपातः—यपतनं सम्भवः प्रयोगादिष्वर्थेषु वर्त्तनं गतिप्रपातः तत्प्रतिपादकमध्ययनं गति-
प्रपातं तत् प्रज्ञापितवन्तो गतिविचारप्रस्तावादिति । अथ गतिप्रपातमेव गतिभेदतोऽभिधातुमेवाह—'पओगगइ'त्ति (सू. ३३८)
प्रयोगस्य—सत्यमनःप्रभृतिकस्य पञ्चदशविधा गतिः—प्रवृत्तिः प्रयोगगतिः, 'तत्तगइ'त्ति ततस्य—ग्रामनगरादिकं गन्तुं प्रवृत्तत्वे तद-
प्राप्तत्वेन तदन्तरालपथे वर्त्तमानतया प्रसारितक्रमतया विस्तारं गतस्य गतिस्ततगतः, अस्मिंश्च स्थाने इतः स्रष्टादारभ्य प्रज्ञापनायां
षोडशप्रयोगपदं ज्ञेयं, 'से तं विहायगइ' एतत्स्रष्टं यावद्वाच्यं, एतदेवाह—'इत्तो'त्ति इतः प्रारब्धं, तच्चैवम्—'बंधणछेयणगइ
उववायगइ विहायगइ' तत्र बन्धनच्छेदनगतिः—बन्धनस्य कर्मणः छेदने—अभावे गतिः, जीवस्य शरीरात् जीवाच्छरीरस्य, मोक्षग-
तिरित्यर्थः, उपपातगतिस्त्रिधा—क्षेत्र १ भव २ नोभव ३ भेदात्, तत्र नारकगतिर्यशरदेशसिद्धानां यत् स्वक्षेत्रे उपपाताय—उत्पा-
दाय गमनं सा क्षेत्रोपपातगतिः, या च नारकादीनामेव स्वभावे उपपातरूपा गतिस्सा भवोपपातगतिः, यच्च सिद्धपुद्गलयोगोर्गमन-
मात्रं सा नोभवोपपातगतिः, विहायोगतिश्च स्पृशद्गत्यादिका अनेकविधेति ॥ अष्टमशते सप्तमोद्देशकविचरणम् ॥

(सू. ३३८) आचार्योऽर्थव्याख्याता १ उपाध्यायः स्रष्टाता २ स्थविरस्तु जाति १ श्रुत २ पर्यायैः ३, तत्रं जाल्या पथिवर्षजातः
१ श्रुतस्थविरः समवायधरः २ पर्यायस्थविरो विंशतिवर्षपर्यायः ३ । 'गईणं'ति गतिं—नरत्नादिकां प्रतीत्य, तत्रेहलोकस्य—नरत्न-

लक्षणस्य प्रत्यनीक इन्द्रियार्थप्रतिकूलकारित्वात्, पञ्चाग्नितपस्वी चेहलोकप्रत्यनीकः, 'परलोकप्रत्यनीकः' परलोको—जन्मान्तरं तत्रप्रत्यनीक इन्द्रियार्थतत्परो, राज्यादिलाभापेक्षेत्यर्थः, द्विधालोकप्रत्यनीकश्च चौर्यादिभिरिन्द्रियार्थसाधनपरः । 'समूहं' ति समूहं—साधुसमुदायं प्रतीत्य, तत्र कुलं चान्द्रादिकं, तत्समूहो गणः कोटिकादिः, तत्समूहस्संघः, प्रत्यनीकता चैतेषामवर्णवादादिभिरिति, कुलादिलक्षणं त्विदम्—'एत्य कुलं विण्णयं एगायरियस्स संतई जा उ । तिण्ह कुलाण मिहो पुण सवेक्खणं गणो होइ ॥१॥ सव्वोऽपि नाणदंसणचरणगुणविभूसियाण समणाणं । समुदाओ पुण संघो गुणसमुदाओत्ति काज्जं ॥२॥' 'अणुकंपणं' ति अनुकम्पा—भक्तपानादिभिरुपष्टम्भस्तां प्रतीत्य, तत्र तपस्वी—क्षपकः ग्लानो—रोगाद्यसमर्थः, शैक्षः—अभिनवदीक्षितः, एते ह्यनुपकम्पनीयाः स्युः, तदकरणाकारणाम्यां प्रत्यनीकता चेति, 'सुयणं' ति श्रुतं—स्वयं व्याख्येयं अर्थः—तद्द्व्याख्यानं निर्युक्त्यादिः तदुभयं—एतद्भित्तयं चेति, तत्रप्रत्यनीकता चैवम्—'काया वया य ते चिय ते चेव पमाय अप्पमाया य । मोक्खाहिगारियाणं जोइसजोणीहिं किं कजं ? ॥१॥' इति दूयणोद्भवने, 'भावणं' ति भावः—पर्यायः, स च जीवाजीवगतः, तत्र जीवस्य प्रशस्तोऽप्रशस्तश्चेति, तत्र प्रशस्तः क्षायिकादिः, अप्रशस्तो विवक्षयौदयिकः, क्षायिकादिः पुनर्ज्ञानादिरूपः अतो भावं—ज्ञानादिं प्रति प्रत्यनीकः, तेषां वितथप्ररूपणतो दूयणतो वा, यथा—'पागयसुचनिवद्धं, को वा जाणइ पणीय केण्यं ? । किं वा चरणेणं तु दाणेण विणा उ ह्वउत्ति ॥१॥' 'ववहारे' ति (सं. ३३९) व्यवहरणं व्यवहारः—सुसुधुप्रवृत्तिनिवृत्तिरूपः, 'आगम' ति आगम्यन्ते—परिच्छिद्यन्ते अर्था अनेनेत्यागमः—केवलमनःपर्यायावधिपूर्वचतुर्दशकनचरूपः ? तथा श्रुतं—शेषमाचारप्रकल्पादि, नवादिपूर्वाणां च श्रुतत्वेऽपि अतीन्द्रियार्थेषु विशिष्टज्ञानहेतुत्वेन सातिशयित्वादागमव्यपदेशः केवलवदिति २ आज्ञा—यदगीतार्थस्य पुरतो गूढार्थपदैर्देशान्तर-

स्थगीतार्थनिवेदनायातिचारालोचनमितरस्यापि तथैव शुद्धिदानं ३ तथा धारणा गीतार्थसंविनेन द्रव्याद्यपेक्षया यत्रापराधे यथा
या विशुद्धिः कृता तामवधार्य यदन्यस्तत्रैव तथैव तामेव प्रयुङ्क्ते इति, वैयाचर्यकरादेर्वा गच्छोपग्रहकारिणो शेषानुचितस्य प्रायश्चि-
त्पदानां प्रदर्शितानां धरणसिति ४, तथा जीतं-द्रव्यक्षेत्रकालभाषणुप्रतिसेवानुवृत्त्या संहननधृत्यादिहा निमिषेभ्य यत् प्रायश्चि-
त्तदानं, यो वा यत्र गच्छे ह्यत्रातिरिक्तः कारणतः प्रायश्चित्तव्यवहारः प्रवर्तितो बहुभिरन्यैश्चानुवर्तित इति १ । आगमादीनां व्यापा-
रणो उत्सर्गापवादावाह-‘जहा से’ति ‘यथे’ति यथाप्रकारः केवलादीनामन्यतमः ‘से’ तस्य व्यवहर्तुः स वा उक्तलक्षणो व्यवहारः
‘तत्थ’ति तत्र तेषु पञ्चमुख्यव्यवहारेषु मध्ये तस्मिन् वा-प्रायश्चित्ततद्दानादिव्यवहारकाले व्यवहर्तव्ये वस्तुनि विषये आगमः-
केवलादिः ‘सिय’ति स्याद्-भवेत् ‘आगमेण’ति आगमेन, तादृशेनेति शेषः, व्यवहारं-प्रायश्चित्तदानादिकं व्यवहारं प्रस्थाप-
येत्-प्रवर्त्तयेत्, न शेषैः, आगमेऽपि षड्विधे केवलेन, अवन्ध्यत्रोघत्वात् तस्य, तदभावे मनःपर्यायेण, एवं प्रधानतराभावे इत-
रेणागमेनेति, ‘नो य से तत्थ’ति अथ नो-नैव चशब्दो यद्विशब्दार्थः ‘से’ तस्य स वा तत्र-व्यवहर्त्तव्यादावागमः स्यात् तदा
प्रायश्चित्तादिकं आगमंति नाम दद्यात् इत्यर्थः ‘जहा से तत्थ सुए’ति यथाप्रकारं ‘से’ तस्य ‘तत्थे’ति तत्र-व्यवहर्त्तव्यादा-
श्रुतं स्यात् तादृशेन श्रुतेन व्यवहारं प्रस्थापयेत्, ‘जहा जहा से’ति विशेषनिगमनमिति, एतैर्व्यवहर्तुः किं फलं स्यादिति प्रश्न-
द्वारेणाह-‘से-किमाहु’ति अथ किं हे भदन्त ! आहुः-प्रतिपादयन्ति, के आगमत्रलिङ्गाः ?, श्रमणा निर्ग्रन्थाः, ‘इच्चैयं’ति इति-
उक्तरूपं एतं-प्रत्यक्षरूपं व्यवहारं पञ्चविधं प्रायश्चित्तदानादिरूपं ‘सम्भवं व्यवहारम्’ति सम्यक् व्यवहरन्, प्रवर्त्तयन्नित्यर्थः,
कथं सम्यगित्याह-यदा यदा यस्मिन् २ अवसरे यत्र २ प्रयोजने क्षेत्रे वा यो य उचिततलं तमिति शेषः, तदा २ काले तस्मिन् २

प्रयोजनादौ कथंभूतमित्याह—‘अणिसि सओवसिथं’ति अनिश्रितैः—सर्वांशंसारहितैरुपाश्रितः—अंगीकृतोऽनिश्रितोपाश्रितस्तं, अथवा निश्रितं—रागः उपाश्रितं च द्वेषस्ते अथवा निश्रितं—आहारादिलिप्सा उपाश्रितं—शिष्यप्रतीच्छककुलाद्यपेक्षा ते न स्तः, सर्वथापेक्षया रहितत्वेन, यथाचदित्यर्थः, तथेति क्रियाविशेषणं ॥ ‘इरियाचहियाबंध’ति ईर्या—गमनं तस्य पन्था ईर्यापथस्तत्र भवमैर्यापथिकं—केवलयोगप्रत्ययं कर्म तद्रन्धः, स चैकस्य वेदनीयस्य, ‘संपराइ’ति संसारं पर्यटत्येभिरिति सम्परायाः—कपायाः तेषु भवं साम्परायिकं कर्म तद्रन्धस्साम्परायिकन्नन्धः, स चान्तीतरागगुणस्थानकेषु सर्वेषु, ‘नो नेरइओ’ति मनुष्यस्यैव तद्रन्धः, यस्मान्द्रूपदान्तमोहक्षीणमोहसयोगिकेवल्लिनामेव तद्रन्धनमिति, ‘पुन्वपडिवन्नए’ति पूर्व—प्राक्काले प्रतिपन्नं ऐर्यापथिकवन्धकत्वं यैस्ते तान् तद्रन्धकत्वंद्वितीयादिसमयवर्तिनः, ते च सदैव बहवः पुरुषाः स्त्रियश्च सन्ति, उभयेषां केवलानां सदैव भावात्, अत उक्तं—‘मणुस्सो मणुस्सी बंधति’ ‘पडिवज्जमाणए’ति प्रतिपद्यमानकान् ऐर्यापथिककर्मवन्धनप्रथमसमयवर्तिन

पुं. स्त्री.

११

१३

३१

३३

एकव.

योगाः ४

नो इत्यर्थः-

वेदः, तत्र

‘पुन्वये-

द्विक-

योगाः ४

त्यादि, प्रतिपद्यमानकानां तु सामयिकत्वाद्द्विरहभावैर्नैकादिसम्भवात् विकल्पद्वयं, अत एवाह—‘पडिव-

ज्जमाने'चि अपगतयेदमेवमगतवेदांश्च, ऐर्यापथिकं बन्धमाश्रित्य स्त्रीत्वादि भूतभावापेक्षया विकल्पयन्नाह—'जइ भंते'चि, 'तं भंते'चि तदा भदन्त ! तद्वा कर्म 'इत्थीपच्छाकडो'चि भावप्रधानत्वाभिर्दिस्य स्त्रीत्वं पश्चात्कृतं—भूततां नीतं येनावेदके-

पु न	पुं स्त्री	स्त्री पुं न	स्त्री. पुं. न.	स्त्री. न.
११	११	१ १ १	१ १ १	१ १ १
१३	१३	१ १ ३	१ १ ३	१ ३ ३
३१	३१	१ ३ १	१ ३ १	३ १ ३
३३	३३	१ ३ ३	१ ३ ३	३ ३ ३

नासौ स्त्रीपश्चात्कृतः, एवमन्यावपि, इहैकयोगे एकत्वबहुत्वाभ्यां
पद् विकल्पाः स्त्रोक्ता एव ज्ञेयाः, त्रिषु द्विकयोगेषु १२, त्रिकयो-
गेषु पुनस्तथैवाष्टौ, एते सर्वे २६, इयमेपां स्थापना, चतुर्भङ्गाष्टभङ्गीनां प्रथमविकल्पाः स्त्रो
दर्शिताः सर्वान्तिमाश्रेति । अथैर्यापथिककर्मबन्धमेव कालत्रयेणाह—'तं भंते'चि तदैर्यापथिकं
कर्म बधीत-बद्धवान् १ बध्नाति २ भंत्स्यति वा ३ इत्येको भेदः, एवमन्येऽपि, स्थापना चैयम्,
उत्तरं तु 'भवागरिसं'चि अनेकत्र भवे उपशमादिश्रेणिप्राप्त्या आकपयोगैर्यापथिककर्माणुग्रहणं
भवाकर्षणं प्रतीय 'अथेगइप'चि अस्त्येको-भवत्येकः कश्चिजीवः प्रथमविकल्पिकः, तथाहि—
पूर्वभवे उपशान्तमोहत्वे सत्यैर्यापथिकं कर्म बद्धवान् वर्त्तमानभवे च उपशान्तमोहत्वे बध्नाति

अनागते च उपशान्तमोहत्वे भंत्स्यतीति १ द्वितीयस्तु यः पूर्वसिन् भवे उपशान्तमोहत्वं लब्धवान् वर्त्तमाने च क्षीण-
मोहत्वं संप्राप्तः स पूर्वं बद्धवान् वर्त्तमाने च बध्नाति, शैलेश्यवस्थायां पुनर्न भंत्स्यतीति २ तृतीयः पूर्वजन्मनि उपशान्त-
मोहत्वे बद्धवान् तत्प्रतिपतितो न बध्नाति पुनर्यदोपशान्तमोहत्वं प्रतिपत्स्यते तदा भंत्स्यतीति ३ चतुर्थस्तु शैलेशी-
पूर्वकाले बद्धवान् शैलेश्यां च न बध्नाति न पुनर्भंत्स्यतीति ४ पञ्चमस्तु पूर्वजन्मनि नोपशान्तमोहत्वं लब्धवान् इति

१	१	१	१	१
१	१	१	१	१
१	१	१	१	१
१	१	१	१	१
१	१	१	१	१

न वद्धवान् अधुना लब्धमिति व्रश्नाति पुनरेष्यत्काले उपशान्तमोहा(द्य)वस्थायां भंत्स्यतीति ५ पृष्ठक्षीणमोहत्वादि न लब्धवान् इति न प्राग् वद्धवान् अधुना तु क्षीणमोहत्वं लब्धमिति व्रश्नाति शैलेश्यवस्थायां पुनर्न भंत्स्यतीति ६ सप्तमः पुनर्भव्यस्य, स हि अनादिकाले न वद्धवान्, अधुनाऽपि कश्चिन्न व्रश्नाति, कालान्तरे तु भंत्स्यतीति ७, अष्टमोऽभव्यस्य ८, स प्रतीत एव। 'गहणा- गरिसे पशुव'ति एकस्मिन्नेव भवे ऐर्यापथिककर्मपुद्गलानां ग्रहणरूपो य आकर्षोऽसौ ग्रहणाकर्षः तं प्रतीत्य अस्यैकः कश्चित् जीवः प्रथमैकल्पिकः, तथाहि-उपशान्तमोहादिर्यदा ऐर्यापथिकं कर्म वद्धा व्रश्नाति, तदा अतीतसमयापेक्षया वद्धवान् वर्त्तमानस- मयापेक्षया च व्रश्नाति अनागतसमयापेक्षया च भंत्स्यतीति १ द्वितीयस्तु केवली, स ह्यतीतकाले वद्धवान् वर्त्तमाने च व्रश्नाति शैले- श्यवस्थायां पुनर्न भंत्स्यतीति २ तृतीयस्तु उपशान्तमोहत्वे वद्धवान् (पतितो न व्रश्नाति)पुनस्तत्रैव भवे उपशमश्रेणिं प्रतिपद्य भंत्स्य- तीति ३, एकमेव चोपशमश्रेणी द्विः प्राप्यत एवेति, तुर्यस्तु स सयोगित्वे वद्धवान् शैलेश्यवस्थायां न व्रश्नाति न भंत्स्यतीति ४, पञ्चमस्तु आशुपः पूर्वभागे उपशान्तमोहत्वादि न लब्धमिति न वद्धवान् अधुना तु लब्धमिति व्रश्नाति तदद्वाया एव चैव्यत्वसमयेषु पुनर्भन्त्स्यतीति ५, न लब्धमिति न वद्धवान्, तल्लाभसमये च व्रश्नाति, ततोऽनन्तरसमयेषु च भन्त्स्यत्येव, न तु न भन्त्स्यतीति चाज्यम्, समयमात्रस्य बन्धस्येहाभावात्, यस्तु मोहोपशमनिर्ग्रन्थस्य समयानन्तरमरणैर्यापथिककर्मबन्धः समयमात्रः स्यात् नासौ पृष्ठधिकल्पगोहेतुः, तदनन्तर्यापथिककर्मबन्धाभावस्य भवान्तरवर्त्तित्वात्, ग्रहणाकर्षस्येह च प्रक्रान्तत्वात्, यदि पुनः सयोगिचरमसमये व्रश्नाति, ततोऽनन्तरं न भन्त्स्यतीति विवक्ष्येत तदा यत् सयोगिचरमसमये व्रश्नातीति तद्बन्धपूर्वकमेव स्यात्, नाबन्धपूर्वकं, तत्पू- र्वसमयेषु तस्य बन्धकत्वाद्, एवं च द्वितीयमङ्ग एव स्यात्, न पुनः पृष्ठ इति ६, सप्तमो भव्यविशेषस्य ७, अष्टमस्तवभव्यस्येति ८,

इह न भवाकर्मापेक्षेऽप्यस्य भवाकेषु 'बन्धी बन्धइ बंधिस्राह' इत्यत्र प्रथमभङ्गे उपशान्तमोहः, 'बन्धी बन्धइ न बंधिस्राह इति द्वितीये क्षीण-
मोहः, 'बन्धी न बन्धइ बंधिस्राह' इति तृतीये उपशान्तमोहः, 'बन्धी न बन्धइ न बंधिस्राह' इति तुर्ये शैलेशीगतः 'न बन्धी बन्धइ बंधि-
'न बन्धी न बन्धइ न बंधिस्राह' इत्यत्र षष्ठे क्षीणमोहः 'न बन्धी न बन्धइ बंधिस्राह' इति सातमे भङ्गः,
तृतीये उपशान्तमोहः, चतुर्थे शैलेशीगते, प्रथमभङ्गेऽप्यस्य, 'न बन्धी न बन्धइ बंधिस्राह' इति सातमे भङ्गः,
भाविमोहक्षयो वा, अष्टमे त्वभाज्य इति। अथैर्यापथिकबन्धमेव निरूपयशाह- 'तं भंते' ति तदयमर्थव्यतिरेकः 'साह्यं सपञ्चवसिय'-
मित्यादि चतुर्भङ्गी, तत्रैर्यापथिककर्मणः प्रथम एव भङ्गे बन्धः, अन्येषु तदयमर्थव्यतिरेकः 'साह्यं सपञ्चवसिय'-
कर्म देशेन-जीवदेशेन देशं-कर्मदेशं बध्नाति इत्यादि चतुर्भङ्गी, तत्र न देशेन कर्मणो देशः, सर्वे वा कर्म सर्वात्मना वा कर्मणो-
देशो बध्यते. किं तर्हि ?, सर्वात्मना सर्वं बध्यते, तथास्वाभावत्वाजीवस्येति ॥ अथ साम्प्रयागिकबन्धनिरूपणाय- 'संपराह्यं'-
इत्यादि, 'किं नेरहओ' इत्यादयस्ता प्रश्नाः, उत्तराणि च सातं, एतेषु च सद्गुणमातुर्गीवर्जाः पञ्च साम्प्रयागिकबन्धका एव सकलाय-
त्वात्, नरनार्यौ तु सकलायत्वे सति साम्प्रयागिकं बन्धीतो, न पुनरन्यदिति। साम्प्रयागिकबन्धका एव सकलाय-
इह ह्यादयो निवर्धितकत्वबहुत्वा क भेदाः सर्वदा साम्प्रयागिकं बध्नन्ति, अपगतवेदश्च कदाचिदेव, तस्य कादान्तिकत्वात्, ततश्च
ह्यादयः केवला बध्नन्त्यपगतवेदयुक्ताश्च, ततश्च यदा अपगतवेदयुक्तास्तदीच्यन्ते, अथैते ह्यादयो बध्नन्ति अपगतवेदश्च, तस्यै-
कस्यापि सम्भवात्, अथैते न ह्यादयो बध्नन्त्यपगतवेदाश्च, तेषां बहूनामपि सम्भवात्, अपगतवेदश्च साम्प्रयागिकबन्धको वेदत्रये

उपशान्तमोहे क्षीणे वा यावद्यथाख्यातं न प्राप्नोति तावच्छभ्यत इति, इह च पूर्णप्रतिपन्नप्रतिपद्यमानरुचिःशान्ति न कृता, द्वयोरप्ये-
कव्यवह्वानुगोर्भावेन निर्विशेषत्वात्, तथाहि-अपगतवेदत्वे साम्परायिकवन्धोऽल्पकालीन एव, तत्र च योऽपगतवेदत्वं प्रतिपन्न-
पूर्वः साम्परायिकं वध्नाति अत्रवेकोऽनेको वा स्यात्, एवं प्रतिपद्यमानःकोऽपीति । अथ साम्परायिककर्मवन्धनमेव कालत्रयेणाह-
'नं भंते ! कि'मिति, इह प्रागुक्तेष्वप्यु विकल्पेषु आधाश्चत्वार एव सम्भवन्ति, नेतरे, जीवानां साम्परायिककर्मवन्धस्यानादित्वेन
न यशीत्यस्यानुपपत्त्यमानत्वात्, तत्र प्रथमः सर्व एव संसारी यथाख्यातासम्प्रा(सः अया)स्रोपशमशक्यकालमानः, स हि प्राग् वद्धवान्
वर्तमानकाले यथात्नानागतकालोपेक्षया तु भन्स्यति?, द्वितीयस्तु मोहक्षयात् पूर्वमतीतकालोपेक्षया वद्धवान् वर्तमानकाले तु वध्नाति
भानिमोहक्षयात् भन्स्यति ३, तृतीयश्च उपशान्तमोहत्वात् पूर्वं वद्धवान् उपशान्तमोहत्वे न वध्नाति तस्माच्च्युतः पुनर्भन्स्यतीति
३, नतुयंश्च मोहक्षयात् पूर्वं साम्परायिकं कर्म वद्धवान् मोहक्षये तु न वध्नाति न च भन्स्यतीति ४ । साम्परायिककर्मवन्धमाभि-
त्याह-'न'मित्यादि, 'साह्यं सपञ्चसियं वंधइ'ति उपशान्तमोहाच्च्युतः पुनरुपशान्तमोहतां क्षीणमोहतां वा प्रतिपत्स्यमानः,
'अणाड्यं वा सपञ्चसियं वंधइ'ति आदितः क्षपकापेक्षमिदं, 'अणाड्यमपञ्चसियं वंधइ'ति एतदभ्यापेक्षं, 'नो चैव
णं साह्यं अपञ्चसियं वंधइ'ति सादिसाम्परायिकवन्धो हि मोहोपशमाब्ज्युतस्यैव स्यात्, तस्यावश्यं मोक्षयायित्वात् साम्परा-
यिकवन्धन व्यनन्ददग्भलः, तत्रश्च न सादिरपर्यवसानः साम्परायिकवन्धोऽस्तीति ॥ 'परीसह'ति(सू. ३४२)'परी'ति समन्तात्
निर्गमं ग्राह्यादिभिः गबन्त इति परीणाः, 'दिगिञ्च' वुशुक्षा १ अरतिः-संयमाद्युत्तित्त्वद्विपरीतेऽसंयमे रतित्त्वत्परीणहः७, चर्या-
ग्रामानुग्रामविहरणरूपा ९ नैपेथिकी-उपशान्तादिस्वाध्यायभूमिः १० सत्कारो-वस्त्रादिपूजनं पुरस्कारः-अभ्युत्थानादिकरणम् १९ प्रज्ञा-

स्वयं विमर्शपूर्विका २०, गतिः ज्ञानं, तद्विपरीतगमनं २१ दर्शनं-सम्यक्त्वं तदेव क्रियावादिप्रश्रुतिमतश्रवणेऽपि निश्चलचित्ततया धार्यमाणं दर्शनपरीणाः २२ इति । क्रियन्तोऽर्थतः कथिताः, 'समो गमरंति' समवतरन्ति, समवतारं व्रजन्तीत्यर्थः, 'पंचेच'ति (३५८) क्षुत् १ पिपासा २ शीतो ३ ज्ञा ४ दंशमशक्ताः ५, एतेषु पीडित्वेव वेदनीयोत्था, तद्विषयत्वं तु चास्त्रिगोक्षनीयक्षयोपवसादि-सम्भवं, अधिराजनस्य चास्त्रिरूपत्वादिति, 'धंसणपरीसद्धे'ति यतो दर्शनं तच्चश्रद्धानख्यं दर्शनमोक्षनीयस्य क्षयोपवसादौ स्यात्, उदये तु न स्यात्, अतस्तत्र दर्शनं(परीणहः समवतरतीति, 'अरइ'ति माथोक्ताः सतीते चास्त्रिगोक्षनीये समवतरन्ति, 'अलाभ'पि लाभान्तरायः, तदुदय एव लाभाभावात्, तदभिराहनं चास्त्रिगोक्षनीयक्षयोपवशे । अथ वन्धस्थानान्याश्रित्य परीणानाहः-सत्ता-विष्ट'ति सप्तविधबन्धकः--आयुर्वेदशेणकार्कबन्धकः, 'जं समयं चरिमापरी'ति तत्र नर्या-प्रापारिषु संनरणं नयेधिकी-प्रापारिषु प्रतिपत्तिर्मातृकल्यादंः स्वाध्यायादिनिमित्तं वा शक्यतां विविक्तोपाश्रये गत्वा निपदनं, 'छञ्चिदृषंभ'पि पञ्चविधबन्धकस्यायुर्वेद-वर्धबन्धकस्य, दृग्भलोभाणूनां वेदनात् सारागः अनुत्पन्नकेवलत्वात् छगशः, 'चोदभ'पि अध्यानां गोक्षनीयसम्भवानां तस्य मोक्षा-भावेनाभावात् द्वाविंशतेः शेषाः १४ परीणाः, 'पुगविदृषंभ'पि एकविधबन्धकस्य, वेदनीयबन्धकथेत्यर्थः, कस्य तथेत्याह--'धीयरागच्छउमत्थस्स'पि उपशान्तमोहस्य क्षीणमोहस्य चेति 'पंच'ति १४ प्रज्ञासाः, ब्राह्मण पुनर्वेदयतीत्यर्थः, शीतोष्णयोश्चर्या-शक्ययोश्च क्रमशो वेदनादिति ॥ 'दूरे ग मूले ग'पि (सू. ३४३) दूरे च द्रष्टव्यानां पेश्या व्यावृद्धिो देशे मूले-आसथे द्रष्टुः प्रतीत्योपेश्या रथी दृश्येते, द्रष्टा हि स्वरूपतो बहुभिर्योजनसहसैर्बन्धैश्चक्षितगुरपास्तपययोः कस्य पश्यति, आगमं पुनर्गम्यते, राश्रुतं विमर्शं सन्तमपि न प्रतिपद्यते, 'सञ्चंतिग'पि गच्छो-गच्छमोऽन्तो हि भागो नगसो दिनस्य वा गच्छांतः स यस्य गच्छते-

स्मिन्नि स मध्यान्तिकः स चासौ गृहचैत्रेति मध्यान्तिकमुहूर्तः, तत्र मूले-आमन्त्रे द्रष्टव्यानां पक्षया देशे दूरे च-व्यचहिते देशे द्रष्टव्यतां पक्षया स्त्री दृश्यते, द्रष्टा हि मध्याह्ने उदयास्तमयदर्शनापक्षया आसन्नं रश्मिं पश्यति, योजनशताष्टकैर्नैव तदा तस्य व्यचक्षितत्वात्, मन्यते पुनरुदयास्तमयप्रतीत्यपक्षया व्यवहितमिति । 'सञ्चत्थ समा उच्चत्तेगं'ति समभूतलापक्षया सर्वत्रोच्चत्वमष्टौ योजनगतातीतिकृत्वा, 'लेसापडिघारणं'ति तेजसः प्रतिघातेन, दूरत्वात् तादृशस्य तदप्रकरणेनेत्यर्थः, लेश्याप्रतिघाते हि मुखदृश्यत्वेन दूरस्थोऽपि स्वरूपेण रविरामवप्रतीतिं जनयति, 'लेसाहितावेगं'ति तेजसोऽभिघातेन, मध्याह्ने ह्यासन्नतरत्वात् सूर्यः प्रकाशेण तपति, तेजःप्रतापेन दुर्दृश्यत्वेन प्रत्यासन्नोऽप्यसौ दूरप्रतीतिं जनयति, 'नो तीतं'ति अतीतक्षेत्रस्यातिक्रान्तत्वात् 'पट्टुपत्नं'ति प्रत्युपत्नं-वर्चमानं, गम्यमानमित्यर्थः, 'अणागयं'ति अनागतं गमिष्यमाणमिति, इह यदाकाशखण्डं रविस्वतेजसा व्याप्नोति तदक्षेत्रगुच्यते, 'ओ भास'ति अवभासयतः-ईपदुद्योतयतः 'पुङ्ङ'ति तेजसा स्पृष्टः, 'जाव छद्दिसं'ति यावत्करणादिदृश्यम्-'तं भंते ! किं ओगाढं ओभासेइ अणोगाढं ?, गोयमा ! ओगाढं, नो अणोगाढमिति, तं भंते ! क्वदिसं ओभासेइ ?, गोयमा ! इत्येतदन्तमिति, 'उज्जोवेंति' उद्योतयतः इति अर्थं द्योतयतः 'तवंति'ति तापयतः, उष्णरश्मित्वात् तयोः, भासंति-भासयतः-द्योभयनः 'किरिया कज्जइ'ति क्रिया-अवभासरूपा 'कज्जइ'ति भवतीत्यर्थः, 'पुङ्ङ'ति तेजसा स्पृष्टा 'एगं जोयणसयं'ति ऊर्ध्वं नविगानोपरि योजनजनप्रमाणस्यैव तापक्षेत्रभावात्, 'अहे तचयंति' कथं ?, सूर्यादिष्टासु योजनशतेषु समभूतलं, समभूतलाच्चाधो-लोकश्यामा योजनमहस्ये स्युः तांश्च यावद् द्योतनात्, 'निरियं'ति 'सीयालीसं'ति एतच्च सर्वोत्कृष्टदिवसे चक्षुःस्पर्शोपेक्षया ज्ञेयमिति, 'जहा जीवाभिगमे'ति तत्रेदम्-रूपोत्पन्नगगा विमाणोत्पन्नगगा चारोत्पन्नगगा विमाणोत्पन्नगगा चारद्विड्या गइइया

गहसमावणगा ? गोयमा ! ते णं देवा उद्भोववणगा, नो कप्पोववणगा, ज्योतिश्रकनणोलक्षितश्रोतपन्ना इत्यर्थः; नो चार-
ट्टिइया' इह चारो-ज्योतिषामवस्थानकक्षेत्रं 'नो' नैव चारे स्थितिः—अवस्थितिर्येषां ते, अत एव 'गहसमावणगा' इत्यादि;
'जाव'ति यावत्करणादिदं ज्ञेयम्—'विमाणोववणगा चारोववणगा,(त्तं)ठाणे णं भंते ! केवइयं कालं विरहिण उववाणं ?; गोयमा !
जहणोणमेणं रागयं उणोसेणं छम्मासं' जहा जीवाभिगमे' तन्नेदम्—'जे चंदिमधुरियगहणनवखत्तरारूवा णं भंते ! देवा(ते)किं
उद्भोववणगा' इत्यादि प्रश्नः, उत्तरं तु 'गोयमा ! ते णं देवा नो उद्भोववणगा नो कप्पोवव०, विमाणोववणगा, नो चारोववणगा,
चारठिइया, नो गहसमावणगा' इत्यादि ॥ अष्टमशतेऽष्टमो देशकविवरणम् ॥

यथाऽऽसन्न्यायमाश्रित्याह—'धीसस'ति जीवप्रयोगकृतः 'धीसस'ति विश्रसाखगावसम्पन्नः,
विश्रसाबन्धस तथा, एवमुत्तरत्रापि, 'देसबन्धे'ति देशतो—देशपेक्षया बन्धो देशबन्धः, यथा संकलिकाकटिकानां, 'सन्नबन्धे'ति
सर्वतः—सर्वस्मिन्ना बन्धः सर्वबन्धो, यथा क्षीरनीरयोः, 'देसबन्धे'ति धर्मास्तिकायस्य प्रदेशानां मिथः संस्पृशेन
व्यवस्थितत्वात् देशबन्ध एव, न पुनः सर्वबन्धः, तत्र लोकस्य प्रदेशस्य प्रदेशानां मिथः संस्पृशेन
सात्, नासन्नरूपेयप्रदेशान्वमिति, 'सन्नबन्धं'ति सर्वकालं, 'माहयवीससाबन्धो'ति सादिको यो विश्रसाबन्धः स तथा, 'बन्ध-
णपचइण'ति बध्यतेऽनेनेति बन्धनम्—विचक्षितसिग्धतादिको गुणः स चैव प्रत्ययो—हेतुर्यत्र स तथा, एवं 'भाजनप्रत्ययः'
भाजनं—आधारः, 'परिणामप्रत्ययश्च' परिणामो—रूपान्तराप्तनं 'जणं परमाणु'ति परमाणुपुद्गलः परमाणुरेव विमायनिद्र-

यागं'नि विपमा मात्रा यस्यां मा विमात्रा सा चासौ स्निग्धता चेति विमात्रस्निग्धता तथा, एवमन्यदपि पदद्वयं, इदमुक्तं स्यात्-
 "नमनिद्रयाइ वंधो, न होइ समलुक्त्वयाइवि न होइ । वेमायनिद्रलुक्त्वत्तणेण वंधो य खंधाणं ॥१॥" अयमर्थः-समगुणस्निग्धस्य
 समगुणस्निग्धेन परमाणुकादिना वन्धो न स्यात्, एवं समगुणरूक्षस्यपि, यदा पुनर्विपमा-मात्रा तदा वन्धस्स्यात्, विपममात्रा-
 निरूपणार्थमुच्यते-निद्रस्म निद्रेण दुयाहिण्ण, लुक्त्वस्म लुक्त्वेण दुयाहिण्ण । निद्रस्म लुक्त्वेण उवेइ वंधो, जह्णवज्जो विससो
 समो व ॥१॥"ति, 'असंखेज्ज'ति असंखेयोत्सप्णिग्यवमपिणीरूपं, 'जुण्णसुर'ति जीर्णसुरायाः स्थानभवनलक्षणो वन्धः,
 जीर्णगुडश्च, जीर्णनन्दुलानां च पिण्डीभवन्नरूपः ॥ प्रयोगबंधः (सू. ३४६) स च जीवप्रदेशानामौदारिकादिपुद्गलानां वा 'अणा-
 इण् वा'इत्यादयो द्वितीयवर्जस्त्रियो भक्ताः, तत्र प्रथमभङ्गोदाहरणमाह- 'अणाइण् अपज्जव'ति अस्य जीवस्यासङ्ख्येयप्रदेशस्याष्टौ
 ये मध्यप्रदेशानामनानादिरपर्यवसितो वन्धः १, यदा लोकं व्याप्य तिष्ठति जीवः तदाव्यसौ तथैवेति, अन्येषां पुनर्जीवप्रदेशानां
 विपरिवर्तमानत्वान्नास्त्यनादिरपर्यवसितो वन्धः, तत्स्थापना, एतेषामुपरि अन्ये चत्वारः, एवमेतेऽष्टौ, एवं तावत्समुदा-
 यनोऽष्टानां वन्ध उक्तः, अथ तेव्येकैकनात्मप्रदेशेन सह यावतां मिथः संयोगो भवति तद्देशनायाह- 'तत्थवि णं'ति तत्रापि-
 नेनष्टागु जीवप्रदेशेषु मध्ये त्रयाणां २ एकैकेन सहानादिरपर्यवसितो वन्धः, तथाहि-प्रागुक्तविधिनाऽवस्थितानामष्टानामुपरितन-
 प्रारस्य यः कश्चिद्विगतत्वस्य द्वौ पार्थवगिनावेकश्चाथोवर्त्तल्येते त्रयस्सम्बध्यन्ते, तेषास्त्वेक उपरितनस्त्रयश्चाथस्तना न सम्बध्यन्ते,
 अपाहितत्वाद्, एवमथस्तनत्रयपक्षयाऽपिनि चूर्णिकारव्यागंध्या, 'सिसाणं साइण्' शेषाणां मध्यमाष्टाम्योऽन्येषां सादिविपरि-
 वर्तमानत्वान्, एतेन तयो प्रथमभक्तः, अनादिमपर्यवसितस्त्वयं द्वितीयो नेह सम्भवति, अनादिमस्त्वद्वानामष्टानां जीवप्रदेशानाम-

परिवर्तमानत्वेन बन्धस्य सपर्यवसितत्वानुपपत्तेरिति, अथ तृतीयो भङ्गः शोच्यते-‘तत्थ णं जे से साहए’त्ति सिद्धानां सादिरपर्यवसितो जीवप्रदेशबन्धः, शैलेभ्यवस्थायां स्थापितप्रदेशानां सिद्धत्वेऽपि चलनाभावादिति, अथ चतुर्भङ्गीभेदत आह-‘आलावणबंधे’त्ति आलाप्यते-आलीर्न क्रियते एभिरिति आलापनानि-रज्ज्वादीनि तैस्तृणादिवन्धनमालापनबन्धः, ‘अल्लियावणबंधे’त्ति अल्लियावणं-द्रव्यस्य द्रव्यान्तरश्लेषादिना आलीनस्य करणं तद्रूपो यो बन्धः स तथा, ‘सरीरबंधे’त्ति समुद्घाते सति यो विस्तारितसङ्कोचितजीवप्रदेशबन्धविशेषात् तैजसादिचपुःप्रदेशानां बन्धविशेषः सः, शरीरिवन्ध इत्यन्ये, तत्र शरीरिणः समुद्घाते विशिष्टजीवप्रदेशानां सङ्कोचने यो बन्धस्तस्य शरीरिवन्ध इति, ‘सरीररूपओगबंध’त्ति शरीरस्य-औदारिकादेर्यः प्रयोगेण-वीर्यान्तरायक्षयोपशमजनितव्यापारेण बन्धः-तत्पुद्गलोपादानं शरीररूपस्य वा प्रयोगस्य बन्धस्तस्य शरीरप्रयोगबन्धः, ‘वेत्तलय’त्ति वेत्तलताजलबंधं कंवा ‘वाग’त्ति वल्का ‘वरत्त’त्ति वरत्रा-चर्ममयी रज्जुः शनादिसयी वा वल्ली त्रपुण्यादिका कुशा-निर्मूला दर्भाः दर्भास्तु समूलाः आदिशब्दाचीवरादिग्रहः, अथ ‘लेसणबंध’त्ति श्लेषणा-श्लेषद्रव्येण द्रव्ययोस्सम्बन्धनं तद्रूपो यो बन्धस्तथा, ‘उच्चयबंधे’त्ति ऊर्ध्वं चयनं-राशीकरणं तद्रूपो बन्धः उच्चयबन्धः, ‘समुच्चय’त्ति सङ्गतः-उच्चयापेक्षया विशिष्टतरः उच्चयस्समुच्चयः स एव बन्धस्तमुच्चयबन्धः, ‘साहणणाबंधे’त्ति संहननं-अत्रयवानां सङ्घातनं तद्रूपो यो बन्धः, दीर्घत्वादि च प्राकृतत्वात्, कुट्टिमानां-मणिभूमिकानां, ‘सिलेस’त्ति श्लेषो-वज्रलेपः, ‘लक्ख’त्ति लाक्षा, जतुरित्यर्थः, ‘महुसित्थ’त्ति मधुसिसिक्थं-मीनं, आदिशब्दाद्गुगुलुरालाखल्यादिग्रहः, ‘अवगररासीण’न्ति कववरराशीनां ‘उच्चएण’त्ति ऊर्ध्वचयनेन ‘अगडतलाचे’त्यादि प्रायः प्राण्यारख्यात्तमेव, ‘देससाहणण’त्ति देशेन देशस्य संहननलक्षणो बन्धः-सम्बन्धः, शकटाङ्गादीनामिभेति देशसंहननसम्बन्धः, ‘सब्ब-

स्मात्करण'ति सर्व्वेण सर्व्वसंहननलक्षणो वन्धः, क्षीरनीरादीनामिधेति सर्व्वसंहननवन्धः; 'सगड'ति गञ्जी 'रह'ति खन्दनः 'जाण'ति यानं लघुगञ्जी 'जुग'ति युगं गोल्लविययप्रसिद्धं द्विकरप्रमाणवेदिकोपशोभितं जपानं 'गिद्धि'ति हस्तिन उपरि मनुष्यं गिलतीव कोल्लग्न्या, 'यिद्धि'ति अङ्गुयह्माणं 'सीया' शिविका कूटाकारेणाच्छादितो जपानविशेषः; 'संदमाणिय'ति पुरुषप्रमाणजम्पान-विशेषः; 'न्योद्धि'ति मंडकादिचनभाजनं लोह्रडीति लोके 'लोह्रकडाह'ति प्रतीतं 'कडुच्छुय'ति परिवेषणपात्रं, लोके कडलीति, 'भंड'ति मृन्मयभाजनं, 'मत्त'न्ति अमंत्रं-भाजनविशेषस्ताम्रस्येति 'उवगरण'ति नानाविधं तदन्योपकरणं 'पुव्वग्पओगपच्चइ-प'ति पूर्व्वः प्राक्कालसेवितः प्रयोगः-जीवव्यापारो वेदनाक्रियायादि समुद्वातरूपः प्रत्ययः-कारणं यत्र शरीरवन्धे स तथा स एव पूर्व्वप्रयोगप्रत्ययिकः; 'पञ्चुप्यन्नप्यओग'ति प्रत्युत्पन्नं-अप्राप्तपूर्व्वो, वर्त्तमान इत्यर्थः; प्रयोगः-केवलिसमुद्वातलक्षणव्यापारः प्रत्ययो यत्र स तथा स एव प्रत्युत्पन्नप्रत्ययिकः; 'तत्थ तत्थ'ति अनेन समुद्वातकरणक्षेत्राणां बाहुल्यमाह, 'ते सु ते सु'ति अनेन समु-द्वातकारणानां वेदनादीनां बाहुल्यमुक्तं, 'स नो हन्नमाणां'ति समुद्रन्यमानानां-समुद्वातं शरीराद् बहिर्जीविप्रदेशप्रक्षेपलक्षणं गच्छतां 'जीचस्पदेसाणं'ति इह जीविप्रदेशानामित्युक्तावपि शरीरवन्ध्याधिकारात् 'तात्स्थ्यात् तद्व्यपदेश'इति न्यायेन जीव-प्रदेशाश्रिततेजसकर्मणश्च शरीरप्रदेशानामिति द्रष्टव्यं, शरीरवन्ध इत्यत्र तु पक्षे समुद्वातेन विक्षिभ्य सङ्कोचितानामुपसर्जनीकृत-तेजसादिशरीरप्रदेशानां जीवप्रदेशानामिधेति, 'बंधे'ति वन्धो-रचनाविशेषः; 'जपणं केवली'ति केवलिसमुद्वाते दण्ड १ कपाट- २ मथिकरणा ३ न्नररूणा ४ लक्षणेन समुपहतस्य वित्सारितजीविप्रदेशस्य ततः-समुद्वातात् प्रतिनिवर्त्तमानस्य प्रदेशान् संहरतः; नमुद्वातप्रतिनिवर्त्तमानत्वं च पञ्चमादिबन्धनेकेषु समयेषु सादित्यतो विशेषमाह-'अंतरा मंधेवहुमाणस्स'ति निवर्त्तनक्रियाया

अन्तरे-मध्येऽवस्थितस्य, पञ्चमसमय इत्यर्थः, यद्यपि च पष्ठादिसमयेषु तैजसादित्रयुषुसङ्घातसमुत्पद्यते तथाप्यभूतपूर्वतया पञ्च-
मसमय एवासौ स्यात्, शेषेषु अनुभूतपूर्वतयेतिकृत्वा 'अन्तरा मंधे वड्डमाणसे'त्युक्तमिति, 'तेयाःकम्ममाणं बंधे'त्ति तैजसकाम्म-
णवपुर्वन्धसङ्घातः समुत्पद्यते, 'किं कारणं'ति कुतो हेतोः?, उच्यते- 'ताहे'त्ति तदा समुद्घातनिवृत्तिकाले 'से'त्ति तस्य केवलिनः
प्रदेशा-जीवप्रदेशाः, 'एगस्तीगय'त्ति एकत्वं गताः-सङ्घातमापन्नाः स्युः, तदनुवृत्त्या च तैजसादिशरीरपदेशानां बन्ध उत्पद्यते,
इति प्रकृतं, बन्धपक्षे तु 'तेयाःकम्ममाणं बंधे समुत्पज्जइ'त्ति तैजसकाम्मणवपुः तैजसकाम्मणवपुःप्रदेशास्तेषां बन्धः समु-
त्पद्यत इति व्याख्येयमिति, 'वीरियसजोगसङ्खवयाए'त्ति वीर्य-वीर्यान्तरायक्षयादिकृता शक्तिः योगा-मनःप्रभृतयः राह योगो-
र्वर्त्तत इति सयोगः सन्तितं विद्यमानानि द्रव्याणि-तथाविधपुद्गला यस्य जीवत्यासौ सद्रव्यः, वीर्यप्रधानस्सयोगो वीर्यसयोगः स
चासौ द्रव्यं चेति विग्रहस्तद्भावस्तथा तथा वीर्यसयोगसद्रव्यतया-सवीर्यतया सयोगतया सद्रव्यतया च जीवस्य तथा 'पमायप-
चय'त्ति प्रमादप्रत्ययात् प्रमादहेतोः तथा 'कम्मं व'त्ति कर्म-चैकेन्द्रियजात्यादिकमुद्दयवर्ति 'जोगं व'त्ति योगं च काययोगा-
दिकं 'भवं व'दि तिर्यग्भवादिकमनुभूयमानं 'आयुष्कं' तिर्यगायुष्काद्यवर्त्ति 'पहुच्च'त्ति प्रतीत्य-आश्रित्य 'ओरालिय'त्ति
औदारिकवपुःप्रयोगसम्पादकं यन्नाम तस्य कर्मण उदयेनौदारिकवपुःप्रयोगबन्धः, स्यात् इति शेषः, एतानि वीर्यसयोगसद्रव्यता-
दीनि पदान्यौदारिकवपुःप्रयोगनामकर्मोद्दयस्य विशेषणतया व्याख्येयानि, 'एग्गिदिचे'त्यादि 'एवं'चेव'यनेनाधिकृतसुद्दस्य
पूर्वक्षत्रसदक्त्वाभिधानेऽपि 'ओरालियसरीरप्पओगनामए' इत्यत्र पदं 'एग्गिदिचेओरालियसरीरप्पओगनामए' इत्ययं विशेषो
दृश्यः, एकेन्द्रियौदारिकवपुःप्रयोगबन्धस्येहाधिकृतत्वात्, एवमुत्तरत्रापि वाच्यमिति, 'देसबंधे सञ्चबंधेऽवि'त्ति तत्र यथाऽपूः-

स्नेहश्रुतनमनापिक्तायां प्रक्षिप्तः प्रथमसमये घृतादि गृह्णात्येव, शोणेषु समयेषु गृह्णाति विमुञ्जति च, एवमयं जीवः प्राक्तनं त्रपुस्त्य-
 क्त्वा यदा ज्येष्ठ गृह्णाति तथा प्रथमसमये उत्पत्तिस्थानगतान् त्रपुर्योग्यपुद्गलान् गृह्णात्येव इत्ययं सर्ववन्धः, ततो द्वितीयादिषु
 समयेषु नान् गृह्णाति विमुञ्जति च, एष देशे बन्धः, तेनोदारिकत्रपुषो देशवन्धस्सर्ववन्धश्चास्ति, सर्ववन्धे 'एकं समयं'ति अपू-
 षट्शाल्नेनेव तन्सर्ववन्धस्यैकगमयत्वात्, 'देसबंधे' इत्यादि, तत्र यदा वायुर्मनुष्यादिर्वा वैक्रियं कृत्वा त्यक्त्वा च पुनरोदारिकस्य
 समयमेकं सर्ववन्धं कृत्वा पुनस्तस्य देशवन्धं कूर्वेकसमयानन्तरं त्रियते तदा जवन्यत एकं समयं देशवन्धेऽस्य स्यादिति, 'उक्त्वा-
 मेणं त्रिणिण पल्लिओचमाइं समज्जगाइं'ति, कथं?, यस्मादौदारिकशरीरिणां ३ पत्योपमानि उत्कृष्टा स्थितिः, तेषु च प्रथम-
 समये सर्ववन्धक इति नमयन्नुनानि ३ पत्योपमानि उत्कर्षत औदारिकत्रपुषां देशवन्धकालः स्यात्, 'एणिदिद्यओरालिण'त्यादि,
 देशवन्धे 'जहणणेणं एंअं समयं'ति, कथं?, वायुरौदारिकशरीरी वैक्रियं त्रपुर्गतः, पुनरोदारिकप्रतिपत्तौ सर्ववन्धको भूत्वा देशवन्ध-
 कर्त्तृकं गमयं भूत्वा श्रुत इत्येवमिति, 'उक्त्वामेण वावीस'मिति, एकेन्द्रियाणामुत्कर्षतो २२ वर्षसहस्राणि स्थितिः, तत्रासौ प्रथम-
 समये सर्ववन्धकः, शोणकालं देशवन्धकः, एवं गमयोनानि २२ वर्षसहस्राण्येकेन्द्रियाणामुत्कर्षतो देशवन्धकाल इति, 'पुढचिका-
 इण'त्यादि, 'देसबंधे जहणणेणं खुट्ठागं भवरगह'त्ति, कथं?, औदारिकशरीराणां शुद्धकभवग्रहणं जवन्यतो जीविते, तत्र
 गायामिर्निरूप्यते- "दोणि नयाइं नियमा छप्पणाइं पमाणथो हुंति । आवलियपमाणं खुट्ठागभवग्रहणमेयं ॥१॥ पण्णडि सह-
 म्पाइं पंवेन नयाइं तदय छरीसा । खुट्ठागभवग्रहणा हवंति अंनोमुत्तेणं ॥२॥ सचरस भवरगहणा खुट्ठागा हुंति आणुपणंमि ।
 नेरए नेन नयाइं पंवाणउयाइं अंमाणं ॥ ३ ॥" इहोक्तलक्षणस्य ६५५३६ मुहूर्त्तगतशुद्धकभवग्रहणराशेः सहस्रत्रयसप्तविंशच्छत-

त्रिसप्ततिलक्षणेन ३७७३ गुरुर्चंगतोच्छ्वासराशिना भागे हृते यच्छब्धं तदेकत्रोच्छ्वासे शुद्धकभवग्रहणपरिमाणं स्यात्, अयमभिप्रायो-
 थेयामंशानां त्रिसप्तहस्तैः रासमिश्र त्रिसप्तत्यधिकशतैः शुद्धकभवग्रहणं स्यात् तेषामंशानां पञ्चनवत्यधिकानि त्रयोदशशतानि अष्टा-
 दशसापि शुद्धकभवग्रहणस्य तत्र स्युरिति, तत्र यः पृथिवीकायिकस्त्रिसप्तमेन विग्रहेणागतः स तृतीयसमयेन सर्वबन्धकः, शेषेषु
 देशबन्धको भूत्वा आशुद्धकभवग्रहणं मृतो, मृतस्सन् अविग्रहेणागतो यदा तदा सर्वबन्धकः स्यात्, एवं त्रे ते विग्रहसमयास्तेरूनं शुद्ध-
 कमित्युच्यते, 'उक्कोसेणं चावीस'मिति 'देसबन्धो जेसिं नत्थि'त्ति अयमर्थः--असेजोवनस्पतिद्वित्रिचतुरिन्द्रियाणां शुद्धकभ-
 वग्रहणं त्रिसप्तमयो नं जघन्यतो देशबन्धः, यतलोपां वैक्रियवपुनि हि सति एकसमयो जघन्यतः औदारिकदेश-
 बन्धः प्राशुक्तयुक्त्या स्यादिति, 'उक्कोसेणं जा जस्से'ति तत्रापां वर्षसप्तसहस्राणि स्थितिरुत्कर्षतः, वहेरहोरात्राणि त्रीणि, वन-
 स्पतीनां १० वर्षसहस्राः, द्वीन्द्रियाणां १२ वर्षाणि, त्रीन्द्रियाणां ४९ दिनानि, चतुरिन्द्रियाणां ६ मासाः, तत एपाशुत्कृष्टा स्थितिः
 सर्वबन्धसमयोना स्यादिति, 'जेसिं पुण'त्ति ते च वायवः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्नराश्च, एषां जघन्यतो देशबन्ध एकं समयं, भावना
 प्रागिव, 'उक्कोसेण'ति वायूनां ३ वर्षसहस्राण्युत्कर्षतः स्थितिः, पञ्चेन्द्रियतिर्यग्नराणां पल्योपमत्रयम्, इयं देशबन्धस्थितिरु-
 त्कर्षतः सर्वबन्धसमयोना स्यादिति । उक्त औदारिकवपुःप्रयोगबन्धकालः, अथ तदन्तरमाह--'ओरालिय'त्ति सर्वबन्धान्तरं जघ-
 न्यतः शुद्धकभवग्रहणं त्रिसप्तमयो नं, कथं?, त्रिसप्तमविग्रहेणौदारिकशरीरे आगतः, तत्र द्वौ समयावनहारकः, तृतीयसमये सर्वब-
 न्धकः, शुद्धकभवं च स्थित्वा मृत औदारिकशरीरिण्वेवोत्पन्नस्तत्र प्रथमसमये सर्वबन्धकः, एवं च सर्वबन्धस्य सर्वबन्धस्य चान्तरं
 शुद्धकभवो विग्रहगतसमयवयोनः, 'उक्कोसेण'त्ति उत्कृष्टतस्त्रयस्त्रिंशत्सागराणि पूर्वकोटिसमयाभ्यधिकानि सर्वबन्धान्तरं स्यात्,

कथं ? मनुष्यादिव्यविग्रहेणागतः, तत्र प्रथमसमय एव सर्ववन्धको भूत्वा पूर्वकोटिं स्थित्वा ३३ सागरोपमाणि सर्वार्थसिद्धे नरके वा देवो नारको वा भूत्वा त्रिसमयेन विग्रहेणौदारिकशरीरी जातः, तत्र विग्रहस्य द्वौ समयवनाहारकः, तृतीयसमये सर्ववन्धक औदारिकशरीरस्य, एवं यौ नौ द्वावननाहारकमयौ तयोरेकः पूर्वकोटिसर्ववन्धसमयस्थाने स्थितः, ततः पूर्णा पूर्वकोटी जाता, एकः समयोत्पत्तिकः, एवं सर्ववन्धस्य सर्ववन्धस्य चोत्कृष्टमन्तरं यथोक्तमानं स्यादिति, 'देसबंधंतरं'ति देशवन्धस्यान्तरं जघन्येनैकं समयं, कथं ? देशवन्धको मृतः सन् अविग्रहेणोत्पन्नः, तत्र प्रथमसमये सर्ववन्धकः, द्वितीयादिसमयेषु देशवन्धको जातः, तदेवं देशवन्धस्य देशवन्धस्य चान्तरं जनन्यत एकप्रथमयः सर्ववन्धसंबन्धी स्यात्, 'उक्कोसेगं'ति उत्कृष्टतः ३३ सागराणि त्रिसमयाधिकानि देशवन्धान्तरं स्यादिति, कथं ? देशवन्धको मृतः ३३ सागराण्युत्पन्नसर्वार्थसिद्धादौ, ततश्च्युत्वा त्रिसमयेन विग्रहेणौदारिकशरीरी जातः, तत्र विग्रहसमयद्वयेऽनाहारकः तृतीयसमये सर्ववन्धकः ततो देशवन्धकोऽजनि, एचमुत्कृष्टं देशवन्धस्य देशवन्धस्यान्तरं स्यादिति, गामान्यत औदारिकवन्धस्यान्तरमुक्तं, पुनर्विशेषतस्तदाह- 'एगिंदियओरालियपुच्छ'ति एकेन्द्रियस्यौदारिकसर्ववन्धान्तरं जघन्येन शुद्धरुभवग्रहणं त्रिसमयोनं, कथं ? त्रिसमयविग्रहेण पृथ्व्यादिष्वागतः, तत्र विग्रहसमयद्वये अनाहारकः तृतीये सर्ववन्धकः, ततः शुद्धरुभवग्रहणं त्रिसमयोनं स्थित्वा मृतः यदा अविग्रहेणोत्पद्य सर्ववन्धक एव स्यात् तदा यथोक्तं सर्ववन्धयोरन्तरं स्यात्, 'उक्कोसेगं'ति उत्कृष्टमन्धसंबन्धान्तरं २२ वर्षमहासाणि त्रिसमयाधिकानि स्युः, कथं ? अविग्रहेण पृथिवीकायिकेष्वागतः प्रथमसमये सर्ववन्धकः, ततो २२ वर्षमहासाणि स्थित्वा त्रिसमया विग्रहगत्या अन्येषु पृथ्व्यादिपृथ्वः, तत्र समयद्वयमनाहारको भूत्वा तृतीयसमये सर्ववन्धको जातः, अनाहारकसमययोर्धको २२ वर्षमहासाणि त्रिसमयपुरणार्थं, ततो २२ वर्षमहासा-

ण्येकसमयाधिकानि एकेन्द्रियाणां सर्ववन्धयोरुत्कृष्टमन्तरं स्यात्, 'देसबंधंतरं'ति तत्रैकोन्द्रियौदारिकदेशवन्धान्तरं जघन्येनैकं समयं, कथं?; देशवन्धको मृत्वा अविग्रहेण सर्ववन्धको भूत्वा एकस्मिन् समये पुनर्देशवन्धक एव जातः, एवं देशवन्धयोर्जघन्यत एकस्मयोरुत्कृष्टमन्तरं स्यादिति, 'उ० अंतोऽमुहुत्तं'ति, कथं?; वायुरौदारिकत्रयुयो देशवन्धकः सन् वैक्रियं गतस्तत्रान्तमुहुत्तं स्थित्वा पुनरौदारिकत्रयुपस्सर्ववन्धको भूत्वा देशवन्धक एव जातः, एवं देशवन्धयोरुत्कर्षतोऽन्तमुहुत्तमन्तरं, 'पुढविकाइए'ति 'देसबंधंतरं' जहण्णेणमेकं समयमुक्कोसेणं तिचि समय'ति कथं?; प्रथित्रीकायिको देशवन्धको मृतः सन् अविग्रहगत्या प्रथित्रीकायिकेभ्योत्पन्नः एकसमयं सर्ववन्धको भूत्वा पुनर्देशवन्धको जातः, एवमेकसमयो जघन्येन देशवन्धयोरन्तरं, तथा प्रथित्रीकायिको देशवन्धको मृतस्सन् विग्रहगत्या त्रिसमयया तेभ्योत्पन्नः, तत्र समयद्वयमनाहारकस्त्वृतीयसमये सर्ववन्धको भूत्वा पुनर्देशवन्धको जातः, एवं समयत्रिकं देशवन्धयोरंतरमिति, नवरंकथनाद्यल्लुब्धमतिदेशतस्सङ्गैपतस्तद् दृश्यते-अपकायिकानां जघन्येन सर्ववन्धान्तरं शुल्लकभवग्रहणं विसमयोनं, उत्कृष्टं तु ७ वर्षसहस्राणि समययाधिकानि; देशवन्धान्तरं तु जघन्यमेकसमयः, उत्कृष्टं तु समयत्रिकं, एवं वायुवर्जानां तेजःप्रभृतीनामपि, नवरं सर्ववन्धान्तरमुत्कृष्टं निजनिजस्थितिसमयाधिका वाच्या, वायुवन्धान्तरं भेदेनाह-'वाउकाइयाणं'ति वायुकायिकानां उत्कर्षेण-देशवन्धान्तरमन्तमुहुत्तं, कथं?; वायुरौदारिकत्रयुयो देशवन्धकः सन् वैक्रियमन्तमुहुत्तं कृत्वा पुनरौदारिकसर्ववन्धयसमन्तरं औदारिकदेशवन्धं यदा कुर्यात् तदा यथोक्तमन्तरं स्यात्, 'पंचिदिप'ति तत्र सर्ववन्धान्तरं जघन्यं भावितमेव, उत्कृष्टं तु भाव्यते-पञ्चेन्द्रियतिर्यग् अविग्रहेणोत्पन्नः, प्रथमसमये सर्ववन्धकः, ततस्समयोनां पूर्वकोटिं जीवित्वा त्रिसमयविग्रहेण तेभ्योत्पन्नः, तत्र द्वावनाहारकप्रमयौ तृतीयसमये सर्ववन्धको जातः; अनाहारकसमययोश्चैकः समयः

समयोन्यायां पूर्वकोट्यां शिखरान्तर्याम्यं, एकस्त्वधिकः, एवं यथोक्तमन्तरं स्यात्, देशवन्धान्तरं तु यथैकेन्द्रियाणां, तत्रैवम्—जय-
न्यसंक्रमणसमयः, कथं?, देशवन्धको मृतः सर्ववन्धसमयानन्तरं देशवन्धको जातः, एवमुक्त्येणान्तर्मुहूर्त्तं, कथं?, औदारिकशरीरी-
देशवन्धकः मन् वैक्रियं गतः, तवान्तर्मुहूर्त्तं स्थित्वा औदारिकशरीरी जातः, प्रथमसमये सर्ववन्धको द्वितीयादिषु देशवन्धकः, एवं
देशवन्धयोरन्तरमन्तर्मुहूर्त्तं, एवं मनुष्याणां, एतदेवाह—‘जह्या पंचिन्द्रिये’त्यादि ॥ औदारिकवन्धान्तरं भेदान्तरेणाह—‘एगिंदिय-
ते’ति एकेन्द्रियत्वे ‘नोएगिंदिय’त्ति द्वीन्द्रियत्वाद्, पुनरेकेन्द्रियत्वे सति यत्सर्ववन्धान्तरं तज्जयन्ते द्वे शुद्धकभवग्रहणे त्रिम-
ययौने?, कथं?, एकेन्द्रियप्रिसमयविग्रहणोत्पन्नः, तत्र समयद्वयमनाहारको भूत्वा तृतीयसमये सर्ववन्धं कृत्वा तदन्ते शुद्धकभव-
ग्रहणं जीविना मृतः अनेकेन्द्रियेषु शुद्धकभवग्रहणमेव जीविना मृतस्मन्नविग्रहणं पुनरेकेन्द्रियेवैवोत्पद्य सर्ववन्धको जातः, एवं
सर्ववन्धयोरुक्तमन्तरं, ‘उक्तोस्येणं दो सागरोवभि’त्ति, ‘संखेज्जवासममच्चमद्वियाइ’ति, कथं?, अविग्रहणेकेन्द्रियस्समुत्पन्नः,
प्रथमसमये सर्ववन्धको भूत्वा २२ वर्णहस्ताणि जीविना मृतः त्रसक्यधिकेष्टुत्पन्नः, तत्र सङ्ख्यातवर्णभ्यधिकसागरोपमसहस्रद्वय-
स्यामृच्छां वर्णकायिकव्यतिमतिवाद्य एकेन्द्रियेष्टुत्पद्य सर्ववन्धको जातः, एवं सर्ववन्धयोर्यथोक्तमन्तरं स्यादिति, सर्ववन्धसमयही-
नेकेन्द्रियोन्मृष्टभागलिनैग्रसकायिककायस्थितौ प्रक्षेपणेऽपि सङ्ख्यातस्थानानां सङ्ख्यातभेदत्वेन सङ्ख्यातवर्णभ्यधिकत्वस्याव्या-
धान्नादिति, ‘देस्ययंभंतरं जहण्णेगं खुद्वागभवगहणं समयच्चिद्विं’ति, कथं?, एकेन्द्रियो देशवन्धकस्सन् मृत्वा द्वीन्द्रि-
यादिषु शुद्धकभवग्रहणमनुभूयाविग्रहणागत्य प्रथमसमये सर्ववन्धको भूत्वा द्वितीये देशवन्धकस्स्यात्, एवं देशवन्धान्तरं शुद्धकभवः
सर्ववन्धमयातिरिक्तः, ‘उक्तोस्येणं’ति सर्ववन्धान्तरभावनोक्तप्रकारेण भावनीयमिति । अथ पृथगी हायिकवन्धान्तरं चिन्तय-

बाह-‘जीवस्स’त्ति, ‘एवं चेव’त्तिकरणात् ‘तिसमलणाइं’ इति दृश्यं, ‘उक्कोसेणमणंतं कालं’ति इह कालानन्तत्वं वनस्प-
तिकायस्थितिकालापेक्षया, अनन्तकालमित्युक्तं तद्विभजनार्थमाह-‘अणंताउ’त्ति अयमभिप्रायः-तस्थानन्तकालस्य समयेषु अव-
सर्षिणीसमयैरपह्रियमाणेषु अनन्ता अवसर्षिण्युत्सर्षिण्यः स्युरिति ‘कालओत्ति इदं कालापेक्षया मानं, ‘खेत्तओ’त्ति क्षेत्रापेक्षया
पुनरिदं-‘अणंता लोग’त्ति, अयमर्थः-तस्थानन्तकालस्य समयेषु लोकाकाशप्रदेशैरपह्रियमाणेषु अनन्ता लोकाः स्युः, अथ तत्र
किंन्तः पुद्गलपरावर्त्ताः स्युरत आह-‘असंखिज्ज’त्ति, पुद्गलपरावर्त्तलक्षणं सामान्येन पुनरिदं-दशभिः कोटाकोटीभिरवस-
र्षिणी, उत्सर्षिण्येवमेव, ता उत्सर्षिण्यवसर्षिण्योऽनन्ताः पुद्गलपरावर्त्ताः, एतद्विशेषलक्षणमिहैव वक्ष्यतीति, पुद्गलपरावर्त्ता-
नामेवासंख्यतात्वनियमनायाह-‘आवलिए’त्ति असंख्यतासमयसमुदाय आवलिकेति, ‘देसबंधंतरं’ति, कथं ? , पृथ्वीकायिको
देशबन्धकः सन् मृतः, पृथ्वीकायिकेषु क्षुल्लकभवग्रहणं जीवित्वा मृतस्सन् पुनरविग्रहेण पृथ्वीवैवोत्पन्नस्तत्र सर्वबन्धसमयानन्तरं
देशबन्धको जातः, एवं सर्वबन्धसमयेनाधिकमेकं क्षुल्लकभवग्रहणं देशबन्धयोरन्तरमिति, ‘वणस्सइकाइयाणं दुब्बि खुहुइं’ वनस्प-
तिकायिकानां जघन्यतः सर्वबन्धांतरं द्वे क्षुल्लकभवग्रहणे, ‘एवं चेव’त्तिकरणात् त्रिसमयोने इति दृश्यं, कथं ? , वनस्पतिकायिकस्त्रि-
समयेन विग्रहेणोत्पन्नः, तत्र विग्रहस्य समयद्वयमनाहारकस्तृतीयसमये सर्वबन्धको भूत्वा क्षुल्लकभवं च जीवित्वा पुनः पृथिव्या-
दिषु क्षुल्लकभवमेव स्थित्वा पुनरविग्रहेण वनस्पतिवैवोत्पन्नः, प्रथमसमये सर्वबन्धकोऽसाविति सर्वबन्धयोस्त्रिसमयोने द्वे क्षुल्लकभ-
वग्रहणे अन्तरं भवतः, ‘उक्कोसेणं’ति अयं पृथिव्यादिषु कायस्थितिकालः, ‘एवं देसबंधंतरंषि’त्ति यथा पृथ्व्यादीनां देशबन्धा-
न्तरं जघन्यमेवं वनस्पतेरपि, तत्र क्षुल्लकभवग्रहणं समयार्थिकं, भावनाऽस्य प्राग्वत्, ‘उक्कोसेणं पुढधिकालो’त्ति उत्कर्षेण वन-

स्यनेन्द्रियव्यन्तरं पृथ्वीकायस्त्रितिकालोऽसङ्ख्यातावसर्पिण्यादिरूप इति । अथौदारिकदेशवन्धकादीनामल्पत्वादिनिरूपणायह-
 'एगस्मिणं'ति तत्र सर्वलोकः सर्ववन्धकाः, तेषामुत्पत्तिसमय एव भावात्, अवन्धका विशेषाधिकाः, यतो विग्रहगतौ सिद्ध-
 न्यादौ वा स्युः, ने च सर्ववन्धकापेक्षया विशेषाधिकाः, देशवन्धकालस्यासङ्ख्यातागुणात्, एत-
 न्मन्त्रभारतामन्त्रे वक्ष्याम इति ॥ अथ वैक्रियवपुःप्रयोगवन्धनिरूपणायह-तत्र 'एगिंदियवेउन्विय'त्ति (मू. ३४७)वायुकायिका-
 पेक्षमुक्तं, 'पेविंदिग'त्ति पञ्चेन्द्रियनिर्यग्मनुष्यदेवनारकापेक्षमुक्तम्, 'वेउन्वियजावन्ध'त्ति इह यावत्करणात्, 'पमायपचया कर्मं
 च जोगं च भवं चे'त्ति इत्यं, 'लद्धिं च'त्ति वैक्रियकरणलद्धिं वा प्रतीत्य, एतच्च वायुपञ्चेन्द्रियनिर्यग्मनुष्यानपेक्ष्योक्तं, तेन वायु-
 क्तायादिगुणेषु लद्धिं वैक्रियवपुवन्धस्य प्रत्ययतया वक्ष्यति, नारकादिश्रेणु च तां त्यक्त्वा वीर्यसयोगसद्रव्यतादीन् प्रत्ययतया
 वक्ष्यति, सर्ववन्धे 'जहणणेणं समयं'ति, कथं?, वैक्रियशरीरिद्रुत्पद्यमानो लब्धितो वा तत्कुर्वन् समयमेकं सर्ववन्धकः स्यात्, एव-
 मेकं समयं सर्ववन्धकः, 'उक्कोसेणं'ति 'द्वो समय'त्ति, कथं?, वैक्रियतां प्रतिपद्यमान औदारिकशरीरी सर्ववन्धको भूत्वा मृतः
 पुनर्निरुक्तं देवत्वं वा यदा प्राप्नोति तदा प्रथमसमये वैक्रियस्य सर्ववन्धकः उत्कृष्टतः समयद्वयमिति, 'देसवन्धे जहणणे'त्ति,
 कथं?, औदारिकशरीरी वैक्रियतां प्रतिपद्यमानः प्रथमसमये सर्ववन्धकः स्यात्, द्वितीयसमये देशवन्धको भूत्वा मृतः, एवं देश-
 वन्धो जगन्मतः एकं समयमिति, 'उक्कोसेणं'ति, कथं?, देवेषु नारकेषु चोत्कृष्टस्थितितुत्पद्यमानः प्रथमसमये सर्ववन्धको वैक्रि-
 यशरीरस्य ततः परं देशवन्धकः तेन सर्ववन्धकसमयेनोनाति इ ३ सागराणि उत्कर्षतो देशवन्ध इति । 'चाउकाइण्त्ति, 'देसवन्धे'त्ति
 'जहणणे'त्ति एकं समयं, कथं?, वायुरौदारिकशरीरीभवन् वैक्रियं गतः, ततः प्रथमसमये सर्ववन्धकः, द्वितीयसमये देशवन्धको

भूत्वा मृतः, एवं जघन्येनैको देशबन्धकसमयः, 'उक्तो० अंतोमुहुत्तं'ति वैक्रियवपुया स एव यदाऽन्तर्मुहुर्चमास्ते तदोत्कर्षतो देशबन्धोऽन्तर्मुहुर्चं, लब्धिवैक्रियशरीरिणो जीवतोऽन्तर्मुहुर्चात्पतो न वैक्रियशरीरावस्थानमस्ति, पुनरोदारिकवपुज्ज्वलयं प्रतिप-
 चेरिति, 'रणण्यहे'ति 'दसवाससहस्साहं तिसमऊणा'इति, कथं?, त्रिसमयविग्रहेण रत्नप्रभायां जघन्यस्थितिनिरिक उत्प-
 न्नसत्र समयद्वयमनाहारकस्वृतीयसमये सर्वबन्धक इति ततो देशबन्धको वैक्रियस्य, तदेवमाद्यसमयत्रयन्यूनं वर्षसहस्रदशकं जघ-
 न्यतो देशबन्धः, 'उक्तो० समउणं'ति कथं?, अविग्रहेण रत्नप्रभायामुत्कृष्टस्थितिनिरिक उत्पन्नसत्र प्रथमसमये सर्वबन्धको वैक्रि-
 यस्य वपुयः, परं देशबन्धकः, तेन सर्वबन्धसमयेनोनं सागरोपममुत्कृष्टतो देशबन्धः, एवं सर्वत्र सर्वबन्धः समयं, देशबन्धश्च जघन्यो-
 विग्रहसमयत्रयन्यूनस्वखजघन्यस्थितिप्रमाणो चाल्यः, सर्वबन्धसमयन्यूनोत्कृष्टस्थितिप्रमाण उत्कृष्टदेशबन्ध इति, एतदेवाह—'एवं-
 जीवे'त्यादि, पञ्चेन्द्रियतिर्यग्मनुष्याणां वैक्रियसर्वबन्ध एकं समयं, देशबन्धस्तु जघन्यत एकं समयं, उत्कर्षेणान्तर्मुहुर्चं, एतदेव
 स्पष्टयति—'पंचेदिशे'त्यादि, यत्र—'अंतोमुहुत्तं नरणसु, होइ चचारि तिरियमणुणसु । देवेषु अद्धमासो, उगांसविउब्बणाकालो
 ॥१॥' इति वचस्सामर्थ्यदिन्तर्मुहुर्चचतुष्टयं तेषां देशबन्ध इत्युच्यते तन्मतान्तरमत्रसेयमिति ॥ उक्तो वैक्रियवपुःप्रयोगं कालः, अथ
 तस्यैवान्तरं निरूपयन्नाह—'वेउब्बिण'ति सर्वबन्धको भूत्वा देशबन्धं च कृत्वा मृतः, ततः परमन्तकालमौदारिकशरीरिणु वन-
 सपत्यादियु स्थित्वा वैक्रियशरीरिणुत्पन्नः, तत्र प्रथमसमये सर्वबन्धको जातः, एवं सर्वबन्धयोर्थोक्तमन्तरं स्यात्, एवं देसबन्धंत-
 रं'ति जघन्येनैकसमयं उत्कर्षतोऽन्तकालमिति, भावना चास्य प्रागुक्तानुसारेण 'चाउकाइयवेउब्बिण'ति 'सब्बवर्धभंतं-
 जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं', कथं?, वायुरौदारिकशरीरी वैक्रियमाश्रितः, तत्र प्रथमसमये सर्वबन्धको भूत्वा मृतः पुनर्वायुरेव जातः,

तस्यायमसकल वैक्रियजक्तिर्न स्याद् अतो जन्तुर्मुहूर्तेनासौ पर्याप्तको भूत्वा वैक्रियं कुर्यात्, तत्र प्रथमसमये सर्ववन्धको जातः, एवं सर्ववन्धान्तरमन्तुर्मुहूर्तेमिति, 'उक्तोस्येणं पलिओचमस्स असंखिज्जइभागं'ति, कथं?, वायुरौदारिकशरीरी वैक्रियं गतः, तत्र प्रथमसमये सर्ववन्धकः भूत्वा मृतः, ततः परमौदारिकशरीरिषु वायुषु पल्योपमासंख्येयभागमतिवाह्यावश्यं वैक्रियं कुर्यात्. तत्र प्रथमसमये सर्ववन्धकः, एवं सर्ववन्धयोर्यथोक्तमन्तरं स्यात्, 'एवं देसवंधंतरं पि'ति अस्य भावना प्रागि-
 वेति, 'तिरिन्वजोणियपंचिदि'ति, कथं?, पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिको वैक्रियं गतः, तत्र प्रथमसमये सर्ववन्धकः, ततः परं देश-
 पन्धो जन्तुर्मुहूर्तेमात्रं, तत्र औदारिकस्य सर्ववन्धको भूत्वा समयं देशवन्धको जातः, पुनरपि इयं श्रद्धोत्पन्ना, (ततो) वैक्रियं कुर्यात्: प्रथमसमये सर्ववन्धकः, एवं सर्ववन्धयोर्यथोक्तमन्तरं स्यात्, 'उक्तो० पुञ्चकोडिपुहुत्तं'ति, कथं?, पूर्वकोट्यायुः पञ्चेन्द्रिय-
 नियन्त्रेयोन्यायः, पूर्वजन्मना महं सप्ताष्टौ वा वारात्, ततः समये च भवे वैक्रियं गतः, तत्र प्रथमसमये सर्ववन्धं कृत्वा देशवन्धं कुर्यात्, एवं सर्ववन्धयोर्यथोक्तमन्तरं स्यात्, 'एवं देसवंधंतरं पि'ति अस्य भावना सर्ववन्धान्तरोक्तानुसारेण कर्तव्येति,
 वैक्रियगपुञ्चान्तरेण प्रकारान्तरेणाह—'जीवस्स णं भंते! रयणं'ति, 'जह्म० अंतोमुहुत्तं'. कथं?, वायुवैक्रियवपुः श्रितः, तत्र प्रथमसमये सर्ववन्धको भूत्वा मृतः, ततः प्रथिवीकायिकेऽल्पवधः, तत्रापि श्रुद्धकभवाभावं स्थित्वा पुनर्वायुजतिः, तत्रापि कतिपयान् श्रुद्धकभवान् स्थित्वा वैक्रियं गतः, तत्र प्रथमसमये सर्ववन्धको जातः, ततो वैक्रियस्य सर्ववन्धयोरन्तरं बहवः श्रुद्धकभवाः, ते च परतो जन्तुर्मुहूर्ते, अन्तर्मुहूर्ते चहूनां श्रुद्धकभवानां प्रतिपादितत्वात्, ततस्सर्ववन्धान्तरं यथोक्तं स्यात्, 'उक्तो० अणंतकालं चण-
 म्मत्कालो'ति, कथं?, वायुवैक्रियशरीरीगन्तु मृतो चनस्यत्यादिः चनन्तं कालं स्थित्वा वैक्रियवपुश्च यदा लप्स्यते तदा यथोक्त-

मन्तरं भविष्यतीति, 'एवं देसबन्धन्तरं चि'त्ति अस्य भावना प्रागुक्तासुसारेणेति, रत्नप्रभास्त्रे 'सर्वबन्धन्तरं'ति एतद् भाव्यते—रत्नप्रभा-
नारको १० वर्षसहस्रास्थितिकः उत्पत्तौ सर्वबन्धकः तत उद्भूतस्तु गर्भजपञ्चेन्द्रियेष्वन्तर्मुहूर्त्तं स्थित्वा रत्नप्रभायास्तुत्पन्नः, पुनः तत्र
प्रथमसमये सर्वबन्धक इत्युक्तं जघन्यमन्तरं सर्वबन्धयोरिति, अयं यदापि प्रथमोत्पत्तौ विग्रहेण त्रिसमयेनैवोत्पद्यते तदापि न
दशवर्षसहस्राणि त्रिसमयन्यूनानि स्युः, अन्तर्मुहूर्त्तमध्यात् समयत्रयस्य तत्र क्षेपात्, न च तत्रक्षेपेऽप्यन्तर्मुहूर्त्तत्वव्याघातः, तस्यानेक-
भेदत्वादिति, 'उक्को० वणस्सहकालो'त्ति, कथं ? रत्नप्रभानारक उत्पत्तौ सर्वबन्धकः, तत उद्भूतश्चानन्तकालं वनस्पत्यादिषु स्थित्वा
पुनस्तत्रैवोत्पद्यमानस्सर्वबन्धक इत्युक्तमन्तरमिति, 'देसबन्ध० जह० अन्तोमुहुत्तं'ति, कथं ? रत्नप्रभानारको देशबन्धकः सन्
ततोऽन्तर्मुहूर्त्तयुः पञ्चेन्द्रियतिर्यक्तया उत्पद्य मृत्वा च रत्नप्रभानारकतयोत्पन्नस्तत्र द्वितीयसमये देशबन्धकः, एवं जघन्यं देशबन्धान्त-
रमिति । 'उक्कोसेणं'ति इत्यादि भावना प्रागुक्तासुसारेणेति । 'एवं जाव'त्ति यावत्करणात् द्वितीयादिपृथिवीषु च जघन्या
स्थितिः क्रमेणैकं त्रीणि सप्त दश सप्तदश द्वाविंशतिः स्रियस्त्रिंशच्च]सागरोपमाणीति, 'जहा वाउकाइयाणं'ति जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्त-
मुत्कृष्टतः पुनरनन्तकालमिति । असुरकुमारादयस्तु सहस्रारान्तदेवा उत्पत्तिसमये सर्वबन्धं कृत्वा स्वां जघन्यस्थितिमुपालय पञ्चे-
न्द्रियतिर्यक्षु जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तयुष्कत्वेनोत्पद्य मृत्वा च तेष्वेव सर्वबन्धका जाताः, एवं तेषां वैक्रियस्य जघन्यं सर्वबन्धान्तरं जघन्या
तस्थितिरन्तर्मुहूर्त्तयुष्का वाच्य्या, उत्कृष्टत्वेऽनन्तं कालं यथा रत्नप्रभानारकाणां, इत्येतदाह—असुरकुमारे'त्यादि, तत्र जघन्या
स्थितिरसुरकुमारादीनां व्यन्तराणां च १० वर्षसहस्राणि ज्योतिष्काणां च पल्योपमाष्टभागः, सौधर्मादिषु तु 'पलियं अहियं दो
सार साहिया सत्त दस य चोद्दस य'इत्यादि, 'आणयदेवत्ते'त्ति स्त्रे 'सन्वबन्धन्तरं'ति एतद्भावना—आनतकल्पीयो देव उत्पत्तौ

सर्ववन्धकः, स चाष्टादश मासरोपमाणि तत्र स्थित्वा ततश्च्युतो वर्षपृथक्त्वं मनुष्येषु स्थित्वा पुनस्तत्रैवोत्पन्नः, प्रथमसमये चासौ सर्ववन्धकः इत्येवं सर्ववन्धान्तरं जघन्यमष्टादश मासराणि वर्षपृथक्त्वाधिकानीति, उत्कृष्टं त्वनन्तं कालं, कथं ? स एव तस्मान्च्युतोऽनन्तं कालं वनस्पत्यादिषु स्थित्वा पुनस्तत्रैवोत्पन्नः प्रथमसमये सर्ववन्धक इत्येवं, 'देसबंधंतरं जह० वासपुहुत्तं'ति, कथं ? स एव न देशवन्धकः मनु च्युतो वर्षपृथक्त्वं मनुष्यत्वमनुभूय पुनस्तत्रैव गतः, तस्य सर्ववन्धानन्तरं देशवन्धः, एवं सूत्रोक्तगन्तरं स्यात्, इह यद्यपि समयार्थिकं वर्षपृथक्त्वं स्यात् तथाप्येतस्य वर्षपृथक्त्वादनर्थान्तरत्वविवक्षया न भेदेन गणनमिति, एवं प्रागनाणान्च्युतर्षेयकक्षत्राणि नेयानि, अथ सनत्कुमारादिसहस्रारान्ता देवा जघन्येन नव दिनापुष्केभ्यः आनताद्यच्युतान्ता नवमागपुष्केभ्य उन्पद्यन्ते इति जीवसमासेऽभिधीयते, ततो जघन्यं तत्सर्ववन्धान्तरं तत्तदधिकं तत्तज्जघन्यस्थितिरूपं प्राप्नोति इति, मत्संयत्, केवलं मतान्तरमेवेदं । अनुत्तरविमानमूत्रे 'अणुत्तरोऽववाइयपुञ्छा' 'उक्कोसेणं'ति उत्कृष्टं सर्ववन्धान्तरं देशवन्धान्तरं च सङ्ख्यातानि मासराणि, यतो नानन्तकालमनुत्तरविमानच्युतः संसरति, तानि च जीवसमासमतेन द्विसङ्ख्यानीति, अथ वैक्रियवर्षद्वयवन्धकादीनामल्पत्वादि आह-'एणसि'न्ति, तत्र सर्वलोका वैक्रियसर्ववन्धकाः, तत्कालस्याल्पत्वात्, देशवन्धका अपाङ्ख्यानगुणाः, तत्कालस्य तदपेक्षयाऽसङ्ख्यातगुणत्वात्, अवन्धका अनन्तगुणाः, सिद्धानां वनस्पत्यादीनां च तदपेक्षया अनन्तगुणत्वादिति ॥ अथाहारकशरीरप्रयोगवन्धमाश्रित्याह-'एगागारे'ति एकप्रकारो, नौदारिकादिवन्धवदेकेन्द्रियाद्यनेकप्रकार इत्यर्थः, सर्वबंधे एकं समयं, आद्यसमये एव सर्ववन्धभावात्, 'देसबंधं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्को० अंतोमुहुत्तं'ति जघन्यत उत्कर्षतश्चान्तरमूर्त्तमात्रमेवाहारकशरीरी स्यात्, परत औदारिकशरीरस्यावश्यं ग्रहणात्, तत्र चान्तर्मुहूर्त्त आद्य-

समये सर्वबन्धक उत्तरकालं तु देशबन्धक इति । अथाहारकशरीरयोगवन्धान्तरमाह—‘सञ्चबन्धंतरं जह० अंतोमुहुत्तं’, कथं ? मनुष्य आहारकशरीरं श्रितः तत्र प्रथमसमये च सर्वबन्धकः, तत्रान्तर्मुहूर्त्तमात्रं स्थित्वा औदारिकशरीरं गतः, तत्राप्यन्तर्मुहूर्त्तं स्थित्वा पुनरपि संशयाद्याहारकशरीरकरणकारणमुत्पन्नं, ततः पुनराहारकं शरीरं गृह्णाति, तत्र प्रथमसमये सर्वबन्धकः, एवं च सर्वबन्धान्तरमन्तर्मुहूर्त्तं, द्वयोरप्यन्तर्मुहूर्त्तयोरेकत्वविवक्षणादिति, ‘उक्तो० अणंतं कालं’ति, कथं ? यतोऽनन्तकालादाहारकशरीरं पुनर्लभत इति, कालानन्त्यमेव विशेषेणाह—‘अणंताओ ओस० कालओ, खेत्तओ अणंता लोणं’ति एतद्व्याख्यानं प्राग्वत् । अथ तत्र पुद्गलपरावर्त्तमानं किं स्यादित्याह—‘अवङ्कृ’ति अपगतमद्भं अपाद्भं, देशोनार्थमात्रमित्यर्थः, पुद्गलपरावर्त्तं प्रागुक्तरूपं अपाद्भमप्यद्भतः पूर्णं स्यादत आह—‘देशोन’मिति, ‘एवं देसबन्धान्तरं’पि’ति जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतोऽपाद्भं पुद्गलपरावर्त्तं देशोनं, भावना प्रागुक्तानुसारेणैति । अथाहारकदेशबन्धकादीनामल्पबहुत्वमाह—‘सञ्चन्तश्चोघ’चि तत्र सर्वलोका आहारकस्य सर्वबन्धकाः, तत्सर्वबन्धकालस्याल्पत्वात्, देशबंधकास्सङ्ख्यातगुणाः, तद्देशबन्धकालस्य बहुत्वात्, असङ्ख्यातगुणास्तु ते न स्युः; यतो मनुष्या अपि सङ्ख्याताः, किं पुनराहारकदेशबन्धका ? अबन्धकास्तेऽनन्तगुणाः, आहारकवपुर्हि मनुष्याणां, तत्रापि संयतानां, तेषामपि केषांचिदेव कर्हिंचिदेव स्यादिति, शेषकाले ते शेषसत्त्वाथाबन्धकाः, ततः सिद्धवनस्पत्यादीनामनन्तगुणत्वादनन्तगुणास्ते इति । अथ तैजसवपुःप्रयोगबन्धमाह—‘नो सञ्चबन्धे’चि (ब्र. ३४८) तैजसशरीरस्थानादित्वात्र सर्वबन्धोऽस्ति, तस्य प्रथमतः पुद्गलोपादानरूपत्वादिति, ‘अणाइए अणज्जवसिए’चि तत्रायं तैजसवपुर्वबन्धोऽनादिरपर्यवसितोऽभव्यानां अनादिसपर्यवसितो भव्यानामिति । तैजसवपुर्वबन्धान्तरमाह—‘अणाइयस्स’चि यतस्संसारस्थो जीवस्तैजसवपुर्वबन्धेन द्वयरूपेणापि सदा

अविनिर्मुक्त एव स्यात्, तस्मात् द्वयरूपस्य नास्त्यन्तरमिति । एतदल्पबहुत्वमाह—‘सञ्चत्वोव’चि सर्वस्तोकास्तैजसत्रपुरवन्धकाः, सिद्धानामेव तदवन्धकत्वात्, देशवन्धकानां सर्वसंसारिणां सिद्धेभ्योऽनन्तगुणत्वादिति । अथ कार्मण-
चपुःप्रयोगवन्धमाह—‘नाणपडिणिययाए’चि (सू. ३४९) ज्ञानस्य—श्रुतादेस्तदभेदात् ज्ञानवतां या प्रत्यनीकता तथा, ‘नाणनिणह-
चणयाए’चि ज्ञानस्य श्रुतवतां वा या निह्ववता—अपलपनं सा तयेति, ‘नाणविसंवायण’चि ज्ञानस्य ज्ञानिनां वा विसंवादनयोगो-
व्यभिचारदर्शनाय व्यापारो यस्स तेन, एतानि ब्राह्मकारणानि ज्ञानावरणीयकार्मणवपुर्वन्धे, अथ आन्तरं कारणमाह—‘नाणावे’त्यादि,
‘दंसणपडिणीययाए’चि दर्शनमिह चक्षुर्दर्शनादि, मोहनीयस्त्रे ‘तिञ्चदंसणमोहणिज्जयाए’चि तीत्रमिथ्यात्वतयेति, ‘तिञ्च-
चरित्त’चि कषायव्यतिरिक्तं नोकषायलक्षणं चारित्रमोहनीयमिह ग्राह्यं, ‘तिञ्चकोहं’ति तीत्रक्रोधतया कषायचारित्रमोहनीयस्य
प्रागुक्तत्वादिति, ‘कुणिमाहारेणं’ मांसभोजनेन ‘माइह्ल’चि परवचनमतितया ‘नियडिह्ल’चि निकृतिवञ्चनार्थं चेष्टा, माया-
प्रञ्छादनार्थं मायान्तरमित्येके, अत्यादरकरणेन परवञ्चनमित्यन्ये, तद्वचयेति, ‘पगइ’चि स्वभावतः परानुपधातितया ‘साणुक्को-
स’चि सानुकम्पतया ‘कायउज्जु’चि कायजुक्ततया—परावञ्चनपरया ‘भावज्जुय’चि भावजुक्ततया—परावञ्चनपरमनः-
प्रवृत्त्येति, ‘भासज्जुय’चि भापजुक्ततया—भापजवेनेति, ‘अविसंवायण’चि अविसंवादनयोगेन, कायजुक्तादित्रयं वर्त्तमा-
नकालाश्रयं अविसंवादनयोगस्त्वतीतवर्त्तमानकालद्वयाश्रयः, यो विशेषस्स उच्यते । ‘सञ्चत्वोवा जीवा आउयस्स कम्म-
स्स’चि (सू. ३५१) सर्वस्तोकत्वमेव आयुर्वन्धाद्वायाः स्तोकत्वात्, अवन्धाद्वायास्तु बहुगुणत्वात्, तदवन्धकास्स इह्यातगुणाः,
नन्वस इह्यातगुणास्तदवन्धकाः कस्मान्नोक्ताः ? तदवन्धाद्वाया अस इह्यातजीवितानाश्रित्यास इह्यातगुणत्वात्, उच्यते, इदमन-

न्तकायिकानाश्रित्य ग्रंथं, तत्रान्तकायिकाः सङ्ख्यातगुणजीविता एव, ते चायुष्कस्यावन्धकाः, तद्देशवन्धकेभ्यस्सङ्ख्यातगुणा एव ते स्युः, यद्येवं तदवन्धकास्सिद्धादयस्तन्मध्ये क्षिप्यन्ते, तथापि तेभ्यस्सङ्ख्यातगुणा एव ते, सिद्धावन्धकानामन्तानामप्यनन्त-
कायिकायुर्वन्धकापेक्षया अनन्तभागत्वादिति, ननु चेदायुषोऽवन्धकासांतो बन्धकास्स्युः नदा कथं न तेषां सर्ववन्धसम्भवः?, उच्यते,
'नो षंधप'चि न लोकसमये औदारिकवैक्रिययोर्वन्धो विद्यत इति हेतोर्न बन्धकः, एवमाहारकस्य, तेजसस्य पुनः सदाऽविरहितत्वात्
बन्धको देशवन्धेन, सर्ववन्धश्च तस्य नास्त्येव, एवं कार्मणवपुषो वाच्यमिति, एवमौदारिकसर्ववन्धमाश्रित्य शेषाणां बन्धचिन्तना-
र्थोऽनन्तरं दण्डक उक्तः । अथौदारिकस्यैव देशवन्धमाश्रित्यान्यमाह—'जस्स ण'मित्यादि । अथ वैक्रियस्य सर्ववन्धमाश्रित्य शेषाणां
बन्धचिन्तनार्थोऽन्यो दण्डकस्तत्र 'तेयगकम्मगस्स जहेवे'त्यादि, यथौदारिकशरीरसर्ववन्धकस्य तैजसकार्मणयोर्देशवन्धकत्वमुक्तमेवं
वैक्रियशरीरसर्ववन्धकस्यापि तयोर्देशवन्धकत्वं वाच्यमिति भावः, वैक्रियदेशवन्धदण्डक आहारकस्य सर्ववन्धदेशवन्धकदण्डकद्वयं चेति
त्रयं गुणगमेव, तेजसदेशवन्धके तु बन्ध एव अवन्ध एव वा, तेजसदेशवन्धक औदारिकवपुषो बन्धकः स्यादवन्धको वा, तत्र विग्रहे
वर्त्तमानः अवन्धकः अविग्रहस्यश्च बन्धकः, स चोत्पत्तिक्षेत्रप्राप्तिप्रथमसमये सर्ववन्धकः द्वितीयादौ तु देशवन्धक इति, एवं कार्मण-
शरीरदेशवन्धदण्डकेऽपि वाच्यमिति । अथौदारिकादिशरीरदेशवन्धकादीनामल्पबहुत्वमाह—तत्र सर्वं स्तोका आहारकशरीरस्य सर्वव-
न्धकाः, यस्मात्ते चतुर्दशपूर्वधरास्तथाविधप्रयोजनवन्त एव कुर्वन्ति, सर्ववन्धकालश्च रामयमेवेति, तस्यैव देशवन्धकाः सङ्ख्येय-
गुणाः, देशवन्धकालस्य बहुत्वात्, वैक्रियस्य सर्ववन्धका असङ्ख्येयगुणाः, तेषां तेभ्योऽसङ्ख्यातगुणत्वात्, तस्यैव देशवन्धका

असङ्ख्येयगुणाः, सर्ववन्धाद्धापेक्षया देशवन्धाद्धाया असङ्ख्यातगुणत्वात्, अथवा सर्ववन्धकाः प्रतिपद्यमानकाः देशवन्धकास्तु पूर्वप्रतिपन्नाः, प्रतिपद्यमानकेभ्यश्च पूर्वप्रतिपन्नानां बहुत्वं, वैक्रियसर्ववन्धकेभ्यो देशवन्धकाः असङ्ख्येयगुणाः, तैजसकार्मणयो-
रवन्धका अनन्तगुणाः, यस्मात्ते सिद्धाः, ते च वैक्रियदेशवन्धकेभ्योऽनन्तगुणा एव, वनस्पतिवर्जसर्वजीवेभ्यः सिद्धानामनन्तगु-
णत्वादिति, औदारिकशरीरस्य सर्ववन्धका अनन्तगुणाः, ते च वनस्पतिप्रभृतीन् प्रतीत्य प्रत्येतव्याः, तस्यैवावन्धका विशेषा-
धिकाः, एते हि विग्रहगतिसमापन्नाः समुद्धातगता वा स्युः, तत्र सिद्धादीनामत्यन्ताल्पत्वेनेहाविवक्षा, विग्रहगतिकाश्च वक्ष्यमाण-
न्यायेन सर्ववन्धकेभ्यो बहुतराः इति तेभ्यस्तदवन्धका विशेषाधिकाः, तस्यैव च औदारिकस्य देशवन्धका असङ्ख्यातगुणाः, विग्र-
हाद्धापेक्षया देशवन्धाद्धाया असङ्ख्यातगुणत्वात्, तैजसकार्मणयोर्देशवन्धका विशेषाधिकाः, यस्मात्सर्वेऽपि संसारिणस्तैजसकार्म-
णयोर्देशवन्धकाः स्युः, तत्र च ये विग्रहगतिका औदारिकदेशवन्धकवैक्रियादिवन्धकाश्च ते औदारिकदेशवन्धकेभ्योऽतिरिच्यन्त
इति ते विशेषाधिकाः, वैक्रियशरीरस्यावन्धका विशेषाधिकाः, यस्माद्वैक्रियवन्धकाः प्रायो देवनारका एव, शेषास्तु तदवन्धकाः
सिद्धाश्च; तत्र सिद्धास्तैजसादिदेशवन्धकेभ्योऽतिरिच्यते तेन ते विशेषाधिका उक्ताः, आहारकावन्धका विशेषाधिकाः, यस्मान्मनु-
ष्याणामेवाहारकशरीरं, वैक्रियं तु तदन्येषामपि, ततो वैक्रियवन्धकेभ्य आहारकवन्धकानां स्तोत्रत्वेन वैक्रियावन्धकेभ्य आहारका-
वन्धका विशेषाधिका इति, एतत्पूर्वाचार्यकृतगाथालिखनाभावाद् ग्रन्थगौरवभयाच्चैतद्व्यत्रकमप्यत्र न प्रस्तार्यते ॥ अष्टमशतते
समाप्तो वन्धः । तत्समाप्तौ च सम्पूर्णं नवमोर्देशकविवरणम् ॥

‘रायगिहे’त्यादि तत्र ‘सीलं सेयं सुयं सेयं’ सीलं सेयं’ति (मू. ३५२) श्रुतशीलसंपन्ना नरा विचारयंतीति, ‘एवं’ति

एवं-लोकसिद्धन्यायेन ललु-निश्चयेन 'अण्णउत्थिय'ति इहान्यपूथिकाः केचित् क्रियायाद्वादेवाभीष्टार्थसिद्धिमिच्छन्ति, न च किञ्चिदपि ज्ञानेन प्रयोजनं, निश्चेष्टत्वात्, घटादिकरणग्रहृत्तावाकाशादिपदार्थवत्, उच्यते चैवं- 'क्रियैव फलदा पुंसां, न ज्ञानं फलदं गतम् । यतः स्त्रीभक्ष्यभोगक्षो, न ज्ञानात् सुखितो भवेत् ॥१॥' तथाऽऽवश्यके च 'जहा खरो चंदगभारवाही'त्यादि १ । अतस्ते प्ररूपयन्ति-शीलं श्रेयः, प्राणातिपातादिविरमणध्यानाभ्ययनादिरूपा क्रियैव शीलं श्लाघ्यं, पुरुषार्थसाधकत्वात्, श्रेयं चाश्रयणीयं पुरुरेण श्रेयोऽर्थिना, केचिदन्त्ये ज्ञानादेवेष्टसिद्धिमिच्छन्ति, न क्रियातः, ज्ञानवियुक्तस्य क्रियागतोऽपि फलशिक्ष्यादर्शनात्, यत उच्यते-विज्ञप्तिः फलदा पुंसां, न क्रिया फलदा गता । गिभ्याज्ञानात् ग्रहृत्तस्य, फलासंवाददर्शनात् ॥१॥' तथा दशवैकालिके च- 'पहमं नाणं तओ दये'त्यादि, अतस्तयाहुः--श्रुतं-ज्ञानं श्रेयः--प्रधानं पुरुषार्थसिद्धिहेतुत्वात्, न तु शीलं, अन्ये तु ज्ञान-क्रियाभ्यां मिथो निरपेक्षाभ्यां फलमाहुः, ज्ञानं क्रियाशून्यमेव उपसर्जनीभूतक्रियं वा फलदं सात्, क्रियाऽपि ज्ञानशून्या उपसर्जनीभूतज्ञाना वा फलदा इति भावः, भणंति च-किञ्चिद्वेदमयं पात्रं, किञ्चित्पात्रं तपोमयम् । आगमिष्यति तत्पात्रं, यत्पात्रं तारयिष्यति ॥१॥ अतस्ते प्रोक्तुः--श्रुतं शीलं च द्वे अपि सफले, पुरुषस्य सिद्धिहेतुत्वात्, आहुर्जेना एवं 'नाणं पयासग'मित्यादि, २ तपस्संयमौ च शीलमेवेति, तथा 'संजोगसिद्धीइ फलं चयंति'इत्यादि, द्वितीयव्याख्यानपक्षे मिथ्यात्वं, संयोगतः फलसिद्धेर्दृष्टत्वात्, एकैकस्य प्रधानतरविवक्षया अप्यसङ्गतत्वादिति, 'अहं पुण'ति अहं पुनर्गौतम ! एवमाख्यामि यावत् प्ररूपयामि, श्रुतयुक्तं शीलं श्रेय एवं वाक्यश्रेयो हृश्यः, अथ कस्मादेवं ?, अत्रोच्यते--'एच'मिति, एवं-वक्ष्यमाणन्यायेन 'पुरिस'ति पुरुषप्रकारः 'सीलवं अखुयवं'ति कोऽर्थः 'उचरए'ति उपरतो-निवृत्तः खमत्या पापात् 'अविष्णाय'ति अविज्ञातधर्मा, भावतोऽनधिगतश्रुतज्ञानो,

चालतपस्वीत्यर्थः; गीतार्थानिश्चिततपश्चरणनिरतोऽगीतार्थ इत्यन्ये, 'देसाराहण'चि स्तोत्रकमंशं मोक्षस्याराधयतीत्यर्थः, सम्यग्ज्ञानरहितत्वात् क्रियापरत्वाच्चेति, 'असीलवं सुयवं'ति कोऽर्थः? 'अणुवरण विण्णाय'चि पापादनिवृत्तौ ज्ञातधर्मा च, अविस्तसम्यग्दृष्टिरिति भावः । देसविराहण'चि देशं-स्तोत्रकमंशं ज्ञानादित्रयरूपमोक्षस्य तृतीयभागरूपं चारित्र्यं विराधयतीत्यर्थः; शेषौ द्वौ भेदौ कण्ठ्यौ ॥ आराधनामेव भेदत आह-'कइविहा ण'मित्यादि(ब्र० ३५३)ज्ञानाराधना कालविनयाद्यनतिचारतया, दर्शने-सम्यक्त्वं तस्याराधना निःशङ्कितत्वादिना, चारित्र्यं-सामाधिक्ये तदाराधना निरतिचारता, 'उक्कोसिय'चि उत्कृष्टा ज्ञानाराधना ज्ञानकृत्यानुष्ठाने प्रकृष्टप्रयत्नता, 'मञ्जिम'चि तेष्वेव मध्यमप्रयत्नता 'जहण'चि जघन्या तेष्वल्पतमप्रयत्नता, एवं दर्शना-राधना चारित्र्याराधनापि च, 'जस्स णं'ति 'अजहणुक्कोसा वं'चि अजघन्योत्कर्षा, मध्यमेत्यर्थः; उत्कृष्टज्ञानाराधनावतो द्वे आद्ये दर्शनाराधने भवतः; न पुनस्तृतीया, तथास्वभावत्वात्तस्या इति, 'जस्स पुण'चि उत्कृष्टदर्शनाराधनावतो हि ज्ञानं प्रति त्रिप्रकार-स्यापि प्रयत्नस्य सम्भवोऽस्तीति त्रिप्रकारापि तदाराधना भजनया भवति, उत्कृष्टज्ञानचारित्र्याराधनासंयोगसूत्रे उत्तरं-'जस्स णं भंते ! उक्कोसिया नाणाराहण'चि यस्योत्कृष्टा ज्ञानाराधना तस्य चारित्र्याराधना उत्कृष्टा मध्यमा वा स्यात्, उत्कृष्टज्ञानाराध-नावतो हि चारित्र्यं प्रति नाल्पतमप्रयत्नता स्यात्, तत्स्वभावत्वात्तस्या इति, उत्कृष्टचारित्र्याराधनावतस्तु ज्ञानं प्रति प्रयत्नत्रयमपि भजनया स्यात् इत्येतदेवाह-'जहा उक्कोसिए'त्यादि, सूत्रे तूत्रभिदम्-'जस्स उक्को० दंसणाराहण'चि यस्योत्कृष्टा-दर्शना-राधना तस्य चारित्र्याराधना त्रिधापि भजनया स्यात्, उत्कृष्टदर्शनाराधनावतो हि चारित्र्यं प्रति प्रयत्नस्य त्रिविधस्याप्यविरुद्धत्वात्, उत्कृष्टचारित्र्याराधना(वत)उत्कृष्टैव दर्शनाराधना, उत्कृष्टचारित्र्योत्कृष्टदर्शनानुगतत्वादिति । अथाराधनाभेदफलान्याह-'तेणेव

भवगगहणेण'सि उत्कृष्टज्ञानाराधनाया तेनैव भवेन सिध्यति, उत्कृष्ट(जघन्य)चारित्राराधनायाः सद्भावे, 'कप्पोवणसु'सि कल्पो-
पणेणु-सौधर्मादिदेलोकेषु उत्पद्यते मध्यमचारित्राराधनासद्भावे, 'कप्पातीणसु'सि कल्पातीतेषु ग्रैवेयकादिषु उत्पद्यते मध्यमो-
त्कृष्टचारित्राराधनासद्भावे, 'उक्को० दंसणाराहण'सि इत्यत्र 'एवं चेव'सि करणात् तद्भवसिद्ध्यदि दृश्यं, चारित्राराधनायाः तत्रो-
त्कृष्टाया मध्यमायाश्रोक्तत्वादिति, 'उक्को० चारित्ताराहण'सि 'एवं चेव'सि करणात् तद्भवसिद्ध्यदि दृश्यं, केवलं तत्र 'अत्थे-
गइएः कप्पोवणेसु वा' इत्यभिहितं तदिह न वाच्यं, उत्कृष्टचारित्राराधनावतः सौधर्मादिकल्पेष्वगमनात्, वाच्यं पुनः 'अत्थे-
गइए कप्पाईएसु उववज्जइ'सि सिद्धिगमनाभावे तस्यानुत्तरसुरेषु गमनादेवेति, मध्यमज्ञानाराधनासद्भावे मध्यमत्वं ज्ञानाराधनाया अधि-
कृतमव एव, निर्वाणभवे पुनरुत्कृष्टत्वमवश्यंभावि इति ज्ञेयं, निर्वाणान्यथानुपपत्तेः इति, 'दोच्चेण'सि अधिकृतनरभवापेक्षया
द्वितीयेन नरभवेन, 'तच्च'सि अधिकृतनरभवग्रहणापेक्षया तृतीयं नरभवग्रहणं, एताश्चारित्राराधनायुता ज्ञानाधाराधना इह विव-
क्षिताः, कथमन्यथा जघन्यज्ञानाराधनामाश्रित्य वक्ष्यति 'सत्तट्ट भवगगहणाइ'सि, यतश्चारित्राराधनाया एवेदं फलमुक्तं, यदाह-
"अट्ट भवा उ चरित्ते"त्याद्यावश्यके, श्रुतसम्यक्त्वदेशविरतिभवास्त्वसद्भूत्येया उक्ताः, तेन चारित्राराधनारहिता ज्ञानदर्शनारा-
धना असद्भूत्येयभविका अपि स्युरिति, न त्वष्टभविका एवेति ॥ 'वणणपरिणामे'सि (सू. ३५४) यः पुद्गलो वर्णांतरत्यागा-
द्वर्णान्तरं यात्ययं वर्णपरिणामः, एवमन्यत्रापि, 'परिमंडलसंठाणे'सि इह परिमंडलसंस्थानं वलयाकारं यावत्करणात् 'वट्टसंठाणे
तंसंठाणे चउरंसंठाणपरिणाम'सि दृश्यं ॥ 'एगे भंते ! पुग्गलत्थिकाए'सि (सू. ३५५) पुद्गलास्तिकायस्य-एकाणुकादि-
पुद्गलराशेः प्रदेशो-निरंशोऽंशः पुद्गलास्तिकायप्रदेशः परमाणुः द्रव्यं गुणपर्यायीयोगि, द्रव्यदेशो चाद्रव्यावयवः, एवमेकत्व-

बहुलाभ्यां विकल्पाश्चत्वारः, द्विकसंयोगा अपि चत्वार एव इति प्रश्नः, उत्तरं तु स्यात् द्रव्यं, द्रव्यान्तरसम्बन्धे सति, स्याद् द्रव्यदेशो द्रव्यान्तरसम्बन्धे सति, शेषविकल्पानां तु निषेधः, परमाणोरेकत्वेन बहुत्वस्य द्विकसंयोगस्य चाभावादिति । 'दो भंते'ति इहाष्टसु भङ्गेषु मध्ये आद्याः पञ्च स्युः, न शेषाः, तत्र द्वौ प्रदेशौ द्रव्यं कथं?, यदा तौ द्विकप्रदेशिकस्कन्धतया परिणतौ तदा द्रव्यं १, यदा तु द्वयणुकस्कन्धभावगतवैव तौ द्रव्यान्तरसन्धप्राप्तौ तदा द्रव्यदेशः २, यदा तु द्वावपि तौ भेदेन स्थितौ तदा द्रव्यौ ३, यदा तु तावेव द्वयणुकस्कन्धतामनापद्य द्रव्यान्तरेण सम्बन्धप्राप्तौ तदा द्रव्यदेशौ ४, यदा तयोरेकः केवलतया स्थितौ द्वितीयश्च द्रव्यान्तरेण सम्बद्धस्तदा द्रव्यं च देशश्च ५, शेषभेदानां निषेधोऽसम्भवादिति । 'तिन्नि भंते'ति त्रिषु प्रदेशेष्वष्टमभेदवर्जाः सप्त विकल्पाः, तथाहि—यथा त्रयोऽपि त्रिप्रदेशिकस्कन्धतया परिणतास्तदा द्रव्यं १ यदा ते त्रिप्रदेशिकस्कन्धपरिणता एव द्रव्यान्तरसम्बन्धप्राप्तास्तदा द्रव्यदेशः २ यदा ते त्रयोऽपि भेदेन स्थिताः द्वौ वा द्वयणुकीभूतावेकस्तु केवल एव स्थितस्तदा 'द्वन्वाइ'ति ३ यदा ते त्रयोऽपि स्कन्धतामागता एव द्वौ वा द्वयणुकीभूतावेकस्तु केवल एवेत्येवं द्रव्यान्तरेण सम्बद्धास्तदा 'द्वन्वदेसा य'ति ४, यदा तु तेषां द्वौ द्वयणुकतया परिणतावेकश्च द्रव्यान्तरेण सम्बद्धः, अथवा एकः केवल एव स्थितौ द्वौ द्वयणुकतया परिणम्य द्रव्यान्तरेण सम्बद्धौ तदा द्रव्यं च द्रव्यदेशे यत्ति, यदा तेषामेकः केवल एव स्थितौ द्वौ च भेदेन द्रव्यान्तरेण सम्बद्धौ तदा 'द्वन्वं च द्रव्यदेशेसा य'ति ६, यदा द्वौ भेदेन स्थितौ एकश्च द्रव्यान्तरेण सम्बद्धः तदा 'द्वन्वाइ द्रव्यदेशेसे य'ति ७, अष्टमविकल्पो न स्यात्, उभयत्र त्रिषु प्रदेशेषु बहुवचनभावात्, प्रदेशचतुष्टयादौ तु अष्टमोऽपि सम्भवति, उभयत्र बहुवचनसद्भावादिति ॥ 'असंखेज्ज'ति (मू. ३५६) यस्माद्सङ्ख्येयप्रदेशको लोकतस्मात् तत्प्रदेशा असङ्ख्येया एवेति ॥ 'एगमेगस्स'ति

(सू. ३५७) एकैकस्य जीवस्य तावन्तः प्रदेशाः यावन्तो लोकाकाशस्य, कथं?, यसांजीवः केवलिसमुद्नातकाले सर्वं लोकाकाशं व्याप्यावतिष्ठते तयाद्योकाशप्रमाणास्ते इति, 'अविभागपलिच्छेद' इति परिच्छिद्यन्ते परिच्छेदाः—अंशास्त एव सविभागा अपि वरणीयं यावतो ज्ञानस्याविभागभेदानाद्युणोति तावन्त एव तस्याविभागपलिच्छेदाः, निरंशा अंशा इत्यर्थः, ते च ज्ञानावरणीयकर्मणोऽनन्ताः, कथं?, ज्ञाना-
'अविभागपलिच्छेदेऽङ्गि'ति तत्परमाणुभिः 'आवेष्टियपरिवेष्टिय'ति आवेष्टितपरिवेष्टितः—अत्यन्तवेष्टितः आवेष्टि(ष्य)परिवे-
ष्टितो वा, 'सिय नो आवेष्टिय'ति केवलिनं प्रतीत्य, तस्य क्षीणज्ञानावरणत्वेन तत्रदेशस्य ज्ञानावरणीयाविभागपरिच्छेदेरा-
वेष्टितपरिवेष्टितत्वास्य तदितरस्य च सम्भवात्, एवं दर्शनावरणीयमोहनीयान्तरायेन्नपि वाच्यं, वेदनीयायुक्तनामगोत्रेषु पुन-
र्जीवपदे इव भजना वाच्या, सिद्धापेक्षया, मनुष्यपदे तु नासौ, तत्र वेदनीयादीनां भावात्, अत आह—'नवरं वेयगिजस्से'त्यादि,
अथ ज्ञानावरणं शेषैः सह चिन्त्यते—'जस्स ण'मित्यादि, 'जस्स पुण वेयगिजं तस्स नाणाच० सिय अत्थि सिय नत्थि'ति
अकेवलिनं केवलिनं च प्रतीत्य, अकेवलिनो हि वेदनीयं, न ज्ञानावरणमिति, 'जस्स नाणा० तस्स मोहणिजं सिय अत्थि
सिय नत्थि'ति अक्षपकं क्षपकं च प्रतीत्य, अक्षपकस्य हि ज्ञानावरणीयं मोहनीयं चास्ति, क्षपकस्य तु मोहक्षये यावत्केवलं
नोत्पद्यते तावत् ज्ञानावरणीयमस्ति, न तु मोहनीयं, एवं यथा ज्ञानावरणीयं वेदनीयेन सहाधीतं तथाऽऽयुर्नामगोत्रव्रजेण सहाध्येयं,
उक्तप्रकारभजना सर्वेषु भाव्या, अन्तरायेण समं ज्ञानावरणीयं तथा वाच्यं यथा दर्शनावरणीयं, निर्भजनमित्यर्थः, 'नियसा परुप्परं

भाषियञ्चवाणी'ति क्रोडर्थः?—'जस्स नाणावर० तस्स नियमा अंतराडयं, जस्संतरां० तस्स नियमा नाणावरणिज्जं? इत्येवम-
नयोर्मिथो नियमो वाच्य इति । अथ दर्शनावरणं पङ्क्तिः सह चिन्त्यते—'जस्से'त्यादि, अयं च गमो ज्ञानावरणीयसमपाठः, 'जस्स
णं भंते ! वेयणिज्ज'मित्यादिना तु वेदनीयं शेषैः पञ्चभिस्सह चिन्त्यते, तत्र 'जस्स वेयणिज्जं तस्स मोहणिज्जं सिय अत्थि सिय
नत्थि'त्ति अक्षीणमोहं क्षीणमोहं च प्रतीत्य, अक्षीणमोहस्य हि वेदनीयमोहनीये स्तः, क्षीणमोहस्य वेदनीयं तु, न मोहनीयं. 'परो-
एपरं नियम'त्ति, क्रोडर्थः?—यस्य वेदनीयं तस्य नियमादायुः यस्यायुस्तस्य नियमाद् वेदनीयं इत्येते वाच्ये, एवं नामगोत्राभ्यामपि
वाच्यं, अन्तरायणं तु भजना, यतो वेदनीयमन्तरायं चाक्रेवल्लिनामस्ति, क्रेवल्लिनां तु वेदनीयमस्ति, नत्वंन्तरायं, अत उक्तं—'जस्स
वेयणिज्जं तस्संतरायं सिय अत्थि सिय नत्थि'त्ति अथ मोहनीयमन्यैश्चतुर्भिस्समं चिन्त्यते, तत्र यस्य मोहनीयं तस्यायुर्नियमादके-
वल्लिन इव, यस्य पुनरायुस्तस्य मोहनीयं भजनया, यतोऽक्षीणमोहस्यायुर्मोहनीयं चास्ति, क्षीणमोहस्य त्वायुरेवेति, 'एवं नाम गोत्रं
अंतराडयं च भाषियञ्च'त्ति, अयमर्थः—यस्य मोहनीयं तस्य नाम गोत्रमन्तरायं च नियमादस्ति, यस्य पुनर्नामादित्रयं तस्य
मोहनीयं स्यादस्त्यक्षीणमोहस्येव, स्यान्नास्ति क्षीणमोहस्येवेति । अथायुरन्यैस्त्रिभिस्सह चिन्त्यते—'जस्स णं भंते ! आडय'मित्यादि,
'दोऽवि परुप्परं नियम'त्ति, क्रोडर्थः?—'जस्स आडयं तस्स नियमा नामं जस्स नामं तस्स आडयं'ति इत्यर्थः, एवं गोत्रेणापि
'जस्स आडयं तस्संतराडयं सिय अत्थि सिय नत्थि'त्ति यस्यायुस्तस्यान्तरायः स्यादस्त्यक्रेवल्लिवत्, स्यान्नास्ति क्रेवल्लिवदिति,
'जस्स णं भंते ! नाम' इत्यादिना सामान्येन द्वयेन सह चिन्त्यते, तत्र यस्य नाम तस्य नियमाद् गोत्रं, यस्य गोत्रं तस्य
नियमानाम, तथा यस्य नाम तस्यान्तरायं स्यादस्त्यक्रेवल्लिवत्, स्यान्नास्ति क्रेवल्लिवदिति, एवं गोत्रान्तराययोरपि भजना मानव-

नीयेति ॥ 'पोग्गली'ति (श. ३.१९) पुद्गलाः—श्रोत्रादिरूपा विद्यन्ते यथासौ पुद्गली 'पुग्गले च'ति पुद्गल इति संज्ञा यथा
तस्य तथोगात् पुद्गल इति, 'से केण'मित्यादि ॥ तत्रमोक्षेयकविवरणम् ॥ अष्टमं अतं वृत्तितः समाप्तम् ॥

इति श्रीलक्ष्मीसागरसूरिशिष्यशतार्थिश्रीजिनमाणित्रयगणेशिष्यश्रीअनन्त-
हंसगणेशिष्यश्रीदानशेखरगणिसमुद्भूतायां भगवतीलक्ष्म्युत्तौ
अष्टमशतविवरणं सम्पूर्णम् ॥

श्रीभग०
लक्ष्म्युत्तौ

अथ नवमशतं प्रारभ्यते—'जंबुद्वीवे'ति उद्देशकाथामाह (*६०), तत्र जम्बूद्वीपवक्तव्यताख्यः प्रथम उद्देशकः १ 'जोइस'ति ज्योतिष्कविषयो द्वितीयः २ 'अंतरदीवे'ति अन्तरद्वीपविषया अष्टाविंशतिरुद्देशकाः ३० 'असोच्च'ति अश्रुत्वा धर्म लभेत्याद्यर्थप्रतिपादनार्थ एकत्रिंशत्तमः ३१ 'गंगेय'ति गङ्गेयाख्यसाधुवक्तव्यतार्थो द्वात्रिंशत्तमः ३२ 'कुंडगामे'ति ब्राह्मण-कुंडग्रामविषयस्त्रिंशत्तमः ३३ 'पुरिसे'ति पुरुषः पुरुषं घन्नित्यादिवक्तव्यतार्थश्चतुस्त्रिंशत्तमः ३४ ॥ इति द्वारागाथार्थः ॥ 'कक्षिणं'ति (सू० ३६०) कस्मिन् देशे इत्यर्थः, 'एवं जंबुद्वीवपण्णत्ती भाणियञ्चा' सा चैवम्—'केमहालए णं भंते ! जंबुद्वीवे २ ? , किभागारभावपडायारे णं भंते ! जंबुद्वीवे दीवे पण्णत्ते ?' कस्मिन्नाकारभावे प्रत्यवतारो यस्य स तथा, गोयमा ! अयणं जंबुद्वीवे २ सञ्चदीवसमुद्धानं सञ्चभंतराए राञ्चखुडुए वढे तिह्वापूयसंठाणसंठिए वढे पुक्खरकणियासंठाण० वढे रहचक्कचाल-संठाण० वढे पडिपुण्णचंदसंठाण० पण्णत्ते, एणं जोयणसयसहस्सं आयामविक्खंभेण'मित्यादि, 'एवमेवे'ति एवमुक्तेनैव न्यायेन पूर्वा-परसमुद्रगमनादिना 'सपुञ्चावरेणं'ति सह पूर्वेण नदीवृन्देन अपरं सपूर्वापरं तेन सपूर्वापरेण, 'चोइस सलिला सयसहस्सा छप्पन्नं च सहस्सा भवंति'ति, कथं ? , इह सलिलाशतसहस्राणि-नदीलक्षाणि, एतत्सङ्ख्या चैवम्—भरतैरावतयोर्गङ्गासिन्धुरक्तारक्तवत्यः प्रत्येकं १४ नदीसहस्रयुक्ताः, तथा हिमवतैरण्यवतयो रोहितारोहितांशुवर्णकुलारूप्यकुलाः प्रत्येकमष्टाविंशतिसहस्रैर्युक्ताः, तथा हरिर्परम्यकचर्षयोर्हरिताहरिकान्तानरकान्तानारीकान्ताः प्रत्येकं पद्पञ्चाशत्सहस्रैर्युक्तास्समुद्रमुपयान्ति, तथा महाविदेहे शीता-शीतोद्रे प्रत्येकं पञ्चभिर्लक्षैर्द्वात्रिंशता सहस्रैर्युक्ते पाथोधिं प्रयात इति, सर्वासां मीलने सूत्रोक्तं प्रमाणं स्यादिति, वाचनान्तरे पुनरिदं दृश्यते—'जहा जंबुद्वीवपण्णत्तीए तहा नेयञ्चं, जोइसविह्णं जावञ्चंड'ति 'खंडा जोयण वासा पञ्चय कूडा य तित्थ-

सेढी य । विजया दह सलिलाथो य पिंडए होइ संगहणी ॥१॥” तत्र ‘जोइसविहूणं’ति जम्बूद्वीपप्रज्ञायां ज्योतिष्कत्रकव्यता-
 ऽस्ति तद्विहीनं समस्तजम्बूद्वीपप्रज्ञासिद्धमस्योदेशकस्य स्वयं ज्ञेयं, किंपर्यवसानं पुनस्तद् ? आह ‘जाच मंड’ति । तत्र जम्बूद्वीपे
 भरतक्षेत्रमाणानि खण्डानि कियन्ति स्युरिति, उच्यते-नवत्यधिकं खण्डशतं, ‘जोयण’ति जम्बूद्वीपे कियद्योजनप्रमाणानि
 खण्डानि स्युरिति, उच्यन्ते-‘सत्तेव य कोडिसया चउया छापल सयसहस्साइं । चउणउइं च सहस्सा सयं दिवहुं च साहीयं ॥१॥’
 गाउसेगं पणरस थणुसया तह थूणि पणरस । सट्टीई अंशुलाइं जंबुदीवस्स गणियपयं ॥२॥ति, ” गणितपदमेवंप्रकारस्य गणि-
 तस्य संज्ञा, ‘वास’ति जम्बूद्वीपे भरतहैमवतादीनि सप्त वर्षाणि, ‘पच्चय’ति जम्बूद्वीपे कियन्तः पर्वताः?, उच्यते, पद् वर्षधरपर्वता
 हिमवदादयः एको मन्दरः, एकश्चित्रकूटः एतौ देवकुरुषु, द्वौ यमकगिरी एतौ च उत्तरकुरुषु, द्वे शते काञ्चन-
 कानां, एते च शीताशीतोदयोः पार्श्वतः, २० वक्षस्काराः, ३४ दीर्घविजयार्द्धपर्यन्ताः, चत्वारो वर्तुलविजयार्द्धपर्वताः, एवं २६९
 मिताः पर्वता भवन्ति, ‘कूड’ति कियन्ति पर्वतकूटानि ?, उच्यते, ५६ वर्षधरकूटानि ९६ वक्षस्कारकूटानि ३०६ विजयार्द्धकूटश-
 तानि ९ मन्दरकूटानि, एवं सर्वाणि ४६७ कूटानि स्युरिति, ‘तित्थ’ति जम्बूद्वीपे कियन्ति तीर्थानि ?, उच्यते, ३२ विजयभर-
 तैरावतानां ३४ खण्डेषु प्रत्येकं मागधवरदामप्रभासाख्यानि त्रीणि त्रीणि तीर्थानि स्युः, एवं द्रशुत्तरं तीर्थशतं भवति, ‘सेढीओ’ति
 विद्याधरश्रेणय आभियोगिकश्रेणयश्च कियत्यः?, उच्यते, अष्टपट्टिः प्रत्येकमासां स्यात्, विजयार्द्धपर्वतेषु प्रत्येकं द्वयोर्द्वयोर्भावाद्,
 एवं पद्त्रिंशदधिकं श्रेणीशतं स्यात्, ‘विजय’ति कियन्ति चक्रवर्तिविजेतव्यानि भूखण्डानि ?, उच्यते, ते चतुस्त्रिंशद्, एतावन्त
 एव च राजधान्यादयोऽर्था इति, ‘दह’ति कियन्तो महाद्रहाः ?, उच्यन्ते, पद्मादयः पद् दश च नीलवदादयः देवकुरुउत्तरकुरुम-

ध्यवचिनं इत्येवं १६, 'सलिल'त्ति नद्यः, तत्प्रमाणं च दर्शितमेव, 'पिंडए होइ संगहणि'त्ति उद्देशकार्यानां पिण्डके-मीलके विषयभूते इयं सद्ग्रहणी गाथा स्यात् ॥ नवमशते प्रथमः ॥

प्रथमे जम्बूद्वीपवक्तव्यतोक्ता, द्वितीयेऽपि जम्बूद्वीपादिषु ज्योतिष्कवक्तव्यतामाह, तस्येदमादिस्त्रयम्-'रायगिहे'त्यादि (सू. ३६१) 'जहा जीवाभिगमे'त्ति तदेतत्स्त्रयम्-केवइया चंदा पभासिसु वा पभासिसंति वा ? केवइया स्वरिया तविसु ३ ? केवइया नखत्ता जोयं जोइंसु ३ ? केवइया महागहा चारं चरिसु ३ ? केवइया तारागणकोडाकोडीओ सोभं सोभिसु ३ ? शोभां कृतवत्य इत्यर्थः, 'गोयमा ! जंबूद्वीवे दो चंदा पभासिसु वा ३, दो स्वरिया तविसु ३, छप्पणं नखत्ता जोगं जोइंसु वा ३, छावत्तरं गहसयं चारं चरिसु ३, बहुवचनं छान्दसत्वादिति, एगं च सयसहससं तेत्तीसं खलु भवे सहस्राहं' (* ६१) शेषं स्त्रयमध्ये लिखितमेवास्ते ॥ लवणे णं भंते'इत्यादौ (सू. २६२) 'एवंजहा जीवाभिगमे'त्ति, तत्रेदमादिस्त्रयम्-'केवइया चंदा पभासिसु ३ केवइया स्वरिया तविसु ३' इत्यादि प्रथमसूत्रं प्राग्वत्, उत्तरं तु-गोयमा ! लवणे णं सधुइ चत्तारि चंदा पभासिसु ३ चत्तारि स्वरिया तविसु चारसोत्तरं नखत्तसयं जोगं जोइंसु ३, तिणि वावणा महगहसया चारं चरिसु, दोणि सयसहससा मत्तहि च सहसा नव य सया तारागणकोडिकोडीणं सोभं सोभिसु ३, सूत्रपर्यन्तमाह-'जाव ताराउ'त्ति तारकासूत्रं यावत्, तच्च दर्शितमेव, 'धायइसंडे'इत्यादौ यदुक्तं 'जहा जीवाभिगमे' तत्रेदं स्त्रयम्-'धायइसंडे णं भंते ! केवइया चंदा पभासिसु ३ ? केवइया स्वरिया तविसु ३ ? इति प्राग्वत्, उत्तरं तु-गोयमा ! चारस चंदा पभासिसु ३, चारस स्वरिया तविसु ३, एवं 'चउवीसं ससिर-

सयाई । धायइसडे दीवे तारागणकोडिकोडीणं ॥२॥' सोभं सोभिसु ३ । कालोए णं भंते ! समुहे केवइया इत्यादि प्रश्नः, उत्तरं तु-गोयसा !-बायालीसं चंदा बायालीसं च सूरिया दित्ता । कालोदहिम्मि एए चरंति सम्बद्धलेसागा ॥१॥ नक्खत्तसहस्समेगं एगं छावत्तरं च सयमणं । छच्च सया छण्णउया महागहा तिण्णि य सहस्सा ॥२॥ अट्ठीसं कालोदहिम्मि वारस य तह सहस्साई । णव य सया पण्णासा तारागणकोडिकोडीणं ॥३॥ सोभं सोभिसु ३, तथा 'पुक्खवरं णं भंते ! केवइया चंदे'त्यादि प्रश्नः, उत्तरं तु-चोआलं चंदसयं चोयालमेव सूरियाण सयं । पुक्खवरंमि दीवे भंमंति एए पगासंता ॥१॥ इह च यइ भ्रमणमुक्तं न तत्सर्वाश्चन्द्रा-दित्यानपेक्ष्य, किं तर्हि ? , पुष्करद्वीपाभ्यन्तराद्धवर्तिनीं द्विसप्ततिमेवेति । 'चत्तारि सहस्साई वत्तीसं चैव होंति नक्खत्ता । छच्च सया वावत्तर महग्गहा वारस सहस्सा ॥१॥ छण्णउइ सयसहस्सा चोयालीसं भवे सहस्साई । चत्तारि सया पुक्खरि तारागणकोकीडीणं ॥२॥ सोभं सोभिसु ॥३॥ तथा 'अंभतरपुक्खरद्धे णं भंते ! केवइया चंदे'त्यादि प्रश्नः, उत्तरं तु- 'बावत्तरिं च चंदा वावत्तरिमेव दिणयरा दित्ता । पुक्खवरदीवहे चरंति एए पभासंता ॥१॥ तिण्णि सया छत्तीसा छच्च सहस्सा महग्गहाणं तु । नक्खत्ताणं तु भवे सोलाइं दुवे सहस्साई ॥२॥ अडयाल सयसहस्सा बावीसं खलु भवे सहस्साई । दो य सया पुक्खरद्धे तारागणकोडिकोडीणं ॥३॥' तथा 'मणुस्सखे ते णं भंते ! केवइया चंदे'त्यादि प्रश्नः, उत्तरं तु-वत्तीसं चंदसयं वत्तीसं चैव सूरियाण सयं । सयलं मणुस्सलयं चरंति एए पभासंता ॥१॥ एगारस य सहस्सा छप्पिय सोला महग्गहाणं तु । छच्चसया छन्नउइ नक्खत्ता तिण्णि य सहस्सा ॥२॥ अडसीइं सयसहस्साई चालीससहस्स मणुयलोगम्मि । सत्त य सया अणूणा तारागण० ॥३॥ किमंतमिदं वाच्यमित्याह- 'जावे'त्यादि, अस्य स्रवांशस्य पूर्वांशः, गहअट्ठासी नक्खत्तडवीसं तारकोडिकोडीणं । छासट्ठिसहस्स नवसय पणहत्तरि एगसस्सिसेनं

॥१॥” पुक्खरोदे णं भंते ! समुदे केवइया चंदंति प्रश्नः, उत्तरमिदं दृश्यम्—‘संखेजा चंदा पमासिसु’ एवं सव्वदीवसमुद्देशु’त्ति प्रागुक्त-
प्रश्नेन यथासम्भवं सङ्ख्याता असङ्ख्याताश्च चन्द्रादय इत्युत्तरेणेत्यर्थः, द्वीपसमुद्रनामानि चैवम्—पुक्खरोदसमुद्रानन्तरो वरुणवरो
द्वीपः ततो वरुणोदाब्धिः, एवं क्षीरवक्षीरोदौ घृतवघृतोदौ क्षोदवक्षोदोदौ नन्दीश्वरनन्दीश्वरोदौ अरुणारुणोदौ अरुणवराणवरोदौ
अरुणवरावभासारुणवरावभासोदौ कुण्डलवरकुण्डलवरोदौ कुण्डलवरत्रभासकुण्डलवरत्रभासोदौ रुचकरुचकोदौ रुच-
कररुचकरोदौ रुचकरवरावभासरुचकरवरावभासोदौ इत्याद्यसङ्ख्यातानि, यतोऽसङ्ख्याता द्वीपसमुद्रा इति ॥ नवमशते द्वितीयः ॥

द्वितीये द्वीपत्रकव्योक्ता, तृतीयेऽपि असौ वाच्येति, तत्रेदमादिसूत्रम्—‘रायगिहे’ इत्यादि (सू० ३६३) ‘दाहिणिह्लाणं’ति
उत्तरान्तरद्वीपव्यवच्छेदार्थं, एवं जहा जीवाभिगमे’ सए दस किंचिविसेखणे परिकखेवेणं, से णं एगाए पउमवरवेइयाए एगेण वण-
संडेण सव्वओ समंता संपरिविखत्ते’ इत्यादि, इह वेदिकावनखंडकल्पवृक्षयुगलनरनारीवर्णकोऽभिधीयते, तथा तत्र मनुष्याश्चतु-
र्थभक्ताहाराः, ते च पृथ्वीरसपुष्पफलाहाराः, तत्पृथ्वी रसतः खण्डशर्करादितुल्या, ते च मनुजा वृक्षगृहाः, तत्र गृहाद्यभावः, तन्म-
नुजस्थितिः पल्योपमासङ्ख्येयभागप्रमाणा, पणमासावशेषायुषश्चैते मिथुनकानि प्रसुवन्ते, ८१ दिनानि ते अपत्यानि पालयन्ति, उच्छृ-
वणितादिना ते मृत्वा देवेषूपघन्ते इत्यादयोऽर्थाश्च वाच्याः, वाचनान्तरे त्वेवं ‘जहा जीवाभिगमे उत्तरकुखत्तव्वयाए गेयव्वो,
णाणात्तं अट्टधणुसया उस्सेहो, चउमट्टी पिट्टकरंडया, अणुसज्जणा नत्थि’त्ति, तत्रायमर्थः—उत्तरकुरुराणां ३ गव्यूतान्युत्सेहः, इह
त्वष्टी धनुःशतानि, तथा तेषु नराणां २५६ पृष्ठकरण्डकानि इह तु ६४, तथा उत्तराए णं भंते ! कुराए कइविहा मणुस्सा अणुस-
जंति ?, गोयसा ! छविहा मणुस्सा अणुसजंति, तंजहा—पम्हंगंधा मियंगंधा अममा तेयली सहा सणिंचरा इत्येवं तत्र मनुष्या-

णामगुणजना उक्ता, इह तु सानास्ति, तथाविधनराणां तथाभावात्, एवं च श्रीणि नानात्वस्थानान्मुक्तानि, पुनरन्यान्यंपि स्थित्यादीनि, किन्तु तानि सावधानतया चान्यानि, ९ तृतीयः अयं चैकोरुद्धीपोदेशक इत्युक्तः, अथ प्रकृतमुच्यते—किमंतमिदं जीवाभिगमगुणभिः चान्यमित्याह—‘जाव’सि यावच्छुद्धन्तर्द्वीपः शुद्धदन्ताख्याष्टाविंशतितमान्तरद्वीपवक्तव्यतां यावत्, साऽपि कियद् दूरं चान्येत्याह—‘देवलोगपरिग्गह’सि देवलोकः परिग्रहो येषां ते, देवगतिगामिन इत्यर्थः, इह चैकैकसिखंतरद्वीपे एकैक उदेशक उक्तः, तत्र चैकोरुद्धीपोदेशकान्तरगागासिकद्वीपोदेशकः, तत्र ‘कहणं गंते ! दाहिणिछाणं आभासियमणूसाणं आभासिण् नामं दीवे पणत्ते ?, गोयमा ! जंबुद्वीवे चुल्लहिमंगंतवासहरपव्वयस्सा दाहिणपुरच्छिमिछाओ चरमंताओ लवणसमुद्रं तिणिण जोयणसयाइं ओगाहिचा, एत्थ णं दाहिणिछाणं आभासियनामं दीवे’ शेषमेकोरुद्धीपवदिति, नवमे ४ ॥ एवं चैपाणिकद्वीपोदेशकोऽपि, नवरं दक्षिणापरान्मान्तादिति, नवमे ५ ॥ एवं लाङ्गुलिकद्वीपोदेशकोऽपि, नवरं उत्तरापरान्मान्तादिति नवमे ६ ॥ एवं हयकर्णद्वीपोदेशकोऽपि नवरमेकोरुक्तस्योत्तरपौरस्त्याचरमान्ताह्वयणं चत्वारि गोजनशतान्यवगाह चतुर्योजनशतायामविष्कम्भो हयकर्णद्वीपोदेशकोऽपि स्वादिति ७ ॥ एवं गजकर्णद्वीपोदेशकोऽपि, नवरमसौ चैपाणिकद्वीपस्य दक्षिणापरान्मान्ताह्वयणमवगाह ४ योजनशतानि हयकर्णद्वीपोपमः स्वादिति नवमे ८ ॥ एवं गोकर्णद्वीपोदेशकोऽपि, नवरमसौ चैपाणिकद्वीपस्य दक्षिणापरान्मान्तादिति नवमे ९ ॥ एवं शङ्खुलीकर्णद्वीपोदेशकोऽपि, नवरमसौ लाङ्गुलिकद्वीपस्योत्तरापरान्मान्तादिति नवमे १० ॥ एवमादर्शमुखद्वीपमेण्डुलद्वीपोऽयोजनशतानि लवणमवगाह पञ्चयोजनशतायामविष्कम्भाः स्युः तत्रतिपादकाः ४ उदेशकाः स्युः १४ ॥ एतेपामेवादर्शमुखद्वीपानां पूर्वोत्तरादिभ्यश्चरम-

न्तेभ्यः षड् योजनशतानि लवणमत्रग्राह्य पड्योजनशतायामविष्कम्भाः क्रमेणाश्वमुखहस्तिमुखसिंहमुखव्याघ्रमुखनामानो द्वीपाः
स्युः, तत्प्रतिपादकाश्चान्ये ४ उद्देशकाः स्युः १८ ॥ एतेषामेवाश्वमुखादीनां तथैव सप्त योजनशतानि लवणमत्रग्राह्य सप्तयोजनश-
तायामविष्कम्भाः अथकर्णहस्तिकर्णअकर्णकर्णप्रावरणद्वीपाः स्युः, तत्प्रतिपादकाश्चापरे चत्वार उद्देशकाः स्युरिति २२ ॥ एतेषा-
मेवाश्वकर्णादीनां तथैवाष्ट योजनशतानि लवणमत्रग्राह्याष्टयोजनशतायामविष्कम्भा उल्कामुखेभधमुखविद्युन्मुखविद्युदन्तनामानो
द्वीपाः, तत्प्रतिपादकाश्चान्ये ४ उद्देशकाः स्युरिति २६ ॥ एतेषामेवोल्कामुखद्वीपादीनां तथैव ९ योजनशतानि लवणमत्रग्राह्य ९
योजनशतायामविष्कम्भाः धनदन्तलष्टदन्तगूढदन्तशुद्धदन्तनामानो द्वीपाश्चत्वार उद्देशकाः स्युरिति ३० ॥ इत्येवमादितोऽत्र
त्रिंशत्तमः शुद्धदन्तोद्देशक इति ॥ नवमशतके त्रिंशत्तम उद्देशकः ९-३० ॥

उक्तरूपाश्वार्थाः केवलधर्मात् ज्ञायन्ते, तं चाश्रुत्वापि कोऽपि लभत इत्याद्यर्थवाचकमेकत्रिंशत्तममुद्देशकमाह, तस्येदमादिमूत्रं
'रायगिहे'ति (स्र. ३६४) तत्र 'असोच'ति अश्रुत्वा-धर्मफलवाचकं वचनमनाकर्ण्य, प्राक्कृतं धर्मानुरागादेवेत्यर्थः, 'केवलि-
स्स व'ति केवलिनो-जिनस्य 'केवलिसाचग'ति येन केवली स्वयं प्रुष्टः श्रुतं च येन तद्वचनमसौ केवलिश्रावकस्तस्य, 'उवा-
सगरस्स'ति केवल्युपासनां विदधानेन केवलिनाऽन्यस्य कथ्यमानं श्रुतं येनासौ केवल्युपासकस्तस्य, 'तप्पक्खियस्स'ति केवलि-
पाक्षिकस्य स्वयंशुद्धस्य धर्म-श्रुतचारित्ररूपं 'लभेज्ज'ति प्राप्नुयात् 'सचणयाण'ति श्रवणतया, श्रोतुमित्यर्थः, 'नाणावरणि-
ज्जाणं'ति ज्ञानावरणीयस्य मतिज्ञानावरणादिभेदेन अवग्रहमत्यावरणादिभेदेन च बहुत्वात् इह च क्षयोपशमग्रहणात् मत्यावरणा-
धेव तद् ग्राह्यं, न तु केवलवरणं, तत्र क्षयस्यैव भावात्, ज्ञानावरणीयक्षयोपशमश्च गिरिमरिदुपलशोलनान्यान्यायेनापि कस्यचित्

शात् तत्प्राप्तये चाश्रुत्वाऽपि धर्मं लभेत श्रोतुं, क्षयोपशमयौव तच्छाभे अन्तरङ्गकारणत्वाविति, 'केवलं शोचिं'ति शुद्धं सम्यग्दर्शनं 'बुद्धेज्ज'ति बुद्धेत, अनुभववित्यर्थः, यथा प्रत्येकमुद्रादिः, एवमग्रेऽपि वान्धं, 'धरसणावरणिज्जाणं'ति इह दर्शनावरणीयं दर्शनमोहनीयमभिशृणोते, बोधेः सम्यग्दर्शनपर्यायत्वात्, तच्छाभस्य च तत्क्षयोपशमजन्यत्वादिति, 'केवलं'ति केवलं-शुद्धां सम्पूर्णां वा अनगारतामिति, 'धम्मंतराइयाणं'ति धर्मान्तराधिकारणां, वीर्यान्तरायचारित्रमोहनीयभेदानामित्यर्थः, 'चारित्तावरणिज्ज'सि इह वेदलक्षणानि चारिणावरणीयानि विशेषतो ब्राह्मणि, भैशुनचिरतिलक्षणस्य ब्रह्मचर्यस्य वा विशेषतस्तेषामेवाचारकत्वात्, 'जगणावरणिज्जाणं'ति यतनावरणीयानि चारित्रविशेषविषयवीर्यान्तरायलक्षणानि गन्तव्यानि, 'अज्झवसाणावरणिज्जाणं'ति संवरशब्देन शुभाध्यवसाययुचेर्विवक्षितत्वात् तस्याश्च भावचारित्ररूपत्वेन तदावरणक्षयोपशमलभ्यत्वाद् अध्यवसानांवरणीयशब्देनेह भावचारिणावरणीयान्युक्तानि इति, पूर्वोक्तानेवार्थानि पुनः समुदायेनाह- 'असोना णं भंते' इत्यादि, अथाश्रुत्वैव केवलयादिवंचो यथा कश्चित् केवलज्ञानमुत्पादयेत् तथा दर्शयितुमाह- 'तस्स'ति (स. ३६५) योऽश्रुत्वैव केवलज्ञानमुत्पादयेत् तस्य कस्यापि 'बुद्धंठुण'मित्यादि न यदुक्तं तत्रायः पशुतपश्चरणवतो बालतपस्विनो विभङ्गज्ञानविशेष उत्पद्यते इति ज्ञापनार्थमिति, 'पगिज्झिय'ति प्रशुद्ध, इत्येत्यर्थः, 'तयावरणिज्जाणं'ति विभङ्गज्ञानावरणीयानां 'ईहापोहमग्गणगवेसणं'ति ईहेहा-रादर्शालोचनचेष्टा अपो-इत्थतद्विपक्षनिरासः मार्गणं-अन्वयधम्मालोचनं गवेणं-व्यतिरेकधम्मालोचनं गवेणं 'से णं'ति रा बालसपत्नी 'जीधे त्रिज्जाणइ'ति कथाश्रिदेव, न तु साक्षात्, मूर्च्छगोचरत्वात् तस्य, 'पामंठत्थे'ति व्रतस्थान् 'सारंभसपरिग्गहे'ति सारभ्रातपरिग्रहान्, किंविधान् जानातीत्याह- 'संक्किलिस्स'ति महारसंज्ञेतया संक्षिप्यमानानपि जानाति, 'विशुज्झ'ति अल्पीयसापि विशुद्ध्या विशुद्धय-

मानानपि जानाति, आरम्भादिमतामेवंस्वरूपत्वात्, 'से णं'ति स विभङ्गज्ञानी जीवाजीवस्वरूपपाखण्डस्थसंक्लेश्यमानतादिज्ञाता 'पुञ्जामेव'ति चारित्रप्रतिपत्तेः पूर्वमेव 'सम्मत्त'ति सम्मगभावं 'रोएह'ति श्रद्धते 'ओही परावत्तइ' अवधिर्भवतीत्यर्थः, इह यद्यपि चारित्रप्रतिपत्तिमादायुक्त्वा परिगृहीतं विभङ्गज्ञानमवधिः स्यादिति पश्चादुक्तं तथापि चारित्रप्रतिपत्तेः पूर्व, सम्यक्त्वप्रतिपत्तिः काल एव विभङ्गाभावादिति । अर्थेनमेव लेख्यादिभिर्निरूपयन्नाह—'से णं'ति (सू. ३६६) स यो विभङ्गज्ञानी भूत्वा अवधिज्ञानं चारित्रं वा श्रितः, 'तिसु सुद्ध'ति यतो भावलेख्यासु प्रशस्तास्वेव सम्यक्तयादि प्रतिपद्यते, नाविशुद्धास्त्विति, 'तिसु आभिनि- योहि'ति सम्यक्तन्मतिश्रुतावधिज्ञानानां विभङ्गचमनकाले तस्य युगपद्भावाद् आद्ये ज्ञानत्रय एवासौ तदा वर्त्तत इति, 'नो अजो- गि'ति अवधिज्ञानकाले अयोगित्वस्याभावात्, 'मणजोगि'ति एकतरयोगप्राधान्यादवगन्तव्यं, 'सागारोवउत्ते वे'ति तस्य हि विभङ्गज्ञानान्निवर्त्तमानस्योपयोगद्वयेऽपि वर्त्तमानस्य सम्यक्तयावधिज्ञानप्रतिपत्तिरस्ति, ननु 'सव्वाओ लद्धीओ सागारोवओगोवउ- त्तस्स भवंती' त्यागमादनाकारोपयोगे सम्यक्तयावधिलब्धिविरोधः, नैवं, प्रवर्द्धमानपरिणामजीवविपयत्वात् तस्यागमस्य, अवस्थित- परिणामापेक्षया चानाकारोपयोगेऽपि लब्धिलाभस्य सम्भवादिति, 'वइरोसह'ति प्राप्तव्यक्रेवलज्ञानत्वात् तस्य, केवलप्राप्तिश्च प्रथ- मसंहनन एव स्यादिति, 'सवेग्र'ति विभङ्गस्यावधिभावकाले न वेदक्षयोऽस्ति इत्यसौ सवेद एव, 'नो इत्थिवेय'ति स्त्रिया- एवंविधव्यतिकरस्य स्वभावत एवाभावात्, 'पुरिसनपुंसग'ति कृत्रिमनपुंसकः—पुरुषनपुंसकः 'सकसाइ'ति विभङ्गावधिकाले क्त्वापक्ष्यस्याभावात्, 'चउसु संजलग'ति स ह्यवधिज्ञानतापरिणतविभङ्गज्ञानश्चरणप्रतिपन्न उक्तः, तस्य च तत्काले चरणयुक्त- त्वान् सञ्चलना एव क्रोधादयः स्थुरिति, 'पसत्थ'ति विभङ्गस्यावधिभावो हि नाप्रशस्ताध्यवसायस्य स्याद्, अत उक्तं—प्रशस्ताध्य-

वसायस्थानानि, 'अणंतेहि'ति अनन्तैरनन्तानागतकालभाविभिः 'विसंजोगइ'त्ति तत्राप्तियोग्यतापनोदादिति, 'जाओऽवि-
य'त्ति या अपि च चतुर्गतिनाश्याः 'उत्तरपगडीओ'त्ति नामकर्ममूलग्रकृतेरुत्तरभेदभूताः 'तासि'ति तासां चतुर्गत्याद्युत्तरप्र-
कृतीनां चशब्दादन्यासां च 'उचगगहिण'त्ति औपग्रहिकान्-उपष्टम्भप्रयोजनान् अनन्तानुबन्धिक्रीधादीन् चतुरः क्षपयेत्, तथा
अप्रत्याख्यानादींश्च क्षपयतीति, 'पंचचिह'ति मतिज्ञानावणादिभेदात् 'नचचिह'ति नवविधं दर्शनावरणीयं चधुर्दर्शनाद्यावरण-
चतुष्कस्य निद्रापञ्चकमीलनात् नवविधत्वमस्य, 'तालमत्थाकड'ति मस्तकं-मत्तकशूचि कृत्तं-छिन्नं यस्यासौ मस्तककृत्तः ताल-
शासौ मस्तककृत्तश्च तालमस्तककृत्तः, छान्दसत्वादेवं निर्देशः, अयमर्थः-छिन्नमस्तकतालकल्पं मोहनीयं कृत्वा, यथा हि छिन्नमस्त-
कस्तालः क्षीणः स्यात् एवं मोहनीयं च कृत्वा, क्षीणं कृत्वेति भावः, आह च-"मस्तकशूचिचिनाशे तालस्य यथा ध्रुवो भवति
नाशः । तद्वत्कर्मविनाशो मोहनीयक्षये नित्यं ॥१॥" ततश्च 'कम्मरय'त्ति कर्मरजोविकरणकरं--तद्दिनाशकरं अपूर्वकरणं अस-
दृशाध्यवसायविशेषमाश्रितस्य, अनन्तं विषयानन्त्यात्, अनुत्तरं सर्वोत्कृष्टत्वात्, निर्व्याघातं कुड्याद्यप्रतिहतत्वात्, निरावरणं स्वाव-
रणक्षयात्, कृत्स्नं सकलार्थाग्राहकत्वात्, प्रतिपूर्णं सर्वस्वांशयुक्तत्वात् ॥ 'आघवेज्ज'त्ति (सू. ३६७) आग्राहयेच्छिष्यान् 'पणणवेज्ज'त्ति
प्रज्ञापयेत् भेदकथनात् 'परूवेज्ज'त्ति युक्तिकथनतः 'नणत्थ एगनाए'न्ति न निषेधार्थः, सोऽन्यत्र एकज्ञातात्, एकोदाहरणं
वर्जयित्वेत्यर्थः; 'एगवागरणेण व'त्ति एकव्याकरणाद्, एकोत्तरादित्यर्थः; 'पञ्चवेज्ज'त्ति प्रयाजयेद्रजोहरणादिदानतः 'मुंडा-
वेज्ज'त्ति मुंडयेच्छिरोलुञ्जततः 'उचएसं पुण'त्ति अस्य पार्श्वे प्रव्रजेत्यादिकमुपदेशं कुर्यात् ॥ 'सत्तावाई'त्यादि (सू. ३६८) शब्दा-
पातिप्रभृतिवृत्तवैताल्लगिरयो यथाक्रमं जम्बूद्वीपप्रज्ञस्यभिप्रायेण हैमवतहरिवर्षरम्यैकरणवतेषु क्षेत्रसमासाभिप्रायेण च हैमव-

नैरण्यवन्तहरिवर्षरम्यकेषु भवन्ति, तेषु च तस्य भावः आकाशगतिलब्धिसम्पन्नस्य तत्र गतस्य केवलोत्पत्तिसंज्ञावे सति, 'साहरणं'-
ति देवेन नयनं प्रतीत्य 'सोमणसचणे'ति सौमनसवनं मेरौ तृतीयं, पाण्डुरावनं चतुर्थं, 'गङ्गाए'ति गर्ते निम्नभूभागे अधो-
लोकप्रामादौ 'दरिण'ति दर्या, 'पायाले'ति पातालकलशे 'भवण'ति भवनपतिषु, 'पण्णरस'ति १५ कर्मभूमिषु, कर्माणि-
कृषिवाणिज्यादीनि तद्द्रुमयः कर्मभूमयस्तासु ॥ 'तस्स'ति (सू. ३६२) यः श्रुत्वा केवलमुत्पादयेत् तस्य प्रतिपन्नसम्यग्दर्शनचारित्र्यस्य
'अडुमंअडुमेणं'ति इति यदुक्तं तत् प्रायो विक्रष्टपथरणवत्स्माधोस्वधियानमुत्पद्यत इति ज्ञापनार्थमिदं, 'असु लेसासु'ति यद्यपि
भावलेख्यासु ग्रथस्तास्यैव तिसृष्वधियानं लभते तथापि द्रव्यलेख्याः प्रतीत्य पदस्यपि लेख्यासु लभते, सम्यक्त्वश्रुतवत्, यदुक्तं-
"सम्मच्च मुयं सञ्चासु लहइ"ति, तच्छाभे चासौ पदस्यपि स्यादिति, 'तिसु व'ति अवधेराद्यज्ञानद्वयाविनाभूतत्वादधिकृतावधिज्ञानी
त्रिषु ज्ञानेषु स्यादिति, 'चउसु'ति मतिश्रुतमनःपर्यायज्ञानिनोऽवधिज्ञानोत्पत्तौ ज्ञानचतुष्कभावाच्चतुर्ज्ञानेषु अधिकृतावधिज्ञानी स्या-
दिति, अक्षीणवेदस्यावधिज्ञानोत्पत्तौ सवेदकः, क्षीणवेदस्यावधिज्ञानोत्पत्तौ ज्ञानचतुष्कभावाच्चतुर्ज्ञानेषु अधिकृतावधिज्ञानी स्यात्,
प्राप्तव्यकेवलज्ञानस्यास्य विवक्षितत्वान्, 'चउसु'ति यद्यक्षीणकषायोऽवधिज्ञानी तदाऽयं चारित्र्यकुत्वाच्चतुस्सञ्ज्वलनकषायेषु
स्यात्, यदा क्षपकथेणिवर्तित्वेन सञ्ज्वलनक्रोधे क्षीणेष्वधि लभते तदा त्रिषु सञ्ज्वलनमानादिषु, यदा तु सञ्ज्वलनक्रोधमानयोः
क्षीणयोस्तदा द्वयोः, एवमेकत्रेति ॥ नचमशते एकत्रिंशत्तमः ॥

'पवेसण'ति (सू. ३७०) गत्यन्तरादुत्तस्य जीवस्थान्यगतौ जीवप्रवेशनमुत्पादः, 'ण्णे भंते नेरइण' (सू. ३७१) इत्यादौ
७ विकल्पाः, 'दो भंते' इत्यत्र २२८ विकल्पाः, तत्र रत्नप्रभाद्यास्सप्तपि पृथिवीः क्रमात् पट्टादौ संस्थाप्याक्षसञ्चारणया पृथ्वीना-

मेकाद्विकसंयोगाभ्यां तेऽवसेयाः, तत्रैकपृच्छ्यां नारकद्वयोत्पत्तिलक्षणैकत्वे सप्त विकल्पाः, पृश्नाद्वये नारकद्वयोत्पत्तिलक्षणद्विकयोगे त्वेकविंशतिः, एवं सर्वे २८। 'त्तिष्णि भन्ते'त्ति इत्यादौ ८४ भेदाः, तथाहि—पृश्नीनामेकत्वे ७ विकल्पाः, द्विकसंयोगे तु तासामेको द्वावित्यनेन नारकोत्पादविकल्पेन रत्नप्रभया सह शेषाभिः क्रमेण चारिताभिलब्धाः षट्, द्वावेक इत्यनेनापि नारकोत्पादविकल्पेन षडेव, तदेते १२, एवं शर्कराप्रभया पञ्च पञ्चेति १०, एवं बालुकायामष्टौ ८, पङ्कप्रभायां ६, धूमप्रभायां ४, तमःप्रभायां २, द्विकयोगे ४२ त्रिकयोगे ३५ एवं सर्वे ८४। 'चत्तारि भन्ते'त्ति इत्यादौ २१० भेदाः, तथाहि—पृश्नीनामेकत्वे ७ विकल्पाः, द्विकयोगे तु तासामेकस्य इत्यनेन नारकोत्पादविकल्पेन रत्नप्रभया सह शेषाभिः क्रमेण चारिताभिलब्धाः षट्, द्वौ द्वावित्यनेनापि षट्, त्रय एक इत्यनेनापि षडेव, तदेवमेते अष्टादश, शर्कराप्रभया तु तथैव त्रिषु प्रागुक्तनारकोत्पादविकल्पेषु पञ्चदश, एवं बालुकाप्रभायाश्चत्वार इति १२, पङ्कप्रभायास्त्रय इति ९ धूमप्रभया द्वौ द्वाविति ६ तमःप्रभयैकैक इति ३, तदेवमेते द्विकसंयोगे ६३, तथा पृश्नीनां त्रिकयोगे एकः एको द्वावेवं नारकोत्पादभेदेन रत्नप्रभाशर्कराप्रभाभ्यां सहान्याभिः क्रमेण चारिताभिलब्धाः पञ्च, एको द्वावेकश्चैवं नारकोत्पादभेदान्तरेऽपि पञ्च द्वावेक एकश्चैत्रमपि पञ्चैवेति पञ्चदश, एवं रत्नप्रभाबालुकाप्रभाभ्यां सहोत्तराभिः क्रमेण चारिताभिलब्धाः १२, एवं रत्नप्रभाधूमप्रभाभ्यां रत्नप्रभाधूमप्रभाभ्यां ६ रत्नप्रभातमःप्रभाभ्यां ३, शर्कराप्रभाबालुकाप्रभाभ्यां २ शर्कराप्रभापङ्कप्रभाभ्यां ९ शर्कराप्रभाधूमप्रभाभ्यां ६ शर्कराप्रभातमःप्रभाभ्यां ३, बालुकाप्रभापङ्कप्रभाभ्यां ९ बालुकाप्रभाधूमप्रभाभ्यां ६ पङ्कप्रभातमःप्रभाभ्यां ३ पङ्कप्रभाधूमप्रभाभ्यां ६ पङ्कप्रभातमःप्रभाभ्यां ३ धूमप्रभादित्तिसु १, तदेवं त्रिकयोगे पञ्चोत्तरं शतं, त्रतुष्कसंयोगे तु ३५, एवं सप्तानां त्रिषष्टेः पञ्चोत्तरशतस्य पञ्चत्रिंशतः मीलने द्वे शते दशोत्तरे भवतः। 'पंच भन्ते'त्ति इत्यादि पूर्ववद् भाव-

नीयं, नवरं सङ्क्षेपेण भेदसङ्ख्या दृश्यते—एकत्वे सप्त विकल्पाः, द्विकयोगाः ८४ भेदाः, कथं ? द्विकसंयोगे सप्तानामेकविंशति-
भेदाः, पञ्चानां नारकाणां द्विधाकरणे अक्षसञ्चारणावगम्याश्चत्वारो भेदाः स्युस्तद्यथा—एकश्चत्वारश्च द्वौ त्रयश्च त्रयो द्वौ च चत्वार
एकश्चेति, तदेवमेकविंशतिश्चतुर्भिर्गुणिताश्चतुरशीतिः, त्रिकयोगे तु सप्तानां ३५ भेदाः स्युः, पञ्चानां च त्रित्वेन स्थापने ६ भेदा-
स्तद्यथा—एक एकस्यश्च १ एको द्वौ च २ द्वावेको द्वौ च ३ एकस्य एकश्च ४ द्वौ द्वावेकश्च ५ द्वौ त्रय एकश्च ६, तदेवं पञ्चत्रिं-
शत् पद्भिर्गुणने २१० भेदास्स्युः, चतुष्कसंयोगे तु सप्तानां ३५ भेदाः स्युः, पञ्चानां चतुराशितया स्थापने ४ भेदाः, तद्यथा-
१११२। ११२१। १२११। २१११। तदेवं ३५ चतुर्भिर्गुणने १४० भेदाः, पञ्चकयोगे त्वेकविंशतिः, सर्वाग्रं ४६२ भेदाः
स्युः। 'छ भंते ! नेरइया' इहैकत्वे सप्त द्विकसंयोगे तु पण्णां द्वित्वे ५ भेदास्तद्यथा—१५। २४। ३३। ४२। ५१। तैश्च सप्तपद-
द्विकसंयोगैकविंशतेः १०५ भेदास्स्युः, त्रिकसंयोगे तु पण्णां त्रित्वे १० भेदाः, तद्यथा—११४। १२३। २१३। १३२। २२२।
३१२। १४१। २३१। ३२१। ४११। एतैश्च पञ्चत्रिंशतः सप्तपदत्रिकसंयोगानां गुणनेन ३५० भेदाः, चतुष्कसंयोगे तु पण्णां
चतुराशिनया स्थापने १० भेदास्तद्यथा—१११३। ११२२। १२१२। २११२। ११३१। १२२१। १३११। २१२१। २२११।
३१११। पञ्चत्रिंशत् सप्तपदचतुष्कसंयोगानां दशभिर्गुणने ३५० भेदाः, पञ्चकयोगानां दशभिर्गुणने तु पण्णां पञ्चधाकरणे
५ भेदाः, तद्यथा—११११२। १११२१। ११२११। १२१११। २११११। सप्तानां पदानां पञ्चकयोगे २१ भेदाः, तेषां पञ्च-
भिर्गुणने पञ्चोत्तरशतमिति, पद्योगे तु सप्तैत्र, एते सर्वाग्रं ९०० भेदाश्चतुर्विंशत्यधिकाः। 'सत्त भंते' इत्यादि, इहैकत्वे सप्त,
द्विकयोगे सप्तानां द्वित्वे ६ भेदाः, तद्यथा—१६। २५। ३४। ४३। ५२। ६१। पद्भिश्च सप्तपदद्विकसंयोगैकविंशतिगुणने

१२६ भेदाः, त्रिकयोगे तु सप्तानां त्रित्वे १५ भेदाः, तद्यथा--१५ । १२४ । २२३ । १४२ । २३२ । ३२२ ।
 ४१२ । १५१ । २४१ । ३३१ । ३१३ । ४२१ । ५११ । एतैश्च पञ्चत्रिंशतः सप्तपदत्रिकयोगानां गुणनात् ५२५ भेदाः, चतु-
 ष्कसंयोगे सप्तानां चतुराशिस्थापने १११४ एवं २० भेदाः ते चाक्षसञ्चाराणादक्षेण स्वयं ज्ञेयाः, विंशत्या च पञ्चत्रिंशतः सप्तपदचतु-
 ष्कसंयोगानां गुणनात् ७०० भेदाः, पञ्चकसंयोगे सप्तानां पञ्चतया स्थापने ११११३ एवं १५ भेदाः, एतैश्च सप्तपदपञ्चकसंयो-
 गैकत्रिंशतेगुणनात् ३१५ भेदाः, षट्संयोगे सप्तानां षोढाकरणे ११११२ एवं ६ भेदाः, सप्तानां षट्संयोगे ७ भेदाः, तेषां षड्-
 भिर्गुणने ४२ भेदाः, सप्तकसंयोगे त्वेक एव, एवं सर्वे १७१६ भेदाः । 'अष्ट भन्ते' इत्यादि, इहैकत्वे ७ भेदाः, द्विकयोगे त्वष्टानां
 द्वित्वे १७७१ एवं सप्त भेदाः, एतैश्च सप्तपदद्विकयोगैकविंशतेगुणने १४७ भेदाः, त्रिकयोगेऽष्टानां त्रित्वे ११६, एवं २१ भेदाः,
 तैश्च सप्तपदत्रिकयोगे पञ्चत्रिंशतो गुणने ७३५ भेदाः, चतुष्कयोगेऽष्टानां चतुर्द्वित्वे १११५ एवं ३५ भेदाः, तैश्च सप्तपदचतुष्क-
 संयोगानां ३५ गुणने १२२५ भेदाः, पञ्चकसंयोगेऽष्टानां पञ्चत्वे ११११४ एवं ३५ भेदाः, तैश्च सप्तपदपञ्चकसंयोगैकविंशतेगुणने
 ७३५ भेदाः, षट्संयोगेऽष्टानां षोढात्वे ११११३ एवं २१ भेदाः, तैश्च सप्तपदषट्संयोगानां सप्तकगुणने १४७ भेदाः, अष्टानां
 सप्तसंयोगे सप्तधात्वे ७ भेदाः, तैश्चैकस्य सप्तकसंयोगस्य गुणने ७ भेदाः, सर्वेषां मीलने ३००३ भेदा भवन्ति । 'नव भन्ते !'
 इहैकत्वे ७ भेदाः, द्विकयोगे नवानां द्वित्वे ८ भेदाः, तैश्चैकविंशतेः सप्तपदद्विकसंयोगगुणने १६८ भेदाः, त्रिकयोगे नवानां ११७
 एवं २८ भेदाः, तैश्च सप्तपदत्रिकयोगे पञ्चत्रिंशतो गुणने ९८० भेदाः, चतुष्कसंयोगे नवानां चतुर्द्वित्वे १११६ एवं ५६ भेदाः,
 तैश्च सप्तपदचतुष्कसंयोगपञ्चत्रिंशता गुणने १९६० भेदाः, पञ्चकयोगे नवानां पञ्चत्वे ११११५ एवं ७० भेदाः, तैश्च सप्तपदप-

त्रिकसंयोगैकविंशतिगुणने १४८८ भेदाः, पद्मसंयोगे नवानां षोडशत्वे १११११४ एवं ५६ भेदाः, तैश्च सप्तपदपद्मसंयोगसप्तकस्य गुणने ३९२ भेदाः, सप्तसंयोगे नवानां सप्तत्वे १११११३ एवं २८ भेदाः, तैरेकस्य सप्तकसंयोगस्य गुणने २८ भेदाः, एषां सर्वेषां मीलने ५०५ भेदाः स्युः, 'दस भंते ! इहैकत्वे सप्तैत्र, द्विकसंयोगे दशानां द्विधात्वे १९ एवं ९ भेदाः, तैरेकविंशतेः सप्त-पदद्विकसंयोगानां गुणने १८९ भेदाः, त्रिकयोगे दशानां त्रिधात्वे ११८ एवं २६ भेदाः, तैः सप्तपदत्रिकयोगपञ्चत्रिंशतो गुणने १२६० भेदाः, चतुष्कसंयोगे दशानां चतुर्धात्वे १११७ इत्यादयो ८४ भेदाः, तैः सप्तपदचतुष्कसंयोगपञ्चत्रिंशतो गुणने २९४० भेदाः, पञ्चकसंयोगे दशानां पञ्चधात्वे १११६ एवं १२६ भेदाः, तैस्सप्तपदपञ्चकसंयोगैकविंशतेर्गुणने २६४६ भेदाः, पद्मसंयोगे दशानां षोडशत्वे ११११५ एवं १२६ भेदाः, तैस्सप्तपदपद्मसंयोगसप्तगुणने ८८२ भेदाः, सप्तकसंयोगे दशानां सप्तधा १११११५ एवं ८४ भेदाः, तैरेकस्य सप्तकसंयोगस्य गुणनेऽपि ८४ भेदाः, सर्वमीलने ८००८ भेदाः, 'संखेज्जा भंते !' तत्र सङ्ख्याता एकादशादयः शीर्षग्रहेलिकान्ताः, इहैकत्वे सप्तैत्र, द्विकयोगे तु सङ्ख्यातानां द्विधात्वे एकः सङ्ख्याताश्चेत्यादयो दश सङ्ख्या-ताश्च सङ्ख्याताः सङ्ख्याताश्चेत्यन्ता ११ भेदाः, सप्तकयोगे ६७ भेदाः, सर्वाग्रं ३३३७ भेदाः स्युः । 'असंखेज्जा भंते !' सङ्ख्यातप्रवेशाननदैतदसङ्ख्यातप्रवेशनकं चान्यं, नवरमत्रासङ्ख्यातपदं द्वादशमभिधीयते, तत्रैकत्वे सप्तैत्र, द्विकयोगे २५२ त्रिकयोगे ८०५ चतुष्कयोगे ९४० पद्मयोगे ३१२ सप्तकसंयोगे ६७ सर्वाग्रं ३६५८ । 'उक्कोसा णं भंते !' उत्कर्षा-उत्कर्षपदिनो ये उत्कर्षान उत्पद्यन्ते 'ते सन्धेवि'ति ये उत्कर्षपदिनस्ते सर्वेऽपि रत्नप्रभायां स्युः, तद्गामिनां तत्स्थानानां च बहुत्वान्, इह च प्रक्रमे द्विकयोगे ६ त्रिकयोगे १५ चतुष्कयोगे २० पञ्चकयोगे १५ पद्मयोगे ६ सप्तकयोगे त्वेक इति । अथ नारकप्रवेशनाल्प-

बहुत्वमाह—‘एयस्स णं’ति तत्र सर्वस्तोकं सप्तमृथ्वीनारकप्रवेशनकं, तद्गामिनां शेषापेक्षया स्तोकत्वात्, ततः पष्ठ्यामसङ्ख्या-
तगुणाः, तद्गामिनामसङ्ख्यातगुणत्वात्, एवमुत्तरत्रापि । अथ तिर्यक्प्रवेशनकमाह—‘निरिक्ख’त्ति (सं. ३७३) इहैकस्तिर्यग्यो-
निकं एकेन्द्रियेषु स्यादित्युक्तं, तत्र यद्यप्येकेन्द्रियेष्वेकः कदाचिदप्युत्पद्यमानो न लभ्यते, अनन्तानामेव तत्रानुसमयमुत्पत्तेः, यतः—
‘अणुसमयमसंखिञ्जा एगिंदिय हुंति य चवंति’ इति वचनात् तथापि देवादिभ्य उद्भूत्य यस्तत्रोत्पद्यते तदपेक्षयैकोऽपि लभ्यते,
एतदेव प्रवेशनकमुच्यते यद्विजातीयेषु प्रविशति, सजातीयेषु सजातीयः प्रविष्ट एव इति किं तत्र प्रवेशनकं
उच्यते, तत्रैकस्य क्रमेणैकेन्द्रियादिपञ्चसु पदेषु उत्पादे ५ भेदाः, द्वयोरप्येकैकस्मिन्नुत्पादे पञ्चैव, द्विक्रयोगे १० भेदाः, एतेनैव
सूचयता ‘अहवा एगिंदिएसु’ इत्याद्युक्तं, अथ सङ्क्षेपार्थं ज्यादीनामसङ्ख्यातपर्यन्तानां तिर्यग्योनिकानां प्रवेशनकं दर्शयन्नाह—
‘एवं जह’त्ति नारकप्रवेशनकसमभिदं सर्वं, परं तत्र सप्तपृथ्वीष्वेकादयो नारका उत्पादिताः तिर्यञ्चश्च तथैव पञ्चस्थानेषूपत्पादनीयाः,
ततो विकल्पनानात्वं स्यात्, तच्च प्रागुक्तन्यायेन स्वयमध्येयमिति । इह चानन्तानामेकेन्द्रियाणामुत्पादेऽपि अनन्तपदं नास्ति, प्रवे-
शनकस्योक्तलक्षणस्यासङ्ख्यातानामेव भावादिति, ‘सन्वेऽवि ताव एगिंदिएसु होज्ज’त्ति एकेन्द्रियाणामतिवहूनां प्रतिसमय-
मुत्पादात्, ‘दुयांसंजोगो’त्ति इह प्रक्रमे द्विकसंयोगश्चतुर्द्वी, त्रिकसंयोगः षोढा, चतुष्कयोगश्चतुर्द्वी, पञ्चकयोगस्त्वेक एव ।
‘सञ्चत्थोवे पंचिंदिय’त्ति पञ्चेन्द्रियजन्तूनां स्तोकत्वात्, ततश्चतुरिन्द्रियादिप्रवेशनकानि परंस्परेण विशेषाधिकानि (सं. ३७४)
मनुष्यदेवप्रवेशनके सुगमे तथापि किञ्चिदुच्यते—सम्मूर्च्छिमगर्भजलक्षणस्थानद्वयमाश्रित्यैकादिसङ्ख्यातान्तेषु प्राग्बद्ध भेदाः कार्याः,
तत्र चातिदेशानामन्त्यं सङ्ख्यातपदमिति तद्भेदानाह—‘संखेज्जाह’ति इह द्विक्रयोगे प्राग्बद्धादश भेदाः, असङ्ख्यातपदे पूर्वं १२

भेदा उक्ताः इह पुनरेकादेशव, यतः सम्मूर्च्छिमेषु गर्भजेषु च यद्यसङ्ख्यातं तदा द्वादशोऽपि भेदस्स्यात्, न चैवमत्र, गर्भजन-
राणां स्वरूपतोऽव्यसङ्ख्यातत्वाभावात् तत्प्रवेशनकेऽसङ्ख्यातासम्भवाद्, असङ्ख्यातपदैकादशभेददर्शनायाह—‘असंखेज्जा’
इत्यादि, ‘सञ्चेवि ताव संसुच्छिभि’ति सम्मूर्च्छिमानामसङ्ख्यातत्वात् प्रविशतामप्यसङ्ख्यातानां सम्भवः, ततश्च मनुष्यप्र-
वेशनकं प्रत्युत्कृष्टपदिनस्ते सर्वे स्युः, अत एव सम्मूर्च्छिममनुष्यप्रवेशनकमितरापेक्षया असङ्ख्यातगुणं ज्ञेयं, देवप्रवेशने ‘सञ्चेऽवि
ताव जोइस्सिणसु होज्ज’ति ज्योतिष्कगामिनो बहव इति तेषूत्कृष्टपदिनो देवप्रवेशनकवन्तः ‘सञ्चथोचे वेमाणिए देवप्पवे-
सणण’ति तद्गामिनां तत्स्थानां चाल्पत्वादिति । अथ नारकादिप्रवेशनकाल्पबहुत्वमाह—(सू. ३८६) तत्र सर्वस्तोकं मनुष्यप्रवेशनकं,
मनुष्यक्षेत्र एव (भावात्) तस्य च स्तोकत्वात्, नैरयिकप्रवेशनकं त्वसङ्ख्यातगुणं, तद्गामिनामसङ्ख्यातगुणत्वात्, एवमुत्तरत्रापि ।
अथ नारकाणामुल्पादोद्वर्त्तने सान्तरनिरन्तरतामाह—‘सन्तरं भन्ते’इत्यादि (सू. ३७८)। अथ प्रकारान्तरेण नारकादीनामुल्पादोद्वर्त्तने
निरूपयन्नाह—‘सओ नेरइया उववज्ज’ति सन्तो—विद्यमाना द्रव्यार्थतया, नहि सर्वथैवासत्किञ्चिदुत्पद्यते, अमचासंदेव खर-
विणणवत्, सच्चं च तेषां जीवद्रव्यापेक्षया द्रव्यतो नारकास्मन्त उत्पद्यन्ते नारकायुक्कोदयाद्वा, भावनारका एव नारकत्वेनोत्प-
द्यन्ते, अथवा ‘सओ’ति विभक्तिपरिणामात् सन्सु प्रागुत्पन्नेष्वन्वे उत्पद्यन्ते नोऽसत्सु, लोकस्य शाश्वतत्वेन नारकादीनां सदा
ग्रद्भावात्, ‘से नृणं भो गंगेया’ अनेन च तत्सिद्धांतैरेव स्वमतं पोषितं, यतः पार्श्वेनर्हता शाश्वतो लोक उक्तः अत एव
लोकस्य शाश्वतत्वात् सन्त एव सत्त्वेव वा नारकादय उत्पद्यन्ते च्यवन्ते चेति साध्वेतदिति । अथ गाङ्गेयो भगवदतिशायितां ज्ञान-
सम्पदं विकल्पयन्नाह—‘सयं भन्ते’ति स्वयं—आत्मना, लिङ्गानपेक्षमित्यर्थः, ‘भन्ते’ति भगवन् ! ‘एवं जाणह’ति वक्ष्यमाणप्रकारं

वस्तु यूयं जानीत, 'अस्वयं'ति अस्वयं-परतो, लिङ्गत इत्यर्थः, तथा 'असोच्च'ति अश्रुत्वा आगमानपेक्षं 'सोच्च'ति श्रुत्वा पुरु-
पात्तरवचनं, आगमत इत्यर्थः, 'स्वयं एयं'ति स्वयमेव नारका उत्पद्यन्ते, नास्वयं, 'कम्मोदएणं' कम्मोदयमात्रेण नरकेषूप्यद्यन्ते,
केवलिनामपि तस्य भावाद्, अत आह- 'कम्मगुरुसंभारियत्ताए'ति कर्मगुरुसम्भारिकतया, अतिप्रकर्षवस्थयेत्यर्थः, 'चिवा-
जेणं'ति विपाको यथावद्भरसानुभूतिः, 'फलविवागेणं'ति फलस्येवालुकादेर्विपाको-विपच्यमानता रसप्रकर्षवस्था फलविपाक-
स्तेन 'कम्मचियईए'ति कर्मणां अशुभानां विगत्या-विगमेन स्थितिमाश्रित्य 'कम्मचिसोहीए'ति रसमाश्रित्य 'चिसुन्दिए'-
त्ति प्रदेशापेक्षया, एकाश्रित्ते शब्दाः, 'सुभासुभाणं'ति शुभानां-शुभवर्णगन्धादीनामशुभानां-तेषामेव एकेन्द्रियजात्यादीनां
वा 'तप्पभिइ'ति यस्मिन् समये अनन्तरोक्तं भगवता वस्तु प्रतिपादितं स एव समयः प्रभृतिः-आदिर्यस्य प्रत्यभिज्ञानस्य तत्तथा,
'से'त्ति स गाङ्गेयः । नवमशते ३२ उद्देशः ॥

'हियाए' हिताय 'सुहाए' (सू. ३७९) सुखाय, 'त्वमाए' क्षमत्वाय, सङ्गतत्वाय इत्यर्थः, 'आणुगामियत्ताए'त्ति आनुगा-
मिकत्वाय, शुभानुबन्धायेत्यर्थः, 'लहुकरणजुत्त'त्ति लघुकरणं-गतिवेगदक्षत्वं तेन युक्तौ-योगिकौ प्रशस्तरूपत्वात् यौ तौ तथा,
समाः सुराः 'वाल्लहाण'त्ति बालधाने-पुञ्जौ ययोः 'समलिहिय'त्ति समानि लिखितानि-उल्लिखितानि शृङ्गाणि ययोस्तौ ताभ्यां,
'जन्चूणय'त्ति जाम्बूनदमयौ-खर्णकृतौ यौ कलापी-कण्ठाभरणविशेषौ ताभ्यां युक्तौ प्रतिविशिष्टकौ शुभौ जवादिभिर्यौ ताभ्यां,
'रययामय'त्ति रूप्यघण्टे ययोस्तौ सूत्रदवरकमय्यौ वरकांचने सुवर्णजटिते ये नस्ते-नासिकारज्जू तयोः प्रग्रहेण-रश्मिना अव-
शुहीतकौ-बद्धौ ताभ्यां नीलोत्पलकृतापीडाभ्यां 'पवरगेण'त्ति पवरगोयुवभ्यां, 'सुजाय'त्ति सुजातं दारुमयं यत् युगं-यूपं

नन् गुजानयुगं 'जुत्तरञ्जुय'ति योक्तरञ्जुकयुगं तेन सुनिर्मितं 'जुत्तामेव'ति युक्तमेव यानप्रवधुपस्थापयतेति, 'खुजेहिं'
 कृञ्जिकाभिः, 'चिलाइयाहिं' चिलातदेशोत्पन्नाभिः, 'नानादेशीभ्यः, 'विदेसि'ति नानादेशीभ्यः, 'विदेसि'ति तदेशापेक्षया देशान्तरे परि-
 पिण्डिता यास्ताभिः, 'इंगिय'ति नयनादिचेष्टा चिन्तितं-परेण प्रार्थितं च विजानन्ति यास्ताभिर्युक्त इति गम्यते, 'चेडियाचक्र-
 वाल'ति चेटीचक्रवालेन वर्षधराणां-कृत्रिमनपुंसकानां अन्तःपुरमहलकानां 'कंचुइज्ज'ति स्थविरकंचुकिकानां-अन्तःपुरकार्य-
 कारिप्रतीहाराणां महचरकानां-अन्तःपुरकार्यचिन्तकानां वृन्देन परिक्षिप्ता या सा तथा ॥ 'आगयपग्हया' (सू. ३८०) आगत-
 प्रत्या, पुत्रस्नेहादागनस्तनमुखस्तन्येत्यर्थः, 'पप्पुयलोग्यण'ति प्रपुत्रलोचना, पुत्रदर्शनानन्दजलेनेति गम्यते, 'संवरिय'ति
 संवृतौ ह्यपीत् स्थूरीभवन्तौ बलयः कटकैर्वाह-भुजौ यस्यास्मा, कंचुकपरिक्षिप्ता-रोमाञ्चव्याप्ता, 'देहेमाणी'ति प्रेक्षमाणा ॥ 'गोय-
 माइ'ति (सू. ३८१) गौतम इति नामोच्चारणं 'अयी'ति आसंब्रणार्थो निपातः, 'अत्तए'ति आत्मजः-पुत्रः, 'महइ'ति महती
 चाप्तावतिमहती चेति महातिमहती तस्यै, प्राकृतत्वादालप्रत्ययः, 'अज्जचंदणा अज्ज'ति इह देवानन्दायाः भगवता प्रत्राजनक-
 रणे यदायैचन्दनया पुनस्तत्करणं तत्रैवानवगतावगमकरणादिना विशेषाभिधानमित्यवगन्तव्यमिति, 'तमाणाए'ति तदाज्ञया-
 आर्षचन्दनाज्ञया ॥ 'फुहमाणेहिं'ति (सू. ३८२) अतिरमसास्फालनात् स्फुटञ्जिरिव 'मुइंगमत्थएहिं'ति मृदङ्गानां प्रस्तकानि-
 उपरिभागाः पुटानि मृदङ्गमस्तकानि, 'उवनच्चिज्जमाणे'ति उपनृत्यमानस्तमाश्रित्य नर्तनात् 'उवगिज्ज'ति तबुगुणंगानात्
 'उवलालि'ति ईप्सितार्थदानादुपलाल्यमानः 'पाउस'ति प्रावृद् श्रावणादिः वर्षारोत्रोऽश्वयुजादिः शरन्मार्गशीर्षादिः हेमन्तो मा-
 यादिः वसन्तर्थादिः ग्रीष्मो ज्येष्ठादिः, 'छप्पि'ति पद् कंतून् 'माणे'ति मानयन् 'गाले'ति कालं गमयन्, गालयन्नित्यर्थः;

‘खंदमहे’ति स्कन्दमहः-कार्तिकेयोत्सवः, ‘मल्लईलेच्छई’ राजविशेषाः, ‘परिसा वणणउ’ति यथा कौणिकसौपपातिके परिवारवर्णक उक्तः तथाऽस्थापीत्यर्थः, ‘चंदणुक्खित्तगाय’ति चन्दनेनोपलिप्ताङ्गदेह इत्यर्थः, ‘महया भड’ति महता-बृहता प्रकारेणेति गम्यते, प्राकृतत्वान्महाभटानां वा ये ‘चडगर’ति चटकवन्तो-विस्तरवन्तः ‘पहकर’ति समूहास्तेषां यद्धृन्दं तेन परिक्षिप्तो यस्स तथा, ‘आयंते’ति शौचार्थं कृतजलस्पर्शः ‘चोक्खे’ति आचमनादपनीताशुचिद्रव्यः, ‘सदहामि’ति श्रद्धे सामान्यतः ‘पत्तियामि’ति युक्तिभिः प्रत्येभि ‘रोएमि’ति चिकीर्षामि, ‘अब्बुड्डेमि’ति अनुतिष्ठामि, ‘कयलक्खणे’ति कृतानि-सार्थकानि लक्षणानि-देहचिह्नानि येन स तथा, ‘सेयागय’ति खेदेनागतेन रोमकूपेभ्यः प्रगलंति-क्षरन्ति विलीनानि-क्लिनानि गात्राणि यस्याः सा, ‘तक्खणओलग्ग’ति तत्क्षणेमेव प्रत्रजामीतिवचःश्रवणक्षण एव अवरुणं-ग्लानं चपुर्नस्याः सा, ‘पसिडि-ल’ति प्रशिथिलानि भ्रूषणानि कृशत्वात् यस्यास्सा, ‘पडंत’ति पतन्ति कृशबाहुत्वात्, ‘खुन्निय’ति भूमिपतनान्नमितानि संचूर्णितानि भंगानि च वलयानि यस्यास्सा, प्रभृद्युत्तरीयं यस्याः सा, ‘सुच्छावस’ति मूर्च्छाविशान्नचेतसि गुर्वी-अलघुवपुषी या सा ‘परसु’ति परशुच्छिन्नेव ‘निवत्त’ति निवृत्तोत्सवेन्द्रयष्टिः ‘ससंभमोयत्तियाए’ति सत्तम्भ्रमं व्याकुलतया अपवर्त्तयति-क्षिपति या सा तथा ससम्भ्रमापवर्त्तिकाया, दास्येति गम्यते, ‘निच्चवि’ति निर्वापिता, ‘उक्खेव’ति उत्क्षेपको-वंशपत्रमयो तालवृन्तं-तालवृक्षपत्रमयं वीजनकं-वंशादिमयं तज्जनितत्वातेन ‘सफुसि’ति सोदकविन्दुना ‘थिज्जे’ति स्यैर्यगुणात् स्यैर्यः विश्वास-स्थानं ‘अणुमए’ति कार्यव्याघातकरणानन्तरमपि मतोऽनुमतः, ‘भंड’ति भाण्डं-आभरणकरण्डकस्तत्स्थानं-तत्समः, आदेय-त्वात्, ‘रयणे’ति रत्नं नरोत्कृष्टत्वात्, रत्नभूताः-चिन्तामणिसमः, ‘जीविउ’ति जीवितमुत्कृते-नस्रत इति जीवितोत्सवः, ‘णंदि-

जणम्'ति मनस्समृद्धिकारकः, 'उंबर'ति उदुम्बरपुष्पवहुलम्: 'सवणयाए' श्रवणतायै, श्रोत्रुमित्यर्थः, 'किमंग'ति किं पुनः, अङ्गेल्यामन्त्रणे, 'अञ्जहि' आस्र 'चडिय'ति पुत्रपौत्रादिद्विद्विपुनीतः कुलवंशः-सन्तानः स एव तन्तुः दीर्घत्वसाधर्म्यात् कुल-
वंशतुल्य एव कार्य-कृत्यं कुलवंशतन्तुकार्यं 'निरवयक्खे' निरपेक्षः, 'तहावि णं तं'ति तथैव तत्रान्यथा 'सारीर'ति शारी-
राणि मानसिकानि प्रकामदुःखानि तद्वेदनं व्यसनानि-धृतादीनि तच्छतानि उपद्रवा राजादिकृताः अद्युवो-न ध्रुवः ह्ययोदयकाल-
वत्, 'अणिइप्' इतिशब्दो नियतार्थोपदर्शकः, न विद्यते इति यत्रासावनितिः, न नियतस्वरूप इत्यर्थः, ईश्वरादेरपि दारिद्र्य-
भावात्, 'सडण'ति शटनं कुष्ठादिनाऽङ्गुल्यादेः पतनं खड्गादिना अङ्गुष्ठेदनं विध्वंसनं क्षयः, एत एव धर्मा यस्य स तथा,
'अवस्सबिप्पजहि'ति अवश्यविप्रहातव्यः-त्याज्यः, 'से णं'ति अथ कोऽसौ जानाति, 'के पुड्वि'ति कः प्राक् पितृपुत्रयोरन्यो-
ऽन्यतो गमनायोत्सहते 'पञ्छा' कः पश्चाद्गमनाय तत्रैवोत्सहते, कः पूर्व कः पश्चान्निप्रयते इत्यर्थः, 'वंजण'ति व्यंजनं-सपीतिल-
कादि वलं-शरीरः प्राणः वीर्यं-मानसोऽवष्टम्भः सत्त्वं-चित्तविशेषः तैर्युक्तं 'सम्मूसियं' समुच्छ्रितं 'अभिजाय'ति अभिजातं
कुलीनं, महती क्षमा यत्र तत्तथा, 'निरुवहयं'ति निरुपहतानि वातादिप्रकोपेन 'उदत्त'ति उदात्तानि वर्णगुणैः लथानि-रम्याणि
पञ्चन्द्रियाणि यत्र तत्तथा 'संनिकेय'ति सन्निकेतं-स्थानं 'अडिय'ति अस्थिकरूपकाष्ठानि तेभ्य उत्थितं, 'सिर'ति शिरोनाड्यः
'ण्दारु'ति लायवस्तासां जालं-वृन्दं तेन पिनद्धं सम्पिनद्धं-अत्यर्थं वेष्टितं यत्तत्तथा, 'अणिड्वियं'ति अनिष्ठापिता-असमापिता
गर्भकालं-सदा संस्थाप्यता-तत्कृत्यकरणं यस्य तत्तथा, 'जराकुणिम'ति जराकुणपथ-जीर्णशुभो जर्जरगृहं च-जीर्णगृहं समाहा-
रद्धन्दाजराकुणपजर्जरगृहं तदिव, किमित्याह-'सडणे'त्यादि, कलाकुशलाः सर्वकलालालिताः सुखोचिताः 'विणओवयार'ति

विनयोपचारस्तत्र पण्डिता-विचक्षणता अतिविशारदा मञ्जुलं-मृदु मितं-परिमितं गधुरभणितं विहसितं चिभ्रेक्षितं गतिविलासः 'विष्टि-
ग'ति विशिष्टा स्थितिरतेषु विशारदाः, 'पगञ्ज-भक्ष्य'ति प्रगल्भं-समर्थं गङ्गयो-यौवनं तथा भावः सत्ता विद्यते गार्ता ताः, पाठा-
न्तरे तु-'पगञ्जमुञ्ज-भनप-भाक्षिणीओ'ति प्रगर्भाः--प्रशस्यगर्भस्तिपां ग उद्भवः--उत्पत्तिस्तत्र यः प्रभावः--सामर्थ्यं स यासांमस्ति
ताः, 'मणाणु'ति भनोऽनुल्लाभ हृदयेनेप्सिताश्चैवविधा अप्ये तवं श्रौर्वल्लभाः कन्याः 'विगंग'ति विगंगं--व्यङ्ग्यञ्जिभ्यसंतिधीणं
कुर्वलं यस्य सः 'अमणुण्ण'ति अमनोऽद्भूद्रूपपूतिकपुरीणेण पूर्णाः 'मगंगंधु'ति मृतस्य गन्धो यस्य स मृतगन्धिः स चासां-तु-
ञ्ज्वासीऽशुभनिःश्वासश्च ताभ्यामुज्जनकराः, उोगकारिण इत्यर्थः, 'लहस'ति लघुकाः--लघुसभावाः 'कलमलाहिवांस'ति
कलमलश-नपुरशुभद्रन्व्यसाधिवारेण-अवस्थानेन दुःखा-दुःखस्वरूपाः, 'परिकिलेस'ति परिक्लेशेन--मानसायासेन कञ्छेण--
चपुरायासेन 'सञ्ज्ञा' राध्याः, 'चुडलिञ्च'ति प्रदीप्तपूलिकेन 'अधुच'ति असुख्यमानाः, प्राकृतत्वाद्त्र प्रथमाबहुवचनलोपो
दृश्यः, 'इमे य ते जाया ! अज्जय'ति इदं च तव पुत्र ! आर्यकः--पितृपितामहः पितृप्रार्थकः--पितुः प्रपिता-
महः तेभ्यः सकाशादागतं, अथवा आर्यकप्रार्थकपितृणां यः पर्ययः--कमस्तेनागतं, 'संतसार'ति सवृ-विद्यमानं सारं--प्रधानं स्वाप-
तेयं--द्रव्यं 'अलाहि' अलं-पर्याप्तं सात् 'आसत्तमाओ कुलवंसाड'ति आसत्तमात् कुलवंशात्--कुलवंशे वंशे भवः कुलवंश्य-
स्तस्मात्, सप्तमं पुरुषं यावदित्यर्थः, 'दाइय'ति दायादाः पुत्रादयः, गंतव् द्रव्यपारवश्यप्रतिपादनार्थं पर्यायान्तरेणाह--'असिग-
सामण्णे'त्यादि, 'आघवे'ति आख्यापनाभिः सामान्यवचनोभिः 'पणवण'सि प्रज्ञापनाभिविशेषवचनोभिः 'संणवण'सि संज्ञा-
पनाभिसाम्बोधनाभिः, 'विणवण'सि निज्ञप्तिक्लाभिः, 'आत्र वित्तप'ति आख्यातुं, एवमन्यान्यपि वाच्यानि पदानि, 'सत्ते'सि

गद्ग्यो हितत्वात् अनुत्तरं-प्रधानं केवलं-अपूर्वं 'जह्वाऽऽवस्सए'ति यथाऽऽवश्यके साधुप्रतिक्रमणसूत्रे 'पडिपुणं नेयाउयं संसुद्धं मह्दगणं'ति शल्यकर्त्तनमित्यादि, 'पडिसोय'ति प्रतिश्रोतोगमनतया 'गुरुयं लंवेयद्वं' गुरुकं शिलादिकं लम्बयितव्यं-अवलम्बनीयं, रज्जादिना धारणीयं, तद्वन् प्रवचनं गुरुकलम्बनवद् दुष्करं, असिधारकं व्रतं चरितव्यं, 'सुत्तए' भोक्तुं 'पायए'पातुं 'नालं'नि न गमर्थः शीनाद्यथिमोडुं, क्वचित्प्राकृतत्वात् द्वितीयाथे प्रथमाऽपि स्यात्, 'वाल'ति व्यालान्-श्वापदसर्पलक्षणान् रोषाः-ऋग्रादयः आतःश्लादयः, 'कीवाणं'ति मन्दोद्यमानां कातराणां-चित्तावष्टम्भरहितानां कापुरुषाणां-त्र्यपुस्संयममन्दानां धीरस्य-सात्वतिकस्य निश्चितस्य-कर्त्तव्यमेवेदमितिकृतनिश्चयस्य व्यवसितस्य-उद्यमिनः 'एत्थं'ति अत्र व्रते करणतया-संयमानुष्ठा-नकरणेन ॥ 'आस्मियं' (घ. ३८४) आसित्तं नीरेण सम्मालितं प्रमाञ्जिनकया उपलिसं गोमयादिना, 'कुत्तियावणाओ'ति देवाधिष्ठितत्वेन स्वर्गमर्त्यपातालवस्तुरूपं कुत्रिकं-विश्वत्रिकं तत्सम्भवि वस्तुपि कुत्रिकं तस्यापणात्, हंसलक्षणेन-हंसचिह्नेन, सिन्दु-वारो-शुश्रुषिषः, निर्गुण्डी इत्यन्ये, 'तिहीसु'ति मदनवयोदश्यादितिथिषु पर्वणीषु-कार्तिक्यादिषु 'जग्णेसु' नागपूजादिषु 'जग्णेसु' इन्द्रोत्सवादिषु 'उत्तरावक्कमणं'ति उत्तरस्यां दिश्यपक्कमणं-अवतरणं यस्मात् तदुत्तरापक्कमणं, उत्तराभिमुखमासीदिति 'सेयापीयणं' रूप्यमर्थः सुवर्णमर्थश्च, 'पम्हल'ति पद्मवत्या सुकुमालया वा 'गंयकासाईए' गन्धवत्या कपायरक्तया शाट्टि-क्येत्यर्थः. 'नास'ति नागानिःश्वासवानवाद्यं चक्षुर्हरं नेत्रानन्दकारित्वात्, हयलालायाः सकाशात् पेलवं-मृदु अतिरेकेण-आधि-श्येन यरात् 'कणग'ति कनकवन्निमन्तयोः-अञ्जलयोः कर्म चानलक्षणं यस्य तत्तथा हारं अष्टादशमरिकं 'पिणद्धं'ति पिनद्धतः, पितगविति, 'रयणसंकड'ति खमद्कटं च तत् उत्कटं-उत्कटं च खसङ्कटोत्कटं 'गंठिम'ति ग्रथितं मालादि वेष्टिमं वेष्टननि-

‘ष्वन्ं लम्बूसकादि शूरिमं पुष्पगृहादि सङ्घातिमं तु मिथोनलसङ्घातनेन सङ्घात्य अलङ्कृतो वस्त्रादिना अत एव विभूषितः—शोभितः
‘केसालंकारेण’ति चतुरङ्गुलावशेषकेशशस्त्रावात् केशालङ्कारः अथवा केशानामलङ्कारः पुष्पादि ‘संगय’ति सङ्गतेषु हसितादिषु
कुशला सुन्दरस्तना ‘सकोरिंट’ति कोरण्टकपुष्पयुक्तानि माल्यदामानि—पुष्पमाला यत्र तत्तथा, ‘तवणिज्जुल्ल’ति तपनीयस्य
उज्ज्वलौ दण्डौ ययोस्ते तथा, अत्र कनकतपनीययोः को विशेषः ? उच्यते, कनकं पीतं तपनीयं रक्तमिति, ‘चिल्लियाओ’ति
दीप्यमाने अङ्गो—रत्नविशेषः ‘अमयमहि्य’ति अमृतस्य मथितस्य सतो यः फेनपुञ्जस्तत्सदृशे, ‘मत्तगय’ति गजमहासुखाकृति-
समानं, ‘एगाभरणवसण’ति एकः—एकसदृश आभरणवस्त्रलक्षणो गृहीतो नियोगः—परिकरो यैस्ते, ‘अड्ड’ति अष्टावष्टाविति
वीप्सायां द्वित्वं, अन्ये त्वाहुः—अष्टसङ्ख्यानि अष्टमङ्गलसंज्ञानि, ‘आलोयं’ प्रकाशं दृष्टिगोचरं वा, उग्रा आदिदेवेनारक्षिकत्वे
नियुक्ताः तदंश्याश्च, भोगास्तेनैव गुरुत्वेनैव व्यवहृताः, ‘महापुरिस’ति वायुरा—मृगबन्धनवागुरेव वायुरा सर्वतः परिवृतत्वात्,
महापुरुषवागुरापरिक्षिप्ता ये ते, नागा—हस्तिनः, ‘रहसंगेच्छि’ति रथसमुदायः, ‘अब्भुगय’ति अभ्युद्गतः—सम्मुखमुत्पाटितो
भृङ्गारो यस्य स तथा, ‘पवीइय’ति प्रवाजिता श्वेतथमरवालानां व्यञ्जनिका यं प्रति, ‘कामेहिं जाए’ति कामेषु—शब्दादिषु
जातः, ‘भोगेहिं’ति भोगा—गन्धरसस्पशस्तिस्संवृद्धो—द्विप्राप्तः, ‘काम’ति कामरतेन कामरजसा वा ‘नाइ’ति ज्ञातीया निजका
मातुलादयः स्वजनाः—पितृव्यादयः सम्बन्धिनः—श्वशुरादयः परिजनो—दासादिः नो आद्रियते—तत्रार्थे नादरवान् ॥ (सू. ३८४)
अरसैः हिंवादिभिरसंस्कृतैः विरसैः—विगतरसैः पुराणत्वात् अन्तैः—सर्वधान्यान्तवर्त्तिभिः प्रान्तैः—शुक्तावशेषैः कालातिक्रान्तैः—बुभु-
क्षाकालाप्राप्तैः प्रमाणातिक्रान्तैः—बुभुक्षापिपासामात्रानुचितैः रोगो—व्याधिः आतङ्कः—कृच्छ्रजीवितव्यकारी उज्ज्वलोऽतिगाढत्वात्

विप्लो चतुर्व्यापकत्वान् प्रगाढः-प्रकर्यवृत्तिः, चण्डो-रौद्रः 'दुःखे'ति दुःखहेतुः दुर्गो-विषमः 'दुरहियासे' दुरधिसह्यः दाहो व्युत्क्रान्तः-उत्पन्नो यस्य स दाहव्युत्क्रान्तः 'सिज्जासंथारं'ति शय्यायै-शयनाय संस्तारकः 'कडे' किज्जइ'ति कृतो वा ? क्रियते ? । 'छउमत्थावक्कमणेगं'ति (सू. ३८६) छद्मस्थानां सतामपक्रमणं-युरुकुलान्निर्गमनं छद्मस्थापक्रमणं तेन, 'आवरिज्जइ'ति ईशत् वियते 'निवारिज्जइ'ति नितरां वार्यते, प्रतिहन्यत इत्यर्थः; 'ण कया'ति न कदाचिन्नासीदनादित्वात्, न कदाचिद् न भवति, सदैव भावात्, न कदाचिन्न भविष्यति, अपर्यवसितत्वात्, किं तर्हि ? 'सुवि'न्ति ततश्चायं त्रिकालभावित्वेन ध्रुवो मेवादिवत्, अशा-ध्वनो लोकः प्रदंशापेक्षयाऽनित्यः, अवस्थितो द्रव्यापेक्षया, नि(त्यानि)त्यः तदुभयापेक्षया, एकार्था वैते शब्दाः ॥ 'आयाए'ति (सू० ३८७) अरमना 'असवभावु'ति असद्भावानां उद्भावना असद्भावोद्भावनास्ताभिः 'भिच्छत्ताभिनिवे'ति मिथ्या-त्वाद् येऽभिनिवेशा-आग्रहास्ते तथा तैः 'बुग्गाहे'ति बुद्दुग्गाहयन्, विरुद्धग्रहवन्तं कुवन्नित्यर्थः । 'के लु कम्ममादाणे'ति (सू. ३८८) केषु कर्मसु सन्सु 'अजस'ति सर्वदिग्गामि यशस्तद्विपक्षमयशः, अवर्णः-अप्रसिद्धिमात्रं अकिञ्ची-एकदिगामिनी कीर्तिस्तद्वि-पक्षा शक्तीर्तिः 'उवसंतजीवि'ति उपशान्तोऽन्तर्दृष्ट्या जीवतीत्यंशील उपशान्तजीवी, एवं प्रशान्तजीवी, नवरं प्रशान्तो बहिर्दृष्ट्या, 'विवित्तजीवि'ति विविक्तः ह्यादिसंसक्तवसत्यादिवर्जनतः । अथ श्रीश्रीरेण सर्वज्ञत्वाद्सुं तद्व्यतिकरं जानतापि किमित्यसौ प्रवा-जिनः ?, उच्यते, अवश्यंभाविभावानां महानुभावंरपि प्रायो लङ्घयितुमशक्यत्वाद् इत्थमेव वा गुणविशेषदर्शनात्, भगवतोऽर्हन्तो न निःप्रयोजनं क्रियासु प्रवर्तन्त इति ॥ नवमशते ३३ उद्देशः ॥

'नो पुरिसं'ति (सू. २१०) पुरुषव्यतिरिक्तं जीवांतरं हंति 'हणामाणे'ति घ्नन् 'अणेग'ति अनेकान् युक्तामत्कुणकृम्यादीन्

‘इसि’ ऋषिं ‘अर्गन्ता जीवा हृणइ’त्ति ऋषिं ध्वनन्तान् जीवान् हन्ति, यतस्तद्घाते अनन्तानां घातः स्यात्, मृतस्य तस्य अनायोर्यत्पक्षस्य ऋषेर्विरेरभावेनानंतजीवघातकत्वभावात्, अथवा ऋषिर्जीविन् बहून् प्राणिनः प्रतिबोधयति, ते च प्रतिबुद्धाः क्रमान्मोक्षमासादर्यति, मुक्ताश्चानन्तानामघातकास्तस्युः तद्वधे चैतत्सर्वं न स्यात्, अतस्तद्वन्धेऽनन्तजीववधः स्यात्, ‘निर्खलेवञ्जो’त्ति निगमनं, ‘नियञ्ज’त्ति नियमात् पुरुषवैरेण स्पष्टः, पुरुषस्य हतत्वात् पुरुषवधेनेति एको भङ्गः, तत्र यदि प्राण्यन्तरमपि हतं तदा पुरुषवैरेण नोपुरुषवैरेणेति द्वितीयः, यदि तु बहवः प्राणिनो हतास्तत्र तदा पुरुषवैरेण नोपुरुषवैरेणैश्चेति तृतीयः इति सर्वत्र त्रयं, ऋषिपक्षे तु ऋषिवैरेण नोऋषिवैरेणैश्चेत्येवमेक एव, ननु यो मृतो मोक्षं यास्यति, अविस्तो न भविष्यति, तस्य ऋषेर्वधे ऋषिवैरेमेव स्यात्, अतः प्रथमा[समय]विकल्पसम्भवः, अथ चरमशरीरस्य निरुपक्रमायुष्कत्वात् हननसम्भवः ततोऽचरमशरीरपेक्षया यथोक्तमङ्गसम्भवो, नैवं, यद्यपि चरमशरीरो निरुपक्रमायुष्कस्तथापि तद्वधाय प्रवृत्तस्य यमुनंराजस्येव वैरमस्येवेति प्रथममङ्गसम्भवं इति, सत्यं, किन्तु यस्य ऋषेः सोपक्रमायुष्कत्वात् पुरुषकृतो वधः स्यात् तमाश्रित्येदं सूत्रं, तस्यैव हननस्य मुख्यवृत्त्या पुरुषकृतत्वात् ॥ अथ हननं उच्छ्वासादिवियोगोऽत उच्छ्वासादिवक्तव्यतामाह—‘पुढविकाइया णं भत्ते’त्ति (सू. ३९१) इह पूज्यव्याख्या यथा-वनस्पतिरन्यसोपर्यन्यः स्थितस्तत्तेजोग्रहणं कुर्यात्, एवं पृथ्वीकायिकादयोऽप्यन्योऽन्यसम्बद्धत्वात् तद्रूपं माणातिपातादिकं कुर्युः, तत्रैकः पृथ्वीकायिकोऽन्यं स्वसम्बद्धपृथ्वीकायिकं आनिति-तद्रूपमुच्छ्वासं कुर्यात्, यथोदरस्थितकर्पूरः पुरुषः कर्पूररूपमुच्छ्वासं कुर्याद्, एवमपृकायिकादिकानित्येवं पृथ्वीकायिकसूत्राणि पञ्च, एवमपृकायादयः प्रत्येकं पञ्च २ सूत्राणि लभन्त इति पञ्चविंशतिः सूत्राणि स्युरिति, क्रियासूत्राण्यपि पञ्चविंशतिः, तत्र ‘सिय तिकिरि’त्ति यदा पृथिवीकायिकादिः पृथ्वीकायिकादिरूपमुच्छ्वासं

कुर्वन्वपि न तस्य पीडामुत्पादयति, स्वाभावत्वात् तदाऽसौ कायिक्यादिः त्रिक्रियः स्यात्, यदा तस्य पीडाशुत्पादयति तदा परिताप-
निकाक्रियाभावान्नतुष्क्रियः; प्राणालिपातसद्भावे तु पञ्चक्रियः; 'वाउकाङ्गणं'ति (सू. ३९२) इह वायुना वृक्षमूलस्य प्रचलनं
प्रपतनं वा तदा सम्भवति यदा नदीभिच्यादिषु पृथ्व्या अनावृतं तस्यादिति । अथ कथं प्रपातने त्रिक्रियत्वं ?; परितापादेऽस-
म्भवात्, उच्यते-अत्रेतेनमूलापेशयेति ॥ नवमशते ३४ उदेशः ॥ इति नवमशतकविवरणं सम्पूर्णम् ॥

अथ दशमशतसारभ्यंते- "दिस ? संवुडमणगारे ? आइही ? सामहत्थि ? देवि ? ५ सभा ६ । उत्तरअंतरदीवा दसमंसि
सयम्मि चोचीमा ॥१॥ (*६२) व्याख्या-दिशमाश्रित्य १ उदेशकः; 'संवुड'चि संवृतसाधुविषयोदेशकः २, 'आइहि'त्ति आत्म-
न्दायां देवो देवावासान्तराणि व्यतिक्रामेदिति वाच्यः ३, 'सामहत्थि'त्ति श्यामहस्त्याख्यश्रीवीरशिष्यप्रश्नवाच्यः ४, 'देवि'त्ति
चमराग्रमहिषीवाच्यः ५, 'सम'त्ति सुधर्मसभावाच्यः ६, 'उत्तर'त्ति उत्तरस्यां दिशि येऽन्तरद्वीपास्तदर्थवाच्यः २८ उदेशः;
एवमादितो दशमशते ३४ उदेशकाः स्युरिति । 'किमियं'ति (सू. ३९३) किमेतद्वस्तु भगवन् ! 'पाईण'त्ति यत्प्राचीना प्राची
पूर्वोच्यते, उत्तरं तु जीवाश्रयाजीवाश्च, जीवाजीवरूपा प्राची, तत्र जीवा एकेन्द्रियादयः अजीवा धर्मास्तिकायादयः; एतदुक्तं स्यात्-
प्राच्यां जीवा अजीवाश्च सन्ति, 'इंदरगीइ'त्ति इन्द्रो देवता अस्याः सा ऐंद्री, अग्निदेवता यस्याः सा आग्नेयी, एवं यमदेवता याम्या,
निर्मोतिदेवता नैर्मोती, वरुणदेवता वारुणी, वायुदेवता वायव्या, सोमदेवता सौम्या, ईशानदेवता ऐशानी, विमलतया विमला-
उर्ध्वदिग् तमा-रात्रिस्तदाकारत्वात् तमा, अन्धकारेत्यर्थः; अत्र ऐन्द्री पूर्वी, शेषाः क्रमात्, तमा पुनरधोदिगिति, इह च दिशः
अक्रन्दोद्भिःशिलाः; विदिगस्तु मुक्तावल्याकाराः; ऊर्ध्वोधिदिशौ च रुचकाकारे, आह च- 'सगडुद्धिसंठियाओ महादिसाओ

हवन्ति चत्वारि । सुचावली य चउरो दो चैव हवन्ति रुयगनिशा ॥१॥” ‘जीवाधि’त्ति ऐन्द्री दिक् जीवाः, तस्यां जीवानामस्ति-
त्वात्, एवं जीवदेशा जीवप्रदेशाश्चेति, तथा अजीवानां पुरुगलानामस्तित्वात् ‘अजीवा’इति, धर्मास्तिकायादिदेशानां पुनरस्तित्वाद्-
जीवदेशाः, एवमजीवप्रदेशा अपीति, तत्र ये जीवास्ते एकेन्द्रियादयोऽनिन्द्रियास्तिसद्वाश्च, ये तु जीवदेशास्ते एकेन्द्रियादीनां पण्णां,
एवं जीवप्रदेशा अपि, ‘जे अरून्धिअजीवा ते सत्तचिहृ’त्ति, कथं ?, नो धम्मस्थिकाए, अयमर्थो--धर्मास्तिकायः समस्त एवो-
च्यते, रा च प्राची दिग् न स्यात्, तदेकदेशभूतत्वात् तथाः, किन्तु धर्मास्तिकायस्य देशः, सा तदेकदेशभागरूपेति, तस्यैव प्रदेशाः
सा स्यात्, असङ्ख्येयप्रदेशात्गाकत्वात् तथाः, एवमधर्मास्तिकायस्य देशः प्रदेशाश्च, एवमाकाशास्तिकायस्यापि देशः प्रदेशाश्च
‘अन्द्रासमयश्चे’ति एवं सप्तशकारारूप्यजीवरूपा ऐंद्री दिगिति, ‘अग्गेई णं’ति प्रश्नः, उत्तरे तु जीवा निषेध्याः, विदिशामेक-
प्रदेशिकत्वाद् एकप्रदेशे च जीवानामवगाहाभावात्, असङ्ख्यात्प्रदेशावगाहत्वात् तेषां, तत्र ये जीवदेशास्ते ‘नियमा एगिंवि-
यदेश’त्ति एकेन्द्रियाणां सर्वलोकक्याप्तत्वात् आवेय्यां नियमादेकेन्द्रियदेशास्सन्तीति, ‘अहृच’त्ति एकेन्द्रियाणां सर्वलोकक्याप्त-
त्वादेव द्वीन्द्रियाणां चाल्पत्वेन क्वचिदेकस्यापि तस्य सम्भवादुच्यते एकेन्द्रियाणां देशा द्वीन्द्रियस्य च देशश्चेति द्विकयोगे प्रथमः,
अथ चैकेन्द्रियपदं तथैव द्वीन्द्रियपदेऽप्येकवचनं देशपदे बहुवचनमिति द्वितीयः, अयं च यदा द्वीन्द्रियो द्वयादिप्रदेशेस्तां स्पृशति
तदा स्यादिति, अथवा एकेन्द्रियपदं तथैव द्वीन्द्रियादिपदं देशपदं च बहुवचनान्तमिति तृतीयः, स्थापना, एगिंदि दे ३ वे० ?
दे० १ एगिंदिदेश ३ वे० १ दे ३ एगिंदि दे० ३ वे० ३ दे ३, एवं त्रिचतुष्पञ्चेन्द्रियानिन्द्रियैस्सह प्रत्येकं भक्षत्रयं दृश्यं, एवं
प्रदेशपक्षोऽपि वाच्यः, नवरमिह द्वीन्द्रियादिषु प्रदेशपदं बहुवचनान्तमेव, यतो लोक्यापकावस्थानिन्द्रियवर्जजीवानां यत्रैकः प्रदेशः

शक्त्यासङ्ख्यातास्तौ स्युः, लोकव्यापकावसानिन्द्रियस्य पुनर्यद्यप्येकत्र क्षेत्रप्रदेशे एक एव प्रदेशस्तथापि तत्प्रदेशपदे बहुवचना-
न्तमेव, आप्तव्यां तत्प्रदेशानामसङ्ख्यातानामवगाहत्वात्, अतः सर्वेषु द्विकसंयोगेष्वाघरहितं भङ्गद्वयमेव, एतदेवाह—‘आइल्ल-
चिरहिओ’त्ति द्विकमङ्ग इति, ‘विमलाए जहा जीवा अग्गेईए’त्ति विमलायामपि जीवानामनवगाहात्, ‘अजीवा जहा
इंदाए’ सङ्घक्तव्यत्वान्, ‘एवं तमावि’त्ति विमलावत्तमा वाच्येत्यर्थः, विमलायामपि अनिन्द्रियसङ्घावात् तद्देशद्वयो युक्ताः
नमायां तु तस्यामम्भवात् कथं ते इति ?, उच्यते, दण्डावत्स्यं तमाश्रित्य तस्य देशो देशाश्च विवक्षया तत्रापि युक्ता एव, अथ
नमायां विशेषमाह—‘नवरं’त्ति ‘अद्वासमओ’त्ति समयव्यवहारो हि सञ्चरिण्युसूर्यादिप्रकाशकृतः, स च तमायां नास्तीति तत्रा-
द्वायमयो न भण्यते, अथ विमलायामपि नास्त्यसाविति कथं तत्र समयव्यवहार इति, उच्यते, मंदरावयवभूतस्फटिककाण्डसूर्या-
दिप्रभापद्धान्तिद्वारेण तत्र सञ्चरिण्युसूर्यादिप्रकाशभावादिति, ‘ओगाहणसंठाणं’ति (सू. ३९४) प्रज्ञापनायामेकविंशतितमं पदं,
तत्रैवम्—‘पंचविहे पण्णत्ते, तंजहा—एग्गिंदियओरालियसरीरे जाव पंचेदियओरा० सरीरे, वाचनान्तरे त्वस्य सङ्ग्रहाथामाह—‘कइ-
संठाणयमाणं पोगलचयणं सरीरसंजोगो । दव्वपएसप्पवहुं सरीरओगाहणाए य ॥१॥’ ‘कइ’त्ति कति वपूंपि ?, औदारिका-
दीनि ‘; ‘संठाण’त्ति त्रयुपां संस्थानं वाच्यं, यथा नानासंस्थानमौदारिकं, ‘पमाणं’त्ति एषामेव प्रमाणं वाच्यं, यथा औदारिकं
अन्यनोऽनुलासङ्ख्येयभागमात्रं, उरुकुटतस्तु सातिरेकयोजनसहस्रमानं, एषामेव पुद्गलचयापचयौ वाच्यौ, यथौदारिकस्य निर्व्या-
घातेन ६ द्विभु, व्याघातं प्रतीत्य स्यात् त्रिदिशीति, एषां संयोगो वाच्यो, यथा यस्यौदारिकं शरीरं तस्य त्रैक्रियं स्यादस्तीति, एषा-
मेव द्रव्यार्थतया प्रदेशार्थतया चाल्पवहुत्वं वाच्यं यथा ‘थोवा आहारगसरीरा दव्वहुयाए’ एषामेवावगाहनाया अल्पवहुत्वं वाच्यं,

यथा 'सर्व्वथोवा ओरालियसरीरस्स जहणिया ओगाहणा' इत्यादि, ॥ दशमशतते प्रथमः ॥

'संबुडस्स' (सू. ३९५) संदृतस्य सामान्येन प्राणातिपातादिविरतियुक्तस्य 'धीइ'त्ति वीचिशब्दः सम्प्रयोगे, स च सम्प्रयोगो द्वयोः स्यात्, ततश्चेह कपायाणां जीवस्य च सम्बन्धो वीचिशब्दवाच्यः, ततश्च वीचिमतः—कपायवतो, मत्तुप्रत्ययस्य प्राकृतत्वेन षष्ठीलोपदर्शनात् अथवा विरूपा कृतिः—क्रिया सरागत्वात् यस्मिन्नवस्थाने तद्विकृतियथा स्यादेवं 'ठिच' स्थित्वा, 'वंथे'त्ति मार्गे 'मग्ग'त्ति मार्गतः—पृष्ठतः 'अवयक्खमाणस्स'त्ति अवकांक्षतो अपेक्षमाणस्य वा 'नो इरियावहय'त्ति न केवलयोगप्रत्यया कर्मबन्धक्रिया स्यात्, सकापयत्वात् तस्येति, 'जस्स णं कोहमाण'त्ति एवं जहेत्यतिदेशादिदं सूत्रम्—'वोच्छिण्णा भवंति तस्स णं इरियावहिया किरिया कज्जति, जस्स णं कोहमाणमायालोभा अबोच्छिण्णा भवंति तस्स णं संपराइया किरिया कज्जह, अहो सुचं रियं रियमाणस्स इरियावहिया किरिया कज्जह, उस्सुत्तं रियं रियमाणस्स संपराइया किरिं' अस्य व्याख्या प्राग्वत् ॥ 'से णं उस्सुत्तमेव'त्ति स पुनरुत्सन्नमेव—आगमातिक्रमणत एव रीयइ—गच्छति 'अवीइ'त्ति अवीचिमतः—अक्रयायपतः अथवा अतिक्रिति वा यथा स्यात् । तथा 'सीओस्सिण'त्ति (सू. ३९६) द्विस्रभावा, एवं योनिपदं निरवशेषं प्रज्ञापनानवमपदे ज्ञेयं । 'वेयणापयं भाणियन्वं'त्ति (सू. ३९७) वेदनापदं च प्रज्ञापनापञ्चत्रिंशत्तमं ज्ञेयं ॥ 'मासियं'त्ति (सू. ३९८) मासः परिमाणं यस्यास्सा मासिकी तां भिक्षुप्रतिज्ञाविशेषं 'जहा दसाहिं'त्ति यथा दशाश्रुतस्कन्धे भिक्षुप्रतिमा उक्ता तथाऽत्र वाच्याः, 'वोसिद्धि'त्ति व्युत्पष्टः खानादिवर्जनात् कायो येन स तथा तस्य, 'चियत्तदेहे'त्ति त्यक्तो—वधवन्धाथावराणात्, अथवा प्रीतिविषयो, धर्मसाधनेषु प्रधानत्वाद्देहस्येति, ॥ 'अकिचठाणं'त्ति (सू. ३९९) अकृत्यस्थानं प्रतिषेविता स्यादिति गम्यं, 'से णं'त्ति स भिक्षुः—तस्स

द्राणस्म'त्ति तन्स्थानं 'अणपणिगयदेवत्तणं'ति अणपत्रिका-व्यन्तरनिकायास्तत्सम्बन्धि देवत्वमणपत्रिकत्वं तदपि नो लप्स्ये इति ॥ दद्यामगते द्वितीयः ॥

'आइङ्गिणं'ति (घ. ४००) आत्मर्द्ध्या-स्वकीयशक्त्या अथवा आत्मन एव ऋद्धिर्यस्यासावात्मर्द्धिकः, 'देवावासंतरा' इति देवावागविज्ञान 'वीइवइ'त्ति व्यतिव्रजत इति 'तेण परं'ति ततः परं 'परिङ्गिणं'त्ति परर्द्ध्या परर्द्धिको वा, 'पमत्तं'ति प्रमादिनं 'विमोङ्गिता पभु'त्ति विमोक्ष, महिकाग्रन्थकारकरणेन मोहमुत्पाद्य अपश्यन्तमेव व्यतिक्रमेदिति भावः, एवमसुरकुमारेणापि 'तिणिण आलावग'त्ति अल्पर्द्धिकमहर्द्धिकयोरेकः समर्द्धिकयोरन्यः महर्द्धिकाल्परर्द्धिकयोपर इति त्रयः २, 'ओहिण्णं'ति सामान्यदेवेन एवमालापकत्रयोपेतो देवदेवीदण्डको वैमानिकान्त एवापरः ३ एवं देवयोर्दण्डकोऽन्यः ४ इति ४ दण्डकाः स्युः, ॥ 'हिय-गस्स जगयस्स य'त्ति (घ. ४०१) हृदयस्य च यकृतश्च-दक्षिणकुक्षिगतोदरावयवस्य अन्तराले ॥ 'अह भंते'त्ति (घ. ४०२) ज्ञेयनि प्रश्नान्तरार्थः, भदंत इत्यामन्त्रणे गौतमः पृच्छेत् 'आसइस्सामो' आश्रयिष्यामो वयं आश्रयणीयं वस्तु 'सइ'त्ति शयिष्यामहे 'चिद्धिस्सामो' ऊचं स्यामः, 'निस्सियइ'त्ति निषीत्स्यामः, उपवेक्ष्याम इत्यर्थः, 'तुयट्ठि'त्ति संस्तारके भविष्याम इत्यादि भावा किं प्रज्ञापनीति योगः, 'आमंनणि'त्ति आमन्त्रणी हे भदन्तेत्यादिका, 'आणवणि'त्ति आज्ञापनी-कार्ये परस्य प्रवर्त्तनी, यथा यदं कुरु 'जागणी'त्ति याचनी वस्तुविशेषस्य देहीत्येवं मार्गणरूपा 'पुच्छणी य'त्ति प्रच्छनी-अज्ञातस्य सन्दिग्धस्य चार्थस्य ज्ञापनार्थं प्रेरणरूपा, 'पण्णनणि'त्ति प्रज्ञापनी विनियस्योपदेशदानरूपा "पाणिवहाउ नियता हवति दीहाउया अरोगा य। एमाइ पण्णनणी पय्याचा वीयरगेहिं ॥१॥" 'पञ्चयन्वाणी'त्ति याचमानस्य अदित्ता मेऽतो मां मा याचस्वेति प्रत्याख्यानरूपा, 'इच्छा-

शुलोम'सि वक्तुर्ग्य इच्छा तदनुलोमा-तदनुकूला इच्छानुलोमा, यथा कार्ये प्रेरितस्य एवमस्तु गर्भेणं रुचिमेतेतात्तः, "अण्माभि-
 ग्गहिमा' गाहा, अनभिगृहीता-अर्थनिभिग्रहेण योज्यते चित्थादिघत्, 'भासा य अभिग्वहंसि'ति भाषा चाभिग्रहे बोद्धव्या,
 अर्थभिग्रहो योज्यते घटादिघत्, 'संसर्ग'ति या अनेकार्थप्रतिपत्तिकरी सा संशयकारिणी, यथा शैन्धवशब्दः पुरुषलक्षणवाजिष्ठ
 वर्त्तमानः, 'चोमरु'ति ज्यांकृता लोकभाषार्थरूपा 'अञ्चोयञ्जा म'ति अन्याकृता अन्याख्याता वा मन्वनाक्षरा वा अविभावि-
 तार्था वा, 'पण्णवणी णं'ति प्रज्ञाप्यतेऽर्थोऽन्येति प्रज्ञापनी, अर्थकथनीत्यर्थः, 'न एसा मोस'ति नैषा मृषा, पृच्छतोऽयमभि-
 प्रायः-आश्रयिष्याम इत्यादि भाषा भविष्यत्कालविषया, सा चान्तरायसम्भवेन व्यभिचारिण्यपि स्यात्, तथा एकार्थविषयापि
 बहुवचनान्ततयोक्तेरेवमयथार्था, तथा आगच्छन्तीप्रभृतिका विधिप्रतियेधाम्यां न सत्यभाषात् तस्तुनि नियतेत्यर्थः, किमियं वक्तव्या
 स्यादिति १, उचरं तु 'हंते'त्यादि, इदमत्र हृदयं-आश्रयिष्याम इत्याद्यनवधारणत्वाद्दर्मानगोनेतेतद्विकल्पगर्भत्वात् तथाऽऽस्त्यनि
 गुरो वैकार्थत्वेऽपि बहुवचनस्यानुमतत्वात् प्रज्ञापन्त्येव, तथाऽऽग्रक्षणाविक्लाऽपि वस्तुनो विधिप्रतियेधाविधायकत्वेऽपि याऽनववयपु-
 र्यार्थसाधका सा प्रज्ञापन्त्येवेति ॥ यथा मयाते तृतीयः ॥

'तायत्तीसग'सि (ख. ४०३) नयसिंखल्यगणाः सहायाः अन्योऽन्यं साहाय्यकारिणो गृहपतयः-कुलुम्बनायकाः 'उग्ग'सि
 उग्रा उदाचा भावतः 'उग्गचिहारि'सि उदाचाचाराः, सद्दुष्टानत्वात्, 'संघिग्ग'सि संविमा-गोशं प्रति चलिताः यगभीरुो
 वा 'संघिग्गचिहारि'सि संविमाविहाराः, संविमादुष्टानगस्ति गेणं ते तथा, 'पासत्थ'सि ज्ञानाविनिर्द्धिंरिनः 'पासत्थचिहारि'-
 सि आकालं पार्थस्वरासाचाराः 'ओसण्ण'सि अवरागाः प्रमादादुष्टानासम्प्राणात् 'ओसण्णचिहारि'सि आजन्म शिथि-

लानारा इत्यर्थः 'कृसील'ति ज्ञानाद्याचारविराधनात् 'कृसीलाचिहारि'त्ति आजन्म ज्ञानातिचारविराधनात् 'अहाच्छन्द'ति यथा कथंचित्, नागमपरतत्रतया, छन्दः-अभिप्रायो बोधः प्रवचनार्थेषु येषां ते यथाछन्दाः 'अहाच्छन्दविहारि'त्ति आजन्मापि यथा-
छन्दा एव, 'तत्पभिडं'ति यत्प्रभृति त्रयस्त्रिंशत्सङ्ख्योपेताः ते श्राद्धाः तत्रोत्पन्नाः तत्प्रभृति, न पूर्वमिति ॥ दशमशते चतुर्थः ॥
'सं तं तुडिण'त्ति (सू. ४०५) तुडिकं नाम वर्गः, वज्रमयेषु 'गोलचव'त्ति गोलाकारवृत्तसमुद्देशेषु 'जिणसकहाड'त्ति जिनि-
गृथीनि-जिनाथीनि अर्चनीयाश्चन्दनादिना वन्दनीयाः स्तुतिभिः 'नमंसणि'त्ति प्रणामतः पूजनीयाः पुण्यैः सत्कारणीया वस्त्रा-
दिभिः सन्माननीयाः प्रतिपत्तिविशेषैः कल्याणमित्यादियुद्ध्या पर्युपासनीयाः 'केवलं परियारिडि'त्ति परिचारः परिचाराणा स
नेह श्रीशब्दश्रवणरूपदर्शनादिः स एव ऋद्धिः-सम्पत् परिचारद्विस्तया परिवारद्वर्था वा 'नो चेणं मेहुण'त्ति नैव मैथुनप्रत्ययं
यथा स्वादवं भोगान् भुञ्जानो विहर्तुं प्रश्रुरिति प्रकृतमिति । 'परियारो'त्ति परिवारो यथा 'मोउद्देशए'त्ति तृतीयशतप्रथमो-
द्देशके 'सओ परियारो'त्ति श्रणस स्वकः परिवारो वाच्यः, 'णवरं चिमाणाइं अडासीइएचि महागहाणं भाणियञ्चं
जाव जहा तइयसए' यथा तृतीयशते तत्र सोमस्योक्तमेवं यमत्रणवैश्रमणानां तु क्रमात् 'वरसिडे सयंजले वग्गु'त्ति विमाणा,
'जहा चउत्तयसए'त्ति क्रमात्तानीशानलोकपालानामिमानि 'सुमिणे सच्चओभेदे वग्गु सुवग्गु' ॥ दशमशते पञ्चमः ॥

'रगणप्पभाए रायप्पसेगञ्जे'त्ति (सू. ४०६) 'जाव'त्ति यावत्करणादिदं दृश्यम्- 'पुढवीए बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभा-
गाओ उं' नदिमगश्चरियगहाणनस्सत्तताराहूवाणं वहुइं जोयणाइं वहुइं जोयणसयाइं एवं सहस्साइं सयसहस्साइं वहुओ जोयण-
कोडाकोडीओ उं' दं वइत्ता एत्थ णं सोहम्मे नामं कप्पे पण्णत्ते' इत्यादि, 'असोगवडिंसए सत्तिवणवडिंसए चंपगवडिंसए वूय-

वंडिसं' अथ विवक्षितार्थसूचिकां गाथामह—'एवं जहं सूरियाभे तहेव माणं तहेव जहं सूरियाभं ॥१॥'ति एवं यथा सूरियाभे विमाने राजप्रश्रीयग्रन्थोक्ते प्रमाणमुक्तं तथैवास्मिन् वाच्यं शक्येति 'जाव आयस्क्खे'ति अर्चनिकायाः परो ग्रन्थस्तावद्वाच्यः यावदात्मरक्षाः ॥ दशमशते षष्ठः ॥

'उत्तरिष्ठाणं'ति (सू. ४०७) मेरोरुत्तरदिग्वर्तिसिखरिपर्वतदंद्भागतान् लवणसमुद्रान्तर्वर्तिनोऽष्टाविंशतिमुद्देशकानाह—'जहा जीवाभिगमे' इत्ययमतिदेशः प्रागुक्तदाक्षिणात्यान्तरद्वीपवक्तव्यतामुसारेणावगन्तव्यः ॥ दशमशते चतुस्त्रिंशत्तमः ॥ सम्पूर्णं दशमशतविवरणम् ॥

अथैकादशं शतमारभ्यते, एतदुद्देशकगाथामाह—'उत्पल'ति (*६५) उत्पलार्थः प्रथम उद्देशकः, सालकं—उत्पलस्तदर्थो द्वितीयः, 'पलासे'ति पलासः—किंशुकस्तदर्थस्तृतीयः, 'कुंभी'ति वनस्पतिविशेषस्तदर्थश्चतुर्थः, 'नाली'ति नाडीवत् यस्य फलानि स नाडीको वनस्पतिविशेषस्तदर्थः पञ्चमः, 'पउम'ति पत्रार्थः षष्ठः, 'कन्निय'ति कर्णिकार्थः सप्तमः, 'नलिण'ति नलिनार्थोऽष्टमः, यद्यपि चोत्पलपत्रनलिनानां नामकोशे नामैक्यं तथापि विशेषो रूढेरवसेयः, 'सिव'ति शिवराजर्षिवक्तव्यतार्थो नवमः, 'लोग'ति लोकार्थो दशमः, 'कालालभिय'ति कालार्थ एकादशः आलभिकायां नगर्यां यत्प्ररूपितं तद्वाच्य उद्देशकोऽप्यालभिका इत्युच्यते इत्ययं द्वादशः 'दस दोय'ति द्वादशोद्देशका एकादशशते स्युरिति ॥ तत्र प्रथमोद्देशकद्वारसङ्ग्रहागाथा वाचनान्तरे दृष्टाः, ताश्चेमाः 'उक्वाओ १ परिमाणं २ अवहारु ३ चत्त ४ बंध ५ वेदे य ६ । उदए ७ उदीरणए ८ लेसा ९ दिडी य १० नाणे य ११ ॥१॥ जोगु १२ वओगे १३ वणणरसमाई १४ ऊसासगे य १५ आहारे १६ । विरई १७ किरिया

१८ चंघे ?१ मन्नि ३० कसाइ २१ लिथ २२ चंघे य २३ ॥२॥ सन्नि २४ दिग २५ अणुवंघे २६ संवेहा २७ हार २८
 डिई २९ मसुग्याण ३० । चयणं ३१ म्लईसु य उववाओ सन्वजीवाणं ३२ ॥३॥ (*६६-६७-६८) एतासामर्थ उहे-
 गकार्यायिगमगम्य इति । 'उज्जले णं भंते !' चि (सू० ४०८) एकं पत्रं यत्र तदेकपत्रं, किसलयावस्थायां द्रष्टव्यम्, 'एगजीवे' चि
 यदा एकपत्रावस्थं तदेकजीवं तन्, यदा तु द्वितीयादि पत्रं तेन संश्रितं स्यात् तदाऽनेकपत्रावस्था तस्येति, बहवो जीवास्तत्रोत्प-
 यन्ते, 'तेण परं' ति ततः प्रथमपत्रात् परतः 'जे अन्ने जीवा उवज्जंति' चि वेऽन्ये प्रथमपत्रव्यतिरिक्ता जीवा जीवाश्चयत्वात्
 पत्रादयोज्यवा उन्पद्यन्ते ते नैकजीवाः-न एकजीवाश्चाः, किन्त्वनैकजीवा इति, अथवा ततः-एकपत्रात् परतः शेषपत्रादिष्वि-
 ल्यर्थः वेऽन्ये जीवा उन्पद्यन्ते ते नैकजीवाः-नैककाः किन्त्वनैकजीवाः, अनेके इत्यर्थः, 'च ४ तीणं' चि प्रज्ञापनापष्टपदे, स ज्ञेवमुप-
 पत्तातः 'जइ निगिस्वजोणिण्हितो उवज्जंति किं एगिदिजाव पंचिदियतिरिस्वजोणिण्हितो उवज्जंति ? , गोयमा ! एगिदियतिरि-
 यजजोणिण्हितोऽपि उवज्जं' ति इत्यादि, एवममुच्यमेदा चान्याः, 'जइ देवेहंतो किं भवणवासी' त्यादि प्रश्नः, उत्तरं तु ईशानान्त-
 देवेभ्य उन्पद्यन्ते इत्युपयुज्य वाच्यमित्येतेनोपपात उक्तः, 'जहण्णेणं एओ वे' त्यादिना तु परिमाणं, 'ते णं संखेज्जा' समणं
 समणं' ति इत्यपहार उक्तः, एवं द्वारयोजना कार्या, उचचद्वारे- 'साइरेणं जोयणसहस्सं' ति तथाविधसमुद्रगोतीर्थकादाविदमुच-
 न्यमुपपत्तागसंघं, वन्यद्वारे 'चंघणं वा चंघया चा' एकपत्रावस्थायां वन्यकः एकत्वात्, द्वयादिपत्रावस्थायां च वन्यकाः बहुत्वा-
 दिनि, एवं गणंत्तमणु, आयुक्के तु तदवस्थावस्थाऽपि स्यात् तदपेक्षया अवन्धकोऽपि अवन्धकाश्च स्युरित्येतदाह- 'नचरं' ति इह
 वन्यकावन्धकादयोरेकव्ययोगे एकवचनेन द्वौ विकल्पौ, बहुवचनेन द्वौ, द्विकयोगे तु यथायोगमेकत्वबहुत्वाभ्यां चत्वारं इत्यष्टौ

विकल्पाः, स्थापना च 'अ १ वं १ अ ३ वं ३ एवमेकयोगाः ४, एवं द्विकयोगाः ४ अवं १ वं १, अवं ३ वं १, अ १ वं ३, अ ३ वं ३ । वेदनीये सातासाताभ्यां पूर्ववदष्टौ भङ्गाः, इह च सर्वत्र प्रथमपत्रापेक्षया एकवचनान्तता, ततः परं तु बहुवचनान्तता, वेदना चानुक्रमोदितस्य उदीरणोदीरितस्य वा कर्मणोऽनुभवः, उदयस्त्वनुक्रमोदितस्यैवेति वेदकत्वप्ररूपणेऽपि भेदेनोदयित्वप्ररूपणमिति, उदीरणाद्वारे 'नो अणुदीरण'त्ति तस्याभवस्थायां तेषामुदीरकत्वस्यासम्भवात्, 'वेयणिज्जाउएसु अड्भंग'त्ति वेदनीये सातासातापेक्षया आयुषि पुनरुदीरकत्वानुदीरकत्वापेक्षयाष्टौ भङ्गाः, अनुदीरकत्वं च आयुष उदीरणायाः कादाचित्कत्वादिति, लेख्याद्वारे अशीतिर्भङ्गाः, कथं एकक्रयोगे एकवचनेन चत्वारो, बहुवचनेन ४, द्विकयोगे एकत्वबहुत्वाभ्यां चतुर्भङ्गी, चतुर्णां च पदानां पद् द्विकयोगाः ते च चतुर्गुणिताः २४, त्रिकयोगे तु त्रयाणां पदानामष्टौ भङ्गाः, चतुर्णां पदानां चत्वारस्त्रिकसंयोगास्ते चाष्टाभिर्गुणिताः ३२, चतुष्कसंयोगे तु षोडश भङ्गाः, सर्वमीलने अशीतिरिति, अत एवोक्तं 'गोयमा ! कणहलेसे वे' त्यादि, वर्णादिद्वारे 'ते पुण अप्पणा अवन्न'त्ति शरीराण्येव तेषां पञ्च वर्णानि, ते पुनरुत्पन्नजीवाः 'अप्पण'त्ति स्वरूपेण अवर्णाः-वर्णादिक्रयोगे एकवचनान्ताख्यः बहुवचनान्ता अपि त्रयः, द्विकयोगे एकत्वबहुत्वाभ्यां तिस्रश्चतुर्भङ्गीकाः इति द्वादश, त्रिकयोगे त्वष्टाभङ्गाः प्राग्वत्, संज्ञाद्वारे कपायद्वारे चाशीतिर्भङ्गाः लेख्याद्वारवद् व्याख्येयाः, 'से णं भंते ! उप्पलज्जीवे पुढविज्जीवे' त्यादिना अनुसंवेधास्थितिरुक्ता, तत्र 'भवादेसेण'त्ति भवप्रकारेण, भवमाश्रित्येत्यर्थः, 'जहण्णे णं दो भवग्गहणाइ'त्ति एकं पृथ्वीका-

विकल्पे द्वितीयप्रपञ्चने नतः परं मनुष्यादिभवं गच्छेदिति, 'कालादेशेणं जहण्णेणं दो अंतोमुहुत्त'ति पृथ्वीत्वेनान्तमुहुत्तं पुनरुत्पन्नत्वेनान्तमुहुत्तमिति कालादेशेन जवन्यतो द्वे अन्तमुहुत्तं, एवं द्वीन्द्रियादियु ज्ञेयं, 'उक्कोसेणं अट्टभव'ति चत्वारि पञ्चेन्द्रियतिरथः चत्वारि चोत्पलस्येत्यष्टौ भवग्रहणान्नुत्कर्षत इति, 'उक्कोसेणं पुञ्चकोडीपुहुत्तं'ति चतुर्षु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भवग्रहणेणु चतस्रः पूर्वकोटयः उन्कृष्टकालस्य त्रिवक्षितत्वेन. उत्पलकायोद्भूतजीवयोग्योत्कृष्टपञ्चेन्द्रियतिर्यक्स्थितेर्ग्रहणात्, उत्पलजीवितं त्वेनाभ्यधिकमिभ्यन्कृष्टतः पूर्वकोटीप्रथमं सादिति, 'एवं जहा आहारुद्देशः' 'वणस्सइकाइयाण'मित्यादि, अनेन च यदतिदिष्टं नदिदं-संनश्रो अगंवेडापदेशोगाढाई कालथो अण्णतरकालड्डियाई भावओ वणमंताई' इत्यादि, 'सञ्चप्पणयाइए'ति नवरं 'नियमा अदिसं'ति पृथ्वीकायिकादयः स्रद्धमतया निःकुटगतत्वेन सात्तिसृषु साच्चतसृषु दिक्षु इत्यादिना प्रकारेणाहारमाहारयन्ति. उत्पलजीवास्तु चादरत्वेन तथाविधनिःकुटेष्वभावात् पट्सु दिक्षु आहारयन्तीति। 'वःकंतीए'ति प्रज्ञापनापष्टपदं 'उञ्चवहणा' उद्गर्गनाधिकारे. तदंशदमेवं स्रद्ध-ण णए उववजंति, मणुएमु उव०, नो देवेषु उव०, 'उप्पलकेसरत्ताए'ति इह केसरणि-कणि-क्कापरिणोअवथाः, 'उप्पलकणिणयत्ताए'ति कणिक्का-वीजकोशः, 'उप्पलधिभगत्ताए'ति विभागावयवतः पत्राणि प्रभवन्ति ॥ एकादशगतौ प्रथमः ॥

गान्धर्वोद्देशकादयस्सप्तोद्देशकाः प्राय उत्पलोद्देशकयमाः, विशेषः पुनर्यो यत्र स तत्र स्रवसिद्ध एव, नवरं पलाशोद्देशके यदुक्तं 'देवेषु न उववजंति' (घ. ४१०) तस्यायमर्थः-उत्पलोद्देशके हि देवेषु उद्भूता उत्पद्यन्ते इत्युक्तमिह तु ते पलासे नोत्पद्यन्ते इति गान्धर्वं, अग्रगलालान्, यत्तले प्रशस्तेनैव उत्पलादिजनस्पत्यादिभूतपद्यन्ते । तथा 'लेसासु'ति लेख्याद्वारे इदं वाच्यं, यदा

किं तज्जोलेश्यावान् देवो देवत्वाच्छ्रुत्वा वनस्पतिपूतपथते तदा तेजोलेश्या तेषु लभ्यते, न च पलासे देवत्वोद्भूत उत्पद्यते पूर्वोक्त-
शुक्तेः, एवं तेषु तेजोलेश्या न सम्भवति, तदभावादाद्यास्तिलो लेश्यास्स्युः, एतासु २६ भंजाः, त्रयाणामेव पदानां भावादिति, एते-
पुद्देशकेषु नागात्वसद्ग्रहणाश्लिषः यथा—“सालुमि धणुपुहुचं होइ पलासे यं गाडयपुहुचं । जोयणसहस्समहिंयं अवसेसाणं तु
छण्हंपि ॥१॥ कुंभीएँ नालियाए वासपुहुचं ठिई उ बोद्धव्वा । दसवाससहस्साइं अवसेसाणं तु छण्हंपि ॥२॥ कुंभीएँ नालियाए होँति
पलासे यं तिन्नि लेसाओ । चचारि य लेराओ अवसेसाणं तु पंणहं ॥३॥”ति, ॥ एत्तादशशते द्वितीयादयोऽष्टमान्ताः ॥

अथ शिवराजर्षिसंविधानकं नवमोद्देशके ग्राह—“महया हिमवंत वणणड’ति (स. ४१६) अनेन ‘महयाहिमवन्तगहन्तमलय-
मन्दरमहिंदसारे’ इत्यादि राजवर्णनं वाच्यं, तत्र महाहिमवानिव महान् शेषनृपापेक्षया, तथा मलयः पर्वतः मन्दरो—मेरुः गहेन्द्रः—
शक्रादिदेवराजस्तद्वत्सारः—प्रधानो यस्स तथा, जहा स्वरियकंते यथा राजप्रश्रीये सूर्यकान्तो राजकुमारः ‘पशुवेदस्वमाणे विह-
रइत्ति इति वर्णकेन वर्णितः तथाऽयं वर्णयितव्यः, ‘सुबहुं लोही लोहकडाहकडुच्छजाय’चि (लोही) मंडकादिपचनिका ‘लोह-
कडाह’चि लोहकटादि वछादि अत्रादिपरिवेणभाजनं लोयेऽपि कडुच्छु कडुछील्यर्थः, ‘वाणपत्थि’चि वने भवा वानी, प्रस्थानं
प्रस्था—अवस्थितिः वानी प्रस्था येषां ते वानप्रस्थाः, अथवा—ब्राह्मचारी १ गृही २ वानप्रस्थो ३ भिक्षुर्यतिः ४ क्रमात् । एते चत्वारो
लोकप्रतीताः आश्रमाः एतेषां तृतीयाश्रमवर्तिनो वानप्रस्थाः, ‘होत्तिय’चि अग्निहोत्रिकाः ‘सोत्तिय’चि पाठान्तरे ‘पोत्तिय’चि
वसुधारिणः ‘जहा उचवाइण जाव इंगालसोद्धियं’ति अङ्गरेखि पफं ‘कंडुसोद्धियं’ति कन्दुः—कटाहिका तत्र सोद्धियं—
पाफमिभवेति ‘दिसापोकिसय’चि उदकेन दिशः प्रोक्ष्य ये फलपुष्पादि गृह्णन्ति ते दिक्प्रोक्षकाः तचापसत्वेन ‘दिसाच क्खवालणणं’ति

पुत्रव्य पारणकं प्राचीद्विकृत्कलान्याहृत्य भुङ्क्ते, द्वितीये तु दक्षिणस्यामिति दिक्कचालेन यत्र तपसि पारणककरणं तद्विकचक्र-
 नान्ततःकर्म उच्यते तेन तपःकर्मणेति, 'चक्रलवत्य'चि चक्रलं वक्षं निवसितं येन स चक्रलवत्स्त्रनिवसितः, 'किट्टिणसंका-
 इय'चि 'किट्टिण'चि वंगमयतापगभाजनविशेषः तस्य सांकायिकं-भारोद्बहनयन्त्रं, 'पोक्खेति' उदकेन प्रोक्षति-सिञ्चति 'पत्था-
 जे'चि प्रथाने-परलोकमाघनमार्गं कलाद्याहरणार्थं गमने वा प्रतिस्थितं-प्रवृत्तं, 'दब्भेय'चि समूलान् 'कुसे'चि निर्मूलान् 'सम्मि-
 ह्माओ'चि गमिष्यः-काष्ठिकाः 'पत्तामोडं'चि तरुशाखासोडितपत्राणि 'वेदिं वद्धेइ'चि वेदिकां-देवान्ननस्थानं वद्धयति, प्रमा-
 न्यतीत्यर्थः, 'उचल्लेयण'चि उपलेपनं गोमयादिना संमज्जनं जलेन सम्मार्जनं शोधनं वा, 'दब्भ'चि दर्भकलशो हस्तगतो यस्य
 स तथा, जलमज्जनं देहयुद्धिमात्रं, जलक्रीडां जलभिषेकं जलक्षणं 'आयंते'चि जलस्पर्शात् 'चोक्खे'चि अशुचिमलापगपात्
 'देययपित्तिकरकज्ज'चि देवतानां पित्राणां च कृतं कार्यं जलाञ्जलिदानादिकं येन स तथा, 'सरणं'चि शरकेन-निर्मन्यकाष्टेन
 शरणिनामानं काष्ठं 'महेइ'चि मत्तानि समादयति 'तं'चि कथने तद्वथाशब्दो गृह्यते, 'सकटं'चि सकयां तत्समयप्रसि-
 ष्णोपकरणविशेषः १ चक्रलं २ च्यानं-अग्निपात्रं ३ शय्याभाण्डं-शय्योपकरणं ४ कम्ण्डलु ५ दण्डुदाह-दण्डुकः ६ तथाऽऽत्मानः ७
 'अहेत्ताइ'चि श्रयंतानि यत्न, 'चक्रं सान्हे'चि चक्रः-पात्रविशेषः, तत्र पच्यमानद्रव्यमपि चक्रेव तं चक्रं, चलित्थित्यर्थः, साधयति
 गन्धयन्तीत्यर्थः, 'चल्लिचिस्संदेव'चि चलित्ता वैश्वदेवं-वैश्वानरं पूजयतीत्यर्थः ॥ 'पगविहविद्याण'चि (सू० ४१७) एकेन विधिना-
 प्रक्राणेण विमानं-व्यवस्थानं येषां ते तथा, सर्वेषां वृत्तत्वात्, 'वित्थारओऽणेग'चि द्विगुणवित्थारत्वात् तेगमिति ॥ 'सवन्नाइ'चि

पुद्गलद्रव्याणि 'अचन्नाहं'ति धर्मास्तिकायादीनि 'अन्नमन्नबन्दाहं'ति मिथोगाढाश्लेषाणि ५, पुद्गाहं मिथो आगाढाश्लेषाणि, 'वृद्धत्ताणं' अन्योऽन्यघटतया-सम्बद्धतया तिष्ठन्ति, 'तावत्सावत्सह'ति तापसानसथः-तापसगठः ॥ यथोपपातिके (स. ४१८) सिद्ध्यादिस्वरूपमुक्तं तथाऽत्रापि वाच्यं, सद्ब्रह्मगाथागाह- 'संघयणं संठाणं उच्चत्तं आउयं च परिचरण'न्ति, तत्र संहननगुक्तमेव, संस्थानानां णणामन्यतरशिन् सिध्यन्ति, उच्यते जघन्यतस्सप्तारलिमिते, सप्तहस्तप्रमाणे इत्यर्थः, उत्कृष्टतः पञ्चधनुःशक्तिके, आश्रुपि जघन्यतस्साधिकारवर्णे उत्कृष्टतः पूर्वकोटीमाने, परिचरना पुनरेवं-रत्नप्रभादिगृह्णीनां सौधर्मादिस्वर्गाणां ईगत्प्रगभारान्तानां क्षेत्राणामथो न परिचरन्ति सिद्धाः, किन्तु सर्वार्थसिद्धविमानोपरितनभागादूर्ध्वं योजनानि १२ व्यतिक्रम्येत्प्रगभारा नाम पृथ्वी ४५ लक्षयोजनमाना आयामविष्कम्भाभ्यां श्वेताऽस्ति तदुपरि योजने लोकान्तस्स्यात्, तद्योजनस्योपरितनगव्यूतोपरिपद्भागे सिद्धा-स्तिष्ठन्ति, एवं सिद्धिगण्डिका-सिद्धस्वरूपाच्यपद्मतिरौपपातिकप्रसिद्धाऽध्येया ॥ एकावशशते नवमः ॥

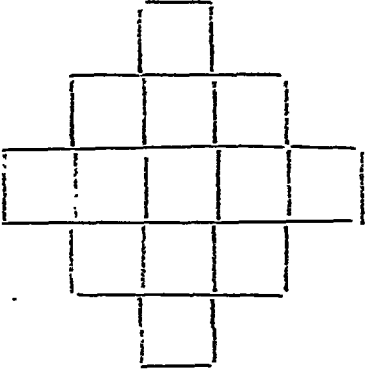
'द्वन्द्वलोप'ति (स. ४२०) द्रव्यलोक आगमतो नोआगमतश्च द्विधा, तत्रागमतो लोकशब्दार्थज्ञसत्रानुपयुक्तः, 'अनुपयोगो द्रव्य'मिति वचनात्, नोआगमतस्तु जशरीरभव्यशरीरस्तद्व्यतिरिक्तभेदात् विधा, तत्र लोकशब्दार्थज्ञस्य शरीरं मृतावस्थं ज्ञानापेक्षया भूतलोकपर्यायत्वेन दृतकम्भवत् लोकः, स च जशरीररूपो द्रव्यतो लोको जशरीरद्रव्यलोकः, नोशब्दश्च सर्वनिघेधे, तथा लोकशब्दार्थं ज्ञास्यति यस्य शरीरं सचेतनं भाविलोकभावत्वेन मधुघटवत् स भव्यशरीरद्रव्यलोकः, इहापि नोशब्दो निघेधार्थः, जशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तश्च द्रव्यलोकः द्रव्याण्येव धर्मास्तिकायादीनि, यद्दुक्तं-'जीवगजीवे स्त्वमरूवि'ति गाहा (आत्र०) १ 'खेत्तलोप'ति क्षेत्ररूपो लोकः क्षेत्रलोकः, आह च-'आगासस्त पद्सा उद्'ति गाहा २ । 'काललोप' समययादिकालरूपो लोकः

कान्त्यलोकः, आह च-‘समयावली मुहुता०’ ३। ‘भावलोए’ति भावलोको द्विधा-आगमतो नोआगमतश्च, तत्र आगमतो लोकश-
ब्दार्थज्ञानत्रोपयुक्तो, भावरूपो लोको भावलोकः, आह च-‘उदइय उवसमिए०’ति गाहा ४। इह नोशब्दः सर्वनिषेधे मिश्रचने
या, आगमस ज्ञानत्वान् श्रयिकशायोपशमिकज्ञानरूपभावमिथत्वात् औदधिक्यादिभावलोकस्येति, ‘अहेलोए’ति अधोलोकरूपः
क्षेत्रलोकः, इहाष्टप्रदेशो रुचकः तस्याधत्तनप्रतराथो नवयोजनशतानि यात्रचिर्यग्लोकः ततोऽधःस्थितत्वादधोलोकः स रत्नप्रभादिकः
नमरञ्जनुप्रमाणः, ‘तिरियलोय’ति रुचकापेक्षयाऽथ उपरि च नव नव योजनशतमानस्तिर्यग्लोकः तद्रूपः क्षेत्रलोकः,
‘उदुलोय’ति निर्यग्लोकस्योपरि देशोनमसञ्जुमित ऊर्ध्वलोकः क्षेत्रोर्ध्वलोकः ‘तप्पांगार’ति तप्त-उडुपकः ‘उडुसुइंगाका-
र’ति ऊर्ध्वमृदङ्गाकारसंस्थितः, शरवसमस्पुट इत्यर्थः, ‘सुपइङ्गसंठिय’ति सुप्रतिष्ठकं-स्थापनकं तच्चेहरोपितवारकादि गृह्यते,
तन्गंस्थानसंस्थितः, तस्मिन् लोकं केवली ‘जीचे अजीचे विजाणइ तथी पच्छा सिज्झइ जाव अंतं करेइ’ति ‘डुसिरगोल-
संठिय’ति अन्नःशुषिरगोलकाकारः अलोकः, स्थापना चैयम्०‘नचरं अरुवी’ति अधस्तिर्यग्लोकयो रूपिणस्सप्तविधाः प्राग् उक्ताः
धर्माधर्माकाशान्लिकायानां देशाः ३ प्रदेशाश्च ३ काल इत्येवं, ऊर्ध्वलोकै तु रविप्रकाशाभिव्यङ्ग्यः कालो नास्ति, अधस्तिर्यग्लोक-
योगेन रविप्रकाशभावात् अतः पञ्च नै इति, ‘जहा वीयसए’ति यथा द्वितीये शते अतथीतिनाम्नि दशमोदेशके इत्यर्थः, ‘लोगा-
मासे’नि लोकाकाशे विषयभूते जीवादय उक्ता एवमत्रापीत्यर्थः, नवरमिति केवलमयं विशेषः, तत्रारूपिणः पञ्चविधा उक्ताः इह
तु ममविभा गान्याः, तत्र हि लोकाकाशमाधारताया विवक्षितं अत्र तु न अत आकाशभेदा अप्याधेयास्स्युरिति मत्त, ते चैवम्-धर्मास्ति-
काशप्रदेशान्तु न ह्यान्, धर्मास्तिकायश्चैव तत्र भावान्, धर्मास्तिकायप्रदेशाश्च सन्ति, तद्रूपत्वाद्धर्मास्तिकायस्येति द्वयं २, एवमध-

मास्तिकायोऽपि द्वयं ४, तथा नोआकाशास्तिकायो, लोकस्य तद्देशत्वात्, आकाशदेशस्तु न स्यात्, तदंशत्वाह्लोकस्य, तत्प्रदेशाश्च सन्ति ६, कालश्चेति सप्त । 'अलोए णं भंते'ति 'एवं जहे'त्याद्यतिदेशादेवं दृश्यम्-अलोए णं भंते ! किं जीवा जीवदेसा जीवपदेसा अजीवा अजीवदेसा अजीवद्वचपदेसा ?, अशुरुयलहुए अणंतेहिं अशुरुयलहुयशुणेहिं संशुत्ते सव्वागासे अणंतगूणे'चि तत्र सर्वाकाशमनन्तभागोनमित्यस्यायमर्थः-लोकलक्षणेन सर्वाकाशस्थानन्तभागेन न्यूनं सर्वाकाशमलोक इति । 'अहे लोगखित्तलो-गस्स णं भंते ! एगम्मि आगासपएसे'चि नो जीवा एकप्रदेशे तेषामनवगाहनात्, बहूनां पुनर्जीवानां देशस्य प्रदेशस्य चावगाहनात् उच्यते-'जीवदेसावि जीवपदेसावि', यद्यपि धर्म्मस्ति कायाद्यजीवद्रव्यं नैकत्राकाशप्रदेशेऽवगाहते तथापि परमाणुद्वयशुकादिद्रव्याणां कालद्रव्यस्य चावगाहनादुच्यते-'अजीवावि'चि, द्वयशुकादिस्कन्धदेशानां त्वगाहनादुक्तं-'अजीवदेसावि'चि, धर्म्ममास्तिकायप्रदेशयोः पुद्गलद्रव्यप्रदेशानां चावगाहनादुच्यते-'अजीवपदेसावि', 'एवं मज्झिच्छविरहिओ'चि दशमशतप्रदशितविकभङ्गे 'अहवा एगिंदियदेसा य वेइंदियस्स य देसा'इत्येवंरूपो यो मध्यमङ्गस्तत्र प्रदशितस्तेन रहितः मङ्गद्वयरूपोऽध्येतव्यः, मध्यमभङ्गकस्येहासम्भवात्, तथाहि-द्वीन्द्रियस्यैकत्राकाशप्रदेशे बहवो देशा न सन्ति, देशस्यैव भावात्, 'एवं आइहल्लविरंहिओ'चि, अहवा एगिंदियपएसा वेइंदियस्स पदेसे इत्येवंरूप आद्यभङ्गकस्येहासम्भवात्, तथाह-नास्त्वैकत्राकाशप्रदेशे केवलिसमुद्घातं विनैकस्य जीवस्यैकप्रदेशसम्भवोऽसङ्ख्यातानामेव भावादिति, 'अणिंविएसु तियभंगो'चि अनिन्द्रियेषु सिद्धेषुक्तमङ्गत्रयमपि सम्भवतीतिकृत्वा तेषु तद्वाच्यमिति, 'रूवी तहेव'चि स्कन्धा देशाः प्रदेशा अणवश्चेत्यर्थः, 'णो धम्मत्थिकाए'चि नो धर्म्मस्ति काय एकत्राकाशप्रदेशे सम्भवति, असङ्ख्यातप्रदेशावगाहित्वात् तस्येति, 'धम्मत्थिकायस्स देसे'चि यद्यपि

धर्म्मनिष्ठायास्यैकत्राकाशप्रदेशे प्रदेश एवाल्लि, तथापि देशः अत्रयत्र इत्यनर्थान्तरत्वेनत्रयत्रमात्रस्यैव विवक्षितत्वाच्चिरंशतायाश्च तत्र गत्या अत्रयत्रिगच्छिनन्वाद्धर्म्मनिष्ठायादेश इत्युक्तं । प्रदेशस्तु निरुपचरित एवास्तीत्यत उच्यते—‘धर्म्मस्थिकायस्स पदेसे’चि, ‘एव-मधर्म्मस्थिकायस्ममवि’चि नो अहर्म्मस्थिकाए अहर्म्मस्थिकायस्स पदेसेइत्येवमधर्म्मोस्तिकायसूत्रं वाच्यमित्यर्थः, ‘अद्धासमओ नस्थि, अरुची चउच्चिवह्’चि ऊर्ध्वलोकं अद्राप्रमयो नाल्सीति अरुपिणश्चतुर्द्री धर्म्मोस्तिकायदेशादय ऊर्ध्वलोकस्यैकत्राकाश-प्रदेशे म्युचिनि, ‘लोगस्स जज्ञा अहेलोगस्स’चि अयःक्षेत्रलोकस्य एकत्राकाशप्रदेशे यद्वक्तव्यमुक्तं तल्लोकस्याप्येकत्राकाशप्रदेशे वाच्यमित्यर्थः, नचदसू—‘लोगस्स णं मंते ! एगम्मि आगासपदेसे किं जीवा पुच्छा ?, गोयमा ! नो जीवे’त्यादि प्राग्वत्, ‘अहो-लोगमिच्छान्त्रोये अंगंता वण्णपज्जव’चि अयःक्षेत्रलोकं अनन्ता वर्णपर्यवा; एकगुणकालादीनामन्तगुणकालकाद्यवसानानां पुरुगत्यानां नत्र भागान्, अन्वोकथे ‘नेचत्थि गुरुलहपज्जव’चि गुरुलघुपर्यवेषोपेतद्रव्यणां पुद्गलादीनां तत्राभावात् । ‘पुर-न्याभिसुहे’चि (श्र. ४२०) मदयेक्षया ‘आसत्तमकुलंसे’चि कुलरूपो वंशः प्रहीणः स्यात्, आसत्तमादपि वंशात्, सत्तमं वंशं यावदित्यर्थः ‘गयाओ से अगए असंलेज्जइभागे’चि ननु पूर्व्यादियु दिक्षु प्रत्येकमर्द्धरज्जुप्रमाणत्वाह्लोकस्योर्ध्वीधश्च किञ्चि-अन्याधिकसाप्तारन्त्यान् तुल्यया गत्या गच्छनां देवानां कथं पदसु दिक्षु गतं क्षेत्रं असङ्ख्यातभागमात्रं अगतातु गतमसङ्ख्यात-गुणमिति, क्षेत्रीयम्यादिति भावः, अत्रोच्यते—यनचतुरशीकृतलोकस्यैव कल्पितत्वान्न दोषः, ननु यद्युक्तस्वरूपाऽपि गत्या गच्छन्तो देशा लोकाः न चतुनाऽपि कालेन न लयन्ते तदा कथमन्युतात् जिनजन्मादियु द्रागवतरन्ति, चतुत्वात् क्षेत्रस्य, अल्पत्वाद्दवत्स्था-कालस्येति, गत्याम्, किन्तु मन्दैर्यं गतिः जिनजन्माद्यवतरणगतिश्च शीघ्रतमेति ‘अस्मन्भावपट्टयणाए’”चि असङ्ख्यार्थकल्पन-

येत्यर्थः; 'जाव कलिय'त्ति यावत्करणादिदं दृश्यम्, 'संगयगयहसियभणियचिष्ठियविलासलियसंलावनिउणजुत्तोवयारं कलिय'त्ति, 'यत्तीसहविहस्स नहस्स'त्ति द्वात्रिंशद् विधा-भेदा यस्य नाद्यस्य, तत्र ईहामृगक्रमभतुगनरमगरविहगवालगकिन्नरादिभक्तिचि-
न्नो नामैको नाद्यविधिः, एवमन्येऽन्येकत्रिंशद्विधयो राजप्रश्नकृतानुसारतो वाच्याः । 'लोगस्स णं भंते! एगंमि'त्ति (स. ४२१)
अस्य व्याख्या-यथा किल एतेषु त्रयोदशप्रदेशकानि दिग्दशकस्पर्शानि त्रयोदश द्रव्याणि
स्थितानि, तेषां च प्रत्याकाशप्रदेशं त्रयोदश २ प्रदेशाः स्युः, एवं लोकाकाशदेशे अनन्तजीवा-
वगाहनैकैकसिन्नाकाशप्रदेशे अनन्ता जीवप्रदेशाः स्युः । (स. ४२२) लोके च सूक्ष्मा अनन्त-
जीवात्मका निगोदाः पृथ्व्यादिसर्वजीवासङ्ख्येयकतुल्याः सन्ति, तेषां चैकैकसिन्नाकाशप्रदेशे
जीवप्रदेशा अनन्ताः स्युः तेषां च जघन्यपदे एकत्राकाशप्रदेशे सर्वस्तोका जीवप्रदेशाः, तेभ्यश्च
सर्वजीवा असङ्ख्येयगुणाः, उल्कृष्टपदे पुनस्तेभ्यो विशेषाधिका जीवप्रदेशा इति, अयं च सूत्रा-
र्थोऽमूर्ध्वोक्तगथाभिर्भविनीयः- 'लोगस्सेगपएसे, जहणयययम्मि जियपएसाणं । उक्कोसपदे
य त्हा सव्वजियणं च के बहुया ? ।।१।।' इति प्रश्नः, उत्तरं पुनस्त्र- 'थोवा जहणपदे जिवप्पदेसा जिया असंखगुणा । उक्को-
सपयपदेसा ततो विसेसाहिया भणिया ।।२।।' अथ जघन्यपदमुल्कृष्टपदं चोच्यते-तत्थ जहणपयं पुण लोयंते जत्थ फासणा तिदिसिं ।
छदिसिंखोसपयं समचगोलम्मि नत्तत्थ ।।३।। तत्र-तयोर्जघन्यतरपदयोर्जघन्यपदं लोकान्ते स्यात् 'जत्थ'त्ति यत्र गोलके स्पर्श-
नां निगोददेशैस्तिष्ठन्वेव दिशु स्यात्, शेषदिशामलोकेनाद्युत्त्वात्, सा च खंडगोल एव स्यादिति भावः, 'छदिसिं'ति यत्र पुन-



शतं स्यादित्यतोऽभिधीयते 'वाचीसे'त्यादि, द्वाविंशत्यधिकशततमभागरूपेण शुद्धर्चभागेनेत्यर्थः, अथ घटिकां २ प्रति क्रियन्तो भागाः स्युरिति, उच्यते, द्वाविंशत्यधिकभागशतमर्द्धीक्रियते, तदर्द्धीकरणे लब्धा एकस्यां षड्यामेकपष्टिः, द्विगुणीकरणे जातं घटिकाद्वयमिति शुद्धर्चं द्वाविंशत्यधिकभागशतं, इत्थं तृतीयघट्यामप्येतावन्तः स्युस्तेनैकपष्टिद्विगुणीकरणे सार्द्धे शुद्धर्चो घटिकात्रयमिच्छसांवत्सरिकयुगस्थान्तिमवर्षपेक्षयाज्वसेयं, यतस्तत्रैवापाढपूर्णिमासां'त्ति इहापाढपूर्णिमास्यामिति यदुक्तं तत्प-
रूपी स्यात्, वर्षान्तरे तु यत्र दिवसे कर्कसङ्क्रान्तिः स्यात् तत्रैवासौ भवतीति ज्ञेयं, एवं पौषपूर्णिमास्यामप्यौचित्येन वाच्यमिति ॥ अनन्तरं रात्रिदिवसयोर्वैषम्यमभिहितमथ तयोरेव समतां दर्शयति—'चित्तासोयपुष्णिमासु णं'ति इत्यादि यदुच्यते तद्वयवहा-
रनयापेक्षं, निश्चयतस्तु कर्कमकरसङ्क्रान्तिदिनादारभ्य यत् द्विनवतितममहोरात्रं तस्यार्द्धे समदिनरात्रिप्रमाणतेति, तत्र च पञ्चदशशुद्धर्चं दिने रात्रौ वा चतस्रः पौरुष्यः स्युः, चत्वारः ग्रहारा इत्यर्थः, तत्र पौरुष्यां २ त्रयो शुद्धर्चाः, एवं चतस्रः पौरुष्यस्त्रिभिर्शुद्धर्चैर्गुणिता जाता द्वादश शुद्धर्चाः, अवशिष्टास्त्रयो शुद्धर्चाश्च पौरुष्यश्चतस्रः, तेन क्रियन्तो भागास्समायान्ति इति १, उच्यते, शुद्धर्चस्य घटीद्व-
यमानत्वात् शुद्धर्चत्रिके द्विगुणिते षट् घटिकाः, तत्र पौरुषीं प्रत्येका घटी, एवं चतस्रसु पौरुषीषु घटीचतुष्कं, अथ घटीद्वयमव-
शिष्यते, तत्र षड्याः पष्टिपलमानत्वात् घटीयुग्मे १२० पलानि स्युः, तत्र पौरुषीं २ प्रति त्रिंशति पलानि, एवं चतस्रसु, त्रिंश-
तश्चतुर्गुणने १२० पलानि जातानि । 'चउभागशुद्धर्च'त्ति एकं शुद्धर्चं १२० पलरूपं तस्य शुद्धर्चस्य चत्वारो भागाः क्रियन्ते, एवंविधं चतुर्भागशुद्धर्चं त्रैकस्त्रिन् २ भागे ३० पलानि एवं शुद्धर्चभागत्रये नवतिपलानि, तानि च चतस्रसु पौरुषीषु स्याव्यन्ते, ततः

शेषत्रिशत्पलरूपे मुहूर्तचतुर्थभागः, तेन चतुर्थभागेनोनाश्वतृभिर्गमुहूर्तचतुर्थभागोनाश्वत्वारो मुहूर्त्ता यस्यां पौरुष्यां सा तथेति ।
 'से किं तं अहाउनिव्वत्तिकाले'ति (सू. ४२७) इह च 'जिणं'ति येन केनचिन्नारकाद्यन्यतमेन 'अहाउयं' यत्प्रकारमा-
 युक्तं-जीवितमन्तर्मुहूर्त्तादि यथाऽऽयुक्तं निर्वाचितं-निवृद्धं, 'जीवो वा सरीराओ'ति जीवो वा शरीरात् शरीरं जीवाद्वा विद्यु-
 ज्यते । 'अद्वाकाले'ति अद्वाकालोऽनेकविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-'समयद्वयाए' समयरूपोऽर्थः समयार्थस्तद्भावस्तथा तथा, समय-
 भावनेत्यर्थः, एवमन्यत्रापि, यावत्करणात् 'मुहूर्तद्वयाए' इत्यादि इत्ययं, 'एस णं' एषः-अनन्तरोक्तोत्सर्षिण्यादिकः अद्वाः 'दोहा-
 रद्वेषणं'ति द्वौ भारौ-भागौ यत्र हेदेन द्विधा वा कारः करणं यत्तत् द्विधाभारं द्विधाकारं वा तेन 'जाहे'ति यदा तदा समयः,
 'समुदायसमिह'ति समुदाया-इन्द्रानि तेषां याः समितयो-मीलनानि तासां यः समागमः-संयोगः तेन, यत् कालमानं स्यादिति
 गम्यते, सैकावलिका उच्यते, 'सालिउहेसए'ति पष्ठशतसप्तसोद्देशके इत्यर्थः, 'मविज्जांति' भीयन्ते 'हिइययं'ति प्रज्ञापनापदं
 चतुर्थं । 'वए'ति क्षयः सर्वविनाशः, 'अवचए'ति अपचयो-देशतोऽपगमः 'दूमिच'ति दूमितं-धवलितं घुष्टं कोमलपाषाणा-
 दिना अत एव घुष्टं-मसृणं यत्तत्तथा 'उल्लोयचिह्लिय'ति विचित्रः-चित्रमहित उल्लोकः-उपरिभागो यत्र, चिह्लियं-दीप्यमानं
 तलं-अधोभागो यत्र तत्तथा, 'कुंदुरुक्कतुरुक्क'ति कुंदुरुक्कं-चीडा तुक्कं-सिलहकं कालागुरुप्रभृतीनां धूपानां यो मधमधायमानो गन्ध
 उद्धृतः-उद्धृतस्तेनाभिरासं-रम्यं, 'सुगंधवरि'ति सुगन्धयः-सद्गन्धाः वरगन्धाः-यदवासा यत्र 'गंधवट्टि'ति गन्धद्रव्यगुटि-
 काकल्पे 'सालिणण'ति महालिङ्गनवत्त्या-वपुःप्रमाणेपधानेन युक्ता तत्र, 'उभउ'ति उभयतः-शिरोऽन्तपादान्तावाश्रित्य उप-
 धानके यत्र, 'उभउन्नए'ति उभयत उन्नते 'मञ्जेणय'ति मध्ये नतं-च निम्नं गमभीरं च महत्त्वाद् यत्तत्तथा, अथवा मध्येन

गम्भीरे 'गङ्गापुलिङ्ग'ति गङ्गापुलिङ्गनाल्लुकाया यो अवदालः-अवदलनं, पादादिन्यासे अधोगमनमित्यर्थः, तेन सदृशमतिमन्न-
त्वात् यत्तत्तथा, तत्र दृश्यते ईरातूल्यादीनामयं न्याय इति, 'ओयधियत्ति परिकर्मितं यत् क्षौमिकं-दुकूलं कार्पासिकमतसीमयं
वा वस्त्रं तस्य शुम्भापेक्षया यः पदशाटकः स प्रतिच्छादनं-आच्छादनं यसा तत्तथा, 'सुविरइय'त्ति सुलु विरनितं रजस्वाणं-
आच्छादनविशेषोऽपरिशोभावस्थायी यत्र तत्तथा 'रत्तंसुयसंबुण'त्ति रत्तंसुकसंबुते-मशकगृह्णामिधानविशेषवद्वाद्यते, 'अर्द्धण-
ग'त्ति आजिनकं-नर्ममयं वस्त्रं रुतं न-कार्पासपक्ष्यं ब्रूं न-वनस्पतिविशेषः नवनीतं-अक्षणं तूलं-अर्कतूलं एषामिव तुल्यः स्पशो
यसा तत्तथा, 'सुगंभ'त्ति सुगन्धानि वस्त्रगुमानि नूर्णाश्च ये शयनोपचारास्तेः कलितं, 'अद्भरत्त'त्ति अद्भरारूपकालसमये 'रय-
यमहासेल'त्ति रजतमहाशैलो वैताड्यास्तद्वत्पाण्डुरतरः-शुक्लः उरु विस्तीर्णो रमणीयः प्रेक्षणीयो दर्शनीयश्च, 'धिरलद्ध'त्ति स्थिरो
लघौ-मनोक्षौ प्रकोष्ठौ-कूर्परथेतनभागौ यसा स तं, घृत्ता-चर्तुलाः पीवराः-स्थूलाः सुश्लिष्टाः-सुसम्बद्धाः, विशिष्टास्तीक्ष्णा दंष्ट्रास्ता-
मिद्विडम्बितं मुखं यसा स तं, 'परिकर्मिय'त्ति परिकर्मितं-कृतपरिकर्मं यज्ञात्यकमलं तद्वत्कोमलो, मात्रिकौ-प्रमाणोपपन्नौ
शोभायन्तौ लघौ ओष्ठौ यसा स तं, 'रत्तुप्पल'त्ति रत्तोत्पलपत्रमृदूनां मध्ये सुकुमाले तालुजिह्वे यसा स तं, वाचनान्तरे तु निर्ला-
लिताग्रा च जिह्वा यसा स तं, 'भिसंत'त्ति दीप्यमाने अधिणी यसा स तं 'मूसागय'त्ति मूणा-खर्णादितापनभाजनं तदुगतं
यत् प्रवरकनकं तापितं-कृताभितापं 'आवत्तायंत'त्ति आवर्त्त कुर्वाणं तद्वद् यो वर्णतः द्युते च तडिदिव विमले सदृशे लोचने यसा स
तं, 'विसालपीथर'त्ति विशाले-विस्तीर्णे पीथरे-पुटे ऊरु-जहो यसा स तं 'मिउविसय'त्ति मृदुविशदाः स्पष्टाः वक्षसाः 'लक्षव-
णपसत्थ'त्ति प्रशस्तलक्षणाः विकीर्णा याः केसरसटाः स्कन्धकेशच्छटास्ताभिरुपशोभितस्तं, 'ऊसिय'त्ति उच्छ्रितं-ऊर्ध्वीकृतं

गुनिर्मितं-मुष्टु अयोमृत्वीकृतं मुजातं-गोभनतया जातं आस्फोटितं-भूमावास्फालितं लाङ्गूलं येन स तं, 'अतुरिय'त्ति अत्वरितं
 अत्रपलं-देहमनश्चापल्परहितं यथा स्वादेवं, 'असंभंताण'त्ति अनुत्सुकतया 'आसत्थ'त्ति आश्रयता गतिश्रमाभावात्, विश्वस्ता
 मंथोभामावात् अनुत्सुका या 'मइत्तुच्चेणं'ति आभिनित्रोधिकप्रभवेन 'बुद्धिबिन्नणोणं'ति औत्पत्तिकथादि ४ बुद्धिविज्ञानेन
 'अन्तरगगणं'ति अर्थनिश्चयं 'कुलकि'त्ति कीर्तिरेकदिग्गमिनी 'कुलनंदि'त्ति तत्समृद्धिकर्तृत्वात् 'कुलजस'त्ति यशस्सर्व-
 दिग्गमिनी प्रसिद्धिः, 'लक्खण'त्ति लक्षणानि-स्वस्तिकादीनि व्यञ्जनानि-मपीतिलकादीनि तेषां यो गुणः-प्रशस्तता तेनोपपेतो
 पुत्तो या चः स तं, 'विन्नाय'त्ति विग्र एव विज्ञकः स चासौ परिणतमात्रश्च कलादिश्चिति गम्यते, शूरो दानगुणतः वीरो युद्धतः
 विक्कालः परमण्डलाक्रमणान् 'मा मे'त्ति मा निषेधे ममासौ स्वप्नः उत्तमः स्वरूपतः प्रधानः अर्थप्राप्तिरूपफलतः 'पडिजागरमा-
 पी'नि प्रतिजाग्रती, कुर्वतीत्यर्थः, 'सुइय'त्ति गन्धोदकेन सिक्ता शुचिका-पवित्रा सम्मार्जिता कचवरापनयनात् उपलिप्ता छगणादिना
 'अण्णसाला' व्यायामशाला, ईशानुगा-दुकाः 'अंछवेइ'त्ति आकर्षयति, 'अत्थरय'त्ति आस्तरकेण प्रतीतेन मृदुमधुरकेण च
 अथवा अन्तरजग-निर्मलेन मृदुमधुरकेणावस्त्वं-शाब्ददितं अङ्गुलस्पर्शकं 'अङ्गुनिमित्त'ति 'दिव्बु १ प्पायं २ तल्लिक्ख
 ३ गोमं च ४ अंगं ५ ६ लक्खण ७ वंजणं च ८, तिविहं पुण एक्किक्कं', 'सिद्धत्थण'त्ति सिद्धार्थकाः-सर्पया हरितालिका-
 र्त्ता गच्छणानि कृतानि मङ्गलानि मूर्ध्नि यैस्ते तथा 'संचालिति'त्ति संचारयति 'गहियट्ट'त्ति परस्माद् गृहीतार्थाः 'पुच्छियट्ट'त्ति
 मंगले गति भियः 'वायत्तरि'त्ति विग्रतो द्विचत्वारिंशत्तश्च मीलनादिति, 'वक्कममाणंसि'त्ति गर्भं व्युत्कामति, प्रविशति
 गर्तित्यर्थः, 'धिमाणभयण'त्ति देवलोकतो योऽवतरति तन्माता विमानं यस्तु नरकात् तन्माता भवनं पश्यति, 'जीवियारिह'न्ति

जीविकोचितं, 'उडभयमाण'त्ति क्रतौ ३ भव्यमानसुलैः 'विविचित्तमउएहिं'ति विविक्तैः-दोपसुक्तैः मृदुकैः-कोमलैः 'पहंरि-
कसुहाए'त्ति प्रतिरिक्तत्वेन-अन्यजनापेक्षया विजनत्वेन सुखा शुभा वा यां सा तथा, 'संपुन्न'त्ति अभिलषितार्थपूरणात् 'सम्मा-
णिय'त्ति प्राप्तार्थस्य भोगात् 'अधिमणिय'त्ति क्षणमपि लेशेन नापूर्णमनोरथा, 'बुच्छिन्न'त्ति द्रुटितवाञ्छेत्यर्थः, 'मोह-
भय'त्ति मोहो-मूढता भयं-भीतिमात्रम्, परिचासः-अकसाद्धयं, 'आसयइ'त्ति आश्रयत्याश्रयणीयं वस्तु 'सयइ'त्ति शेते
'चिट्टइ'त्ति ऊर्ध्वस्थानेन तिष्ठति, निपीदति-उपविशति 'तुयहइ'त्ति शय्यायां वर्त्तत इति, 'पियहुयाए'त्ति प्रियार्थतायै, प्रीत्य-
र्थमित्यर्थः, 'पियं'त्ति प्रियमिष्टवस्तुपुत्रजन्मलक्षणं निवेदयामः, 'पियं भे भवउ'त्ति एतच्च प्रियनिवेदनं प्रियं भे-भवतां भवतु,
'जहामालियं'त्ति यथाभालितं-यथाधारितं यथापरिहितं इत्यर्थः, 'ओमोयं'त्ति अवमुच्यते-परिधीयते 'यः सः अवमोकः-आभ-
रणं तं दत्ते 'मत्थाए धोचए'त्ति अङ्गप्रतिचारिकाणां मस्तकानि क्षालयन्ति, दासंत्वापनयनार्थं, स्वाभिना धौतमस्तकस्य हि दास-
त्वमपगच्छतीति लोकव्यवहारः, । (सू० ४२८) 'माणु'त्ति मानं-संस्थान्यविशेषः, उन्मानं-तुलारूपम्, 'उस्सुक्कं' उच्छुल्कां-मुक्त-
शुल्कां स्थितिपरिपतितां कारयतीति सम्बन्धः, शुल्कं तु विक्रयमाण्डं प्रति राजदेयं द्रव्यं, 'उक्करं'ति उन्मुक्तंकरं, करस्तु गवादीन्
प्रति वर्षं प्रति-राजदेयं द्रव्यं, 'अदेज्जं'ति विक्रयप्रतिपेधादेवाधिग्रहणमात्रात् द्रव्यं 'अभडणपवेसं'ति अभिग्रहणानो-भंडानां-राजा-
ज्ञाकारिणां प्रवेशः कुट्टिम्विगृहेषु यस्यां सा तां 'अदण्डकुदण्डिमं'ति दण्डलभ्यं द्रव्यं दण्ड एव, कुदण्डेन जातं द्रव्यं कुदण्डिमं,
तेनास्ति यस्यां तां, तत्र दण्डोऽपराधानुसारेण राजग्राह्यं द्रव्यं, कुदण्डस्तु कारणिकानां प्रज्ञापनात् महत्यपराधिनोऽपराधे अल्पं राज-
ग्राह्यं द्रव्यं, 'अधरिमं'ति अविद्यमानधारणीयं द्रव्यं ऋणमोचनात्, 'गणियावरत्ति गणिकावरैः-वेद्यप्रधानैर्नाटिकीयैः-लास्यं-

सम्बन्धिपत्रैः कलिता या सा तां, 'अणेग'ति नानाविधेप्रशंकारिसेविताभिरिति, 'अणुडुय'ति अनुदुता-वादनाथं वादकैरत्यक्ता
 मृदङ्गा यस्यां सा तां 'अमिलाय'ति सुपुत्रजन्मतः अम्लानपुष्पमाला तां 'पमुइय'ति प्रमुदितजनयोगात् प्रमुदितां प्रक्रीडित-
 जनयोगात् प्रक्रीडितां, 'सपुरजण'ति सह पुरजनेन जानपदेन-जनपदसत्कजनेन या वर्त्तते सा तां । 'टिइवडियं'ति स्थितौ
 कुलस्य वा मर्यादायां गता या पुत्रजन्ममहप्रक्रिया सा स्थितिपतिता, 'दसाहियाए'ति १० दिनप्रमाणायां दशाहिकायां 'सइए'ति
 शतपरिमाणान् 'साहस्सिए'ति सहस्रान् शतसहस्रान् लक्षानित्यर्थः, 'जाए'ति यागान्-पूजाविशेषान् 'दाए'ति दायान् पूर्वदिने
 दानादीनि 'भाए'ति भागान्-लब्धद्रव्यविभागान् 'दल'ति ददत्-दापयन् 'बारसाहे दिवसे'ति सम्प्राप्ते द्वादशाख्यदिवसे
 'कुलाणुरुवं'ति कुलोचितं-कुलसदृशं, तत्कुलस्य बलवत्पुरुषकुलत्वान्महाबल इति नाम कृतं, 'पंचघाई'ति ताश्वेमाः-खीरघाई
 मंडणघाईए मञ्जणघाईए कीलावणघाईए अंकघाईए' इति पंचधात्रीभिः परिगृहीतः, एवं यथा हृदप्रतिज्ञ औपपातिकेऽधीतः
 तथाऽयं वाच्यः, 'पयगामणं'ति भूमौ सर्पणं चंक्रामणं-पद्भ्यां संचरणं 'जेमाचणं'ति भोजनकारणं 'पिंडवद्धणं'ति वेवलं
 खानाभ्यङ्गदिना वपुष्टुद्धिकरणं 'पजंपावणं'ति प्रजल्पनकारणं शिक्षणं 'संचच्छरपडिलेहणं'ति वर्षप्रग्रन्थिकरणं 'चोलोवणगं'ति
 चूडाधरणं 'उवणयणं'ति कलाग्राहणं 'गवभाहाणं'ति गर्भाधानादीनि तानि गर्भाधानादीन्येवोच्यन्ते, 'पेच्छाघरमंडवंसि'ति
 प्रेक्षागृहमण्डपयोर्विशेषवर्णको यथा राजप्रश्रकृते उक्तस्तथा स वाच्य इति । 'पमक्खणगणहाण'ति (सू. ४२९) प्रम्रक्षणकं-अभ्य-
 ज्ञनं खानगीतवादित्राणि प्रसाधनं-मण्डनं अष्टखड्गेषु तिलकाः कङ्कणं रक्तदवरकमयं एतानि अविधववधूमिः-जीवद्धर्तनारीभि-
 रुपनीतानि यस्य स तं, 'मंगलसुजंपिएहि'ति मङ्गलानि-दधिदूर्वादीनि गानविशेषाश्च जल्पितानि-आशीर्वांसि तैः 'कयकोउ-

य'ति कौतुकानि-भूतिरक्षादीनि मङ्गलानि-सिद्धार्थकादीनि तद्रूप उपचारः-पूजा तेन कृतं शान्तिकर्म यस्य 'सरित्तयाणं'ति सह-
वृत्तवां-सदृशच्छवीनां 'सरिज्वयाणं'ति सहव्ययसां, 'लायणं'ति लावण्यं-मनोज्ञता गुणाः-प्रियभाषित्वादयः, 'कडगजोए'ति
कलाचिकाभरणयुगं 'तुडिय'ति बाह्याभरणं 'वोम'ति कार्पासिकं वस्त्रं 'कडग'ति उसीरमयं वस्त्रं 'पट्ट'ति पद्मव्रतमयं, 'दुशुल्लत्ति
दुकुलाख्यतरुत्वशिष्यज्ञं, श्रीप्रभृतयः पद् देवताप्रतिमाः, नन्दादीनि मङ्गलवस्तूनि, अन्ये तु नन्दं वृत्तलोहासनं भद्रं शरासनं
मूढक इति यत् प्रसिद्धं, 'ताल'ति तालवृक्षान् 'वय'ति व्रजान् गोकुलानि 'सिरिघर'ति भाण्डागारतुल्यानि रत्नमयत्वात् 'जाणा-
इं'ति-शकटादीनि 'कुग्गाइं'ति गोल्लदेशप्रसिद्धानि जंषानानि 'सिवियाओ'ति शिविकाः कूटाकाराच्छादितजम्पानरूपाः 'संद-
माणियाओ'ति स्यन्दमानिकाः-पुरुषप्रमाणाः जम्पानविशेषस्तानेव 'गिल्लीड'ति हस्तिन उपरि कोष्ठराकाराः 'थिल्लीओ'ति
लादानां यानि अङ्गुपल्यानानि तान्यन्यदेशेषु थिल्लीओ उच्यन्ते अतस्ताः, 'वियडजाणाइं'ति विद्युतयानानि-तल्लटकवर्जितशकटानि
'पारिजाणिए'ति परियानप्रयोजनाः पारियानिकास्तान् 'संगामिए'ति सङ्ग्रामप्रयोजनाः साङ्ग्रामिकाः तान्, तेषां च कटीप्र-
माणा फलकवेदिका स्यात्, 'कंजुइजे'ति प्रतीहारान् 'वरसधरं'ति गर्पर्धारान्-वर्द्धितमहल्लकान् कृत्रिमह्लीवान् 'महत्तरए'ति
महत्तरकान् अन्तःपुरचिन्तकान् 'ओलंबणदीवे'ति शृङ्खलाबद्धदीपान् 'उंभण'ति उत्कम्बलदीपान् ऊर्ध्वदण्डतः 'तिग्णिण व'ति
सुवर्णरूप्यमिश्रमेदात् 'पञ्जरदीवे'ति अत्रपटलबद्धदीपान् 'धासगाइं'ति आदर्शकाकारान् 'तलियाओ'ति पत्नीविशेषान् 'कवि-
याओ'ति कलावकाः 'अवएड'ति तापिकाहस्तान् 'अवयवक्काओ'ति अवपाक्यः तापिकाः सम्भाव्यन्ते 'भिसियाओ'ति
आसनविशेषान् 'पडिसिजाओ'ति उचारशय्याः 'करोडियाओ'ति स्थिकाः 'उन्नताद्याकारोपलक्षितानि

‘अट्ट करोडियाधारीओ’ति स्थगिकाधारिणीः, ‘उग्महिद्याओ’ति इहामादिकानामुन्मादिकानां चालपवहुमर्दनकृतो विशेषः,
 ‘पसाधियाओ’ति मण्डनकारिणी ‘वणनगपेसण’ति चन्दनहरितालादिपेणकारिकाः, ‘चुणनगपेसण’ति ताम्बूलचूर्णागन्ध-
 द्रव्यचूर्णादिकारिणी ‘द्वक्कारीओ’ति हास्यकारिकाः ‘उवत्थाणियाओ’ति या आस्थानगतानां पार्श्वे वर्तन्ते, ‘नाडइजा-
 ओ’ति नाट्यकारिकाः ‘कुडुविणीओ’ति पदातिरूपाः ‘महाणसिणीओ’ति रसवतीकारिकाः, शेषपदाति रुढिगम्यानि,
 ‘विमलस्स’ति (सू० ४३०) अस्यामवसर्पिण्यां त्रयोदशजिनस्य ‘पपोत्तए’ प्रपौत्रकः—प्रशिष्यः, ‘जहा केसि’ति, कला इत्य-
 नेन च सूचितं ‘कलाकुसलस्वकालसुहोइयाड’ति ‘सिवभइस्स’ति एकादशशतनवमोद्देशाभिहितशिवराजर्षिपुत्रस्य
 ‘जहा अंमडो’ति यथोपपातिके अम्मडोऽधीतस्तथाऽप्यमपि वाच्यः, ‘वंभलोए’ति इह चतुर्दशपूर्वधरस्य जघन्यतोऽपि लान्तके
 उपपात इत्यते ‘जावंति लंतगाओ’चोदसपुञ्ची जहण उववाओ’ति इति वचनाद्, एतस्य तु चतुर्दशपूर्वधरस्यापि यद् ब्राह्मलोक उप-
 पात उक्तस्त्वेनापि मनाशिवस्मरणादिना प्रकारेण चतुर्दशपूर्वाणामपरिपूर्णात्वादिति संभावयति। ‘इदाणिवि करेस्सि’ति (सू.४३१)
 हे सुदर्शन ! त्वं इदानीमपि करोषि, ‘सपणी पुञ्जजाईस्सरणो’ति संज्ञिरूपा या पूर्वजातिस्तस्याः स्मरणं यत्तत्तथा, ‘अहिस्समेइ’ति
 अधिगच्छति, ‘दुमुणाणियसद्धासंवेग’ति द्विगुणो पूर्वकालापेक्षया आनीतो श्रद्धासंवेगो यस्य न तथा, तत्र श्रद्धा तत्त्वश्रद्धा
 संवेगो यस्य स तथा तं, सदनुष्ठानचिकीर्षा वा संवेगो भवभयं मोक्षाभिलाषो वा, ‘उसभदत्तस्स’ति नवमशतत्रयस्त्रिंशत्तमोद्देश-
 काभिहितस्येति ॥ एकादशशते एकादशाः ॥

‘एगओ’ति (सू. ४३२) एकत्र ‘समुवागयाणं’ समुपागतानां ‘साहियाणं’ति मिलितानां ‘समुविट्ठाणं’ति आसनग्रहणेन

‘सन्निसत्राणं’ति सन्नियण्णानां समीपतया ‘सिहो’ति मिथः ‘देवद्वितिगहियद्’ति देवस्थितिविषये गृहीतार्थो-गृहीतपरमार्थो यस्य तदा ‘तुंगिउद्देशेसण’त्ति(सू. ४३३)द्वितीयशतपथब्रह्मोद्देशके ॥ एकादशशते द्वादशः॥ इति श्री एकादशं शतं समाप्तं ॥

अथ द्वादशशतमारभ्यते, तदुद्देशकशाश्वयं-“संखे १ जयति २ पुहवी ३ योगल ४ अतिवाय ५ राहु ६ लोगे य ७ । नागे य ८ देव ९ आया १० चारसमसए दसुद्देशा ॥ १ ॥” (*७१) ‘संखे’ति शङ्खश्रमणोपासकविषयः १ ‘जयन्ति’ति जय-
न्याख्यश्राद्धीविषयः २ ‘पुहधि’ति रत्नप्रभादिशुश्रीरूपः ३ ‘पुगलि’ति पुद्गलविषयः ४ ‘अइवात’ति प्राणातिपातादिविषयः
५ ‘राहु’ति राहुवक्तव्यतार्थः ६, ‘लोगे य’ति लोकविषयः ७ ‘नागे य’ति सर्पविषयः ८ ‘देव’ति देवभेदविषयः ‘आय’ति
आत्मभेदनिरूपणार्थः ९। तत्र प्रथमे ‘अस्साएमाण’त्ति (सू. ४३७)इयत् स्वादयन्तो बहु च त्यज्यन्तः इक्षुखण्डादेरिव ‘विस्सा-
एमाण’त्ति विशेषेण स्वादयन्तोऽल्पमेव त्यज्यन्तः खर्जूरादेरिव ‘परिभाएमाण’त्ति ददतः ‘परिभुजेमाण’त्ति सर्वसुपशुजानां,
एषां यदानां वार्त्तमानिकप्रत्ययान्तत्वेऽतीतप्रत्ययान्तता द्रष्टव्या, ततश्च विपुलमशनाद्यास्वादितवन्तसंतः; ‘पक्खियं पोसहं’ति
पक्षे भवं पाक्षिकं पौषधं अव्यापारपौषधं ‘पडिजागरमाण’ गतिजाग्रतोऽप्यनुपालयन्तो विहरिष्यामः-स्थाशामः, यच्चेहातीतका-
लीनप्रत्ययान्तत्वेऽपि वार्त्तमानिकप्रत्ययोपादानं तद्भोजनानन्तरमेवाक्षेपेण पौषधाभ्युपगमप्रदर्शनार्थमेवेत्येके, अन्ये तु व्याचक्षते-
इह किल पौषधं पर्वदिनानुष्ठानं, तच्च द्विधा-इष्टजनभोजनप्रदानादिरूपं १ आहारादिपौषधरूपं २ च, तत्र शङ्ख इष्टजनभोजनादि-
रूपं पौषधं कर्तुं कामससन् यदुक्तवान् तद्दर्शयन्नेवमुक्तं-‘तए णं अग्हे तं विल्लं असणं ४ साहमं अस्साएमाण’इत्यादि, पुनश्च शङ्ख

एव संवेगवशादाद्यौषधविनिवृत्तिमना द्वितीयं यौषधं चिकीर्षुर्यच्चिन्तितवांस्तद्दर्शयैतवमुक्तम्—'नो खलु मे संयं त'मित्यादि,
'एगस्स'ति एकस्य अद्वितीयस्येति भणनात् एकाकिन एव यौषधशालायां यौषधं कर्तुं कल्पते इति न चिन्त्यं, एतस्य चरितानु-
वादरूपत्वात् तथा ग्रन्थान्तरे बहूनां श्राद्धानां मिलनश्रवणादोपाभावात्परस्परप्रेणादिविशिष्टगुणसम्भवाच्चेति, 'गमणागमणाए
पडिक्कमइ'ति ईर्यापिथिकीं प्रतिक्रामतीत्यर्थः, 'छंदेणं'ति स्वाभिप्रायेण, न तु मदाज्ञयेति, 'पारित्तएत्तिकडु एवं संपेहेइ'ति
पारयित्तुं-पारं नेतुं एवं सम्प्रेक्षते-इत्यालोचयति, किमित्याह-इति कर्तुं-एतस्यैवार्थस्य करणयेति, 'अहिगमो नत्थि' पञ्चप्रकारः
प्रागुक्तोऽभिगमो नास्त्यस्य, सचित्तादिद्रव्याणां विमोचनीयानामभावादिति, 'जहा पहमं'ति यथा तेषामेव प्रथमनिर्गमः तथा
द्वितीयनिर्गमोऽपि वाच्य इत्यर्थः, 'हिज्जो'ति ह्यस्तनदिने 'सुदक्खुजागरियं'ति (स्र. ४३८) सुदु दरिसणं जस्स सो सुदक्खु
तस्स जागरिया प्रमादनिद्रात्यागेन सुदक्खुजागरिया तां जागरितः, कृतवानित्यर्थः, बुद्धा बुद्धजागरियं'ति बुद्धाः-केवलिनः
ते च बुद्धानां-क्षिप्ताज्ञाननिद्राणां जागरिका-प्रबोधो बुद्धजागरिका तां जाग्रति-कुर्वन्ति, अबुद्धा अबुद्धजागरियं'ति अबुद्धाः-
केवलज्ञानाभावेन ज्ञानसद्भावाच्च बुद्धसदृशाः, ते च अबुद्धानां छद्मज्ञानवतां या जागरिका तां जाग्रति । अथ भगवंतं शह्वाश्राद्धः
अन्येषामुपशमनाय क्रोधादिविपाकं पृच्छन्नाह-'कोहवसहे ण'मित्यादि (स्र. ४३९) 'इस्सि महपुत्तस्स' अनन्तरशतोक्तस्येति ॥
द्वादशशते प्रथमः ॥

'पोत्ते'ति (स्र. ४४०) पौत्रः-पुत्रस्यापत्यं 'नत्तुए'ति नप्तादौहितः 'भाउज्ज'ति भ्रातृजाया 'वेसालीसावगाणं'ति वैशा-
लिको-महावीरस्तस्य श्रावकाः तेषां अर्हतानां-अर्हदेवतानां साधुनामिति गम्यं, पूर्वशय्यातरी-प्रथमस्थानदात्री, साधवो ह्यपूवे

समागतास्तद्गृह एव प्रथमं वसतिं यानन्ते, तस्याः स्थानदात्रीत्वेन प्रसिद्धत्वादिति सा पूर्वशय्यातरा । 'सभावाड'त्ति (सू. ४४२) स्वभावतः पुद्गलानां मूर्त्तत्ववत्, परिणामेनाभूतस्य भवनेन पुरुषस्य तारुण्यवत्, 'सन्धेऽपि षं भंते! भवसिद्धिया जीवा भवा-भाविनी सिद्धिर्येषां ते भवसिद्धिकाः, ते सर्वेऽपि भदन्त ! जीवाः सेत्स्यन्तीति प्रश्नः, 'हृते'त्यादि उत्तरं, अयं चास्यार्थः, - सर्वे भवसिद्धिका जीवाः सेत्स्यन्ति, अन्यथा भवसिद्धिकत्वमेव न स्यादिति, अथ सर्वभवसिद्धिकानां सेत्स्यमानताऽभ्युपगमे भव-सिद्धिकश्चन्यता लोकस्य सात्, नैवं, समयज्ञातात्, तथाहि-सर्व एवानागतकालसमया वर्त्तमानतां लप्स्यन्ते 'भवति स नामातीतः प्राप्तो यो नाम वर्त्तमानत्वम् । एवंश्च नाम स भवति यः प्राप्स्यति वर्त्तमानत्व ॥१॥" मित्यभ्युपगमात्, न चानागतकालसमय-विरहितो लोको भविष्यतीति, अथैतामेवाशङ्कां जयन्तीप्रश्नद्वारेणासदुक्तसमयद्वयान्तापेक्षया दृष्टान्तान्तरेणापि परिहर्तुमाह- 'जड षं'ति इत्येके व्याचक्षते, अन्ये तु व्याख्यान्ति-सर्वेऽपि भदन्त ! भवसिद्धिका जीवाः सेत्स्यन्ति, ये केचन सेत्स्यन्ति ते सर्वेऽपि भवसिद्धिका एव, नाभवसिद्धिक एकोऽपि, अन्यथाऽभवसिद्धिकत्वमेव न स्यादित्यभिप्रायः, हन्तेत्याद्युत्तरं, अथ यदि ये केचन सेत्स्यन्ति सर्वेऽपि भवसिद्धिका एव नाभवसिद्धिक एकोऽपि इत्यभ्युपगम्यते तदा कालेन सर्वभवसिद्धिकानां सिद्धिगमनात् भव्य-श्चन्यता जगतः स्यादिति जयन्त्याशङ्कां परिहर्तुमाह- 'सन्धवागाससेठि'त्ति सर्वाकाशस्य बुद्ध्या चतुरस्रप्रतरीकृतस्य श्रेणिः-प्रदे-शपङ्क्तिः सर्वाकाशश्रेणिः 'परित्त'त्ति एकप्रदेशकत्वेन विष्कम्भभाभावेन च परिमिता 'परिबुड'त्ति श्रेण्यन्तरैः परिब्रुता, स्वरूपमेत-त्तस्याः । 'सुत्तं साहु'त्ति 'जागरियत्तं' जागरिकत्वम्, 'अहम्मि'त्ति अधर्मोण-श्रुतचारिशाभावलक्षणेन चरन्तीत्यधार्मिकाः, 'अहम्ममाणु'त्ति अधर्माजुगाः, अधर्ममनुगच्छन्तीत्यर्थः, 'अहम्मि'त्ति अधर्मिणाः 'अहम्मि'त्ति अधर्ममाख्यान्तीत्येवंशीला

अधर्मान्त्यायिनः, अथवा न धर्मान् ल्यातिरिप्यां ते अधर्मव्यातयः, 'अहम्मप्य'ति न धर्मं प्रलोकयन्तीति अधर्मप्रलोकिनः, 'अहम्मपत्तज्ञ'ति न धर्मे प्ररज्यन्ते-आगजति ये ते अधर्मप्रजनाः, अधर्मे सक्ता इत्यर्थः, 'अहम्मसमुदायार'ति अधर्मे समुद्रप्रमादो वाञ्छनागो रेषां ते तथा, अधर्मे वा समुद्राचारः-समाचारो रेषां ते अधर्म्मसमुदाचाराः 'अहम्मेषां चैव वित्ति'न्ति अधर्म्म-श्रुनचारिभ्रातारूपेण वृत्ति-आजीविकां कल्पयन्तः, कुर्वाणा इत्यर्थः, 'एवं वलियत्तं, एवं दुञ्चलियत्तंपि' वलिकत्वं र्गन्तिकत्वं न विभाव्यते ॥ दक्षत्वं च तेषां साधु ये न इन्द्रियवशास्सुरिति इन्द्रियवशानां यत् स्यात्तदाह- 'सोऽिदियवसद्वे'ति श्रोत्रेन्द्रियवशेन क्रान्तः-शीडितः श्रोत्रेन्द्रियवशं वा क्रान्तो-गतः श्रोत्रेन्द्रियवशात्तः ॥ द्वादशशते द्वितीयः ॥

'किनामा किगोय'ति (सू. ४४२) तत्र नाम यादृच्छिकमभिधानं गोत्रं चान्वथिकमिति, यथा 'जीवाभिगमे'ति तच्चेदम्-शोना नं भनं ! पुदयी किनामा किगोया एतत्ता ? गोयमा ! वंसानामेषां सकरूपमा गोत्तणमित्यर्थः ॥ द्वादशशते तृतीयः ॥

'एगओ'ति (सू. ४४४) एकव्यतः, एकव्येत्यर्थः, 'सादृणंति' संहन्यन्ते, संहतौ स्यातामित्यर्थः, द्विप्रदेशिकस्कन्धस्य भेदः एतौ विकल्पाः. त्रिप्रदेशिकस्य द्वौ, चतुःकप्रदेशिकस्य चत्वारः, पञ्चप्रदेशिकस्य पट्, षड्प्रदेशिकस्य दश, सप्तप्रदेशिकस्य चतुरस्र. अष्टप्रदेशिकस्य २? नवप्रदेशिकस्य २८ दशप्रदेशिकस्य ४० सद्द्वय्यातप्रदेशिकविकल्पा द्विधाभेदे ? १ त्रिधाभेदे ? २? चतुर्धाभेदे ? ३? पंचधाभेदे ? ४? षोडशान्वे ? ५? सप्तधात्वे ? ६? अष्टधात्वे ? ७? नवधात्वे ? ८? दशधात्वे ? ९? सद्द्वय्यातभेदे त्वेक एव विकल्पाः. त्रयोदश- 'संवेज्जता कज्जमाणे संवेज्जा परमाणुपोगला भवति'ति, असद्द्वय्यातप्रदेशिकस्य तु द्विधाभावे ? २? त्रिधात्वे ? ३? चतुर्धात्वे ? ४? पंचधात्वे ? ५? षोडशान्वे ? ६? सप्तधात्वे ? ७? अष्टधात्वे ? ८? नवधात्वे ? ९? दशभेदत्वे ? १०? सद्द्वय्या-

तमेदत्वे १२ असङ्ख्यातभेदकरणे त्वेक एव विकल्पः, 'असंख्येज्जा परमाणुपोगला भवति'ति अनन्तप्रदेशिकस्य तु द्विधात्वे १३ त्रिधात्वे २५ चतुर्द्वित्वे ३७ पंचधात्वे ४९ षड्विधात्वे ६१ सप्तधात्वे ७३ अष्टधात्वे ८५ नवधात्वे ९७ दशधात्वे १०९ सङ्ख्यातत्वे १३ असंख्यातत्वे १२ अनन्तभेदकरणे त्वेक एव, तमेवाह- 'अणंतहा कज्जमाणे'त्यादि 'दो भंते ! परमाणुपोगला साहणंती'त्यादिना पुद्गलानां प्राक्संहननुक्तं 'से भिजमाणे दुहा कज्जई'त्यादिना च तेषां भेद उक्तः, अथ तांवेवाश्रित्याह- 'एस्सि ण'मित्यादि (सू. ४४५) एतेषां-अनन्तरोक्तस्वरूपाणां परमाणुपुद्गलानां, परमाणुनामित्यर्थः, 'साहणणांभेदाणुवा एणं'ति 'साहणण'ति प्राकृतत्वात् सङ्गतो भेदश्च-वियोजनं तयोरनुपातो-योगः संहननभेदानुपातत्वेन, सर्वपुद्गलद्रव्यैस्सह परमाणूनां संयोगेन वियोगेन चेत्यर्थः, 'अणंताणंत'ति अनन्तेन गुणिता अनन्ताः अनन्तानन्ताः, एकोऽपि हि परमाणुद्रव्यणुकादिभिरनन्ताणुकान्तैर्द्रव्यैस्सह संयुज्यमानः अनन्तान् परिचर्त्तान् लभते, प्रतिद्रव्यं परिचर्त्तमावात् अनन्तत्वाच्च परमाणूनां प्रतिपरमाणु च अनन्तत्वात् परिचर्त्तानां परमाणुपुद्गलपरिवर्तनामनन्तानन्तत्वं द्रष्टव्यमिति । 'पुद्गलपरियह'ति पुद्गलैः-पुद्गलद्रव्यैस्सह परिचर्त्तः-परमाणूनां मीलनानि पुद्गलपरिवर्त्तः-ज्ञेयाः स्थितिहेतुराख्याता भगवद्भिरिति गम्यते, मकारश्च प्राकृतत्वात् अलाक्षणिकः । अथ पुद्गलपरवर्त्तभेदानाह- 'ओरालिय'ति औदारिकवपुषि वर्त्तमानेन जीवेन यदौदारिकवपुर्योग्यद्रव्याणामौदारिकशरीरतया सामस्त्येन ग्रहणमसाचौदारिकपुद्गलपरवर्त्तः, एवमन्येऽपि, 'नेरइयाणं'ति नारकजीवानामनादिंसंसारे संसर्तां सप्तविधः पुद्गलपरवर्त्तः प्रज्ञप्तः, 'एगमेगस्स'ति अतीता अनन्ताः अनादित्वादतीतकालस्य जीवस्यानादित्वाच्च अपरापरपुद्गलग्रहणस्वरूपत्वादिति, 'पुरेक्खड'ति पुरस्कृता-भविष्यन्तः 'कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि'ति कस्यापि

जीवस्य दूरभव्यस्याभव्य वा ते स्युः, कस्यापि न सन्ति उद्धृत्य यो मातृपत्वमाप्य सिद्धिं यास्यति, स इत्येवैवर्षा भवेर्यास्यति यः सिद्धिं तस्यापि परिवर्त्तो नारत्यनन्तकालपूर्वमाणत्वात् तस्येति, 'एगचिय'ति एकचित्तिकाः—एकनारकाद्याश्रिताः 'सत्त'त्ति औदा-
रिकादिसमविधुद्गलविषयत्वात् सप्त दण्डकाः चतुर्विंशतिदण्डकाश्च स्युः, एकत्वपृथक्त्वदण्डकानां चाप्यं विशेषः—एकत्वदण्डकेषु
पुरस्कृतपुद्गलपरावर्त्ताः कस्यापि न सन्त्यपि, बहुत्वदण्डकेषु तु ते सन्ति, जीवसामान्याश्रयणादिति, 'एगमेगस्से'त्यादि, 'नत्थि
एकोऽवि'त्ति नारकत्वे वर्त्तमानस्यौदारिकपुद्गलग्रहणाभावादिति, 'एगमेगस्स पां नेरइयस्स असुरकुमारत्ते'इत्यादि, इहं च
नेरयिकस्य वर्त्तमानकालीनस्य असुरकुमारत्वे अतीतानागतकालसम्बन्धित्वेति 'एगुत्तरिया जाव अनन्ता वे'त्यनेनेदं स्रचितं—'कस्सइ
अत्थि कस्सइ नत्थि, जस्सत्थि तस्स जहण्णेणं एको दो वा तिणि वा, उकोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा, 'एवं
जत्थ वेउट्ठिवयस्सीरं तत्थ एगुत्तरियाउ'त्ति यत्र वायुकाये मनुष्ये पञ्चेन्द्रियतिर्यंशु व्यन्तरादिषु च वैक्रियशरीरं तत्रैको वेत्यादि
वाच्यमित्यर्थः, 'जत्थ नत्थी'त्यादि यत्राप्येकपायादौ नास्ति वैक्रियं तत्र यथा पृथ्वीकायिकत्वे तथा वाच्यं, न सन्ति वैक्रियपुद्-
गलपरावर्त्ता इति वाच्यमित्यर्थः, 'तेयापोग्गाले'त्यादि, तैजसकार्माणपुद्गलपरावर्त्ता भविव्यति एकादयः सर्वेषु नारकादिषु जीव-
पदेषु पूर्ववद्वाच्याः, तैजसकार्माणयोस्सर्वेषु भावादिति, 'मणपोग्गाल'त्ति मनःपुद्गलपरावर्त्ताः पञ्चेन्द्रियेष्वेव सन्ति, भविव्यन्तश्च
ते एकोत्तरिकाः प्राणवद्वाच्याः, 'विगल्लिदिएसु नत्थि'त्ति विकलेंद्रियग्रहणेन चैकेन्द्रिया अपि प्राह्याः, तेषामपीन्द्रियाणामसम्पू-
र्णत्वान्मनोवृत्तेरभावाद्, अतस्तेष्वपि मनःपुद्गलपरावर्त्ता न सन्ति, 'वयपुग्गाल'त्ति 'एवं चेष'त्ति तैजसादिपरिवर्त्तवत् सर्वना-
रकादिजीवपदेषु वाच्याः, नवरमेकेन्द्रियेषु वचनाभावात् सन्ति ते इति वाच्याः। 'नेरइयाण'मित्यादिना पृथक्त्वदण्डकानाह—

‘जाव वेसाणियाण’मित्यादि पर्यन्तिमदण्डको दर्शितः । अथौदारिकादिपुद्गलपरावर्त्तानां स्वरूपमाह—‘से केण’मित्यादि (ख. ४४६) ‘गहियाइ’ति स्त्रीकृतानि ‘बद्धाइ’ति जीवप्रदेशैरात्मीकरणात्, कुत इत्याह—‘पुद्धाइ’ति यतः प्राक्स्पृष्टानि, तनौ रेणुवत्, अथवा पुष्टानि—पोपितानि अपरापरग्रहणतः ‘कडाइ’ति पूर्वपरिणामन्तरेण कृतानि ‘पट्टवियाइ’ति प्रस्थापितानि—स्थिरीकृतानि जीवेन ‘निचिड्डाइ’ति यतः स्थापितानि ततो निविष्टानि जीवे स्वयं ‘अभिनिचिड्डाइ’ति अभिविधिना निविष्टानि, सर्वाण्यपि जीवे लयानीत्यर्थः, ‘अभिसमणणागयाइ’ति अभिविधिना सर्वाणीत्यर्थः समन्वागतानि—सम्प्राप्तानि जीवेन रसानुभूतिमाश्रित्य ‘परियाइयाइ’ति पर्याप्तानि जीवेन सर्वावयवैरात्तानि तद्रसादानद्वारेण ‘परिणामियाइ’ति रसानुभूतित एव परिणामान्तरमापादितानि ‘निज्जिण्णाइ’ति निर्जीर्णानि क्षीणरसीकृतानि ‘निसिरियाइ’ति जीवप्रदेशेभ्यो निःसृतानि, कथं?, ‘निसिड्डाइ’ति जीवेन निस्पृ-
तराणि चत्वारि विगमविषयाणि । अथ पुद्गलपरावर्त्तानां निर्वर्त्तने कालं तदल्पबहुत्वं चाह—‘ओरालिय’इत्यादि. ‘केवइका-
लस्स’ति कियता कालेन निर्वर्त्तते?, ‘अणंताहिं उस्सप्पिणीहिं’ति एकस्य जीवस्य ग्राहकत्वात् पुद्गलानां चानन्तानन्त-
त्वात् पूर्वगृहीतानां च ग्रहणस्याण्यमानत्वादनन्ता अवसर्पिण्य इत्यादि ब्रूक्तमिति, ‘सच्चत्थोवे कम्मणपोज्जले’त्यादि सर्व-
स्तोकः कार्माणपुद्गलपरावर्त्तननिर्वर्त्तनकालः, ते हि ब्रह्मा बहुतमपरमाणुनिष्पन्नाश्च स्युः ततस्ते सकृदपि बहवो गृह्यन्ते, सर्वेषु
नारकादिपदेषु च वर्त्तमानजीवस्य ते अनुसमयं ग्रहणमायान्ति इति स्वल्पकालेनापि तत्सकलपुद्गलग्रहणं स्यादिति, ततस्तैजसपुद्ग-
लपरावर्त्तनकालोऽनन्तगुणो, यतः स्थूलत्वेन तैजसपुद्गलानामल्पानामेकदा ग्रहणं, एकग्रहणे चाल्पप्रदेशनिष्पन्नत्वेन . तेषामल्पान-

नामेव नदृश्यात् प्रहणं स्यादनोऽभिर्थायते-अनन्तगुणोऽसाधिति, तत्र औदारिकपुद्गलपरिवर्तननिर्वर्तनाकालोऽनन्तगुणः, यत्र औदारिकपुद्गला अतिभृशः, स्थूराणां चाल्पानामेवैकदा प्रहणं स्यात्, अल्पतरप्रदेशाश्चैते, ततस्तद्ग्रहणेऽप्येकदा अल्प एवाणवो गृह्यन्ते. न च कामर्णनिसप्तपुद्गलवर्तनां संवर्षेदुः प्रहणमस्त्यौदारिकशरीरिणामेव तद्ग्रहणादतो दृहतेन कालेन तेषां प्रहणमिति, नत्र आनम्राणपुद्गलपरवर्तननाकालोऽनन्तगुणः. यद्यपि हि औदारिकपुद्गलेभ्य आनम्राणपुद्गलास्वहमा बहुप्रदेशिकाश्चेति तेषामन्तरालेन प्रहणं सम्भवति तथाप्यपर्याप्तकावस्थायां तेषामग्रहणात् पर्याप्तकावस्थायामप्यौदारिकशरीरपुद्गलापेक्षया तेषामल्पीयमात्रेण प्रहणान् न शीघ्रं नदृग्रहणमित्यौदारिकपुद्गलपरवर्तननाकालादनन्तगुणता आनम्राणपुद्गलपरवर्तननिर्वर्तनाकालमेति. ततो मनःपुद्गलपरवर्तननिर्वर्तनाकालोऽनन्तगुणः, कथं?, यद्यप्यनम्राणपुद्गलेभ्यो मनपुद्गलाः स्वहमा बहुप्रदेशाश्चेत्यल्पकालेन तेषां प्रहणं स्यात् तथाप्येकेन्द्रियादिकायस्थितिवशान् मनसश्चिरेण लाभात् मानसपुद्गलपरिवर्तनं बहुकालसाध्य इत्यनन्तगुणः. ततोऽपि वाक्पुद्गलपरवर्तननिर्वर्तनाकालोऽनन्तगुणः, कथं?, यद्यपि मनसः सकाशात् भाषा शीघ्रतरं लभ्यते. द्वीन्द्रियादिकावस्थायां न स्यात्, तथापि मनोद्रव्येभ्योऽपि भाषाद्रव्याणामतिस्थूलतया स्तोकानामेवैकदा ग्रहणान् ततोऽनन्तगुणो वाक्पुद्गलपरवर्तननिर्वर्तनाकाल इति, ततोऽपि वैकिकपुद्गलपरवर्तननिर्वर्तनाकालोऽनन्तगुणो, वैकिकशरीरस्यातिबहुकाललभ्यत्वादिति । पुद्गलपरवर्तनानामेवाल्पवद्वन्माह-'एषमि ग'मित्यादि (सू. ४४७) सर्वस्तोका वैकिकपुद्गलपरवर्तनं बहुतमकालनिर्वर्तनीयत्वात् तेषां, ततोऽनन्तगुणा चाण्विषयाः, अल्पतरकालनिर्वर्त्यत्वाद्, एवं पूर्वोक्तवृत्त्या बहुतराः क्रमेणान्येऽपि वाच्या इति ॥

‘पाणाद्वाप’त्ति (सू. ४४८) प्राणातिपातजनितं चारित्रमोहनीयकर्मोपचारात् प्राणातिपात एव, एवमुचरत्रापि, तस्य च पुद्गलत्वोपचारात् प्राणातिपात एव, एवमुचरत्रापि, तस्य च पुद्गलरूपत्वात् वर्णादियः स्युरत उक्तम् ‘पंचवर्णो’त्ति, आह च-
 “पंच स पंचवर्णोहि, परिणयं द्रुविहंगंधचउक्तासं । दवियमाणंतपदेसं सिद्धेहि अणंतगुणीणं ॥१॥”ति ‘चउक्तास’त्ति सिग्ध १
 रूक्ष २ शीत ३ उष्णारूयाः ४ स्पर्शाः सूक्ष्मपरिणामपरिणतपुद्गलानां स्युः, सूक्ष्मपरिणामं च कर्मेति, ‘कोद्धि’त्ति क्रोध इति सामान्यनाम, कोपादयश्च तद्विशेषाः, तत्र कोपः-क्रोधोदयात् स्वभावाच्चलनमात्रम्, रोपः-क्रोधसंयानुबन्धो दोषः-आत्मनः परस्य वा दूषणमेतच्च क्रोधकार्यं द्वेषो वा-अप्रीतिमात्रं, अक्षमा-परकृताऽपराधस्य असहनं सञ्चलनो-मुहुः २ क्रोधाधिना ज्वलनं, कलहो-
 मिथोऽसमञ्जसभाषणं चाण्डिकबंध-रौद्राकारकरणं, भण्डनं-दण्डादिभिर्मुद्गं विवादो-विरुद्धवचनानि १०, एतानि क्रोधकार्याण्येव, क्रोधकार्थी वा गते शब्दाः । मान इति सामान्यनाम, मदादयस्तु तद्विशेषाः, तत्र मदो-हर्षमात्रं दर्पो-दृप्तता, संम्भो-अनञ्जतो-
 गर्वः-शौण्डीर्यं ‘अत्तुक्कोसे’त्ति आत्मनः परेभ्यः सकाशात् गुणेन उत्कर्षणं-उत्कृष्टताभिधानं, परयरिवादः-परेपामप्यवर्णवदनं, परयरिपातो वा गुणेभ्यः परिपातनमिति, ‘उक्कोसे’त्ति उत्कर्षणं-उत्कृष्टताकरणं आत्मनः परस्य वा क्रियया उत्क्रोशनं वा-प्रका-
 शनमभिमानात् स्वसमृद्ध्यादेर्वा ‘अचक्कोसे’त्ति अपकर्षणमवकर्षणं वा अभिमानादात्मनः परस्य वा क्रियारम्भात् कृतोऽपि व्यो-
 वर्तनमिति, अप्रकाशो वाऽभिमानादेवेति, ‘उण्णप’त्ति उच्छिन्नं नतं-पूर्वग्रथं नमनमभिमानानुन्नतं उच्छिन्नो वा नयो-नीतिर-
 भिमानादेवोच्यो, नयाभाव इत्यर्थः, प्रणतस्य मदानुप्रवेशानुन्नमनमुन्नाम; ‘दुच्चाभे’त्ति महदुष्टं नमनं दुर्नाम इति १२, तस्मान्ना-
 दीनि मानकार्याणीति मानवाचका गते एकार्थाः । ‘माग’त्ति सामान्यं नाम, उपध्यादयस्तद्भेदाः, तत्र ‘उचहि’त्ति उपधीयते येना-

साधुपधिः, वञ्चनीयसमीपगमनहेतुर्भावः, 'नियडि'त्ति नितरां करणं निकृतिः-आदरकरणेन परवञ्चनं पूर्वकृतमायाप्रच्छादनार्थं वा मायान्तरकरणं 'वलचे'त्ति येन भावेन वलयमिव वक्रं वचनं चेष्टा वा प्रवर्त्तते स भावो वलयं 'गहणे'त्ति परवञ्चनार्थं यद्वचनजालं तद् गहनमिव गहनं 'णूमे'त्ति परवञ्चनाय यन्निम्नताया आश्रयणं तन्नमं 'कके'त्ति कल्कं-हिंसादिरूपं पापं तन्निमित्तो यो वचन-नाभिप्रायः स कल्कमुच्यते 'कुरूवे'त्ति कुत्सितं यथा स्यादेवं रूप्यति-विमोहयति यत तत् कुरूपं-भाण्डादिकर्म मायाविशेष एव 'पलिउंचण'न्ति प्रतिकुञ्चनं सरलतया प्रच्छन्नस्य वचनस्याऽखञ्चनं, 'झिहु'त्ति परवञ्चनाभिप्रायेण येन जैह्ववं-क्रियासु मान्द्यमा-तनुते स भावो जैह्वचमेव 'किञ्चिसे'त्ति यतो मायाकर्मणः परत्रेह च भवे किल्बिषिकः स्यात् स किल्बिष एव 'आयरण'त्ति यतो मायाविशेषादादरणं-अभ्युपगमं कस्यापि वस्तुनः कुर्याद् असावादरणं, ताप्रत्ययस्य स्वार्थिकत्वात्, आचरणता वा परप्रता-रणाय विविधिक्रियाकरणं आचरणं 'गूहणया' गूहनं-गोपायनं स्वरूपस्य, 'वञ्चणया' वञ्चनं परप्रत्यवतारणं, 'साइजोगे'त्ति अवि-श्रम्भसम्बन्धः, सातिशयेन द्रव्येण निरतिशयस्य योगस्तत्प्रतिरूपकरणमित्यर्थः १५, मायैकार्थाः शब्दाः । 'लोभे'त्ति सामान्यं, इच्छादयस्तु तद्विशेषाः, तत्रेच्छा-अभिलाषमात्रं मूर्च्छा-संरक्षणानुबन्धः, काङ्क्षा-अप्राप्तार्थांशमा 'गेहि'त्ति गृद्धिः-प्राप्तार्थेष्व्वासक्तिः, 'तण्ह'त्ति तृष्णा-प्राप्तार्थानामव्ययेच्छा 'भिञ्जि'त्ति भिध्या-अभिव्याप्त्या विषयचिन्तनं, तदेकाग्रत्वमभिध्या पिधानादिवदकार-लोपात् भिध्या 'अभिञ्जि'त्ति न भिध्या अभिध्या-भिध्यासदृशं भावान्तरं दृढाभिमनिवेशः, अभिध्यानलक्षणत्वात् तस्याः, अह-दाभिमनिवेशस्तु अभिध्या, चित्तलक्षणत्वात्, तस्याः, ध्यानचित्तयोस्त्वयं विशेषः- 'जं थिरमज्झवसाणं तं ज्ञाणं जं चलं तयं चित्तं'त्ति, 'आसासणय'त्ति आशंसनं-मम पुत्रस्य शिष्यस्य वेदप्रिदं च भूयादितिरूपा आशीः, 'पत्थण'न्ति, प्रार्थनं-परं प्रति इष्टार्थयाञ्जा

‘लालप्पणय’त्ति प्रार्थनमेव भृशं लपनतः ‘क्रामास’त्ति शब्दरूपविषया, ‘जीवियास’त्ति जीवितव्यवाञ्छा, ‘नंदिरागे’त्ति समृद्धौ सत्यां रागो-हर्षो नन्दिरागः १६, ‘पेज्जे’त्ति पुत्रादिलेहः ‘दोसे’त्ति द्वेषः-कलहो हास्यादिभवं युद्धं, यावत्करणात् ‘अब्भक्खाणपेसुण्णअरइइपरपरिवायमायामोसि’त्ति दृश्यं ॥ ‘अवण्णे’त्ति (सू. ४४९) वधादिविरमणानि जीवोपयोगस्वरूपाणि, जीवोपयोगश्चामूर्त्तत्वं तस्माच्चावर्णादित्वमिति, ‘उप्पत्तिय’त्ति उत्पत्तिरेव प्रयोजनं यस्यास्सा औत्पत्तिकी, ननु क्षयोपशमः प्रयोजनमस्याः, सत्यं, स खलु अन्तरङ्गत्वात् सर्वबुद्धिसाधारण इति न विवक्ष्यते, न चान्यच्छास्त्रकर्माभ्यासादिकमपेक्षत इति, ‘वेणइय’त्ति गुर्वादिविनयभवा वैनायिकी ‘कम्ममय’त्ति अनाचार्यकं कर्म साचार्यकं शिल्पं, कादाचित्कं वा कर्म शिल्पं नित्यव्यापारः, तेन कर्मणो भवा कर्मजा, ‘पारिणामिय’त्ति परि-समन्तात् नमनं परिणामः-सुदीर्घकालपूर्वपरालोकनादिजन्य आत्मधर्मस्तज्ज्ञाता पारिणामिकी बुद्धरिति, एता अपि वर्णादिरहिता जीवधर्मत्वेनामूर्त्तत्वात् जीवधर्मोधिकारादवग्रहादिसर्वं कर्मादिसर्वं च ॥ अमूर्त्ताधिकारादवकाशान्तरसर्वत्रं अमूर्त्तत्वविपर्ययात् तदुवातादिसर्वत्राणि चाह-तत्र ‘सत्तमे णं भंते ! उवासंतरे’त्ति प्रथमद्वितीयपृथिव्योर्यदन्तराले आकाशखण्डं तत्प्रथमं, तदपेक्षया सप्तमं सप्तम्या अधस्तात्, तस्योपरि सप्तमस्तनुवातः तस्योपरि सप्तमो घनवातः तस्याप्युपरि सप्तमो घनोदधिः, तस्योपरि सप्तमी पृथ्वी, तदुवातादीनां पञ्चवर्णत्वादि पौद्गलिकत्वेन मूर्त्तत्वात्, अष्टस्पर्शत्वं च वादरपरिणामत्वाद् अष्टौ स्पर्शाः शीतोष्णस्निग्धरूक्षमृदुकठिनलघुगुरुभेदादिति, ‘जंबुद्वीचे’ इत्यत्र यावत्करणाह्वयणसमुद्रादीनि पदानि वाच्यानि ‘जाच वेमाणियावासा’ इह यावत्करणादसुरकुमारावासादियरिग्रहः, ते च भवनानि नगराणि विमानानि तिर्यल्लोके तत्रगर्भश्चेति, ‘वेउन्चिअतेआइं पडुच्च’त्ति वैक्रियतैजसवपुषी वादरत्वात्तयोर्ना-

रकाणामष्टस्पर्शत्वं, 'कर्ममगं पडुच्च'ति कर्मणं हि सक्षमपरिणामपुद्गलरूपमतश्चतुःस्पर्शं, ते च शीतोष्णस्निग्धरूक्षाः, 'धम्म-
त्थिकाए' इह यावत्करणदेवं दृश्यं—'अधम्मत्थिकाए आणासत्थिकाए पुणालत्थिकाए अद्धासमए आवलियासुहु'
इत्यादि, 'दन्वलेसं पडुच्च'ति इह द्रव्यलेख्या सवर्णा, 'भावलेसं'ति भावलेख्या आन्तरः परिणामः, इह च कृष्णलेख्यादीनि
परिश्रहसंज्ञावसानानि अवर्णादीनि जीवपरिणामत्वात्, औदारिकादिचतुर्वर्षेषु च वर्णादिविशेषणानि अष्टस्पर्शाणि च, वादरपरिणा-
मपुद्गलरूपत्वात्, सर्वत्र चतुःस्पर्शत्वे सक्षमपरिणामः कारणं, अष्टस्पर्शत्वे वादरपरिणामः कारणं वाच्यमिति, 'सन्वदन्व'ति
सर्वद्रव्याणि—धर्मास्तिकायादीनि 'अत्थेगइया सन्वदन्वा पंचवण्णा' इत्यादि वादरपुद्गलद्रव्याणि प्रतीत्योक्तं, सर्वद्रव्यमध्ये
कानिचित् पञ्चवर्णादीनीति भावार्थः, 'चउफासा' इत्येतच्च पुद्गलद्रव्याण्येव सक्षमाणि प्रतीत्योक्तं, 'एगगंधे'त्यादि च परमाण्वादि
द्रव्याण्याश्रित्योक्तं, यदाह परमाणुद्रव्यमाश्रित्य—'कारणमेव तदन्त्यं सक्षमो नित्यश्च भवति परमाणुः । एकरसवर्णगन्धो द्विस्पर्शः
कार्याल्लिङ्गश्च ॥१॥'ति, स्पर्शद्वयं च सक्षमसम्बन्धिनां चतुर्णां स्पर्शानामन्यतरदविरुद्धं स्यात्, तथाहि—स्निग्धोष्णलक्षणं वा स्निग्धशीत-
लक्षणं वा रूक्षोष्णलक्षणं रूक्षशीतलक्षणं चेति, 'अवर्णे'त्यादि च धर्मास्तिकायादिद्रव्याण्याश्रित्योक्तं ॥ द्रव्याश्रितत्वात् प्रदेशपर्यवाणां
द्रव्यसन्नानन्तरं तत्सन्नं, तत्र प्रदेशा—द्रव्यस्य निर्विभागा अंशाः, पर्यायास्तु धर्माः, ते चैवंकरणादेवं वाच्याः—'सव्वपएसा णं
भंते ! कइवण्णा पुब्बा ? गोयमा ! अत्थेगइया सव्वपदेसा पंचवण्णा जाव अट्टफासा' इत्यादि, एवं पर्यवसन्नमपि, इह च मूर्त्त-
द्रव्याणां प्रदेशाः पर्यवाश्च मूर्त्तद्रव्यवत् पञ्चवर्णादियः अमूर्त्तद्रव्याणां वा अमूर्त्तद्रव्यवदवर्णादिय इति, अतीताद्वादित्रयं वा मूर्त्तत्वा-
दवर्णादिकं ॥ 'परिणामं परिणमइ'ति (स्र. ४५०) स्वरूपं गच्छति, कतिवर्णादिना रूपेण परिणमतीत्यर्थः, 'पंचवर्णां'ति

गर्भन्युत्कमणकाले जीवशरीरस्य पञ्चवर्णादित्वात् गर्भन्युत्कमकाले जीवपरिणामस्य पञ्चवर्णादित्वं ज्ञेयमिति ॥ गर्भजजीववर्णादि-
विनिवृत्तपरिणाम उक्तः, अथ जीवस्यैव निवृत्तपरिणामत्वं यत् स्यात्तदहं-‘कम्मओ णं’ति (सू. ४५१) कर्मणः सकाशात्, नो
अकर्मतः--न कर्माणि विना, जीवो विगच्छिभावं-विगणरूपं भावं नारकतिर्यङ्मुखापरभवेषु नानारूपं परिणाममित्यर्थः परि-
णमति-गच्छति, तथा ‘कम्मओ णं जए’ति गच्छति तांस्तान्नाकारकामसाविभावनिति जगत्-जीवरासूहः, जीवद्रव्यस्य चा विशेषो
जज्ञयाभिधानः ‘जगन्ति जज्ञमान्याहु’रिति वचनात् ॥ द्वादशशते पञ्चमः ॥

‘मिच्छंते एवमाहुंसु’ति (सू. ४५२) इह तद्वचनाप्रमाणकत्वात् मिथ्यादृष्टिप्रवचनसंस्कारोपनीतत्वाच्च, ग्रहणं हि
राहुचन्द्रयोर्विमानोपेक्षं, न च विमानयोर्गणिकप्रसनीयभावसम्भवोऽस्ति, आश्रयगतत्वात् नरभवनानामिव, अथेदं गृहमनेन प्रत्ता-
मिति दृष्टत्वाव्यवहारः, सत्यं, स खल्वान्छाघान्छादकभावे सति, नान्यथा, आच्छाघान्छादनभावे च प्राराविवक्षायामिहापि न विशेषः,
अथ यदत्र सम्यग्दर्शनायाह--‘अहं पुणे’ति खंजनं-दीपमल्लिकागलः तद्वर्णागं, ‘लाउयं’ति तुम्यकं, तन्नेहापकावस्यं ग्राणमिति
‘भासरासि’ति भसराशिरसं, ‘आगच्छमाणे च’ति गत्वा प्रतिचारेण ततः प्रतिनिवर्तमानः, कृष्णवर्णादिना विमानेनेति शेषः,
‘गच्छमाणे च’ति स्वभावचारेण चरत्, एतेन पदद्वयेन स्वाभाविकी गतिरुक्ता, ‘विउच्चमाणे’ति विकुर्वणां कुर्वन् ‘परिगारे’ति
परिचारयन्-कामकीलां कुर्वन्, एतेन पदद्वयेन अतिचरया वर्तमानो विसंशुल्लेष्टया स्वविमानमममञ्जसं नालयति, एतच्च द्वय-
मस्वाभाविकविमानगतिग्रहणयोक्तमिति, ‘चंवल्लसं पुरच्छिमेणं’ति स्वविमानेन चन्द्रविमानावरणे चन्द्रदीप्तेराधृतत्वाच्चन्द्रलेङ्ग्यां
पुरस्तादाद्यत्वं ‘पन्नच्छिमेणं वीईचयति’ति चन्द्रापेक्षया अपरेण यातीत्यर्थः, ‘पुरच्छिमेणं चंदे उवदंसेइ’ति ‘पन्नत्थिमेणं

राहु'न्ति राहपक्षया पूर्वसां दिशि चन्द्र आत्मानमुपदशयति, चन्द्रापक्षया च पश्चिमदिशि राहुरात्मानमुपदर्शयतीत्यर्थः, एवंवि-
थनभाचतायां च राहोश्चन्द्रस्य यत् स्यात्तदाह—'जया ण'मित्यादि, 'आचरेमाणे' इत्यत्र द्विवचनम्, 'चिह्णइ'ति तिष्ठति, 'चं'रेण
राहुस्स कुच्छी भिण्ण'ति राहोरशस्य मध्येन चन्द्रो गत इति कथने चन्द्रेण राहोः कुक्षिभिन्न इति व्यपदिशतीति, 'पचोस-
कइ'ति प्रत्यवमर्पति—व्यावर्त्तते, 'वंते'ति वान्तः—परिलक्तः, 'सपक्खि'त्व सपडिदिसं'ति सपथं—समानं दिक् यथा स्यात् सप्र-
तिदिक्—समानविदिक् च यथा स्यादेवं चन्द्रलेश्यामावृत्त्यावष्टभ्य तिष्ठतीत्येवं योगः, अत आचरणमात्रमेवेदं वैश्रसिकं चन्द्रस्य
राहुणा ग्रसनं, न तु कर्मणमिति । अथ राहोर्भेदमाह—'कइविहे ण'मित्यादि, यश्चन्द्रस्य सदैव सन्निहितः सञ्जरति स ध्रुवराहुः, आह
च—'क्किण्हं राहुविमाणं निचं चंदेण होइ अचिरहियं । चउरंगुलमपत्तं हिड्डा चंदस्स तं चइ ॥१॥'ति, यस्तु पर्वणि-पौर्णमास्यामावा-
स्योश्चन्द्रादित्ययोरुपरागं कुर्यात् स पर्वराहुरिति, 'पाडिवाण'ति प्रतिपद आरभ्येति शेषः, पञ्चदशभागेन खकीयेन पञ्चदशभागं
'चंदस्स लेस्सं'ति विभक्तिव्यत्ययाच्चन्द्रस्य लेश्यायाः, चन्द्रविम्बसम्बन्धिनमित्यर्थः, आबुण्वन् २ प्रत्यहं तिष्ठति, 'पहमाण'ति
प्रथमत्यौ 'पण्णरसेसु'ति पञ्चदशसु दिनेषु, अमाचास्यायामित्यर्थः, 'पण्णरसभागं आवरित्ताणं चिह्णइ' इति वाक्यशेषः, एवं
यत् स्यात्तदाह—'चरिमे'त्यादि, चरमसमये पञ्चदशभागोपेतस्य कृष्णपक्षस्यान्तिमे काले कालविशेषे वा चन्द्रो रक्तः स्यात्, सर्वथा-
ऽऽच्छादित इत्यर्थः, 'अचसेसे'ति अवशेषे समये—प्रतिपदादिकाले चन्द्रो रक्तो वा विरक्तो वा स्यात्, अंशेन राहुणोपरक्तः अंशा-
तरेणानुपरक्तः, आच्छादितानाच्छादित इत्यर्थः, तमेव चन्द्रलेश्यापञ्चदशभागं शुक्लपक्षस्य प्रतिपदादिष्विति गम्यते उपदर्शयन् २
पञ्चदशभागेन स्वयमपसरणतः प्रकटयन् २ तिष्ठति, 'चरिमस्स य'ति पौर्णमास्यां चन्द्रो विरक्तः स्यात्, सर्वथैव शुक्लीत्यादि-

लर्थः, सर्वथाऽनाद्यादित्वाविति, इह चायं भावार्थः—गोडशभागीकृतस्य चन्द्रस्य गोडशो भागोऽवस्थित एवास्ते, ये चान्ये भागा-
 स्तान् राहुः प्रतितिथ्येकैकं भागं कृष्णपक्षे आपुनोति, शुद्धे तु चिद्युज्जतीति, उक्तं न ज्योतिष्करण्डके—‘सोलराभागे काळज्ज उल्लुवई
 हायएत्थ पणसरस । तच्चियगित्ते भागे पुणोऽपि परिवद्धई जोण्हं ॥१॥’ति, इह तु गोड(पंचद)शभागकल्पना कृता, व्यवहारिणां गोड-
 शभागस्यावस्थितस्यानुपलक्षणाविति सम्भावयाम इति । ननु चन्द्रविमानस्य पञ्चैकगण्ठिभागन्यूनयोजनप्रमाणत्वात् राहुविमानस्य ग्रह-
 त्वेनार्द्धयोजनप्रमाणत्वात् कथं पञ्चदशे दिने चन्द्रविमानस्य महत्त्वेन रचोवरणं स्यादिति, अत्रोच्यते, यदिदं ग्रह-
 विमानानामर्द्धयोजनमिति प्रमाणं तत्प्रायिकं, ततश्च राहोर्ग्रहसोक्ताधिकप्रमाणमपि विमानं संभाव्यते, अन्ये पुनराहुः—लघीयसोऽपि
 राहुविमानस्य माहाता तमिस्रजालेन तदाव्रियत इति । ननु कतिपयान् दिनान् यावत् ध्रुवराहुविमानं द्युत्सुपलभ्यते ग्रहण इव, कति-
 पयांश्च न तथेति किमत्र कारणं?, अत्रोच्यते, येषु दिवसेषु अत्यर्थं न तमराऽभिभूयतेऽसौ विशुद्धागानत्वात् तेषु न द्युत्तमायाति,
 तथा चोक्तम्—‘‘वहन्नेओ कइवय दिवसे ध्रुवराहुणो विमाणसरस । दीराइ परं न दीराइ जह गहणे पव्वराहुसरस ॥१॥’’ आचार्य आह—
 अन्तर्यं न हि तमराऽभिभूयते जं ससी चियुज्जंतो । तेण न वहन्नेओ गहणे उ तसो तसोवहुलो ॥२॥’’ ‘बाग्यालीसाए मासा
 णं’ति सार्द्धस्य वर्षत्रयस्योपरि चन्द्रलेख्यामायुत्व तिष्ठतीति गम्यं, नवरं उल्लुट्टतया अष्टचत्वारिंशतो संबत्सराणामिति । अथ चन्द्र-
 स्यैव ‘ससि’ति यदभिधानं तदन्वयार्थाभिधानायाह—‘ससी’ति (सू. ४५३) सह श्रिया वर्त्तत इति राश्रीः, ‘मिगंके’ति विमाने
 मृगाह्लुचिहत्वात् मृगाह्लुः, ‘सोमे’ति सौम्या नीरोगा वा ‘कत्ते’ति कान्तियोगात् ‘सुभए’ति सुभगः, सौभाग्यद्युक्तत्वात्,
 ‘पियदंसण’ति प्रेमकृद्दर्शनः । अथादित्यशब्दस्यान्वयार्थाभिधानायाह—‘सुराइय’ति (सू. ४५४) सर आदिः—प्रथमो येषां ते सुरा-

दिकाः, क इत्याह—समयः, तथाहि—सूर्योदयमवधिकृत्य अहोरात्रारम्भकस्समयो गण्यते आवलिका मुहूर्त्तदियश्चेति, 'आदिच्चे'ति आदौ अहोरात्रादीनां भव आदित्यः, त्यश्चेहार्पत्वादिति ॥ 'पढमजोऽव्वणुट्टाण'ति (सू. ४५५) प्रथमयोवनोत्थाने-प्रथमयोवनोत्पत्तौ यद्वलं तत्तिष्ठतीति स तथा 'अचिर'ति अचिरवृत्तविवाहकार्यः, 'वणणओ महड्वल'ति महाबलोद्देशके वासवर्णको हरयः, 'अवि-रत्ताए'ति विप्रियकरणेऽप्यविरक्तया 'विउसमणकालसमयंसि' व्यवशमनं—पुंवेदविकारोपशमस्तस्य कालसमयस्तत्र स तथा तत्र, रतावसाने इत्यर्थः, 'एत्तो'ति इतः प्रागुक्तस्वरूपेभ्यः ॥ द्वादशराते षष्ठः ॥

'अयासयस्स'ति (सू. ४५६) पञ्चाशत्तुर्थत्वात् अजाशतायाः 'वाडगत्ताए'ति अजावाटकमित्यर्थः, 'नरगत्ताए'ति नरकावा-सपृथ्वीकायिकतयेत्यर्थः, असकट्—अनेकशः 'अदुव'ति अथवा 'अणंतखुत्तो'ति अनन्तकृत्वः—अनन्तवारान् ॥ 'असंखिज्जेसु पुढविकाइ'ति (सू. ४५७) इह असङ्ख्यातेषु पृथ्वीकायिकावासेष्वेतावतैव सिद्धे यज्जतसहस्रग्रहणं तत्तेषामतिबहुत्वव्यापनार्थं, 'नो च्चव णं देविताए'ति ईशानान्तेष्वेव देवस्थानेषु देव्य उत्पद्यन्ते, सनत्कुमारदिषु पुनर्नैतिकृत्वा 'नो च्चव णं देविताए' इत्युक्तं, 'नो च्चव णं देवताए वे'ति अनुत्तरविमानेषु अनन्तकृत्वो देवा नोत्पद्यन्ते, देव्यश्च सर्वथैव नेति, 'अरिन्ताए'ति सामान्यतः शत्रु-भावेन 'वेरियत्ताए'ति विशेषाज्जुतया 'वायगत्ताए'ति मारकतया 'वहगत्ताए'ति वधकतया, ताडकतयेत्यर्थः, 'पच्चासि-त्तत्ताए'ति अभिग्रसहायकतया 'दासत्ताए'ति गृहदासीपुत्रतया 'पेसत्ताए'ति श्रेष्यतया—आदेश्यतया 'भयगत्ताए'ति भुतक-तया—दुष्कालादौ पोषिततया 'भाइल्लगत्ताए'ति कृष्यादिलाभस्य भागग्राहकत्वेन 'भोगपुरिसत्ताए'ति भोगकारिनरतया अन्योपाजितार्थैः, 'सीस'ति शिक्षणीयतया 'वेसत्ताए'ति द्वेष्यतया ॥ द्वादशराते सप्तमः ॥

‘विसरीरेसु’त्ति (सू. ४५८) द्वे शरीरे येषां ते द्विशरीराः तेषु, ये हि नागवपुस्त्वक्त्वा मनुष्यशरीरमावाप्य सेत्सन्ति ते द्विशरीरा इति, ‘नागेसु’त्ति सर्पेषु हस्तिषु वा ‘तत्थ’त्ति यत्र क्षेत्रे जातः, ‘अचिय’त्ति चन्दनादिना चन्दितः स्तुत्या पूजितः तदुपदिष्टस्यावितथत्वात्, ‘सन्तोवाण’त्ति सत्यावाणतः, राफलसेव इत्यर्थः, ‘सञ्चिहिय’त्ति सञ्चिहितं—आराजवर्षिं प्रातिहार्यं—पूर्व-राज्यतिकादिद्वैतकृतं प्रतिहारकर्म यस्य स तथा, ‘लाउल्लोइयमहि’त्ति लाइगति—छाणादिना पृथ्व्याः संस्पृष्टीकरणं, ‘उल्लो-इयं’त्ति खटिकादिना धवलनं भिचीनां, एतद्द्रव्यराहितो यस्य तथा ॥ ‘गोलाङ्गूलचसहे’त्ति (सू. ४५९) गोलाङ्गूलानां—वत्सत-राणां मध्ये गङ्गाञ्च स एव विदग्धो, विदग्धपर्यायत्वाद्गुणभङ्गदस्य. एवं कुर्कुटदृष्यभोऽपि, एवं गण्डकृष्णभोऽपि, ‘निस्सील’त्ति रामा-धानरहिताः, ‘निन्वय’त्ति अणुव्रतरहिताः, ‘निगुण’त्ति निर्गुणाः क्षमादिभिर्वा रहिताः ‘नेरइयचाण उचवज्जेजा’ इति प्रश्नः, इह च ‘उचवजेजा’ इत्येतदुत्तरं, तस्य चासम्भरमाशङ्कमानस्तत्परिहारमाह—‘समणे’त्यादि, असम्भवश्चैवं—यत्र समये गोलाङ्गूलदयो न तत्र समये नारकास्ते अतः कथं नारकतयोत्पद्यन्ते इति वक्तव्यं स्यात्, अत्रोच्यते—श्रमणो यंगवाञ्च वीरो, न तु जमालयादिः, एवं वक्ति, यदुत-उत्पद्यमानमुत्पन्नमिति वक्तव्यं स्यात्, क्रियाकालनिष्ठाकालयोरभेदात्, अतस्ते गोलाङ्गुलप्रभृतयो नारकतयोत्पत्तुकामा नारका एवेतिकृत्वा सुपूह्यन्ते नेरइयचाण उचवजेजा’त्ति, ‘उस्सव्णिणि उहेसण’त्ति सप्तमशतस्य षष्ठ इति ॥ द्वादशशतैः षष्ठमः ॥ (सू. ४६०) दीव्यन्ति-क्रीडां कुर्वन्ति दीव्यन्ते-स्तूपन्ते वा आराध्यन्ते इति देवाः, ‘अचियदन्वदेव’त्ति द्रव्यभूता देवा द्रव्यदेवाः भूतभावत्वाद्वाविभावत्वाद्वाऽप्राधान्याद्देवगुणशून्यत्वात् द्रव्यदेवाः, यथा साध्याभारता द्रव्यसाधवाः, भूतभावपक्षे तु भूतस्य देवत्व-

परांशुः शक्तिरसहायभावात् देवत्यागता द्रव्यदेवाः, प्राविभाष्ये तु देवतयोत्पत्त्यमानाः द्रव्यदेवाः, नरदेवाः—नक्रिणो
 गजानाः, एवं धर्मदेवाः नाचनः, देवाधिदेवा अर्द्धेनः, भावदेवा देवत्वे वचमानाः, 'उत्पण्णममत्तचक्ररयणप्पहाण'ति उत्प-
 ष्णमन्नाचनप्रधाननकाः, धर्मत्याधिदेव्यन्, 'समिद्धकोस'ति ममृद्धकोशाः, प्रधानभाण्डागारा इत्यर्थः॥ एवं देवान् प्ररूप्य तेषा-
 न्तेषांत्पादमाह—'वेदो'ति (सू. ४६?) 'जड नेरइण्हिनो उचयज्जंति किं रयणप्पमपुढचिनेरइण्हिनो' इत्यादिभेदो बाल्यः,
 'जडा गण्डीण'ति यथा प्रजापताच्छन्दे, 'असंस्त्रिजगमाड'ति अमरुल्यातवर्णायुक्कर्मभूमिजाः पञ्चेन्द्रियतियन्तराः,
 अण्डरुल्यातवर्णायुक्कर्मभूमिजादीनां माधादेव गृहीतव्याद्, एतेभ्यश्चोद्धृता भव्यदेवा न स्युः, भावदेवत्वेन तेषामुत्पादान्,
 नर्वाधेगिदिमान् मन्वाद्रुयमिदय एव स्युन एतेभ्योऽन्ये गेधे भव्यदेवतयोत्पादनीयाः। धर्मदेवग्रहे 'नगर'मित्यादि, 'नम'ति
 वसुधेशी नव उद्गतानां चारिणं नानि, तथा अथाःयत्प्रम्यालेजेवो वायोरमद्रुल्यातवर्णायुक्कर्मभूमिनेभ्यः अकर्मभूमिनेभ्योऽन्त-
 र्द्वीपैरुत्पद्यमानानां मानुष्याभावान्न चारिणं, तद्य न धर्मदेवत्वमिति। देवाधिदेवग्रहे 'तिस्रु पुढवीसु'ति तिस्रुभ्यः प्रक्रीड्य
 द्रव्या देवादिता उच्यन्ते, 'सेसा लोदेय'नि शेषाः—प्रथिच्यो निोधयितव्या इत्यर्थः, नाम्य उद्गतानां देवाधिदेवत्वस्यासा-
 चादिनि, 'नायदेवर्णा'नि इह न वद्वारुणानेभ्य उद्गता भवतवापिनयोन्यधन्ते, अर्द्धेनामपि तेषुत्पादान्, अत उक्तं 'जडा यक्क-
 शीण'नि यथा प्रजापतायां भवनयानिनामृपाण उक्तस्याधःशेषः। अय नेगामेव विनिमाह—'जह्लेगमंनोमुहुत्तं'ति (सू. ४३२)
 यन्महर्णापुरो मनुष्यादेशेत्पादान् भव्यदेवाश्च जगत्याऽन्मण्डुजेविति; 'तिणिण पलिओगमाडं'नि उजखुवादिगनुजादीनां
 देशेषांत्पादान् नै भव्यद्रव्यदेशानेरां यथोक्ता विनि; 'मत्त चाम'ति यथा ब्रह्मदत्तरस्य, 'चउरासी'ति यथा 'भरनस्य, धर्म-

देवानां जगन्यं 'अंतोऽष्टुत्तं'ति गोऽन्तर्ग्राह्यत्वात्प्रतिपत्ते तदपेक्षमिदमिति, 'देसणा पुन्वकोऽष्टि'ति यो देशोन-
 पूर्वकोऽष्टुत्तं प्रतिपद्यते तदपेक्षमिदमिति, जनता न पूर्वकोऽष्टुत्तं प्रतिपद्यते, यत्र पूर्वकोऽष्टुत्तं
 चा प्रयोजितः अतिशुक्तको वज्रहामी चा तत्कादान्तिकमिति न यथावतारीति, 'नावत्तारि'ति श्रीवीरसा 'नडरासी'ति श्रीयाप-
 भस्य। भावदेवानां 'दस वाससपुस्तं'ति यथा व्यन्तराणां, 'तेत्तीसं'ति सर्वांशसिद्धदेवानां ॥ अथ तेपामेव विकुर्वणासाह—
 'भविष्यदन्वये णं'ति(घ. ४६४)भग्यद्रव्यदेवो गुरुव्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यगा लब्धिभरामग्नः एकत्वं—एकं रूपं प्रभुः—सगर्भो विकुर्व-
 णितुं 'पुष्टं'ति नानारूपाणि, देवाधिदेवास्तु सर्वथौत्सुक्यवजितत्वाच्च विकुर्वते शक्तिराद्भावेऽपीति, अत उच्यते—'नो चेष णं
 संपत्तीण'ति वैक्रियरूपसम्पादनेन न विकुर्वणशक्तिरस्ति, तच्छब्धिमात्रस्य विद्यमानत्वात् ॥ अथ तेपामेवोद्घर्तनासाह—'भविष्य-
 यन्वये'त्यादि (घ. ४६४) भविकद्रव्यदेवानां भाविदेवत्वात् नास्कादिभवनयनिगेधः, नरदेवत्वे तु 'नेरपुष्टु'ति अत्यक्तकाम-
 भोगा नरदेवा नरकं पुत्पद्यन्ते, शेषव्ये तु तन्निगेधः, तत्र च यद्यपि केचिन्नकवर्तिनो देवेषुत्पद्यन्ते तथापि ते नरदेवत्वत्यागेन
 धर्मदेवत्वप्राप्तमिति न दोषः, 'जहा चमंतीण असुरकुमारानं'ति असुरकुमारा बहुषु जीवस्थानेषु गच्छन्ति इतिकृत्वा तैरति-
 देशः कृतः, असुरादयो हीनानांताः पृच्छ्यादिष्वपि गच्छन्ति, अथ तेपामेवावुबन्धसाह—'भविष्यदन्वये'ति भग्यद्रव्यदेव इत्यंशु
 पर्यायगत्यजन्वित्यर्थः 'जन्वेव'ति एवमनेन न्यायेन यैव स्थितिर्भवस्थितिः प्राग्गणिता सैवेपां संस्थितिरपि, तत्पर्यायावुबन्धोऽपीत्यर्थः,
 'नवर'मिति धर्मदेवस्य जघन्येनैकं समर्थं स्थितिः, अंशुगभावं गत्वा ततो निघृष्टस्य शुभभावात्प्रतिपत्तिरामयानन्तरमेव मरणादिति ॥
 अथोपामेवान्तरसाह—'भविअदन्वयेवस्स णं'ति भग्यद्रव्यदेवस्थान्तरं जघन्येन दशवर्षसाहायन्तर्गुह्यत्वाधिकानि, कथं?, भव्य-

देवो भूत्वा १० धर्मसहस्रस्थितिषु व्यन्तरादिपूतपद्ये च्युत्वा शुभपृथ्व्यादौ गत्वाऽन्तर्मुहूर्त्तं स्थित्वा द्रव्यदेव एव जायते, एतच्च टीका-
 व्याख्यानम्, इह कश्चिदाह-ननु देवत्वाच्च्युतस्यानन्तरमेव भव्यद्रव्यदेवतयोत्पत्तिस्मभवाद्-दशवर्षसहस्राण्येव जघन्यतस्तस्या-
 न्तरं स्यादतः कथमन्तर्मुहूर्त्तम्यधिकानि तान्युक्तानीति ?, अत्रोच्यते, सर्वजघन्यायुर्देवश्च्युतस्मिन् शुभपृथ्व्यादिपूतपद्ये इति टीका-
 कारमतं ज्ञेयं, अन्ये पुनराहुः-इह बद्धयुरेव भव्यदेवोऽभिप्रेतः तेन जघन्यस्थितिकादेवत्वाच्च्युत्वाऽन्तर्मुहूर्त्तस्थितिक्रमव्यद्रव्यदेव-
 त्वेनोत्पन्नस्यान्तर्मुहूर्त्तस्योपरि देवायुषो बन्धनाद्यथोक्तमन्तरं स्यादिति, अथवा भव्यदेवस्य जन्मनोर्मरणयोर्वा अन्तरस्य ग्रहणाद्
 यथोक्तमन्तरमिति, 'साइरेगं सागरोवमं'ति, कथं?, अपरित्यक्तसङ्गाश्चक्रवर्त्तिनो नरकेऽपूतपद्यन्ते, तासु च यथास्वमुत्कृष्टस्थित-
 यस्सुः, ततश्च नरदेवो मृतः प्रथमपृथ्व्यामुत्पन्नस्तत्रोत्कृष्टस्थितिं सागरोपमप्रमाणामनुभूय नरदेवः पुनर्जात इत्येवं सागरोपमं, साति-
 रेकत्वं च नरदेवभवे चक्रत्नोत्पत्तेरर्वाचीनकालेन द्रष्टव्यं, उत्कृष्टतस्तु देशोनं पुद्गलपरावर्त्तार्द्धं, कथं?, चक्रवर्त्तित्वं हि सम्यग्दृ-
 ष्य एव कुर्वन्ति, तेषां च देशोनापार्द्धपुद्गलपरावर्त्त एव संसारः स्यात्, तदन्यभवे च कश्चिन्नरदेवत्वं लभत इत्येवमिति । 'धम्म-
 देवस्स'त्ति, 'जहण्णेणं पलिओवमपुहुत्तं'ति, कथं?, चारित्रवान् कश्चित् सौधम्मं पल्योपमपृथक्त्वायुष्केऽपूतपद्यते ततश्च्युतो
 धर्मदेवत्वं लभते इत्येवमिति, यच्च मनुजत्वे उत्पन्नधारित्रं विनाऽस्ते तदधिकमपि सत् पल्योपमपृथक्त्वेऽन्तर्भाषितमिति, 'भाव-
 देवस्स'त्ति, 'जहण्णेणं'ति, कथं?, भावदेवश्च्युतः अन्तर्मुहूर्त्तमन्यत्र स्थित्वा पुनर्भाषदेवो जात इत्येवं जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं अन्तर-
 मिति । अथैषामल्पवहुत्वमाह-'सन्वत्थोवा नरदेव'त्ति भरतैरवतेषु द्वादशानामेव तेषामुत्पत्तिः, विजयेषु वासुदेवसम्भवात् सर्वे-
 ष्वेकदाऽनुत्पत्तेरिति, 'देवाधिदेवा संखिज्ज'त्ति भरतादिषु प्रत्येकं तेषां चक्रवर्त्तिभ्यो द्विगुणतयोत्पत्तेः विजयेषु च वासुदेवो-

पेत्स्वप्युत्पचोरिति, 'भस्मदेवा संखिज्ज'स्ति साधूनामैकदाऽपि कीटीसहस्रपृथक्त्वसद्भावादिति, 'भविष्यदन्वदेवा असंखिज्ज'स्ति देशविरतादीनां देवगतिगामिनामसंख्ययातत्वात्, 'भावदेवा असंखिज्ज'स्ति स्वरूपेणैव तेषामतिबहुत्वादिति । अथ भावदेव-विशेषाणां भवनपत्यादीनामल्पबहुत्वमाह—'जहा जीवाभिगमे तिविद्दे'स्ति त्रिविधजीवाधिकार इत्यर्थः, तत्र देवपुरुषाणामल्प-बहुत्वशुक्तं तथेहापि तान्यं, तत्रैवम्—'सहस्रारे कप्पे देवा असंखिज्जगुणा म्हासुणो अरां० लंताए अरां० बंमलोए अरां० माहिं दे अरां० सणकुगारे अरां० ईसाणे अरां० रोहम्मै अरां०, भवणहासिदेवा अरां० वाणमंतरा असंखिज्जगुण'स्ति ॥ द्वादशशते नवमः ॥

'आय'स्ति (सू. ४६६) अतति—रततं गच्छति अपरापरान् स्वरूपपर्यायानित्यात्मा, अथवा अत धातोर्गमनार्थत्वेन ज्ञानार्थ-त्वादतति—रततमवगच्छति, उपयोगलक्षणत्वात्, सामान्येनैकविधत्वेऽपि उपाधिभेदादष्टविधत्वं, तत्र 'दवियाय'स्ति द्रव्यं—त्रिका-लानुगामि उपसर्जनीकृतकपायादिपर्यायरूपं तद्रूप आत्मा द्रव्यात्मा, सर्वेषां जीवानां, 'कसायाय'स्ति क्रोधादिविशिष्ट आत्मा कपायात्मा, अधीणानुपशान्तकपायाणां, 'जोगाय'स्ति योगा—मनःप्रभृतिव्यापारास्तत्प्रधान आत्मा योगात्मा, योगवतामेव, सिद्ध-संसारिस्वरूपसर्वजीवानां, अथवा विवक्षितवस्तूपयोगापेक्षगोपयोगात्मा, 'नाणाय'स्ति ज्ञानविशेषित उपसर्जनीकृतदर्श-नादिरात्मा ज्ञानात्मा, सम्यग्दृष्टेः, एवं दर्शनात्मादर्शगोपि, नवरं दर्शनात्मा सर्वजीवानां, चारिजात्मा विरतानां, वीर्य उत्थानादि तदात्मा, सर्वसंसारिणामिति, उक्तं च—जीवानां द्रव्यात्मा ज्ञेयः सकपायिणां कपायात्मा । योगः सयोगिनां पुनरूपयोगः सर्व-जीवानाम् ॥१॥ ज्ञानं सम्यग्दृष्टेर्दर्शनमथ स्यात् सर्वजीवानाम् । चारिजं विरतानां सर्वसंसारिणां वीर्यं ॥२॥" मिति, इत्यष्टधाऽऽत्मानं प्ररूप्याथ यस्यात्मभेदस्य यदन्यदात्मभेदान्तरं श्रुज्यते तस्य तद्वशीयितुमाह, इहाष्टौ पदानि श्लाघ्यन्ते, तत्र प्रथमपदं शैषैस्सप्तभिस्सह

चिन्त्यते, तत्र यस्य जीवस्य द्रव्यात्मा-द्रव्यात्मत्वं, जीवत्वमित्यर्थः, तस्य कषयात्मा स्यादस्ति-कदाचिदस्ति, सकषयायावस्थायां, स्यान्नस्ति-कदाचिन्नास्ति, क्षीणोपशान्तकषयायावस्थायां, यस्य पुनः कषयात्मा अस्ति तस्य द्रव्यात्मा-द्रव्यात्मत्वं-जीवत्वं नियमादस्ति, जीवत्वं विना कषयायाणामभावात्, तथा यस्य द्रव्यात्मा तस्य योगात्माऽस्ति, योगव्रतामिव, नास्ति चायोगिसिद्धानामिव, तथा यस्य योगात्मा तस्य द्रव्यात्मा नियमादस्ति, प्राग्वत्, 'एवं जहा दवियाय'ति तथा यस्य जीवस्य द्रव्यात्मा तस्य उपयोगात्मा नियमादस्ति, यस्योपयोगात्मा तस्य नियमात् द्रव्यात्मा, एतयोर्मिथोऽविनाभूतत्वाद्, यथा सिद्धस्य तदन्यस्य च द्रव्यात्मा अस्ति उपयोगात्मा चोपयोगात्मा चोपयोगलक्षणात् जीवानां, एतदेवाह-'जस्स दवियाया तस्स नाणाया भयणाए'ति यस्य द्रव्यात्मा तस्य ज्ञानात्मा स्यादस्ति, यथा सम्यग्दर्शनिनां, स्यान्नास्ति यथा मिथ्यादृष्टीनां, इत्येवं भजना, यस्य ज्ञानात्मा तस्य द्रव्यात्मा नियमादस्ति, यथा सिद्धस्सत्ति, तथा 'जस्स दवियाया तस्स दंसणाया णियमा अत्थि'ति यथा सिद्धस्य केवलदर्शनं, 'जस्सविदंसणाया तस्स दवियाया णियमं अत्थि'ति यथा चक्षुर्दर्शनादिदर्शनवतां जीवत्वमिति, 'जस्स दवियाया तस्स चरित्तायां भयणाए'ति, यतस्सिद्धस्याविरतस्य वा द्रव्यात्मत्वे सत्यपि चारित्रात्मा नास्ति विरतानां चास्ति इति भजनया, 'जस्स पुण चरित्ताया तस्स दवियाया णियमं अत्थि'ति, चारित्रिणां जीवत्वाव्यभिचारत्वात्, 'एवं वीरियायाएवि सम्मं'ति यथा द्रव्यात्मनश्चारित्रात्मना सह भजनोक्ता नियमश्च एवं वीर्यात्मनापि सहेति, तथाहि-यस्य द्रव्यात्मा तस्य वीर्यात्मा नास्ति, यथा सकरणवीर्यपिक्षया सिद्धस्य, तदन्यस्य त्वस्तीति भजना, वीर्यात्मनस्तु द्रव्यात्माऽस्त्येव यथा संसारिणामिति । अथ कषयात्माना सहान्यानि पद् पदानि चिन्त्यन्ते-'जस्स ण'मित्यादि, यस्य कषयात्मा तस्य योगात्माऽस्त्येव, न हि सकषायो-

ऽयोगी स्यात्, यस्य योगात्मा तस्य कषयात्मा स्याद्वा न वा, सयोगानां सकषयाणामकषयाणां च भावादिति, 'एवं उच्यो-
गायाऽड्धी'ति अयमर्थः—यस्य कषयात्मा तस्योपयोगात्माऽवश्यं स्यात्, उपयोगरहितस्य कषयाणामभावात्, यस्य पुनरुप-
योगात्मा तस्य कषयात्मा भजनया, उपयोगात्मतायां सत्यामपि सकषयाणामेव कषयात्मा स्यात् निष्कषयाणां तु नासाविति
भजनया, तथा 'कसायाया नाणाया य परोष्परं'ति, अयमर्थः—कथं?, यस्य कषयात्मा तस्य ज्ञानात्मा स्यादस्ति स्यान्नस्ति,
यतः कषयिणः सम्यग्दृष्टेर्ज्ञानात्माऽस्ति मिथ्यादृष्टेस्सौ नास्तीति भजना, तथा यस्य ज्ञानात्माऽस्ति तस्य कषयात्मा स्यादस्ति,
ज्ञानिनां कषयभावात् तदभावाच्चेति भजना, 'जहा कसायाया उच्योगाया य तहा कसाया दंसणाया य'ति अतिदेशः,
तस्माच्चेदं लब्धं—'जस्स कसायाया तस्स दंसणाया णियमं अत्थि'त्ति, दर्शनरहितस्य घटादेः कषयात्मनोऽभावात् 'जस्स पुण दंस-
णाया तस्स कसाया सिय अत्थि सिय नत्थि'त्ति, दर्शनवतां कषयसद्भावात् तदभावाच्चेति, दृष्टान्तार्थस्तु प्राग्वत्, 'कसायाया
चरित्ताया य दोऽवि परोष्परं'ति भजना चैवम्—यस्य कषयात्मा तस्य चरित्रात्मा स्यादस्ति, कथं?, कषयिणां चरित्रस-
द्भावात् प्रमत्ततीनामिव, तदभावाच्चेति असंयतानामिव, तथा यस्य चरित्रात्मा तस्य कषयात्मा स्यान्नस्ति, कथं?, सामाधि-
कादिचरित्रवतां कषयभावात्, यथाख्यातचरित्रिणां तदभावादिति, 'जहा कसायाया जोगाया य तहा कसायाया वीरियायां
य भाणियन्वाओ'त्ति दृष्टान्तः प्राग्वत्, दार्ष्टान्तिकस्त्वेवम्—यस्य कषयात्मा तस्य वीर्यात्मा नियमादस्ति, न हि कषयवान्
वीर्यविकलोऽस्ति, यस्य कषयात्मा तस्य वीर्यात्मा भजनया, यतो वीर्यवान् सकषयोऽपि स्यात्, यथाऽसंयतः, अकषयोऽपि यथा
केवलीति । अथ योगात्मा अग्रेतनपदपञ्चकेन सह चिन्त्यः, 'एवं जहा कसायायाए वत्तन्वया भणिया जहा जोगायाएवि

उपरिमाहिं समं भाणियञ्च'ति, सा चैवम्—यस्य योगात्मा तस्योपयोगात्मा नियमात्, यथा सयोगानां, यस्य पुनरुपयो-
गात्मा तस्य योगात्मा स्यादस्ति यथा सयोगानां, स्यान्नास्ति यथा अयोगिनां सिद्धानां वेति १, तथा यस्य योगात्मा तस्य
ज्ञानात्मा स्यादस्ति सम्यग्दृष्टीनामिव, स्यान्नास्ति मिथ्यादृष्टीनामिव, यस्य ज्ञानात्मा तस्यापि योगात्मा स्यादस्ति, योगिनामिव,
स्यान्नास्त्ययोगिनामिवेति २, तथा यस्य योगात्मा तस्य दर्शनात्माऽस्त्येव, योगिनामिव, यस्य च दर्शनात्मा तस्य योगात्मा
स्यादस्ति योगिनामिव, स्यान्नास्त्ययोगिनामिव ३, तथा यस्य योगात्मा तस्य चारित्रात्मा स्यादस्ति, विरतानामिव, स्यान्नास्ति
अविरतानामिव, यस्यापि चारित्रात्मा तस्य योगात्मा स्यादस्ति सयोगचारित्रवतामिव, स्यान्नास्त्ययोगिनामिवेति, वाचनान्तरे
पुनरिदं दृश्यते—'जस्स चरित्ताया तस्स जोगाया नियमं'ति तत्र चारित्रस्य प्रत्युपेक्षणादिव्यापाररूपस्य विवक्षितत्वात् तस्य च
योगाविनाभावित्वाद्यस्य चारित्रात्मा तस्य योगात्मा नियमादित्युच्यते ४, तथा यस्य योगात्मा तस्य वीर्यात्माऽस्त्येव, योगस-
द्भावे वीर्यस्यावश्यंभावात्, यस्य तु वीर्यात्मा तस्य योगात्मा भजनया, यतो वीर्यविशेषवान् सयोग्यपि स्याद्यथा सयोग्यपि कैव-
ल्यादिः, अयोग्यपि स्याद्यथा अयोगिकेवलीति । अथोपयोगात्मना सहान्यानि चत्वारि चिन्त्यन्ते, यथा यस्योपयोगात्मा तस्य
ज्ञानात्मा स्यादस्ति, यथा सम्यग्दृशां, स्यान्नास्ति यथा मिथ्यादृशां, यस्य च ज्ञानात्मा तस्यावश्यमुपयोगात्मा, सिद्धानामिव १,
तथा यस्योपयोगात्मा तस्य दर्शनात्माऽस्त्येव, यस्यापि दर्शनात्मा तस्योपयोगात्माऽस्त्येव, यथा सिद्धादीनामिव २, तथा यस्यो-
पयोगात्मा तस्य चारित्रात्मा स्यादस्ति स्यान्नास्ति, यथा संयतानामसंयतानां च, यस्य तु चारित्रात्मा तस्योपयोगात्माऽस्त्येव,
यथा संयतानां ३ तथा यस्योपयोगात्मा तस्य वीर्यात्मा स्यादस्ति संसारिणामिव, स्यान्नास्ति सिद्धानामिव, यस्य पुनर्वीर्यात्मा तस्यो-

पयोगात्माऽस्त्येव, यथा संसारिणामिव ४ । अथ ज्ञानात्मना सहान्यानि श्रीणि चिन्त्यन्ते, तत्र यस्य ज्ञानात्मा तस्य दर्शनात्माऽस्त्येव सम्यग्दर्शामिव, यस्य दर्शनात्मा तस्य ज्ञानात्मा स्यादस्ति यथा सम्यग्दर्शो, स्यान्नस्ति यथा मिथ्यादर्शो, अत एवोक्तं—'स्य-
णागं'चि, तथा 'जस्स नाणाया तस्स चरित्ताया सिय अत्थि', संयतानामिव 'सिय णत्थि'चि असंयतानामिव, 'जस्स पुण चरित्ताया तस्स नाणाया नियमं अत्थि' ज्ञानं विना चारित्रस्याभावात्, तथा 'नाणाये'त्वादि, अस्यार्थो—यस्य ज्ञानात्मा तस्य वीर्यात्मा स्यादस्ति, केवल्यादीनामिव, स्यान्नस्ति सिद्धानामिव, यस्यापि वीर्यात्मा तस्य ज्ञानात्मा स्यादस्ति सम्यग्दर्शेरिव, स्यान्नस्ति मिथ्यादर्श इव ३ । अथ दर्शनात्मना सह द्वे चिन्त्येते, भावना चास्य यद्य दर्शनात्मा तस्य चारित्रात्माऽस्ति संयतानामिव, स्यान्नस्ति संयतानामिव, यस्य चारित्रात्मा तस्य दर्शनात्माऽस्त्येव, साधूनामिव, यस्य दर्शनात्मा स्या-
दस्ति संसारिणामिव, स्यान्नस्ति सिद्धानामिव, यस्य वीर्यात्मा तस्य दर्शनात्माऽस्त्येव, संसारिणामिव २ । अथान्तिगपदयोर्ज-
नानां—यस्य चारित्रांगमा तस्य वीर्यात्माऽस्त्येव, वीर्यं विना चारित्रस्याभावात्, यस्य वीर्यात्मा तस्य चारित्रात्मा स्यादस्ति, साधू-
नामिव, स्यान्नस्ति असंयतानामिव । अर्थप्राप्तेवात्मनामल्पचन्द्रव्यसाह, तत्र 'सव्यत्वोच्चा चरित्ताय'चि चारित्रिणां संख्ययातत्वात्
'नाणायाउ'चि सिद्धादीनां सम्यग्दर्शो चारित्रिभ्योऽनन्तगुणत्वात्, 'तत्सायाउ'चि सिद्धेभ्यः कषायोदयवतापानन्तगुणत्वात्,
'जोगायाउ'चि अपगतकषायोदयैर्योगवद्विरधिकाः, 'धीरियाउ'चि अयोगिभिरधिका इत्यर्थः, अयोगिनां तवीर्यत्वात्, 'उच-
ओपदविगदंसणायाओ तिग्णिपवि'चि परस्परपेक्षया तुल्याः, संयोगं सामान्यवीर्यरूपत्वात्, वीर्यात्मभ्यः सकाशादुपयोगद्वय-
दर्शनात्मानो विशेषधिकाः, यतो वीर्यात्मानः सिद्धाश्च मीलिता उपयोगप्राप्तानः स्युः, ते न वीर्यात्मभ्यः सिद्धसाक्षिना अधि-

कास्त्युः; अत्र गाथा—“कोडिसहस्संपुहुत्तं जईणं तो थोवियाउ चरणाया । नाणाया णंतगुणा पडुच्च सिद्धे य सिद्धाओ ॥१॥ होंति कसायायाओ णंतगुणा जेण ते सरागाणं । जोगाया भणियाओ अजोगिवज्जाण तो अहिया ॥२॥ जं सेलेसिगयाणं लद्धी विरियं तओ समंधियाओ । उवओगदवियदंसण सब्वजियाणं तओ अहिया ॥३॥” अथात्मनः स्वरूपमाह—‘आया भंते’ति (सू. ४६७) आत्मा ज्ञानं, योऽयमात्माऽसौ ज्ञानं न तयोभेदः; अथात्मनोऽन्यत् ज्ञानं इति प्रश्नः; उत्तरं तु आत्मा स्यात् ज्ञानं, सम्यक्त्वे सति तस्य मतिज्ञानादिस्वभावत्वात्, तस्य स्यादज्ञानं मिथ्यात्वे सति तस्य मत्यज्ञानादिस्वरूपत्वात्, ज्ञानं पुनर्नियमादात्मा आत्मधर्मत्वात् ज्ञानस्य, न च सर्वथा धर्मो धर्मिणो भिद्यते, सर्वथा भेदे हि विप्रकृष्टगुणिनो गुणमात्रोपलब्धौ प्रतिनियतगुणिविषय एव संशयो न स्यात्, तदन्येभ्योऽपि तस्य भेदाविशेषाद्, दृश्यते च यदा कश्चिद् दूरतः किमपि शुक्लं पश्यति तदा किमियं पताका किमियं बलाकेत्येवं प्रतिनियतगुणिविषयोऽसौ, नापि धर्मिणो धर्मः सर्वथैवाभिन्नः; सर्वथैवाभेदे हि संशयानुत्पत्तिरेव, गुणग्रहणत एव गुणिनोऽपि गृहीतत्वाद्, अतः कथाश्चिदभेदपक्षमाश्रित्य ज्ञानं पुनर्नियमादात्मेत्युच्यते, इह चात्मा ज्ञानं व्यभिचरति, ज्ञानं त्वात्मानं न व्यभिचरति, स्वदिरचनस्पतिवदिति सूत्रार्थः । अमुमेवार्थं दण्डके निरूपयन्नाह—‘आये’त्यादि, नारकाणामात्मा—आत्मस्वरूपं ज्ञानं उतान्यन्नारकाणां ज्ञानं?, तेभ्यो व्यतिरिक्तमित्यर्थः; इति प्रश्नः; उत्तरं तु आत्मा नारकाणां स्यात् ज्ञानं, सम्यग्दर्शनभावात्, स्यादज्ञानं मिथ्यादृग्भावात्, ज्ञानं पुनः ‘से’ति तन्नारकसम्बन्धि आत्मा, न तद्व्यतिरिक्त इत्यर्थः; ‘आया भंते ! पुढवि’ति आत्मा—आत्मस्वरूपमज्ञानं उतान्यत्र तेषां, उत्तरं तु—आत्मा तेषामज्ञानरूपः; नान्यत् तेभ्य इति भावार्थः । दर्शनसूत्राण्यप्येवं—नवरं सम्यग्दृष्टिमिथ्यादृष्ट्योर्दर्शनस्याविशिष्टत्वात् आत्मा दर्शनं दर्शनमप्यात्मैवेति वाच्यं, यत्र हि धर्मविपर्ययो नास्ति तत्र नियम

एवोपनीयते, न व्यभिचारो, यथेह दर्शने, यत्र तु विपर्ययोऽस्ति तत्र व्यभिचारो नियमश्च, यथा ज्ञाने, आत्मा ज्ञानरूपोऽज्ञान-
रूपश्चेति व्यभिचारः, ज्ञानं त्वात्मैवेति नियमः ॥ आत्माधिकाराद्वत्प्रभादिभावेन आत्मत्वादि चिन्तयन्नाह—‘आया भंते’ति
(ब्र. ४. ४. ६८) अतति-गच्छति तांस्तान् पर्यायानित्यात्मा, ततथात्मा-सद्रूपा रत्नप्रभापृथ्वी ‘अन्न’ति अनात्मा, असद्रूपेत्यर्थः, ‘सिया
आया सिय नो आय’ति स्यात्सती स्यादसती ‘सिय अवत्तच्च’ति आत्मत्वेनानात्मत्वेन च व्यपदेशुमशक्यं वस्त्विति भावः,
कथमवक्तव्यमित्याह—आत्मेति नोआत्मेति च वक्तुमशक्यमित्यर्थः, ‘अप्पणो आहृहे’ति आत्मनः—स्वस्य रत्नप्रभाया एव वर्णा-
दिपर्ययैरादिष्टे-आदेशे सति, तैर्व्यपदिष्टा सतीत्यर्थः, आत्मा, स्यात् स्वपर्यायोपेक्षया सतीत्यर्थः, ‘परस्स आहृहे नोआय’ति
परस्य-शर्करादिपृष्ठ्याख्यस्य पर्यायैरादिष्टे-आदेशे सति, तैर्व्यपदिष्टा सतीत्यर्थः, नोआत्मा-अनात्मा स्यात्, पररूपोपेक्षया अस-
तीत्यर्थः, ‘तदुभयस्स आहृहे’ति तयोः—स्वपर्योरुभयं तदुभयं तस्य पर्यायैरादिष्टे-आदेशे सति, तदुभयपर्यायैर्व्यपदिष्टेत्यर्थः,
अवक्तव्यं-अवाच्यं वस्तु स्यात्, तथाहि-न ह्यसौ आत्मेति वक्तुं शक्या, परपर्यायोपेक्षया अनात्मत्वात् तस्याः, नाप्यनात्मेति वक्तुं
शक्या, स्वपर्यायोपेक्षया तस्या आत्मत्वादिति, अवक्तव्यत्वं च आत्मानात्मशब्दापेक्षैव, न तु सर्वथा, अवक्तव्यशब्देनैव तस्या
उच्यमानत्वात्, अनभिलाष्यभावानामपि भावपदार्थवस्तुप्रभृतिशब्दैरनभिलाष्यशब्देनाभिलाष्यत्वादिति, एवं परमाणुब्रह्ममपि ।
द्विप्रदेशिकंक्षेत्रे पदं भङ्गाः, तत्राद्यास्त्रयः सम्पूर्णस्कन्धापेक्षाः प्रागुक्ता एव, तदन्ये तु त्रयो देशापेक्षाः, तत्र गीयमेत्यत आरभ्य
व्याख्यायते—‘अप्पणो’ति तस्य पर्यायैः ‘आदिष्टे’ति आदेशे सति, आदिष्ट इत्यर्थः, द्विप्रदेशिकस्कन्धः, आत्मा स्यात् १ एवं
परस्य पर्यायैरादिष्टेऽनात्मा २ तदुभयस्य द्विप्रदेशिकस्कन्धः तदन्यस्कन्धलक्षणस्य पर्यायैरादिष्टोऽसावक्तव्यं वस्तु स्यात्, कथं?,

आत्मेति चानात्मेति च ३, तथा द्विप्रदेशत्वात् तस्य देश एक आदिष्टः, सद्भावप्रधानास्सत्तागताः पर्यवा यस्मिन् स सद्भावपर्यवः, द्वितीयस्तु देश आदिष्टः असद्भावपर्यायैः, परपर्यवनाश्च तदीयद्वितीयदेशसम्बन्धिनो वस्त्वन्तरसम्बन्धिनो वा, ततश्चासौ द्विप्रदेशिकस्कन्धः क्रमेणात्मा वा नो आत्मा वा ४ तस्य च देश आदिष्टस्सद्भावपर्यवः देशश्चोभयपर्यवः ततोऽसावात्मा चावक्तव्यं चेति ५, तथा तस्यैव आदिष्टोऽसद्भावपर्यवः देशस्तूभयपर्यवस्ततोऽसौ नोआत्मा अवक्तव्यं स्यादिति ६, सप्तमः पुनः- आत्मा च नोआत्मा चावक्तव्यं चेति रूपो न स्यात् द्विप्रदेशिके, द्वयंशत्वादस्य, त्रिप्रदेशिकादौ तु स्यादिति सप्तमङ्गी, त्रिप्रदेशिक- स्कन्धे त्रयोदश भङ्गाः, तत्र प्राणुक्तेषु सप्तसाद्याः सकलादेशाख्यस्तथैव, तदन्येषु त्रिषु त्रयत्नयः एकवचनबहुवचनभेदात्, सप्त- मस्त्वेकविध एव, स्थापना चैवम् ॥ यच्चेह प्रदेशद्वयेऽप्येकवचनं क्वचित् तत्तस्य प्रदेशद्वयस्यैकप्रदेशावगाढत्वादिहेतुना एकत्वविवक्ष- णात्, भेदविवक्षार्यां च बहुवचनमिति, चतुःप्रदेशिकोऽप्येवम्, नवरं एकोनविंशतिर्भङ्गाः, तत्र त्रयस्सकलादेशाः तथैव, शेषेषु चतुर्षु प्रत्येकं चत्वारो विकल्पाः, ते चैवं चतुर्थादिषु त्रिषु वाच्याः, चतु- ष्प्रदेशिकस्कन्धे तत्रैव द्विकयोगः, स्थापना चैवम् ॥ अथ सप्तमे त्वेवं त्रिकयोगस्थापना, अथ पञ्चप्रदेशिके त्वेवं द्वाविंशतिः, तत्राद्यात्नयः सकलाः, तदुत्तरेषु च त्रिषु प्रत्येकं चत्वारो विकल्पास्तथैव १२, सप्तमे तु सप्त, तत्र त्रिकयोगे किलाष्टौ भङ्गाः स्युः, तेषु च सप्तैवेह ग्राह्याः,

आ. नो.	आ. अव.	नो. अव.	आ. नो. अव.
१ १	१ १	१ १	त्रिकयोग १
१ २	१ २	१ २	
२ १	२ १	२ १	

एककयोग ३

१ १	१ २	२ १	२ २
-----	-----	-----	-----

द्विकयोग २	द्विकयोग ३	द्विकयोग
त्रिक १	त्रिकयोग	त्रिक

तत्स्थापना यथा, अष्टमस्तु एकतेषु न पतत्यसम्भ-

चाद्, इदमेवाह—'तिगसंयोगे' इत्यादि, अष्टमस्तु न पतति स पुनरयं २२२ । षट्देशिकस्कन्धे त्रयोविंशतिरिति, अथैषामेव योगानां
 १ १ १
 १ १ २
 १ २ १
 १ २ २
 २ १ १
 २ १ २
 २ २ १
 २ २ १

व्यक्तिर्निशेषतो मुग्धबोधाय विव्रियते यथा—अथ परमाणुसूत्रे द्विप्रदे० त्रिप्रदेशिकस्कन्धे एकद्विकत्रिकयोगाचिन्त्यन्ते यथा
 'सिय आया' इत्यादि, 'अवत्तन्वं' ति अवक्तव्यस्वरूपं सूत्रलिखितमेवास्ति, तत्कथं ? 'सिय आया नो आया'
 स्वरूपपररूपतद्बुभयत्वेनात्मानो आत्माऽवक्तव्यमुच्यते, एवमेकत्वबहुत्वाभ्यांमग्रेऽपि सूत्रपाठसिद्धमेवावक्तव्यपदं ज्ञेयं,
 अथ एकयोगाः—आत्मा १ नोआत्मा १ अवक्तव्यं १, जाता एकयोगास्तयः 'सिय आया णोआया य' इत्यादि,
 अथ द्विकयोगाः—आत्मा नोआत्मा १ आत्मा नोआत्मानः २ आत्मा ३ आत्मा अवक्तव्यं ४ आत्मा
 अवक्तव्यानि ५ आत्मानः अवक्तव्यं ६ नोआत्मा अवक्तव्यं ७ नोआत्मा अवक्तव्यानि ८ नोआत्मानः अवक्तव्यं

९ जाता द्विकयोगा ९ एकत्वबहुत्वाभ्यां, अथ आत्मा नोआत्मा अवक्तव्यमिति त्रिकयोगस्त्वेक एव. एवं सर्वे जातास्तयोदश ।
 अथ चतुःप्रदेशिकस्कन्धेऽप्येकयोगास्तयः, यथा आत्मा १ नोआत्मा २ अवक्तव्यं ३, अथ द्विकयोगाः 'सिय आया णो आया'
 इत्यादि ४, यथा आत्मा नोआत्मा १ आत्मा नोआत्मानः २ आत्मानो नोआत्मा ३ आत्मानो नोआत्मानः 'सिय आया
 य अवत्तन्वं' इत्यादि ४, यथा आत्मा अवक्तव्यं १ आत्मा अवक्तव्यानि २ आत्मानो अवक्तव्यं ३ आत्मानो अवक्तव्यानि ४
 'सिय णो आया य अवत्तन्वं' इत्यादि ४, यथा नोआत्मा अवक्तव्यं १ नोआत्मा अवक्तव्यानि २ नोआत्मानः अवक्तव्यं ३
 नोआत्मानः अवक्तव्यानि ४, एवं जाता द्विकयोगा द्वादश, अथ त्रिकयोगाः 'सिय आया य णो आया य अवत्तन्वं आयाइ' य
 णो आयाइय' इत्यादि ४, यथा आत्मा नोआत्मा अवक्तव्यं १ आत्मा नोआत्मा अवक्तव्यानि २ आत्मा नोआत्मानः अव-

क्तव्यं ३ आत्मा नोआत्मानो अवक्तव्यानि ४, एवमेकत्वबहुत्वाभ्यां सर्वे जाताः १९। अथ पञ्चप्रदेशिकस्कन्धे एककद्विकयो-
गाश्चिन्त्यन्ते, यथा सिय आया सिय णोआया सिय अत्रत्वं आयाइ योआयाइ येइत्यादि, आत्मा १ नोआत्मा १ अत्रक्तव्यं
१, जाता एकक्रयोगास्त्रयः, अथ द्विक्रयोगाः प्राग्बद् द्वादश ज्ञेयाः, अथ त्रिक्रयोगाः सप्त, यथा-आत्मा नोआत्मा अवक्तव्यं ३-
आत्मा नोआत्मा अवक्तव्यानि २ आत्मा नोआत्मानः अवक्तव्यं ३ आत्मा नोआत्मानः अवक्तव्यानि ४ आत्मानः नोआत्मा
अवक्तव्यं ५ आत्मानः नोआत्मा अवक्तव्यानि ६ आत्मानः नोआत्मानः अवक्तव्यं ७ एवं सर्वे जाताः २२, षट्प्रदेशिके एकक-
योगाः प्रागुक्ताः, द्विक्रयोगाः प्रागुक्ता १२, त्रिक्रयोगाः प्रागुक्तास्सप्त, अष्टमश्चायं-आत्मानः नोआत्मानः अवक्तव्यानि ८, एवं
सर्वेष्टमक्षेपे जातास्त्रयोविंशतिभेदाः ॥ द्वादशशते दशम उद्देशकः

इति श्रीलक्ष्मीसागरसूरिशिष्यश्रीसुमतिसाधुसूरिशिष्यश्रीहेमविसलसूरिविजयराज्ये श्रीजिनमाणिक्यगणि-
शिष्यश्रीअनन्तहंसगणेशिष्यपं० दानशेखरगणिसमुद्भूतायां भगवतीलघुष्टुतौ द्वादशशतविवरणं सम्पूर्णम् ॥

अथ त्रयोदशं शतमारभ्यते; यथा 'पुढ्वी १ देवा २ ऽणंतर ३, पुढ्वी ४ आहारमेव ५ उववाओ ६। भासा ७ कम्म-
८ ऽणगारे, केयाघडिया ९ समुग्घाए १० ॥१॥' (* ७२) 'पुढ्वी'ति नरकपृथ्वीवाच्यः प्रथमः; 'देव'ति देवप्ररूपणार्थो
द्वितीयः 'अणंतर'ति अनन्तराहारका नारका इत्याद्यर्थवाच्यस्तृतीयः 'पुढ्वि'ति पृथ्वीगतविचारार्थतुर्थः; नारकाद्याहारावाच्यः
पञ्चमः 'उववाए'ति नरक्राद्युपपातार्थः षष्ठः 'भास'ति मापार्थः सप्तमः; 'कम्म'ति कर्मप्रकृतिवाच्यः अष्टमः; 'अणगारे'केया-

घडियाण'सि अनगारो-भावितात्मा लब्धिसामर्थ्यात् 'केयाघडिण'सि रज्जुगद्घटिकाहस्ताः सन् नभसि गच्छति इत्याद्यर्थवाच्यो नवमः, 'ससुग्घाण'सि ससुद्घातवाच्यो दशमः ॥ 'केवइया काउलेसा उचवज्जंति'सि (सं. ४६९) रत्नभाण्ड्यां कापोत-लेश्या एवोत्पद्यन्ते, न कृष्णलेश्यादय इति कापोतलेश्यानेवाश्रित्य प्रश्नः कृतः, 'केवइया कण्हपक्खिया'सि इत्यादि, एषां च लक्षणमिदम्-जेसिमव्हो पोगलपरियद्धो सेसओ य संसारो । ते सुकपक्खिया खलु इयरे पुण कण्हपक्खीया ॥ १ ॥" इति, 'चक्खुदंसणी न उचवज्जंति'सि इन्द्रियत्यागेन तत्रोत्पत्तेरिति, तर्हि अचक्षुर्दर्शनिनः कथयुत्पद्यन्ते ?, उच्यते, इन्द्रियाना-श्रित्या सामान्योपयोगमात्रस्थानक्षुर्दर्शनशब्दाभिधेयस्योत्पादसमयेऽपि भावादचक्षुर्दर्शनिन उत्पद्यन्ते इत्युच्यत इति, 'इत्थिवेगगे-त्यादि, स्त्रीपुरुषवेदा नोत्पद्यन्ते, भवप्रत्ययाश्रुप्तकवेदत्वात्तेषां, 'सोइंदिओचउत्ते'इत्यादि, श्रोत्राद्युपयुक्ता नोत्पद्यन्ते, इन्द्रियाणां तदानीमभावात्, 'नोइंदिओचउत्ता उचवज्जंति'सि नोइन्द्रियं-मनः, तत्र न यद्यपि मनःपर्याप्त्यभावे द्रव्यमनो नास्ति तथापि भावमनसश्चैतन्यरूपस्य तदा भावात् तेनोपयुक्तानामुत्पत्तेः नोइन्द्रियोपयोगयुक्ता उत्पद्यन्ते इत्युच्यते, 'मणजोगि'सि मनोयोगिनो वाग्योगिनश्च नोत्पद्यन्ते, उत्पत्तिसमयेऽपर्याप्तत्वेन मनोवाचोरभावादिति, 'कायजोगी उचवज्जंति'सि सर्वसंसारिणां कार्मणयोगस्य सदा सद्भावादिति ॥ अथ रत्नप्रभानारकाणामेवोद्धर्त्तानामभिधातुमाह--'असग्णी न उच्वदंति'सि उद्धर्त्तना हि परभवप्रथमसमये स्यात्, न च नारकोऽसंश्लिप्तपद्यते, तत्तत्तेऽसंश्लिनस्मन्तो नोद्धर्त्तन्ते इत्युच्यते, 'एवं विभंगनाणी न उच्वदंति' इत्यपि भाव-नीयं, यतो विभङ्गज्ञानिनो नारकाः पतितविभङ्गज्ञानिनस्सन्तश्चयवन्त इत्युच्यत इति, शेषाणि तु पदानि उत्पादवद् व्याख्येयानि, उक्तं च चूर्णार्थम्--'अस्सग्णिणो य विभंगिणो य उच्चट्टणाणं वज्जेजा । दोसुवि य चक्खुदंसी मणवय तह इंदियाइं न ॥१॥'सि ।

अनन्तरं रत्नप्रभानारकाणामुत्पादोद्घर्त्तनयोः परिमाणमुक्तं, अथ तेषामेव सत्तायां तदाह—‘केचइया अणंतरोववण्णगं’त्ति कियन्तः प्रथमसमयोत्पन्ना इत्यर्थः, ‘परंपरोववण्णगं’त्ति उत्पत्तिसमयापेक्षया द्रव्यादिसमयेषु वर्त्तमानाः, ‘अणंतरावगाढ’त्ति विवक्षितक्षेत्रे प्रथमसमयावगाढाः, ‘परंपरोवगाढ’त्ति विवक्षितक्षेत्रे द्वितीयादिः समयोऽवगाहे येषां ते परम्परावगाढाः, ‘चरम’त्ति चरमो नारकभवेषु स एव भवो येषां ते चरमाः, नारकभवस्य वा चरमसमये वर्त्तमानाः, अचरमास्त्वन्ये, ‘असण्णी सिय अत्थि णत्थि’त्ति असंज्ञिम्य उद्धृत्य ये नारकत्वेनोत्पन्नास्ते अपर्याप्तकावस्थायामसंज्ञिनः भूतभावत्वात्, ते चाल्पा इतिकृत्वा ‘सिय अत्थी’त्याद्युक्तं; मानमायालोभकषायोपयुक्तानां नोद्भिद्योपयुक्तानां अनन्तरोपपन्नानां अनन्तरावगाढानां अनन्तराहाराकराणां अनन्तरपर्याप्तिकानां च कादाचित्कत्वात् ‘सिय अत्थी’त्यादि वाच्यं, शेषाणां च बहुत्वात् सङ्ख्याता इति वाच्यं, अनन्तरं सङ्ख्यातविस्व-तनारकावासनारकवक्तव्यतोक्ता, अथ तद्विपर्ययमाह—‘त्तिण्णि समयं’त्ति उववजंति उवहंति पणत्ततिशब्देनेह सत्ता गृह्यते, एवं एते त्रयो गमाः, ओहिनाणी ओहिदंसणी संखेज्जा उव्वहावेयव्वत्ति, कथं?, ते हि तीर्थकरादय एव स्युरिति ते स्तोकाः, स्लोक-त्वाच्च सङ्ख्याता एव, नवरं असण्णी तिसुवि गमएसु न भण्णइत्ति, कस्माद्?, उच्यते, असंज्ञिनः प्रथमायामेवोत्पद्यन्ते, ‘अस्सण्णी खलु पढमं’ति वचनात्, ‘णाणत्तं लेसासु, लेसाओ जहा पढमसए’त्ति इहाद्यथुत्थीद्रयापेक्षया तृतीयादिपृथ्वीषु नानात्वं लेस्यासु स्यात्, ताश्च यथा प्रथमशते तथाऽब्धेयाः, तत्र गाथेयम्—‘काजय दोसु तइया मीसिया नीलिया चउत्थीए । पंचमियाए मीसा किण्हा ततो परसकिण्हा ॥१॥’ ‘नवरं ओहिदंसणी ओहिनाणी न उव्वहंति’त्ति, कस्माद्?, उच्यते, अवधिदर्शनिनः पङ्क-प्रभादिच्युताः नारकास्तीर्थकरत्वेन नोत्पद्यन्त इत्यर्थः, ‘जाव अपइइण्णे’त्ति यावत्करणात् काले १ महाकाले २ रोए ३ माह-

रोरु ४ इति दृश्यं, इह च मध्यम एव सङ्ख्येयविस्तृत इति, नवरं 'तिसु नाणिसु न उव्वञ्जंति' चि, 'न उव्वहंति' चि सम्य-
क्त्वप्रधानमेव तत्रोत्पादात्, तत उद्धर्तना च, आद्याज्ञानत्रिके न उत्पद्यन्ते नापि चोद्धर्तन्त इति, 'पणत्ती तेषु तहेव अत्थि' ति-
एतेषु पञ्चसु नरकावासेषु कियन्त आभिवोधिकज्ञानिनः श्रुत० अत्रधिज्ञानिनश्च प्रज्ञप्ता इति, वृतीयगमे तथैव प्रथमादिपृथ्वीञ्जिव
सन्ति, तत्रोत्पन्नानां सम्यग्दर्शनलाभे मत्यादिज्ञानत्रयभावादिति ॥ 'नो सम्मामिच्छदिट्ठी नेरइया उव्वञ्जंति' चि (सू. ४७०)
'न सम्ममीसो कुणइ कालं' ति चचनात् इति मिश्रदृष्टयो न त्रियन्ते, नापि तद्भवप्रत्ययं तेषामन्नधिज्ञानं येन मिश्रदृष्टयस्सन्तस्ते
उत्पद्येरन् 'सम्ममिच्छदिट्ठीणेरइएहिं अविरहिया व' चि कादाचित्कत्वेन तेषां विरहसम्भवादिति ॥ 'लेसट्ठाणोसु' चि
(सू. ४७१) लेख्यामेदेषु 'संक्किलिस्समाणोसु' ति अविशुद्धिं गच्छत्सु 'कणहलेसं परिणमइ' चि कृष्णलेख्यां याति, 'संक्कि-
लिस्समाणोसु' व' चि, 'विसुज्झमाणोसु व' चि प्रशस्तलेख्यास्थानेषु अविशुद्धिं गच्छत्सु अप्रशस्तलेख्यास्थानेषु विशुद्धिं गच्छत्सु,
नीललेख्यां परिणमतीति भावः ॥ त्रयोदशशते प्रथमः ॥

अथ द्वितीये देवा उच्यन्ते- 'संखिज्जवित्थडावि' चि (सू. ४७२) गाथा- 'जंबुदीवसमा खलु भवणा जे हुंति सव्वखुड्डागा ।
'संखेज्जवित्थडा' मज्झिमा उसेसा असंखेज ॥१॥' चि, 'दोहिं वेदेहिं' ति, द्वयोरपि स्त्रीष्वेदुष्वेदरूपयोरुत्पद्यन्ते, तयोरेव तेषु भावात्,
'असण्णी उव्वहंति' असुरादीशानान्तदेवानां असंज्ञिष्वपि पृथिव्यादिपृत्पादात् 'ओहिनाणी ओहिदंसणी न उव्वहंति'
असुराद्युद्धृतानां तीर्थकरादित्वालाभात्, तीर्थकरादीनामेवावधिमतामुद्धृतेः, 'पणत्तएसु तहेव' चि प्रज्ञप्तेषु प्रज्ञप्तपदोपल-
क्षितगमाधीतेषु असुरकुमारादिषु तथैव यथा प्रथमोद्देशके 'कोहकसाई' त्यादि, क्रोधमानमायाकाफयोदयवन्तो देवेषु कादाचित्का-

अत उक्तं 'सिय अत्थी'त्यादि, लोभकषायोदयवन्तस्तु सार्वादिकाः, अत उक्तं- 'संखेज्ज'त्ति, 'तिसुवि गमेसु चत्तारि' लेस्सा-
ओ'त्ति 'उव्वञ्जंति उव्वटंति पण्णत्ते'त्येवंलक्षणेपु त्रिष्वपि गमेषु चत्तो लेख्याः-तेजोलेख्यान्ता उक्ताः, 'भवण वण पढमचउले-
स'त्ति वचनात्, एता हसुरादीनां स्युरिति । 'जत्थ जत्तिया भवण'त्ति यत्र निकाये यावन्ति भवनलक्षणि तत्र तावन्ति ज्ञेयानि,
तद्यथा-चउसट्ठी असुराणं नागकुमाराण होइ चुलसीई । वावत्तरि कणगाणं वाउकुमाराण छन्नउई ॥१॥ दीवदिमाउद्दहीणं विज्जु-
कुमारिंदथणियमग्गीणं । जुयलाणं पत्तेयं वावत्तरिमो सयसहस्स ॥२॥"त्ति । व्यन्तरसूत्रे 'संखेज्जवित्थडे'त्ति, गाथा यथा-जंबु-
दीवसमा खलु उक्कोसेणं हवंति ते नगरा । खुड्ढा खित्तसमा खलु विदेहसमगा उ मञ्जिमग ॥१॥"त्ति, ज्योतिष्कसूत्रे सङ्ख्या-
विस्तृता विमानावासाः 'एगसट्ठिभागं काऊण जोयण'मित्यादिना ग्रन्थेन प्रमातव्याः, नवरं एका तेजोलेख्या 'जोइसकंप्पहुने तेऊ'त्ति
वचनात् उव्वञ्जंतेसु पण्णत्तेसुत्ति, 'असणी नत्थि'त्ति व्यन्तरेष्वसंज्ञिन-उत्पद्यन्ते इत्युक्तं, इह तु तन्निषेधः, ग्रहसंज्ञेष्वपि तन्निषेधः,
तत्रोत्पादाभावादिति, सौधर्मसूत्रे 'ओहिनाणी'त्यादि, ततश्च्युता यतस्तीर्थकरादयः स्युरित्येते अवधिज्ञानादयः व्यावयितव्याः,
'संखेज्जा चयंति'त्ति सङ्ख्यातानामेव तीर्थकरादित्वेनोत्पादिति, 'गम'त्ति उत्पादादय एत एव त्रयः सङ्ख्यातविस्तृतात्
असङ्ख्यातविस्तृतांश्चाश्रित्य षड् गमाः, 'नवरं'त्ति स्त्रियः सनत्कुमारादिषु नोत्पद्यन्ते, न च सन्ति, तदुद्धृतौ तु स्युः, 'असणी
तिसुवि'त्ति सनत्कुमारादिदेवानां संज्ञिभ्य एवोत्पादेन च्युतानां च संज्ञिष्वेव गमनेन गमत्रयेऽप्यसंज्ञित्वस्याभावादिति, 'एवं
जाव सहस्सरो'त्ति सहस्रान्ते तिरश्चासुत्पादेनासङ्ख्यातानां त्रिष्वपि गमेषु भावादिति, 'णाणत्तं वेमाणेसु लेसासु'त्ति
नानात्वं विमानेषु 'वत्तीसट्ठावीसे'त्यादिगाथोक्तं ज्ञेयं, लेख्यासु पुनरिदम्-तेऊ १ तेऊ २ तह तेउपम्ह ३ पम्हा य ४ पम्ह-

सुप्ता य ५ । सुप्ता य ६ परगसुप्ता युगाहविमाणवारीणं ७ ॥१॥"ति, इह च सर्वेष्वपि शुक्रादिदेवलोकेषु परगशुक्लति । आन-
तादिशब्दे 'संख्येज्जचित्थेसु'ति उत्पादेऽवस्थाने ज्यवने च संख्यातविस्तरताह्निमानानां सङ्ख्याता एव स्युरिति भावः,
असङ्ख्यातविस्तेषु पुनरुत्पादज्यवनयोः सङ्ख्याता एव, यतो गर्भजमनुष्येभ्य एव आनतादिपुलाहन्ते ततस्ते च सङ्ख्याता
एव, तथा आनतादिभ्यश्च्युता गर्भजमनुष्येभ्येवोत्पाद्यन्ते अतस्समयेन सङ्ख्यातानामेवोत्पादज्यवनयोस्सम्भवः, अवस्थितिस्तरा-
ङ्ख्यातानामपि साधु, अराङ्ख्यातजीवितत्वेनैकैव जीवितकालेऽराङ्ख्यातानामुत्पादविति पण्णत्तेसु असंख्येज्जा इति शण्यते,
नवरं 'नोइंदिविओचउत्ते'त्यादि, प्रथमक्यामे अराङ्ख्येया वाच्याः, नवरं नोइन्द्रियोपयुक्तादिपञ्चसु पदेषु सङ्ख्याता एव, तेपा-
श्रुत्यादावसर एव भावात्, उत्पात्तिः सङ्ख्यातानामेवेति दक्षितं प्राक्, 'पंच अणुत्तरोचवाइय'ति तत्र मध्यमः सङ्ख्यातवि-
स्तृतः, योजनरुद्धमानत्वात्, नवरं 'कण्हपक्खिण'त्यादि, इह सम्यग्दृष्टीनामेवोत्पादात् कृष्णपाशिकादिपदगगत्रयेऽपि नियेधः,
'अचरमावि खोडिज्जंति' वेपां चरगोऽनुचरदेवभवः स एव ते चरगाः, तदितरे त्वचरगाः, ते च नियेध्याः, यतश्चरगा एव
मध्यमे विमाने उत्पद्यन्त इति, 'असंखिज्जचित्थेसु'ति इहेत इति कृष्णपाशिकादयः, नवरं 'अचरमा अत्थि'सि यतो वाह-
विमानेषु पुनरुत्पद्यन्ते 'त्तिण्णि आलावग'ति सम्यग्दृष्टिगिथ्यादृष्टिश्चदृष्टिविगया इति, नवरं 'त्तिसु आलावगेसु'ति उष्णत्तीण-
नवणे पण्णचालावण य गिथ्यादृष्टिः सम्यग्गिगिथ्यादृष्टिश्च न वाच्यः, अनुचरसुरेषु तस्माराग्वावदिति ॥ प्रयोदशशते द्वितीयः ॥
'अणंतराहार'ति (सू. ४७२) उत्पत्तिश्चेन्नप्राप्तिरामय एवाहारयन्तीत्यर्थः, 'निब्बत्तपण य'ति ततः शरीरनिर्मुक्तिः, 'एवं
परियारणे'त्यादि, परिचाराणापदं प्रज्ञापनाचतुस्त्रिंशत्तपदं, तन्नैवं-तजो परियाइयणया तजो परिणागणया तजो परियारणया

ततो पञ्चा विउच्चणया १, हंता गीयमा १ इत्यादि, 'परियाह्यण'ति ततः पर्यापानं, अङ्गप्रत्यङ्गैः समन्तादापानमित्यर्थः, 'परि-
णामण्य'ति आपीतस्य उपात्तस्य परिणतिरिन्द्रियादिभागेन, 'परियारण'ति ततः शब्दादिविषयोपभोग इत्यर्थः, 'विउच्चणय'ति
ततो विक्रिया नानारूपा इत्यर्थः ॥ त्रयोदशशते तृतीयः ॥

इह द्वारगाथे यथा—'नेरुदय १ फास २ पणिही ३ निरयंते चैव ४ लोयमज्झंमि ५ । दिसिविदिप्पण य पवहा ६ पवत्तणं नत्थि
काएहिं ७ ॥ १ ॥ अत्थी पएसफुसणा ८ ओगाहणया य जीवमोगाढा ९ अत्थिपएस १० निसीयण ११ बहुस्समे १२ लोगसंठाणे १३
॥ २ ॥'ति, अनयोरर्थ उद्देशकाधिगमावगम्य एवेति, 'महंततराए चैव'ति (सू. ४७४) आयामतः 'विच्छिण्ण'ति विष्कम्भतः 'महो-
वास'ति अवकाशो—बहूनां विवक्षितद्रव्याणां अवस्थानयोग्यं क्षेत्रं, महानवकाशं येषु ते, अतिशयेन महावकाशा महावकाशतराः, ते
जनव्याप्ताः स्युरित्यत उच्यते—'महापइरिक्कतराए'ति महत् प्रतिरिक्तं—विजनमतिशयेन येषु ते तथा 'णो तथा महाप्पवेसण'ति
नो—नैव तथा—तेन प्रकारेण यथा पष्ठपृथिवीनारका अतिशयेन महत् प्रवेशनं—गत्यन्तरान्नरकगतौ जीवानां पुनः प्रवेशो येषु ते
तथा, पष्ठपृथिव्यपेक्षया असङ्ख्यगुणहीनत्वात् तन्नारकाणामिति, नोशब्द उत्तरपदद्वयेऽपि सम्बन्धनीयः, यत एव नो महाप्रवे-
शनतरा अत एव 'आइण्णतराए चैव'ति नात्यन्तमाकीर्णाः, व्याप्ता नारकैर्नेत्यर्थः, 'आउल्लतराए'ति ये नारकलोकास्तेषां अति-
शयेन(न)आकुलतराः, किमुक्तं स्यात् ?—'अणोमाणतराए'ति अतिशयेनासंकीर्णा इत्यर्थः, वाचनान्तरे तु 'अणोयणतराए
चैव'ति अनोदनतरा बहुजनाभावादतिशयेन मिथोनोदेन रहिता इत्यर्थः, 'महाकम्म०' आयुष्कवेदनीयादिकर्मणां महत्त्वात्
'महाकिरिय'ति कायिक्यादिक्रियाणां महत्त्वात् तत्काले कायमहत्त्वात् पूर्वकाले च महारम्भादिच्चात् 'महास्व'ति महाश्रवतराः

‘महावेयणत्ति महाकर्मत्वात् ‘नो तहे’त्यादिना निगेधः, विधिप्रतिषेधयोर्वाक्यप्रयुक्तेश्चोर्नोशब्दप्रवृत्तिः पदचतुष्टये, ‘अप्पल्लियं’ति अवध्यादिक्रद्रेरल्पत्वात् ‘अप्पज्जुइ’ति दीप्तेरभावात्, एतद्व्यतिरेकणोच्यते ‘नो तद्वा महिल्लियं’ति नोशब्दः पदद्वये सम्प्रत्यनीयः। स्पृशद्वारे ‘जाव चणस्सइफासंति (ख. ४७५) यावत्करणात् तेजोवायुस्पर्शसूत्रे सूचिते, तत्र कश्चिदाह—ननु ससखपि पृथ्वीषु तेजस्कायिकवर्जपृथ्वीकायिकादिस्पर्शो नास्करणां युक्तः, तेषां तालु विद्यमानत्वात्, वादस्तेजसां तु समयक्षेत्र एव सद्भावात् सूक्ष्मतेजसां तु तत्र सद्भावेऽपि स्पर्शनेन्द्रियावियमत्वात् इति, अत्रोच्यते, इह तेजस्कायिकस्वेत्परमाधार्मिककृतचक्षिमद्यग्वस्तुस्पर्शस्तेजः-कायिकस्पर्श इति व्याख्येयं, न तु साक्षात्तेजस्कायिकस्वेव, अथवा प्राग्भवान्तरानुभूततेजस्सकायिकस्पर्शपर्यायपृथ्वीकायिकादिजीवस्पर्शीपक्षया इदं व्याख्येयमिति । प्रणिधिद्वारे ‘पणिहाण’त्ति (ख. ४७६) प्रणिधाय—प्रतीत्य ‘सञ्च महंत्तिय’त्ति सर्वथा महती, अशीतियोजनसहस्राधिकलक्षप्रमाणत्वात् रत्नप्रभाया वाहलयस्य, शर्कराप्रभावाहलयस्य च द्वात्रिंशत्सहस्राधिकयोजनलक्षमानत्वात्, ‘सञ्चलुड्डिया सञ्चंतेसु’त्ति सर्वथा लब्धी सर्वान्तेषु—पूर्वादिचतुर्दिक्षु, आयामविक्रमभाभ्यां रज्जुप्रमाणत्वाद्द्रवप्रभायास्ततो महत्त्वात् शर्कराप्रभायाः; ‘णं जहा जीवाभिगमे’, तच्चेदम्—‘हंता गीयमा ! दोषा णं पुहवी जाव सञ्चलुड्डिया सञ्चंतेसु, एवं णणं अभिलवेणं जाव छुड्डिया पुहवी अहेसत्तमं पुहविं पणिहाय जाव सञ्चलुड्डिया सञ्चंतेसु’त्ति । निरयांतरद्वारे—‘निरयंपरिसामंतेसु’त्ति (ख. ४७७) निरयावासानां अंतेषु पार्श्वत इत्यर्थः, यथा जीवाभिगमे, तच्चेदम्—‘आउकाइया तेउका० वाउका० वणस्सइकाइया ते णं जीवा महाकम्मतरा चैव जाव महावेयणतरा चैव ?, हंता गीयमा !’ इत्यादि ॥ लोकमध्यद्वारे ‘लोगस्स आयासमज्जे’त्ति (ख. ३७८) आयासमध्यं ऊर्ध्वीधः प्रालम्ब्य लोकस्थेत्युच्यते चउत्थीए पंकप्पभाए इत्यादि, रुचकाधो नवंयोजन-

तथा दिक्त्रये तत्रैव वर्त्तमानेन धर्मास्तिकायप्रदेशेन स्पृष्टस्म षड्भिः, यथाथ उपरि च दिक्चतुर्के तत्रैव वर्त्तमानेन धर्मास्तिकाय-
प्रदेशेन स्पृष्टस्म समाभिर्धर्मास्तिकायप्रदेशैः स्पृष्टः स्यादिति १, एवमधर्मास्तिकायप्रदेशेरपि २, 'ऋद्भि'ति एकस्य लोकाकाशप्रदेश-
स्यालोकाकाशप्रदेशस्य वा षड्दिग्ब्यवस्थितैरेव स्पर्शनात् षड्भिरित्युक्तं ३, जीवास्तिकायसूत्रे स्थिय पुट्टेति यद्यसौ
लोकाकाशप्रदेशो विवक्षितः स्पृष्टः, नो पुट्टेति यद्यसावलोकाकाशप्रदेशविशेषस्तदा न स्पृष्टः, जीवानां तत्राभावादिति,
एवं पुट्टालाद्वाप्रदेशैः ६ ॥ 'एवो भंते ! जीवन्धि'ति (सू. ४८२) जघन्यपदे लोकान्तकोणलक्षणे सर्वालपत्वात्
तत्र स्पर्शकप्रदेशानां, चतुर्भिरिति, कथं ?, अथ उपरि वा एको, द्वौ च दिशोरकस्तु यत्र जीवप्रदेश एवावगाह इत्येवं, एकश्च
जीवास्तिकायप्रदेश एकशाकाशप्रदेशादौ केवलिसमुद्घात एव लभ्यत इति, 'सत्तर्हि'ति प्राणत् ५ । 'एवं अहम्मे'त्यादि प्राणु-
कावुसारेण भावनीयं ६ । धर्मास्तिकायादीनां ४ पुट्टगंलास्तिकायस्य चैकैकस्पर्शनीकोऽ, अथ तस्यैव द्विप्रदेशादिस्कन्धानां तां दर्श-
यन्नाह—'दो भंते'ति, इह चूर्णिव्याख्यानमिदम्—लोकान्ते द्विप्रदेशिकस्कन्धः एकप्रदेशसमवगाहः, स च प्रतिद्रव्यावगाहं प्रदेश
इति नयमताश्रयणेनावगाहप्रदेशस्यैकस्यापि भिन्नत्वात् द्वाभ्यां स्पृष्टः, तत्र यस्तस्योपरि अधस्ताद्वा प्रदेशस्तस्यापि पुट्टगलद्वयस्पर्शनेन
नयमतादेव भेदात् द्वाभ्यां, तथा पार्श्वप्रदेशावैककमणुं स्पृशतः, परस्परव्यवहितत्वात्, इत्येवं जघन्यपदे षड्भिः धर्मास्तिकायप्रदेशै-
र्द्वर्णकस्कन्धः स्पृश्यते, नयमतानङ्गीकरणे तु चतुर्भिरैव द्वयणुकस्य जघन्यतः स्पर्शना स्यात्, षुचिकृता त्वेवम्—इह
यद्दिन्दुद्वयं तत्परमाणुद्वयमिति ज्ञेयं, तत्र चार्वाचीनः परमाणुर्धर्मास्तिकायप्रदेशेनार्वास्थितेन स्पृष्टः, परमाणवर्त्तौ च परतः
स्थितेन, एवं द्वौ, तथा ययोः प्रदेशयोर्मध्ये परमाणू स्थान्येते तयोश्चेतनाभ्यां प्रदेशाभ्यां तौ स्पृष्टवैकेनैको द्वितीयेन च



कस्य धर्मास्तिकायप्रदेशस्यातिसौकरन्धैः स्पर्शानां स्यात्, तत्र भूम्यासत्तापवसरकोणदेशप्रायः ० इहेपरितनेनैकेन द्वाभ्यां च पार्श्वत
 एको विवक्षितप्रदेशः स्पष्ट इति जघन्येन निभिरिति, 'उक्कोसेणं'ति 'ऊर्हि'ति विवक्षितस्यैक उपर्येकोऽधश्चत्वानो दिक्षु इत्येवं
 पद्भिरियं प्रतरमध्वे, स्थापना

○	
---	--

 'जहृण्णापदे चउर्हि'ति धर्मास्तिकायप्रदेशो जघन्यपदे अधर्मास्तिकायप्रदेशैश्चतुर्भिः स्पष्ट
 इति, कथं?, तथैव त्रयः चतुर्थो

○	
---	--

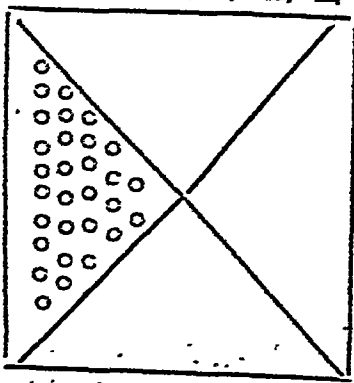
 धर्मास्तिकायप्रदेशस्थानस्थित एव १ उत्कृष्टपदे सप्तभिरिति, कथं?, पदं दिक्पट्टे सप्त-
 मस्तु धर्मास्तिकायप्रदेशस्य एवेति २, आकाशप्रदेशैस्सप्तभिरिव, लोकान्तेऽपि अलोकान्तेऽपि अलोकाकायाप्रदेशानां विद्यमानत्वात्
 ३, 'केवहृएर्हिं जीवन्थिकाय'त्यादि, 'अणंतेर्हिं'ति अनन्तैरनन्तजीवन्तकानामनन्तानां प्रदेशानां तत्रैकधर्मास्तिकायप्रदेशे पार्श्व-
 तश्च दिक्त्रयादीं विद्यमानत्वादिति ४, एवं पुद्गलास्तिकायप्रदेशैरपि ५ 'केवहृएर्हिं अद्वासमणर्हिं'ति अद्वासमयः समयक्षेत्र एव,
 न परतः, अतः स्यात् स्पष्टः स्यान्नोति, 'जहृ पुद्गृत्ति' नियमं अणंतेर्हिं'ति अनादित्वादद्वासमयानां अथवा वर्तमानसमयालङ्घितान-
 न्यनन्तानि द्रव्याण्यनन्ता एव समयया इत्यनन्तैः स्पष्ट इत्युच्यते इति । अधर्मास्तिकायप्रदेशस्य शेषाणां प्रदेशैः स्पर्शानां धर्मा-
 स्तिकायप्रदेशस्पर्शानुसारोणावसेया ६ । 'गजे भंते ! आत्मास्तिथिकायपद'से'इत्यादि 'स्त्रिय पुद्गृ'ति लोकमाश्रित्य, नो पुद्गृत्ति
 अलोकमाश्रित्य, 'जहृ पुद्गृ'यदि स्पष्टस्तदा जघन्यपदे एकेन धर्मास्तिकायप्रदेशेन स्पष्टः, कथं?,

○	
---	--

 एवंविधलोकान्तवर्तिना
 धर्मास्तिकायैकप्रदेशेन शेषधर्मास्तिकायप्रदेशेभ्यो निर्गतैकधर्माणावचर्यलोककाशाः स्पष्टः, क्वक-
 चालोकाकाशावचर्यकप्रदेशस्यागतोऽधस्तादुपरि च धर्मास्तिकायप्रदेशेन तदवगाढेनान्येन चोपरिवर्तिनाऽधीवर्तिना च द्वाभ्यां स्पष्ट
 इत्येवं चतुर्भिः, यथापि उपरि च तथा दिग्द्वये तत्रैव च वर्तमानेन धर्मास्तिकायप्रदेशेन स्पष्टः स पञ्चभिः, यः पुनरपि उपरि च

‘अलीगं’ति, ‘सगडुद्धिसंठियं’ति रुचके तुण्डं कल्पनीयं आदौ सङ्कीर्णत्वात्, ततः उत्तरोत्तरविस्तीर्णत्वादिति, ‘एयप्पएसवि-
च्छिण्णं’ति, कथं ?, अत आह—अणुत्तरति वृद्धिर्जिता यत इति ॥ प्रवर्तनद्वारे ‘आगमणगमणे’ इत्यादि (ह्र. ४८०) आग-
मनगमने प्रतीते, भाषा—व्यक्तवचनं, ‘भाषि व्यक्तायां वाचि’ इति धातुपाठत्, उन्मेषः—अश्लिव्यापासविशेषः, मनोयोगादयः प्रतीता
एव, इह च मनोयोगादयः सामान्यरूपाः आगमनादयस्तु तद्विशेषा इति भेदेनोपात्ताः, ‘जे यावणो तहप्पगार’ति ये चाप्यन्ये
आगमनादिभ्योऽपरे तथाप्रकारा—आगमनादिसदृशाः भ्रमणवल्गनादयः ‘चला भाव’ति चलस्वभावाः पर्यायाः सर्वे ते धर्मास्ति-
काये सति प्रवर्तते, कुत इत्याह गडलववणे णं धम्ममत्ति, ‘मणस्सएगत्ती’ति मनसश्च अनेकत्वस्यैकत्वभवनमेकत्वीभावस्तस्य यत्
करणं तत्तथा, ‘आगासत्थि’ति ‘जीवदव्वाणं’ति जीवद्रव्याणां चाजीवद्रव्याणां च भाजनभूतं, अनेनेदमुक्तं स्यात्—एतास्मिन्
सति जीवानामवगाहः प्रवर्तते, ‘एणेणवी’त्यादि (*७४) एकेन परमाण्वादिना ‘से’ति असौ, आकाशप्रदेश इति गम्यते, पूर्णो-
भूतः, द्वाभ्यामपि ताभ्यामसौ पूर्णः, क्रथमेतद् ?, उच्यते—परिणामभेदात् यथा अपवरकाकाशमेकप्रदीपप्रभाट्टन्देनापि पूर्यते द्विती-
यमपि तत्र माति यावच्छतमपि तेषां तत्र माति, तथौषधविशेषापादितपरिणामादेकत्र पारदकर्षे सुवर्णकर्षशतं प्रविशति, पारदक-
र्षीभूतं च सदोषधसामर्थ्यात् पुनः पारदस्य कर्षः सुवर्णस्य च कर्षशतं स्यात्, विचित्रत्वात् पुद्गलपरिणामस्येति, ‘अवगाहणा-
लववणं’ति इहावगाहना—आश्रयभावः, ‘जीवत्थिकाएणं’ति जीवास्तिकायेनेति, अन्तर्भूतभावप्रत्ययत्वात् जीवास्तिकायत्वेन,
जीवतयेत्यर्थः, ‘पेेगत्थिकाएणं’ति इहैदारिकादिवपुयां श्रोत्रेन्द्रियादीनां मनोयोगान्तानां आनप्रणानां च ग्रहणं प्रवर्तते
इति, पुद्गलमयत्वाद्दौदारिकादीनामिति । अस्तिकायप्रदेशस्पर्शनद्वारे ‘जहणणपदे तिहिं’ति जघन्यपदं लोकान्तनिष्कृटरूपं यत्रै-

यातान्यतिव्रम्याधो लोकः स्यात् लोकान्तं यावत्, स च सातिरेकाः सप्त रत्नयः, तन्माध्यभागश्चतुर्थ्यः पञ्चम्याथ यद्वककाद्यान्तरं तस्य सातिरेकमर्द्धगणालं स्यादिति, तथा रुचकशोपरि ९ योजनशतानि अतिक्रम्योर्ध्वलोको व्यपदिश्यते लोकान्तं यावत्, स च सप्त रत्नयः किञ्चिन्पूर्णाः, तस्य माध्यभागालः—‘उरिप स्रणंकुमारमाहिंघणं कल्पणमिति, तथा ‘उवारिमहिद्विल्लेखु र्खुड्गपपरेशु’ति लोकस्य पञ्चगव्यत्नद्रत्नगणाय रत्नकाण्डे सर्वशुद्धकप्रतरत्नयगालि, तयोश्शोपरितनः स प्रतर उच्यते यत् आरभ्य लोकस्य उपरिशुखा शुद्धिः, ‘द्विद्विल्लेखु’ति अपस्रानप्रदेशः यत् आरभ्य लोकस्य अधोशुखा शुद्धिः, तयोरुपरितनाधस्तनयोः ‘खुड्गप-परेशु’ति शुद्धकप्रतरयोः सर्वलघु रदेशप्रतरयोः ‘पन्थ णं’ति प्रशापकैनोपायतः प्रदर्शयमाने तिर्यग्लोकमध्येऽष्टप्रदेशिको रुचकः प्रशापः, यश्च तिर्यग्लोकमध्ये उक्तः स सागाध्यात् तिर्यग्लोकमध्ये स्यादित्येवंभूतोऽसावष्टप्रदेशिको रुचक इत्यादि, तस्यैवं स्थापना ॥ विगविदिग्प्रवाहकारे ‘किमाहय’ति (ख. ४७९) क आदिः—प्रथमो यस्यास्मा किगादिका, ‘किंपयट’ति प्रवदति—प्रवर्त्तते अस्मादिति प्रवटः, कः प्रवटो यस्यास्मा (विज्रवाद्या), ‘कतिपयसाहय’ति कति प्रदेशा आदिर्यस्यास्मा कतिप्रदेशादिका, ‘कहपपशु-स्तर’ति कति प्रदेशा उत्तरे—पुद्गो यस्यास्मा तथा ‘लोकं पशुषु सुरजसंस्थिय’ति लोकान्तस्य परिगण्डलकारत्वेन सुरजसंस्थानता दिशः स्यात्, ततश्च लोकान्तं प्रतीत्य सुरजसंस्थितेत्सुक्तं, एतस्य च पूर्वा दिशमाश्रित्य नूर्णिकारकृतेयं भावना—‘पुञ्जुत्तराण् पदेशस्यणी तदा दादिणपुञ्जवाप्-रुच्यमदसे सुरजसंस्थे दिशिअंते चउच्यदेया दद्वन्धा, गज्जो य तुं एवइ’ति एतस्य स्थापना,



द्वितीय इति चत्वारो, द्वौ चावगाहत्वादेव स्पृष्टावित्येवं पदं । 'वारसहिं'ति, कथं ? परमाणुद्वयेन द्वौ द्विप्रदेशावगाहत्वात् स्पृष्टौ, द्वौ चाधस्तनावुपरितनौ च द्वौ, पूर्वापरपार्श्वयोश्च द्वौ द्वौ, दक्षिणान्तपार्श्वयोश्चैकैक इति द्वादश ? एवमधर्मास्तिकायप्रदेशैरपि ३ । 'वारसहिं'ति इह जघन्यपदं नास्ति, लोकान्तेऽप्याकाशप्रदेशानां विद्यमानत्वात् द्वादशमिरित्युक्तम् ३ । 'सेसं जहा घम्म-
त्थिकायस्स'ति अयमर्थः—'दो भंते ! पोगलत्थिकायपदेसा केवइएहिं जीत्थिकायपदेसेहिं पुट्ठा ? गोयमा ! अण्तेहिं ४, एवं पुट्ठगलास्तिकायप्रदेशैरपि ५, अद्वासमयैः सात्स्पृष्टौ स्यान्न, यदि स्पृष्टौ तदा नियमादनन्तरिति ६ । 'तिपिण भंते !'ति 'अह-
हिं'ति, कथं ? प्रागुक्तनयमतेन अवगाहप्रदेशद्विधा, उपरितनोऽपि त्रिधा, द्वौ पार्श्वत इत्यष्टौ । 'सत्तर-
सहिं'ति प्राग्बद्धावनीयः, इह च सर्वत्र जघन्यपदे विवक्षितपरमाणुभ्यो द्विगुणा द्विरूपाधिकाश्च स्पर्शकप्रदेशाः स्युः, उत्कृष्टपदे तु उत्कृष्टपदापेक्षया विवक्षितपरमाणुभ्यः पञ्चगुणा द्विरूपाधिकाश्च ते स्युः, तत्र चैकाणोद्विगुणत्वे द्वौ द्वयसहितत्वे च चत्वारो
जघन्यपदे स्पर्शकाः प्रदेशाः स्युः, एवं द्वयणुकन्यणुकादिष्वपि, स्थापना । 'सञ्चत्थ उक्कोसपयं भाणियञ्चं'ति सर्वत्र—
एकप्रदेशिकाधनन्तप्रदेशिकान्ते सूत्रगणे उत्कृष्टपदमेव, न जघन्यकमित्यर्थः, आकाशस्य सर्वत्र विद्यमानत्वादिति, 'तिणे-
व'ति यत्सङ्ख्येयकमयः स्कन्धः तेनैव प्रदेशसङ्ख्येयकेन

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०
४	६	८	१०	१२	१४	१४	१४	१०	२०
७	१२	१७	२२	२७	३२	३७	४२	४७	५२

द्विगुणेन द्विरूपाधिकेन स्पृष्टः, इह भावना-विंशति प्रदेशिकः स्कन्धो लोकान्ते एकप्रदेशे स्थितः, स च नयमतेन विंशत्याञ्जगाह

प्रदेशैर्विशलैश्च च नयमतेनैनाधस्तनैरुपरितनैर्वा प्रदेशैः (पार्श्वयोर्द्वार्याभ्यां स्पृश्यत इति, उत्कृष्टपदे तु विंशत्या निरुपचरितैरवगाह-
प्रदेशैः एवमधस्तनै २० रुपरितनै २० पूर्वापरपार्श्वयोश्च विंशत्या विंशत्या, द्वाभ्यां च दक्षिणोत्तरपार्श्वस्थिताभ्यां स्पृष्टः, ततश्च
विंशतिरूपः सङ्ख्यातायुक्तः स्कन्धः पञ्चगुणया विंशत्या प्रदेशानां प्रदेशद्वयेन च स्पृष्ट इति, अत एवोक्तम्—‘उक्त्रोसपदे णं
तेणेव संखिज्जएणं पंचगुणेणं दुरूवाहिएणं’ति । ‘असंखिज्जे’ति पट्टश्री तथैव । ‘अणंता भंते’ति पट्टश्री तथैव, नवर-
मिह यथा जघन्यपदे औपचारिका अवगाहप्रदेशा अधस्तना उपरितनावा तथोत्कृष्टप्रदेशेषु, न हि निरुपचरिता अनन्ता आका-
शप्रदेशा अवगाहतस्सन्ति, लोकस्याप्यमरुत्यातप्रदेशात्सकत्वादिति, इह प्रकरणे इमे एवोक्ते गाथे स्यातां—‘धम्माहपरसेहिं, दुप-
एसाई जहणायपयग्मि । दुगुणा दुरूवहिणं तेषोव ककणु हु फुसेजा ? ॥१॥ एत्थ पुण जहणायणं लोगंते तत्थ लोगमालिहिउ ।
फुसणा ठावेयन्वा अहवा खंभाइकोडीए ॥२॥’ति । ‘एगे भंते ! अद्वासमए’ति इह वर्तमानसमयविशिष्टः समयक्षेत्रमध्यवर्ती
परमाणुरद्वासमयो ग्राह्यः, अन्यथा तस्य धर्मास्तिकायादिप्रदेशैः सप्तभिः स्पर्शना न स्यात्, इह च जघन्यपदं नास्ति, नरक्षेत्रमध्य-
वर्त्तित्यादद्वासमयस्य जघन्यपदस्य च लोकात् एव संभवादिति, तत्र सप्तभिरिति कथं ?, अद्वासमयविशिष्टपरमाणुद्रव्यमेकत्र
धर्मास्तिकायप्रदेशेश्चगार्हं, अन्ये च तस्य पट्टसु दिक्ष्विति सप्त, जीवास्तिकायप्रदेशश्चान्तैः, एकप्रदेशोऽपि तेषामनन्तत्वादेव, जाव
अद्वासमएहिं’ति इह यावत्करणादिदं दृश्यम्—‘एकः अद्वासमयोऽनन्तैः पुद्गलास्तिकायप्रदेशैश्चाप्रमथेयं स्पृष्टः, भागना चाशैवं-
अद्वासमयविशिष्टमणुद्रव्यमद्वासमयः, स चैकः पुद्गलास्तिकायप्रदेशैरनन्तैः स्पृश्यते, अद्वासमयविशिष्टानामनन्तानामप्यणुद्र-
व्याणामद्वासमयत्वेन विवक्षितत्वात्, तेषां च तस्य स्थाने तत्पार्श्वतश्च सद्भावमिति । धर्मास्तिकायादीनां प्रदेशतः स्पर्शनेक्ता,

अथ द्रव्यतस्तामाह—‘नत्थि एगेणवि’ति सकलस्य धर्मास्तिकायद्रव्यस्य प्रश्रितत्वात् तद्रव्यतिरिक्तस्य धर्मास्तिकायप्रदेशस्थाभावाद्दुक्तं—‘नास्ति’ न विद्यतेऽयं पक्षः, यद्दुत एकेनापि धर्मास्तिकायप्रदेशेनासौ धर्मास्तिकायः स्पृष्ट इति, तथा धर्मास्तिकायोऽधर्मास्तिकायप्रदेशैरसङ्ख्यैः स्पृष्टः, धर्मास्तिकायप्रदेशानन्तरस्पर्शन एव व्यवस्थितत्वात् अधर्मास्तिकायसम्बन्धिनामसङ्ख्यातानामपि प्रदेशानामिति, आकाशास्तिकायप्रदेशैरसङ्ख्यैरपि, असङ्ख्येयप्रदेशस्वरूपलोकाकाशप्रमाणत्वाद्धर्मास्तिकायस्य, जीवपुद्गलप्रदेशैस्तु धर्मास्तिकायो नान्ते स्पृष्टः, तद्रव्यास्या धर्मास्तिकायस्यावस्थितत्वात्, तेषां चानन्तत्वाद्, अद्वासमयैः पुनरसौ स्पृष्टश्चास्पृष्टश्च, तत्र यः स्पृष्टः सोऽनन्तैरिति ६ । एवमधर्मास्तिकायस्य ६ सूत्राणि वाच्यानि, केवलं यत्र धर्मास्तिकायप्रदेशादित्तत्प्रदेशैरेव चिन्त्यते तत्स्वस्थानमितरञ्च परस्थानं, तत्र स्वस्थाने ‘नत्थि एगेणवि पुङ्के’ति निर्वचनं वाच्यं, परस्थाने च धर्मास्तिकायादित्रयसूत्रेषु ३ असङ्ख्यैः स्पृष्ट इति वाच्यं, असङ्ख्यातप्रदेशत्वाद्धर्माधर्मास्तिकायोः, तत्संस्पृष्टाकाशस्य च, जीवादित्रयसूत्रेषु चानन्तैः प्रदेशैः स्पृष्ट इति वाच्यं, अनन्तप्रदेशत्वात्तेषामिति, ‘एवं एएणं गमेणं’ति, इहाकाशसूत्रेऽयं विशेषो द्रष्टव्यः—आकाशास्तिकायो धर्मास्तिकायादिप्रदेशैः स्पृष्टश्चास्पृष्टश्च, तत्र यः स्पृष्टः सोऽसङ्ख्यैर्धर्माधर्मास्तिकायोः प्रदेशैः जीवास्तिकायादीनां त्वनंतैरिति, ‘जाव अद्वासमथो’ति अद्वासमयसूत्रं यावत् सूत्राणि वाच्यानि इत्यर्थः, ‘जाव केवइएहिं’ति इत्यादौ यावत्करणदद्वासमयसूत्रे आद्यं पदपञ्चकं सूचितं, षष्ठं तु लिखितमेवास्ति, तत्र तु ‘नत्थि एक्केणवि’ति निरुपचरितस्याद्वासमयसूत्रे भावात्, अतीतानागतसमययोश्च विनष्टानुत्पन्नत्वेनासत्त्वात् न समयान्तरेण स्पृष्टताऽस्तीति । अथावगाहद्धारम्—तत्र ‘जत्थ णं’ति (सू. ४८२) यत्र प्रदेशे एको धर्मास्तिकायस्य प्रदेशोऽवगाहस्तत्रान्यस्तत्प्रदेशो नास्तीतिकृत्वाऽह—‘नत्थि एक्कोऽवि’ति, धर्मास्तिकायप्रदेशस्थानेऽधर्मा-

स्तिकायप्रदेशस्य विद्यमानत्वादाह—‘एकौ चेत्वि’चि, एवमाकाशास्तिकायस्याप्येक एव, जीवास्ति तत्रपुद्गलास्तिकायायोः पुनरनन्ताः प्रदेशाः एकैकस्य धर्मास्तिकायप्रदेशस्य स्थाने सन्ति अतः ते; प्रत्येकमनन्तैर्यथोऽप्राविष्टि उक्तं ‘अणंता’चि, अक्षराभ्यास्तु मनुष्यलोक एव सन्ति, न परतः, अतो धर्मास्तिकायप्रदेशे तेयामवगाहः अस्ति नास्ति च, यथास्ति तत्रानन्तानां, भावना प्राग्वत्, एतदेवाह—‘अद्धासमए’त्यादि ६ । ‘जत्थ ण’मित्यादीन्यधर्मास्तिकायसूत्राणि ६ धर्मास्तिकायसूत्राणीव वाचयानि, आकाशास्तिकायसूत्रेषु ‘सिय ओगाहो’ सिय न ओगाहो’ लोकाकाशैकप्रदेशे यदा द्रव्यपुरुस्कन्धोऽवगाहः सात् तदा तत्र धर्मास्तिकायप्रदेशे एक एव, यदा तु द्रव्योराकाशप्रदेशयोःसावचगाहः सात् तदा तत्र द्वौ धर्मप्रदेशावचगाहो सातामित्येवमवगाहनानुसारेण धर्माकाशास्तिकाययोःसपि स्यादेकः सात् द्वाविति भावनीयं, ‘सेसं जहा धम्मत्थिकायस्स’चि श्रेयमित्युक्तापेक्षया जीवास्तिकायपुद्गलास्तिकायाद्धारामयलक्षणं त्रयं यथा धर्मास्तिकायप्रदेशवक्तव्यतायामुक्तं तथा पुद्गलप्रदेशद्वयवक्तव्यतायामपि, पुद्गलप्रदेशद्वयस्थाने तदीया अनन्ताः प्रदेशा अवगाहा इत्यर्थः । पुद्गलप्रदेशत्रयसूत्रेषु ‘सिय एको’इत्यादि, त्रयोऽप्यणन एकत्रावगाहास्तदा तत्रैको धर्मास्तिकायप्रदेशोऽवगाहो, यदा तु द्वयोः १, २, तदा द्वावचगाहो, यदा त्रिषु १, १, १, त्रय इति, एवमधर्मास्तिकायाकाशास्तिकाययोर्वच्यं, ‘सेसं जहेव दोण्हं’चि श्रेयं जीवपुद्गलाद्धारामयाश्रिं सूत्रत्रयं यथैव द्वयोः पुद्गलप्रदेशयोःवगाहचिन्तनायामधीतं तथैव पुद्गलप्रदेशत्रयचिन्तनायामप्यधेयं, पुद्गलप्रदेशत्रयश्रानेऽनन्ता जीवप्रदेशावगाहा इत्येवमधेयमित्यर्थः, ‘आह्छेहिं तिहिं अत्थिकाएहिं’चि यथा पुद्गलप्रदेशत्रयवगाहचिन्तायां धर्मास्तिकायादिसूत्रत्रये एकैकः प्रदेशो बुद्धिं नीतः एवं पुद्गलप्रदेशत्रयचतुष्टयावचगाहचिन्तनायामपि एकैकस्तत्र बुद्धनीयः, तथाहि—जत्थ णं भंते ! नचारि पुग्गलत्थिकायणएणा अवगाहा १

केवइया अहम्मत्थिकायप्प०?, सिय एको सिय दुण्णि सिय तिण्णि सिय चत्तारि इत्यादि, भावना चास्य प्रागिव, 'सेसेहिं जहेव दुण्हं'ति शेषेषु-जीवास्तिकायादिषु त्रिषु सन्नेषु पुद्गलप्रदेशचतुष्टयचिन्तायां तथा वाच्यं यथा तेष्वेव पुद्गलप्रदेशद्वयावगाहचिन्तायामुक्तं, तच्चैवम्-जत्थ णं भंते ! चत्तारि पुगलत्थिकायप्पएसा अवगाढा तत्थ केवइया जीवत्थिकायप्पदेसा ओगाढा ?, अणंते'त्यादि, 'जहा असंखेज्जा एवं अणंतावि'त्ति अक्षयं भावार्थः-त्रिषु 'जत्थ णं भंते ! अणंता पुगलत्थिकायप्पएसा ओगाढा तत्थ केवइया धम्मत्थिकायप्पएसा ओगाढा ? सिय एको सिय दुण्णि सिय तिण्णि जाव असंखेज्जा' एतावदेवाध्येयं, 'न तु सिय अणंत'त्ति, धर्मास्तिकायाधर्मास्तिकायलोकाकाशप्रदेशानामनन्तानामभावादिति । अथ प्रकारान्तरेणानुवाहद्वारमेवाह-जत्थ णंमित्यादि, धर्मास्तिकायशब्देन समस्ततत्प्रदेशसङ्ग्रहात् प्रदेशान्तराणामनुवाहुच्यते-यत्र धर्मास्तिकायोऽवगाढः तत्र नास्त्येकोऽपि तत्प्रदेशोऽवगाढ इति ?; अधर्मास्तिकायाकाशास्तिकाययोरसङ्ख्येयाः प्रदेशा अवगाढा; असङ्ख्येयप्रदेशत्वादधर्मास्तिकायलोकाकाशयोः, जीवसन्ने चानन्तास्तत्प्रदेशाः, अनन्तप्रदेशत्वाज्जीवास्तिकायस्य, पुद्गलास्तिकायाद्ब्रह्मयोरप्येवम्, एतदेवाह-'एवं जाव अद्धासमय'त्ति ॥ अथैकस्य पृथ्व्यादिजीवस्य स्थाने कियन्तः पृथ्व्यादिजीवा अवगाढा इत्येवमर्थं 'जीवमोगाढ'त्ति द्वारमाह-'जत्थ णं भंते ! एगे'त्ति (स. ४८२) एकपृथ्वीकायिकावगाहेऽसङ्ख्येयाः प्रत्येकं पृथ्वीकायिकादयश्चत्वारः सङ्ख्या अवगाढा; तदाह-'जत्थ एगो तत्थ नियमा असंखिज'त्ति, वनस्पतयस्त्वनन्ता इति । अथास्तिकायप्रदेशनियदनद्वारं, तत्र च 'एयंसि णमित्यादि (स. ४८४) एतस्मिन् णमिति वाक्यालङ्कारे 'चक्किय'त्ति शक्नुयात् कश्चित्पुमान् । अथ बहुसमेति द्वारम्-'बहुसमे'त्ति (स. ४८५) अन्त्यन्तं समः, लोको हि क्वचिद्ब्रह्ममानः क्वचिद्दीयमानः अतस्तन्निषेधाद् बहुसमो, वृद्धिहानिरहित इत्यर्थः;

‘सञ्चविग्गंहिए’ति विग्रहो-वक्रं वक्रमित्यर्थः तदस्यास्तीति विग्रहिकः, सर्वथा विग्रहिकः सर्वत्रैग्रहिकः, सर्वसंक्षिप्त इत्यर्थः, ‘उवरिमहेद्विल्लेसु’ति उपरितनो यमवधीकृत्य ऊर्ध्वं प्रतरवृद्धिर्जाता, (एवं यतोऽधः सोऽधस्तनः) ततस्तयोरुपरितनाधस्तनयोः शुद्ध-
कप्रतरयोः शेषापेक्षया लघुतरयोः रज्जुप्रमाणायामविष्कम्भयोस्तिर्यग्लोकमध्यभागवर्त्तिनोः ‘एत्थ णं’ति एतयोः प्रज्ञापकेनोप-
दर्श्यमानतया प्रत्यक्षयोः ‘विग्गह्विग्गहिए’ति विग्रहो-वक्रं तद्युक्तो विग्रहः-शरीरं यस्यास्ति स विग्रहविग्रहिकः, ‘विग्गह्वकं-
डए’ति विग्रहो-वक्रं कण्डकं-अवयवो, विग्रहरूपं कण्डकं तत्र, ब्रह्मलोककूर्पर इत्यर्थः, यत्र प्रदेशवृद्ध्या हान्या वा
वक्रं स्यात् तद्विग्रहकण्डकं, तच्च प्रायो लोकान्तेष्वस्तीति । अथ लोकसंस्थानद्वारम्-‘सञ्चत्थोवे त्तिरियलोए’ति (सू. ४८६)
अष्टादशयोजनशतायामत्वात्, ‘उद्धलोए असंखिजे’ति किञ्चिदूनसप्तर्ज्जुच्छिन्नत्वात् ॥ त्रयोदशशते चतुर्थः ॥
पंचमे ‘पढमो नेरइय उद्देसओ’ति (सू. ४८७) अयं च प्रज्ञापनायामष्टाविंशतितमस्याहारपदस्य प्रथमः, स चैवम्-नेरइयाणं
भंते ! किं सचिचाहारा अचिचाहारा मीसाहारा, नो मीसाहारा, अचिचाहारा, एवं असुखुमारै’त्यादि ॥
॥ त्रयोदशशते पञ्चमः ॥

‘गंगेए’ति नवमशतरे उद्देशकामिहिते ‘दो दंडग’ति उत्पत्तिदण्डकः उद्धर्त्तनादण्डकश्च । ‘सभाविहूण’ति (सू. ४८९) सुध-
र्माद्याः पञ्च सभा न वाच्याः, कियदूरं यावदियमिह चमरश्चाराजधानीवक्तव्यता भणितव्येत्याह-‘जाव चत्तारि पासाय-
पंतीओ’ति ताश्च प्राग्दर्शिता एव, ‘उवयारियलेणाइ व’ति उपकारिकालयनानि-प्रासादादिपीठकल्पानि ‘उज्जाणिय’ति उद्यान-
गतजनानामुपकारकगृहाणि, नगरप्रवेशगृहाणि वा ‘णिज्जाणिय’ति नगरनिर्गमगृहाणि ‘धारचारिय’ति धाराप्रधानं वारि-जलं

येषु तानि धारधारिकाणि लयनानि 'आसयंति' आश्रयन्ते-इषद् भजन्ते 'सयंति' बहु २ भजन्ते, अथवा आसयंति-ईषत् स्वपन्ति, 'सयंति' बहु २ स्वपंति, 'वसहिं' ति वासस्युपयान्ति 'एवमेव' ति एवमेव नराणासुपकारिकालयनवचमरस्य ३ चमरचंच आवासो, न निवासस्थानं केवलं, किन्तु 'किङ्कारत्ति' ति क्रीडाया रतिः-आनन्दः क्रीडारतिः; अथवा क्रीडारती, सा ते वा प्रत्ययो-निमित्तं यत्र तत् क्रीडारतिप्रत्ययं तत्रागच्छन्ति ॥ 'सिन्धुसौवीरेसु' ति (मू. ४९०) सिन्धुनद्यासन्नाः सौवीरा देशाः; 'वीयभए' ति विगता ईतयो-भयानि यत्र तद्वीतभयं, विदभेति केचित्, 'विङ्गणच्छत्तचामरं' ति वितीर्णच्छत्रचामररूपालव्यजनिकानां तेषां, 'पडमावईओ देविओ' ति उदाईराज्ञा मोहात् गृहीतप्रब्रज्याऽपि राजसुवने प्रभावती व्रतिनी स्थापिता, प्रतिज्ञा ग्राहिता-त्वयाऽहं प्रतिबोधय इति, पण्मासं यात्रदीक्षामनुपाल्य सा देवत्वं गता, यया देवत्वं गतया राजा प्रतिबोधितः; तत् प्रभावतीमृतेरन्तरं पद्मावतीप्रभृतिदेव्यः; 'अप्पत्तिएणं' ति अप्रीतिकेन-अप्रीतिस्वभावेन, मनसो विकारो मानसिकं न बहिरूपलक्ष्यमाणविकारं यत्तन्मनोमानसिकं तेन, 'सभंडमत्तो' ति खां-स्वकीयां भाण्डमात्रां-भाजनरूपपरिच्छदं उपकरणं शय्यादि गृहीत्वेत्यर्थः; 'समणुबद्ध' ति अव्यच्छिन्नवैरिभावः; 'नरथपरिसामंतेसु' ति नरकरपरिपार्श्वतः 'आयावा असुरकुमार' ति 'आयाव' ति असुरकुमारदेवविशेषाः; विशेषतस्तु नावगम्यन्त इति ॥ त्रयोदशशते षष्ठः ॥

अथ सप्तमे 'आया भंते' ति (मू. ४९२) आत्मा-जीवो भाषास्वभावो, भाषेत्यर्थः; यतो जीवेन व्यापार्यते जीवस्य च बन्धमोक्षार्था स्यात् ततो जीवधर्मत्वाजीव इति व्यपदेशार्हा ज्ञानव्रदिति, अथ अन्या भाषा अजीवस्वरूपा, श्रोत्रेन्द्रियग्राह्यत्वेन सूक्ततयाऽऽत्मनो विलक्षणत्वादिति शङ्कतः प्रश्नोऽत्रोत्तरं-'नो आया भास' ति आत्मरूपा नासौ स्यात्, पुद्गलमयत्वात्, आत्मना च मुच्य-

मानत्वात्, तथाचिधलेष्वादिवत्, अचेतनत्वाच्चाकाशवत्, यच्चोक्तम्-जीवेन व्यापार्यमाणत्वाजीविः स्यात् ज्ञानवत् तदनैकान्तिकं, जीवव्यापारणस्य जीवादत्यन्तं भिन्नस्वरूपेऽपि दात्रादौ दर्शनादिति । 'रूवि भंते ! भास'त्ति रूपिणी भदन्त ! भाषा श्रोत्रस्या-
नुग्रहोपघातकारित्वात् तथाविधकर्णभरणादिवत्, अथारूपिणी भाषा, चक्षुषाऽनुपलभ्यमानत्वात् धर्मास्तिकायादिवदिति शंकातः
प्रश्नः, उचरं तु रूपिणी भाषा, यच्च चक्षुरग्राह्यत्वमरूपित्वसाधनायोक्तं तदनैकान्तिकं, परमाणुवायुपिशानादीनां रूपवतामपि चक्षु-
सग्राह्यत्वेनाभिमत्त्वादिति । 'सचिच्चो'त्ति उचरं तु 'नो सचिच्चो' जीवनिस्तृष्टुद्गलसंहतिरूपत्वात् तथाविधलेष्त्वत् । तथा
'जीवा भंते ! भास'त्ति जीवन्तीति जीवाः-प्राणधारणस्वरूपा भाषा उत तद्विलक्षणेति प्रश्नः, अत्रोचरम्-'नो जीवा'-उच्छ्रवा-
सादिप्राणानां तस्या अभावादिदिति, इह कश्चिदाह-अपौरुषेयी वेदभाषा, तन्मतं मनसाधायाह-'जीवाणं'ति उचरं तु जीवानां भाषा,
वर्णानां तात्वादिव्यापारजन्यत्वात्, तात्वादिव्यापारस्य च जीवाश्रितत्वात्, यद्यपि चाजीवेभ्यश्शब्द उत्पद्यते तथापि नासौ भाषा,
पंर्याप्तिजस्यैव शब्दस्य भाषात्वेनाभिमत्त्वादिति । तथा 'पुञ्चि'त्ति अत्रोचरम्-नो पूर्वं भाषणात् भाषा स्यात्, मृत्पिण्डावस्थायां
घट इव, भाष्यमाणा निसर्गविस्थायां चर्तमाना भाषा, घटावस्थायां घटस्वरूपमिन्न, नो-नैव भाषासमयव्यतिक्रान्ता, भाषासमयो-
निसृज्यमानावस्थातो यावद्भाषापरिणामसमयः तं व्यतिक्रान्ता या सा भाषा स्यात्, घटसमयातिक्रान्तघटवत्, कपालानवस्थ इत्यर्थः ।
'पुञ्चि भंते'त्ति अत्रोचरं-नो-नैव प्राग् निगर्गसमयाद् भाषा द्रव्यभेदेन भिद्यते, भाष्यमाणा भाषा भिद्यते, अयमत्राभिप्रायः-इह
कश्चिन्मन्दप्रयत्नो वक्ता स्यात्, स चाभिन्नान्येव शब्दद्रव्याणि निसृजति, तानि च निसृष्टान्यशब्देष्वेयात्मकत्वात् परिस्थूलाच्च
विभज्यते, विभज्यमानानि चासद्भवेयानि योजनानि गत्वा शब्दपरिणामत्यागमेव कुर्वन्ति, कश्चित्तु महाप्रयत्नः स्यात्, स

खल्वादानविसर्गग्रह्याभ्यां भिन्नैव निसृजति, तानि च सूक्ष्मत्वात् बहुत्वाच्च अनन्तगुणवृद्ध्या वर्द्धमानानि पश्युः। दिक्षु लोकान्त-
माप्नुवन्ति, अत्र च यस्याभवस्थायां शब्दपरिणामस्तस्यां भाष्यमाणता अवसेयेति, 'नो भासासमयविङ्कत'चि परित्यक्तभा-
षापरिणामेत्यर्थः, वक्तृप्रयत्नस्य तदानीं निवृत्तत्वादिति भावः। अथ मनोनिरूपणायह—'आया भन्ते ! मणो'चि (सू. ४९२)
एतत्स्त्राणि भाषासूत्रवत् ज्ञेयानि, केवलमिह मनो-मनोद्रव्यसमुद्दयो मननोपकारी मनःपर्याशिनामकर्मोदयसम्पाद्यो, भेदश्च तेषां
विदलनमात्रमिति ॥ अथ कायनिरूपणायह—(सू. ४९४) आत्मा कायः, कायेन कृतस्यानुभवनात्, न ह्यन्येन कृतमन्योऽनुभवति,
अकृतागमप्रसङ्गात्, अथान्य आत्मनः कायः, कार्यकदेशच्छेदोऽपि संवेदनस्य सम्पूर्णत्वेनाभ्युपगमादिति प्रश्नः, उत्तरं तु आत्माऽपि
कायः कथञ्चित्तदैक्यात् क्षीरनीरवत्, अग्नयःपिण्डवत्, अत एव कायस्पर्शे आत्मनः संवेदनं स्यात्, अत एव कायेन कृतमात्मना
भवान्तरे वेद्यते, अत्यन्ताभेदे चाकृतागमप्रसङ्ग इति, 'अण्णोऽवि काए'चि अत्यन्ताभेदे हि शरीरांशच्छेदे जीवांशच्छेदप्रसङ्गः,
तथा च संवेदनासम्पूर्णाता स्यात्, तथा त्र्युदहिं आत्मनोऽपि दाहप्रसङ्गेन परलोकाभावप्रसङ्ग इत्यतः कथञ्चिदात्मनोऽन्योऽपि
कायः, अन्यैस्तु कर्मणकायमाश्रित्य आत्मा काय इति व्याख्यातं, कर्मणकायस्य संसायतिमनश्च परस्परव्यभिचरित्वेन एक-
स्वरूपत्वात् 'अण्णोऽवि काए'चि औदारिकादिकायापेक्षया जीवादन्त्यः कायः, तद्विमोचनेन तदभेदेऽपि सिद्धिरिति, 'रूविंवि काए'चि
रूप्यपि कायः, औदारिकादिकायस्थूलरूपापेक्षया, अरूप्यपि कायः, कर्मणकायस्यातिसूक्ष्मरूपित्वेनारूपित्वविवक्षणात्, 'एवं एके-
कपुच्छ'चि प्रागुक्तप्रकारेण एकैकसूत्रे पृच्छा विधेया, तद्यथा—'सच्चित्ते भन्ते ! काए अच्चित्ते काए'चि, अत्रोत्तरम्—सच्चित्तोऽपि कायः,
जीवदवस्थायां चैतन्ययुक्तत्वात्, अचित्तोऽपि कायः मृतावस्थायां चैतन्याभावात्, जीवोऽपि विवक्ष्यात् उच्छ्वासादिप्राणयुक्तोऽपि स्यात्

कायः, औदारिकशरीरसंरक्ष्य, 'अजीवे'ति अजीवोऽपि कायः उच्छ्वासादिरहितः स्यात् कार्मणवपुरसंरक्ष्य, 'जीवाणव्दि कांण'सि जीवानां सम्बन्धी कायः...शरीरं स्यात्, 'अजीवाणव्दि'ति अजीवानामपि स्थापनाहृदादीनां कायः...शरीरं स्यात्, शरीराकार इत्यर्थः, 'पुञ्चिवि काण'सि जीवसम्बन्धकालात् पूर्वमपि कायः स्यात्, यथा भविष्यज्जीवसम्बन्धं मृतदत्तेशरीरं 'काण्डजमाणोऽवि काण'सि जीवेन चीयमानोऽपि कायः स्यात् यथा जीवच्छरीरं, कायसमयो-जीवेन कायस्य कायताकरणलक्षणसं व्यतिक्रान्तो, यस्स तथा, सोऽपि काय एव मृतकलेवसत्, 'पुञ्चिवि काण' भिज्जइ'ति जीवेन कायतया ग्रहणसमयात् पूर्वमपि कायो मधुघटादिन्यायेन द्रव्यकायो भिद्यते, प्रतिक्षणं पुद्गलचयापनयभावात्, 'काण्डजमाणे ष'ति जीवेन कायीक्रियमाणोऽपि कायो भिद्यते सिकताकणमुष्टिग्रहणवत् पुद्गलानामनुक्षणं परिशाटभावात् 'कायसमयसि' कायसमयव्यतिक्रान्तस्य च कायता भूतभावंतया घृतघटादिन्यायेन, भेदश्च पुद्गलानां तत्त्वभावतयेति, अथ कायस्यैव भेदानाह-'ओरालिण' औदारिकयपुरेय पुद्गलस्कन्धरूपत्वात् उपनचीयमानत्वात् औदारिककायः, अयं च पर्याप्तकस्य देवादेः, 'ओरालियमीसण'सि औदारिकमिश्रः कायः कार्मणेन, अपर्याप्तकस्यायं, 'चेउञ्चिवण'सि वैक्रियः पर्याप्तकस्य देवादेः, वैक्रियमिश्रः कार्मणेन, अयं चासम्पूर्णवैक्रियशरीरस्य देवादेः 'आहारण'सि आहारकः आहारकशरीरनिर्धृतौ 'आहारमीस'सि आहारकरित्यागेनौदारिककरणायोधतस्य आहारकमिश्रः स्यात्, मिश्रता पुनरौदारिकेणेति, 'कम्मण'सि विप्रहगतौ केवलिसमुद्घाते वा कार्मणः स्यादिति ॥ 'आवीइमरणे'सि (सू. ४९५) आ समन्ताद्गीच्यः प्रतिसमयमनुभूयमानाद्युपोऽपरापरायुर्दलिकोदयात् पूर्वपूर्वायुर्दलिकविच्छ्रुतिलक्षणा अवस्था यस्मिन् तदावीचिकं 'ओहिमरणं'ति अवधिः-पर्यादा, ततश्चावधिना मरणं अवधिमरणं, यानि हि नारकादिभवनिबन्धनतया आयुःकर्मदलिकान्यनुभूय म्रियते यदि

पुनस्तान्येवानुभूय मरिष्यते तदा तदवधिमरणमुच्यते, तद्द्रव्यापेक्षया पुनस्तद्ग्रहणावधिं यावज्जीवस्य मृतत्वात्, सम्भवति च गृही-
तोऽङ्गितानां ग्रहणं, परिणामवैचित्र्यात्, 'आइयंतिमरणं'ति अत्यन्ते भवमात्यन्तिकं तच्च तत् मरणं च २, यानि हि नारका-
द्यायुक्ततया कर्मदलिकान्यनुभूय म्रियते, मृतश्च न पुनस्तान्यनुभूय मरिष्यत इत्येवं यन्मरणं तत्तद्द्रव्यापेक्षया अत्यन्तभावित्वा-
दात्यन्तिकमिति, बालमरणम्-अविरतमरणं, पण्डितमरणं-सर्वविरतमरणं। तत्रावीचिकमरणं पञ्चधा द्रव्यादिभेदेन, द्रव्यावीचि-
कमरणं च चतुर्द्धी नारकादिभेदात्, तत्र नारकद्रव्यावीचिकमरणमाह- 'जण्णं'ति, यद्-यस्माद्धेतोर्नारकद्रव्ये नारकजीवत्वे वर्तमाना-
मरन्तीति योगः, 'नेरइयाउयत्ताए'त्ति नैरयिकायुक्ततया, गहियाइं स्पशेनतः, 'बद्धाईं' बन्धनतः, 'पुड्ढाईं' पोषितानि प्रदे-
शप्रक्षेपतः 'कडाईं' विशिष्टानुभागतः 'पट्टवियाइं' स्थितिसम्पादनेन निविड्डाईं जीवप्रदेशेषु 'अभिनिविड्डाईं' जीवप्रदेशेष्वभि-
व्याप्त्या निविष्टानि, अतिगाढतां गतानीत्यर्थः, 'अभिसमण्णागायाइं' अभिसमन्वागतानि उदयावलिक्कायामागतानि द्रव्याणि
'निरंतरं'ति निरन्तरम्-अव्यवच्छेदेन, सकलसमयेष्वित्यर्थः, म्रियन्ते विमुञ्चन्तीत्यर्थः, 'इतिकट्टु'त्ति इतिहेतोर्नारकद्रव्यावीचिक-
मरणमुच्यत इति 'एवं जाव भावावीचियमरणे'त्ति, इह यावत्करणात्कालावीचिकमरणं स्यादिति, भवावीचिकमरणमपि द्रष्ट-
व्यम्, तच्चेदं सूत्रम्— 'कालावीइयमरणे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते, गोयमा ! चउव्विहे पण्णत्ते, तं०-नेरइयकालावीइमरणे ४, से
केण्णट्ठेणं भंते ! एवं बुच्चइ-नेरइकालावीइमरणे ? , गोयमा ! जण्णं नेरइया नेरइयकाले वट्टुमाणे'त्यादि, एवं भवावीचिकमरणमप्यध्ये-
यम्, नैरयिकद्रव्यावधिमरणसूत्रे जण्णमित्यादि, एवं चेहाक्षरघटना-नैरयिकद्रव्ये वर्तमाना ये नैरयिका यानि द्रव्याणि साम्प्रतं
म्रियन्ते-त्यजन्ति तानि द्रव्याण्यनागतकाले पुनस्ते इति गम्यम्, मरिष्यन्ते-त्यक्ष्यन्तीति यत्तत् नैरयिकद्रव्यावधिमरणमुच्यते

इति शेषः, 'से तेण'मित्यादि निगमनम्, 'नीह्यारिसे अनित्यारिसे'ति यत्पादपोषगमनाश्रयस्यैकदेशे विधीयते तच्चिह्नारिग
 कलेवरस्य निर्हरणीयत्वात्, यत्र गिरिकन्दरादौ विधीयते तदनिह्नारिसं कलेवरस्यानिह्नारणीयत्वात्, 'अपलिकम्मे'ति शरीरप्रति-
 कर्भरहितमेव नटुर्विधाहारप्रत्याख्याननिष्पन्नं वेदम्, 'तं चेष'तिकरणाच्चिह्नारिमनिह्नारिसं चेति वक्ष्यम्, सम्प्रति कर्मदेवेव
 सादिति त्रयोदशशकते सप्तमः ॥

'पत्रं बंधद्विहउपेस'ति (ख. ४९६) एवमेव प्रश्नोत्तरक्रमेण धन्मस्य--कर्मगन्धस्य स्थितिः, कर्मास्थितिरित्यर्थः, तदर्थ उद्देशको
 बन्धस्थित्युपेक्षकोऽप्येव; स च प्रज्ञापनाद्ययोर्विशतितगपदस्य द्वितीयः, इह च वाचनान्तरे सद्यहणी गाथाऽस्ति, सा चैवम्--
 "पयडीणं भेषठिई बंधो ठिइ इंदियाणुवाणं । केरिसय जहणणठिई बंधाह उणोसियं वाचि ॥१॥" अस्याध्यायार्थः--कर्मप्रकृतीनां
 भेदो वाच्यः, 'कह णं भंते ! कम्मपयडीओ पणत्ताओ, गो०! अट्ट' प्रकृतीनां स्थितिर्वान्या, 'नाणावरणिजसस णं भंते ! केवइयं कालं
 ठिई पणत्तां, गो०! जहणोणमंतोमुहूत्तं, उणोसेणं तीसं सागरोवमकोलाकोडीओ'इत्यादि, तथा बन्धो ज्ञानावरणादिकर्मणामिति
 इन्द्रियाणुपातेन वाच्यः, एकेन्द्रियादिकः कः कियतीं यथाति, स चैवम् 'गुंगिदिया णं भंते ! जीवा नाणावरणिजसस किं बंधंति !,
 गोयमा ! जहणोणं सागरोवमसस तिणिण सत्तभागे पलिओवमसा अत्तंविज्जणं भागेणं उणाए, उणोसेणं ते चैव पडिणुणो बंधइ'इत्यादि,
 तथा कीदृशो जीवो जगन्यागुल्लुट्ठां वा कर्मस्थितिं यथाति, तथेदम्--'नाणावरणिजसस णं भंते ! कम्मसस जहन्ने ठितिबंधाए के ?,
 गो० ! अण्णयरे सुहुरसंप्पाए उवासाए वा खवगाए वा एत्त णं गोयमा ! नाणावरणिजसस ठिइबंधाए तच्चइरिचे अजहणो'इत्यादि ॥
 ॥ त्रयोदशशकतेऽष्टमः ॥

‘केयाघडिच्यं’ति (सू. ४९७) रज्जुग्रान्तवद्धघटिकां गृहीत्वा ‘केयाघडियाकिञ्चहत्थगयाइं’ति, केयाघटिकालक्षणं कृत्यं हस्तगतं येषां तानि, तथा ‘हिरण्यपेडं’ति हिरण्यस्य मञ्जूषा, ‘विदलकडं’ति, विदलानां वंशाद्धीनां यः कटः स तं ‘सुवकडं’ति वीरणकटं चरमकडंति चर्मव्यूतं वध्म्रादिकं कंबलकडंति ऊर्णामयकम्बलजीनादि, वग्गुली चर्मपक्षपक्षिविशेषः ‘वग्गुलिकिञ्च-गणं’ति वल्युलीलक्षणं कृत्यं-कार्यं गतं-प्राप्तं येन स तथा, तद्रूपतां वल्युलिरूपतां गतेन-वल्युलीरूपेणात्मना, वल्युलीरूपं आत्मानं कृत्वा नभसि व्रजति इत्यर्थः, जलोया-जलौका जलजो द्वीन्द्रियजीवः, ‘उञ्चिव्हिय’ति उद्ब्रह्म, २ उल्लेख्य इत्यर्थः, ‘वीयंवीयगसउणे’ति वीजवीजकाल्यः शक्नुनिः स्यात्, ‘देवे’ति द्वावपि पदौ ‘समतुरेगेमाणं’ति समौ-तुल्यौ तुरङ्गस्य-अश्वस्येव समोत्क्षेपणां कुर्वन् समतुरङ्गायमाणः, समकमुत्पाटयन्नित्यर्थः, ‘पक्खिविरालए’ति जीवविशेषः, ‘देवेमाणे’ति अति-क्रामन्नित्यर्थः, ‘वीईउ वीई’ति कल्लोलात् कल्लोलं ‘वेरुलियं जाव’ति यावत्करणात् लोहिताक्षं मसारगलं हंसगम्भमित्यादि, ‘विसं’ति मृणालं ‘अवदालिय’ति अवदार्य विदारयित्वा ‘मुणालिय’ति नलिनीकार्यं ‘उम्मज्जिय’ति कायमुन्मज्ज्य २ उन्मज्जं कृत्वा ‘किण्हं’ति कृष्णः, ‘किण्हाभासे’ति कृष्ण इवावभासते कृष्णावभासः कृष्णवर्णोऽञ्जनवत् ‘अणुपुव्वसुजायजाव’ति यावत्करणादिदं दृश्यम्, अणुपुव्वसुजायवप्पगंभीरसीयलजला अनुपूर्वेण सुजाता वप्राः-केदारा यत्र गम्भीरशीतलजला ‘सहुन्नइय-महुरसरनाइय’ति इदमेवं दृश्यम्-‘सुयवरहिणभयणसालकोइलकोलकंभिंगारककोडलजीवजीवकनं दीमुहकविलिपिंगलवग्गिगकार-डवचक्कायकलहंससारसअणेगसउणगणमिहुणवियरिया’सहुन्नय’ति तत्र शुकादीनां सारसान्तानां अनेकेषां शकुनिगणानां मिथु-नैर्विचरितं शब्दोन्नतिकं च उन्नतशब्दकं मधुरस्वरं च नादितं लपितं-यस्यां सा तथेति ॥ त्रयोदशशते नवमः ॥

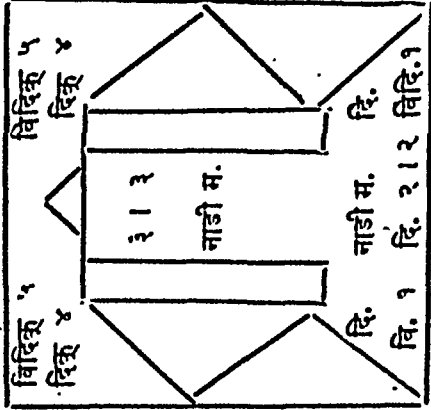
‘छाउमत्थिय’त्ति (सू. ४९८) छावत्यसमुद्घातः ‘हनन् घातः, सम्-एकीभावे, उत्-भावत्ये, ततश्च एकीभावेन प्रावत्येन च घातः समुद्घातः, अथ वे न सहैकीभावगमनं?, उच्यते, यदाऽऽत्मा वेदनादिसमुद्घातं गतः तदा वेदनाद्यनुभवज्ञानेन परिणमित एव स्यादिति वेदनाद्यनुभवज्ञानेन सहैकीभावः, प्रावत्येन घातः कथम्?, उच्यते, यस्माद्देदनादिसमुद्घातपरिणतो बहून् वेदनीयादिकर्मप्रदेशान् कालान्तरानुभवनयोग्यान् उदीरणाकरणेनाकृष्योदये प्राक्षिप्यालुभूय निर्जस्यति, आत्मप्रदेशैस्सह संश्लिष्टान् ज्ञातयतीत्यर्थः, अतः प्रावत्येन घात इति, अयं च पङ्क्तिविध इति, तत्र ‘वैयणाससुग्घाए’त्ति एकः ‘छाउमत्थियए’त्यादिरतिदेशः ‘जहा पन्नवणाए’त्ति इह पट्त्रिंशत्तमपदे इति शेषः, ते च शेषाः पञ्चैव, ‘कसायंससुग्घाए २ मारणंति यससुग्घाए ३ वेउव्वियससुग्घाए ४ तेयगससुग्घाए ५ आहारससुग्घाए’त्ति, तत्र वेदनासमुद्घातः असद्वेद्यकर्माश्रयः कपायसमु० सकपायचारित्रमोहनीयकर्माश्रयः मारणान्तिकसमु० अन्तर्मुहूर्त्तशेषायुःकर्माश्रयः वैकुर्विकाहारकृतैजससमुद्घाताः शरीरनामकर्माश्रयाः, तत्र वेदनासमुद्घातसमुद्धत आत्मा वेदनीयकर्मपुद्गलंशातं करोति, कपायसमु० समुद्धतः कपायपुद्गलंशातं मारणान्तिकसमु० समुद्धत आयुःकर्मपुद्गलंशातं वैकुर्विकसमु० समुद्धतस्तु जीवप्रदेशान् वपुर्बहिर्निष्काश्य शरीरविष्कम्भभावहाल्यमात्रमायामतश्च सङ्ख्येयानि योजनानि दण्डं निसृजति, निसृज्य च यथास्थूलान् वैक्रियशरीरनामकर्मपुद्गलान् प्राग्बद्धान् ज्ञातयति, स्रक्ष्मांश्चादत्ते, यथोक्तं कल्पे ‘वेउव्वियससुग्घाएणं समोहनइ समोहणित्ता संखेज्जाइं जोयणाइं दंडं निसरइ २ अहावायरे पुग्गले परिसाडेइ अहासुहुमे योग्गले परियायइ, एवं तैजसाहारकसमुद्घातावप्याख्येयाविति ॥ त्रयोदशशते दशमः ॥

इतिश्रीतपगच्छनायकश्रीलक्ष्मीसागरसूरिशिष्यसुमतिसाधुसूरिशिष्यश्रीहेमविमलसूरिविजयराज्ये

श्रीजिनमणित्रयगणिशिष्यश्रीअनन्तगणिशिष्यप०दानशेखरगणिसमुद्रतायां भगवतीलघुबुत्तौ
त्रयोदशशतविवरणं सम्पूर्णम् ॥

अथ चतुर्दशशतमारभ्यते-तत्र उद्देशकाः, तत्सङ्ग्रहाथा चैयम्--'चर १ उम्माय २ सरीरे'इत्यादि (॥७४) तत्र 'चर'ति
सूत्रमात्रत्वादस्य चरशब्दोपलक्षितः, चरमः प्रथम उद्देशकः 'उम्माय'ति उन्मादार्थत्वादुन्मादो द्वितीयः, शरीरशब्दोपलक्षितत्वा-
च्छरीरस्तृतीयः, 'पुगल'ति पुद्गलार्थत्वात्पुद्गलः ४ 'अगणी'ति अक्षिशब्दयुक्तत्वादग्निः ५ 'किमाहार'ति किमाहारा इति प्रश-
युक्तत्वात् ६ 'संसिद्ध'ति 'चिरसंसिद्धो सि गोयम'ति वाच्यः ७ 'अंतरे'ति नरकपृथ्वीनामन्तरवाच्यः ८ 'अणगार'ति अनगा-
रपदवाच्यः ९ 'केवल'ति केवलिस्वरूपवाच्यः १०, गाथासङ्क्षेपार्थः। 'चरमं देवावासं'ति (सू. ४९९) चरमम्--अनर्वाग्भागवर्त्तिनं
स्थित्यादिभिर्देवावासं सौधमादिदेवलोकं व्यतिक्रान्तो-लक्षितः, तदुपपातहेतुभूतलेश्यापरिणामापेक्षया. परमं-परभागवर्त्तिनं स्थित्यादि-
भिरैव देवावासं सनत्कुमारादिदेवलोकमसंप्राप्तः-अप्राप्तस्तदुपपातहेतुभूतलेश्यापरिणामापेक्षयैव, इदयुक्तं स्यात्-प्रशस्तेष्वध्यवसायस्थाने-
पूत्रोत्तरेषु वर्त्तमानः आराद्भागस्थितसौधमादिगतदेवस्थित्यादिबन्धयोग्यतामतिक्रान्तः परभागवर्त्तिसनत्कुमारादिदेवगतस्थित्यादि-
बन्धयोग्यतां चाप्राप्तः, 'एत्थ णं अंतरं'ति इह-अन्तरे'कालं करेज्ज'ति भ्रियेत यस्तस्य क्षोत्पाद इति प्रशः, उत्तरं तु-जे से
तत्थ'ति अथ ये तत्रेति तयोश्चरमदेवावासपरमदेवावासयोः परिपार्श्वतः समीपे सौधमादिरासनाः सनत्कुमारादेर्ना तयोर्म्मध्यभागे,
ईशानादौ इत्यर्थः, 'तल्लेसा देवावासं'ति यस्यां लेश्यायां वर्त्तमानः साधुर्मृतः सा लेश्या येषु ते तल्लेश्या देवावासाः, 'तहि'ति तेषु

मतभाशङ्क्याह श्रीभगवान्-नायमर्थः समर्थः, कस्मादेवमित्याह-‘नैरइयाणं’ति अयमभिप्रायो-नारकाणां गतिरेकद्वित्रिसमया बाहु-
प्रसारणादिका वाऽसङ्ख्येयसमया इति, कथं तादृशी गतिः स्यात् नारकाणामिति ?, ‘एगसमएण व’त्ति एकेन समयेन उप-
पद्यन्त इति योगः, ते च ऋजुगत्यैव, वाशब्दो विकल्पे, इह च विग्रहशब्दो न सम्बन्धितः, तस्यैकसामयिकस्याभावात्, ‘दुसमएण-
व’त्ति द्वौ समयौ यत्र स द्विसमयस्तेन विग्रहेण, एवं त्रिसमयेन वा विग्रहेण-वक्रेण, तत्र स द्विसमयो विग्रहो यदा भरतस्य पूर्व-
स्या दिशो नरके पश्चिमायामुत्पद्यते तदा एकेन समयेनाधो याति, द्वितीयेन तु तिर्यगुत्पत्तिस्थानमिति, त्रिसमयविग्रहस्त्वेवम्-यदा



भरतस्य पूर्वदक्षिणयोर्दिशो नरके अपरोत्तरायां दिशि गत्वोत्पद्यते तदा एकेनाधः समश्रेण्या याति,
द्वितीयेन च तिर्यक् पश्चिमायां, तृतीयेन तिर्यगेव वायव्यां दिशि उत्पत्तिस्थानमिति. तदनेन गति-
काल उक्तः एवं यादृशी शीघ्रा गतिस्तदुक्तमिति, ‘तदा सीहागइ’ति, यथोक्त्युक्तः समयत्रये
स्यात् तदा ‘सीहे गइविसए’त्ति, ‘एगिंदियाणं’ति, उत्कर्षतश्चतुःसमयो विग्रहो-वक्रगतिः
स्यात्, कथं?, उच्यते-त्रसनाड्या बहिस्तादधोलोके विदिशो दिशं याल्येवेन, जीवानामनुश्रेणि-
गमनात्, द्वितीयेन तु लोकमध्ये प्रविशति, तृतीयेनोर्ध्वं याति, चतुर्थेन तु त्रसनाडीतो नित्यदि-
ग्व्यवस्थितमुत्पत्तिस्थानमिति प्राप्नोति, एतच्च बाहुल्यमङ्गीकृत्योच्यते, अन्यथा पञ्चसमयो विग्रहो
भवेत् एकेन्द्रियाणां, तथाहि-स्थापना चेयम्। त्रसनाड्या बहिस्तादधोलोके विदिशो दिशं याल्ये-
केन द्वितीयेन लोकमध्ये चतुर्थेन ततस्तिर्यक् पूर्वादिदिशा निर्गच्छति, ततः पञ्चमेन विदिग्व्यवस्थितमुत्पत्तिस्थानं

यातीति उक्तं च—“विदिसाउ दिसं पढमे बीए पइसरइ नाडिमज्झंमि । उहुं तइए उरिए उ नीइ विदिसं तु पंचमंए ॥१॥”
 ‘सेसं तं चेव’ति ‘पुढधिकाइयाणं भंते! कहं सीहागइ’ति, सर्वं यथा नारकाणां तथा वाच्यमित्यर्थः ॥ अथानन्तरोत्पन्न-
 त्वादि प्रतीत्यापरं तमेवाह—‘अणंतरोचवण्णग’ति (सू. ५०१) न विद्यन्तेऽन्तरं—समयादिव्यवधानं उपपन्ने—उपपाते येषां ते
 अनन्तरोपपन्नकाः ‘परंपरोचवण्णग’ति परम्परा—द्वित्रादिसमयता उपपन्ने—उपपाते येषां ते परम्परोपपन्नकाः, ‘अणंतरपरंपरउ-
 चवन्नग’ति अनन्तरम्—अव्यवधानं परम्परं च—द्वित्रादिसमयरूपम् अविद्यमान उपपन्न-उपपातो येषां ते तथा, एते च विग्रहगतिकाः,
 विग्रहगतौ हि द्विविधस्याप्युत्पादस्याविद्यमानत्वादिति, अथानन्तरोपपन्नादीनाश्रित्यायुर्वन्धमभिधातुमाह—‘अणंतरे’त्यादि, इहैवान्त-
 रोपपन्नानां अनन्तरपरम्परानुपपन्नानां च चतुर्विधस्याप्यायुपः प्रतिषेधोऽध्येतव्यः, तस्यामवस्थायां तथाविधाव्यवसायस्थानाभावेन
 सर्वजीवानामायुषो बन्धाभावात् स्वायुषस्त्रिभागादौ च शेषे बन्धसद्भावात्, परम्परोपपन्नकास्तु स्वायुपः षण्मासे शेषे मतान्तरेणोत्क-
 र्पितः षण्मासे जघन्यतश्चान्तर्मुहूर्ते शेषे भवप्रत्ययातिर्यग्मनुष्यायुषो एव कुर्वन्ति, ‘नेरइय’ति एवं ‘जाव वेमाणिय’ति अनेनो-
 क्कालापकत्रययुक्तश्चतुर्विंशतिदण्डकोऽध्येतव्य इति सूचितं, यथात्र विशेषतस्तं दर्शयतुमाह—नवरं ‘पंचिदिए’त्यादि, अथानन्तर-
 निर्गतत्वादिना अपरं दण्डकमाह—‘नेरइयाणं’ति तत्र निश्चितस्थानान्तरप्राप्त्या गतं—गमनं निर्गतं अनन्तरसमयादिना निर्व्यवधानं
 निर्गतं येषां ते अनन्तरनिर्गताः, ते च येषां नरकादुद्भूतानां स्थानान्तरं प्राप्तानां प्रथमः समयो वर्तते, तथा परम्परेण—समयपरम्प-
 रया निर्गतं तेषां ते तथा, ते च येषां नरनादुद्भूतानां उत्पत्तिस्थानप्राप्तानां द्वयादयः समयाः, अनन्तरपरम्परानिर्गतास्तु ये नर-
 कादुद्भूताः सन्तो विग्रहगतौ वर्चन्ते न तादुत्पादक्षेत्रमाप्नुयात्, तेषामनन्तरभावेन परम्परभावेन च उत्पादक्षेत्राप्राप्तत्वेन निश्चये-

नानिर्गतत्वादिति, 'अणंतरे'ति इह च परम्परानिर्गता नारकाः सर्वाण्यायूपि वदन्ति, यतस्ते मनुष्याः पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्च एव स्युः, ते च सर्वयुर्वन्धका एवेति, एवं सर्वेऽपि परम्परनिर्गताः, वैक्रियजन्मानः औदारिकजन्मानोऽप्युद्भूताः केचिन्मनुष्यपञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चः स्युरतस्त एव सर्वत्रन्धका एवेति ॥ अनन्तरं निर्गता उक्ताः, ते च क्वचिदुत्पद्यमानाः सुखेनोत्पद्यन्ते दुःखेन वेति दुःखोत्पन्नमाश्रित्याह-नेरइप'त्यादि, 'अणंतरंखेदोवचणग'ति अनन्तरं-समयाद्यव्यवहितं खेदेन-दुःखेनोत्पन्नं-उत्पादक्षेत्रप्राप्तिलक्षणं येषां ते अनन्तरखेदोपपन्नकाः 'खेदानुवचणग'ति अनन्तरं परम्परं च खेदेन नास्ति उपपन्नकं येषां ते तथा, विग्रहगतिवर्तिन इत्यर्थः, (ते चैव चत्तारि'ति त एव प्रागुक्ता उत्पन्नइण्डकादयः खेदशब्दविशेषिताश्चत्वारो दण्डका भणितव्याः, तत्र च प्रथमः खेदोपपन्नको द्वितीयस्तदायुर्दण्डकः तृतीयः खेदनिर्गतदण्डकः चतुर्थस्तदायुर्दण्डक इति चतुर्दशशते प्रथमः ॥

'उम्नाय'ति, (सू. ५०२): उन्माद उन्मत्ता विविक्तचेतना ग्रंश इत्यर्थः, 'जक्खाएसे य'ति, यक्षो-देवस्तेनवेशः-प्राणिनोऽधिष्ठानं यक्षवेशः 'मोहणिज्जस्स'ति तत्र मोहनीयं-मिथ्यात्वमोहनीयम् तस्योदयादुन्मादः स्यात्, यतस्तदुदयवर्त्ती जन्तुरतत्त्वं तत्त्वं मन्यते तत्त्वमप्यतत्त्वं च, चारित्रमोहनीयं वा, यतस्तदुदये जानन्नपि विषयादिस्वरूपमजानन्निव प्रवर्त्तते, यदाह-"चित्तेइ १ ददुमिच्छइ २ दीहं नीससइ ३ तह जरे ४ दाहे ५ । भत्तअरोयग ६ सुच्छा ७ उम्माय ८ ण याणई ९ मरणे १० ॥१॥"ति, अनयोश्च विशेषमाह-तत्र-तयोर्मध्ये 'सुहवेयतराए चैव'ति अतिशयेन सुखेन-मोहजन्योन्मादापेक्षया अक्लेशेन वेदनम्-अनुभवनं यस्यासौ सुखवेदनतरः स एव सुखवेदनतरकः, 'चैव'ति स्वरूपावधारणे, 'सुहविमोयण'ति अतिशयतः सुखेन विमोचनं-वियोजनं यस्यासौ सुखविमोचनतरः, कप्रत्ययस्तथैव, 'तत्थ णं'ति मोहजन्योन्माद इतरापेक्षया दुःखवेदनतरः स्यात्; अनन्तसंसारकारणत्वात् संसा-

रस्य च दुःखवेदनस्वभावत्वाद्, इतरस्तु सुखविमोचनतर एव, एकभक्तिक्त्वादिति, तथा मोहजोन्माद इतरापेक्षया दुःखविमोचनतरः स्यात्, विधामन्त्रतन्त्रदेवानुग्रहवतामपि वादिकानां तस्यासाध्यत्वाद्, इतरस्तु सुखविमोचनतर एव स्यात्, मन्त्रमात्रेणापि तस्य निग्रहीतुं शक्यत्वादिति, आह च—सर्वत्र मन्त्रवाद्यपि यस्य न सर्वस्य निग्रहे शक्तः । मिथ्यामोहोन्मादः स केन किल कथ्यतां तुल्यः ? ॥१॥”

‘उम्ममादं पाउणेज्ज’ति प्रामुयात्तं कुर्यादित्यर्थः ‘पुढचिकाइयाण’मित्यादौ यदुक्तम्—जहा नेरइयाणं, तेन देवे वा से असुभे पुण्गले पक्खिवेजा इत्येतद्यक्षावेशे पृथ्व्यादिद्वन्नेष्वध्यापितम्, ‘वाणमंतरे’त्यादौ यदुक्तम्—‘जहा असुराणं’ तेन यक्षावेश एव व्यन्तरादिद्वन्नेषु ‘देवे वासे महिद्धितराए’ति महद्धिकतरकः इत्येतदध्यापितम्, मोहोन्मादालापस्तु सर्वत्र समान इति ॥ अथ वृष्टिकायकरणं देवेन्द्रादीनामाह—‘अत्थि’ति (सू. ५०३) अस्येतत् ‘पञ्चने’ति पर्जन्यः, ‘कालच्वासि’ति काले—प्राद्यपि वर्षतीत्येवंशीलः कालवर्षी ‘बुद्धिकायं’ति वृष्टिकायं प्रवर्षणतो जलसमूहं ‘पकरेइ’ति प्रकरोति, प्रवर्षतीत्यर्थः, इह स्थाने शक्नोऽपि तं प्रकरोतीति दृश्यं, तत्र पर्जन्यस्य प्रवर्षणक्रियायां तत्स्वभाव्यतालक्षणो विधिः प्रतीत एव, शक्रप्रवर्षणक्रियाविधिस्त्वप्रतीत इति तं दर्शयन्नाह—‘जाहे’त्यादि, अथवा पर्जन्य इन्द्र एवोच्यते, स च कालवर्षी काले—जिनजन्मादिमहादौ वर्षतीतिकृत्वा, ‘जाहे’ति यदा ‘से कहमियाणि’ति स शक्रः कथं तदानीं प्रकरोति ?, वृष्टिकायमिति प्रकृतम्, असुरकुमारसन्ने ‘किं पत्तियणं’ति किं प्रत्ययं, किं कारणमाश्रित्येत्यर्थः, ‘जंमणे’त्यादि, ‘तसुकाइए’ति (सू. ५०४) तमस्कायकारिणः ‘किङ्कारइपत्तिय’ति क्रीडारूपा रतिः प्रत्ययः—कारणं यत्र तत् क्रीडारतिप्रत्ययं ‘गुत्तीसंरक्खण’ति गोपनीयद्रव्यसंरक्षणहेताविति, चतुर्हंशशते द्वितीयः ॥

‘देवेणं’ति (सू. ५०५) इह क्वचिदियं द्वारागाथा दृश्यते—“महकाए सक्कारे सत्थेणं वीत्रयंति देवा उ । वीसं चैव य ठाणा

नेरइयाणं तु परिणामि ॥१॥”ति, गाथा, ‘महकाए’ति महान्-वृहत्कायो-निकायो यस्य स महाकायः ‘देवदंडओ भाणियव्वो’ति नारकपृथ्वीकायिकादीनामधिकृतव्यतिकरस्यासम्भवात् देवानामेव सम्भवात् देवदण्डकोऽत्र भणितव्यः; ‘सक्कारे इ व’ति सत्कारो वन्दनाद्यादरकरणम् वर्णवत्त्वादिदानं वा, ‘सक्कारो पवरवत्थमाईहिं’ति वचनात्, सन्मानस्तादृक्प्रतिपत्तिकरणं, कृतिकर्म-वन्दनकार्यकरणं ‘अंजलि’ति अञ्जलिकरणं ‘आसणाभिग्गहिं’ति गौरव्यस्यासनानयनपूर्वकं उपविशतेति भणनं, ‘आसणणुप्पयाणे’ति आसनानुप्रदानं गौरव्यमाश्रित्यासनस्य स्थानान्तरसञ्चारणं ‘एतस्स पब्बुग्गच्छणं’ति आगच्छतो गौरव्यस्याभिमुखं गमनं ‘ठियस्स’ति तिष्ठतो गौरव्यस्य सेवेति, ‘पडिसंसाहणं’ति गच्छतोऽनुव्रजनं । (सू. ५०६) अयं विनयो नारकाणां नास्ति, नित्यं दुष्टत्वात् । (सू. ५०७) देवानां मिथो विनयमाह-‘आयड्डियं’ति दशमशते ३ उदेशके ‘निरचसेसं’ति समग्रं प्रथमदण्डकद्वयं वाच्यम्, तत्राल्पद्विक्रमहद्विकालापकश्च समद्विकालापकश्चेति दण्डकद्वयं दर्शितम्, केवलं समद्विकालापकस्यान्तेऽयं सूत्रशेषो दृश्यः, गोयमा ! पुंविं सत्थेण अक्कमित्ता पच्छा वीइवइजा, नो पुंविं वीइवइत्ता पच्छा सत्थेण अक्कमिज्ज’ति, तृतीयस्तु महद्विकालपद्विकालापक एवं-महिड्डिए णं मंते ! देवे अप्पड्डियस्स देवस्स मज्झंमज्जेणं वीइवइजा, से णं मंते ! किं सत्थेणं अक्कमित्ता पभू अणक्कमित्ता पभू ? शत्थेण हत्वा अहत्वा वेत्थर्थः, गोयमा ! अक्कमित्ता अणक्कमित्तावि पभू, से णं मंते ! पुंविं सत्थेणं अक्कमित्ता पच्छा वीइवइजा पुंविं वीइवइत्ता पच्छा सत्थेणं अक्कमिज्जा ?, गोयमा ! पुंविं वा सत्थेणं अक्कमित्ता पच्छा वीइवइजा पुंविं वा वीइवइत्ता पच्छा सत्थेणं अक्कमेज्जा, चत्तारि दंडगा भाणियव्वं’ति, तत्र प्रथमदण्डक उक्तालापकत्रयात्मको देवस्य देवस्य च, द्वितीयश्च एवंविध एव, नवरं देवस्य देव्याश्च, एवं तृतीयोऽपि नवरं देव्याश्च देवस्य च, चतुर्थोऽपि एवं, नवरं देव्याश्च देवस्य च, अत एवाह-जात्र महिड्डिया वेमाणिणी

अण्वङ्गियाणं वेद्याणिपीणं मल्लङ्गल्लेणमित्यादि प्रायुक्तानुसारेण भ्येयमिति । धेयणापरिणामंति पुत्रुगलपरिणामगतत्वेदनापरिणामं नारकाः प्रत्यनुभवन्ति, तत्रैवाभिलाषः (सू. ५०८) रयणप्यभ्युदयिनेरुद्याणं भंते ! केरिसंयं धेयणापरिणामं पञ्चणु-
 ळभयमाणा विहरन्ति १, गो० ! अणिहुं जाव अणामं एवं जाव ओ सत्तमापुद्विनेरुद्या' शेषं द्ध्वातिदेवायाह—एवं जहा
 'जीवाभिसंयमं'इत्यादि, जीवाभिसंयमोक्तानि चैतानि २० पदानि, तद्यथा—“पोग्गलपरिणामे १ नेयणा य २ लेया य ३ नामगोणं
 य ४ । अरुई ५ गणं य सोने ७ खुदा ८ पिवासा य ९ गही य १० ॥१॥ उस्तासे ११ अणुतावो १२ कोहे १३ माणे य
 १४ माय १५ लोये य १६ । चत्तारि य सखाओ २० नेरुद्याणं परीणामे ॥२॥”ति, तत्र चाणपदद्वयस्यार्थो दक्षित एव, शेषानि
 त्वष्टादशाणपदद्वयाभिलाषेनाभ्येयानीति ॥ १४ इति तृतीयः ॥

पुनरपि पुत्रुगलपरिणामगाह—इह पुनरुद्देशकार्थसङ्घर्षाणा उच्यते, सा नेयण—“पोग्गल १ संने २ जीवे ३ परमाणू साराणं य
 ४ नरमे य ५ । इविहो खलु परिणामो जीवाणं चैव अजीवाणं ६ ॥१॥” अथार्थ उद्देशकद्वाराश्विगम्य एव । ‘पुग्गले’सि
 (सू. ५१०) पुत्रुगलः परमाणुः स्कन्धरूपश्च ‘तीतमणंतं’ति चिक्किपरिणामादतीतेऽनन्ते परिणामित्वात् शाश्वतेऽध्ययत्वात् सम-
 यकाले ‘समयं लुगन्ती’ति समयमेकं यावत् रूधस्पर्शसद्भावात् रूधी ‘समयं अलुगन्ती’ अरूधस्पर्शित्वात् अरूधी स्निग्धस्पर्श-
 तान् बभूव, इदं पदप्रयं परमाणौ स्कन्धे च सम्भाति, ‘समयं लुगन्ती’ति समयमेव रूधश्चास्त्वथ रूधस्निग्धलक्षणस्यार्थोद्देशो-
 पेतो बभूव, इदं स्कन्धापेक्षम्, यतो ब्रह्मणुकादिस्कन्धो देशे रूधः देशे स्निग्धश्च, एवं युगाप्युद्देशस्पर्शसम्भवात्, एवंरूपः सखतो
 अनेकरणपरिणामं परिणामति, पुनश्चेकरणविपरिणामपरिणामिस्त्वादिति पृच्छन्नाह—‘पुच्छिं च णं करणेणं अणेगचरणं अणे-

गरूवं'ति पूर्वं च एकत्रणादिपरिणामात्प्रागेव करणेन-प्रयोगकरणेन वा अनेकवर्णं कालनीलवर्णादिभेदेन अनेकरूपगन्धरसस्पर्शसंस्थानभेदेन परिणामं-पर्यायं 'परिणमइ'ति अतीतकालविषयत्वाद्य परिणतवानिति द्रष्टव्यम्, पुद्गल इति प्रकृतं, स च यदि परमाणुत्तदा समयभेदेनानेकवर्णादित्वं परिणतवान्, यदि च स्कन्धस्तदा यौगपद्येन, 'अहे से'ति अथानन्तरं स एव चानेकत्रणादिपरिणामो निर्जीर्णः-क्षीणः स्यात्, परिणामान्तराधायककारणोपनिपातवशात्, तेतो निर्जरणानन्तरं एकवर्णोऽप्ये तवर्णान्तरत्वादेकरूपो विवक्षितगन्धादियर्यापेक्षयाऽपरपर्यायाणामपेतत्वात् 'सिय'ति ब्रभूव अतीतकालविषयत्वादस्येति प्रश्नः, इहोत्तरमेतदेवेति, अनेन च परिणामता पुद्गलद्रव्यस्य प्रतिपादितेति, 'पडुप्पण्णं'ति विभक्तिपरिणामात् प्रत्युत्पन्ने-वर्तमाने शाश्वते सदैव तस्य भावात् समये-कालमात्रे 'एवं चेव'त्तिकरणात् पूर्वस्रवोक्तमिदं दृश्यम्, 'समयं लुक्खी समयं अलुक्खी लुक्खी वा अलुक्खी वे'त्यादि, यच्चेहानन्तमिति नाधीतं तद्वर्तमानसमयस्थानन्तत्वासम्भवाद्, अतीतानागतस्रवयोस्तु अनन्तमित्यधीतं तयोरनन्तत्वसम्भवादिति । अनन्तरं पुद्गलस्वरूपमुक्तम्, पुद्गलश्च स्कन्धोऽपि स्यादिति पुद्गलभेदभूतस्य स्कन्धस्य स्वरूपं दर्शयन्नाह-'एस णं भंते ! खंधे'इत्यादि । स्कन्धश्च स्वप्रदेशापेक्षया जीवोऽपि स्यादिति जीवस्वरूपमाह-'एस णं भंते ! जीवे'ति (ब्र. ५१०) एव प्रत्यक्षो जीवोऽतीतेऽनन्ते शाश्वते समये समयमेकं दुःखहेतुयोगात् समयं दुःखी सुखहेतुयोगात् समयमेकं सुखी त्रभूव, समयमेव सुखी दुःखी वा तद्धेतुयोगात्, न पुनरेकदा दुःखसुखवेदनमस्त्येकोपयोगत्वाजीवस्येति, एवंरूपः सन्नसौ स्वहेतुतः किमनेकभावं परिणामं परिणमति पुनश्चैकभात्रपरिणामः स्यादिति पृच्छन्नाह-'पुण्वि च णं करणेणं अपणेग-भावं'ति पूर्वं च एकभावं परिणामात्प्रागेव करणेन-कालस्वभावादिकारणसंवलितया शुभाशुभकर्मबन्धहेतुभूतया क्रियया अने-

को भावः—पर्यायो दुःखितत्वादिरूपो यसिन् स तथा तमनेकभावं परिणाममिति योगः; अणेगभ्यंति अनेकभावत्वादेवानेकरूपं परिणामस्वभावं 'परिणामइ'ति अतीतकालविषयत्वादस्य परिणतवान्—प्राप्तवानिति, 'अहे से'ति अथ तदुःखित्वाद्यनेकभावहेतुभूतं 'वेयणिज्ज'ति वेदनीयं कर्म उपलक्षणत्वाच्चास्य ज्ञानावरणीयत्वादि च निर्जीर्णं—क्षीणं स्यात् ततः पश्चात् 'एगभावे'ति एको भावः सांसारिकसुखविपर्ययात् स्वाभाविकसुखस्वभावो यस्यासावेकभावोऽत एवैकभूतः—एकत्वं प्राप्तः 'सिय'ति बभूव, कर्मकृतधर्मान्तरविरहादिति प्रश्नः; इहोचरमेतदेव, एवं प्रत्युत्पन्नानागतहन्त्रे अपीति ॥ 'परमाणुपोग्गले णं'ति (स्र. ५११) पुद्गलः स्कन्धोऽपि स्यात्, अतः परमाणुग्रहणं 'वणपज्जवेहिं'ति परि—सामस्येनावंति—गच्छन्ति ये ते पर्यवा—विशेषाः धर्मा वा इत्यनर्थान्तरं, ते च वर्णादिभेदादनेकधेत्यतो विशिष्यते—वर्णस्य पर्यवा वर्णपर्यवा अतस्तरशाश्वतः—विनाशी, पर्यवाणां पर्यवत्वेन विनश्चरादिति, (स्र. ५१२) यः परमाणुर्यस्माद्विचक्षितभावाद्भ्युतस्सन् पुनस्तद्भावं न प्राप्स्यति स तद्भावापेक्षया चरमः 'अचरमे'ति एतद्विपरीतस्त्वचरम इति, 'दब्बादेसेणं'ति आदेशः—प्रकारः तेन द्रव्यादेशेन—द्रव्यप्रकारेण न चरमः; स हि द्रव्यतः परमाणुत्वाच्च्युतः सङ्गतमवाप्यापि ततश्च्युतः परमाणुत्वरूपं द्रव्यत्वमवाप्स्यतीति, 'खेत्तादेस'ति क्षेत्रविशेषितत्वलक्षणप्रकारेण स्यात्कदाचिच्चरमः; कथं यत्र क्षेत्रे केवली समुद्घातं गतस्तत्र क्षेत्रे यः परमाणुरवगढोऽसौ तत्र क्षेत्रे तेन केवलिना समुद्घातगतने विशेषितो न कदाप्यवगाहं लप्स्यते, केवलिनो निर्वाणगमनादित्येवं क्षेत्रतश्चरमोऽसाधिति, निर्विशेषेण क्षेत्रापेक्षया त्वचरमः; तत्क्षेत्रावगाहस्य पुनस्तेन लप्स्यमानत्वात् 'कालादेसेणं'ति स्यात्कथञ्चिच्चरमः; कथं? यत्र काले पूर्वाह्लादौ केवलिना समुद्घातः कृतस्तत्रैव यः परमाणुः परमाणुतया वृतः स तं कालविशेषं केवलिसमुद्घातविशेषितं न कदापि प्राप्स्यति, तस्य केवलिनः सिद्धिगम-

नेन समुद्रघातागमनादिति, तदपेक्षया कालतश्चरसोऽसाविति, 'भावाएसेणं'ति भावो-वर्णा-
दिविशेषः, तेन प्रकारेणं स्यात्-कथाञ्चिच्चरमः, कथं ? , विवक्षितकेवलिसमुद्रघातावसरे यः पुद्गलो वर्णादिभावविशेषं परिणतः स
विवक्षितकेवलिसमुद्रघातविशेषितवर्णपरिणामापेक्षया चरसो यस्मात्-तत्केवलनिर्वाणे पुनस्तं परिणामसौ न प्राप्स्यति, इदं व्याख्यानं
चूर्णिकारमाश्रित्य कृतमिति, 'परिणामै'त्ति (सू. ५१३) तत्र परिणमनं-द्रव्यस्यावस्थान्तरगमनं परिणामः, आह च-'परिणामो
ह्यर्थान्तरगमनं न च सर्वथा व्यवस्थानम् । न तु सर्वथा विनाशः परिणामस्तद्विदामिष्टः ॥१॥' 'परिणामपयं'ति प्रज्ञापनायां
त्रयोदशं, तच्चेदम्-'जीवपरिणामे णं भते ! कंविहे पणत्ते !, गो०! दसविहे पणत्ते, तंजहा-गतिपरिणामे इदियपरिणामे एवं कसाय-
लेसाजोयुत्रओगनाणदंसणवेदपरिणामे'इत्यादि, तथा 'अजीवपरिणामे दसविहे पं०, तं०-बंधणपरिणामे गतिपरिणामे २ एवं संठाणे
३ वेय ४ वण्ण ५ गंध ६ रस ७ फास ८ अगुरुलहु ९ सदपरिणामे १०'इत्यादि ॥ १४ शते चतुर्थः ॥

इह उद्देशकार्थसद्भ्रगाथा दृश्यते, सा चैयम्-'नेरइय अगणिमज्जे दस ठाणा तिरियपोगले देवे । पच्चयभिचीउल्लंघणा य उल्लं
घणा चेव ॥१॥'त्ति, अस्यार्थ उद्देशकार्थवगमगम्य इति, 'नो खलु तत्थ सत्थं कमइ' (सू. ५१३) विग्रहगतिसमापन्नो हि
कार्मणशरीरत्वेन मूक्ष्मत्वाच्च तत्र शस्त्रम्-अश्यादिकं न कामति, 'तत्थ णं जे से'त्ति, अविग्रहगतिसमापन्न उत्पत्तिकक्षेत्रोपपन्नोऽभिधी-
यते, न तु कजुगतिसमापन्नस्तस्येह प्रकरणेऽनधिकृतत्वात्, स च अश्रिकायस्य मध्ये न व्यतिव्रजति, नारकक्षेत्रे चादराश्रिकायस्याभा-
वान्मनुष्यक्षेत्र एव तद्भावात्, यदुत्तराध्ययने श्रूयते 'हुयासणे जलंतंमि, दहुपुव्वो अणंतसो'इत्यादि तदग्निसदृशद्रव्यान्तरापेक्षया अव-
सेयम्, सम्भवन्ति च तथाविधशक्तिमन्ति द्रव्याणि तेजोलेस्याद्रव्यवदिति, असुरसूत्रे विग्रहगतिको नारकवत्, अविग्रहगतिस्तु

कोऽप्यग्नेर्मध्येन व्यतिव्रजेत्, यस्तु मनुष्यलोकमागच्छति, यस्तत्र नागच्छति स न व्यतिव्रजेत्, व्यतिव्रजनेऽपि च न ध्मायते, यतो न खलु तत्र शस्त्रं क्रमते स्रक्ष्मत्वाद्भैक्रियशरीरस्य शीघ्रत्वाद् गतेरिति, 'एगिंदिया जहा नेरइय'ति, कथं?, यतोऽग्निमध्येन विग्रहेऽपि व्यतिव्रजति, स्रक्ष्मत्वान्न दह्यन्ते, अविग्रहगतिसमापन्नकाश्च तेऽपि नाग्नेर्मध्ये व्यतिव्रजन्ति स्थावरत्वात्, यच्च तेजोवायूनां गति-त्रसतया अग्निमध्येन व्यतिव्रजनं दृश्यते तदिह न विवक्षितमिति सम्भाव्यते, स्थावरत्वमात्रस्यैव विवक्षितत्वात्, स्थावरत्वे ह्यस्ति कथञ्चित्तेषां मत्स्यभावो यदपेक्षया स्थावरास्ते व्यपदिश्यन्ते, अन्यथाऽधिकृतव्यपदेश्य निर्निबन्धनता स्यात्, चूर्णिकारः पुनरेवमाह- 'एगिंदियाण गर्ई नत्थि'ति ते न गच्छन्ति, 'एगे वाउकाइए परपेरणेसु गच्छंति विराहिञ्ज'ति, 'इड्डिपत्ता य'ति वैक्रियलब्धि-सम्पन्नाः 'अत्थेगइए अंगणिकायस्स'ति असत्येककः पञ्चेन्द्रियतिर्यक् यो मनुष्यलोकवर्त्ती स तत्राधिकायसम्भवात्तन्मध्येन व्यतिव्रजेत्, यस्तु नरक्षेत्राद्बहिर्नासावग्नेर्मध्येन व्यतिव्रजेत्, तत्राश्रयभावात्, तदन्यो वा तथाविधसामग्र्यभावात्, 'नो खलु तत्थ संत्थ'ति वैक्रियादिलब्धिमति पञ्चेन्द्रियतिराश्रि नाश्रयादिकं शस्त्रं क्रमत इति । अथ दश स्थानान्यभिधातुमाह- 'अणिट्टा गइ'ति (ब्र. ५.१५) अग्रशस्तविहायोगतिनामकर्मोदयसम्पाद्या नरकावस्थानरूपा नरकायुष्यरूपा वा 'लावण्णे'ति लावण्यं-शरीराकृतिविशेषः, 'जसोकत्ति'ति यशः सर्वदिग्गामिप्रसिद्धिः कीर्तिरेकदिग्गामिनी ख्यातिः दानफलभूता वा 'उट्टाणे'ति उत्थानं-वीर्यविशेषरूपं, सर्वत्र अनिष्टत्वं कुत्सितत्वात्तेषामिति, 'छट्टाणाइ'ति पृथ्वीक्रायिक्रानामेधेन्द्रियत्वेन प्रागुक्तदशस्थानकमध्ये शब्दरूपगन्धरसानाम-विषयः, एवं स्पर्शादीन्वेष पदं ते प्रत्यनुभवन्ति, 'इट्टाणिट्टफास्'ति, सातासातोदयसम्भवात् शुभाशुभक्षेत्रोत्पत्तिः, यद्यपि तेषां स्थावरत्वात् गमनरूपा गतिर्नास्ति स्वभावतस्तथापि परप्रत्यया सा भवन्ती शुभाशुभत्वेनेष्टानिष्टव्यपदेशाहं स्याद्, अथवा यद्यपि

पापरूपत्वात् तिर्यग्गतिरनियैव स्यात्, तथा ईषत्प्राम्भारा अप्रतिष्ठानादिक्षेत्रोत्पत्तिद्वारेणनिष्ठा गतिस्तेषां भावनीयेति, 'इडाणिद्धा ठिइ'त्ति सा च गतिवद् भावनीया, 'लावण्ये'त्ति इदं च मण्यंधपाषाणवस्तुषु भावनीयम्, 'जसोकित्ति'त्ति प्रसिद्धिरप्रसिद्धिरूपा यशःकीर्तिर्मण्यादिष्वेवावसेयेति, 'उट्टाणं जाव'त्ति उत्थानादि च यद्यपि तेषां स्थावरत्वान्नास्ति तथापि प्राग्भवावुभूतोत्थानादिसंस्कारवशाच्चादिष्टमनिष्टं चावसेयमिति, 'सत्तट्टाणाइं'त्ति शब्दरूपगन्धानां तदविषयत्वात् रसस्पर्शादिस्थानानि च शेषाणि एकेन्द्रियाणामिवेद्यानिष्ठान्यवसेयानि, गतिस्तु तेषां त्रसत्वाद् गमनरूपा द्विविधाऽप्यस्ति, स्थितिस्तूपत्तिस्थानविशेषेणानिष्ठानिष्ठानिवसेयेति । अथ 'तिरियपुगले'त्ति द्वारमाह—'बाहिरए'त्ति (सू. ५१६) भवधारणीयवपुर्भिन्नान् 'अपरियाइत्त'त्ति अपर्यादाय—अगृहीत्वा 'भित्ति'त्ति तिर्यग्प्राकारवरंडिकादिभित्तिं 'उल्लंघित्तए'त्ति उल्लङ्घयितुं सकृदुल्लङ्घनेन 'पलंघित्तए'त्ति प्रलङ्घयितुं पुनः २ उल्लङ्घनेन ॥ १४ शते पञ्चमः ॥

'किमाहार'त्ति (सू. ५१७) किमाहारयन्ति इति किमाहाराः 'किंपरिणाम'त्ति किमाहारितं सत्परिणामयति इति किंपरिणामाः 'किंजोणीय'त्ति किं योनिः—उत्पत्तिस्थानं येषां ते कियोनिकाः, एवं किंस्थितिकाः स्थितिः—अवस्थानहेतुः ?, अत्रोत्तरम्—क्रमैव व्यक्तं दृश्यम्, नवरं 'पुगलजोणिय'त्ति पुद्गलाः शीतादिस्पर्शा योनी येषां ते, नारका हि शीतयोनयः उष्णयोनयश्च, 'पुगलठिइ'त्ति पुद्गलाः—आयुःकर्मपुद्गला स्थितियेषां नरके स्थितिहेतुत्वात् ते, अथ कस्मात्ते पुद्गलस्थितयः स्युः?, अत आह—'कम्मोवगे'त्ति कम्म—ज्ञानावरणादिपुद्गलरूपं बन्धनद्वारेणोपगच्छन्ति इति कर्मोपगाः, कर्म निदानं—नारकत्वनिमित्तं कर्मबन्धहेतुत्वं वा येषां ते कर्मनिदानाः, कर्मणः—कर्मपुद्गलेभ्यः सकाशात् स्थितियेषां ते कर्मस्थितयः, 'कम्ममुणामेव'त्ति कर्मणैव हेतुभूतेन

मकार-अगमिकः 'विष्परियासं'ति विपर्यासं-पर्यायान्तरं पर्यासाऽपय्यासादिकं 'एति'ति आयान्ति-प्रासूवन्ति अतस्ते पुद्गल-
स्थितयः स्युः॥ अथाहारमाह- 'वीइदब्वाइ'ति (सू. ५१८) वीचिः-विवक्षितद्रव्याणां तद्वचयवानां च मिथः पृथग्भावो 'विचि-
पृथग्भावे' इति धातुपाठात् तत्र वीचिप्रधानानि द्रव्याणि वीचिद्रव्याणि, एकादिप्रदेशन्यूनानीत्यर्थः, एतन्निषेधादवीचिद्रव्याणि,
अयमर्थः-यावता द्रव्यसमुदायेनाहारः पूर्यते स एकादिप्रदेशो नो वीचिद्रव्याण्युच्यते, सकलस्त्ववीचिद्रव्याणीति, 'एगपदेस्रणाइपि'
एकप्रदेशोनान्यपि अपिशब्दादनेकप्रदेशोनान्यपीति । अथ वैमानिककामभोगानाह- 'जाहे'ति (सू. ५१९.) यदा 'भोगभो-
गाइ'ति भोगाः-स्पर्शादयः भोगार्हा भोगा भोगभोगाः, मनोज्ञस्पर्शादय इत्यर्थः, 'से कह'ति अथ कथं-केन प्रकारेण तदानीं प्रक-
रोति, प्रवर्तते इत्यर्थः, 'नेमिपडिरूवगं'ति नेमिः-चक्रधारा. तत्समं प्रतिरूपकं वृत्तत्वेन स्थानमिति शेषः, 'तिपिण जोयण'ति
यावत्करणादिदं वाच्यम्-सोलस य जोयणसहस्साइं दो सयाइं-कोसतियं अड्वावीसहियं धणुसयं तेरसअंगुलाइं, 'उवरिं'ति उपरि-
ष्टात् 'जाव मणीणं फासे'ति भूमिभागवर्णकस्तावद्वाच्यः, यावन्मणीनां स्पर्शवर्णक इत्यर्थः, 'अब्सुगयं'ति अभ्युद्वपत उच्छ्रि-
तादिः प्रासादवर्णको वाच्य इत्यर्थः, 'उल्लोए'ति उल्लोचो वा उल्लोक उपरितलं वा, 'पउमं'ति पद्मलता भक्तिरचनविचित्रः,
'जाव'ति यावत्करणात् 'पासाइए ४ जह वेमाणि'ति यथा वैमानिकानां मणिपीठिका, न तु व्यन्तरादीनां, तथा अन्यथा स्वरूप-
त्वात्, 'दोहि य अणिएहिं'ति द्वाभ्यां अनीकाभ्यां-सैन्याभ्यां 'नहाणिए'ति नृत्यानीकं नृत्यजनघृदं इत्यर्थः, इह च यच्छकस्य
सुधर्मसमालक्षणभोगस्थाने संत्यपि भोगार्थं नेमिप्रतिरूपकादिविकुर्वणं तञ्जिनाश्चामाशातनापरिहारार्थं, सुधर्मसभायां हि माणवक-
सम्ममे जिनास्थीनि समुद्गकेषु सन्ति तदासन्नभोगानुभवने तदाशातना कृता. स्यादिति, 'सिंहासणं'ति सनंत्तुमारोद्भ्रसिंहासनं

विकुरुते, न तु शकेशानादिवद् देवशयनीयं, स्पर्शमात्रेण तस्य परिचारकत्वान्न शयनीयेन कार्यमिति भावः, 'सपरिवारं'ति निज-परिवारयोग्यासनपरिवृतमित्यर्थः, 'जो जस्स परिवारो'ति तत्र सनत्कुमारस्य परिवार उक्त एव, माहेन्द्रस्य तु सप्ततिः सहस्राणि सामानिकानां ब्रह्मणः षष्टिः सामानिकसहस्राणां, लान्तकस्य पञ्चाशत्, शुक्रस्य चत्वारिंशत्, सहस्रारस्य त्रिंशत्, प्राणतस्य विंशतिः, अच्युतस्य दश सामानिकसहस्राणि, सर्वत्र सामानिकचतुर्गुणा आत्परक्षाः, 'पासायउच्चत्तं जं'ति तत्र सनत्कुमारमाहेन्द्रयोः षड्-योजनशतानि प्रासादस्योच्चत्वं ब्रह्मलान्तकयोः सप्त शुक्रसहस्रारयोरष्टौ प्राणतेन्द्रस्याच्युतेन्द्रस्य नवेति, इह च सनत्कुमारादयः सामानिकादिपरिवारयुतास्तत्र नेमिप्रतिरूपके गच्छन्ति. तत्समक्षमपि स्पर्शादिप्रविचाराया अविरुद्धत्वात्, शकेशानौ तु न तथा, सामानिकादिपरिवारसमक्षं कायप्रवीचाराया लजनीयत्वेन विरुद्धत्वादिति ॥ १४ शते षष्ठः ॥

'रायगिहे'ति (सू. ५२०) तत्र किल वीरः केवलज्ञानानास्या सखेदस्य गौतमस्वामिनः समाश्वासनायात्मनस्तस्य च भाविनीं तुल्यतामाह—'चिरसंशिष्टोसि'ति चिरं—बहुकालं यात्रत् संशिष्टः—स्नेहासम्बद्धः चिरसंशिष्टः अस्ति—भवसि मे—मया मम वा, त्वं हे गौतम !, 'संधुओ'ति संस्तुतः—स्नेहात्म्यशंसितः परिचितः—पुनः पुनर्दर्शनतः परिचितः, 'जुसिए'ति चिरसेवितः चिरश्रीतितो वा 'जुपी.श्रीतिसेवनयोः' इति धातुपाठत् 'अणुगए'ति चिरमनुगतिको ममानुगतिकारित्वात् 'चिराणुवत्तिओ'ति चिरमनुकुलवृत्तिः—अनुकूलता यस्यासौ चिरानुवृत्तिः, इदं चिरसंशिष्टत्वादिकं कासीदित्याह—'अणंतरदेवलोए'ति देवभवे मनुष्यभवे चेति, तत्र किल त्रिष्टुभवे गौतमः सारथित्वेन चिरसंशिष्टत्वादि आसीद्, एवमन्येष्वपि भवेषु सम्भवतीति, एवं मयि तव गाढहेहत्वेन केवलं नोत्पद्यते, भविष्यति तवापि तत्लेहक्षये इत्यदृतिं मा कृथा; 'किं परं मरणं'ति किं बहुना ? परतो मरणात् अथवा कायस्य भेदाद्भूतोः 'इउ

चुय'त्ति इतश्च्युतौ द्वात्रव्यावां तुल्यौ भविष्याव इति योगः, तत्र तुल्यौ समानजीवद्रव्यौ 'एगृह'त्ति एकार्थौ, मोक्षप्रयोजनावित्यर्थः, एकस्यौ वा एकक्षेत्राश्रितौ सिद्धिक्षेत्रे इति, 'अविसेसमणाण'त्ति अविशेषं सामान्यं यथा स्यादेवं अनानात्वौ तुल्यज्ञानदर्शनाविति ॥ एतमर्थं किमनुत्तरोपपातिका देवा जानन्तीति प्रश्नः (सू. ५२१) अत्रोत्तरम्—हन्तेति 'लद्धाओ'त्ति लब्धास्तद्विषयावधिज्ञानलब्ध्या 'पत्ताओ'त्ति ग्राह्यास्तद्द्रव्यावगमतः अभिसमन्वागताः तद्गुणपर्यायपरिच्छेदतः, अयमर्थः—अनुत्तरा देवा विशिष्टावधिना मनोद्रव्यवर्गणा जानन्ति पश्यन्ति च, तासां चायोग्यवस्थायामदर्शनेन निर्वाणगमनं निश्चिन्वन्ति, ततश्चावयोर्भावितुल्यतरारूपमर्थं जानन्ति पश्यन्ति च ॥ 'दञ्चतुल्ल'त्ति (सू. ५२२) द्रव्यतः—एकाणुकाद्यपेक्षया द्रव्यान्तरेण वा तुल्यकं द्रव्यतुल्यकं, 'खेत्ततुल्ल'त्ति क्षेत्रतः—एकप्रदेशावगाढत्वादिना तुल्यकं, एवं नवरं भवो—नारकादिः भावो—वर्णादिसौदयिकादिर्वा संस्थानपरिमण्डलादि, इह तुल्यव्यतिरिक्तमतुल्यं स्यात् तदपीहोच्यते—'तुल्ला संखेज्जपण'त्ति तुल्याः—समानाः सख्येयाः प्रदेशायत्र स तथा, तुल्यग्रहणमिह सख्ययातत्वस्य सख्ययातत्वेत्वात् न सख्ययातमात्रेण तुल्यताऽस्य स्याद्, अपि तु समानसख्ययात्वेनेत्यस्यार्थस्य प्रतिपादनार्थम्, एवमन्यत्रापीति, यन्नेहानन्तक्षेत्रप्रदेशावगाढत्वमनन्तसमयस्थायित्वं न नोक्तं, तदवगाहप्रदेशानां स्थितिसमयानां च पुद्गलानाश्रित्यानन्तानामभावात्, 'भावट्टयाण'त्ति भावार्थतया 'उदइण'त्ति उदयेन—कर्मणां विपाकेन निष्पन्न औदयिको भावो—नारकादिपर्यायविशेषः, औदयिकस्य भावस्य नारकत्वादेर्भावितो—भाजसामान्यमाश्रित्य तुल्यः—समः, 'उच्चसमिण'त्ति औपशमिकोऽप्येवं वाच्यः, तत्र उदीर्णस्य क्षयोऽनुदीर्णस्य चिष्कम्भितोदयत्वमुपशमः तेन निर्वृत्त औपशमिकः—सम्यग्दर्शनादिः, 'खइण'त्ति कर्मक्षयः (कर्मापगमः) तेन निर्वृत्तः क्षायिकः—केवलज्ञानादिः, 'खओवसमिण'त्ति क्षयेण—उदय-

प्राप्तकर्मणां विनाशेन सह उपशमः २ तेन क्षयोपशमेन निवृत्तः क्षयोपशमिकः—मतिज्ञानादिपर्यायः, ननु औपशमिकस्य क्षायोपश-
मिकस्य च कः प्रतिविशेषः १, उभयत्रापि उदीर्णस्य क्षयस्थानुदीर्णस्य चोपशमस्य भावाद्, उच्यते, क्षायोपशमिके विपाकवेदनमेव
नास्ति, प्रदेशवेदनं पुनरस्त्येव, औपशमिके तु प्रदेशवेदनमपि नास्तीति, 'परिणामिए'त्ति परिणमनं परिणामस्त एव परिणा-
मिकः, 'सन्निवाइए'त्ति सन्निपातः—औदयिकभावानां द्वयादिसंयोगस्तेन जातः सान्निपातिकः, 'संठाणतुल्लए'त्ति संस्थानं—आकृतिः,
तच्च द्विधा, जीवाजीवभेदात्, तत्र अजीवसंस्थानं पञ्चधा, तत्र 'परिमण्डलं'त्ति परिमण्डलं संस्थानं—वहिर्वृत्ताकारं मध्येशुपिरं यथा
चलयस्य, तच्च द्विधा—धनप्रतरभेदात् 'वहं'ति वृत्तं परिमण्डलमेव अन्तःशुषिररहितं यथा कुलालचक्रं, इदमपि द्विधा—धनप्रतरभेदात्,
पुनरैकैकं द्विधा—समसङ्ख्यविपमसङ्ख्यप्रदेशभेदात्, एवं त्र्यसं चतुरस्रं च, त्र्यसं—त्रिकोणं शृङ्गाटकस्येव चतुरस्रं—चतुष्कोणं
यथा कुम्भिकायाः, आयतं—दीर्घं यथा दण्डस्य, तच्च त्रिधा—श्रेण्यायतप्रतरायतधनायतभेदात्, एकैकं द्विधा—समसङ्ख्यविषमसङ्-
ख्यप्रदेशभेदात्, इदं च पञ्चधा विश्रसाप्रयोगाभ्यां स्यात्, जीवसंस्थानं तु संस्थानाख्यनामकर्मोत्तरप्रकृत्युदयकृतो जीवानामाकारः,
तच्च षोढा—'समचउरंसे'त्यादि, सर्वाङ्गसुलक्षणं 'नगोह'त्ति न्यग्रोधो—वटस्तद्धत् 'परिमण्डलं' नामीत उपरि चतुरस्रलक्षणमु-
क्तमधश्च विपमं, 'साइ'त्ति अधः समं नामीतो विपमं 'खुज्ज'त्ति कुञ्जं ग्रीवादौ हस्तपादयोः समं सङ्घिसकृतमध्यं 'वामणे'त्ति
वामनं ग्रीवादौ हस्तपादयोर्विपमं मध्ये समं 'हुंड'त्ति हुण्डं सर्वत्र विपमं ॥ 'भत्तपच्चक्खाएण'ति (सू. ५२३) अनशनी मूर्च्छितः—
सञ्जाताहारगृद्धिः 'अज्जुववण्णे'त्ति अप्राप्ताहारचिन्तनाधिक्येनोपपन्नः, आहारं—वायुतैलाभ्यङ्गादिकमोदनादिकं वा
अभ्यवहार्यं, तीत्रशुद्धेदनीयकर्मोदयादसमाधौ सति तदुपशमनाय प्रयुक्तमाहारयति—उपशुद्धे 'अहे णं'ति अथाहारानन्तरं विश्रसा

वा स्वभावत एव कालं मरणं करोति—याति, ततो पंचछ'त्ति ततः पश्चात्—मृतेनन्तरं अमूर्च्छितादिविशेषण आहारमाहारयति प्रशान्तपरिणामसद्भावादिति प्रश्नः; अत्रोचरम्—'हन्ता गोयमे'त्यादि, अनेन तु प्रश्नार्थ एवाभ्युपगतः, कस्यापि भक्तप्रत्याख्या-दुरेवंभूतभावस्य सद्भावादिति ॥ 'लवसत्तम'चि (सू. ५२४) लवाः—शाल्यादिकवलिकालवनक्रियाप्रमिता कालविभागाः सप्त २ सङ्ख्या मानं—प्रमाणं यस्य कालस्यासौ लवसत्तमः, लवसत्तमं कालं यावत् आयुष्यप्रभवति सति ये शुभाभ्यवसायघृत्तयः सिद्धिं न गताः, अपि तु देवेपूतत्राः ते लवसत्तमाः; ते सर्वार्थसिद्धानुचरवासिनः, 'पिक्काणं' पक्काणं 'परियायाणं' ति परियाया-तानां—लवनीयावस्थां प्राप्तानां 'हरियाणं' ति पिङ्गीभूतनालानां 'नवपञ्जणं' ति नवं—प्रत्यग्रं 'पञ्जणं' ति प्रतापितसायोधनकु-हनेन तीक्ष्णीकृतस्य पायनं—जलनिचोलनं तेन नत्रणयनेन 'अस्सियणं' ति दात्रेण 'पडिसंहरिय' प्रतिसंहृत्य विकीर्णनालान् बाहुना सङ्गृह्य 'पडिसंठविय' मुष्टियहणेन सद्धिश्य 'जाव इणामेव' ति प्रज्ञापकस्य लवनक्रियाशीघ्रत्वोपदर्शनपरचपुटिकादि-हस्तव्यापारसूचकं वचनं 'सत्तलवे'चि लूयन्ते इति लवाः—शाल्यादिनालमुष्टयस्तान् सप्तलवान् 'ल्लण्ज'चि लुनीयात्, तत्र सप्त-लवलवने यावान् कालः स्यात् वाक्यशेषो दृश्यः, 'तेस्सिं देवाणं' ति द्रव्यदेवत्वे, साध्वस्थायामित्यर्थः, 'तेणं चेव'चि यस्य भवग्रहणस्य सम्बन्धि आयुर्न पूर्णं तेनैव मनुष्यभवग्रहणेनेत्यर्थः ॥ 'ल्लुडुमत्तिण'चि (सू. ५२५) पृष्ठभक्तिकः साधुर्यावत्कर्म क्षप-यति एतावता कर्मणाऽनिर्जीर्णानुचरोपपातिका देवा उत्पन्ना इति ॥ १४ इति सप्तमः ॥

'आवाहाए'चि बाधा—मिथः पीडनं संश्लेषतः, न द्वाधा अवाधा तथा यदन्तरं—व्यवधानमित्यर्थः, 'जोयणसहस्साइ'ति (सू. ५२६) इह योजनं प्रमाणाद्गुलनिष्पन्नं ग्राहं, 'नगपुढविमिमाणाइ मिणसु पमाणंगुलेणं तु' इत्यत्र नगादिग्रहणस्योपलक्षणत्वाद्,

अन्यथा रविप्रकाशादेरपि प्रमाणयोजनाऽप्रमेयता स्यात्, तथा चाधोलोक्यामेषु तत्प्रकाशाप्राप्तिः प्राप्नोति, आत्माङ्गुलस्थानियत-
त्वेनाव्यवहाराङ्गत्वाया रविप्रकाशस्योच्छ्रययोजनप्रमेयत्वात्तस्य चातिलघुत्वेन प्रमाणयोजनप्रमितक्षेत्राणामव्याप्तिरिति, यच्चैषत्प्राग्भा-
रायाः प्रथिव्या लोकान्तस्य चान्तरं तदुच्छ्रयाङ्गुलनिष्पन्नयोजनप्रमेयमित्यनुमीयते, यतस्तस्य योजनस्योपरितनक्रोशस्य षट्मार्गे-
सिद्धावगाहना धनुस्त्रिभागयुक्तत्रयस्त्रिंशदधिकधनुःशतत्रयमानाऽभिहिता, सा चोच्छ्रययोजनाश्रयणत एव युज्यत इति, उक्तं च-
“इंसिंपञ्चभाराए उवरिं खलु जोयणस्स जो कोसो । कोसस्स य छब्भाए सिद्धाणोगाहणा भणिया ॥१॥” ‘देसूणं जोअणं’ति इह
सिद्धलोकयोर्देशोनं योजनमन्तरमुक्तं, आवश्यकं तु योजनमेव, तत्र च किञ्चिद्भूयताया अविश्वक्षणात्त विरोधो मन्तव्य इति ।
‘दिञ्चे’त्ति (सू. ५२७) प्रधानः ‘सच्चोवाए’त्ति सत्यावपातः-सफलसेवः ‘सन्निहियपाडिहेर’त्ति सन्निहितं-विहितं प्रातिहार्यं-
प्रतीहारकर्म-सान्निध्यं देवेन यस्य स तथा ॥ ‘एवं जहा उववाइए जाव आराहग’त्ति (सू. ५२८) इह यावत्करणादिदमर्थ-
तो लेशेन दृश्यं, ग्रीष्मकालसमये गङ्गाया उभयकूलतः काम्पिल्यपुरात्पुरिमतालपुरं प्रति प्रस्थितानि, ततस्तेषामटवीप्रविष्टानां पूर्व-
मुदकं गृहीतं क्षीणं पीयमानं, ततस्ते तृष्णाभिभूता उदकदातारमलभमाना अदचं च तदगृह्णन्तोऽहन्नमस्कारपूर्वकं अनशनप्रतिपत्त्या
कालं कृत्वा परलोकं गता ब्रह्मदेवलोकं, परलोकाराधका जाता इति ॥ ‘घरसए’त्ति (सू. ५२९) ‘एवं जहे’त्यादिना यत्सूचितं
तदर्थतो लेशेनैवं दृश्यं-गृहशते २ अन्वादि मुक्ते वसति तिष्ठति चेति, एतच्च श्रुत्वा गौतम आह-कथमेतत् भदन्त !, ततो वीर
उवाच-गौतम ! सत्यमेतत्, यतस्तस्य वैक्रियलब्धिरस्ति, ततो जनविस्मापनहेतोरेवं कुरुते, ततो गौतम उवाच-अब्रजिष्यत्येव भग-
वतां समीपे ?, वीर उवाच-नैवं, केवलमयमधिगतजीवाजीवत्वादिगुणः कृतानशनो ब्रह्मलोकं गमिष्यति, ततश्च्युतश्च महाविदेहे

दृढप्रज्ञाभिधानो महद्भ्रिको भूत्वा सेत्स्यतीति ॥ 'अञ्चान्वाह'त्ति (सू. ५३०) अव्यावाधाः, ते च लोकान्तिकेवमध्यगता द्रष्टव्याः यदाह- 'सारस्वयमाहवा'इत्यादि, 'अच्छिपत्सि'त्ति अधिपक्षगणि 'आवाहं'ति ईगद्वाधां 'पवाहं'ति प्रकृष्टवाधां, 'वावाहं'ति कश्चित्, तत्र तु व्यावाधां-विशिष्टामावाधां 'ह्यविच्छेयं' शरीरच्छेदं 'एसुहुमं च णं'ति इति लक्ष्मं यथा स्वादेवं उपदेश्यन्नाट्याविधिमिति प्रकृतं, 'सपाणिण'त्ति (सू. ५३१?) स्वकपाणिना यदि शक्रः शिरसः कमण्डलवां प्रक्षेपणे प्रशुः तत्प्रक्षेपणं कथं तदानीं करोति, उच्यते, छिंदिया २ छिन्ना धुरग्रादिना कूष्माडादिकमिव श्लक्ष्णखण्डीकृत्येत्यर्थः प्रक्षिपेत् कमण्डलवां भिदिय २ भिन्वा-विदीर्योर्ध्वपाटनेन शाटकादिकमिव, 'कुट्टिय'त्ति कुट्टयित्वा उदूललादौ तिलकादिकमिव 'त्रुणिय'त्ति चूर्णयित्वा शिलापुत्रकादिना गन्धद्रव्यादिकमिव 'तओ पच्छ'त्ति ततः कमण्डलुप्रक्षेपणानन्तरमित्यर्थः 'पडिसंघाणज्ज'त्ति प्रतिसङ्घातयेत्, मीलयेदित्यर्थः, 'पक्खिस्ववेज्ज'त्ति कमण्डलवामिति प्रकृतं ॥ 'जंभग'त्ति (सू. ५३२) जृम्भते-विजृम्भते स्वच्छन्दचारितया चेट्टन्ते ये ते जृम्भकाः-तिर्यग्लोक्रवासिनो व्यन्तरेवाः 'पमुहुय'त्ति प्रमुदिताः-तोपवन्तः, प्रक्रीडिताः-प्रधानक्रीडाः 'कंदप्प'त्ति भृशं केलिरतिकाः 'मोहणसील'त्ति निधुवनशीलाः 'जे णं'ति यः कथित्पुगान् 'कुट्टे'त्ति कुट्टः सन् 'ते देवे'त्ति तान् देवान् 'पासेज्ज'त्ति पश्येत् 'से णं'ति स नरः 'अजसं'ति अनर्थं प्राप्नुयात्, 'तुट्टे'त्ति तुट्टः सन् यः पश्येत् 'से णं'ति स नरः 'जसं'ति यशः प्राप्नुयात् वज्रस्वाभिवत् वैक्रियलब्ध्यादि, किमर्थं लभेत?, शापानुग्रहकरणमर्थत्वात्, तच्छीलत्वात्तेषामिति, यत उक्तम्- 'देवाणं आसायणाण् देवीणं आसायणाण्'त्ति वचनात्, 'अन्नजंभण'त्ति अन्ने-भोजनविषये सद्भावाल्पबहुत्वसारस्य नैरस्यादिकरणतो जुम्भते तथा, एवं पानादिष्वपि वाच्यं, 'लेणं'ति लयनं-गृहम्, 'पुष्कफलजंभणे'त्ति उभयजृम्भकाः, वाचनान्तरे 'मंतजंभण'त्ति

दृश्यते, 'अवियत्तिजंभग'त्ति अव्यक्त्या-अन्नाद्यविभागेन सामान्येन जृम्भका ये ते तथा, क्वचित्तु 'अहिवहजंभग'त्ति दृश्यते, तत्र अधिपतौ-राजादिविषये जृम्भका ये ते तथा 'दीहवेयङ्गुसु'त्ति सर्वेषु, प्रतिक्षेत्रं तेषां भावात् सप्तत्यधिकशतसङ्ख्येषु दीर्घ-विजयाद्धिगिरिषु, दीर्घग्रहणं च वर्तुलविजयाद्धिव्यवच्छेदार्थं 'जमगपञ्चएसु'त्ति देवकुरुषु शीतोदानद्या उभयपार्श्वतश्चित्रकूटवि-चित्रकूटनामानौ पर्वतौ, उत्तरकुरुषु शीतानदीसम्बन्धिउभयपार्श्वतः यमकाख्यौ गिरी अतस्तेषु, 'कंचणपञ्चएसु'त्ति उत्तरकुरुषु शीतानदीसम्बन्धिनां पञ्चानां नीलवदादिहृदानां क्रमस्थितानां पूर्वापरतटयोर्दशदशकांचनकारुषा गिरयस्सन्ति ते च शतं भवन्ति, देवकुरुष्वप्येवं शीतोदानदीसत्कानां निषधहृहादीनां पञ्चानां महाहृदानामिति, तदेवं द्वे शते, एवं धातकीखण्डपूर्वाद्धिदिष्वप्यतस्ते-ष्विति ॥ १४ शते अष्टमः ॥

'भावियप्प'त्ति (सू. ५३३) भावितात्सा-संयमक्रियावान् साधुः आत्मनः सम्बन्धिनी कर्मणो योग्या लेश्या कृष्णादिका कर्म-लेश्या तां न जानाति विशेषतो, न पश्यति च सामान्यतः, कृष्णादिलेश्यायाः कर्मद्रव्यश्लेषणस्य चातिस्वल्पत्वेन छद्मस्थज्ञानागो-चरत्वात् 'तं पुण जीवं'ति यो जीवः कर्मलेश्यावान् तं पुनर्जीवं आत्मानं 'सरूवं'ति सरूपिणं सशरीरमित्यर्थः, अत एव सक-र्मलेश्यं-कर्मलेश्यासहितं जानाति, शरीरस्य चक्षुर्ग्रह्णित्वात् जीवस्य च कथञ्चिच्छरीराव्यतिरेकादिति, 'सरूवं'त्ति सरूपिणो-वर्णा-दिमन्तः 'सकम्म'त्ति पूर्ववत् पुद्गलाः स्कन्धरूपाः 'ओभासंति'त्ति प्रकाशन्ते, 'लेस्साओ'त्ति तेजांसि 'बहिया अभिनि-स्सडाउ'त्ति बहिस्ताद् अभिनिस्तुता-निर्गताः, इह च यद्यपि चन्द्रादिविमानपुद्गला एव पृथ्वीकायिकत्वेन सचेतनत्वात् सकर्म-लेश्यास्तथापि तन्निर्गतप्रकाशपुद्गलानां तद्धेतुकत्वेनोपचारात् सकर्मलेश्यत्वमवगन्तव्यमिति ॥ 'अत्त'त्ति (सू. ५३४) आ-सम-

न्तात् दुःखात् संरक्षति सुखं चोत्पादयन्तीति आत्रः आसा वा-एकान्तहिताः ॥ 'एगा णं सा आस्स'ति (सू. ५३५) एकाऽसौ भाषा जीवैकत्वेनोपयोगैकत्वात्, एकस हि एकैक एवोपयोग इत्यते, ततश्च यदा सत्याद्यन्यतमभाषायां वर्तते तदा नान्यस्या-मित्येकं भाषेति ॥ अचिरोद्गतं-उद्गतमात्रं अत एव बालसूर्यं 'किमिदं'ति (सू. ५३६) किंस्वरूपमिदं सूर्यवस्तु, तथा किमिदं भदन्त ! सूर्यस्य-सूर्यशब्दस्यार्थः-अन्वर्थः 'सुभे सूरिणं'ति शुभस्वरूपं सूर्यवस्तु, सूर्यविमानपृथ्वीकायिकानामातपाभिधानपुण्यप्र-कृत्युदयवर्तित्वात् लोकैऽपि प्रशस्ततया प्रवृत्तत्वात् ज्योतिष्केन्द्रत्वाच्च, तथा शुभः सूर्यशब्दार्थः, तथाहि-सूरेश्वरः--श्रमात्पोदान-सद्भासादिवीरेभ्यो हितः सूरसु वा साशुः सूर्यः, 'पश्'नि दीप्तिः छाया शोभा प्रतिविम्बं वा लेख्यवर्णः ॥ 'अजान्ताणं'ति (सू. ५३७) आर्यतया-गुण्यतया 'तेजलेस्सं'ति तेजोलेख्यां-सुवासिकां, तेजोलेख्या हि सुवासिकाहेतुरिति कारणे कार्योपचारात् तेजोलेख्या-शब्देन सुवासिका विवक्षितेति, 'वीईचग्रंति' व्यतिव्रजन्ति, व्यतिक्रामन्तीत्यर्थः, 'असुरिंदवज्जियाणं'ति चरमचलिवर्जि-तानां 'तेण परं'ति ततः संवत्सरात् 'सुक्के'ति शुक्ले निरतिचारचारित्रः 'सुक्काभिजाणं'ति शुक्लाभिजात्यः परमशुक्ल इत्यर्थः ॥

१४ श्रुते नवमः ॥

'केवल्लि'ति (सू. ५३८) भवत्यकेवली गृह्यते, उच्यते सिद्धग्रहणादिति, 'आद्योद्दिग्रं'ति प्रतिनियतक्षेत्रावधिज्ञानं 'परमाद्यो-द्दिग्रं'ति परमावधिकं 'भासेज्ज'ति भाषेत्त एव, 'वागरेज्ज'ति प्रष्टस्सन् व्याकुर्यात् 'ठाणं'ति उर्ध्वस्थानं, 'सेज्जं'ति शय्यां वसति 'निस्सीद्दिग्रं'ति अल्पतरकालिकां वसति 'चेद्दज्ज'ति व्याकुर्यादिति ॥ १४ श्रुते दशमः ॥

श्रीतपागच्छनायक श्रीलक्ष्मीसागरसूरि शिष्यश्रीशुभमतिसाधुसूरि शिष्यश्रीहेमविमलसूरि विजयराज्ये

महोपाध्यायश्रीजिनमाणिक्यगणेशिष्यश्रीअनन्तहंसगणेशिष्यदानशेखरगणिसमुद्धृतायां
भगवतीलघुवृत्तौ चतुर्दशशतविवरणं सम्पूर्णं ॥

अथ पञ्चदशं शतमारभ्यते-‘मंखलिपुत्ते’ति (सू. ५३९) महल्यमिधानः-मह्वपुत्रः, ‘चउवीस’ति चतुर्विंशतिवर्षप्र-
माणप्रज्यापर्यायः, ‘दिसाचर’ति दिशं-मेरां चरन्ति-मन्यन्ते भगवतो वयं शिष्या इति दिक्चरा; देशचरा वा दिक्चरा;
भगवच्छिष्याः पार्श्वस्थीभूता इति टीकाकारः, पासावच्चिज्जति चूणिंकारः, ‘अंतियं’ति अन्तिकं-समीपं ‘पाउब्भवित्थ’ति
आगताः ‘अट्टचिहं’ति अष्टविहं, पूर्वगतं निमित्तमित्यर्थः, तच्चेदम्-दिव्यं १ उत्पातं २ आन्तरिक्षं ३ भौमं ४ स्वमः ५ स्वः ६ लक्षणं ७
व्यञ्जनं ८ चेत्यादि पूर्वश्रुतमध्यगतं ‘मग्गदसमं’ति मार्गौ गीतमार्गवृत्तमार्गलक्षणौ सम्भाव्येते ‘दसम’ति अत्र नवमशब्दस्य
लुप्तस्य दर्शनात् नवमदशमाविति दृश्यं, ततश्च नवमदशमौ मार्गौ यत्र तत्तथा, स्वकीयैः २ ‘मतिदंसणेहिं’ति मतेः-बुद्धेर्मत्या
वा दर्शनानि-वस्तुज्ञानानि मतिदर्शनानि तैः ‘निज्जहंति’ निर्यूथयन्ति-पूर्वगतश्रुतपर्याययथाविद्धीरयन्ति, उद्धरन्ति इत्यर्थः,
‘उचट्टाहंसु’ति उपस्थितवन्तः, आश्रितवन्त इत्यर्थः, ‘अहंगस्स’ति अष्टाङ्गस्य ‘केणइ’ति केनचित् तथाऽविविदितस्वरूपेण ‘उल्लो-
यमेत्तेणं’ उद्देशमात्रेण ‘इमाहं’ति इमानि पट् अनतिक्रमणीयानि-अव्यभिचारीणि ‘वागरणाहं’ति पृष्टेन सता यानि व्याक्रि-
यन्ते-अभिधीयन्ते तानि व्याकरणानि, पुरुषार्थोपयोगित्वाच्चैतानि पट् उक्तानि, अन्यथा नष्टमुष्टिचिन्तोल्हकादीन्यन्यानि बहुनिमि-
त्तानि गोचरीभवन्ति ॥ ‘उट्टाणपरियाणियं’ति (सू. ५४०) परियानं-विविधव्यतिकरपरिगमनं तदेव पारियानिकं-चरितं

उत्थानात्-जन्मत आरभ्य पारियानिकं उत्थानपारियानिकं, एतद्भगवत्। परिकथितमिति गम्यते, 'मंखे'ति महः-चित्रफलकव्य-
 क्रको भिक्षाकः 'पाङ्क्ति'ति एकमात्मानं प्रति प्रत्येकं, पितुः फलकाङ्घ्रिमित्यर्थः ॥ 'जह्ना भावणाए'ति (सू. ५४१)
 आचारद्वितीयश्रुतस्कन्धस्य पञ्चदशोऽध्ययने, अनेनेदं सूचितम् सम्मत्तपद्मे-नाहं समणो होहं अम्मापितरम्मि जीवते'ति समासा-
 भिग्रह इत्यर्थः, 'चिचा हिरण'मित्यादि, 'पढमं वासं'ति विभक्तिपरिणामात् प्रवज्याप्रतिपत्तेः प्रथमवर्षे 'निस्साए'ति निश्राय,
 निश्रां कृत्येत्यर्थः, 'पढमं अंतरं वासावासं'ति विभक्तिपरिणामात् प्रथमेऽन्तरः-अवसरो वर्षस्य-द्वैत्येऽत्रासावन्तरवर्षः, अथवा
 अन्तरेऽपि-जिगमिपितक्षेत्रमप्राप्यापि यत्र सति साधुभिरवासो विधीयतेऽवश्यं सोऽन्तरवासो-वर्षकालस्तत्र 'वासावासं'ति वर्षासु
 वासः-चातुर्मासिकमवस्थानं वर्षात्रासस्तमुपागतः 'दोचं वासं'ति द्वितीये वर्षे 'तन्तुवाय'ति कुविंदशाला 'दब्बसुद्धेणं'ति द्रव्यं-
 ओदनादिकं शुद्धं-उद्गमादिदोपरहितं यत्र दाने तत्तथा तेन, एवमितरदपि, 'कयलकल्पणे'ति कृतसफलक्षणः 'कया णं लोग'त्ति
 कृतौ-कृतशुभफलौ अत्रयवे समुदायोपचारात् लोकौ-इहलोकपरलोकौ 'जम्मजीविय'ति जन्मनो जीवितस्य च यत्फलं तत्तथा
 'तहारूवे' तथाविधे, अविज्ञातव्रतविशेष इत्यर्थः, साधौ-श्रमणे साधुरूपे-साध्वाकारे 'धम्मंतेवासि'ति शिल्पादिग्रहणार्थमपि
 शिष्यः स्यादत उच्यते-धर्मन्तेवासी, 'वज्जगविहीए'ति खण्डलाद्यादिभोजनविधिना 'सब्बकामगुणितेण' सर्वे कामगुणा-
 अभिलपितरसादयस्सञ्जाता यत्र तत्सर्वकामगुणितं तेन 'परमन्नेणं'ति परमान्नेन-क्षीरेऽया 'आयामेत्थ'ति आचामितवान्,
 तद्भोजनदानद्वारेणोच्छ्रिततासम्पादनेन तच्छुद्ध्यर्थभाचमनं कारितवान्, भोजितवानिति तात्पर्यं, 'संभित्तरयाहिरए'ति सहा-
 भ्यन्तरेण बालेन च विभागेन यत्तत्तथा तत्र मग्गणगवेसणं'ति अन्ययतो मार्गणं व्यतिरेकतो गवेपणं, ततश्च समाहारइन्द्रः,

‘सुहं व’त्ति श्रूयत इति श्रुतिस्तां, चक्षुषा किलादृश्यमानोऽर्थः शब्देन निश्चयत इति श्रुतिग्रहणम्, ‘खुहं व’त्ति क्ष्वणं क्षुतिः—छीत्-
कृतं तां, एषाऽप्यदृश्यमानमनुभ्यादिगमिका स्यादिति, ‘पवत्ति व’त्ति प्रवृत्तिं—वार्त्तां शाटिकाः—परिधानवस्त्राणि ‘पाडियाओ’त्ति
उत्तरीयवस्त्राणि, क्वचिद् ‘भंडियाओ’त्ति भण्डिका रन्धनभाजनानि, ‘माहणा आयामेइ’त्ति शाटकादीनर्थान् लभयति, शाट-
कादीन् ब्राह्मणेभ्यो ददातीत्यर्थः, ‘सउत्तरोहं’ति सहोत्तरोहं—सम्श्रुकं यथा स्यादेवं ‘भंडं’ति मुण्डनं कारयति नापितेन, ‘पणि-
यभूमीए’त्ति प्रणीतभूमौ—भाण्डविश्रामस्थाने प्रणीतभूमौ ‘अभिसमन्नागए’त्ति मिलितः ‘एयमहं पडिसुणेमि’त्ति अम्युप-
गच्छामि, यच्चैतस्यायोग्यस्यापि भगवतोऽङ्गीकारस्तत् छद्मस्थतया, ‘अणिच्चजागरियं’ति अनित्यजागरिकां—चिन्तां, कुर्वन्निति
वाक्यशेषः ॥ ‘पढमसरयकालसमयंसि’त्ति (मू. ५४२) समयभाषया मार्गशीर्षे ‘अप्पबुडिकायंसि’त्ति, अल्पशब्दस्याभाव-
वचनत्वादविद्यमानवपे इत्यर्थः, (अन्ये तु कात्तिकमार्गशीर्षौ शरदित्यभिधाय प्रथमशरदित्याश्विन इत्याह) अल्पवृष्टिकायत्वाच्च
तत्रापि विहस्तां न दूषणमिति, एतच्चासङ्गतमेव, भगवतोऽप्यवश्यं पर्युषणस्य कर्त्तव्यत्वेन पर्युषणाकल्पेऽभिहितत्वात्, ‘हरियगरे-
रिज्जमाण’त्ति हरितक इतिकृत्वा रेरिज्जमाणेत्ति अतिशयेन राजमानः, ‘तिलसंगलियाए’त्ति तिलकफलिकायां ‘ममं पणि-
हाए’त्ति मां प्रणिधाय—मामाश्रित्य अयं मिथ्यावादी भवत्विति विकल्पं कृत्वा ‘अभभवहलए’त्ति अभ्ररूपं वारो—जलस्य दलकं—
कारणं अभ्रवादलकं ‘पतणतणाएत्ति’ प्रकर्षेण तणतणायते, गर्जतीत्यर्थः, ‘नच्चोदगनाइमट्टियं’ति नात्युदकं नातिक्रद्दमं यथा
स्यादेवं ‘पचिरल’त्ति प्रचिरलाः प्रस्फुरिकाः—विश्रुयो यत्र तत्तथा, ‘रयररेणु’त्ति रजो—वातोत्पाटितं व्योमवत्ति रेणु—भूमिस्थितं पांशु
तद्विनाननं—तदुपशमकं ‘सलिलोदग’त्ति सलिलाः—शीतादिमहानद्यः तासामित्र यदुदकं रसादिगुणसाधर्म्यात् तस्य यो वर्षः स स-

लिलोदकवर्षस्तं 'पाणभूय'ति प्राणादिषु सामान्येन या दया सैवार्थः तद्भावस्तत्ता तथा ॥ 'तत्त्वेव २' (सू. ५४३) तत्रैव शिरः-
प्रभृत्तिके 'किं भ्रंजं मुणी'ति किं भवान् मुनिः-तपस्वी जातः 'मुणिः'ति ज्ञाते तत्त्वे सति, ज्ञात्वा वा तत्त्वं, अथवा किं भवान्
मुनिरुतामुणिको-ग्रहणहीतः, यूकाशय्यातरः-यूकास्थानं 'पचोसकइ'ति प्रत्यपसरतीत्यर्थः; 'सा उस्सिणं'ति खामिसुक्ता तेजो-
लेइयां 'से गयमेयं'ति अथ गतं अवगतमेतन्मया हे भगवन् ! यथा भगवत्प्रसादादयं न दग्धः, सम्प्रमार्थत्वाच्च गतशब्दस्य
पुनः पुनरुच्चारणं, इह गोशालकरक्षणं भगवता यत्कृतं तत्सरागत्वेन दयैकरसत्वात् भगवतः; यच्च सुनक्षत्रसर्वाभूतिभ्युन्योर्न करि-
ष्यति तद्गीतरागत्वेन लब्धयनुपजीवकत्वादवश्यंभाविभावत्वाच्च इति ज्ञेयमिति, 'संखित्तविउल'ति सङ्क्षिप्ता अप्रयोगकाले विपुला
प्रयोगकाले तेजोलेइया-लब्धिविशेषो यस्य स तथा 'सणहाए'ति सनखया, यस्यां षिण्डिक्रयां बध्यमानायां अङ्गुलीनखा
अङ्गुष्ठस्याधो लगन्ति सा सनखेत्युच्यते, 'कुम्मास'ति कुलमापा अर्द्धस्विना मुद्गादयो, मापा इत्यन्ये, 'वियडासएणं'ति विकटं-
जलं तस्याश्रवः-स्थानं तेन, अमुं प्रस्तानाच्चुलुकमाहुर्द्विद्वाः ॥ 'पउहपरिहारं'ति (सू. ५४४) परिवृत्त्य २-सृत्त्वा २ वनस्पतिश-
रीरस्य परिहारः-परिभोगस्तत्रैवोत्पादोऽसौ परिवृत्त्यपरिहारस्तं परिहरति-कुर्वतीत्यर्थः; 'खुडुइ'ति त्रोटयति, 'पउट्टे'ति परि-
वर्त्तवाद् इत्यर्थः; 'आयाए अवक्कमणे'ति आत्मना आदाय वोपदेशं अपक्रमणं-अपसरणम् ॥ 'जहा सिवे'ति (सू. ५४६) यथा
शिवराजर्षिचरिते 'महया अमरिसं'ति महान्तममर्यं ॥ 'एणं उचमियं'ति (सू. ५४७) एकं मम सम्बन्धि महद्वा वर्यं औपम्यं-
उपमां, दृष्टान्तमित्यर्थः; 'चिरातीए अद्धाए'ति चिरमतीते काले 'उच्चावय'न्ति उच्चावचा-उत्तमनीचाः अर्थार्थिनः-द्रव्यार्थिनः
अर्थलुब्धाः-अर्थगवेपिणः 'अत्थकंखिय'ति प्राप्तेऽप्यनुत्साः 'अत्थकंखिय'ति अप्राप्तार्थजाततृष्णाः 'पणियभंडं'ति प्रणीतं-

क्रयाणकं तद्रूपं भाण्डं, न तु भाजनमिति, 'सगङ्गीसागण्डेण'ति शकट्यो-गंत्रिकाः शकटानां समूहस्तेन शाकटेन 'पत्थयणं'ति पथ्यदनं-शमनं 'अकामियं'ति अकामिकां-अनीप्सितां 'अणोहियं'ति अविद्यमानजलौघामतिगहनत्वेन 'छिन्नावायं'ति व्यव-च्छिन्नसार्थघोषाद्यापातां 'दीहमद्धं'ति दीर्घमार्गां दीर्घकालां वा 'महेगं वम्भीयं'ति महान्तमेकं वल्मीकं 'वपूड'ति वंपूपि-शरी-राणि, शिखराणीत्यर्थः; 'अन्सुग्गयाड'ति अभ्युद्गतानि, उच्चोद्गतानीत्यर्थः; 'अभिनिस्सिद्धाओ'ति अभिनिर्गताः शटाः-तदवयरूपाः सिंहस्कन्धशटावत् त्रेयां तानि अभिनिःशटानि इदं च तेषामूर्ध्वगतं, अथ तिर्यगाह- 'तिरियं सुसंपण्णहियाइ'-ति सुसंप्रपृहीतानि-सुसंवृतानि तानि, विस्तीर्णानीत्यर्थः; अधस्वरूपमाह- 'अहेपन्नगद्धरूवाओ'ति सर्पाद्धरूपाणि यादृशं पन्न-गस्य दरच्छिन्नस्य पुच्छत ऊर्ध्वकृतमर्द्धमधोऽधो विस्तीर्णस्युपर्युपरि चातिश्लक्ष्णं स्याद् एवं रूपं त्रेयां तानि, उदगरयणंति, 'आसा-एस्सामि'ति आसादयिष्यामः; अस्यायमभिप्रायः-एवंविधभूमिगतं किल पयो भवति, वल्मीकेऽवश्यंभाविनो गताः तत्र च-जलं भविष्यति, 'अच्छपरथं'ति पथ्यं रोगोपशमहेतुत्वात् 'जच्चं' जाल्यं स्वाभाविकं 'तणुयं' तनुकं, सुजरमित्यर्थः; 'फालिय'ति स्फाटिकवर्णमिं, अत एव ओरालं प्रधानं उदकरं 'वाहणाइं पज्जंति' बलीवद्दीदिवाहनानि पाययंति 'तवणिज्जं' तापनीयं ताप-सहं महार्थं-महाप्रयोजनं महार्थं-महामूल्यं 'महरिहं'ति महतां योग्यं विमलं-विगतागन्तुकमलं 'नित्तलं'ति नित्तलं-अभिवृत्तं, सुवर्तुलमित्यर्थः; 'निक्कलं'ति निष्कलं-त्रासादिरत्नदोषरहितं 'वइररयणं'ति वज्राभिधानरत्नं, 'पत्थकामए'ति पथ्यं-आनन्दका-रणं वस्तु, 'आणुकंपिए'ति अनुकम्पया चरतीत्यानुकम्पिकः; 'निस्सेयस'न्ति निःश्रेयसं-विपबोधं इच्छतीति निःश्रेयसिकः 'तं होड अलाहि पज्जत्तं'ति तत्-तस्माद्- भवतु अलं पर्याप्तमित्येते शब्दाः प्रतिषेधवाचका एकार्थाः; 'जे' अस्माकं 'उग्ग-

'विसं' दुर्जरविपं 'चंडविसं'ति दष्टनरवपुर्व्यापकविपं 'घोर'ति परम्परया नरसहस्रहननसमर्थं विपं, महाविपं जम्बूद्वीपप्रमितदे-
 हस्य व्यापकविपं, 'अइकाय'ति शेषाहीनां कायान् अतिक्रान्तो यस्सः अतिकायत्वं, अत एव महाकार्यं, 'मसिमूसाम्साकालं'ति
 मपी-कजलं मूया-सुवर्णादितापनभाजनं तद्रत्कृष्णं, 'अंजणपुंज'ति अञ्जनपुञ्जानां निकरस्येव प्रकाशो-दीप्तियस्य स तथा 'तं
 जमलजुयल'ति यमलं सहवर्चं युगलं-द्रयं तत् चलं यथा स्यादेवं चलंत्योः-अतिचपलयोर्जिह्वयोर्यस्य सः तं 'उक्कडफुडकुडि-
 ल'ति उत्कटकस्फुटकटिलः वक्रः, जटिलस्कन्धदेशे, केशरिणामिवाहीनां केशरसद्भावात्, कर्कशो बलवच्चात्, विकटकस्फुटाटोपः-
 फणारम्भः तत्करणे दक्षत्वं, 'लोहागर'ति लोहस्येवाकरे ध्यायमानस्याग्निना ताव्यमानस्य धमधमायमानो-धमधमेतिवर्णव्य-
 क्तिमिवोत्पादयन् घोषः-शब्दो यस्य स तं 'अणागलियं'ति अनाकलितं-अप्रमेयचण्डतीव्ररोपं 'समुहिय'ति शुनो मुखं श्रमुखं
 तस्येवाचरणं-भरणं श्रगुखिका तां, 'तुरिय'ति त्वरितं चपलतया धमन्तं-शब्दवन्तं कुर्वन्तमित्यर्थः, 'आइच्चं'ति आदित्यं निध्या-
 यति-पश्यति 'सभंडमत्तोचरण'ति सह भाण्डमात्रया-पणितपरिच्छेदेन उपकरणमात्रया वा, 'पगाहचं'ति एकैव आहत्या
 आहननं-ग्रहरो यत्र भसीकरणे तदेकाहृत्यं यथा स्यादेवं, कथमिवेत्याह-'कूडाहचं'ति कूटस्येव पापाणमाणमहायंत्रस्येवाह-
 त्या-हननं यत्र तत् कूटाहृत्यं यथा स्यादेवं, 'परियाण'ति पर्यायः-अवस्था 'कित्तिचणण'ति कीर्तिः-सर्वदिग्गामिनी वर्णः-एक-
 दिग्ब्यापी अर्द्धदिग्ब्यापी शब्दः तत्स्थान एवाश्लोकः अश्वाघा इतियावात्, 'पवंति' सुवन्ते-गच्छन्ति, 'सुडू गता'विति वचनत्, 'गुवंति'
 'गुवंति' गुप्यन्ति-व्याकुलीभवन्ति 'गुप्'त्र व्याकुलत्वे' इति वचनत्, 'तुवंति' स्तूयन्ते, इति खल्वित्यादि इतिशब्दः प्रख्या-
 तगुणानुवादाथः, 'तो णं'ति तत्-तस्मात् 'तवेणं तेणं' तपोजन्यतेजसा-तेजोलेख्याया 'जहा वा चालेणं'ति यथा वा व्या-

संज्ञिगर्भानन्तरं क्रमादवसेयाः, तथा पञ्चेत्यादाविदं सम्भाव्यते-पंच 'कर्मणि सहस्साहं'ति कर्मणि-कर्मविषये कर्मणामित्यर्थः, पञ्च शतसहस्राणि-लक्षाणि 'तिणिण य कर्मसे'ति तांश्च कर्मभेदान् 'निवहत्ता' क्षययित्वा अतित्राह्य 'से जहे'त्यादिना महा-कल्पप्रमाणमाह, 'जहिं वा पञ्चवत्थिय'ति यत्र मृत्वा परि-सामस्येनोपरिस्थिता उपरता समाप्तेत्यर्थः, 'अद्ध'ति एष गङ्गाया मार्गः, 'एणं गंगाप्राणेषं'ति गङ्गायास्तन्मार्गस्यैक्याच्च गङ्गाप्रमाणेनेत्युक्तं 'एवामेव'ति उक्तेनैव क्रमेण 'सपुञ्जा-वरेण'ति सह पूर्वेण गङ्गादिना यत् परं महागङ्गादि तत्र सपूर्वापरं तेन, भावप्रत्ययलोपदर्शनात् सपूर्वापरतयेत्यर्थः, 'तासिं-दुविहे'ति तासां-गङ्गादीनां, गङ्गादिगतवालुकाकणानामित्यर्थः, द्विविध उद्धरणीयद्विविध्यात्, 'सुहुमवोदि कलेवरे'ति स्रक्ष्म-वोन्दीनि स्रक्ष्माकाराणि कलेवराणि असङ्ख्यानखण्डीकृतंवालुकाकणरूपाणि यत्रोद्धारे स तथा, 'बायरवोदि'ति चादरवोन्दीनि-चादराकाराणि कलेवराणि वालुकाकणरूपाणि यत्र स तथा 'कस्ये'ति न व्याख्येयः, इतरस्तु व्याख्येयः, 'अवहाय'ति अपहाय-त्यक्त्वा 'से कोहे'ति स कोष्ठो गङ्गासमुदायात्मकः 'स्त्रीणे'ति क्षीणः, नीरजः स च तद्भूमिगतजसामप्यभावः, निर्लेपः भूमि-भित्त्यादिसंश्लिष्टसिक्ततालेपाभावात्, 'निह्णिं'ति निष्ठितो निरचयवीकृत इति, 'से तं सरं'ति अथ तत् कालखण्डं सरःसंज्ञं स्यात्, मानससर इत्यर्थः, 'सरप्पमाणे'ति सर एवोक्तलक्षणं प्रमाणं वक्ष्यमाणमहाकल्पादेर्मनससरःप्रमाणं, 'महामाणसे'ति मानसो-त्तरं, अथ सप्त दिव्यादीनाह 'अपांताओ संजूहाओ'ति अनन्तजीवसमुदायरूपान्निकायविशेषात् 'चयं चहत्त'ति व्यवनं कृत्वा, अथवा चयं-देहं 'चइत्ता' त्यक्त्वा 'उवरिच्छे'ति उपरितनमध्यमाद्यस्तनानां मानसानां सद्भावात् तदन्यव्यवच्छेदाय उपरित-नेत्युक्तं, 'माणसे'ति गङ्गादिप्ररूपणतः प्रांगुक्तस्वरूपे सरसि, सरःप्रमाणाद्युक्त्युक्ते इत्यर्थः, 'संजूहे'ति निकायविशेषे देवे 'उव-

वज्रिइ'ति प्रथमो दिव्यभवः, संज्ञिगर्भसङ्ख्या सूत्रोक्तैव, एवं त्रिषु मानसेषु संयूथेषु आद्यसंयूथसहितेषु चत्वारि संयूथानि त्रयश्च देवभवाः, तथा 'माणसोत्तरे'ति महामानसे प्रागुक्तमहाकल्पप्रमितायुष्कवति, यच्च प्रागुक्तं चतुरशीतिमहाकल्पशतसहस्राणि क्षपयित्वेति तत्प्रथममहामानसापेक्षयेति द्रष्टव्यं, अन्यथा त्रिषु महामानसेषु बहुतराणि तानि स्युरिति, एतेषु चोपरिमादिभेदेषु मानसोत्तरेषु त्रीण्येव संयूथानि त्रयश्च देवभवाः आदितस्तु सप्त संयूथानि षट् च देवभवाः, सप्तमदेवभवस्तु ब्रह्मलोके, स च संयूथं न स्यात्, सूत्रे संयूथत्वेनानभिहितत्वादिति । 'पाईणपडीणायए उदीणदाहिणवित्थिण्णे'ति इहायामविष्कम्भयोः स्थापनामात्रत्वमवगन्तव्यं, तस्य प्रतिपूर्णचन्द्रसंस्थानसंस्थितत्वेन तयोस्तुल्यत्वादिति, 'जहा ठाणपए'ति ब्रह्मलोकस्वरूपं तथा चाब्धं यथा स्थानपदे प्रज्ञापनाद्वितीयप्रकरणे, तत्रैवम्—'पडिपुन्नचंदसंठाणसंठिए अच्चिमालिभासरासिप्पभे'इत्यादि, 'असोगवडिंसए' यावत्करणात् सत्त्वणवडिंसए चंपगवडिंसए चूयवडिंसए मञ्जे य वंभलोयवडिंसए इत्यादि दृश्यं, 'सुकु मालंग'ति सुकुमालकः 'भदलए'ति भद्रमूर्तिः, लकारकर्कारौ स्वाधिकारविति, 'सिउकुंडल'ति मृदवः कुण्डलमिव—दर्भादिमण्डलकमिव कुञ्चिताः केशा यस्य स तथा 'मट्टगंडतल'ति मृष्टगण्डले कर्णपीठके—कर्णाभरणे यस्य स तथा, देवकुमारसदृशः कुमारप्रव्रज्यायां सङ्ख्यानं—बुद्धिं प्रतिलभे इति योगः, 'अविद्धकणए'ति कुश्रुतशलाक्रया अविद्धकर्णः, अब्युत्पन्नमतिरित्यर्थः, 'एणेज्जस्स'ति इहैणकादयः पञ्च नामतोऽभिहिताः द्वौ पुनरन्त्यौ पितृनामसहिताविति, अलं—अत्यर्थं स्थिरं विवक्षितकालं यावदवश्यंस्थायित्वात् ध्रुवं तद्गुणानां ध्रुवत्वात् 'धारणिज्जं'ति धारयितुं योग्यं ॥ 'दरं'ति (म. ५५१) शृगालादिकृतं भ्रुविवरं, 'त्तिणसुएणं'ति तृणशूकेन—तृणाश्रेण उपलम्भयसि—दर्शयस्मीत्यर्थः, 'तं मा एवं'ति गोशालकं इह कुर्विति शेषः, नार्हसि एवं कर्तुमिति शेषः, छाया-

प्रकृतिः ॥ उच्चावयाहिं'ति (सू. ५. २) असमञ्जसाभिः, 'आओसणाहिं'ति मृतोऽसि त्वमित्यादिभिर्वचनैराक्रोशति-शपति 'उद्धंसणाहिं'ति दुःकुलीनेतिवचोभिः 'उद्धंसेइ'ति कुलाद्यभिमानादयः पातयति 'निबभंछणाहिं'ति न त्वया मे कार्यमित्यादिभिर्निर्भर्त्सनाभिर्निर्भर्त्सयेत् नितरां दुष्टमभिधत्ते 'निच्छोडणाहिं'ति त्यजास्मान् इति 'निच्छोडह'ति प्राप्तमर्थं त्याजयतीति, 'नडुस्सि'ति नष्टः स्वाचारत्यागात् असि-भवसि त्वं कदाचित्, विनष्टो मृतोऽसि, श्रयोऽसि संपदो व्यपेतोऽसि त्वं, धर्मत्रयस्य यौगपद्येन योगान्नष्टविनष्टश्रयोऽसीति, 'नाहि ते'ति नैव ते ॥ 'पादीणजाणवए'त्ति (सू. ५. ५३) प्राचीनजानपदः प्राच्य इत्यर्थः, 'पञ्चाविए'त्ति प्रव्राजितः-शिष्यत्वेनाङ्गीकृतः 'अभुवगमो पञ्चज्ज'ति वचनात्, मुण्डितश्च शिष्यत्वेनानुगमनात्, 'सेहाविय'ति त्रतित्वेन सेधितः, साध्वाचारसेवायां तस्य भगवतो हेतुभूतत्वात्, 'सिक्खाविय'ति शिक्षितस्तेजोलेख्याद्युपदेशदानतः, 'कोसलजाणवए'त्ति अयोध्यादेशोत्पन्नः 'वाउक्कलियाइव'त्ति वातोत्कलिका, स्थित्वा २ यो वातो वाति सा वातोत्कलिका 'वायमंडलि'त्ति मण्डलिकाभिर्यो वाति, 'सेलंसी'वेत्यादौ तृतीयार्थे सप्तमी 'आवरिज्जमाण'त्ति स्वल्पमाना 'निवरिज्ज'त्ति निवर्यमाना 'नो धम्मइ'त्ति न क्रमति-न प्रभवति 'नो पक्कमंति' नैव प्रकर्षेण क्रमते 'अंचियंचि'त्ति अश्रिते-सकृद्गते अश्रितेन वा-सकृद्गतेन देशेनांचिः-पुनर्गमनमाश्रितांचिः, अथवा अश्रया-गमनेन सह अंचिः-आगमनमश्रयांचि, निर्गमागम इत्यर्थः, तां कुर्यात्, 'अण्णाइहे'त्ति अन्वाविष्टा-अभिव्याप्तः 'सुहत्थि'त्ति सुहस्तीत्र सुहस्ती 'अहएपहाणे जणे'त्ति यथाप्रधानो जनो, यो यः प्रधानजन इत्यर्थः, 'अगणिज्झामिए'त्ति अग्निना ध्मातो-दग्धो ध्यामितो वा-ईपइदग्धः, 'झुस्सिए'त्ति सेवितः क्षपितो वा 'परिणामिए'त्ति अग्निना परिणामितः, प्राक्स्वरूपत्याजनेन आत्मभावंनीतः, हततेजा धूल्यादिना, गततेजाः स्वतः, एवं नष्ट-

तेजाः अव्यक्ततेजाः अष्टतेजाः स्वरूपप्रष्टतेजाः, ध्याततेजा इत्यर्थः, उप्ततेजाः, क्वचिदद्भीभूततेजाः, विनष्टतेजाः-निस्सत्ताकीभूत-
तेजाः, एकार्था एते शब्दाः, 'छंदेणं'ति स्वामिप्रायेण, यथेच्छमित्यर्थः, 'निष्पट्टपसिण'ति निर्गतानि स्पृष्टानि प्रश्रव्याकरणानि
यस्य स तथा तं 'रुंदाइं पलोएमाण'ति दीर्घदृष्टी दिक्षु प्रक्षिपन् हतमानानां सतां लक्षणमिदं दीहुण्हाइं 'नीससमाण'त्ति
दीर्घोष्णान् निःश्वासान् 'अचडुं'ति कृकाटिकां ग्रीचां, 'पुयल्लिं पप्फोडे'त्ति पुततटिं-पुतप्रदेशं प्रस्फोटयन् 'विणिड्डुणमाणे'त्ति
विनिर्दुवन् अहो हतोऽहमस्मीति कृत्वा-इति भणित्वेत्यर्थः, 'अंबकूणग'त्ति आम्रफलहस्तगतः निजतेजोजनितदाहशान्त्यर्थं आम्रा-
स्थिकं चूपतीति भावः, गानादयस्तु मद्यपानकृता विकाराः, 'आचंदणिउदएणं'ति आतन्यकोदकं कुम्भकारस्य यद् भाजने
स्थितं मनाक् मृन्मिश्रं जलं तेन ॥ 'अलाहि'त्ति (सू. ५.२४) अलमत्यर्थं पर्याप्तः-शक्नो घातायेति योगः, 'घायाए' घाताय-
हननाय, तदाश्रितत्रसापेक्षया, वधाय तदाश्रितस्थावरापेक्षया, 'उच्छायणयाए'त्ति उच्छादनतायै, सचेतनाचेतनतद्गतवस्तुच्छा-
दनायेति, 'वज्जस्स'त्ति वर्ज्यस्य मद्यपानादिपापस्येत्यर्थः, 'चरिमे'त्ति न पुनरिदं भविष्यतीतिकृत्वा चरमं, तत्र पानकादीनि
चत्वारि स्वगतानि, चरमता चैषां स्वस्य निर्वाणगमनेन पुनरकरणात्, एतानि च किल निर्वाणकाले जिनस्यावश्यं भावीनीति
नास्त्येतेषु दोष इत्यस्य तथा नाहमेतानि दाहशान्त्यर्थं सेवामीत्यर्थस्य प्रकाशनार्थत्वादवद्यप्रच्छादनार्थानि स्युः, पुष्कलसंवर्तका-
दीनि तु बाह्यानि त्रीणि प्रकृतानुपयोगेऽपि चरमसामान्याज्जनचित्तरञ्जनाय चरमाण्युक्तानि, जनेन हि तेषां सातिशयत्वान्नाचरमता
श्रद्धीयते ततस्तैः सहोक्तानामात्रकुणकपानकादीनामपि साऽनुश्रद्धेया भवतीति बुद्ध्येति, 'पाणगाइं'ति जलविशेषा व्रतयोग्या 'अ-
पाणयाइं'मि पानकरसदृशानि, शीतलत्वेन दाहशान्तिहेतवः 'गोपुड्डुए'त्ति गोपृष्ठाद्यत्पतितं 'हत्थमद्दिए'त्ति हस्तमहितं मृन्मि-

श्रजलं यथैतदेव आतन्यनिकोदकं 'थाणपाणिणं'ति स्थालं-उदं तस्यानकमिव दाहशान्तिहेतुत्वात् स्थालपानकं, उपलक्षणत्वादस्य भाजनान्तरग्रहोऽपि द्रव्यः, एवमन्यान्यपि, नवरं त्वक्-छल्ली, संवली-कलायादिकलिका 'सुद्धापाणणं'ति देवहस्तस्पर्श इति 'दी-हालयं'ति उदकादं स्थालकं 'दोवारयं'ति उदकवारकं 'दाकुंभगं'ति उदककुम्भः महान् वटः 'दाकलसं'ति कलशस्तु लघुतरः 'जह्ना पओगणं'ति यथा प्रज्ञापनापोडशपदे, तदेवमेवमभिधीयते 'भवं वा फणसं वा दाडिमं वा इत्यादि, तरुणगं-नवं आमगं-अपकं आमगंसि-मुखे 'आचीलणं'ति आ ईणत् पीडयेत् 'पवीलणं'ति प्रक्रमेण 'कल'ति कलायो धान्यविशेषः, 'सिंवल'ति दृश-विशेषः, 'ते देवे स्माह्ज'ति यत्तो देवो खदते-अनुमन्यते 'संसि'ति स्वे-स्वकीये 'दृष्ट'ति गोवालितृणसमानाकारकीटक-विशेषः, लोके म्बडमंकडीत्युच्यते 'वागरणं'ति प्रशः 'वागरित्तणं'ति व्याकर्तुं-प्रणुमिति, 'विलिणं'ति व्यलीकितः-सञ्जा-तव्यलीकः 'वीडिणं'ति व्रीडा अस्यास्तीति व्रीडः, लज्जाप्रकर्षवान् इत्यर्थः, यावदयं पुलो गोशालकान्तिके नागच्छति इत्यर्थः, 'संगारं'ति संकेतं, अयं पुलो भवत्समीपे आगमिष्यति भवानाम्रकृणकं त्यजतु संवृतश्च भवतु एवंरूपमिति, 'तं नो खलु एस अंचकूणं'ति तदिदं खलु आम्रास्थिकं न स्यात् यद्वृत्तिनामकल्यं, किं त्विदं यद् भवता इदं तदाप्रत्वक् 'अंचचोयणं णं एस'ति इयं च निर्वाणगमनकाले आश्रयणीयं च, त्वक्पानकत्वादस्या इति, तथा हछासंस्थानमाह-'वंसीमूल'ति इदं च वंशीमूलसंस्थि-तत्वं तृणगोवालिकाया लोकप्रतीतमेव, एतदुक्ते सति मद्यविल्लचितोऽक्यादेवमाह-'वीणं चाण्हि रे वीरगा !' एतदेव द्विरा-वर्त्तत इति, एतच्चोन्मादवचः तस्योपासकस्य शृण्वतोऽपि न व्यलीककारणं जातं, यो हि सिद्धिं गच्छति स चरमगेयादि कुर्यादित्या-दिचर्त्तवैर्ब्रह्मोहितमतिव्यादिति । 'दंसलक्रम्वणं'ति हंसस्वरूपगुह्यमित्यर्थः, 'इन्दीस्कारे'ति क्रज्ज्या ये सत्काराः-पूजाभेदास्तेषां

समुदायेन ॥ 'दाहवक्त्रंतीण' (सू. ५५५) दाहोत्पत्त्या 'सुवेणं'ति वल्करज्ज्या 'उडुंभह'ति अत्रष्टीव्यत-निष्ठीव्यत 'आकडु-
 चिकट्टि'ति आकर्षविकर्षिकां 'थिरीकरणहयाए'ति ग्राक्प्राप्तपूजासंस्कारयोः स्थिरताहेतोर्यदिति, गोशालशरीरस्य विशिष्टपूजा-
 न कुर्युः तदा लोक एवं ज्ञासति-नायं जिनो बभूव, न च जिनशिष्या इत्येवमस्थिरीं पूजासंस्कारौ स्यातामिति तयोः स्थिरीक-
 रणार्थं अवगुणं अपावृण्वन्ति 'मालुयाकच्छए'ति (सू. ५५७) मालुका नाम एकास्थिका वृक्षविशेषाः तेषां यत् कर्षं-गहनं
 ततथा, 'चिउले'ति त्रुव्यापकत्वात् 'रोगायंके'ति रोगः-पीडाकारी स चासायातङ्कश्च-व्याधिरिति रोगातङ्कः, 'उज्जले'ति
 उज्ज्वलः तीव्रपीडाकृत् 'दुरहियास'ति दुरधिसह्यः, सोढुमशक्य इति, 'दाहवक्त्रंतीण'ति दाहो व्युत्क्रान्तः-उत्पन्नो यस्य सः
 स्वार्थिकेकप्रत्यये दाहव्युत्क्रान्तिकः 'अचियाइं'ति अपि चेति समुच्चये 'आई'ति वाक्थालङ्कारे 'लोहियवचाइं'ति लोहितवर्चा-
 सापि-रुधिररूपपुरीषाण्यपि करोति, किमनेन पीडावर्णनेनेति?, 'चाउञ्चणं'ति चातुर्वर्ण्यं-ब्राह्मणादिलोकः, 'झाणंतरियाणं'ति
 एकस्य ध्यानस्य समाप्तिरन्यस्थानारम्भ इत्येषा ध्यानान्तरिका तस्यां 'मणोमाणसि'ति मनस्येव न बहिर्वचनादिभिः अप्रकाशि-
 तत्वात् यन्मानसिकं-दुःखं तन्मनोमासिकं तेन, 'दुवे कवोया' इत्यादि श्रूयमाणमेवार्थं केचिन्मन्यन्ते, अन्ये त्वाहुः-कपोतः-पक्षि-
 विशेषः तद्वद्ये फले वर्णसाधर्म्यात् ते कपोते-कूष्माण्डे इस्वे कपोते कपोतके ते च ते शरीरे चवस्पतिजीवदेहत्वात् कपोतकशरीरे
 अथवा कपोतकशरीरे इव भूसरे वर्णसाधर्म्याद्ये ते कपोतकशरीरे-कूष्माण्डफले एव ते उपस्कृते 'तेहि नो अडो'ति बहुपापत्वात्
 'परियासि'ति परिवासितं-ह्यलनमित्यर्थः, 'मजारकडे'ति इत्यादि, केचित् श्रूयमाणमेवार्थं मन्यन्ते, अन्ये त्वाहुः-माजरी-
 चांशुविशेषः तदुपशमनाय कृतं मार्जरिकृतं, अपरे त्वाहुः-माजरीरो विरालकार्श्यो वनस्पतिभेदः तेन कृतं-भाषितं यत्तत्तथा, किं

तदित्याह-कुर्कुटमांसं-बीजपूरकटाहं आनय, निरवद्यत्वात्, 'पत्तगं मोएह'ति पात्रकं युञ्चति 'विजयस्स'ति यथा विजयस्य वसु-
 धाराद्युक्तं तथा एतस्या अपि वाच्यं । 'भारगसो'ति (सू. ५५९) भारपरिमाणतः, भारश्च भारकः पुरुषोद्धहनो विंशतिपलशत-
 प्रमाणो वा 'कुंभगसो'ति कुम्भो जघन्य आढकानां षष्ट्या मध्यमस्त्वशीत्या उत्कृष्टः पुनः शतेन 'पउमवासे'ति पत्रवर्षः
 'वासं वासिहन्ति' वर्षो-दृष्टिः वर्षिष्यति 'आओसेहि'ति आक्रोशान् दास्यति 'निञ्छोडेहि'ति पुर्यान्तरञ्जुटितश्रमणह-
 स्ताद्यवयवान् वियोजयिष्यति, 'निञ्भञ्छेहि'ति दुर्वचांसि वक्ष्यते, 'पमारिहि'ति प्रमारयिष्यति 'उहवेहि'ति अपद्रवयि-
 ष्यति 'आङ्घ्रिदिहि' ईषद् छेत्स्यति 'धिञ्छिदेहि'ति विशेषेण छेत्स्यति 'भिदिहि'ति स्फोटयिष्यति, पात्रकाणीत्यर्थः, 'अवह-
 रिहि'ति अपहरिष्यति-उदालयिष्यति 'णिग्णयरे करेहि'ति निर्नगरान्-नगरनिक्रान्तान् करिष्यति, 'रज्जस्स'ति राज्यं-
 स्वाभिग्रमात्यसुहृत्कोशदुर्गवलं राष्ट्रं वा इति सप्ताङ्गयुज्यते तस्य 'विरमन्तु'ति विरम त्वं, विमलजिनः किलोत्सर्षिष्यामेकविं-
 शतितमः समवाये दृश्यते, स चावसर्षिष्यति चतुर्थजिनस्थाने प्राप्नोति, तस्मादर्वाचीनजिनान्तरेषु बह्व्यः सागरोपमकोटयोऽतिक्रान्ता
 लभ्यन्ते, अयं च महापद्मो द्वाविंशतेः सागरोपमाणामन्ते भविष्यति, दुरवगममिदं, अथवा यो द्वाविंशतेः सागरोपमाणामन्ते तीर्थ-
 क्रदुत्सर्षिष्यां भविष्यति तस्यापि विमल इति नाम सम्भाव्यते, अनेकाभिधानाभिधेयत्वान्महापुरुषाणामिति । 'पउप्प'ति शिष्य-
 सन्ताने 'जहा धम्मघोसस्स'ति यथा धर्मघोपस्य एकादशशतैकादशोद्देशकोक्तस्य वर्णकस्तथा वाच्यं, स च 'कुलसंपने'त्यादि-
 रिति, 'रहचरियं'ति रथचर्या 'णोच्छाविहि'ति नोदयिष्यति-प्रेरयिष्यति । 'सत्थोवज्झो'ति (सू. ५६०) शस्त्रवध्यस्सन्
 'दाहवक्कन्ती' दाहोत्पत्त्या कालं कृत्वेति योगः, इह यथाक्रमेणैव संज्ञिप्रभृतयो रत्नप्रभादिषु यत उत्पद्यन्त इत्यसौ तथैवोत्पा-

दितः, आह च—“अस्सणी खलु पढं, दोषं व सरीसिवा तइय पक्खी । सीहा जति चउत्थि उरंगा पुण पंचमं पुढविं ॥” ‘स्वह-
चरविहाणाइं’ विधानानि-भेदाः, ‘चम्मपक्खीणं’ ति वल्युलीप्रभृतीनां ‘लोमपक्खीणं’ हंसादीनां ‘ससुग्गपक्खीणं’ ति
ससुद्दुग्गाकारपक्षतां नरक्षेत्रवर्हिर्वत्तिनां विचयपक्खीणं ति विस्तारितपक्षतां समयक्षेत्रवर्हिर्वत्तिनामेव ‘अणेगसयसहस-
खुत्तो’ इत्यादि यदुक्तं तत्सान्तरमत्रसेयं, निरन्तरं पञ्चेन्द्रियत्वलाभस्योत्कर्षतोऽप्यष्टभवप्रमाणस्यैव भावात्, यदाह—“पंचिदियति-
रियनरा सचुडुभन्ना भवग्गहणे’त्ति, ‘गंडीपयाणं’ ति हस्त्यादीनां ‘सणप्फयाणं’ ति सनखपदानां सिंहादिनाखराणां ‘उवचिया-
णं’ मिह यावत्करणादिदं दृश्यम्—‘रोहियाणं कुंथूपिवीलियाणं’ मित्यादि, ‘रुक्खाणं’ ति वृक्षानामेकास्थिवहुवीजभेदात् द्विवि-
धानां तत्रैकास्थिका निम्वाप्रादयः बहुवीजा अस्थिकतिन्दुकादयः, ‘गुच्छाणं’ ति वृन्ताकिप्रभृतीनां ‘कुहुणाणं’ ति कुहुणानां
आयकायप्रभृतिभृमिस्फोटानां, ‘ओसणं च’ ति बाहुल्येन, ‘पाईणवायाणं’ ति पूर्ववातानां यावत्करणाच्चतुर्दिग्वातानां ‘सुद्ध-
वायाणं’ ति मन्दस्तिमितत्रायूनाम्, ‘इंगालाणं’ ति यावत्करणात् ‘सुम्मुराणं अचीणं’ मित्यादि, पुंफुकादौ मसृणायिरूपाणां
अर्चिषां-वह्निप्रतिवद्धज्वालानामिति, ‘ओसाणं’ ति रात्रिजलानां ‘खाओदयाणं’ ति खातिकशुद्धकानां ‘सक्कराणं’ ति घरदानां,
यावत्करणात् उपलानां ‘वाहिं खरियत्ताए’ ति नगरवर्हिर्वत्तिप्रान्तजनवेश्यात्वेन ‘अंनोखरियत्ताए’ ति पुरमध्यवर्त्तेशिष्टजन-
वेश्यात्वेन ॥ ‘पडिरूविणं सुंकेणं’ ति (सू. ५६?) प्रतिरूपिकेन-उचितेन शुल्केन-दानेन, ‘भंडकरंडग’ ति आभरणभाज-
नतुल्या आदेयेत्यर्थः, ‘तेल्लकेला इव’ ति तैलकेला-तैलभाजनं सौराष्ट्रप्रसिद्धं, सा च सुष्ठु सङ्गोप्य रक्षणीया स्यात्, अन्यथा
लुठति, ततश्च तैलहानिः स्यात्, ‘चेलपेडा इव सुसंपं’ ति वस्त्रपेटव सुष्ठु संपरिभृता-निरुपद्रवस्थाने स्थापिता, ‘दाहिणिह्लेसु’ ति

विराधितश्राम्ण्यत्वात्, अन्यथाऽनगाराणां वैमानिकेभ्योत्पत्तिः स्यात्, यच्च 'दाहिणिल्लेसु'ति इह यदुच्यते तत्तस्य क्लूरकर्मत्वेन दक्षिणक्षेत्रेभ्योत्पाद इतिकृत्वा, अविराधितचारित्र इत्यर्थः, आह च--'आराहणा य एत्थं चरणपण्डित्तिसमयओ पभिइ। आमरणंतमजस्सं संजमपरिपालणं विहिण ॥१॥'ति, एवमिह यद्यपि विराधनायुक्ताशारित्रभवा अग्निकुमारवर्जभवनपतिज्योतिष्कत्वहेतुभवसहिता दश अविराधनाभवास्तु यथोक्तसौधर्मादिदेवलोकसत्त्वार्थसिद्ध्युत्पत्तिहेतवः सप्त अष्टमश्च सिद्धिगमनंभव इत्येवमवष्टादश चारित्र्यंभवा उक्ताः, श्रूयते चाष्टौ भवांशारित्रं स्यात्, तथापि न विरोधः, अविरोधनाभवानामेव ग्रहणात्, अन्ये त्वाहुः--'अहु भवा उ चरित्ते' इत्यत्र सूत्रे आदानभवानां दृत्तिकृता व्याख्यातत्वात् चारित्रप्रतिपत्तिविशेषिता एव भवा ग्राह्याः, अविराधनाविशेषणं न कार्यं, अन्यथा यद्भगवद्द्वारेण हालिकाय यत्प्रव्रज्यावीजमिति दापिता तन्निरर्थकं स्यात्, सम्यक्तत्रमात्रेणैव चीजमात्रस्य सिद्धत्वात्, यत्तु चारित्रदानं तस्य तदष्टमचारित्रे सिद्धिरेतस्य स्यादिति विकल्पादुपपन्नं स्यादिति, यच्च दशसु विराधनाभवेषु तस्य चारित्र्यं प्रोक्तं तद् द्रव्यतोऽपि स्यादिति न दोषः, अन्ये त्वाहुः--नहि दृत्तिकारवचोपात्रावष्टमभादेवाधिकृतसूत्रमन्यथा व्याख्येयं स्यात्, आवश्यकचूर्णिकारेणाप्याराधनापक्षस्य समर्थितत्वादिति, 'एवं जहा उववाइण' इत्यादि भावितमेव अम्मडपरिब्राजकदृष्टान्त इति ॥ पञ्चदशशतं भगवतीलघुष्टुत्तितः सम्पूर्णम् ॥

इति श्रीदानशेखरसूरिसमुद्भूतायां भगवतीलघुष्टुत्तौ पंचदशं शतकं

अथ षोडशशतमारभ्यते यथा 'अहगरिणि'त्ति (*७६) अधिक्रियते-द्वियते कुहनार्थं लोहादि यस्यां सा अधिकरणी तत्प्रभृतिपदार्थवाच्यः प्रथमः, 'जर'त्ति जराद्यर्थवाच्यो द्वितीयः 'कम्मे'त्ति कर्ममद्यधिकारवाच्यः ३ 'जावइय'मित्यादिशब्दे-नोपलक्षितधतुर्थः 'गंगदत्त'त्ति गङ्गदत्तदेवत्वकव्यतार्थः ५ 'सुमिणि'त्ति स्वामरूपः ६ 'उवओग'त्ति उपयोगार्थः ७ 'लोग'-त्ति लोकस्वरूपार्थः ८ 'बलि'त्ति बलिसंस्कंपदार्थमिधायकः ९ 'ओहि'त्ति अवधिज्ञानार्थः १० 'दीत्रे'त्ति द्वीपकुमारवक्तव्यतार्थः ११ 'उदहि'त्ति उदधिकुमारवक्तव्यतार्थः १२ 'दिस'त्ति दिक्कुमारवक्तव्यतार्थः १३ 'थणि'त्ति स्तनितकुमारवक्तव्यतार्थः १४ इत्यु-द्देशकगार्थार्थः । 'अत्थि'त्ति (सू. ५६२) अस्त्ययं पक्षः 'अहिकरिणिसि'त्ति अधिकरण्यां 'वाउयाए'त्ति वायुकायः 'वक्कमइ'-त्ति व्युत्क्रामति, अयोधनामिधातेनोपपद्यते ? , अयं चाक्रान्तसम्भवत्वेनादावचेतनयोत्पन्नोऽपि पश्चात् सचेतनीत्यात् इति सम्भा-व्यते । उत्पन्नस्सन् प्रियत इति प्रश्नयन्नाह-'सेसंते'त्यादि 'पुङ्गे'त्ति स्पृष्टः स्वकायशस्त्रादिना । सशरीरश्च कलेचरान्निष्क्रामति कर्मणाद्यपेश्या, औदारिकाद्यपेक्षया त्वशरीरीति । अथाग्निह्रन्नाह-'इंगालंकारियाए'त्ति (सू. ५६३) अङ्गारान् करोतीति अङ्ग-रकारिका-अग्निशकटिका तस्यां, न केवलं तस्यामग्निकायः स्यात्, 'अण्णोडवित्थ'त्ति अन्योऽप्यत्र वायुकायो व्युत्क्रामति, यत्रा-गिस्तत्र वायुरितिकृत्वा, कस्सादेवमित्याह-'न विणे'त्यादि ॥ अयधिकारादेव अघित्तलोहमाश्रित्याह-'अयं'ति (सू. ५६४) लोहं 'अयकोडुंसि'त्ति लोहप्रतापनार्थं कुण्डले 'उन्विहमाणे व'त्ति उल्लिखणं वा 'पन्विह'त्ति प्रक्षिपन् वा 'इंगालकहिणि'त्ति-इषडङ्गाग्रा लोहसंडासिका 'भत्थ'त्ति भन्ना-ध्मातखल्ला, इह चायःप्रभृतिपदार्थनिर्वर्तकजीवानां पञ्चक्रियत्वमविरतिभावेन ज्ञेय-मिति, 'चम्मडे'त्ति लोहमयः प्रतलायतो लोहादिकुहनहेतुलोहकाराद्युपकरणविशेषः, 'मुट्टि'त्ति लघुतरो धनः 'अहिगरणि-

ज्जोडि'चि यव काष्ठे अहिगरणी स्थाप्यते 'उदगदोणि'चि जलभाजनं यत्र तप्तं लोहं शीतलीकरणाय क्षिप्यते 'अहिगरणसा-
ल'चि लोहपरिकर्मगृहं ॥ 'अहिगरणीवि'चि (स्र. ५६५) अधिकरणं-दुर्गतिहेतुर्वस्तु तत्र विवक्षया शरीरगिन्द्रियाणि च, तथा
चाणो हलगन्ध्यादिः, तदस्यास्तीति अधिकरणी जीवः, 'अहिगरणंवि'चि शरीराद्यधिकरणेभ्यः कथञ्चिद्विद्ययात् अधिकरणं जीवः, एत-
द्द्रव्यं जीवस्याविरतिमाश्रित्योच्यते, तेन यो विरतिमान् सशरीरादिभावेऽपि नाधिकरणी नाप्यधिकरणं, अविरतियुक्तस्य शरीरादेर-
धिकरणत्वात्, एतच्चतुर्विंशतिदण्डकेषु वाच्यं, 'साहिगरणि'चि (स्र. ५६६) सहाधिकरणेन-शरीरादिना वर्तते यः सः साधि-
करणी, सहाद्यधिकरणापेक्षया तु तदविरतिरूपस्य सहवर्त्तित्वात् जीवस्साधिकरणीत्युच्यते, अत एव वक्ति--'अविरइं पडुच'चि
अत एव संयतानां वपुस्सद्भावेऽप्यविरत्यभावात् साधिकरणत्वं, 'निरहिगरणि'चि निरधिकरणी, अधिकरणदूषवर्त्तित्यर्थः, स च
न स्यात्, अविस्तेरधिकरणभूताया अदूषवर्त्तित्वादिति, अथवा सहाधिकरणिभिः-पुत्रमित्रादिभिर्वर्त्तत इति साधिकरणी, कस्यापि
जीवस्य पुत्राद्यभावे तद्विषयविस्तेरभावात् साधिकरणत्वं ज्ञेयं, अतो नो निरधिकरणीति, 'आयाहिगरणि'चि अधिकरणी--कृत्या-
दिमान् आत्मनाऽधिकरणी आत्माधिकरणी, 'पराहिगरणि'चि परंपर्याधिकरणप्रवर्त्तनेनाधिकरणी पराधिकरणी, एवं तद्द्रव्याधि-
करणी च, 'आयप्पओगणिच्चत्तिण'चि आत्मनः प्रयोगेण-मनःप्रभृतिव्यापारेण निर्वर्त्तितं-कृतं यच्चत्था, एवमन्यदपि द्वयं ।
'से केण'मित्यादि, अविरत्यपेक्षया त्रिविधमप्यस्तीति भावनीयं, 'एवं चेव'चि अनेन जीवद्वालापः प्रञ्चीकायद्वये समस्तो वाच्य
इति दर्शितं, 'एवं वेउच्चवी'त्यादि व्यक्तं, तद्वरं 'जस्स अत्थि'चि यस्य जीवपदस्य (अस्ति तत् तस्य तद्) वाच्यमिति, तत्र नार-
कदेवानां वायोः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्मनुष्याणां च वैक्रियमस्तीति ज्ञेयं, 'पमायं पडुच'चि इहाहारकशरीरं साधूनामेव स्यात् तत्रावि-

स्तेरमावेऽपि प्रमादादधिकरणत्वमवगन्तव्यं, नवरं 'जस्सऽत्थि'ति यथास्ति 'सोइंदि'यं'ति तस्य वाच्यमिति शेषः, तच्चैकेन्द्रियकलेन्द्रियवर्जानामन्येषां स्यादिति ॥ १६ शते प्रथमः ॥

'जर'ति (म. ५६७) 'जु वयोहाना'विति वचनात् जरणं जरा-शरीरदुःखरूपा 'सोग'ति शोको-दैन्यं, एतद् द्वयं जीवानां किं स्यादिति प्रश्नः, चतुर्विंशतिदण्डके च येषां शरीरमेव तेषां जरा, येषां तु मनोऽप्यस्ति तेषामुभयमिति । 'एवं जहा ईसाणे'ति (म. ५६८) यथेशानस्तृतीयशते प्रथमदेशके राजप्रश्रीयातिदेशेनोक्तः तथा शक्रोऽपि वाच्यः, 'अभिओगे न सद्वावेइ'ति तत्रेशानो वीरजिनमवधिना विलोक्य अभियोगिकदेवान् शब्दयामास, शक्रस्तु नैवं, तथा तत्र लघुपराक्रमः पदात्यनीकाधिपतिर्नन्दि-घोषो यष्टाताडनाय नियुक्त उक्तः. इह तु हरिणैर्गमैषी, तत्र विमानं पुष्पकं, इह तु पालकं वाच्यं, तत्र दक्षिणो नियणमार्ग उक्तः, इहो-त्तरो वाच्यः, तथा नन्दीश्वरद्वीपे रत्तिकरपर्वत उत्तरपूर्वो ईशानेन्द्रस्य अवतारायोक्तः इह तु पूर्वदक्षिणोऽसौ वाच्यो, 'नामकं सावइ'ति नामकं स्वकीयं श्रावयित्वा यदुत हं भदन्त ! शक्रो भवन्तं वन्दे नमंस्यामि 'उग्गहि'ति अवगृह्यते-स्वामिना स्वीक्रियते यः सोऽत्रग्रहः, 'देविंदोग्गहो'ति देवेन्द्रः-शक्र ईशानो वा तदत्रग्रहो-दक्षिणं उत्तरं च लोकाद् इति देवेन्द्रावग्रहः, 'राउग्गहो'ति राजावग्रहः पद्-खण्डभरतक्षेत्रं यावत् 'निहिवइ'ति गृहपतिः-माण्डलिको राजा तदत्रग्रहः स्वकीयमण्डलं यावत् गृहपत्यवग्रहः, 'सागारिउग्ग-हे'ति महागारंण-गृहेण वर्त्तते इति सागारिकः तदत्रग्रहो गृहमेवेति सागारिकावग्रहः, 'साहम्मि'ति सदशधर्मेण चरन्तीति साधर्मिकाः-साधव एव तेपामवग्रहः तदाभाव्यं पञ्चक्रोशपरिमाणं क्षेत्रं, ऋतुवद्धे मासमेकं वर्षासु चतुर्मासी इति साधर्मिकावग्रहः, 'एवं वयइ'ति एवं प्रागुक्तं अहं अवग्रहमनुजानामीत्येवं वदति, सत्य एषोऽर्थ इति ॥ 'सम्ममावाइ'ति (म. ५६९) सम्यग्व-

महोपाध्यायश्रीजिनमाणिक्यगणिशिष्यश्रीअनन्तहंसगणिशिष्यदानशेखरगणिसमुद्धृतायां
भगवतीलघुवृत्तौ चतुर्दशशतविवरणं सम्पूर्णं ॥

अथ पञ्चदशं शतमारभ्यते- 'मंखलिपुत्ते'ति (स. ५३९) महल्यमिधानः-मह्वुत्रः, 'चउवीस'ति चतुर्विंशतिवर्षप्र-
माणप्रत्रज्यापर्यायः, 'दिसाचर'ति दिशं-मेरां चरन्ति-मन्यन्ते भगवतो वयं शिष्या इति दिक्चराः, देशचरा वा दिक्चराः,
भगवच्छिष्याः पार्श्वस्थीभूता इति टीकाकारः, पासावच्चिज्जति चूर्णिकारः, 'अंतियं'ति अन्तिकं-समीपं 'पाउभ्वित्थ'ति
आगताः 'अडचिहं'ति अष्टविधं, पूर्वगतं निमित्तमित्यर्थः, तच्चेदम्-दिव्यं १ उत्पातं २ आन्तरिक्षं ३ भौमं ४ स्वप्नः ५ स्वर् ६ लक्षणं ७
व्यञ्जनं ८ चेत्यादि पूर्वश्रुतमध्यगतं 'मग्गदसमं'ति मार्गौ गीतमार्गवृत्तमार्गलक्षणौ सम्भाव्येते 'दसम'ति अत्र नवमशब्दस्य
लुप्तस्य दर्शनात् नवमदशमाविति दृश्यं, ततश्च नवमदशमौ मार्गौ यत्र तत्तथा, स्वकीयैः २ 'मतिदंसणेहिं'ति मतेः-बुद्धेर्मत्या
वा दर्शनानि-वस्तुज्ञानानि मतिदर्शनानि तैः 'निज्जूहंति' निर्यूथयन्ति-पूर्वगतश्रुतपर्याययूथान्निर्द्धारयन्ति, उद्धरन्ति इत्यर्थः,
'उवड्डांइसु'ति उपस्थितवन्तः, आश्रितवन्त इत्यर्थः, 'अडंगस्स'ति अष्टाङ्गस्य 'केणइ'ति केनचित् तथाऽविदितस्वरूपेण 'उल्लो-
यमेत्तेणं' उद्देशमात्रेण 'इमांइ'ति इमानि षट् अनतिक्रमणीयानि-अव्यभिचारीणि 'वागरणांइ'ति पृष्टेन सता यानि व्याक्रि-
यन्ते-अभिधीयन्ते तानि व्याकरणानि, पुरुषार्थोपयोगित्वाच्चैतानि षट् उक्तानि, अन्यथा नष्टमुष्टिचिन्तोल्कादीन्यन्यानि बहुनिमि-
त्तानि गोचरीभवन्ति ॥ 'उट्टाणपरियाणियं'ति (स. ५४०) परियानं-विविधव्यतिकरपरिगमनं तदेव पारियानिकं-चरितं

सप्त च मोहक्षये उपशमे वा, एवं मनुष्योऽपि, नारकादिस्तु वैमानिकान्तोऽष्टावेव इत्येवं वेदनं, 'बंधोऽवि तहेव'ति एकस्याः कर्मप्रकृतेर्वेदे-वेदेनेऽन्यासां कियतीनां बन्धः स्यात् इति बन्धः प्रतिपाद्यते यत्रासौ वेदाबन्ध उच्यते, सोऽपि तथैव प्रज्ञायनाया-मिव, स च प्रज्ञापनापङ्क्तिशतितमपदरूपः, स चैवम्-कइ णं भंते ! कम्मपगडीओ पं० ? गो० ! अहु णाणावरणिज्ज'मित्यादि, 'एवं नेरइयाणं जात्र वेमाणियाणं, जीवे णं भंते ! नाणावरणिज्जं वेदेमाणे कइ कम्मपगडीओ बंधइ?, गो० ! सत्तविहबंधए वा एवं अहुत्तिह० छन्विहबंधए वा, एषविहबंधए वा,' तत्राष्टविधबन्धकः प्रतीतः, सप्तविधबन्धकस्त्वयुर्वन्धकालादन्यत्र, षड्विधबन्धक आद्युर्मोहवर्जानां सूक्ष्मसम्परायः, एकविधबन्धको वेदनीयापेक्षयोपशान्तमोहादिः, 'बन्धविदोऽवि तहेव'ति एकस्याः कर्मप्र-कृतेर्वन्धे सति अन्यासां कियतीनां वेदो भवति एवमर्थो बन्धावेद उद्देशक उच्यते, सोऽपि तथैव, प्रज्ञापनायामिवेत्यर्थः, स च प्रज्ञापनायां पञ्चविंशतितमपदरूपः, विशेषस्त्वयम्-जीवाणं भंते ! नाणावरणिज्जं कम्मं बंधेमाणे कइ कम्मपगडीओ वेएइ?, गो० ! नियमा अहु कम्मपगडीओ वेएइ' इत्यादि । 'बंधाबंधो'ति एकस्या बन्धे अन्यासां कियतीनां बन्ध इति यत्रोच्यते, स च प्रज्ञा-पनाचतुर्विंशतितमपदरूपः, स चैवम्-जीवे णं भंते ! नाणावरणिज्जं बंधेमाणे कइ कम्मपगडीओ बंधइ ?, गो० ! सत्त अहु छ एग-विहबंधए वे'त्यादि, इह गाथा दृश्यते-'वेयावेओ पढमो वेयाबंधो य वीयओ होइ । बंधावेओ तइओ चउत्थओ बंधबंधोत्ति ॥१॥'' 'पुरत्थिमेणं'ति (सू. ५७२) पूर्वोक्ते इत्यर्थः, 'अबहुं'ति अपगतार्थं अर्द्धदिवसं यावत् न कल्पते हस्ताद्याकुञ्चयितुं, कायोत्सर्ग-व्यवस्थितत्वात्, 'पचत्थिमेणं'ति पश्चिमभागे 'अबहुं'ति अपार्धदिनाद्धं यावत् कल्पते हस्ताद्याकुञ्चयितुं, कार्योत्सर्गाभावात्, एत-च्छून्यनुसारितया व्याख्यातं, 'तस्स य'ति तस्य पुनस्साधोरेवं कायोत्सर्गाभिग्रहवतः 'अंसियाउ'ति अर्शंसि तानि च नासि-

कासत्कानि 'लंबति'ति निसरन्ति इत्यर्थः, 'तं च'ति तं च मुनिं कृतकार्योत्सर्गं लम्बमानार्शसं विस्तुरोगं 'विले'त्ति वैद्यः 'अदक्खु'त्ति अद्राक्षीत्, ततश्चार्शसां छेदार्थं 'ईसिं पाडेइ'त्ति तं मनाग् अनगरं भूम्यां पातयति, नापातितस्यार्शश्छेदः... कर्तुं शक्यते, 'तस्स'त्ति वैद्यस्य क्रियाव्यापाररूपा सा शुभा धर्म्मबुद्ध्या छिदानस्य, लोभादिना त्वशुभा क्रियते-भवति, 'जस्स छि-ज्जइ'त्ति यस्य मुनेरशांसि छिद्यन्ते नो तस्य क्रिया स्यात्, निर्व्यापारत्वात्, किं सर्वथा क्रियाया अभावः?, नैवमत आह-'नण्ण-त्थे'ति न इति योऽयं निषेधः सोऽन्यत्रैकस्मात् धर्म्मन्तरायात्, धर्म्मन्तरायरूपा क्रिया स्यात् तस्य मुनेः, धर्म्मन्तरायश्च शुभ-ध्यानविच्छेदादर्शश्छेदाबुभोदनाद्या ॥ १६ शते तृतीयः ॥

'अण्णगिलायए समणे'त्ति (सू. ५७३) अन्नं विना ग्लायति-लानः स्यात् इत्यन्नग्लायकः प्रत्यग्रकूरादिनिष्पत्तिं यावत् बुभु-क्षातुरतथा प्रतीक्षितुमशक्नुवन् यः पर्युपितकूरादि प्रातरेव भुङ्क्ते कूरगडुप्राय इत्यर्थः, चूर्णिकारेण तु निःस्पृहत्वात् सीयकूरभोई अंतपंताहारेति व्याख्यातं, अथ कथमिदं प्रत्याय्यं, यदुत नारको महादुःखी महाताडपि कालेन तावत् कर्म्म न क्षपयति यावत् साधुरल्पकष्टोऽल्पकालेन इति?, उच्यते, (दृष्टान्तात्) स चायं दृष्टान्तः, 'सिद्धिलत्तयाचल'त्ति शिथिलत्वचावलीतरङ्गैश्च सम्पि-नद्धं-व्यासं गात्रं देहो यस्य सः 'पविरल'त्ति प्रविरलाः केचित् केचित् परिशदिता दन्तास्तेषां श्रेणिर्यस्य सः, आतुरो-दुःस्थः 'अंक्षिण'त्ति बुभुक्षितः, ईद्वयः छेदनेऽसमर्थः स्यात् इत्येवं विशेषितः, 'कोसंबो-दृक्षविशेषः तस्य गण्डिका-खण्ड-विशेषः तां जटिलां-जटावतीं बलितोद्धलितामिति वृद्धाः, 'गंठिल्ल'त्ति ग्रन्थिमतीं 'वाइद्धं'ति व्यादिग्धां-विशिष्टद्वयव्योपदिग्धां वक्त्रामिति वृद्धाः, 'अपत्तियं'ति अपात्रिकां-अविद्यमानाधारां एवंभूता च गण्डिका स्यात् मुण्डेन-कुण्ठेन परशुना, शेष-

पुद्गलान्तं यावत् पृष्ठगतवद् व्याख्येयम् ॥ १६ शते चतुर्थः ॥

‘भासित्तए वा’ (सू. ५७४) भाषितुं-वक्तुं ‘वागरित्तए’ उत्तरं दातुं इति द्वयोर्विशेषः, प्रश्नश्चायं तृतीयः, उन्मेपादि ४ आकृञ्चनादिः ५ स्थानादिः ६ विकुर्वयितुमिति ८ ‘उक्त्रिञ्चत्तपसिण’ चि उक्त्रिञ्चत्तपसिण प्रच्छनीयत्वात् प्रश्ना-
नि व्याक्रियमाणत्वात् व्याकरणानि यानि तानि तथा ॥ ‘संभंतियवंदणएणं’ ति (सू. ५७५) सम्भ्रान्तिः-सम्भ्रम औत्सुक्यं
तथा कृतं सम्भ्रान्तिकं यद्वन्दनं तेन, ‘परिणममाणा पोगगला नो परिणय’ चि वर्त्तमानातीतकालयोर्विरोधाद्, अत आह-अप-
रिणमंतीतिकृत्वा ‘नो परिणय’ चि, कुत इत्याह-परिणमन्तीतिकृत्वा परिणताः नो अपरिणताः, परिणमन्तीति हि यदुच्यते तत्प-
रिणाममद्भावेऽन्यथाऽतिप्रसङ्गात्, परिणाममद्भावे तु परिणमन्तीति व्यपदेशे परिणतत्वमवश्यंभाधि, यदि हि परिणामे सत्यपि
परिणतत्वं न स्यात् तदा सर्वदा तदभावप्रसङ्गः, ‘परिवारो जहा सूरियाभस्स’ चि अनेनेदं सूचितं, ‘सत्तहिं अणिएहिं० ति’
इत्यादि ॥ दिञ्चं तेयलेस्सं’ ति (सू. ५७७) इह किल शक्रप्रागभवे कात्तिकारयोऽभिनवश्रेष्ठी वभूव, गङ्गदत्तस्तु जीर्णश्रेष्ठीति
तयोर्मथो मत्सरः स्यादित्यसावसहनकारणं सम्भाव्यते, ‘जहा सूरियाभो’ चि अनेनेदं ज्ञेयं-‘सम्मादिट्ठी मिच्छादिट्ठी परिचसं-
सारिण अणंनंससारिण सुलहवोहिण दुल्लहवोहिण आराहए चरमे अचरमे’ इत्यादि ॥ १६ शते पञ्चमः ॥

‘सुविणदंसणे’ चि (सू. ५७८) स्वप्नस्य-शयनावगतार्थस्य दर्शनं-अनुभवनं स्वप्नदर्शनं तच्च पञ्चधा-‘अहालञ्चे’ ति यथा-
तथ्यं-सत्यं तत्त्वं वा ‘पयाण’ चि प्रतननं प्रतानो-विस्तारस्तद्रूपः स्वप्नो यथातथ्यस्तदन्यो वा प्रतान इत्युच्यते, ‘चिंतासुवि-
णे’ चि जाग्रति सति यच्चिन्तनं तदर्थचिन्तनं निद्रामध्येऽपि तादृशमेव पश्यति, ‘तच्चिञ्चरीए’ चि याद्विद्रायां दृष्टं तादृग् जाग-

रगोऽपि न पश्यति स तद्विपरीतः स्वप्नः 'अविद्यत्तदंसणेति अव्यक्तं-अस्पष्टं दर्शनं-अनुभवः स्वप्नस्य यत्र सः अव्यक्तदर्शनः 'सुत्तजागरे'ति नातिसुप्तो नातिजाग्रदित्यर्थः, इह सुप्तोऽपि जागरश्च द्रव्यभावाभ्यां स्यात्, तत्र द्रव्यतो निद्रापेक्षया भावतंत्र-विरत्यपेक्षया, तत्र च स्वप्नव्यतिकरो निद्रापेक्षया उक्तः, अथाविरत्यपेक्षया जीवादीनां सुप्तत्वजागरत्वे आह-'सुत्त'ति सर्वविर-त्यभावात् 'जागर'ति सर्वविरत्या भावात् 'सुत्तजागर'ति किञ्चिद्विरत्यविरतिरूपद्रुद्रुद्रतासद्भावादिति, 'अद्वात्तचं पासइ'ति (सू. ५७९) संवृतो यथातथ्यं शीणमलत्वात् विरत्यनुभावाच्च सत्यं स्वप्नं पश्यति । 'अंतिमराइगंसि'ति (सू. ५८०) रत्नेरंतिम-भागे 'घोररूचदित्तिघरं'ति घोरं यद्गुणं दीप्तं च इत्तं वा तद्धारयति यः स तथातं 'तालपिसायं'ति तालवृक्षवर्दीर्घः पिशाचः तालपिशाचः तं, 'पूसकोइलगं'ति पुंस्कोकिलं, कोकिलमित्यर्थः, 'उम्मीवीइ'ति ऊर्मयो-महाकल्लोलाः वीचयस्तु ह्रस्वाः 'हरि-वेरुलिय'ति हरित्-नीलं यद्गृह्यं तद्वर्णसमं 'आवेढिय'ति आवेष्टितं सर्वत इत्यर्थः, परिवेष्टितं पुनः, उचरंति उपरि, 'गणियि-डगं'ति गणीनां-अर्थपरिच्छेदानां पिटकमिव गणियिटकं, गणिनो वाऽऽचार्यस्य सर्वस्वभाजनं द्वादशाङ्गं गणियिटकं 'आघवेइ'ति आख्यापयति सामान्यविशेषरूपतः 'पणवेइ'ति सामान्यतः 'परूवेइ'ति प्रतिस्वमर्थकथनेन 'दसेइ'ति तदभिधेयप्रत्युपेक्ष-णादिक्रियादर्शनेन 'निदंसेइ'ति कथञ्चिदगृह्यतोऽनुक्रम्यया निश्चयेन पुनः २ दर्शयति, 'उचदंसेइ'ति सर्वनययुक्तिभिः 'चाउ-व्वणणाइणणे'ति चातुर्वर्णश्रमावाकीर्णश्च ज्ञानादिगुणैरिति चातुर्वर्णकीर्णं 'पणवेइ'ति प्रज्ञापयति बोधयति, शिष्यीकुर्यादि-त्यर्थः । 'सुविणंते'ति (सू. ५८१) स्वप्नान्ते स्वप्नायमानः 'गजपतिं' वा यावत्करणात् 'किपुनरकिपुनरिसमहोरगंगंधव्व'न्ति 'पासमाणे'ति पश्यन् पश्यन्तयुक्तः पश्यति-अवलोकयति 'वामणिं'ति बन्धनरज्जुं गत्रादीनां उभयोः पार्श्वतः 'संवेह्लमाणे'ति

संवेष्टयन्-संवर्त्तयन् 'संवेष्टियमिति अप्पाणं'ति संवेष्टितमित्यात्मना मन्यते विभक्तिपरिणामादिति 'उग्गोवेमाणे'ति उड्-
गोपयन् विमोहयन्नित्यर्थः, 'जहा तेयनिसर्ग'ति यथा तेजोनिर्गम इति नामनि गोशालकशते यावत्करणात् 'पत्तरासी वा तण०
उस० त्त्स० गोमये'ति, 'सुरावियड'न्ति सुरारूपं यद्विक्रं-जलं तस्य कुंभ इत्यादि ॥ 'कोड्डपुडाणवि'त्ति (सू. ५८२) कोष्ठे यः
पच्यते गन्धः स कोष्ठः तस्य पुटाः-पुटिकाः कोष्ठपुटाः, 'अणुवायंसि'त्ति अचुकूलवायौ सति 'उड्भिज्जमाणान व'त्ति ऊर्ध्वं
विस्तार्यमाणानां, यावत्करणात् 'निब्भज्जमाणानामित्यादि, 'घाणसहगरय'त्ति घ्राणो-गन्धस्तेन
सहिताः गन्धगुणोपेता इत्यर्थः ॥ १३ शते षट् ॥

'गन्धं जहा पण्णत्रयाणं'त्ति (सू. ५८३) उपयोगपदं प्रज्ञापनैकोनत्रिंशत्तमं, तच्चैवम्- 'तंजहा-सागारोवओगे य अणागारो-
वओगे य, सागारोवओगे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते १, गोयमा ! अइविहे पण्णत्ते, तंजहा-आभिणिवोहियनाणसागारोवओगे, एवं
सुय० ओहि० मणपज्जवनाण० केवलनाण० मइअन्नाण० सुयअन्नाण० विभंगनाणसागारोवओगे' इत्यादि, 'अणागारोवओगे णं
भंते ! कइविहे पत्तत्ते १, गो० ! चउच्चिंहं पं०, तं०-चक्खुदंसणअणागारोवओगे अचक्खुदंसणा० ओहिदंसणअणा० केवलदंस०'
एतच्च व्यक्तमेव, 'पासणापयं च नेयव्वं'ति पश्यत्तापदमिह स्थाने ज्ञेयं, तच्च प्रज्ञापनात्रिंशत्तमं पदं, तच्चैदम्-कइविहे णं भंते ! पास-
णया पं०?, गो० ! दुविहा, तं०-सागारपासणया अणागारपा०, सागारपासणया णं भंते !० छुच्चिहा पं०, तं०-सुयणाणसागार-
पासणया, एवं ओहि० मण० केवल० सुयअण्णाणसागारपा० विभंगणाणसागारपा०, अणागारपासणया णं भंते ! कइविहा पं०?,
गो० निविहा पं०, तं०-चक्खुदंसणअणागारपासणया ओहिदंसणअणागा० केवलदंसणअणागारपास०'इत्यादि, अश्यायमर्थः- 'पा-

सण्य'त्ति पश्यतो भावः पश्यता-बोधपरिणामविशेषः, ननु पश्यतोपयोगयोः तुल्ये साकारानाकारभेदत्वे को विशेषः ?, उच्यते, यत्र त्रैकालिकावबोधोऽस्ति तत्र पश्यता, यत्र च वर्तमानकालसैकालिकश्च तत्रोपयोग इत्ययं विशेषः, अत एव मतिज्ञानं मत्याज्ञानं च साकारपश्यतया नोक्तं, तस्योत्पन्नाविनिष्टार्थग्राहकत्वेन साम्प्रतकालविषयत्वात्, अथ क्रमादनाकारपश्यतयां चक्षुर्दर्शनमधीतं न शेषेन्द्रियदर्शनं ?, उच्यते, पश्यता प्रकृष्टमीक्षणमुच्यते 'दृशिर् प्रेक्षणे' इति वचनात्, प्रेक्षणं च चक्षुर्दर्शनस्यैवास्ति, न शेषाणां, चक्षुरिन्द्रियोपयोगस्य शेषेन्द्रियोपयोगेऽप्याल्पकालत्वाद्, यत्र चोपयोगोऽल्पकालः तत्रेक्षणस्य प्रकर्षो दृष्टित्यर्थपरिच्छेदात्, तदेवं चक्षुर्दर्शनस्यैव पश्यता नेतरस्येति, अयं चार्थः प्रज्ञापनातो विशेषेणावगन्तव्य इति ॥ १३ इति सप्तमः ॥

'चरमंते'त्ति (ख. ५८४) चरमरूपोऽन्तश्चरमान्ततत्र, अमरुह्यताप्रदेशावगाहित्वाजीवस्यासम्भव इत्यत आह--'नो जीव'त्ति जीवदेशादीनां त्वेकप्रदेशोऽप्यवगाहसम्भवति अत उक्तम्--'जीवदेशादी'त्यादि 'अजीवावि'त्ति पुरुगलस्कन्धाः 'जीवदेशावि'त्ति धर्मास्तिकायादिदेशाः, स्कन्धदेशाश्च तत्र सम्भवन्ति, एवमजीवप्रदेशा अपि । अथ जीवदेशादिषु विशेषमाह--'जे जीवदेशा'ये जीवदेशास्ते पृथिव्यधेकेन्द्रियजीवानां देशाः, तेषां लोकान्तेऽवश्यं भावादित्येको विकल्पः, 'अदृच'त्ति प्रकारान्तरे एकेन्द्रियाणां बहुत्वाद्ब्रह्मवस्तव देशाः स्युः, द्वीन्द्रियस्य च कादानित्कत्वात् कदानिदेशः स्यादित्येको द्विक्रयोगविकल्पः, यद्यपि द्विलोकान्ते द्वीन्द्रियो नास्ति तथापि यो द्वीन्द्रिय एकेन्द्रियेऽप्युपरिगणान्तिकप्रदेशात् गतत्वात्माश्रित्यायं विकल्पः, 'एवं जहे'त्यादि, यथा देशमद्यते आग्नेयीं दिशमाश्रित्योक्तं तथैह पूर्वचरमान्तमाश्रित्य वाच्यं, तदिदं--'अहवा एगिदियस्त वैदियस्त य देशा चंदिद्याण य देशा अहवा एगिदियदेशा तंदिद्यस्त य देशे' इत्यादि, अत्र यो विशेषस्तामाह--'णवरं देशेगु अणिदियाण'मित्यादि अनिन्द्रियसत्के

देशविषये 'अहवा एगिंदियदेसा अणिंदियस्स य देसे' इत्येवंरूपः प्रथमभङ्गो दशमशते आग्नेयीप्रकरणे उक्तोऽपीह न वाच्यो, यतः केवलिसमुद्घाते कपाटाद्यवस्थायां लोकस्य प्राक् चरमान्ते प्रदेशवृद्धिहानिकृतलोकासद्भावेनानिन्द्रियस्य बहूनां देशानां सम्भवो, न त्वेकस्येति, तथा आग्नेय्यां दशविधैव्वरूपिद्रव्येषु धर्माधर्माकाशास्तिकायद्रव्याणां तस्यासम्भावात् सप्तविधा अरूपिण उक्ताः, लोकस्य पूर्वचरमान्ते तु अद्वासमयस्याप्यभावात् षड्विधास्ते वाच्याः, तत्राद्वासमयाभावः, तस्य समयक्षेत्र एव सद्भावाद्, अत आह—'जे अरूवी अजीवा ते. छच्चिहा, अद्वासमओ नत्थि'त्ति, 'उवरिल्ले चरिंमंते'त्ति अनेन सिद्धोपलक्षित उपरितनचरमान्तो विवक्षितः, तत्रैवेन्द्रियदेशा अनिन्द्रियदेशाश्च सन्तीति कृत्वाऽह—'जे जीवे'त्यादि, इहायमेको द्विकयोगः, त्रिकयोगेषु द्वौ २ कार्यां, तेषु हि मध्यमभङ्गः, स चायम्—'अहवा एगिंदियदेसा अणिंदियदेसा य वेदियस्स य देसा नत्थि' एवंरूपो नास्ति; तत्र द्वीन्द्रियस्योपरितनचरमान्ते मारणान्तिकसमुद्घातेन गतस्यापि देश एव तत्र सम्भवति, न पुनः प्रदेशवृद्धिहानिकृतलोकवशादनेकप्रतरान्तकप्राक्चरमान्तदेशा, उपरितनचरमान्तस्यैकप्रतररूपतया लोकदन्तकामावेन देशानेकत्वाहेतुत्वादिति, अत आह—'एवं मज्झिच्छविरह्णिओ'त्ति त्रिकभङ्गक इति प्रक्रमः उपरितनचरमान्तापेक्षया । अथ जीवप्रदेशप्ररूपणायां एवं 'आइच्छविरह्णिओ'त्ति यदुक्तं तस्यायमर्थः—इह प्रागुक्ते भङ्गत्रये प्रदेशापेक्षया 'अहवा एगिंदियपदेसा य अणिंदियपदेसा य वेदियस्स यप्पप्पे' इत्ययं प्रथमभङ्गको न वाच्यः, द्वीन्द्रियस्य च प्रदेश इत्यस्यासम्भवात्, तदसम्भवश्च लोकव्यापकावस्थाऽनिन्द्रियवर्जजीवानां यवकः प्रदेशस्तत्रासङ्ख्यातानामेव तेषां भावात्, 'अजीवा जहा दसमसए तमाए'त्ति तमाख्यां दिशमाश्रित्य ब्रह्मधीतं, तथैहोपरितनचरमान्तमाश्रित्य वाच्यं, तच्चेदम्—'जे अजीवा ते दुविहा पं०, तं०—रूवि० अरूविअजीवा य, जे रूविअजीवा ते

चउज्विहा पं०, तं०-लंघा ४. जे अरूनिअजीवा ते छज्विहा पं०, तं०-नो धम्मस्थिकाए धम्मस्थिकायस्स देसे धम्मस्थिकाय-
पदेसा २' एतमधर्माकाशास्तिकाययोरपीति । 'लोगस्स णं भंते ! हेद्धिल्ले'इत्यादि, इह एवैन्नरमान्तवद् भंगाः कार्याः; नवरं तदी-
यस्य भङ्गनयस्य मथ्यात् 'अहवा एगिंदियदेसा य बेंदियस्स देसा' एवंरूपो मथ्यमभङ्गोऽत्र चर्ज्यः; उपरितनचरमान्ते प्रोक्तमु-
क्त्या तस्यासम्भवाद्, अत आह--'मज्झिमल्लविरहियो'चि, इति देशभङ्गा उक्ताः । अथ प्रदेशभङ्गानाह--'पपसा आइल्लविर-
हिया सन्धेसिं जहा पुरत्थिभिह्ले चरिंमंते'चि प्रदेशनिन्तायायाद्यज्ञरहिताः प्रदेशा वान्या इत्यर्थः; आद्यश्च भङ्ग एक-
नचनान्तप्रदेशशब्दोपेतः; स च प्रदेशानामधञ्जरमान्ते बहुत्वात् न सम्भवति, संयवति च 'अहवा एगिंदियपदेसा बेंदियस्स
देसा अहवा एगिंदियपदेसा विंदियाण यप्पदेसा' इत्येतत् द्वयं, 'सन्धेसिं'ति द्वीन्द्रियाद्यनिन्द्रियान्तानां, सर्वेषां बहुत्वात् तल्ल-
देशानामपि बहुत्वं, नैकत्वं, 'विमला दिसा तहेव'चि दशमशते यथा विमला विमुक्ता तथैव रत्नप्रभोपरितनचरमान्तो वान्यः
निखशेपं यथा स्यात्, स नैवम्-'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभापुडवीण उवरिल्ले चरमंते किं जीवा ? ६, गो० ! नो जीवा' एक-
प्रदेशिकप्रतरात्मकत्वेन तत्र तेषामनस्थानाभावात् 'जीवदेसावि'चि जे जीवदेसा ते निगमा एगिंदियदेसा, सर्वत्र तेषां भावात्,
अहवा एगिंदियदेसा य वेइंदियस्स य देसे, अहवा एगिंदियदेसा य बेंदियस्स य देसा २, अहवा एगिंदियाण य देसा ३, रत्न-
प्रभा हि द्वीन्द्रियाणामाश्रयस्ते नैकेन्द्रियापेक्षयाऽतित्तोकास्ततस्तदुपरितनचरमान्ते तेषां कदाचिद्देशः स्यात् देशा वेति, एवं त्रीन्द्रि-
यादिबन्धव्यनिंद्रियान्तेषु, तथा 'जे जीवप्पएसा ते निगमा एगिंदियप्पएसा अहवा एगिंदियपदेसावि बेंदियस्स य पपसा अहवा
एगिंदियप्पएसा वेइंदियाण य पपसा' एवं त्रीन्द्रियादिबन्धव्यनिंद्रियान्तेषु, तथा 'जेअजीवा ते कुविहा पं०, तं०-रूधिअजीवा अरू-

विअजीवा, जे रूविअजीवा ते चउन्दिहा पं० तं०-खंधा ३, जाच परमाणुपोगला, अरूविअजीवा ते सत्तचिहा पं०, तं०-नो धम्म-
लियकाए धम्मत्थिकायस्स देसे ? धम्मत्थिकायस्सपि पदेसा २ एवमत्थिकायस्सपि २ आगासत्थिकायस्सपि २ अद्धासमए'त्ति
अद्धासमगो हि मनुष्यश्चेन्नान्तर्वीचिनि रत्नप्रभोपरितनचरमान्तेऽस्त्येव, 'हेट्ठिल्ले चरमंते'त्ति यथाऽधश्चरमान्तो लोकसोक्तः एवं
च रत्नप्रभापृच्छ्या अप्यसाविति, स चानन्तरोक्त एव, विशेषस्त्वयं-लोकाधस्तनचरमान्ते द्वीन्द्रियाणां देशभङ्गत्रयं मध्यमरहितसु-
क्तमिह तु रत्नप्रभाधस्तनचरमान्ते पञ्चेन्द्रियाणां परिपूर्णमेव तद्वाच्यं, शेषाणां द्वीन्द्रियादीनां मध्यमरहितमेव, यतो रत्नप्रभाध-
स्तनचरमान्ते देवपञ्चेन्द्रियाणां गमागमसद्भावेन देशो देशश्च सम्भवन्ति, अतः पञ्चेन्द्रियाणां परिपूर्णमेव तद्देशभङ्गत्रयं द्विक-
योगरूपं स्यात्, द्वीन्द्रियादीनां तु रत्नप्रभाधस्तनचरमान्ते सारगान्तिकममुद्घातेन गतानामपि तत्र देश एव सम्भवति, न देशः,
तस्यैकप्रतररूपत्वेन देशानेकत्वाहेतुत्वात्, तेषां तत्र मध्यमरहितमेव द्विकयोगेषु, अहवा ए० देसा वेदियाण य देसा इति तृती-
यभङ्गे समुद्घातगतानां द्वीन्द्रियाणां बहुत्वात् देशानामपि बहुत्वं अतोऽस्य ग्रहणं, तेन मध्यमरहितत्वमुक्तं, 'चत्तारि चरमंत'-
त्ति चत्तारिगरूपाः 'उवरिमहेट्ठिल्ला जहा रयणप्पभाए हेट्ठिल्ले'त्ति शर्करप्रभायां उपरितनाधस्तनचरमान्तो रत्नप्रभाधस्तनच-
मान्तवद्वाच्यौ, द्वीन्द्रियादिषु पूर्वोक्तयुक्तेर्मध्यमभङ्गरहितं पञ्चेन्द्रियेषु परिपूर्णं देशभङ्गत्रयं, प्रदेशचिन्तायां तु द्वीन्द्रियादिषु सर्वे-
व्याधभङ्गरहितं शेषभङ्गद्वयं, अजीवचिन्तायां तु रूपिणां चतुष्कमरूपिणां तद्भासमयस्य तत्राभावेन पट्टं वाच्यमिति भावः, अथ
शर्कराप्रभातिदेशेन शेषपृथ्वीनां सौधर्मादिदेवलोकानां त्रैवेयकानां च स्तुतत्रक्तव्यतामाह-'एवं जाव अहेसत्तमाए' इत्यादि,
त्रैवेयकविमानेषु यो विशेषस्तमाह-'नचर'मित्यादि, अच्युतान्तदेवलोकेषु हि देवपञ्चेन्द्रियाणां गमागमसद्भावात् उपरितनाधस्तन-

चरमान्तयोः पञ्चेन्द्रियेषु देवानांश्रित्य भङ्गत्रयं सम्भवति, त्रैवेयकविमानेषु तु देवपञ्चेन्द्रियगमागमाभावात् द्वीन्द्रियादिष्वेव पञ्चेन्द्रियेष्वपि मध्यमभङ्गरहितं शेषं भङ्गद्वयं तयोः स्यादिति ॥ चरमाधिकारादेव परमाणुस्वरूपमाह—‘परमाणु’ (सू. ५८५) इत्यादि, इदं च गमनसामर्थ्यं परमाणोस्तथास्वभावत्वादिति मन्तव्यमिति । ‘वासं वासइ’ति (सू. ५८६) वर्षो—वर्षति मेघो नो वा, अचक्षुरालोके हि दृष्टिहस्तादिप्रसारणेन ज्ञायत इतिकृत्वा हस्तादिकं आकुञ्चयेद्वा प्रसारेद्वा आदित एवेति । ‘जीवाणं आहारो-वचिया पोगल’ति (सू. ५८६) जीवानां जीवानुगता इत्यर्थः, ‘आहारोपचिताः’ आहारतया चयं—पुष्टिं गता इत्यर्थः; ‘बोदि-चिय’ति अव्यक्तावयवशरीररूपतया चिताः, ‘कलेत्र’ति व्यक्तावयवपुष्टिताः, एवमुञ्छासचिताः पुद्गला इत्याद्यपि द्रष्टव्यं, अनेनेदमुक्तं—जीवानुगामिस्वभावाः स्युः, ततश्च यत्रैव क्षेत्रे जीवास्तत्रैव पुद्गलानां गतिः स्यात्, ‘पोगलामिच’ति पुद्गलानेव ‘पप्प’ति आश्रित्य जीवानां ‘अजीवाण य’ति पुद्गलानां गतिधर्मः, ‘आहिज्जइ’ति आख्यायते, इदमुक्तं स्यात्—यत्र क्षेत्रे पुद्गलास्तत्रैव जीवानां पुद्गलानां च गतिः स्यात्, एवं चालोके नैव सन्ति जीवाः पुद्गलाश्च, तत्र जीवपुद्गलानां गतिर्नास्ति, तद्भावांचालोके देवो हस्ताद्याकुञ्चयितुं प्रसारयितुं च न प्रशुरिति ॥ १६ शतेऽष्टमः ॥

‘जहेव चमरस्स’ति (सू. ५८८) यथा चमरस्य द्वितीयशताष्टमोद्देशकोक्तस्य सुधर्मसभास्वरूपं शोक्तं तथा बलेरपि वाच्यं, तच्च तत एवावसेयं, ‘एवं पमाणं जहेव तिगिञ्छिक्कडस्स’ति यथा द्वितीयशताष्टमोद्देशकोक्तचमरसत्कतिगिञ्छिक्कडाख्यगिरेः प्रमाणमुक्तं तथाऽस्यापि रुचकेन्द्रस्य वाच्यं, एतदपि ततो ज्ञेयम्, ‘तं चैव पमाणं’ति यत् प्रमाणं चमरसत्कतिगिञ्छिक्कडाख्योत्पातगिर्भुपरिवर्त्तिनः प्रासादावंसकस्य तदेव बलिप्रत्कस्यापि रुचकेन्द्राख्योत्पातगिर्युपरिवर्त्तिनस्तस्य, तदपि द्वितीयशतात् ज्ञेयं, ‘सिहा-

सगं सपरिवारं'ति ग्रासादावतंसकमध्ये बलिसत्कं सिंहासनं बलिपरिवारसिंहासनोपेतं वाच्यमित्यर्थः, तदपि द्वितीयशतात्
 ज्ञेयं, केवलं चमरस्य सामानिकानां चतुःषष्टिसहस्राणि आसनानि आत्मरक्षकाणां तान्येव चतुर्गुणान्युक्तानि बलेस्तु सामानिकानां
 षष्टिसहस्रासनानि आत्मरक्षकाणां तान्येव चतुर्गुणानि अयं विशेषः, 'अट्टो तहेव, नवरं रुयगिंदप्पभाइं'ति यथा तिगिंछकू-
 टस्य नामान्वर्थभिधायि वाक्यं तथाऽस्यापि वाच्यं, केवलं तिगिंछकूटान्वर्थश्रोत्रे यसात्तिगिंछप्रभाण्युत्पलादीनि सन्ति तेन
 तिगिंछकूट इत्युच्यते, इह तु रुचकेन्द्रप्रभाणि पद्मादीनि तत्र सन्ति ततो रुचकेन्द्रकूट इति वाच्यं, रुचकेन्द्रस्तु रत्नविशेष इति, 'तं
 चेव'त्ति तत् पुनः सूत्रमत्रैवमध्येयम्—'से केणट्टेणं भंते ! एवं बुच्चइ-रुअगिंदे उप्पायपव्वए ? , गोयसा ! रुयगिंदे णं बहूइं उप्प-
 लाइं पउमाइं कुमुयाइं जाव रुयगिंदवण्णाइं रुयगिंदलेस्साइं से तेणट्टेणं रुयगिंदे उप्पायपव्वए तहेव जाव'त्ति चमर-
 वंचान्यनिकरे सूत्रमुक्तं इहापि तथैव वाच्यं, पणपणं च कोडीओ पण्णासं च सयसहस्साइं पण्णासं च सहस्साइं वीईवइत्ता इमं
 रयणप्पभं पुढविति 'पमाणं तहेव'त्ति यथा चमरचञ्चायाः, तच्चेदम्—'एगं जोयणसयसहस्सं आयामविक्वंभेणं तिणिण जोय-
 णसयसहस्साइं सोलस य सहस्साइं दोणिण य सत्तावीसे जोयणसए तिणिण य कोसे अट्टावीसं धणुसयं तेरस अंगुलाइं अङ्गु-
 लयं च किंचित्तिसेसाहिंयं परिक्वेवेणं पणत्तंति जाव बलियेदस्स'त्ति नगरीप्रमाणाभिधानानन्तरं प्राकारतद्द्वारोपकारिकालयनप्रा-
 सादावतंसकमुधर्मसमाचैत्यमवनोपपातसमाह्लादामियेकालङ्कारसभाव्यवसायसभादीनां प्रमाणं स्वरूपं तावद् वाच्यं यावद्बलिपीठस्य,
 तत्र सूत्रान्तरान् ज्ञेयं, 'उववाओ'त्ति उपपातसभायां बलेरुपपातवक्तव्यता वाच्या, सा चैवम्—'तेणं कालेणं तेणं समएणं बइरोय-
 गिंदे अट्टणोववण्णभित्तए समाणे पंचविहाए पज्जतीए पज्जत्तिभावं गच्छइ' इत्यादि, 'जाव आयरक्ख'त्ति इह यावत्करणादिभि-

मेकोऽलङ्कारग्रहणं पुस्तकत्रयचनं सिद्धायतनप्रतिमान्चनं युधर्मसभागमन, तत्रस्थस्य सामानिका अग्रमद्विष्यः पर्यदोऽनीकाधिपतय आत्म-
रक्षाश्च पार्श्वतो निपीदन्तीति वाच्यं, एतद्वक्तव्यताप्रतिबद्धग्रन्थसोपाहारः— 'सूचनं निरवसेसं'ति, नवरं चारस्य सागरोपमस्थितिः
बलेस्तु साधिक्रमागरोपमस्थितिः प्रवृत्तेति ॥ १६ अते नचमः ॥
'ओद्दिपयं'ति (श्रु. ५८९) प्रज्ञापनात्रयस्त्रिंशत्तमं पदं, तत्रैवम—'भवपञ्चहया य खओवप्रमिया य, दोणं भवपञ्चहया, तं०—
देवाण य नेरुहयाण य, दोणं खओवप्रमिया, तं०—मण्प्रसाणं पंचिदियतिरिखखजोणियाण य इत्यादि ॥ १६ अते वञ्चमः ॥
'दीवे'त्यादि (श्रु. ५९०) एवमन्यदप्यशकत्रयं भावयिनञ्चमिति ॥ पौडशअतं वृत्तितः सम्पूर्णम् ॥

अथ समदशस्यारभ्यते—तत्र 'कुंजर'ति(१७७)श्रेणिकुमुकुणिकराद्यो भूतानन्दो यो हस्ती तद्वाच्यः १ 'संजय'ति संयताद्यर्थः
२ 'सेलेमि'ति शैलेत्रयादिवाच्यः ३ 'किरिय'ति क्रियादिवाच्यः ४ 'ईसाण'ति ईशानेन्द्रवाच्यः ५ 'पुढवि'ति प्रथिव्यर्थः ६
सप्तमश्च, 'दग्'ति अप्रकायार्थः ८ नवमश्च, 'वाड'ति वायुकायार्थं दशमः एकादशश्च, 'पंगिदि'ति एकेन्द्रियार्थः १२ 'नाग'-
सिः नागकुमारार्थः १३ 'सुचण'ति सुपर्णकुमारार्थः १४ 'विज्जु'ति विशुचुकुमारार्थः १५ 'वाड'ति वायुकुमारार्थः १६ 'अ-
ग्नि'ति अतिकुमारार्थः १७ गार्थार्थः १ 'सूयाणंदि'ति (श्रु. ५९१) भूतानन्दाख्यः कृणिकराद्यः प्रधानहस्ती । 'तलं'ति (श्रु. ५९२)
तालदृशं 'पव्वाल्लेमाणे व'ति अधःप्रयातयन् वा 'पंचहिं किरियहिं पुट्टे'ति तालफलानां तालफलाश्रितजीवानां च यः प्राणा-
तिपातक्रियाकारकोऽप्रावाथानामपि इतिकल्वा पञ्चक्रियाभिः स्पष्ट इत्युक्तं १, येऽपि च तालतालफलनिर्वर्तकजीवास्तेऽपि च पञ्च-

क्रियाः तदन्यजीवान् सङ्घट्टनादिभिरपद्रावयन्तीतिकृत्वा २ 'अहे ण'मित्यादि, अथ पुरुषकृततालफलप्रचलनदिर्नन्तरं- तत् तालफलमात्मनो गुरुकृतया यावत्करणात् सम्भारिकृतयेति दृश्यं, 'पञ्चोवयन्नाणे'त्ति प्रत्यवपत्त् यांस्तत्राकाशादौ प्राणादीन् जीविनाद् व्यपगोपयति 'तओ णं'ति तेभ्यः सकाशात् कृत्तिक्रियोऽसौ नरः?, उच्यते, चतुष्क्रियो, वधनिमित्तभावनस्याल्पत्वेन तायां चतसृणामेव विवक्षणात्, तदल्पत्वं च यथा पुरुषस्य तालफलप्रचलनादौ साक्षात् वधनिमित्तभावोऽस्ति न तथा तालफलव्या- यादितजीवोन्वितिकृत्वा ३, एवं तालफलनिर्वर्तकजीवा अपि ४ फलनिर्वर्तकास्तु पंचक्रिया एव साक्षात् तेषां वधहेतुत्वात् ५, ये चाद्यः पततस्तालफलस्योपग्रहं-उपकारे वर्त्तन्ते ते जीवाः पञ्चक्रियाः, वधे तेषां निमित्तभावस्य बहुत्वात् ६, एतस्त्रयाणां विशेष- व्याख्यानं पञ्चमशतौक्काण्डशेषेऽन्तुपुरुषश्रुत्वात् ज्ञेयं, एतानि च फलद्वारेण पट्ट क्रियास्थानान्युक्तानि, मूलादिष्वपि पडेव भावनीयानि, 'एवं जात्र वीयं'ति यावत्करणात् कन्दद्वयाणीत्र स्कन्धत्वच्छालप्रवालपत्रपुष्पफलीजस्र्वाण्यधेयानीति सूचितं। 'सिय तिक्रि- रिय'त्ति (सू. ५९३) यदौदारिकशरीरं परपरितापाद्यभावेन निर्वर्तयति तदा त्रिक्रियः, यदा परपरितापं कुर्वस्तन्निर्वर्तयति तदा चतुष्क्रियः, यदा परमतिपातयंस्तन्निर्वर्तयति तदा पञ्चक्रियः, पृथक्त्वदण्डके स्याच्छब्दप्रयोगो नास्ति, एकदाऽपि सर्वविकल्पसङ्गा- वादिति, 'द्वन्वीसं दंडग'ति पञ्च शरीराणीन्द्रियाणि च त्रयश्च योगा एते च मीलिता १३ एते चैकत्वपृथक्त्वाभ्यां गुणिनः २६। 'कहविहा णं भंते ! भंवे'ति (सू. ५८४) इदं भावस्वरूपं प्राक् प्रोक्तमेव 'एएणं अभिलोचणं' अनुयोगद्वारे यथा तच्चेदम्- 'से किं तं उदइए ?,० अट्टकम्मपगडीणं उदएणं से तं उदइए' इत्यादि ॥ १७ शते प्रथमः ॥

'चक्रिया केह आसइत्तए व'त्ति (सू. ५९०) धर्मादौ शब्दुयात् कश्चिदासितुं. नायमर्थः समर्थो, धर्मादिरमूर्त्तत्वात् मूर्त्त एव

चासनकरणस्य शक्यत्वात् । अथान्ययुथिकमतमाह—‘जस्स णं एगो पाणाएवि दंडे’ति (सू. ५९६) ‘जस्स’ति येन देहिना एकप्राणिनि—एकत्रापि जीवे सापराधादौ पृथ्वीकायिकादौ वा, किं पुनर्बहुषु ? दण्डो—वधः; ‘अणिक्खित्ते’ति अनिक्षिप्तः—अनुजिह्वतोऽप्रत्याख्यातः स्यात् स एकान्तबाल एव, न बालपण्डिता; एकान्तबालत्वव्यपदेशनिबन्धनस्य सर्वप्राणिदण्डाल्यागस्य भावादिति परमतं, स्वमतं तु एकप्राणिन्यपि येन दण्डपरिहारः क्रुतोऽसौ नैकान्तबालः; किं तर्हि ? बालपण्डितो, विरत्यविरतिसद्भावेन मिश्रत्वात् तस्य, अथ प्रागुक्तयोः संयतपण्डितयोः शब्दतोऽर्थतश्चैक्येऽपि अस्ति कोऽपि विशेषः ? उच्यते, संयतत्वं क्रियाद्यपेक्षं पण्डितत्वं बोधविशेषापेक्षं चेति । ‘अण्णउत्थिया ण’मित्यादि (सू. ५९७) प्राणातिपातादिषु वर्तमानस्य देहिनः ‘अण्णे जीवे’त्ति जीवति—प्राणान् धारयति इति जीवः; शरीरं प्रकृतिरित्यर्थः; स चान्यो—व्यतिरिक्तः; अन्यो जीवस्य—देहस्य सम्बन्धी अधिष्ठा यकत्वादात्मा—जीवात्मा, पुरुष इत्यर्थः; अन्यत्वं च तयोः पुद्गलापुद्गलस्वभावत्वात्, ततश्च शरीरस्य प्राणातिपातादिषु वर्तमानस्य दृश्यमानत्वात् शरीरमेव तत्कर्तृ, न पुनरात्मा इत्येके, अन्ये त्वाहुः—जीवतीति जीवो—नारकादिपर्यायः; जीवात्मा तु सर्वभेदानुगामि जीवद्रव्यं, द्रव्यपर्याययोश्चान्यत्वं, तथाविधप्रतिभासभेदनिबन्धनत्वात् घटवत् पटात्, तथाहि—द्रव्यमनुगताकारां बुद्धिं कुर्यात् पर्यायस्त्वनुगताकारमिति, अन्ये त्वाहुः—अन्यो जीवः; अन्यश्च जीवात्मा—जीवस्यैव स्वरूपमिति, प्राणातिपातादिविचित्रक्रियाभिधानं चेह सर्वावस्थायां जीवजीवात्मनोर्भेदरूपापनार्थमिति परमतं, स्वमतं तु—‘सत्त्वेव जीवे सत्त्वेव जीवाय’त्ति स एव जीवः—शरीरं स एव जीवात्मा, जीव इत्यर्थः; कथञ्चिदिति गम्यं, न ह्यनयोरत्यन्तं भेदः; अत्यन्तभेदे देहेन स्पृष्टस्यासंवेदनप्रसङ्गः; देहकृतस्य च कर्मणो जन्मान्तरे वेदनाभावप्रसङ्गः; अन्यकृतस्यान्यसंवेदने च अकृताभ्यागमप्रसङ्गः; अत्यन्तभेदे च परलोका-

भाव इति, द्रव्यपर्यायव्याख्यानेऽपि न द्रव्यपर्याययोरत्यन्तभेदः तथाऽनुपलब्धेः, यश्च प्रतिभासभेदो नासात्रात्यन्तिकतद्भेदकृतः, किन्तु पदार्थानामेव तुल्यातुल्यरूपकृत इति, जीवात्मा-जीवरूपं, इह तु व्याख्याने स्वरूपवतो न स्वरूपमत्यन्तं भिन्नं, भेदे हि निःस्वरूपता तस्य प्राप्नोति, न च शब्दभेदे वस्तुनो भेदोऽस्ति शिलापुत्रकस्य वपुरित्यादाविवेति ॥ 'पुत्रवामेव रूची भवित्त'ति (सू. ५९८) पूर्वं विवक्षितकालात् शरीरादिपुद्गलसम्बन्धात् मूर्त्तौ भूत्वा, मूर्त्त इत्यर्थः, 'अरूविं'ति अरूपिणममूर्त्तमात्मानमिति गम्यते जानामि विशेषज्ञानेन 'पासाभि' पश्यामि सामान्येन दर्शनेन 'बुञ्जामि'ति बुद्ध्ये-श्रद्दये अभिसमागच्छामीति सर्वज्ञान-भेदः परिच्छिनमि, अनेन वर्तमानज्ञानमुक्तं, अथातीतकाले एभिरेव धातुभिस्तदुच्यते-अभिसमन्वागतमितियावत् 'तहा गय-स्स'ति तथा देवत्वं प्राप्तस्य 'सरूविस्स' मूर्त्तस्य सवेदस्य-ह्यादिवेदयुक्तस्येत्यादि, 'सच्चेव णं भंते ! से जीव'तियो देवादि-रभूत् स एवासौ भदन्त ! जीवः पूर्वं पश्चात् 'अरूवि'ति अवर्णादिः, 'रूवि'ति वर्णादिमत्त्वं 'नो एवं पण्णायति'ति नैवं च त्रिलिनाऽपि प्रज्ञायते, असत्त्वाद्, असत्त्वं च मुक्तस्य कर्मबन्धाभावेन शरीराभावाद् वर्णाद्यभाव इति न रूपी भूत्वा अरूपी स्यादिति ॥ १७ शते द्वितीयः ॥

'नण्णत्थेगेणं परप्पओगेणं' इति (सू. ५९९) 'णो इण्ठे समट्ठे'ति योऽयं निषेधः सोऽन्यत्र, कस्मात् ?, परप्रयोगाद्, एजना-दिकारणेषु मध्ये परप्रयोगैर्नैकेन शैलेश्यामेजनादि स्यात्, न कारणान्तरेणेति भावः, 'दब्बेयण'ति नारकादिजीवसमृत्तपुद्ग-लद्रव्याणामेजना-चलना द्रव्यैजना, 'खेत्ते'ति नारकादिक्षेत्रे वर्त्तमानानामेजनाक्षेत्रैजना, 'काले'ति नारकादीनां काले वर्त्तमानानां एजना कालैजना. 'भावे'ति औदयिकादिभावे वर्त्तमानानां नारकादीनां तद्गतद्रव्यपुद्गलानामेजना भावैजना 'वट्टिसु'ति

वृत्तवन्तः 'चिइंसु'त्ति कृतवन्तः अनुभूतवन्तो वेत्यर्थः ॥ 'चलणे'त्ति (सू. ६००) एजनैव स्फुटतरा 'सरीरचल'त्ति औदारि-
कादिवपुश्चलना तत्रायोग्यपुद्गलानां तद्रूपतया परिणामने व्यापारः चलना, एवमिन्द्रिययोगचलने अपि 'चलिंसु'त्ति औदारि-
कवपुश्चलनं कृतवन्तः 'निन्वेण'त्ति (सू. ६०१) निर्वेदः-संसारविरक्तता 'गुरुसाहर्मिय'त्ति गुरूणां सार्धर्मिकाणां सामान्य-
साधूनां शुश्रूषणा-सेवा निन्दनं आत्मसाधिकं गर्हणं परसाक्षिकम् 'विणिचहणयाण'त्ति व्यवशमनता परस्मिन् क्रोधान्निर्वचयति
क्रोधोज्झनं, श्रुतसहायता 'भावे'त्ति हास्यादावप्रतिवद्धता 'विउसमणम'त्ति विनिवर्तनसंयमस्थानेभ्यः 'विवित्त'त्ति विविक्त-
रुष्यादिरहितशयनासनसेवनता सा तथा 'जोगपच्चक्खवाण'त्ति योगानां-मनःप्रभृतीनां प्राणातिपातादिषु प्रत्याख्यानं योगप्र-
त्याख्यानं, 'सरीर'त्ति विषयवर्जनं वपुःप्रत्याख्यानं, कपायप्रत्या० क्रोधादिवर्जनं 'संभोगपच्चक्खवाणे'त्ति सम्भोगः-स्वान्य-
लाभमीलनात्मकेन भोग एकमण्डलीभोक्तृत्वमित्यर्थः, तत्रप्रत्याख्यानं जिनकल्पादिप्रतिपत्त्या परिहारः 'उच्चहि'त्ति उपधिप्रत्या०
अधिकोपधिवर्जनं, क्षमा, 'भावसच्चे'त्ति भावसत्यं पारमार्थिकावितथत्वं, मनस इत्यर्थः, 'एवं जोगसच्चे'त्ति योगा मनोवाक्काया-
स्तेषां सत्यं योगसत्यं, 'करण'त्ति करणे-प्रतिलेखनादौ यथोक्तविधिकर्तृत्वं करणसत्यम् 'मणसमन्नाहारणय'त्ति मनसः समिति-
सम्यक् अन्विति-स्वावस्थानानुरूपेण आहरणं संक्षेपणं मनस्समन्वाहरणता, एवमितरे अपि, क्रोधविवेकः-क्रोधत्यागः 'वेयण'त्ति
वेदना क्षुधादिव्यथासहनं 'मारणंति०' मारणान्तिकोपसर्गमहनेन ॥ १७ श्रुते तृतीयः ॥

'जहा पढमसए'त्ति (सू. ६०२) यथा प्रथमशतपष्टोदेशके, सा चैवम्-सा भंते ! ओगाढा कज्जइ, गो० ! ओगाढा कज्जइ,
णो अणोगाढा कज्जइ' इत्यादि व्याख्या प्राग्वत्, 'जंसमयं' यस्मिन् समये प्राणातिपातेन क्रिया-कर्म क्रियते इह स्थाने तस्मि-

चित्ति वायथ्येणो दृश्यः, एवं देशे प्रदेशेऽपि वाच्यम् ॥ १७ शते चतुर्थः ॥

‘जन्ना टाणपणं’ति (सू. ६०४) प्रज्ञापनाद्वितीयपदे, तच्चैवम्-उडुं चंदिमश्चरियगहगणनक्खत्तारारूवाणं वड्डुं जोजणसयाइं जोजणसहस्साइं जाव उणइत्ता एत्थ णं ईसाणे णामे कप्पे पणत्ते’ इत्यादि, शकविमानवक्तव्यता, सा चैवम्-‘अद्धतेरसजो यणस-यगहन्साइं आयामविक्खंभेणं ओयालीसं जोजणसयसहस्साइं वाचनं च सहस्साइं अडु य अडयले जोजणसए परिकखेवेणं’मित्यादि ॥

॥ १७ शते पञ्चमः ॥

‘ममोहणं’ति (सू. ६०५) समवहतः-कृतमारणान्तिकसमुद्घातः ‘उववज्जइ’ति उत्पादक्षेत्रं गत्वा ‘संपाउणेज्ज’त्ति पुद्गल-ग्रहणं कुर्यात् उत व्यत्यय इति प्रश्नः, गो० ! पुब्बि वा उववज्जित्ता पच्छा संपाउणेज्जा’ मारणान्तिकसमुद्घातान्निर्वच्यं यदा प्राक्त-नशरीरस्य त्यागान् कन्दुकगत्योत्पत्तिदेशं गच्छति तदोच्यते-पूर्वमुत्पद्य पथात् सम्प्राप्नुयात्-पुद्गलान् गृह्णीयात्, आहारथेदित्यर्थः, ‘पुब्बि वा संपाउणित्ता पच्छा उववज्जित्ति’त्ति यदा मारणान्तिकसमुद्घातगत एव भ्रियते इल्लिकागत्योत्पादस्थानं याति तदोच्यते-पूर्वं सम्प्राप्य-पुद्गलान् गृहीत्वा पथात् उत्पद्यते, प्राक्तनशरीरस्थजीवप्रदेशसंहरणतः, समस्तजीवप्रदेशैः सृत्वा क्षेत्रं ग-तस्मान् इति भावः ? ‘देशेण वा समोहणणइ सन्वेण वा समोहणणइ’त्ति यदा मारणान्तिकसमुद्घातगतो भ्रियते तदे-ल्लिकागत्योत्पत्तिदेशं गच्छति, तत्र जीवदेशस्य पूर्वदेह एव स्थितत्वात् देशस्य चोत्पत्तिदेशे प्राप्तत्वात् देशेन समवहत इत्युच्यते, यदा तु मारणान्तिकसमुद्घातान् प्रतिनिवृत्तः सन् भ्रियते तदा सर्वप्रदेशसंहरणतो गेन्दुकगत्योत्पत्तिदेशप्राप्तौ संवेण समवहत इत्युच्यते, तत्र च देशेन समवहन्यमान इल्लिकागत्या गच्छन्नित्यर्थः, पूर्वं सम्प्राप्य-पुद्गलान् गृहीत्वा पश्चादुत्पद्यते, सर्वात्मनोत्पादक्षेत्रे आग-

च्छति, 'सन्वेणं समोहणमाणे'ति गेन्दुकगत्या गच्छन्नित्यर्थः, पूर्वश्रुत्पद्य सर्वात्मनोत्पादेशमासाद्य पश्चात् 'संपाउणेज्ज'त्ति पुद्गलग्रहणं कुर्यादिति ॥ १७ शते षष्ठः ॥ शेषास्तुगमा एव (सू. ६०६-६१६) सप्तदशशतं लघुवृत्तितः सम्पूर्णम् ॥

अथ अष्टादशमारभ्यते, 'पढम'त्ति (*७८) जीवादिपदार्थानां प्रथमाप्रथमत्वादिवाच्यः १ 'विसाह'त्ति विशाखानगरी-
वाच्यः २ 'मागंद'त्ति माकन्दीपुत्राख्यसाधुवाच्यः ३ 'पाणाइवाय'न्ति प्राणातिपातं ४ 'असुर'त्ति असुरवाच्यः ५, 'गुल'त्ति
गुलाद्यर्थविशेषवाच्यः ६ वेवली ७, 'अणगार'त्ति अनगरः ८, 'भविय'त्ति भव्यद्रव्यनारकादिवाच्यः ९ 'सोमिल'त्ति सोमि-
लद्विजवाच्यः, १०, इति उद्देशकसङ्ग्रहगार्थः ॥ अत्र उद्देशकद्वारागाथामाह—'जीवाहारगभवसंणी लेस दिट्ठी य संजय कसाए ।
नाणे जोगुवओगे वेए य सरीरपज्जत्ती ॥१॥" प्रथमद्वारमाह—'जीवे णं भंते'त्ति (सू. ६१७) जीवो भदन्त ! जीवभावेन—जीव-
त्वेन किं प्रथमः १, किं जीवत्वमसत्प्रथमतया प्राप्तं, उत 'अपढम'त्ति अप्रथमः, अनाद्यवस्थितजीवत्व इत्यर्थः, अत्रोत्तरम्—'अ-
पढमे'त्ति इह प्रथमत्वाप्रथमत्वयोर्लक्षणगाथा—जो जेण पत्तपुव्वो भावो सो तेण अपढमो होइ । जो जं अपत्तपुव्वं पावइ सो तेण
पढमोत्ति ॥१॥" 'एवं नेरइए'त्ति नारकोऽप्यप्रथमः, अनादिसंसारे नारकत्वस्यानन्तशः प्राप्तपूर्वत्वात्, 'सिद्धे णं भंते !' इत्यादौ
'पढमे'त्ति सिद्धेन सिद्धत्वस्याप्राप्तपूर्वस्य प्राप्तत्वात् तेनासौ प्रथम इति, बहुत्वेऽप्येवमेव, आहारकद्वारे 'आहारए ण'मित्यादि, आ-
हारकत्वेनाप्रथमः, अनन्तभवेऽनन्तशः प्राप्तपूर्वत्वादाहारकत्वस्य, एवं नारकादिरपि, सिद्धस्त्वाहारकत्वे न पृच्छ्यते, अनाहारकत्वा-
त्तसेति, 'अणाहारए णं'त्ति 'सिय पढमे'त्ति स्यादिति कश्चिजीवोऽनाहारकत्वेन प्रथमः, यथा सिद्धः, कश्चिच्चाप्रथमो यथा

संसारी, संसारिणो विग्रहगतानाहारकत्वेन प्रथमो यथा सिद्धः, कश्चिच्चप्रथमो यथा संसारी, संसारिणो विग्रहगतानाहारकत्व-
 स्थाननगः प्राप्तपूर्वत्वात् 'एकैके पुच्छा भाणियञ्च'ति यत्र पुच्छावाक्यं न लिखितं तत्रैकस्मिन् पदे पुच्छावाक्यं वाच्यं । भव्यद्वारे
 'भवसिद्धिः' इत्यादि, भवसिद्धिक एकत्वेन बहुत्वेन च यथाऽऽहारकस्तथा वाच्यः, अप्रथम इत्यर्थः, यतो भव्यस्य भव्यत्वमना-
 दिमिद्वन्मनोऽसौ भव्यत्वेन न प्रथमः, एवमभवसिद्धिकोऽपि, 'नोभवसिद्धिः एनोअभवसिद्धिः ण'मित्यादि, इह च जीवपदं
 सिद्धापदमध्यात् सम्भवति, न तु नारकादीनि, नोभवसिद्धिकनोअभवसिद्धिकपदेन सिद्धसैवाभिधानात्. तयोरेकत्वे पृथक्त्वे प्रथ-
 मत्वं वाच्यं, संज्ञिद्वारे-'सगणीणं'ति संज्ञी जीवः संज्ञिभावेनाप्रथमः, अनन्तशः संज्ञित्वभावात्, 'विगलिंदिग्रज्जं'ति एकद्वि-
 त्त्रिचतुर्गिन्द्रियान् वर्जयित्वा शेया नारकादिवैमानिकान्ताः संज्ञिनोऽप्रथमतया वाच्या इत्यर्थः, एवमसंश्यपि, नवरं 'जाव वाणमं-
 तरं'ति असंज्ञिचित्रिशेषितानि जीवनारकादीनि व्यन्तरान्तानि पदान्यप्रथमतया वाच्यानि, तेषु हि संज्ञिष्वपि भूतपूर्वतयाऽसंज्ञित्वं
 लभ्यते, असंज्ञिनामृत्पादात्, पृथग्यादयस्तु असंज्ञिन एव, तेषां अप्रथमत्वमेव, अनन्तशस्तल्लामात्, उभयनियेधपदं च जीवमनु-
 व्यनिद्वेष्य लभ्यते तत्र प्रथमत्वं वाच्यं, अत उक्तं-'नो सगणी'त्यादि । लेश्याद्वारे 'सलेसे णं'ति 'जहा आहारए'ति अप्रथम
 इत्यर्थः, अनादिन्यात् मलेग्यभावस्य 'नवरं जस्स जा लेस्सा अत्थि'त्ति यस्य नारकादेर्या कृष्णलेश्यादिलेश्याऽस्ति सा तस्य
 वाच्या. इदं च प्रतीतमेव, अलेश्यापदं तु जीवमनुष्यसिद्धेश्चस्ति तेषां च प्रथमत्वं वाच्यं नोसंज्ञिनोअसंज्ञिनामेवेति, एतदाह-
 'अलेसे'त्यादि । दृष्टिद्वारे-'सम्महिडीए णं'ति 'सिय अपहमे'त्ति कश्चित्सम्यग्दृष्टिर्जीवः सम्यग्दृष्टितया प्रथमः, यस्य तत्प्रथम-
 नया दर्शनेलाभः, कश्चिच्चाप्रथमो, येन प्रतिपतितं सन् सम्यग्दर्शनं पुनर्लब्धमिति, एवं 'एगिंदिग्रज्जं'ति एकैन्द्रियाणां सम्यक्त्वं

नास्ति, ततो नारकादिदण्डकचिन्तायां एकेन्द्रियान् वर्जयिष्यात् शेषः स्यात् प्रथमः स्यादप्रथम इति वाच्यं, प्रथमस्य तत्त्वलाभापेक्षया प्रथमः द्वितीयादिलाभापेक्षयाऽप्रथमः, सिद्धस्तु प्रथम एव सिद्धत्वानुगतस्य सम्यक्त्वस्य तदानीमेव भावार, 'मिच्छादिद्वि'त्यादि, 'जहा आहारग'त्ति एकत्वे पृथक्त्वे च मिथ्यादृष्टीनामप्रथमत्वमिति, अनादित्वान्मिथ्यादर्शनस्य 'सम्भामिच्छादिद्वि'त्यादि, 'जहा सम्भदिद्वि'त्ति स्यात्प्रथमः प्रथमेतरसम्यग्दर्शनलाभापेक्षयेति भावः, 'नवरं जस्स'त्ति सम्भामिच्छा-त्त'ति दण्डकचिन्तायां यस्य नारकादेर्मिश्रदर्शनमस्ति स एव प्रथमाप्रथमचिन्तायामधिकर्तव्यः, संयतद्वारे 'संजए'त्ति इह जीवपदं मनुष्यपदं च द्वे एव स्तः, तयोश्चैकत्वात्, तद्यथा सम्यग्दृष्टिरुक्तत्वाऽसौ वाच्यः—स्यात्प्रथमः स्यादप्रथमः, एतच्च संयत-प्रथमेतरलाभापेक्षया ज्ञेयं, 'अस्संजए जहा आहारए'त्ति अप्रथम इत्यर्थः, असंयतत्वस्यानादित्वात्, 'संजयासंजए'त्ति संयता-संयतो जीवपदे मनुष्यपदे पञ्चेन्द्रियतिर्यक्पदे च स्याद् अत एतेष्वेकत्वादिना सम्यग्दृष्टिद्वयस्य, स्यात् प्रथमः स्यादप्रथम इत्यर्थः, प्रथमाप्रथमत्वं च प्रथमेतरदर्शनलाभापेक्षया 'नोसंजएनोअसंजए'त्ति निषिद्धसंयमासंयममिश्रभावो जीवः सिद्धश्च स्यात् स प्रथम एवेति । कपायद्वारे—'सकसाय'त्ति कपायिण आहारवदप्रथमाः, अनादित्वात् कपायित्वस्येति, 'अकसाइ'ति अकपायो जीवः स्यात्प्रथमो यथाख्यातचारित्रलाभे, स्यादप्रथमो द्वितीयादिलाभे, एवं मनुष्योऽपि, सिद्धस्तु प्रथम एव, सिद्धत्वे-ऽकपायत्वस्य प्रथमत्वादिति । ज्ञानद्वारे—'नाणीति जहा सम्भदिद्वि'त्ति स्यात्प्रथमः स्यादप्रथमः इत्यर्थः, तत्र केवली प्रथमः अन्यथाऽप्रथम इति, नवरं 'जं जस्स अत्थि'त्ति जीवादिदण्डकचिन्तायां यत् मतिज्ञानादि यस्य जीवनारकादेरस्ति तत्तस्य वाच्यं, 'अनाणी'त्ति 'जहा आहारए'त्ति अप्रथम इत्यर्थः, अनादित्वेनानन्तशो ज्ञानस्य सभेदस्य लाभात् । योगद्वारे 'सयोगि'त्ति

एतदपि आहारकवदप्रथममित्यर्थः, 'जस्स जो जोगो अत्थि'त्ति जीवनारकादिदण्डकचिन्तायां यस्य जीवादेर्मनोयोगादि-
 योऽस्ति स तस्य वाच्यः, स च प्रतीत एव । 'अजोगि'त्ति जीवो मनुष्यः सिद्धथायोगी स्यात्, स च प्रथम एव । उपयोगद्वारे
 'मागारे'त्ति 'जह्वा अणाहार'त्ति माकारोपयुक्ता अनाकारोपयुक्ताश्च यथाऽनाहारकोऽभिहितस्तथा वाच्याः, ते जीवपदे स्या-
 न्प्रथमः सिद्धापद्यया, स्यादप्रथमः संसारेपेक्षया, नारकादिवैमानिकान्तपदेषु न प्रथमाः अप्रथमाः, अनदित्वान् तल्लभस्य, सिद्ध-
 पदे तु प्रथमाः, माकारानाकारोपयोगविशेषितस्य सिद्धत्वस्य प्रथमत एव भावात्, वेदद्वारे 'सवेयग'त्ति 'जह्वा आहारय'त्ति
 अप्रथम एवेत्यर्थः, नवरं 'जस्स जो वेदो अत्थि'त्ति जीवादिदण्डकचिन्तायां यस्य नारकादेर्गुंसकादिवेदो योऽस्ति स तस्य
 वाच्यः, स प्रतीत एव, 'अवेयग'त्ति अवेदको यथाऽकयायी तथा वाच्यस्त्रिष्वपि पदेषु जीवमनुष्यसिद्धलक्षणेषु, तत्र जीवमनुष्य-
 पदयोः स्यादप्रथमः अवेदकत्वस्य प्रथमेतरलाभापेक्षया, सिद्धस्तु प्रथम एव । शरीरद्वारे-'ससरीर'त्ति अयमप्याहारकवदप्रथम एव,
 नवरं 'आहारकसरीर'त्ति जह्वा सम्महिद्धि'त्ति स्यात्प्रथमः स्यादप्रथम इति, अयं च प्रथमेतरलाभापेक्षया, अशरीरी जीवः
 सिद्धश्च, स प्रथम एव । पर्यासिद्वारं-'पंचहिं'त्ति पञ्चभिः पर्यासिभिः पर्यासः ताभिरपर्यासकश्च आहारकवदप्रथम इति, 'जस्स जा
 अत्थि' दण्डकचिन्तायां यस्य याः मन्ति तस्य ताः पर्यासयो वाच्याः ताश्च प्रतीता एवेति । अथ प्रथमाप्रथमलक्षणगाथामाह-
 'जो जेण' (*७१) गाहति पूर्वोद्धं कण्ठं, 'सेसेसु'त्ति सप्तम्यास्तृतीयार्थत्वात् शैषैः-प्राप्तपूर्वभावव्यतिरिक्तैः स्यात् प्रथमः, शैषैः
 कथंभूतैः ?-अप्राप्तपूर्वैर्भावैरिति ॥ अथ चरमादित्वं सर्वद्वारेष्वह-'जीवे णं'त्ति जीवो भदन्त ! जीवत्वेन किं चरमः ?, किं
 जीवन्वं मोक्ष्यतीत्यर्थः, अचरमस्ति ?, जीवत्वं न मोक्ष्यतीत्यर्थः, इति प्रश्नः अत्रोत्तरम्-न चरमः, शाश्वतत्वात्, 'सिय

चरमे'ति यो नारकः सिद्धिं यास्यति स चरमः, अन्यस्त्वचरमः, पुनर्नरकगमनात्, एवं यावद्द्वैमानिकः, 'सिद्धे जहा जीवे'ति अचरम इति, नहि सिद्धः सिद्धतया विनश्यतीति । 'जीवा णं'ति बहुत्वदण्डकः तादृगेव, आहारकद्वारे 'आहारए सञ्चत्थ'ति सर्वेषु जीवादिपदेषु 'सिय चरमे सिय अचरमे'ति कश्चिन्नरमो यो निर्वासति, अन्यस्त्वचरमः । आहारकपदेऽनाहारकत्वेन जीवं सिद्धश्चानरमो वाच्यः, अनाहारकत्वस्य तदीयस्याशाश्वतत्वात् जीवश्चेह सिद्धावस्थ एव, 'सेसट्ठाणेसु'ति नारकादिपदेषु 'जहा आहारउ'ति स्यान्नरमः स्यादचरम इत्यर्थः, यो नारकादित्वेनानाहारकत्वं पुनर्न लप्स्यते स चरमः, यस्तु तत् लप्स्यतेऽसावचरमः, भव्यद्वारे 'भवसिद्धिउ'ति भव्यो जीवो भव्यत्वेन चरमः, सिद्धिगगनेन भव्यत्वस्य चरमत्वप्राप्तेः, एतच्च सर्वेऽपि जीवा भव-सिद्धिकाः सेत्स्यन्तीति वचः प्रागण्यादित्युक्तं, 'अभवसिद्धिओ सञ्चत्थे'ति सर्वेषु जीवादिपदेषु 'नो चरम'ति अभव्यस्य भव्यत्वाभावात्, 'नोभव'ति उभयनिगेधवान् जीवपदे सिद्धिपदे च भवसिद्धिकत्रदचरमः, तस्य च सिद्धत्वात् सिद्धस्य सिद्धत्वपर्यायानपगमादिति, संश्लिद्वारे संज्ञा 'जहाऽऽहारउ'ति संश्लित्वेन स्यान्नरमः स्यादचरमः, एवमसंश्लयपि, उभयनिगेधवांश्च जीवः सिद्धश्चानरमो, मनुष्यस्तु चरमः, उभयनिगेधवतो मनुष्यस्य केवलित्वेन पुनर्मनुष्यत्वस्यालाभादिति । लेख्याद्वारे 'सलेसे'ति 'जहा आहारओ'ति स्यान्नरमः स्यादचरमः, तत्र ये मुक्तिगामिनस्ते सलेश्यत्वस्य चरमाः, अन्ये त्वचरमाः । दृष्टिद्वारे—'सम्मविद्धी जहा अणाहारओ'ति जीवसिद्धश्च सम्मगृष्टिचरमः, यतो जीवस्य सम्मकत्वं प्रतिपतितमप्यधश्यंभावि, सिद्धस्य तु तत्र प्रतिपतत्येव, नारकादयस्तु स्यान्नरमाः, ये नारकादयो नारकत्वादिना सह पुनः सम्मकत्वं न लप्स्यन्ते ते चरमाः, ये त्वन्यथा तेऽचरमाः, 'मिच्छदिद्धी जहा आहारओ'ति स्यान्नरमः स्यादचरमः, यो जीवो मुक्तिगामी स मिध्यादृष्टित्वेन चरमः,

यस्त्वन्यथा सोऽचरमः, नारकादिस्तु यो मिथ्यात्वयुक्तं नारकत्वं पुनर्न लप्स्यते स चरमः, अन्यस्त्वचरमः, 'सम्माम्बिच्छ'ति 'एगिं-
 दियविगलिंदियवजं'ति एतेषां मिश्रं न स्यात्, नारकादिदण्डे नैते मिथ्यालापका उच्चारयितव्याः, अस्य चोपलक्षणत्वेन सम्प-
 द्वाष्टिदण्डके एकैन्द्रियवर्जमित्यपि द्रष्टव्यं, एवमन्यत्रापि यत् यत्र न सम्भवति तत्र त्र ख्यं वर्जनीयं, यथा संज्ञिपदे एकेन्द्रियादयः,
 अस्मिन्निपदे ज्योतिष्कादयः, 'सिय चरमे सिअ अचरमे'ति सम्यग्मिथ्यादृष्टिः स्याच्चरमो, यस्य तत्पुनर्न भविष्यति, इतरस्त्व-
 चरमः । संयतद्वारं 'संजओ'ति अयमर्थः-संयतो जीवः स्याच्चरमः स्यादचरमः, यस्य पुनः संयमो न भविष्यति स चरमः, अन्य-
 स्त्वचरमः, एवं मनुष्योऽपि, यत एतयोरेव संयतत्वं, 'असंजओ तहेव'ति असंयतोऽपि तथैव यथाऽऽहारकः, स्याच्चरमः स्याद-
 चरमः, एवं संयनासंयतोऽपि, केवलं जीवपञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मनुष्यपदेष्वेव वाच्यः, नवरं जस्स जं अत्थित्ति, निपिद्धत्रयस्तु चरमः
 सिद्धत्वात्तस्य । कपायद्वारं-सकस्माइत्ति, अयमर्थः-सकपायस्य भेदो जीवादिस्थानेषु स्याच्चरमः स्यादचरमः, तत्र यो जीवो शुक्ति-
 गामी न सकपायत्वेन चरमः, अन्यस्त्वचरमः, नारकादिस्तु यः सकपायित्वं नारकादियुक्तं पुनर्न प्राप्स्यति स चरमः, अन्यस्त्व-
 चरमः, 'अकस्माइ'ति अकपायी-उपशान्तमोहादिः स जीवो मनुष्यः सिद्धश्च स्याच्चरमो, यतो जीवस्याकपायित्वं प्रतिपतितम-
 प्यवश्यंभावि, सिद्धस्य न प्रतिपत्तत्वेन, मनुष्यस्तु अकपायितोपेतं मनुष्यत्वं पुनर्यो न लप्स्यते स चरमः, यस्तु लप्स्यतेऽसावचरमः ।
 ज्ञानद्वारं नाणी जहा मम्मदिद्धीति यथा सम्यग्दृष्टिः तथा जीवः सिद्धश्चाचरमो, जीवो हि ज्ञानस्य सतः प्रतिपातेऽप्यवश्यं
 पुनर्भावेनाचरमः, सिद्धस्त्वशीणज्ञानभावा एव स्यात् इति चरमः, शेषस्तु ज्ञानोपेतनारकत्वादीनां पुनर्लाभसम्भवे चरमाः, अन्य-
 थाऽञ्चरमाथ, 'सत्त्वत्थ'ति सर्वेषु जीवादिसिद्धान्तेषु पदेषु एकैन्द्रियवर्जत्विति गम्यं, ज्ञानभेदापेक्षयाऽऽह-आभिणिचोहिपत्ति-

करणात् स्याच्चरमः स्यादचरमः, इति दृश्यं, तत्राभिनिबोधिकादि ज्ञानं यः केवलज्ञानप्राप्त्या पुनरपि न लप्स्यते स चरमः, अन्य-
स्त्वचरमः, 'जस्स जं अत्थि'ति यथा जीवनारकादेर्यदाभिनिबोधिकाद्यस्ति तस्य तद्वाच्यं, तत्र प्रतीतमेव, 'केवल'िति केवलज्ञानी
चरसो वाच्यः, 'अपणाणी'ति अज्ञानी सभेदः स्याच्चरमः स्यादचरमः, योऽज्ञानं पुनर्न लप्स्यते स चरमः. यस्त्वभ्यव्यो ज्ञानं न
लप्स्यते असावचरमः, एवं यत्र यत्राहारकातिदेशः तत्र स्याच्चरमः स्यादचरम इति वाच्यं; शेषमप्यनयैव दिशाऽभ्यूहं। अथ चर-
मानरगलक्षणगाथामाह--'जो जं पाविहि'त्ति(१८०)यो जीवनारकादिर्यत् जीवत्वनारकादिकमप्रतिपत्तितं वा प्राप्स्यति-लप्स्यते
पुनः पुनर्भावं स तेन भावेन-तद्वावापेक्षयाऽचरमः स्यात्, तथाऽत्यन्तवियोगः सर्वथा विरहो यस्य जीवादेर्येन भावेन स तेनेति
शेषः चरमः स्यादिति ॥ १८ शते प्रथमः ॥

'निगमपहमासणिण'ति (सू. ६१८) नेगमा-वाणिज्यकालेषु प्रथमारानिको-दुद्धः, 'कज्जेसु'ति गृहकरणस्वजनसन्मानादि-
कृत्येषु 'कारणेसु'ति कृषिवाणिज्यादिहेतुषु 'कोलुंभेसु'ति कौटुम्बिकेषु-सम्बन्धिजनेषु यथा राजप्रश्रीये, तवैवम्-मंतेसु
गुज्जेसु रहस्सेसु चवहारेसु निच्छणसु आपुच्छणिज्जे' इत्यादि, मन्त्रेषु-आलोचेषु गुह्येषु-लज्जनीयव्यवहारगोपनेषु रह-
सेषु-एकान्तयोगेषु आप्रच्छनीयः प्रपृच्य इति गम्यं ॥ १८ शते द्वितीयः ॥

'मंढियपुत्ते जाव'ति (सू. ६१९) यावत्करणात् पणइउचसंते पणुकोहमाणमाग्रालोभे इत्यादि दृश्यं, इह प्रथिव्यन्-
वनस्पतीनामनन्तरभवे मानुषत्वप्राप्त्याऽन्तक्रिया सम्भवति, यथा मरुदेभ्याः, न तेजोवायुनां, तेपामानन्तर्येण मानुषत्वाप्राप्तेः, अतः
पृथिव्यादिवयस्यैवान्तक्रियामाश्रित्य 'से नूण'मित्यादिना प्रश्नः कृतो, न तेजोवायुनां । 'भाविण्यप्पणो'त्ति (सू. ६२०) भावि-

नवमान्नो ज्ञानादिभिः, अकेवलिनस्माद्योरिति, तस्य हिसर्वकर्म भवोपग्राहित्रयरूपं आयुषो भेदेनाभिधास्यमानत्वात्, वेदयतः-अनु-
भवतः प्रदेयविपाकानुभवाभ्यां वा निर्जरयतः-आत्मभेदेभ्योऽपि सर्वं कर्म भवोपग्राहित्रयरूपं शान्तयतः अथ सर्वं सर्वायुःपुद्-
गलापेक्षं मारं-मरणं त्रियमाणस्य-गच्छतः सर्वमौदारिकादित्रयुर्विजहतः चरमशरीरं-चरमावस्थासत्कं 'मारणान्तिककर्मम्'ति
मरणस्य समीपं मरणान्तः-आयुषधरमः समयः तत्र भवं मारणान्तिकं कर्म भवोपग्राहित्रयरूपं वेदयत एवं निर्जरयतः, 'सञ्चलो-
गं पि णं'ति सर्वलोकमपि ते पुरुराला अवगाह्य निष्ठन्तीति प्रश्नः. अत्रोत्तरम्-'हंता मांगदियपुत्ते'त्यादि, 'अणत्तं'ति अन्यत्वं,
अनगारद्वयसम्बन्धिनो ये पुद्गलालेपां भेदं 'णाणत्तं'ति वर्णादिकृतं नानात्वं 'एवं जहा इदिओ'ति एवं यथा प्रज्ञापनापञ्च-
दशपदस्य प्रथमोद्देशके, तत्रैवं चान्यं-'ओमत्तं वा तुच्छत्तं वा गुरुत्तं वा जाणइ पासइ?, गोयमा! नो इण्ठे समडे,
से केणट्टेणं?, छउमत्ते णं भंते! मणुस्से तेसिं निज्जरापुग्गलाणं नो किञ्चि आणत्तं वा जाणइ २?, गोयमा!
देवेऽवि य णं अत्थेगइए जे णं तेसिं निज्जरां जाणइ?, गो! नो इणं, से केणं, देवेऽवि य णं जाणइ २, से
तेणट्टेणं गोयमा! एवं बुचइ छउमत्ते णं मणुस्से तेसिं निज्जरां जाणइ, सुहुमा णं ते पुग्गला पणत्ता समणा-
उत्तो!, सञ्चं पि णं लोगं ते ओगाहित्ताणं चिंठंति' एतच्च व्यक्तं, नवरं ओमत्तं-अवमत्वं ऊनता तुच्छत्वमित्यादि प्रन्थगो-
खमपादिह नोच्यन्ते। 'बुचिहे'ति (स्र. ३२१) द्रव्यवन्ध आगमादिभेदादनेकविधः, केवलमुभयव्यतिरिक्तो प्रायः, स च द्रव्येण-
क्षेहरज्जादिना द्रव्यस्य वा परस्परं वन्धो द्रव्यवन्धः, 'भावबंधे यं'ति भाववन्ध आगमादिभेदाद् द्विधा, स चेह नोआग-
मनो प्रायः, तत्र भावेन-मित्यात्वादिना भावस्य वोपयोगभावाव्यतिरेकात् जीवस्य वन्धो भाववन्धः, 'पओगबंधे'ति जीवप्रयो-

गेण द्रव्याणां बन्धनम् 'बीससाबंधे'ति विश्रसा-स्वभावतः, 'सादीयवीसस'ति अत्रादीनां, अणादीति धर्मास्तिकायाध-
र्मास्तिकायादीनां, सिद्धिलिति तृणपूलकादीनां धणियति रथक्रादीनामिति । एयणेऽवि नाणत्तंति (सू. ६२२) एजने-कंपने
यदंशादिषु तदपि नानात्वं-भेदः अनेजनावस्थापेक्षया, यावत्करणात् वेयणेऽवि णाणत्तमित्यादि द्रष्टव्यं, व्येजने इति, अयम-
भिप्रायो-यथा बाणस्योर्ध्वं क्षिप्तसैजनादिकं नानात्वमस्येव एवं कर्मणः कृतत्वक्रियमाणत्वकारिष्यमाणत्वरूपं तीव्रमन्दपरिणाम-
भेदात् तदरूपकार्यकारित्वरूपं नानात्वमवसेयं ॥ 'सेयकालंसि'ति (सू. ६२३) एयत्काले, ग्रहणानन्तरमित्यर्थः, 'असंखि-
ज्जं'ति गृहीतपुद्गलानामसङ्ख्येयभागमाहारीकुर्वन्ति, गृहीतानामेवानन्तभागं निज्जरयन्ति, तत उत्तं जिनैः ॥ १८ शते तृतीयः ॥

'असरीरपडिबद्धे'ति (सू. ६२४) त्यक्तसर्वशरीरो जीवः 'बायरयो'दिधरा कलेधर'ति स्थूराकारधराणि, न सूक्ष्माणि, कले-
धरा-निर्जीवदेहाः, 'एएणं'ति एतानि प्राणातिपातादीनि सामान्येन द्विविधानि, न प्रत्येकं, तत्र पृथ्वीकायादयो जीवद्रव्याणि,
प्राणातिपातादयो न जीवद्रव्याणि, किन्तु तद्गर्भाः, अजीवद्रव्याणि धर्मास्तिकायादयः, तान्यजीवद्रव्याणि जीवपरिभोग्यत्वाया-
गच्छन्ति, जीवैः परिशुज्यन्त इत्यर्थः, तत्र प्राणातिपातादीन् यदा कुर्यात् तदा तान् सेवते प्रद्युत्तिरूपत्वात् तेषामित्येवं तत्परिभोगः,
पृथिव्यादीनां तु परिभोगो गमनशोचनादिभिः प्रतीत एव, प्राणातिपातविरमगादीनां परिभोगो नास्ति, प्राणातिपातविरतिरूपत्वेन
जीवस्वरूपत्वात् तेषां, धर्मास्तिकायादीनां चतुर्णामूर्त्तत्वेन परमाणोः सूक्ष्मत्वेन शैलेशीप्रतिपन्नानगारस्य च प्रेणायविषयत्वेनानु-
पयोगित्वाच्च परिभोगः ॥ 'कसायपदं निरवसेसं'ति (सू. ६२५) प्रज्ञापनापदं-चतुर्दशपदं, तच्चेदम्-कोहकसाए माणकसाए
मायकसाए लोभकसाए इत्यादि, 'निज्जरिस्संति लोभेणं'ति अस्यैवं सम्बन्धः- 'धेमाणिया णं भंते ! कइहिं ठाणेहिं अट्ट कम्मपग-

ईश्री निञ्जिरिस्मंति ? गोयमा ! चउहि ठाणेहि, तं०-कोहेणं माणेणं मायाए लोनेणं'ति इह नारकादीनामष्टापि कर्मण्युदये वर्त्तन्ते, उदयवर्त्तिनां तेषां अवश्यं निर्जरणमस्ति, कयायोदयवर्त्तिनश्च ते, ततश्च कयायोदये कर्मनिर्जरभावात् क्रोधादिभिर्वैमानिकानामष्ट-कर्मयकृतिनिर्जरणमुच्यते ॥ प्रागुक्तचतुःकयायाश्चतुःस इव्यात्वात् कृतयुगमलक्षणस इव्याविशेषवाच्याः स्थुरित्यतो युगमस्वरूपमाह- 'चत्तारि जुम्म'ति इह गणितपरिभाषया समो राशियुगमुच्यते विपमस्तु ओज इति, तत्र यद्यपि द्वौ राशी युगमशब्दवाच्यौ द्वौ श्रोनःशब्दवाच्यौ च भवतः, तथापि इह युगमशब्देन राशयो विवक्षिताः, अतश्चत्वारि युगमानि-राशय इत्यर्थः, तत्र 'कडजुम्मे'ति कृतं-सिद्धं पूर्णं ततः परस्य राशिसंज्ञान्तरस्याभावेन न श्योजःप्रभृतिवदपूर्णं यत् युगं 'तेओए'ति त्रिभिरादित एव कृतयुगमाद्वोपरि-वर्त्तिभिरोजो-विपमराशिहयोज इति, 'दावरजुम्मे'ति द्वाभ्यामादित एव कृतयुगमाद्वोपरिवर्त्तिभ्यां यदपरं युगं कृतयुगमादन्यत् द्वापरयुगं, 'कलिओए'ति कलिना-एकेनादित एव कृतयुगमाद्वोपरिवर्त्तिना ओजो-विपमराशिः कलयोज इति। 'जे णं रासी'-त्यादि, यो राशिश्चतुःश्रेणापहारेणापह्रियमाणश्चतुःश्रवसितः स्यात् स कृतयुगमित्युच्यते, यत्र राशौ चतुरूपत्वेन चतुःकापहारो नास्ति सोऽपि चतुःश्रवसितत्वसद्भावात् कृतयुगममेव, एवमुत्तरपदेऽपि, 'जहणणपदे कडजुम्मे'ति अत्यन्तलोक्त्वे कृतयुगमाः-कृतयुगसंज्ञिताः 'उक्कोसपए'ति सर्वोत्कृष्टतायां श्योजःसंज्ञिताः, मध्यमपदे चतुर्विधा अपि, एतदज्ञाप्रामाण्यादवगन्तव्यं। 'वण-स्सइकाइया णं'ति वनस्पतिकारिका जघन्यपदे उत्कृष्टपदे चापदाः, जघन्यपदस्योत्कृष्टपदस्य च तेषामभावात्, तथाहि-जघन्य-पदमुत्कृष्टपदं च तदुच्यते यन्नियतरूपं, तच्च यथा नारकादीनां कालान्तरेणापि न तथा वनस्पतिकारिकानां नियतरूपं लभ्यते, परंपरया सिद्धिगमनेन तद्राशेरनन्तत्वापरित्यागेऽप्यनियतरूपत्वादिति। 'सिद्धा जहा वणस्सइकाइय'ति जघन्यपदे उत्कृष्टपदे

चापदाः, अजघन्योत्कृष्टपदे च सात्कृतयुग्मादय इत्यर्थः, तत्र जघन्योत्कृष्टपदापेक्षयाऽऽदत्त्वं वर्द्धमानतया तेषामनियतपरिमाण-
त्वाद् भावनीयमिति ॥ 'जावइया णं चर'त्ति (सू. ६२६) यावन्तः 'वर'त्ति अर्वागभागवर्त्तिनः; आयुष्कापेक्षया अल्पायुष्का
इत्यर्थः 'अंधगवपिहणो'त्ति अंधिपा-वृक्षास्तेषां बह्वयस्तदाश्रयत्वेनेत्यंहिपबह्वयो-वादराधिकाया इति, अन्ये त्वाद्भूः-अन्धका-अ-
प्रकाशकाः ब्रह्मनामकर्मोदयाद् ये बह्वयः ते अंधरूबह्वयो जीवाः 'तावइअ'त्ति तत्परिमाणाः 'पर'त्ति पराः प्रकृष्टाः स्थितिर्तो
दीर्घायुष इति प्रश्नः, 'हन्ते'त्युचरमिति ॥ १८ शते चतुर्थः ॥

'वेउन्चियसरीर'त्ति (सू. ६२७) विभूषितवपुषः 'महाकम्मतराए चैव'त्ति (सू. ६२८) इह यावत्करणात् 'महाकिरिय-
तराए महासचतराए'त्ति इत्यं, 'एगिंदियविगलिंदिअवज्ज'त्ति इहेकेन्द्रियादिवर्जनमेतेषां मायिमिथ्यादृष्टित्वेनामायिसम्यग्द-
ष्टिविशेषणस्यायुज्यमानत्वात् ॥ 'दो भंते ! असुरकुमार'त्ति (सू. ६३०) यज्ञेह मायिमिथ्यां दृष्टीनामसुरकुमारादीनामृजुविक्र-
वीणेच्छायामपि वक्रविकुर्वणैव स्यात् तन्मायाभिध्यात्त्वप्रत्ययिककर्मप्रभावात्, अमायिसम्यग्दृष्टीनां तु यद्यथेच्छं विकुर्वणा स्यात् तदा-
जवोपेतसम्यत्तवप्रत्ययकर्मवशादिति ॥ १८ शते पञ्चमः ॥

'फाणिय'त्ति (सू. ६३०) द्रवगुडः, 'गोडु'त्ति गोल्यं-गोल्यरसोपेतं, व्यवहारो हि लोकतस्सङ्गच्छते, ततः शेषरसवर्णादीन्
सतोऽप्युपेक्षतं इति, 'निच्छय'त्ति निश्चयमतेन पञ्चवर्णादीपरमाणूनां तत्र विद्यमानत्वात् पञ्चवर्णादिरिति ॥ 'परमाणुपोग्गले'
ण'मित्यादि (सू. ६२२) इह च परमाणुपुद्गले पञ्च द्वौ पञ्च च विकल्पाः, 'दुफास'त्ति लिग्धरूक्षशीतोष्णस्पर्शानामन्यतराविरु-
द्धस्पर्शद्वययुक्त इति, इह ४ भेदाः शीतलिग्धयोः शीतरूक्षयोः उष्णलिग्धयोः उष्णरूक्षयोश्च सम्बन्धादिति, 'सिय एगवण्णे'त्ति

द्रयोगि प्रदेशयोरुक्तवर्णनान्, इह पञ्च विकल्पाः, 'स्मिन् द्रुवर्गो'ति प्रतिप्रदेशं वर्णान्तरभावान्, ३१० विकल्पाः, एवं गन्धा-
द्विपि, 'स्मिन् द्रुक्सासे'ति प्रदेशद्रव्यस्यापि शीतस्निग्धत्वादिभावविहापि ४ विकल्पाः 'स्मिन् तिक्सासे'ति इहापि ४ विकल्पाः,
तत्र प्रदेशद्रव्यस्यापि शीतभावादेकस्य च तत्र स्निग्धभावान् द्वितीयस्य रूक्षभावान् एकः, एवं न्यायेन प्रदेशद्वयस्य तुल्याभावाद्
द्वितीयः, तथा प्रदेशद्रव्यस्यापि स्निग्धभावान् तत्र एकस्य शीतभावादेकस्योष्णभावान् तृतीयः, एवं न्यायेन प्रदेशद्वयस्य रूक्षभावा-
गतुर्थः, 'चतुष्कास'ति इह 'दसे मीए दसे निद्रे दसे लुक्ले'ति वचनदिक एव त्रिप्रदेशादिषु चिन्त्यः, 'सुहुमप-
रिगण्यं'ति अनन्तप्रदेशिको वादरपरिणामोऽपि सूक्ष्मः स्यात् द्रव्यणुकादि सूक्ष्मपरिणाम एवेत्यनन्तप्रदेशिकस्कन्धः सूक्ष्मप-
रिणामन्वेन विशेषितः, तथाद्याः ४ स्पर्शाः सूक्ष्मेषु वादरेषु वा अनन्तप्रदेशिकस्कन्धेषु स्युः, मृदुकठिनगुरुलघुस्पर्शाश्च वादरे-
न्वेति ॥ १८ अते षष्ठः ॥

'जनन्यागसेणं'ति (सू. ३३३) देवादंजन 'आविस्मइ'ति आविश्यते-अधिष्ठीयते, नो खलु क्वली यक्षावेशेनाविश्यते,
अनन्तरीपेनान् तस्यः 'अग्णाङ्के'ति अन्याविष्टः-परशशीकृतः ॥ 'उचहि'ति (सू. ३३४) उपधीयते-उपष्टभ्यते येनारत्माऽसा-
न्यधिः, 'वाहिरभं'उमत्तो'ति बालः-कर्मशरीरपृथक्स्थितो य उग्रक्षिन्न भाण्डमात्रा-भाजनानि उपकरणं च-वस्त्रादि, 'एभिर्दि-
ग्यज्जाणं'ति एकेन्द्रियाणां भाण्डादि नास्ति इति तद्वर्जितानामन्धेणां त्रिविधोऽस्तीति, 'सचिते'ति सचित्तादिद्रव्याणि शरीरादीनि
'नेरद्रयाणं'ति नारगाणं 'कइविहे उचही पगते?', गो! तिविहे सचित्तोपधिः शरीरं 'अचिते'ति अचितः उत्पत्तिस्थानं
'मीमण'ति मिथन्तु शरीरमेवोच्छ्रामादिपुद्गलयुक्तं, नेपां अचेतनत्वेन मिथत्वस्य विवक्षणादिति, 'परिग्गहे'ति परिगृह्यते इति

परिग्रहः, एतस्योपधेश्च को भेदः?, उच्यते, उपकारक उपधिर्ममत्वबुद्धितः परिग्रहमाणस्तु परिग्रह इति । 'पणिहणो'चि प्रकर्षेण नियते आलम्बने धानं-धरणं मनःप्रभृतेरिति प्रणिधानं ॥ 'एवं जहा सत्तमसए' (सू. ६३५) इत्यादिना यत्त्वचित्तं तच्चेदं, कालोदाईसेलोदाईसेवालोदाईप्रभृतिकानामन्ययुधिकानामेकत्रमितानां मिथः कथासंलापो जातो यन्महावीरः पञ्चास्ति-कायान् धर्मास्तिकायादीन् प्रज्ञापयति, धर्माधर्माकाशयुद्गलास्तिकायानवेतनान् जीवास्तिकायं च सचेतनं, तथा धर्माधर्माकाशजीवास्तिकाया न रूपिणः, पुद्गलास्तिकायं च रूपिणं प्रज्ञापयति, 'से कहमेधं मण्णे'चि अथ कथमेतद्धर्मास्तिकायादि वस्तु मन्ये इति वितर्कार्थः, एवं सचेतनचेतनादिरूपेणादृश्यमानत्वेनाप्रमथत्वेति हृदयं, 'अविउप्पकड'चि अपिः सम्भावने उत्-प्राबल्येन प्रकृता-प्रस्तुता प्रकटा वा उत्प्रकृता उत्प्रकटा वा तथा अविद्धद्धिः-अजानद्धिः प्रकृता-प्रस्तुता अविद्धत्प्रकृता । 'जइ कज्जं कज्जइ'ति यदि तैर्धर्मास्तिकायादिभिः कार्यं स्वकीयं क्रियते तदा तेन कार्येण तान् जानीमः पश्यामः, अयगंच्छाम इत्यर्थः, धूमेनाग्निरिव, अथ तैः कार्यं न क्रियते तदा न जानीमो न पश्यामः, अयमभिप्रायः-कार्यादिलिङ्गद्वारेणैवावर्गदृशाम-तीन्द्रियपदार्थानामवगमः स्यात्, न च धर्मास्तिहायादीनामसत्प्रतीतं किञ्चित् कार्यादिलिङ्गं दृश्यते इति तदभावात् तन्नो जानीम एव वयमिति, अथ मडुकं धर्मास्तिकायाद्यपरिज्ञानवन्तमुपालम्भयितुं यत्ते प्राहुः-तदाह-'केस णं'ति क एष त्वं मडुक! श्रमणो-पासकानां मध्ये भवसि यस्त्वमेनमर्थं श्रमणोपासकज्ञेयं धर्मास्तिकायाद्यस्तित्वलक्षणं न जानासि न पश्यासि?, न कश्चित् त्वमित्यर्थः, एवमुपालब्धः सन्नसो यत्तैरदृश्यमानत्वेन धर्मास्तिकायाद्यसम्भय उक्तः तद्विषयत्वेन तान् प्रतिहन्तुमिदमाह-'घाणसह-गण'इत्यादि, 'सुट्टु णं'ति सुट्टु त्वं मडुक! येन त्वया अस्तिकायानजानता न जानीम इत्युक्तं, अथ च अजानन्नपि यदि जानीम

इत्यमणिव्यसदाऽऽज्ञाननकारकोऽहंदादीनां अभविष्यस्त्वमिति । 'तेसिं योदीगं अंतरं'ति (सू. ६२६) तेषां विकृष्वितवपुषां अन्तराणि, 'एवं जहा अटमसः' इत्यादि, तत्रेदं—'पाएण वा अंगुलियाए वा सलागाए वा' इत्यादिना 'आलिइमाणे वा विलि-
हमाणे वा अगणिकाएण वा उहमाणे तेसिं जीवपदेसाणं अवाहं वा करेइ छविच्छेयं वा उप्पाइ ? गो०! नो इण्ठे समट्ठे', जणं देवानं तणं व'ति (सू. ६३७) इह च यद्देवानां तुगाद्यपि ग्रहणीत्यात् तदचिन्त्यपुण्यवशात् सुभूमस्य स्थालवत् 'णिबविउ-
च्चियाइ'न्ति अमुराणां तु यन्नित्यविकृष्वितानि शस्त्राणि स्युः तद्देवापेक्षया तेषाममहत्तरपुण्यत्वात्, तथापि नृणामिवावगन्तव्यं ।
'वीइवइज्ज'ति (सू. ६३८) एकया दिशा व्यतिक्रामेत् 'नो चेव णं'ति नैव सर्वतः परिभ्रमेत्, तथाविधप्रयोजनाभाववादिति
गम्भायने । 'अत्थि णं'ति (सू. ६३९) इह देवानां कर्मपुद्गलाः शुभा आयुस्सहचरतया वेदनीया अनन्तानन्ताः स्युः ततश्च
भदन्न ! मन्ति ते देवा ये तेषामनन्तानन्तकर्मांशानां मध्यादनन्तान् कर्मांशान् जवन्येन कालशालपतया एकेन वर्षशतेनोत्कर्षतस्तु
पञ्चभिर्षगर्गतः क्षयन्तीत्यादि प्रश्नः, गोयमेत्याद्युचरं, तत्र व्यन्तरा अनन्तान् कर्मांशान् वर्षशतेनैकेन क्षययन्ति, अनन्तानामपि
तदीयपुद्गलानामल्पानुभाषणया स्तोः नैव कालेन क्षययितुं शक्यन्त्यान् तथाविधाल्पस्त्रेहाहारवन्, तथा तावत् एव कर्मांशान् असु-
ररूपावजिनभवनपतयो द्वाभ्यां क्षययन्ति, तदीयपुद्गलानां व्यन्तरपुद्गलापेक्षया प्रकृष्टानुभावेन बहुतरकालेन क्षययितुं शक्य-
न्नान् निम्नतराहारवन्. एवमग्रेऽपि भाव्यमिति ॥ अष्टादशशते सप्तमः ॥

'दुइओ'ति (सू. ६४०) द्विधा अनन्तरान्तरा पार्श्वतः पृष्ठतश्चेत्यर्थः, 'पेहाए'त्ति प्रेक्ष्य २ 'रीयं'ति गतं 'रीयमाणस्स'त्ति
कृतं: 'कृणुउपोयण' कृणुडिम्भः 'वदापोय'चि वर्त्तकः पक्षी, 'कुलिगञ्जाए' व'त्ति कीटिकासमः 'परियावज्जेज्ज'त्ति पर्या-

पद्येत्-त्रियते, एवं जहा सत्तमसए इत्यादि अनेन यत्सूचितम् तस्यार्थलेश एव-अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते-गौतम ! यस्य क्रोधादयो व्यवच्छिन्नाः स्युः तस्यैर्यापथिक्येव क्रिया स्यात् 'जावं अहो निक्खित्तो'त्ति, 'से केण्हणं' मित्यादि अनेन चाक्यनिर्गमनं यात्रादित्यर्थः । 'वेचेह'त्ति आक्रमश्च 'कायं व'त्ति देहं प्रतीत्य, व्रजाम इति योगः, देहश्चेद् गमनशक्तः स्यात् देहेन न अन्यथा, शकटादिनेत्यर्थः, 'जोयं व'त्ति योगं-संयमव्यापाररूपं ज्ञानाद्युपष्टम्भहेतुमिधाटनादि, न तं विनेत्यर्थः, 'दिस्स २'त्ति प्रेक्ष्य २ 'पदिस्स' पदिस्सत्ति प्रकर्षेण दृष्टा ॥ 'छउमत्थे'त्ति (सू. ६४२) छबस्थो निरतिशयो ग्राह्य इति, 'जाणइ न पासइ'त्ति श्रुतोपयुक्तः श्रुतज्ञानी श्रुतेर्दर्शनाभावात्, एवं चतुर्भङ्गी ज्ञेया, अनन्तप्रदेशिकस्कन्धसूत्रे ४ भङ्गाः, जानाति स्पर्शनादिभिः पश्यति च चक्षुषेत्येकः, अन्यो जानाति स्पर्शनादिना न पश्येच्चक्षुषाऽभावात् इति द्वितीयः, अन्यो न जानाति स्पर्शाद्यगोचरत्वात् पश्येच्चक्षुषा इति तृतीयः, अन्यो न जानाति न पश्येच्चक्षुषोऽविषयत्वात् इति ४ । अथ छबस्थाधिकारात् छबस्थभूताधोऽवधिकपरमाधोऽवधिकसूत्रे, परमाधोऽवधिकश्चात्रशयमन्तर्मुहूर्तेन केवलो स्यात् इति केवलिसूत्रं, 'सागारे'त्ति साकारं-विशेषग्रहणरूपं 'से' तस्य परमाधोऽवधिकस्य तद्वा ज्ञानं स्यात्, तद्विपर्ययभूतं च दर्शनं अतः परस्परविरुद्धयोरेकसमये नास्ति सम्भवः ॥ ॥ १८ शते अष्टमः ॥

'भविगदब्बनेरइय'त्ति (सू. ६४३) द्रव्यभूता नारका द्रव्यनारकाः ते च भूतनारकर्यायतयाऽपि स्युरिति भव्यशब्देन विशेषिताः, भव्याश्च ते नारकाश्चेति विग्रहः, ते चैकमविक्रमद्वायुःक्रामिषुखनामगोत्रभेदाः स्युरिति । 'अंतोसुहुत्तं'त्ति संज्ञिनमसंज्ञिनं वा नरकंगामिनमन्तर्मुहूर्तमपेक्ष्यान्तर्मुहूर्तस्थितिरुक्ता, 'पुब्बकोडि'त्ति मनुष्यं पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चं वाऽऽश्रित्येति, भव्यद्रव्या-

गुग्दीनामपि जयन्या स्थितिरिथमेव उक्त्या तु 'तिग्णि पलिओत्रमाइं'ति उचरकुर्वादिमिथुनकरादीनांश्रिल्योक्ता, यतस्ते मृता
देवैरुच्यन्त इति, मलयद्रव्यगुग्नीकायिकस्य 'साइरेगाइं दो सागरोत्रमाइं'ति ईशानदेवमाश्रिल्योक्ता. द्रव्यतेजसो द्रव्यवा-
योश्च 'जडा नेरइयस्स'ति अन्तर्गृहचर्मेका अन्या च पूर्वकोटी, देवादीनां मिथुनकानां च तत्र तेजोवाय्वोरूत्पादाभावात्. तथा
पञ्चेन्द्रियनिरुधः 'उक्तेसेणं तेजीमं'ति सप्तमशुन्धीनारकापेक्षयोक्तमिति ॥ १८ शते नवमः ॥

इह च ग्राधोः क्षुरधारादिप्रवेशो वैक्रियलब्धिसामर्थ्यान् ज्ञेयः 'पंचमसए'ति (मू. ६४४) इत्यादि यदुक्तं तदिदम्—'अणगणे
णं मीं ! माधियया अगणिकायस मज्झमज्जेणं वीइवइजा, से णं तत्थ शियाएजा १, 'नो इणहे'ति 'नो खलु तत्थ २
रुमइ'ति इत्यादि ॥ 'वाउयाएणं पुट्टे'ति (मू. ६४५) परमाणुपुद्गलो वायुकायेन स्पृष्टो—व्याप्तो मध्ये क्षिप्त इति, 'नो व
याए'ति नो वायुकायः परमाणुपुद्गलेन स्पृष्टः, वायोर्महत्त्वाद् अणोश्च निष्प्रदेशत्वेनातिशुद्धमतया व्यापकत्वाभावादिति 'अणं
गमिणं'ति अनन्तप्रदेशिकरुक्त्वो वायुना व्याप्तः स्यात्. शूद्धमत्त्वात् तस्य, वायुः पुनरनन्तप्रदेशिकरुक्त्वेन स्याद् व्याप्तः, २
व्याप्तः, कथं १, यदा वायुस्कन्धापेक्षया महानसौ स्यात् तदा वायुत्वेन व्याप्तः, अन्यथा तु नेति, 'वत्यी'ति वस्तिशुक्तिर्वा व
व्याप्तः स्यात् सामर्थ्येन तद्विवरपूरणान्, नो वायुर्वस्तिना स्पृष्टः, वस्तेर्वायोः परित एव भावादिति ॥ 'अणमण्णबद्धार
(मू. ६४६) गादश्चेतः 'पुट्टाइं'ति अगादाश्चेतः यावत्करणान् 'अणमण्णओगाढाइं'ति एकक्षेत्राश्रितानि इति. दृश्यं,
णमण्णचइ'ति परस्परसमुदायतया ॥ 'जत्त'ति (मू. ६४७) संयमव्यापारः 'जवणिज्जं'ति यापनीयमिन्द्रियादिवश्यता
मोक्षहेतुर्गमः, 'फासुयविहारो' निर्जीव आश्रयः 'आवस्सय'ति पदविधमावश्यकं, एतेषु च यद्यपि भगवतो न किञ्चित्

मस्ति तथापि तत्फलसद्भावात् तदस्तीत्यवगन्तव्यं, तेषु तपस्संयमादिषु 'जयण'ति प्रवृत्तिः 'इंद्रियजवणिजं'ति इन्द्रिययाप-
नीयं-वश्यत्वं 'नोऽंद्रिय'त्ति नोइन्द्रिययापनीयं इत्यत्र नोशब्दस्य मिश्रवचनत्वात् इन्द्रियसहचरिताः कयायाः 'सरिसव'त्ति
प्राकृतत्वात् संदशयसं; अन्यत्र सर्पपाः, 'दन्वमास'त्ति द्रव्यमापाः 'कालमास'त्ति कालरूपा मासाः 'कुलत्थ'त्ति कुलस्थाः-
कुलीनाः, अन्यत्र धान्यविशेषाः अथवा कुलाङ्गना वा, 'कुलकण्यकाः कुलमातृकाः 'कुलवहुय'त्ति कुलवधूका
इति त्रिविधाः । 'गुणे भव'न्ति (ब. ६४८) एको भवान् इत्येकत्वस्वीकारे भगवताऽऽत्मनः कृते श्रोत्रादिविज्ञानानामवयवानां
चात्मनोऽनेकतोपलब्धित एकत्वं दूयिष्यामि, 'दुवे'त्ति द्वौ भवानिति द्वित्वाङ्गीकारे अहमेकत्वविशिष्टार्थस्य द्वित्वविरोधेन द्वित्वं
दूयिष्यामि, 'अक्खग'त्ति इत्यादिपदत्रयेण नित्यात्मपक्षः पर्यनुयुक्तः, 'अणेगभूय'त्ति अनेके भूता-अतीता भावाः; सत्ताः
परिणामां वा भव्याश्च भाविनो यस्य स तथा, अनेन अतीतभविष्यत्सत्ताप्रश्नेन अनित्यपक्षः पर्यनुयुक्तः, एकतरपरिग्रहे तस्यैव दू-
णार्थेति, ततो भगवता स्याद्वादमतेन तस्योत्तरमदायि- 'एगेऽवि अहं' जीवद्रव्येण, नतु प्रदेशार्थतया, 'नाणदंसणट्टयाए दुवे'त्ति
न चैकस्य स्वभावात् न दृश्यते, यथैको देवदत्तादिः पुत्रत्वपितृत्वादिभावाननेकान् लभते तथा ज्ञानदर्शनार्थतयाऽहं द्विरूपः,
अक्षय्यहं सर्वथा प्रदेशानां क्षयाभावात्, एवमव्ययोऽप्यहं ज्ञानादीनामव्ययत्वात्, अचस्थितोऽप्यहं असङ्ख्येयप्रदेशतो, नित्यो-
ऽप्यहं 'उचओगट्टयाग'त्ति विविधानुपयोगानाश्रित्य अनेकभूतभावभक्तिकोऽप्यहं, अतीतानागतकालयोरनेकविषयबोधानामात्मनः
कथञ्चिदभिन्नानां भूतत्वाद् भावित्वाच्चानित्यपक्षोऽपि न दोषाय, 'जहा रायप्पसेणइजे'त्ति यथा राजप्रश्नीये 'चित्तो'त्ति अनेन
यत्स्त्वितं तस्यार्थलेख एवं, यथा राजेश्वरादयस्त्यक्त्वा हिरण्यादि साधुत्वं प्रतिपद्यन्ते न तथा शक्नोम्यहं प्रव्रजितुं इतीच्छाम्यहं

अणुत्रनादि द्वादशविधं गृह्यधर्मं भगवदन्तिके प्रतिपत्तुं ॥ १८ शते दशमः ॥ अष्टादशशतं वृत्तितः सम्पूर्णम् ॥

अर्थकोनचिंशतितममारभ्यते-उद्देशकसङ्ग्रहाथामाह-'लेस्से'ति (*८१) लेश्योद्देशकः २ 'गन्ध'ति गर्भवाच्यः २ 'पृथ्वि'ति पृथ्वीवाच्यः ३ 'महासत्र'ति नारका महाश्रवा महाक्रिया इत्यादि ४ 'चरम'ति चरमेभ्योऽल्पस्थितिभ्यो नारकादिभ्यः परमा महास्थितयो महाकर्मतरा इत्यादि वाच्यः ५, 'कीव'ति द्वीपाद्यर्थः ६ 'भवणा य'ति भवनाद्यर्थः ७, 'निव्वत्ति'ति निवृत्तिः-निष्पत्तिः शरीरादित्त्तदर्थः ८, 'करण'ति करणार्थः ९ 'वणचरसुरा य'ति वनचरसुरा-व्यन्तरदेवास्तदर्थो दशमः १०, 'जउन्धो'ति (मृ. ६४९) प्रज्ञापनालेश्यापदस्य सप्तदशस्य चतुर्थं उद्देशकोऽत्र भणितव्यः, स चैवं-'कण्हेलेस्सा जाव सुक्केलेस्से'-त्यादिगति ॥ १९ गते प्रथमः ॥

'नन्धम'ति (मृ. ६५०) प्रज्ञापनासप्तदशपदस्य षष्ठोद्देशको गर्भस्रोतपलक्षितो भणितव्यः, स चायम्-कण्हेलेस्से णं भंते ! मणुस्से कण्हेलेस्सें गन्धं जाणेज्जा १, हंता ! जाणेज्जा । कण्हेलेस्से णं भंते ! मणुस्से नीलेस्सें गन्धं जाणेज्जा १, हंता ! जाणेज्जा' इत्यादि ॥ १९ गते द्वितीयः ॥

तृतीयं द्वादशाथामाह-'सिय १ लंय २ दिट्ठि ३ नाणे ४ जोगु ५ वओगे ६ तहा किमाहारं ७ । पाणाइयाय ८ उप्पा ९ ठिई १० मणुयाय ? ? उब्बदी ११ ॥ ११ ॥'ति, तत्र स्याद्द्वारं-'सिय'ति, मृ. ६५१) स्याद्-भवेदयमर्थः, अथवा पृथ्वीकायिकाः प्रत्येकं प्रसिं यमन्तीति सिद्धं, किंतु 'सिय'ति स्यात्-कदाचिन् 'जाव'ति यावत्करणत् द्वौ वा त्रयो वा चत्वारः पञ्च पृथ्वीकायिका

जीवाः 'एगयउ'ति एकतः-एकीभूय, संयुज्येत्यर्थः, 'सादारण'ति बहूनां सामान्यशरीरं बध्नन्ति आदितस्तत्प्रायोग्यपुद्गलग्रहणतः 'आहारैस्ति'ति-उत्पत्तिसमय एव सामान्याहारग्रहणतः शरीरं वा 'बंध'ति आहारितपरिणामितपुद्गलः शरीरस्य पूर्वबन्धापेक्षया विशेषतो बन्धं कुर्युरित्यर्थः, 'नो इणमडे'ति यतः पृथ्वीकायिकाः प्रत्येकपरिणामाश्रितः प्रत्येकं शरीरं बध्नन्ति, तत्प्रायोग्यपुद्गलग्रहणतः, ततश्च प्राग्रदिति । किमाहारद्वारे 'पढमुद्देसए'ति एवं, यथा प्रज्ञापनाऽष्टाविंशतितमपदस्याहारख्यस्य प्रथमोद्देशके तथेह श्रेयः 'चिज्जंति' तत्पुद्गलजातं शरीरैर्न्द्रियतया परिणमंतीत्यर्थः, 'चिण्णे वा से'ति चीर्णं वाऽऽहारितं 'से' तत्पुद्गलजातं 'उद्दइ'ति अपद्रवति-विनश्यति मलयत् 'पल्लिसप्पह व'ति परि-समन्तात् सर्पति-गच्छति तत् परिणमति 'सण्णाइ'ति संज्ञाव्यावहारिकमेति 'पण्णाइ'ति प्रज्ञा सूक्ष्मार्थविषया मतिरेव । प्राणातिपातादिद्वारे-'पाणाइचाए उचक्खाइज्जंति' प्राणातिपाते स्थिता इति शेषः, प्राणातिपातवृत्तय इत्यर्थः, उपाख्यायन्ते-अभिधीयन्ते, यच्चेह वचनाद्यभावेऽपि पृथ्वीकायिकानां मृपावादादिभिरुपाख्यानं तन्मृपावादाद्यविरतिमाश्रित्योच्यत इति । अथ हन्त्व्यादिजीवानां का वार्त्तयाह-'जेसिंफिय णं'ति येषामपि जीवानामतिपातादिविषयभूतानां प्रस्तावात् पृथ्वीकायिकानामेव सम्बन्धिना अतिपातदिना 'ते जीव'ति तेऽतिपातादिकारिणो जीवाः 'एचमाह्जिज्जंति' अतिपातादिकारिण एते इत्याख्यायन्ते, तेषामपि जीवानामतिपातादिप्रवृत्तानां न केवलं घातकानां, 'णो विण्णाए'ति नो-नैव विज्ञातं नानात्वं-भेदो यदुत नयं वध्यादयः एते तु वधकादय इति, अमनस्कत्वात्तेषामिति । उत्पादद्वारे 'जहा वक्कीए'ति इह च व्युत्क्रान्तिः प्रज्ञापनागुपं पदं, तच्चेदं-किं तिरि० मणु० देवेहिंतो उवज्जंति?, गो०! नो नेरइण्हिंतो० तिरिमणुदेवेहिंतो उवचज्जंति । समुद्घातद्वारे-'समोहयावि'ति समुपहताः-छतसमुद्घाताः,

कुरुदण्डा इत्यर्थः, 'असमोक्ष्य'ति अकृतसमुद्घाताः, दण्डादुपस्ता वा । उद्वर्त्तनाद्वारे 'उद्वहणा जहा वक्त्रतीर्ण'ति 'किं नेर-
शणु, गो०' नो नेरइणु, निरिमणुस्सेसु उद्वहति, तेजस्कायिकदण्डके न उद्वहई उद्वहणा य जहा पण्णा-
यणाण'ति, इह स्यादादादिद्रागणि पृथ्वीकायिकदण्डकत्रद्रान्थानि, उत्पादादिषु तु विशेषः प्रज्ञापनायामिवेहार्यतः । स एवं
ज्ञेयः-नेगागुणपातस्त्रियेड्मत्रुच्येय एव, स्थितिकृष्टाश्लोरात्रत्रयं, उद्वृत्तास्तु ते तिर्यक्षु एवोत्पद्यन्ते, यथोत्पादादिषु विशेषस्तथा
केड्यायामपि, यत्नन्त्रनोऽप्रशस्त्रेड्या एव, पृथ्वीकायिकास्तु आद्यत्रतुल्लेड्या एव, पृथ्वीकायिकास्तु तद्विचित्रत्वात्स्वगतेरिति,
वायुकाये ४ नमुद्घाताः, पृथ्व्यादीनामाद्याद्यः, वायूनां तु वेदना १ क्रयाय २ मारणान्तिक ३ वैक्रियलक्षणाः ४, तेषां वैक्रि-
यन्मग्भान, मनस्यनिगुणे 'नचरं आहारे नियमं छद्दिसं'ति तत्रात्रगम्यते, लोकान्तनिष्कृष्टान्याश्रित्य त्रिदिगादेशरया-
ज्ञास्य तेषां सम्भान, वादरनिगोदान् वाऽऽश्रित्येदमवसेयं, तेषां पृथ्व्याश्रितत्वेन पद्दिगाहास्येव सम्भवाविति ॥ एतेषा-
नेगारागाहनायाह- 'एणसि ण'मित्यादि (सू. ६.६.२) प्रथिव्यप्रतेजोवायुनिगोदाः ५ प्रत्येकं वादरसूक्ष्मभेदादन्ते १० एकादशत्र प्रत्येक-
ननस्यनिः, एने प्रत्येकं पर्याप्तापर्याप्तिभेदाः २२, नेऽपि जघन्योत्कृष्टात्रगाहना इति ४४ जीवभेदेषु स्तोकादिपदन्यासेनावगाहना
व्याहयेया, व्यापना चैयम्-पृथ्वीकायस्याधः सूक्ष्मवादरपदे, तयोः प्रत्येकं पर्याप्तापर्याप्तिपदे, तेषामधः प्रत्येकं जघन्योत्कृष्टा
नाजगाहना, एवमपकायादयोऽपि स्यात्याः, प्रत्येकवनस्पतेश्चाधः पर्याप्तापर्याप्तिपदद्वयं, तयोः प्रत्येकं जघन्योत्कृष्टात्रगाहना, इह
पृथ्व्यादीनामहुल्यामद्वल्येयभाषामानात्रगाहनात्वेऽपीतरांपेक्षयाऽमसूक्ष्मेयभेदत्वात्सूक्ष्मेयगुणत्वं न विरुध्यते, तेनाहुलासद्-
ल्येयभाषामानात्रगाहना त्रेया पृथ्व्यादीनां, प्रत्येकवनस्पतीनां तुत्कृष्टात्रगाहना योजनमहसं समधिकमवगन्तव्येति । 'सव्वसु-

हुमे'ति (सू. ३.५३) सर्वसूक्ष्मः यथा वायुः सूक्ष्मः तेजःसूक्ष्मं, अतः 'सन्वसुहुमत्तराए'ति सर्वेषां मध्येऽतिशयेन सूक्ष्मः सूक्ष्मत-
स्क इति, 'अणंताणं सुहुमवणस्सइकाइआणं'ति इह यावद्ग्रहणेनासङ्ख्यातानि शरीराणि ग्राह्याणि; अनन्तानामपि वन-
स्पतीनामेकादशसङ्ख्येयान्तशरीरत्वाद् अनन्तानां च तच्छरीराणामभावात्, प्राक् च सूक्ष्मवनस्पत्यवगाहनापेक्षया सूक्ष्मःवायव-
गाहनाया असङ्ख्यातगुणत्वेनोक्तत्वादिति ॥ 'वण्णगपेसिय'ति (सू. ६.५४) वर्णकपेपिका-चंदनपेपिका 'जुगवं'ति सुपमदु-
ष्यमादिकालवती 'चम्मैट्टुहण'ति चर्मैष्टिकादीनि व्यायामप्रवृत्तावत एव निचितानि-धनीभू-
तानि गात्राणि-अङ्गानि यत्र स तादृग् कायो यस्याः सा, एतद्विशेषणं स्त्रिया अभावात् न भण्यते, 'वइरामईण'ति वज्रमय्यां 'सण्ह-
करणीए'ति सूक्ष्मकरण्यां-पेपणशिलायां 'वट्टवरणं'ति लोष्टकेन 'जतुगोलासमाणं'ति डिंभक्रीडनकजतुगोलकप्रमाणं, न
महान्तमित्यर्थः, 'पडिसंहरियाण'ति शिलायाः शिलापुत्रकाच्च संहरणं-पिण्डीकरणं, प्रतिसङ्क्षेपणं तु पततः संरक्षणं, 'आलि-
द्ध'ति आदिग्धाः शिलायां लोष्टके वा लयाः 'संघट्टिअ'ति सङ्घर्षिताः-परितापिताः पीडिता अपद्रविता मारिताः 'पिट्ट'ति

पिष्टाः ॥ १९ शते तृतीयः ॥

'सिय भंते'ति (सू. ६.५५) स्युः-भवेयुः नारका महाश्रवाः बहुकर्मबन्धत्वात् महाक्रियाः कायिकथादिक्रियायोगमहत्त्वात्, चतुर्णां
पदानां १६ भङ्गाः स्युः, उक्तं च-"वीण्ण उ नेइया हुंति चउत्थेण सुरगणा सन्वे । ओरालसरीरा पुण सन्वेहि पएहिं भइयव्व-
॥१॥"ति, एतेषु नारकाणां द्वितीयो भेदोऽनुज्ञातः, तेपामाश्रवादित्रयस्य महत्त्वात् कर्मनिर्जरायास्त्वल्पत्वात्, शेषाणां तु प्रतिषेधः,
असुरादिदेवेषु चतुर्थो भङ्गोऽनुज्ञातः, ते हि महाश्रवा महाक्रियाश्चाविरतियुक्तत्वात् अल्पवेदनाश्च प्रायेण सातोदयसम्भवात्, अल्प-

निर्वाण प्रायोऽनुभवरिमाणन्वान्, शेषा निषेध्याः, पृथ्व्यादीनां ४ पदानि, तत्परिणतेर्विचित्रत्वात् सव्यभिचाराणीति ॥
॥ १९ शते ऋतुर्यः ॥

'चरमाधि'ति (श्र. ६. १५६) अल्पस्थितयः 'डिडं पटुच'ति येषां नारकाणां महती स्थितिले इतरेभ्यो महाकर्मतराः अशुभ-
रूपपेक्षया स्युः, येषां सौका स्थितिले इतरेभ्योजल्पकर्मणः स्युरिति, 'विचरीयं'ति प्रागुक्तापेक्षया विपरीतं बाल्यं, तदिदम्-से-
नृणं भंते ! चरमासुरकुमारैर्दितो परमासुरकुमारा अप्पकम्मतरा चैव अप्पकिरियतरा चैव इत्यादि, अल्पकर्मत्व-
मशुभकर्मपेक्षं अल्पक्रियन्तं काचिकयादिक्रियापेक्षं, अल्पाश्रवत्वं तु जघन्यकर्मवन्धापेक्षं अल्पवेदनत्वं पीडाभावापेक्षं इति गम्यं ।
'पुण्यिकाश्रु'त्यादि, औदारिकगरीरालयस्थितिकेभ्यो महास्थितयो महाकर्मादयः स्युर्महास्थितिकत्वादेवेति, वैमानिका अल्पवेदनाः ॥
'णिशाय'ति (श्र. ६. १५७) नियतं दानं-शुद्धिर्जायस्य, 'देव शोधने' इति वचनात्, निदा ज्ञानमाभोग इत्यर्थः, तद्युक्ता वेदनाऽपि
निदा, आभोगवनीत्यर्थः, चशब्दः समुच्चये, 'अणिदा य'ति अनाभोगवती जहा पणवणागृत्ति तदिदं-गो० णिदायंपि
अणिदायंपि वेय्यं वेदंति ॥ १९ शते पञ्चमः ॥

'जोऽस्ममंडित्तरेस्सगं'ति (श्र. ६. १५८) ज्योतिष्कमण्डिकोद्देशकश्चवम्-जंबुद्विपं भंते ! कइ चंदा पभासिसु पभासंति
पभासंति ? कइ मरिया तवंसु ३' इत्यादि, कियदूरं बाल्यं, 'जाव परिणामो'ति, स चायम्-दीवसमुद्दा णं भंते ! किं पुढवि-
परिणामा पब्बणे'त्यादि 'जीवउवचाओ'ति द्वीपसमुद्देशु जीवोपपातो बाल्यः, स चायम्-दीवसुद्देशु णं भंते ! सव्वे याणा ४
पुढविकाइयाए ६ उगल्लपुब्बा ?, हंता ! अस्सइ अट्टवा अणंतपुत्तो'ति, शेषं मल्लिखितमेवास्ते ॥ १९ शते पष्ठः ॥

‘भोमेज्ज’तिः (सू. ६५९) भौमेयकानि-भूमेरन्तर्भवानि एवंविधानि नगराणि ‘सञ्चयत्कालियमयं’ति सर्वस्फुटिकमयाः
॥ १९ अते सप्तमः ॥

‘जीवनिञ्चत्ति’ति (सू. ६६०) जीवस्यैकेन्द्रियादितया निष्ठुचिर्जीवनिष्ठुचिः ‘जद्य चतुगन्धो’ति यथा महश्चयन्थाधिकारेऽष्ट-
मशतनवमोद्देशकोक्ते तेजसः शरीरस्य बन्ध उक्त एवमिह निर्युत्तिर्वाच्या, सा च तत एव दृश्येति, ‘कसायनिञ्चत्ते’ति कपाय-
वेदनीयपुद्गलनिर्वर्चनं ‘जसस जं संठागं’ति अप्कपायिकानां स्तिबुकसंस्थानं तेजसां सूचिकलापरस्थानं वायूनां पताकासंस्थानं वन-
स्पतीनां नानाकारसंस्थानं विकलेन्द्रियाणां छुण्डं पञ्चेन्द्रितिर्यग्मज्जुष्याणां ६ व्यन्तरादीनां सगनतुरस्रमिति ॥ १९ अतेऽष्टमः ॥
‘दञ्चकरणे’ति (सू. ६६१) द्रव्यरूपं करणं २ दात्रादि द्रव्यस्य वा द्रव्येण शलाकादिना कटादिः करणं स्याध्यायादिः, क्षेत्र-
करणं ‘कालकरणे’ति कालस्य काले कालेन वा करणं कालकरणं, ‘भवकरणे’ति भवो-नारकादिः स एव करणं भवकरणं, एवं
भावकरणमपि, शेषं गुणगं ॥ १९ अते नवमः ॥

नवरं ‘जाव अप्पद्धियं’ (सू. ६६२) यावत्करणादिदं दृश्यं-एगसि णं भंते ! वाणमंतराणं कण्हलेरा जाव तेउलेयाण ग
कयरे कयरेहिंतो अप्पद्धि जाव महिद्धिया वा ?, गो०! कण्हलेसेहिंतो नील्लेसा महिद्धिया, जाव सञ्चमहिद्धिया तेउलेस्सेति ॥ १९
अते दशमः ॥ एकोनविंशतितमं वृत्तिनः सम्पूर्णम् ॥

अथ धिंशतितममारभ्यते-‘अदियं’ति (*८६) द्वीन्द्रियादिवच्यः, ‘आगासे’ति आकाशाद्यर्थः २, ‘पाणवत्ते’ति

पागानिपानाद्यर्थः ३, 'उच्यते'ति श्रोत्रेन्द्रियाद्युपचयार्थः ४, 'परमाणु'ति परमाणुरूपः ५, 'अंतर'ति रत्नप्रभागशंकराप्रभाद्यन्त-
गत्वच्यः ६ 'बंध'नि जीवप्रयोगादिवच्यार्थः ७ 'भूमि'ति कर्मकर्मभूम्यादिवच्यः ८, 'चारण'ति चारणश्रमणादिवच्यः
'मोचक'मा जीव'नि मोचकमायुगो निरुपकमायुगश्च जीवा दशमे वाच्यः ॥ 'स्त्रिय'ति (सू. ६६३) स्यात्-कदाचित्, न सर्वदा,
'पयस'ओ'नि एकतः-एकीभूय, संयुज्य इत्यर्थः, 'साहारण'संरीरमम्बन्धि'ति साधारण्यरीरसंकेतजीवसामान्यं वदन्ति,
प्रथमतया तन्प्रायोगपुद्गलग्रहणतः, 'पण्णचणाण'ति वीन्द्रियाणां उत्कृष्टा ४३ दिनानि चतुरिन्द्रियाणां ३ मासाः. द्वयो-
त्रेण्यया अन्नमूहूर्णं, 'चत्तारि पाणाइ'नि पञ्चेन्द्रियाणां मत्यादि ४ ज्ञानानि, केवलमनिन्द्रियाणामेव, 'अत्येगइयाणं'ति संज्ञि-
नामित्यर्थः, 'पाणाइयाण उचरन्त्याइञ्जंति' अयंयताः, 'पाणाइ०'ति मंयताः, 'जेमिंपिय णं'ति येषामपि जीवानां सम्बन्धि-
नात्रिपानादिना ने पञ्चेन्द्रिया जीवा एवमाह्वयान्ते यथा प्राणालिपातादिमत्त एते तेषामपि जीवानामस्त्ययमर्थो यदुत केषां
संज्ञिनामित्यर्थो विद्वानं प्रतीतं तानान्य-भेदो यदुतैते वयं वध्यदयः एते तु वध्यकादयः इत्यस्ति, एकेषामसंज्ञिनामित्यर्थः, नो
विद्वानं तानान्यमिति ॥ २० उते प्रथमः ॥

'नवरं अभिन्नायो'ति (सू. ६६४) धम्मत्थिकाए णं भने ! इत्यादिगलापकशब्दं, नवरं-केवलं लोयं चैव फुसित्ताणं चिट्ठइ
एतस्य स्थाने लोअं चैव ओगाहित्ताणं चिट्ठइ इत्ययमभिलाषो द्वितीयगतकोट्टेगकात् इत्यः 'अभिवयण'ति (सू. ६६५)
अभिवचनानि-पर्यायवद्वा इत्यर्थः, 'धम्म'नि जीवपुद्गलानां गतिप्राणाद्धर्मः, एवं 'धम्मत्थिकाए'ति धर्मास्तिकायः-
प्रदंशगतिः, एवं प्राणानिपानविरमणादीन्यपि वाच्यानि, 'जे यांचण्णे'ति ये चान्येऽपि चांरिअंधर्माभिधायकाले सर्वेऽपि धर्मा-

स्तिकायस्थांभिवचनानि, नामानीत्यर्थः । 'अधम्मै'त्ति धर्मविपरीतोऽधर्मो-जीवपुद्गलानां स्थित्युपष्टम्भकारी, शेषं प्राग्वत्, 'नभं'त्ति न भाष्यत इति नभः, 'समै'त्ति निम्नोन्नतत्वाभावात्, 'विसमं'त्ति दुर्गमत्वाद्विषमं 'खहे'त्ति खनने भ्रुवो हनने च-
त्यागे यत्स्यात्तत्त्वहं 'विह'त्ति विशेषेण हीयते-त्यज्यते तदिति विहायः 'वीइ'त्ति विवेचनाद्विविक्ततासम्भावत्वात् 'विवर'त्ति
विगतवरणतया विधरं 'अंबर'न्ति अम्बेव-मातेव जननसाधर्म्यात् अम्बा-जलं तस्य राणाद्-दानाविरक्तितोऽंबरं 'अंबरसे'त्ति
अम्बा-प्रागुक्त्युक्त्या जलं तद्रूपो रसो यस्मात्तदम्बरं 'छिड्डे'त्ति छिद्रः छेदनस्यास्तित्वात् छिद्रमिति, 'सुसिरे'त्ति श्रुपेः-शोषस्य
दानाच्छुषिरं 'मग्गे'त्ति पथिरूपत्वान्मार्गः, 'विमुह'त्ति मुखदेरभावाद्भिमुखं, 'अहे'त्ति अद्यते-गम्यते अनेनेति अहः, 'एवं
वियद्दे'त्ति स एव विशिष्टो व्यहः, 'वोमो'त्ति विशेषेणावनात् 'वोमभागणे'त्ति विश्वसाश्रयणाद्भाजनं 'अंतलिव्खे'त्ति
अन्तः-मध्ये ईक्षा-दर्शनं यस्य तदन्तरीक्षं 'सामे'त्ति श्यामं 'उचासंतरे'त्ति अवकाशरूपमन्तरं अवकाशान्तरं अगमं गमन-
क्रियारहितत्वात् 'वेयाइ'त्ति वेदरूपत्वात् 'चेयाइ'त्ति चेता पुद्गलानां चयकारी 'जेय'त्ति जेता कर्मरिपूर्णां 'आय'त्ति
आत्मा सततगामित्वात् 'रंगणे'त्ति रङ्गणं रागः तद्योगाद्रंगणः, 'हिंडए'त्ति हिण्डकत्वेन हिण्डकः, गमनशील इत्यर्थः, 'पोग्गल'त्ति
पूरणाद् गलनाच्च चपुरादीनामिति पुद्गलाः, 'माणव'त्ति मा निषेधे नवः-प्रत्यग्रो मानवः अनादित्वात्, पुराण इत्यर्थः, 'कत्त'-
त्ति कर्त्ता कर्मणां, विकर्त्ता-विशेषतो विच्छेदकः कर्मणां 'जए'त्ति अतिशयगमनाञ्जगत्, जननाञ्जन्तुः 'जोणी'त्ति योनिरत्येषाञ्च-
त्पादकत्वात् 'सयंसु'त्ति स्वयंभवनात् स्वयंभूः 'ससरीर'त्ति सह शरीरेणेति सशरीरी 'नायए'त्ति नायकः-कर्मणां नेता 'अंत-
रप्प'त्ति अन्तः-मध्यरूप आत्मा, न शरीररूप इत्यन्तरात्मेति ॥ २० शते द्वितीयः ॥

‘नगणान्य आयाए परिणमंति’ति (सू. ६६६) नान्यथात्मनः परिणमन्ति, आत्मानं वर्जयित्वा नान्यत्र ते वर्तन्ते, आत्म-
पर्यायत्वाद्गो, पर्यायिणा सह कथञ्चिदं कत्वादात्मरूपाः सर्वे एवैते, न मनोभिन्नत्वेन परिणमन्तीति भावः । ‘एवं जहे’त्यादि-
(बृ. ६६०) नदं वृत्तितम्-कतिरसं कतिफासं परिणमइ इत्यादि ॥ २० शते तृतीयः ॥

‘इन्द्रियेभ्योऽपि’ति (सू. ६६८) यथा प्रज्ञापनापञ्चदशपदस्येन्द्रियपदस्य द्वितीयोद्देशकस्तथाऽयं वाच्यः; स चैवम्-सोऽइदिय०
नान्विदियउवचए वाणिदियउव० एवं जिडिभदिय० फासिदियउवचए’ इत्यादि ॥ २० शते चतुर्थः ॥

अथ परमात्मन्यमुच्यते-एगवणं’ति (सू. ६६९) कालादिवर्णानामन्यतरयोगात्, एवं गन्धादिष्वपि वाच्यं ‘दुफासे’ति
श्रीनेप्लक्विग्नश्याणामन्यतरात्रिकृद्स्य द्वितयस्य योगात् द्विस्पर्शः; तत्र भेदाः ४, शीतस्य स्निग्धेन रूक्षेण च द्वौ, एवमुष्णस्यापि
द्वौ इति चत्वारः; शेषान्तु स्पर्शा वादराणामेव स्युः; ‘दुपपसिण’ण’मित्यादि, द्विप्रदेशिकस्यैकवर्णता प्रदेशद्वयस्याप्येकवर्णपरिणा-
मने. तत्र कालादिभेदेन पञ्च विकल्प्याः; द्विवर्णता तु प्रतिप्रदेशं वर्णभेदात्, तत्र द्विकसंयोगजाता दश ते सूत्रसिद्धा एव, एवं
गन्धगोत्वपि. तत्रं गन्धं एकत्वं द्वौ द्विकयोगेत्वेकः; रसंवेकत्वे पञ्च द्वित्वे तु १०, स्पर्शेषु तु द्विस्पर्शतायां चत्वारः प्रागुक्ताः; ‘ज
र निफामे’ति, सन्धे स्पीण’ति प्रदेशद्वयमपि शीतं, तस्यैव द्वयस्य देश एक इत्यर्थः; स्निग्धः २ देशश्च रूक्षः ३ इत्येको भङ्गः सः;
एवमन्योऽपि त्रयः सूत्रसिद्धा एव, चतुःस्पर्शं त्वेकः; एवं द्वि ४ त्रि ४ चतुःस्पर्शेषु १ मीलनात् सर्वे स्पर्शभङ्गा मीलिता ९, ‘तिप-
पसिण’ ‘मिय कालण’ति त्रयाणामपि प्रदेशानां कालत्वादिद्वैतैकवर्णत्वे पञ्च भेदाः द्विवर्णतायां चैकः प्रदेशः कालः प्रदेशद्वयं
तु तथाविधैकप्रदेशावगाहादिकाणामपेक्ष्य एकत्वेन विवक्षितमिति स्थानील इत्येकः; अथवा स्यात्कालस्तथैव प्रदेशद्वयं तु भिन्नप्र-

श्रीनन्दे च एकस्य चोक्तत्वे च स्निग्धत्वे च, नवमस्तु बहुत्वेनाद्यवृत्तीययोः, स चैवं-द्वयोर्भिवस्थितयोः शीतन्त्वे स्निग्धत्वे
 धकस्य चोक्तत्वे बहुत्वे चेति 'पणवीसं भंग'ति द्वित्रिचतुःस्यशसमन्धिनानां चतुर्दशनवानां मीलनात् २५ भङ्गा इति । 'चउ-
 पदंमिण् णं'ति 'सिग् काल्ण य नील्य'य'ति द्वौ द्ववैकपरिणामपरिणतविनिक्रन्वा स्यात्कालो नीलश्चेति १ अन्त्ययो-
 नेकपरिणामत्वे २ शब्दयोग्यवृत्तीयः, उभयोश्चतुर्थः, स्थापना चैवम्, एवं दशसु द्विकसंयोगेषु प्रत्येकं चतुर्भङ्गीभावाच्चत्वारि-
 शट् भङ्गाः, 'जइ तिवरणे'ति तत्राद्यः कालो द्वितीयो नीलः अन्त्ययोश्चकपरिणामत्वात् लोहितकः ११ इत्येकः तृतीय-
 ज्ञानेकपरिणामनया बहुत्वे द्वितीयः १२ द्वितीयस्य २२ वृत्तीयः आद्यस्य बहुत्वे चतुर्थः २१ एवमेते चत्वारो दशत्रिकसं-
 योगेषु स्युविति ज्ञाताः ४०। 'जइ चउवरणे'ति इह 'चतुवरणे'ति इह चतुष्पदानां १६ भङ्गाः, इह पञ्चानां वर्णानां पंच चतु-
 ष्कसंयोगाः स्युन्ते च सूत्रसिद्धा एव, 'सन्धे णउइ भंग'ति एकद्वित्रिचतुर्वर्णेषु ५। ४०। ४०। ५। एतावद्भंगभावाववतित्ते स्युरिति ।
 'जइ एगसंधे'ति इत्यादि प्राग्वत् 'जइ निफासे'ति 'सन्धे सीण'ति चतुर्णां प्रदशानां शीतपरिणामत्वात् [१] 'देसे निद्धे'ति
 चतुर्णां मध्ये द्वयोरैकपरिणामयोः स्निग्धत्वात् १ 'देसे लुक्त्वे'ति तथैव द्वयो रूक्षत्वात् ३ इत्येकः, द्वितीयस्तु तथैव, नवरं मिश्र-
 परिणामनया बहुत्वनानन्वृत्तीयपदः, तृतीयस्तु बहुत्वनान्त्वद्वितीयपदः, चतुर्थः पुनस्तथैव बहुत्वनान्त्वद्वितीयवृत्तीयपदः इत्येते सर्व-
 शीतं ४, एवं सर्वेण्येन सर्वस्निग्धेन सर्वरूक्षेणेत्येवं ज्ञाताः १६, 'जइ चउफासे'ति तत्र 'देसे सीण'ति [२] एकाकारप्रदश-
 त्रयस्त्रयणो द्वयः शीतः तथाभूत् एवान्यो द्वय उष्णः, तथा य एव शीतः स एव स्निग्धः यश्चोष्णः स रूक्षः इत्येकः, चतुर्थोपदस्य
 प्राणिग बहुत्वनान्त्वे द्वितीयः, तृतीयस्य च तृतीयः, वृत्तीयचतुर्थयोर्बहुत्वे चतुर्थः, एवमेते १६, एवामानयनोपायगाथायामाह- "अंत-

१ १
१ २
२ १
२ ७

लहुयस्स हेडा गुरुयं ठावेह सेसमुवरिसमं । अंतं

१ १ १ १	१ २ १ १	२ १ १ १	२ २ १ १
१ १ १ २	१ २ १ २	२ १ १ २	२ २ १ १
१ १ २ १	१ २ २ १	२ १ २ १	२ २ २ १
१ १ २ २	१ २ २ २	२ १ २ २	२ २ २ २

लहुएहिं पुणो पूरेजा भंगपत्थारे ॥१॥” सङ्ख्याया अन्यालघुकस्य एकरूपस्य हेडन्ति अधस्तात् गुरुकं द्वितयरूपमकं स्थापयेत्, शेषपुपरितनाङ्कैः समं अन्यां- एकरूपैरकं पूरेयेत् भङ्गप्रस्तारे, स्थापना चैयम् । ‘छत्तीसभंग’ति द्वित्रिचतुःस्प- र्शेषु चतुःषोडशानां सम्भवात्, इह वृद्धगाथे- ‘वीसइमसउद्देशे चउप्पएसइए चउप्फासे । एगवहुवयणमीसा, वीयाइया कंहं भंगा १ ॥१॥ एकवचनवहुवच-

नमिश्रा द्वितीयतृतीयादयः कथं भंगाः स्युः १, यत्रैव पदे एकवचनं प्रयुक्तं तत्रैव बहुवचनं च प्रयुक्तं, एतच्च न स्यादितिकृत्वा विरोध उद्भाविताः, अत्रोत्तरम्- “देशो देसा व मया दव्वखेत्तवसओ विववखाए । संघायभेयतदुभयभावाओ वा वयणकाले ॥२॥” अयमर्थः- देशो देशो वा इत्ययं निर्देशो न दुष्टः, एकानेकवर्णादिधर्मयुक्तद्रव्यवशेन एकानेकानगहक्षेत्रवशेन वा देशस्यैक- त्वानेकविवक्षणात्, अथवा भणनप्रस्तावे सङ्घातविशेषभावेन भेदविशेषभावेन तदुभयवशेन वा तस्यैकत्वानेकत्वविवक्षणादेवेति । पञ्चप्रदेशिके ‘जइ तिवरणे’ इत्यादि, त्रिषु पदेषु अधौ भङ्गाः, नवरमिह सप्तत्रयग्राह्याः, पञ्चप्रदेशिके अपटमस्यासम्भवात्, एवं च दशसु त्रिकसंयोगेषु सप्ततिरिति, ‘जइ चउचरणे’ इत्यादि, इह चतुर्णां पदानां १६ भङ्गाः, तेषु चेह पञ्च सम्भविनः, ते च सत्रसिद्धा एव, पंचसु वर्णेषु पञ्च चतुष्कसंयोगाः स्युः, तेषु चैषां प्रत्येकं भावात् भेदाः ‘इयालं भंगसयं’ति पञ्चप्रदेशिके एकद्वित्रिचतुःपञ्चसं- योगजानां पञ्चचत्वारिंशत्सप्तपञ्चविंशत्येकसङ्ख्यानां भङ्गानां मीलनादेकोत्तरचत्वारिंशदधिकं भङ्गशतं स्यात् । ‘छप्पएसिए णं’ति इह सर्वं पञ्चप्रदेशिकस्येव, नवरं वर्णत्रयेष्टौ भङ्गा वाच्याः, अपटमस्याप्यत्र सम्भवाद्, एवं च दशसु त्रिकसंयोगेष्वशीतिर्भङ्गाः,

मेतेऽपि १६ भङ्गाः, 'एवं गुरुएणं'ति 'एगत्तेणं'ति तथा कर्कशादिनैकवचनान्तेन गुरुपदेन बहुवचनान्तेन ४ तथा गुरुणाभ्यां ४, एवं गुरुशीताभ्यां ४, एवं गुरुशीतोष्णैः ४, एवं गुरुलघुभ्यां बहुवचनान्ताभ्यां ४, एवं गुरुलघूष्णैः ४, गुरुलघुशीतैः ४ गुरुलघुशीतोष्णैः ४ एते १६, एते आदितः सर्वेऽपि ६४, 'कृत्ववडमउएहि एगत्तेहि'ति कर्कशमृदुपदाभ्यामेकवचनान्ताभ्यां ६४ भङ्गा लब्धा इत्यर्थः, 'ताहे'ति तदनन्तरं 'कृत्ववडेणं'ति कर्कशपदेनैकत्वमेव, एकवचनान्तेनेत्यर्थः, 'मउएणं'ति 'पोहत्तएणं'ति मृदुपदेन पृथक्त्वमेव, अनेकवचनान्तेनेत्यर्थः, 'एते चैव'ति एत एव प्रागुक्ताः ६४ भङ्गाः कर्त्तव्याः, 'ताहे कृत्ववडेणं'ति ततः कर्कशपदेन बहुवचनान्तेन मृदुपदेनैकवचनान्तेन ६४, एताश्चादितश्चतस्रः चतुःषष्टयो मीलिताः द्वे शते पञ्चाशदधिके स्यातां 'सव्वे ते अट्टफासे'ति दो छप्पन्ना भंगसया भवंति । एतत्सुखबोधाय यत्रकमिदं-द्वे क दे क दे मृ दे गु दे ल दे शी दे उ दे नि दे रू । 'चारसच्छणणउयसया भंगगा भवंति'ति चादरस्कन्धे चतुरादिकाः स्पर्शाः स्युः, तत्र चतुःस्पर्शादिषु क्रमात् षोडशानामष्टाविंशत्युत्तरशतस्य चतुरशीत्यधिकशतत्रयस्य द्वादशोत्तरशतपञ्चकस्य षट्पञ्चाशदत्रिंशतत्रयस्य च भावाद् यथोक्तं मानं स्यात् । 'कइविहे'ति (सू. ६७१) द्रव्यरूपः परमाणुद्रव्यपरमाणुः-एकोऽणुः, वर्णादिभावानामविवक्षणात् द्रव्यत्वस्यैव च विवक्षणादिति, एवं क्षेत्रपरमाणुराकाशप्रदेशः, कालपरमाणुः समयः, भावपरमाणुः परमाणुरेव वर्णादिभावानां प्राधान्यविवक्षणात् सर्वजन्यकालत्वादिर्वा, 'चउच्चिहे'ति एकोऽपि द्रव्यपरमाणुविवक्षया चतुःस्वभावः 'अच्छेज्ज'ति अच्छेद्यः शस्त्रादिना, अदस्योऽग्निना सूक्ष्मत्वाद् अत एवाग्राही हस्तादिना 'अणु'ति समसंख्यावचनभावात् 'अमज्जे'ति विपमसंख्यावचनभावात् 'अप्पणस'ति निरसः, अवयवाभावात्, 'अचिभाइमे'ति अविभागेन निर्धृत्तोऽविभागिमः, एकरूप इत्यर्थः, विभाजयितुमशक्यो वेति ॥२० शते पञ्चमः॥

अन्या च कर्कशमृद्धोः, एवं सर्वमीलने १२८ भङ्गाः स्युः, 'छप्फासे'त्ति तत्र सर्वकर्कशो १ गुरुश्च २ देशश्च शीतः ३ उष्णः ४ स्निग्धो ५ रूक्षश्चेति ६, इह च देशशीतादीनां चतुर्णां पदानामेकत्वादिना १६, एते च सर्वकर्कशगुरुभ्यां लब्धाः, एत एव कर्कशलघुभ्यां लभ्यन्ते, तदेवं ३२, इयं च द्वात्रिंशत् सर्वकर्कशपदेन लब्धा, इयमेव च सर्वमृदुना लभ्यते, सर्वे जाताः ६४ भङ्गाः, इयं च चतुःपट्टिः सर्वकर्कशगुरुलक्षणेन द्विकसंयोगेन सचिपर्ययेण लब्धा, तदेवमन्योऽप्येवंविधो द्विकसंयोगस्तां लभते, कर्कशगुरुशीतस्निग्धलक्षणानां चतुर्णां पदानां पट्ट् द्विकसंयोगाः, तदेवं चतुःपट्टिः पट्टिद्विकसंयोगैर्गुणिता ३८४ भङ्गाः स्युः, 'सन्वेऽवि ते छप्फासे'त्ति, 'जे सत्तप्फासे'त्ति इहाद्यं कर्कशाख्यं पदं स्कन्धव्यापकत्वाद्धिपक्षरहितं शेषाणि तु गुर्नादीनि पट्ट् स्कन्धदेशाश्रितत्वात् सचिपक्षानीत्येवं सप्त स्पर्शाः, एषां च गुरूणां पदानामेकत्वानेकत्वाभ्यां ६४ भङ्गाः स्युः, ते च सर्वशब्दविशेषितेन आदिस्थेन कर्कशपदेन लब्धाः, एवं मृदुपदेनापि, एवं जातं १२८, एवं गुरुलघुभ्यां शेषैः पट्टिः सह १२८, शीतोष्णाभ्यामपि १२८, एवं स्निग्धरूक्षाभ्यामपि, तदेवमष्टाविंशत्युत्तरशतस्य चतुर्भिर्गुणेन जाताः ५१२ भङ्गाः, एवं सत्तप्फासे पंच चारसुचरा भंगसमेति । 'अट्टफासे'त्ति चतुर्णां कर्कशादिपदानां सचिपर्ययाणामाश्रयणादष्टौ स्पर्शाः, एते च वादरस्कन्धस्य द्विधाविकल्पितस्यैकत्र देशे चत्वारोऽविरुद्धाः, विरुद्धास्तु द्वितीये, एषु चैकत्वानेकत्वाभ्यां भङ्गाः स्युः, तत्र रूक्षपदेनैकवचनान्तेन च द्वावेतौ स्निग्धैकत्ववचनेन लब्धौ, एतावेव स्निग्धबहुत्वं लभेते, एते चत्वारः, एते च स्रत्रमध्ये चतुष्कर्केन स्रचित्ताः, एतेष्वेवाष्टु पदेषु उष्णपदेन बहुवचनान्तेनोक्तचतुर्भिर्गुण्युक्तेनान्ये चत्वारः, एवं शीतपदेन बहुवचनान्तेन एत एव ४, तथा शीतोष्णपदाभ्यां बहुवचनान्ताभ्यां ४, तथा लघुशीतपदाभ्यां गुरुशीतपदाभ्यां बहुवचनान्ताभ्यां ४ एवं लघूष्णपदाभ्यां ४ एवं लघुशीतोष्णपदैः ४, एवं-

चतुर्थेण तु प्रागुक्तानां अष्टमद्वादशान्तिमभंगत्रयवर्जितानां शेषा एकादश स्युः, एषां च पञ्चसु चतुष्कसंयोगेषु प्रत्येकं भावात् पञ्च-
पञ्चाशदिति 'जइ पंचवर्णे'ति पद् भङ्गाः, 'छ,सीयं भंगसयं'ति एकादिसंयोगसम्भवानां पञ्चत्वारिंशदशीतिपञ्चाशत्-
पदसङ्ख्यभङ्गकानां मीलनात् षडुत्तरशीत्यधिकं भङ्गकशतं स्यादिति, 'सत्तपएस्सिए'ति इह चतुर्वर्णत्वे प्रागुक्तानां षोडशाना-
मान्तभवर्जाः शेषाः १५ स्युः, एषां च पञ्चसु चतुष्कसंयोगेषु प्रत्येकं भावात् ७५ भङ्गाः 'जइ पंचवर्णे'ति इह पञ्चानां पदानां
इ२ भङ्गाः, स्युः, तेष्वानां षोडशानामष्टमद्वादशान्त्रयवर्जिताः शेषाः उत्तरेषां च षोडशानामाद्यास्त्रयः पञ्चमनवमौ चैवं सर्वेऽपि
१५ सम्भवन्ति, 'दोसोला भंगसयं'ति एकाद्वित्रिचतुःपञ्चकसंयोगजानां पञ्चत्वारिंशदशीतिपञ्चाधिकसप्ततिषोडशसङ्ख्यानां
भङ्गकानां मीलनात् द्वे शते षोडशोत्तरे स्यातामिति । 'अइपदेस्सिए'ति इह चतुर्वर्णत्वे प्रागुक्ताः १६ स्युः, तेषां च प्रत्येकं पञ्चसु
चतुष्कसंयोगेषु भावात् ८० भङ्गाः, पञ्चवर्णत्वे तु ३२ भङ्गानां १६-२४-२८ अन्त्यत्रयवर्जाः शेषाः २६ भङ्गाः स्युः, 'दो
इकतीसाइं'ति प्रागुक्तानां पञ्चत्वारिंशदशीत्यशीतिषडुत्तरविंशतिसङ्ख्यानां मीलनात् द्वे शते एकत्रिंशदुत्तरे स्यातां । 'नच-
पदेस्सियरस'ति इह पञ्चवर्णत्वे द्वात्रिंशद्भङ्गानामन्त्य एव न स्यात्, शेषं प्रागुक्तानुसारेण भाव्यं । 'चादरपरिणए णं'ति
(सू. ६७०) सर्वे एव कर्कशो गुरुः शीतः स्निग्धश्च एकदैवाविरुद्धानां स्पर्शानां सम्भवादित्येको भङ्गः, चतुर्थपदव्यत्यये द्वितीयः,
एवमेते एकादिपदव्यभिचारेण १६ भङ्गाः, 'पंचपफासे'ति कर्कशगुरुशीतैः स्निग्धरुक्षयोरेकानेकत्वकृता चतुर्भङ्गी लब्धा, एवमेव
च कर्कशगुरुष्णैर्लभ्यत इत्येवमष्टौ, एते चाष्टौ कर्कशगुरुभ्यामेव, अन्ये कर्कशलघुभ्यां, एवमेते १६ कर्कशपदेन लब्धाः, एत एव
मृदुपदं लभत इत्येवं कर्कशपद एव द्वात्रिंशत् स्निग्धरुक्षयोरेकत्वादिना लब्धा, अन्या द्वात्रिंशच्चीतोष्णयोः अन्या च गुरुलघ्वोः

एवं 'जहा सत्तरसमसए छटुहेसे'ति (सू. ६७२) अनेन यदुक्तं तदाह-पुञ्चि वा उवचजित्ता पच्छा आहारेज्जा पुञ्चि वा आहारित्ता पच्छा उवचज्जेज्जा इत्यादि, अस्यायमर्थः-यो गंदुकंगतिः सन् समुद्घातगामी स पूर्वमुत्पद्यते, तत्र गच्छेदित्यर्थः, पश्चादाहारयति-वपुर्योग्यान् पुद्गलान् गृह्णाति, अत एवोक्तं- 'पुञ्चि वा उवचजित्ते'ति, यः पुनरिलिकासमयसमुद्घातगामी स पूर्वमाहारायति, क्षेत्रे प्रदेशक्षेपणेनाहारं गृह्णातीत्यर्थः, तत्समनन्तरमेव प्राक्तनचपुःप्रदेशान् उत्पत्तिक्षेत्रे संहरति, अत उक्तं 'पुञ्चि आहारित्ते'ति । विंशतितमते षष्ठो, वाचनान्तराभिप्रायेण तु पृथिव्यव्याश्रयिपयकत्वाद्देशकत्रयमिदमतोऽष्टमः (सू. ६७३-४) 'जीर्धबंधे'ति (सू. ६७५) जीवस्य प्रयोगेण-मनःप्रसृतिव्यापारेण बन्धः-कर्मपुद्गलानां आत्मप्रदेशेषु संश्लेषः, 'अनंतरबंधे'ति येषां पुद्गलानां बद्धानां सतामनन्तरः समयो वर्त्तते तेषामनन्तरबन्ध उच्यते, येषां तु बद्धानां द्वितीयदिः समयो वर्त्तते तेषां परम्परबन्धः । 'नाणाचरणिज्जोदयस्स'ति ज्ञानाचरणीयोदयरूपकर्मणः, उदयनाप्रज्ञानाचरणीयकर्मण इत्यर्थः, बन्धोऽस्य भूतभावापेक्षेयेति, अथ ज्ञानाचरणीयादिकर्म किञ्चिज्ज्ञानाध्यावारकतया विपाकतो वेद्यते किञ्चित्प्रदेशत एवेत्युदयेन विशेषितं कर्म, अथवा ज्ञानाचरणीयोदये यद् बध्यते वेद्यते वा तत् ज्ञानाचरणीयोदयमेव तस्य, एवमन्यत्रापि 'सम्मच्चिटीए'ति ननु सम्मच्चिटीए इत्यादौ कथं बन्धोः, दृष्टिज्ञानानामपौद्गलिकत्वात्, अत्रोच्यते, नेह बन्धशब्देन कर्मपुद्गलानां बन्धो विवक्षितः, किन्तु सम्बन्धमात्रं, तत्र जीवस्य दृष्ट्यादिभिर्धर्मैस्सहारत्येव, जीवप्रयोगबन्धादिव्यपदेश्यत्वं च तस्य जीववीर्यप्रभवत्वात्, अत एव मतिज्ञानस्येत्याद्यपि निरवधं, ज्ञानस्य ज्ञेयेन सह सगन्धविचक्षणादिति, इह सङ्ग्रहात्- 'जीवस्वओगबंधे अणंतपरंपरे य बोद्धव्वे । पणडी ८ उदए ८ वेदे ३ दंरणमोहे चरित्ते य ॥१॥ ओरालिय वेउच्चिय आहारग तेय कम्मए चैव । सण्णा ४ लेसा ६ दिही ३ नाणा-

व्यवहारतः शीर्षप्रहेलिकायाः परतः सङ्ख्यायाश्च सङ्ख्यातत्वेनासङ्ख्यातत्वेन च वक्तुं न शक्यते सः अवक्तव्यः, स एककस्तेना-
वक्तव्यत एककेन-एकत्वोत्पादेन सञ्चिता अवक्तव्यसञ्चिताः, तत्र नारकादयस्त्रिधा अपि, एकसमयेन तेषामेकादीनामसङ्ख्या-
तानान्तानामुत्पादात्, पृथ्वीकायादयस्तु पंच अकतिमञ्चिता एव, तेषां समयेनासङ्ख्यातानामेव भवेद्यात्, वनस्पतयस्तु यद्यपि
अनन्ता उत्पद्यन्ते तथापि भवेशनं विजातीयेभ्य आगतानां यस्तत्रोत्पादस्तद्विबक्षितं, असङ्ख्याता एव च विजातीयेभ्य उद्भवास्तत्रो-
त्पद्यन्ते इति सूत्रे उक्तं 'एवं जाव वणरसइकाइय'ति, सिद्धा नोअकसिसञ्चिताः, अनन्तानामसङ्ख्यातानाञ्च तेषां समयेनास-
म्भवादिति ॥ एयामल्पवहुत्वमाह-'एयसि'न्ति अवक्तव्यकमञ्चिताः स्तोकाः, अवक्तव्यस्थानस्यैकत्वात्, कतिसञ्चिता सङ्ख्यात-
गुणाः, सङ्ख्यातस्थानकानां संख्यातभेदत्वात्, अकतिमञ्चितास्त्वसङ्ख्यातगुणाः, असङ्ख्यातस्थानकानामसङ्ख्यातत्वादित्येकं,
अन्ये त्वाहुः वस्तुस्वभावोऽत्र कारणं, न तु स्थानकल्पत्वादि, कथमन्यथा सिद्धाः कतिसञ्चिताः, स्थानकबहुत्वेऽपि स्तोकाः, अवक्तव्यकाः
स्थानकस्यैकत्वेऽपि सङ्ख्यातगुणाः, इत्यादित्वेन केवलिनामल्पानामाशुसमाप्तेः, इयं च लोकस्वभावादेवेति १। 'नेरइयाणं'ति 'उक्क-
समज्जिय'ति पद् परिमाणमस्येति पट्टं-वृन्दं तेन समर्जिताः-पिण्डिताः षट्समर्जिताः, अयमर्थः-एकत्र समये ये षट्समर्जिता
उच्यन्ते, 'नोउक्कसमज्जिय'ति नोपट्टं-पट्टाभावः, ते चैकादयपञ्चान्ताः, तेन नोपट्टेन एकाद्युत्पादेन ये समर्जितास्ते तथा २। तथा
'उक्केण य नो उक्केण य समज्जिय'ति एकत्र समये येषां षट्सुत्पन्नमेकाद्यधिकं ते षट्टेन नोपट्टेन च समर्जिता उक्ताः ३। उक्के-
हिय समज्जिय'ति एकत्र समये येषां बहूनि षट्टान्युत्पन्नानि ते पट्टैः समर्जिता उक्ताः ४। तथा 'उक्केहिय नोउक्केण य सम-
ज्जिय'ति एकत्र समये येषां बहूनि षट्टान्येकाद्यधिकानि ते पट्टैर्नोपट्टेन च समर्जिताः ५। एते पञ्च विकल्पाः, इह च नारकादीनां

तपोलब्धि क्षममाणस्य-अधिरुहमानस्य, तपः कर्तव्यं इत्यर्थः, 'सीद्धा गइ'ति शीघ्रा गतिः, 'जंबुद्वीचे'ति ततश्च 'देवे णं'ति. 'हृन्वमागच्छेज्जा' इत्यत्र यथा शीघ्राऽस्य देवस्य गतिरित्ययं वाक्यशेषो दृश्यते, 'से णं तस्स ठाणास्स'ति अयं भावः-लब्धु-पजीवनं किल प्रगादलशिञ्च सेवितेऽनालोचिते च न स्यात्कारिचाराधना, यदत्रोक्तं विद्याचारणस्योत्पातद्वयेन गमनं एकैनागमनं च जहान्चारणस्य (सू. ६८५) तु गमनमेकेन आगमनं च द्वयेन तंछन्निस्वंगावात्, अन्ये त्वाहुः-विद्याचारणस्य गमनकाले विद्याऽभ्यस्ततरा स्यादित्येकेनागमनं, गमने तु न तथेति, जहान्चारणस्य तु लब्धिरुपजीव्यमानाऽल्पसामर्थ्या स्यात् इत्यागमनं द्वाभ्यां, गमनं चैकेन ॥ २० द्यते नचमः ॥

'सोचकमाउय'ति (सू. ६८६) उपक्रमोऽप्राप्तकालस्यायुषो निर्जरणं तेन राह यत्तत् सोपक्रमं तदायुर्वन्तः सोपक्रमायुषः, तद्वि-परीता निरुपक्रमायुषः । इह गाथे-“देवा नेरइयावि य असंखवासाउया य तिरिणयुया । उचमपुरिमा य तहा नरमतरीरा य निरु-वकमा ॥१॥ सेरा संसारस्था हवेज्जा सोचकमा य इयरे य । सोचकमनिरुक्कामेओ भणिओ समासेणं ॥२॥”ति, 'आउचकमेणं'ति (सू. ६८७) आत्मना-स्वयमेव आयुष उपक्रमः आत्मोपक्रमस्तेन, मृत्वा इति शेषः, उत्पद्यन्ते नास्काः यथा श्रेणिकः, परोपक्र-मेण-परकृतमरणेन यथाकूणिकः, निरुपक्रमेण स्वभावेन यथा कालसौकरिकः, यतः सोपक्रमायुष इतरे च तत्रोत्पद्यन्ते, 'आग-धिय'ति आत्मज्या, नेश्वरादिप्रभावेनेत्यर्थः, 'आयपपओगेण'ति आत्मकर्मणा 'आयपपओगेण'ति आत्मव्यापारेण । 'नेरइ-प'ति (सू. ६८८) कतिसञ्चिताः कति सङ्ख्यावाची, ततश्च कतित्वेन सञ्चिताः-एकसमये सङ्ख्यातोत्पादेन पिण्डिताः कति-सञ्चिताः, एवं 'अकइसञ्चिय'ति नवरं 'अकइ'ति सङ्ख्यानिषेधः अयङ्ख्यातत्वमनन्तत्वं च, 'अब्बत्तग'ति द्वाशादिगङ्ख्या-

व्यवधानः शीर्षयद्वैतिकायाः पत्नः मङ्गल्यायाश्च मङ्गलानन्वेनामङ्गल्यातत्वेन च वक्तुं न शक्यते सः अवक्तव्यः, स एककस्तेना
वक्तव्येन एकैकान्-एकान्योन्त्यादेन मन्त्रिणा अवक्तव्यमन्त्रिणाः, नत्र नारकादयस्त्रिधा अपि, एकसमयेन तेषामेकादीनाममङ्गल्या-
नानानानामुन्त्यादान्, पृथ्वीहायादयस्तु पंच अकनिगन्त्रिता एव, तेषां समयेनामङ्गल्यातानामेव प्रवेशान्, वनस्पतयस्तु यद्यपि
अगन्ता उगमन्ते तथापि प्रवेशनं विजानीयेभ्य आगानानां यस्तत्रोत्पादस्तद्विवक्षितं, अमङ्गल्याता एव च विजानीयेभ्य उदृतास्तत्रो-
त्पत्तये इति ग्रंथे उक्ते 'एवं जाय वणस्सइकाइय'ति, सिद्धा नोअकसिसन्धिताः, अनन्तानाममङ्गल्यातानाञ्च तेषां समयेनाम-
मगादिति ॥ एषामन्यवदृन्वमाद- 'एगसि'नि अवक्तव्यकमन्त्रिताः स्तोकाः, अवक्तव्यस्यानस्यैकत्वान्, कतिसन्धिता मङ्गल्यान-
ग्रुणाः, मङ्गल्यानन्वतकानां मङ्गलानभेदत्वान्, अकनिसन्धितानास्त्वमङ्गल्यातगुणाः, अमङ्गल्यानस्यानकानाममङ्गल्यातत्वादित्येकै,
अन्येत्वाद्-नमुन्वभावो ज्ञ क्वाणं, न तु स्यानकान्यन्यादि, क्यमन्यथा सिद्धाः कतिसन्धिताः, स्यानकचद्रुत्वेऽपि स्तोकाः, अवक्तव्यकाः
स्यानकस्यैकत्वेऽपि मङ्गल्यातगुणाः, इत्यादिन्वेन वैगलिनामल्यानामायुरसमाप्तेः, इयं च लोकसमावादेवेति १। 'नेरइयागं'ति 'अक-
समन्त्रिय'पि एद् परिमाणमस्येति एदं-दृष्टं तेन समन्त्रिताः-पिण्डिताः एदुसमन्त्रिताः, अयमर्थः-एकत्र समये ये एदकसमन्त्रिता
दृश्यन्ते, 'नोअकसमन्त्रिय'पि नोएदं-एदुभावः, ते नैकादयपधान्ताः, तेन नोएदुन एकाद्युत्पादेन ये समन्त्रितान्ते तथा २। तथा
'उक्तेण य नो उक्तेण य समन्त्रिय'पि एदुन समये तेषां एदुमुत्पन्नमेकाद्यधिकं ते एदुन नोएदुन च समन्त्रिता उक्ताः ३। अक-
सि य समन्त्रिय'पि एदुय मनये तेषां चहति एदुन्युत्पन्नानि ते एदुः समन्त्रिता उक्ताः ४। तथा 'अक्रेहि य नोअक्रेण य सम-
न्त्रिय'पि एदुय मनये तेषां चहति एदुन्येकाद्यधिकानि ते एदुनोपेदुनेन च समन्त्रिताः ५। एते पञ्च विकल्पाः, इह च नामकादीनां

पञ्च विकल्पाः सम्भवन्ति, एकादीनामसङ्ख्यातान्तानां तेषां समयेनोत्पत्तेः, अराङ्ख्यातेष्वपि च ज्ञानिनः पृष्ठानि व्यवस्थापयन्ति, एकैन्द्रियाणां त्वराङ्ख्यातानामेव प्रवेशनात् षट्कैः समर्जिताः, तथा पृष्ठैर्नोपेन . न समर्जिताः इति विकल्पद्वयस्यैव सम्भवः, अत एवाह—‘पुढाधिकार्याणं’ति एषामल्पबहुत्वचिन्तायां नारकादयः स्तोकाः आद्याः, पृष्ठस्थानस्यैकत्वात्, द्वितीयास्तु सङ्ख्यात-गुणाः, नोपपृष्ठस्थानानां बहुत्वात्, एवं तृतीयचतुर्थपञ्चमेषु स्थानवाहुल्यात् खत्रोक्तं बहुत्वगवसेयमित्येके, अन्ये तु वस्तुस्रवभावादिति, एवं १२ सूत्राणि चेति ॥ २० शते दशमः ॥ भगवतीलघुवृत्तौ वृत्तितो विंशतितमं शतं सम्पूर्णम् ॥

अथैकधिंशतितममारभ्यते—‘साली’त्यादि, (*८७) शाल्यादिधान्यविशेषरूपोद्देशकदशकात्मको वर्गः १ शालिरेवोच्यते, एवमन्यत्रापि, उद्देशकदशकं चैवम्—मूले १ कंदे २ खंधे ३, तथा ग ४ साले ५ पवाल ६ पत्ते य ७ पुष्पे य ८ फले ९ बीए १० तेऽविय एकेषाए होइ ॥१॥” ‘उद्देशे’ति १ ‘कल’ति कलायादिधान्यविषयः २ ‘अयस्सि’ति अतसीप्रभृतिधान्यविषयः ३ ‘वंसे’ति वंशादिपर्वगविशेषविषयः ४ ‘इक्खु’ति इक्ष्वादिपर्वगविशेषविषयः ५ ‘दब्भ’ति दर्भशब्दोपलक्षणत्वात् ‘सेडियमंति-यकोत्तियदब्भे’ इत्यादितृणभेदविषयः ६ ‘अज्झचरोह’ति घृते राशुत्पन्नो विजातीयो वृक्षविशेषोऽध्यवरोहकः तत्प्रभृतिशाकप्रा-यन्नस्पतिविषयः ७ ‘तुलसी’ति तुलसीप्रभृतिवनस्पतिविषयः ८, एतेऽष्टौ वर्गाः, दशानामुद्देशकानां वर्गाः समुदाया दशवर्गाः, सर्वेऽशीतिः पुनरुद्देशकाः स्युरिति, वर्गे २ उद्देशकदशकभावादिति । तत्र प्रथमवर्गस्तत्र प्रथमोद्देशक उच्यते—‘रागगिधे’इत्यादि, (श्र. ६८९) ‘जहा वगंतीण’ति यथा प्रज्ञापना ६ पदे, तत्र चैवमुत्पादो—नो नारकेभ्य उत्पद्यन्ते, किन्तु तिर्यग्मनुष्येभ्यः, तथा

प्यभाए पंचविहसंघयणी'ति आद्ययोरेव पृथिव्योः सेवतिनोत्पद्यन्ते, एवं चतुर्थी ४ पञ्चमी ३ षष्ठी २ सप्तमीषु १ एकैकं संह-
ननं हीयत इति । अथ सप्तमपृथिवीमाश्रित्याह—'पञ्जत्ते'त्यादि, 'इत्थिवेया न उववज्जंति'ति षष्ठ्यन्तास्वेव पृथ्वीषु स्त्रीणामु-
त्पत्तेः, 'जहणणेणं तिणिण भवगहणाइं'ति मत्स्यस्य सप्तमपृथ्वीनारकत्वेनोत्पद्य पुनर्मत्स्येवेवोत्पत्तौ 'उक्को० सत्तभव'-
त्ति मत्स्यो भूत्वा ? सप्तम्याङ्गतः २ पुनर्मत्स्यः ३ पुनरपि सप्तम्याङ्गतः ४ पुनरपि तथैव मत्स्यः ५ सप्तम्यां च ६ पुनर्मत्स्यः ७
इति । 'कालादेसेणं'ति २२ सागराणि जघन्यस्थितिसप्तमपृथ्वीनारकभवसत्कानि अन्तर्मुहूर्त्तद्वयं च प्रथममत्स्यभवसत्कमिति, 'छा-
वडि'ति वारत्रयं सप्तम्यां २२ सागरानुत्पद्यत इति, कथमन्यथेदृक्कालपरिमाणं स्याद्, इह चोत्कृष्टः कालो विवक्षितः, तेन जघन्यस्थितिषु
जघन्यस्थितिषूत्कर्पतस्त्रीनेव वारानुत्पद्यत इति, पूर्वकोटयश्चतुर्षु नारकभवान्तरितेषु मत्स्यभवेविति, अत इदं ज्ञायते—सप्तम्यां
त्रीन् वारानुत्पादितः, एवं हि चतुर्थी पूर्वकोटिलभ्यते, उत्कृष्टस्थितिः पुनर्वारद्वयोत्पादने षट्षष्टिसागराणां स्यात्, पूर्वकोट्यः पुन-
स्तिस्र एवेति ? 'सो चेव जहणण'ति इत्यादिरतु द्वितीयो गमः २ 'सो चेव उक्कोस'ति इति, तत्र च 'उक्कोसेणं पंच'ति मत्स्य-
भवाः ३ नारकभवौ २, अत एव उत्कृष्टस्थितिषु सप्तम्यां वारद्वयमेवोत्पत्तेः ५, 'सो चेव जहणणकालद्विइओ'ति ४, तत्र च
'सच्चेव रयणप्यभपुठविजहणकालद्विइवत्त्वय'ति सैव रत्नप्रभाचतुर्थगमवक्तव्यता वाच्या, नवरमयं विशेषः—प्रथमायां ६ संहन-
नानि वेदाः ३ उक्ताः, इह तु सप्तमपृथ्वीचतुर्थगमे प्रथममेव संहननं स्त्रीवेदनिषेधश्च वाच्य इति, शेया गमाः स्वयमूहाः । अथ नरा-
धिकारो 'उक्को० संखेजा उववज्जंति' (सू. ६९६) गर्भजनराणां सदा सद्ग्रह्यातानामेवास्तिवात्, नवरं 'चत्तारि नाणाइं'ति
अवध्यादौ प्रतिपतिते सति केषांचिन्नरकेषूपत्तेः, आह च चूर्णिकारः—'ओहिनाणमणपञ्जवनाणआहारसरीराणि लद्धुण परिसाडिता

ता य नील० ते य काउ० ता य ६ किण्हले० ता य नील० ता य काउ० ते य ७ किण्हलेसो० ता य नीलले० ता य काउले०
ता य ८, एवमेककयोगे ६ द्विकयोगे १२, त्रिकयोगे ८ सर्वाकमीलने जाताः २६ विकल्पा इति, 'दिङ्गी'त्यादि दृष्टिपदादारभ्येन्द्रि-
यपद यावदुत्पल्लोदेशवन्नैयं, तत्र दृष्टौ मिथ्यादृष्टयस्ते ज्ञानेऽज्ञानिनः योगे काययोगिनः उपयोगे द्विविधोपयोगाः, एवमन्यदप्रितत
एव वाच्यम्—'से णं भंते' इत्यादिना 'असंखेज्जकाल'मित्येतदन्त्येनानुबन्ध उक्तः । अथ कायसम्बन्धमाह—'से णं मित्यादि, एवं
जहा उप्पलुहेसए'त्ति. अनेन चेदं ह्यचितं-गोयमा ! भवादेवेसेणं जहणेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं असंखिस्साइं भवग्गहणाइं,
कालादेसेणं जहणेणं अंतोसुहुत्तं उक्कोसेणं असंखिज्जं कालमित्यादि, 'आहारो जहा उप्पलुहेसए'त्ति, स चैवं-ते णं भंते !
जीवा किमाहारमाहारंति ? गो० ! दब्बओ अणंतप्पएसियाइं' इत्यादि, 'ससुग्घाए'त्यादि तत्रायमर्थलेशः-तेषां जीवानामाधा-
त्तयः समुद्घाताः, तथा मारणान्तिकसमुद्घातेन समवहता त्रियन्ते असमवहताः, तत उद्दत्तास्ते तिर्यक्षु मनुष्येषु चोत्पद्यन्ते
इति ॥ २१ शते प्रथमः ॥

(स. ६९०) एवं समस्तोऽपि वर्गः स्रवसिद्धः, एवमन्येऽपि ७, नवरं ८० भङ्गाः एवं चतसृषु लेख्यासु एकत्वे ४ बहुत्वे ४
तथा पदचतुष्केषु षट्सु द्विकसंयोगेषु प्रत्येकं चतुर्भङ्गिकाभावात् २५, तथा त्रिकसंयोगेषु प्रत्येकमथानां सञ्जावात् ३२, चतु-
ष्कसंयोगे च १६, एवं ८० भङ्गा इति, इह चैवमवगाहनागाथा दृढोक्ता-मूले १ कंदे २ खंधे ३ तयाय ४ साले ५ पवाल ६
पत्ते ७ य । सत्सुवि धणुपुहुत्तं अंगुलमो पुष्फ ८ फल ९ वीए १० ॥१॥त्ति ॥ २१ शतं संपूर्णम् ॥

अथ द्वाविंशं व्याख्यायते, तत्रोद्देशकवर्गसङ्ग्रहाद्यम्—‘ताले’त्यादि (*८८) तालतमालप्रमुखवृक्षविशेषविषयोद्देशकद-
शकात्मकः १ वर्गः, (सू. ६९२) उद्देशके च मूलकन्दादिविषयभेदाः पूर्ववत्, ‘एगडिय’ति एकमस्थिकं फलमध्ये येषां ते तथा,
ते च निम्बाप्रजम्बादयो द्वितीये वाच्याः, ‘बहुवीयगा य’ति बहूनि बीजानि फलेषु येषां ते तथा; ते च अस्थिकतिन्दुकवद
रकपित्थादयो वृक्षविशेषास्तृतीये वाच्याः, ‘गुरुञ्चा य’ति गुच्छा-वृन्ताकीप्रमुखास्ते चतुर्थे वाच्याः, ‘गुम्म’ति गुल्माः सरियकः
नवमालिकाकोरिण्टकादयस्ते पंचमे वाच्याः, ‘बल्ली य’ति बल्लयः कालिङ्गीतुम्बीप्रमुखास्ताः षष्ठे वाच्याः, ‘छइंस’ति पञ्चवर्गा
दशोद्देशकप्रमाणाः, अत एव प्रत्येकं दशोद्देशकप्रमाणत्वाद्द्वगणामिह षष्टिरुद्देशकाः स्युरिति, शतमिदमनन्तरशतवद् व्याख्येयं, यस्तु
विशेषस्त स्रत्रसिद्ध एव, इह चेयं वृद्धोक्ता गाथा—“पंचपवालें पुण्फे फले य नीए य होइ उववाओ । रुक्खेसु सुरगणणं पसत्थ-
रसवण्णगंधेसु ॥१॥” २२ शतं सम्पूर्णम् ॥

अथ त्रयोविंशं शतमारभ्यते, तत्रोद्देशकवर्गसङ्ग्रहाद्यम्—‘आलुए’ति (*८९) (सू. ६९३) आलुकमूलकादिसाधार-
णवनस्पतिभेदविषयोद्देशकदशकात्मकः १ वर्गः, ‘लोही’ति लोहीप्रभृत्यनन्तकायिकविषयो द्वितीयः, ‘अचए’ति अत्रकत्रकप्रमु-
खानन्तकायाख्यस्तृतीयः, ‘पाढ’ति पाठाष्टगवालुकीमधुरमादिवनस्पतिभेदविषयश्चतुर्थः, ‘मासवण्णी य’ति मासवर्णीप्रभृति-
वल्लीविषयः पञ्चमः, तत्रामक एवेति, पञ्चैतेऽनन्तरोक्ता दशोद्देशकप्रमाणा वर्गाः; यत एवमतः ५० उद्देशकाः स्युः इह शते ॥२३
शतं सम्पूर्णम् ॥

अथ चतुर्विंशतितममारभ्यते-तदुद्देशकद्वारसङ्ग्रहगाथेषु-‘उववाय’ति (*९०-९१) नारकादयः क्लृप्त उत्पद्यन्ते इत्यु-
 त्यादौ वाच्यः १ ‘परीमाणं’ति ये नारकादिपूतस्थान्ते तेषां स्वकाये उत्पद्यमानानां परिमाणं वाच्यं २ ‘संघयणं’ति तेषामेव
 नारकादिपूतिपत्तनां संहननं वाच्यं ३ ‘उच्चत्तं’ति नरकादिषु यायिनामवगाहनाप्रमाणं वाच्यं ४, एवं संस्थानाद्यापि ज्ञेयं ५, ‘अणु-
 बंध’ति विवक्षितपययिणाव्यवच्छिन्नेनावस्थानं ‘कायसंवेहो’ति विवक्षितकायात् कायान्तरे तुल्यकाये वा गत्वा पुनरपि यथा-
 सम्भवं तत्रैवागमनं । अथारब्धशतोद्देशकपरिख्यानगाथामाह- ‘जीवपदे’त्यादि(*९२) इयं गाथा प्रागुक्तद्वारगाथाद्वयादादौ क्वचिद्
 दृश्यते, तत्र प्रथमोद्देशको व्याख्यायते-तत्र च कायसंवेधद्वारे ‘से णं भंते ! पज्जत्ते अस्सण्णी’त्यादि (सू. ६९३) ‘भवान्दे-
 सेणं’ति भवप्रकारेण ‘दो भवग्गहणाइं’ति एकत्रासंज्ञी १ द्वितीये नारकः २, ततो निर्गतः सन् अनन्तरतया संज्ञित्वमेव लभते-
 न पुनरसंज्ञित्वमिति, ‘कालाएसेणं’ति कालप्रकारेण, कालत इत्यर्थः, नारकाणां १० वर्षसहस्रा स्थितिर्जघन्या, सा चासंज्ञिभग-
 सत्कजघन्यान्तर्मुहूर्त्तार्थिका, ‘उक्कोसेणं’ति इह पल्योपमासहस्रेयभागः प्राग्भवासंज्ञिनारकोत्कृष्टायुस्करूपः पूर्वकोटी चासंशु-
 त्कृष्टायुस्करूपेति, एवमेते सामान्येषु रत्नप्रभानारकेषूपित्सत्त्वोऽसंज्ञिनः, प्रोक्तो दण्डकः प्रथमः । अध जघन्यस्थितिषु तेषूपित्सत्त्वान्नि-
 रूपयन्नाह-‘पज्जत्ते’त्यादि, सर्वं चेदं प्रतीतार्थमेव, २ दण्डकः, उत्कृष्टस्थितिषु रत्नप्रभानारकेषूपित्सत्त्वान्नि-
 गमा निर्विशेषणमसंज्ञिनमाश्रित्योक्ताः, एवमेते एव तं पर्याप्तसंज्ञिनं जघन्यस्थितिकं ३ मुत्कृष्टस्थितिकं ३ चाश्रित्य वाच्याः,
 तदेवमेते ९ गमाः, तत्र जघन्यस्थितिपर्याप्तसंज्ञिनमाश्रित्य ९, सामान्यनारकगम उच्यते ‘जहण्णे’त्यादि ‘आउं उज्झवसाणा
 अणुबंधो य’ति आयुरन्तर्मुहूर्त्तमेव, जघन्यस्थितेरसंज्ञिनोऽधिकृतत्वात्, अभ्यवसायस्थानान्यप्रशस्तान्येवान्तर्मुहूर्त्तस्थितिकत्वात्, दीर्घ-

स्थितेहिं तस्य द्विविधान्यपि तानि सम्भ्रंति, कालस्य बहुत्वाद्, अनुबन्धश्च स्थितिसम एवेति, कायसंवेधे तु नारकाणां जघन्याया उत्कृष्टायाश्च स्थितेरुपर्यन्तमुहूर्त्तं वाच्यमिति ४, एवं जघन्यस्थिकं तं जघन्यस्थितिकेषु तेषूत्पादयन्नाह—‘जहण्णकालठिती’ त्यादि ७, एवं जघन्यस्थिकं तमुत्कृष्टस्थितिकेषु तेषूत्पादयन्नाह ६, अथ जघन्यस्थिकं तं पर्याप्तसंज्ञिनं सामान्येषु तेषूत्पादयन्नाह ७, एवमुत्कृष्टस्थिकं जघन्यस्थितेषु तेषूत्पादयन्नाह—‘उक्कोसकाले’ त्यादि ८, एवमुत्कृष्टस्थितिकं तमुत्कृष्टस्थितेषु तेषूत्पादयन्नाह—‘उक्कोसकाले’ त्यादि ९ । एवमसंज्ञिनः पञ्चेन्द्रियतिरश्चो नारकेषूत्पादो नवधोक्तः। अथ संज्ञिनस्तस्यैव तथैव तमाह—‘जइ सण्णी’- त्यादि (सू. ६९४) ‘तिग्णि नाणा तिग्णि अण्णाणा भयणाए’ति तिरश्चां संज्ञिनां नरकगामिनां ज्ञानानि अज्ञानानि च त्रीणि भजनया स्युरिति, द्वे वा त्रीणि वा स्युरित्यर्थः; नवरं पंच समुग्घाया ‘आइल्लुग’ति असंज्ञिनः पञ्चेन्द्रियतिरश्चः त्रयः समुद्घाताः; संज्ञिनस्तु नरकं यियासोः पञ्चाद्याः; अन्ययोर्नराणामेव भावात्, ‘जहण्णेगं दो भवग्गहणाइ’ति संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिरिक्लृत्पद्यं पुनर्नारकेषूत्पद्यते, ततो मनुष्येज्वेवमधिकृतकायसंवेधे भवद्भयं जघन्यतः स्याद्, एवं भवद्ग्रहणाष्टकमपि भावनीयं, अनेनेदमुक्तं—संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यङ् ततो नारकः पुनस्संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यङ् पुनर्नारकस्ततस्संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यङ् पुनस्तस्यामेव पृथिव्यां नारकः एवमद्यैव भवानुत्पद्यते, नवमभवे तु नर एव स्यादिति, एव मौधिक औधिकेषु नारकेषूत्पादितः, अयं प्रथमगमः; ‘पज्जत्ते- त्यादिस्तु ३, ‘सो चैव उक्कोसकालड्डिइए’ त्यादिस्तु ३ ‘जहण्णकाले’ त्यादि ४, तत्र ‘इमाइ अइ नाणत्ताइ’ति, तानि चैवम्— तत्र शरीरावगाहनोत्कृष्टा योजनसहस्रमुक्ता इह तु धनुःपृथक्त्वं, तत्र लेख्याः ६ इह त्याद्यास्तिप्तः; तत्र दृष्टिस्त्रिधा इह तु मिथ्या- द्योव, तत्राज्ञानानि त्रीणि भजनया इह तु द्वे एवाज्ञाने, तत्राद्याः ५ समुद्घाता इह तु ३, आउं अज्झवसाणा अणुबंधो य

जज्ञेय असंख्यनीलं'ति जघन्यस्थितिकासंक्षिप्य इवेत्यर्थः, तत्र आसुरिहान्तंर्गृह्णते अथ्यवयायस्थानान्यग्रशस्तान्येव, अरुनन्धोऽप्य-
न्तर्गृह्णतेमेवेति, 'अचसेस'मित्यादि, अरशेषं यथाऽसंक्षिप्त औधिकप्रथमगमे, समर्थवाक्यं चेदं, अगरोसो सो नेत्र गगओचि, अने-
नेवेतदर्थस्य गतत्वादिति, 'सो चैव जट्टणकाले'त्यादिस्तु संक्षिप्येने पञ्चमो गग', इह न 'सो चैव'सि रा एन संक्षी जघ-
न्यस्थितिः ५ 'सो चैव उक्कोसे'त्यादि ६ 'उक्कोसे'काले'त्यादि ७, तत्र न 'पपमिं चैव पट्टमगमओ'सि एतेपामेव संक्षिप्यां
प्रथमगमो-यत्रोधिक औधिकेपूलादितः, 'नचर'मित्यादि, तत्र जघन्या अन्तर्गृह्णतेरूपाऽसंक्षिप्तः स्थितिरुक्ता रोह न वाच्या, एन-
गनुनन्धोऽपि, तद्रूपत्वात्स्येति ७, 'सो चैव'सि रा एवोत्कृष्टस्थितिसंक्षी ८ 'उक्कोसे'त्यादि ९ 'उक्कोसे'न निरुक्ता २ । अथ तं संक्षि-
क्षेपः-ग्रस्तावना. रा न प्रतिगममौनिलेन वाच्यः, निक्षेपस्तु निर्गमनं, सोऽप्येवमेवेति, एनं स्रप्रभानकक्यतोक्ता २ । अथ तं संक्षि-
नमाश्रित्य शर्करप्रभावकक्यतोच्यते, तत्रोधिक औधिकेपु तावदुच्यते- 'पज्जत्ते'त्यादि (अः ६९५) 'लक्ष्मी सनेच'सि परिभाषण-
संहननादीनां प्राप्तिर्येव स्रप्रभायामुहितसोर्मुक्ता रोह समग्रा शर्करायां वाच्या, 'सागरोचमं'ति शर्करायां जघन्या स्थितिः सागरो-
पमगन्तर्गृह्णते च संक्षिप्यंस्तकमिति, 'उक्कोसेणं चारस'सि द्वितीयायामुत्कर्षतः सागरोपम ३ स्थितिः तस्याश्चतुर्गुणने द्वादश,
एवं पूर्वकोटयोऽपि चतुर्षु संक्षितिर्यग्भवेषु च ४, 'नेरद्यद्विसंवेहेस्तु'सि तत्र प्रथमायां आयुर्द्धरे संवेधद्वारे १० वर्षाग्रहाणाणि
सागरोपमं-चोक्तं द्वितीयादिषु पुनर्जघन्यत उत्कर्षतश्च सागरोपमाण्येव वाच्यानि, यतः इहं ? तिणिण २ सच ३ द्ग ४ सतर ५ अय-
स्वावीस ६ तित्तीस ७ इति, स्रप्रभागगतुल्या ९ गमाः, कियत् दूरं यावदित्याह- 'जात्र ऋष्टुपुढ्यि'सि 'चउग्गुणा कायञ्च'सि
उत्कृष्टकायसंवेध इति, 'चालुयप्पभाण'सि तत्र ७ सागराणि उत्कर्षतः स्थितिः, सा च चतुर्गुणिता २८, एवमृत्तस्यापि, 'चालुय-

प्यभाए पंचविहसंघयणी'ति आद्ययोरेव प्रथिव्योः सेवत्तिनोत्पद्यन्ते, एवं चतुर्थी ४ पञ्चमी ३ षष्ठी २ सप्तमीपुं १ एकैकं संह-
ननं हीयत इति । अथ सप्तमपृथिवीमाश्रित्याह- 'पञ्जत्ते'त्यादि, 'इत्थिवेया न उचवज्जंति'ति पृथयन्ताखेव पृथ्वीषु स्त्रीणामु-
त्पत्तेः, 'जहण्णेणं तिपिण भवंगगहणाई'ति मत्स्यस्य सप्तमपृथ्वीनारकत्वेनोत्पद्य पुनर्मत्स्येव्वेवोत्पत्तौ 'उक्को० सत्तभव'-
त्ति मत्स्यो भूत्वा ? सप्तम्याङ्गतः २ पुनर्मत्स्यः ३ पुनरपि सप्तम्याङ्गतः ४ पुनरपि तथैव मत्स्यः ५ सप्तम्यां च ६ पुनर्मत्स्यः ७
इति । 'कालादेसेणं'ति २२ सागराणि जघन्यस्थितिसप्तमपृथ्वीनारकभवसत्कानि अन्तर्मुहूर्तद्वयं च प्रथममत्स्यभवसत्कमिति, 'छा-
वडि'ति वात्रयं सप्तम्यां २२ सागरायुष्कतयोत्पत्तेः, पूर्वकोटयश्चतुर्षु नारकभवान्तरितेषु मत्स्यभवेविति, अत इदं ज्ञायते-सप्तम्यां
जघन्यस्थितिषूत्कर्पतस्त्रीनेव वारानुत्पद्यत इति, कथमन्यथेदक्कालपरिमाणं स्याद्, इह चोत्कृष्टः कालो विवक्षितः, तेन जघन्यस्थितिषु
त्रीन् वारानुत्पादितः, एवं हि चतुर्थी पूर्वकोटिलभ्यते, उत्कृष्टस्थितिः पुनर्वारद्वयोत्पादने षट्पाष्टिस्सागराणां स्यात्, पूर्वकोट्यः पुन-
स्तिस्त्र एवेति १ 'सो चैव जहण्ण'चि इत्यादिरतु द्वितीयो गमः २ 'सो चैव उक्कोस'चि इति, तत्र च 'उक्कोसेणं पंच'चि मत्स्य-
भवाः ३ नारकभवौ २, अत एव उत्कृष्टस्थितिषु सप्तम्यां वारद्वयमेवोत्पत्तेः ५, 'सो चैव जहण्णकालद्विइओ'चि ४, तत्र च
'सच्चैव रयणप्पभपुढविजहण्णकालद्विइवत्तव्वय'चि सैव रत्नप्रभाचतुर्थगमत्रक्तव्यता वाच्या, नवरमयं विशेषः-प्रथमायां ६ संहन-
नानि वेदाः ३ उक्ताः, इह तु सप्तमपृथ्वीचतुर्थगमे प्रथममेव संहननं स्त्रीवेदनिषेधश्च वाच्य इति, शेषा गमाः स्वयमूह्याः । अथ नरा-
धिकारो 'उक्को० संखेज्जा उचवज्जंति' (सू. ६९६) गर्भजनराणां सदा सङ्ख्यातानामेवास्तित्वात्, नवरं 'चत्तारि नांणाई'ति
अवध्यादौ प्रतिपत्तिते सति केपांचिनरकेभूत्पत्तेः, आह च चूर्णिकारः- 'ओहिनाणंमणपज्जवनाणआहारसरीराणि लद्धुण परिसाडित्ता

उपवज्रइ'त्ति, 'जहृण्णेणं मासपुहुत्तं'ति, इदमुक्तं स्यात्-जन्मतो मासद्वयान्तर्वर्ष्यायुनरो नरकं न याति, 'दसवासाहस्साहं'ति जघन्यं नारकायुः, 'मासपुहुत्तमभहियाहं'ति इह मासपृथक्त्वं जघन्यं नरकयायिनरायुः 'चत्तारि सागरोचमाहं'ति उत्कृष्टं रत्नप्रभानारकभवचतुष्कायुः 'चउहिं पुञ्चकोडीहिं'ति इह चतस्रः पूर्वकोटयो नरकयायिनरभवचतुष्कोत्कृष्टायुस्सत्काः, इदमत्र ज्ञेयम्-मनुष्यो भूत्वा चतुर एव वारान् एकसां पृथव्यां नारकः स्यात्, पुनश्च तिर्यगेव स्यात्, जघन्यस्थितिक औधिकेषु इत्यत्र चतुर्थे गमे 'इमाह पंच नाणत्ताहं'ति चपुरवगाहने जघन्येतराभ्यामशुलपुथक्त्वं, प्रथमगमे तु सा जघन्यतोऽशुलपृथक्त्वं उत्कर्षतः पञ्च-धनुःशतानि ? तथेह त्रीणि ज्ञानानि त्रीण्यज्ञानानि भजनया, जघन्यस्थितिकस्यैपामेव भावात्, पूर्वं तु चत्वारि ज्ञानान्युक्तानीति २, तथेहाद्याः ५ समुद्घाताः, जघन्यस्थितिकस्यैपामेव सम्भवात्, प्राक् च पडुक्ताः, अजघन्यस्थितिकसाहारकममुद्घातस्यापि सम्भवात् ३, तथेह स्थितिरनुबन्धश्च जघन्यत उत्कृष्टतश्च मासपृथक्त्वं, प्राक् स्थित्यनुबन्धो जघन्यतो मासपृथक्त्वमुत्कर्षतस्तु पूर्वकोट्यभिहितेति; शेषगमास्तु स्वयमूढ्याः। अथ शंकराप्रभायां (सू. ६.९७) अनेनेदमुक्तं स्यात्, 'रयणिपुहुत्तं'ति सरीरो गहणा जहृण्णेणं, द्विहस्तप्रमाणेभ्यो हीनतरप्रमाणा द्वितीयसां नोत्पद्यन्ते, 'जहृण्णेणं चासपुहुत्तं'ति वर्षद्वयायुगेभ्यो हीनतरायुषो द्वितीयायां नोत्पद्यन्ते, 'पवं एसा ओहिएस्तु तिस्रु गमएस्तु'त्ति ओहिओ ओहिएस्तु ? ओहिओ जहृण्णठिईएस्तु २ ओहिओ उक्कोसठिईएस्तु ३, एते औधिक्राह्यो गमाः, एतेष्वेवानन्तरोक्ता मनुष्यलब्धिः परिमाणं संहननप्राप्तिः, नानात्वं त्विदं यदुत नारकस्थितिं कालादेशेन कायसंवेधं च जानीयाः, तत्र प्रथमगमे स्थित्यादिकं स्वसिद्धमेव, द्वितीये तु औधिको जघन्यस्थितिष्वित्यत्र नारकस्थिति-र्जघन्येतराभ्यां सागरोपमं, कालतस्तु संवेधो जघन्यतो नरसत्कवर्षपृथक्त्वाधिकं सागरोपममुत्कर्षतस्तु सागरोपम ४ पूर्वकोट्य-

धिकानि, तृतीयेऽप्येवमेव, नवरं सागरोपमस्थाने जघन्यतः सागरत्रयं सागरचतुष्टयस्थाने तूत्कर्षतः सागरोपमद्वादशकं त्राच्यमिति, 'सो चेवे'त्यादि, चतुर्थादिगमत्रयं, तत्र च 'संवेहो उवज्जिऊण भाणियञ्चो'त्ति, स चैत्रम्-जघन्यस्थितिक औधिकेष्वित्यत्र-गमे संवेधः कालादेशेन जघन्यतः सागरोपमं वर्षपृथक्त्वाधिकं उत्कर्षतो द्वादश सागराणि वर्षपृथक्त्वचतुष्काधिकानि, जघन्य-स्थितिर्जघन्यस्थितिकेन कालतः कायसंवेधः सागरोपमं वर्षपृथक्त्वाधिकं उत्कर्षतः ४ सागराणि वर्षपृथक्त्वचतुष्काधिकानि, एवं षष्ठगमो-हूह्यः । 'सो चेवे'त्यादि, सप्तमादिगमत्रयं, तत्र च 'इमं नाणत्त'मित्यादि वपुरवगाहना पूर्वं हस्तपृथक्त्वं धनुःशतप-ञ्चकं चोक्ता इह तु शतपञ्चकमेव, एवमन्यदपि नानात्वमूहं 'मणुस्सठिती जाणियञ्च'त्ति तिर्यक्स्थितिर्जघन्याऽन्तर्मुहूर्त्तमुक्ता, मनुष्यगमेषु तु मनुष्यस्थितिर्ज्ञातव्या, सा जघन्या द्वितीयादिगामिनां वर्षपृथक्त्वं उत्कृष्टा तु पूर्वकोटीति, सप्तमपृथ्वीप्रथमगमे 'तेत्तीसं सागरोवमाहं पुव्वकोडीअब्भहिआहं' इहोत्कृष्टः कायसंवेध एतावन्तमेव कालं स्यात् सप्तमपृथ्वीनारकस्य, तत उद्गृतस्य मनुष्येष्वनुत्पादेन मनुष्य-१ नारकभवद्वयभावेनैवावततं एव कालस्य भावादिति ॥ २४ शते प्रथमः ॥

द्वितीय आरभ्यते-'उक्कोसेणं पलिओचमस्स असंखिज्जइभागडिइएसु उववज्जेजा' (सू. ६९८) इह पत्योपमा-सङ्ख्येयभागग्रहणेन पूर्वकोटी ग्राह्या, यतः पर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिरश्चः सम्मूर्च्छिमस्योत्कर्षतः पूर्वकोटीप्रमाणमायुः स्यात्, स चोत्कर्षतः सायुष्कतुल्यमेव देवायुर्वभाति, नाधिकं, अत आह चूर्णिकार—'उक्कोसेणं सतुल्लपुव्वकोडिआउयं निव्वत्तेइ, न य संसुच्छिमो पुव्वकोडिआउयत्ताओ परो अच्छति', अथ अमङ्ख्यातवर्षायुःसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्गमेषु 'उक्कोसेणं तिपलिओचम-डिइएसु उववज्जेज'त्ति इदं देवकुर्वादिमिथुनकतिरश्चोऽधिकृत्योक्तं, ते हि पत्योपमायुष्कत्वेनासङ्ख्यातवर्षायुषः स्युस्ते च स्वा-

युःसमं देवायुर्बध्नातीति, 'संखेज्जा उचवज्जांति'ति असङ्ख्यातवर्षायुस्तिरभ्रामसङ्ख्यातानां कदाचिदप्यनुत्पादात्, 'वइरोस-
ह'त्ति असङ्ख्यातवर्षायुषां यतस्तदेव स्यात्, 'जहण्णेणं भणुहुत्तं'ति इदं पंथिणोऽधिकृत्योक्तं, पथिणायुत्कर्पतो भणुःपृथक्तं-
प्रमाणवपुस्त्वात्, आह च-'धणुयपुहुत्तं पक्खिसु'ति, असङ्ख्यातवर्षायुषोऽपि ते स्युर्यदाह-'पलियासंखेज्जापक्खीसु'त्ति पल्यो-
पमासङ्ख्येयभागः पथिणामायुरिति, 'उक्कोसेणं ऋग्गाउयाइ'ति इदं च देवकुर्वाविहस्त्वादीनधिकृत्योक्तं, 'नो नपुंसंगंत्रेय-
ग'चि असङ्ख्यातवर्षायुषो हि नपुंसकवेदानं स्युरिति, 'उक्को० ऋपलिओचमाइ'ति त्रीण्यसङ्ख्यातवर्षायुषस्तिर्यग्भवंस-
म्बन्धीनि त्रीणि चासुरभवराम्बन्धीनीत्येवं ६. न च देवभवादुद्बुचः पुनरप्यसङ्ख्यातवर्षायुष्केपुत्पद्यते इति, 'सो चैव अप्पणा ज-
हण्णकालाद्धिइ'चि चतुर्थो गमः, इह जघन्यकालस्थितिकस्सातिरेकपूर्वकोटिआयुष्कप्रभृतिकः 'उक्को० साइरेग'चि असङ्ख्या-
तवर्षायुषां पक्ष्यादीनां सातिरेका पूर्वकोटिरायुः, ते च स्वायुस्तुल्यं देवायुः कुर्युरितिकृत्वा सातिरेकेत्यायुत्कमिति 'उक्को० सा-
तिरेगं भणुसहस्सं'ति यदुक्तं तत्सप्तमकुलकरप्राणालभाविनो हस्त्यादीनपेक्ष्येति सम्भाव्यते, तथाहि-सङ्ख्यातवर्षायुर्जघन्यस्थि-
तिकः प्रक्रान्तः, स च सातिरेकपूर्वकोट्यायुः स्यादिति, तथैवागमे व्यवहृते, तत्कालीनहस्त्यादयश्चैतद्द्विगुणोच्छ्रयाः, अतः सप्त-
मकुलकरप्राणालभाविनामसङ्ख्यातवर्षायुषां हस्त्यादीनां यथोक्तमवगाहनाप्रमाणं लभ्यत इति, संवेधस्तु 'साइरेगाउ दो पुब्ब-
कोडीओ'चि एका सातिरेका पूर्वकोटी तिर्यग्भवसत्का अन्या तु सातिरेकवासुरभचसत्केति ४, 'जहण्णओ जहण्णेसु'चि
पक्षमे 'असुरकुमारठिइं संवेहं च जाणिज्ज'चि तत्र जघन्याऽसुरकुमारस्थितिदेशवर्षसहस्राणि संवेधस्तु सातिरेका पूर्वकोटी १०
वर्षसहस्राणि चेति ५, श्रेयगमास्तु स्वयमेव वाच्याः, एवमुत्पादितोऽसङ्ख्यातवर्षायुः संक्षिपन्नेन्द्रियतिर्यक् असुरेषु, अथ सङ्ख्यात-

श्रीभग०
लघुयुक्तौ

वर्षायुरसावुत्पाद्यते 'जइ संखेज्ज'त्ति, उक्को० सातिरेगसागरोवमड्डिइएसु'त्ति यदुत्तं तद् बलिनिकायमाश्रित्येति, 'तिसुवि
गमएसु इमं नाणत्तं'ति जघन्यकालस्थितिकसन्धिवन्धौधिकादिषु 'चत्तारि लेसाउ'त्ति रत्नप्रभापृथ्वीगामिनां जघन्यस्थिति-
कानां तिस्रस्तत्रोक्ताः एषु पुनस्ताश्चतस्रः, असुरेषु तेजोलेख्यावानप्युत्पद्यते, तथा रत्नप्रभापृथ्वीगामिनां जघन्यस्थितिकानामध्यव-
सायस्थानान्यप्रशस्तान्येवोक्तानीह तु प्रशस्तान्यपि, दीर्घस्थितिकत्वे हि द्विविधान्यपि सम्भवन्ति, न त्वितरेषु, कालस्याल्पत्वात्,
'संवेद्धो साइरेगेण सागरोवमेण'त्ति रत्नप्रभागेषु सागरेण संवेध उक्तः, असुरकुमारगमेषु तु सातिरेकसागरेणासौ कार्यः,
बलिपथापेक्षया तस्यैव भावादिति, अथ नरेभ्योऽसुरानुत्पादयन्नाह—'जइ मणुस्सेहितो'इत्यादि 'उक्को० तिपलिओवमड्डिइए-
सु'त्ति देवकुर्वादिनरा हि उत्कर्षतः स्वायुस्समस्यैव देवायुषो बन्धकाः अतः 'तिपलिओवमड्डिइएसु' इत्युक्तं नवरं 'सरीरोगा-
हण'त्ति तत्र प्रथम औधिकः औधिकेषु, द्वितीयस्तु औधिको जघन्यस्थितिषु, तत्रौधिकोऽसङ्ख्यातवर्षयुस्संज्ञी नरो जघन्यतः
सातिरेक ५०० धनुःप्रमाणः स्यात्, तथा सप्तकुलकराक्कालभावी मिथुनकरः उत्कर्षतस्त्रिगव्यूतमानो, यथा देवकुर्वादिमिथुन-
करः, स च प्रथमगमे, द्वितीये च जघन्यायुरुत्कृष्टायुरपीति द्विधाऽपि सम्भवति, तृतीये तु त्रिगव्यूतावगाहन एव, यसादसा-
वेवोत्कर्षस्थितिषु पत्योपमत्रयायुक्केषूपद्यते, उत्कर्षतः स्वायुःसमायुर्वन्धकत्वात्स्थिति, अथ सङ्ख्यातवर्षायुःसंज्ञिनरमाश्रित्याह—
'जइ संखेजे'त्यादि प्राग्वत्सर्वं ज्ञेयमिति ॥ २४ शते द्वितीयः ॥

उक्को० देसूणदुपलिओवमड्डिइएसुत्ति (सू. ६९९) यदुत्तं तदौदीच्यनाङ्गुमारापेक्षया, यतस्तत्र द्वे देशोने पत्योपमे
उत्कर्षत आयुः साद्, आह च—'दाहिण दिग्द्रुपलियं उत्तरओ हुंति दुनि देहणा' इति, उत्कृष्टसंवेधपदे 'देसूणाइं पंच पलि-

ओचमाइं'ति पल्योपमत्रयं असङ्ख्यातवर्षाद्युस्तिर्यक्सम्बन्धि द्वे च देशोने ते नागकुमारसत्के इति यथोक्तं तत् स्यात्, द्वितीय-
गमे 'नागकुमारठिइं संवेहं च जाणेज्ज'चिं तत्र जघन्या नागकुमारास्थितिर्दशवर्षसहस्राणि, संवेधस्तु कालतो जघन्यसाधिक-
पूर्वकोटीदशवर्षसहस्राधिकः, उत्कर्षः पुनः पल्योपमत्रयं तैरेवाधिकमिति, तृतीयगमे 'उक्कोसकालट्टिइएसु'चि देशोनद्विपल्यो-
पमायुक्केत्वित्यर्थः, तथा 'टिई जहणणेणं'ति यदुक्तं तदवसर्षिण्यां सुपमाख्यद्वितीयास्कस्य कियत्यपि भागेऽतीतेऽसङ्ख्यातव-
र्षाद्युपस्तिरंशोऽधिकृत्योक्तं, एगमेवैतत्प्रमाणायुक्त्वात्, एगमेव च स्वायुःसमदेवायुर्बन्धकत्वेनोत्कृष्टस्थितिषु नागकुमारेषूपत्पा-
दात्, 'तिण्णि पलिओचमाइं'ति एतन्न देवकुर्वाद्यसङ्ख्यातजीवितिरंशोऽधिकृत्योक्तं, ते च उत्कृष्टतः त्रिपल्योपमायुषोऽपि तत्र
मध्यमस्थित्या देशोनद्विपल्योपममानमायुर्बध्नन्ति, यतस्ते स्वायुषस्समं हीनतरं वा तद्बध्ति, न तु महचरमिति, अथ सङ्ख्यातायुः-
संक्षिपञ्चेन्द्रियतिर्यचमाश्रित्याह—'जइ संखेज्ज'चि प्राग्बत् ज्ञेयमिति ॥ २४ शते तृतीयः ॥

(श्र. ७००) एवमन्येऽष्टावित्तेकादशः ॥ अथ १२ पृथ्वीकायिकोद्देशक उच्यते—'जहा वक्कंतीए'चि (सू. ७०१) यदुक्तं तदेवं
दृश्यं—किं एगिदियतिरिखलजोणिएहिंतो जान पंचिदियतिरिखलजोणिएहिंतो उववञ्जंति ? गोयमा ! एगिदियतिरिखलजोणिएहिंतो-
वि उववञ्जंती'त्यादि, तृतीयगमे 'जहणणेणं एफो वे'त्यादि, प्राक्तनगमयोरुत्पित्सुत्रहृत्वेनासङ्ख्याता एवोत्पद्यन्त एवमुक्तं, इह तु
उत्कृष्टस्थितय एकादयोऽसङ्ख्यातान्ताश्रोत्यद्यन्ते, उत्कृष्टस्थितिकेषूपत्पित्सुत्रहृत्वेनैकादीनामपि उत्पादसम्भवात्, 'उक्को' अष्ट
भवग्गहणाइं'ति इहेदमवगन्तव्यं—यत्र संवेधे पक्षद्वयस्य मध्ये एकत्रापि पक्षे उत्कृष्टा स्थितिः स्यात् तत्रोत्कर्षतोऽष्टौ भवग्रहणानि,
तदन्यत्र त्वसङ्ख्यातानि, ततश्चेहोत्पत्तिविषयभूतजीवेषूत्कृष्टा स्थितिरित्युत्कर्षतोऽष्टौ भवग्रहणानि, एवमग्रेऽपि वाच्यं, 'छावत्तरं

वाससयसहस्स'ति द्वाविंशतेर्द्वयसहस्राणामष्टाभिर्भवग्रहणैर्गुणे ७६ वर्षसहस्राधिकं वर्षलक्षं स्यादिति १७६०००, चतुर्थे गमे 'तिग्णि लेसाओ'ति जघन्यस्थितिषु देवो नोत्पद्यत इति तेषु तेजोलेख्या नास्ति, षष्ठे गमे 'उक्को० अट्टासीइं वाससहस्साइं'ति तत्र जघन्यस्थितिकस्योत्कृष्टस्थितिकस्य च चतुष्कृत्य उत्पन्नत्वात् २२ वर्षसहस्राणि चतुर्गुणितानि अष्टाशीतिः स्युः ४ अन्तर्मुहूर्त्तानीति, ९ गमे 'जह० चोयालीसं'ति २२ वर्षसहस्राणि भवद्वयात् द्विगुणितानि ४४ सहस्राणि स्युः । एवं पृथिवीकायिकेभ्य उत्पादितः, अथासावेवाप्रकायिकेभ्य उत्पाद्यते, 'जइ आउक्काइए'ति 'चउक्कभेदो'ति स्रक्ष्मचादरयोः पर्याप्तकापर्याप्तकभेदात् 'संवेहो तइयड्डे'इत्यादि, तत्र भवादेशेन जघन्यतः संवेधः सर्वगमेषु भवग्रहणद्वयरूपः प्रतीतः, उत्कृष्टत्वे यो विशेषः स दृश्यते, तत्र तृतीयादिषु स्रत्रोक्तेषु पञ्चसु गमेभूत्कर्षतः संवेधोऽष्टौ भवग्रहणानि, प्राग्दर्शिताया अष्टभवग्रहणनिबन्धनभूतायाः स्थितेस्तृतीयषष्ठसप्तमाष्टमेष्वेकपक्षे नवमे च उभयत्रायुत्कृष्टस्थितेर्भावात्, 'सेसेसु चउसु गमएसु'ति शेषेषु चतुर्षु गमेषु प्रथमद्वितीयचतुर्थपञ्चमलक्षणेभूत्कर्षतोऽसङ्ख्यातानि भवग्रहणानि, एकत्रापि पक्षे उत्कृष्टस्थितेरभावात्, 'तइय गमए कालादेसेणं जहण्णेणं बाचीसं'ति पृथ्वीकायिकानामुत्पत्तिस्थानभूतानामुत्कृष्टस्थितित्वात्, 'अन्तोसुहुत्तं'ति अप्रकायिकस्य तत्रोत्पत्तिरौधिकत्वेऽपि जघन्यकालस्य विनाशितत्वेनान्तर्मुहूर्त्तस्थितिकत्वात्, 'उक्को० सोलसुत्तरं'ति इहोत्कृष्टस्थितिकत्वात् पृथ्वीकायिनां च तेषां चतुर्णां भवानां भावात् तत्रोत्पत्तिरौधिकत्वेऽप्युत्कृष्टकालस्य विनाशितत्वाद्दुत्कृष्टस्थितयश्चत्वारस्तद्भवाः, एवं च पृथ्वीकायिकस्य द्वाविंशतेर्वयसहस्राणां सप्तानां च सहस्राणामप्रकायसत्कानां चतुर्गुणे ८८०००, २८००० मीलने च ११६०००, 'छेहे गमए'इत्यादि, षष्ठगमे हि अप्रकायो जघन्यस्थितिक उत्कृष्टस्थितिपृथ्वीकायिकेषूपद्यते इत्यन्तर्मुहूर्त्तस्य वर्षस-

हस्रद्राचिंशतेषु प्रत्येकं चतुर्भवेग्रहणगुणितत्वे पृथ्वीकायस्य उत्कृष्टं यथोक्तं कालमानं स्यात् ८८०००, एवं सप्तमादिगणसंवेधा
 अभ्यूहाः, नवरं नवमगणे जघन्येन २९ वर्षराहस्राणि अप्कायिकपृथ्वीकायिकोत्कृष्टस्थित्योरप्कायपृथ्वीकाययोरेकगत्रापेक्षया जघ-
 न्यस्थितेर्मीलनाविति । अथ तेजस्कायिकेभ्यः पृथ्वीकायिकमुत्पादयथाह— 'तिपिण खेसाओ'ति अप्कायिकेण देवोत्पत्तेस्तेजोलेभ्या
 राद्रावात् चतसस्ता उक्ताः, इह तु तद्भावान्तिस्त्र एवं, 'टिई जाणियञ्च'ति तत्र तेजसु जघन्या स्थितिस्तर्गुहूर्चमितरा तु त्रीण्य-
 होरात्राणि, 'तद्यगमग'ति तृतीयगमे औधिकस्तेजस्कायिक उत्कृष्टस्थितिपु पृथिवीकायिकेषु उत्पद्यत इत्यत्रैकस्य पक्षस्योत्कृष्टस्थि-
 तिकत्वमतोऽप्यौ भवाः, तत्र चतुर्षु पृथिवीकायिकोत्कृष्टभवेषु द्वाविंशतेर्वर्षसहस्राणां चतुर्गुणनेष्टाशीतितानि स्युः, चतुर्षु तेजस्का-
 यिकभवेषु उत्कर्षतः प्रत्येकमहोरात्रत्रिके चतुर्भिर्गुणिते १२ अहोरात्राणीति, 'एवं संवेद्यो उचउजिऊण भाणियञ्चो'ति रा
 चैवं—पद्यादिनवान्तेषु गमेषु ८ भवाः तेषु कालमानं यथोक्तं ज्ञेयं, शेषगमेषु त्कर्षतः असह्यत्यातभवाः कालोऽप्यसह्येय एवेति ।
 अथ धातृकायिकेभ्यः पृथ्वीकायामुत्पादयथाह— 'संचेद्यो चाससहस्सेदिं कायञ्चो'ति चायूनामुत्कर्षतः वर्षमहस्रत्रयस्थितिकत्वात्
 'उक्थो० एगं० चाससयसहस्सं'ति अत्र ८ भवाः, तेषु चतुर्षु द्वाविंशतेश्चतुर्गुणने ८८००० पुनरन्येषु चतुर्षु चास्रभवेषु वर्षसह-
 स्रयस्य चतुर्गुणितेषु जाताः १२०००, एवं द्वयोर्मिलने वर्षलक्षमिति, 'एवं संवेद्यो उचउजिऊण भाणियञ्चो'ति स च
 यत्रोत्कृष्टस्थितिसम्भवस्तत्रोत्कर्षतः ८ भवाः इतरत्र त्वसह्यत्यातभवाः कालोऽप्यसह्यत्यात एवं वाच्यः । अथ वनस्पतिभ्यस्तमुत्पा-
 दयथाह, अथ वनस्पतिकायानामप्कायवत् ९ गमा भणितव्याः, योऽत्र विशेषस्तामाह— 'नाणासंष्टिण'त्यादि, अष्कायस्य स्तिवृक्षा-
 कारवगाहना एगं तु नानारास्थानस्थितता, तथा 'पढमणसु'ति प्रथमेषु औधिकेषु गमेषु पाथात्येषु चोत्कृष्टस्थितिगमेष्ववगाहना

वनस्पतिकारिकानां, द्विधाऽपि मध्यमेषु, जघन्यस्थितिगमेषु त्रिषु यथा पृथ्वीक्रियेषु उत्पद्यमानानामुक्ता तथैव वाच्या, अङ्गुला-
 सङ्ख्यातभागमात्रेत्यर्थः, 'संवेहो ठिई य जाणिग्व्व'ति तत्र स्थितिरुत्कर्षतः १० वर्षसहस्राणि, जघन्या तु प्रतीतैव, एत-
 दनुसारेण संवेधोऽपि ज्ञेयः, तमेव चैकत्र गमे दर्शयति- 'तइए'ति, 'उक्को० अडावीसुत्तरवाससयसहस्स'ति इह गमे उत्क-
 र्यतः ८ भवाः तेषु ४ पृथ्व्या ४ वनस्पतेः, तत्र चतुर्षु पृथ्वीभवेषु उत्कृष्टेषु वर्ष ८००० तथा वनस्पतेः १० वर्षसहस्रायुष्कत्वा-
 चतुर्षु भवेषु ४००००, उभयमीलने यथोक्तमानमिति ॥ अथ द्वीन्द्रियेभ्यस्तमुत्पादयन्नाह- 'बारस जोयणाइ'ति (स्र. ७०२)
 यदुक्तं तत् शंखमाश्रित्य, यदाह- 'संखो पुण बारस जोयणाइ'ति 'सम्महिद्धी'व'ति. एतच्चोच्यते सास्त्रादनसम्यक्त्वापेक्षया, इयं
 च वक्तव्यतौधिकद्वीन्द्रियसौधिकपृथ्वीकारिकेषु, एवमेतस्य जघन्यस्थितिष्वपि, तस्यवोत्कृष्टस्थितिषूपचौ संवेधे विशेषोऽत एवाह-
 'नवर'मित्यादि, 'अट्ट भव'ति एकपक्षस्योत्कृष्टस्थितिकत्वात् 'अड्यालीसाए'ति चतुर्षु द्वीन्द्रियभवेषु १२ वर्षमानेषु ४८ वर्षाणि
 स्युः, तैरधिकानि ८८ वर्षसहस्राणि, द्वितीयस्यापि गमत्रयस्यैव वक्तव्यता, विशेषमाह- 'नवर'ति इह सप्त नानात्वानि, चपुरव-
 गाहना, यथा पृथ्वीकायानामङ्गुलासङ्ख्येयभागमात्रमित्यर्थः, प्राग्गमत्रये तु १२ योजनमानाऽपि उक्ता, तथा 'नो सम्महिद्धी'
 जघन्यस्थितितया सास्त्रादनसम्यग्दृष्टीनामनुत्पादात्, प्राक्तनगमे तु सम्यग्दृष्टिरप्युक्तः, तेषु मध्यमोत्कृष्टस्थितिभावात् २, तथा द्वे
 ज्ञाने प्राक्तने गमे ज्ञाने अज्ञाने अप्युक्ते ३, योगद्वारे कस्यापि जघन्यस्थितिकत्वेन पर्याप्तकत्वान्न वाग्योगः प्राक्-चासावप्युक्तः
 ४, स्थितिरन्तर्मुहूर्तमेव प्राक् च १२ वर्षाणि ५, अत्राध्यवसानान्यप्रशस्तानि प्राग्भयरूपाणि ६, सप्तमं नानात्वं अनुबन्धः ७, संवे-
 धस्तु द्वितीयत्रयस्याद्यभेगमयोरुत्कर्षतो भवादेशेनासङ्ख्येयमवलक्षणः कालादेशेन सङ्ख्येयकालः, तृतीये तु विशेषमाह- 'तइ-

पृ गमण'ति अन्त्यगमत्रये 'कालादेसेणं उचजुजिऊण'ति यत्तदेव प्रथमगमे कालत उत्कर्षतः ८८ सहस्राणि ४८ वर्षरधिकानि,
 द्वितीये तु संवेधः अत्र सिद्ध एवेति, अथ त्रीन्द्रियेभ्यस्तत्पादयन्नाह—'छण्णउइं सयं राइंदिय'ति इह तृतीयगमेऽथौ भवाः, तत्र
 चतुर्थु त्रीन्द्रियभवेण उत्कर्षतः ४९ दिनानि तेषु यथोक्तं कालमानं स्यादिति, 'मज्झिमा तिण्णि गमा तहेच' यथा मध्यगमा-
 द्वीन्द्रियगमाः 'संवेहो उचजुजिऊण'ति स पश्चिमगमत्रये भवादेशेन तूकर्षतः प्रत्येकं ८ भवाः, कालादेशेन तु पश्चिमगमत्र-
 यस्य प्रथमगमे तृतीयगमे चोत्कर्षतः ८८ वर्षसहस्राणि १९६ दिनानि, द्वितीये तु १९६ दिनशतं ४ अन्तर्मुहूर्त्ताधिकं । अथ
 चतुरिन्द्रियेभ्यस्तत्पादयन्नाह—'नचरं णणसु चेव'ति चक्षुमणोऽव्यग्राहनादिषु नानात्वानि द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियप्रकरणपेक्षया चतु-
 रिन्द्रियप्रकरणे विशेषाद् भणितव्यानि स्युः, तान्येव दर्शयति—'सरीरे'त्यादि, 'सेसं तहेच'ति शेषं—उपपातादिद्वारजातं तथैव
 यथा त्रीन्द्रियस्य, यस्तु संवेधे विशेषो न दक्षितः स स्वयमूलाः । अथ असंक्षिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्भ्यस्तत्पादयन्नाह—'उक्को० अट्ट
 भव'ति अनेनेदं ज्ञायते, यथोत्कर्षतः पञ्चेन्द्रियतिरश्रोऽष्टेव निरन्तरं भवाः स्युः, एवं सदृग्भवान्तरान्तरिता अपि भवान्तरस्सहा-
 ष्टेव स्युः, 'कालादेसेण उचजुजिऊण'ति अत्र प्रथमे गमे कालतः संवेधः खेे दक्षित एव, द्वितीये तूकर्षतोऽसौ ४ पूर्वकोट्यः
 ४ अन्तर्मुहूर्त्तरधिकाः, तृतीये तु ता एव ८८ वर्षसहस्रैरधिकाः, उत्तरगमेणु त्वतिदेशद्वारेण खेत्रोक्त एवासौ ज्ञेयः ॥ अथ संक्षिप-
 ञ्चेन्द्रियेभ्यस्तिर्यग्भ्यस्तत्पादयन्नाह—'जइ सधी'त्यादि, 'एवं संवेहो नचसु गमणसु'ति एवमुक्ताभिलापेन संवेधो नवस्वपि
 गमेषु यथा असंक्षिनां तथैवाशेषोऽत्र वाच्यः, असंक्षिनां संक्षिनां चैव पृथ्वीपूतिपत्थनां जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तरधिकात् उत्कर्षतश्च पूर्व-
 कोट्यायुक्त्वादिति, 'लब्धी से'त्यादि लब्धिः परिमाणसंहननादिप्राप्तिः 'से' तस्य पृथ्वीकाथेपूतिपत्तोः संक्षिनाः आद्यगमत्रये 'णस

चेव'ति या रत्नप्रभायाम्बुत्पित्सोत्तथैव मध्यमेऽपि गमत्रये एवैव लब्धिः, विशेषस्त्वयम्- 'नवरं' नव च नानात्वानि जघन्यस्थि-
 तिकत्वात् स्युः, तानि चात्रगाहना १ लेख्या २ दृष्टि ३ अज्ञान ४ योग ५ समुद्रघात ६ स्थित्य ७ ध्यत्रसान ८ अनुबन्धाख्यानि
 ९। अथ नरेभ्यस्तन्मुत्पादयन्नाह- 'एवं जहे'त्यादि (ब्र. ७०३) यथा ह्यसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिरश्चो जघन्यस्थितिकस्य त्रयो गमाः तथैव
 तस्यापि त्रय औधिका गमाः स्युः, अजघन्योत्कृष्टस्थितिकत्वात् सम्बृच्छिमनराणां न शेषगमपट्टसम्भवः। अथ संज्ञिनरमाश्रित्याह-
 'जहेव रयणप्पभाए'ति संज्ञिनरस्यैवेति प्रक्रमः 'नवरं'ति रत्नप्रभायाम्बुत्पित्सोहिं नरस्यावगाहना जघन्येनाङ्गुलपृथक्त्वमुक्तं इह
 त्वङ्गुलासङ्ख्येयभागः, स्थितिश्च जघन्येन मासपृथक्त्वं प्रोक्तं इह त्वन्तर्मुहूर्त्तमिति, संवेधस्तु नवस्वपि गमेषु यथा पृथ्वीकायेषूप-
 द्यमानस्य संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिरश्च उक्तः तथैवेह वाच्यः; संज्ञिनो नरस्य तिरश्चश्च पृथ्वीकायिषुत्पित्सोर्जघन्यस्थितेरन्तर्मुहूर्त्तमानत्वादु-
 त्कृष्टायास्तु पूर्वकोटीमानत्वादिति, 'मञ्जिह्वले'त्यादि जघन्यस्थितिसत्कगमत्रये लब्धिस्तथेह वाच्या, यथा तत्रैव गमत्रये संज्ञिप-
 ञ्चेन्द्रियतिरश्च उक्ता, सा च तत्त्वत्रादेयात्र ज्ञेया, 'पञ्चिह्वले'ति औधिकगमेषु हि अङ्गुलासङ्ख्येयभागरूपाप्यवगाहना अन्तर्मुहूर्त्त-
 याऽपि स्थितिरुक्ता सा चेह न वाच्या, अत एवाह- 'नवरं'ति 'ओगाहणं'ति अथ देवेभ्यस्तमुत्पादयन्नाह- 'छण्हं संघयणाणं
 असंघयणी' इह यावत्करणादिदं दृश्यं 'गेवऽड्डी गेव छिरा गेव ण्हारु गेवच्छिमं (छण्हं संघयणाणं अ) संघयणी, जे पोगगला
 इडा कंता पिया मणुणा मणामा ते त्रेसिं संघायत्ताए०'ति' तत्थ णं जा सा भवधारणिजा सा जहणणेणं'ति उत्पादकालेऽनभोगतः
 कर्मपातत्रयादङ्गुलासङ्ख्येयभागमात्राऽवगाहना स्यात्; उत्तरवैक्रिया तु जघन्या अङ्गुलस्य सङ्ख्येयभागमाना स्याद्, आभोगज-
 नितत्वात् तस्याः न तथाविधा म्भक्षमता स्यात् यादृशी भवधारणीयाया इति, 'तत्थ णं जा सा उत्तरवेवञ्चियं'ति यथा सेच्छञ्चिजेन

संस्थाननिष्पादनादिति, 'तिष्ठिण अण्णाणा भयणाए'ति ये असुरकुमारा असंज्ञिभ्य आगत्योत्पद्यन्ते तेषामपर्याप्तकावस्थायां विभङ्गस्याभावात् शेषाणां तु तद्भावादर्शानेषु भजनोक्तां, 'जहण्णेणं दसवास'ति तत्र १० वर्षसहस्राण्यसुरकुमारेष्वन्तर्गृह्णते तु पृथ्वीकार्यिकेष्विति, इत्थमेव 'उक्कोसेणं'ति एतावतेव चोत्कर्षतोऽप्यत्र संवेधकालः पृथ्वीत उद्भूतस्यासुरकुमारेषुत्यादाभावादिति, 'सज्जिल्लएसु पच्छिल्लएसु' इत्यादि, अयं चेह स्थितिविशेषो-मध्यमेषु जघन्याऽसुराणां १० वर्षसहस्राणि स्थितिः, अन्त्यगमेषु च साधिकसागरोपममिति । ज्योतिष्कदण्डके- 'तिष्ठिण नाणा तिष्ठिण अण्णाणा नियमं'ति इहासंज्ञी नोत्पद्यते, सांज्ञिनस्तूपत्तिसमय एव सम्यग्दृष्टेः ३ ज्ञानानि मत्यादीनि इतरस्य त्वज्ञानानि मत्यादीनि स्युः, 'अष्टभाग'ति अष्टमो भागो अष्ट-भागः स एवावयवे समुदायोपचाराद् अष्टभागपल्योपमं, इदं च तारकदेवंदेवीमाश्रित्योक्तं, 'उक्कोसेणं पलिओवमं'ति इदं च चन्द्रविमानदेवानाश्रित्योक्तमिति । एवं वैमानिकेभ्यस्तमुत्पादयन्नाह- 'जई त्यादि, एतच्च सर्वं प्राग्बज्जेयमिति । २४ शते द्वादशः॥ (सू. ७०४) त्रयोदशे नास्ति लेख्यम् । चतुर्दशे तु लिख्यते 'देवेषु न उवज्जंति'ति (सू. ७०५) देवेभ्य उद्भूतस्तजका-शेषु नोत्पद्यंते । (सू. ७०६) एवं पञ्चदशेऽपि । अथ षोडशे लिख्यते- 'जाहे वणस्सइकाइओ'ति (सू. ७०७) अनेन वनस्पतेरेवानन्तानां उद्भूतिरस्ति नान्यतरस्मात् इत्येवकरणादावेदितं, शेषाणां हि सर्वेषामप्यसङ्ख्यातत्वात्, तथाऽनन्तानामुत्पादो वनस्पतिष्वेव, कायान्तरस्यानन्तानामभाजनत्वादित्यावेदितं, इह च प्रथमद्वितीयचतुर्थपञ्चमगमेष्वनुत्कृष्टस्थितिभावादनन्ता उत्पद्यन्ते इत्युच्यते, तथा तेज्ज्वेव प्रथमद्वितीयचतुर्थपञ्चमगमेषु अनुत्कृष्टस्थितित्वादेवोत्कर्षतो भवादेशेनानन्तानि भवग्रहणानि वाच्यानि, कालादेशेन चानन्तः कालः, शेषेषु तु पञ्चसु तृतीयपष्ठसप्तमादिषु ८ भवाः उत्कृष्टस्थितिभावात् 'ठिइं संवेहं च जाणेज्ज'ति तत्र

स्थितिर्जघन्याः उत्कृष्टा च सर्वेष्वपि गमेषु प्रतीतैश्च, संवेधस्तु तृतीयसप्तमयोजघन्येन दश वर्षसहस्राण्यन्तर्मुहूर्त्ताधिकानि उत्कर्षतो-
ऽष्टसु भवग्रहणेषु दशसहस्र्याः प्रत्येकं भावादशीतिवर्षसहस्राणि, षष्ठाष्टमयोस्तु जघन्येन १० वर्षसहस्राण्यन्तर्मुहूर्त्ताधिकानि, उत्कृ-
ष्टतस्तु ४४ वर्षसहस्राण्यन्तर्मुहूर्त्तचतुष्टयाधिकानि, नवमे तु जघन्यतः २० वर्षसहस्राण्युत्कर्षतस्त्वशीतिरिति ॥ २४ शतते षोडशः ॥
अथ द्वीन्द्रियस्य २४ दण्डकोत्पादरूपः सप्तदश आरभ्यते—सच्चैव पुढविकाइयस्स'चि (सू. ७०८) या पृथ्वीकार्यिकस्य
पृथ्वीकार्यिकेऽपृत्पित्सोर्लब्धिः प्रागुक्ता द्वीन्द्रियत्वेऽपि सैवेत्यर्थः । 'तेऽसु चैव च'उसु'चि तेजैश्च चतुर्षु गमेषु प्रथमद्वितीयचतु-
र्थपञ्चमसंज्ञेषु, 'सेसेसु पंचसु'चि शेषेषु पञ्चसु तृतीयषष्ठसप्तमाष्टमनवमगमेषु 'एवं'ति यथा पृथ्वीकार्यिकेन सह द्वीन्द्रियस्य संवेध
उक्तः एवमपूतेजोत्रायुवनस्पतिद्वित्रिचतुरिन्द्रियैः सह संवेधो वाच्यः, तदेवाह—चतुर्षु प्रागुक्तेषु गमेषुत्कर्षतो भवादेशेन संख्येया
भवाः, पञ्चसु तृतीयादिषु ८ भवाः, कालादेशेन च या यस्य स्थितिस्तत्संयोजनेन संवेधो वाच्यः । पञ्चेन्द्रियतिर्यगैस्सह द्वीन्द्रियस्य
तथैव सर्वगमेषु ८ भवा वाच्याः ॥ २४ शतते सप्तदशः ॥

'विद्ं संवेहं'ति (सू. ७०९) स्थितिं त्रीन्द्रियेषूपित्सनां पृथिव्यादीनामायुः संवेधं च त्रीन्द्रियोत्पित्सुपृथिव्यादीनां त्रीन्द्रियाणां
च स्थितेः प्रयोगं जानीयात्, तदेव क्वचिद्दर्शयति—'तेऽकाइएसु'चि तेजस्कार्यिकैः सांद्धं त्रीन्द्रियाणां स्थितिसंवेधस्तृतीयगमे
प्रतीतः, उत्कर्षण द्वे अष्टोत्तरे रात्रिदिवशते, कथं ? औधिकस्य तैजस्कार्यिकस्य चतुर्षु भवेत्कर्षणं त्र्यहोरात्रमानत्वात् ४ भव-
(चतुष्क)स्य द्वादशाहोरात्राणि, उत्कृष्टस्थितिश्च त्रीन्द्रियस्योत्कर्षतः चतुर्षु भवेषु ४९ दिनमानत्वेन ४ भव(चतुष्क)स्य शतं षण्णव-
त्यधिकं स्यात्, राशिद्वयमीलने चाष्टोत्तरे द्वे रात्रिदिवशते स्यात्तमिति । 'वेहंदिणहिं'ति 'अडयालीसं'ति द्वीन्द्रियस्योत्कर्षतो

१२ वर्षप्रमाणेषु चतुर्षु भवेषु ४८ संवत्सराः, चतुर्षु त्रीन्द्रियभवग्रहणेषु उत्कर्षेण ४९ अहोरात्रमानेषु १९६ दिनमानं स्यात्, 'तैदिएहि'ति 'घाणउयाई'ति अष्टसु त्रीन्द्रियभवेषु उत्कर्षेण ४९ दिनमानेषु ३९२ दिनानि स्युः, 'एवं सञ्चत्ये'ति अनेन चतुरिन्द्रियसंज्ञितिर्यस्यैस्सह त्रीन्द्रियाणां तृतीयगमसंवेधः कार्य इति सूचितं, तृतीयगमसंवेधदर्शनेन षष्ठादिगमसंवेधा अपि सूचिता द्रष्टव्याः, तेषामप्यष्टभविक्त्वात्, प्रथमादिगमचतुष्कसंवेधस्तु भवादेशेनोत्कर्षतः सङ्ख्यातभवग्रहरूपः, कालादेशेन त्वसङ्ख्यातकालरूप इति ॥ २४ शतेऽष्टादशः ॥

(श. ६१०) एकोनविंशो न लेख्यमस्ति ॥ विंशतितमे तु लिख्यते--'उकोसेणं पुञ्चकोडि'ति (स. ७११) नारकाणामसङ्ख्यातवर्षाद्युक्तेष्वनुत्पादादिति, 'असुरकुमाराणं'ति पृथ्वीकायिकेषूपद्यमानानामसुराणां या चैव वक्तव्यता परिमाणादिका प्रागुक्ता सह नारकाणां पञ्चेन्द्रियतिर्यक्षूपद्यमानानां वाच्या, विशेषस्त्वेवं--'नचरं'ति, 'जहण्णेणं'ति उत्पत्तिसमयापेक्षमिदं, 'उक्को० सत्त धणूई'ति इदं च त्रयोदशशतटापेक्षं, प्रथमशतटादिषु पुनरेवं 'रयणाइ पढमपयरे हत्थतियं'ति १, 'उक्को० पण्णरस'ति इयमन्नगाहना भवधारणीयायाः, उत्तरवैक्रियायास्तु तस्या द्वियुगेति, 'समुग्घाया चत्तारि'ति वैक्रियान्ताः 'सेसं तहेव'ति शेषं दृष्ट्यादिकं तथैव यथाऽसुराणां, 'सो चैव'ति २ गमः, 'सेसं तहेव'ति यथौधिकगमे प्रथमे 'एवं सेसावि'ति एवमनन्तरोक्तगमद्वयक्रमेण शेषा अपि ७ गमा भणितव्याः, नत्वत्रैवंकरणात् यादृशी स्थितिर्जघन्योत्कृष्टभेदा आद्ययोगमयोर्नारकाणामुक्ता तादृश्येव मध्यमेऽन्तिमे च गमत्रये प्राप्नोति, तत्रोच्यते--'जहेव नेरइयउद्देसए'ति यथैव नैरधिकोद्देशके प्रथमशतसत्के संक्षिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्भिः सह नारकाणां मध्यमेषु गमेषु पञ्चिमेषु त्रिषु गमेषु च स्थितिनानात्वं स्यात् तथैवेहापि, 'सरीरो-

गाहण'ति वपुरवगाहना यथा प्रज्ञापनायां २१ पदे, सा च सामान्यत एवं, सत्त धणु तिन्नि रयणी ह्येव य अंगुलाई पढमाए ।
पुढवीए पुढवीए दुगुणा दुगुणं व सेसासु।।१।।"ति, 'तिन्नि नाणाई'ति द्वितीयादिषु संज्ञिभ्य एवोत्पद्यन्ते ते च त्रिज्ञानाख्यज्ञाना
त्रा नियमात् स्युः, 'उक्को० छावडी'ति इह भवानां कालस्य च बहुत्वं विवक्षितं, तच्च जघन्यस्थितित्वे नारकस्य लभ्यत इति, २२
सागरानुर्नारको भूत्वा पञ्चेन्द्रियतिर्यक्षु पूर्वकोढ्यायुर्जातः, एवं वारत्रये ६६ सागराणि पूर्वकोटीत्रयं च स्याद्, यदि चोत्कृष्टस्थितिः
३३ सागरानुर्नारको भूत्वा पूर्वकोढ्यायुःपञ्चेन्द्रियतिर्यक्षूत्पद्यते तदा वारद्वयमैवमुत्पत्तिः स्यात्, ततश्च ६६ सागराणि पूर्वकोटी-
द्वयं च स्यात्, तृतीया तु तिर्यग्भवपूर्वकोटी न लभ्यत इति नोत्कृष्टता भवानां कालस्य च स्यादिति, उत्पादितो नरकेभ्यः पञ्चे-
न्द्रियतिर्यग्योनिकः, अथ तिर्यग्योनिकेभ्यस्तमुत्पादयन्नाह-'जइ'ति 'जच्चेव अप्पणो'ति यैवात्मनः पृथ्वीकायस्य स्वस्थाने-पृथ्वी-
कायत्वे उत्पद्यमानस्य वक्तव्यता उक्ता सैवात्रापि वाच्या, केवलं तत्र परिमाणद्वारे प्रतिसमयमसङ्ख्येया उत्पद्यन्ते इत्युक्तं इह
त्वेकादिः, एतदेवाह-'नचरं'ति तथा पृथ्वीकायेभ्यः पृथ्वीकायेषूपद्यमानस्य संवेधद्वारे प्रथमद्वितीयचतुर्थपञ्चमगमेषु उत्कर्षतोऽ-
सङ्ख्याता भवाः प्रोक्ताः, शेषे तु ८ भवाः, इह पुनरष्टावेव नवस्यपीति, 'कालाएसेणं उभओ ठिईए करेज्ज'ति कालादेशेन
संवेधं पृथ्वीकायिकस्य संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिरश्च स्थित्यां कुर्यात्, तथाहि-प्रथमे गमे कालाएसेणं जहण्णेणं दो अंतोमुहुचाइंति पृथ्वी-
सत्कं पंचेन्द्रियसत्कं चेति, उत्कर्षतः ८ सहस्रवर्षाणि पृथ्वीसत्कानि ४ पूर्वकोटयः पञ्चेन्द्रियतिर्यक्सत्काः, एवं शेषेष्वपि गमेषु
संवेध ऊह्य इति, 'सच्चत्थ अप्पणो'ति सर्वत्रापूकायिकादिभ्यश्चतुरिन्द्रियान्तेभ्य उद्भूतानां पञ्चेन्द्रियतिर्यक्षूत्पादे 'अप्पणो'ति
अपूकायादेः सत्का लब्धिः परिमाणादिर्वाच्या, सा च प्राक्पञ्चत्रतो ज्ञेया, 'जहेव पुढविकाइएसु उवज्जमाणानं'ति इत्यादि,

यथा पृथ्वीकायेभ्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यक्षूत्पद्यमानानां जीवानां लब्धिरुक्ता तथैवाकायिकादिस्यश्चतुरिन्द्रियान्तेभ्य उत्पद्यमानानां सा वाच्येति । असंज्ञिभ्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यगुत्पादाधिकारे- 'उकोसेणं पलिओचमस्स' ति अनेनसंज्ञिपञ्चेन्द्रियाणामसङ्ख्यातवपर्युष्केषु पञ्चेन्द्रियतिर्यक्षूत्पत्तिरुक्ता, 'अचसेसं जहेव' ति अवशेषं परिमाणादिद्वाराजातं यथा पृथ्वीकायेपूत्पद्यमानस्यासंज्ञिनः पृथ्वीकायो-
देशकं उक्तं तथैवासंज्ञिनः पञ्चेन्द्रियतिर्यक्षूत्पद्यमानस्य वाच्यमिति, 'उकोसेणं पलिओचमस्स' ति, कथं ? असंज्ञी पूर्वकोट्यायुः पूर्वकोट्यायुष्केष्वेव पञ्चेन्द्रियतिर्यक्षूत्पन्न इत्येवं सप्तसु भवेतु रास पूर्वकोट्याः अष्टमभवे तु मिथुनकतिर्यक्षु पर्योपमासङ्ख्येयभाग-
प्रमाणायुष्केषूत्पन्न इति, तृतीयगमे 'उकोसेणं संखेजा उचजंति' ति असङ्ख्यातवपर्ययुपां पञ्चेन्द्रियतिरश्वाससङ्ख्यातानामभा-
वादिति, चतुर्थगमे 'उकोसेणं पुञ्चकोडिआउएसु' ति जघन्यायुरसंज्ञी सङ्ख्यातायुष्केष्वेव पञ्चेन्द्रियतिर्यक्षूत्पद्यते इतिकृत्वा पूर्वकोट्यायुष्केत्युक्तं, 'अचसेसं जहा एयस्स' ति इहावशेषं-परिमाणादि एतस्य-असंज्ञितिर्यक्पञ्चेन्द्रियस्य 'मज्झिमेसु' ति जघ-
न्यस्थितिगमेषु 'एवं जहा रणणप्पभाणं' ति तत्र सहननोच्चत्वादि अनुबन्धसंवेधांतं 'णवरं परिमाणं' ति तत्रेदं- 'संखेजा उचवजंति' ति ॥ अथ संज्ञिपञ्चेन्द्रियेभ्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यक्षुत्पादयञ्चाह- 'जइ सण्णी' ति, 'अचसेसं' ति अवशेषं-परिमाणादि यथैतस्यैव, संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिरश्च इत्यर्थः; केवलं तत्रावगाहनां ७ धर्तृषु इहोत्कर्षतो योजनसहस्रसंज्ञानां, सा च मत्स्यादीनांश्रित्य
क्षेपेति, 'नवरं' ति, 'उकोसेणं तिप्णिणं' ति अस्य भावना प्रागिव, 'लब्धी से जहा एयस्स' ति एतच्च तत्तत्रानुसारेण ज्ञेयं, 'संवेहो जहेव' ति 'एत्थ चेव' ति पञ्चेन्द्रियतिर्यगुद्देशके, स चैवं 'भवादेशेणं' ति भवादेशेन जघन्येन द्वौ भवौ उक्तौ ८ भवाः; कालादेशेन जघन्येन द्वे अन्तर्गृह्णे उत्कर्षतः ४ पूर्वकोट्योऽन्तर्गृह्णैवचतुष्कायिकाः; एष जघन्यस्थितिक औषिकेऽश्वत्थत्र संवेधः;

जघन्यस्थितिको जघन्यस्थितिकेऽप्यित्यत्र चान्तर्मुहूर्तैः संवेधः, जघन्यस्थितिकं उत्कृष्टस्थितिकेऽप्यित्यत्र पुनरन्तर्मुहूर्तैः पूर्वकोटीभिश्च संवेधः, नवमगमे 'नवरं परिमाण'मिति तत्र परिमाणं उत्कर्षतः सङ्ख्याता उत्पद्यन्ते, अवगाहना चोत्कर्षतो योजनसहस्रमा-
नेति । अथ मनुष्येभ्यस्तमुत्पादयन्नाह—'लक्ष्मी से' तिसुवि गमएसु'ति लब्धिः परिमाणादिका 'से' तस्यासंज्ञिनरस्याद्येषु त्रिष्वपि गमेषु; यतो नवानां गमानां मध्ये आधा एव त्रयो गमाः सम्भवन्ति, जघन्यतोऽप्युत्कर्षतोऽपि चान्तर्मुहूर्तस्थितिकत्वात् तस्येति, 'एत्य चैव'ति अत्रैव पञ्चेन्द्रियतिर्यगुद्देशके असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्ययः पञ्चेन्द्रियतिर्यगुत्पादाधिकारे 'नो संवेजवासाउर्हः-
तो'ति असङ्ख्यातावर्षायुषो नरा देवेष्वेवोत्पद्यन्ते, न तिर्यङ्घ्रिति, 'लक्ष्मी से'ति लब्धिः परिमाणादिप्राप्तिः 'से' तस्य असंज्ञिम-
नुष्यस्य यथैतस्यैव संज्ञिनरस्य पृथ्वीकायेषूपद्यमानस्य प्रथमे उक्ता, सा चैवं-परिमाणतो जघन्येनैको द्वौ वा उत्कर्षेण तु सङ्-
ख्याता एवोत्पद्यन्ते, स्वभागतोऽपि सङ्ख्यातत्वात् संज्ञिनराणां, तथा ६ संहननिनः उत्कर्षतः ५०० धनुरवगाहनाः ६ संस्थानिनः
६ लेख्याः त्रिविधदृश्यः भजनया चतुर्ज्ञानाद्भ्यज्ञानाश्च त्रियोगाः द्रव्युपयोगाः चतुःसंज्ञाः चतुष्कथायाः पञ्चेन्द्रियाः ६ समुद्-
घाताः सातासातवेदनास्त्रिविधवेदाः जघन्येनान्तर्मुहूर्तयुषः, उत्कर्षेण पूर्वकोट्यायुषः अग्रशस्ताध्यवसानाः स्थितिसमानुबन्धाः, काय-
संवेधस्तु भवादेशेन जघन्येन द्वौ भवौ उत्कर्षेण त्वष्टौ भवाः, कालादेशेन तु लिखित एवास्ते १, द्वितीयगमे 'सचैव वत्तव्वय'ति
प्रथमगमोक्ता, केवलमिह संवेधः कालादेशेन जघन्यतो द्वे अन्तर्मुहूर्तौ उत्कर्षतः ४ पूर्वकोटयश्चतुरन्तर्मुहूर्तौ चोत्कर्षतः, तृतीयेऽप्येवं, नवरं
'ओगाहणाः जहण्णेणं'ति अनेनेदमवसितं-अञ्जुलपृथक्त्वाद्धीनतरवपुनरो नोत्कृष्टायुष्केषु तिर्यङ्घ्रत्पद्यते, तथा 'मासपुहुत्तं'ति
अनेनापि-मासपृथक्त्वाद्धीनतरायुष्को नरो नोत्कृष्टस्थितिषु-तिर्यङ्घ्रत्पद्यते इत्युक्तं, 'जहा सण्णिणपञ्चेन्द्रियतिरिक्त्वजोणिय-

स्स'ति नवरं 'परिमाणं'ति तत्र परिमाणद्वारे उत्कर्षतोऽसङ्ख्येयास्ते उत्पद्यन्ते इत्युक्तं, इह तु संज्ञिनराणां सङ्ख्येयत्वेन सङ्ख्येया उत्पद्यन्त इति वाच्यं, संहननादिद्वाराणि यथा तत्रोक्तानि तथेह ज्ञेयानि, तानि चैवं-तेषां ६ संहननानि जघन्योत्कर्षाभ्या-मङ्गुलासङ्ख्येयभागमात्रावगाहना ६ संस्थानानि ३ लेख्याः मिथ्यादृग् द्वे अज्ञाने कायरूपो योगः २ उपयोगौ ४ कषायाः ५ इन्द्रियाणि ३ समुद्घाताः द्वे वेदने ३ वेदाः जघन्योत्कर्षाभ्यामप्यन्तर्मुहूर्त्तशुषः अप्रशस्ताध्यवसायाः आयुस्समानोऽनुबन्धः, कायसंवे-धस्तु भवादेशेन द्वौ भवौ, उत्कर्षतो ८ भवाः, कालादेशेन तु संज्ञिनरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्स्थित्यनुसारतो ज्ञेय इति । अथ देवेभ्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यगनुसृतपादयत्राह—'जइ देवेहिंतो'ति, 'असुरकुमाराणं लब्धी'ति असुराणां लब्धिः परिमाणादिका, 'एवं जाव ईसाणदेवस्स'ति यथा पृथ्वीकायेषु देवोत्पत्तिरुक्ता तथा असुरकुमारादिईशानान्तदेवपञ्चेन्द्रियतिर्यग्धु सा वाच्येति, ईशानकान्त एव च देवः पृथ्वीकायेषूपघते इतिकृत्वोक्तं 'जाव ईसाणस्स'ति, असुराणां चैवं लब्धिः एकाद्यसङ्ख्येयान्तानां तेषां पञ्चेन्द्रियतिर्यग्धु समयेनोत्पादः, तथा संहननाभावः, जघन्यतोऽङ्गुलासङ्ख्येयभागमात्रोत्कर्षतः ७ हस्तमाना भवधारणीया... अवगाहना, इतरा तु जघन्यतोऽङ्गुलसङ्ख्येयभागमाना, उत्कर्षतस्तु योजनलक्षमाना, संस्थानं समचतुरस्रं, उत्तरवैक्रियापेक्षया तु नानाचिधं, ४ लेख्याः त्रिविधा दृष्टिः ३ ज्ञानानि अवश्यं अज्ञानानि ३ भजनया, योगादीनि पञ्च पदानि प्रतीतानि, समुद्घाता आद्याः ५ वेदना द्विधा पुंस्त्रीवेदद्वयं १० वर्षसहस्राणि जघन्या स्थितिः उत्कृष्टा तु सातिरेकं सागरोपमं, शेषं द्वारद्वयं तु प्रतीतं, संवेधं तु सामान्यत आह—'भवादेस्सेणं सञ्चत्थे'ति नागकुमारादिवक्तव्यतास्त्रयुक्त्या वाच्या, 'ओगाहणा जहा ओगाहणसंठाणे'ति अवगाहना यथा अवगाहनासंस्थाने प्रज्ञापनाया एकविंशतितमपदे, तत्र चैवं देवानामवगाहना-भगवणजोइसोहम्मीसाणे सत्तहत्थ-

तणुमाणं । एकेकहाणि सेसे दुदुगे य दुगे चउके य ॥१॥', 'जहा ठिइ एण्हि'ति प्रज्ञापनायाश्चतुर्थपदे स्थितिश्च प्रतीतैव ॥ २४
शान्ते २० उद्देशः ॥

अथ २१ उद्देशके नारकेभ्यो नमुत्पादयन्नाह—'जहण्णेणं मासपुहुत्तठिइयेसु'त्ति (सू. ७१२) अनेनेदमुक्तं—रत्नप्रभानारका
जघन्यं नरायुर्वधतो मासपृथक्त्वाद्दीनतरं न वधन्ति, तथाविधपरिणामासम्भवादित्येवमन्यत्रापि कारणं वाच्यं, तथा परिमाण-
द्वारे—'उक्कोसेणं एगसमएणं संखेज्जा उववज्जंति' नारकाणां सम्मूच्छिमेषु नरेषु उत्पादाभावान् गर्भजानां सङ्ख्यातत्वात्
सङ्ख्याता एव ते उत्पद्यन्ते, 'जहा तर्हिं तथा इहं'ति यथा तत्र पञ्चेन्द्रियतिर्यगुद्देशके रत्नप्रभानारकेभ्य उत्पद्यमानानां
पञ्चेन्द्रियतिरथां जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तस्थितिकत्वाद्दन्तर्मुहूर्त्तैः संवेधः कृतः तथेह नरोद्देशके नराणां जघन्यस्थितिमाश्रित्य मासपृथ-
क्त्वैः संवेधः कार्य इति भावः, 'कालादेसेणं जहण्णेणं'ति इत्यादि । शर्कराप्रभादिवक्तव्यता तु पञ्चेन्द्रियतिर्यगुद्देशकानुसारेण
ज्ञेया । अथ तिर्यग्भ्यो मनुष्यमुत्पादयन्नाह—'जइ त्तिरिक्खे'त्यादि, इह पृथ्वीकायादुत्पद्यमानस्य पञ्चेन्द्रियतिरश्चो या वक्तव्यता
सैव तत् उत्पद्यमानस्य नरस्यापि, एतदेवाह—'एवं जहेव'त्ति, 'नवरं तइए'त्ति तत्र तृतीये औधिकेभ्यः पृथ्वीकायेभ्यः उ-
त्तिषु नरेषु ये उत्पद्यन्ते ते उत्कृष्टतःसङ्ख्याता एव स्युः, यद्यपि नरासम्मूच्छिमसङ्गहादसङ्ख्याताः स्युः तथाप्युत्कृष्टस्थितयः
पूर्वकोट्यायुः सङ्ख्याता एव, पञ्चेन्द्रियतिर्यश्चस्त्वसङ्ख्याता अपि स्युरिति, एवं षष्ठे नवमे चेति, 'जाहे अप्पणे'त्यादि, अय-
मर्थो—मध्यगमानां प्रथमगमे औधिकेषूपद्यमानानामित्यर्थः अद्यवसानानि प्रशस्तानि उत्कृष्टस्थितिकत्वेनोत्पत्तौ अप्रशस्तानि च
जघन्यस्थितिकत्वेनोत्पत्तौ 'वीयगमए'त्ति जघन्यस्थितिकस्य जघन्यस्थितिषूपचावप्रशस्तानि, प्रशस्ताध्यवसानेभ्यो जघन्यस्थिति-

कर्वेनानुत्पन्नरिति, एवं तृतीयोऽपि वाच्यः ॥ अपूकायादिभिश्च तदुत्पादमतदेशेनाह—'एवं आउकाइयाणवि'त्ति देवाधिकारे 'जाव-ईसाणदेव'त्ति यथाऽसुरा नरेषु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकोद्देशवक्तव्यतातिदेशेनोत्पादिता एवं नागकुमारादय ईशानान्ता उत्पादनीयाः; सहस्रवक्तव्यत्वात्, यथा च तत्र जघन्यस्थितेः परिणामस्य च नानात्वमुक्तं तथैतेष्वपि, अत आह—'एयाणि चैव णाणत्ताणि'त्ति सनत्कुमारादिवक्तव्यतायां विशेषोऽस्ति तं भेदेन दर्शयति—'सणकुमारे'त्यादि, 'एसा उक्कोसठिई भाणि यच्च'त्ति यदा ओधिकेभ्यश्च देवेभ्य औधिकादिनरेषूत्थते तदोत्कृष्टस्थितिसंघेविवक्षयां नरभवान्तरितैश्चतुभिस्सनत्कुमारदेवभ वैरष्टाविंशत्यादिसागरोपममाना स्यात्, सप्तादिसागरोपममानत्वात् तस्या इति, यदा पुनर्जघन्यस्थितिकदेवेभ्य औधिकादिनरेषूत्पद्यते तदा जघन्यस्थितिः स्यात्, सा च चतुर्गुणिता सनत्कुमारादीनामष्टादिसागराणि, द्वयादिसागरोपममानत्वात् तस्या इति, 'आणयदेवे णं'त्ति, 'उक्कोसेणं छम्भव'त्ति त्रीणि देवसंबंधीनि त्रीणि नरसत्कानि इत्येवं षट्, 'अठारससागरोवमाई'त्ति आनते जघन्यस्थितेरेवंभूत्वात्, 'उक्कोसेणं सत्तावणं'त्ति आनते उत्कृष्टस्थितेः १९ सागरोपमप्रमाणाया भवत्रयगुणेन ५७ सागराणि स्युरिति । त्रैवेयकाधिकारे 'एगे भवधाणिज्जे'त्ति कल्पातीतदेवानामुत्तरवैक्रियं नास्तीत्यर्थः, 'नो चैव णं वेउच्चिण्णं'त्ति त्रैवेयकदेवानां ५ समुद्रघाताः लब्ध्यपेक्षया सम्भवन्ति, केवलं वैक्रियतैजसाभ्यां न ते समुद्रघातं कृतवन्तः कुर्वन्ति करिष्यन्ति वा, प्रयोजनाभावादित्यर्थः; 'जहण्णेणं बावीसं'त्ति प्रथमत्रैवेयके जघन्येन तेषां २२ सागराणि 'उक्कोसेणं एकतीसं'त्ति ९ त्रैवेयके उत्कर्षतः ३१ तानि सागराणि, 'उक्कोसेणं तेणउइ'त्ति इहोत्कृष्टतः ६ भवाः, त्रिषु देवभवेषूत्कर्षतो भवं २ प्रति सागराणामेकत्रिंशत् तत् त्रिगुणेन त्रिनत्रतिस्तेषां स्यात्, त्रिभिरुत्कृष्टैर्नरजन्मभिस्तिष्ठः पूर्वकोटयः स्युरिति । सर्वार्थसिद्धेवाधिकारे आद्या एव

त्रयो गमाः स्युः, सर्वार्थसिद्धेवानां जघन्यस्थितेरभावात् मध्यगमत्रयं न स्यात्, उक्तस्थितेरभावाच्चान्तिममिति ॥ २४ शते
२१ उद्देशः ॥

असङ्ख्यातवर्षयुःसंज्ञिष्वेन्द्रियाधिकारे-‘उक्कोसेणं चत्तारि’ति (सू. ७१३) त्रिपल्यायुःसंज्ञिष्वेन्द्रियतिर्यङ् पल्योपमायु-
र्व्यन्तरो जात इति ४ पल्योपमानि, द्वितीयगमे ‘जहेव नागकुमाराणं विइयगमे वत्तव्वय’ति सा च प्रथमगमसमैव,
नवरं जघन्यत उल्कर्षतश्च १० वर्षसहस्राणि, संवेधतः ‘कालाएसेणं जहण्णेणं०’ तृतीयगमे ‘ठिई से जहण्णेण पलिओव-
मं’ति यद्यपि सातिरेका पूर्वकोटी जघन्यतोऽसङ्ख्यातवर्षायां तिरश्चामायुरस्ति तथाऽपीह पल्योपमायुर्व्यन्तरेषु-
त्पादयिष्यमाणत्वात्, यतोऽसङ्ख्यातवर्षायुः स्वायुषो बृहत्तरायुष्कदेवेषु नोत्पद्यते, एतच्च प्रागुक्तमेवेति, ‘ओगाहणा जहण्णेणं
गाउयं’ति येषां पल्योपममायुस्तेषामवगाहना गव्यूतं, ते च सुषमदुष्वमायामिति ॥ २४ शते २२ उद्देशकः ॥

‘जहण्णेणं दो अट्टभागपलिओवमाइ’ति (सू. ७१४) द्वौ पल्योपमाष्टभागावित्यर्थः, तत्रैकोऽसङ्ख्यातायुष्कसम्बन्धी
द्वितीयो ज्योतिष्कसम्बन्धीति, ‘उक्कोसेणं चत्तारि पलिओवमाइ वाससयसहस्समभहियाइ’ त्रीण्यसङ्ख्यातायुःसत्कानि
एकं च सातिरेकं चन्द्रविमानज्योतिष्कसत्कमिति, तृतीयगमे ‘ठिई जहण्णेणं पलिओवमं वाससयसहस्समभहियं’ति
यद्यप्यसङ्ख्यातवर्षायां सातिरेका पूर्वकोटी जघन्यतः स्थितिः स्यात् तथाऽपीह पल्योपमं वर्षलक्षाधिकमुक्तं, एतत्प्रमाणायुष्केषु
ज्योतिष्केषूपत्यसमानत्वात्, यतोऽसङ्ख्यातवर्षायुः स्वायुषो बृहत्तरायुष्केषु देवेषु नोत्पद्यते, एतच्च प्राग्दशितमेव, चतुर्थगमे जघ-
न्यकालस्थितिकोऽसङ्ख्यातवर्षायुरौघिकेषु ज्योतिष्केषूपन्नः, तत्र सङ्ख्यातायुषो यद्यपि पल्योपमाष्टभागाद्दीनतरमपि जघन्यमा-

युक्तं स्यात् तथापि ज्योतिषां ततो हीनतरं नास्ति, स्वायुस्तुल्यायुर्वन्धकाश्रोत्कर्षतोऽसंख्ययातवर्षायुष इतीह जघन्यास्थितिकास्तौ पल्योपमाष्टभागायुषः स्युः, ते च विमलवाहनादिकुलकरकालात् पूर्वतरकालभुवो हस्त्यादयः, औधिकज्योतिष्का अन्येर्विधा एव तेषामुत्पत्तिस्थानं स्युः, 'जहृण्णेणं अष्टभागपलिओवमठिइएसु'ति इत्याद्युक्तं, 'ओगाहणा जहृण्णेणं धणुपुहुत्तं' यदुक्तं तत्पल्योपमाष्टभागमानायुषो विमलवाहनादिपूर्वतरकालभाविनो हस्त्यादिज्यतिरिक्तक्षुद्रकायचतुष्पदानपेक्ष्य ज्ञेयं, 'उक्कोसेणं साइरेगाइं अद्वारस धणुसयाइं'ति एतच्च विमलवाहनादिपूर्वतरकालभाविहस्त्यादीनपेक्ष्योक्तं, यतो विमलवाहनो नवधनुःशतगानावगाहनः तत्कालहस्त्यादयश्च तद्द्विगुणाः, तत्पूर्वतरकालभाविनश्च ते सातिरेकतत्प्रमाणाः स्युः, 'जहृण्णकालठिइयस्स एस्स चैव'ति पञ्चषष्ठगमयोरत्रैवान्तर्भावात्, यतः पल्योपमाष्टभागमानायुषो गियुनकतिरश्चः पञ्चमगमे षष्ठगमे च पल्योपमाष्टभागमानमेवायुः स्यात्, प्राग्भावितं चैतदिति, सप्तगादिगमेपूलकृष्टेव त्रिपल्योपमलक्षणा तिरश्चः स्थितिः, ज्योतिष्कस्य तु सप्तमे द्विधा प्रतीतैव, अष्टमे पल्योपमाष्टभागरूपा नवमे सातिरेकपल्योपमरूपा, संवेधश्च तदनुसारेण कार्यः, 'एए सत्त गमग'ति प्रथमास्त्रयः मध्यमत्रयस्थाने एकः पश्चिमास्तु त्रय एवेति सप्त, असंख्ययातवर्षायुष्कनराधिकारे 'ओगाहणा साइरेगाइं धणुसयाइं'ति विमलवाहनकुलकरपूर्वकालीननरापेक्षया, 'तिणिण गाउयाइं'ति एतैकान्तसुपमादिभाविनरापेक्षया 'मज्झिमगमण'ति पूर्वोक्तनीतेस्त्रिभिरप्येक एवायमिति ॥ २४ अते २३ उद्देशः ॥

'जहृण्णेणं पलिओवमठिइएसु'ति (सू. ७१५) सौधर्मे जगन्येनान्यस्यायुषोऽसत्वात् 'उक्कोसेणं तिपलिओवमठिइएसु'ति यद्यपि सौधर्मे बहुतरायुष्कमस्ति तथायुत्कर्षतस्त्रिपल्योपमायुष्का एव तिर्यञ्चः स्युः, तदनतिरिक्तं च देवायुर्न बध्नन्ति, 'दो पलि-

ओवमाइं'ति एकं तिर्यग्भवसत्कमपरं च देवभवसत्कं 'छ पलिओवमाइं'ति त्रीणि पल्योपमानि तिर्यग्भवसत्कानि त्रीण्येव देव-
भवसत्कानीति 'सोत्रेव अप्पणा जहण्णकालठिईओ जाउ'ति गमत्रयेऽप्येको गमो, भावना तु दशितैव, 'जहण्णेणं धणु-
पुहुत्तं'ति धुद्रकायचतुष्पदापेक्षं, 'उक्कोसेणं दो गाउयाइं'ति यत्र क्षेत्रे काले वा गव्यूतमाना नराः स्युः तत्सम्बन्धिनी हसत्या-
दीनपेक्षोक्तमिति । सङ्ख्यातायुःपञ्चेन्द्रियतिर्यग्धिकारे 'जाहे अप्पणा जहण्णकालठिईओ'ति इत्यादौ 'नो सम्माम्भि-
च्छदिद्धि'ति मिश्रदृष्टिनिषेध्यः, जघन्यस्थितिकस्य तदसम्भवाद्, अजघन्यस्थितिकेषु दृष्टित्रयस्यापि भावादिति, तथा ज्ञानादिद्वारे
द्वे ज्ञाने अज्ञाने वा स्यातां, जघन्यस्थितेरन्यज्ञानज्ञानयोरभावादिति । अथ नराधिकारे 'नवरं आइल्लएसु दोसु गमएसु'ति आद्य-
गमयोहि पूर्वत्र धनुःपृथक्त्वं जघन्यावगाहना उत्कृष्टा तु गव्यूत ६ माना, इह तु जघन्येन 'गाउय'मित्यादि, वृतीयगमे तु जघन्यत-
उत्कर्षतश्च ६ गव्यूतान्युक्तानि, इह तु त्रीणि, चतुर्थगमे तु ग्राजघन्यतो धनुःपृथग् उत्कर्षतो द्वे गव्यूते प्रोक्ते; इह तु जघन्यत
उत्कर्षतश्च गव्यूतं; एवमन्यदप्यूढं, ईशानदेवाधिकारे 'साइरेगं पलिओवमं'ति ईशाने सातिरेकपल्योपमस्य जघन्यस्थितित्वात्,
'चउत्थगमएसु'ति ये सातिरेकपल्योपमायुषस्तिर्यञ्चः सुषमांशोद्भवाः धुद्रकायास्तानपेक्ष्योक्तं, 'ओगाहणा धणुपुहुत्तं उक्को-
सेणं साइरेगाइं दो गाउयाइं'ति एतच्च यत्र काले सातिरेकगव्यूतमाना नराः स्युः तत्कालभवान् हसत्यादीनपेक्ष्योक्तं, तथा
'जेसु ठाणेसु'ति सौधर्मदेवाधिकारे येषु स्थानेषु सङ्ख्यातवर्षयुर्नराणां गव्यूतश्रुतं 'तेसु ठाणेसु इहं'ति जघन्यतः साति-
रेकपल्योपमस्थितिकत्वादीशानदेवस्य प्राप्त्येवस्थित्यनुसारेण चासङ्ख्यातवर्षयुर्नराणां स्थितिसङ्घात् तदनुसारेणैव च तेषा-
मवगाहनाभावादिति, सनत्कुमारदेवाधिकारे 'जाहे अप्पणा जहण्णे'त्यादि, 'पंच लेसाओ आइल्लाओ कायन्वाओ'ति

जघन्यस्थितिसिर्यक् सनत्कुमारे उत्पित्युर्जघन्यस्थितिसामभ्यर्थात् कृष्णादीनां ४ लेख्यानागन्यतरस्यां परिणतो भूत्वा मृतिकाले पत्रा-
लेख्यामासाद्य भ्रियते; ततस्तत्रोत्पद्यते, यतोऽत्रेतन्नं भवपरिणामे सति जीवः परभवं गच्छतीत्यागमः, तदेवगस्य ५ लेख्याः स्युः,
'लतगादीणं जहण्णे'त्यादि, एतद्भाषना अनन्तरोक्तन्यायेन कार्या, 'संघयणाद् बभलोयलंतगसु पंच आइल्लुगाणि'ति
छेदवृत्तिसंघनस्य चतुर्णामिव देवलोकानां गमने निबन्धनत्वात्, यदाह—'छेदवृत्तेण उ' गम्भइ'ति वचनात्, 'जहण्णेणं तिष्ठिणं
'भवग्गहणाइ'ति आनतादिदेवो नरेभ्य एवोत्पद्यते तेज्ज्वेव च प्रत्यागच्छतीति जघन्यतो भवत्रयं स्यात्, एवं भवसप्तकमप्युत्क-
र्षतो भाव्यमिति, 'उक्थोसेणं सत्तावण्ण'न्ति आनतादिदेवानामुत्कर्षतः १९ सागराणि आयुः तस्य च भवचतुष्टयभावेन ५७
सागराणि नरभवनचतुष्कर्षकोटीचतुष्काधिकानि स्युरिति, इति २४ श्लो २४ उद्देशः ॥

इति श्रीपरमगुरुलक्ष्मीसागरसूरिशिष्यश्रीसुमतिसाधुसूरिशिष्यश्रीहेमविमलसूरिविजयराज्ये
शक्तार्थिश्रीजिनमाणिक्यगणिशिष्यश्रीअनन्तहंसगणिशिष्यश्रीवानशेखरगणिसमुद्भूत-
भगवतीलघुवृत्ती चतुर्विंशतितमशतकविवरणं सम्पूर्णम् ॥

अथ पञ्चविंशतितममारभ्यते-यथा तत्र सङ्ग्रहगाथा चैयम्-लेसा य दञ्च संठाणे'त्ति (*१३) लेश्यार्थवाच्यः १
द्रव्यवाचकः २ संस्थानवाच्यः ३ 'जुम्म'त्ति कृतयुग्माद्यर्थः ४ 'पज्जव'त्ति पर्यववाच्यः ५ पुलकादिनिर्ग्रन्थवाच्यः ६ 'समणा
य'त्ति सामायिकादिसंयतार्थवाच्यः ७ नारकोत्पत्त्यादिवाच्यः ८ 'भवियाभविए'त्ति भव्याभव्यवाच्यौ उद्देशकौ १० 'सम्म'त्ति
सम्यग्दृष्टिवाच्यः ११, 'मिच्छे य'त्ति मिथ्यादृग्वाच्यः १२ ॥ तत्र १ उद्देशके 'लेसाविभागो'त्ति (सू. ७१६) स च 'नेरइ-
याणं भंते ! कइ लेस्साओ पणत्ता' इत्यादि, 'अप्पावहुयं व'त्ति तदेवं 'एएसि णं भंते ! जीवाणं सलेसाणं कण्हलेसाणं नीलले-
साणं'मित्यादि, कियदूरं तद्वाच्यमित्याह-'जाव चउव्विहाणं देवाणं'त्ति, तच्चेदम्-एएसि णं भंते ! भवाणवासीणं वाणमंतराणं जोइ-
सियाणं वेमाणियाणं देवाणं देवीण य कण्हलेसाणं जाव सुक्कलेसाण य कयरे कयरेहितो'इत्यादि । अथ संसारसमापन्नजीवान् तद्यो-
गाल्पवहुत्वं च निरूपयन्नाह-'सुहुम'त्ति (सू. ७१७) ब्रह्मनामकर्मोदयात् 'अपज्जत्तग'त्ति अपर्याप्तिका अपर्याप्तनामकर्मोदयात्,
एवमितरे, तद्विपरीतत्वात्, 'वायर'त्ति बादरनामकर्मोदयात्, एते चत्वारोऽपि जीवभेदाः पृथिव्योर्धेकेन्द्रियाणां 'जहणणुक्को-
सगस्स जोगस्स'त्ति जघन्यः-अपकृष्टः कांचिद्व्यक्तिसमाश्रित्य स एव व्यक्त्यन्तरापेक्षया उत्कृष्टो जघन्योत्कर्षः, तस्य योगस्य
वीर्यान्तरायक्षयोपशमादिसमुत्थकायपरिस्पंदस्य, एतस्य च योगस्य १४ जीवस्थानसंबंधात् जघन्योत्कर्षभेदाच्चाष्टाविंशतिविधस्या-
ल्यबहुत्वादि जीवविशेषात् स्यात्, तत्र 'संभवत्थोवे'त्ति ब्रह्मस्य पृथ्व्यादेः ब्रह्मत्वाच्छरीरस्य तस्याप्यपर्याप्तकत्वेनासम्पूर्णत्वात्
तत्रापि जघन्यस्य विवक्षितत्वात् सर्वेभ्यो वक्ष्यमाणेभ्यो योगेभ्यः सकाशात् स्तोकः सर्वस्तोकः स्यात् जघन्यो योगः, पुनर्विग्रहिक-
कार्मण औदारिकपुद्गलग्रहणप्रथमसमयवर्त्ती, तदनन्तरं च समयवृद्ध्या अजघन्योत्कृष्टो यावत् सर्वोत्कृष्टो न स्यात्, बादरजीवस्य

पृथ्व्यादेरपर्याप्तकस्य जघन्यो योगः प्रागुक्तपेक्षया असङ्ख्यातगुणं युद्धो नादरत्वादेवेति, एवमुत्तरत्रापि असाङ्ख्यातगुणत्वं दृश्यं, इह च यद्यपि पर्याप्तश्रीन्द्रियोल्लुष्टकायापेक्षया पर्याप्तिकानां द्वीन्द्रियाणां संक्षिनामसंक्षिनां च पञ्चेन्द्रियाणामुल्लुष्टः कायस्सङ्ख्या-तगुणः स्यात्, सङ्ख्यातयोजनप्रमाणत्वात्, तथाऽपीह योगस्य विवक्षितत्वात् तस्य च श्रयोपशमविशेषसामर्थ्यति यथोक्तमसङ्ख्या-तगुणत्वं न विरुध्यते, न हल्यकायस्य अल्पस्पन्दः स्यात् महाकायस्य चा महानेव, व्यत्ययेनापि तस्य दर्शनादिति, इह चैयं स्थापना-

सुहुम अपञ्ज	सुहुम प.	बादर अप.	बादर प.	वेहं. अप.	वे. पञ्ज.
जघन्ययोग ?	जघन्य ८	असं. २	जघ. ३	जघ. यो. ९	ज. १४
उल्लुष्टयोग ? ०	उल्लुष्ट ? २	उल्लु. ११	उल्लु. ? ३	उल्लु. १९	उल्लु. २४
श्री. अ. प.	श्री. पञ्ज.	च. अप.	च। पञ्ज.	असं। अ.	असं प.
ज. ष. ४	जघ. १५	ज. ५	जघ. ? ६	जघन्य ६	जघ. ? ७
उ. २०	उल्लु. २५	उल्लु. २ ?	उ. २६	उल्लु. २२	उ. २८ उ. २३

योगाधिकारादेवेदमाह—'दो भं-
ते ! इत्यादि (सू. ७१८) प्रथमः
समय उपपन्नयोर्योस्तौ प्रथमस-
मयोपपन्नौ, उत्पत्तिश्चेह नरकक्षेत्र-
प्राप्तिः, सा तावद् द्वयोरपि विग्र-

हेण ऋजुगत्या वा एकस्य वा विग्रहेणान्यस्य च ऋजुगत्येति । 'समजोगि'ति (सू. ७१९) रामो योगो विघते ययोस्तौ समयो-
गिनौ, एवं विपमयोगिनौ, 'आहारयाउ वे'ति आहारकाद्वा--आहारकनारकमाश्रित्य 'से'ति स नारकोऽनाहारकः अनाहारकाद्वा-
अनाहारकनारकमाश्रित्य आहारकः, किमित्याह--'सिय हीणे'ति यो नारको विग्रहाभावेन नारक एवोत्पन्नोऽसौ निरन्तराहारकत्वा-
दुपचित एव, तदपेक्षया च यो विग्रहगत्याऽनाहारको भूत्वोत्पन्नोऽसौ हीनः, पूर्वमनाहारकत्वेनानुपचितत्वाद्हीनयोगत्वेन च विप-
मयोगी स्यादित्यर्थः, 'सिय तुष्टे'ति यौ समानसमया विग्रहगत्याऽनाहारको भूत्वोत्पन्नौ, ऋजुगत्या वा गत्वोत्पन्नौ तयोरेकः

अन्यापेक्षया तुल्यः, समयो गी स्यादित्यर्थः, 'अभहिय'ति यो विग्रहाभावेनहारक एवागतोऽसौ विग्रहगल्यनाहारकापेक्षया चित-
त्वेनाभ्यधिको, विषययोगीति भावः, इह च 'आहारयाओ वा से अणाहारए' इत्यनेन च हीनतायाः 'अणाहारयाओ
वा आहारए' इत्यनेन चाभ्यधिकताया निबन्धनमुक्तं, अथ योगस्यैवालपचहुत्वं प्रकारान्तरेणाह—'एयस्स ण'मित्यादि, इहापि
योगः परिस्पन्द एव, अस्य चैयं स्थापना ॥ २५ शतते प्रथमः ॥

सत्यम ॥	अस.	मि.	अपत्यामृषा	सत्य वा.	अ. वा.	मि.	असत्या.	ओ.	ओ.मि.	वै.	वैमि.	आ.	आमि.	कर्म.
जघन्य १२	१२	१२	१० मनोयो.	ग १२	१२	१२	१२	४	असं. ३	५	६	११	७	१
उत्कृष्ट १४	१४	१४	१४ गं.	१४	१४	१४	१४	१४	९	१४	९	१३	८	६

द्वितीये द्रव्याधिकारमाह—'जहा अजीवपज्जव'ति (सू. ७२०) यथा प्रज्ञापनाया विशेषाख्ये पञ्चमे पदे जीवपर्यवा उक्ता,
तत्सन्नाण्येवमाह—'अरुविअजीवदव्वा णं भंते ! कइविहा पणत्ता ?; गो०! दसविहा पं०, तं०-धम्मत्थिकाए' इत्यादि, तथा रुवि-
अजीवदव्वा णं भंते ! कइविहा पणत्ता ?; गोयमा ! चउच्चिहा पणत्ता, तंजहा-खंधा' इत्यादि, तथा 'ते णं भंते ! किं संखेजा
असंखेजा अणंता ?; अणंता, से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुच्चइ ?; गो०! अणंता परमाणू, अणंता दुपएसिया खंधा, अणंता तिपएसिया
खंधा; जाव अणंता अणंतपदेसिया खंधा' इति । द्रव्याधिकारादेवेदमाह—'अजीवदव्वावे'त्यादि (सू. ७२१)
इह जीवद्रव्याणि परिभोजकानि संयतनत्वेन ग्राहकत्वात्, अन्यानि तु परिभोग्यानि, अचेतनतया ग्राह्यत्वादिति । द्रव्याधिकारा-
देवेदमाह—'से नूणं'ति (सू. ७२२) 'असंखेज्ज'ति असइब्बयात्प्रदेशात्मक इत्यर्थः; 'अणंताइं दव्वाइं'ति जीवपरमाण्वादीनि

‘आगासे भइयव्वाइ’ति सप्तम्याश्च पष्ठ्यर्थत्वात् आकाशस्य भक्तव्यानि, धारणीयानीत्यर्थः, पृच्छतोऽयमभिप्रायः—कथमसङ्ख्यातप्रदेशात्मके लोकाकाशे अनन्तानां द्रव्याणामवस्थानं?, हंता! इत्यादिना तत्र तेषामनन्तानामपि अवस्थानं आवेदितं, यथाऽपवरकाकाशे प्रदीपप्रभापुद्गलभृतोऽन्यान्यदीपप्रभा अवतिष्ठन्ते, तथाविधपुद्गलपरिणामाद्, एवमेवासङ्ख्यातेऽपि लोके तेष्वेव प्रदेशेषु द्रव्याणां तथाविधपरिणामवशेनावस्थानादनन्तानामपि तेषामवस्थानमविरुद्धमिति। अथ तेषां चयपचयाद्याह—‘कइदिसं पोगगला चिज्जंति’ति कतिभ्यो दिग्भ्य एकत्राकाशप्रदेशे चीयन्ते, छिज्जंति—व्यतिरिक्ताः स्युः, ‘उवचिज्जंति’ पुद्गलाः स्कन्धरूपा पुद्गलान्तरसम्पर्कादुपचिताः स्युः, ‘अवचिज्जंति’ स्कन्धरूपा एव पुद्गलाः प्रदेशविधत्तेनापचीयन्ते। ‘ठियाइ’ति (सं. ७२३) स्थितानि जीवप्रदेशावगाढक्षेत्रस्य मध्यवर्त्तानि, अस्थितानि च तदनन्तरवर्त्तानि, तानि पुनरोदारिकवपुःपरिणामादाकृत्य गृह्णाति, ‘किं दन्वओ गिण्हइ’ किं द्रव्यमाश्रित्य गृह्णाति?, द्रव्यतः किस्वरूपाणि गृह्णातीत्यर्थः, एवं क्षेत्रतः—क्षेत्रमाश्रित्य, कतिप्रदेशावगाढानीत्यर्थः, वैक्रियवपुरधिकारे ‘नियमं छइसं’ति, तत्रायमभिप्रायः—वैक्रियशरीरी पञ्चेन्द्रिय एव स्यात्, स नाड्या मध्य एव, ततो पण्णामपि दिशामनावृत्तचमलोकेन विवक्षितलोकदेशस्येत्यत उच्यते ‘नियमं छइसं’ति यच्च, वायुकायिकानां त्रसनाड्या बहिरपि वैक्रियकरणं स्यात् तदिह न विवक्षितं, अग्रधानत्वात् तस्य, तथा लोकान्तनिष्कुटे वा वैक्रियशरीरी वायुर्न सम्भवति, तैजससूत्रे ‘ठियाइं गिण्हइ’ति जीवोऽवगाढक्षेत्रमध्यवर्त्तान्येव गृह्णाति, ‘नो अठियाइं’ति तदनन्तरवर्त्तानि गृह्णाति, तस्याकर्षपरिणामाभावात्, ‘जहा भासापदे’ति यथा प्रज्ञापनायां ११ पदे तथा वाच्यं, तच्च ‘एगएणएसियाइं’ति द्रव्यविषयं पइदिकत्वं च, एवमिदमपि। श्रोत्रेन्द्रियद्रव्यग्रहणं हि नाडीमध्य एव च ‘सिय तिदिसं’ति नास्ति, व्याघाताभावात्,

‘फासिंदियत्ताए जहा ओरालिय’त्ति, अयमर्थः—स्पर्शनेन्द्रियतया द्रव्याणि गृह्णाति यथौदारिकवपुःस्थितास्थितानि पड्दिगा-
गतप्रभृतीनि ‘मणजोगत्ताए’त्ति ‘नियमं छद्दिसं’ति मनोयोगतया तथा द्रव्याणि गृह्णाति, यथा कर्मणं स्थितान्त्रेव गृह्णाति,
केवलं तत्र व्याघातेनेत्युक्तं इह तु नियमात् पड्दिशीत्येवं वाच्यं, नाडीमध्य एव मनोद्रव्यग्रहणभावात्, अत्रसानां हि तत्रास्ति,
एवं—मनोद्रव्यग्रहणद्रव्याणि गृह्णातीत्यर्थः, ‘कायजोगत्ताए’त्ति काययोगद्रव्याणि स्थितास्थितानि पड्दिगागतप्रभृतीनि ‘काइ’त्ति
शरीराणि ५ इन्द्रियाणि ५ योगास्त्रयः आनघ्राणं च, सर्वाणि १४ पदानि ॥ २५ शतं द्वितीयः ॥

तृतीये पुद्गलसंस्थानान्याह, संस्थानानि स्कन्धाकाराः ‘अणित्थंत्थि’त्ति (सू. ७२४) इत्थं—अनेन प्रकारेण परिमण्डलादिना
तिष्ठतीति इत्थंत्थं न इत्थंत्थमनित्थंत्थं परिमण्डलादिभिन्नं ‘दच्चत्थयाए’त्ति द्रव्यरूपमर्थमाश्रित्य ‘पएस्’त्ति प्रदेशरूपमर्थमा-
श्रित्य ‘दच्चट्टपंपसट्ट’त्ति तदुभयमाश्रित्य ‘सच्चत्थोवा परिमण्डल’त्ति इह यानि संस्थानानि यत्संस्थानापेक्षया बहुतरप्रदेशा-
वगाहानि तानि तदपेक्षया स्लोकानि तथाविधस्वभावत्वात्, तत्र च परिमण्डलं संस्थानं जघन्यतोऽपि विंशतिप्रदेशावगाहाद्बहुतरप्र-
देशावगाहि, बृत्तव्यस्रचतुरस्रायतानि तु क्रमाज्जघन्यतः पञ्चचतुस्त्रिंशद्विप्रदेशावगाहित्वात् अल्पप्रदेशावगाहीनि, अतः सर्वेभ्यो बहु-
तरप्रदेशावगाहित्वात् परिमण्डलस्य परिमण्डलसंस्थानानि सर्वेभ्यः सकाशात् स्लोकानि इत्यादि । ‘से किंत्तं आयारो’त्ति (सू. ७३२)
प्राकृतत्वात् कोऽसावाचारः ? ‘आयारगोयर’इत्यनेनेदं सूचितम् ‘आयारगोयरचिणयवेणइयसिक्त्वाभासाचरणकरणजायमायावि-
त्तीओ आघविज्जंति’त्ति तत्राचारो—ज्ञानाद्यनेकभेदभिन्नः गोचरो—मिक्षाग्रहणविधिः विनयो—ज्ञानादिविनयः वैनयिकं—विनयफलं
कर्म कार्योदि शिक्षाग्रहणासेवनाभेदभिन्ना अथवा वैनयिको विनेयो वा शिष्यस्तस्य शिक्षा वैनयिकशिक्षा विनयशिक्षा वा भाषा सत्या

असत्यामृषा च अभाषा-मृषा सत्यामृषा वा चरणं-व्रतादि करणं-विशुद्ध्यादि यात्रा-संयमयात्रा मात्रा-तदर्थ आहारप्रमाणं वृत्तिः-
विविधैरभिग्रहविशेषैर्वर्त्तनं, आचारश्च गोचरश्चेति द्वन्द्वः, एवमंगपररूपणा भाणियञ्च्वा, 'जह्या नंदीण'त्ति एवं प्राणुकुलद्वेष्टेणा-
नारायणप्ररूपणा भणितव्या यथा नन्द्यां, सा चैयमङ्गप्ररूपणा नन्दुक्ता कियदूरं वाच्या इत्याह-'सुत्तत्थो' गाहा (*९४) सूत्रा-
र्थमात्रप्रतिपादनपरः सूत्रार्थः अनुयोगः, खलुशब्द एवार्थो, गुरुणा सूत्रार्थमात्राभिधानलक्षण एव प्रथमोऽनुयोगः कार्यो, मा भूत्
प्राथमिकशिष्याणां मतिमोह इति, द्वितीयोऽनुयोगः सूत्रस्पर्शकनिर्युक्तिमिश्रः कार्यः, तृतीयस्त्वनुयोगो निरवशेषो, निरवशेषस्य
प्रसक्तानुप्रसक्तस्यार्थकथनात्, एष विधिः स्यात् सूत्रस्यार्थेनानुरूपतया योजनलक्षणानुयोगे इति गाथार्थः ॥ अथायं तृतीय उद्देशो-
ऽतिसूत्रमार्थत्वादनुपयोगित्वाच्च अव्याख्यातोऽपि न विव्रियते, विशेषार्थिना तु बृहद्बृत्तिर्विलोक्या ॥ २५ शते तृतीयः ॥

चतुर्थेऽपीदंमादिसूत्रम्-'करण'मित्यादि (ख. ७३४) 'कहजुम्म'त्ति संज्ञाशब्दत्वाद्वाशिः नेरइयाणं भंते ! कह जुम्मेत्यादौ
'अट्टो तंहेव'त्ति स एवार्थः, जे णं नेरइया चउक्कएणं अवहारेणं अवहारीरमाणा २ चउपज्जवसिया सिया ते णं नेरइया कडजुम्मेत्यादि
स्वरूपश्रुतार्थ उद्देशकोऽप्यतिसूत्रमार्थत्वादानुपयोगित्वाच्च न विव्रियते, विशेषार्थिना तु वृत्तिर्विलोक्या ॥ २५ शते चतुर्थः ॥

पञ्चमस्यादिसूत्रमिदम्-'कइविहे'त्ति 'पज्जव'त्ति (ख. ७४६) पर्यवा गुणा धर्मा विशेषा इति पर्यायाः, 'जीवपज्जवा य'त्ति
जीवपर्यवाः, एवं अजीवपर्यवा अपि. 'पज्जवपर्यं निरवसेसं भाणियञ्चं जह्या पणवणाण'त्ति पर्यवपदं च-विशेषपदं प्रज्ञाप-
नायां पञ्चमं, तच्चेदम्-जीवपज्जवा णं भंते ! किं संखेज्जा असंखेज्जा अणंता ?, गो०! नो संखेज्जा नो असंखेज्जा अणंते'त्यादि ॥
२५ शते पञ्चमः ॥

अथ षष्ठ आरभ्यते, तत्र तिस्रो द्वारगाथा उच्यन्ते—'पणवण १ वेय २ रागे ३ कप्प ४ चरित्त ५ पडिसेवणा ६ नाणे ७ । तिथे ८ लिंग ९ सरीरे १० खित्ते ११ काल १२ गति १३ संजम १४ निगासे १५ ॥१॥ (*१५) जोगु १६ वओग १७ कसाए १८ लेसा १९ परिमाण २० बंध २१ वेदे य २२ । कम्मोदीरण २३ उवसंपजहण २४ सण्णा य २५ आहारे २६ ॥२॥ (*१६) भव २७ आगरिसे २८ कालं २९ तरे ३० समुघाय ३१ खेत्त ३२ कुसणा ३३ य । भावे ३४ परिमाणे ३५ खल्ल अप्पाबहुयं ३६ नियंठाणं ॥३॥ (*१७) 'नियंठ'त्ति निर्गताः सवाह्याभ्यन्तरात् ग्रन्थादिति निर्ग्रन्थाः, तत्र 'पुलाए'त्ति पुलको-निःसारो धान्यकणस्तद्रूपुलाकः, संयमसारोपेक्षया, स च संयमानपि मनाक् तमसारं कुर्वन् पुलक इत्युच्यते १ 'ब्र-उसे'त्ति वक्रुगं-शत्रुलं, ततश्च वक्रुगसंयमयोगाद्रक्रुगः २ 'कुसीले'त्ति कुत्सितं शीलं-चरणमस्येति कुशीलः 'नियंठे'त्ति निर्गतो ग्रन्थात् मोहनीयकर्मादिति निर्ग्रन्थः ४, 'सिणाए'त्ति स्नात इव स्नातो घातिकर्ममलक्षालनात्, तत्र पुलको द्विधा-लब्धिप्रतिसेवाभेदात्, तत्र लब्धिपुलाको लब्धिविशेषवान्, यदाह-संघाइयाण कजे चुण्णिज्जा चक्कवदिसिंवापि । तीए लद्धीए जुओ लद्धिपुलाओ मुण्येन्वो ॥१॥" प्रतिसेवापुलाकमाह-'नाणपुलाए'त्ति ज्ञानविराधको ज्ञानपुलाकः, एवं दर्शनपुलाकादीनाह-'खलियाइ-द्रूमणेहिं नाणं संकाइएहिं सम्मत्तं । मूलत्तरुणपडिसेवणाए चरणं विराहेइ ॥१॥ लिंगपुलाओ अन्नं निक्कारणओ करेइ जो लिंगं । मणसा अकप्पियाणं निसेवओ होअहासुहुमो ॥२॥" वक्रुशो द्विधा-उपकरणशरीरभेदात्, तत्र वल्लाद्युपकरणविभूयानुवर्त्तनशील उपकरणवक्रुगः, वपुर्विभूयानुवर्त्ती शरीरवक्रुगः, स चायं पञ्चधा, 'आभोगवउस'त्ति आभोगः साधूनां वपुरुपकृत्यादिविभूया-करणं अपकृत्यमिति ज्ञानं तत्रथानो वक्रुग आभोगवक्रुगः, इहाप्युक्तम्-आभोगे जाणतो करेइ दोसं अजाणमणभोगे । मूलत्तरेहिं

संबुड विचरीयाँ असंबुडो होइ ॥ १ ॥ अञ्चिमुह मञ्जमाणो होइ अहासुहुमओ तथा वउसो । अहवा जाणिजंतो असंबुडो संबुडो इयरो ॥२॥” ‘पडिसेवणाङ्कुसीले’ति सेवना-सस्यगाराधना तद्विपरीता प्रतिपेवना तथा कुशीलः, एवं कंधायकुशीलादयोऽपि इयाः, यदाह-“इह नाणाङ्कुसीलो उज्जीवं होइ नाणपभिइए । अहसुहुमो पुण तुस्सं एस्स तवस्सित्तिसंसाए ॥१॥” ‘नाणकसाय-कुसील’ति ज्ञानं प्रति कयायकुशीलो ज्ञानकपायकुशीलः, यदाह-“नाणे दंसणलिंगे जो जुंजइ कोहमाणमईहिं । सो नाणाङ्कु-सीलो कसायओ होइ विनेओ ॥१॥ चारित्तंमि कुसीलो कसायओ जो पयच्छई सावं । मणसा कोहईए निसेवयं होअहासुहुमो ॥२॥ अहवावि कसाएहिं नाणाईणं विराहए जो ऊ । सो नाणाङ्कुसीलो नेओ वक्खाणभेएणं ॥३॥” ‘पढमसमयंनियंठे’इत्यादि, उपशान्तसोहाद्यायाः क्षीणसोहच्छन्नस्थाद्वायाश्चान्तसुहूर्त्तप्रमाणायाः प्रथमसमये वर्त्तमानः प्रथमसमयनिर्ग्रन्थः, शेषेष्वप्रथमसमयनि-र्ग्रन्थः, एवं निर्ग्रन्थाद्वायाश्चरमसमये चरमसमयनिर्ग्रन्थः, शेषेष्वन्यः, सामान्येन तु यथाहृक्ष्म इति पारिभाषिकी संज्ञा, यदुक्तम्-अंतमुहुत्तपमाणयनिर्गन्थद्वाए पढमसमयंमि । पढमसमओ णियंठो अण्णेषु अपढमसमओ सो ॥१॥ एमेव तयद्वाए चरमे समयंमि चरमसमओ सो । सेसेसु पुण अचरमो सामण्णेणं तु अहसुहुमो ॥२॥” ‘अच्छवि’ति छवियोगात् छविः-शरीरं तद्योगनिरोधेन यस्य नास्त्यसावच्छविक इति, अशबलो निरतिचारचरित्रत्वात्, ‘अपरिस्सावी’ति अवन्धको, निरुद्धयोग इत्यर्थः, अयं च पञ्चमः स्थातके भेदः, उत्तराध्ययनेषु त्वहंन् जिनः केवलीत्ययं पञ्चमः प्रोक्तः, अपरिश्रानीतिपदं तु नाधीतमेव, ततश्च एवं सम्भावयामः-शब्दनयापेक्षया एतेषां भेदा भावनीयाः, रुक्कपुरन्दराविच ? । अथ वेदद्वारे-‘नो अवेयए होज्ज’ति, पुलकवकुशप्रतिसिवाकुशी-लानासुपशमक्षप्रण्योरभावात्, ‘नो इत्थिवेयए’ति स्त्रियाः पुलकलब्धेरभावात्, ‘पुरिसनपुंसगवेयए’ति नरः सन् यो

नपुंसकवेदको वद्वितकत्वादिभावेनासौ स्यात् पुरुषनपुंसकवेदको, न स्वरूपेणेतियावत्, 'कसायकुसीले ण'मित्यादौ, 'उवसं-
तवेदए होज्ज'त्ति स्रक्ष्मसम्परायगुणस्थानं यावत् कपायकुशीलः स्यात्, स च प्रमत्ताप्रमत्तार्पूर्वकरणेषु सवेदः अनिच्छित्तादरे तूप-
शान्तेषु क्षीणेषु वा वेदेष्ववेदः स्यात् स्रक्ष्मसंपराये वेति, 'नियंठे ण'मित्यादौ 'उवसंतवेदए वा होज्जा खीणवे०' श्रेणिद्वये निर्ग्रन्थ-
त्वभावात् 'सिणाए ण'मित्यादौ 'नो उवसंतवेयए होज्जा, खीणवेयए होज्ज'त्ति क्षपकश्रेण्यामिव स्नातकस्य भावादिदि। राग-
द्वारे 'किं सरागो'त्ति (सू. ७५२) सरागः-सकषायः। कल्पद्वारे- 'किं ठियकप्पे'त्ति (सू. ७५३) आचेलकच्चादिषु १० पदेषु
प्रथमपश्चिमतीर्थकृत्साधवः स्थिता एव, अत्रस्थं तत्पालनादिति, तेषां स्थितिः-कल्पः, तत्र वा पुलाकः स्यात्, मध्यमतीर्थकृत्सा-
धवस्तु तेषु स्थिताश्चास्थिताश्चेत्यस्थितकल्पस्तेषां तत्र वा पुलाकः स्यात्, एवं सर्वेऽपि, अथवा कल्पो जिनकल्पः स्थविरकल्पश्चेति
द्विधा, तमाश्रित्याह- 'किं जिणकप्पे'त्ति 'कप्पातीते'त्ति जिनकल्पस्थविरकल्पाभ्यामन्यत्र, 'कसायकुसीले ण'मित्यादौ 'कप्पा-
तीए वा होज्ज'त्ति कल्पतीते वा कपायकुशीलः स्यात्, कल्पातीतस्य छद्मस्थतीर्थकृतः सकषायत्वादिति, 'नियंठे ण'मित्यादौ
'कप्पातीते होज्जा' निर्ग्रन्थः कल्पतीत एव स्यात्, यतस्तस्य जिनकल्पस्थविरकल्पधर्मा न सन्ति ॥ चरित्रद्वारे (सू. ७५४)
व्यक्तमेव, प्रतिसेवनाद्वारे 'पडिसेवए'त्ति (सू. ७५५) सञ्चलनकपायोदयात् संयमप्रतिकूलार्थस्य सेवकः प्रतिसेवकः, संयमविरा-
धक इत्यर्थः, एवं मूलगुणप्रतिसेवकः, नवसुत्तरगुणा-दशविधप्रत्याख्यानरूपाः, 'दसविहस्स'त्ति 'अणागयमईकंत'मित्यादि दश-
विधं, 'नुक्कार पोरिसीए'इत्याद्यापि दशविधं, 'अण्णयंरं'त्ति एकतरं प्रत्याख्यानं विराधयेत्, पिण्डविशुद्ध्यादिविराधकत्वमपि
मम्भाव्यत इति। (सू. ७५६) ज्ञानद्वारे मतिज्ञानादीनि। (सू. ७५७) श्रुतद्वारे अष्टप्रवचनमात्रश्रुतं ब्रह्मस्य जघन्यं स्यात्,

तद्योत्तराद्ययनेषु प्रवचनमाहुनामकमध्ययनं, न तद् गुल्वात् । तीर्थद्वारे 'तित्थे'ति (सू. ७५८) संघे सति 'कसायकुसीले'ति कपायकुशीलश्च छत्रस्यावसायां तीर्थकरोऽपि स्यादतस्तदपेक्षया तीर्थव्यवच्छेदे च तदन्योऽप्यसौ स्यादिति तदन्यापेक्षया च 'तित्थे वा होज्जे'त्युच्यते, अत एवाह—'जइ अतित्थे होज्जा किं तित्थगरे होज्जे'त्यादि । (सू. ७५९) लिङ्गद्वारे लिङ्गं द्विधा-द्रव्यभावंभेदात्, तत्र च खलिङ्गं रजोहरणादि, परलिङ्गं द्विधा-कुतीर्थलिङ्गं गृहशालिङ्गं च, खलिङ्गं च 'सलिंगे'ति, त्रिविधलिङ्गेऽपि स्याद्ब्यलिङ्गानपेक्षत्वाच्चरणपरिणामस्येति । (सू. ७६०) शरीरद्वारं व्यक्तम् । क्षेत्रद्वारे—'जम्मणसंतिभावं'ति (सू. ७६१) जन्म-उत्पादः सद्भावश्च विवक्षितक्षेत्रादन्यत्र जातस्य तत्र चरणभावेनास्तित्वमेतयोस्ततः तौ प्रतीत्य कर्मभूमौ स्यात्, तत्र जायते विहरति चेत्यर्थः, अकर्मभूमौ पुनरसौ न स्यात्, तज्जातस्य चारित्राभावात्, न च तत्र वर्तते, पुलाकलब्धौ वर्तमानस्य देवादितिः संहर्षमशक्यत्वात्, बहुशब्दे 'नो अकम्मभूमौ'ति अकम्मभूमौ बहुशस्य न जन्म स्यात्, तत्र परं खकृतः परकृतश्च विहारसम्भवति, अतः 'संहरणं पटुच'ति संहरणं-क्षेत्रान्तरे देवादिभिर्नयनं । (सू. ७६२) कालद्वारे त्रिविधः कालोऽन्यसर्पिण्यादिः, तत्राद्यद्यं भरतैरावतयोस्तृतीयस्तु महाविदेहहैमवतादिषु, सुसमदुस्समकाले वा होज्जे'ति आदिदेवकाल इत्यर्थः, 'दुस्समसुसमकाले व'ति चतुर्थेऽङ्के इत्यर्थः, उक्तात् समाह्वयान्यत्र चासौ स्यात्, 'सम्भावं'ति अवसर्पिण्यां सद्भानं प्रतीत्य ३।४।५ आरकेषु स्यात्, तत्र चतुर्थारके जातस्सन् पथमेऽपि वर्तते, तृतीयतुर्यारकस्य सद्भावस्तु तज्जन्मपूर्वकः, 'जइ उस्सप्पिणी'त्यादि, उत्सर्पिण्यां २।३।४। आरकेषु जन्मतः स्यात्, तत्र द्वितीयस्यान्ते जायते तृतीये तु चरणं प्रतिपद्यते, तृतीयचतुर्थयोश्च जायते चरणं न प्रतिपद्यते, सद्भानं पुनः प्रतीत्य तृतीयचतुर्थगोरेव तस्य सत्त्वा, तयोरेव चरणप्रतिपत्तेरिति, 'जइ णोउसप्पि-

णी'त्यादि, 'सुसमसुसमपलिभागे'ति सुपमसुपमायाः प्रतिभागः-सादृश्यं यत्र काले स तथा, स च देवकुलरुत्तरुषु, एवं सुपमप्रतिभागो हरिवर्षरम्यकवर्षेषु, सुपमदुष्पमाप्रतिभागो हिमवर्षैरण्यवर्षेषु, दुष्पमसुपमाप्रतिभागो महाविदेहेषु, निर्ग्रन्थस्नातकौ पुलकवद्वाच्यौ, 'नवरं एएसि'ति पुलकस्य प्रागुक्तयुक्त्या संहरणं नास्ति, एतयोश्च तत् संहरणमस्तीतिकृत्वा तद्वाच्यं, संहरणद्वारेण च यस्तयोः सर्वकालेषु सम्भवः असौ पूर्वसंहृतयोर्निर्ग्रन्थस्नातकत्वप्राप्तौ द्रष्टव्यो, यतो नापगतवेदानां संहरणमस्तीति, यदाह- "समणी-
१ मवगयवेयं २ परिहार ३ पुलाय ४ मप्पमत्तं ५ च । चोद्दसपुंविं ६ आहारं ७ च न य कोइ संहइ ॥१॥"ति (ह्र. ७६३) गतिद्वारे-सौधमादिका देवगतिरिन्द्रादयस्तद्देहायुश्च पुलाकादीनां निरूप्यते- 'अविराहणं पडुच्च'ति अविराधना हि ज्ञानादीनां यथावत्पालनात् अनुपजीविना अतस्तां प्रतीत्य, अविराधकास्सन्त इत्यर्थः, 'अण्णयरेसु उववजेज्ज'ति भवनपत्यादीनामन्यतरेषु देवेषूपपद्येत, विराधितसंयमानां भवनपत्याद्युत्पादस्योक्तत्वात्, यच्च प्रागुक्तं 'विमाणेसु उववजेज्ज'ति तत् संयमाविराधकत्व-
माश्रित्य ज्ञेयं । संयमद्वारे-संयमस्थानानि तेषामल्पवहुत्वादि चिन्त्यते, तत्र 'पुलागस्से'त्यादि (ह्र. ७७४) संयमः-चारित्रं तस्य स्थानानि-प्रकल्पपरिपूर्कता भेदाः संयमस्थानानि तानि च प्रत्येकं सर्वाकाशप्रदेशाग्रगणितसर्वाकाशपरिमाणपर्यवोपेतानि स्युः, तानि च पुलकस्यासङ्ख्यातानि स्युः, विचित्रत्वात् चारित्रमोहनीयक्षयोपशमस्य, एवं यावत्कषायकुशीलस्य, 'अजहणमणुक्कोस-
एणं'ति निर्ग्रन्थस्यैकं संयमस्थानं स्यात्, कषायाणामुपशमस्य क्षयस्य चाविचित्रत्वेन शुद्धरेकविधत्वाद्, एकत्वादेव च तदजघन्यो-
त्कृतं, बहुष्वेव जघन्योत्कृतसद्भावादिति । अथ पुलाकादीनां मिथः संयमस्थानाल्पवहुत्वमाह- 'एएसि णं'ति सर्वेभ्यः स्लोकं सर्व-
स्लोकं निर्ग्रन्थस्य स्नातकस्य च संयमस्थानं, कुतः ? शुद्धरेकविधत्वात्, पुलाकादीनां तूक्तक्रमेणासङ्ख्येयगुणानि तानि, क्षयो-

पशुमर्धनिच्यत् ॥ अथ संनिकर्षाग्र-संनिकर्षः संयोजनं मिथः पुलकादीनां ॥ तयाह--'चारित्तपज्जव'ति (छ.७.७३५) चारि-
त्रस्य पर्यवा-भेदास्ते च बुद्धिकृता अविभागपल्लिच्छेदाः 'सठाणसंनिगासेणं'ति खं-आत्मीयं स्थानं पर्यवाणाभाश्रयः स्वस्थानं,
पुलाकादेः पुलकादिरेव, तस्य पर्यवो-भेदस्तेन, 'किं दीणे'ति विशुद्धसंयमस्थानप्रसम्बन्धित्वेन विशुद्धतरपर्यवापेक्षयाऽविशुद्धतरसं-
यमस्थानप्रसम्बन्धित्वेनाविशुद्धतराः पर्यवा हीनास्तद्योगात् साधुरणि हीनः. 'तुह्ये'ति तुल्यशुद्धिपर्यवयोगात्तुल्यः, 'अब्भट्टिण'ति
विशुद्धरेन्यपर्यवयोगाद्भ्यधिकः, 'स्सिय दीणे'ति अशुद्धसंयमस्थानवर्तित्वात् 'स्सिय तुह्ये'ति एकसंयमस्थानवर्तित्वात्, 'अणं-
त-भागहीणे'ति किलासद्भावस्थापनया पुलकस्योत्कृष्टसंयमस्थानपर्यवाग्रं दद्य १०००० सहस्राणि, तस्य सर्वजीवान्तकेन
शतपरिणामतया कल्पितेन भागे हते लब्धं शतं १००, द्वितीयप्रतियोगिपुलाक- १०० चरणपर्यवाग्रं नव सहस्राणि नव-
शताधिकानि ९९०० पूर्वाभागलब्धं शतं तत्र प्रक्षिप्तं जातानि दद्य सहस्राणि, ततोऽसौ सर्वजीवान्तकभागहारलब्धेन शतेन हीन
इत्यनन्तभा- १०० गहीनः 'असंखेज्ज भागहीणे च'ति पूर्वोक्तकल्पितपर्यवराशेर्दद्य सहस्राणीत्यस्य १०००० लोकाका-
शंप्रदेशपरिमाणेनासङ्ख्येयकेन कल्पनया पञ्चाशत्प्रमाणेन भागे हते लब्धा द्विशती द्वितीयप्रतियोगिपु- ५० लाकनर-
णपर्यवाग्रं नवसहस्राण्यसौ च शतानि ९८०० पूर्वाभागलब्धा च द्विशती सा तत्र प्रक्षिप्ता जातानि दद्य सहस्राणि, ततोऽसौ लोका-
काशंप्रदेशपरिमाणासङ्ख्येयभागशा- २०० रलब्धेन शतद्वयेन हीन इत्यसङ्ख्येयभागहीनः । 'संखेज्ज भागहीणे च'ति पूर्वो-
क्तकल्पितपर्यवराशेर्दद्यसहस्रस्य १०००० उत्कृष्टसङ्ख्येयकेन कल्पनया दद्यकपरिमाणेन भागे हते लब्धं सहस्रं ९०००
द्वितीयप्रतियोगिपुलाकचरणपर्य- १० वाग्रं नवसहस्राणि पूर्वभागलब्धं च सहस्रं प्रक्षिप्तं, जातानि दद्यसह- १०००

स्त्राणि, ततोऽसाधुः सङ्ख्येयकभागहारलब्धेन सहस्रण हीन इति सङ्ख्येयभागहीनः, 'सङ्ख्येयगुणहीणे व'त्ति किलैकस्य चरणपर्यवाग्रं कल्पनया सहस्रदशकं द्वितीयप्रतियोगिगुलाकचरणपर्यवाग्रं सहस्रं, ततश्चोत्कृष्टसङ्ख्येयकेन कल्पनया दशकपरिमाणेन गुणकारेण गुणितः सहस्रो राशिर्जायते दशसहस्राणि, स च तेनोत्कृष्टसङ्ख्येयकेन कल्पनया दशपरिमाणेन गुणकारेण हीनोऽनभ्यस्त इति सङ्ख्येयगुणहीनः, 'असंख्लिजगुणहीणे व'त्ति किलैकस्य पुलाकस्य चरणपर्यवाग्रं कल्पनया सहस्रदशकं, द्वितीयप्रतियोगिगुलाकचरणपर्यवाग्रं च द्विशती. ततश्च लोकाकाशप्रदेशपरिमाणेनासङ्ख्येयकेन कल्पनया पञ्चाशत्प्रमाणेन गुणकारेण गुणितो द्विशतिको राशिर्जायते दशसहस्राणि, स च तेन लोकाकाशप्रदेशपरिमाणासङ्ख्येयेन कल्पनया पञ्चाशत्प्रमाणेन गुणकारेण हीन इत्यसङ्ख्येयगुणहीन इति. 'अणंतगुणहीणे व'त्ति किलैकस्य पुलाकस्य चरणपर्यवाग्रं कल्पनया सहस्रदशकं द्वितीयप्रतियोगिगुलाकचरणपर्यवाग्रं च शतं, ततश्च सर्वजीवानन्तकेन कल्पनया शतपरिमाणेन गुणितः शतिको राशिर्जायते दशसहस्राणि, स च तेन सर्वजीवानन्तकेन कल्पनया शतपरिमाणेन गुणकारेण हीन इत्यनन्तगुणहीनः, एवमभ्यधिकषट्स्थानकशब्दार्थोऽप्येभिरेव च भागापहारगुणकार्ख्याख्येयः, तथाहि—एकस्य पुलाकस्य कल्पनया दशसहस्राणि चरणपर्यवमानं, तदन्यस्य नवशताधिकानि नव सहस्राणि, ततो द्वितीयापेक्षया प्रथमोऽनन्तभागाभ्यधिकः, तथा यस्य नवसहस्राणि अष्टौ शतानि पर्यवाग्रं तस्मात् प्रथमोऽसङ्ख्येयभागाधिकः, तथा यस्य नव सहस्राणि चरणपर्यवाग्रं तस्मात्प्रथमः सङ्ख्येयभागाधिकः, तथा यस्य चरणपर्यवाग्रं सहस्रमानं तदपेक्षया प्रथमः सङ्ख्येयगुणाधिकः तथा यस्य चरणपर्यवाग्रं द्विशती. तदपेक्षयाऽऽधोऽनन्तगुणाधिकः । 'पुलाकं णं भंते ! वउसेति परडाणसंनिगासेणं'ति विजातीययोगमाश्रित्येत्यर्थः, विजातीयश्च पुलाकस्य बहुशब्दीनः, तथा-

विधिविशुद्धाभावात्, 'कसायकुशीलेणं समं छट्टाण'ति, पुलाकापेक्षया यथा उक्तस्तथा कपायकुशीलापेक्षयाऽपि वाच्य इति, तत्र पुलाकः कपायकुशीलाद्रीनो वा स्यात्, अविशुद्धसंयमस्थानवृत्तित्वात्, तुल्यो वा स्यात् समसंयमस्थानवृत्तित्वात्, अधिको वा स्याच्छुद्धतरसंयमस्थानवृत्तित्वात्, यतः पुलाकस्य कपायकुशीलस्य च सर्वजघन्यानि संयमस्थानानि अधः, ततस्ते युगपदसङ्ख्येयानि संयमस्थानानि गच्छतः; तुल्याध्यवसानत्वात्, ततः पुलाको व्यवच्छिद्यते, हीनपरिणामत्वात्, व्यवच्छिन्ने पुलाके कपायकुशील एक एवासङ्ख्येयानि संयमस्थानानि गच्छति, शुभतरपरिणामत्वात्, ततः प्रतिसेवनाकपायकुशीलो च सङ्ख्येयानि संयमस्थानानि गच्छतः, ततश्च प्रतिसेवनाकुशीलो व्यवच्छिद्यते, कपायकुशीलस्त्वसङ्ख्येयानि संयमस्थानानि गच्छति, ततः सोऽपि व्यवच्छिद्यते, ततो निर्ग्रन्थत्वात्कावेकं संयमस्थानं प्राप्तुं; 'नियण्ठस्स जह्वा चउसस्स'ति पुलाको निर्ग्रन्थादनन्तगुणहीन इत्यर्थः। शेषेऽसह पुलाकश्चिन्तितः, अथ बकुशश्चिन्त्यते—बकुशः पुलाकादनन्तगुणाभ्यधिको, विशुद्धपरिणामत्वात्, बकुशात् हीनादिर्विचित्रपरिणामत्वात्, प्रतिसेवाकपायकुशीलाभ्यामपि हीनादिरेव, निर्ग्रन्थत्वात्काभ्यामपि हीन एवेति 'अउसचत्तञ्चय्या भाणियच्च'ति प्रतिसेवाकुशीलस्तथा वाच्यः; यथा बकुश इत्यर्थः, कपायकुशीलोऽपि बकुशद्वान्च्यः, केवलं पुलाकात् बकुशोऽधिक एवोक्तः, सकपायस्तु पदस्थानपतितो वाच्यः, हीनादिरित्यर्थः, तत्परिणामस्य पुलाकापेक्षया हीनसमाधिकस्वभावत्वात् ॥ अथ तेषां जघन्यादिभेदानां पुलाकादिसम्बन्धिनामल्पत्वाद्याह—'एणसिणं' ॥ योगद्वारे 'अजोगी वा होज्ज'ति (सू. ७६६) इहायोगी शैलेशीकरणे १६। उपयोगद्वारं (सू. ७६७) सुगमत्वान् विद्युतं १७। कपायद्वारे—'सकसायी होज्ज'ति (सू. ७६८) पुलाकस्य कपायाणां क्षयस्योपशमस्य चाभावात्। 'तिसु होमाण'ति उपशमश्रेण्यां क्षयश्रेण्यां वा 'सञ्जलने कोथे उपशान्ते क्षीणे वा

शेषेषु त्रिषु एवं माने विगते द्वयोःमायायां तु विगतायां ब्रह्मसम्परायगुणस्थानके एकत्र लोभे भवेदिति । लेश्याद्वारे—'तिसु
विसुद्धासु'ति (म्र. ७६९) भावलेश्यापेक्षया प्रशस्तासु तिसृषु पुलाकादयस्त्रयः स्युः; कषायकुशीलस्तु षट्स्वपि, सकषायमेवाश्रित्य
'पुण्वपडिवण्णओ पुण अण्णयरीए उ लेसाए'इत्येतदुक्तमिति सम्भाव्यते. 'एक्काए परमसुक्काए'ति शुक्लध्यानतृतीयभेदाभावावसरे
या लेश्या सा परमशुक्ला; अन्यदा तु शुक्लैव, साऽपीतर्जीवशुक्लेश्यापेक्षया परमशुक्लेति । परिणामद्वारे 'वडूमाणपरिणामे'ति
(म्र. ७७०) तत्र वर्द्धमानः शुद्धेरुत्कर्षं गच्छन्, हीयमानस्त्वपकर्षं गच्छन्, अवस्थितस्तु स्थिर इति, तत्र निर्ग्रन्थो हीयमानपरि-
णामो न स्यात्, तस्य परिणामहानौ कषायकुशीलव्यपदेशात्; स्नातकस्तु हानिकारणाभावात् न हीयमानपरिणामः स्यादिति ॥
'पुलाए णं'ति तत्र पुलाको वर्द्धमानपरिणामकाले कषायविशेषेणावाधिते तस्मिन् तस्यैकादिकं समयमनुभवतीत्युच्यते जघन्येनैकं
समयमिति 'उक्कोसेणमंतोसुहुत्तं'ति एतत्सभावात् वर्द्धमानपरिणामस्य; एवं बकुशप्रतिसेवाकुशीलकषायकुशीलेष्वपि नवरं
त्रकुशादीनां जघन्यत एकसमयता मरणादपीथा, न पुनः पुलाकस्य, पुलाकत्वे मरणाभावात्, स हि मरणकाले कषायकुशीलत्वा-
दिना परिणमति, यच्च प्राक् पुलाकस्य कालगमनं तद्भूतभावापेक्षेयति, निर्ग्रन्थो जघन्येनोत्कर्षेण चान्तर्मुहूर्त्तं वर्द्धमानपरिणामः स्यात्,
केवलज्ञानोत्पत्तौ परिणामान्तराभावात्, अवस्थितपरिणामः पुनर्निर्ग्रन्थस्य जघन्यत एकं समयं मरणात् स्यादिति, 'स्सिणाए णं
भंते'ति स्नातको जघन्येतराभ्यां अन्तर्मुहूर्त्तवर्द्धमानपरिणामः, शैलेश्यां तस्यास्तत्प्रमाणत्वात्, अवस्थितपरिणामकालोऽपि जघ-
न्यस्तस्यान्तर्मुहूर्त्तं, कथं ? उच्यते—यः केवलज्ञानोत्पादानन्तरमन्तर्मुहूर्त्तमवस्थितपरिणामो भूत्वा शैलेशीं प्रतिपद्यते तदपेक्षेयति,
'उक्कोसेणं देस्सुणं'ति पूर्वकोट्यायुर्नरस्य जन्मतो जघन्येन नवसु वर्षेष्वतिगतेषु केवलज्ञानसुऽपद्यते, ततोऽसौ तदूनां पूर्वकोटीम-

वस्थितपरिणामः शैलेशीं यात्रद्विहरति, शैलेश्यां च वर्द्धमानपरिणामः स्यादिति देशोनामिति । बन्धद्वारे—‘आउयवज्जाओ’त्ति (सू. ७७१) पुलोकस्यायुर्वन्धो न तद्वन्धाध्यवसायस्थानानां तस्याभावानादिति, ‘बउसे’त्ति त्रिभागादिकशेषायुषो हि जीवा आयुर्वध्नन्तीति, त्रिभागद्वयादौ तत्र बध्नन्तीति कृत्वा बहुशब्दादयः सप्तानामष्टानां वा कर्मणां बन्धकाः स्युरिति, ‘बंधमाणे’त्ति कषायकुशीलो हि स्रक्षंसम्परायत्वे आयुर्न बध्नाति; अप्रसत्तान्तत्वात् तद्वन्धकस्य, मोहनीयं च वादरकषायोदयाभावात् बध्नातीति शेषाः पडेवेति, ‘एगं वेयणिज्जं’ति निर्ग्रन्थो वेदनीयमेव बध्नाति, बन्धहेतुषु योगानामेव सद्भावात्, ‘अबन्धए वे’त्ति अयोगी बन्धहेतूनां सर्वेषामभावादवन्धक एव । वेदनद्वारे—‘मोहणिज्जवज्जा व’त्ति (सू. ७७२) निर्ग्रन्थो हि मोहनीयं न वेदयति, तस्योपशान्तत्वात् क्षीणत्वाद्वा, स्नातकस्य घातिकर्मणां क्षीणत्वाद्देवनीयादीनामेव वेदनमत उच्यते—‘वेयणिज्जे’त्यादि । उदीरणद्वारे—‘आउयवेयणिज्जवज्जाउ’त्ति (सू. ७७३) अयमर्थः—पुलाकः आयुर्वेदनीयप्रकृतीर्नोदीरयति, तथाविधाध्यवसायस्थानाभावात्, किन्तु पूर्वं ते उदीर्य पुलोकतां गच्छति, एवमुत्तरत्रापि यो याः प्रकृतीर्नोदीरयति स ताः पूर्वमुदीर्य बहुशब्दादितां प्राप्नोति, स्नातकः सयोग्यवस्थायां तु नामगोत्रयोरेवोदीरकः, आयुर्वेदनीये तु पूर्वोदीर्णे एव, अयोग्यवस्थायां त्वनुदीरक एवेति ॥ ‘उवसंपज्जणं’त्ति द्वारं (सू. ७७४) तत्रोपसम्पदुपसम्पत्तिः—प्राप्तिः ‘जहणं’त्ति हानं—त्यागः, उपसंपच्च हानं च उपसंपद्धानं, किं पुलोकत्वादि त्यक्त्वा किं सकषायत्वादिकमुपसम्पद्यत इत्यर्थः ‘पुलाए णं’त्ति पुलोकः पुलोकत्वं त्यक्त्वा संयतः कषायकुशील एव स्यात्, तत्सदृशसंयमस्थानसद्भावात्, एवं यस्य यत्सदृशानि संयमस्थानानि सन्ति स तद्भावमुपसम्पद्यते, मुक्त्वा कषायकुशीलादीन्, कषायकुशीलो हि विद्यमानसमानसंयमस्थानकं च निर्ग्रन्थभावं, निर्ग्रन्थस्तु कषायित्वं, स्नातकस्तु सिध्यत्येव, निर्ग्रन्थसूत्रे कषायकुशीलं वा

सियार्णं वा; इह भावप्रत्ययलोपात् कृपायकुशीलत्वमिति दृश्यं, एवं पूर्वस्त्रेष्वपि, तत्रोपशमनिर्ग्रन्थः श्रेणीतः प्रच्यवमानः सकषायः स्यात्, श्रेणीमत्के तु मृतोऽसौ देवत्वेनोत्पन्नोऽसंयतः स्यात्, नो संयतासंयतो, देवत्वे तदभावाद्, यद्यपि च श्रेणीपतितोऽसौ संयतासंयतोऽपि स्यात् तथापि नाम्नौ देशविरत इहोक्तः, अनन्तरतया देशविरत्यभावादिति । संज्ञाद्वारे (सू. ७७६) इह संज्ञा आहारादिः तत्रोपयुक्तः, कथञ्चिदाहाराद्यभिन्नज्ञानं, नोसंज्ञोपयुक्तस्तु आहाराद्युपभोगेऽपि तत्रानभिन्नक्तः, तत्र पुलकनिर्ग्रन्थस्नातका नोसंज्ञोपयुक्ता भवन्त्याहारादिष्वनभिन्नज्ञान एव, ननु निर्ग्रन्थस्नातकावेवं युक्तौ-वीतरागत्वात्, न तु पुलकः, सरागत्वात्, नैवं, नहि सरागत्वे निरभिन्नज्ञाना सर्वथा नास्तीति वक्तुं शक्यते, वकुशादीनां सरागत्वेऽपि निःसङ्गताया अपि प्रतिपादितत्वात्, चूर्णिकारस्त्वाह-‘नोसन्ना नाणसण्’ति, तत्र च पुलकनिर्ग्रन्थस्नातका नोसंज्ञोपयुक्ता-ज्ञानप्रधानोपयोगवन्तो, न पुनराहारादिसंज्ञोपयुक्ताः, वकुशादयस्तु संयथापि तथाविधसंयमस्थानस्वभावादिति । आहारद्वारे-‘आहारए होज्ज’ति (सू. ७७६) पुलकादिनिर्ग्रन्थानां विग्रहत्यादीनामनाहारकत्वं कारणानामभावादाहारकत्वमेव, ‘सिणायए’ति स्नातकः, कंचलिसमुद्घाते तृतीयचतुर्थपञ्चमसंयोग्यवथायां चानाहारकः स्यात्, ततोऽन्यत्र पुनराहारकः । भवद्वारे-‘पुलाए णं’ति (सू. ७७७) पुलको जघन्यत एकस्मिन् भवग्रहणे भूत्वा कृपायकुशीलादिकसंयतत्वान्तरमेकशोऽनेकशो वा तत्रैव भवे भवान्तरे वाऽवाप्य सिध्यति, उत्कृष्टतस्तु देवादिभवान्तरितान् वीत् भवान् पुलकत्वमवाप्य सिध्यति, ब्रह्मसे’त्यादि, इह कश्चिदेकत्र भवे वकुशत्वमवाप्य कृपायकुशीलत्वादेव सिध्यति, कश्चित्केनैव वकुशत्वमवाप्य भवान्तरेषु तदनवाप्यैव सिध्यति, अत उच्यते ‘जहणणेणं एकं भवग्गहणं’ति, ‘उक्कोसेणं अट्ट’ति किलाष्टौ भवग्रहणान्युत्कृष्टतया चरणमात्रमवाप्यते; तत्र कश्चित्तान्यष्टौ वकुशतया पर्यन्तमभवे सकषायत्वा-

दियुक्त्या पूरयति, अत उच्यते- 'उफोसेणमहु'ति ॥ अथाकार्षारं, (सू. ७७८) तत्राकार्षणमाकार्षः-चारित्र्यश्र प्राप्तिसिति 'एग-
भयगगहणीय'सि एकयग्रहणे ये स्युः 'सयगगसो'सि शतपरिमाणेनेत्यर्थः, शतानां पृथक्त्वं-नवशतानि शारं चारित्र्यशाप-
राकार्षः स्यादिति शतपृथक्त्वमिति भावना, उक्तं च- 'तिष्ठ सहस्रापुष्टुपं सयपुष्टुचं च होइ विरइए'सि । 'उफोसेणं यो तिष्ठिण'सि
एकत्र भवे वारप्रयमुपशमश्रेणिकरणादुपशमनिर्ग्रन्थत्वस्य द्वावाकार्षणविति, 'पुलागससे'त्यादि 'नाणा'भवगगहणिय'सि नानावि-
धेषु भवग्रहणेषु यत्स्युरित्यर्थः, 'जहण्णेणं दो तिष्ठिण'सि एक आकार्ष भवे द्वितीयोऽन्यमेत्येवमेकत्र भवे दो आकार्षो
स्यातां, 'उफोसेणं सप्त'सि पुलांकत्वमुत्कर्षतस्त्रिषु भयेषु स्यात्, एकत्र च तद्वत्कर्षतो वारत्रयं स्यात्, तत्र प्रथमभवे एक आक-
र्षोऽन्यत्र भवप्रये त्रयस्य इत्यादिभिविकल्पस्य ते स्युरिति, 'भवउससस'सि 'उफोसेणं सहस्रसंगसो'सि बहुशशाष्टौ भव-
ग्रहणान्युत्कर्षत उक्तानि, एकत्र भवग्रहणे उत्कर्षत आकार्षणां शतपृथक्त्वमुक्तं, तत्र च यदाऽष्टास्यपि भवग्रहणेपुत्कर्षतो नव प्रत्येक-
माकर्षितानि स्युस्तदा नवानां शतानामष्टभिर्गुणनात् सप्त राह्याणि द्विशत्यधिकानि स्युः, 'निगंडसस'सि 'उफोसेणं पंच'सि
निर्ग्रन्थस्योत्कर्षतस्त्रीणि भवग्रहणानि उक्तानि, एकत्र भवे द्वावाकार्षो, एवमेकत्र द्वावन्यत्र च द्वागपरत्र चैकं क्षणकनिर्ग्रन्थाकार्षं कृत्वा
सिद्धतीतिकृत्योच्यते पञ्चेति ॥ 'पुलाए णं'ति (सू. ७७९) 'जहण्णेणं अंनोसुदुत्तं'ति पुलाकत्वं श्रितोऽन्तर्गुहचारिणिरूचौ
पुलाको न श्रियते, नापि प्रतिपत्तीतिकृत्वा जघन्यतोऽन्तर्गुहचमिभ्युच्यते, उत्कर्षतोऽप्येवं, एतत्प्रमाणत्वादेतत्स्वभावस्य, 'भवउसे'सि
'जहण्णेणमेकं समयं'ति बहुशस्य चरणप्रतिपत्त्यनन्तरमय एव मरणप्रमत्तत्वादिति, 'उफोसेणं देसूणा पुन्चकोछि'सि पूर्व-
कोट्यायुषोऽष्टवर्षान्ते चरणप्रतिपत्त्याविति 'निगंडेणं'ति 'जहण्णेणं एकं समयं'ति उपशान्तमोहस्य प्रथमसमयसमनन्तरमेव मर-

णसम्भवात् 'उक्त्वा० अंतोमुहुत्तं'ति निर्ग्रन्थाद्धाया एनत्प्रमाणत्वादिति, 'सिणायए णं'ति 'जह० अंतोमुहुत्तं'ति आयुष्कान्ति-
मान्तमुहूर्त्तं केवलोत्पत्तावन्तमुहूर्त्तं जघन्यः स्नातककालः स्यादिति ॥ पुलकादीनामेकत्वेन कालमानं प्रोक्तं, अथ पृथक्वेनाह—'पुला-
याणं'ति जघन्येनैकं समयमिति, कथं?, पुलकस्यैकस्य योऽन्तमुहूर्त्तकालस्तस्यान्तसमयेऽन्यः पुलकत्वं प्रतिपन्न इत्येवं जघन्यत्व-
विवक्षया द्वयोः पुलकयोरेकत्र समये सद्भावोऽस्ति, द्वित्वे च जघन्यं पृथक्त्वं स्यादिति, 'उ० अंतोमुहुत्तं'ति यद्यपि पुलका
उत्कर्षतः एकदा सहस्रपृथक्त्वप्रमिताः प्राप्यन्ते, तथाऽप्यन्तमुहूर्त्तत्वात्तद्द्वया बहुत्वेऽपि तेषामन्तमुहूर्त्तमेव तत्कालः, केवलं बहूनां
स्थितौ यदन्तमुहूर्त्तं तदेकपुलाकस्थित्यन्तमुहूर्त्तान्महत्तरमिति ज्ञेयं, बहुशादीनां तु स्थितिकालः सर्वाद्धि, प्रत्येकं तेषां बहुस्थितिक-
त्वादिति, 'नियंठा जह पुलाय'ति तच्चैवं—जघन्येनैकं समयमुत्कृष्टोऽन्तमुहूर्त्तमिति । अन्तरद्वारे—'पुलागस्स णं'ति (मू. ७८०)
तत्र पुलकः पुलको भूत्वा क्रियता कालेन पुलकत्वमापद्यते?, उच्यते, जघन्यतोऽन्तमुहूर्त्तं स्थित्वा पुनः पुलक एव स्यात्,
उत्कर्षतः पुनरन्तरेण कालेन पुलकत्वमाप्नोति, कालानन्त्यमेव कालतो नियमयन्नाह—'अणंताड'ति, इदमेव क्षेत्रत आह—'खेत्त-
ओ'ति स चान्तः कालः क्षेत्रतो मीयमानः किंमान इत्याह—'अचहु'मिति, तत्र पुद्गलपरावर्त्त एव श्रूयते—किल केनापि प्राणिना
प्रतिप्रदेशं प्रियभाणेन मरणैर्यावता कालेन लोकः समस्तोऽपि व्याप्यते तावता क्षेत्रतः पुद्गलपरावर्त्तः स्यात्, स च समग्रोऽपि
स्यादत आह—अपाङ्गं, अर्द्धमात्रमित्यर्थः, अथाधोऽप्यर्द्धतः पूर्णः स्यादत आह—'देसूणं'ति देशेन—भागेन न्यूनमिति, 'सिणाग्रस्स
नत्थि अंतरं'ति प्रतिपाताभावात्, एकत्वापेक्षया पुलकादीनामन्तरमुक्तं, अथ पृथक्त्वापेक्षया तदेवाह—'पुलायाणं'ति इति व्यक्तं ॥
समुद्घातद्वारे 'कसायसमुग्घाए'नि (मू. ७८०) चरित्रवतां सञ्जलनकफयोदयसम्भवेन कफयोदयसमुद्घातः स्यादिति,

‘मारणंतिग्रन्ति इह च पुलाकस्य मारणाभावेऽपि मारणान्तिकसमुद्घातोऽपि न विरुद्धः; समुद्घाताविद्युत्तस्य कपायकुशीलंत्वादिपरिणामे सति मरणभावात्, ‘नियंठस्स नत्थि पक्कोवि’ति तथास्वभावंत्वादिति । क्षेत्रद्वारे (सू. ७८२) तत्र क्षेत्रं-अवगाहनाक्षेत्रं तत्र ‘असंखिज्जइभागे’ति शरीरस्थो दण्डकपाटकरणकाले च लोकासङ्ख्येयभागवृत्तिः केवली, शरीरादीनां तावन्मात्रत्वात्, ‘असंखेजेसु’ति प्रथिकरणकाले बहोर्लोकस्य व्याप्तत्वेन स्तोकस्य चाव्याप्तयोक्तत्वाह्योक्तस्यासङ्ख्येयेषु भागेषु स्थातको वर्तते, लोकापूर्णे च सर्वलोक इति । स्पर्शनाद्वारे स्पर्शना क्षेत्रवत्, नवरं क्षेत्रमवगाहमात्रं स्पर्शना त्ववगाहस्य तत्पार्श्ववर्तिनोश्चेति विशेषः । भावद्वारं व्यक्तमेव । परिणामद्वारे च ‘पुलायाणं’ति ननु सर्वसंयतानां कोटीसहस्रपृथक्त्वं श्रूयते, इह तु केवलानामेव कपायकुशीलानां तदुक्तं ततः पुलाकादिमानानि ततोऽतिरिच्यन्त इति कथं न विरोधः? उच्यते, कपायकुशीलानां यत्कोटीसहस्रपृथक्त्वं तत् द्वित्रादिकोटीसहस्ररूपं कल्पयित्वा पुलाकवकुशादिसङ्ख्या तत्र प्रवेश्यते, ततः समस्तसंयतमानं यदुक्तं तन्नातिरिच्यते । अल्पबहुत्वद्वारे-‘पुलागां संखेज्जगुण’ति तेषामुत्कर्षतः सहस्रपृथक्त्वमङ्ख्यत्वात्, ‘सिणाया संखेज्ज’ति तेषामुत्कर्षतः कोटीपृथक्त्वमानत्वात् ‘पडिसेवणाकुसीला संखेज्ज’ति कथमेतत्?, तेषामुत्कर्षतः कोटीशतपृथक्त्वमानतयोक्तत्वात्, संख्यं किन्तु वकुशानां यत् कोटीपृथक्त्वं तद् द्वित्रादिकोटीशतमानं, प्रतिसेविनां तु कोटीशतपृथक्त्वं चतुःपद्कोटीशतमानमिति न विरोधः, कपायिणां तु सङ्ख्यातगुणत्वं व्यक्तमेव, उत्कर्षतः कोटीसहस्रपृथक्त्वमानतया तेषामुक्तत्वादिति ॥ २५ शते पष्ठः ॥

‘इत्तरिण’ति (सू. ७८६) इत्तरिकस्य भावि व्यपदेशान्तरत्वेनाल्पकालिकस्य सामायिकस्यास्तित्वादित्तरिकः, स चारोपयिष्यमाणमहाव्रतः प्रथमपश्चिमतीर्थमाधुः, ‘आचक्रहिणग्र’ति यावत्कथस्य-भावि व्यपदेशान्तरभावात् यावज्जीविकस्य सामायिकस्यास्ति-

त्वाद्यावत्कार्थिकः, स च मध्यमजिनमहाविदेहजिनसत्कसाधुः, 'साइयारे'त्ति सातिचारस्य यदारोप्यते तत्सातिचारमेव छेदोप-
स्थापनीयं; तद्योगात् साधुरपि सातिचार एव, एवं निरतिचारच्छेदोपस्थापनीययोगान्निरतिचारः, स च विनेयः, पार्श्वनाथतीर्थति-
वीरतीर्थसङ्गान्तौ वा, छेदोपस्थापनीयसाधुश्च प्रथमपार्श्विमतीर्थयोरेव स्यादिति। 'निन्विसमाणे'त्ति परिहारितपत्नस्यन् 'निन्वि-
ट्काङ्ग'त्ति, निर्विशमानकानुचरका इत्यर्थः; 'संकिलिस्समाणए'त्ति उपशमश्रेणीतः प्रच्यवमानः; 'विसुञ्जमाणए'त्ति उपशम-
श्रेणी क्षपकश्रेणी वा समारोहन्, 'छउमत्थे केवली य'त्ति व्यक्तं। अथ सामायिकसंयतादीनां स्वरूपं गाथाभिराह—'सामाइ-
यंमि उ'गाहा (*१८) कण्ठ्या, 'छेदोवट्टावणे'त्ति (*१९) छेदन-पूर्वपर्यायिच्छेदनोपस्थानं व्रतेषु यत्र तच्छेदोपस्थापनं यद्योगात्
छेदोपस्थानः, स च सातिचार इतरश्च स्यात्, 'परिहरइ' गाहा (*१००) परिहरति-निर्विशमानकादिभेदं तप आसेवते यः साधुः।
'लोभाणु०' (*१०१) लोभाणून्-लोभक्षणकषायसूक्ष्मकिट्टिकाः वेदयन् यो वर्त्तते 'उवसंते'गाहा (*१०२) उपशान्ते मोह-
नीयकर्मणि यः छन्नस्थः क्षीणे वा यः छन्नस्थो जिनी वा वर्त्तते स यथाख्यातसंयम इति। वेदद्वारे (ब. ७८७) सामायिक-
संयतः अवेदकोऽपि स्यात्, नवमगुणस्थानके हि वेदस्योपशमः क्षयो वां स्यात्, नवमगुणस्थानकं यावत् सामायिकसंयतो व्यपदि-
श्यते, मामायिकसंयतस्सवेदस्त्रिवेदोऽप्यवेदश्च स्यात्, अवेदस्तु क्षीणोपशान्तवेद इत्यर्थः; 'परिहारविसुद्धी य'त्ति पुरुषवेदो वा
पुरुषनपुंसकवेदो वा स्यादिति, 'सुहुमसंपराण'त्ति क्षीणोपशान्तवेदत्वेनवेद इत्यर्थः; एवमन्यान्यपि अतिदेशसङ्घ्राण्यनन्तरोद्देशकानु-
सारेण स्वयं ज्ञेयानि। कल्पद्वारे 'अट्टियकप्पे'त्ति अस्थितकल्पो हि मध्यमजिनमहाविदेहजिनतीर्थेषु स्यात्, तत्र छेदोपस्थापनीयं
नास्ति चारिवद्वासमाथित्येदमुक्तं। 'सामाइयसंअणं भंते ! किं पुलए'इत्यादि (ब. ७८६) पुलाकादिपरिणामस्य चारि-

त्रत्वात् । ज्ञानद्वारे 'अहंकारवायसंजयस्स पंच नाणां भयणाए'ति 'जहां नाणुं देसं'ति इह च ज्ञानोद्देशकोऽष्टमंशते द्विती-
योद्देशकस्य ज्ञानचक्रव्यतार्थमेवान्तरप्रकारः, भजना पुनः केवलिनो यथाख्यातचारित्रिणः केवलज्ञानं छद्मस्थवीतरागयथाख्यात-
चारित्रिणो द्वे वा त्रीणि वा चत्वारि वा ज्ञानानि भवन्ति एवरूपा, श्रुताधिकारे यथाख्यातसंयतो यदि निर्ग्रन्थस्तदाऽष्टप्रवच-
नमात्रादिचतुर्दशपूर्वान्तं श्रुतं, यदि तु स्नातकस्तदा श्रुतातीतः, अत एवाह—'जहणोणमहुं पवयणमायाओ'ति । कालद्वारे (सू. ७४९)
'एवं छेदोवडावणिए'ति अनेन चकुशसमः कालतः छेदोपस्थापनीयः साधुरुक्तः, तत्र चकुशसोत्सर्धिणीव्यतिरिक्तकाले जन्मतः
सद्भावतश्च सुषमसुषमादिप्रतिभागत्रये निषेध उक्तः, दुष्पमसुषमाप्रतिभागे च विधिः, छेदोपस्थापनीयसंयतस्य तु तत्रापि तन्निषे-
धार्थमाह—'नवरं मित्यादि । संयमस्थानद्वारे 'सुहुमसंपराए'ति (सू. ७९१) 'असंखिजा अंतो सुहुत्तिया' अन्तर्मुहूर्त्तं भवा-
न्यान्तर्मुहूर्त्तकानि, अन्तर्मुहूर्त्तमाना हि तदद्वा, तस्याश्च प्रतिसमं चरणविशुद्धिविशेषभावादसङ्ख्येयानि तानि स्युः, यथाख्याते
त्वेकमेव तदद्वायाश्चरणविशुद्धेर्निवेशेपत्वादिति । संयमस्थानानि एकविंशतिः, तत्रैकमुपरितनं यथाख्यातस्य, ततोऽधस्तनानि स्रष्टम-
सम्परायस्य, तानि च तस्मादसङ्ख्येयगुणानि दृश्यानि, तेभ्योऽधश्चत्वारि त्यक्त्वाऽन्येऽष्टौ परिहारिकस्य, तानि पूर्वभ्योऽसङ्ख्येय-
गुणानि दृश्यानि, ततस्त्यक्त्वा तानि यानि चत्वार्यष्टौ च प्रागुक्तानि तेभ्योऽन्यानि च चत्वारित्येवं तानि षोडश सामायिकच्छेदोप-
स्थापनीयसंयतयोः, पूर्वभ्यश्चैतान्यसङ्ख्यातगुणानीति । सन्निकर्षद्वारे—'सामाहयसंजणं भंते ! सामाहयसंजयस्स'ति
(सू. ७९२) 'सिय हीणे'ति, असङ्ख्यतानि तस्य संयमस्थानानि, तत्र यदैको हीनशुद्धिकोऽन्यस्त्वितरत्र वर्त्तते तदाऽल्पः,
हीनाधिकत्वे च पदस्थानपतितत्वं स्यादत आह—'छट्ठाणवडिए'ति । उपयोगद्वारे—सामायिकसंयतादीनां पुलाकवदुपयोगद्वयं

स्यात् 'नवरं सुहृमसंपराए'तिं स्रक्षमसंपरायः साकारोपयुक्तस्तथास्वभावनत्वादिति । लेश्याद्वारे-यथाख्यातसाधुस्सनातकप्रहृद्युक्तः, स्नातकश्च सलेश्योऽलेश्यो वा, यदि भवेत् तदा परशुक्लेश्यः स्यादियुक्तं, यथाख्यातसाधोस्तु निर्ग्रन्थत्वापेक्षया निर्विशेषणापि शुक्लेश्या स्यादतोऽस्य विशेषमाह-'नवरं जई'त्यादि । परिणामद्वारे-'सुहृमसंपराए'ति (सू. ७९३) 'वद्धमाणपरिणामे'ति स्रक्षमसंपरायसाधुः श्रेणीं समारोहन् वर्द्धमानपरिणामस्ततो अश्यन् हीयमानपरिणामस्त्वसौ न स्यात्; गुण-स्थानस्वभावत्वादिति, तथा 'सुहृमसंपरायसंजए णं भंते' । केवइयं कालं'ति 'जहण्णेणं एक्कं समयं'ति स्रक्षमसंपरायस्य जघन्यतो वर्द्धमानपरिणाम एकसंभयं, प्रतिपत्तिसमयानन्तरमेव मरणात्, 'उक्कोसेगं अंतोसुहुत्तं'ति तद्गुणस्थानकस्यैतावत्प्रमाणत्वात्, एवं तस्य हीयमानपरिणामोऽपि वाच्यः, 'अह्वत्वायसंजए णं भंते'ति 'जहण्णेणं अंतोसुहुत्तं उक्कोसेगमं तोसुहुत्तं'ति यो यथाख्यातसाधुः केवलज्ञानमुत्पादयिष्यति यश्च शैलेशीप्रतिपन्नस्तस्य वर्द्धमानपरिणामो जघन्यत उत्कर्षतश्चान्त-र्ग्रहणं, तदुत्तरकालं तद्व्यनच्छेदात्, अवस्थितपरिणामस्तु जघन्येनैकं समयं, उपशमाद्वायाः प्रथमसमयानन्तरमेव मरणात्, 'उक्को-देसूणा पुन्वकोडि'ति एतच्च प्राग्वद्भावं । बन्धद्वारे 'ए कम्मपयडीओ बंधइ'ति (सू. ७१४) स्रक्षमसंपरायसाधुस्त्वानुने चमत्ताप्रमत्तान्तत्वात् तद्बन्धस्य, मोहनीयं च चादरकपायोदयाभावाल बध्नातीति तद्दर्जपट्कर्मप्रकृतीर्बध्नातीति । वेदद्वारे-'सत्त-विह्वेगए वा चउविह्वेगए व'ति यथाख्यातसाधुर्निर्ग्रन्थान्नस्थायां मोहवर्जानां सप्तानां कर्मप्रकृतीनां वेदको, मोहनीयस्यो-पशान्तत्वात् धीगत्वाद्वा, स्नातकावस्थायां तु चतसृणामेव, घातिकर्मप्रकृतीनां तस्य धीणत्वात् । उपसंपद्द्वारे-'सामाइयसंजए ां'ति (सू. ७९५) सामाधिकसाधुस्सामाधिकसंयतत्वं त्यजति छेदोपस्थापनीयसंयतत्वं प्रतिपद्यते, चतुर्यामधर्मात् पञ्चयामधर्म-

सङ्गमे पार्श्वनाशक्षिब्धवत्, विशुद्धौ वा महाप्रतीसेषणे, ब्रह्मपरांभरायसाधुत्वं वा प्रतिपद्यते, श्रेणिपतितोऽसंगमादि वा, संगप्रतिपाता-
दिति, तथा छेदोपस्थापनीयसाधुः। छेदोपस्थापनीयसाधुत्वं लज्जन् सावागिहसाधुत्वं प्रतिपद्यते तथा...दिद्वैततीर्थशाधुरजित्वासागितीर्थ-
प्रतिपद्यमानः, परिक्षारविद्युत्क्षिप्तसंगत्वं वा प्रतिपद्यते, छेदोपस्थापनीयसाधुत्वं परिक्षारविद्युत्क्षिप्तसाधुत्वं लज्ज-
न् छेदोपस्थापनीयसाधुत्वं प्रतिपद्यते, पुनर्भेदोपस्थापनात् . असंगमं वा प्रतिपद्यते, देवस्योत्पत्तानिति, तथा ब्रह्मपरांभरायसाधुत्वं
प्रतिपातेन लज्जन् सावागिहसाधुत्वं प्रतिपद्यते, यदि पूर्वं सावागिहसाधुरभूत्, छेदोपस्थापनीयसाधुत्वं वा प्रतिपद्यते, यदि पूर्वं छेदोप-
स्थापनीयसाधुरभूत्, यथाख्यातसाधुत्वं प्रतिपद्यते, श्रेणीसमारोहणत इति, तथा यथाख्यातसाधुर्यथाख्यातसाधुत्वं लज्जन् श्रेणी-
प्रतिपत्तत् ब्रह्मपरांभरायसाधुत्वं प्रतिपद्यते, असंगमं वा प्रतिपद्यते, उपशान्तमोहत्वे परणादेयोत्पत्तौ, सिद्धिगतिं नोपगम्यपते
स्नातकत्वे गतिः । आकर्षणारे—'श्रीसमुद्धृतं'ति (स. ७९७) छेदोपस्थापनीयसोत्कर्षितो विद्यतिप्रथमं—संगमाद्विद्यतिगतय आक-
र्षणोऽस्य; 'उक्तोसेषणं तिष्ठिण'सि परिक्षारविद्युत्क्षिप्तसाधुत्वं धीन् चारदेवकत्र भवे उत्कर्षितः प्रतिपद्यते, 'उक्तोसेषणं चत्तारि'सि
एकत्र भवे उपशान्तश्रेणीक्षिप्रसम्भवेन प्रत्येकं सङ्क्षिप्रमानविद्युत्क्षिप्रमानलक्षणब्रह्मपरांभरायसाधुत्वायांचतस्रः प्रतिपद्यतः ब्रह्मसम्परायसा-
धुत्वे स्युः, 'उक्तोसेषणं क्षेपिण'सि उपशान्तश्रेणीक्षिप्रसम्भवाविति, नानागतप्रकणार्हणारे 'उक्तोसेषणं लज्जन् नृपणं संगमणं
'अंतीमत्तस्म'सि, कथं?, किल्लकत्र भवेऽप्राणोपद् विद्यतय आकर्षणोऽस्य; तथाद्यमिर्बिसुणिता १३० अधिकाः स्युः, इदं च सम्भ-
वगायमाश्रित्य सङ्क्षयविशेष प्रवर्धनमतोऽन्यथापि यथा नच शतान्यभिकार्यम्, (सि भयन्ति तथा कार्य) 'उक्तोसेषणं
'सत्त'सि कथं?, एकत्र भवे तेषां त्रयणापुक्तसाधु भवत्रयस्य च तस्याभिधानादेकत्र भवे त्रयं द्वितीये त्रयं तृतीये त्रयमित्यादि

विकल्पतः सप्तकर्पाः परिहारिकविशुद्धिकस्येति, 'उक्को० नव'ति, कथं?, स्रक्षमसम्परायस्यैकत्र भवे आकर्षचतुष्कस्योक्तत्वाद्भव-
त्रयस्य च तस्याभिधानादेकत्र चत्वारो द्वितीये चत्वारस्तृतीये चैक इत्येवं ९ । 'उक्कोसेणं पंच'त्ति, कथं, यथाख्यातसाधोरेक-
भवे द्वात्राक्षरौ द्वितीये च द्वात्राक्षर्यविकत्र चैक इत्येवं पञ्च । कालद्वारे-'सामाह'ए'त्यादि (स्र.७९८) सामायिकप्रतिपत्तिसमयस-
मन्तरमेव मरणादेकः समयः 'उक्कोसेणं देसूणेहिं'ति इति यदुक्तं तद् गर्भसमयादारभ्य ज्ञेयं, अन्यथा जन्मदिनापेक्षयाऽष्ट-
वर्षोन्निकत्र सा स्यात्, 'परिहारविशुद्धीए जहण्णेणं समयं'ति मरणापेक्षमेतत्, 'उक्कोसेणं देसूणएहिं'ति अस्यायमर्थो-
दंशोननववर्षजन्मपर्यायेण केनापि पूर्वकोट्यायुषा प्रत्रज्या प्रतिपन्ना, तस्य च विंशतिवर्षप्रत्रज्यापर्यायस्य दृष्टिवादोऽनुज्ञातः,
ततश्चामौ परिहारविशुद्धिकं प्रतिपन्नः, तच्चाष्टादशमासमानमप्यविच्छिन्नतत्परिणामेन तेनाजन्मं पालितमित्येवमेकोनत्रिंशद्वर्षीनां पूर्व-
कोटीं यावत्तस्यादिति, 'अहन्कखाए जहा सामाहयसंजए'त्ति तत्र जघन्यतः एकसमयमुपशमावस्थायां मरणात् उत्कर्षतो
दंशानां पूर्वकोटीं स्नातकयथाख्यातापेक्षयेति, प्रथत्त्वेन कालचिन्तायां 'छेओवढावणिए'त्ति तत्रोत्सर्पिण्यामादितीर्थकरस्य तीर्थ
यावच्छेदोपस्थापनीयं स्यात्, तीर्थं च तस्य सार्द्धे द्वे वर्षशते स्यादत उक्तम् 'अद्धाइजाइ'ति, तथाऽवसर्पिण्यामादिजिनतीर्थ
यावच्छेदोपस्थापनीयं स्यात्, तच्च ५० सागरोपमकोटीलक्षा इत्यत उक्कोसेणं पण्णासमित्याद्युक्तं, परिहारविशुद्धिकालो जघन्येन
'देसूणाइ'ति, कथं?, उत्सर्पिण्यामाद्यजिनान्तिकं कश्चिद्वर्षशतायुः परिहारविशुद्धिकं श्रितः, तस्यान्तिके तज्जीवितान्तेऽन्यो वर्ष-
शतायुरेव, ततः परतो न तस्य प्रतिपत्तिरस्तीत्येवं द्वे वर्षशते, तयोश्च प्रत्येकमेकोनत्रिंशद्वर्षेषु तत्प्रतिपत्तिरेवमष्टपञ्चाशता वर्षेभ्युने-
ते इति देशेने इत्युक्तं, एतच्च टीकाकारव्याख्यानं, चूर्णिकारव्याख्यानमप्येवमेव, किन्त्वत्रसर्पिण्यन्तिमजिनापेक्षमिति विशेषः,

‘उक्को० दो देसूणाओ’ति कथं ? अत्रसर्पिण्यामादिजिनान्तिके पूर्वकोट्यायुः कश्चित्परिहारविशुद्धिकं प्रतिपन्नः, तस्यान्तिके तजीवितान्तेऽन्यस्तादृगेव प्रतिपन्नः, एवं पूर्वकोटीद्वयं तथैव देशोनं परिहारविशुद्धिकसाधुत्वं स्यादिति । अन्तरद्वारे—‘जहन्नेणं ते-
वड्ढि’ति कथं ? अत्रसर्पिण्यां दुष्पमां यावच्छेदोपस्थापनीयं प्रवर्त्तते, ततस्तस्यां एवैकविंशतिवर्षसहस्रमानायामेकान्तदुष्पमाया-
मुत्सर्पिण्याश्चैकान्तदुष्पमायां दुष्पमायां च तत्रमाणायामेव तदभावः स्याद्, एवं चैकविंशतित्रयेण त्रिषष्टिवर्षसहस्राणामन्तरमिति ।
‘उक्कोसेणमह्वारस’ति किलोत्सर्पिण्यां चतुर्विंशतितमजिनतीर्थे छेदोपस्थापनीयं प्रवर्त्तते, ततश्च सुपमदुष्पमादिसमात्रये ऋषेण
द्वित्रिचतुःसागरकोटाकोटीप्रमाणेऽतीते अवसर्पिण्याश्चैकान्तसुषमादित्रये क्रमेण चतुस्त्रिंशत्सागरकोटाकोटीमानेऽतीतप्राये आदितीर्थे
छेदोपस्थापनीयं प्रवर्त्तते, एवं यथोक्तं छेदोपस्थापनीयस्यान्तरं स्यात्, यच्चैह किञ्चिन्न पूर्यते यच्च पूर्वसहस्राणि, कथं ? अत्रसर्पिण्या दुष्पमैका-
न्तदुष्पमयोरुत्सर्पिण्याश्चैकान्तदुष्पमादुष्पमयोः प्रत्येकं २१ वर्षसहस्रप्रमाणत्वेन चतुरशीतिवर्षसहस्राणां स्यात्, तत्र च परिहारविशुद्धिकं
न स्यात् इति कृत्वा जघन्यमन्तरं तस्य यथोक्तं स्यात् तच्च, इह वीरजिनानन्तरं यो दुष्पमायां परिहारविशुद्धिककालो यश्चोत्सर्पिण्या-
स्तृतीयसमायां परिहारविशुद्धिकप्रतिपत्तिकालात्पूर्वः कालो नासौ विवक्षितोऽल्पत्वादिति, ‘उक्को० अट्टारससागरोवम’ति छेदो-
पस्थापनीयोत्कृष्टान्तरवदस्य भावना कार्येति । परिमाणद्वारे—‘जहण्णेणं कोडिसयपुहुत्तं’ति इहोत्कृष्टं छेदोपस्थापनीयसंयतपरिमाणमादिजिनतीर्थान्याश्रित्य सम्भवति, जघन्यं तु तत्सम्यग्भावगम्यते, यतो दुष्पमान्ते
भरतादिषु १० क्षेत्रेषु प्रत्येकं तद्द्वयस्य भावाद्द्विंशतिरेव तेषां श्रूयते, केचिदेवमाहुः—आदितीर्थकराणां यस्तीर्थकालस्तदपेक्षयैव

ज्ञेयं, कोटीशतपृथक्त्वं च जघन्यमल्पतरसुकृष्टं च बहुतरमिति । अल्पबहुत्वद्वारे 'सव्वत्थोवा सुहुम'ति लोकोक्त्वात् तत्काल-
स्य, निर्ग्रन्थतुल्यत्वेन च शतपृथक्त्वं प्रमाणत्वात् तेषां, 'छेदोवद्वावणिय'ति कोटीशतपृथक्त्वमानतायां तेषामुक्त्वात्, 'सामा-
इयसंजया संखेज्ज'ति कपायकुशीलसमानतया कोटीसहस्रपृथक्त्वमानत्वेनोक्तत्वात्तेषामिति ॥ 'पडिसेवण'ति (*१०३)
चारित्र्यं प्रति प्रतिकूला सेवा प्रतिसेवा तां ॥ अलोचनादोषगुणान् गुरुगुणांश्चाह- 'दसविह'ति (सू. ७९९) 'दंपपप्पमाय-
णाभोगे'ति इह सप्तमी प्रत्येकं दृश्या, तेन दपे सति प्रतिसेवी स्यात्, दप्यो-बल्यनादिः, प्रसादो-भयविकथादिस्तस्मिन्, अना-
भोगश्च-अज्ञानं तस्मिन्, आतुरो-बुभुक्षवृद्ध्युपाधितस्तस्मिन् 'आवईइय'ति आपदि सत्यां, आपच्च द्रव्यादिभेदेन चतुद्धी, तत्र
द्रव्यापत् प्रासुकद्रव्यालाभः क्षेत्रापत् कान्तारक्षेत्रपतितत्वं कालापद् दुर्भिक्षकालप्राप्तिः भावापद् ग्लानत्वमिति, 'संकिन्ने'ति सङ्कीर्णे
स्वपरपश्वव्याकुलत्वे सति, 'संकिप्'ति क्वचित्पाठस्तत्र च शङ्किते आधाकर्मादित्वेन शङ्कितभक्तादिविषये, निशीथपाठे तु 'तितणे'
इत्यपि, तत्र तितणत्वे सति, तच्चाहाराद्यलाभे सति सखेदं वचनं, 'सहसकारे'ति सहसाकारे-आकस्मिकक्रियायां यथा 'पुन्वि
अपासिऊणं इद्धे पायंमि जं पुणो पासे । न य तरह् नियत्तेउं पायं सहसाकरणमेयं ॥१॥' 'भयप्पओसा य'ति भयात्-सिंहादि-
भयेन प्रतिसेवा स्यात्, तथा प्रद्वेषाच्च, प्रद्वेषश्च-क्रोधादिः, 'वीमंस'ति विमर्शात्-शिक्षकादिपरीक्षणादिति १० प्रतिसेवाः स्युरिति ।
'आकंपइत्ता' गाहा(?०४*)आकंप्य-वैयावृत्याद्यावर्जितो गुरुः लोकोक्तं प्रायश्चित्तं मे दास्यतीति बुद्ध्या गुरुं वैयावृत्यादिना आत्रज्यं
यदालोचनमभावालोचनादोषः, 'अणुमाणयित्त'ति अनुमानं कृत्वा लघुतरापराधनिवेदनेन मृदुदण्डादित्वमाचार्यस्याक-
लत्रय यदालोचनमसौ तद्दोषः, 'जं दिडं'ति यदाचार्यादिना दृष्टमपराधजातं वादरं वा मूक्षं वा, छत्रं लज्जया, 'सद्दाउलयं'ति

शब्दकुलं—बृहच्छब्दं यथा स्यादेवमालोचयति, अंगीतार्थान् श्रावयन्नित्यर्थः, 'बहुजणं'ति बहवो जना आलोचनानुरवो यत्र तद् बहुजनं यथा स्यात् 'अन्वत्त'ति अव्यक्तः—अंगीतार्थस्तसौ गुरवे यदालोचनं तदप्यव्यक्तमिति उच्यते 'तस्लेवि'ति यदपराधगालोचयिष्यति शिष्यस्तेव यो गुरुस्तेवते स तस्सेवी, नन्वेतावंतो गुणा आलोचकस्य कथमन्विष्यन्ते इति, उच्यते, जातिस्म्पन्नोऽकृत्यं न कुर्यात्, कृतं च सम्यगालोचयति, कुलसम्पन्नोऽङ्गीकृतप्रायश्चित्तस्य कर्त्ता स्यात्, विनयसम्पन्नो वंदनादिक्रियाप्रयौक्ता स्यात्, ज्ञानसम्पन्नः कृत्याकृत्यविभागज्ञः, दर्शनसम्पन्नः प्रायश्चित्ताच्छुद्धिं श्रद्धन्ते, चारित्रसम्पन्नः प्रायश्चित्तमङ्गीकुर्यात्, धान्तो गुरुभिरुपालम्भितो न कुप्यति, दान्तः अमायी अगोपयन् अपराधमालोचयति, 'आयारवं'ति आलोचितापराधानामवधारणान्वान् 'वचहारवं'ति आगमश्रुतादिपञ्चविधव्यवहारवान् 'उन्वीलणं'ति अपव्रीडकः, लज्जया अतिचारान् गोपायन्तं विलज्जीकृत्य सम्यगालोचनाकारयिता 'पकुञ्चणं'ति आलोचितेऽपराधेषु प्रायश्चित्तदानतो विशुद्धिं कारयितुं समर्थः अपरिश्रावी (शिष्येणालोचितापराधानामन्यस्याकथयिता) 'निज्जाचणं'ति निर्यापकः, असमर्थस्य प्रायश्चित्तस्य खण्डशः करणेन निर्वहिकः, 'अवायदंसि'ति आलोचनाया अदाने पारलौकिकापायदर्शनशील इति ॥ अथ सामाचारीमाह—'दसविहा सामायारी'ति (मू. ८००) (*१०६) प्रतीता चैयं, नवरं आपृच्छा कार्ये प्रश्नः, प्रतिपृच्छा तु प्राश्निपिद्धे कार्ये एव, तथा छन्दना प्राग्गृहीतेन भक्तादिना, निमन्त्रणं त्वगृहीतेन, उपसम्पन्नं ज्ञानार्थमाचार्यन्तराश्रयणमिति । 'आलोयणारिहे'ति आलोचनार्हं १ प्रतिक्रमणं—मिथ्यादुष्कृतं २ तदुभयं—आलोचनमिथ्यादुष्कृते ३ विवेकः—अशुद्धभक्तादित्यागः ४ व्युत्सर्गः ५ तपो—निर्विकृतिकादि ६ छेदः—प्रव्रज्यापर्यायह्रस्वीकरणं ७ मूलं—महाव्रतारोपणं ८ अनवस्थाप्यं—कृततपसो व्रतारोपणं ९ पाराञ्जिकं—लिङ्गादिभेदम् १०। 'चियत्तोव्रगण'ति (मू. ८०२)

लक्षणोपेततया संयतस्यैव 'साइज्जणय'ति खदनती, परिभोजनमिति चूर्ण्यमुक्तं, जं वत्थाइ धरेइ तम्मिवि ममत्तं नन्थि, जइ कीइ मगइ तस्स देइ'ति 'अप्पसदे'ति अल्पशब्दो रात्र्यादावसंयतजागरणभयात् 'झंझ'ति झंझा कोयात् विप्रकीर्णा वचोरचना, चूर्ण्यो तूक्तं 'झंझा अणरथयवहुप्पलावित्तं' तुमंतुमो हाईः कोपः, 'दब्बाभिग्गह'ति द्रव्याभिग्रहाश्च लेपकृतादिद्रव्यविषयाः, 'जहा उव-
वाइग' अनेनेदं सूचितम्-खेत्ताभिग्गहचरणे कालाभि० भावाभिग्ग० 'ठाणाइए'ति स्थानं-कायोत्सर्गादिकमतिशयेन ददाति-
गच्छतीति स्थानातिदः 'अल्लीण'ति आ इषल्लीनः संवृतः, एवं गालीनोऽपि 'जहा सोमिलुइसे'ति अष्टादशशतस्य दशमोद्देशके,
एतेन यत्सूचितं तत्ततो ज्ञेयं, 'दंसणविणए'ति दर्शनविनयः सम्यग्दृष्टिषु शुश्रूषादिरूपः 'चरित्तविणए'ति सामायिकादिचरि-
त्राणां सम्यक्श्रद्धानकरणप्ररूपणानि 'लोगोवियार'ति लोकानामुपचारो-व्यवहारः पूजा वा तद्रूपो विनयः, शुश्रूषणा-सेवा सैव
विनयः शुश्रूषणाविनयः 'अणच्चासायणाविणए'ति अतिशयेन आशातना अत्याशातना तन्निषेधरूपो विनयोऽनत्याशातनावि-
नयः 'किरियाण' अणच्चासायणाविणए'ति इह क्रियाऽस्ति परलोकोऽस्ति आत्मा अस्ति मुक्तिरस्तीति प्ररूपणात्मिका गृह्यते 'संभो-
गरस्स अणच्चासायण'ति सम्भोगस्य-समानधार्मिकाणां मिथोभक्तादिदानग्रहणरूपस्यानत्याशातना-विषयोऽसत्करणपरिवर्जनं
'वणणसंजलण'ति सद्भूतगुणवर्णनेन यशोदीपनं 'अकिरिए'ति कायिकादिक्रियाभिष्वङ्गवर्जितं 'निरुवक्केस'ति स्वगतशोका-
द्युपेक्ष्यवियुक्तं 'अणहय'ति अनाश्रवकरं 'अच्छविकरे'ति क्षपिः-स्वपरयोरवशत्वं यत्तत्करणशीलं न स्यात् तदक्षपिकरं 'अ-
भूताभिसंक्रणे'ति यतो भूतान्यभिशङ्कन्ते-विभ्यति तस्माद्यदन्यत्तद्भूताभिशङ्कनं 'आउत्ते'ति आगुप्तस्य साधोस्सम्बन्धि यत्तदा-
गुप्तमेव 'उच्छंघणे य'ति उर्ध्वं लङ्घनं उल्लङ्घनं द्वारागर्गलावरण्डिकादेः 'संविदियुजोग'ति सर्वेषामिन्द्रियव्यापाराणां प्रयोग

इत्यर्थः, 'अबभासवत्तियं'ति अभ्यासो-गौरवस्य समीपं तत्र वर्त्ती तद्भावोऽभ्यासवत्तित्वं 'परच्छब्दानुवत्तियं'ति परस्य-
आराध्यस्य छन्दः-अभिप्रायस्तस्यानुवर्त्ती तद्भावस्तत्त्वं 'कज्जहेउं'ति कार्यहेतोः ज्ञानादिनिमित्तं, भक्तादिदानमिति गम्यं, 'कय-
पडिकइया' कृतप्रतिकृतता नाम विनयात् प्रसादिता गुरवः श्रुतं दास्यन्तीत्यभिप्रायेणाशनादिदानप्रयत्नः, 'अत्तगवेसणय'त्ति
आर्त्तो ग्लानस्तं गवेपयति शैपज्यादिना यः स आर्त्तगवेपणस्तद्भाव आर्त्तगवेपणता । ध्यानसूत्रे 'अमणुणसंपओगसंपउत्ते'त्ति
(सू. ८०३) अमनोज्ञः शब्दादिस्तस्य सम्प्रयोगो-योगस्तेन सम्प्रयुक्तः तस्यामनोज्ञशब्दादेर्वियोगस्मृतिसम्बन्धागतथापि स्यात्
'कंदणय'त्ति महता शब्देन विखणं 'सोयण'त्ति दीनता 'तिप्पणय'त्ति तेपनता तपः क्षणार्थत्वाद्दुमोचनं 'परिदेवणय'त्ति
परिदेवता पुनः २ छिष्टभाषणता 'नेयाणुबंधि'त्ति स्तेय-चौर्यं तदनुबन्धवत् स्तेयानुबन्धि 'सारक्खणाणुबंधि'त्ति सर्वोपायैर्ध-
नधान्यादिसंरक्षणं तदनुबन्धि संरक्षणानुबन्धि, 'उसणणदोसे'त्ति प्रायोऽविरतत्वेन हिंसानृताद्त्तादीनामन्यतमो दोषः, 'बहुदोसे'त्ति
हिंसादिषु ४ बहुषु सर्वेष्वपि दोषः, 'आमरणंतदोसे'त्ति कालशौकरिकादेरिव या हिंसाप्रवृत्तिर्भूतिं यावत् सैव दोषः आम-
णान्तदोषः 'चउप्पडोयारे'त्ति चतुर्षु भेद १ लक्षण २ आलम्बन ३ अनुश्रेश्वा ४ लक्षणेषु पदार्थेषु प्रत्यवतारः-समवतारो विचा-
णीयत्वेन यस्य तच्चतुष्प्रत्यवतारं, चतुर्विधशब्दस्यैव पर्यायोऽयं वाच्यः । (धर्म) ध्यानसूत्रे 'आणाविजए'त्ति आज्ञा जिनप्रवचनं
तस्या विचयो-निर्णयो यत्र तदाज्ञाविचयं, प्राकृतत्वाच्चाणाविजयेत्ति १, 'अवायविजए'त्ति रागादिजन्या अपाया-अनर्थाः २ 'विवा-
य'त्ति विपाकः-कर्मफलं ३ संस्थानानि-लोकद्वीपसमुद्राद्याकृतयः 'पुहुत्तविक्कसचियारे'त्ति पृथक्त्वेन एकद्रव्यमाश्रितानामु-
त्पादादिपर्यायाणां भेदेन वितर्को-विकल्पः पूर्वगतश्रुतालम्बनो नानानयानुसरणलक्षणो यत्र तत् पृथक्त्ववितर्कं, तथा विचारः-

अर्थाद् व्यञ्जने व्यञ्जनादर्थं मनःप्रभृतियोगानां चान्यस्मादन्यस्मिन् विचरणं सह विचारेण यत्तत् सविचारिः, 'एगत्तवियक्क'त्ति एक्कत्वेन-अमेदेनोत्पादादिपर्यायाणामन्यतमैकपर्यायालम्बनतयेत्यर्थो वितर्कः-पूर्वगतश्रुताश्रयो व्यञ्जनरूपोऽर्थरूपो वा यस्य तदे-
कत्त्ववितर्कं, तथा न विद्यते विचारोऽर्थव्यञ्जनयोरितरस्मादितरत्र तथा मनःप्रभृतीनां योगानामन्यस्मादन्यत्र यस्य तदविचारीति २
'सुहुमक्किरिण्ण अणियट्ठि'त्ति मूढमा क्रिया यत्र निरुद्धवाङ्मनोयोगत्वे सत्यद्द्विनिरुद्धकाययोगत्वात् तत् सूक्ष्मक्रियं, न निवर्त्त
इत्यनिवर्त्ति वर्द्धमानपरिणामत्वाद्, एतच्च निर्वाणगमनकाले केवलिन एव स्यादिति ३ 'समुच्छिण्णक्किरिण्ण अण्णडिवाइ'त्ति
समुच्छिन्ना क्रिया-कायिकयादिका शैलीश्रीकरणे निरुद्धयोगत्वेन यस्मिस्तत्तथा अप्रतिपाति-अनुपरतलभावं ४ 'अञ्चहे'त्ति देवाद्यु-
पसर्गजनितं भयं चलनं वा व्यथा तदभावोऽव्यर्थं १, 'असम्मोहे'त्ति देवादिऋतमायाजनितस्य सूक्ष्मपदार्थविषयस्य च सम्मोहस्य
मूढताया निषेधोऽसम्मोहः, २ 'विवेगे'त्ति देहाद् आत्मनः आत्मनो वा सर्वसंयोगानां विवेचनं-पृथक्करणं विवेकः ३ 'विउस्सग्गे'त्ति
अयुस्सगो-निःसङ्गता देहोपधित्यागः ४ 'अणंतवत्तियाणुप्पेहे'त्ति भवसन्तानस्थानन्तवृत्तितानुचिंतनं १ 'विप्परिणामाणुप्पेहे'त्ति
वस्तूनां प्रतिक्षणं नानापरिणामगमनानुचिन्तनं २ 'असुभाणुप्पेहे'त्ति संसाराशुभत्वानुचिन्तनं, 'अवायाणुप्पेहे'त्ति अपायानां-
प्राणतिपाताद्याश्रवद्वारज्ञानार्थानामनुप्रेक्षा-अनुचिन्तनमपायानुप्रेक्षा ४ । उत्सर्गसूत्रे 'संसारविउस्स'त्ति (सू. ८०४) नारका-
युक्तादिहेतूनां मिथ्यादृष्टित्वादीनां त्यागः, 'कम्मविउस्स'त्ति ज्ञानावरणादिकर्मबन्धहेतूनां ज्ञानप्रत्यनीकत्वादीनां त्याग इति
॥ २५ श्रुते सप्तमः ॥

'पचण'त्ति (सू. ८०५) प्लवकः-उत्प्लवनकारी 'पवमाणे'त्ति प्लवमानः-उत्प्लुतिं कुर्वन्, 'अञ्जवसाणनिञ्जवत्तिण्ण'त्ति उत्थो-

अथ षड्विंशतितममारभ्यते—एकादशोद्देशकमितपड्विंशतितमे शते प्रत्युद्देशद्वारनिरूपणाय स्थानगाथामाह—‘जीवा य’ति
 (*१०८) जीवाः प्रत्युद्देशकं बन्धवक्तव्यतायाः स्थानं १ तथा लेख्या २ पाक्षिका ३ दृश्यः ४ ज्ञानं ५ अज्ञानं ६ संज्ञा ७ वेदः
 ८ क्रमायाः ९ योगः १० उपयोगश्च ११ वन्धवक्तव्यतास्थानं एवमेकादश स्थानानि इति गाथार्थः ॥ ‘बंधी’ति (सू. ८१०)
 बद्धवान् ‘बंधइ’चि वर्त्तमाने बंधिस्सइचि अनागते, बद्धवानित्येतत्पदलब्धाश्चत्वारो भङ्गाः, न बन्धीत्येतत्पदलभ्यास्त्वह न स्युः,
 अनीतकालेऽबन्धकस्य जीवस्यासम्भवात्, तत्र बद्धवान् बध्नाति भन्त्यति चेत्येप प्रथमोऽभव्यमाश्रित्य, बद्धवान् बध्नाति न भन्त्य-
 तीति द्वितीयः प्राप्तव्यक्षपकत्वं भव्यविशेषमाश्रित्य, बद्धवान् बध्नाति भन्त्यतीत्येप तृतीयो मोहोपशमे वर्त्तमानं भव्यमाश्रित्य, ततः
 प्रतिपतितस्य तस्य पापकर्मणोऽवश्यं बद्धवान् बध्नाति न भन्त्यतीति चतुर्थः क्षीणमोहमाश्रित्येति, लेख्याद्वारे—संलेश्यजीवस्य चत्वा-
 रोऽपि स्युः, यस्मात् शुक्लेश्यस्य पापकर्मणोऽबन्धकत्वमप्यस्तीति, कृष्णलेख्यादिपञ्चक्युक्तस्य त्वाद्यमेव भङ्गद्वयं, तस्य हि वर्त्तमान-
 कालिको मोहलक्षणपापकर्मण उपशमः क्षयो वा नास्तीति अन्यद्वयाभावः, द्वितीयस्तु तस्य सम्भवति, कृष्णादिलेश्यत्रतः काला-
 न्तरे क्षपकत्वप्राप्तौ न भन्त्यतीत्येतस्य सम्भवादिति, अलेश्योऽयोगिकेत्रली तस्य च चतुर्थ एव, लेख्याभावे बन्धकत्वाभावादिति।
 पाक्षिकद्वारे—कृष्णपाक्षिकस्याद्यमेव भङ्गद्वयं, वर्त्तमाने बन्धाभावस्य तस्याभावादिति, शुक्लपाक्षिकस्य तु चत्वारोऽपि, स हि बद्ध-
 वान् बध्नाति भन्त्यतीति प्रश्नसमयापेक्षया अनन्तरे भविष्यति समये १ तथा बद्धवान् बध्नाति न भन्त्यति क्षपकत्वप्राप्तौ २ तथा
 बद्धवान् न बध्नाति उपशमे भन्त्यति च तत्प्रतिपाते ३ तथा बद्धवान् न बध्नाति न भन्त्यति च क्षपकत्वे इति ४। अत आह—
 ‘चउ भंगो भाणियन्वो’चि ननु यदि कृष्णपाक्षिकस्य न भन्त्यतीत्यस्य सम्भवात् द्वितीयो भङ्गक इष्टतदा शुक्लपाक्षिकस्या-

बन्धकत्वस्यावश्यं सम्भवात् कथं प्रथमभङ्गक इति, अत्रोच्यते, वृच्छान्तरे भविष्यत्कालेऽबन्धकत्वस्याभावाद्, उक्तं च वृद्धेरिह
 'बंधिस्सइ वीयभंगो जुझइ जइ कण्हपक्खियाईणं । ता सुक्कपक्खियाणं पढमो भंगो कंहे गेज्झो ? ॥१॥' उच्यते-पुच्छाणंतरकालं
 पइ पढमो सुक्कपक्खियाईणं । इयरेसिं अघिसिंहं कालं पइ वीय भंगो'ति ॥१॥' दृष्टिद्वारे (स्र. ८११) सम्यग्दृष्टेयत्वारीडपि भङ्गाः
 शुक्लपाक्षिकस्येव भावनीयाः, मिथ्यादग् मिश्रदृष्टीनामाद्यौ द्वावेव, वर्त्तमानकाले मोहस्य बन्धभावेनाफल्यद्वयाभावात्, अत आइ-
 'मिच्छे'ति ज्ञानद्वारे- 'केवलनाणीणं चरमभंगो'ति वर्त्तमाने एष्यकाले च बन्धाभावात्, 'अन्नाणीणं पढमबीयं'ति अज्ञाने
 मोहस्य क्षयोपशमनाभावात् २ संज्ञाद्वारे 'पढमबीए'ति आहारादिसंज्ञोपयोगकाले क्षपकत्वोपशमकत्वाभावात्, 'नो सण्णोवउ-
 च्चाणं चत्तारि'ति नोसंज्ञोपयुक्ता आहारादिषु गृह्णित्वाः तेषु चत्तारोऽपि क्षणोपशमसम्भवादिति । वेदद्वारे- 'सवेयगणं
 पढमबीय'ति वेदोदये हि क्षणोपशमो न स्यातामित्याद्यद्वयं 'अवेयगणं चत्तारि' इति स्वकीये वेदे उपशान्ते वध्नाति भ-
 न्त्यति च, मोहं यावत् ब्रह्मसम्परायो न स्यात्, प्रतिपतितो वा भन्त्यति इति प्रथमः, तथा वेदे क्षीणे वध्नाति ब्रह्मसम्परा-
 यावस्थायां च न भन्त्यति एवं द्वितीयः, तथोपशान्तवेदः ब्रह्मसम्परायादौ न वध्नाति, प्रपतितस्तु भन्त्यतीति तृतीयः, तथा
 क्षीणे वेदे ब्रह्मसम्परायादिषु न वध्नाति, न चोत्तरकालं भन्त्यत्येवं चतुर्थः, वद्ववानिते च सर्वत्र प्रतीतममेवेतिकृत्वा न प्रद-
 शितमिति; कपायद्वारे- 'सकसाईणं चत्तारि'ति तत्राद्योऽभव्यस्य, प्राप्तव्यमोहक्षयस्य, तृतीयः उपशमकब्रह्मसम्परायस्य, एवं
 लोभकपायिणोऽपि वाच्यं 'कोहकसाईणं पढमबीय'ति इहाभव्यस्य प्रथमो द्वितीयो भव्यविशेषस्य, तृतीयचतुर्थौ त्विह न स्तः,
 वर्त्तमानेऽबन्धकत्वस्याभावात् 'अकसाईणं'ति 'बन्धी न बन्धइ बन्धिस्सइ'ति उपशमकमाश्रित्य 'बन्धी न बंधइ न बंधिस्सइ'ति

क्षपकमाश्रित्येति योगद्वारे 'सजौगिस्स चउभंगो'ति अभव्यभव्योपशमकक्षपकाणां चत्वारोऽपि स्युः; 'अजौगिस्स चरमो'ति
वध्यमानभन्त्स्यमानत्वयोस्तस्याभावादिति ॥ 'नेरइएणं' (सू. ८?२) इत्यादौ 'पढमबीय'ति नारकवादौ श्रेणीद्वयाभावात्
प्रथमाद्वितीयत्वेन, एवं सलेश्यदिपदविशेषितं नारकत्वं वाच्यं, एवमसुरकुमारादिपदमपि 'मणुस्स'ति या जीवस्य सामान्यस्य
सलेश्यादिपदविशेषितस्य चतुर्भङ्गयादिवक्तव्यता सा तथैव निरवशेषा वाच्या, जीवमनुष्ययोः समानधर्मत्वादिति, तदेवं २५ दण्डकाः
पापकर्माश्रित्योक्ताः, एवं (सू. ८?३) ज्ञानावरणीयमप्याश्रित्य २५ दण्डका वाच्याः; 'जीवाणं भंते !' इत्यादि समस्तं प्राणवद्
भावनीयं, पुनर्विशेषमाह—'नवरं'ति पापकर्मदण्डके जीवपदे मनुष्यपदे च यत् सकषायिपदं लोभकषायिपदं च तत्र लक्ष्मसम्परान-
यस्य मोहावन्धकत्वे चत्वारोऽपि भङ्गा उक्ताः; इह त्वाधावेन वाच्यौ, अवीतरागस्य ज्ञानावरणीयबन्धकत्वादिति, एवं दर्शनावरणी-
यदण्डकाः; वेदनीयदण्डके प्रथमे भङ्गेऽभव्यो द्वितीये भव्यो यो निर्वास्यति, तृतीयो न सम्भवति, वेदनीयं अवद्भवा पुनस्तद्वन्ध-
नस्यासम्भवात्; चतुर्थे त्वयोगी, 'सलेसेवि एवं चेव तइयविहूणा भंग'ति इह तृतीयस्याभावः प्रागुक्तयुक्त्या ज्ञेयः; चतुर्थः
पुनरिहाभ्युपेतोऽपि सम्यग्भावगम्यते, यतो वन्धी न बंधइ न बंधिस्सइ इत्येतदयोगिन एव सम्भवति; स च सलेश्यो न स्यात्,
केचित्पुनराहुः—अयोगिताप्रथमसमये घण्टालालान्यायेन परमशुक्लेश्वरोऽस्तीति सलेश्यस्य चतुर्थभङ्गः सम्भवति. तत्त्वं बहुश्रुतग-
म्यमिति, कृष्णलेश्यादिपदत्रिकेऽयोगित्वस्याभावादाधावेन, शुक्लेश्वरे जीवे सलेश्यमाविता भङ्गा वाच्याः; एतदेवाह—'सुक्कलेस्से'ति
अलेश्यः शैलेशीगतः सिद्धश्च, तस्य च बद्धवान् न वप्नोति न भन्त्स्यतीत्येक एव, 'अलेस्से'ति चरमः; 'कण्हपत्खिए पढम-
वीए'ति कृष्णपाक्षिकस्यायोगित्वाभावात्, 'सुक्कपत्खिए तइयविहूण'ति शुक्लपाक्षिको यसादयोग्यपि स्यादतस्तृतीयविहीनाः

शेषास्तस्य स्युः, 'एवं सम्मदिष्टीस्सवि'त्ति तस्याप्ययोगित्वात्सम्भवेन बन्धासम्भवात्, मिथ्यादृग्मिथ्यदृष्ट्योश्चायोगित्वाभावेन वेद-
नीयाबन्धकत्वं नास्तीत्याद्यावेव स्यातां, अत एवाह—'भिच्छदिष्टी'त्यादि । ज्ञानिनः केवलिनश्चायोगित्वेऽन्तिमोऽस्ति आभिनि-
बोधिकादिबन्धयोगित्वाभावे चरमो न, अत आह—'नाणिससे'ति एतं सर्वत्र यत्रायोगित्वं सम्भवति तत्र तृतीयविहीना यत्र तु
तत्रास्ति तत्रार्थौ द्वावेवेति भाव्यं । आयुर्कर्मदण्डके (सू. ८१४) 'चउभंगो'ति तत्र प्रथमोऽभव्यस्य, द्वितीयो यत्रमशरीरो
भविष्यति तस्य, तृतीयस्तूपशमकस्य, स ह्यायुर्बद्धवान् पूर्व, उपशमकाले न बध्नाति, तत्पतितस्तु भन्त्यति, चतुर्थस्तु क्षपकस्य, स
ह्यायुर्न बद्धवान् न बध्नाति, न च भन्त्यतीति 'सलेसे' इह यावत्करणत् कृष्णालेश्यादिग्रहस्तत्र यो न निर्वास्यति तस्य प्रथमः यस्तु
चरमशरीरतोत्पत्स्यते तस्य द्वितीयः, अबन्धकाले तृतीयः, चरमशरीरस्य चतुर्थः, एवमन्यत्रापि 'अलेसे चरमो'ति अलेश्यः
शैलेशीगतः सिद्धश्च, तस्य वर्त्तमानभविष्यत्कालयोरपुनरबन्धकत्वाच्चरमो भङ्गः, कृष्णपाक्षिकस्य प्रथमः तृतीयश्च सम्भवति, तत्र
प्रथमः प्रतीत एव, तृतीयस्त्वायुष्कालबन्धकाले न बध्नात्येव, उत्तरकालं तु तद्भन्त्यतीत्येवं स्यात्, द्वितीयचतुर्थौ तु तस्य नाभ्युप-
गम्येते, कृष्णपाक्षिकत्वे सति सर्वथा तदभन्त्यमानताया अभावं इति विवक्षणात्, शुक्लपाक्षिकस्य सम्यग्दृष्टेश्च चत्वारः, तत्र बद्धवान्
प्राग् बध्नाति च बन्धकाले भन्त्यति चाबन्धकालस्योपरि इत्येकः, बद्धवान् बध्नाति न भन्त्यति चरमशरीरत्वे इति द्वितीयः, तथा
बद्धवान् न बध्नाति अबन्धकाले उपशमावस्थायां वा भन्त्यति च पुनर्बन्धकाले पतितो वेति तृतीयः, चतुर्थस्तु क्षपकस्येति, मिथ्या-
दृष्टिस्तु द्वितीयभङ्गे न भन्त्यति चरमशरीरप्राप्तौ, तृतीये न बध्नात्यबन्धकाले, चतुर्थे न बध्नाति अबन्धकाले न भन्त्यति चरम-
शरीरप्राप्ताविति, 'सम्मामिच्छे'त्ति सम्यग्मिथ्यादृष्टिरायुर्न बध्नाति, चरमशरीरत्वे कश्चिन्न भन्त्यति इतिकृत्वाऽन्त्यावेवेति, ज्ञानिनां

चत्वारः प्राग्वद्भाव्याः, मनःपर्यायिज्ञानिनो द्वितीयवर्जाः, तत्रासौ प्रागायुर्वद्भवान् इदानीं तु देवायुर्वद्भाति ततो मनुष्यायुर्भन्त्स-
तीति प्रथमः बद्धवान् वद्भाति भन्त्सतीति सम्भवति, अवश्यं देवत्वे मनुष्यायुषो बन्धनादितिकृत्वा द्वितीयो नास्ति, तृतीय
उपशमकस्य. स हि न वद्भाति प्रतिपतितश्च भन्त्सति, क्षपकस्य चतुर्थः, 'केवलनाणे चरमो'ति केवली हि आयुर्न वृधाति न च
भन्त्सति इतिकृत्वा, नोसंज्ञोपयुक्तस्य भङ्गत्रयं, द्वितीयवर्जं मनःपर्यववद् भाव्यं 'अवेदए'ति अवेदकोऽकषायी च क्षपक उपशमको
वा तयोश्च वर्तमानबन्धो नास्ति आयुषः, उपशमकश्च प्रतिपतितो भन्त्सति, क्षपकस्तु नैव भन्त्सतीतिकृत्वा तयोस्तृतीयचतुर्थौ,
'सेसेस्तु'ति शेषपदेषु उक्तव्यतिरिक्तेषु अज्ञान १ मत्तज्ञानादि ३ संज्ञोपयुक्ताहारादिसंज्ञोपयुक्तसर्वेदं १ स्त्रीवेदादि ३ सकषाय १-
क्रोधादिऋषाय ४ संयोगि १ मनोयोग्यादि ३ साकारोपयुक्तानाकारोपयुक्तलक्षणेषु चत्वार एवेति । नारकदण्डके 'चत्वारि भं-
ग'ति तत्र नारक आयुर्वद्भवान् वद्भाति बन्धकाले भन्त्सति भवान्तरे इत्येकः १ प्राप्तव्यसिद्धिकस्य द्वितीयः, बन्धकालाभावं
भाविवन्धकालं वाऽपेक्ष्य तृतीयः, बद्धपरभविकायुषोऽनन्तरं प्राप्तव्यचरमभवस्य चतुर्थः, एवं सर्वत्र, विशेषमाह--'नवरं'ति लेश्या-
पदे कृष्णलेश्येषु नारकेषु प्रथमतृतीयौ, तथाहि-कृष्णलेश्यो नारको बद्धवान् वद्भाति भन्त्सति चेति प्रथमः प्रतीत एव, द्विती-
यस्तु नास्ति, यतः कृष्णलेश्यो नारकस्तिर्यङ्क्षूपद्यते मनुष्येषु च चरमशरीरेषु, कृष्णलेश्यो हि पञ्चमनरकपृथ्व्यादिषु स्यात्,
तत उद्भूतश्च न सिद्ध्यति, तदेवमसौ नारकस्तिर्यगाद्यायुर्वद्भू। पुनर्भन्त्सति, अचरमशरीरत्वादिति, तथा कृष्णलेश्यानारक आयु-
ष्काबन्धकाले तत्र वद्भाति, बन्धकाले तु भन्त्सतीति तृतीयः, चतुर्थस्तु तस्य नास्ति, आयुर्बन्धकत्वस्याभावात्तदिति, तथा कृष्ण-
पाक्षिकनारकस्य प्रथमः प्रतीत एव, द्वितीयो नास्ति, यतः कृष्णपाक्षिको नारक आयुर्वद्भूत्वा न पुनर्भन्त्सतीत्येतन्नास्ति तस्य चर-

मगवाभावात्, तृतीयस्तु स्यात्, नतुर्थोऽपि नोक्तयुक्तेवेति, 'सम्मामिच्छते तद्यच्चउत्थ'ति मिश्रष्टेरानुपो बन्धाभावात् । अतुरकुमारदण्डके 'कणहलेसे चत्तारि भंग'ति नारकदण्डके कृष्णलेख्यनारकस्य प्रथमतृतीयानुक्तावतुरकुमारस्य तु कृष्णलेख्यस्यापि चत्वार एव, तस्य हि मनुष्यगत्यवाप्तौ सिद्धिराम्भवेन द्वितीयचतुर्थयोरपि भावादिति, पृथ्वीकायसुत्रे 'कणहपन्विलाप पढमतद्वयभंग'ति इह युक्तिः प्राग्ब्रह्मव्या, तेजोलेख्यापदे तृतीयो भङ्गः, कथं ? कश्चिदेवस्तेजोलेख्यः पृथ्वीकायेषूत्तः, स पर्याप्तवस्थायां तेजोलेख्याद्धायां चापगतायामायुर्बध्नाति, तस्मात्तेजोलेख्यः पृथ्वीकाय आयुर्बद्धवान् देवत्वे न बध्नाति तेजोलेख्यावस्थायां भन्त्स्यति तस्यामपगतायामित्येवं तृतीयः, एवं आउकाश्यवणस्सहकाइयाणन्नि'ति उक्तन्यायेन कृष्णपाधिकेषु प्रथमतृतीयभङ्गौ तेजोलेख्यायां च तृतीयभङ्गसम्भवः, 'तेउकाइए'ति तेजस्कायिकवायुकायिकानां सर्वत्र, एकादंशखपि स्थानकेष्वित्यर्थः, प्रथमतृतीयभङ्गौ स्यातां, तत उद्गृचानामनन्तरं मनुष्येऽध्वनुत्पत्त्या सिद्धिगमनाभावेन द्वितीयचतुर्थीसम्भवात्, मनुष्येष्वनुत्पत्तिश्रैतेषां-सत्तममहिचेरइया तेज वाज्ज असंखनरतिरिया । शुचूण सेराजीवा उष्पञ्जति य नरभधमि ॥ १ ॥" इति वचनादिति, 'वेदिण'त्यादि, विकलेन्द्रियाणां सर्वत्र प्रथमतृतीयभङ्गौ, यतस्तत् उद्गृचानामानन्तर्येण सत्यपि मानुपत्तये निर्वाणाभावस्तथादवश्यं पुनस्तेषामायुपो बन्ध इति, यदुक्तं विकलेन्द्रियाणां सर्वत्र प्रथमतृतीयभङ्गौ तदपवादमाह—'नचरं सम्म'ति सम्यक्त्वे ज्ञाने आभिनिवोधिके श्रुते च विकलेन्द्रियाणां तृतीय एव, यतस्सम्यक्त्वादीनि तेषां साखादनभावेनापर्याप्तकावस्थायामेव, तेषु चापग-तेष्वानुपो बन्ध इत्यतः पूर्वभवे बद्धवन्तः सम्यक्त्वाद्यवस्थायां न बध्नन्ति तदनन्तरं च भन्त्स्यंतीति तृतीयः, 'पंचेदियतिरिक्खे'-त्यादि, पञ्चेन्द्रियतिरथां कृष्णपाधिकपदे प्रथमतृतीयौ, कृष्णपाधिको हि आयुर्बद्धाऽवद्भवा वा तदवन्धकोऽनन्तरमेव न स्यात्, तस्य

प्रिद्विगमनायोग्यत्वादिति, 'सम्मामिच्छते तइयचउत्थे'चि मिश्रदृष्टेरारुषो वन्धाभावात् तृतीयचतुर्थविव, भावितं चैतप्रा-
गेव, 'सम्मत्ते'चि पञ्चेन्द्रियतिरथां सम्यक्त्वादिषु पञ्चसु द्वितीयवर्जा भङ्गाः स्युः, कथं?, यदा सम्यग्दृष्ट्यादिः पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्
आयुर्वशाति तदा देवेणैव, स च पुनरपि भन्त्यतीति न द्वितीयसम्भवः, प्रथमतृतीयौ तुं प्रतीतातेव, चतुर्थः पुनरेवं-यदा मनुष्येषु
त्रद्वारुसौ सम्यक्त्वादि प्रतिपद्यते, अनन्तरं च प्राप्तव्यचरमभवत्सदेति, 'मणुस्साणं जहा जीवाणं'ति, अथ विशेषमाह-'नवरं'ति
सम्यक्त्वसामान्ये ज्ञानादिषु पञ्चसु पदेषु मनुया द्वितीयविहीनाः, भावना चेह पञ्चेन्द्रियतिर्यक्त्वात् ज्ञेया ॥२६ शते प्रथमः॥
प्रथमोद्देशे जीवादिद्वारैकादशप्रतिद्वैर्नवभिः पापकर्मादिप्रकरणैर्जीवादीनि पञ्चविंशतिर्जीवस्थानानि उक्तानि, द्वितीयेऽपि तथैव
तानि चतुर्विंशतिः उच्यन्ते, 'अणन्तरोत्पन्नवणं'ति (स्र.८१५) इहाद्यवैव भङ्गौ, अनन्तरोत्पन्ननारकस्य मोहलक्षणपापकर्माविन्ध-
कत्वासम्भवात्, तद्वि मुक्षुसम्परायादिषु स्यात्, तानि च तस्य न सन्ति, 'सञ्चत्थ'चि लेख्यादिपदेषु, एतेषु सामान्यनारका-
दीनां सम्भवन्त्यपि यानि पदान्यनन्तरोत्पन्ननारकादीनामपर्याप्तत्वेन न सन्ति तानि तेषां न प्रष्टव्यानि इति दर्शयन्नाह-'नवरं'ति,
नत्र च सम्यग्भिध्यात्वाद्युक्तत्रयं यद्यपि नारकाणामस्ति तथाऽपीहानन्तरोत्पन्नतया तेषां तन्नास्तीति न प्रष्टव्यं, एवमुत्तरत्रापि, आ-
युःकर्मदण्डके 'मणुस्साणं सञ्चत्थ तइयचउत्थ'चि यतोऽनन्तरोत्पन्नो मनुष्यो नायुर्वशाति, भन्त्यति पुनः, चरमशरीरस्त्वसौ न
वशाति न भन्त्यतीति, 'कण्हपक्खिएसु तइओ'चि कृष्णपाक्षिकत्वेन भन्त्यतीत्येतस्य पदस्यासम्भवात् तृतीय एव, 'स-
ञ्चेसिं नाणत्ताइं ताइं चेव'चि सर्वेषां नारकादिजीवानां यानि पापकर्मदण्डके उक्तानि नानात्वानि तान्येवायुर्दण्डकेऽपीति
॥ २६ शते द्वितीयः ॥

तृतीये परम्परोपपन्नकां उच्यन्ते—(जदेव पदमो उपेसउ'ति (सू. ८१६) जीवनारकादिविपयः, केवलं तत्र जीवनारकादीनि पञ्चविंशतिपदान्युक्तानि इह तु नारकादीनि चतुर्विंशतिरेव, एतदाह—'निरङ्ग्यांथओ'ति नारकादयोऽथ चाञ्चया इत्यर्थः, 'तदेव नव-
षण्डकसंगहिओ'ति पापकर्मानानारणादिसिद्धिबन्धा ये नव दण्डकाः प्राशुक्तास्तेः संशुद्धीतो युक्तो य उपेशकस्तथा ॥ २६
शते तृतीयः ॥

एवं चतुर्थद्वय एकादशान्ताः नवरे 'अणंतरोगाढे'ति (सू. ८१७) उपतिसमप्रापेक्षया अनन्तरावगाढत्वमवसेयं, अन्यथा अनन्तरोत्पञ्चानन्तरावगाढयोर्विधिपता स्याद्, उक्ता चासौ जदेवाणंतरोचवन्नएणमित्यादिना, एवं परम्परावगाढोऽपि, 'अ-
णंतराहारण'ति आहारकत्वप्रशंससमयवर्त्ती, परम्पराहारकस्त्वाहारकत्वस्य द्वितीयापिसमयवर्त्ती, 'अणंतरपञ्जराण'ति पर्याप्त-
कत्वप्रशंससमयवर्त्ती, सं च पर्याप्तिसिद्धावपि तत उत्तरकालमेव पापकर्मादिबन्धलक्षणकार्यकारी स्यादित्येवमागमनन्तरोपपन्नकवद्
न्यपदिश्यते—'एवं जदेवणंतरोचवन्नएणं' तथा 'चरमे णं भंते नेरइण'ति इह चरमो गस्तं भवं न प्राप्स्यति, 'एवं जदेव'ति
इह च यद्यप्यविशेषेणातिदेशः कृतः तथापि विशेषो ज्ञेयः, चरमोदेशकः परम्परोपपन्नकोदेशकवद्वाच्य इत्युक्तं. परम्परोदेशकश्च
प्रथमोदेशकत्वं, तत्र च मनुष्यपदे आयुष्कापेक्षया सामान्यतश्चत्वारो भङ्गाः प्रोक्ताः, तेषु च चरममनुष्यायुःकर्तृबन्धमाश्रित्य
चतुर्थ एव घटते, यतो यश्चरमोऽसावायुर्बद्धवान् न वधाति न च भन्त्स्यतीति, अन्यथा चरमत्वमेव न स्यात्, इत्येवमन्यत्रापि
विशेषो ज्ञेयः, अचरमो गस्तं भवं पुनः प्राप्स्यति, तत्राचरमोदेशके 'नेरङ्ग्या अस्तुरार्द्ध' इत्यादिगाथोक्तनारकादिपञ्चेन्द्रियतिर्य-
गन्तेषु पदेषु पापकर्माश्रित्य आद्यौ द्वौ भङ्गौ, मनुष्येणां तु चरमभङ्गवर्जस्यः, यतश्चतुर्थभ्रमस्येति, एतदेव दर्शयति—'अचर-

मे णं भंते ! मणूसे'ति 'वीससु पदेसु'ति तानि चैतानि-जीव १ मलेश्य २ शुक्लेश्य ३ शुक्लपाक्षिक ४ सम्यग्दृष्टि ५-
ज्ञानि ६ मतिज्ञानादिचतुष्टय १० नोसंज्ञोपयुक्ता ११ वेदक १२ सकपाय १३ लोभकपायि १४ सयोगि १५ मनोयोग्यादित्रय
१८ गाकारोपयुक्ता १९ नाकारोपयुक्त २० लक्षणानि, एतेषु च सामान्येन भङ्गकचतुष्कसम्भवेऽप्यचरमत्वात् मनुष्यपदे चतुर्थो
नास्ति, चरमस्यैव तद्भावादिति, 'अलेस्से' इत्यादि, अलेस्यादयत्नयश्चरमा एव स्युरितिकृत्वेह न प्रष्टव्या; ज्ञानावराणीयदण्ड-
कोऽप्येवं, नवरं विशेषोऽयं-पापकर्मदण्डके सकपायिलोभकपायिषु आद्यात्त्वयो भङ्गा उक्ता; इह त्वाद्यौ द्वावेव, न तृतीयः, यत्
एते ज्ञानावराणीयमत्रद्द्व्या पुनर्वन्धका न स्युः, कपायिणां सदैव ज्ञानावरणत्रन्धकत्वात्, चतुर्थस्त्वचरमत्वादेव न स्यादिति, 'वैय-
णित्ते सञ्चत्थवि पढमथीय'ति तृतीयचतुर्थयोःसम्भवाद्, एतयोर्हि प्रथमः प्रागुक्तयुक्तेर्न सम्भवति, द्वितीयस्तु अयोगित्व
एव स्यादिति, आयुर्दण्डके 'अचरमे णं भंते ! नेरइए'ति 'पढमतइयभंग'ति तत्र प्रथमः प्रतीत एव, द्वितीयस्त्वचरम-
त्वात्नास्तिः अचरमस्य ह्यायुर्वन्धोऽवश्यं भविष्यति, अन्यथा अचरमत्वमेव न स्याद्, एवं न चतुर्थोऽपि, तृतीये तु न बध्नात्यायुः,
तद्वन्धकाले पुनर्भन्त्यति, अचरमत्वादिति, शेषपदानां तु भावना पूर्वोक्तानुसारेण कर्तव्येति, 'बंधिसयं'ति प्रत्युद्देशकं बधीतिश-
ब्देनोपलक्षितं ज्ञानं बन्धिज्ञानं ॥ पड्विंशं ज्ञानं वृत्तितः सम्पूर्णम् ॥

अथ सप्तविंशमारभ्यते- 'जीवे णं'ति (सू. ८१८) ननु बन्धस्य करणस्य च को विशेषः?, उच्यते, न कश्चित्, तर्हि
किमिति भेदेनोपन्यासः?, उच्यते, येयं जीवस्य कर्मत्रन्धक्रिया सा जीवकर्तृका, न त्वीश्वरादिकृतेत्यसार्थस्योपदर्शनार्थं, अथवा

बन्धः सामान्यः करणं त्ववश्यं विपाकदायकत्वेन निष्पादनं निघचादिसवरूपमिति, 'करिंसुयसयं'ति 'करिंसु' इत्यनेन शब्देन युक्तं शतं प्राकृतत्वात् 'करिंसुयसयं'ति ॥ सप्तविंशं शतं दृत्तितः सम्पूर्णम् ॥

अथाष्टाविंशं व्याख्यायते—'कहिं समज्जिणिंसु'ति (ख. ८१९) कस्यां गतो वर्तमानाः समर्जितवन्तो ?—गृहीतवन्तः, 'समायरिंसु'ति कस्यां समानरितवन्तः पापकर्महेतुसमाचरणेन, तद्विपाकानुभवनेनेति ब्रुद्धाः । 'सन्वेडवि ताव त्तिरिक्खलजोणिणसु होज्ज'ति, इह तिर्यग्योनिभ्यः, अन्ये नारकादयस्तिर्यग्भ्य आगत्योत्पन्नाः कदानिब्रूवेयुस्ततस्ते सर्वेऽपि तिर्यग्योनि-केष्वभूवन्निति व्यपदिश्यते, अयमभिप्रायो—ये विवक्षितसमये नारकादयोऽभूवन्तस्तेऽल्पत्वेन सर्वेऽपि सिद्धिगमनेन तिर्यग्गतिप्रवेशेन च निर्लेपतयोद्भूताः, ततश्च तिर्यगतेरनन्तत्वेनानिर्लेपनीयत्वात् तत् उद्भूत्य तिर्यग्भूतस्थानेषु नारकादित्वेनोत्पन्नाः ततस्ते तिर्यग्गतौ नरकगत्यादिहेतुभूतं पापकर्म समर्जितवन्त इत्युच्यत इत्येकः, 'अह्वा त्तिरिक्खलजोणिणसु नेरइणसु होज्ज'ति विवक्षितसमये ये मनुष्यदेवा अभूवन्ते निर्लेपतया तथैवोद्भूताः तस्थानेषु च तिर्यग्भूतस्थानेषु आगत्योत्पन्नास्ते नैवं व्यपदिश्यन्ते—तिर्यग्भूतसमये ये मनुष्यदेवा एते, ये च यत्राभूवन्ते तत्रैव कर्मोपाजितवन्त इत्यर्थादुच्यते इति द्वितीयः, 'अह्वा त्तिरिक्खलजोणिणसु य मणु-धिकेवभवन् एते, ये च यत्राभूवन्ते तत्रैव कर्मोपाजितवन्त इत्यर्थादुच्यते इति द्वितीयः, 'अह्वा त्तिरिक्खलजोणिणसु य मणु-एणसु य होज्ज'ति विवक्षितसमये ये नैरयिका देवास्ते तत्रैव निर्लेपतयोद्भूतास्तत्स्थानेषु च तिर्यग्भूतस्थानेषु आगत्योत्पन्नास्ते नैवं व्यपदिश्यन्ते—तिर्यग्भूतसमये ये नैरयिका देवास्ते तत्रैव कर्मोपाजितवन्त इति सामर्थ्यगम्यमिति तृतीयः, तदेवमनया भावनयाऽष्टावेते भङ्गाः, तत्रैकस्तिर्यग्गत्तैव १ अन्ये तु तिर्यग्भूतस्थानेषु २ तिर्यग्भूतस्थानेषु ३ तिर्यग्भूतस्थानेषु ४ इति त्रयो द्विकारयोगाः, तथा तिर्य-

मनुष्यनारकं ५ स्तिर्यग्नारकदेवै ६ स्तिर्यग्ननुष्यदेवै ७ रिति त्रयस्त्रिकसंयोगाः, एकस्तु चतुष्कसंयोग ८ इति, 'एवं सञ्चत्वर्थ'ति मलेश्यादिपदेषु ९ दण्डकाः स्युः प्रागुक्तपापकर्मादिभेदेनेति ॥ २८ शते प्रथमः ॥

'अणंतरोचवणगाणं'ति (सू. ८२०) द्वितीयः, तत्र च 'अणंतरेसु जे परिहरियञ्वा ते जहा बंधिसए तहा इहंपि'ति अनन्तरोपपन्नारकादिषु यानि सम्यग्मित्यात्वमनोयोगवाग्योगादीनि पदानि 'परिहरियञ्च'ति असम्भवान् प्रष्टव्यानि तानि यथा वन्धिगने तथेहापीति, ननु प्रथमभङ्गं सर्वे तिर्यग्भ्य उत्पन्नाः कथं भवन्ति, आनतादिदेवानां तीर्थकरादिमनुष्यशेषाणां च तेभ्य आगतानामनुत्पत्तेः, एवं द्वितीयादिभङ्गेष्वपि भाव्यं, सत्यं, किन्तु बाहुल्यमाश्रित्यैते भङ्गा ग्राह्याः, इदं च वृद्धवचसा दर्शयिष्यामः, 'कर्मसमल्लिगणसयं'ति कर्मसमर्जनलक्षणार्थं वाच्यं शतं कर्मसमर्जनशतं ॥ अष्टाविंशं शतं वृत्तितः सम्पूर्णं ॥



'समायं'ति (सू. ८२१) समकं बहवो जीवाः, युगपदित्यर्थः, 'पट्टविंसु'ति प्रस्थापितवन्तः—प्रथमतया वेदयितुमारब्धवन्तः, तथा समकमेव 'निट्टविंसु'ति निष्ठापितवन्तो—गिष्ठां नीतवन्त इत्येकः, तथा समकं प्रस्थापितवन्तो 'विससं'ति विपसं यथा स्यात्, विपमतयेत्यर्थः, निष्ठापितवन्त इति द्वितीयः, एवमन्यौ द्वौ, 'अत्थेगइया समाउया'इत्यादि चतुर्भङ्गी, तत्र 'समाउय'ति समापुपः, उदयापेक्षया समकालानुष्कोदया इत्यर्थः, 'समोचवणग'ति विवक्षितापुपः क्षये समकमेव भवान्तरे उत्पन्नाः समोपपन्नकाः; ये चेदृशास्ते रामकमेव प्रस्थापितवन्तः समकमेव च निष्ठापितवन्तः, नन्वायुः कर्मवाश्रित्येवमुपपन्नं स्यात्, नतु पापं कर्मेति, तद्वि नायुष्कोदयापेक्षं प्रस्थाप्यते निष्ठाप्यते वा, नैवं, यतो भवापेक्षः कर्मणासुदयः क्षयश्चेष्यते, उक्तं च—'उदयक्वय-

खओवसे'त्यादि, अत आह—'तत्थ णं जे ते समाउया समीववणया ते णं पावं कम्मं समायं पडुविंसु समायं निडुविंसु'ति प्रथमः, तथा 'तत्थ णं जे ते समाउया विसमोववणग'ति समकालायुष्कोदया विषमतया परमवे उत्पन्ना मरणकालवैपम्यात् 'ते समायं पडुविंसु'ति आयुष्कविशेषोदयसम्पाद्यत्वात् पापकर्मवेदनविशेषस्य 'विसमायं'ति मरणकालवैपम्यात् पापकर्मवेदनविशेषस्य विषमतया निष्ठासम्भवादिदि द्वितीयः, तथा 'विसमाउया समोववणग'ति विषमकालायुष्कोदयाः समकालभवान्तरोत्पत्तयः 'ते णं पावं कम्मं विसमाउयं पडुविंसु समाउयं निडुविंसु'ति तृतीयः, चतुर्थः सुज्ञान एव, इह चैतान् भङ्गान् प्राक्तनशतभङ्गांश्चित्य दृढैरुक्तम्—'पडुवणसये किहणु हु ? समाउउववणएसु चउभंगो । किह व समज्जिणसए गमंणिज्जा अत्थओ भंगा ? ॥१॥ पडुवणसए भंगा पुच्छा भंगाणुलोमओ वच्चा ।' यथा पृच्छामङ्गलः समकप्रस्थापनादयो न बध्यते तथेह समायुष्कादयोऽन्यत्रान्यथा व्याख्याता अपि व्याख्येया इत्यर्थः; 'कम्मसमज्जिणसए बाहुल्लाओ समाउज्जा इति ॥ २९ इति प्रथमः ॥

'अनंतरोववणगाण'मिति (सू. ८२३) द्वितीयः, तत्र चान्तरोपपन्नका द्विधा, समाउया समोववन्नत्ति अनंतरोपपन्नानां सम एव आयुरुदयः स्यात्, तद्वैपम्येऽनन्तरोपपन्नत्वमेव न स्याद्, आयुःप्रथमसमयवर्तित्वात्तेषां, 'समोववणग'ति मरणानन्तरं परमोत्पत्तिमाश्रित्य, ते च मरणकाले भूतपूर्वगत्याऽनन्तरोपपन्नका उच्यन्ते इति 'समाउया विसमोववण'ति विषमोपपन्नत्वमिहापि मरणवैपम्यादिति, तृतीयचतुर्थौ भङ्गावनन्तरोपपन्नेषु न सम्भवतोऽनन्तरोपपन्नत्वादेवेति द्वितीयः, एवं शेषा अपि, 'नवरं अणं-तरोविसगाणं चउण्हवि'ति अनन्तरोपपन्नकानन्तरावगाढानन्तराहारकानन्तपर्याप्तकोदेशकानां 'कम्मपडुवणसयं'ति कम्मप्रस्थापनाद्यर्थवाच्यं शतं कर्मप्रस्थापनशतं । एकोनत्रिंशं शतं वृत्तितस्सम्पूर्णम् ॥

अथ त्रिंशमारभ्यन्ते-‘समोत्तरण’चि (सू. ८२४) समं वसरन्ति नानापरिणामा जीवाः कथञ्चित्तुल्यतया येषु मतेषु तानि समवसरणानि, ‘किरियावाङ्’चि किरिया कर्तारं विना न सम्भवति, सा चाल्मसमवायिनीति ये वदन्ति ते क्रियावादिनः, ते चाशी-
त्यधिकग्रन्तं स्थानान्तर्गादवसेयाः, अन्ये त्वाहुः-‘क्रियैव प्रधाना, किं ज्ञानेन? एवमन्यत्रापि, ‘अकिरियावाङ्’ति अक्रिया-क्रियाया
अभावं, नहि कस्यचिदप्यनवस्थितस्य पदार्थस्य क्रिया सम्भवति, तद्भावे चानवस्थितेरभावादिति, इदं ये वदन्ति तेऽक्रियावादिनः,
तथा चाहुरेकं-‘श्रुणिकाः सर्वसंस्कारा, अस्थितानां कुतः क्रिया? भूतिर्येषां क्रिया सैव, कारकं सैव चोच्यत ॥१॥’ इत्यादि, अन्ये
त्वाहुः-‘अक्रियावादिनो ये व्रुवन्ते-किं क्रिया? चित्तशुद्धिरेव कार्या, ते च व्रीद्धाः, अन्ये तु व्याख्यान्ति-अक्रिया-जीवादिः पदार्थो
नास्ति इत्यादिकां वदितुं शीलं येषां ते अक्रियावादिनः, ते चात्मादिपदार्थनास्तित्वप्रतिपत्तिलक्षणाश्चतुरशीतिविकल्पाः स्थानान्तरा-
दवसेयाः, ‘अन्नाणियवाङ्’चि अज्ञानिकवादिनः, ते चान्नानमेव श्रेयः असञ्चिन्त्यकृतकर्मवन्धवैफल्यात्, तथा ज्ञानं न कस्यापि
कचिदपि वस्तुन्यस्ति, प्रमाणानामसम्पूर्णवस्तुविषयत्वादिति येऽभ्युपगंतवन्तः, ते सप्तपष्टिसङ्ख्याः स्थानान्तरादवसेयाः, ‘वेण-
ङ्गवाङ्’चि वैनयिकवादिनः, विनय एव वैनयिकं तदेव यैः स्वर्गादिहेतुतया वदन्ति इत्येवंशीलास्ते वैनयिकवादिनः, एते चान-
वयनलिङ्गाचारशास्त्रविनयप्रतिपत्तिलक्षणा द्वात्रिंशद्द्विधाः स्थानान्तरादवसेयाः, अत्रार्थे “अस्थिति किरियवाङ् वयंति नस्थिति-
ऽकिरियवाङ्ओ। अन्नाणिय अन्नाणं वेणङ्गया विणयवार्यति ॥१॥” एते च सर्वेऽप्यन्यत्र यद्यपि मिथ्यादृष्टय उक्ताः तथापीहाद्याः
सम्यग्दृष्टयो ग्राह्याः, सम्यक्स्थितवादिनामेव तेषां समाश्रयणादिति। ‘जीवा णं’ति तत्र जीवाश्चतुर्विधा अपि तथा स्वभावात् ‘अले-
स्सा णं’ति अलेश्याः अयोगिनः सिद्धाश्च, ते च क्रियावादिन एव, क्रियावाद्देहेतुभूतयथावस्मितद्रव्यपर्यायरूपार्थपरिच्छेदयुक्त-

त्वाद्, इह च यानि सम्यग्दृष्टिस्थानानि अलेश्यत्वसम्यग्दर्शननोसंज्ञोपयुक्तत्वावेदत्वादीनि तानि नियमात् क्रियावादे क्षिप्यन्ते, मिथ्यादृष्टिस्थानानि तु मिथ्यात्वाज्ञानादीनि क्षेपसमयसमवसरणत्रये, 'सम्मामिच्छादिद्वीणं'ति सम्यग्मिथ्यादृष्टयो हि साधारण-परिणामत्वात् नो आस्तिकाः नापि नास्तिकाः, किन्तु अज्ञानविनयत्रादिन एव स्युरिति । 'पुह्विकाइयाण'मित्यादौ 'नो किरियाचाह'ति मिथ्यादृष्टित्वात् तेषां, अज्ञानिका अक्रियावादिनश्च ते स्युः, वादाभावेऽपि तद्वादयोग्यजीवपरिणामसद्भावाद्, वैत-पिकवादिनस्तु ते न स्युः, तथाविधपरिणामाभावादिति, 'पुह्विकाइयाणं जं अत्थी'त्यादि, पृथ्वीकाधिकानां यदस्ति सलेश्य-कृष्णनीलकापोतजोलेश्याकृष्णपाक्षिकत्वादि तत्र सर्वत्रापि मध्यमं समवसरणद्वयं वाच्यमिति, 'एवं जाव चउरिंदियाण'मि-त्वादि, ननु द्वीन्द्रियादीनां सास्वादनभावेन सम्यक्त्वं ज्ञानं चेष्यते तत्र क्रियावादित्वं युक्तं तत्साभावत्वात् इत्याशङ्क्याह—'सम्म-त्तनाणेहिं' क्रियावादविनयवादौ हि विशिष्टतरे सम्यक्त्वादिपरिणामे स्यातां, न सास्वादनरूपे इति भावः । 'जं अत्थि' तं भाणियञ्चं'ति पञ्चेन्द्रियतिरश्चामलेश्याकपायित्वादि न प्रष्टव्यमसम्भवादिति भावः । जीवादिषु पञ्चविंशतिपदेषु यद्यत्र संव-सरणमस्ति तत्रोक्तम्, अथ तेष्वेवायुर्वन्धनिरूपणाय—'किरिण'त्यादि, 'मणुस्साउयं पंकरे'ति देवाउयंपि पंकरे'ति यदुक्तं तत्र ये देवा नारका वा क्रियावादिनस्ते मनुष्यायुः प्रकुर्वन्ति, ये तु मनुष्याः पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चो वा ते देवायुरिति, 'कण्हलेसा णं भंते ! जीवा'इत्यादौ 'मणुस्साउयं पंकरे'ति यदुक्तं तन्नारकासुरकुमारादीनाश्रित्य ज्ञेयं, यतो ये सम्यग्दृष्टयो नराः पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चश्च ते मनुष्यायुर्न वधन्त्येव, वैमानिकायुर्वन्धकत्वात्तेषामिति, 'अलेस्सा णं भंते ! जीवा किरियाचाह'ति अ-लेश्याः सिद्धा अयोगिनश्च, ते चायुश्चतुष्कं न वधन्ति, सम्यग्दृष्टिपदे 'जहा अलेस'ति सर्वायुषि न वधन्तीत्यर्थः ॥ नारकदण्डके

‘किरियावाद्वाइयाणं’ति (श्र. ८२५) यन्नैरियिकायुर्देवायुश्च न प्रकृर्वन्ति क्रियावादिनारकास्तन्नारकभवानुभावादेव, यच्च तिर्यग्-
युर्न प्रकृर्वन्ति तत् क्रियावादादनुभावादिति ज्ञेयं, आक्रियावादादिसमवसरणत्रये तु नारकाणां सर्वपदेषु तिर्यङ्मनुष्यायुषी एव स्यातां;
सम्यग्मिथ्यात्वे तु विशेषोऽस्ति इति तमाह-‘नवरं सम्मे’त्यादि, सम्यग्मिथ्यादृष्टिनारकाणां द्वे एवान्तिमे समवसरणे, अतस्तेषां
चायुर्वन्धो नास्ति, गुणस्थानरूस्वभावाद्, अतस्ते तयोर्न क्रिञ्चिदप्यायुः प्रकृर्वन्ति, ‘पुठविकाए’ इत्यादौ ‘दुविहमाउयं’ति नरा-
युस्तिर्यगायुश्चेति, ‘तेउलेस्साए न किंपि पकरेंति’ अपर्याप्तकावस्थायामेव पृथ्वीकायिकानां तद्भावात् तद्विगम एव चायुषो
बन्धादिति ‘सम्मत्तनाणेसु ण एकंपि आउयं पकरेंति’ द्वीन्द्रयादीनां सम्यक्तत्त्वज्ञानकालाल्यय एवायुर्वन्धः स्याद्, अल्पत्वात्
कालस्येति, नैकमप्यायुर्वन्धन्ति तयोस्ते इति, पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकदण्डके ‘कणहलेसाणं’ति यदा पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चः सम्यग्दृष्टयः
कृष्णलेश्यापरिणताः स्युस्तदाऽऽयुकरेकमपि न बध्नति, सम्यग्दृशां वैमानिकायुर्वन्धकत्वेन तेजोलेश्यादित्रय एव बन्धनादिति, ‘तेउ-
लेस्सा जहा संलेस्स’ति अनेन च क्रियावादिनो वैमानिकायुरेव इतरे तु त्रयश्चतुर्विधमप्यायुः प्रकृर्युरित्यलं, सेलेश्यानामेवं-
विधस्वरूपतयोक्तत्वाद्, इह तु यदनभिमतं तन्निषेधनायाह-‘नवरं अकिरियावाइ’त्ति, शेषं तु प्रतीतिार्थत्वात् व्याख्यात-
मिति ॥ त्रिंशत्तमशते प्रथमः ॥

एवं द्वितीयादय एकादशान्ता उद्देशका व्याख्येयाः, नवरं द्वितीयोद्देशके ‘इमं संलेसेणं’ति (श्र. ८२६) संलेश्यभव्यत्वस्येदं
लक्षणं-क्रियावादी शुक्लपाक्षिकः सम्यग्मिथ्यादृष्टिश्च भव्य एव स्यात्, नाभव्यः, शेषास्तु भव्या अभव्याश्चेति, अलेश्यसम्यग्दृ-
ष्टिज्ञान्यवेदाकपाययोगिनां भव्यत्वं प्रतीतमेवेति नोक्तमिति, तृतीयोद्देशके तु ‘तियदंडगसंगहिओ’ इति, इह दण्डकत्रयं

नैरधिकारिपदेषु क्रियावाद्यादिग्ररूपणादण्डकः १ आयुर्विन्ध्यदण्डकः २ भव्याभव्यदण्डक ३ श्रेति, एकादशोद्देशके तु 'अलेस्सो
'केवली अजोगी य हवइ'त्ति, अचरमाणामलेश्यत्वादीनामसम्भवादिति ॥ त्रिंशत्तमशतं वृत्तितस्सम्पूर्णम् ॥

अथ चतुष्टयसाधर्म्यचतुर्युगमवकव्यतारूपमष्टाविंशत्युद्देशकयुक्तमेकत्रिंशं शतं व्याख्यायते, तदादिद्वयसप्त- 'रायनिहे'त्यादि,
'खुडुगजुम्म'त्ति (सू. ८२९) युग्मानि-चक्ष्यमाणराशि विशेषाः ते च महान्तोऽपि सन्त्यतः शुल्लशब्दविशेषिताः, तत्र चत्वारोऽष्टौ
द्वादशेति सङ्ख्यावान् राशिः शुल्लककृतयुगमोऽभिधीयते, एवं त्रिसप्तैकादशादिको राशिः शुल्लकः ज्योतिः, द्विपञ्चमृतिकः शुल्लक-
द्रापरः, एकपञ्चमृतिकः कल्योज इति, 'जहा वक्कतीए'त्ति प्रज्ञापनापष्टपदे, अर्थतश्चैत्रं तत्-पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भ्यो गर्भजमनुष्णे-
भ्यश्च नारका उत्पद्यन्ते इति, विशेषस्तु 'अस्सणी खलु पढम'मिति गाथाभ्यां ज्ञेयः, 'अञ्जवसाणे'त्ति 'अञ्जवसाणनिञ्च-
त्तिणं करणोवाणं'त्ति सूचितं ॥ ३१ शतं प्रथमः ॥

द्वितीयस्तु कृष्णलेश्याश्रयः (सू. ८३०) सा च पञ्चमीपृष्ठीसप्तमीज्वेन पृथ्वीषु स्यात् इतिकृत्वा सामान्यदण्डकत्रयं चात्र
स्यादिति, 'उववाओ जहा वक्कतीए धूमप्पभपुढविनेरइयाणं'त्ति इह कृष्णलेश्या प्रक्रान्ता, सा च धूमप्रभायां स्यात् इति
तत्र ये जीवा उत्पद्यन्ते तेषामेवोत्पादो वाच्यः, ते चासंज्ञिसरीसृपपक्षिसिंहवर्जा इति । (सू. ८३१) तृतीयस्तु नीललेश्याश्रयः,
सा च तृतीयाचतुर्थीपञ्चमीज्वेन पृथ्वीषु च स्यादितिकृत्वा सामान्यदण्डकस्तद्दण्डकत्रयं चात्र स्यादिति, 'उववाओ जो बालु-
प्पभाए'त्ति इह नीललेश्या प्रक्रान्ता, सा च बालुकाप्रभायां स्यादिति तत्र ये जीवा उत्पद्यन्ते तेषामुत्पादो वाच्यः, ते चासंज्ञिस-

रीमुच्यते इति, 'परिमाणं जाणिघञ्वं'ति चतुरष्टद्वादशप्रभृतिब्रह्मककृतयुग्मादिस्वरूपं ज्ञातव्यं, चतुर्थस्तु कापोतलेभ्याश्रयः, सा च प्रथमाद्वितीयावृत्तीयास्त्रेव पृथ्वीज्वेव स्यादितिकृत्वा सामान्यदण्डका इति रत्नप्रभात्रदुत्पादो वाच्यः, शेषं सूत्रसिद्धम् ॥ एकत्रिंशं ज्ञानं श्रुत्तितनस्सम्पूर्णम् ॥

एकत्रिंशं ज्ञाने नारकोत्पादः द्वात्रिंशं शते तेषामुद्धर्तनोच्यते इत्यष्टाविंशतिउद्देशकसम्बद्धमिदं व्याख्यायते, तदादिष्वत्रं 'खुडुणे'ति (सू. ८४२) 'उञ्चवृद्धणा जहा वक्कतीण'ति, सा चैवमर्थतः 'नरगाओ उञ्चहा गन्धमयपञ्जत्तसंखजीवोसु'ति इति ॥ द्वात्रिंशं ज्ञानं श्रुत्तितनः सम्पूर्णम् ॥

अर्थक्रेन्द्रियग्रहणपरं त्रयस्त्रिंशं शतं द्वादशअन्तरशतयुक्तं व्याख्यायते, तदादिष्वत्रम्- 'कइविहा णं'ति (सू. ८४३) 'चोइस-कम्मपयडीओ'ति तत्राष्टौ ज्ञानावरणादिकाः, तदन्याः षट् तद्विशेषभूताः 'सोइदियवज्जं'ति श्रोत्रेन्द्रियं वध्यं-हननीयं यस्यात्तथा, मतिज्ञानावरणविशेष इत्यर्थः, एवमन्यान्यपि, स्पष्टनेन्द्रियवध्यं तु तेषां नास्ति, तद्भावे एक्रेन्द्रियत्वहानिप्रसङ्गादिति, 'इत्थिवेयवज्जं'ति यदुदयात् स्त्रीवेदं न लभते तत् स्त्रीवेदवध्यं, एवं पुंवेदवध्यमपि, नपुंसकवेदवध्यं तु तेषां नास्ति, नपुंसकवेदवच्चिन्त्वादिति, शेषं सूत्रसिद्धं, 'नवरं एवं दुपणं भेएणं'ति अनन्तरोपपन्नकानामेकेन्द्रियाणां पर्याप्तिकापर्याप्तकभेदयोरभावेन चतुर्विधभेदस्यासम्भवात् द्विपदेन भेदेनेत्युक्तं, तथा 'चरिमअचरिमउद्देसवज्जं'ति अभयसिद्धिकानामचरमत्वेन चरिम-

विभागो नास्तीतिकृत्वेति ॥ अयञ्चिंशं शतं वृत्तितः सम्पूर्णम् ॥

अयञ्चिंशे शते एकैन्द्रिया उक्ताः, चतुश्चिंशे शते च भङ्गान्तरेण तानाह, तत्सम्बद्धस्यास्यावान्तरद्वादशशतोपेतशेदमादिग्रहं, 'कइवित्ते'त्यादि (श्र. ८५०) इदं च लोकनाडीं प्रस्तार्य भान्यं, 'एगसमइण्ण च'ति एकः समयो यत्रास्त्यसावेकसामयिकस्तेन 'विग्गेहेण'ति विग्रहेण, विग्रहो-वक्रं, गतो च तस्य सम्भवाद् गतिरेव विग्रहस्तेन, तत्र 'उज्जुयआयगाए'ति यदा मरणस्थाना-पेक्षयोत्पत्तिस्थानं समश्रेण्यां स्यात् तदा क्रज्जायता श्रेणिः स्यात्, तथा च गच्छत एकसामयिकी गतिः स्यात्, अतः 'एगसमइण्ण'-मित्युच्यते, यदा तु मृत्तिस्थानादुत्पत्तिस्थानमेकप्रतरे विश्रेण्यां वर्तते तदा एकतो वक्रा श्रेणिः स्यात्, समयद्वयेन चोत्पत्तिस्थान-प्राप्तिः सादित्यत उच्यते-'दुइओवंकाए'त्यादि, 'एवं आउयाइएसुधि चत्तारि आलायगा' इत्येतस्य विवरणं, 'सुदुमेहि'न्ति चादरतेजःकायिकग्रन्थे स्तप्रभाप्रक्रमेऽपि यदुक्तं 'जे भविण्ण मणुस्सलेत्त'ति तद् चादरतेजसामन्यत्रोत्पादासम्भवादिति, 'चीससु ठाणेसु'ति पृच्छ्यादयः पञ्च बह्वन्वादादरभेदात् द्विधेति दश, ते च प्रत्येकमपर्याप्तकार्याप्तकभेदाद्विंशतिरिति, इह चैकैकस्मिन् जीव-स्थाने विंशतिर्गमाः स्युः, तदेवं पूर्वोत्तगमानां चत्वारि शतानि, एवं पश्चिमान्तगमानामपि, ततश्चैवं स्तप्रभाप्रकरणे सर्वाणि षोडश शतानि गमानामिति, शर्कराप्रगाप्रकरणे चादरतेजःकायिकग्रन्थे 'दुसमइण्ण च'ति इह शर्कराप्रभापूर्वचरमान्तान् यत्पुण्यक्षेत्रे उत्प-न्नमानस समश्रेणी नास्ति इत्येगसमइण्णमितीह नोक्तं 'दुसमइण्ण'मित्यादि तु एकस्य वक्रस्य ग्रयोर्वा सम्भवाद्भक्तमिति, अथ सामान्येनाधक्षेत्रमूर्ध्वक्षेत्रं चाश्रित्याह-'अपज्जत्तसुहुम'ति (श्र. ८५१) 'अहेल्लोयस्सेत्तनाल्लिण'ति अभोल्लोकक्षेत्रे या

त्रमनाडी सा अधोलोकत्रसनाडी तस्याः, एवमूर्ध्वलोकत्रसनाड्यपि, 'तिसमइएण च'ति अधोलोकक्षेत्रनाड्या वहिः पूर्वादिदिशि मृत्वा एकेन नाडीमध्ये त्रविष्टो द्वितीये समये ऊर्ध्वं गतः तत एकप्रतरे पूर्वस्थां पश्चिमायां वा यदोत्पत्तिः स्यात् तदाऽनुश्रेण्यां गत्वा तृतीयसमये उत्पद्यत इति, 'चउसमइएण च'ति यदा नाड्या वहिर्वायव्यादिविदिशि मृतः तदैकेन समयेन पश्चिमायासुत्तरसां वा गतो, द्वितीयेन नाड्यां त्रविष्टः, तृतीये ऊर्ध्वं गतः, चतुर्थे त्वनुश्रेण्यां गत्वा पूर्वादिदिश्युत्पद्यते, इदं च प्रायोद्विचिम-द्वीकृत्योक्तं, अन्यथा पञ्चसामायिक्यपि गतिः सम्भवति, यदा अधोलोककोणादूर्ध्वलोककोण एवोत्पत्तव्यं स्यादिति, अत्र गाथाः स्युः, "मुत्ते चउसमयाओ नत्थि गईए परा विनिदिद्धा । जुज्जइ य पंचसमया जीवस्स इमा गई लोए ॥१॥" जो तमतमविदिसाए समोहओ वंभलोयविदिसीए । उववज्जए गईए सो णियमा पंचसमयाए ॥२॥ उजुयाए एगवंका दुहओवंका गई विणिदिद्धा । जुज्जई य तिचउवंकावि नाम चउपंचसमयाए ॥३॥ उववायाभावाओ न पंचसमयाऽहवा न संतावि । भणिया जह चउसमया मह-ह्वयथा न संतावि ॥४॥"ति 'अपज्जत्तवायरतेउकाइयाणं'ति 'दुसमइएण वा तिसमइएण वा विग्गेणं उववज्जेज्ज'ति अर्थेयं भावना-समयक्षेत्रादसावेकेन समयेनोर्ध्वं गतो, द्वितीयेन तु नाड्या वहिर्दिग्व्यवस्थितमुत्पत्तिस्थानमिति, तथा समयक्षेत्रादे-केनोर्ध्वं याति, द्वितीयेन तु नाड्या वहिः पूर्वादिदिशि तृतीयेन तु विदिग्व्यवस्थितमुत्पत्तिस्थानमिति, अथ लोकचरमान्तमाश्रि-त्याह- 'अपज्जत्तसुहुमपुढविकाइएणं भंते ! लोगस्स'ति इह च लोकचरमान्ते बादराः पृथ्वीकायाप्रकायतेजोवनस्पतयो न सन्ति, ब्रह्ममास्तु पञ्चापि सन्ति, बादरा वायुकायाश्चेति पर्याप्तकापर्याप्तकभेदेन द्वादश स्थानान्यनुसर्तव्यानि, इह च लोकस्य पूर्वचरमान्तात् पूर्वचरमान्ते उत्पद्यमानस्यैकसमयादिक्रा-चतुःसमयान्ता गतिः सम्भवति, अनुश्रेणिविश्रेणिसम्भवात्, पूर्वचरमान्तात्

पुनर्दक्षिणचरमान्ते उत्पद्यमानस्य द्रव्यादिसामयिक्येव गतिरनुश्रेणेरभावाद्, एवमन्यत्रापि विश्रेणिगमनमिति, एवमुत्पादमाश्रित्ये-
केन्द्रियप्ररूपणा कृता, अथ तेपमेव स्थानादि दर्शयन्नाह—‘कहि णं’ति यत्रास्ते वादरपृथ्वीकायस्तेन, स्वस्थानमाश्रित्येत्यर्थः; ‘जहा
टाणपदे’ति यथा प्रज्ञापनाया द्वितीयं पदं, तच्चैवं ‘तंजहा—रणप्यभाए सक्करप्यभाए वालुयप्यभाए’इत्यादि, ‘एगंविह’ति एक-
प्रकार एव प्रकृतस्वस्थानादिविचारमधिकृत्योच्यते ‘अविसेसमाणत्त’न्ति अविशेषा—विशेषरहिताः, यथा पर्याप्तकास्तथेतरेऽपि,
अनानात्वा—नानात्वरहिताः, येष्वेवाधारभूताकाशप्रदेशेभ्येके तेष्वेतेरेऽपीत्यर्थः; ‘सञ्चवलोयपरियाचन्न’ति उपपातसमुद्घात-
स्वस्थानैः सर्वलोके वर्तन्ते इति भावना, तत्रोपपात उपपाताभिमुख्यं, समुद्घात इह मारणान्तिकादिः, स्वस्थानं तु यत्र ते आसते,
समुद्घातसन्ने ‘वेउच्चिययसमुग्घाए’ति यदुक्तं तद्वायुकायानाश्रित्येति, एकेन्द्रियानेव भङ्गयन्तरेण दर्शयन्नाह—‘तुल्लुट्टिइ’ति
तुल्यस्थितिकाः, समानायुष्का इत्यर्थः; ‘तुल्लुविसेसाहियं कम्मं पकरे’ति अन्योऽन्यापेक्षया तुल्येन विशेषेणासङ्ख्येयभा-
गादिनाऽधिकं प्राक्कालचद्रकर्मपेक्षया समधिकं कर्म—ज्ञानावरणादि प्रकुर्वन्ति—चमन्ति १, तथा तुल्यस्थितयो ‘वेमायविसेसा-
हियं’ति विमात्रः—अन्योऽन्यापेक्षया विपमपरिणामः कस्याप्यसङ्ख्येयभागरूपो यो विशेषस्तेनाधिकं प्राक्कालचद्रकर्मपेक्षया यत्त-
त्तथा २, तथा ‘वेमायट्टिइ’ति विमात्रा—विपममात्रा स्थितिः—आयुर्येषां ते विमात्रस्थितयो, विपमायुष इत्यर्थः ३, एवं चतुर्थोऽपि
४; ‘समाउया समोवन्नग’ति समस्थितयः समक्रमेवोन्यत्रा इत्यर्थः, एते च तुल्यस्थितयः समोत्पन्नत्वेन मिथः सहयोगत्वात्
समानमेव कर्म कुर्युः, ते च प्राक्कर्मपेक्षया समं वा हीनं वाऽधिकं वा कर्म कुर्युः, यद्यधिकं तदा विशेषाधिकमपि, तच्च मिथस्तुल्य-
विशेषाधिकं, नतु विशेषाधिकमेवेत्यत उच्यते तुल्यविशेषाधिकमिति १, तथा ये समायुषो विपमोपपन्नकाले तुल्यस्थितयो विपमो-

पपन्नत्वेन च योगवैपम्याद्विमात्रविशेषाधिकं कर्म कुर्युः २ तथा ये विपमायुयः समोपपन्नकाले विमात्रस्थितयः, समोपपन्नत्वेन समानयोगत्वात् तुल्यविशेषाधिकं कर्म कुर्युः ३ तथा ये विपमायुयो विपमोपपन्नकाले विमात्रस्थितयो विपमोपपन्नत्वाच्च योगवैपम्येण विपममात्रविशेषाधिकं कर्म कर्तुः ४ ॥ ३४ शते प्रथमः ॥

‘दुपओ भेदो’ति (सू. ६५२) अनन्तरोपपत्तिकेन्द्रियाधिकारेऽनन्तरोपपन्नानां च पर्याप्तिकत्वाभावात्पर्याप्तिकानां सूक्ष्मात्वादराधेति द्विपदो भेदः, उचवाएण सञ्चलोए, समुग्घाएण सञ्चलोए’ति, कथं ? उपपत्तेन उपपत्ताभिमुल्येनापान्तरालगतिदृश्येति भावः, समुद्घातेन मारणान्तिकेनेति. ते हि ताभ्यामतिवहुत्वात् सर्वलोकं व्याप्य वर्तन्ते, इह चैवंभूतायाः स्थापनायाः भावना कार्या, [न] अत्र च प्रथमवक्रं यदैवैके संहरन्ति तदैव तद्वक्रदेशमन्ये पूरयन्ति, एवं द्वितीयवक्रसंहरणेऽपि, अत्र कोत्पत्तावपि प्रवाहतो भावनीयं, अनन्तरोपपन्नकत्वं चेह भाविभवापेक्षं ग्राहं, अपान्तराले तस्य साक्षादभावात्, मारणान्तिकसमुद्घातश्च प्राक्तनभवापेक्षया, अनन्तरोपपन्नकावस्थयां तस्यासम्भवादिति, ‘सठाणेणं लोगस्स असंखेज्ज’ति रत्नप्रभादिपृथ्वीनां विमानानां च लोकस्यासङ्ख्येयभागवर्त्तिनात्, पृथ्व्यादीनां च पृथ्वीकायानां स्वस्थानत्वादिति, ‘सठाणाइं सञ्खेसिं जहात्ताणपदे तेसिं पज्जत्तगाणं चायराणं’ति इह तेषामिति पृथ्वीकायानां ‘अट्टसु पुढवीसु तंजहा रयणप्पमाए’ति, वादराएकायानां तु ‘सत्तसु घणोद्दहीसु’इत्यादि, वादरातेजस्कायिकानां तु ‘अन्तोमणुस्सखेत्ते’इत्यादि, वादरावायुकायिकानां पुनः ‘सत्तसु घणवायवल्हसु’ इति, वादरावनस्पतीनां तु ‘सत्तसु घणोद्दहीसु’इत्यादि, उचवायसमुग्घायसठाणाइं जहा तेसिं चैव अपज्जत्तगाणं चायराणं’ति इह ‘तेसिं चैव’ति पृथ्वीकायादीनां, तानि चैवम्-जत्थेव चायपुढवीकाइयाणं पज्जत्तगाणं ठाणा तत्थेव वादरापुढ-

विकाइयाणमपज्जत्ताणं ठाणा पणत्ता, उंववायेणं सब्वलोए समुघाएणं सब्वलोए सठाणेणं लोगस्स असंखिज्जभागे' इत्यादि, समु-
दुघातसुत्ते 'दोपिण समुघघाय'त्ति अनन्तरोत्पन्नत्वे माणान्तिकादिसमुदुघातानामसम्भवादिति, 'अणंतरोचवणणगएग्गिदि-
या णं भंते! किं तुल्लट्ठिइए'त्ति (सू. ८५२) इत्यादौ 'जे ते समाउया समोववणणा ते णं तुल्लट्ठिइया तुल्लविसेसाहिया कम्मं
प्रकरंति'त्ति, ये समायुपोऽनन्तरोत्पन्नत्त्वपर्यायमात्रस्थितिकाः तत्परतः परम्परोत्पन्नकव्यपदेशार् समोपपन्नाः एकत्रैव समये
उत्पत्तिस्थानं प्राप्तास्ते तुल्यस्थितयः, समोपपन्नकत्वेन समयोगत्वात् तुल्यविशेषाधिकं कर्म प्रकुर्वन्ति, जे ते समाउया विसमोचव-
णणा ते णं तुल्लट्ठिइया वेमायविसेसाहियं कम्मं पकरंति'त्ति, ये तु समायुपस्तथैव विपमोपपन्ना विग्रहगत्या समयादिभेदेनोत्प-
त्तिस्थानं प्राप्तास्ते तुल्यस्थितयः आयुष्कोदयैपम्येणोत्पत्तिकालस्थानप्राप्तैविपम्यादिग्रहेऽपि च बन्धकत्वाद्धिमात्रविशेषाधिकं कर्म
प्रकुर्वन्ति, विपमस्थितिकसम्बन्धि त्वंतिमभङ्गद्वयमनन्तरोत्पन्नकानां न सम्भवत्यनन्तरोत्पन्नत्वे विपमस्थितेरभावाद्, एतच्च गमनि-
कामात्रमेवेति, शेषं सुत्रसिद्धं, नवरं 'सेढिसयं'ति ऋज्यायतादिप्रधानं श्रेणीशतमिति ॥ चतुस्त्रिंशं शतं दृत्तितः सम्पूर्णम् ॥

चतुस्त्रिंशे शते एकेन्द्रियाः श्रेणीप्रक्रमेण प्रायः प्रोक्ताः, पञ्चत्रिंशे तु त एवोच्यन्ते राशियक्रमेण, इत्येवंसम्बद्धस्यास्य द्वादशावा-
न्तरशतस्येदमादिसुत्रम्, 'कइ णं भंते!' इत्यादि (सू. ८५५) इह युगशब्देन राशिविशेषा उच्यन्ते, ते च क्षुल्लका अपि स्युः
यथा प्रागुक्ताः, अतस्तद्व्यवच्छेदार्थं विशेषणमुच्यते, महान्ति च तानि युगानि च महायुगानि 'कडजुम्मकडजुम्म'त्ति यो
राशिः सामर्थिकेन चतुष्कापहारेणापहियमाणश्चतुःपर्यवसितः स्यात् अपहारसमया अपि चतुष्कापहारेण चतुःपर्यवसिता एव असौ

राशिः कृतयुगमकृतयुगम इत्युच्यते, अपह्नियमाणद्रव्यापेक्षया तत्समयापेक्षया चेति द्विधा कृतयुगमत्वाद्, एवमन्यत्रापि शब्दार्थो योज्यः, स च किल जघन्यतः षोडशात्मकः, एषां हि चतुष्कापहारतत्तुरग्रन्तात् समयानां च चतुःसङ्ख्यत्वादिति १ 'कडजु-
ममतेउग'ति यो राशिः प्रति समयं चतुष्कापहारेणापह्नियमाणस्त्रिपर्यवसानः स्यात् तत्समयाश्च चतुःपर्यवसिता एव असावपह्निय-
माणापेक्षया त्र्योजः अपहारसमयापेक्षया तु कृतयुगम एवेति कृतयुगमत्र्योज इत्युच्यते, यथा जघन्यत एकोनविंशतिः, तत्र हि चतु-
ष्कापहारं त्रयोज्यञ्जिष्यते तत्समयाश्च चत्वार एव २ । एवं राशिभेदद्वत्राणि तद्विवरणं च सूत्रेभ्यो ज्ञेयानि, एवं सर्वत्राप्यपहारस-
मयापेक्षमाद्यं पदं अपह्नियमाणद्रव्यापेक्षं तु द्वितीयमिति, इह च तृतीयादारभ्योदाहरणानि कृतयुगमद्वापरः अष्टादशादयः ३ कृतयु-
गमकल्योजः सप्तदशादयः ४ त्र्योजःकृतयुगमषोडशादयः, एषां हि चतुष्कापहारे चतुरग्रत्वात् तत्समयानां च त्रित्वादिति ५ त्र्योजत्र्यो-
जराशौ तु पञ्चदशादयः ६ त्र्योजद्वापरं तु चतुर्दशादयः ७ त्र्योजकल्योजे तु त्रयोदशादयः ८ द्वापरकृतयुगमेष्टादयः ९ द्वापर-
त्र्योजराशौ एकादशादयः १० द्वापरद्वापरं दशादयः ११ द्वापरकल्योजे नवादयः १२ कल्योजकृतयुगमे चतुरादयः १३ कल्यो-
जत्र्योजराशौ सप्तादयः १४ कल्योजद्वापरं षडादयः १५ कल्योजकल्योजे च पंचादयः १६ इति । 'कडजुममकडजुममएगि-
दिय'ति (मू. ८५.६) ये एकेन्द्रियाश्चतुष्कापहारे चतुःपर्यवसानास्ते कृतयुगमकृतयुगमैकेन्द्रिया इत्येवं सर्वत्रिति, 'जहा उत्पल्लुह-
सग'ति उत्पल्लोदेशक एकादशशते प्रथमः, इह च यत्र क्वचित्पदे उत्पल्लोदेशातिदेशः क्रियते स च तत एवावधार्यः, 'संवेहो न भ-
गणइ'ति उत्पल्लोदेशक उत्पल्लजीवस्योत्पादो विवक्षितः, तत्र च पृथ्वीकायादिकान्तरापेक्षया संवेधसम्भवः, इह त्वेकेन्द्रियाणां कृत-
युगमविक्षेपणानामुत्पादोऽधिकृतस्ते च वस्तुतोऽनन्ता एवोत्पद्यन्ते, तेषां चोद्भूतेरसम्भवात् संवेधो न सम्भवति, यश्च षोडशादीना-

मेकेन्द्रियाणामुत्पादोऽभिहितः असौ त्रसकायेभ्यो ये तेषूपघन्ते तदपेक्ष एव, न पुनः पारमार्थिकः, अनन्तानां प्रतिसमयं तेषूपपादा-
दिति ॥ ३५ श्लोके प्रथमः ॥

अथ द्वितीयः, तत्र च 'पहमसमयकडजुम्मकडजुम्मएगिंदिय'ति (सू. ८५७) एकेन्द्रियत्वेनोत्पत्तौ प्रथमः समयोऽपेपां
ते तथा, ते च ते कृतयुगमकृतयुगमाश्चेति प्रथमसमयकृतयुगमकृतयुगमास्ते च ते एकेन्द्रियाश्चेति समासोऽस्तस्ते, 'सोलसखुत्तो'ति षोडश-
कृत्वः, प्रागुक्तान् षोडशराशिभेदानांश्रित्येत्यर्थः, 'नाणत्ताणि'ति प्रागुक्तस्य विलक्षणत्वस्थानानि ये प्रागुक्ता भावास्ते केचित्प्रथम-
समयोत्पन्नानां न सम्भवन्तीति कृत्वा, तत्रावगाहना आद्योदेशके वादस्वनस्पत्यपेक्षया महती उक्ताऽभूत् इह तु प्रथमसमयोत्प-
न्नत्वेन साऽव्येति नानात्वं; एवमन्यत्रापि अन्यान्यत्रापि स्वधियोहानि ॥ तृतीयोदेशके तु 'अपढमसमयकडजुम्म'ति (सू. ८५८) इह
अप्रथमः समयोऽपेपां एकेन्द्रियत्वेनोत्पन्नानां द्वयादयः समासश्च प्राग्वत्, एते च यथा सामान्येनैकेन्द्रियास्तथा स्युरि-
त्यंत एवोक्तम्—'एसो जहा पहमसुद्देशो'इत्यादीनि ॥ चतुर्थे तु 'चरमसमयकडजुम्मएगिंदिय'ति इह चरमश-
ब्देनैकेन्द्रियाणां मरणसमयो विवक्षितः, स च परंभवायुषः प्रथमसमय एव, तत्र वर्त्तमानाश्चरमसमयाः सङ्ख्यया च कृतयुगमकृ-
तयुगा ये एकेन्द्रियास्ते तथा, 'एवं जहा पहमसमयउद्देशओ'ति यथा प्रथमसमयैकेन्द्रियोद्देशकस्तथा चरमसमयैकेन्द्रियोद्देश-
कोऽपि वाच्यः, तत्र हि औधिकोद्देशकापेक्षया दश नानात्वान्युक्तानि इहापि तानि तथैव, समानस्वरूपत्वात्, प्रथमसमयचरमस-
मयानां यः पुनरिह विशेषस्तं दर्शयितुमाह—'नवरं देवा न उचवर्जति' इत्यादि, देवोत्पादेनैकेन्द्रियेषु तेजोलेश्या स्यात्, न चेह देवो-
त्पादः सम्भवति इति तेजोलेश्या एकेन्द्रिया न पृच्छन्त इति, पञ्चमे तु 'अचरमसमयकडजुम्म'ति नान्ति चरमसमयः उक्त-

लक्षणे तेषां नैज्जरससयास्ते च ते क्रमयुग्मकृतयुग्मैकेन्द्रियाश्चेति समासः ॥ षष्ठे तु 'पठमपठमसमयकडजुम्ममएगिदिअ'त्ति एकेन्द्रियोत्पादस्य प्रथमसमययोगाच्च प्रथमाः प्रथमश्च समयः कृतयुग्मकृतयुग्मानुभूतेर्येषामैकेन्द्रियाणां ते प्रथमप्रथमसमयकृतयुग्मैकेन्द्रियाः ॥ सप्तमे तु 'पठमअपठमसमयकडजुम्म २ एगिदिअ'त्ति प्रथमास्तथैव अप्रथमश्च समयः कृतयुग्मकृतयुग्मत्वानुभूतेर्येषामैकेन्द्रियाणां ते प्रथमाप्रथमसमयकृतयुग्मैकेन्द्रियाः, इह चैकेन्द्रियत्वोत्पादप्रथमसमयवर्तित्वे तेषां यद्विवक्षितसङ्ख्यानुभूतेरप्रथमसमयवर्तिन्यं तःप्राग्भवगवन्थिनीं तांसाश्रित्येति ज्ञेयं, एवमुत्तरत्रापि ॥ अष्टमे तु 'पठमचरिमसमयकडजुम्म'त्ति प्रथमाश्च ते विवक्षितगङ्ख्यानुभूतेः प्रथमसमयवर्तिन्यात् चरमसमयाश्च मरणसमयवर्तिनः परिशाटस्था इति प्रथमचरमसमयास्ते च ते कृतयुग्मैकेन्द्रियाश्चेति विग्रहः ॥ नवमे तु 'पठमअचरिमसमयकडजुम्मकडजुम्म'त्ति प्रथमस्तथैव अचरमसमयस्त्वेकेन्द्रियोत्पादापेक्षया चरमसमयवर्तिन, इह विवक्षितचरमत्वनिषेधस्य तेषु विद्यमानत्वाद्, अन्यथा हि द्वितीयोद्देशकोक्तानामवगाहनादीनां यदिह मन्वचमुक्तं तत्र स्यात्, ततः कर्मधारयः, शेषं तु तथैव ॥ दशमे तु 'चरमसमयकडजुम्म'त्ति चरमाश्च ते विवक्षितसङ्ख्यानुभूतेः अप्रगमयवर्तिन्यात् चरमसमयाश्च प्रागुक्तरूपाः, शेषं तु प्राग्वत् ॥ एकादशे तु 'चरमअचरमसमय'त्ति चरमास्तथैव अचरमसमयाश्च प्रागुक्तयुक्तेरैकेन्द्रियोत्पादापेक्षया प्रथमसमयवर्तिनो ये ते चरमाचरमसमयास्ते च ते कृतयुग्मैकेन्द्रियाश्चेति विग्रहः, उक्तोद्देशानां गहन्यनिर्द्धारणायह—'पठमो तइओ पंचमगो य सरिसगमो'त्ति, कथं?, यतः प्रथमापेक्षया द्वितीये यानि नानान्यान्यवगाहनादीनि दश स्युः न तान्येतेष्विति, 'सेसा अट्ट सरिसगम'त्ति द्वितीयचतुर्थयष्टाद्यो मियः सदृशगमाः—प्रागुक्तेभ्यो-न्विलक्षणगमाः, द्वितीयसमानगमा इत्यर्थः, विशेषमाह—'नवरं चउत्थे'त्यादि । कृष्णलेशयाशते 'जहण्णेणं एंक्कं समयं'ति

(सू. ८५६) जघन्यत एकसमयानन्तरं सङ्ख्यान्तरं स्यादित्यत एकं समयं कृष्णालेश्याकृतयुग्मैकेन्द्रियाः स्युः, एवं 'विईवि'ति कृष्णालेश्यावतां स्थितिः, कृष्णालेश्याकालत्रदवसेया इत्यर्थः ॥ पञ्चत्रिंशं शतं वृत्तितससम्पूर्णम् ॥

पञ्चत्रिंशशते सङ्ख्यापदैरेकेन्द्रिया उक्ताः, पट्टत्रिंशे शते तैरेव द्वीन्द्रिया उच्यन्ते, एवंसम्बद्धस्येदमादिसूत्रम्—'कडजुम्मक-
डजुम्मर्धेदियाणं'ति (सू. ८६०) 'जहृण्णेणं एकं समयं'ति समयानन्तरं सङ्ख्यान्तरभावात्, एवं स्थितिरपि, इतस्तस्यै सूत्र-
सिद्धं आपरिसमाप्तेः, नवरं चत्वारिंशे शते 'वैयण्जिजघजाणं सत्तण्हं पगडीणं बंधगा वा अचन्धगा व'ति (सू. ८६४)
इह वेदनीयस्य बन्धविधिं विशेषेण वक्ष्यतीतिक्रवा वेदनीयवर्जानामित्युक्तं, ते नोपशान्तमोहादयः सप्तानामबन्धका ए-1, शेषास्तु
यथासम्भवं बन्धकाः स्युरिति, 'वैयण्जिजस्स बंधगा नो बंधग'ति केवलित्वादारारत्तर्वेडपि संक्षिपञ्चेन्द्रियास्ते च वेदनीयस्य
बन्धका एव, नाबन्धकाः, 'मोहृण्जिजस्स वैयगा व'ति मोहनीयस्य वेदकाः सूक्ष्मसम्परायान्ताः, अवेदकास्तूपशान्तमोहादयः,
'सेसाणं सत्तण्हविं वैयगा, नो अवेयग'ति ये किलोपशान्तमोहादयः संक्षिपञ्चेन्द्रियास्ते सप्तानामपि वेदकाः, नो अवेदकाः,
केवलिन एव चतसृणां वेदकाः स्युः, ते चेन्द्रियव्यापरातीतत्वेन न पञ्चेन्द्रिया इति, 'सांग्यवैयगा वा असाग्यवैयगा व'ति
संक्षिपञ्चेन्द्रियाणामेवंस्वरूपत्वात्, 'मोहृण्जिजउदयी वा अणुदयी व'ति तत्र सूक्ष्मसम्परायान्ता मोहनीयस्योदयिनः, उप-
शान्तमोहादयस्तु अनुदयिनः, 'सेसाणं सत्तण्हविं'ति प्राग्गतं, नवरं वेदकत्वगनुक्रमेणोदीरणाकरणेन वोदयागतानामनुभवनं,
उदयस्त्वनुक्रमगतानामिति, 'नागस्स गोयस्स य उदीरगा नो अणुदीरग'ति नामगोत्रयोस्कषायान्ताः संक्षिपञ्चेन्द्रिया-

स्मर्वेऽप्युदीरकाः, 'सेसाणं चउण्हवि उदीरगा वा अणुदीरगा व'ति शेषाणां पण्णामपि यथासम्भवमुदीरका अनुदीरकाश्च, यतो-
 ज्यमुदीरणाविधिः प्रमत्तान्तः सामान्येनाष्टानां, आत्रलिकावशेषायुक्तास्तु त एवायुर्वर्जप्रप्तानामुदीरकाः, अप्रमत्तादयस्तु चत्वारो
 वेदनीयायुर्वर्जानां पण्णां, तथा ब्रह्मसम्पराय आत्रलिकायां स्वाद्धायाः शेषायां मोहनीयवेदनीयायुर्वर्जानां पञ्चानामपि, उपशान्त-
 मोहास्तूक्तरूपाणां पञ्चानामेव, क्षीणकपायाः पुनः स्वाद्धाया आत्रलिकायां शेषायां नामगोत्रयोरेव, संयोगिनोऽप्येतयोरेव, अयो-
 गिनस्त्वनुदीरका एवेति, 'संचिद्वृणा जहण्णेणं एकं समयं'ति कृतयुगमकृतयुगसंज्ञिपञ्चेन्द्रियाणां जघन्येनावस्थितिरिकं समयं,
 समयानन्तरं मइलयान्तरमद्धान्, 'उक्कोसेणं सागरोवमसयपुहुत्तं साइरेगं'ति यतः इतःपरं संज्ञिपञ्चेन्द्रिया न स्युरेवेति ।
 'समुग्घाया आइह्लगं'ति संज्ञिपञ्चेन्द्रियाणामाद्याः पडेव समुद्घाताः स्युः, सप्तमस्तु केवलनामेव, ते चानिन्द्रिया इति ॥ कृष्ण-
 लेश्याग्रं 'उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं अंतोसुहुत्तमब्भहियाइं' (सू. ८६१) इदं कृष्णलेश्यामानं सप्तमपृथिव्या उत्कृष्ट-
 स्थितिं प्राग्भवपर्यन्तवर्तिनं च कृष्णलेश्यापरिणाममाश्रित्येति, नीललेश्याशते 'उक्कोसेणं दस सागरोवमाइं पल्लिओवमस्स असंखे-
 ज्जभागमब्भहियाइं'ति पञ्चमपृथिव्या उपरितनप्रस्तटे दशसागरोपमाणि पल्लयोपमासइल्हेयभागविक्कान्यायुः सम्भवति, नीललेश्या
 च नत्र साइ अण उक्तं- 'उक्कोसेणं'मित्यादि, यच्चेद् प्राग्भवान्तिमान्तमुहुत्तं तत्पल्लयोपमासइल्हेयभागे प्रविष्टमिति न भेदेनोक्तं,
 एतन्मन्त्रापि 'तिसु उइंसग्गसु'ति प्रथमतृतीयपञ्चमेऽपि, कापोतलेश्याशते 'उक्कोसेणं तिण्णिण सागरोवमाइं पल्लिओ-
 वमस्स'ति यदुक्तं तत्तृतीयपृथिव्या उपरितनप्रस्तस्थितिमाश्रित्येति, तेजोलेश्याशते 'दो सागरोवमाइं'इत्यादि यदुक्तं तदीशान-
 देयमाश्रित्येति ज्ञेयं, पमलेश्याशते. 'उक्कोसेणं दस सागरोवमाइं' इत्यादि तु यदुक्तं तद् ब्रह्मलोकदेवायुराश्रित्य ज्ञेयं, तत्र हि

पद्मलेख्यैतावचायुः स्याद् अन्तर्मुहूर्त्तं च प्राग्भवावसानवर्त्तति, शुक्कलेख्याशते 'संचिद्वृणा ठिईं य जहा कणहलेससए'त्ति ३३ सागराणि सान्तर्मुहूर्त्तानि, शुक्कलेख्यावस्थानमाश्रित्येत्यर्थः, एतच्च प्राग्भवान्त्यान्तर्मुहूर्त्तमनुत्तरायुश्चाश्रित्य ज्ञेयं, स्थितिस्तु ३३ सागराणीति, नवरं 'सुकलेस्साए उक्कोसेणं एकतीसं सागरोवमाई'ति यदुक्तं तदुपरितनग्रैवेयकमाश्रित्येति ज्ञेयं, तत्र हि देवानामेतावदायुः शुक्कलेख्या च स्याद् अभव्याश्चोत्कर्षतस्तत्र देवतयोत्पद्यन्ते, ननु परतोऽपि, अन्तर्मुहूर्त्तं च प्राग्भवावसानसत्कं गण्यते ॥ एकचत्वारिंशे शते 'रासीजुम्म'त्ति (ब्र. ८६६) युग्मशब्दो युगलवाचकोऽप्यस्त्यतोऽसाविह राशिशब्देन विशिष्यते, ततो राशिरूपाणि युग्मानि न तु द्वितयरूपाणीति राशियुग्मानि 'रासिजुम्मकडुम्मरइय'त्ति राशियुग्मानां भेदभूतेन कृतयुग्मेन ये प्रमित्तास्ते राशियुग्मकृतयुग्मास्ते च ते नैरयिकाश्च इति समासोऽतस्ते, 'अणुसमय'मित्यादि पदत्रयमेकार्थं, 'आयजसेणं'ति आत्मनः सम्बन्धि यशोहेतुत्वाद्यशः-संयमः आत्मयशस्तेन 'आयजसं उवजीवंति'त्ति आत्मयशः-आत्मसंयममुपजीवन्ति-आश्रयन्ति, विदधतीत्यर्थः, इह च सर्वेषामात्मयशसैवोत्पत्तिः, उत्पत्तौ सर्वेषामप्यविरतत्वादिति ॥

इह च शतपरिमाणमिदं-आद्यानि द्वात्रिंशत्तान्यविद्यमानान्तरशतानि, त्रयस्त्रिंशादिषु तु सप्तसु प्रत्येकमेवान्तरशतानि द्वादश, चत्वारिंशे त्वेकविंशतिः, एकचत्वारिंशे तु नास्त्यवान्तरशतं, एषां च सर्वेषां मीलनेऽष्टत्रिंशदधिकं शतानां शतं स्याद्, एवमुद्देशकपरिमाणमपि सर्वशास्त्रमवलोक्य ज्ञेयं, तच्चैकोनविंशतिः शतानि पञ्चविंशत्यधिकानीति ।

इह शतेषु कियत्स्वपि वृत्तिकां, विहितवानहमस्मि सुशंकितः । विवृतिचूर्णगिरां विरहाद्विद्वक्, कथमशङ्कमि-
वत्यथवा पथि ? ॥१॥ एकचत्वारिंशं शतं वृत्तितस्सम्पूर्णम् ॥

श्रीमद्भगवतीसूत्रस्य शतकानुक्रमः

प्रथमशतकं	४२	एकादशं शतकं	१७८	एकविंशतितमं शतकं	२५४
द्वितीयशतकं	५५	द्वादशं शतकं	१९३	द्वाविंशतितमं	२५५
तृतीयशतकं	६६	त्रयोदशं शतकं	२०५	त्रयोविंशतितमं	२५५
चतुर्थं शतकं	६८	चतुर्दशं शतकं	२१७	चतुर्विंशं शतं	२६८
पञ्चमं शतकं	८२	पञ्चदशं शतकं	२२४	पञ्चविंशं शतं	२८४
षष्ठं शतकं	१००	षोडशं शतकं	२३२	षड्विंशं शतं	२८८
सप्तमं शतकं	११३	सप्तदशं शतकं	२३५	सप्तविंशदीनि	
अष्टमं शतकं	१५१	अष्टादशं शतकं	२४४	एकचत्वारिंशान्त्वानि	
नवमं शतकं	१६५	एकोनविंशं शतकं	२४६	शतकानि ३००	
दशमं शतकं	१६८	विंशतितमं शतकं	२५३		

श्रीभग-
लघुवृत्तो

अथ भगवत्या व्याख्याप्रज्ञायाः प्रमाणाभिधित्तया गाथामाह—‘बुलसी’त्यादि (*१०९) चतुरशीतिः शतसहस्राणि पदानां अत्राङ्गे इति सम्बन्धः, पदानि च विशिष्टसम्प्रदायगम्यानि, प्रवरणां वरः यज्ज्ञानं तेन पश्यतीत्येवंशीला ये ते प्रवरवस्त्रानदशी-
नसैः, केवलिभिरित्यर्थः, प्रज्ञप्तानीति योगः इदं वृत्रस्वरूपमुक्तं, अथार्थप्ररूपणामाह—‘भावाभावमणंत’त्ति भावा-जीवादिपदार्थाः
अभावाश्च त एव अथवा भावा-विधयः अभावा-निषेधाः, प्राकृतत्वाचेत्यं निर्देशः, अनन्ता-अपरिमाणाः अथवा भवैः विषय-
भूतानि भावाभावानन्तानि, चतुरशीतिः शतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि, अत्र-प्रत्यक्षे पञ्चमे अङ्गे इत्यर्थः। अथान्त्यमङ्गलं सङ्घं समुद्ररूपेण
स्तुवन्माह—‘तवे’त्यादि (*११०) गाथां कण्ठ्या, नवरं ‘हेउसय’त्ति हेतुशतानि-इष्टानिष्टार्थसाधननिराकरणयोल्लिङ्गशतानि तान्ये-
वेति ‘नमो गोयमार्द्धेणं गणहराणं’ मित्यादयो नमस्कारा-ज्ञेयाः ॥

॥ इति भगवतीविशेषपदव्याख्या सम्पूर्णा ॥

भद्रं भवतु सङ्घाय, श्रीमच्छ्रीजिनशासने ।

साक्षाद् भगवतीव्याख्यादेवतासुप्रसादतः ॥१॥

अज्ञेन मया गदितं समयविरुद्धं यदङ्गदीकायाम् ।

सद्यः प्रसव्य शोधयं गुरुवद्गुरुधीयनैर्गुरुभिः ॥२॥

इति श्रीअनन्तहंसशिष्यश्रीदानशेखरसूरिविहिता श्रीभगवतीविशेषव्याख्या ॥

